

SANCTI

OPTATI AFRI

MILEVITANI EPISCOPI,

DE SCHISMATE

DONATISTARUM

ADVERSUS PARMENIANUM

LIBRI SEPTEM.

SANCTI

OPTATI

AFRI

MILEVITANI EPISCOPI

DE SCHISMATE

DONATISTARUM

LIBRI SEPTEM:

AD MANUSCRIPTOS CODICES ET VETERES EDITIONES COLLATI, ET INNUMERIS IN LOCIS EMENDATI.

Quibus accessêre

HISTORIA DONATISTARUM

UNA CUM MONUMENTIS VETERIBUS AD EAM SPECTANTIBUS:

NECNON GEOGRAPHIA EPISCOPALIS AFRICÆ.

Operâ & studio M. LUDOVICI ELLIES DU PIN, Sacræ Facultatis Parisiensis Doctoris Theologi, necnon Philosophiæ Professoris Regii.

LUTETIÆ PARISIORUM,

Apud ANDREAM PRALARD, Bibliopolam, viâ San-Jacobæâ, ad Insigne Occasionis.

M. DCC.

CUM APPROBATIONE & PRIVILEGIO REGIO.

INDEX EORUM

QUÆ IN HOC VOLUMINE CONTINENTUR.

CODICES MANUSCRIPTI in variantibus Lectionibus quas ad finem cujusque paginæ Librorum Optati adjecimus, sequentibus designantur notis.

Manuſcriptus codex Sancti Theodorici, MS. S. Th.
Manuſcriptus codex Sancti Germani à Pratis, MS. S. G.
Manuſcriptus codex Philippi Silvii, MS. P. S.
Manuſcriptus codex ſancti Pauli Cormaricenſis nunc Colbertinus, MS. C.

APPROBATIO.

NOS infrà ſcripti Doctores Theologi Pariſienſes teſtamur ex mandato Sacræ Facultatis legiſſe, examinaſſe, & recenſuiſſe Librum cui titulus eſt *S. Optati Afri Milevitani de Schiſmate Donatiſtarum adversùs Parmenianum Libri ſeptem, ad manuſcriptos codices & veteres editiones collati & innumeris in locis emendati : quibus acceſſere Hiſtoria Donatiſtarum, unà cum Monumentis veteribus ad eam ſpectantibus, necnon Geographia Epiſcopalis Africæ*, nihilque in eo deprehendiſſe fidei Catholicæ aut bonis moribus contrarium. In quorum fidem ſubſcripſimus. Datum Pariſiis die 23. Auguſti anno ſupra milleſimum ſeptingenteſimo.

BOILEAU, Canonicus Regiæ Capellæ Pariſienſis.
BLAMPIGNON, Capicerius & Paſtor Sancti Mederici.
PH. DU BOIS.
L. DE TARGNY.
T. ROULLAND, Præpoſitus Eccleſiæ Remenſis.
L. HIDEUX, Eccleſiæ SS. Innocentium Rector.
ANQUETIL, Regius Librorum Cenſor.
S. PRIOUX.

SUMMA PRIVILEGII.

CAUTUM eſt Litteris Regiis datis apud Verſalias die 12. Februarii anno 1699. ſigillo magno munitis & ſignatis CARPOT : Ne quis Opera à Magiſtro LUDOVICO ELLIES DU PIN, Sacræ Facultatis Theologiæ Pariſienſis Doctore nec-non Philoſophiæ Profeſſore Regio edita vel edenda, typis mandet aut mandari curet ac per totum regnum vendat aut diſtribuat præter ANDREAM PRALARD, Bibliopolam Pariſienſem, cui ſoli id præſtandi facultas conceditur ad vicennium à die quo unumquodque primùm in lucem prodibit, ſub pœnis & conditionibus in hiſce Litteris expoſitis.

Hoc Opus ſub prælo ſudare deſiit die 1. Septembris anni 1700.

Cartulario Bibliopolarum Pariſienſium inſertum, menſe Auguſto 1700.

PRÆFATIO

PRÆFATIO.

RÆFATIONIS hujus tres erunt Partes. Prima, de Vitâ Optati; altera, de libris ejus; tertia, de novâ illorum, aliorúmque Monumentorum ad Donatistas pertinentium Editione.

I.

DE VITA OPTATI.

PRIMUM paucis absolvetur: nam vix quidquam aliud de Optato nobis compertum est, nisi eum Afrum fuisse, quod testatur Hieronymus, & Milevitanum Episcopum. Quo tempore floruerit ex ejus opere colligitur. Nam libro primo §. 13. aït, *ante annos sexaginta & quod excurrit* per totam Africam persecutionis tempestatem esse divagatam. Diocletiani autem persecutio, de quâ hîc procul-dubiò loquitur, incœpit à mense Februario anni æræ vulgaris 303. & desiit in Occidente anno 305. ex quo infertur scripsisse Optatum post annum 365. & circa annum 370. libro ejusdem operis quarto *Photinum præsentis temporis hæreticum* vocat; quibus verbis eum in vivis superstitem adhuc fuisse indicare videtur. Sed Photinus è medio sublatus est anno 376. ut docet Hieronymi Chronicon. His accedit testimonium Hieronymi scribentis, Optatum sub Valentiniano & Valente principibus scripsisse, ac proindè inter annum 372. quo Valentinianus proximo post bissextilem die Imperator electus est, & 375. quo idem apoplexiâ correptus interiit xv. Kalend. Septemb. in Castello Brigitione, ut testatur Idatius. Unum est quod cum hac epochâ congruere vix possit: Siricii nempè nomen, quod in Catalogo Romanorum Episcoporum quem texuit Optatus lib. 2. §. 3. reperitur post Damasum. Nam cùm

Optatus Afer & Milevitanus Episcopus.

Quandò scripserit.

Siricius ad ſedem Romanam non fuerit evectus ante annum 384. aliquot annis poſt mortem Valentiniani & Valentis & octoginta à perſecutione Diocletianeâ, non potuit circa annum 370. vivente Valentiniano Optatus Siricium inter Epiſcopos Romanos recenſere, ac ſcribere hunc eſſe ſocium ſuum totúmque orbem ſibi per eum commercio Formatarum in unam communionis ſocietatem concordare. Sed nodus ille facilè ſolvetur, ſi dicamus quod neceſſariò ſupponendum, Siricii nomen poſt abſolutum opus adjectum fuiſſe vel ab alio vel potiùs ab ipſomet Optato. Cur Optato potiùs quàm alteri iſta additio tribuenda ſit, ratio eſt quod §. ſequentis initio ſcriptor ſeriem texens eorum qui ex parte Donati ſe Romanos Epiſcopos eſſe jactitabant, de Macrobio loquitur tamquàm præſente & vivo cùm hæc ſcriberet: *Ecce præſentes ſunt*, inquit, *ibi* (Romæ) *duorum memoriæ Apoſtolorum, dicite ſi ad hos ingredi potuit aut obtulit illic, ubi Sanctorum memorias eſſe conſtat. Ergo reſtat, ut fateatur ſocius veſter Macrobius ſe ibi ſedere, ubi aliquandò ſedit Encolpius, &c.* Quis non ex his intelligat Macrobium Encolpii ſucceſſorem in ſerie Romanorum Epiſcoporum è parte Donati ſuperſtitem adhuc fuiſſe cùm hæc ſcriberet Optatus? At ſub finem hujus capitis duo recenſentur poſt Macrobium. *Igitur quia Claudianus Luciano, Lucianus Macrobio, Macrobius Encolpio, Encolpius Bonifacio, Bonifacius Victori ſucceſſiſſe videntur.* Ex his *Claudiani* & *Luciani* nomina adjecta eſſe patet poſtquàm ſcriptum erat opus. Sed hæc ab Auctore potiùs quàm ab alio addita videntur: non certè à recentiori exſcriptore, cui nota eſſe non poterant nomina ignobilium illorum Epiſcoporum de quibus altum in Hiſtoriâ ſilentium. Itaque Optatus circa annum 370. ſub Valentiniano & Valente, ſedente Romæ Damaſo, ſuos adversùs Parmenianum libros ſex elucubravit. Sed vixit uſque ad Pontificatum Siricii ac Theodoſii imperium, quo tempore libros ſuos recenſuit, eaque fortè additamenta confecit quæ libro ſeptimo continentur, de quibus modò dicemus. Quo anno diem extremum clauſerit incertum eſt. Illius tamen memoria ob Eccleſiam egregiè defenſam, in honore ſemper fuit apud Chriſtianos. Hunc Auguſtinus venerabilis memoriæ Catholicæ communionis Epiſcopum vocat, & hujus teſtimonium Ambroſiano comparare non veretur. Sancti nomen, jam ab initio ſexti poſt Chriſtum ſæculi ipſi tributum legitur ab eximiæ ſanctitatis & eruditionis viro Fulgentio Ruſpenſi Epiſcopo, qui ſancti Optati auctoritatem, ſancti Ambroſii & ſancti Auguſtini teſtimoniis adjungit. In Martyrolo-

Quouſque vixerit Optatus.

Quàm laudatæ memoriæ.

gio Romano ad diem 4. Junii adſcriptus eſt à Baronio inter Sanctos Optatus Milevitanus, cujus nomen in nullo alio Martyrologio legere eſt, niſi in Catalogo Petri de Natalibus, qui Optatum Antiſſiodori Epiſcopum, cujus natalis celebratur ad diem 31. Auguſti, putavit eumdem eſſe cum Optato Milevitano, eáque die memoriam ipſius factam credidit. Cujus errorem agnoſcens Baronius, Optatum Antiſſiodorenſem ad diem 31. Auguſti reſtituit: ſed Religioni ducens Optatum noſtrum, cui locum inter Sanctos in Martyrologio Petrus de Natalibus dederat, ab eo prorsùs expungere, hunc ad diem IV. Junii revocavit, neſcio quâ de causâ, niſi fortè quia is qui Baronium in novâ Martyrologii Romani editione præiverat, die præcedenti Cæcilium Presbyterum Carthaginenſem inter Sanctos aſcripſerat. Nam & annus & dies mortis Optati planè incertus, ac nullibi gentium ſub ejus invocatione eccleſiâ aut ara Deo conſecrata legitur. Unde nomen ejus in Martyrologium Romanū irrepſerit.

II.

DE LIBRIS OPTATI.

LONGE ampliorem diſſerendi materiam nobis præbet Optati opus quantumvis mole exiguum Hujus occaſionem ipſe ſcriptor exponit libro primo §. 1. Donatiſtæ maledicis ubique vocibus adversùs Catholicos perſtrepebant. A multis Catholicis ſæpè deſideratum fuerat, ut ad eruendam veritatem ab aliquibus defenſoribus partium conflictus haberetur. Sed Donatiſtæ, cauſæ ſuæ diffiſi, & Catholicos fugientes, acceſſum prohibebant, aditum intercludebant, conſeſſum vitabant, colloquium denegabant. Parmenianus autem eorum Epiſcopus non contentus dictis, quæ in ventos abeunt, Catholicos inceſſere, animi ſui ſenſa ſcriptis aperuit. Hac occaſione arreptâ Optatus veritate cogente, ſcriptis ejus reſpondere aggreſſus eſt, ut hac ratione eſſet inter abſentes quodammodò collatio. Occaſio Operis Optati.

Parmenianus ille cujus opus refellit Optatus, Donato ſucceſſerat circa annum 350. in cathedrâ quam Majorinus adversùs Cæcilianum Carthagini erexerat. Afrum non fuiſſe Parmenianum teſtimonio Optati compertum eſt, qui bis illum peregrinum appellat, ſemel libro primo §. 5. & libro tertio §. 3. ac præterea de illorum numero fuiſſe teſtatur, quos Donatiſtæ circumeuntes maria & terras proſelytum ſuum effecerant & Carthagini ordinaverant. Parmeniani opus cui reſpondet Optatus, diverſum eſt ab epiſtolâ ejuſdem Parmeniani ad Quis fuerit Parmenianus quem refellit Optatus. Opus Parmeniani.

Tichonium Donatiſtam, contra quam libros tres conſcripſit Auguſtinus. In hac reprehendebat ea quæ Tichonius Donatiſta de Eccleſiâ ſcripſerat ſuæ Sectæ placitis contraria. At verò in tractatu illo, quem refutat Optatus, Catholicam Eccleſiam aggrediebatur. Diverſa utriuſque operis diviſio, diverſa methodus, diverſum argumentum; quamquàm eadem utrobique in Eccleſiam Catholicam convitia legerentur.

Diviſio operis Optati.

Totum opus ſuum in Parmeniani tractatum partitur Optatus in ſex libros, quorum argumentum refert §. 7. libri primi. Totidem, & non plures Optati libros recenſet Hieronymus. Nunc ſeptimus acceſſit quem olim poſt viros doctos, ſpurium eſſe exiſtimavi, & alterius ſcriptoris. Tria me præcipuè ad id credendum movebant. Primùm, ſilentium Optati ipſius & Hieronymi. Nam etiamſi diceretur Optatum cùm primùm ſex tantùm libros ſcribere inſtituiſſet, ſeptimum poſteà adjeciſſe; de Hieronymo vix credi aut dici poteſt quòd ſi hujus tempore liber ſeptimus Optati cæteris fuiſſet annexus, hunc ab ipſo in catalogo ſuo prætermiſſum iri. Secunda ratio, quâ præcipuè afficiebar, hæc erat, quòd crimen Traditionis quod Optatus libro primo peſſimum vocat, Idololatriæ comparat, ac damno æternæ vitæ plectendum eſſe docet, in iſto libro multis elevetur: ità ut conquiſitis undiquè rationibus parùm ſolidis, & exemplis ad rem haudquaquàm facientibus, id intendat, id moliatur auctor, ut Traditores excuſentur à crimine. Tertiò, nonnulla mihi videbatur inter hunc librum & alios ſtyli diverſitas quæ ſuſpicionem ingerebat, alium potiùs eſſe hujus ſcriptorem.

Utrùm liber ſeptimus Optati genuinus ſit.

Rationes dubitandi.

Quid de illo judicandum.

Hæc erat mens mea nondùm conſultis Optati codicibus manuſcriptis. At poſtquàm intellexi id omne quod ad elevandum Traditionis crimen pertinet, abeſſe à codicibus manuſcriptis quos mihi videre contigit, præcipuum arietem qui adversùs hunc librum militabat ereptum mihi eſſe ſenſi. Deindè cùm vidi partem hujus libri ſeptimi adſcriptam fuiſſe ad finem libri tertii, quæ licèt ad eum pertineat ob argumenti ſimilitudinem, ablegatur tamen ad ſeptimum in omnibus manuſcriptis, re attentiùs ponderatâ, in eam opinionem adductus ſum, partem illam operis Optati, quæ liber ſeptimus dicitur, non eſſe reverà librum diſtinctum à cæteris, ſed additamenta ad quoſdam libros ab ipſo Optato compoſita opere jam confecto. Et quidem cùm ad ea quæ primo libro dixerat de Traditione Donatiſtarum, quos tamen Fratrum loco haberi volebat, objici poſſet à Donatiſtis; ſiquidem Patres noſtri

ſtri Traditores ſunt, cur nos Fratres appellatis? cur ad communionem veſtram invitatis? huic difficultati occurrendum eſſe putavit Optatus, exponendo cur & quare Donatiſtas ad communionem ſuam invitaret, licèt Traditorum filios, quod §. 1. 2. & 3. exequitur, qui proindè ad librum primum pertinent. Quæ de muſcis morituris quæ perdunt ſuavitatem unguenti, & de Jamne & Mambre dicuntur §. 4. & 5. ad libri ſecundi finem, aut potiùs ad quartum pertinent, ubi ſimilia convitia refelluntur. Quæ verò ſequuntur de Macario cum præcedentibus non cohærent, ſed haud dubiè additamentum ſunt ad librum tertium. Ità id quod dicitur liber Optati ſeptimus, nihil aliud eſt quàm triplex additamentum ad tres Optati libros, atque ideò non plures quàm ſex reverà fuerunt aut enumerandi ſunt. Veriſimile eſt in veteribus Optati codicibus quos præ manibus habebat Hieronymus, hæc additamenta ad finem appoſita fuiſſe ſine libri VII. inſcriptione: hinc effectum, ut ſex tantùm librorum Optati mentionem fecerit. Denique diſſimilitudo ſtyli quâ etiam commovebar, occurrebat præſertim in additamento ſpurio de levitate Traditionis; ac aliundè Optati ſtylum non omninò æqualem eſſe legentibus patebit. Ex his quid de Optati libro ſeptimo ſit ſentiendum ſatis intelligitur.

Quanta ſit librorum Optati utilitas, docet operis argumentum. Eccleſiam Catholicam adversùs Sectarios acriter propugnat, quod genus ſcriptorum quovis tempore pariter utile eſt: nec enim de controverſiis ad Eccleſiam ſpectantibus idem judicium ferendum ac de privatis circa aliquod dogma ſpeciale quæſtionibus. Hæ, quamdiù durant ſectæ, quæ vel dogma quoddam Catholicum oppugnant, vel errorem aliquem docent, vigent & agitantur; ſublatis hujuſmodi ſectis oblivione delentur; & hæreſi ſemel extinctâ, haud tanta eſt librorum qui illam oppugnarunt utilitas. At cùm omnes hæreſes, omnia ſchiſmata commune hoc habeant, ut Eccleſiam à quâ diſceſſerunt aggrediantur, ſcripta quibus adversùs aliquos propugnata eſt æquè valent adversùm omnes; omnibus hæreticis qualeſcumque ſint, adverſantur, & Catholicis quamdiù erunt hæretici aut ſchiſmatici æquè utilia cenſebuntur. *Utilitas librorum Optati.*

Sed præter ea quæ Eccleſiæ defenſionem & Donatiſtarum ſchiſma ſpectant, vix in antiquis monumentis ullum reperiri poteſt (non dico ejuſdem molis, ſed longè prolixius opus) quod tot & tanta ad doctrinam & diſciplinam Chriſtianam pertinentia tam apertè contineat. Chriſtianos omnes unam *Quot & quanta ad doctrinam & diſciplinam Eccleſiæ pertinentia continentur in libris Optati.*

eamdemque fidem, unum & idem ſymbolum habere teſtatur Optatus, cujus hæretici deſertores ſunt. Præcipua fidei capita breviter, dilucidè, ac orthodoxè omninò exponit. Oſtendit unam eſſe ſanctam Catholicam Eccleſiam per totum orbem terrarum diffuſam, nec aliam eſſe poſſe, aut eam anguſtis regionis alicujus limitibus circumſcribi. Hanc conſtare ex Epiſcopis, Presbyteris, Diaconis, & Fidelium turbâ. Epiſcopos in primo ſacerdotio, Preſbyteros in ſecundo, & Diaconos in tertio conſtitutos affirmat; quo ſatis oſtendit Epiſcopos eminere ſuper Preſbyteros, non ſecùs ac eminent Preſbyteri ſupra Diaconos. Romanam Eccleſiam cæterarum matrem, & unitatis centrum, propter Petrum qui caput Apoſtolorum fuit, agnoſcit. Docet hominem ſuaptè naturá infirmum eſſe & imperfectum, gratiáque Dei indigere ut perfectus evadat: nobis omnibus peccatum eſſe innatum, ac baptiſma neceſſarium » ut ejus remiſſionem obtinere valeamus. Nihilominùs tamen » hominis, aït, eſſe quod bonum eſt velle, & in eo quod vo» luerit currere, quamquàm ipſi datum non ſit perficere, ut » poſt ſpatia quæ debet homo implere, reſtet aliquid Deo ut » deficienti ſuccurrat. Quibus videtur paulò plus arbitrii noſtri » viribus tribuere quàm par eſt. Neminem hominem à peccato » per hanc vitam immunem eſſe, ſacramentum baptiſmi in no» mine Trinitatis ſemel collatum iterari non debere, aït: videtur tamen pro perſuaſo habere eorum qui apud hæreticos baptizantur, lavacrum non eſſe ratum, non quòd fidem in miniſtro requirat, ſed quia fidem in ſuſcipiente neceſſariam ſupponit, ut videre eſt libro 5. §. 8. at de iis qui à ſchiſmaticis aut malis miniſtris baptizati ſunt in fide, non dubitat quin ratum haberi debeat eorum baptiſma. Joannis baptiſmo ſemel tinctos ante inſtitutionem baptiſmi Chriſti iterùm lotos non eſſe arbitratur. Exorciſmum ut ritum baptiſmo prævium commendat. Meminit chriſmatis tamquàm rei ſanctæ, nec-non & unctionis quæ in baptiſmate fieri ſolebat. Verbis adeò perſpicuis ſuam mentem aperit circa realem Corporis & Sanguinis Chriſti in Euchariſtiâ præſentiam, & circa adorationem quæ huic debetur, ut nihil expreſſius optari queat. Multas obſervat cœremonias pertinentes ad celebrationem Euchariſtiæ quam ſacrificii nomine inſignit. Ex iis quæ dicit, patet illius tempore ſacrificium pro totâ Eccleſiâ oblatum fuiſſe; in eo Dominicam orationem recitari conſueviſſe; ſacra celebrata ſuper altari ligneo ornato & ad majorem reverentiam linteo cooperto; calices aureos & argenteos, & ornamenta adhibita

fuisse. Ecclesiam aït suos habere judices, plecti crimina, & pœnitentiæ subjici eos qui gravia peccata admisisse se confitentur, aut eorum rei peraguntur. Virginitatem laudat, sed ad eam servandam non vult teneri nisi eos qui voto sese obstrinxerint: advertit ætate suâ virgines quæ se Deo consecrabant, votum illud solemniter nuncupasse, earúmque capiti mitellas impositas fuisse, quod voti ab ipsis emissi indicium erat. Quantâ veneratione suis temporibus Sanctorum reliquiæ colerentur, satis testatur cùm de tumulo beatorum Petri & Pauli verba facit, dum Lucillæ factum improbat quæ pseudo-martyris aut saltem nondùm vindicati martyris os libare dicebatur, & cùm de iis quos Donatistæ tamquàm martyres colebant loquitur libro tertio. Verbi divini prædicationem munus fuisse Episcoporum proprium indicat, huncque solemnem fuisse morem, ut tractatus omnis in Ecclesiâ à nomine Dei inciperetur, & ut ejusdem Dei nomine terminaretur. Pœnitentiæ publicæ semel addictos ad ordines promoveri vetitum fuisse ex Purpurii Limatensis dicto quod ab ipso refertur l. 1. colligere est: *Exeat huc quasi imponatur illi manus in Episcopatu & quassetur illi caput de pænitentiâ.* Undè etiam infertur ordinationem Episcopalem manûs impositione perfici. Quod verò aït Cæcilianus ibidem, ut si nihil Felix in se contulisset tamquàm adhuc Diaconus ordinaretur, suspicioni locum dat, Diaconum Episcopum tunc temporis ordinatum fuisse absque præviâ manûs impositione in Presbyterum. Basilicas Christianorum complures fuisse compertum est ex eodem Optato: imò quadraginta & ampliùs Romæ jam tùm fuisse cùm Victor à Donatistis illuc missus est Episcopus, testis est libro primo §. 4. Hæc & alia hujusmodi multa libros Optati accuratè legentibus observatu dignissima occurrent.

Quod ad stylum ejus pertinet, magnificus est, vehemens & pressus, sed minùs nitidus ac politus. Quos expugnat, acriter urget; quos narrat eventus, oculis quasi subjicit; quæ loca profert, ingeniosè explicat; subtilissimè & acutissimè mentem suam exprimit, & verbis ac locutionibus utitur ad ea quæ promere vult significandum aptissimis. Narrationes festivas atque jucundas instituit, quarum exemplum si quis habere velit, legat descriptionem aucupii, quæ librum sextum claudit, quâ nihil elegantius aut concinnius excogitari potest. Uno verbo quòd auctor hujus operis magnæ eruditionis & excellentis ingenii fuerit, nemo rerum istarum peritus inficiabitur. De stylo Optati.

De allegoricâ expositione Scripturæ quam sequitur Optatus.

Unum est quod in eo reprehendi posset, allegoricus ille sensus secundùm quem plurima sacrarum litterarum testimonia exponit. Vitium illud quod in concionatore ferendum esset, vix condonandum videtur auctori Polemico Religionis partes adversùs hæreticos agenti, quibus in controversiis firma & indubitata oportet esse argumenta. Sed Optato res erat cum adversariis qui eadem ratione agebant, & Scripturæ testimoniis abutebantur, ut Ecclesiam calumniarentur & sectam suam collaudarent. Videri possunt testimonia à Parmeniano in hoc opere laudata, quæ in sensum omninò alienum ab ipso detorquentur. His animadversis, restat ut quid in hac Editione Optati à nobis præstitum fuerit exponamus.

III.

DE HAC NOVA OPTATI LIBRORUM, aliorúmque ad Donatistas pertinentium Monumentorum Editione.

Quid à nobis præstitum.

IN quatuor præcipuè versatus est labor noster; in emendando textu; in novis notis conficiendis, aut aliorum observationibus edendis; in adjiciendis veteribus monumentis ad historiam Donatistarum pertinentibus; in texendâ breviter hujus schismatis ab ejus origine ad finem usque historiâ.

Textus Optati huc usque corruptissimus.

Enumeratio præcedentium editionum.

Optati textus huc usque corruptissimus fuit. Typis primùm excusus est Moguntiæ anno 1549. curâ Joannis Cochlæi. Plura in hac editione menda, quàm versus, fuisse affirmat Balduinus, qui novam hujus operis editionem Parisiis adornavit anno 1563. adjutus collatione exemplaris manuscripti quod ipsi communicaverat Espensæus Parisiensis Theologus haud ignobilis. Sex tantùm libros priores continebat istæc editio; sed septimum paulò-pòst minutioribus caracteribus exaratum adjecerunt. At emendatiorem alteram editionem idem anno 1569. Parisiis fieri curavit duobus manuscriptis usus, quorum unum debebat Joanni Tilio Episcopo Meldensi, alterum Maceræo Theologo Parisiensi: horum ope multa loca restituit; fatetur tamen in Præfatione multa adhuc menda, multas lacunas superesse. Juxta editionem illam Commeliniana facta est anno 1599. Sæculo sequente Albaspinæus Episcopus Aurelianensis, qui ferè primus è nostris antiquæ Ecclesiæ disciplinæ illustrandæ seriò incubuit, librorum Optati novam editionem molitus est, quæ Parisiis statim ab ejus morte prodiit anno 1631. At tantùm abest ut in hac editione textus emendatus fuerit, ut è contrà scateat innumeris mendis typographicis, quas edito-

ris

toris incuria parùm cavit. Eodem anno Mericus Casaubonus edidit Londini septem Optati libros; sed in emendando hoc auctore, nullo usus est codice manuscripto, & ex conjecturis tantummodò loca multa, seu rectè, seu perperàm immutavit. Eruditissimus Rigaltius, Tertulliano, Minutio, & Cypriano in lucem editis, Optatum etiam addere statuerat, & conjicere licet eum, cùm esset artis criticæ peritissimus ac in antiquitate & manuscriptorum codicum notitiâ versatissimus, multa magni momenti menda abstersurum, atque ab eo Optati textum in integrum restitutum iri: verùm antequàm opus illud aggrederetur è vivis excessit. Denique Priorius novæ librorum Optati editioni, quæ Parisiis impensis Joannis Dupuis Bibliopolæ facta est, præfuit. Is in monito ad Lectorem fatetur corruptissimum esse textum Optati: at non tantùm ille nihil quidquam præstitit ut emendatior prodiret, sed & negligentiâ suâ nova irrepere sivit in textum σφάλματα, *quid facias*, inquit, *ubi melioris notæ codicum maxima penuria est.* Nihil equidem si ità res esset. At licèt rari sint admodùm manuscripti codices Optati, non tamen omninò nulli sunt; & si vel paululùm diligentiæ adhibuisset, vix fieri potuisset, quin in unum aut alterum Optati codicem incidisset. Ego Priorio vel fœlicior vel sollicitior quinque codices Optati manuscriptos inveni, quorum ope innumera penè menda sublata sunt, ac textus in integrum ubiquè fermè restitutus est. Primus isque antiquissimus est codex S. Theodorici apud Rhemos septingentorum ad minus annorum. Secundus non quidem ejusdem antiquitatis, sed optimæ notæ est manuscriptus codex S. Germani à pratis, qui sanè emendatissimus est. Tertium, qui fuit olim Maceræi Theologi Parisiensis, mihi subministravit Philippus Silvius sacræ Facultatis Parisiensis Doctor in cujus manus pervenit, recentiori manu exaratus ac valdè mendosus. Quartus est manuscriptus codex S Pauli Cormaricensis prope Turones, qui nunc in bibliothecâ Colbertinâ numero 1951. ascriptus est. Sexcentorum & ampliùs annorum est iste codex & optimæ notæ, atque utinam omnes Optati libri in eo etiamnùm haberentur: at quod dolendum intercidêre folia quæ priores quinque libros continebant ac sexti initium. Præter hæc habentur in hoc manuscripto codice monumenta ad veterum Donatistarum historiam pertinentia, quæ in nullo alio manuscripto codice reperire est. Hoc autem circa istos codices observandum, codicem Philippi Silvii videri excerptum à codice S. Theodorici, & codicem San-Germanensem ex Cormari-

Manuscripti codices quibus usi sumus.

Emendatus prodit Optati textus.

censi. Horum ope codicum vix dici potest quot loca restituerimus; corrupta emendavimus, luxata suis restituimus locis, omissa supplevimus, ascititia resecavimus; uno verbo textus Optati nativo splendori restitutus integer & emendatus prodit. Conjecturis vix quidquam indulsimus nisi manuscriptis codicibus innixi. Variantes lectiones separatim à notis in fine uniuscujusque paginæ ascripsimus, ex quibus intelligitur quot & quanta sublata sint à nobis menda & errata, & quot loca obscura ac sensûs planè vacua lucem acceperint. Hæc quoad emendationem textûs, cui præterea illustrando non parum conducit ejus in articulos aut paragraphos distinctio, cum brevibus argumentis ad marginem appositis, quod nondùm à quoquam in Optati libris præstitum fuerat.

Distinctus textus in paragraphos.

Adjectæ notæ de novo, & veteres editæ.

Quod spectat ad notas, paucas sanè, breves & necessarias de novo confecimus, ac singulis paginis post variantes lectiones subjecimus: aliorum verò omnium Balduini scilicèt, Albaspinæi, Merici Casauboni, Barthii, & incerti scriptoris observationes appendicis loco libris Optati integras adjecimus; sed repurgatas ab innumeris mendis typographicis quæ in editionibus Albaspinæi & Priorii irrepserant. Priorii notas non prætermisissemus, si quid in eis quantivis pretii inventum fuisset quod ab aliis non esset observatum; sed qui aliorum habet annotationes, has frustrà requireret.

Monumenta ab ipso Optato suis libris adjecta.

Variorum notas excipiunt monumenta vetera ad historiam Donatistarum pertinentia, ordine chronologico digesta & ad manuscriptos codices ac meliores editiones exacta.

Novum non est hujusmodi monumenta Optati libris assuere, hoc ipsum præstiterat Optatus qui ad faciendam fidem eorum quæ de Donatistarum historiâ scripserat, acta ipsa & monumenta ad finem librorum suorum apposuerat, ut testatur libro primo §. 13. ubi loquens de concilio Cirtensi in testimonium adducit scripta Nundinarii Diaconi & vetustas actorum hujus concilii membranas, *quas*, inquit, *dubitantibus proferre poterimus*, *harum namque plenitudinem rerum in novissimâ parte istorum libellorum ad implendam fidem adjunximus*. Item de epistolâ ordinatorum Majorini adversùs Cæcilianum loquens eodem in libro §. 20. aït, se *eam inter cæteros actus in posterum habere.* Volumen quoque actorum Eunomii & Olimpii in novissimis sui operis partibus descripsisse se testatur ibidem §. 26. Et §. sequenti acta purgationis Felicis pariter ab ipso laudantur, quæ in monumentorum suorum congerie ab ipso omissa fuisse non est verisimile.

Ex hìs fortè actis quæ S. Optatus ad finem operis sui apposuerat, derivata sunt ea quæ in manuscripto codice S. Pauli Cormaricensis habentur gesta purgationis Cæciliani & Felicis Aptungitani, necnon variarum epistolarum Constantini Imperatoris ad Donatistas pertinentium sylloge, quæ monumenta in editionibus Albaspinæi ac Priorii unà cum collatione Carthaginensi adjuncta sunt Optati libris, cùm priùs à Massono fuissent separatim edita anno 1589. & deinceps à Pithæo. Monumenta in præcedentibus editionibus adjecta libris Optati.

Ad istorum exemplum, in nostrâ editione vetera omnia monumenta quæ ad historiam Donatistarum pertinent, acta scilicèt conciliorum & collationum Episcopalium, epistolas Episcoporum, edicta & epistolas Imperatorum, gestáque Proconsularia exhibuimus. Quæ monumenta in hac editione adjecta sint Optati libris.

Primum inter ea locum occupat edictum in Christianos latum à Diocletiano & Maximiano, cujus tenorem Lactantio & Eusebio referimus, quod licèt ad Donatistas non pertineat, quoniam schismati posteà locum dedit & ab eo Donatianæ sectæ epocha repetitur, in capite actorum ad historiam Donatistarum pertinentium apponendum esse duximus. Edictum Diocletiani & Maximiani in Christianos.

Sequuntur acta Martyrum Africanorum, quæ ad Traditionis crimen Catholicis intentatum à Donatistis spectant. Acta Martyrum. Hæc excipiunt gesta purgationis Felicis & Cæciliani, quæ licèt posteriora sint, tamen exponunt ea quæ tempore persecutionis acciderunt. Gesta Purgationis Felicis & Cæciliani. Secuti sumus in iis editionem clarissimi viri Baluzii, qui hæc acta cum manuscripto codice Thuaneo qui nunc est bibliothecæ Colbertinæ, collata inseruit Miscellaneorum suorum lib. 2. cum notis quas etiam subjecimus. Post hæc legere est monumenta quædam ad initium schismatis Donatistarum pertinentia: Monumenta ad initium schismatis pertinentia. succedunt epistolæ Constantini quæ ad Cæciliani & Donatistarum causam spectant, Epistolæ Constantini. necnon ea quæ ipso imperante eâ de re decreta sunt. Decreta sub Constantino.

Donatistæ nihil frequentiùs Catholicis objiciebant quàm ea quæ passi erant sub Leontio, Ursatio, & Macario. Ad id spectat Donatistæ cujusdam sermo nunc primùm à nobis editus è codice manuscripto bibliothecæ illustrissimi & reverendissimi Episcopi Catalaunensis, quingentorum circitèr annorum, sed opus vetustissimi admodùm scriptoris. Sermo Donatistæ de persecutione sub Leontio nunc primùm editus. Hunc sequitur passio Marculi sacerdotis Donatistæ, cujus etiam mentio fit apud Optatum, quæ jam edita fuerat. Passio Marculi Donatistæ. Analectorum Mabillonii tom. 4. nunc prodit emendatior ex collatione ad codicem Corbeïensem, qui nobis etiam suppeditavit integram Maximiani & Isaac Donatistarum passionem, cujus partem Passio Maximiani & Isaac

Donatistarum. tantùm ibidem ediderat Mabillonius. Indè ad Carthaginensem collationem usquè occurrent leges tùm ecclesiasticæ tùm civiles in Donatistas latæ. Civilibus ex codice Theodosiano depromptis, eruditissimi viri Jacobi Gothofredi commentarium subjecimus.

Leges Ecclesiasticæ & civiles in Donatistas.

Acta collationis Carthaginensis cum novis notis.

Acta collationis Carthaginensis curâ & studiis clarissimi atque eruditissimi viri Baluzii emendata juxta ejus editionem suo loco inseruntur. Novas adornavimus notas præsertim circa sedes Episcoporum Africanorum qui collationi adfuerunt. Multa jam de iis observaverat Baluzius, sed rem post eum accuratiùs tractavit eruditus Pater Theodoricus Ruinart in notis ad notitiam Episcoporum Africanorum sub Hunnerico. Ab his, ne quid dissimulemus, mutuati ferè sumus omnia quæ de illis sedibus diximus. Atque ut materiam exhauriremus, Geographiam sacram seu notitiam provinciarum & Episcopatuum Africæ texuimus, quam sequitur tabula Geographica à peritissimo Geographo delineata, in quâ tùm provinciarum Africanarum divisio, tùm præcipuarum sedium Episcopalium situs oculis subjiciuntur.

Geographia sacra Africæ.

Historia Donatistarum.

Deniquè universo operi post hanc præfationem, Donatiani schismatis historiam præposuimus, in quâ non disertè & ornatè, sed accuratè & chronologico more singula exponuntur suisque temporibus consignantur.

DE

DE OPTATO ET EJUS LIBRIS
VETERUM TESTIMONIA.

D. Hieronymus in libro de Viris illustribus, cap. 121.

OPTATUS Afer Episcopus Milevitanus ex parte Catholicâ scripsit sub Valentiniano & Valente Principibus adversùm Donatianæ partis calumniam libros sex, in quibus asserit crimen Donatianorum in nos falsò retorqueri.

S. Augustinus lib. 2. de Doctrinâ Christianâ, cap. 40. num. 61.

Nonne aspicimus quanto auro & argento & veste suffarcinatus exierit de Ægypto Cyprianus Doctor suavissimus & Martyr beatissimus; quanto Lactantius, quanto Victorinus, OPTATUS, Hilarius, ut de vivis taceam.

Idem lib. 1. contra epistolam Parmeniani, cap. 13. num. 5.

Legant qui volunt quæ narrat & quibus documentis quammulta persuadeat venerabilis memoriæ Milevitanus Episcopus Catholicæ communionis OPTATUS sive de Lucillâ pecuniosissimâ tunc & factiosissimâ fœminâ, quam pro Ecclesiæ disciplinâ sanctus Cæcilianus adhuc Diaconus læserat vel de cæteris factionis ejus consortibus, sive furibus Ecclesiastici argenti, sive ad Episcopatum se non pervenisse dolentibus & sibi prælatum Cæcilianum insidiis quibus poterant insectantibus; sive de Numidis Episcopis quos ista factio convocaverat ad perniciem Cæciliani, ut illo deposito alter eis ordinaretur. *Hæc habentur libro primo Optati.*

Idem in libro de Unitate Ecclesiæ cap. 19. num. 50.

Nec nos propterea dicimus nobis credi oportere, quia ipsam quam tenemus commendavit Milevitanus OPTATUS vel Mediolanensis Ambrosius.

Idem in Breviculo Collationis, cap. 20. num. 38.

Sed hinc repulsi (Episcopi Donatistæ) velut aliquid validissimum prolaturi petierunt Optatum legi, quod & antè petiverant, undè se probaturos dicebant Cæcilianum ab Impe-

ratore damnatum.... OPTATUM verò legi multò inſtantiùs flagitabant.... Recitatus eſt OPTATUS recitantibus Donatiſtis ubi aït: *Eodem tempore Donatus petiit ut ei reverti licuiſſet & ad Carthaginem accederet; tunc à Philumeno ſuggeſtore ejus Imperatori ſuggeſtum eſt, ut bono pacis Cæcilianus Brixiæ teneretur & factum eſt.*... In quibus verbis OPTATI cùm omninò nulla Cæciliani damnatio ſicut illi demonſtraturos ſe eſſe promiſerant reperiri potuiſſet, juſſit cognitor totam paginam recitari, ut de ſuperioribus, & inferioribus verbis voluntas ejus qui ſcripſerat, noſceretur; & ex officio recitatum eſt: *Cæcilianus omnium ſupramemoratorum ſententiis innocens eſt pronuntiatus*; quod cùm recitaretur Donatiſtæ dixerunt hoc ſe non petiiſſe recitari ſtomachantes adversùs eos qui riſum tenere non potuerunt, cùm audiſſent quàm apertam contra ſemetipſos paginam protuliſſent. *Vide de eadem re capitula collationis Carthaginenſis diei tertiæ* 375. 477. *& ſequentia uſque ad* 484. *& poſteà capitulum* 532. *& ſequentia uſque ad* 539. *& epiſtolam concilii Zertenſis apud S. Auguſtinum* 141. *num.* 9.

S. Fulgentius, lib. 2. *ad Monimum, cap.* 13.

Sanctus autem MILEVITANUS EPISCOPUS in ſexto adversùs Parmenianum libro conſilium de virginibus Paulum ſupererogaſſe teſtatur his verbis: *Virginitas enim voluntatis res eſt, non neceſſitatis, & cætera quæ habentur infrà lib.* 6. *§.* 4. *pag.* 95. *Et cap.* 15. Neque enim à veritate receditur in hac ſupererogatione Apoſtoli, ſive quod Sanctus Ambroſius, ſive quod Sanctus Auguſtinus, ſive quod SANCTUS OPTATUS ſenſerunt à nobis quoque ſalvâ veritate fidei ſentiatur.

Honorius Auguſtodunenſis in libro de Scriptoribus Eccleſiaſticis, cap. III.

OPTATUS Afer Milevitanus Epiſcopus ſub Valente ſcripſit adversùm Donatianæ partis calumniam.

Martyrologium Romanum ad diem V. *Junii.*

Milevi in Numidiâ Sancti OPTATI Epiſcopi doctrinâ & ſanctitate conſpicui.

HISTORIA DONATISTARUM.

Christianam Religionem non à principio ab Apostolis ipsis accepit Africa (1), sed lapso jam sæculo à Romanis, ut verisimile est (2), prima Evangelii semina suscepit; quæ paulatim exculta, brevi magnam sementem protulêre: cujus partem licèt persecutionum furor aliquando demessuerit, ab ipsis tormentis & cædibus incrementum accepit, ut verè omninò à Tertulliano, Christianorum qui in Africâ erant nomine dictum fuerit ad Ethnicos: *Plures efficimur, quoties metimur à vobis. Semen est sanguis Christianorum.* At nulla unquam in Christianos sævior tempestas excitata est in Africâ, quàm Diocletiano & Maximiano imperantibus post proposita ubique terrarum anni 303. initio in Christianos edicta. Tunc in provinciâ Proconsulari Anulinus, & in Numidiâ Florus bellum Christiano nomini intulerunt, quod sic describit Optatus lib. 3. § 8. *Omnibus notum est, quid eorum operata sit artificiosa crudelitas: sæviebat bellum Christianis indictum; in templis dæmoniorum diabolus triumphabat; immmundis fumabant aræ nidoribus; & quia ad sacrilegia venire non pote-*

Origo Christianæ Religionis in Africâ.

Persecutiones in Christianos.

Persecutio Diocletiani.

(1) Non a principio ab Apostolis ipsis accepit Africa. Petilianus in epistolâ quam refellit S. Augustinus lib. de unit. Ecclesiæ c. 15. de origine Religionis Christianæ in Africâ sic loquitur. *De nobis* (Christianis Afris) *dictum est: Erunt primi qui erant novissimi. Ad Africam enim Evangelium postmodum venit, & ideò nusquam litterarum Apostolicarum scriptum est Africam credidisse.* Cui respondens Augustinus; non contendit Afros ab Apostolis ipsis & à principio Evangelium accepisse, sed tantùm *nonnullas barbaras nationes etiam post Africam credidisse.* Undè certum fit Africam in ordine credendi non esse novissimam. Tertullianus quoque in libro de Præscriptionibus adversùs hæreticos, fatetur Ecclesias Africanas non esse Apostolicas, hoc est, nec ab Apostolis, nec ab Apostolicis viris qui cum Apostolis perseveraverint, fuisse fundatas. Salvianus è contrà videtur sentire l. 7. de Providentiâ, Carthaginensem Ecclesiam ab Apostolis fuisse institutam. Sed minor ei debetur fides extraneo & recentiori ac aliis Afris & antiquioribus.

(2) A Romanis ut verisimile est. S. Augustinus epist. olim 162. nunc 43. de Romanâ Ecclesiâ loquens; *Undè,* inquit, *Evangelium ad ipsam Africam venit.* Innocent. I. epist. ad Decentium Eugubinum aït esse *manifestum in omnem Italiam, Gallias, Hispanias, Africam, atque Siciliam Insulásque interjacentes nullum instituisse Ecclesias, nisi eos quos venerabilis Petrus Apostolus aut ejus successores constituerint sacerdotes,* & D. Gregor. lib. 7. epist. 32. ad Dominicum Carthaginensem Episcopum. *Scientes præterea,* inquit, *undè in Africanis partibus sumpseris sacerdotale exordium, laudabiliter agitis quòd sedem Apostolicam diligendo ad officii vestri originem prudenti recordatione recurritis.*

rant, ubicumque thus ponere cogebantur. Omnis locus templum erat ad ſcelus. Inquinabantur propè morientes ſenes: ignorans polluebatur infantia; à matribus parvuli portabantur ad nefas; parentes incruenta parricidia facere cogebantur: alii cogebantur templa Dei vivi ſubvertere; alii Chriſtum negare; alii leges divinas incendere; alii thura ponere. Et idem Author lib. 1. §. 13. *Hujus perſecutionis per totam Africam divagata tempeſtas, alios fecit Martyres, alios Confeſſores, nonnullos funeſtam proſtravit in mortem, latentes dimiſit illæſos. Quid commemorem laïcos, qui tunc in Eccleſiâ nullâ fuerant dignitate ſuffulti? quid miniſtros plurimos? quid Diaconos in tertio? quid preſbyteros in ſecundo ſacerdotio conſtitutos? Ipſi apices & principes omnium, aliqui Epiſcopi illis temporibus, ut damno æternæ vitæ, iſtius incertæ lucis moras breviſſimas compararent inſtrumenta divinæ legis impiè tradiderunt.* Hoc enim erat peculiare Diocletianeæ perſecutionis malum quòd Chriſtiani libros ſacros igni comburendos tradere cogerentur. Quippè exiſtimabant homines vafri hac potiſſimùm ratione Chriſtianam Religionem ex animis hominum aboleri poſſe, ſi libri quibus doctrina Chriſtiana continetur è medio tollerentur. Hinc Diocletiani & Maximiani edicto præcipuè cavebatur, ut ſacri codices flammis abſumerentur; atque ut id executioni mandaretur, *Principibus & Magiſtratibus ſuo cuique loco injunctum fuit, ut libros deificos extorquerent è manibus Epiſcoporum & Preſbyterorum*, ut refertur in actis Felicis Epiſcopi Tubyzacenſis. Huic edicto parentes ſingulorum locorum Magiſtratus, Lectores, Preſbyteros & Epiſcopos coràm ſe ſiſti jubebant, Scripturas ab iis expoſtulabant; tradere renuentes tormentis affici & in carcerem conjici jubebant; in propoſito permanentes, ad Proconſulem aut ad alium ſuperiorem Magiſtratum miſſi, capite plectebantur. Diſcurrebant per Chriſtianorum ædes apparitores & milites, ſcrutabantur ſecretiora domûs, non tantùm libros ſacros, ſed vaſa ſacra, aurea & argentea, calices, lucernas, aliáque ornamenta undique conquiſita aſportabant, ne præparatis quidem in pauperum uſus veſtibus parcebant; ac demùm, ut fieri ſolet in hujuſmodi caſibus, perditiſſimi homines pretioſa quæque tam ſacra quàm prophana compilabant. In Africâ præſertim ita graſſatam eſſe perſecutorum rabiem, fidem faciunt vetera monumenta, quæ Optati libris annexuimus. Sed quod dolendum magis eſt, ex iis etiam intelligimus plures Chriſtianos, ut aït Optatus, non tantùm Laïcos, ſed & Clericos ac ipſos etiam Epiſcopos metu tormentorum ac mortis, tùm ſacros codices, tùm alia ſacra vaſa aut inſtrumenta tradidiſſe. Hi, Traditores vulgò dicti ſunt. Alii è contrà ſtudio flagrantes immoderato palàm, etiam ſi nemo inquireret, profitebantur ſe codices ſacros habere, quos tradituros negarent, atque ità ſeſe morti objiiciebant. Quantò illi prudentiores ſimul & religioſiores qui codices ſacros ſilentio ſuo tectos conſervabant, ità tamen ut apprehenſi & interrogati, neque traderent, neque tradituros ſe eſſe profiterentur.

Sacrorum codicum traditio.

Ex his fuit Menſurius Carthaginenſis antiſtes, qui anteceſſoris ſui Cypriani doctrinam ſequens, eos qui ſe *non comprehenſi perſecutionibus offerrent & ultrò dicerent ſe habere ſcripturas quas non traderent*, licèt ab

Menſurius Carthaginenſis quid de codicum

ei;

eis hoc nemo quæſiſſet, improbavit, & tamquàm martyres honorari vetuit. *Ipſe verò ſe ſacros codices ne à perſecutoribus invenirentur, abſtuliſſe atque ſervaviſſe, & horum loco in baſilicâ ſcripta hæreticorum reliquiſſe, teſtatus eſt in epiſtolâ ad Secundum: quæ cùm inveniſſent perſecutores, & abſtuliſſent, nihil ampliùs eſſe poſtulatum.* Quia quamvis quidam *poſteà Carthaginenſis ordinis ſuggeſſiſſent Proconſuli, quòd illuſi fuiſſent qui miſſi erant ad Chriſtianorum ſcripturas auferendas & incendendas, quia non invenerunt niſi neſcio quæ ad eos non pertinentia, ipſas autem in domo Epiſcopi cuſtodiri, inde deberent proferri & incendi, Proconſul ad hoc eis conſentire noluit.* Ità prudentiâ Menſurii ſervati ſunt Carthagine præcipui codices ſacrorum librorum. ſacrorum traditione cenſuerit.

Numidiæ Primas Secundus Tigiſitanus verbis quidem jactans gloriam, rei geſtæ ignaros fefellit; at virtutis expers, quibus quid egiſſet ignotum non erat, deriſui fuit. Ad Menſurium quippè dedit litteras, quibus aïebat, Miſſos ad ſe à curatore & ordine Centurionem & Beneficiarium qui peterent divinos codices exurendos, eique à ſe reſponſum, *Chriſtianus ſum & Epiſcopus, non traditor.* Cùmque ab eo vellent aliqua ecbola aut quodcumque accipere, neque hoc eis dediſſe, exemplo Eleazari Macchabæi, qui nec fingere voluit ſuillam carnem ſe manducare, ne aliis præberet prævaricationis exemplum. At Purpurius Epiſcopus Limatênſis vir perfrictæ frontis jactantiam illam Secundi ſequenti exprobratione compeſcuit, cùm accuſatus ab eo homicidii his eum dictis ſubſannavit: *Tu quid egiſti, qui tentus es à Curatore & ordine ut ſcripturas dares? Quomodò te liberaſti ab ipſis, niſi quia dediſti aut juſſiſti dari quodcumque, nam non te dimittebant paſſim.* Hoc convitio repreſſa eſt Secundi audacia, qui ex accuſatore reus factus ſibi timens utpotè Traditionis conſcius, conſilio Secundi fratris ſui filii totum negotium ad Dei judicium remiſit, & coëpiſcopos ſuos Traditionis manifeſtè ac propriâ confeſſione convictos, ab omni pœnâ immunes eſſe paſſus eſt, ne & ipſe ejuſdem criminis reus perageretur. Quid Secundus Tigiſitanus Numidiæ Primas.

Cirtenſis civitatis quæ Metropolis civilis provinciæ Numidiæ fuit, Epiſcopus erat Paulus. Ad eum venit XIV. Kalendas Junias Munatius Felix flamen perpetuus curator coloniæ Cirtenſis, interpellavit Epiſcopum ut proferret ſcripturas legis, & ſi quid aliud haberet. Is reſpondit ſcripturas eſſe penès lectores; quod autem habebat hic ſeſe dare paratum eſſe. Rurſùm interpellatus ut oſtenderet lectores, aut ad illos mitteret, repoſuit eos eſſe notos Edeſio & Junio exceptoribus. Dein Paulus & ejus Clerici calices, lucernas, veſtes pauperum ac univerſam Eccleſiæ ſupellectilem necnon unum codicem indagantibus tradiderunt: indè ſeſe Magiſtratus ad domos lectorum contulerunt, qui non multùm repugnantes ſacros codices tradidêre. Imprimis verò Silvanus tunc Subdiaconus qui lucernam & capitulatam argenteam quæ latebant, ultrò protulit; dicens ſe ponè arcam eas inveniſſe. Traditi codices ſacri à Paulo Cirtenſi & Silvano.

Fervente etiamnùm perſecutione pridie Idus Februarii anni 304. in civitate Abitinenſi Saturninus Preſbyter cum filiis quatuor Saturnino juniore & Felice Lectoribus, Mariâ Sanctimoniali, Hilarione infante; Comprehenſi Chriſtiani in civitate Abitinenſi &

in carcerem conjecti.

& cum eo Dativus, Felix, Ampelius, aliique complures tam viri quàm mulieres celebrantes dominica sacramenta, à coloniæ Magistratibus comprehensi sunt & unà Carthaginem perducti, ibique post gloriosam confessionem in carcerem conjecti. Ad eos conveniendos & visitandos, utì par est credere, incautè & glomeratìm concurrebant Christiani, ex quo invidia concitabatur, pluresque morti objiciebantur. Quod cernens Mensurius, Cæciliano Archidiacono in mandatis dedit ut inconsultam illam turbam à foribus carceris arceret, ne tumultus fieret, & invidia concitaretur. Hinc ansam posteà Cæciliani calumniandi arripuerunt hujus adversarii ac fingendi *ipsum lora & flagra cum armatis ante fores carceris posuisse, & ab ingressu atque aditu cunctos qui victum potúmque martyribus afferebant gravi injuriâ propulsasse*: quæ calumnia à verisimili omninò abhorret, nec aliam habere videtur originem quàm quòd Cypriani consilium secutus *commendarit ut cautè & non glomeratìm* (verba sunt Cypriani ep. 5.) *nec per multitudinem sibi junctam ad conservandum & visitandum confessores, Christiani concurrerent, atque ut cum temperamento hoc ageretur per Presbyteros alternis vicibus eò venientes, ut scilicet temporibus serviretur, quieti prospiceretur & plebi provideretur.*

Consilium Cæciliani & Mensurii de visitandis cautè martyribus.

Quid de Felicis Aptungitani causâ constiterit.

Felicem Aptungitanum Episcopum Cæciliani, ut mox dicemus, ordinatorem, Traditionis etiam crimine infamarunt Donatistæ. At ex testimoniis eorum qui eâ de re, postmodùm inquisitione factâ anno 314. ab Æliano Proconsule jussu Constantini Imperatoris auditi sunt, immunem ab eo crimine Felicem fuisse constitit. Quippè Cæcilianus qui Duumvir erat Aptungitanæ coloniæ, cùm propositum est edictum de diruendis Ecclesiis & comburendis libris Christianorum, testatus est se, cùm missum est edictum, Zamæ fuisse, quò cùm venissent Christiani quidam inquisitum nùm ad ipsum pervenisset sacrum præceptum, respondisse nondùm; sed vidisse se ejus exempla & Zamæ & Furnis basilicas & scripturas dirui, quapropter proferrent scripturas si quas haberent, tunc misisse eos ad Felicis domum & Galatium secum ad locum ubi Christianorum orationes fieri consueverant, perrexisse & inde cathedram & epistolas salutatorias ablatas & ostia omnia combusta, & cùm ad domum Felicis Episcopi misisset officiales publicos, ab iis renuntiatum esse illum absentem. Ità nihil à Felice traditum esse hujus testimonio compertum. At Ingentius qui posteà fuit Decurio Ziquensium, Felici infensus quòd Maurum Episcopum Uticensem amicum & hospitem suum ob emptum Episcopatum excommunicasset, Cæcilianum convenit, & ab eo petiit quasi Felicis nomine, ut scripto testaretur codices sacros combustos esse tempore duumviratûs sui. Cùm id ipsi denegasset Cæcilianus, Augentium amicum & collegam Cæciliani in ædilitate adhibuit intercessorem, ad cujus preces Cæcilianus epistolam scripsit Felici, quâ testabatur anno duumviratûs sui præsente Galatio quasdam epistolas salutatorias è basilicâ fuisse ablatas, & Ingentius huic epistolæ addidit Felicem dixisse: *Tolle clavem, & quos in cathedrâ libros & super lapide codices tolle illos, sed vide officiales ne tollant oleum & triticum.* Cui cùm respondisset Cæcilianus: *Tu nescis quia ubi scripturæ inveniuntur, ipsa domus diruitur.* Felicem ad hæc dixisse: *Quid ergò faciemus?* Cæcilianum

reſpondiſſe: *Tollat aliquis de veſtris in areâ ubi orationes facitis & illic ponantur, & ego venio cum officialibus & tollo*, atque huic conſilio paruiſſe Felicem, & in areâ codices ſacros poni mandaſſe: illuc Cæcilianum cum officialibus veniſſe & omnia tuliſſe ſecundùm ſacrum præceptum. Cæcilianus in judicio totum iſtud epiſtolæ ſuæ adjectum eſſe contendit atque Ingentium falſi redarguit, qui ſuſpenſus imminentium tormentorum metu faſſus eſt hæc epiſtolæ ſe addidiſſe in vindictam Mauri hoſpitis ſui, ut Felici traditionis notam inureret.

Perſecutione codicum tradendorum paulùm relaxatâ anno æræ vulgaris 305. III. Nonas Martii (3), decem aut undecim Epiſcopi Numidiæ convenerunt Cirtæ in domum Urbani Donati ad ordinandum in hac urbe Epiſcopum in locum Pauli Cirtenſis. Primum inter eos antiquitatis jure locum tenebat Secundus Tigiſitanus, cum quo conſedêre Donatus Maſculitanus, Victor Ruſſicadenſis, Marinus ab Aquis Tibilitanis, Donatus Calamenſis, Purpurius Limatenſis, Victor Garbenſis, Felix à Rotario, Nabor à Centurionis, Secundus minor filius fratris Secundi Tigiſitani, Cirtam quoque venerat Menalius incertum cujus in Numidiâ ſedis Epiſcopus, ſed qui ne à ſuis civibus thurificaſſe probaretur, oculorum dolorem fingens ad conceſſum ſuorum procedere trepidavit. Nomina Epiſcoporum concilii Cirtenſis.

In concilio propoſitum eſt à Secundo, ut antequàm Epiſcopum ordinarent, probarent ſeſe adſtantes, hoc eſt, purgarent ſe ab accuſationibus aut ſuſpicionibus criminum. Tùm is Donatum Maſculitanum interrogavit, nùm tradidiſſet; hic neque factum ingenuè faſſus eſt, neque planè negavit, ſed reſpondit ſe quæſitum à Floro ut thurificaret & traditum non fuiſſe in manus ejus: addens, *quia Deus mihi dimiſit, ergò & tu ſerva me Deo*, ità veniam criminis quaſi admiſſi petens; cui repoſuit Secundus: *quid ergò facturi ſumus de martyribus quia non tradiderunt & ideò coronati ſunt?* Donatus rursùm aït: *Mitte me ad Deum, & ibi reddam rationem.* Tum Secundus juſſit eum recedere in partem alteram & ſtare quaſi reum. Deindè Marinum ab Aquis Tibilitanis compellavit his verbis: *Dicitur & te tradidiſſe.* Reſpondit Marinus ſe dediſſe Paulo carthulas, codices verò ſuos ſalvos eſſe; hunc etiam in partem alteram ſecedere juſſit Secundus. Donatus Calamenſis ab eo ſimiliter interrogatus, reſpondit ſe dediſſe codices medicinales, & hoc reſponſo dato ſtetit in medio. Victor à Ruſſicade accuſatus à Secundo quòd tradidiſſet quatuor Evangelia, apertè ac ſine ullis ambagibus crimen faſſus eſt: *Valentinianus*, inquit, *Curator fuit, ipſe me coëgit ut mitterem illa; hoc delictum mihi indulge & indulget mihi Deus.* Hoc reſponſo dato ſtatim cum reis ſtare juſſus eſt. Tùm Purpurium Limatenſem non traditionis ſed homicidii inſimulavit Secundus, ità eum compellans: *Dicitur te necaſſe filios ſororis tuæ duos Milei.* Hic homo ferox & impudens, crimen illatum in accuſatorem retorſit: *Putas*, inquit Secundo, *me terreri à te ſicut & alii? Tu quid egiſti, qui tentus es à curatore & ordine ut ſcripturas dares? Quomodò te liberaſti ab ipſis, niſi quia dediſti, aut juſſiſti dari*

Accuſantur plures Traditionis à Secundo.

Purpurius homicidii accuſatus ferociter reſpondit.

(3) Anno 303. III. Nonas Martii. De hac epochâ vide annotationem 48. in lib. I. Optati.

quodcumque? nam non te dimittebant passim. Tùm in minas prorupit: *Ego*, inquit, *occidi, & occido eos qui contra me faciunt:* (ô ferinam immanitatem!) *ideò noli me provocare ut plus dicam, scis me de nemine tractare.* Simul omnes rei stantes murmurare cœperunt adversùs Secundum. Quod videns Secundus alter hujus fratris filius, patruum sic allocutus est: *Audis quæ dicat in te? paratus est recedere & schisma facere, non tantùm ipse sed & omnes quos arguis; quos scio quia dimittere te habent, & dare in te sententiam, & remanebis solus hæreticus: ideò quid ad te pertinet quis quid egit? Deo habet reddere rationem.* Tùm Secundus Tigisitanus id metuens, consultis Victore Garbensi, Felice à Rotario, & Nabore à Centurionis, tribus scilicèt judicibus superstitibus qui in sententiam Secundi minoris descenderunt & talem causam Deo servari debere censuerunt, reorum absolutionem pronuntiavit, eosque sedere jussit. Tunc dictum est ab omnibus *Deo gratias*, & sederunt.

Absolvuntur omnes Deo servatâ eorũ causâ.

Hæc prior pars synodi. Posterior fuit electio & ordinatio Episcopi in locum demortui. Silvanus is de quo priùs dictum, qui sub Paulo Episcopo lucernam & capitulatam argenteam ultrò tradiderat, propositus est ut ordinaretur in ejus locum: tunc à populo acclamatum est: *Traditor est, alius fiat; purum & integrum civem nostrum volumus.* Adversùs hujus electionem reclamatum est à clero & ab honoratis civibus; sed arenarii rustici aliique è vili plebeculâ mercede conducti in areâ martyrum honoratos cives incluserunt, ac sublatum Silvanum à Muto arenario Episcopum proclamarunt, quem Secundus & alii Episcopi qui Cirtam convenerant ordinavêre. A Silvano deindè, præsentibus Episcopis, Victor Presbyter est ordinatus, qui ut fieret Presbyter viginti folles Silvano dedit, quos ante cathedram Episcoporum positos, ipsi diviserunt inter se. Hæc omnia patefecit Nundinarius Silvani Diaconus iratus adversùs Episcopum suum à quo fuerat loco motus. Quæ res Purpurium Limatensem, & alium ejusdem factionis Episcopum nomine Fortem impulit, ut ad Silvanum & ad Cirtenses scriberent quavis ratione Nundinarii Diaconi exulceratum animum placari oportere, ne quæ sciebat palàm faceret: quod cùm factum non fuisset, Silvanus harum rerum documenta & testes exhibuit coram Zenophilo Proconsule, ut habent gesta.

Ordinatio Silvani.

Nundinarii Diaconi dissensio à Silvano.

Quantumvis Secundus Tigisitanus & Mensurius Carthaginensis non benè concordarent, nihilominùs tamen quamdiù vixit Mensurius, nullum inter eos schisma erupit: at eo mortuo, ab iisdem Episcopis qui concilio Cirtensi adfuerant, ordinatione Majorini quem Cæciliano priùs ordinato opposuerunt, Carthaginensis primum Ecclesia, ac posteà tota Africa in duas partes scissa est. Cujus divisionis origo & causæ accuratiùs & elegantiùs describi non possunt quàm ipsis Optati verbis. » Hoc, inquit, » (schisma) apud Carthaginem post ordinationem Cæciliani factum esse, nemo est qui nesciat: per Lucillam scilicèt, nescio quam fœminam factiosam: quæ ante concussam persecutionis turbinibus pacem, » dùm adhuc in tranquillo esset Ecclesia, cùm correptionem archidiaconi Cæciliani ferre non posset: quæ ante spiritalem cibum & potum,

Origo schismatis.

Lucillæ adversùs Cæcilianũ rixæ.

os

os neſcio cujus martyris, ſi tamen martyris, libare dicebatur: & cùm « præponeret calici ſalutari os neſcio cujus hominis mortui, etſi martyris, « ſed needum vindicati, correpta, cum confuſione, diſceſſit irata. Iraſ- « centi & dolenti, ne diſciplinæ ſuccumberet, occurrit ſubitò perſecu- « tionis enata tempeſtas. «

Menſurius ad curiam citatus ornamenta Eccleſiæ Botro & Celeſtio cōmendat.

Iiſdem temporibus Felix quidam Diaconus, qui propter famoſam « neſcio quam, de tyranno Imperatore tunc factam epiſtolam, appella- « tus eſt, periculum timens, apud Menſurium Epiſcopum delituiſſe di- « citur. Quem cùm poſtulatum Menſurius publicè denegaret, relatio « miſſa eſt: reſcriptum venit, ut ſi Menſurius Felicem Diaconum non « reddidiſſet, ad palatium dirigeretur. Conventus non leves patiebaur « anguſtias: erant enim Eccleſiæ ex auro & argento quamplurima or- « namenta, quæ nec defodere terræ, nec ſecum portare poterat. Quæ « quaſi fidelibus, ſenioribus commendavit, commemoratorio facto, « quod cuidam aniculæ dediſſe dicitur: ità ut ſi ipſe non rediret, red- « ditâ pace Chriſtianis, anicula illa illi daret, quem in epiſcopali ca- « thedrâ ſedentem inveniret. Profectus cauſam dixit: juſſus eſt reverti: « ad Carthaginem pervenire non potuit. «

Ordinatio Cæciliani in Epiſcopum Carthaginenſem, necnon cauſæ atque origo ſchiſmatis.

Tempeſtas perſecutionis peracta, & definita eſt. Jubente Deo, in- « dulgentiam mittente Maxentio, Chriſtianis libertas eſt reſtituta. Bo- « trus & Celeſtius, ut dicitur, apud Carthaginem ordinari cupientes, « operam dederunt, ut abſentibus Numidis, ſoli vicini Epiſcopi pete- « rentur, qui ordinationem apud Carthaginem celebrarent. Tunc ſuf- « fragio totius populi Cæcilianus eligitur: & manus imponente Felice « Autumnitano, Epiſcopus ordinatur. Botrus & Celeſtius de ſpe ſuâ de- « jecti ſunt. Brevis auri & argenti ſedenti Cæciliano, ſicuti delegatum « à Menſurio fuerat, traditur, adhibitis teſtibus. Convocantur ſuprà « memorati ſeniores, qui faucibus avaritiæ commendatam ebiberant « prædam. Cùm reddere cogerentur, ſubduxerunt communioni pedem. « Non minùs & ambitores, quibus & ordinari non contigit: necnon « & Lucilla, quæ jamdudùm ferre non potuit diſciplinam: cum omni- « bus ſuis potens & factioſa fœmina, communioni miſceri noluit. Sic « tribus convenientibus cauſis & perſonis, factum eſt, ut malignitas « haberet effectum. Schiſma igitur illo tempore confuſæ mulieris iracun- « dia peperit, ambitus nutrivit, avaritia roboravit. Ab his tribus perſo- « nis contra Cæcilianum cauſæ confictæ ſunt, ut vitioſa ejus ordinatio « diceretur. «

Quo tempore initium ſchiſmatis ſtatuendū.

Contigêre iſthæc poſt perſecutionem peractam & libertatem Chri- ſtianis reſtitutam in Africâ indulgentiâ Maxentii, ac proindè poſtquàm iſte Africæ potitus eſt, quod non contigit niſi poſt mortem Maximiani Herculii qui anno 310. è vivis ſublatus eſt: poſtquàm Alexander qui tunc Præfecti Prætorio in Africâ vicem gerebat ac partes Galeni tue- batur à Rufio Voluſiano & Zenâ, quos cum copiis Maxentius in Afri- cam miſerat, victus atque interfectus eſt, ut teſtes ſunt Zozimus & Au- relius Victor. Hinc indulgentia illa à Maxentio in Africam mitti non potuit, & libertas per illum Chriſtianis reſtitui ante annum 311. quo

anno persecutionem in Occidentis partibus finem accepisse testatur Eusebius.

Visitator Ecclesiæ Carthaginensi datus à clericis Secundi.

Antequàm Cæcilianus ordinaretur, jam Secundus Clericos Carthaginem miserat, qui licèt ad Clericos Carthaginenses accedere noluerint, à Lucillâ suscepti visitatorem nominaverant, si fides habeatur Augustino id narranti serm. 46. de Pastoribus c. 15. Hoc tempore Ecclesiam quoque Carthaginensem turbavit Donatus à Casis-nigris, qui, eodem teste in Breviculo collationis diei 3. convictus est in concilio Romano *Cæciliano etiamnùm Diacono schisma fecisse Carthagine.*

Concilium 70. Numidarum Carthagini.

Secundus & Episcopi Numidiæ vocati Carthaginem ad ordinationem Episcopi, invenerunt Cæcilianum jam ordinatum: ægrè tulêre se non expectatos, inprimis Secundus primas, conveniens esse existimans ut princeps à principe, hoc est, primas à primate ordinaretur. At Carthaginensis clerus & populus, quibus jampridem Secundus & Numidæ invisi erant, hos excipere noluerunt; sed suscepti sunt ab iis qui Cæcilianum odio habebant, à Lucillâ scilicèt & ejus fautoribus, à senibus illis quibus credita fuerant ornamenta sacra, à Botro & Celestio qui indignabantur ordinatos se non fuisse. Septuaginta fuerunt aut circiter Episcopi Numidiæ, Augustino teste, & inter eos, omnes illi qui concilio Cirtensi adfuerant, Traditores scilicèt & homicidæ, unà cum Silvano Cirtensi & Donato à Casis-nigris præcipuo dissensionis incentore. Ad basilicam in quâ Christiani conveniebant, nullus accessit; sed in domo quadam privatâ conventiculum suum habuerunt. Vocatus ab iis Cæcilianus, innocentiâ suâ fretus, mandatum hoc ipsis significat: *Si est quod in me probetur, exeat accusator & probet.* » Illo tempore, inquit Optatus, à tot inimicis nihil in eum potuit confingi: sed de ordinatore » suo, quòd ab iis falsò Traditor diceretur, meruit infamari. Iterùm à » Cæciliano mandatum est, ut si Felix in se, sicut illi arbitrabantur, » nihil contulisset, ipsi tanquàm adhuc Diaconum ordinarent Cæcilia- » num. Tunc Purpurius solitâ malitiâ fretus, quasi & Cæcilianus filius » sororis ejus esset, sic aït: *Exeat huc quasi imponatur illi manus in Episcopatu, & quassetur illi caput de pænitentiâ.* His rebus compertis, tota » Ecclesia Cæcilianum retinuit, ne se latronibus tradidisset.

Accusatio Cæciliani.

Damnatio Cæciliani.

Absentem itaque damnaverunt Cæcilianum, quòd vocatus adesse noluerat, quòd à Traditoribus esset ordinatus, & quòd victum afferre martyribus in custodiâ constitutis prohibuisse dicebatur. Prolatâ in eum ejusque ordinatores dejectionis atque excommunicationis sententiâ, in ejus locum Majorinum, qui lector fuerat dùm Cæcilianus erat Archidiaconus, domesticum Lucillæ ipsâ suffragante, & hujus argento corrupti (nam quadringentos folles eam propterea Episcopis dedisse postea compertum fuit) Episcopum illicitè ordinarunt: sic altare contra altare erectum est: hinc schismatis ac dissensionis initium.

Litteræ synodi in Cæcilianum.

Post sententiam prolatam, litteras, ut fieri solet, nomine concilii ad Ecclesias Africanas miserunt, livore, ut inquit Optatus, dictante conscriptas; quibus Cæciliani ordinatores traditionis reos esse calumniabantur, Cæciliani ordinationem irritam esse pronuntiabant, ac omnes mo-

nebant ut ab ejus communione abstinerent, & Majorinum pro legitimo agnoscerent Episcopo. Creditum est à pluribus Africanis, numerosi concilii litteris in Cæcilianum datis: hinc non tantùm Carthaginensis, sed & universa Africana Ecclesia in duas partes est divisa; aliis Cæciliani innocentiam defendentibus, & cum eo communionem retinentibus; aliis stantibus à parte Majorini & à Cæciliani communione discedentibus. At cùm ad Ecclesias transmarinas causam hanc deferre adversarii Cæciliani tunc temporis ausi non essent, Cæcilianus in communione totius orbis Ecclesiarum permansit, è contrà verò Majorinus nullum habuit extra Africam qui cum eo communicaret, aut illum pro Episcopo Carthaginensi haberet. Ad Cæcilianum ab omnibus transmarinis Ecclesiis communicatoriæ mittebantur, non autem ad Majorinum.

Divisio Africæ.

Cæcilianus in communione totius orbis permanet.

Quin etiam Constantinus Imperator, qui superato anno 312. Maxentio Italiam & Africam imperio suo adjunxerat, pecunias quas in sumptus ministrorum Ecclesiæ Catholicæ provinciarum Africæ, Numidiæ, & utriusque Mauritaniæ ex fisco largiebatur, Cæciliano tamquàm legitimo Carthaginensi Episcopo distribuendas commisit; & litteris ad eum datis schismaticos acerbè perstringit, tamquàm incompositæ mentis homines, id agentes ut sanctissimæ ac Catholicæ Ecclesiæ populum improbâ atque adulterinâ falsitate corrumpant; aïtque se dedisse in mandatis Anulino Proconsuli & Patricio Vicario Præfectorum, ut hujus rei curam gerant; & si quos hujuscemodi homines in hac amentiâ perseverare contigerit, Cæciliano scribit, ut absque hæsitatione supradictos judices adeat, idque ipsis referat, ut in reos quemadmodùm iis coràm mandaverat, animadverterent.

Constantinus Cæcilianum pro legitimo Episcopo agnoscit.

Idem Imperator ad Anulinum de immunitate Clericorum in Africâ scribens, eos tantùm à publicis functionibus eximit, *qui in Ecclesiâ Catholicâ cui Cæcilianus præest, sanctissimæ Religioni ministrant.* Acceptis his litteris Anulinus Cæcilianum & Clericos Carthaginensis Ecclesiæ accersivit, perlectòque ipsis imperiali præcepto eos hortatus est, ut unitate consensu omnium factâ, immunitate sibi concessâ fruerentur, & absque impedimento deinceps divinis rebus inservirent. Verùm post paucos dies quidam ex adversariis Cæciliani, adjunctâ sibi populi multitudine, Proconsulem adiverunt atque duos libellos obtulêre, unùm in alutâ signatum, cujus hæc erat superscriptio: *Libellus Ecclesiæ Catholicæ criminum Cæciliani traditus à parte Majorini:* alterum sine sigillo cohærentem eidem alutæ; petieruntque ut eos libellos ad comitatum dirigeret. Ità rem refert ipse Anulinus in relatione ad Imperatorem data Carthagini XVII. Kal. Maïas Constantino Augusto III. Cos. qui consulatus incidit in annum æræ vulgaris 313. Libellos sibi oblatos simul cum relatione ad Imperatorem, ut cuncta posset dignoscere, misit Anulinus. Cæcilianum interim in suo statu reliquit. Libellus sine signo annexus alutæ, non alius erat quàm is quo sibi judices è Galliâ dari postulabant, quem refert Optatus conceptum his verbis: *Rogamus te, Constantine optime Imperator, quoniam de genere justo es, cujus pater inter cæteros impe-*

Adversarii Cæciliani libellos dant Proconsuli adversùs eum.

Petunt ab Imperatore sibi dari judices,

ratores persecutionem non exercuit, & ab hoc facinore immunis est Gallia. Nam in Africâ inter nos & cæteros Episcopos contentiones sunt; petimus, ut de Galliâ nobis judices dari præcipiat pietas tua. Datæ à Luciano, Digno, Nasutio, Capitone, Fidentio, & cæteris Episcopis partis Donati, aut potiùs *Majorini*, ut observavimus hoc loco.

Constantinus dat judices tres è Galliâ Episcopos qui Romæ causam definiant unà cum Miltiade Rom. Episcopo.

Constantinus Imperator, acceptâ in Galliis, ubi tùm versabatur, relatione Anulini Proconsulis, & libellis eidem relationi adjunctis, permolestè omninò tulit, ut ipse aït in epistolâ ad Miltiadem: *In istis provinciis quas divina Providentia suæ devotioni spontaneâ deditione tradiderat, & in quibus maxima erat populi multitudo, plebem quasi in duas partes divisam ad deteriora deflectere & Episcopos inter se dissentire.* Ut igitur dissidio finem imponeret Constantinus, tres Episcopos è Galliâ judices dedit, Maternum Agrippinensem, Reticium Augustodunensem, & Marinum Arelatensem, qui cum Miltiade Romano Episcopo Romæ rem judicarent. Simul Anulino mandavit, ut Cæcilianum cum decem Episcopis partis suæ, & adversarios Cæciliani totidem Romam navigare præciperet, intra diem sextum Nonas Octobris; ut illic Episcopali judicio causa eorum disceptaretur. Atque ut judices dati negotii plenissimam haberent cognitionem, exempla libellorum ab Anulino missorum ad singulos eorum transmisit cum litteris quibus eos hortabatur, ut causam hanc accuratissimè cognoscerent & ex præscripto justitiæ judicarent. Exstat ejus epistola ad Miltiadem data, quæ ipsum judicem ejus causæ esse vult unà cum Reticio, Materno, & Marino collegis ejus.

Romam ex utraq; parte mittuntur.

Concilium Romanum sub Miltiade.

Anulinus juxta mandatum Imperatoris, Cæciliano & adversariis ejus præcipit ut deni ex utraque parte Romam irent. Cui mandato se parituros cùm utrique promisissent, rei certiorem fecit Imperatorem. Ergò Cæcilianus unà cum decem Episcopis partis suæ & totidem ex ejus adversariis (quorum antesignanus erat Donatus Casensis) Romam venerunt: cúmque huc etiam venissent tres Episcopi Gallicani judices à Constantino nominati, hi unà cum Miltiade & quindecim Episcopis Italis, quorum nomina & sedes refert Optatus lib. 1. §. 23. in domo Faustæ in Laterano, (hoc est in eâ parte Laterani palatii quæ Faustæ Imperatrici destinata erat) Constantino III. & Licinio iterùm Coss. anno 313. sexto Nonas Octobris die, sextâ feriâ convenerunt. His novemdecim considentibus Episcopis causa Cæciliani & Donati cœpit agitari. Res per triduum acta est, assistentibus Notariis qui acta conficerent. Primo die Cæcilianus & accusatores ejus steterunt se coram judicibus. De accusatorum personis tractatum est, & quidam eorum, quorum vita maculis inquinata erat, secundùm leges ab actione repulsi sunt. A cæteris quæsitum ut testes & probationes in Cæcilianum producerent, tùm illi nihil in eum proferre potuerunt; sed id tantùm allegavêre Cæcilianum ab universâ plebe Carthaginensi accusatum fuisse. At judices hujus accusationis quæ tumultuosis solùm clamoribus, nullâ documentorum attestatione, nullâ testium fide nitebatur, rationem habendam esse nequaquàm censuerunt. Requisierunt ab iis, ut certos accusatores & te-

Gesta conc. Romani primâ die.

ſtes inducerent, qui ſimul cum iis ex Africâ venerant, & cùm præſentes fuiſſent, à Donato ſubtracti dicebantur, quia teſtificati erant nihil habere ſe quod in Cæcilianum dicerent. Eos ſe exhibiturum ille promiſit, atque ità manſit in pendulo Cæciliani cauſa. Donatus autem Caſenſis accuſatus & convictus eſt; Cæciliano etiamnùm Archidiacono, ſchiſma feciſſe Carthagine, & confeſſus ſe rebaptizaſſe & Epiſcopis lapſis manum impoſuiſſe. Secundâ die à quibuſdam novus libellus denuntiationis adversùs Cæcilianum datus eſt; quo facto agitata rursùm cognitio, & tamen nihil quidquam in Cæcilianum potuit probari. Eadem die actum videtur de concilio ſeptuaginta Epiſcoporum qui Cæcilianum damnaverant, quorum quaſi graviſſima opponebatur auctoritas. Adversùs illos multa dicta ſunt: Traditores eos fuiſſe Cæciliani inimicos, ambitioſos homines, Lucillæ obnoxios & ejus pecuniâ corruptos, aliáque ejuſmodi: adversùs Cæcilianum quòd à Felice Aptungitano Traditionis reo ordinatus fuiſſet. Hæ quæſtiones plures & intricatiſſimæ erant, à quibus abſtinendum eſſe ſibi duxerunt concilii Romani patres, ac de Cæciliano tantùm & Donato judicium ferre voluerunt. Hic iterùm pollicitus eſt ſe die ſequenti idoneos teſtes criminum Cæciliani exhibiturum: at cùm promiſſis ſtare non poſſet, ad judicium accedere ampliùs noluit. Itaque tertiâ die Cæcilianus omnium ore innocens pronuntiatus eſt, & communio cum eo ſervata: è contrà à ſingulis in Donatum propriâ confeſſione convictum ſententiæ latæ ſunt. In cæteros autem Epiſcopos qui Cæcilianum damnaverant, nihil pronuntiatum, nec ullus eorum à communione Eccleſiæ expulſus eſt; ſed cunctis Epiſcopis partis Majorini optio data eſt, ut ſi ad unitatem redire vellent, in ſuis honoribus permanerent, etiamſi extra Eccleſiam ordinati fuiſſent à Majorino; ità ut ubicumque duo eſſent Epiſcopi, unus à Cæciliano, alter à Majorino ordinatus, is confirmaretur qui prior eſſet ordinatus, alteri verò plebs alia regenda provideretur. Hæc ex Optato lib. 1. §. 24. & Auguſtino ep. 43. & Breviculo collationis diei 3. collegimus. His peractis, Miltiades & reliqui Epiſcopi quæcumque in concilio geſta fuerant, unà cum actis ipſius concilii ad Imperatorem Conſtantinum direxerunt, verbo etiam affirmantes quòd judicium ſuum fuiſſet pro rerum æquitate depromptum, eoſque potiùs noxæ obnoxios eſſe dicentes qui contra Cæcilianum putaverunt quædam commovere.

[Margin: Geſta conc. Romani ſecundâ die. — Geſta conc. Romani tertiâ die. — Cæcilianus innocens pronuntiatus in Donatum ſententia lata. — Cæteris Epiſcopis partis Majorini indultum. — Acta concilii ad Imperatorem miſſa.]

Poſt iſtud judicium contigiſſe puto, quod narrat Optatus lib. 1. §. 26. his verbis: « Eodem tempore idem Donatus petiit, ut ei reverti licuiſſet, & nec ad Carthaginem accederet. Tunc à Filumino, ſuffragatore ejus, Imperatori ſuggeſtum eſt, ut bono pacis Cæcilianus Brixiæ retineretur; & factum eſt. Tunc duo Epiſcopi ad Africam miſſi ſunt, Eunomius & Olimpius. Venerunt, & apud Carthaginem fuerunt per dies quadraginta, ut pronuntiarent ubi eſſet Catholica. Hoc ſeditioſa pars Donati fieri paſſa non eſt: de ſtudio partium ſtrepitus quotidiani ſunt habiti: noviſſima ſententia eorumdem Epiſcoporum Eunomii & Olimpii talis legitur; *ut dicerent illam eſſe Catholicam, quæ eſſet in toto orbe terrarum diffuſa, & ſententiam decem & novem Epiſcoporum jam-*

[Margin: Quid poſt ſynodum Romanam in Africâ geſtum.]

h

» *dudùm datam, dissolvi non posse.* Sic communicaverunt clero Cæciliani, » & reversi sunt. De iis rebus habemus volumina actorum, quòd si » quis voluerit, in novissimis partibus legat. Cùm hæc fierent, Dona» tus ultrò prior ad Carthaginem redit. Hoc audito, Cæcilianus ad suam » plebem properavit. Hoc modo iterùm renovellatæ sunt partes.

Novi tumultus Donatianæ factionis adversùs Cæcilianum.

Novæ eorum ad Imperatorem querelæ.

Itaquè Donatianæ factionis homines in pervicaciâ suâ permanentes, novos etiam tumultus per Africam concitare cœperunt, & ex iis nonnulli Imperatorem adire ausi sunt, ac de novo Cæcilianum accusare. Quibus cùm respondisset Imperator: » Frustrà id eos jactare cùm » res fuissent apud urbem Romam ab idoneis ac probatissimis viris Epis» copis terminatæ, obnixè ac pertinaciter responderunt, quòd eorum » omnis causa non fuisset audita; sed potiùs iidem Episcopi quodam » loco se clausissent, & prout aptum ipsis fuerat judicassent.

Gesta apud Ælianum Africæ Procónsulem de innocentiâ Felicis Aptungitani.

His permotus Constantinus Imperator, ut dissensionibus tandem aliquando finem imponeret, causam Felicis Aptungitani in publico Africæ judicio examinari præcepit, & concilium priori longè numerosius indixit in urbem Arelatensem, ut tota Cæciliani causa iterùm ad examen revocaretur. Scripsit igitur ad Verum seu Verinum Vicarium Africæ, ut de vitâ Felicis Aptungitani & de crimine Traditionis cujus insimulabatur, publicè inquireretur. Cùm autem Verus incommodâ valetudine teneretur, Ælianus Proconsul quæstionem habuit loco Vicarii, Alfium Cæcilianum qui tempore persecutionis curator fuerat municipii Autumnitanorum, accersiri jussit cum Ingentio scribâ, Claudio, Saturnino, Calidio, Gratiano, Superio stationario, Solone servo publico, aliisque testibus ad quæstionem necessariis. Lecta sunt acta municipalia, interrogati Saturninus & Calidius junior curatores, Superius stationarius & Cæcilianus Duumvir, Ingentius quæstioni applicitus, iisque omnibus auditis, hanc Proconsul sententiam pronuntiavit: *Felicem religiosum Episcopum liberum esse ab exustione instrumentorum Deificorum manifestum est, cùm nemo in eum aliquid probare potuerit, quòd religiosissimas scripturas tradiderit vel exusserit. Omnium enim interrogatio suprascripta, manifestata est nullas scripturas Deificas vel inventas, vel corruptas, vel incensas fuisse. Hoc actis continetur quòd Felix Episcopus religiosus illis temporibus neque præsens fuerit, neque conscientiam accommodaverit, neque tale aliquid fieri jusserit.* Ingentius è contrà convictus quòd Alfii Cæciliani epistolæ nonnulla addidisset quibus Felici crimen Traditionis imponebatur, in carcerem conjectus est, & illic detentus donec Constantinus anno sequenti Probiano Proconsuli Æliani successori scripsit ut eum ad comitatum mitteret. Acta illa confecta sunt ab Æliano Volusiano & Anniano Consulibus xv. Kalendas Martias, hoc est, die decimâ-quintâ mensis Februarii anni 314. (4) quatuor mensibus post synodum Romanam.

(4) DIE 15. MENSIS FEBRUARII ANNI 314. Docet id Augustinus in libro ad Donatistas post collationem. At in actis dicitur auditus Cæcilianus Duumvir a. v. Kalendas Septembris Volusiano & Anniano Coss. Quæ ut conciliet Valesius, censet quæstionem inchoatam mense Februario & mense Augusto perfectam. At tamdiu intermissam fuisse, aut sub indice pependisse cognitionem, quam Augustinus vocat diligentissimum examen, vix credibile est, cùm præsertim teste Optato mandasset Imperator, *ut remotis necessitatibus publicis, de vitâ Felicis Aptungi-*

Eodem anno menſe Auguſto habitum eſt Arelatenſe concilium. Scripſerat Conſtantinus ad Ælafium (5), ſeu ut alii legunt Ablavium, aut potiùs Ælianum Africæ Proconſulem, ut Cæcilianum cum aliis Epiſcopis quos ipſe deligeret, necnon aliquos alios ex provinciis Byzacenâ, Tripolitanâ, Numidiâ & Mauritaniis, atque etiam aliquos ex ejus adverſariis, datâ evectione publicâ per Africam & Mauritaniam indè ad Hiſpanias tranſportari juberet, ut intra diem Kalendarum Auguſtarum Arelatem pervenirent. Dederat etiam Imperator litteras ad Epiſcopos, quos adeſſe concilio volebat, quibus mandabat eis, ut accepto publico vehiculo, intra Kalendas Auguſti in urbem Arelatenſem convenirent, quò ſtatuerat ex diverſis ac propè infinitis locis Epiſcopos adeſſe, ut cauſa Cæciliani & Donatiſtarum jam judicata auditis iterùm partibus finiretur. Exemplum hujus epiſtolæ ad Chreſtum Syracuſanum ſcriptæ retulit Euſebius, cui ſimilia fuiſſe exempla ad reliquos Epiſcopos miſſa par eſt credere. In eo, quod ad Chreſtum directum eſt, poteſtatem illi facit adjungendi ſibi duos ſecundi ordinis, hoc eſt, ut exiſtimo Preſbyteros, Diaconos, aut alios Clericos, & tres ſervulos itineris ſui ſocios. Idem etiam cæteris Epiſcopis indultum eſſe ex eo conſtat, quòd ſimul cum Epiſcopis concilio adfuerint & ſubſcripſerint Preſbyteri, Diaconi & alii Clerici plures. Epiſtolæ Conſtantini quibus Arelatenſe concilium indicit.

De numero Epiſcoporum concilii Arelatenſis certatur inter ſcriptores. Sexcentos fuiſſe ſcribit Ado; ſed levis admodùm fidei ſcriptor in hoc negotio. Ducentos fuiſſe ſuſpicatus eſt Baronius ex corrupto Auguſtini loco lib. 1. contra Parmenianum c. 5. ubi mentione factâ Romani judicii ſub Miltiade, quem Traditionis accuſabant Donatiſtæ, poſt ſententiam ab eo latam hæc habebantur: *Uſquè adeò dementes ſunt homines, ut ducentos judices apud quos victi ſunt, victis litigatoribus credant eſſe poſtponendos.* Exiſtimavit ſcilicèt Baronius, quòd de ducentis judicibus hîc dicitur, pertinere ad concilium Arelatenſe; cùm tamen de Romano hîc agatur, quòd novem-decim tantùm haud dubiè Epiſcoporum fuit. At in genuino Auguſtini textu de ducentis judicibus nihil habetur; ſed ut reſtitutum eſt ex veteri codice Vaticano in poſtremâ editione operum Auguſtini legi debet: *Uſque adeò dementes ſunt homines, ut contra judices apud quos victi ſunt, victis litigatoribus credant.* Quam lectionem hujus loci genuinam eſſe patet: nam omnes codices manuſcripti omittunt poſtrema verba *eſſe poſtponendos*, quæ à Lovanienſibus adjecta ſunt, ut ſenſum aliquem efficerent: & cùm vox *contra* fortè ab Amanuenſi per duplex *cc* aut *ca* expreſſa fuiſſet, indè exſcriptores numerum ducentorum effecerunt. Ruit ergò ex omni capite Baronii conjectura, & aliundè numerum Epiſcoporum concilii Arelatenſis colligere oportet. Nomina & numerus Epiſcoporum concilii Arelatenſis.

tani quæreretur; volens ſcilicèt hoc judicium Arelatenſi prævium eſſe. Veriſimilius eſt mendum eſſe in geſtis, cùm præſertim in iis Licinius Conſtantino conjungatur, ut imperii particeps, qui circa finem hujus anni cum Conſtantino bellum geſſit, & victus eſt in Cibalenſi prælio die octavâ Octobris commiſſo.

(5) ÆLAFIUM: In manuſcripto codice legitur *Ælafio*; ſed nulla hujus apud veteres memoria: è contrà Ablavii nomen illuſtre. Potuit Ablavius tunc temporis Vicarius eſſe Africæ. Baluzius legendum cenſet *Ælianum* pro *Ælafium*, qui *Ælianus* tunc Proconſul erat Africæ, ut ex geſtis, de quibus ſuprà, quod non abhorret à veriſimili.

Constantinus in epistolâ ad Chrestum, aït jussisse se plurimos ex diversis ac propè infinitis locis Episcopos in urbem Arelatensem intra Kalendas Augusti convenire: quæ verba concilium istud valdè numerosum fuisse videntur innuere. At primùm in confesso est apud omnes vocatos tantùm fuisse ex Occidentis partibus quæ Constantino parebant, & inter triginta tres, quorum nomina in subscriptionibus leguntur, occurrunt Episcopi ex omnibus Occidentis partibus, Italiâ, Apuliâ, Dalmatiâ, Galliis, Britanniis, Sardiniâ, Siciliâ, Hispaniâ & Africâ. Nihil autem vetat Episcopos tot diversarum Regionum dicere ex diversis ac propè infinitis locis congregatos. Deindè utrùm omnes Episcopi à Constantino vocati adfuerint incertum est. Duplex tantummodò monumentum est ex quo Episcoporum, qui ad concilium istud convenêre, numerus & nomina possint colligi, nempè superscriptio epistolæ concilii ipsius & subscriptiones concilii. At superscriptionis certior auctoritas, nam variant subscriptiones, súntque non parùm perturbatæ atque corruptæ: sed par utrobique Episcoporum numerus, qui triginta tres non excedit & eadem ferè nomina, atque unum ex altero illustratur & emendatur. In superscriptione primus occurrit Marinus Arelatensis, sequitur Acratius, qui meliùs in subscriptionibus Agrætius Trevirensis, Theodorus Aquileïensis, Natalis Presbyter civitatis Ursolensium, fortè Urgelitanæ, Proterius Capuensis Episcopus, Vocius Lugdunensis, Verus Viennensis, Probatianus seu Probatius Presbyter Tarraconensis, Cæcilianus Carthaginensis, Faustinus Presbyter de civitate Arausicorum, Surgentius Episcopus civitatis Pocofeltis, fortè vici Biltensis in Africâ, Gregorius Portuensis, Reticius Augustodunensis, Ambitausus seu Imbetausus Remensis, Termatius Presbyter de civitate Bastigensium, Merocles Mediolanensis, Pardus Arpitanus, Adelfius de coloniâ Londinensium, Hibernius fortè Eborius Eboracensis, Fortunatus Episcopus Cæsarcensis in Mauritaniâ, Aristasius fortè Anastasius Beneventinus seu Beneventensis, Lampadius Utinensis, Vitalis Verensis in Africâ Proconsulari, Maternus Coloniensis, Liberius Emeritensis, Gregorius alter cujus nomen & locus non extant in subscriptionibus, Crescens qui fortè idem cum Chresto Syracusano, Avitianus Rotomagensis, Dafnus Vasionensis, Orientalis Burdegalensis, Quintasius Calaritanus, Victor Uticensis, & Epictetus Centumcellensis. Horum omnium nomina, Episcoporum esse existimans Valesius, tres ac triginta Episcopos synodo Arelatensi adfuisse indè collegit. At cùm inter istos triginta tres, quatuor Presbyteros fuisse constet ex subscriptionibus, nempè Natalem, Probatium, Faustinum, Termatium, residui sunt Episcopi tantùm viginti novem, quibus addendi sunt ex subscriptionibus Oresius Massiliensis, Mamertinus Elosatium, Restitutus Londinensium, Faustus Tuburbitanus, & Victor à civitate Legisvolumini seu Legensis in Numidiâ, quorum nomina prætermissa sunt in superscriptione epistolæ synodicæ. Indè exurgit numerus Episcoporum triginta quatuor, quibus addendi sunt quindecim Presbyteri, viginti quinque Diaconi, sex Exorcistæ, & duo Lectores, quorum nomina in subscriptionibus leguntur. Hæc de numero Patrum qui concilio Arelatensi interfuerunt.

Præfuit

Præfuit conſeſſui Marinus Arelatenſis, cujus nomen primum legitur in ſuperſcriptione epiſtolæ ſynodicæ. Adfuêre alii duo judices qui in priori judicio ſederant Maternus & Agrœtius. Sylveſter qui Miltiadi Romano Pontifici ſucceſſerat, cum ab urbe recedere minimè potuiſſet, illuc Claudianum & Vitum Preſbyteros legatos miſit qui vices ſuas implerent cum duobus Diaconis. Porro etſi ex omnibus Occidentis partibus ad hoc concilium Epiſcopi convenerint, major tamen eorum pars ex Galliis; nam ſexdecim Epiſcopi Gallicani in ſubſcriptionibus numerantur. Congregati igitur Epiſcopi in civitate Arelatenſi Kalendis Auguſti, Voluſiano II. & Anniano Coſſ. anno 314. cauſam Cæciliani rursùm examinarunt. Præſens erat reus, præſentes accuſatores, de quibus hæc ait concilium in epiſtolâ ſynodicâ: » Graves ac pernicioſos legi noſtræ « atque traditioni effrenatæ mentis homines pertulimus, quos & Dei « noſtri præſens auctoritas, & traditio ac regula veritatis ita reſpuit, ut « nulla in illis aut dicendi ratio ſubſiſteret, aut accuſandi modus ullus, « aut probatio conveniret. Innocens itaquè ab eorum calumniis pronuntiatus eſt Cæcilianus, ipſi verò *judice Deo & matre Eccleſiâ*, verba ſunt epiſtolæ ſynodicæ concilii, *quæ ſuos novit & comprobat, aut damnati ſunt aut repulſi:* damnati ſcilicet accuſatores præcipui ac ſchiſmatis auctores, cæteri à communione pulſi donec ad Eccleſiam catholicam redirent, quo in caſu indultum eſt iis qui Clerici erant inter Donatiſtas, ut in gradu ſuo manerent, & circa Epiſcopos idem ſtatutum quod priùs in concilio Romano, ut in locis ubi unus erat tantum Epiſcopus partis Majorini, is ibi permaneret. Ubi vero, unus communionis Cæciliani, alter Majorini, is confirmaretur qui prior foret ordinatus; alteri vero plebs alia regenda committeretur, aut ſervato Epiſcopi honore & dignitate in eâdem Eccleſiâ permaneret, ac collegâ decedente in ejus locum ſuccederet. Eâ de causâ concilium in epiſtolâ ſynodicâ ad Sylveſtrum innuit ſe miniùs cum ſchiſmaticis egiſſe; ſic ad eum ſcribens: » Utinam, frater dilectiſſime, « ad hoc tantum ſpectaculum intereſſe tanti feciſſes: profectò credimus « quia in eos ſeverior fuiſſet ſententia prolata, & te pariter nobiſcum « judicante, cœtus noſter majori lætitiâ exultaſſet. «

Concilii præſes.

Decreta concilii Arelatenſis.

Peracto judicio cauſæ propter quam convocati erant in urbem Arelatenſem Epiſcopi non hæc tantum ſibi tractanda eſſe exiſtimarunt ad quæ fuerant invitati, ſed & prætereà ut Eccleſiis ſuis conſulerent, leges in provinciis ſuis obſervandas, edere decreverunt. Conditi ſunt itaque ab ipſis canones viginti duo, & ad Sylveſtrum Papam tranſmiſſi, ut per eum qui primæ ac præcipuæ orbis Eccleſiæ præerat, cæteris Eccleſiis innoteſcerent.

Canones concilii Arelatenſis.

Ex his canonibus duo ſunt præcipuè qui ad præſentem cauſam pertinent, decimus-tertius, quo cavetur: ut qui ſcripturas ſanctas tradidiſſe « dicuntur, vel vaſa dominica, vel nomina fratrum ſuorum, ab ordine « Cleri amoveantur; ſed quia multi ſunt qui contra Eccleſiaſticam regu « lam pugnantes per teſtes redemptos putant ſe ad accuſationem ad- « mitti debere, ſtatuitur ut non admittantur, niſi ex actis publicis do- « cuerint, crimen Traditionis ab eis quos accuſant fuiſſe commiſſum. «

Canon concilii adversùs Traditores.

» Eorum verò qui à Traditoribus ordinati fuerant ordinatio irrita non » esse pronuntiatur, nec quidquam ordinatis obesse. Quæ duo ad causam Cæciliani pertinent, primum quia Traditionis crimen quod ejus adversarii Felici, Mensurio, aliisque Catholicis Episcopis intentabant, ex actis publicis probare minimè poterant, sed tantùm vulgi rumorem aut testes pecuniâ corruptos ad eos infamandos allegabant. Alterum, quia Cæciliani ordinationem potissimùm impugnabant, eò quòd esset à Felice Aptungitano Traditionis reo aliisque Episcopis Traditoribus ordinatus: quæ ratio nullius erat roboris, statim atque Traditoris ordinatio irrita non erat. Alter canon qui causam Afrorum spectat, est octavus, de Baptismo hæreticorum cujus hæc verba sunt: *De Afris, quòd propriâ lege suâ utuntur ut rebaptizent, placuit ut si ad Ecclesiam aliquis de hæresi venerit interrogent eum symbolum, & si perviderint eum, in Patre, & Filio, & Spiritu sancto esse baptizatum, manus ei tantùm imponatur ut accipiat Spiritum sanctum. Quòd si interrogatus non responderit hanc Trinitatem, baptizetur.* Quo canone usus rebaptizandi eos qui ad Ecclesiam veniebant in Africâ receptus ad eos tantùm hæreticos restringitur, qui Trinitatem non agnoscebant, ac proindè in Patre, & Filio & Spiritu sancto non erant baptizati, hoc est, in illâ fide Trinitatis. Non enim dicit concilium ut interrogentur de formâ baptismi, sed de fide: *interrogent eum symbolum..... Quòd si interrogatus non responderit hanc Trinitatem baptizetur.* Huic definitioni consentanea videtur Optati de baptismo hæreticorum sententia, qui fatetur lib. 1. §. 10. ea omnia quæ Parmenianus dixerât de vitioso & irrito baptismo, ad baptismum eorum hæreticorum pertinere qui falsaverunt symbolum ac de Trinitate pravè sentiunt; eamdemque Trinitatis fidem lib. 5. §. 3. 4. & 8. in suscipiente requirit; ac demùm ibidem Donatistas reprehendit quòd postquàm homo interrogatus in baptismate responderat fidem Trinitatis, iterùm post illud *unum credo* exigerent *alterum credo.* Quidquid sit canon Arelatensis de quo agimus speciatim non est conditus adversùs Majorini partem, sed circa legem Afris propriam de rebaptizandis iis qui ab hæreticis baptizati fuerant cùm ad Ecclesiam veniebant, quam concilium hoc canone temperavit.

Canon concilii de baptismo hæreticorum.

Epistola synodica concilii Arelatensis.

Qui convenerant in urbem Arelatensem Episcopi, antequàm discederent, synodicam epistolam ad Sylvestrum scripsêre, quâ ipsum eorum quæ gesserant certiorem faciunt, & simul canones à se conditos ipsi transmittunt, ut per eum cæteris Ecclesiis innotescerent. Ad Imperatorem quoque scripserunt, & ab eo licentiam abeundi petiêre. Interim quidam ex parte Majorini Constantinum adierunt ad judicium ejus provocantes (6), quorum appellationem primùm detestatus est Constanti-

(6) AD JUDICIUM EJUS PROVOCANTES. Sunt qui existiment provocationem istam Donatistarum ad Imperatorem interpositam fuisse à judicio Miltiadis & concilii Romani. At quoties de judicio Romano & Arelatensi loquitur Augustinus, toties dicit Donatistas conquestos esse apud Imperatorem de primo judicio, & à Secundo ad ipsum Imperatorem appellasse. Ipse Imperator in epistolâ ad Ælafium referens quid de judicio Romano dixissent sibi Donatistæ, aït illos respondisse: *Quòd illic omnis causa non fuisset audita, sed pauci quidam Episcopi quodam loco se clausissent, & prout ipsis aptum fuerat, judicassent.* At idem Constantinus in epistolâ ad Episco-

nus, in hæc verba prorumpens: » O rabida furoris audacia! ſicut in « cauſis Gentilium fieri ſolet, appellationem interpoſuerunt. Indignatus « ſcilicèt eos Epiſcoporum judicio non ſtare, & ad ſæcularia judicia provocare, ſuumque poſtulare judicium. Scripſit igitur ad Epiſcopos concilii Arelatenſis horum hominum pervicaciam acerbè perſtringens, laudans concilii judicium, & Epiſcopos rogans ut exemplo Chriſti patientiam adhiberent datâ ſchiſmaticis adhuc optione eligendi utrùm mallent, itâ ut ſi eos in propoſito perſeverare animadverterent, protinùs ad proprias ſedes redirent. Denique in eâdem epiſtolâ monet eos miſiſſe ſe Arelatum officiales ſuos qui pertinaces ad comitatum perducerent, & dediſſe litteras ad Vicarium Africæ, ut quotquot ejus inſaniæ ſimiles invenerit; ſtatim eos ad comitatum dirigat, ut ſic tandem aliquandò turbis & diſſenſioni finis imponeretur.

Appellatio Donatiſtarum ad Imperatorem.

His acceptis nuntiis, multi ex parte Donati Imperatoris iram veriti cum Cæciliano in concordiam rediêre. Qui verò pertinaciores fuêre, ad comitatum perducti ſunt: hi partim per ſe, partim per ſuffragatores quos in palatio habebant, Imperatorem interpellare non deſtiterunt ut ipſe inter partes judicium ferret. Quod cùm primò averſatus eſſet Conſtantinus tandem continuis Donatiſtarum aditionibus victus ceſſit, utque ipſis os prorsùs occluderet, de Cæciliani innocentiâ judicium ferre conſtituit. Ac primùm quidem Cæcilianum ex Africâ acceſſere decreverat, ſed mutatâ, ad petitionem Donatiſtarum Epiſcoporum, ſententiâ Epiſcopos partis Donati qui in comitatu erant in Africam reverti juſſit, ut illic cauſa omnis quæ ipſis adversùs Cæcilianum competebat ab amicis ſeu judicibus quos elegiſſet, cognoſceretur & finiretur. Verùm Imperatori paulò poſt in mentem venit timendum eſſe, ne ſi in Africâ cauſæ hujus cognitio inſtitueretur, à turbulentis quibuſdam è Donatiſtarum factione perturbaretur judicium, nec ſecundùm veritatem ferretur, aut ſi res benè judicata eſſet, ut erant obſtinati animi, judicio acquieſcere recuſarent; mutato conſilio ſtatuit, ut Cæcilianus potiùs & ejus adverſarii accerſerentur ad comitatum, ut ipſe inter eós judicium ferret. Scripſit igitur tùm ad Cæcilianum, tùm ad Epiſcopos ejus adverſarios, ut Romam ad ſe venirent, quâ in urbe morabatur menſe Auguſto anni 315. ut ex codice Theodoſiano liquet. Extat hujus epiſtola ad Epiſcopos Cæciliani adverſarios, in quâ poſtquàm mutati conſilii rationem reddidit, pollicetur ipſis quòd ſi præſente Cæciliano vel unum è criminibus quorum eum accuſabant probare potuerint, perindè id apud ſe futurum ac ſi univerſa quæ ei intenderant probata eſſent. Eodem tempore videtur ſcripſiſſe ad Probianum Africæ Proconſulem (7), ut Ingentium

Cæcilianus & ejus adverſarii vocati.

pos, quam ad Arelatenſis ſynodi Patres datam eſſe vix quiſquam dubitare poteſt, provocaſſe eos dicit ad judicium ſuum, & provocationem hanc verbis illis deteſtatur: *ô rabida furoris audacia!* &c. quæ verba Optatus refert tamquàm prolata poſt ſynodi Romanæ judicium. At cùm nullam Arelatenſis concilii mentionem fecerit, haud mirum ſi verba illa ad ſynodum Romanam retulerit, quæ ad Arelatenſe judicium pertinent.

(7) EODEM TEMPORE VIDETUR SCRIPSISSE AD PROBIANUM AFRICÆ PROCONSULEM. Sunt qui epiſtolam illam ſcriptam eſſe cenſeant anno ſuperiori ante concilium Arelatenſe. At veriſimilius eſt, accerſitum non eſſe Ingentium a Conſtantino niſi cum ipſe cauſam judicare decrevit; nam ſi accerſitus fuiſſet ob judicium Arelatenſe, juſſiſſet Conſtantinus eum Arelatem mitti à Probiano, non ad

Decurionem Ziquensium qui Feliçis epistolam adulterasse convictus erat coram Æliano Proconsule Probiani prædecessore, atque ideò hujus jussu in carcerem conjectus fuerat, ad comitatum sub idoneâ prosecutione mitteret, ut illis inquit, qui inpræsentiarum agunt, atque » diuturnis diebus interpellare non desinunt audientibus & coram assi» stentibus apparere & intimari possit frustra eos Cæciliano Episcopo » invidiam comparare, atque adversùs eum violenter insurgere voluis» se. Ità enim fiet, ut omissis sicut oportet ejusmodi contentionibus po» pulus sive dissensione aliquâ religioni propriæ cum debitâ veneratione » deserviat. Die dictâ Cæcilianus nescio quam ob causam Romæ sicut jussus erat non occurrit; tùm hujus adversarii qui ad comitatum redierant Imperatorem interpellarunt ut in Cæcilianum velut contumacem sententiam ferret. Sed Imperator dilatione datâ, præcepit ut eum Mediolanum sequerentur. Tùm verò quidam ægrè ferentes quòd Constantinus Cæcilianum absentem damnare noluisset, ipsumque Cæciliano favere ac sibi infensum esse suspicati, fugâ se subtrahere cœperunt. Quod ubi cognovit providus Imperator reliquos ab officialibus custoditos Mediolanum perduci jussit. Qui autem sese furtim è comitatu subtraxerant, cùm in Africam pervenissent, novos illic tumultus excitarunt. Eorum dux ac signifer erat Menalius ille truculentus homo de quo superiùs dictum est, qui in veteri insaniâ perseverans seditionem excitare paratus erat, ni Domitius Celsus Africæ Vicarius, tumultum quem apparabant inhibuisset. Hujus rei certior factus à Celso Constantinus, scripsit ad eum ut Cæciliano & ejus adversariis palàm faceret se venturum prope diem in Africam, atque ibi inter partes laturum esse judicium, factâ diligenti inquisitione, ac seditiosos & irreligiosos puniturum esse. Hoc consilio Donatistarum Episcopos Lucianum Capitonem, Fidentium & Nalutium cum Mammario Presbytero qui in Gallias jussu Imperatoris venerant ut Cæcilianum accusarent; ad lares proprios redire permisit, eisque tractoriam cum annonariâ ad Arelatensem usque portum ut inde in Africam navigarent, dari jussit à Præfectis Prætorio; qui hujus rei certiorem fecerunt Celsum Africæ Vicarium litteris datis IV. Kalendas Maïas anni 316. (8)

Cæcilianus die dictâ non occurrit. Differtur ejus judicium. Donatistæ fugâ se subtrahunt. Tumultum excitant in Africâ. Permittitur Episcopis Donatistis ad Africam redire.

Tandem Constantinus omisso in Africam transeundi consilio causam Cæciliani judicare statuit. Cùm igitur Cæcilianus & ejus adversarii Me-

Judicium Imperatoris in gratiam Cæciliani.

comitatum suum. Probianum Africæ Proconsulem fuisse anno 315. docet lex 1. de Annonâ codicis Theodosiani data ad Proclinianum legendum Probianum, ut lege 3. de Appellationibus quæ Romæ data est hoc ipso anno 315. Probianus certè jam successerat Æliano qui anno 314. Proconsul Africæ fuit. Fieri equidem potuit ut Probianus ei successerit anno 314. post habitum judicium de Felicis innocentiâ, idque probare contendunt quidam ex lege 1. ad S. C. Claudianum codicis Theodosiani, datâ Kalendis Aprilis anni 314. quæ est ad Probum, cui etiam directa est lex tertia codicis Justinianei de servis fugitivis. Sed Probum hunc Proconsulem Africæ fuisse & eumdem cum Probiano nihil est quod probet.

(8) LITTERIS DATIS IV. KALEND. MAÏAS ANNI 316. Celsus Vicarius erat Africæ initio anni 316. ut docet lex 1. cod. Theod. de officio judicum data Treviris III. Idus Januarii Sabino & Rufino Coss. quorum consulatus incidit in annum 316. Baronius existimavit epistolam de quâ agimus, datam fuisse post concilium Arelatense; at fallitur, nam concilium illud habitum non est ante Kalendas Augusti. Hæc autem epistola data est III. Kalendas Maïas, atque ità fieri non potest, ut data sit Episcopis partis Donati è concilio Arelatensi discedentibus.

diolanum

diolanum veniſſent, ubi degebat Conſtantinus menſe Novembri anni 316. de cauſâ remotis omnibus arbitris cognovit Imperator ac auditis utriuſque partis allegationibus & omni controverſiâ diligentiſſimè diſcuſsâ & examinatâ, cùm nullum è criminibus quæ Cæciliano objiciebantur ab accuſatoribus ejus probari potuiſſet, ipſum innocentem, illos calumnioſiſſimos eſſe pronuntiavit, & de hoc judicato reſcriptum miſit ad Eumalium Africæ Vicarium, datum IV. Idus Novembres Sabino & Rufino Coſſ. anni 316.

Interim Majorinus è vivis exceſſit & in ejus locum ab Epiſcopis communionis ejus ordinatus eſt Carthagini Donatus, non ille jam toties memoratus Donatus Caſarum-nigrenſium Epiſcopus, ſed alius ejuſdem nominis qui principatum ſibi apud ſuos arrogavit & à quo *Donatiani* nomen accepêre (9). Vir erat litterarum humaniorum peritus, eloquens, eruditus, morum integritate ac temperantiâ commendabilis, ſed elati adeò animi ut nullum hominem ſibi comparandum arbitraretur, ſuæ partis Epiſcopos loco mancipiorum haberet, ac mortales cunctos, ipſos etiam Imperatores & Magiſtratus ab eis conſtitutos contemneret. Is tantum apud ſuos auctoritatis obtinuit, ut eum omnes impensè colerent, per eum jurarent, & in ore populi non diceretur Epiſcopus, ſed Donatus Carthaginis. Totam ille Africam in duas partes diviſit, quarum unam partem ſuam ipſe dici voluit, ità ut ab iis qui ex diverſis Africæ provinciis Carthaginem veniebant, non quæreret illud quod humana fert conſuetudo de pluviis, de pace, de proventu anni, ſed illius ad ſingulos quoſque venientes hæc eſſent verba: *Quid apud vos agitur de parte meâ?* Ac deinceps non modò communionis ejus homines vulgò Donatiſtæ dicti ſunt, ſed & ipſi in judiciis & actis publicis profeſſi ſunt ſe eſſe de parte Donati. Quod cùm ipſis exprobratum fuiſſet in collatione Carthaginenſi, licèt nomen iſtud repudiarint, de Donato tamen tanquàm

De Donato Carthaginenſi.

(9) NON ILLE JAM TOTIES MEMORATUS DONATUS CASARUM-NIGRENSIUM EPISCOPUS, SED ALIUS EJUSDEM NOMINIS A QUO *Donatiani* NOMEN ACCEPERE. S. Auguſtinus aliquandò Donatum Carthaginenſem eumdem eſſe credidit cum illo qui libellum Imperatori cum aliis obtulerat, ut judices tranſmarini adversùs Cæcilianum darentur. At poſteà probabilius eſſe comperit, non ipſum ſed alium Donatum ejuſdem ſchiſmatis id feciſſe, qui non erat Carthaginenſis Donatiſtarum Epiſcopus, ſed à Caſis-nigris, & tamen primus apud Carthaginem ipſum nefarium ſchiſma commiſit, ut aït ipſe libro Retractationum 1. cap. 21. In collatione Carthaginenſi cùm allegaſſent Catholici Donatum Carthaginenſem in ſynodo Romanâ ſub Miltiade eſſe damnatum; Donatiſtæ contenderunt, ut narrat Auguſtinus in Breviculo collationis diei 3. quòd non Carthaginenſis, ſed Caſenſis in judicio Miltiadis adſtitiſſet, idque conceſsêre Catholici. Optatus videtur etiam lib. 3. ſupponere Donatum à Caſis-nigris & Carthaginenſem unum & eumdem eſſe, cùm allegat libellum ſupplicem datum Conſtantino, tanquàm ab Epiſcopis partis Donati, ut probet Donatum Carthaginenſem hujus factionis ſe principem ſemper dici voluiſſe. At Auguſtinus de illo ſupplici libello mentionem faciens habet, uti obſervavimus, *partis Majorini*, non *partis Donati*. Albaſpinæus duos equidem diſtinguit Donatos, ſed utrumque Carthaginenſem Epiſcopum fuiſſe ſuſpicatur, & Caſenſem ad Carthaginenſem ſedem poſt Majorini obitum tranſlatum fuiſſe cenſet, quem exceperit alter Donatus Magnus Parmeniani prædeceſſor. Verùm Optatus unum tantùm agnoſcit Epiſcopum inter Parmenianum & Majorinum, uti à nobis obſervatum eſt. Veriſimiliùs dici poſſet Donatum à Caſis-nigris ad Carthaginenſem ſedem tranſlatum, Carthaginenſem ſimpliciter eſſe dictum, & diù ſedem hanc tenuiſſe. At cùm inter partes litigantes in collatione Carthaginenſi conſtiterit Carthaginenſem à Caſenſi diverſum fuiſſe, non eſt quòd nunc eâ de re dubitetur, cùm præſertim Epiſcoporum tranſlatio in Occidente non fuerit in uſu, nec unquàm Donato objectum fuerit quòd è ſede Caſenſi per ambitum ad Carthaginenſem tranſlatus fuerit;

auctore suo sic magnificè locuti sunt per os Petiliani : *Donatum autem sanctæ memoriæ martyrialis gloriæ virum, precessorem scilicèt nostrum* (nota hæc verba quibus non unius tantùm Carthaginensis Episcopi, sed omnium hujus partium Episcoporum præcessor appellatur) *ornamentum Ecclesiæ istius civitatis loco suo meritóque veneramur.* Nec verò auctoritate suâ tantùm atque diversis artibus schisma in totâ Africâ propagavit, verùm & scriptis illud propugnare aggressus est. Extabant enim tempore Hieronymi multa ejus opuscula ad suam hæresim pertinentia, & de Spiritu sancto liber quem Ariano dogmati congruentem fuisse testatur. De » ejusdem scriptis loquens S. Augustinus, observat etiam illum haud Ca» tholicam de Trinitate habuisse sententiam; & quamvis ejusdem substan» tiæ, minorem tamen Patre Filium, & minorem Filio putasse Spiritum » sanctum. Verùm, inquit idem, in hunc quem de Trinitate habuit ejus » errorem Donatistarum multitudo intenta non fuit, nec facilè in eis » quisquam qui hoc illum sensisse noverit, invenitur. Nonnullos tamen idem cum Donato sensisse alibì (ep. 185. ad Bonifacium comitem) testatur Augustinus; sed omnes ferè idem omninò profiteri se credere de Patre & Filio & Spiritu sancto, quod Catholica credit Ecclesia. Quam» quàm aliqui ex ipsis volentes sibi Gothos conciliare, quando eos » videbant posse aliquid, dicebant hoc se credere quod illi credunt. » Sed, inquit Augustinus, majorum suorum auctoritate convincuntur, » quia nec Donatus ipse sic credidisse asseritur, de cujus parte se esse gloriantur. Hinc fortè Epiphanius & Theodoritus Donatianis Arianorum errorem affingunt. At nulla cum illis de dogmatibus fidei fuit quæstio, sed tantùm de solâ communione, de Ecclesiâ, & sacramentorum quæ in eâ administrantur auctoritate. Circa hoc postremum caput scripserat epistolam Donatus in quâ hoc agebat, ut nonnisi in ejus communione baptisma Christi esse credatur, contra quam librum scripserat Augustinus, qui jam non extat, sed cujus argumentum refert Retractationum lib. 1. c. 21.

Leges Constantini de Donatistis.

Crescente Donatistarum numero & furore, Constantinus Imperator contra illos severissimam legem tulit, quâ basilicas & loca in quibus congregabantur, ipsis jussit auferri ac fisco vindicari. Sed istâ severitate non modò non repressa, sed & accensa est illorum insolentia, tantúmque abfuit quin ad Ecclesiæ Catholicæ sinum reducerentur, ut è contrà in eam acriùs ac petulantiùs sævierint. Quod cùm accepisset Constantinus, ad universos Episcopos & ad plebem Ecclesiæ Catholicæ per Africam epistolam prudentem admodùm & mansuetam scripsit, quâ dicit » se quod fides debuit, quantùm prudentia valuit, prout puritas potuit » tentasse per omnia humanitatis & moderationis officia, ut pax san» ctissimæ fraternitatis per concordiam stabilita teneretur. Sed quia ob » pervicaciam quorumdam non potuerit id assequi ità esse consilia mo» deranda ut donec cælestis medicina procedat, patienter sustineantur » ea quæ nequissimi homines tentant & faciunt, & nihil ex reciproco » reponatur injuriæ, vindictâ eorum Deo servatâ. Quod si observetur » sperare se ut citò per gratiam summi Dei languescentibus eorum in-

» stitutis vel moribus qui se miserrimæ contentionis vexillarios præbent, » turbæ conticescant. Verùm quos non represserat severitas, nec domare potuit mansuetudo ac lenitas optimi Principis, immò ex ejus indulgentiâ majorem sumentes audaciam, graviùs in dies Catholicos vexarunt. Eo tempore videntur orti Circumcelliones, rustici & feri homines, ità dicti quòd circumcellas discurrerent, Catholicos ad nutum Donatistarum Episcoporum vexantes & compilantes, adeò ut quosdam etiam ex illis occiderent; atque ad eos videntur pertinere hæc verba Constantini in epistolâ modò laudatâ: *Cùm debeat fides nostra confidere quidquid ab hujusmodi hominum furore patietur, martyrii gratiâ apud Deum esse valiturum.*

Inter Donatistarum antesignanos erat Silvanus Constantiniensium Episcopus ordinatus, utì diximus, à primis auctoribus schismatis, cùm tamen Diaconus Traditionis crimine maculatus fuisset. Nundinarium habebat Diaconum arcanorum omnium hujus sectæ conscium. Quem cùm Silvanus excommunicasset & cum eo in gratiam redire renuisset; palàm is omnia fecit, ac imprimis Silvanum fuisse Traditorem, & pecuniam à Lucillâ datam ut Majorinus ordinaretur Episcopus. Quæ duo cùm magni momenti essent, & causæ Donatistarum multùm officerent (indè enim sequebatur eos hujus criminis reos esse cujus Ecclesiam insimulabant & Majorini ordinationem vitiosam esse constabat) horum probationem gestis publicis & coram judice fieri postularunt Catholici. Res demandata est Zenophilo Consulari Numidiæ & acta Idibus Decembris Constantino Maximo Augusto VI. & Constantino Juniore Nob. Cæsare Coss. qui fuit annus Christi 320. Prolata sunt acta Munatii Felicis Curatoris Cirtensium Diocletiano VIII. & Maximiano VII. Coss. XIV. Kalendas Junias, ex quibus constitit à Silvano ultrò traditas esse lucernam & capitulatam argenteas. Lectæ sunt litteræ Purpurii Limatensis, Fortis, & alterius Episcopi in gratiam Nundinarii; ex quibus intelligebatur quantùm timerent ne Nundinarius ea quæ sciebat, patefaceret. Producti testes qui Silvanum invitis Cirtensis populi primoribus & honoratis ab Arenariis proclamatum Episcopum & deinde ordinatum esse, quique tunc eum palàm Traditionis accusatum fuisse affirmarunt. Addiderunt pecuniam datam Silvano & Episcopis à Victore ut Presbyter ordinaretur, & cupas aceti sublatas è templo Serapis à Silvano & Purpurio Episcopis, necnon à Dontio & Superio Presbyteris & Luciano Diacono. Auditi etiam testes de datâ à Lucillâ Numidis Episcopis pecuniâ ut Episcopus ordinaretur Majorinus. Istorum partem maximam gestorum habemus; sed deest judicium Zenophili, quo tamen Silvanum Traditorem declaratum fuisse certum est. Nam statim Silvanus in exilium pulsus est, *non quòd Ursatio & Zenophilo persequentibus communicare noluisset*, ut aïebat Cresconius, sed ut asserit Augustinus, lib. 3. contra hunc Donatistam cap. 30. *Quia cùm Traditor fuisset, permanere etiam hæreticus voluit, ut falsum honorem in ipsâ parte Donati haberet, qui habere in Catholicâ nullum posset tam manifestis Traditionis suæ gestis publico judicio reseratis.* Indè etiam constat eo tempore Ursatium comitem in Africâ Donatistarum furori

Gesta coram Zenophilo.

ſeſe oppoſuiſſe, & pro Catholicis adversùs eos militaſſe; undè hunc tanquam primum tempeſtatis in ſe concitatæ auctorem traducebant Donatiſtæ.

Preces Donatiſtarum ad Conſtantinum quibus annuit.

Cùm igitur Urſatius Donatiſtas furere non ſineret & ad Catholicam Eccleſiam compelleret, libellum dederunt anno 321. Conſtantino Imperatori, quo poſcebant ut liberè ipſos agere, nec invitos ad communionem Cæciliani cogi vellet, adjicientes *nullo modo ſe communicaturos Antiſtiti ipſius nebuloni, paratóſque eſſe potiùs perpeti quidquid eis facere voluiſſet;* Cæcilianum deſignantes quem Antiſtitem Imperatoris appellant, quia eum innocentem eſſe pronuntiaverat & pro legitimo Epiſcopo Carthaginenſi habebat. Orabant etiam Imperatorem in hoc libello, ut Silvanum & collegas ab exilio revocaret. Ad hæc non modò non exarſit utì jure potuiſſet clementiſſimus Imperator, ſed è contrà ipſis quæcumque poſcebant ſolitâ benignitate indulſit; reſcribens ad Valerium ſeu Vermum Vicarium Africæ, ut liberè eos agere ſineret & eorum furorem Deo vindici dimitteret: ſimul in exilium pulſos ad propria redire permiſit. Hoc reſcriptum datum fuit v. Maii anni 330.

Catholicorum à Donatiſtis vexatio.

Nimia hæc Imperatoris lenitas fecit ut Donatianæ factionis homines liberiùs in Catholicos graſſarentur, præſertim in Numidiâ, ubi numeroſior & validior erat pars Donati. Inter alia verò baſilicam quam in civitate Conſtantinâ Numidiæ Metropoli (quæ antè Cirta dicebatur) fabricari juſſerat Imperator, per vim invaſerunt, & frequenter tum à Catholicis Epiſcopis, tum à judicibus ex Imperatoris juſſu commoniti eam reddere recuſarunt. Quin etiam Decuriones ac Primores civitatum malignis ſuggeſtionibus incitarunt, ut Lectores & Hypodiaconos ac cæteros Clericos Eccleſiæ Catholicæ ad decurionatum & functiones publicorum munerum revocarent. Quamobrem Epiſcopi Eccleſiæ Catholicæ per Numidiam ad Imperatorem ſcribere compulſi ſunt, ejuſque auxilium implorare. Et quoniam Imperatoris animum ad lenitatem & patientiam pronum noverant, nullam de inimicis vindictam popoſcerunt, nec vi & auctoritate Imperatoris baſilicam ſibi reddi poſtularunt; ſed alium locum ſibi ex fiſco concedi, ut ibi novam Eccleſiam ædificarent. Imperator multis invectus in Donatiſtarum factionem & laudatâ prolixè Catholicorum Epiſcoporum patientiâ, quod hi petebant indulſit, & ſtatim litteras dedit ad Rationalem, ut locum ad fiſcum pertinentem Eccleſiæ Catholicæ in dominium traderet, & ibi ex fiſci ſumptu baſilicam erigi præcepit. Conſulari quoque mandavit, ut in hujus Eccleſiæ fabricatione Epiſcopos adjuvaret, ac Lectores Eccleſiæ Catholicæ, Hypodiaconos, & reliquos Clericos ad munera & decurionatum cogendos non eſſe ſtatuit, & eos qui Donatiſtarum inſtinctu ad illa vocati fuerant, juſſit ab iis abſolvi. Extat lex illa in codice Theodoſiano leg. 7. de Epiſcopis ad Valentinum Conſularem Numidiæ iiſdem ferè verbis concepta quæ referuntur in epiſtolâ Conſtantini ad Epiſcopos Numidas; ſúntque hujuſmodi: *Lectores divinorum apicum & Hypodiaconi cæterique Clerici qui per injuriam hæreticorum ad curiam devocati ſunt, abſolvantur, & de cætero ad ſimilitudinem orientis minimè ad curias devocentur,*

Leges Conſtantini in gratiam Catholicorum.

-ntur, sed immunitate plenissimâ potiantur. Data hæc lex est sicut & epistol. Nonis Februariis Serdicæ. Sed Consulum nomina quæ non sunt ascripta in epistolà, in lege reperiuntur, Gallicani scilicèt & Symmachi quorum consulatus incidit in annum 330. Atque hinc epistolam illam Constantini, totúmque illud de basilicâ Constantiniensi negotium cum nupero scriptore exquisitæ eruditionis ad hunc annum referimus, potiùs quàm ad annum 317. aut 318. quibus hæc contigisse suspicatus erat Henricus Valesius.

Cùm Donatistæ totius orbis Ecclesias Cæciliani communioni adhærere & à suà alienas esse intellexissent, eò temeritatis processerunt ut dicerent Ecclesiam Catholicam in solà parte suà permansisse & in aliis orbis partibus quasi contagione communionis extinctam. Cúmque veteri Africanorum placito pertinaciùs adhærerent extra veram Ecclesiam, baptismum & alia sacramenta irrita esse, cunctos ad se venientes qui in Ecclesiis quas adulterinas esse arbitrabantur baptizati erant, iterùm baptizari jusserunt, sacrificia & omnia Catholicorum sacra tanquàm impura detestabantur; Eucharistiam ab ipsis consecratam tanquàm rem prophanam conculcabant, chrismatis confectionem, sacram unctionem, ordinationes, aliáque omnia sacramenta irrita esse censebant; altaria velut polluta immundis eorum sacrificiis radebant aut exurebant, calices frangebant, parietes & pavimenta Ecclesiæ aquâ lavabant; Episcoporum sacerdotia, virginum vota apud Catholicos emissa nullius roboris esse censebant; ac demùm Catholicorum communionem prorsùs abhorrebant. Hæc & alia eorum documenta consectaria erant falsæ illius persuasionis, quòd Ecclesia per totum orbem periisset, & veteris Afrorum Episcoporum doctrinæ, quòd extra Ecclesiam nihil ratum ac validum fieri posset. Ecclesiam autem periisse aïebant, quòd Cæcilianum à Felice Aptungitano ordinatum Traditionis reo & alios Traditores, ut asserebant, manifestos pro Episcopis habuisset & à communione suâ non expulisset. Existimabant scilicèt Ecclesiam veram ex solis hominibus in speciem sanctis & justis constare debere; fatebantur quidem in Ecclesiâ malos cum bonis esse permixtos, sed occultos tantùm, non autem publicos & manifestos. Hæc erat equidem primævæ Ecclesiæ disciplina, ut iis qui idololatris aliísque peccatoribus criminum reis ab Ecclesiâ expulsis communicarent, communio denegaretur: ac ità initio schismatis cùm damnatus foret à concilio septuaginta Episcoporum Cæcilianus, excusari poterant nonnulli ex iis qui cum ipso communicare renuebant. Verùm cum judiciis subsequentibus innocens pronuntiatus est, nullus nisi pervicax communionem ejus fugere potuit, cùm præsertim damnatus fuisset à judicibus ad quos istud judicium non pertinebat. Postquàm verò universæ Ecclesiæ extra Africam ei communicarunt, asserere Ecclesiam Catholicam propterea periisse summæ dementiæ erat. Qui primi adversùm Donatistas egerunt, in id unum intenti fuêre ut Cæcilianum & ejus ordinatorem Felicem à criminibus objectis purgarent; atque ità ostenderent se meritò cum eis communionem fovere; è contrà verò adversarios suos Traditores esse, aut Traditorum filios. At suc-

Dogmata Donatistarum.

cedente tempore in id incubuerunt Ecclesiæ defensores, ut probarent fieri non posse ut Ecclesia Catholica de toto orbe periisset, & in solâ parte Donati, hoc est, in paucis Afris substitisset. Quo probato jam constabat baptismum aliáque sacramenta à Catholicis collata rata esse & valida. Sed id insuper molitus est Augustinus, & aliquâ ex parte ante eum Optatus, ut ostenderent baptismum fore validum etiamsi à schismaticis aut hæreticis conferretur, ac proindè duplici ex capite peccare Donatistas, dùm baptizatos à Catholicis rebaptizabant; primùm quòd baptismum veræ Ecclesiæ rejicerent: secundò, quòd baptismum legitimum à quocumque collatum foret iterarent.

Concilium Donatistarũ adversùs iteratum baptisma.

Nec verò fuit unanimis omnium Donatistarum de baptismi iteratione sententia. Scripsit enim Tichonius Donatista, referente Augustino ep. 93. ad Vincentium Rogatistam n. 43. » à ducentis & septuaginta Episcopis communionis Donatianæ concilium Carthagini celebratum; in quo » concilio per septuaginta & quinque dies postpositis omnibus præteritis » limatam esse sententiam atque decretam, ut Traditoribus immensi » criminis reis, si baptizari nollent pro integris communicaretur. Deu» terium etiam Macrianensem Episcopum ejusdem communionis Tra» ditorum plebem congregatam Ecclesiæ miscuisse, & secundùm statuta » illius concilii fecisse cum Traditoribus unitatem, eíque Deuterio post » hoc factum jugiter communicasse Donatum; nec solùm huic Deute» rio, sed etiam universis Maurorum Episcopis qui per quadraginta an» nos usque ad persecutionem per Macarium factam, Traditoribus sine » baptismo communicarunt. Nullum alibì reperire est concilii illius vestigium, quod quidem non ante annum 330. celebratum videtur, non autem initio schismatis, ut probat primò numerus Episcoporum hujus concilii tantus, ut Donatistarum factionem tunc confirmatam & latè propagatam fuisse in Africâ ostendat. Secundò Tichonii verba, qui observat cùm hæc scriberet, adhuc superstites fuisse multos ex iis per quos certissima hæc & apertissima esse ostenderentur, hoc est, testes oculatos. Floruit autem Tichonius anno circiter 380. ac proindè contigisse istud necesse est multis annis post initium schismatis. Tertiò, quia Donatum Carthaginis Episcopum tunc fuisse indicat. Postquàm enim dixit: *Deuterium secundùm hujus concilii statuta fecisse cum Traditoribus unitatem*, addit, *eidem Deuterio post hoc factum jugiter communicasse Donatum.* Ergò temporibus Donati Carthaginensis sub quo Donatistarum factio præcipuè viguit, habitum est illud concilium circa annum 330. Tichonii de illo concilio testimonium verum esse, astruit Augustinus, quòd Parmenianus rescribens adversùs eum, non refellit ista tanquàm falsa, & quòd Tichonius commemorat *multos cùm hæc scriberet, in vivis fuisse per quos hæc certissima & apertissima esse ostenderentur.* Nihilominùs tamen Donatus ipse, alíique Donatistæ, neglectâ hujus concilii auctoritate, baptizatos à Catholicis iterùm baptizare præsumpserunt.

Episcopi Donatistarum in urbe Româ.

Eodem tempore aut etiam aliquot annis anteà Donatistæ ut partem in urbe Româ viderentur habere, illuc primùm interventores Episcopos ex Africâ furtim ad paucos erraticos & peregrinos præsertim Afros

qui Romæ tunc degebant, miſerunt, à quibus illi regerentur. Primus illorum fuit Victor Garbenſis Epiſcopus Numidiæ, qui diverſus non videtur eſſe ab eo qui concilio Cirtenſi interfuit. Is ubi Romam venit, erat ibi, ut aït Optatus, filius ſine patre, tyro ſine principe, diſcipulus ſine magiſtro, ſequens ſine antecedente, inquilinus ſine domo, hoſpes ſine hoſpitio, paſtor ſine grege, Epiſcopus ſine populo. Non enim grex aut populus appellandi erant pauci, qui inter quadraginta & quod excurrit baſilicas quæ Romæ tunc erant, locum ubi colligerent non habebant. Quapropter ſpeluncam quamdam foris à civitate cratibus ſepſerunt, ubi conventiculum haberent. Hinc *Montenſes* ſeu *Campitæ* aut *Rupitæ* Romæ dicti ſunt. Huic ſucceſſit Bonifacius Ballitanus Epiſcopus item Numidiæ; ex Africâ quoque Romam miſſus. Hi duo ſunt de quibus Auguſtinus aït lib. de unico baptiſmo contra Petilianum, quòd Donatiſtæ *Afris partis ſuæ primò interventores adventitios furtim longéque miſerint.* Cùm enim eſſent aliarum ſedium in Africâ Epiſcopi, nec ſub titulo Romanæ ſedis ordinati, non poterant dici Epiſcopi Romani, ſed tantùm interventores, ut loqui amant antiqui. At deinceps deceptæ in urbe Româ plebeculæ quaſi proprios Epiſcopos ordinarunt. Primus inter hos numeratur Encolpius, de quo nihil compertum. Huic ſucceſſit Macrobius, qui primùm Preſbyter Eccleſiæ Catholicæ in Africâ fuerat, *librúmque ſcripſerat ad Confeſſores & Virgines, moralis quidem ſed valdè neceſſariæ doctrinæ & præcipuè ad cuſtodiendam caſtitatem aptiſſimis valdè ſententiis communitum, ac poſteà ab Eccleſiâ Catholicâ deſciſcens Donatiſtarum in urbe Româ occultus Epiſcopus fuit*, ut ex Gennadio diſcimus. Adhuc ſuperſtes erat & Romæ ſedebat hic Macrobius eo tempore quo primùm ſcribebat Optatus, hoc eſt circa annum 370. Huic ſucceſſit Lucianus, Luciano Claudianus qui poſt annum 380. Romæ degebat, ut diſcimus ex epiſtolâ Epiſcoporum Italiæ ad Gratianum & Valentinianum Imperatores, ad quos de Donatiſtis & Claudiano ſcribunt in hæc verba: *Per Africam quoque Reſtitutum nomine cauſam dicere apud Epiſcopos juſſit veſtra clementia. Debuit acquieſcere, ſed idem ſævâ & inſolentium manu à cauſæ dicendæ neceſſitate diffugit. Per Africam rursùm ſacrilegos rebaptizatores nutu Dei præcepiſtis expelli, ſed ab expulſis Claudianus eſt ordinatus & ad perturbandam urbem Romam quaſi Epiſcopus deſtinatur. Qui contra ſcripturæ præcepta divinæ, contra jura Evangelica vacuos omnes myſteriorum, atque ut ejus verbum exprimamus Paganos fuiſſe, vel præteriti temporis dicat Epiſcopos vel præſentis. Quem quidem juſſit tranquillitas veſtra Româ pulſum patriam repetere propriam. Sed contemptis judiciis & quidem ſæpè conſtrictus, reſidet tamen ſollicitans pretio frequenter pauperiores & redemptos rebaptizare non veretur. Spoliat magis eo quòd fuerant conſecuti, quàm tribui quod manifeſtum eſt bis non poſſe conferri.* Ad quorum relationem Gratianus de iſto Claudiano ad Aquilinum urbis Vicarium ſic ſcripſit: *Claudianus etiam ab his qui contra divina præcepta vitia Religionis inſtaurant, ab his, inquam, quos expelli juſſeramus accitus, quaſi parem facinoris aggreſſus eſſet, ſi in Africâ perſtitiſſet, Romæ ſeſe dicitur intimaſſe: falſúſque præceptor vel expertes adhuc devio prophanare myſterio, vel jam initiatos*

ex integro nititur flagitio majore corrumpere. Cùm Religionis sanctissimæ disciplinam non cumulet iteratio sed evertat, quem nos Claudianum dissimili pœnâ ac merui prosequentes repetere tantummodò patriam hactenùs remotâ severitate præcepimus, sed residere etiam nunc dicitur imperitos sollicitans, & cassam omninò mercedem requirens, perdit animas corporum redemptorum. Quis Claudiano successerit incertum. At Collationi Carthaginensi interfuit Felix, qui se urbis Romæ dicebat Episcopum, & Donatistarum mandato subscripsit, ut habetur in gestis collationis diei 1. cap. 149. cujus nomen cùm relectum fuisset, ac ipse in medium prodiisset, Aurelius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Carthagini ità protestatus est: *Esto quia urbis Romæ Episcopum se dicit, quare præjudicatur absenti, Innocentio scilicèt vero Episcopo Romano.* Hunc Romanum fuisse verisimile est, nam Petilianus statim aït: *Quæ ratio huc eum detulerit nullus ignorat. Nobilitatem omnem hîc esse Romanam, nec ipsi nescitis. Idem igitur turbo eademque necessitas* (clades scilicèt Romanæ urbis quam Alaricus cœperat IX. Kalendas Septembris anno 410.) *eum huc detulit.* In hoc Felice videtur defecisse successio Pseudoepiscoporum Romanorum partis Donati.

Non autem solùm Romæ Donatistæ miserunt Episcopos, sed & in Hispaniam ad domum unius mulieris imaginarium miserunt Episcopum, ut testis est Augustinus, nec quidquam omiserunt circumeuntes maria & terras, ut suæ sectæ proselytos adjungerent. Hæsit tamen intra Africam eorum secta, ubi aliquandiù numerosissima fuit, & in paucis Romæ Montensibus ac in domo vel patrimonio unius Hispanæ mulieris.

Donatistæ ad unitatem variis modis invitati.

Post mortem Constantini Africa Constanti obtigit, in quâ cùm Donatistarum factio novos tumultus excitaret, Imperatoris jussu Cæciliano tunc instante, assentiente Leontio comite, duce Ursatio, Marcellino tunc Tribuno, laboratum est ut ad Catholicam unitatem Donatistæ reducerentur. Oblatum est ipsis, ut si vellent Ecclesiæ Catholicæ uniri, Ecclesiasticos honores retinerent. Sollicitantur ad salutem præmiis ac variis illecebris; sed cùm rigidus & inflexibilis eorum in schismate perstaret animus & nova quotidiè adversùs Ecclesiam Catholicam molirentur, secularis potestatis auxilio repressi sunt, & à Leontio & Ursatio in quosdam turbulentiores sævitum, nonnullæ basilicæ quas invaserant ereptæ, quod sine vi fieri non potuit. Quidam in carcerem conjecti, alii proscripti & in exilium missi: quæ pœnæ quamvis ipsorum facinoribus deberentur, tamen indè occasionem arripuerunt calumniandi Catholicos quasi persecutores & hostes Christianorum qui crudeliter in innocentes sævirent. Hæc & alia videre est in sermone cujusdam Donatistæ, quem primùm in lucem emittimus. Ursatio & Leontio qui primi Donatistas vi armorum compressisse leguntur, successit Gregorius, ad quem tam contumeliosas Donatus litteras dedit, cum *maculam Senatûs & dedecus Præfectorum* appellans & aliis hujusmodi conviciis proscindens.

Ursatius & Leontius.

Gratus Cæciliani successor.

Cæciliano Carthaginensi mortuo ante annum 347. successit Gratus, qui concilio Sardicensi hujus anni adfuit inter Episcopos Catholicos.

Supererat

Supererat tùm adhuc in vivis Donatus Carthaginensis, ad quem Athanasii adversarii è Pseudo-Sardicensi synodo scripserunt, quam epistolam posteà Donatistæ jactaverunt, ut probarent se cum Orientalibus Ecclesiis aliquandò communionem habuisse. Hujus Grati Carthaginensis Episcopi tempore, & fortè ad ejus preces Constans Imperator Paulum & Macarium anno 348. in Africam misit, non quidem primùm ad faciendam unitatem, sed ut eleemosynas ex fisco pauperibus largirentur: qui cùm ad Donatum venissent & quâ de causâ missi forent indicassent, ille solito furore succensus, inquit Optatus, in hæc verba prorupit: *Quid est Imperatori cum Ecclesiâ?* & de fonte levitatis suæ multa maledicta effudit. Miserat Imperator ornamenta domibus Dei, miserat pauperibus eleemosynam, inquit idem, nihil Donato. Cur ergò insanivit? cur iratus est? cur quod missum fuerat repudiavit? Et cùm illi qui missi fuerant, dicerent se ire per provincias singulas, & volentibus accipere se daturos, ille dixit ubique se litteras præmisisse, ne id quod allatum fuerat, pauperibus alicubi dispensaretur. Nihilominùs Paulus & Macarius per provincias discurrebant, ac eleemosynas spargebant in vulgus, & cunctos ad unitatem hortabantur. Cùm autem ad Bagaïensem Numidiæ civitatem pervenissent, tunc Donatus alter hujus civitatis Episcopus impedimentum unitati & obicem venientibus opponere cupiens, præcones per vicina loca & per omnes nundinas misit, & magnam in eos furiosorum hominum turbam commovit, quos Circumcelliones appellabant, genus hominum agreste & famosissimæ audaciæ, inquit Augustinus, non solùm in alios immania facinora perpetrando, sed nec sibi eadem insanâ feritate parcendo; qui mortem sibi præcipitiis, flammis & aquis consciscere gloriosum & martyrio proximum esse existimabant. Hos agonosticos nuncupavit Donatus, quasi pro veritate & justitiâ decertantes, cùm tamen contra omne jus & fas aliena raperent & immaniter in alios sævirent. Cùm autem hujusmodi hominum genus ante adventum Pauli & Macarii per loca singula vagaretur, ducibus Axido & Fasir qui ab ipsis insanientibus sanctorum duces appellabantur, nulli licuit securum esse (sic enim rem narrat Optatus lib. 3. §. 4.) in possessionibus suis: debitorum chirographa amiserant vires: nullus creditor illo tempore exigendi habuit libertatem. Terrebantur omnes litteris eorum, qui se sanctorum duces fuisse jactabant: & si in obtemperando eorum jussionibus tardaretur, advolabat subitò multitudo insana, & præcedente terrore creditores periculis vallabantur: ut qui pro præstitis suis rogari debuerant, metu mortis humiles impellerentur in preces. Festinabat unusquisque debita etiam maxima perdere: & lucrum computabatur evasisse ab eorum injuriis. Etiam itinera non poterant esse tutissima, quòd domini de vehiculis suis excussi ante mancipia sua, dominorum locis sedentia, serviliter cucurrerunt. Illorum judicio & imperio inter dominos & servos conditio mutabatur. Unde cum hujus partis Episcopis tunc invidia fieret: Taurino tunc comiti scripsisse dicuntur, hujusmodi homines corrigi in Ecclesiâ non posse; mandaverunt, ut à supradicto comite acciperent

Paulus & Macarius in Africam missi & quâ de causâ.

Circumcellionũ furor.

» disciplinam. Tunc Taurinus ad eorum litteras, ire militem jussit armatum per nundinas, ubi Circumcellionum furor vagari consueverat. In loco Octavensi occisi sunt plurimi, detruncati sunt multi: quorum corpora usque in hodiernum, per dealbatas aras aut mensas potuerunt numerari. Ex quorum numero cùm aliqui in basilicis sepeliri cœpissent, Clarus presbyter in loco Subbulensi, ab Episcopo suo coactus est, ut insepultam faceret sepulturam. Unde proditum est, mandatum fuisse fieri, quod factum est: quandò nec sepultura in domo Dei exhiberi concessa est. Eorum posteà convaluit multitudo. Sic invenit Donatus Bagaïensis, unde contra Macarium furiosam conduceret turbam. Ex ipso genere fuerant qui sibi percussores sub cupiditate falsi martyrii in suam perniciem conducebant. Inde etiam illi, qui ex altorum montium cacuminibus viles animas projicientes, se præcipites dabant. Ecce ex quali numero sibi episcopus alter Donatus cohortes effecerat. Hoc metu deterriti illi, qui thesauros ferebant, quos pauperibus erogarent; invenerunt in tantâ necessitate consilium, ut à Sylvestro comite armatum militem postularent: non per quem alicui vim facerent, sed ut vim à Donato suprà memorato Episcopo dispositam, prohiberent. Hac ratione factum est, ut miles videretur armatus. Jam quidquid subsecutum est, videte, cui debeat aut possit ascribi. Habebant illic vocatorum infinitam turbam, & annonam competentem constat fuisse præparatam: de basilicâ quasi publica fecerant horrea; expectantes ut venirent, in quos furorem suum exercere potuissent; & facerent quidquid illis dementia sua dictasset, nisi præsentia armati militis obstitisset. Nam cùm, ante venturos milites, metatores (ut fieri solet) mitterentur; contra Apostoli præcepta competenter suscepti non sunt, qui aït: *cui honorem, honorem: cui vectigal, vectigal: cui tributum, tributum: nemini quidquam debueritis.* Contusi sunt qui missi fuerant cum equis suis, ab iis, quorum nomina flabello invidiæ ventilabat Parmenianus. Ipsi magistri fuerunt injuriæ suæ; & quid pati possent, ipsi prærogatis injuriis docuerunt. Reverterunt vexati milites ad numeros suos, & quòd duo vel tres passi fuerant, universi doluerunt. Commoti sunt omnes: iratos milites retinere nec eorum præpositi valuerunt. Sic admissum est, per quod invidia unitati facta est, hoc est, compressa Circumcellionum per vim audacia, imò & nonnulli cæsi inter quos Marculus & Donatus Bagaïensis, Maximianus & Isaac, quorum velut martyrum memoriam celebrarunt & acta passionis conscripserunt Donatistæ, quæ à nobis in fine hujus operis edita sunt. Plerique tamen schismaticorum Episcopi cum suis Clericis timore correpti fugerunt, aliqui sunt mortui; qui fortiores fuerunt capti & longè relegati sunt. Ex horum numero videtur fuisse Donatus Carthaginensis, quem idcircò in collatione Carthaginensi Petilianus Donatista martyrialis gloriæ virum appellat. Hæc præsertim in Numidiâ gesta sunt; nam provincia Proconsularis ab his turbis immunis fuit. Illa sunt tempora & facta Macariana, ex quibus Donatistæ Catholicis » invidiam conflabant: Et tamen horum omnium, inquit Optatus,

nihil actum eſt cum voto Catholicorum, nihil cum conſilio, nihil cum « conſcientiâ, nihil cum opere; ſed omnia in dolore Dei amarè plorantis « & in ultionem aquæ, ſacri ſcilicèt lavacri, quam contra interdictum ite- « rùm movebant. Hoc tamen pacto unitas procurata eſt & pax in Africâ reſtituta, cujus beneficii gratias agit Deo, omnium Africæ Epiſcoporum Catholicorum nomine, Gratus Carthaginenſis Epiſcopus in concilio Carthaginenſi anni 349. his verbis: *Gratias Deo omnipotenti & Chriſto Jeſu, qui dedit malis ſchiſmatibus finem & reſpexit Eccleſiam ſuam, ut in ejus gremium erigeret univerſa membra diſperſa, qui imperavit religioſiſſimo Conſtanti Imperatori, ut votum gereret unitatis & mitteret miniſtros ſancti operis famulos Dei, Paulum & Macarium.* Unitas procurata.

In eodem concilio duo canones conditi ſunt ad Donatiſtas pertinentes; unus quo ſancitum eſt illicitas eſſe rebaptizationes eorum qui interrogati in Trinitate ſecundùm Evangelii fidem & Apoſtolorum doctrinam confeſſi erant ac deinde aquâ tincti: alter ne ut Martyres colerentur homines qui ſe aut præcipites dederant, aut alio aliquo pacto mortem ſibi conſciverant, aut meruerant occidi. Duo Canones in Donatiſtas.

Circa hæc tempora contigit id quod narrat Optatus, ut Donatiſtæ « hunc rumorem in vulgus ſpargerent, Paulum & Macarium venturos, « qui intereſſent ſacrificio, ut cùm altaria ſolemniter aptarentur, « proferrent illi imaginem, quam primò in altari ponerent, & ſic ſacri- « ficium offerretur. Hoc cùm acciperent aures, perculſi ſunt & animi, « & uniuſcujuſque lingua in hæc verba commota eſt, ut omnis qui hæc « audierat diceret: qui inde guſtat, de ſacro guſtat: & rectè dictum erat, « ſi talem famam ſimilis veritas ſequeretur. At ubi ventum eſt à ſupra- « dictis, nihil tale viſum eſt, ex eo quòd fuerat paulò antè fama men- « tita: nihil viderunt oculi chriſtiani quod horrerent: nihil probavit aſ- « pectus ex iis, quibus perturbatus erat auditus. Viſa eſt puritas, & ritu « ſolito ſolemnis conſuetudo perſpecta eſt: cùm viderent divinis ſacrifi- « ciis, nec mutatum quidquam, nec additum, nec ablatum. Pax à « Deo commendata, volentibus placuit: quare nullus eorum debet argui, « qui de collegio Donatiſtarum ad pacem tranſitum fecit: qui fuerant ſi- « niſtrâ opinione turbati, ſimplici ac purâ veritate firmati ſunt. « Calumnia in Macarium de imagine collocandâ in altari.

Ab hac calumniâ depulſi ad aliam confugerunt Donatiſtæ dicentes, Macarium non debuiſſe ab Epiſcopis ad communionem admitti, multò minùs permittendum ei ut populum in Eccleſiâ alloqueretur, quod Epiſcoporum tantum eſſe videbatur. Quibus reſpondet Optatus, communicaſſe Macarium cum Epiſcopis ut Laïcum, non ut Epiſcopum, & allocutum quidem eſſe populum in Eccleſiâ, ſed inſinuandæ alicujus rei causâ, non autem tractandi, hoc eſt concionandi quod eſt Epiſcoporum, nec populum more Epiſcoporum ſalutaſſe in nomine Dei orationis initio, nec ullum ſacerdotale officium exercuiſſe. Alia calumnia Donatiſtarum nõ debuiſſe Macariũ ad communionem admitti.

Africanæ Eccleſiæ unitas & pax à Macario procurata per annos ferè quatuordecim ſub Conſtante & Conſtantio perſeveravit. Eo tempore Vitellius Afer librum compoſuiſſe videtur de hoc argumento, quòd odio ſint mundo ſervi Dei, in quo Catholicos inſectabatur ut perſecutores, Pax Eccleſiæ Africanæ quamdiù duraverit.

ſuos ut ſervos Dei injuſtè perſecutionem patientes exhibebat. Scripſit idem & aliud opus, in quo veterem de Traditionis crimine calumniam in Catholicos rursùm ingerebat.

Donati mors in exilio.

Donatum Carthaginenſem in exilio ante Juliani imperium vitam finiiſſe colligitur ex Optato; qui libro 3. §. 3. aït in eo impletum eſſe quod de principe Tyri dictum eſt à Prophetâ: illum in terrâ non ſuâ moriturum, & id Donato contigiſſe omnibus notum eſſe. Donato ſucceſſit Parmenianus poſt annum 350. fortè anno 355. quo mentionem ejus facit Hieronymus in Chronico. Is eſt quem refellit Optatus, & de quo jam ſatis multa dicta ſunt in hujus operis Præfatione. Interim in ſede Catholicâ Grato ſucceſſit Reſtitutus, qui concilio Ariminenſi anno 359. interfuit, & Reſtituto Genethlius, qui ad annum 390. pervenit.

Parmenianus Donati ſucceſſor.

Status Eccleſiæ Africanæ poſt reſtitutam unitatem.

Eccleſiæ Africanæ poſt reſtitutam unitatem ſtatum ſic rectè depingit » Optatus lib. 2. §. 15. Cùm, inquit, Africanos populos & Orientales, & » cæteros tranſmarinos pax una conjungeret, & ipſa unitas repræſenta- » tis omnibus membris corpus Eccleſiæ coagularet: dolebat hoc diabo- » lus, qui ſemper de fratrum pace torquetur. Illo tempore ſub Impera- » tore Chriſtiano, deſertus in idolis tanquàm incluſus, jacebat in templis. » Hoc eodem tempore duces & principes Donatiſtarum merita relegave- » rant ſua. In Eccleſiâ nulla fuerant ſchiſmata, nec Paganis licebat » exercere ſacrilegia: pax Deo placita apud omnes Chriſtianos populos ha- » bitabat: diabolus mœrebat in templis, Donatiſtæ in regionibus alienis.

Libertas à Juliano Donatiſtis reddita.

At Conſtantio mortuo die Novembris tertiâ anni 361. Donatiſtæ Juliano Imperatori libellum obtulêre, ut ſibi reſtituerentur baſilicæ quas ablatas querebantur, útque priſtinam conſequerentur libertatem. Libellus erat oblatus nomine Rogatiani, Pontii, Caſſiani & aliorum Epiſcoporum ac Clericorum partis Donati, & in eo Juliano ſerviliter adulabantur dicere non veriti, *quòd apud eum ſola juſtitia haberet acceſſum.* Haud gravatè Imperator Apoſtata, cui hoc erat in votis ut Chriſtianam religionem quavis arte deſtrueret, precibus eorum annuit, prævidens fore ut indè magnum accederet Eccleſiæ Africanæ detrimentum. Redire igitur pro voto ſuo præcepit, quos intellexerat ad diſturbandam pacem cum furore eſſe venturos, & abrogatis quæ adversùs Donatiſtas ſtatuta erant, omnem eis libertatem aut potiùs licentiam quidvis moliendi conceſſit. Itaque eadem voce Donatiſtis libertas eſt reddita, quâ voce Idolorum patefieri juſſa ſunt templa. Reduces igitur Epiſcopi, inter quos Parmenianus Carthaginenſis Epiſcopus accenſetur, preces ſuas & Imperatoris reſcriptum magiſtratibus obtulerunt, ac eo muniti nihil non in Catholicos auſi ſunt. Sic eorum tunc temporis facinora deſcribit Optatus lib. 2. §. 17. » Eiſdem penè momentis, inquit, veſter furor » in Africam revertitur, quibus Diabolus de ſuis carceribus relaxatur. » Et non erubeſcitis, qui uno tempore cum inimico communia gaudia » poſſidetis! Veniſtis rabidi, veniſtis irati, membra lanìantes Eccleſiæ: » ſubtiles in ſeductionibus, in cædibus immanes, filios pacis ad bella » provocantes. De ſedibus ſuis multos feciſtis extorres, cum conductâ » manu venientes, baſilicas invaſiſtis: multi ex numero veſtro per loca plurima

plurima (quæ ſub nominibus dicere longum eſt) cruentas operati ſunt » cædes, & tam atroces, ut de talibus factis, ab illius temporis judici- » bus relatio mitteretur.» Eo tempore innumera facinora & ſacrilegia à Donatiſtis patrata ſunt, quæ latè deſcribit idem Optatus eodem in libro, tum etiam libro 6. ubi ea legere poteris.

Juliano qui die 26. Junii anni 363. ſublatus eſt, ſucceſſit Jovianus qui citò mortuus, nihil de rebus ad Africanam Eccleſiam ſpectantibus ſtatuere potuit. At Valentinianus ſenior Donatiſtas ſeveris legibus compeſcuit, quarum una extat data x. Kalendas Martias Treviris anno 373. quâ Antiſtitem qui baptiſma iteraverit ſacerdotio indignum eſſe declarat. Eodem tempore Romanus comes qui Copiis in Africâ præfuit uſque ad annum 373. ſchiſmaticos ea quæ vellent liberè agere non permiſit, cùm cum inter perſecutores ſuos numerent Donatiſtæ in collatione Carthaginenſi. Poſthæc Gratianus ſeveram legem adversùs eos tulit xvi. Kalendas Novembris anni 377. Leges Imperatorum in Donatiſtas.

Circa hæc tempora Donati ſecta in multas partes eſt diviſa; atque ut mittamus Tichonii & Parmeniani de Eccleſiâ & iterato baptiſmo diſſidium, plures emerſerunt inter Donatiſtas factiones in Mauritaniâ & Numidiâ, quas haud vulgò notas fuiſſe ſcribit Auguſtinus: hinc Urbanenſes in quodam Numidiæ angulo, & Claudianiſtæ qui poſtcà cum Primiano Parmeniani ſucceſſore in gratiam redierunt. At Rogatiſtarum & Maximianiſtarum frequentior eſt apud Auguſtinum mentio & notior hiſtoria. Donatiſtæ in multas ſectas diviſi.

Rogatiſtarum auctor fuit Rogatus Maurus Epiſcopus ac fortè Cartennenſis; atque ob id per Mauritaniam Cæſareenſem ſparſi numero pauci. Cauſa ſeceſſionis eorum à cæteris Donatiſtis incerta. Reliquis erant mitiores & Circumcellionum gregibus non utebantur. Sed Rogatus de neſcio quibus ſuorum rebus acerrimâ perſeverantiâ etiam forenſi diſputatione conflixiſſe legitur. Jactabant illi Chriſtum cùm veniret ad judicium in ſuis tantùm reperturum fidem; atque ità non minùs erant Donatiſtis quàm Catholicis odioſi. Cùm igitur reliquum corpus Donatiſtarum factionem hanc ægerrimè ferret, ſæculares principes in eos excitavit. Per id tempus Valentiniano & Valente imperantibus Firmus Maurus Nubelis Mauritaniæ Regis filius, is fratre Zammâ latenter interempto: cùm ob id Comitem Africæ Romanum nomine, cui Zamma fuerat acceptus infeſtum haberet, metuens ne damnatus occideretur, ab imperio deſcivit & Mauritaniæ regnum occupavit. Hac occaſione uſi Donatiſtæ per barbarum regem, Rogatum ejuſque aſſeclas in Mauritaniâ Cæſareenſi ſæviſſimè & acerbiſſimè vexaverunt (adeò ut vocarentur à Rogatiſtis Firmiani ſicuti Catholicos Donatiſtæ Macarianos vocare conſueverant) nihil non agentes ut eos ad gremium ſuum redire compellerent aut ſævitiam vindictâ ſaturarent. Duravit ea perſecutio tantiſper donec Theodoſius ſenior contra Firmum à Valentiniano in Africam cum exercitu miſſus perduellem imperii pluribus præliis fractum ad vitam laqueo finiendam compulit; Rogato qui Firmo ſuperſtes fuit, in ſchiſmate permanente. Per id tempus, qui Rogatiſtarum Cæſareenſis Epiſcopus Rogatiſtarum ſchiſma.

erat, cum Firmo tyranno suorum incolumitatem pactus portas ei aperuit, atque in vastationem non Catholicos tantùm sed universam civitatem dedit. Rogato mortuo successit Vincentius in sede & schismate. Fuit & alius Vincentius Victor ejusdem sectæ, prioris Vincentii discipulus & cultor, qui licèt ad unitatem Catholicam rediisset, non tamen adeò deposuerat Vincentii pristinam venerationem, quin eum sibi apparuisse jactaret, & adjutorem fuisse ad conficiendum opus quod adversùs Augustinum edidit de animâ & ejus origine.

Maximianistarum schisma. Primianus Maximianũ damnat.

Nullum autem inter Donatistas dissidium majus ac celebrius fuit, quàm quod inter Primianistas & Maximianistas intercessit. Cœpit istud schisma paulò post annum 391. quo Primianus ordinatus est in locum Parmeniani Carthaginensis Episcopus ex parte Donati, sicut eodem fermè tempore apud Catholicos Genethlio successerat Aurelius. Is Primianus recèns ordinatus Maximianum Diaconum Ecclesiæ suæ qui Donati ferebatur esse consanguineus, cujus superbiâ se læsum putabat, & cum eo tres alios Diaconos Rogatianum, Donatum & Salgamium damnare constituit, & de facto in Maximianum absentem sententiam tulit. Maximianus divitis cujusdam fœminæ opibus fretus, sicut olim Majorinus Lucillæ potentiâ, Primiano restitit, & adjunctâ sibi plebis Carthaginensis parte ac senioribus quibusdam, horum nomine litteras & legatos ad universum chorum Episcoporum misit, deprecans ut Carthaginem venirent. Ipse Maximianus vicinos Episcopos adiit, quibus innocentiam suam exposuit, concitavit invidiam Primiano, atque eum deinde apud illos accusavit. Hi ergo Carthaginem cùm venissent numero 43. Primianus ad eos accedere noluit, & conductâ multitudine atque impetratis officialibus basilicarum januas obsedit, & Episcopis, qui adversùs eum venerant, ingrediendi in eas & agendi solemnia facultatem interdixit. Semel iterùm & tertiò ad eorum concilium vocatus adesse renuit, missos à concilio malè mulctavit. In eum absentem Episcopi non ausi sunt tùm temporis ultimum ferre judicium, » sed quodam præjudicio » consuluerunt, inquit Augustinus l. 4. contra Cresc. c. 6. ut Primiano, » si causæ suæ fideret, sequenti celebriori concilio respondendi seseque » purgandi relinqueretur locus. Quod concilium Cabarsussi in Byzacenâ paulò pòst habitum priori numerosius, & centum, si Augustino fides, Episcoporum, cùm tamen in subscriptione epistolæ hujus concilii quinquaginta trium tantummodò nomina extent. In eo concilio sententia definitiva in Primianum lata his verbis: » Decrevimus omnes sacerdo» tes Dei, præsente Spiritu sancto, hunc eumdem Primianum, primò » quòd super vivos Episcopos, alios subrogavit: quòd incestos cum san» ctorum communione miscuerit: quòd presbyteros ad conjurationem » ineundam constringere pertentarit: quòd Fortunatum presbyterum in » cloacam fecerit mitti, cùm ægrotantibus baptismo succurrisset: quòd » communionem Demetrio presbytero denegarit, ut cogeret filium ab» dicare: quòd idem presbyter objurgatus sit, quòd Episcopos hospitio » suscepisset: quòd supradictus Primianus multitudinem miserit, quæ » Christianorum domos everteret: quòd obsessi sint Episcopi simul &

Concilium Carthaginense adversùs Primianum.

Concilium Cabarsussitanum in Primianum.

Clerici, & posteà ab ejus satellitibus lapidati: quòd in basilicâ cæsi « sint seniores, quòd indignè ferrent Claudianistas ad communionem « admitti: quòd innocentes clericos putaverit esse condemnandos: quòd « se nobis audiendum noluerit exhibere, cùm basilicarum fores ne in- « grederemur, multitudine & officio intercluserit: quòd legatos à nobis « ad se missos injuriosè rejecerit: quòd loca multa vi primò, dehinc au- « ctoritate judiciariâ usurpaverit: præter alia illicita ejus admissa, quæ « pro honestate styli nostri siluimus, à sacerdotali choro perpetuò esse « damnatum; ne eo palpato, Dei Ecclesia, aut contagione, aut aliquo « crimine maculetur. Placuit sanè nobis & Spiritui sancto, quòd tempus « tardis ad convertendum reservetur sub eo, ut quicumque consacerdo- « tum vel clericorum suæ salutis immemores, à die damnationis supra- « dicti Primiani, id est à die VIII. Kalendarum Juliarum, usque ad diem « VIII. Kalendarum Januariarum, minùs à Primiani damnati commu- « nione recesserint, tali sententiâ constringantur: Laïci quoque nisi se « à supradicto die damnationis illius, intra diem Paschæ futuræ, ab ejus « consortio separaverint, non posse quemquam nisi per pœnitentiam, « siquidem meminerint, Ecclesiæ reformari. Hinc discimus concilium « hoc cehabitum fuisse die 24. Junii anni 393. cùm concilium Bagaïtanum, in quo hujus acta rescissa sunt, consules habeat anni 394. Dejecto Primiano iidem Episcopi Maximianum Carthaginensem Episcopum in ejus locum designarunt, qui paulò-pòst à duodecim Episcopis ordinatus est contra Primianum sicut olim Majorinus contra Cæcilianum.

Adversùs istorum conatus ut sese tueretur Primianus, concilium numerosius cogendum esse non dubitavit, & in eo Maximiani causam agendam. Habitum est Bagaï in Numidiâ 24. die Aprilis anni 394. Adfuère tercentum & decem Episcopi: in eo non tantùm absolutus est, sed & damnatus Maximianus ac ejus ordinatores cum clericis Ecclesiæ Carthaginensis qui ordinationi ejus interfuerant. Cæteris qui partes Maximiani secuti erant, tempus datum usque ad diem VIII. Kalend. Januarii, intra quod si rediissent nihil in eos statuitur; sin verò id præstare neglexerint, sententia in eos fertur, ita ut non possint post præstitutum diem nisi per pœnitentiam admitti ac proindè amissis honoribus suis. Hujus sententiæ, quam integram fermè ex variis S. Augustini locis retulimus inter vetera monumenta, auctor fuit Emeritus Episcopus Cæsareensis: quæ cùm in concilio decernenda recitata est, ore latissimo omnes acclamaverunt, partim gavisi quòd tam esset diserta, partim quòd in eâ schismaticis suis tam insigniter insultassent. Postquàm verò omnium consensu publicata est, magnis illicò animis damnatos persequi cœperunt. Ad basilicam Maximiani conversi, quam non basilicam sed speluncam vocabant, concitato grege suo evertendam curarunt; neque hoc contentus Primianus Maximianum propriis ædibus mandatâ procuratione, ut in exorcisterium Ecclesiasticum converteretur, favente sibi Sacerdote legato Carthaginis deturbavit. Talibus initiis plures è Maximianistis territi intra diem dilationis pristinis se sociis reddiderunt, & recepti sunt ab iis tanquàm purgati atque innocentes. Alii è contra in

Concilium Bagaïense contra Maximianum & ejus asseclas.

Primianistarum in Maximianistas persecutio.

propoſito obſtinatè permanſerunt, neque ut ad Primianum redirent adduci potuerunt. Itum idcircò ad Proconſules qui licèt à Chriſtianis Imperatoribus conſtituti, erant nihilominùs Ethnici. Apud hos inductum eſt decretum Bagaïenſe, allegatæ leges adversùs hæreticos, quibus jubebantur baſilicis expelli: impetratæ ab iis juſſiones quibus exequendis officiorum & civitatum auxilia poſtulata, ut qui erant damnati in concilio Bagaïenſi ſuáque propria conventicula frequentabant, loca & baſilicas quas non invaſerant, ſed cum populis ſibi cohærentibus perpetuâ poſſeſſione retinebant, ex illis expellerentur. Hiſce moleſtiis quidam facilè ceſſerunt neque multa paſſi ſunt; qui autem reſiſtere tentaverunt, graviter afflicti; qui ſuperiores viribus non fuêre, victi ſunt & expulſi, aliíque in eorum locum ordinati.

Primianiſtarum actio adversùs Salvium Membreſitanum, Felicianũ Muſtitanũ & Prætextatum Aſſuritanum.

In Ordinatores Maximiani qui nominatìm damnati fuerant in concilio Bagaïtano præcipuè ſævitum; ac præſertim in Salvium Membreſitanum Epiſcopum, in cujus locum anno ipſo 394 Reſtitutus fuerat à Primianiſtis ordinatus. Delatâ cauſâ ad Herodem Proconſulem Nummaſius Reſtituti advocatus petiit, ut Primiani communioni Membreſitana Eccleſia traderetur, allegans Salvium è Maximiani ordinatoribus unum Bagaïenſis plenarii concilii decreto eſſe damnatum, adeóque ut hæreticum cedere debere Reſtituto loca omnia quæ tanquàm Epiſcopus tenebat, aut certè ad Primianum redire. Ità judicatum à Proconſule. Felicianum quoque Muſtitanum ac Prætextatum Aſſuritanum qui pariter erant ex ordinatoribus Maximiani coram eodem Proconſule accuſarunt cauſam agente adversùs primum Titiano, die 2. Martii anni 395. & eadem quæ Nummaſius dixerat in Salvium allegante. Proconſul Herodes qui jam in Salvium & Prætextatum ſententiam dixerat, Felicianum quoque damnavit, juſſítque ut exploſis Maximianiſtis eccleſiæ Primianiſtis Epiſcopis traderentur. Nihilominùs tamen Felicianus & Prætextatus eccleſias ſuas retinuerunt, quanquàm à Primianiſtis Aſſuritanus Epiſcopus ordinatus eſſet Rogatus, cui poſteà ad Catholicam converſo Donatiſtarum exercitus, hoc eſt Circumcellionum agmen, linguam & manus præcidit. Fruſtrà adversùs eos Primianiſtæ anno ſequenti Theodorum Proconſulem & Magiſtratus adierunt. Manſerunt in ſuis ſedibus donec malis victi, cum Primiano in ſocietatem redierunt. At Salvius Membreſitanus iterùm coram Serano Proconſule citatus in judicio cauſam defendit; eâ fortè fiduciâ, inquit Auguſtinus, quòd ſciret adverſarios ſuos legibus contra hæreticos promulgatis uti non poſſe apud judicem niſi etiam ſeipſos eis pariter irretirent.

At apud Seranum Proconſulem, vel gratia plus valuit, vel magis fortè Bagaïenſe concilium quod illic etiam contra eumdem Salvium recitatum eſt. Sic enim interloquutus eſt: *Lis Epiſcoporum ſecundùm legem ab Epiſcopis audienda eſt: Epiſcopi judicaverunt: quare non aut ſub ſatisfactione ad chorum reverteris vetuſtatis; aut ut habes ſcriptum terga perſecutoribus prodis.* Cùm Salvius parere Proconſulis conſilio renuiſſet, juſſit eum Proconſul ab eccleſiâ ſuâ expelli; & quia Membreſitanorum, qui ſibi favebant, fiduciâ ſedem retinere tentabat, Abitinenſibus vicinis mandatum

mandatum est ut judicium in eum latum exequerentur. Comprehensus ab iis Salvius non tantùm de ecclesiâ suâ pulsus, sed miserabili pompâ ludibrio habitus. Capto enim seni, (ut refert Augustinus l. 4. contra Cresconium undè ferè tota hæc narratio desumpta est) mortuos canes alligaverunt in collo, & sic cum illo quantùm libuit saltaverunt. Factum inhumanum cum Etruscorum Regum qui mortua vivis corpora conjungebant comparandum: imò tantò fœdius quantò mortui canes mortuis hominibus fœdiores sunt. Adeò ut si Salvio seni & Episcopo de duobus suppliciis eligendum, longè potiùs elegisset hærere cum cadaveribus humanis quàm saltare cum caninis. Privari intereà ecclesiâ sedibusque suis & pati hæc omnia potuit Salvius, neque tamen ad Primiani communionem redire voluit; atque ità egit cum suis, ità justitiam extulit pro quâ talia se pati dicebat, ità se sanctum persuasit quia passus, ità adversarios inæquissimos quia fecerant, ut alteram ei basilicam sui Membresæ fabricarint, in quâ dùm sedet novis ab Antagonistâ Restituto molestiis affectus est, & propter cellulas & agellos forensi cum eo strepitu controversiâque conflixit; atque ità à partibus Primiani adversùs Maximianum & eos qui cum illo in Bagaïensi concilio damnati fuerant, apud quatuor vel ampliùs Proconsules in foro per advocatos litigatum est.

Mortuo Theodosio XVII. Kalend. Februarii anni 395. post aliquot menses Gildo comes & utriusque militiæ in Africâ magister ab anno 386. tyrannidem occupat & universâ potitur Africâ. Apud hunc hominem barbarum & paganum inter alios Donatistas gratiâ multùm valebat Optatus Thamugadensis Episcopus in Numidiâ Gildonianus satelles dictus quòd de Gildonis satellitio esset. Hic homo ferus & Gildoni non dissimilis non tantùm Catholicis sed & omnibus gravis fuit. Solitus agmine militari comitatus incedere, viduas opprimebat, pupillos bonis evertebat, uxores à maritis avellebat, dominos res suas vendere cogebat & venditorum pretium cum ipsis dividebat, uno verbo vi, rapinis, ac fraudibus in omnes grassabatur. His moribus cùm esset, à suis tamen tanto habebatur in pretio, ut eum non modò non ausi fuerint damnare, sed ne monere quidem; inter tantos Africæ gemitus imò pacis osculum non detrectarint, in ejus manibus Eucharistiam posuerint & vicissim acceperint, ac demùm extincti in carcere, quia de Gildonis satellitio fuerat, Optati natalitia quotannis tanquàm martyris magnâ celebritate frequentaverint. Hujus operâ usi Primianistæ Maximianistas & Rogatistas graviter vexaverunt & plerosque ad Primianum redire compulerunt. Cives, ut diximus, Assuritani & Mustitani Episcopos suos Felicianum & Prætextatum adversùs Primianistarum conatus huc usque tuiti fuerant. Iis gravissima exitia comminatus est Optatus, nisi relictâ suorum antistitum defensione, eos ad Primiani communionem redire cogerent. Cives militem Optati formidantes paruerunt. Felicianus & Prætextatus cùm aliter sedes suas retinere non possint, manus dederunt, cœtus numerosus Episcoporum habitus cui etiam interfuit Primianus cum Optato Gildoniano. In eo recepti sunt duo illi Episcopi servato ho-

Gildonis tyrannis.

De Optato Gildoniano.

Felicianus & Prætextatus à Primiano suscepti.

o

nore, ac retentis sedibus suis suscepti sunt à Primianistis, & quicumque ab ipsis in schismate baptizati fuerant sine iterato baptismo recepti. Rogatistas quoque non parùm vexavit Optatus, sed in Catholicos præcipuè sævit & in eos Circumcelliones rursùm excitavit, à quibus innumera mala passi sunt Catholici. Non enim jam ut anteà fustibus tantùm armati discurrebant, sed omnis generis armis ac telis instructi, apertè vim faciebant, basilicas invadebant ac compilabant, Episcopos & Clericos occidebant aut malè mulctabant, & latrocinia palàm ac publicè exercebant.

Lex Honorii in invasores Ecclesiarum.

Ad hos tumultus compescendos sublato jam Gildone (qui à fratre suo Mascezile oppugnatus à suis desertus, initio anni 398. laqueo vitam finiit) Honorius Imperator legem dedit die 25. Aprilis anni 398. quâ eos qui in Ecclesias Catholicas irruentes Sacerdotibus ministris vel cultui & loco aliquid injuriæ faciebant, comprehendi & convictos capitali supplicio affici jubet, vultque ut cunctis esset liberum factas atroces Sacerdotibus aut ministris injurias velut publicum crimen persequi. Si verò multitudo violenta se armis aut locorum difficultate tueatur, judicibus mandat, ut à comite Africæ armatæ apparitionis præsidium deposcant, ne rei talium criminum evadant.

Decreta conciliorum de promovēdis ad clerum aut relinquendis in eo Donatistis.

Interim Catholici nihil non tentabant ut Donatistas ad concordiam invitarent. Jam observatum est initio schismatis redeuntes ad Ecclesiam Episcopos & Clericos ex parte Donati cum honoribus suis fuisse susceptos. At crescente eorum numero & pervicaciâ in subsequentibus conciliis statutum fuerat, ne quis Donatistarum cum honore suo reciperetur in Ecclesiâ sed tantùm in numero Laïcorum. In concilio Hipponensi anni 393. propositum est, ut exciperentur ab hac lege ii quos aut non rebaptizasse constiterit, aut qui cum suis plebibus ad Catholicam communionem transire voluerint. Sed hanc exceptionem placuit non confirmari priusquàm de eâ transmarina Ecclesia consulta foret. Iterùm in Carthaginensi concilio anni 397. mandatum est ut consulerentur Siricius Romanus Episcopus & Simplicianus Mediolanensis, utrùm infantes baptizati à Donatistis cùm ad Ecclesiam Dei salubre proposito fuerint reversi, ad sacri altaris ministerium promoveri possent. Ad quæstionem propositam Romanus & Mediolanensis Antistites responderunt, id esse prohibitum: Nihilominùs tamen Africani Episcopi inopiâ Clericorum & necessitatibus ecclesiarum suarum, quæ ità desertæ erant ut multæ ecclesiæ ne quidem Diaconum vel illiteratum haberent, coacti; statuerunt parvulis apud Donatistas antequàm rationis usum haberent baptizatis, qui deindè agnitâ veritate ad Ecclesiam Dei accedentes per manûs impositionem recepti sunt in clerum, promoveri posse. Utque istud statutum gratum haberent transmarini Episcopi, legationem solemnem ad Anastasium Romanum & Venerium Mediolanensem miserunt ex concilio Carthaginensi habito anno 401. mense Junio. Addiderunt etiam id quod priùs proposuerant, ut nonnulli Donatistarum Clerici qui cum honoribus & plebibus suis transire desiderabant, recipi possent: sed non ausi sunt istud caput urgere. At de infantibus baptizatis apud Donatistas ad clerum

promovendis omninò ſatagendum eſſe duxerunt, ut Afrorum voluntati tranſmarini Epiſcopi conſentirent. Quid ad hæc reſponderit Anaſtaſius certò non liquet: nam in concilio Carthaginenſi habito anno eodem menſe Septembri de hujus litteris hoc tantùm habetur, cum *paternæ ac fraternæ caritatis ſollicitudine ac ſinceritate adhortatum eſſe Africanos antiſtites, ut de hæreticorum & ſchiſmaticorum injuriis quibus Africanam Eccleſiam graviter vexabant nullo modo diſſimularent.* Indulſiſſe tamen eum ut baptizati apud Donatiſtas pueri poſſent ad ordines promoveri veriſimile eſt: nam circa iſtud caput nihil ampliùs Africani petunt à ſede Apoſtolicâ. Sed circa alterum de recipiendis Donatiſtis cum honoribus ſuis *ſtatuunt ut litteræ mittantur ad fratres & coëpiſcopos & maximè ad ſedem Apoſtolicam in quâ præſidet Anaſtaſius, quo noverit habere Africam magnam neceſſitatem, propter Eccleſiæ pacem & utilitatem, ut ex ipſis Donatiſtis quicumque Clerici correcto conſilio ad Catholicam unitatem tranſire voluerint ſecundùm uniuſcujuſque Epiſcopi Catholici voluntatem atque conſilium, qui in eodem loco gubernat Eccleſiam, ſi hoc paci Chriſtianæ prodeſſe viſum fuerit, in ſuis honoribus ſuſcipiantur.* Addunt, *id prioribus ejuſdem diviſionis temporibus factum eſſe:* nec id à ſe poſtulari aut ſtatui, ut decretum concilii, *quod in tranſmarinis partibus de hac re habitum fuerat diſſolveretur.* Sed eâ conditione ut illud maneret erga eos ex quorum reditu non magnum accederet animarum lucrum, hoc eſt, ut ii ſecundùm tranſmarini concilii decretum non ſuſciperentur in honoribus ſuis; ſed ab hac exciperentur *hi per quos Catholicæ unitati conſulitur.*

In eodem concilio Africano Catholici Epiſcopi ſtatuerunt: « ut litteræ darentur ad judices Africanos, à quibus peteretur, ut judiciariâ « poteſtate atque diligentiâ in fide Chriſtianâ, quid geſtum ſit in om- « nibus locis in quibus Maximianiſtæ baſilicas obtinuerunt, qui ab eis « ſchiſma fecerunt, inquirant, & geſtis publicis propter firmam noti- « tiam omnibus neceſſariam faciant inhærere. Deindè placuit etiam « Epiſcopis, ut Legati prædicandæ pacis atque unitatis ſine quâ ſalus « Chriſtiana non poteſt obtineri, è numero ſuo ad ipſorum Donatiſta- « rum Epiſcopos & plebes mitterentur, per quos omnibus innoteſce- « ret quàm nihil haberent quod adversùs Eccleſiam Catholicam poſ- « ſent dicere, & manifeſtum fiat omnibus per geſta municipalia quid « ipſi circa Maximianiſtas egerint, quos jam plenarii concilii ſui au- « ctoritate damnatos, in ſuis honoribus denuò receperunt, & baptiſ- « mum quem damnati & excluſi dederant, acceptaverunt: ut notum « ſit, quàm ſtulto corde reſiſtant paci Eccleſiæ toto orbe diffuſæ, cùm « iſta faciant pro parte Donati, neque ſe iſtorum quos ità receperunt « communione propter intuitum pacis contaminari dicant: & nos con- « tendant, id eſt Eccleſiam Catholicam etiam in extremis terrarum par- « tibus conſtitutam per eorum communionem inquinatam, quos tunc « accuſantes convincere nequiverunt, ſuis artibus vigilantiſſimi antiſti- « tes Donatiſtas à ſchiſmate revocare & in Eccleſiam inducere pro virili ſatagebant.

Sed jam tempus eſt ut dicamus de ſancti Auguſtini ſcriptis & con- De ſcriptis & actis

S. Auguſtini contra Donatiſtas. flictationibus adversùs Donatiſtas quibus illi fracti, debilitati & tandem victi ſunt. Is cum anno 391. ad presbyterii gradum in Eccleſiâ Hipponenſi promotus fuiſſet, pſalmum abecedarium compoſuit ad rudioris populi captum accommodatum, ut in humillimi vulgi & omninò imperitorum notitiam pervenire valeret Donatiſtarum cauſa ac eorum quantùm fieri poſſet memoriæ inhærere. In eo totius ſchiſmatis hiſtoriam & brevem ejus refutationem humili & aperto ſermone expoſuit. Hoc autem in retractationibus opuſculum locat poſt alterum de fide & ſymbolo quod in concilio Hipponenſi anni 393. compoſuit.

Pſalmus abecedarius.

Liber contra epiſtolam Donati. Librum etiam contra epiſtolam Donati qui partis Donati ſecundus poſt Majorinum Epiſcopus fuerat, eodem presbyterii ſui tempore ſcripſiſſe teſtatur in libro retractationum cap. 21. Hac in epiſtolâ Donatus hoc agebat, ut nonniſi in ejus communione baptiſma Chriſti eſſe crederetur.

Epiſtola ad Maximinum. Extat & ejus etiamnùm Presbyteri epiſtola (num. 23.) ad Maximinum Epiſcopum Donatiſtam Siniteniſis oppidi, qui Catholicum Eccleſiæ Mutugennenſis rebaptizaſſe dicebatur & Diaconum ſuum fecerat, quâ eum hortatur, ut aut fateatur factum & quantis potuerit documentis in epiſtolâ ſuâ defendat; aut ſi negat & rebaptizandum non eſſe exiſtimet, id palàm profiteatur & ad Eccleſiam redeat. Denique invitat eum vel ad colloquium vel ad reſcribendum ut concordia Eccleſiæ ſanciatur. Is Epiſcopus poſteà poſt tranſmarinam peregrinationem amplexus eſt Catholicam pacem & in eâdem ſede remanſit, ut diſcimus ex epiſtolâ Auguſtini 105. At poſtquàm Auguſtinus factus eſt Epiſcopus Donatiſtas, ſcriptis, epiſtolis, ſermonibus, collationibus exagitare non deſtitit.

Proculeïanus invitatus ab Auguſtino ad collationem. Initio Epiſcopatûs Proculeïanum partis Donatianæ apud Hipponem Epiſcopum ac proindè ſuum adverſarium jam ſenem ad collationem per litteras invitavit. Proculeïanus primùm collationem ſeſe haud refugere ſimularat, modò adeſſent deni ex utraque parte graves & honeſti viri. At mutatâ voluntate quæſivit, cur non iſſet Auguſtinus Conſtantinam quandò ibi plures ipſi erant, vel ipſum ire debere Milevim ubi concilium proximè habituri erant: indicans ſeſe Auguſtino imparem. Per alias litteras ad Euſebium Epiſcopum quoque Donatiſtam datas eidem Proculeïano èxprobravit Auguſtinus, quòd juvenem qui matrem cædere ſolitus erat ac minatus fuerat ſe cùm ad partem Donati tranſiiſſet eam perempturum, recepiſſet, & ſanguinem matris ſpirantem rebaptizaſſet. Rursúmque Proculeïanum invitat ad colloquium, eique offert ut ſi ſe imparem putet, cujus voluerit collegæ ſui imploret auxilium: *Quamquàm*, inquit, *& iſte qui ſe tot annorum Epiſcopum dicit, quid in me tyrone timeat quominùs mecum velit conferre ſermonem non ſatis intelligo. Si doctrinam liberalium litterarum quas fortè ipſe aut non didicit aut minùs didicit, quid hoc pertinet ad eam quæſtionem, quæ vel de ſanctis ſcripturis vel documentis Eccleſiaſticis aut publicis diſcutienda eſt in quibus ille per tot annos verſatur, unde meis deberet eſſe peritior. Poſtremò eſt hic frater & collega meus Samſucius Turrenſis Eccleſiæ qui nullas tales didicit quales iſte dicitur formidare. Ipſe adſit, agat cum illo.*

Tertiam

Tertiam quoque dedit eâ de re epiſtolam ad eumdem Euſebium ad quem ſuperior data eſt, quâ commonet Proculeïanum ut jam monitus de cæsâ ab iſto juvene matre, hunc à communione repellat. Addit, Subdiaconum quemdam Spanienſis Eccleſiæ, vocabulo Primum, cùm « ab acceſſu indiſciplinato Sanctimonialium prohiberetur, à clericatu « remotum, & irritatum adversùs diſciplinam tranſtuliſſe ſe ad Donati- « ſtas, necnon ab iis rebaptizatum eſſe. Duas etiam Sanctimoniales conco- « lonas ſuas de fundo Catholicorum Chriſtianorum ſive ab eo raptas, ſive « ipſum ſponte ſecutas rebaptizatas eſſe, & nunc cum gregibus Circum- « cellionum inter vagabundos greges fœminarum verſari, quod Procu- « leïano quoque per Euſebium innoteſcere vult, ut à ſuâ communione eum « removeat qui non ob aliud illam delegit, niſi quia in Catholicâ cleri- « catum propter inobedientiam & perditos mores amiſerat. Id ſe deni- « que obſervare aït, ut quiſquis apud Donatiſtas propter diſciplinam « degradatus, ad Catholicam tranſire voluerit, in humiliatione pœniten- « tiæ recipiatur, quo & ipſi eum forſitan cogerent ſi apud eos manere « voluiſſet. Epiſtolæ Auguſtini in quibus hæc habentur ſunt nunc 33. 34. & 35.

Habitæ ſunt deindè à ſancto Doctore collationes cum Donatiſtis, una anno 397. aut inſequenti apud *Tuburzicum* cum Fortunio Donatiſtâ hujus urbis Epiſcopo aliiſque Donatiſtis, de quâ conſule epiſtolas S. Auguſtini 43. & 44. Alia per litteras habita eſt cum alio ejuſdem ſectæ Epiſcopo, Honorato nomine & cum Clarentio item Epiſcopo: idemque actum eſſet cum Criſpino Calamenſi ætate & famâ inter ſuos celebrato niſi per eum ſtetiſſet. Severinum etiam conſanguineum ſuum hortatus eſt per epiſtolam quæ nunc eſt 52. Auguſtinus, ut Donatiſtarum ſchiſma desereret. Collationes S. Auguſtini cum Donatiſtis.

Circa idem tempus ſcripſit Auguſtinus duos libros quorum titulus erat, *Contra partem Donati*, in quorum primo dixerat, *non ſibi placere ullius ſæcularis poteſtatis impetu ſchiſmaticos ad communionem violenter arctari: Et verè*, inquit, *tunc mihi non placebat; quoniam nondùm expertus eram vel quantum mali eorum auderet impunitas, vel quantum eis in melius mutandis conferre poſſet diligentia diſciplinæ.* Hoc opus circa annum 398. aut 399. ab Auguſtino elaboratum huc uſque deſideramus. Ad annum 400. revocari debent ejuſdem libri adversùs epiſtolam Parmeniani ad Tichonium ſcripti, in quibus celebrem agitat ſolvitque quæſtionem, *utrùm in unitate & eorumdem communione ſacramentorum mali contaminent bonos.* Pollicetur in eodem opere ſe latiùs tractaturum de baptiſmo, quod promiſſum ſtatim exolvit editis ſeptem de baptiſmo libris. Libri contra partem Donati. Libri contra epiſtolam Parmeniani. Libri de baptiſmo.

Circa idem tempus cùm attuliſſet ad Eccleſiam quidam Laïcus nomine Centurius nonnulla Donatiſtarum in Catholicos dictata vel ſcripta in paucis velut teſtimoniis quæ ſuæ cauſæ ſuffragari putabant, his breviſſimè reſpondit Auguſtinus libello cujus hæc erat inſcriptio, *Contra quod attulit Centurius à Donatiſtis.* Hocce opuſculum non extat. Liber contra quod attulit Centurius à Donatiſtis.

De Petiliano Donatiſtâ Conſtantinienſium Epiſcopo dictum à nobis eſt aliàs. Is cùm unam epiſtolam contra Catholicos Donatianis Preſby- Libri contra Petilianum.

tetis & Diaconis scripsisset, partem ejus præsente Fortunato ejusdem loci Catholico Episcopo & Alypio Tagastensi S. Augustino obtulerunt hujus urbis Catholici. Statim ille hujus epistolæ fragmentum refellere aggressus, idque libro primo confecit. Deindè cùm integram Petiliani intercepisset epistolam librum secundum in eam conscripsit sedente Anastasio Romano Pontifice, aut saltem obitu ejus, qui incidit in diem 27. Aprilis anni 402. nondùm comperto, in quâ verba singula Petiliani refert & suam iis responsionem subjicit. Sed prius id quod scripserat adversùs partem epistolæ, pervenit ad Petilianum qui respondere conatus est, cui responsioni tertium librum opposuit Augustinus.

Liber de unitate Ecclesiæ.

Antequàm edita esset ista responsio epistolam ad Catholicos qui vulgò *Liber de unitate Ecclesiæ* dicitur, conscripsisse videtur. Nam hujus initio meminit duorum priorum librorum in Petilianum; non tertii.

Libri contra Cresconium.

Grammaticus etiam quidam Donatista Cresconius cùm invenisset primum Augustini librum in Petilianum, putavit ei respondendum, & responsionem suam ad Augustinum misit. Cui operi libris quatuor ille respondit, ità sanè ut tribus perageret quod universa responsio flagitabat. Sed cùm videret de solâ Maximianensium causâ quâ suos schismaticos damnaverunt & eorum aliquos rursùm in suis honoribus receperunt, baptismumque ab eis extra communionem suam datum non repetiverunt, responderi posse ad cuncta quæ scripsit, quartum librum adjecit, in quo id quantum potuit diligenter & evidenter ostendit. Quandò autem hos quatuor libros scripsit, jam contra Donatistas leges dederat Honorius Imperator. Ità Augustinus ipse de hoc opere in lib. 2. Retractationum, ex quibus intelligimus scriptum post annum 406. cùm leges Honorii de quibus loquitur datæ sint anno 405.

Libri probationum & testimoniorum contra Donatistas.

» Posthæc ut ad Donatistas pervenirent, inquit idem Augustinus *ibid.* » contra eorum errorem & pro Catholicâ veritate necessaria documen» ta curavi sive de Ecclesiasticis, sive de publicis gestis, sive de scrip» turis Canonicis, & primò ad illos eadem promissa direxi, ut ipsi ea si » fieri posset exposcerent. Quæ cùm venissent in eorum quorumdam ma» nus, nescio quis extitit qui suo nomine tacito contra hæc scriberet, » ità se confitens Donatistam tanquàm hoc vocaretur. Cui ego respon» dens alium librum scripsi. Illa verò documenta quæ promiseram jun» xi, & ex utroque unum esse volui, eumque sic edidi, ut in parietibus » basilicæ quæ Donatistarum fuerat priùs præpositus legeretur, cujus ti» tulus est, *Probationum & testimoniorum contra Donatistas.* Alterius li» bri quem suprà commemoravi, titulum esse volui *Contra nescio quem* » *Donatistam.*

Admonitio Donatistarū de Maximianistis.

His duobus libris qui nunc desiderantur, tertius qui amissus quoque est, accedebat, cui titulus *Admonitio Donatistarum de Maximianistis*, qui quidem libellus erat brevissimus, ut posset facilitate describendi in plurium manus pervenire, & ipsâ sui brevitate faciliùs memoriæ commendari.

Liber de unico baptismo.

Post aliquod tempus sed ante collationem Carthaginensem, cùm » amicus quidam illius à nescio quo Donatistâ Presbytero librum Peti-

liani de unico baptiſmo accepiſſet & ad Auguſtinum attuliſſet, enixè rogans illum ut ei reſponderet, precibus ejus ſatisfecit & librum quo reſpondet eumdem titulum habere voluit *De unico baptiſmo.* Hic liber extat.

Non extat alius grandis liber contra Donatiſtas, in quo oſtendebat eorum adversùs Eccleſiam Catholicam impium ac ſuperbiſſimum errorem ſolâ funditùs Maximianiſtarum causâ ſubverti.

Dùm hæc privatìm in Donatiſtas molitur Auguſtinus, id agebant Africani Epiſcopi ut Donatiſtas quovis modo ad collationem adducerent, rati nullâ aliâ viâ ſchiſmaticos aut reconciliari aut ſuperari poſſe. Igitur in concilio generali Epiſcoporum Africæ anno 403. die 25. Auguſti Carthagini habito decretum eſt, ut ſolemni inſtrumento provocarentur Donatiſtæ ad collationem habendam inter delectos ex utraque parte Epiſcopos. Simul à Septiminio petierunt & obtinuerunt tùm conveniendi Donatiſtas, tùm inquirendi de geſtis in causâ Maximianiſtarum. Donaiſtæ pro ſuo more collationem recuſarunt. Tunc epiſtolam laïcis ejuſdem ſectæ ſcripſit Auguſtinus, ut ex hac Epiſcoporum repudiatione ſuſpectam cauſæ ſuæ juſtitiam tandem habere diſcerent. Catholici Donatiſtas ad collationem invitant.

At Donatiſtæ quò clementiùs & inſtantiùs invitabantur ad pacem, eò ferociùs ac ſæviùs in Catholicos furere cœperunt. Argumento eſſe poteſt Criſpinus Calamenſis Epiſcopus magnæ inter ſuos auctoritatis qui Poſſidium ejuſdem civitatis Catholicum Epiſcopum ſic inſectatus eſt, ut is vix fugâ ſaluti ſuæ conſulere potuerit. Ob hæc & alia facinora Criſpinus in judicium vocatus & tanquàm hæreticus accuſatus, cùm ex præſcripto legis Theodoſianæ anni 392. decem auri librarum mulctam ſibi impoſitam vidiſſet, coram Proconſule cauſam ſuam per triduum peroravit atque hæretici crimen à ſe amoliri conatus eſt. Sed juſtam ac legitimam fuiſſe hoc nomine prolatam ſententiam Poſſidius in publicâ diſputatione probavit; & tamen remiſsâ Poſſidii rogatu mulctâ, Criſpinus Imperatorem appellavit qui eamdem mulctam ipſi cæteriſque Donatiſtis inflixit. Cùm hæc agerentur Circumcelliones in Maximianum Bagaienſem, qui baſilicam legibus repetierat & in Servum Tubурſicuburi Epiſcopum, qui aliam petebat alioſque Epiſcopos, Clericos, & Laïcos tam atrociter graſſati ut concilii Carthaginenſis anno 404. habiti Patres die 26. Junii Theaſium & Evodium legatos ad Imperatorem mittendos eſſe cenſuerint, qui ei exponerent quàm immania à Donatiſtis in Catholicos patrarentur, quique poſcerent ut Eccleſiæ tuitioni providerent ac legem Theodoſii promulgatam in ordinatores vel ordinatos hæreticos ſeu etiam in poſſeſſores locorum in quibus eorum congregatio deprehenditur, confirmarent & in Donatiſtas valere juberent. Similiter ut alia lex quæ de hæreticis vel ex donationibus vel ex teſtamentis aliquid capiendi vel relinquendi jus adimit, repeteretur; ità tamen ut iis qui conſideratione unitatis & pacis ſe corrigere voluerint, hæreditatis aditus pateret, ſi adhuc in hæreſi conſtitutis aliquid ante donationis vel hæreditatis obvenerit: his tamen exceptis, qui lite pulſati putaverint ad Catholicam tranſeundum, quia de talibus credibile eſt non metu cœleſtis judicii potiùs quàm Donatiſtæ irritati ob hanc provocationem. Legati à Catholicis ad Imperatorem miſſi.

terreni commodi aviditate unitatem Catholicam præoptasse. Huic publicæ legationi & litteris concilii ad Imperatorem adjectæ sunt querelæ privatorum qui injuriâ affecti erant à Donatistis.

Edictum de Unitate ab Honorio latum.

His commotus Honorius in Donatistas seu Rebaptizantes severissimum tulit edictum pridie Idus Februarii Stilicone II. & Anthemio Coss. hóc est anno 405. Hujus edicti partis sunt leges quatuor hac unâ & eadem die datæ in Cod. Theodosiano. Dictum est autem Unitatis edictum, quia per illud sub pœnis gravissimis injunctum erat hæreticis & schismaticis ad Catholicam Ecclesiam redire. Missum ad Hadrianum PP. Italiæ & speciatim die 5. Martii ad Proconsulem Africæ, ut ibi promulgaretur & executioni mandaretur. Vi hujus edicti citò Unitas apud Carthaginem facta tardiùs in cæteris Africæ provinciis id potuit obtineri. In concilio Carthaginensi habito 23. Augusti ejusdem anni, decretum est ut quia apud Carthaginem tantùm unitas facta erat, darentur etiam litteræ ad judices, ut & in aliis provinciis & civitatibus operam impendi jubeant unitati, útque gratiarum actiones de Carthaginensi Ecclesiâ pro universâ Africâ de exclusione Donatistarum cum Episcoporum litteris ad comitatum mitterentur. Et rursùm missi duo Clerici ad comitatum ad gratiarum actionem agendam & petendam Donatistarum ubique in Africâ exclusionem.

Unitas facta Carthagini.

Maximinus Sinitensis Donatista collationem postulat.

Anno 406. die 30. Januarii Maximinus Episcopus Sinitensis aliique nonnulli Donatistæ audientiam in publico apud Ravennam consessu coram Præfecto Prætorii petierunt ubi cum Catholicis causam suam ventilarent. Quid statutum fuerit incertum, nihil certè actum est. Maximinus redux in Africam ad Ecclesiam Catholicam accessit.

Statutum de Episcopis & Episcopatibus Donatistarũ.

Anno 407. in concilio Carthaginensi mense Junio statuitur, ut plebes quæ conversæ sunt à Donatistis & habuerunt Episcopos, eos inconsulto concilio retineant: quæ autem habuerunt Episcopum & eo defuncto non habere proprium Episcopum, sed ad alicujus Episcopi diœcesim pertinere voluerint, id etiam ipsis non denegetur. De Episcopis verò ipsis hoc decretum, ut qui ante legem de Unitate latam ab Imperatore ad Catholicam accesserint, plebes suas & ecclesias retinerent. At qui nonnisi post illud edictum promulgatum ad Ecclesiam venerant, ecclesiis suis omninò spoliantur, cæque ac cuncta ad eas pertinentia Catholicis horum locorum Episcopis adjudicantur.

Honorii leges in Donatistas.

Eodem anno Honorius legem tulit quâ hæreticis & schismaticis ad Ecclesiam redeuntibus ab omnibus pœnis quas ex legibus incurrerant, immunitatem concessit.

Anno 408. Stilicone ad diem 23. Augusti interfecto, novæ per Donatistas turbæ excitatæ sunt, quasi eo mortuo legibus soluti essent, & ne audaciæ color deesset, indulgentiam ab Honorio factam commenti sunt. Sed commentum statim dissiparunt leges ab Imperatore eodem anno & sequenti in eos latæ. His severè exequendis cùm incumberent præsides, pœnam sanguinis à factiosis schismaticis amoliri conatus est Augustinus. Verùm ut sunt versatiles Principum leges, circa medium anni 409. Honorius Hæreticis exercendæ superstitionis suæ potestatem concessit. Sed

eam

eam libertatem, flagitantibus concilii Carthaginenſis Patribus, à quibus quinque Epiſcoporum legatio ad comitatum miſſa erat, revocavit eodem anno, & ſeveriſſimam in eos legem tulit datam VIII. Kalend. Septembris hujus anni 410. ad Heraclianum Comitem Africæ: *quâ oraculo penitùs remoto quo ad ritus ſuos hæreticæ ſuperſtitionis homines obrepſerant, plectendos eos pœnâ proſcriptionis & ſanguinis ſtatuit, ſi ultrà convenire per publicum execrandâ ſceleris ſuis temeritate tentaverint.*

Tandem cùm ab utraque parte petita eſſet collatio, eámque enixè flagitarent Catholici, atque eâ de causâ legatos ad Imperatorem Honorium miſiſſent, ab eo edicta eſt ſanctione datâ Ravennæ pridie Idus Octobris ſub Conſulatu Varanis, anno ſcilicèt 410. quâ Donatiſtas Epiſcopos & Catholicos in urbem Carthaginenſem intra quatuor menſes convenire jubet, ut electis ab utraque parte ſacerdotibus, cauſa committatur diſputationibus agitanda. Quòd ſi intra præſtitutum tempus Donatiſtarum Epiſcopi non convenerint, trini edicti vocatione contumaces declarentur, quibus tranſactis ſi provocati adeſſe contempſerint, cedat cum eccleſiis populus qui Doctores ſuos cum ſilentio cognoverit ſuperatos, ſciátque Catholicæ legis veris imperiis ſerviendum. Cui quidem diſputationi principe loco judicem ſedere voluit Flavium Marcellinum & Notarium, cui omnem in congregandi & evocandi Epiſcopos, actionis inſtituendæ & moderandæ, ac de toto negotio ſtatuendi tribuit poteſtatem. Marcellinus hoc edicto munitus, mandatum propoſuit quo cunctos per Africam tàm Catholicæ quàm Donatianæ partis Epiſcopos commonebat, ut intra tempus lege præſcriptum, id eſt, intra quatuor menſes qui ad diem Kalend. Juniarum concludebantur, Carthaginem concilii faciendi gratiâ convenirent, omnibúſque Magiſtratibus per Africam injungebat, ut Epiſcopos convenirent, eiſque ſignificarent ut intra quatuor menſes Carthaginem venirent. Prætereà ut Donatiſtas ad collationem promptiores redderet, juſſit ut iis qui ſe ei affuturos eſſe reſponderent, Eccleſiæ, eáque loca quæ tenuiſſe illos anteà conſtitiſſet reſtituerentur. Adjecit quòd ſi Donatiſtis eſſet ſuſpectus, ſe non recuſaturum ut alius judex quem ipſi elegerint Donatianæ partis & fidei vel ſuperioris vel ſimilis dignitatis ſecum reſideat. Denique declaravit quòd ſive pro Donatiſtis ſive pro Catholicis lata foret ſententia, in nullo Donatiſtarum Epiſcopos aliquam moleſtiam eſſe paſſuros, ſed liberos & ab omni injuriâ alienos ad propria redituros.

Edicta de convocatione Epiſcoporú ad collationem.

Juxta illud mandatum Donatiſtarum Epiſcopi Carthaginem ex omnibus provinciis Africanis convolarunt, & ibi congregati die xv. Kal. Junias certiorem fecerunt epiſtolâ ſuâ Marcellinum ſe in hanc urbem advenîſſe collationis incundæ gratiâ. Catholici quoque Epiſcopi, cùm illuc adveniſſent, epiſtolam etiam dederunt ad Marcellinum, quâ gratam ſibi collationem eſſe teſtantur, & conſentiunt ut ii quibus agendi cauſam ſuam delegarunt officium, ſubſcribant proſecutionibus ſuis & omnium nomine diſputent. Hanc verò conditionem unanimi Epiſcoporum omnium conſenſu ratam Donatiſtis offerunt, ſe, ſi adverſarii oſtendere potuerint Eccleſiam periiſſe, & in ſolâ parte Donati remanſiſſe, nullum apud eos

Mandatá Epiſcoporum ad collegas qui collationem habituri erant.

Epiſcopalis muneris aut honoris locum habituros, ſin verò è contrà Donatiſtæ victi fuerint & ad unitatem redire voluerint, hoc iis ſe concedere ut honorem Epiſcopatûs non amittant: ità ut ubi ſunt duo Epiſcopi, Catholicus honoris ſibi ſocio copulato, ſedeant ambo eminentiùs ſicuti peregrinus Epiſcopus juxta collegam, ac primum ſubinde locum honore ſeſe prævenientes in diverſis baſilicis occupent, & uno eorum defuncto deinceps jam ſinguli ſinguli priſtino more ſuccedant: aut ſi fortè Chriſtiani populi ſingulis delectantur Epiſcopis & duorum conſortium inuſitatâ rerum facie tolerare non poſſunt, tàm Catholici quàm Donatiſtæ de medio ſecedant & eccleſiis ſingulis damnatâ ſchiſmatis causâ in unitate pacificâ conſtitutis ab his qui ſinguli in ſingulis eccleſiis invenientur, unitate factâ, per loca ſingula conſtituantur Epiſcopi.

Geſta collationis.

Kalendis Junii anni 411. in ſecretario ſeu prætorio Thermarum Gargilianarum Carthagini convenerunt Epiſcopi utriuſque partis. Lecto Imperatoris edicto, Marcellini mandato, & Epiſcoporum tùm Catholicorum tùm Donatiſtarum epiſtolis, non alium præter Marcellinum cognitorem elegerunt Donatiſtæ, ſed de tempore elapſo nonnihil cavillati ſunt. Recenſiti deindè Epiſcopi omnes qui aderant & mandatis ſubſcripſerant, inventi è Catholicis 286. & ex Donatiſtarum parte 279. Lecti ab utraque parte ſeptem qui cauſam omnium nomine agerent, quæ dicebantur à Notariis ex utraque parte excepta & recognita & inde acta ab Officio confecta: quibus peractis cognitio in diem tertium Junii comperendinata eſt. Hac die ſeptem tantùm ex utraque parte delecti actores cum totidem conſiliariis ac chartarum cuſtodibus quatuor, & notariis ad locum collationis venerunt. Cùm geſta nondùm forent deſcripta, poſt brevem altercationem ad ſextum Iduum Juniarum dilata collatio. Quo die acta eſt inter partes magnâ animi & vocis contentione cauſa. Quæ fuerint ab utraque parte dicta & allegata, hîc referre nihil neceſſe eſt, cùm ea ex actis ipſius collationis & breviculo S. Auguſtini ad calcem hujus operis à nobis editis, abundè repeti poſſint. Hoc unum in præſentiarum dicam poſt acrem & diuturnam collationem, Cognitorem in gratiam Catholicorum adversùs Donatiſtas ſententiam tuliſſe ac de novo conventicula Donatiſtarum prohibuiſſe, & eccleſias quas fiduciario decreto Donatiſtis reddi voluerat, Catholicis tradi juſſiſſe. Indulſit tamen Epiſcopis Donatiſtis ut ad propria remearent, quatenùs in propriis conſtituti, aut ad unam veramque Eccleſiam reverterentur, aut ſatisfacerent legibus. Denique loca ea in quibus Circumcellionum turbæ convenirent, à fiſco occupanda eſſe decernit. Hujus collationis breviarium texuit Auguſtinus, & poſt collationem librum ad Donatiſtas in eos ſcripſit, ne à ſuis Epiſcopis ſeducerentur ulteriùs.

Sententia Cognitoris contra Donatiſtas.

Lex Honorii, poſt collationem, contra Donatiſtas.

Cùm quidquid in collatione geſtum fuerat, latamque à Cognitore ſententiam accepiſſet Imperator, inſequente anno 412. Kalendas Februarii legem dedit, quâ mulctas pecuniarias varias pro variâ cujuſque conditione in Donatiſtas qui ad Catholicam Eccleſiam accedere nollent, imponit jubetque eorum Epiſcopos ac Clericos ab Africâ expelli ac in exilium mitti, & quæcumque eccleſiis eorum collata fuerant,

Catholicis eccleſiis adjudicat.

Hac lege multi è Donatiſtis emendati ad Catholicam redierunt; aſt nonnulli eâ potiùs exacerbati pluſquàm anteà inſanierunt. In diœceſi Hipponenſi Reſtitutum Preſbyterum Catholicum exceptum inſidiis trucidarunt, uti & Innocentium Preſbyterum è domo raptum oculo effoſſo digitóque amputato truncaverunt. Marcellinus Tribunus cui cauſæ hujus executio erat injuncta, habitâ in reos quæſtione moderatâ, non ſulcantibus ungulis, non urentibus flammis, ſed virgarum verberibus confeſſionem ſcelerum eruerat. In reos ex legum ſeveritate animadvertendum erat, ut qualia fecerant talia paterentur. Auguſtinus autem cui non placebant atrocia ulla ac præcipuè capitalia ſupplicia, per litteras apud Marcellinum, Donatum Proconſulem & Apringium egit inſtantiſſimè ut pœna mortis imò & detruncationis membrorum remitteretur. Sed hoc à Marcellino petiit, ut acta quibus Donatiſtarum crimina probabantur, publica fierent & populo proponerentur, ut pudore ac ignominiâ homines ab hominibus talia ſcelera patrantibus averterentur. Cæteri etiam antiſtites pro reis ne capitali ſupplicio plecterentur, apud judices intercedebant: nec tamen iſta Catholicorum manſuetudo potuit Donatiſtarum furorem mitigare. Narrat Auguſtinus Macrobium unum ex eorum Epiſcopis ſtipatum cuneis perditorum utriuſque ſexûs hàc atque illàc circumiiſſe & ſibi baſilicas per vim aperuiſſe.

Donatiſtarum furor accenſus.

Ut autem judicium à Marcellino contra ſe latum infirmarent, aïebant eum pretio corruptum Catholicis, quorum communionis erat, faviſſe & in eorum gratiam ſententiam tuliſſe, ſed perperàm & noctu. Aſſerebant etiam eum non permiſiſſe, ut omnia pro ſuis partibus Donatiſtæ proferrent, ac vim ſibi conquerebantur illatam quòd in ſecretario Thermarum Gargilianarum collationis tempore fuiſſent concluſi. Quæ vitilitigatorum effugia meritò ridebant Catholici: nam corruptum auro judicem gratis & ſine teſte dicebatur, ſi quid verò proponendum erat adversùs eum, id ante diſputationis exordium facere eos oportuerat. Quod non modò non fecerant, ſed & offerenti ut alium judicem qui ſecum ſederet eligerent, reſponderant ſe alterum nolle judicem, atque hunc prolixè non ſemel laudaverant: quod ad actionem pertinet, unicuique clepſidrâ abjectâ quidquid voluiſſet & quantùm voluiſſet dicendi licentiam dediſſe. De vi illatâ quia in Gargilianis Thermis incluſi fuerant non magis conqueri poſſe, ſi locus fuiſſet querelæ, Catholicos quàm Donatiſtas cùm ibi utrique eſſent: at quomodò pro carcere habebatur locus, ubi erat & judex & in quo retenti non ſunt, ſed undè dimiſſi quandò voluerunt. De ſententiâ noctu latâ forenſis rabulæ Petiliani cavillatio erat; nihil enim obſtat quin ſi cauſa poſtulet, diutiùs judex poſſit etiam ſedere. Nihilominùs hæc Donatiſtarum calumniandi audacia atque protervia ità increvit, ut de remedio apponendo Patres Africani in commune conſuluerint in ſynodo Cirtenſi ſeu Zertenſi anno poſt collationem habito, cujus nomine Auguſtinus epiſtolam ſcripſit ad Donatiſtas olim 152. nunc 141. quâ hujuſmodi calumniam diluit. Data eſt XVIII. Kalend. Julias.

Calumniæ Donatiſtarú in Marcellinum.

Mors Marcellini.

At Donatistæ non contenti Marcellini honorem calumniis suis infamare, vitam etiam appetiverunt; & quasi Heraclianæ factionis hominem sub invidiâ tyrannidis oppressum licèt innocentem, ut die 13. Septembris anni 413. jussu Marini Comitis qui Heraclianum in Africâ debellaverat, capite plecteretur effecerunt. Hinc occasionem cœperunt jactitandi irritum esse judicium à Marcellino latum: quod cùm intellexisset Honorius, severissimam in eos legem tulit die 22. Junii anni 414. & aliâ lege datâ 30. Augusti anni 415. statuit ea quæ à Marcellino, quem spectabilis memoriæ virum appellat, in Donatistas gesta erant & in publica monumenta translata, firmitatem perpetuam habere.

Confirmatio sententiæ Marcellini.

Frustrà Bonificiū Comitem interpellant Donatistæ.

Non meliùs Donatistis cessit importuna apud Bonifacium Comitem interpellatio, qui rejectis mendacissimorum hominum calumniis Augustini consilia prætulit sibi præscripta in eximio illo libro seu epistolâ quæ est de correctione Donatistarum.

Gesta Augustini cum Emerito.

Anno 418. primâ Maii universalis concilii Carthaginensis Patres decreta condidêre ad extinguendas Donatianæ sectæ reliquias. Mense verò Septembri proximo, cùm Augustinus apud Juliam Cæsaream versaretur cum quibusdam collegis, occurrit fortè in Emeritum hujus urbis Episcopum ex parte Donati, qui unus fuerat ex actoribus collationis, quem cùm ad Ecclesiam adduxisset, cum eo concertare voluit. At Emeritus ne mutire quidem aut hiscere ausus est, & Augustini sermonem patienter contra suos audivit. Librum paulò antè adversùs hunc Emeritum scripserat Augustinus, cui titulus erat *Ad Emeritum Donatistarum Episcopum post collationem*, quo res quibus illi vincuntur vel victi esse monstrantur, breviter complectebatur. Qui liber periit; sed extat ejus liber de gestis cum Emerito, & sermo eo præsente ad Cæsareensis Ecclesiæ plebem dictus.

Concilium Donatistarū.

Circa idem tempus habitus est Donatistarum conventus, cui Petilianus cum aliis plusquàm triginta Episcopis interfuit. In eo consilium inierunt, quo pacto edictis quibus adeò premebantur, obviam irent, cùm viderentur se potiùs pristinis ignibus daturi (imò id reipsà facerent spe nominis martyrum apud suos potiundi) quàm ut in insulas deportarentur. In eodem conventu ab iis id statutum est: *Ut qui Catholicis communicaverint, Episcoporum vel Presbyterorum tantum si sacrificium non obtulerint aut in populo non tractaverint, ad veniam perveniant & in suis honoribus recipiantur.*

Donatistarum schisma debilitatum.

Intereà Dulcitius Tribunus & Notarius imperialium jussionum contra Donatistas in Africâ executor, pœnas legibus in eos sancitas severè exigebat, intestabiles Donatistas esse declarabat, mulctas imperatas imponebat, basilicas eorum & bona Ecclesiæ Catholicæ adjudicabat, Episcopos & Clericos in insulas & provincias longinquas exulatum mittebat. Hujus igitur vigilantiâ multi tùm temporis ad Ecclesiam redierunt, & Donatiana secta, quæ anteà in Africâ vigebat, fracta & debilitata prorsùs est. At nonnulli in pervicaciâ suâ obstinati perdurabant, quorum alii basilicas ne Catholicis traderentur, alii pro suo more vario mortis genere mortem sibi consciscebant, ut pro martyribus haberentur,

tur. Nonnulli in Catholicos irruebant & ex iis plurimos neci tradebant: dùm è contrà Catholici antiſtites ſollicitè mortis pœnam à Donatiſtarum capite depellarent.

Cùm malorum hujuſcemodi dux & fax eſſet Gaudentius Thamugadenſis unus è ſeptem actoribus Donatiſtarum in collatione, dedit ad illum litteras Dulcitius exhortans eum ad unitatem Catholicam & diſſuadens incendium quo ſe ac ſuos cum ipsâ Eccleſiâ conſumere minabatur: addens etiam ut ſi ſe juſtos putarent, fugerent potiùs ſecundùm præceptum Domini Chriſti quàm ſe nefandis ignibus concremarent. Reſpondit Gaudentius duabus litteris, breviore unâ, feſtinante ut aïebant perlatore, aliâ prolixâ, quaſi pleniùs diligentiúſque reſpondens. Dulcitius ambas ut eas Gaudentii epiſtolas exiſtimavit ad eum eſſe mittendas refelleret, ſimúlque eum per litteras conſuluit, quodnam iſtis hæreticis reſponſum dari oporteret. Auguſtinus ambas Gaudentii epiſtolas uno libro redarguit, qui cùm in ejuſdem perveniſſet manus, reſcripſit ille quod ei viſum eſt; ſed Auguſtinus reſponſionem ejus contempſit nec dignam refutatione judicavit. Ad poſtulatum verò Dulcitii reſpondit iſtorum inſaniam non debere obſtare quominùs ad unitatem faciendam allaboraret & principis leges executioni demandaret. De Gaudentio Thamugadenſi.

Eædem leges à Theodoſio Juniore renovatæ ſunt, lege datâ 30. Maii anno 428. Sed paulò pòſt Donatiſtarum ſecta Vandalorum irruptione à legibus Imperatorum tuta fuit. Nonnullis etiam ex iis qui ſe Arianorum adverſarios non eſſe fingebant, Vandali faviſſe videntur. Nihilominùs eamdem plerique eorum ac Catholici ſortem ſubierunt & ſub Arianorum jugo miſeram vitam traxêre. Certè Faſtidioſus Epiſcopus Arianus cujus verba referuntur à Fulgentio, Donatiſtas æquè ac Catholicos inſectatur. Lex Theodoſii junioris in Donatiſtas.

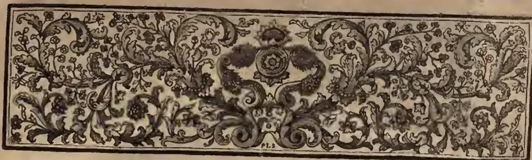
Superfuerunt tamen diutiſſimè in Africâ ſchiſmatis hujus quamvis languentis & attriti reliquiæ, ut ex epiſtolis Gregorii Magni ad Afros datis liquet, ex quibus intelligimus non paucos in Africâ Donatiſtas fuiſſe corúmque numerum hoc ipſo tempore licèt à Gennadio Exarchâ compeſcerentur creviſſe, plures ab eis in ſuam ſectam adductos & rebaptizatos, quoſdam etiam Catholicos Epiſcopos ab iis ex Eccleſiis ſuis pulſos. Cui malo ut mederetur Gregorius, juſſit ſynodum congregari quam habuit Dominicus Carthaginenſis Epiſcopus omni curâ incumbens, ut Africanam Eccleſiam ab hac labe purgaret. Adversùs eos tùm temporis à Mauricio Imperatore miſſa ſunt reſcripta, ſed conqueſti ſunt Africani Epiſcopi ea executioni non demandari. Quâ de re miſſis Africanorum ad eum litteris certiorem fecit Gregorius Imperatorem, rogavítque ut ſeverè in eos animadverteretur. Ipſe verò Epiſcopis Africanis ſcripſit Donatiſtas Epiſcopos qui ad Eccleſiam accedebant eâ lege recipiendos, ne pateret eis ad Primatum aditus. Reliquiæ Donatiſtarum ad ſextum uſque ſæculum.

Ità per ter centum annos & ampliùs in Africâ duravit illud ſchiſma, quod infauſto tempore ac omine ortum; ſub Conſtantino neque judiciis Eccleſiaſticis neque civilibus extingui potuit; ſub Conſtante Impera-

tore compreſſum, ad tempus ſub Juliano recruduit, & per multos annos magnam Africæ partem implevit; donec ſcriptis, diſputationibus & legibus Imperatoriis imminutum eſt & ad paucos redactum, quorum infelices hæredes ad ſextum aut ſeptimum uſque ſæculum in aliquibus Africæ angulis latitarunt.

GEOGRAPHIA

GEOGRAPHIA SACRA
AFRICÆ
SEU
NOTITIA OMNIUM EPISCOPATUUM ECCLESIÆ AFRICANÆ.

Ex Collatione Carthaginensi, Notitiâ Episcoporum Africæ sub Hunerico, ex Concilio Carthaginensi sub Cypriano, aliisque Conciliis tùm Africanis, tùm generalibus, ac Monumentis sacris & prophanis excerpta.

FRICÆ nomen tripliciter olim & nunc acceptum legimus. Primùm pro tertiâ orbis parte, quæ ab Asiâ, Isthmo vel Nili ostiis disterminatur, & undequaque mari ambitur. Quo in terrarum tractu non modò provinciæ quæ mari Mediterraneo alluuntur, Mauritania scilicèt; Zeugitana provincia cujus caput Carthago, Libya, & Ægyptus: sed & interiora terrarum Antiquis vix nota, Æthiopiæ appellatione designata continentur. Haud tam latè patet altera *Africæ* acceptio, juxta quam non modò Æthiopia ab Africâ secernitur, sed & hæc peculiarem diœcesim, ut aïunt, constituit, ab Ægypto distinctam, & ab Oceano, scilicèt Atlantico ad intimum majoris Syrtis sinum protenditur: quæ provincias Mauritaniam, Numidiam, Tripolitanam & Zeugitanam continet: Hæc autem ultima provincia Proconsularis, *Africæ* nomine propriè donatur, quæ tertia est, eáque strictissima hujus vocis acceptio. Africa secundùm mediam illam acceptionem ab Occidente & Septentrione littorum obliquo spatio mari alluitur, patétque in longitudinem latus ejus Occidentale ab Atlante ad Cotes Promontorium juxta fretum DM. passuum. Indè à parte Septentrionali ab Herculei freti ostiis ad Mercurii Promontorium secundùm Plinium sunt M. passuum MCX. secundùm Antonini Itinerarium MCCCCXXXI: sin autem soli, hoc est, sinuum Africæ descriptio.

f

& amfractuum littoris ratio non habeatur; ſed tantùm cæli, hoc eſt, ſi linea recta ducatur, à Cotibus ad Mercurii Promontorium millia paſſuum MXXX. A Mercurii Promontorio ad Syrtis minoris internum latus expoſitum Orienti, Polybio, Plinio & Antonino ſunt CCC. millia paſſuum: à quo non multùm diſtant noſtræ rationes. Regio quæ inter duas Syrtes interjacet verſa in Septentrionem, Plinio CCL. mille paſſuum, Antonino CCCLXXX. mille paſſuum, ſecundùm nos CCCL. mille paſſuum. Syrtis major, ſi Plinio fides, circuitus eſt DCXXVM. paſſuum, aditus autem CCCXV. circuitus CCCCL. Secundùm nos aditus non plus quàm CCL. millia paſſuum. A Promontorio ad ſinus intima CCX. millia paſſuum. Ibi ſunt Aræ Philenorum qui extremus eſt Africæ limes. Ab Auſtro Africa montibus & interiori adjacet Libyæ, ac plùs vel minùs latè patet, quò magis vel minùs in mare terræ prominent. Hæc omnia in Tabulâ Geographicâ videre eſt.

Africæ diviſio. Dividitur autem Africa à Plinio in Mauritanias duas (Tingitanam, & Cæſarienſem) Numidiam & Zeugitanam quæ Africa propriè dicitur ac in duas diſtribuitur, quarum una dicitur Byzacena, altera Tripolitana. In veteri Notitiâ Africæ Conſtantii Imperatoris, ut ferunt, temporibus facta, ſic deſcribitur & dividitur Africa: *Vergentem ad Auſtri terram invenies terram Mauritaniam cujus homines barbari quantùm ad vitam & mores, Romanis tamen ſubditi..... Exindè poſt Mauritaniam Numidia provincia..... Proxima huic provinciæ Africæ regio in omnibus dives occurrit.* Apud Ptolemæum ac Pomponium Melam Africa quoque dividitur in tres tantùm partes, Mauritaniam, Numidiam & Africam ſtrictè ſumptam, ſub quâ comprehunduntur Byzacena & Tripolitana.

Hæc quoque fuit antiquiſſima Eccleſiæ Africanæ diviſio, ut teſtis eſt omni exceptione major D. Cyprianus in epiſtolâ edit. Oxon. 48. ad Cornelium, ubi limites & partes Africanæ Eccleſiæ ſic deſcribit: *Sed quoniam latiùs fuſa eſt noſtra provincia; habet enim Numidiam & Mauritanias duas cohærentes.* In concilio Carthaginenſi de iteratione baptiſmi ſub eodem Cypriano habito, *cùm in unum Carthagini conveniſſent Epiſcopi plurimi ex provinciâ Africâ, Numidiâ, Mauritaniâ:* quibus conſtat jam tùm Eccleſias iſtarum provinciarum unum corpus Eccleſiarum conſtituiſſe & in quatuor provincias Eccleſiaſticas fuiſſe tùm diviſas.

Nihil aut parum videtur Conſtantini Imperatoris temporibus in eâ diviſione Africæ immutatum; nam is in epiſtolâ ad Cæcilianum Carthaginenſem, quæ refertur ab Euſebio l. 10. Hiſt. Eccl. c. 6. quatuor item provincias Africæ enumerat his verbis: *Quandoquidem placuit nobis ut per omnes provincias Africæ, Numidiæ, & utriuſque Mauritaniæ.* Nihilominùs idem in epiſtolâ ad Ablavium de Arelatenſi concilio, Tripolitanam addit provinciam, & Numidias plurali numero enunţiat, Ablavio injungens ut *Cæcilianum cum aliquibus ex his quos ipſe delegerit, ſed & de Byzacenæ, Tripolitanæ, Numidiarum & Mauritaniarum provinciis ſingulos quoſque cum aliquibus ex ſuis quos putaverint eligendos Arelatem mittat.* Ibi Tripolitana ſtatui videtur tanquàm Africæ provincia à quatuor aliis jam tùm diſtincta. Licèt autem Numidiarum hîc & alibì in plurali fiat men-

tio, non propterea tamen existimandum est duas fuisse provincias Numidiæ, seu civiles, seu Ecclesiasticas. Nam è duabus Numidiis una semper coaluit provincia, quæ unam tantummodò Metropolim urbem & unum Primatem habebat, ut constat ex concilio Milevitano anni 402. in quo statuitur ut *Archivus Numidiæ & apud primam sedem sit & in Metropoli, id est, Constantinâ.* Ecce unam Metropolim & unum Primatem totius Numidiæ. Et ne quis dicat de unâ tantùm Numidiâ hîc agi; in concilio Carthaginensi anni 397. *Crescentianus* dicitur *primæ sedis Numidiarum Episcopus:* in Græco πρώτης καθέδρας τῶν δύο Νουμιδιῶν. S. Augustinus ep. 59. ad Victorinum agens de contentione quæ erat inter duos Episcopos circa Primatum Numidiæ, omnes Episcopos Numidiæ uni paruisse Primati supponit. Sunt qui Sitifensem Mauritaniam, quæ deinceps à Numidiâ avulsa provinciam peculiarem constituit, alteram fuisse è duabus Numidiis censeant. Sed in concilio Carthaginensi anni 419. disertè distinguntur Numidiæ duæ à Mauritaniis Sitifensi & Cæsariensi.

Circa tempora Theodosii Imperatoris Africa in sex est divisa provincias, quæ à Sexto Rufo, & in Notitiâ imperii enumerantur, súntque Africa strictè sumpta, sive Proconsularis provincia, Numidia, Byzacium, Tripolis, Mauritania Sitifensis, & Mauritania Cæsariensis. Tingitana verò ab Africâ avulsa Hispaniæ attributa est. Eamdem divisionem provinciarum & formam induit Ecclesiastica πολιτεία, ut ex conciliis ex universis Africæ provinciis congregatis notum est, in quibus sex illæ provinciæ enumerantur. Sunt qui Sitifensem provinciam existiment non ante annum 419. inter Ecclesiasticas Africæ provincias locum peculiarem obtinuisse & Primatem habuisse, idque ex canone 17. concilii Carthaginensis hujus anni. Sed hi oppidò falluntur. Nam in concilio Carthaginensi anni 397. legati Mauritaniæ Sitifensis, provinciæ suæ nomine leguntur Carthaginem venisse ad concilium & omnia postulata detulisse: quod solis provinciis, quæ primas sedes habebant, licebat, ut constat ex Canone 18. Cod. Afric. In epistolâ Augustini ad Victorinum, quæ nunc est 59. anno 401. scriptâ disertè habetur non tantùm duas esse Mauritanias, sed utramque suum habere Primatem: *Legi*, inquit, *in eadem tractoriâ etiam ad Mauritanias esse scriptum, quas provincias scimus habere Primates.* Anno 402. Nicetius Sitifensis qui concilio Milevitano interfuit, vocatur Episcopus primæ sedis Mauritaniæ Sitifensis. Anno 403. Lucianus & Macrianus Sitifensis provinciæ Episcopi, legatione funguntur in concilio Carthaginensi. Anno 407. separatìm enumerantur Sitifenses Episcopi ut provinciæ à cæteris diversæ. Anno 411. in collatione Carthaginensi seorsim enumerantur sex provinciæ, & inter eas Sitifensis: *Præstò sunt universi de omnibus scilicèt provinciis Africanis, id est, de provinciâ Proconsulari, de provinciâ Byzacensi, de Numidiâ, de Mauritaniis Sitifensi & Cæsariensi & de Tripolitanâ provinciâ.* Et cap. 72. coll. Carth. diei 1. *Si de numero dubitatur, eant provinciales ad Mauros, eant ad Numidas, eant ad Byzacenos, eant quoque ad Tripolitanos, eant ad provinciæ Proconsularis.* Anno 418. Legati eliguntur ex hac provinciâ qui Carthagini de-

morentur. Demùm initio concilii anni 419. Legati Sitifensium nomine præsentes adsunt concilio antequàm Canon 17. fuisset exaratus. Nihil ergò absurdius quàm fingere tùm primùm in hoc concilio Mauritaniam Sitifensem, diversam à Cæsariensi provinciam Ecclesiasticam constituisse. Quod spectat ad Canonem 17. concilii Carthaginensis anni 419. in codice Canonum Ecclesiæ Africanæ sic habetur: *Placuit ut Mauritania Sitifensis, ut postulavit, Primatem provinciæ Numidiæ, ex cujus cœtu separatur: ut suum habeat Primatem: quem consentientibus omnibus Primatibus provinciarum Africanarum, & omnibus Episcopis, propter longinquitatem habere permissa est.* Ità lectus iste Canon, Sitifensem provinciam Primate suo spoliaret, eámque Primati Numidiæ subjiceret, quod à Sitifensis provinciæ Legatis postulatum, aut à synodo decretum esse nemo dixerit. Aliter porrò legitur iste Canon in duobus manuscriptis in hanc sententiam: *De primatu Mauritaniæ Sitifensis. Primatem verò proprium cùm Mauritaniæ Sitifensis Episcopi postularent, omne concilium Episcoporum Numidiæ, consentientibus omnibus Primatibus vel universis Episcopis provinciarum Africanarum, propter longi itineris novitatem, Primatem habere permissa est. Cum consilio Carthaginensis Ecclesiæ factum est.* Eodem modo Ferrandus hunc Canonem legit, ità hujus decretum exponens in breviatione Canonum c. 82. *Ut Primatem proprium Mauritania Sitifensis habeat.* Sed ità intelligendus est iste Canon non quasi tùm primùm Primatem habuerit provincia Sitifensis, cùm contrarium ex dictis apertè constet; sed hoc sensu quòd tùm fuerit confirmatum ipsi istud juris concilii decreto, idque consentientibus Episcopis Numidiæ qui huc usque reclamaverunt. Hinc fortè in epistolâ concilii Cabarsussitani quod anno 393. à Donatistis celebratum est, unius tantùm Mauritaniæ fit mentio, ità: *sanctissimis fratribus atque collegis per universam Africam, hoc est provinciam Proconsularem, Numidiam, Mauritaniam, Byzacenam & Tripolim constitutis.* Sed uti jam observatum à nobis est concilio Catholicorum anni 397. ac cæteris deinceps adfuerunt Sitifensis Mauritaniæ Legati tanquàm provinciæ Africanæ ab aliis diversæ, suúmque Primatem habentis. Quamquàm autem Tingitana Hispaniæ foret attributa, atque inter provincias Africæ non ampliùs numeretur, in istis conciliis attamen hujus provinciæ Episcopi accensebantur Episcopis Mauritaniæ Cæsareensis, ut constat ex Notitiâ Episcoporum Africæ sub Hunerico digesta, in quâ Tingitanæ provinciæ Episcopi sub Cæsariensi Mauritaniâ recensentur. Hinc verisimile est Tingitanas Ecclesias semper ad Africanam pertinuisse: undè in epistolâ Siricii ad Himmerium Tarraconensem, Hispaniarum provinciæ quinque tantùm enumerantur: Tarraconensis, Carthaginensis, Betica, Lusitania, & Gallecia, nec ulla Tingitanæ fit mentio. Demùm Justinianus Imperator recuperatâ Africâ anno æræ vulgaris 534. Constitutione suâ, quæ extat in Codice Instit. L. 1. Tit. 27. hanc regionem in pristinum statum restituit & in sex diœceses partitus est, Tingitanam, Carthaginem, Byzacium, Tripolim, Numidiam, Mauritaniam, quibus Sardiniam adjecit.

Unicuique provinciæ suus erat in Africâ Primas, verùm non ut in aliis

alijs orbis partibus Ecclesiasticæ Metropoles Metropolibus urbibus affixæ erant, sed illic tota Metropolitani Episcopi auctoritas seniori Episcopo provinciæ deferebatur, si Carthaginensem sedem excipias, quæ non tantùm provinciæ Proconsularis certa Metropolis erat, sed & totius Africæ Occidentalis caput. Atque hinc non dicebantur vulgò Metropolitani, sed Primates, ut sæpè sæpiùs vocantur in conciliis Africanis, Metropoleon nomine Metropolibus civilibus servato. Hinc Primates non semper ejusdem sedis Episcopos fuisse comperimus, sed diversarum. Sic Numidiæ Metropolitanus Cypriani tempore erat Novatus Thamugadensis, ut constat ex concilio Cypriani. Anno 305. Secundus Tigisitanus ex Optato. Anno 395. Megalius Calamensis ex Augustino. Anno 397. Crescentianus alterius sedis Episcopus ex concilio Carthaginensi. Anno 401. & 402. Xantippus Tagosensis ex Augustino. Anno 411. Silvanus Summitanus ex collatione Carthaginensi. Anno 418. Valentinus Vaïanensis. Anno 484. Felix Berceritanus ex Catalogo Episcoporum Catholicorum Africæ sub Hunerico. Similiter Byzacenæ provinciæ Primas tempore Cypriani Polycarpus Adrumetinus. Circa tempora collationis Carthaginensis Mizonius Zellensis. Anno 417. Latomius Tenitanus. Anno 418. Donatianus Teleptensis. Tempore Hunerici Nobasinnensis Episcopus. Mauritaniæ Cæsariensis Primas in collatione Carthaginensi est Martinus Taborensis. In catalogo Episcoporum Africæ sub Hunerico Glorinus Juncensis. Mauritaniæ Sitifensis anno 402. Nicetius Metropoleos civilis Episcopus, sed in collatione Novatus ejusdem sedis Episcopus nullam habet prærogativam, & anno 408. legatus est nomine provinciæ suæ, non igitur præses concilii & Primas. At tempore Hunerici Primas est Rufinus Tamallumensis. Ex quibus abundè constat Primatum seu Metropoliticum jus in Africâ non fuisse annexum Metropoli civili, sed antiquitati Episcopi, & sic Metropolim Ecclesiasticam fuisse sedem senioris Episcopi. — De Primatibus Africæ.

Idipsum non obscurè testatur Augustinus, cùm quærit à Profuturo epist. 149. nunc 38. quis Megalii Calamensis in Primatu successor sit. *Successorem Primatûs ejus nosse volumus*, & ep. 261. nunc 299. (si tamen ejus est hæc epistola quam multi eruditi in dubium revocant) scribit ad Cælestinum, Prisco provinciæ Cæsariensis Episcopo Episcopatum esse relictum, eâ tamen conditione, ut ipsi non pateret aditus ad Primatum sicut cæteris: *Clamet*, inquit, *Priscus provinciæ Cæsariensis Episcopus, aut ad Primatum locus sicut cæteris & mihi patere debuit, aut Episcopatus mihi remanere non debuit.* Undè luce clarius infertur Primatum omnibus Africanis Episcopis patuisse, nec Metropoli civili annexum fuisse, quandoquidem Cæsariensis Antistes, qui Metropoleos civilis Episcopus erat, non privatur jure Metropolitico Ecclesiastico, sed aditus ei ad jus Metropoliticum intercluditur. Epist. 217. quæ nunc est 59. excusat se Augustinus, quòd ad concilium Numidiæ vocatus à Victorino, non venerit, eò quòd senex Xantippus Tagosensis, rectiùs Tagorensis, Primatum sibi vindicaret; proindè & jus convocandi concilii. Quòd si Metropolitica jura urbi fuissent annexa, de Primatu nulla potuisset inter Episcopos esse difficultas, cùm

manifeſtum foret, quæ urbs eſſet Numidiæ Metropolis. Ut autem liquidò conſtet contentionem tantùm fuiſſe de antiquitate Epiſcopi, non autem de urbis dignitate, conſulenda eſt concilii Milevitani anni 402. definitio, cui ipſe Xantippus aderat Primatûs Numidiæ jure fruens, ut videre eſt Can. 53. concilii vulgò Africani. Hæc autem definitio ejuſmodi eſt c. 56. *Placuit ut quicumque deinceps ab Epiſcopis ordinantur per provincias Africanas, litteras accipiant ab Ordinatoribus ſuis manu eorum conſcriptas continentes conſulem & diem, ut nulla altercatio de poſterioribus vel anterioribus oriatur.* Ex his intelligere eſt totam inter Epiſcopos Africanos dignitatem ab antiquitate Epiſcopatûs fuiſſe repetitam; nullatenùs autem ab urbis magnitudine aut dignitate. Speciatim verò de Numidiâ idem conſtat ex canone 53. in quo ſtatutum eſt, *ut matricula, & Archivus Numidiæ apud primam ſedem ſit, & in Metropoli, id eſt, Conſtantinâ.* Ecce apertam diſtinctionem Metropoleos civilis, & Eccleſiaſticæ: propterea auctor vitæ S. Fulgentii c. 29. teſtis eſt, Fulgentium in concilio Juncenſi, Quovultdeo in contentione de Primatu prælatum, jus ſuum illi poſteà ceſſiſſe, quo relato ſubdit auctor iſte: *Ubi ſunt nunc illi quibus eminendi ſuper cæteros dominentur affectus, qui ſe etiam ſuis prioribus anteponunt, indebita ſibi privilegia vindicantes? Ecce beatus Fulgentius nec Primatum quem meruit, defendere voluit.* Primatus ergò apud Africanos Epiſcopos ipſius Fulgentii tempore prioribus debebatur, nec ulli ſedi annexus erat. Demùm Victor Tunonenſis in chronico refert Boëtio Byzaceno defuncto Primaſium Adrumetinum damnationi trium capitulorum conſenſiſſe ut primatûs jure frueretur. Hic mos in Africâ permanſit uſque ad tempora Gregorii magni, nam is lib. 1. ep. 75. ad Epiſcopos Numidiæ ſtatuit: *Ut illorum conſuetudo de Primatibus conſtituendis, cæteriſque capitulis immota maneat, exceptis his qui ex Donatiſtis ad Epiſcopatum perveniunt, quos provehi ad Primatûs dignitatem etiam cùm ordo Clericorum eos ad locum eumdem deferat, modis omnibus prohibet.* Igitur tempore Gregorii inter Africanos Primatus non erat ſedibus annexus, ſed eo antiquiores omnes Epiſcopi indiſcriminatim fruebantur, exceptis iis qui fuerant hæretici, quos ab hoc jure excidere vult Gregorius: quemadmodùm olim Auguſtino teſte ab eo exciderat Priſcus.

Quinetiam in provinciâ Proconſulari ſummus honos habebatur antiquiori Epiſcopo, licèt eum præcederet Carthaginenſis Epiſcopus totius Africæ Primas. Sic in concilio Carthaginenſi II. Victor Abderitanus, & in tertio ejuſdem nominis Epiſcopus Pupianenſis, cæteris, excepto Carthaginenſi, præferuntur: & de hoc Victore hæc aït Epigonius c. 54. cod. Can. Eccl. Afric. *Ætate pater, & ipsâ promotione antiquiſſimus, vir laudabilis, frater & collega noſter Victor vult hanc petitionem generalem omnibus effici.*

Uno verbo in Africâ tùm honor, tùm dignitas, tùm etiam jura & privilegia Epiſcoporum tribuebantur antiquitati Epiſcopatûs, non autem Eccleſiæ cui præerant dignitati. Id conſtat ex dictis, præcipuè verò ex epiſtolâ Auguſtini 59. in quâ queritur ſe tertium nominatum, qui haud ità pridem Epiſcopus erat, cæteriſque qui antiquiores erant, præ-

positum : *Quæ res*, inquit, *& aliis injuriosa est satis, & mihi invidiosa :* idque luculenter confirmatur ex Can. 56. concilii Africani suprà relato.

Cæterùm ab hac lege semper excipiendus Carthaginensis Antistes, qui universæ Africæ Primas erat & Exarchus, seu ut ità loquar, Patriarcha. Diù ante ipsummet Cyprianum Agrippinus hoc jure fruebatur, is enim à Cypriano reliquorum Episcoporum Præses fuisse insinuatur : *Quod quidem*, inquit, *cum cæteris Episcopis qui illo tempore in provinciâ Africâ & Numidiâ Ecclesiam Dei gubernabant, statuit.* Carthaginensis Antistitis prærogativæ.

Maxima quoque hujus sedis privilegia & jura in epistolis Cypriani elucent : sic ep. 45. totam Africam provinciam suam vocat : *Quoniam*, inquit, *latiùs fusa est nostra provincia, habet Numidiam & duas Mauritanias sibi cohærentes.* Hinc ex universis Africæ provinciis consulitur, & respondet veluti præcipuam auctoritatem habens, ut videre est ep. 59. 61. 70. 71. 73. & præsertim 65.

Post hæc tempora illa Carthaginensis Episcopi dignitas non imminuta, ut videre est ex omnibus conciliis Africanis, quæ ad hujus Episcopi nutum fiebant, & quibus ille licèt cæteris junior præsidebat, ac omnium quæ gerebantur, auctor & caput erat : si quæ scribendæ erant epistolæ à conciliis, eas dictabat ; iis omnium nomine subscribebat : ad hujus etiam concilium ex omnibus Africæ provinciis & synodis provocabatur, ut regulæ Ecclesiasticæ per totam Africam observarentur, utque fides illibata servaretur, invigilabat : diem Paschæ universis Africanus ipse nuntiabat, ut constat ex canone 51. Codicis Africani : uno verbo, curam ac sollicitudinem omnium Ecclesiarum Africanarum ipse gerebat. Undè Aurelius Episcopus can. 55. Cod. Afric. aït, *se multarum Ecclesiarum, & ordinandorum curam sustinere....* Et posteà, *cunctarum se Ecclesiarum, dignatione Dei, sollicitudinem sustinere ;* quapropter conceditur ei ibidem, *ut undè vellet, & de cujus nomine fuisset conventus, pro desiderio cujusque Ecclesiæ ordinaret Episcopum.* Hinc tenebatur provincias omnes Africæ visitare, ut intelligitur ex canone concilii Carthaginensis anni 397. in cod. Canonum Ecclesiæ Africanæ c. 52. ubi *Honoratus & Urbanus* Legati provinciæ Mauritaniæ Sitifensis aïunt *in concilio Hipponensi constitutum esse singulas provincias tempore concilii visitandas esse :* & rogant Aurelium ut *dignetur etiam hoc anno vel alio Mauritaniam provinciam visitare :* Quibus Aurelius respondit : *Tunc de provinciâ Mauritaniâ, propterea quòd in finibus Africæ posita sit, nihil statuimus, siquidem vicinæ sunt barbarico, sed præstet Deus, ut ex abundanti non pollicentes venire possimus ad vestram provinciam. Cogitare enim debetis, fratres, quia hoc sibi, & Tripolitani, & Arzugitani fratres potuerunt exigere, si ratio pateretur.*

Hîc fortassè alicui veniet in mentem hæc quæstio, utrùm meliùs & convenientiùs Metropolitica dignitas antiquitati, quàm urbi fuerit affixa, de quâ quid sentiam, hic mihi videtur aperiendum. Censeo ergò, salvo aliorum judicio, longè satiùs esse ut Metropolica dignitas urbi annexa sit quàm antiquitati sacerdotii : cùm enim alicui sedi affixa est, is ad

eam eligitur qui huic dignitati ſuſtinendæ par eſſe poſſit. At ubi ad omnes paſſim antiquitatis jure defertur, tunc ad minùs idoneos pervenire poteſt. Prætterquàm quòd ſenectus minùs apta eſt ferendis laboribus, & illo caret animi ac corporis vigore qui in Metropolitano maximè deſideratur. Itaquè prudenter omninò Gregorius lib. 1. epiſt. 72. ſcribit ad Gennadium Patricium & Exarchum Africæ, ut *concilium Catholicorum* admoneat, *ut Primatem non ex ordine loci poſtpoſitis vitæ meritis faciat. Quoniam apud Deum non gradus elegantior, ſed vitæ melioris actio comprobatur: ipſe verò Primas non paſsìm, ſicut moris eſt per villas, ſed in unâ juxta eorum electionem civitate reſideat.* Idem tamen Africanis ep. 75. *conſuetudinem, quæ nihil contra fidem Catholicam uſurpare dignoſcitur, immotam permanere concedit, ſive de Primatibus conſtituendis, &c.*

Ut ut ſit fruebatur Carthaginenſis Antiſtes non tantùm honoris ſed & dignitatis ac auctoritatis prærogativâ in univerſas Africæ provincias, at ſpeciatim Primas erat provinciæ Proconſularis, quæ inter alias prima cenſebatur. Hæc inter provincias Africanas media clauditur ab Ortu & Septentrione Pelago Africo. Ab Occidente dividitur à Numidiâ lineâ ductâ ab oſtiis Rubricati fluminis ad Muſtim ubi fluvium Bagradam attingit, & indè retrò versùs Occidentem ductâ ad Narragaram, atque hinc ad Ammederam, ubi rursùm Bagradam fluvium attingit & ſecat uſque ad Capſam oppidum Numidiæ versùs Meridiem. Ab Oriente & Meridie à Byzacenâ ſeparatur lineâ ductâ ab Uzitâ uſque ad fluvium Bagradam. Tria habet Promontoria, Candidum, Apollinis adverſum Sardiniæ, & Mercurii adverſum Siciliæ, quæ in altum procurrentia duos efficiunt ſinus.

NUMIDIA, Numidarum olim regnum, Maſiniſſæ clara nomine, Metagonitis terra à Græcis appellata, Numidæ verò ſeu Nomades à permutandis pabulis Mapalia ſua, hoc eſt, domos plauſtris circumferentes. Ab Oriente adjacet provinciæ Proconſulari, à quâ ſuperiùs deſcriptâ lineâ diſtinguitur. A Septentrione mari alluitur. Ab Occidente terminatur lineâ ductâ ab Ampſagæ fluvii oſtiis versùs meridiem uſque ad Maximianum oppidum. Ab Auſtro habet Lybiam interiorem. Hujus provinciæ Metropolis civilis Cirta colonia, quæ Conſtantina dicta eſt & etiamnùm dicitur.

BYZACENA provincia appellatur Regio fertilitatis eximiæ. Ab Ortu habet fluvium Tritonem: ab Occidente Numidiam juxta lineam ſuperiùs expoſitam: ab Auſtro Libyam interiorem. Hujus urbs præcipua Adrumetum.

TRIPOLITANA provincia à flumine Tritone & minore Syrti uſque ad aram Phileni extenditur: mari alluitur à Septentrione: ab Occaſu Tritone flumine finitur: à Meridie deſertis Lybicis.

MAURITANIA SITIFENSIS habet ab Ortu lineam ductam ab Ampſagæ fluminis oſtiis versùs Meridiem uſque ad Maximianum oppidum.

Adjacet ad Occidentem Sitifenſi CÆSARIENSIS, quæ à Tingitanâ flumine Malvâ diſtinguitur: à Sitifenſi lineâ ductâ à Promontorio

torio Occidentali Numidici sinus, ubi sita est urbs Vabar usque ad oppidum Tubunas obliquè in Orientem ad flumen Uzar propè Zaratha. Sitifensis caput est urbs Sitifis, Cæsariensis Julia Cæsarea.

MAURITANIÆ TINGITANÆ limites, ab Ortu Malva fluvius: ab Occasu mare Atlanticum: à Septentrione fretum Herculeum & mare Mediterraneum: à Meridie montes Atlantici. Tingis hujus provinciæ urbs præcipua.

Totus ille tractus & antequàm Romanis pareret, & posteà innumeros ferè incolas habuit. In eo civitates, oppida, municipia, castella, vici, tùm indigetum, tùm colonorum in magno numero fuêre, & tàm soli fertilitate ac frugum ubertate quàm mercaturæ commercio prædives extitit. Hinc tanta Christianorum in his locis multitudo, ad quos regendos Episcopi plurimi sunt constituti, & quidem longè plures ac frequentiores quàm in quibuslibet aliis orbis Christiani partibus. Nam in his, Episcopi in magnis tantùm urbibus constitui consueverant, non autem in vicis aut villis & in modicis civitatibus, quod concilii Laodiceni canone 57. & Sardicensis canone 7. cautum est. At lex ista in Africâ non obtinuit, ubi non tantùm in magnis civitatibus, sed in cunctis oppidis ac nonnunquàm in vicis & castellis ordinati leguntur Episcopi: quam Episcopalium sedium multitudinem jam à primis Ecclesiarum Africanarum initiis exortam auxit Catholicorum ac Donatistarum æmulatio. Sanè cùm in collatione Carthaginensi diei 1. cap. 181. Alypius Ecclesiæ Catholicæ Episcopus admonuisset nonnullos ex Episcopis Donatistis *in villis & in fundis esse Episcopos ordinatos, non in aliquibus civitatibus*, regessit hoc ipsum in Catholicos Petilianus Donatista inquiens: *Sic etiam tu multos habes per omnes agros dispersos.* Et in hac collatione frequenter utrinque objectum est Episcopos de novo in multis locis ab utraque parte constitutos, ut numero vincerent adversarios. Ipse Augustinus cùm diœcesim suam nimis extensam esse existimaret, in castello Fussalensi, quod 40. millibus ab Hippone regio distabat, Episcopum ordinandum curavit, ut docet ep. 261. Sed ne indè turbæ & dissensiones nascerentur, concilium Carthaginense II. statuit can. 5. *ut diœceses quæ nunquàm habuerunt Episcopos, non habeant: & illa diœcesis quæ aliquandò habuit, habeat proprium ..... Et si accedente tempore, crescente fide populus Dei multiplicatus desideraverit proprium habere rectorem, ejus videlicèt voluntate in cujus potestate est diœcesis constituta, habeat Episcopum.* Non vetat ista lex ne crescente numero fidelium novus episcopatus erigatur, sed ne id fiat nisi ex consensu & voluntate Episcopi ad cujus diœcesim pertinebat locus qui ad sedis Episcopalis dignitatem evehitur. In concilio Carthaginensi anni 497. canone 53. Cod. Afric. conquestus est Epigonius: *Quòd quamvis multis in conciliis statutum fuerit à cœtu sacerdotali, ut plebes quæ in diœcesibus ab Episcopis retinentur, quæ Episcopos nunquàm habuerunt, nonnisi cum voluntate ejus Episcopi à quo tenentur, proprios accipiant rectores Episcopos. Attamen nonnulli dominatu quodam adepto communionem fratrum abhorrent, vel certè, cùm depravati fuerint, quasi in quadam arce tyrannicâ sibi dominatum vindicant, & tumidi ac stolidi adversùs Episcopum suas*

Multitudo Episcoporum in Africâ.

cervices erigunt, vel conviviis sibi concinnantes plebem, vel persuasu maligno & illicito favore eosdem volunt sibi collocare rectores. Quod quidem insigne mentis tuæ tenemus votum, inquit, *frater religiosè Aureli, qui hæc sæpè oppressisti non curando tales petitores sed propter eorum malos cogitatus, & pravè continuata consilia hoc dico, non debere rectorem accipere eam plebem, quæ in diœcesi semper subjacuit, nec unquàm proprium Episcopum habuit. Quapropter si universo sanctissimo cœtui placet hoc, quod prosequutus sum, confirmetur. Aurelius Episcopus dixit. Fratris, & consacerdotis nostri prosecutioni non obsisto: sed hoc me & fecisse, & facturum esse profiteor circa eos sanè, qui fuerint concordes, non solùm circa Ecclesiam Carthaginensem sed circa omne sacerdotale consortium. Sunt enim plerique conspirantes cum plebibus propriis, quas decipiunt, ut dictum est, earum scalpentes aures, blandi ad seducendum, vitiosæ vitæ homines, vel certè inflati, & ab hoc consortio separati, qui putant propriæ plebi incubandum, & nonnunquàm conventi ad concilium venire detrectant: sua fortè ne prodantur flagitia metuentes. Dico, si placet, circa hos, non tantùm diœceses non esse servandas, verùm & de propriâ Ecclesiâ, quæ illis malè faverit, omnimodò adnitendum ut etiam auctoritate publicâ rejiciantur, atque ab ipsis principalibus cathedris removeantur. Oportet enim, ut qui universis fratribus, ac toto concilio inhæserit, non solùm suam jure integro, sed & diœceses possideat. At verò, qui sibimet putant plebes suas sufficere, fraternâ dilectione contemptâ, non tantùm diœceses amittant, sed, ut dixi, etiam propriis publica careant auctoritate, ut rebelles. Honoratus & Urbanus Episcopi dixerunt. Summa provisio sanctitatis tuæ cohæsit mentibus singulorum, & puto, omnium responsione ea quæ prosequi dignatus es, roboranda. Universi Episcopi dixerunt, placet, placet.* Et iterùm in eodem concilio can. 56. *Honoratus & Urbanus Episcopi dixerunt. Audivimus constitutum, ut diœceses non mereantur Episcopos accipere, nisi consensu ejus, sub quo fuerant constitutæ: sed in provinciâ nostrâ cùm aliqui fortè in diœcesi, concedente eo Episcopo, in cujus potestate fuerant constitutæ, ordinati sunt Episcopi, etiam diœceses sibi vindicant, hoc & corrigi charitatis vestræ judicio, & inhiberi de cætero debet. Epigonius Episcopus dixit. Singulis Episcopis servatum est quod decebat: ut ex massâ diœcesium nulla carperetur, ut proprium Episcopum habuisset, nisi ipse consensum adhibuisset concedendi. Sufficiat enim si concesserit, ut eadem diœcesis permissu proprium tantùm Episcopum habeat, cæteras sibi non vindicet diœceses, quia exempta de fasce multarum sola meruit honorem episcopatûs suscipere. Aurelius Episcopus dixit. Non dubito charitati vestræ omnium placere, eum, qui in diœcesi concedente Episcopo, qui matricem tenuit, solam eamdem retinere plebem, in quâ fuerat ordinatus. Quoniam igitur universa arbitror fuisse tractata, si omnia cum animo vestro convenerunt, sermone vestro cuncta roborate. Universi Episcopi dixerunt. Omnia nobis hæc placuerunt, & hæc nostrâ subscriptione firmavimus, & subscripserunt. Aurelius Episcopus Ecclesiæ Carthaginensis huic decreto consensi, & prælecto subscripsi, similiter & cæteri Episcopi subscripserunt.*

Ex dictis duo colliguntur. Primum, in Africâ Episcopos constitutos fuisse non tantùm in magnis civitatibus, sed in omnibus oppidis, imò & in vicis atque castellis. Alterum, facilè novos episcopatus erectos in di-

versis locis crescente numero fidelium, modò consentiret Episcopus ad cujus diœcesim locus pertinebat. Hinc tanta Episcoporum in Africâ multitudo. Et quidem secundi sæculi initio Agrippinus Carthaginensis Episcopus concilium habuit Carthagini *plurimorum Episcoporum ex Africâ & Numidiâ:* ut Cyprianus in epistolis 71. ad Quintum & 73. ad Jubaïanum testatur. Numerum non exprimit, at sanctus Augustinus lib. de unico baptismo contra Petilianum, septuaginta fuisse innuit his verbis: *Nam illud quod adjungit de Episcopo Carthaginensi Agrippino, de inclyto martyre Cypriano, de septuaginta Præcessoribus Cypriani, quia hoc fecerunt & fieri præceperunt.* Sub Donato Cypriani antecessore in concilio nonaginta Episcoporum damnatus Privatus Lambesitanus, ut Cyprianus testis est ep. 59. Sub Cypriano tria habita sunt concilia numerosa de baptismo hæreticorum. In duobus adfuêre septuaginta Episcopi, ut testatur ep. ad Jubaïanum, & in tertio interfuisse leguntur octoginta septem, præter quos longè plures abfuisse verisimile est. At duo sunt monumenta, è quibus numerus Episcoporum Africæ certò erui potest. Primum est collatio Carthaginensis, in quâ Catholici sic eorum numerum ineunt: subscripserunt mandato Episcopi ducenti sexaginta sex, aderant præsentes viginti; abesse dicuntur centum & viginti, ac viduatæ prætereà Ecclesiæ sexaginta quatuor; ex quibus exurgit numerus quadringentarum septuaginta sedium Episcopalium in Africâ. Alterum est notitia Episcoporum Afrorum sub Hunerico, quæ numerat Episcopos quadringentos sexaginta sex, quibus si octo demas Sardiniæ Episcopos, cæteri omnes ad Africam pertinent.

Post recuperatam à Justiniano Imperatore Africam, Reparatus concilium habuit universale Africæ, in quo adfuerunt Episcopi 217. quod argumento est ex ingenti illo episcopatuum numero, multos adhuc hoc tempore superfuisse. In concilio Lateranensi sub Martino epistolæ synodicæ Patrum provinciæ Proconsularis subscripserunt Episcopi 69. ex istà provinciâ: & Byzacenorum epistolæ synodicæ 46. Episcopi. At ejectis ex Africâ Romanis per Saracenos, tristissima fuit Ecclesiæ Africanæ facies, & pauci admodùm in eâ fuerunt Episcopi; ità ut Gregorii VII. tempore vix tres habuerit Episcopos, ut ex hujus epistolis colligitur, præsertim l. 3. ep. 19. scripta anno 1076. ubi aït pervenisse ad aures suas: *quòd Africa quæ pars mundi esse dicitur, quæque etiam antiquitùs, vigente ibi Christianitate, maximo Episcoporum numero regebatur, ad tantum periculum devenerit, ut in ordinando Episcopo tres non habeat Episcopos.* Ibidem aït, se nuper manum alicui imposuisse, qui secundus esset Episcopus; & cùm tertium expostularent ut per eos alii ordinari possent, scribit in ep. 20. ad clerum & populum Hipponensem, & 21. ad Azir regem Mauritaniæ, Servandum Presbyterum ad se ex Africâ missum ad eorum preces, Episcopum esse consecratum.

Sed ut ad felicia illa Africanæ Ecclesiæ tempora redeamus, nos ex veteribus monumentis nomina sexcentorum nonaginta Episcopatuum in Africâ eruimus: in provinciâ Proconsulari scilicèt 136. in Numidiâ 155. in Byzacenâ 135. in Mauritaniâ Cæsariensi & Tingitanâ toti-

dem: in Sitifenſi 46. in Tripolitanâ 5. incertæ provinciæ 78. ex quibus exurgit numerus 690. Sicut autem omnes epiſcopales ſedes Africæ his comprehendi affirmare non poſſum, itâ nec auſim aſſerere hæc omnia loca uno & eodem tempore ſimul ſedes epiſcopales fuiſſe, ſed nullus eſt ex iis qui non aliquandò Epiſcopum habuerit, ut ex monumentis Eccleſiaſticis colligitur. Quanquàm autem plerarumque ſedium epiſcopalium provincia detecta fuerit, longè minor eſt numerus earum, quarum certus ſitus in Tabulâ Geographicâ potuit aſſignari. Nam 257. tantummodò locorum epiſcopalium poſitionem certam deprehendere potuit auctor tabulæ quantumvis ſagax & in his rebus verſatus: ex iis extant, in Proconſulari 52. in Numidiâ 71. in Byzacenâ 51. in Mauritaniâ Cæſarienſi 51. in Sitifenſi 46. Tripolitanæ verò quinque urbes epiſcopales notæ. Atque ut lector ſtatim intelligat, quæ ſedes in tabulâ locatæ ſint, eæ aſteriſcum habent præfixum, ne fruſtrà laboret in perquirendis iis quæ locum ſuum in tabulâ non habent.

Cæterùm longè majorem quàm ii qui ante nos eâ de re ſcripſerunt epiſcopatuum ſingulis provinciis aſſignatorum numerum invenimus: longè plurium etiam ſitum deprehendit & notavit auctor tabulæ. Multos errores ſuſtulimus, epiſcopatus plures in unum compactos diviſimus, eumdem ſæpiùs ſub diverſis nominibus repetitum, unum ſub vero nomine ſortiri locum juſſimus, ſubdititia nomina ſuſtulimus, mendoſa aut perperàm ſcripta emendavimus. Quantùm autem in his perfecerimus, intelliget quiſquis voluerit notitiam noſtram cum Caroli à S. Paulo notitiâ comparare. Nolim hujus viri eruditioni & labori quidquam detractum: at affirmare auſim in ejus notitiâ & tabulâ pluſquàm ducentos eſſe errores in quos non impegimus. Nec proptereà opus noſtrum numeris omnibus abſolutum & erroribus vacuum audemus affirmare. Scimus quàm pronum ſit & facile in his rebus labi, etiam viris doctiſſimis & in rebus hujuſmodi verſatiſſimis. Exemplo erit viri eruditiſſimi Holſtenii in hoc negotio lapſus, qui inter epiſcopatus Africæ numerat Vicum-nigratem: *Vicus*, inquit, *Nigras in territorio Vagenſi Vici-nigratis Epiſcopus Gennadio de illuſtribus ſcriptoribus c.* 73. At hîc legitur legique debet: *Aſclepius in Vagenſi (ſeu Baienſi) territorio vici non grandis Epiſcopus.* Si qui mſſ. codices aliter habeant, ut obſervat, mendoſos eſſe nemo non videt. Quis enim audivit hujuſmodi nomen *Vicus nigras:* Erat equidem in Africâ ſedes *Nigrenſium majorum*; ſed *Vicus-nigras* monſtrum eſt & figmentum. Ità etiam *Duedemſaï* poſitum pro *à Senemſalis*, ut feliciter reſtituit Baluzius. *Felicianenterſis* pro *Feliciani Utinenſis*: *Vivenſis* pro *Vinenſi*, & alia multa quæ referre longum eſſet.

Sed antequàm ſingulorum epiſcopatuum notitiam exhibeamus, de Carthaginenſis urbis fortunâ & ſitu, necnon de hujus Eccleſiâ & Epiſcopis pauca præmittere operæ pretium eſſe duximus.

Hiſtoria urbis Carthaginenſis.

CARTHAGO, in provinciâ Proconſulari notitiæ num. 1. Græcis Καρχηδὼν urbs notiſſima, quam alterum poſt Romam orbis terrarum decus appellat Solinus Polyhiſtor. A Tyriis conditam eſſe conveniunt omnes, ſed circa conditorum nomen & tempus quo condita eſt variant ſcriptores,

ſcriptores, ut advertit Appianus. A Zoro & Carchedone conditam ſcribunt Philiſtus apud Euſebium, Stephanus de urbibus, & Appianus. Romani & Carthaginenſes à Didone muliere Tyro profectâ. Alii Carthaginem non uno tempore conditam arbitrantur. Et priorem quidem ſedem fuiſſe Βύρσαν, quæ eorum lingua *Buſra* dicebatur, hoc eſt, *arx*. Id enim ſignificat vox iſta apud Phœnices & Hebræos, qui unius erant labii, Hebraïcè בצרה, quod nunc pronuntiamus *Botſra*. Poſteriorem verò urbem dictam eſſe Carthaginem à verbo pariter Phœnicio *Kartha Chadtha*, quod Νεάπολιν ſeu *Novam urbem* ſignificat, ut diſtingueretur à veteri urbe, quæ ipſorum linguâ Καδμεῖα dicebatur. De tempore quo condita eſt, mira etiam ſcriptorum varietas. Tres circa ejus epocham opiniones refert Euſebius in Chronico: primam Philiſti, qui eam revocat ad numerum Euſebianum 808. hoc eſt 27. annis ante Trojam conditam ſecundùm eumdem Euſebium. Idem Euſebius ad annum 971. Carthaginem conditam eſſe aït anno poſt Trojanum bellum 143. Demùm ad annum 1167. obſervat quoſdam hac ætate conditam exiſtimare Carthaginem, quâ in ſententiâ eſt Trogus Pompeïus qui Carthaginem conditam aït 73. annis ante primam Olympiadem, quod cum hoc anno concurrit. At Didonis adventus ex annalibus Phœniciorum colligi poteſt; nam ab initio Iromi Tyriorum regis, cujus anno XI. templum Salomonicum erectum fuiſſe conſtat ex ſacris litteris, ad annum ſeptimum Pigmalionis quo Dido in Libyam profugit, fluxerunt anni 138. Concurrit autem annus ſeptimus Pigmalionis anno 3821. periodi Julianæ qui incideret in annum Euſebianum 1124. poſt conditam Trojam 290. à jactis templi Salomonici fundamentis 127. quæ veriſimilior eſt conditæ Carthaginis epocha: à quâ non longè recedit Joſephus, qui Carthaginem à Tyriis conditam ait annis 143. poſt templum Salomonicum. Stetit iſthæc urbs Romæ æmula per annos 848. donec Cornelio Lentulo & Lucio Mummio Coſſ. penitùs à Scipione deleta eſt atque incenſa, anno urbis Romæ 608. periodi Julianæ 4568. Jacuítque deſolata ac diruta per annos 22. Anno autem deſolationis 23. cùm conſules Romæ eſſent Q. Cæcilius Metellus Balearicus & T. Quintus Flaminius, à Romanis colonia iſtuc deducta fuit auctore C. Sempronio Graccho tribuno plebis, atque ità oppidum eò loci inſtauratum, cui Junoniæ nomen datum, ſed auſpiciis non felicibus & nullo fortunæ ſucceſſu. At anno poſt deſolationem 102. quo C. Julius Cæſar v. conſul Romæ in curiâ cæſus fuit, ipſo hoc Cæſare auctore majore copiâ colonorum eodem miſſâ, felicioribus auſpiciis mœnia refecta, urbs ædificiis frequentiùs exculta & populoſior facta, priſtinúmque nomen Carthaginis ei redditum, cùm decurreret annus urbis Romæ conditæ 810. concurrens cum anno primo Olympiadis 184. A quâ inſtauratione adeò rursùm fortuna crevit, ut proximis ſæculis inſecutis, cæteras Africæ urbes amplitudine, ſplendore, opibus ſuperaverit, nec tantùm provinciæ Proconſularis ſed etiam totius Africæ caput fuerit. Imò & cùm Alexandriâ Ægypti & Antiochia Syriæ de primo loco inter omnes imperii Romani urbes contenderit. De hujus urbis tunc temporis dignitate & potentiâ egregiè pro ſuo more diſſerentem audiamus Salvianum lib. 7:

de Gubernatione Dei. » Una tantùm, inquit, universarum illic (in Afri-
» câ) urbium principe & quasi matre contentus sum. Illa scilicet Roma-
» nis arcibus semper æmula, armis quondàm & fortitudine, pòst splen-
» dore & dignitate: Carthaginensem dico & urbi Romæ maxime adver-
» sariam, & in Africano orbe quasi Romam: quæ universa penitùs qui-
» bus in toto mundo disciplina Reipublicæ vel procuratur vel regitur in
» se habuit. Illic enim omnia officiorum publicorum instrumenta, illic
» artium liberalium scholæ, illic philosophorum officinæ, cuncta deni-
» que vel linguarum gymnasia vel morum: illic quoque etiam copiæ
» militares & regentes militiam potestates, illic honor proconsularis,
» illic quotidianus judex & rector, quantùm ad nomen quidem pro-
» consul, sed quantùm ad potentiam consul: illic denique omnes rerum
» dispensatores, & differentes inter se tàm gradu quàm vocabulo di-
» gnitates, omnium, ut ità dicam, platearum & compitorum procura-
» tores, cuncta ferme & loca urbis, & membra populi gubernantes.
Sed irrumpentibus in Africâ Vandalis à Genserico anno 439. 19. Octobris capta & occupata est, ac in potestate Vandalorum regum fuit per 45. annos, post quos, a Belisario recuperatâ anno 534. Africâ, Carthaginensis civitas imperio restituta est. Demùm cùm per annos circiter 172. stetisset, in potestatem Sarracenorum venit, totáque ferè diruta penitùs concidit, fortunáque ejus in urbem vicinam Tunetem migravit. Clades illa accidit imperante Constantino Pogonato æræ vulgaris anno 585.

Quod spectat ad situm Carthaginis, sic eum describit Polybius lib. 1. *Urbs namque hæc Carthago in sinum quemdam prona, peninsulæque ad figuram accedens, hinc mari, indè lacu maximâ sui parte cingitur. Isthmus, quo Africæ jungitur, patet in latitudinem stadia* XXV. *Sitaque est in hujus spatii latere, quod vergit ad mare. Utica modico ab urbe intervallo: in altero secundùm lacum est Tunes. Ad quæ duo loca cùm mercenarii castra admovissent, & Carthaginenses à ceterâ regione exclusissent, ipsi jam Carthagini imminebant: ac modò interdiù, modò noctu ad muros accedentes metu & trepidatione maximâ intus omnia miscebant.* Idem Polybius paulò-pòst sic aït, de Amilcare duce loquens: *Cervix illa, quæ Africæ Carthaginem junxit, colles terrenos in ipsâ commissione habet difficiles & arduos: inque his arte munitæ sunt viæ, per quas in regionem patet transitus. Tunc autem Matho (hic hostium dux erat) omnia bello oportuna loca in illis collibus firmata præsidiis custodiebat. Ad hæc, cùm Macar fluvius locis nonnullis similiter transitum impediat iis, qui ex urbe in regionem tendunt, ac propter aquarum copiam vado ut plurimum transiri nequeat, Matho pontem ei anni impositum, qui est unicus, magnâ diligentiâ tuebatur, urbe etiam ad illum extructâ: ex quo fiebat, ut non solùm exercitus in regionem ducere non possent, sed ut ne singuli quidem hostem effugerent, qui transire conarentur. Hæc Amilcar videns, &c.* Idem Polybius libro eodem belli hujus ejusdem causas & initia exponens de Tunete oppido Carthagini vicino sic aït: *Mercenarii irâ succensi adversùs Carthaginenses, infesti ad urbem feruntur; & quindecim millia passuum ab eâ Tunete castra ponunt. Erant hi suprà viginti millia. Tùm demùm Carthaginensibus error suus ob oculos obversari, cùm nihil eos sera pœnitentia juvabat.* Et post pauca memorat, Gesco-

nem ducem ad placandos eoſdem hos iratos milites cum pecuniâ ex urbe Carthagine miſſum, profectumque mari Tunetem appuliſſe: ubi verba Græca cum aliis ſic habent: Ὁ Γέσκων παραγενόμενος κατὰ θάλατταν μετὰ τῶν χρημάτων, καὶ προσπλεύσας πρὸς τὴν Τύνητα, τὸ μὲν πρῶτον λαμβάνων τοὺς ἡγεμόνας, &c. Quæ verba ſignificare videntur, per mare navigari potuiſſe & appelli Tunetem. Judicium lectori relinquo. Et rursùm idem libro xiv. *Tunes Carthagine abeſt ſtadia quaſi* cxx. *Locus cùm operibus tùm ſuapte naturâ, ſicut jam antè oſtendimus, tutus, quique ex omni ferè parte Carthaginis poteſt conſpici.* Eumdem Polybii locum Livius in hiſtoriam ſuam transferens ſic ſcribit: *Scipio gravem jam ſpoliis multarum urbium exercitum trahens, captivis aliaque prædâ in vetera caſtra ad Uticam miſſis, jam in Carthaginem intentus occupat relictum fugâ cuſtodum* Tuneta. *Abeſt ab Carthagine duodecim millia ferme paſſuum, locus tùm operibus, tùm ſuâpte naturâ tutus; & qui ab Carthagine conſpici, & præbere ipſe proſpectum, tùm ad urbem, tùm ad circumfuſum mare urbi poſſet.* Decad. iii. lib. x. Strabo Geographorum, quorum ſcripta ad nos venêre, antiquiſſimus, de Carthaginis ſitu ſic ſcribit: Carthago *in peninſulâ quâdam jacet, quæ ambitum habet ſtadiorum* ccclx. *muro cinctum, cujus ſexaginta ſtadiorum longitudinem collum occupat, quod à mari ad mare pertinet, ubi Carthaginenſium elephanti ſtabula habebant, & locus ampliſſimus eſt. In mediâ urbe arx fuit, quam Byrſam vocarunt, ſupercilium ſatis erectum, circùm circà habitatum, in cujus vertice Æſculapii templum erat, quod Aſdrubalis uxor captâ urbe ſecum concremavit. Arci portus ſubjacent, & Cothon parva inſula ac rotunda Euripo circumdata, ad cujus utramque partem ſunt in orbem navalia. Eam urbem Dido condidit Tyro, colonis eò adductis, profecta. Et adeò benè ceſſit hæc Pœnis colonia*, &c. Et mox: *Quibus opibus uſi, Carthaginenſes ſcilicèt, urbem ſuam Romæ æmulam fecêre, & tria maxima contra Romanos bella geſſêre. Carthaginenſium potentiam maximè ex ultimo eorum bello æſtimare poſſis, quo à Scipione Æmiliano ipſi devicti, & urbs ſolo eſt æquata. Initio enim ejus belli* ccc. *urbes in Africâ habebant: in urbe hominum millia ſeptingenta. Obſeſſi porrò, & ut ad deditionem ſpectarent, coacti armaturæ gravis tradiderunt ducenta millia, catapeltici orum inſtrumentorum tria millia, ne porrò iis bellum fieret. Sed cùm rursùs bellum gerere decreviſſent, mox arma fabricari cœpêre: ac ſingulis diebus* cxl. *clypei compacti in armentarium referebantur, & gladii* ccc *& lanceæ quingentæ, & mille tela; quæ è catapultis mitterentur: ad quarum funes conficiendos ancillæ crines præbebant. Adhuc naves* xii. *habebant ab anno quinquageſimo è fœderibus in ſecundo bello percuſſis. Tùm verò tametſi in arcem confugiſſent, duobus menſibus* cxx. *naves cataphractas conſtruxerunt, & cùm Cothonis oſtium præſidio occuparetur, aliud effodêre, undè ſubitò claſſis erupit: adhuc enim antiqua materies in promptu erat, & fabrorum multitudo publicis alimentis ſuſtentata operi faciundo intenta. Carthago tamen, tanta cùm eſſet, capta eſt & deleta.* De Uticâ Carthaginenſi vicina ſic ſcribit idem Strabo paulò ante locum jam recitatum: *Utica & magnitudine & dignitate ſecunda eſt à Carthagine: atque hac exciſâ caput regionis fuit* (μητρόπολις) *& receptaculum* (ὁρμητήριον) *Romanis ad res in Africâ gerendas. In eodem ſinu ſita eſt in quo Carthago,*

ad alterum ex promontoriis, quæ sinum faciunt. Horum id quod juxta Uticam est, Apollonium vocatur, alterum verò Hormæum. Urbes ipsæ ità sunt sitæ, ut unam possis ex alterâ cernere. Prope Uticam Bagrada fluvius labitur. Appianus Alexander lib. de bellis Punicis: vertente doctissimo Sigismundo Gelenio: *Sita erat Carthago in intimo sinu magno, peninsulæ similis. Cervix enim eam à continente separabat lata* XXV. *stadia. Ab eâ cervice lingua quædam oblonga semistadium lata, excurrebat versùs Occidentem inter stagnum & mare, rupibus undiquè munita, & muro simplice. Versùs Meridiem & continentem, ubi etiam Byrsa erat in cervice, murus triplex erat, altus* XXX. *cubitos absque propugnaculis & turribus, quæ binorum jugerum spatiis inter se distabant per circuitum, nixæ fundamentis* XXX. *pedum, singulæ contignationum quatuor. Muri verò ad secundam contignationem pertingebant. Erant autem fornicati & capaces, in quorum infimâ parte* CCC. *elephanti stabulabantur, adjunctis pabuli promptuariis. Superiùs erant quatuor millium equorum stabula cum hordei penuariis. Virorum quoque diversoria,* XX. *millium peditum, quatuor millium equitum. Tantus apparatus bellicus ordinarium locum habebat in solis mœnibus. Angulus autem, qui ab hoc muro præter dictam linguam ad portus flectebatur, solus erat debilis & humilis, neglectus à principio. Hi portus sic erant dispositi, ut navigatio esset ex alto in alium, & ab alto unum commune os patebat latum pedes* LXX. *quod claudebatur catenis ferreis. Primus portus negotiatorum erat, & in eo tabernæ in nautarum usum multæ varii generis. Interioris verò portûs in medio fuit insula, quæ, sicut & portus, perpetuas habebat crepidines magnas navalibus refertas, quæ* CCXX. *naves caperent: his cellæ imminebant, ubi condebantur instrumenta triremium. Unum autem quodque navale in fronte habebat duas columnas operis Ionici, ut circumspicientibus repræsentarent speciem porticus tàm in portu quàm in insulâ: in quâ erat & præfecti classis prætorium, undè tubicen solebat canere classicum, & præco edicere, & præfectus prospicere. Erat autem hæc insula ori portus opposita, & in longum spatium patebat, ut præfectus procul videret omnia, quæ in alto fierent, cæterùm adnavigantibus non essent conspicui recessus portuum: imò nec mercatoribus quidem portum suum intrantibus statìm in conspectu erant navalia. Nam circumdata erant muro duplici: & porta negotiatores è primo portu in urbem transmittebat non transeuntes per navalia. Hæc erat illo tempore facies Carthaginis.* Hactenùs verba Appiani, quæ juncta Polybii, Livii ac Strabonis testimoniis situm Carthaginis exactè repræsentant. Etsi autem nequidem Carthaginis rudera nunc subsistant, illa tamen peninsula etiamnum à nautis Promontorium Carthaginis appellatur.

Carthaginenses Episcopi. Primus è Carthaginensibus Episcopis cujus ad nos memoria pervenerit est AGRIPPINUS. Hujus mentionem facit Cyprianus ep. nunc 71. ad Quintum, ubi baptismum hæreticorum irritum esse contendens, ità laudat Agrippini Carthaginensis Episcopi eâ de re decretum: *Quod quidem & Agrippinus bonæ memoriæ vir, cum cæteris coëpiscopis, qui illo tempore in provinciâ Africâ & Numidiâ Ecclesiam Domini gubernabant, statuit & librato consilii communis examine firmavit.* Et ep. 73. ad Jubaïanum in quâ hæc aït: *Apud nos autem non nova aut repentina res est, ut baptizandos*

zandos censeamus eos, qui ab hæreticis ad Ecclesiam veniunt, quando multi jam anni sunt & longa ætas, ex quo sub Agrippino bonæ memoriæ viro, convenientes in unum Episcopi plurimi hoc statuerint. Scribebat hæc Cyprianus anno 254. quo tempore longa jam ætas intercedebat, & multi anni elapsi erant à statuto Agrippini; ac proindè videtur ille non tertio, ut vulgò putant, sed sub finem secundi Ecclesiæ sæculi Carthagini sedisse. Certè Tertullianus de baptismo hæreticorum loquens, in libro de baptismo quem circa annum 200. conscripsit, videtur ad hoc Agrippini decretum respexisse, cùm aït: *Circa hæreticos sanè quid custodiendum sit dignè quis retractet? ad nos enim editum est.* Per hæc verba *ad nos enim editum est*, decretum Agrippini designari nullus dubito.

Post hunc à nonnullis collocatur *Cyrus*, cujus memoria extat in martyrologio Romano pridiè Idus Julii, & in cujus festivitate habitum esse à S. Augustino sermonem aït Possidius, verùm neutro in loco dicitur fuisse Carthaginensis Episcopus. At DONATUM Cypriani antecessorem fuisse constat, ex ipso Cypriano epistolâ olim 55. nunc 59. ad Cornelium Romanum Episcopum, in quâ narrat: *Privatum veterem hæreticum in Lambesitanâ coloniâ ante multos ferè annos ob multa & gravia delicta, nonaginta Episcoporum sententiâ condemnatum: antecessorum etiam nostrorum*, inquit, *quod & vestram conscientiam non latet Fabiani & Donati litteris severissimè notatum.* Ubi Donatum antecessorem suum dicit eodem gradu quo Fabianus erat antecessor Cornelii, ac proindè sicut nullus fuit inter Fabianum & Cornelium in sede Romanâ, sic nullus inter Donatum & Cyprianum in sede Carthaginensi.

Huic ergò successit anno 248. CYPRIANUS, qui passus est die 18. Kalend. Augusti Tusco & Basso Coss. anno æræ vulgaris 258. ut habetur in fastis Idatianis.

Cypriano successit LUCIANUS, cujus mentio fit apud Optatum l. 1. §. 19. ubi prædecessores Cæciliani in sede Carthaginensi, ità enumerantur: *Erat altare loco suo in quo pacifici Episcopi retrò temporis obtulerunt Cyprianus, Lucianus*, &c. Hîc in cod. ms. San-Germanensi inter Cyprianum & Lucianum nomen *Carpophori* legitur, quod, an vitio scriptoris irrepserit, an ex aliis mss. exciderit, incertum.

Post hunc nullus occurrit præter MENSURIUM, de quo Optatus libro 1. qui tempore persecutionis Diocletianæ Carthagini sedit; ac demùm à Maxentio evocatus ob occultatum Felicem Diaconum, qui famosam adversùs Tyrannum epistolam scripsisse ferebatur, cùm causâ dictâ Carthaginem reverteretur, in itinere mortuus est anno 311.

In hujus locum CÆCILIANUS Archidiaconus eligitur & ordinatur à Felice Aptungitano, adversùm quem MAJORINUS domesticus Lucillæ, qui lector in Cæciliani diaconio fuerat, à Numidis perperàm ordinatus est: indè schisma cujus DONATUS qui Majorino circa annum 316. successit, antesignanus fuit.

Cæciliano ante annum 347. successit GRATUS. Is concilio Sardicensi interfuit, Donato superstite, qui sub imperio Constantis in exi-

lium miſſus eſt, & in eo mortuus ſucceſſorem habuit circa annum. 355. PARMENIANUM.

Grato è contrà ſucceſſit RESTITUTUS Epiſcopus, qui concilio Ariminenſi anno 359. interfuit, & Reſtituto GENETHLIUS qui ad annum 390. pervenit.

Eo ſub finem hujus anni mortuo ſucceſſit AURELIUS, qui circa idem tempus habuit æmulum PRIMIANUM Parmeniani ſucceſſorem. In quo videtur ſucceſſio Donatiſtarum Epiſcoporum Carthaginis defeciſſe.

Aurelium excepit circa annum 425. CAPREOLUS, qui Diaconum ſuum Beſulam ad concilium Epheſinum miſit, inquit Liberatus in Breviario cap. 5.

Capreolo ſubſtitutus eſt QUODVULTDEUS, ſub quo Genſericus Theodoſio XVII. & Feſto Coſſ. anno 439. Carthaginem invaſit, & Quodvuldeum, ut narrat Victor Vitenſis, cum Clericis, navibus fractis, impoſuit, qui tamen proſperâ navigatione Neapolim pervenit.

Eo in exilio mortuo ad preces Valentiniani Auguſti poſt longum ſilentium deſolationis, inquit Victor Vitenſis, Epiſcopus Carthaginenſis ordinatus eſt DEOGRATIAS, Ætio & Studio Coſſ. hoc eſt anno æræ vulgaris 454. VIII. Kalendas Novembris, qui Eccleſiæ Carthaginenſi difficillimis temporibus per triennium præfuit, eoque mortuo, per 24. annos Eccleſia Carthaginenſis paſtore vacua fuit. Genſericus circa finem imperii *Eccleſiam Carthaginis*, aït Victor Vitenſis, *claudi præcepit diſſipatis atque diſperſis per diverſa exiliorum loca, quia Epiſcopus non erat, preſbyteris & miniſtris.*

Genſerico anno 477. die 25. Januarii ſublato, Hunericus ejus filius & ſucceſſor, Zenone imperatore, atque Placidiâ relictâ Olibrii, rogantibus licentiam dedit, ut Carthaginenſis Eccleſia quem vellet Epiſcopum ordinaret. Igitur ordinatus eſt tunc EUGENIUS antiſtes Carthaginenſis anno 480. labente, aut anni 481. initio. Egregiis ille ſcriptis & præclarâ confeſſione nobilis in exilium cum cæteris Epiſcopis Africæ actus eſt anno 484. à quo revocatus eſt à Guntabundo rege Genſerici ſucceſſore dato Catholicis apud Carthaginem ſancti martyris Agileï cœmeterio. Idem rex decimo anno regni ſui, Eccleſias Catholicorum aperuiſſe & omnes Dei ſacerdotes, petente Carthaginenſi Epiſcopo, ab exilio revocavit, teſte Victore Turonenſi in chronico. Sub hoc rege, quidquid dicant nonnulli, in pace vixit Eugenius; & nonniſi ſub Thraſamundo circa annum 495. iterùm in exilium miſſus eſt in Galliam, ubi circa annum 505. VIII. Idus Septembris Viancii in territorio Albienſi ſupremum diem clauſiſſe fertur.

Poſt expulſum à Thraſamundo Eugenium, ſedem Carthaginenſem per 27. annos vacuam fuiſſe teſtatur Anaſtaſius Bibliothecarius, hoc eſt, per totum tempus imperii Thraſamundi, qui 27. annis & aliquot menſibus regnavit. Hildericus Eccleſiæ Catholicæ libertatem ſtatim reſtituit, & Carthaginenſi Eccleſiæ proprium donavit antiſtitem BONIFACIUM, quem in Eccleſiâ ſancti Agileï ad poſtulationem totius urbis

Carthaginensis ordinari jussit anno 523.

Eo circa annum 534. mortuo, REPARATUS ad Carthaginensis Ecclesiæ episcopatum evectus est sub finem hujus anni aut sequentis initium: quo tempore Justinianus per Belizarium Patricium Africam recepit. Hic statim post ordinationem suam, restitutâ Episcopali Carthaginis sede, in Fausti basilicâ concilium generale totius Africæ congregavit, ad quod 217. Episcopi convenisse dicuntur. Lecti sunt ibi veterum conciliorum canones, multáque decreta fuerunt pro reparandâ Ecclesiasticâ disciplinâ. Missæ sunt ex eâ synodo legationes duæ, ad Pontificem Romanum una, altera ad Justinianum Augustum. Hac petitum est ab Imperatore, ut res Ecclesiarum quas barbari rapuerant, Catholici antistites aliique sacri ministri reciperent: alterâ verò legatione Episcopi Africani Romanum Pontificem de pace Ecclesiis restitutâ certiorem faciebant: cujus sententiam de recipiendis ad Ecclesiam presbyteris Arianis qui ejuratâ hæresi redibant, ac de aliis nonnullis Ecclesiasticæ disciplinæ capitibus, sciscitabantur. Legati erant Caïus & Petrus cum Liberato Carthaginensis Ecclesiæ Diacono. Hos Joanne II. mortuo appulsos, Agapetus hujus successor excepit. Extat hujus concilii synodica ad Joannem Papam & Agapeti responsum ad Primates, Reparatum scilicèt Carthaginensem, Florentium Numidiæ, àc Pontianum Byzacenæ, & seorsim litteræ speciales ejusdem ad Reparatum. Is ob defensionem trium capitulorum in urbem regiam evocatus anno 552. depositus est, & à Justiniano relegatus Euchaïdam, quo in exilio fidum comitem habuit Liberatum Carthaginensem Archidiaconum auctorem breviarii, quod defuncto Episcopo suo in exilio in patriam redux anno 564. conscripsit.

Reparato anno 552. deposito, substitutus est PRIMOSUS Reparati coram Justiniano Imperatore apocrisarius. Is concilio quinto generali per legatum interfuit, & obiit ante Reparatum anno 561.

Huc usque series Africanorum Episcoporum, quam interruptam continuare non licet: mentio tantùm fit subindè quorumdam ut DOMINICI qui tempore Gregorii Magni Carthaginensem sedem obtinebat circa annum 590. FORTUNII tempore Theodori Papæ circa annum 640. VICTORIS ejus successoris qui sub Martino I. anno 650. floruit. CYRIACI deniquè tempore Gregorii VII. sæculo undecimo. Atque hæc de Carthaginensi Ecclesiâ, ejúsque Antistibus. Nunc reliquæ sedes per provincias distributæ nobis enumerandæ sunt.

PROVINCIA PROCONS.

PROVINCIA PROCONSULARIS.

* In eâ, præter CARTHAGINENSEM de quâ satis supérque modò dictum est, hi sunt Episcopi.

ABBIRITANORUM MAJORUM, seu *Abaritanus*, Notit. num. 2. coll. Carth. d. 1. c. 133. not. 172.

ABBIRITANORUM MINORUM, coll. carth. d. 1. c. 215. not. 172. & 454.

ABIDDENSIS, coll. carth. d. 1. c. 126. not. 100. Fortè tamen est Byzacenæ ubi *Abidus* apud Ptolemæum.

* ABITINENSIS, coll. carth. d. 1. c. 211. not. 390.

ABORENSIS, coll. carth. d. 1. c. 133. not. 178.

ABSASALLENSIS. Synodicæ Patrum provinciæ Proconsularis in concilio Lateranensi sub Martino subscribit *Dominicus Episcopus sanctæ Ecclesiæ Absasallensis.*

* ABZERITENSIS, seu *Abzeritanus*, vel *Abderitanus*, coll. carth. d. 1. c. 128. not. 133. Apud Ptolemæum hîc collocatur *Abdera.*

ADVOCATENSIS, coll. carth. d. 1. c. 206. not. 407.

AGENSIS. Synodicæ Patrum provinciæ Proconsularis in concilio Lateran. sub Martino ultimus subscribit *Fortis Episcopus S. Ecclesiæ Agensis:* in concilio Carthaginensi sub Cypriano num. 65. *Quintus ab Aggiâ.*

* ALTIBURITANUS, seu *Altuburitanus*, notit. num. 44. coll. carth. d. 1. c. 128. not. 131.

* APTUGNITANUS, *Aptungitanus*, aut *Autumnitanus*, coll. carth. d. 1. c. 128. not. 116.

ARADITANUS, notit. num. 13. Concilio Carthaginensi sub Bonifacio ann 525. adfuit *Æmilianus Episcopus plebis Araditanæ.*

* ASSURITANUS, notit. num. 19. coll. carth. d. 1. c. 120. not. 21.

AUSANENSIS, notit. num. 47.

BENCENNENSIS, fortè *Beneventensis*, seu *Benentensis*, notit. num. 9. coll. carth. d. 1. c. 128. not. 114. Inter subscriptiones Episcoporum Africæ concilii Arelat. I. reperitur *Anastasius de civitate Beneventinâ.*

BONUSTENSIS, notit. num. 31. coll. carth. d. 1. c. 133. not. 164.

BOSETENSIS, vel *Busitanus*, coll. carth. d. 1. c. 126. not. 88.

* BULLENSIS, notit. num. 34.

* BULLENSIUM REGIORUM, notit. num. 50. coll. carth. d. 1. c. 135. not. 233. Duarum etiam *Bullarum* meminit Ptolemæus, quarum altera ab eo dicitur *Bullamensâ*, altera, *Bulla regia.*

BULNENSIS. Synodicæ Patrum provinciæ Proconsularis in concilio Lateranensi sub Martino subscribit *Victor Episcopus sanctæ Ecclesiæ Bulnensis.*

BURITANUS

PROVINCIA PROCONS.

BURITANUS, coll. carth. d. 1. c. 133. not. 167.

CÆCIRITANUS. Synodicæ Patrum provinciæ Proconſularis in concilio Lateranenſi ſub Martino ſubſcribit *Quobulus Epiſcopus Eccleſiæ Cæciritanæ.*

*CANIOPITANORUM, fortè *Canapii.* coll. carth. d. 1. c. 133. not. 203. Ptolemæus *Canopiſſum* locat inter Tabracam & Uticam.

*CARPITANUS. notit. num. 29. coll. carth. d. 1. c. 126. not. 75.

CEFALENSIS, coll. carth. d. 1. c. 133. not. 181.

CELLENSIS, notit. num. 45. coll. carth. d. 1. c. 126 not. 73.

CESSITANUS, ſeu *Cicſitanus*, vel *Ciſſitanus.* notit. num. 27. coll. carth. d. 1. c. 206 not. 418.

CILIBIENSIS, vel *Elibienſis.* coll. carth. d. 1. c. 206. not. 410.

*CLYPIENSIS, notit. num. 38. coll. carth. d. 1. c. 133. not. 166. Hodie *Quippia* ſeu *Cupia*, quam Arabes vocant *Aclibiam.*

CUBDENSIS, coll. carth. d. 1. c. 133. not. 189.

CULUSITANUS, notit. num. 33. coll. carth. d. 1. c. 138. not. 263. Idem videtur qui *Culcitanenſis.* Synodicæ Patrum provinciæ Proconſularis in concilio Lateranenſi ſub Martino ſubſcribit *Petrus Epiſcopus ſanctæ Eccleſiæ Culcitanenſis.*

*CURUBITANUS, notit. num. 36. coll. carth. d. 1. c. 198. not. 366.

*DRUSILIANENSIS, coll. carth. d. 1. c. 121. not 49.

EGUGENSIS. Synodicæ Patrum provinciæ Proconſularis in concilio Lateranenſi ſub Martino ſubſcribit *Florentius Epiſcopus ſanctæ Eccleſiæ Egugenſis.*

*ELEFANTARIENSIS. In Tabulis Peutingerianis occurrit in provinciâ Proconſulari *Elefantaria* non procul ab Uticâ, diverſa ab *Elefantariâ* Mauritaniæ Cæſarienſis. Duas etiam *Elefantarias* recenſet Anonymus Ravennas.

FURNITANUS, coll. carth. d. 1. c. 198. not. 367.

*GISIPENSIS MAJORIS, notit. num. 24. coll. carth. d. 1. c. 133. not. 231.

GIUTRAMBACARIENSIS. Synodicæ Patrum provinciæ Proconſularis in concilio Lateranenſi ſub Martino ſubſcribit *Benenatus Epiſcopus ſanctæ Eccleſiæ Giutrambacarienſis.*

GUNELENSIS, ſeu *Gunelmenſis*, notit. num. 6.

HILTENSIS, coll. carth. d. 1. c. 133. notit. 230.

*HIPPONIENSIS DIARRHYTORUM, notit. num. 5. coll. carth. d. 1. c. 132. not. 161.

HORTENSIS. Synodicæ Patrum provinciæ Proconſularis in concilio Lateranenſi ſub Martino ſubſcribit *Donatus Epiſcopus ſanctæ Eccleſiæ Hortenſis.*

PROVINCIA PROCONS.

LABDENSIS, not. num. 18. coll. carth. d. 1. c. 198. not. 358.
LA LACU DULCE, coll. carth. d. 1. c. 187. not. 305.
* LARENSIS, coll. carth. d. 1. c. 131. not. 158.
LIBERTINENSIS, coll. carth. d. 1. c. 116. not. 17.

MATTIANENSIS. In ſynodicâ Patrum provinciæ Proconſularis in concilio Lateranenſi ſub Martino ſubſcribit *Marcellus Epiſcopus Mattianenſis.*
* MAXULITANUS, notit. num. 30. coll. carth. d. 1. c. 188. not. 324.
MEGLAPOLITANUS, notit. num. 39. coll. carth. d. 1. c. 133. not. 216.
* MELZITANUS, ſeu *Melditanus*, coll. carth. d. 1. c. 121. not. 35.
* MEMBLOSITANUS, ſeu *Membroſitanus*, notit. num. 8. coll. carth. d. 1. c. 133. not. 205. & 225.
* MEMBRESSITANUS, coll. carth. d. 1. c. 133 not. 205.
MIGIRPENSIS, notit. num. 23. coll. carth. d. 1. c. 126. not. 108.
* MISSUENSIS, notit. num. 17. *Miſſuam* memorant Antoninus in Itinerario & Anonymus Ravennas, quam *Miſuam* appellant Plinius & Tabulæ Peutingerianæ. Ptolemæus verò *Niſuam.* Procopius lib. 2. de bello Vandalico *Miſſuam Carthaginenſium navale* appellat. *Servus Dei Epiſcopus Miſſuenſis* concilio Carthaginenſi ſub Bonifacio anno 525. interfuit.
MULLITANUS, notit. num. 15. coll. carth. d. 1. c. 133. not. 168.
MUSTITANUS, coll. carth. d. 1. c. 121. not. 53.
MUZUENSIS, notit. num. 49. coll. carth. d. 1. c. 128. not. 112.

* NARAGGARITANUS, notit. num. 48. coll. carth. d. 1. c. 208. not. 430.
* NEAPOLITANUS, notit. num. 35. coll. carth. d. 1. c. 126. not. 76. Hodiè Arabes *Nabel* vocant.
NUMNULITANUS, coll. carth. d. 1. c. 126. not. 98.

OFITANUS. Synodicæ Patrum provinciæ Proconſularis in concilio Lateranenſi ſub Martinæ ſubſcribit *Fortunius Epiſcopus ſanctæ Eccleſiæ Ofitanæ.*

PARIENSIS. Synodicæ Patrum provinciæ Proconſularis in concilio Lateranenſi ſub Martino ſubſcribit *Felix Epiſcopus ſanctæ Eccleſiæ Parienſis.*
PERTUSENSIS. In concilio Bagaïenſi damnatus eſt *Martialis Epiſcopus Pertuſenſis. Pertuſa* in Tabulis Peutingerianis inter oppida provinciæ Proconſularis recenſetur.
PIENSIS, notit. num. 4. Legendum fortaſsè *Picenſis*, nam in Tabulis Peutingerianis *Picus* memoratur. Apud Polyb. fit mentio loci qui *Prion* dicitur. Synodicæ Patrum prov. Proc. ſubſcribit *Felix Epiſcopus Pa-*

rienſis: an ad iſtos *Pienſis* quidquàm pertineat incertum.
PISITENSIS, coll. carth. d. 1. c. 133. not. 183.
PUPPIANENSIS, notit. num. 12. Concilio Carthaginenſi ſub Aurelio anno 397. interfuit *Victor Senex Puppianenſis*, & concilio Carthaginenſi ſub Bonifacio ann. 525. *Gaudioſus Epiſcopus Puppianenſis.* Synodicæ Patrum provinciæ Proconſularis in concilio Lateranenſi ſub Martino ſubſcripſit *Bonifacius Epiſcopus ſanctæ Eccleſiæ Puppianenſis.*
* PUPPITANUS, notit. num. 11. coll. carth. d. 1. c. 126. not. 77.

RUCUMENSIS. In provinciâ Proconſulari. In concilio Carthaginenſi ſub Cypriano interfuit *Lucianus à Rucumâ*, & ſynodicæ Patrum provinciæ Proconſularis in concilio Lateranenſi ſub Martino ſubſcribit *Maximus Epiſcopus ſanctæ Eccleſiæ Rucumenſis.*

SAIENSIS, ſeu *Suenſis*, coll. carth. d. 1. c. 128. not. 111.
SCILLITANUS, coll. carth. d. 1. c. 143. not. 272.
* SEMINENSIS, aut *Siminenſis*, vel *Simminenſis*, notit. num. 42. Synodicæ Patrum provinciæ Proconſularis in concilio Lateranenſi ſub Martino ſubſcripſit *Epiſcopus Seminenſis*, & concilio Carthaginenſi ſub Bonifacio ann. 525. *Junianus Epiſcopus Siminenſis.* In Anonymo Ravennenſi *Suminina* legitur.
A SENEMSALIS, coll. carth. d. 1. c. 201. not. 393.
A SICCENNI, fortè *Sinitenſis*, ſeu *Sinicenſis*, coll. carth. d. 1. c. 133. not. 186.
* SICCENSIS, coll. carth. d. 1. c. 139. not. 265.
* SICILIBENSIS, coll. carth. d. 1. c. 198. not. 348.
SILEMSILENSIS, coll. carth. d. 1. c. 201. not. 396.
SIMIDICCENSIS, coll. carth. d. 1. c. 135. not. 256.
* SIMITTENSIS, notit. num. 37. coll. carth. d. 1. c. 126. not. 65.
SINNUARITENSIS, ſeu *Sinnuarenſis*, aut *Sinnarenſis*, coll. carth. d. 1. c. 133. not. 185.
SUCCUBENSIS. Synodicæ Patrum provinciæ Proconſularis in concilio Lateranenſi ſub Martino ſubſcribit *Lucianus Epiſcopus ſanctæ Eccleſiæ Succubenſis.* Fortè etiam *Vindicius Sacubaſenſis*, qui interfuit concilio Carthaginenſi ann. 348. ſub Grato, hujus ſedis erat Epiſcopus.

TABORENSIS, coll. carth. d. 1. c. 126. not. 70.
* TABRACENSIS, coll. carth. d. 1. c. 126. not. 63. Hodiè *Tabarca* Genuenſium oppidum.
* TABUCENSIS. Epiſtolæ ſynodicæ Patrum provinciæ Proconſularis in concilio Lateranenſi ſub Martino ſubſcribit *Paulus Epiſcopus ſanctæ Eccleſiæ Tabucenſis.*
TACAPITANUS, notit. num. 5. coll. carth. d. 1. c. 133. not. 227.
TACIANÆ MONTENSIS. Conc. carth. anni 525. ſubſcribit *Ruffinus Epiſcopus Taciæ Montanæ*, conc. Cabarſuſſitano *Creſconius Tatienenſis*, & ep. ſynod. Patrum prov. Proconſ. *Probus Tatiamontenſis.*

PROVINCIA PROCONS.

TADUENSIS. Synodicæ Patrum provinciæ Proconſularis in concilio Lateranenſi ſub Martino ſubſcribit *Cyprianus Epiſcopus ſanctæ Eccleſiæ Taduenſis.*

TAGARATENSIS, notit. num. 43. coll. carth. d. 1. c. 128. not. 151.

TAGORENSIS, coll. carth. d. 1. c. 133. & 143. not. 201. & 275.

TAURACINENSIS. Synodicæ Patrum provinciæ Proconſularis in concilio Lateranenſi ſub Martino ſubſcribit *Clariſſimus Epiſcopus ſanctæ Eccleſiæ Tauracinæ.*

TELENSIS pro *Zellenſis*, notit. num. 14. coll. carth. d. 1. c. 135. not. 260.

TENNONENSIS, notit. num. 21. *Optatus Epiſcopus Tonnonenſis* ſubſcripſit concilio Carthaginenſi ſub Bonifacio ann. 525. Celebris eſt *Victor Tunonenſis* auctor Chronici.

* THEODALENSIS, ſeu *Theudalenſis* & corruptè *Eudalenſis*, notit. num. 53. coll. carth. d. 1. c. 126. not. 107.

TIBURICENSIS. Synodicæ Patrum provinciæ Proconſularis in concilio Lateranenſi ſub Martino ſubſcribit *Valerius Epiſcopus ſanctæ Eccleſiæ Tiburicenſis.*

TIBURNICENSIS. Ep. ſynodicæ Patrum provinciæ Proconſularis ſubſcribit *Creſcens Epiſcopus Eccleſiæ Tiburnicenſis.*

TIGIMMENSIS, coll. carth. d. 1. c. 133. not. 184.

TIJUCENSIS, fortè *Tyzicenſis*, coll. carth. d. 1. c. 126. not. 105.

* TIMIDENSIS, notit. num. 40. *Timidenſium Martyrum* feſtivitas celebratur in vetuſto Kalendario Carthaginenſi ad XI. Kal. Junii. Hæc urbs *Timida regia* dicebatur, cujus Epiſcopum Fauſtum Confeſſorem laudat Auguſtinus lib. 7. de baptiſmo contra Donatiſtas cap. 22. qui quidem adfuit concilio Carthaginenſi ſub Cypriano. *Reſtitutus Epiſcopus Timidenſium regiorum* ſubſcripſit concilio Carthaginenſi ſub Bonifacio. Inter Epiſcopos provinciæ Proconſularis in concilio Lateranenſi ſub Martino ſubſcripſit *Felix Epiſcopus Eccleſiæ Timidenſis.*

TINNISENSIS, notit. num. 32.

TISILITANUS, coll. carth. d. 1. c. 121. not. 50. Peutingerus *Tichillam* locat in provinciâ Proconſulari.

TITULITANUS, notit. num. 51. coll. carth. d. 1. c. 126. not. 95.

TIZZICENSIS. Synodicæ Patrum provinciæ Proconſularis in concilio Lateranenſi ſub Martino ſubſcribit *Vitalis Epiſcopus ſanctæ Eccleſiæ Tizzicenſis.*

TRISIPENSIS, ſeu *Triſipellenſis*, coll. carth. d. 1. c. 128. not. 113.

* TUBURBITANORUM MAJORUM, coll. carth. d. 1. c. 133. & 135. not. 170. & 259. Inter Epiſcopos Africæ in concilio Arelat. I. ſubſcribit *Fauſtus Epiſcopus de civitate Tuborbitanâ.* Synodicæ Patrum provinciæ Proconſularis in concilio Lateranenſi ſub Martino ſubſcribit *Germanus Epiſcopus ſanctæ Eccleſiæ Ciumtuturbo*, quem hujus urbis Epiſcopum eſſe nullus dubito. Scriptum erat *Civ.m. Tuturbo*, hoc eſt, *Civitatis majoris Tuturbitanæ*, undè vitio exſcriptoris factum eſt *Ciumtuturbo.*

* TUBURBITANORUM MINORUM, notit. num. 52. coll.

carth.

carth. d. 1. c. 133. not. 170.

*TUBURSICUBURENSIS, coll. carth. d. 1. c. 121. not. 43. PROVINCIA PROCONS.

*TUCABORENSIS, coll. carth. d. 1. c. 208. not. 426.

TUGGENSIS, ſeu *Municipii Togiæ*, coll. carth. d. 1. c. 187. not. 318.

TULANENSIS, notit. num. 54.

TUNEIENSIS, coll. carth. d. 1. c. 128. not. 110.

*TURENSIS, coll. carth. d. 1. c. 121. not. 54.

TURUDENSIS, fortè *Turuſenſis*, coll. carth. d. 1. c. 126. not. 99.

*TURUZITANUS, coll. carth. d. 1. c. 133. not. 187.

*VALLITANUS, coll. carth. d. 1. c. 135. not. 249.

VUCRENSIS, ſeu *Verenſis*, notit. num. 26. coll. carth. d. 1. c. 208. not. 428. In concilio Arelat. I. ſubſcribit *Vitalis Epiſcopus de civitate Verenſium.*

UCULENSIS, coll. carth. d. 1. c. 128. not. 130.

VILLÆ-MAGNENSIS, coll. carth. d. 1. c. 133. not. 173.

VILTENSIS, ſeu *Biltenſis*, coll. carth. d. 1. c. 208. not. 431. Inter Epiſcopos Afros in ſubſcriptionibus concil. Arelat. I. reperitur *Surgentius Epiſcopus de civitate Poco-feltis*, fortè legendum *Vico-Beltis.*

*VINENSIS, coll. carth. d. 1. c. 128. not. 132. *Vinæ* civitatis mentio fit in Itinerario Antonini, Peutingero *Vina* vicus, Anonymo Ravenn. *Benda.*

VISICENSIS, coll. carth. d. 1. c. 126. not. 69.

*VOLITANUS, notit. num. 28. coll. carth. d. 1. c. 128. not. 146.

URCITANUS, ſeu *Uci-majoris*, notit. num. 20. coll. carth. d. 1. c. 134. not. 220.

URUGITANUS, fortè *Uracitanus*, ſeu *Urcitanus*, notit. num. 20. coll. carth. d. 1. c. 187. not. 315.

*UTICENSIS, notit. num. 22. coll. carth. d. 1. c. 128. not. 128. Inter Epiſcopos qui concilio Arelat. I. ſubſcripſerunt, invenitur *Victor Epiſcopus de civitate Uticâ.*

*UTINENSIS, coll. carth. d. 1. c. 128. & 133. not. 135. & 169. Inter ſubſcriptiones concilii Arelatenſis I. occurrit nomen *Lampadii Epiſcopi de civitate Utinâ.*

UTINISENSIS, ſeu *Tinniſenſis*, notit. num. 32. coll. carth. d. 1. c. 126. not. 106.

UTMENSIS, ſeu *Utimmirenſis*, notit. num. 10. coll. carth. d. 1. c. 126. not. 66. & 104.

UVAZENSIS, vel *Uvazienſis*, coll. carth. d 1. c. 126. not. 94.

*UZALENSIS, notit. num. 7. collat. carth. c. 204. not. 404. Conc. carth. ſub Bonif. Aug. l. 22. de civit. Dei c. 8.

*UTZIPPARITANORUM, notit. num. 46. coll. carth. d. 1. c. 131. not. 157. In Tabulis Peutingerianis eſt *Uzippira.*

*UZITENSIS, ſeu *Uci minoris*, notit. num. 25. coll. carth. d. 1. c. 134. not. 220. *Uzita* ſex millibus diſtat à *Lepti* ex Hirtio.

Provincia Procons.

ZARNENSIS, seu *Zamensis*. Synodicæ Patrum provinciæ Proconsularis in concilio Lateranensi sub Martino subscribit *Vitalis Episcopus sanctæ Ecclesiæ Zarnensis*. In Tabulis Peutingerianis inter urbes provinciæ Proconsularis legitur *Zama Regia*.

ZEMTENSIS, coll. carth. d. 1. c. 133. not. 188.

* ZICENSIS, fortè *Ziggensis*, notit. num. 41. coll. carth. d. 1. c. 198. not. 356.

* ZURENSIS, coll. carth. d. 1. c. 133. not. 179.

Numidia

PROVINCIA NUMIDIÆ.

* AMBURENSIS, seu *Amphorensis*, notit. num. 11. coll. carth. d. 1. c. 121. not. 30.

* AMMEDERENSIS, coll. carth. d. 1. c. 126. not. 97.

AQUÆNOVENSIS, notit. num. 73. coll. carth. d. 1. c. 198. not. 361.

* AQUENSIS, coll. carth. d. 1. c. 198. not. 365.

ARENSIS, coll. carth. d. 1. c. 201. not. 378.

ARSICARITANUS, notit. num. 57.

AUGURITANUS, notit. num. 35. coll. carth. d. 1. c. 126. not. 84.

AURUSULIANENSIS, coll. carth. d. 1. c. 206. not. 413.

AUSUCURRENSIS, notit. num. 15.

AUZAGENSIS, seu *Ausvagensis*, coll. carth. d. 1. c. 176. not. 289.

* AZURENSIS, vel *Ajurensis*, coll. carth. d. 1. c. 188. not. 321.

BABRENSIS, notit. num. 74.

* BAGAITANUS. Fortè idem cum uno è *Vagensibus*. Vide notam 4. in lib. 3. Optati.

* BAMACCORENSIS, notit. num. 14. coll. carth. d. 1. c. 128. not. 137.

* BAZARITANUS, seu *Vazaritanus*, notit. num. 32. coll. carth. d. 1. c. 129. not. 154.

BAZIENUS, seu *Bazitensis*, coll. carth. d. 1. c. 182 not. 300.

BELALITENSIS, seu *Belesasensis*, notit. num. 106. coll. carth. d. 1. c. 126. not. 68.

* BOFETANUS, vel *Bosetanus*, notit. num. 63. coll. carth. d. 1. c. 120. not. 28.

BUCCONIENSIS, seu *Bocconiensis*, notit. num. 13. coll. carth. d. 1. c. 198. not. 354.

* BURUGIATENSIS, seu *Burcensis*, notit. num. 5. coll. carth. d. 1. c. 201. not. 389.

CÆLIANENSIS, notit. num. 49.

CÆSARIENSIS, notit. num. 47. coll. carth. d. 1. c. 132. not. 159.

NUMIDIA

CALAMENSIS, notit. num. 3. coll. carth. d. 1. c. 139. not. 266.
CAPSENSIS, coll. carth. d. 1. c. 208. not. 437. ubi *Capsæ* oppidi Numidiæ inter solitudines fit mentio diversi ab eo qui in Byzacenâ.
CASARUM MEDIANENSIUM, notit. num 29. coll. carth. d. 1. c. 135. not. 255.
CASENSIS CALANENSIS, notit. num. 43. coll. carth. d. 1. c. 133. not. 224.
CASENSIUM NIGRENSIUM, notit. num. 58. coll. carth. d. 1. c. 149. not. 278.
CASTELLANUS, notit. num. 4. *Castelli* in Numidiâ meminêre Salustius & Hirtius.
CASTELLO-TITULITANUS, notit. num. 51.
CATAQUENSIS, notit. num. 68. coll. carth. d. 1. c. 143. not. 271.
*CENTENARIENSIS, notit. num. 39. coll. carth. d. 1. c. 133. not. 212.
CENTURIENSIS, notit. num. 95. coll. carth. d. 1. c. 126. not. 81.
*CENTURIONENSIS, notit. num. 6. coll. carth. d. 1. c. 202. not. 401.
*CERAMUNENSIS, seu *Ceramussensis*, coll. carth. d. 1. c. 133. not. 232.
*CONSTANTINIENSIS, seu *Cirtensis*, vel *Circensis*, notit. num. 83. coll. carth. d. 1. c. 158 not. 264.
*CUICULITANUS, notit. num. 10. coll. carth d. 1. c. 121. not. 35.
*CULLITANUS. Est in Numidiâ *Cullu* municipium, cujus mentio fit in Itinerario Antonini & in Tabulis Peutingerianis, hodiè *Collo*, cujus loci potiùs dicendi sunt Episcopi *Victor* & *Fidentius*, de quibus in collat. Carthaginensi cap. 126. & 201. quàm *Culusitanæ* urbis in Byzacenâ, atque hinc emendanda nota 87.

*DIANENSIS, coll. carth. d. 1. c. 198. not. 352. *Diana* in Itinerario Antonini reperitur.

FATENSIS, notit. num. 107.
FESSEITANUS, notit. num. 12.
FORMENSIS, notit. num. 104. coll. carth. d. 1. c. 209. not. 442.
FORMENSIS, notit. num. 108.
*FOSSALENSIS, seu potiùs *Fussalensis*, notit. num. 21. *Fussala* castellum quadraginta tantùm millibus ab Hippone-regio dissitum & ab ejus diœcesi avulsum tempore sancti Augustini, ut docet epistola 209. Miracula ibidem sancti Stephani meritis edita narrat idem lib. 22. de civit. Dei cap. 8.

GARBENSIS, notit. num. 102. coll. carth. d. 1. c. 209. not. 441.
GAUDIABENSIS, seu *Gazabianensis*, notit. num. 93. coll. carth. d. 1 c. 201 not. 387.
GAURIANENSIS, notit. num. 99.

* GAZAUFALENSIS, notit. num. 2. In concilio Carthaginensi sub Cypriano subscripsit *Martyr Salvianus à Gauzafala : Gauzaphna* Ptolemæo : Procopio *Gazophila.* In Tabulis Peutingerianis habetur *Gazaupala.*

* GEMELLENSIS, coll. carth. d. I. c. 206. not. 414.

* GERMANIENSIS, notit. num. 97. coll. carth. d. I. c. 120. not. 26.

GIBBENSIS, seu *Gilbensis*, notit. num. 40. coll. carth. d. I. c. 201. not. 391.

GILBENSIS, seu *Castro-Galbensis*, notit. num. 90. coll. carth. d. I. not. 391.

DE GIRU-TARAZI. notit. num. 121.

GUIRENSIS, seu *Girensis*, notit. num. 9. coll. carth. d. I. c. 121. not. 34.

* HIPPONENSIUM-REGIORUM, coll. carth. d. I. c. 138. not. 262.

HOSPITENSIS, notit. num. 110. coll. carth. d. I. c. 133. not. 195.

* IDASSENSIS, notit. num. 27. coll. carth. d. I. c. 182. not. 298.

* IDICRENSIS, notit. num. 16. coll. carth. d. I. c. 128. not. 145.

JUCUNDIANENSIS, coll. carth. d. I. c. 180. not. 296.

IZIRIANENSIS, seu *Hizirzadensis*, notit. num. 55. coll. carth. d. I. c. 133. not. 213.

* LAMASUENSIS, notit. num. 112. coll. carth. d. I. c. 128. not. 143.

* LAMBESITANUS. *Lamesâ*, seu *Lambesâ*, Ptolemæo & Antonino: Numidiæ urbs, cujus Episcopus *Januarius* subscribit concilio Carthaginensi sub Cypriano. *Privati* hæretici in *Lambesitanâ* coloniâ damnati meminit Cyprianus epist. 55. Duplex *Lambesitanus* Episcopus occurrit in concilio Carthaginensi sub Cypriano, unus num. 6. alter num. 75.

LAMBIENSIS, seu *Lambesitanus.* coll. carth. d. I. c. 201. not. 375.

* LAMBIRITENSIS, seu *Lambiritanus*, notit. num. 19. coll. carth. d. I. c. 206. not. 412. *Lambiridis* apud Peutingerum occurrit.

LAMIGGIGENSIS, notit. num. 101. coll. carth. d. I. c. 133. 187. & 198. not. 163.

LAMIGGIGENSIS, notit. num. 122. coll. carth. d. I. ibid.

* LAMFUENSIS, seu *Lampuensis*, notit. num. 87. coll. carth. d. I. c. 133. not. 222. *Lambasudis* apud Peutingerum.

LAMSORTENSIS, notit. num. 23. coll. carth. d. I. c. 149. not. 282.

* LEGENSIS, notit. num. 78. coll. carth. d. I. c. 121. not. 39.

LEGENSIS, notit. num. 85. coll. carth. d. I. c. 187. not. 39. In concilio Arelatensi I. subscribit *Victor Episcopus de civitate Legisvolumini provinciæ Numidiæ.* Fortè is est *Legensis.*

* LIBERALIENSIS, coll. carth. d. I. c. 133. not. 223.

LUGURENSIS, notit. num. 82.

MADAURENSIS

Numidia

*MADAURENSIS, notit. num. 60. coll. carth. d. 1. c. 126. not. 61. *Madurus* occurrit apud Ptolemæum.

MADENSIS, notit. num. 37. *Limitis Madensis* mentio fit in notitiâ imperii sect. 55.

*MAGARMELITANUS, notit. num. 103. coll. carth. d. 1. c. 126. not. 60.

MARCELLIANENSIS, seu *de Giru Marcelli*, notit. num. 52. coll. carth. d. 1. c. 133. not. 174.

*MAGOMAZIENSIS, seu *Macomadiensis*, notit. num. 84. coll. carth. d. 1. c. 116. not. 16.

*MASCULITANUS, notit. num. 94. coll. carth. d. 1. c. 128. not. 122.

MATHARENSIS, notit. num. 38. coll. carth. d. 1. c. 120. not. 27.

*MAXIMIANENSIS, notit. num. 119.

MAZACENSIS, notit. num. 81. coll. carth. d. 1. c. 215. not. 445.

METENSIS, notit. num. 46. coll. carth. d. 1. c. 126. not. 79.

*MESAR FELTENSIS, coll. carth. d. 1. c. 198. not. 360.

MIDLENSIS, seu *Midilensis*, notit. num. 41. coll. Carth. d. 1. c. 193. not. 329.

*MILEVITANUS, notit. num. 114. Vide notam 1. ad lib. I. Optati pag. 1.

*MONTENUS, seu *Montensis*, notit. num. 25. coll. carth. d. 1. c. 121. not. 52.

*MOXORITANUS, notit. num. 76.

MULIENSIS, notit. num. 109.

MUNICIPENSIS, notit. num. 56. Fortè idem qui dicitur *Municipii Tulliensis* in concilio Carthaginensi anni 525. cui subscribit *Marianus Episcopus Municipii Tulliensis* Numidiæ Legatus.

*MUSTITANUS, notit. num. 71. coll. carth. d. 1. c. 206. not. 53.

*MUTUGENNENSIS, coll. carth. d. 1. c. 133. not. 191.

NARATCATENSIS, notit. num. 100. Concilio Carthaginensi anni 525. sub Bonifacio subscribit *Columbus Episcopus plebis Naraccatensis.*

NICIBENSIS, fortè *Nibensis*, notit. num. 8. coll. carth. d. 1. c. 201. not. 381.

NOBABARBARENSIS, seu *Novabarbarensis*, notit. num. 26.

NOBACÆSAREENSIS, notit. num. 31. Idem fortè locus qui *Vicus Cæsaris* dicitur in concilio Carthaginensi sub Cypriano, & *Vicus Augusti* in concilio Cabarsussitano.

NOBAGERMANIENSIS, seu *Novagermaniensis*, notit. num. 28. Diversa à *Germaniâ* quæ num. 97. *Seniores Novæ Germaniæ* semel & iterùm memorantur in codice canonum Ecclesiæ Africanæ can. 100.

*NOBASPARSENSIS, notit. num. 45. *Novæsparsæ* meminit Antoninus in Itinerario haud procul à Sitifi.

NUMIDIA * NOVAPETRENSIS. Antoninus in Itinerario habet *Nova-petra.* Coll. carth. d. 1. c. 187. not. 311.

NOVASINENSIS, ſeu *Nobaſinenſis*, coll. carth. d. 1. c. 121. not. 32.

OCTAVENSIS, notit. num. 36. Urbs Numidiæ. Concilio Carthaginenſi ſub Cypriano interfuit *Victor ab Octavo. Octavenſis* loci meminit Optatus lib. 3.

PUTIENSIS, notit. num. 17. coll. carth. d. 1. not. 281.

PUDENTIANENSIS, notit. num. 44 coll. carth. d. 1. c. 201. not. 385. *Vide* de eadem Eccleſiâ ep. 33. l. 2. Gregorii magni ad finem Monumentorum noſtrorum.

REGIANENSIS, notit. num. 91. Gregorius magnus lib. 10. ep. 32. ſcribit ad Columbum Numidiæ Epiſcopum occaſione *Paulini* cujuſdam *Regenſis Epiſcopi*, quem *Regianenſem* eſſe ſuſpicatur Theodericus Ruinart.

RESPECTENSIS, notit. num. 79.

* RESSIANENSIS, ſeu *Reſſanenſis*, notit. num. 34. coll. carth. d. 1. c. 126. not. 64.

* ROTARIENSIS, coll. carth. d. 1. c. 187. not. 319.

* RUSICCADIENSIS, coll. carth. d. 1. c. 198. not. 350. *Ruſſicade* portus erat olim *Conſtantinæ*, nunc *Succaicade*.

* RUSTICIANENSIS, notit. num. 61. coll. carth. d. 1. c. 198. not. 374.

* SELEUCIANENSIS, notit. num. 116. coll. carth. d. 1. c. 121. not. 42.

SIGUITENSIS, ſeu *Suggitanus*, notit. num. 18. coll. carth. d. 1. c. 197 not. 340.

SILENSIS, notit. num. 92.

SILLITANUS, notit. num. 54. coll. carth. d. 1. c. 128. not. 115.

* SINITENSIS, notit. num. 67. coll. carth. d. 1. c. 202. not. 398.

SISTRONIANENSIS, notit. num. 64.

SUAVENSIS, vel *Suabenſis*, notit. num. 96. coll. carth. d. 1. c. 133. not. 194.

SUSICAZIENSIS, notit. num. 30.

* TABUDENSIS, notit. num. 42. coll. carth. d. 1. c. 133. not. 208.

* TACARATENSIS, notit. num. 113. coll. carth. d. 1. c. 121. not. 41.

* TAGASTENSIS, notit. num. 118. coll. carth. d. 1. c. 136. not. 261.

* TAGORENSIS, notit. num. 20. coll. carth. d. 1. c. 133. not. 201.

* TAMOGADENSIS, ſeu *Tamugadenſis*, notit. num. 77. coll. carth. d. 1. c. 128. not. 142. *Tamugadæ* meminit Procopius quam dicit ſitam

esse ad calcem montis Aurazii, qui hodie quoque vocatur *Auraz*. NUMIDIA
*TEGULATENSIS, seu *Teglatensis*, notit. num. 69. coll. carth. d. 1. c. 198. not. 355.
*TEVESTINUS, seu *Tebestinus*, vel *Tibestinus*, notit. num. 75. coll. carth. d. 1. c. 121. & 180. not. 40. & 292.
THARASENSIS, notit. num. 53. Concilio Carthaginensi sub Cypriano interfuit *Zozimus à Tharasâ*.
*TIBILITANUS, notit. num. 66. coll. carth. d. 1. c. 197. not. 50. & 344. & not. 45. in l. 1. Optati.
TIGILLAVENSIS, seu *Tigillabensis*, notit. num. 33. coll. carth. d. 1. c. 133. not. 210.
*TIGISITANUS, notit. num. 89. coll. carth. d. 1. c. 135. not. 257.
*TIGNICENSIS, coll. carth. d. 1. c. 133. not. 176.
TINISTENSIS, seu *Tinisensis*, coll. carth. d. 1. c. 180. not. 295.
*TIPASENSIS, notit. num. 65. Diversa hæc *Tipasa* à Mauritaniæ Cæsariensis urbe, de quâ Optatus lib. 2. §. 18. p. 38. *Firmus Episcopus Ecclesiæ Tipasensis* Numidiæ provinciæ Legatus subscripsit concilio Carthaginensi sub Bonifacio anno 525. & adfuit concilio V. generali.
*TISEDITENSIS, vel *Tiseditanus*, seu *Tididitanus*, notit. num. 24. coll. carth. d. 1. c. 135. not. 258.
*TUBINIENSIS, seu *Tubunensis*, notit. num. 72. coll. carth. d. 1. c. 121. not. 31. Ptolemæo *Tunuba* prope Mustim.
*TUBURNICENSIS. Apud Ptolemæum reperitur inter oppida Numidiæ *Tuburnica*, cujus crediderim Episcopum Æneam *à Tuburnice*, de quo coll. carth. diei 1. c. 215. not. 453.
*TUBURSICENSIS, notit. num. 22. coll. carth. d. 1. c. 143. not. 270.
*TUCCENSIS, coll. carth. d. 1. c. 65. & 130. not. 13. & 156.
A TURRE ROTUNDA, fortè *à Robundâ*, coll. carth. d. 1. c. 208. not. 420.
DE TURRES-AMMENIARUM, notit. num. 105.
TURRIS-CONCORDIENSIS, notit. num. 86.

VADENSIS, notit. num. 117.
VADESITANUS, notit. num. 98. coll. carth. d. 1. c. 126. not. 103. *Vasidice* occurrit in Tabulis Peutingerianis.
*VAGEATENSIS, seu *Vagadensis*, vel *Vagradensis*, notit. num. 111. coll. carth. d. 1. c. 180. not. 297. Erat urbs sita ad flumen Vagradam, quæ dicitur à Polybio *Macar*, & hodie fluvius Bagradas *Magerada* appellatur.
*VAGENSIS, vel *Vadensis*, notit. num. 7. coll. carth. d. 1. c. 215. not. 450.
VAGROTENSIS, notit. num. 88.
VAIANENSIS, seu *Baianensis*, coll. carth. d. 1. c. 99. not. 9. & 14.
*VELESITANUS, notit. num. 80. coll. carth. d. 1. c. 135. not. 192. & 234. In Tabulis Peutingerianis *Velesi* habetur.
*VESELITANUS, seu *Vegeselitanus*, notit. num. 59. coll. carth. d. 1. c. 135. not. 192. & 234.

* VESCERITANUS, pro *Berceritanus*, notit. num. 1. coll. carth. d. 1. c. 120. not. 18.
VICENSIS, ſeu *Vicopacenſis*, notit. num. 123. coll. carth. d. 1. c. 143. not. 277.
* VILLAREGENSIS, notit. num. 62. coll. carth. d. 1. c. 128. not. 139.
ULLITANUS, notit. num. 115.

ZABENSIS, notit. num. 70. coll. carth. d. 1. c. 198. not. 362.
* ZAMENSIS, coll. carth. d. 1. c. 121. not. 44.
* ZARAITENSIS, ſeu *Zarattenſis*, notit. num. 120. coll. carth. d. 1. c. 128. not. 138.
ZATTARENSIS, notit. num. 50. coll. carth. d. 1. c. 128. not. 121.
ZERTENSIS, coll. carth. d. 1. c. 187. not. 314.
ZUMMENSIS, coll. carth. d. 1. c. 113. not. 15.

BYZACENA.

PROVINCIA BYZACENA.

ABARADIRENSIS, notit. num. 23.
* ABIDENSIS. In provinciâ Byzacenâ ex Ptolemæo.
* ACOLITANEUS, ſeu *Acolitanus*, notit. num. 59. *Quinctus* hujus Eccleſiæ Epiſcopus ſubſcribit epiſtolæ Patrum Byzacenorum in concilio Lateranenſi ſub Martino.
* ADRUMETINUS, coll. carth. d. 1. c. 126. not. 67.
AFUFENIENSIS, notit. num. 2.
* AGGARITANUS, notit. num. 108. coll. carth. d. 1. c. 126. not. 91.
AGGERITANUS, ſeu *Aggaritanus*, notit. num. 29. coll. carth. d. 1. c. 126. not. 91.
* AMUDARSENSIS, notit. num. 1. coll. carth. d. 1. c. 126. not. 93.
ANCUSENSIS, notit. num. 5. coll. carth. d. 1. c. 126. not. 101.
AQUÆ-ALBENSIS, notit. num. 52. coll. carth. d. 1. c. 197. not. 335.
* AQUENSIUM REGIORUM, notit. num. 86. coll. carth. d. 1. c. 126. not. 74.
AQUIABENSIS, notit. num. 26.
* ARSURITANUS, notit. num. 67. Ejuſdem fortè loci Epiſcopus erat qui epiſtolæ Patrum Byzacenorum in concilio Lateranenſi ſub Martino ſubſcribit *Bonifacius Epiſcopus ſanctæ Eccleſiæ Saſuritanæ.*
* AUTENTENSIS, notit. num. 104. Epiſtolæ Epiſcoporum provinciæ Byzacenæ in concilio Lateranenſi ſub Martino ſubſcribit *Optatus Epiſcopus ſanctæ Eccleſiæ Autentenſis.*
* AUZAGERENSIS, notit. num. 96. coll. carth. d. 1. c. 208. not. 424.

BAHANNENSIS, ſeu *Boanenſis*, vel *Banenſis*, notit. num. 73. coll. carth. d. 1. c. 126. not. 80.
BENNEFENSIS, ſeu *Beneſenſis*, notit. num. 4. coll. carth. d. 1. c. 133. not. 193.

BIZACIENSIS.

BIZACIENSIS. *Bizacii* oppidi in eâ provinciâ quæ Byzacena dicitur meminêre Ptolemæus & Procopius. BYZACENA.

BULELIANENSIS, notit. num. 16. Fortè hujus sedis Episcopus erat *Quodvultdeus Episcopus plebis Bullamensis*, qui subscripsit concilio Carthaginensi sub Bonifacio anno 525. *Bulula* meminit Plinius lib. 5. cap. 5.

CABARSUSSENSIS, coll. carth. d. 1. c. 208. not. 438.

* CAPSENSIS, notit. num. 60. coll. carth. d. 1. c. 126. & 208. not. 82. & 437.

CARCABIANENSIS, notit. num. 84. coll. carth. d. 1. c. 201. not. 380.

CARIANENSIS, seu *Casularum Carianensium*, notit. num. 58. collat. carth. c. 126. not. 90.

CEBARADEFENSIS. Epistolæ Patrum provinciæ Byzacenæ in concilio Lateranensi sub Martino subscribit *Mustulus Episcopus sanctæ Ecclesiæ Cebaradefensis.*

* CELLENSIS. Epistolæ Episcoporum provinciæ Byzacenæ in concilio Lateranensi sub Martino subscribit *Fortunius Episcopus Cellensis.*

CENCULIANENSIS, seu *Cunculianensis*, notit. num. 114. coll. carth. d. 1. c. 128. not. 118.

* CILLITANUS, seu *Cilitanus*, notit. num. 64. coll. carth. d. 1. c. 128. not. 124.

CINCARITENSIS, seu *Cincaritanus*, fortè *Circinitanus*, notit. num. 47. coll. carth. d. 1. c. 133. not. 217.

CREPERULENSIS, seu *Crepedulensis*, notit. num. 40. coll. carth. d. 1. c. 133. not. 202.

CUFRUTENSIS, notit. num. 62. coll. carth. d. 1. c. 128. not. 152.

CULULITANUS, notit. num. 56. coll. carth. d. 1. c. 126. not. 87.

CUSTRENSIS, fortè *Castrensis*, notit. num. 15.

DICENSIS. Epistolæ Episcoporum provinciæ Byzacenæ in concilio Lateranensi sub Martino subscribit *Candidus Episcopus Ecclesiæ Patriæ-dicensis.*

DECORIANENSIS, vel *Detorianensis*, notit. num. 12. Epistolæ Episcoporum provinciæ Byzacenæ in concilio Lateranensi sub Martino subscribit *Pachasius Episcopus sanctæ Ecclesiæ Detorianensis.* Fortè idem est ac *Turensis* infrà.

DIONYSIANENSIS, notit. num. 111. coll. carth. d. 1. c. 198. not. 359.

DURENSIS, notit. num 61.

EGNATIENSIS, notit. num. 30.

* ELIENSIS, vel *Heliensis*, notit. num. 101. coll. carth. d. 1. c. 126. not. 72.

BYZACENA.

FEBIANENSIS, ſeu *Rebianenſis*, notit. num. 69. Epiſtolæ Epiſcoporum provinciæ Byzacenæ in concilio Lateranenſi ſub Martino ſubſcribit *Saluſtius Epiſcopus ſanctæ Eccleſiæ Rebianenſis.*

FERADITANÆ MAJORIS, vel *Feradimaienſis*, notit. num. 39. coll. carth. d. 1. c. 126. not. 61.

FERADITANÆ MINORIS, ſeu *Peradamienſis*, notit. num. 31. coll. carth. d. 1. c. 133. not. 215.

FILACENSIS, notit. num. 79.

FORATIANENSIS, notit. num. 66.

FORONTONIANENSIS, notit. num. 68.

FRONTONIANENSIS, notit. num. 71.

GAGUARITANUS, ſeu *Gauvaritanus*, notit. num. 100. coll. carth. d. 1. c. 128. not. 148.

GATIANENSIS, notit. num. 22. coll. carth. d. 1. c. 198. not. 368.

GERNISITANUS. Epiſtolæ Patrum Byzacenorum in concilio Lateranenſi ſub Martino ſubſcribit *Felix Epiſcopus Eccleſiæ Municipii à Gerniſis.* Fortè idem eſt cum *Segermitano.*

GUMMITANUS, notit. num. 89. coll. carth. d. 1. c. 215. not. 449.

GURGAITENSIS, notit. num. 78. Concilio Carthaginenſi ſub Cypriano interfuit *Felix à Gurgitibus.*

* HERMIANENSIS, notit. num. 32. coll. carth. d. 1. c. 133. not. 200. Procopius *Hermionem* in his locis nominat.

HIERPINIANENSIS, ſeu *Irpinianenſis*, notit. num. 53. coll. carth. d. 1. c. 133. not. 199.

HIRENENSIS, ſeu *Irenſis*, notit. num. 94. coll. carth. d. 1. c. 215. not. 448.

* HORREÆ CÆLIENSIS, notit. num. 113. coll. carth. d. 1. c. 201. not. 384.

JUBALTIANENSIS, notit. num. 106. coll. carth. d. 1. c. 128. not. 117.

JUNCENSIS, notit. num. 105. coll. carth. d. 1. c. 187. not. 313.

LIMMICENSIS. Epiſtolæ Epiſcoporum prouinciæ Byzacenæ in concilio Lateranenſi ſubſcribit *Donatus Epiſcopus ſanctæ Eccleſiæ Limmicenſis.*

* LEPTIMINENSIS, notit. num. 36. coll. carth. d. 1. c. 121. not. 48.

* MACOMADIENSIS, vel *Macomazienſis*, coll. carth. d. 1. c. 197. not. 333.

MACRIANENSIS MAJORIS, notit. num. 80. coll. carth. d. 1. c. 126. not. 56.

* MANDASUMITANUS, ſeu *Madaſſumitanus*, notit. num. 110.

coll. carth. d. 1. c. 187. not. 307. BYZACENA.

MARAGUIENSIS, notit. num. 74. Fortè is eſt qui in epiſtolâ ſynodicâ Patrum Byzacenorum relatâ in concilio Lateranenſi ſub Martino dicitur *Taraquenſis*.

* MARAZANENSIS, notit. num. 49. coll. carth. d. 1. c. 133. not. 198.

* MASCLIANENSIS, notit. num. 9. coll. carth. d. 1. c. 208. not. 429.

* MASSIMANENSIS, ſeu *Maximianenſis*, notit. num. 43. Epiſtolæ Patrum Byzacenorum in concilio Lateranenſi ſub Martino ſubſcripſit *Bonifacius Epiſcopus ſanctæ Eccleſiæ Juſtini ac Maximienſis*.

MACTARITANUS, notit. num. 25. coll. carth. d. 1. c. 202. not. 219.

MATARITANUS, ſeu *Mattaritanus*, notit. num. 50. coll. carth. d. 1. c. 133. not. 219.

MATERIANENSIS, notit. num. 90.

* MEDEFESSITANUS, ſeu *Meneſeſſitanus*, notit. num. 57. coll. carth. d. 1. c. 135. not. 254.

* A MEDIANIS ZABUNIORUM, ſeu *Medianenſis*, notit. num. 27. coll. carth. d. 1. c. 203. not. 403.

MIBIARCENSIS. Epiſtolæ Epiſcoporum provinciæ Byzacenæ in concilio Lateranenſi ſubſcribit *Joannes Epiſcopus Eccleſiæ Mibiarcenſis*.

* MIDICENSIS, coll. carth. d. 1. c. 187. not. 309.

MIDITENSIS, notit. num. 6. coll. carth. d. 1. c. 142. not. 267.

MIRICIANENSIS, fortè *Mimianenſis*, notit. num. 72. Epiſtolæ Patrum Byzacenorum in concilio Lateranenſi ſub Martino ſubſcripſit *Saturninus Epiſcopus ſanctæ Eccleſiæ Miricianenſis*.

MOZOTCORITANUS, notit. num. 91.

MUZUCENSIS, notit. num. 42. coll. carth. d. 1. c. 133. not. 190.

* NARENSIS, notit. num. 11. coll. carth. d. 1. c. 206. not. 411.

NATIONENSIS, notit. num. 75. coll. carth. d. 1. c. 208. not. 439.

* NEBBITANUS, fortè *Neptitanus*, notit. num. 14. coll. carth. d. 1. c. 197. not. 342. cui adde *Neptem* in Anonymo reperiri & in Tabulis Peutingerianis.

OCTABENSIS, notit. num. 38.

OCTABIENSIS, notit. num. 24.

OPPENNENSIS, notit. num. 82.

PEDERODIANENSIS, notit. num. 46.

A PISSANIS, ſeu *Peſanis*, coll. carth. d. 1. c. 184. not. 301.

* PRÆCAUSENSIS, notit. num. 51. Fortè *Præciſu* prope *Leptim minorem*.

* PRÆSIDIENSIS, notit. num. 76. coll. carth. d. 1. c. 208. not. 434.

PUTIZIENSIS, ſeu *Putienſis*, notit. num. 18. coll. carth. d. 1. c. 149. not. 281.

BYZACENA.

QUÆSTORIANENSIS, notit. num. 87. Epiſtolæ Patrum provinciæ Byzacenæ in concilio Lateranenſi ſub Martino ſubſcribit *Stephanus Spesindeo Epiſcopus ſanctæ Eccleſiæ Quæſtorianenſis.*

RUFINIANENSIS, notit. num. 85. coll. carth. d. 1. c. 128. not. 123.

* RUSFENSIS, ſeu *Ruſpenſis*, notit. num. 102. coll. carth. d. 1. c. 121. not. 29.

* RUSPITENSIS, coll. carth. d. 1. c. 121. not. 29.

SCEBATIANENSIS, vel *Sebaſtianenſis*, notit. num. 45.

SEBERIANENSIS, notit. num. 10.

SEGERMITENSIS, ſeu *Segermitanus*, notit. num. 99. coll. carth. d. 1. c. 126. not. 59.

* SEPTIMUNICIENSIS, notit. num. 3. Memoratur *Septimunicia* ab Antonino in Itinerario.

* SUBLECTINUS, vel *Sullectinus*, notit. num. 93. In Anonymo Ravennensi habetur *Sublecte*, in Tabulis Peutingerianis *Sublecti.* Procopius lib. 1. de bello Vandal. *Syllectum* maritimum oppidum vocat, quod primum appulit Belizarius, & indè per Leptim & Adrumetum *Graſſam* pervenit, poſteà *Decimum*, qui locus 70. propè ſtadia Carthagine aberat. In concilio Bagaïenſi ann. 394. *Martianus Sullectinus* Donatiſta Epiſcopus ab aliis Donatiſtis fuit damnatus.

* SUFETANUS, notit. num. 21. coll. carth. d. 1. c. 142. not. 268.

* SUFETULENSIS, notit. num. 20. coll. carth. d. 1. c. 126. not. 85. Fortè ea quæ Abulfedæ *Sobaïtele.*

* SULIANIS, notit. num. 112. Fortè *Silvanæ*, ſeu *à Caſis Silvanæ. Silvanum* in Byzacenâ collocatur in Tabulis Peutingerianis. Epiſcopi hujus urbis fit mentio in collat. Carth. diei 1. c. 198. not. 357. ubi cujus provinciæ eſſet neſcire nos diximus: ſed in Tabulis Peutegerianis id poſteà didicimus.

TAGAMUTENSIS, notit. num. 19. coll. carth. d. 1. c. 126. not. 96.

TAGARAIENSIS, ſeu *Tagariatanus*, vel *Tagazenſis*, notit. num. 37. coll. carth. d. 1. c. 201. not. 382.

* TAGARBALENSIS, notit. num. 83. In Itinerario Antonini inter *Tacapem* & *Turrem Tamalleni* in limite Tripolitano occurrit *Agarlabas.*

TALAPTULENSIS, notit. num. 103.

TAMAZENUS, coll. carth. d. 1. not. 285.

* TAMBAIENSIS, vel *Tambeïtanus*, notit. num. 13. coll. carth. d. 1. c. 128. not. 125.

* TAPRURENSIS, coll. carth. d. 1. c. 135. not. 250.

* TAPSENSIS, notit. num. 109. *Tapſum* memorant Ptolemæus, Livius, Florus, Hirtius, Plinius, Tabulæ Peutingerianæ, & Anonymus Ravennas.

Ravennas. Hujus Episcopus *Vigilius Tapsensis* celebris scriptor. BYZACENA.

TARASENSIS, notit. num. 34.

* TASFALTENSIS, seu *Tasbaltensis*, notit. num. 63. coll. carth. d. 1. c. 128. not. 119.

* TELEPTENSIS, notit. num. 81. coll. carth. d. 1. c. 121. 198. & 208. not. 36. & 425.

* TEMONIANENSIS, seu *Temoniarensis*, notit. num. 97. coll. carth. d. 1. c. 126. not. 83.

* TENITANUS, notit. num. 33. coll. carth. d. 1. c. 120. not. 23.

TETCITANUS, notit. num. 77.

THEUZITANUS, seu *Theuditanus*, notit. num. 17. Plinius lib. 5. cap. 4. inter oppida libera *Theudense* memorat.

* THUSDRITANUS, coll. carth. d. 1. c. 121 not. 47. Idem fortè qui *Tuzudrumes* vocatur in concilio Carthaginensi anni 525. sub Bonifacio & qui *Turditanus*. Epistolæ Episcoporum provinciæ Byzacenæ in concilio Lateranensi sub Martino subscripsit *Benerius Episcopus Ecclesiæ civitatis Turditanæ*.

* TICENSIS, notit. num. 115. coll. Carth. d. 1. c. 121. not. 51.

TIGIENSIS, seu *Tiziensis*, notit. num. 65. coll. carth. d. 1. c. 120. not. 24.

TIGUALENSIS, seu *Ticualtensis*, notit. num. 95. coll. carth. d. 1. c. 126. not. 58.

TROFIMIANENSIS, seu *Trofinianensis*, notit. num. 35. coll. carth. d. 1. c. 133. not. 226.

TUBULBACENSIS, notit. num. 7. coll. carth. d. 1. c. 126. not. 78.

TUCCENSIS, coll. carth. d. 1. c. 130. not. 156.

* TURENSIS, seu *Turrensis*, notit. num. 28. coll. carth. d. 1. c. 121. not. 38.

TURREBLANDENSIS, notit. num. 98. coll. carth. d. 1. c. 208. not. 435.

* TURRETAMALLUMENSIS, notit. num. 55. coll. carth. d. 1. c. 126. not. 102.

* TUZURITANUS, seu *Tuziritanus*, notit. num. 48. coll. carth. d. 1. c. 120. not. 25.

VADENTINIANENSIS, seu *Valentinianensis*, notit. num 8. Epistolæ Patrum Byzacenorum in concilio Lateranensi sub Martino subscribit *Rodibaldus Episcopus sanctæ Ecclesiæ Valentinianensis.*

* VARARITANUS, notit. num. 70.

* VASSINASSENSIS & AQUIS, notit. num. *.

* VEGESELITANUS, coll. carth. d. 1. c. 133. not. 192.

A VICO-ATERI, seu *Vico-Ateriensis*, notit. num. 92. coll. carth. d. 1. c. 198. not. 353.

VICTORIANENSIS, notit. num. 88 coll. carth. d. 1. c. 201. not. 388.

VITENSIS, notit. num. 44. Hujus loci Episcopus erat *Victor*, qui fuit auctor historiæ Vandalicæ.

BYZACENA.

UNURICOPOLITANUS, notit. num. 107.

* USILENSIS, seu *Usulensis*, notit. num. 54. coll. carth. d. 1. c. 126. not. 92.

* UZABIRENSIS, seu *Unuzibirensis*, notit. num. 41. coll. carth. d. 1. c. 201. not. 395.

MAURITANIA CÆSAR. & TINGIT.

MAURITANIA CÆSARIENSIS ET TINGITANA.

ADQUESIRENSIS, notit. num. 66. coll. carth. d. 1. c. 188. not. 323.

ADSINNADENSIS, notit. num. 115.

ALAMILIARENSIS, notit. num. 33.

* ALBULENSIS, notit. num. 79. *Albularum* mentio fit in Itinerario Antonini & in Anonymo Ravennate.

* ALTABENSIS, notit. num. 10. Apud Anonymum Ravennatem ibi legitur *Ataba*. Est alia *Altaba* in Numidiâ ex Itinerario Antonini.

AMAURENSIS, notit. num. 35.

AMBIENSIS, notit. num. 46.

* AQUENSIS, notit. num. 24. coll. carth. d. 1. c. 135. not. 244.

* ARSINNARITANUS, notit. num. 95. *Arsennariæ* meminerunt Plinius, Ptolemæus, Antoninus, Anonymus Ravennas, & Pomponius Mela, ut coloniæ Romanæ.

BACANARIENSIS, notit. num. 40.

BALIANENSIS, notit. num. 91. Concilio Cabarsussitano interfuit *Pancratius Balianensis*.

* BAPARENSIS, notit. num. 98. Fortè *Vabarensis*, nam *Vabar* inter civitates Mauritaniæ Cæsariensis memorat Ptolemæus.

BARTIMISIENSIS, seu *Vardimissensis*, notit. num. 45. coll. carth. d. 1. c. 135. not. 242.

BENEPOTENSIS, notit. num. 44.

* BIDENSIS, notit. num. 85. *Bida* urbs à Ptolemæo memoratur inter civitates Mauritaniæ Cæsariensis. In notitiâ imperii sect. 54. habetur *Limes Bidensis* sub dispositione Ducis Mauritaniæ Cæsariensis.

BITENSIS, notit. num. 83.

* BLADIENSIS, seu *Badiensis*, coll. carth. d. 1. c. 121. not. 37.

BONCARENSIS, seu *Voncariensis*, notit. num. 62. coll. carth. d. 1. c. 208. not. 431.

BULTURIENSIS, notit. num. 89.

* CÆSARIENSIS, notit. num. 21. coll. carth. d. 1. c. 143. not. 274. Plerique putant oppidum esse qui nunc *Alger* dicitur, at istud cum Itinerariis non concinit; potiùs dici debet *Tenes*, quæ portum habet & insulam sicut olim *Cæsarea*.

CALTADRIENSIS, notit. num. 67.

CAPRENSIS, notit. num. 53.

* CAPUT-CILLENSIS, notit. num. 38. Mentio fit hujus loci in Itinerario Antonini & in Notitiâ Imperii.

* CARTENNITANUS, notit. num. 50. Urbs celebris cujus meminêre Ptolemæus, Pomponius Mela, Plinius. Victor hujus urbis Episcopus inter scriptores memoratur à Gennadio. *Rustici Cartenitani Episcopi* mentio fit apud Augustinum in libro de gestis cum Emerito.

* CASTELLANUS, notit. num. 75. coll. carth. d. 1. c. 135. & 180. not. 253. & 294.

CASTELLI-JABARITANUS, seu *Castelli-Aboritanus*, notit. num. 65.

* CASTELLI-MEDIANI, notit. num. 80. Apud Ammianum Marcellinum mentio fit *Mediani Munimenti.*

CASTELLI-TATROPORTENSIS, notit. num. 94.

CASTELLOMINORITANUS, notit. num. 31.

CASTELLO-RIPENSIS, notit. num. 119.

* CASTRANOBENSIS, notit. num. 74. Ea est urbs quam Antoninus in Itinerario *Castra nova* appellat, & Anonymus Ravennensis in Tingitanâ locat.

CASTRASEBERIANENSIS, notit. num. 73.

CATABITANUS, notit. num. 97.

* CATRENSIS, notit. num. 106.

CATULENSIS, notit. num. 48.

CISSITANUS, notit. num. 107. coll. carth. d. 1. c. 206. not. 418.

* COLUMPNATENSIS, notit. num. 12.

CORNICULANENSIS, notit. num. 4. *Corniclano* meminêre Anonymus Ravennas & Tabulæ Peutingerianæ.

Mauritania Cæsar. & Tingit.

* ELEFANTARIENSIS, notit. num. 96. Concilio Cabarsussitano adfuit *Miggin ab Elefantariâ*; sed duplex erat in Africâ locus hujus nominis, ut patet ex Anonymo Ravennate, quorum unus erat in provinciâ Proconsulari, ut etiam ex Tabulis Peutingerianis constat.

FALLABENSIS, notit. num. 28.

FIDOLOMENSIS, notit. num. 17.

FLENUCLETENSIS, notit. num. 84.

* FLORIANENSIS, notit. num. 32. Ptolemæus inter urbes Mauritaniæ Cæsariensis memorat *Floriam.*

FLUMENZERITANUS, notit. num. 30.

FRONTENSIS, notit. num. 58.

GIRUMONTENSIS, notit. num. 9.

* GGORENSIS. Concilio Carthaginensi sub Cypriano interfuit *Victor à Gor*, fortè *à Garrâ* urbe Mauritaniæ Cæsariensis de quâ Ptolemæus & Victor Vitensis.

MAURITANIA CÆSAR. & TINGIT.

GRATIANOPOLITANUS, notit. num. 81. coll. carth. d. 1. c. 135. not. 238.

* GUNUGITANUS, notit. num. 111. *Gunugitanæ* coloniæ meminit Plinius, & *Gunugus* habetur in Itinerario Antonini & apud Anonymum Ravennatem.

* GYPSARIENSIS, coll. carth. d. 1. c. 128. not. 147.

* ICOSITANUS, notit. num. 59. coll. carth. d. 1. c. 197. not. 336.
IDENSIS, notit. num. 14.
IDENSIS, notit. num. 16.
JOMMITENSIS, ſeu *Jonnitenſis*, coll. carth. d. 1. c. 208. not. 427.
ITENSIS, notit. num. 5.
JUNCENSIS, notit. num. 1.

* LAPIDIENSIS, notit. num. 61.
LARENSIS, coll. carth. d. 1. not. 158.

MAJUCENSIS, notit. num. 121.
* MALIANENSIS, ſeu *Milianenſis*, notit. num. 8. coll. carth. d. 1. c. 135. not. 245.
MAMMILLENSIS, notit. num. 78. coll. carth. d. 1. c. 135. not. 246.
MANAZENENSIUM REGIORUM, ſeu *Manaccenſeritanus*, notit. num. 82. coll. carth. d. 1. c. 201. not. 394.
* MASUCCABENSIS, notit. num. 42. Ammianus Marcellinus memorat fundum *Muzucane*.
MATURBENSIS, notit. num. 90.
* MAURENSIS, notit. num. 124. Anonymus Ravennas *Mauræ* in Tingitanâ meminit.
MAURIANENSIS, notit. num. 88.
MAXITENSIS, notit. num. 114.
MEDIENSIS, notit. num. 47.
* MINNENSIS, notit. num. 49. Concilio Carthaginenſi ſub Bonifacio ann. 525. ſubſcribit *Secundinus Epiſcopus Minenſis* provinciæ Mauritaniæ. *Minam* habet Antoninus in Itinerario. Eſt *Mina* fluvius ab Anonymo Ravennenſi memoratus, nunc ejuſdem nominis.
* MURUSTAGENSIS, notit. num. 25. Hodie in his locis eſt urbs *Muſtugan*.
MUSERTITANUS, ſeu *Mutecitanus*, notit. num. 76. coll. carth. d. 1. c. 133. not. 196.

NABALENSIS, notit. num. 122.
NASBINCENSIS, notit. num. 39.
NOBENSIS, notit. num. 19. coll. carth. d. 1. c. 215. not. 451.
NOBICENSIS, notit. num. 7.
NOVENSIS, ſeu *Nobenſis*, notit. num. 93. coll. carth. d. 1. c. 215. not. 451.

NUMID.

NUMIDIENSIS, ſeu *Numidenſis*, notit. num. 118. coll. carth. d. 1. c. 188. not. 325. MAURITANIA CÆSAR. & TINGIT.

NURCONENSIS, ſeu *Murconenſis*, notit. num. 102. coll. carth. d. 1. c. 135. not. 252.

* OBBENSIS, ſeu *Obbitanus*, notit. num. 56. coll. carth. d. 1. c. 193. not. 327.

OBORITANUS, notit. num. 72.

OBORITANUS, notit. num. 126.

* OPPIDONEBENSIS, notit. num. 64. *Oppidi-novi* meminêre Ptolemæus, Plinius, Antoninus, & Anonymus Ravennas.

* OPINENSIS, ſeu *Oſpinenſis*. In concilio Carthaginenſi anni 419. ſub Aurelio interfuit *Leo Epiſcopus Oſpinenſis* Legatus Mauritaniæ Tingitanæ.

PAMARIENSIS, notit. num. 43.

* QUIDIENSIS, notit. num. 2. coll. carth. d. 1. c. 143. not. 273.

* REGIENSIS, notit. num. 51.

* REPERITANUS, notit. num. 70.

* RUSADITANUS, notit. num. 69. *Ruſadir* colonia celebris Antiquis. Hujus meminêre Ptolemæus, Plinius, Antoninus, & Pomponius Mela, ſed tanquàm Tingitanæ provinciæ ubi eſt *Ruſſadir* Promontorium. At locus is de quo hîc agitur potiùs eſt *Ruſazus* colonia Auguſti quam Plinius, Ptolemæus, & Antoninus in Mauritaniâ Cæſarienſi recenſent.

* RUSGUNIENSIS, notit. num. 63. *Ruſguniæ coloniæ* mentio fit in Itinerario Antonini, apud Plinium & Anonymum Ravennatem. Concilio Carthaginenſi ſub Aurelio ann. 419. adfuit *Numerianus Ruſgunienſis* unus ex Legatis Mauritaniæ Cæſarienſis.

* RUSUBICCARIENSIS, ſeu *Ruſubicarenſis*, vel *Rubicarienſis*, notit. num. 77. coll. carth. d. 1. c. 197. not. 343.

* RUSUBIRITANUS, notit. num 22.

* RUSUCCURRITANUS, notit. num. 54. coll. carth. d. 1. c. 135. not. 241.

RUSUCENSIS, coll. carth. d. 1. c. 133. not. 182.

SATAFENSIS, notit. num. 116.

SEREDDELITANUS, notit. num. 92.

* SERRENSIS, ſeu *Sertenſis*, notit. num. 117. coll. carth. d. 1. c. 135. not. 237.

SESTENSIS, notit. num. 36. Fortè *Septenſis*, de quo loco Procopius in libris de Bello Vandalico non ſemel. Arabibus *Sebta*, hodie *Ceuta*, longâ obſidione nunc nobilitata.

SFASFERIENSIS, notit. num. 55.

MAURITANIA CÆSAR. & TINGIT.

SICCESITANUS, notit. num. 80. coll. carth. d. 1. c. 197. not. 331.
SIGUITANUS, coll. carth. d. 1. c. 209. not. 444.
SITENSIS, notit. num. 112. coll. carth. d. 1. c. 198. not. 349.
SUBBARITANUS, notit. num. 23.
SUCARDENSIS, notit. num. 13. coll. carth. d 1. c. 135. & 201. not. 240. & 377.
SUFARITANUS, notit. num. 87. coll. carth. d. 1. not 236.
* SUFASARITANUS, seu *Sufaritanus*, notit. num. 3. collat. carth. d. 1. c. 135. not. 236.
* SUGABBARITANUS, notit. num. 20. coll. carth. d. 1. c. 135. not. 239.
SUMMULENSIS, notit. num. 104.

TABAZAGENSIS, vel *Tabaicensis*, aut *Tabaicariensis*, seu *Tabaicariensis*, notit. num. 103. coll. carth. d. 1. c. 135. & 197. not. 247. & 339.
TABORENTENSIS, notit. num. 18. Diversus à *Taborensi* provinciæ Proconsularis de quo in notâ 70.
* TABUNIENSIS, notit. num. 109. Hodie *Tobna*.
TADAMATENSIS, notit. num. 105.
TALENSIS, fortè *Tablensis*, notit. num. 60. coll. carth. d. 1. c. 198. not. 372.
TAMICENSIS, fortè *Tamazucensis*, vel *Tamazensis*, notit. num. 120. coll. carth. d. 1. c. 163. not. 285.
TANUDAIENSIS, fortè *Tamadensis*, notit. num. 100. coll. carth. d. 1. c. 197. not. 332.
* TASACCURENSIS, notit. num. 108. Apud Antoninum in Itinerario *Tasaccora*, inter Mauritaniæ urbes memoratur.
* TERNAMUSENSIS, vel *Ternamunensis*, notit. num. 37. coll. carth. d. 1. c. 180. not. 291.
TIFILTENSIS, notit. num. 15. coll. carth. d. 1. not. 258.
* TIGABITANUS, notit. num. 68. Apud Augustinum mentio fit in gestis cum Emerito *Palladii Tigabitani* Episcopi, & epistolâ 228. *Honorati* successoris ejus. In codice can. Eccl. Afr. cap. 97. mentio fit civitatis *Tiganensis* in Mauritaniâ. *Tigaræ*, seu *Tigavarum* meminêre Ptolemæus, Plinius, Ammianus, & Antoninus.
TIGAMIBENENSIS, notit. num. 34.
* TIGISITANUS, notit. num. 27. coll. carth. d. 1. c. 209. not. 443.
* TIMICITANUS, notit. num. 6. coll. carth. d. 1. c. 135. not. 248. & 285.
TIMIDANENSIS, notit. num. 57.
TINGARIENSIS, notit. num. 125.
* TIPASITANUS, notit. num. 99. *Vide* not. 31. in lib. I. Optati.
TUBUNENSIS, notit. num. 123.
TUSCAMIENSIS, notit. num. 110.

MAURITANIA CÆSAR. & TINGIT.

* VAGALITANUS, notit. num. 26. coll. carth. d. 1. c. 208. not. 436.
* VAGENSIS, coll. carth. d. 1. c. 215. not. 450.
VANARIONENSIS, fortè *Panatoriensis*, notit. num. 11. coll. carth. d. 1. c. 187. not. 306.
VANNIDENSIS, notit. num. 52.
* UBABENSIS, notit. num. 71.
VILLÆNOBENSIS, notit. num. 41.
VISSALSENSIS, notit. num. 113.
VONCARIANENSIS, notit. num. 101.
USINADENSIS, notit. num. 29.

MAURITANIA SITIFENSIS.

MAURITANIA SITIFENSIS.

ACUFIDENSIS, notit. num. 35.
AQUÆALBENSIS, notit. num. 5. coll. carth. d. 1. c. 197. not. 335.
* ASSABENSIS, seu *Assafensis*, notit. num. 24. coll. carth. d. 1. c. 128. not. 144.
ASVOREMIXTENSIS, notit. num. 36.

CASTELLANUS, notit. num. 12.
* CEDAMUSENSIS, notit. num. 29.
* CELLENSIS, notit. num. 17. coll. carth. d. 1. c. 126. not. 73.
* COVIENSIS, notit. num. 3. *Coba* municipium in Antonini Itinerario memoratum inter Saldim & Igilgilim. Consentiunt Anonymus Ravennas & Tabulæ Peutingerianæ.

* EQUIZETENSIS, seu *Equizotensis*, notit. num. 11. coll. carth. d. 1. c. 201. not. 383.
EMINENTIUS, seu *Eminentianensis*, notit. num. 14. coll. carth. d. 1. c. 208. not. 440.

* FICENSIS, notit. num. 22. coll. carth. d. 1. c. 215. not. 446.
FLAMENPISTENSIS, seu *Flumen-piscensis*, notit. num. 25. *Vide* not. 26. ad librum II. Optati.

GEGITANUS, notit. num. 13. coll. carth. d. 1. c. 128. not. 149.

* AB HORREA ANINICENSI, notit. num. 7. coll. carth. d. 1. c. 198. not. 370.

* IGILGITANUS, notit. num. 4. coll. carth. d. 1. c. 121. not. 45. Hodie *Gigery*.

MAURITANIA SITIFENSIS.

JUFITENSIS, fortè *Jeraſitenſis*, ſeu *Jeraſitanus*, notit. num. 9. coll. carth. d. 1. c. 126. not. 71.

• * LEMEIEFENSIS, ſeu *Lemellenſis*, notit. num. 16. *Vide* notam 27. ad librum II. Optati.

* LEMFOCTENSIS, notit. num. 21. Ammianus Marcellinus lib. 29. c. 5. *Lamfoctenſe* oppidum inter Tindentium & Maſſimiſſenſium gentes poſitum memorat.

• LESVITANUS, notit. num. 10. coll. carth. d. 1. c. 198. not. 369.

• MACRENSIS, notit. num. 17. coll. carth. d. 1. c. 206. not. 409.

MACRIANENSIS, notit. num. 23. coll. carth. d. 1. c. 133. not. 197. *Deuterius Macrianenſis*, cujus meminit Tychonius Donatiſta apud Auguſtinum epiſt. 93. n. 43. Erat hujus ſedis Epiſcopus, nam Mauris eum aſcribit.

MARONANENSIS, notit. num. 26.

• A MEDIANIS ZABUNIORUM, coll. carth. d. 1. c. 203. not. 403.

MOLICUNZENSIS, notit. num. 27.

* MOPTENSIS, ſeu *Mozotenſis*, notit. num. 33. coll. carth. d. 1. c. 143. not. 276.

NOBALICIANENSIS, notit. num. 19.

* OLIVENSIS, coll. carth. d. 1. c. 215. not. 447.

* ORIENSIS, ſeu *Horrenſis*, coll. carth. d. 1. c. 197. not. 338.

PARTENIENSIS, notit. num. 32.

• PERDICENSIS, notit. num. 39. coll. carth. d. 1. c. 121. not. 46.

PRIVATENSIS, notit. num. 31.

• SALDITANUS, notit. num. 41. *Salde* nota colonia Auguſti, de quâ Plinius, Ptolemæus, & Tabulæ Peutingerianæ.

* SATAFENSIS, notit. num. 6. coll. carth. d. 1. c. 128. not. 141.

SERTEITANUS, notit. num. 28. coll. carth. d. 1. c. 180. not. 293.

* SITIFENSIS, notit. num. 2. coll. carth. d. 1. c. 143. not. 269.

SOCIENSIS, notit. num. 15.

SURISTENSIS, notit. num. 38.

* TAMAGRISTENSIS, vel *Thamagriſtenſis*, notit. num. 30. coll. carth. d. 1. c. 128. not. 140.

* TAMALLENSIS, ſeu *Tamallumenſis*, notit. num. 1. coll. carth. d. 1. c. 128. not. 150.

* TAMASCANINENSIS, ſeu *Tamaſcanienſis*, notit. num. 34. coll. carth. d. 1. c. 198. not. 347.

TUBIENSIS, coll. carth. d. 1. c. 133. not. 171.

* A TUBUSUBTU, ſeu *Tubuſubditanus*, notit. num. 8. coll. carth. d. 1.

d. 1. c. 187. not. 308.
* TUCCENSIS, notit. num. 37.

* VAMALLENSIS, notit. num. 42.

* ZABENSIS, notit. num. 40.
ZALLATENSIS, notit. num. 20.

PROVINCIA TRIPOLITANA.

TRIPOLITANA.

* GIRBITANUS, notit. num. 3. coll. carth. d. 1. c. 126. not. 89. Hodie insula eadem vocatur *Gerbes*.

* LEPTIMAGNENSIS, notit. num. 1. coll. carth. d. 1. c. 121. & 133. not. 48. & 221. Hodie *Lebeda*, cujus ruïnæ extant quæ magnitudinem quondam ejus ostendunt.

* OEENSIS, notit. num. 4. coll. carth. d. 1. c. 132. not. 162.

* SABRATENSIS, notit. num. 2. coll. carth. d. 1. c. 133. not. 218. Hodie *La Tour de Sabart*.

* TACAPITANUS, notit. num. 5. Hodie *Capés*, seu *Cabés*.

INCERTÆ PROVINCIÆ.

INCERTÆ PROVINCIÆ.

ABENSENSIS, coll. carth. d. 1. c. 133. not. 177.
ABISSENSIS, coll. carth. d. 1. c. 163. not. 286.
ANGUIENSIS, coll. carth. d. 1. c. 126. not. 55.
APTUCENSIS, coll. carth. d. 1. c. 128. & 201. not. 127. & 386.
ARENENSIS, coll. carth. d. 1. c. 128. not. 120.
AUSUGRABENSIS, coll. carth. d. 1. c. 201. not. 392.

BANZARENSIS, coll. carth. d. 1. c. 202. not. 402.
BARTANENSIS, coll. carth. d. 1. c. 126. not. 86.
BAZARIDIDACENSIS, coll. carth. d. 1. c. 128. not. 136.
BELINIENSIS. Concilio Cabarsussitano subscribit *Donatus Beliniensis Episcopus*.
BETAGBARITANUS, coll. carth. d. 1. c. 206. not. 415.
BOTRIANENSIS, coll. carth. d. 1. c. 149. not. 280.
BUSLACENUS. In concilio Carthaginensi sub Cypriano num. 63. sententiam dixit *Felix à Buslaceni*.

INCERT. PROVINCIÆ.

CAMICETENSIS. Concilio Cabarſuſſitano ſubſcribit *Datianus Camicetenſis Epiſcopus.*
CANIANENSIS, coll. carth. d. 1. c. 206. not. 408.
CASENSIUM BASTALENSIUM, coll. carth. d. 1. c. 188. not. 322.
A CASIS FAVENSIBUS, coll. carth. d. 1. c. 204. not. 405.
CEDIENSIS. In concilio Carthaginenſi ſub Cypriano ſententiam dixit *Secundinus à Cedias*, & coll. carth. d. 1. c. 163. occurrit *Fortis Epiſcopus Cedienſis* ex Donati parte, diverſus *à Quidienſi*, nam cap. 143. ejuſdem collationis *Priſcus Epiſcopus Catholicus Quidienſis* dicit ſe adverſarium non habere.
CELERINENSIS, coll. carth. d. 1. c. 180. not. 290.
A CEMERINIANO, coll. carth. d. 1. c. 201. not. 379.
CENENSIS, coll. carth. d. 1. c. 129. not. 153.
CERBALITANUS. Concilio Carthaginenſi ann. 525. ſub Bonifacio ſubſcripſit *Conſtantius Epiſcopus plebis Cerbalitanæ.*
A CIBALIANA, coll. carth. d. 1. c. 208. not. 422.
CRESIMENSIS, coll. carth. d. 1. c. 187. not. 310.

DRUENSIS, coll. carth. d. 1. c. 197. not. 334.
DUSENSIS, coll. carth. d. 1. c. 198. not. 334. & 364.
DUSITANUS, coll. carth. d. 1. c. 197. not. 334.

EDISTIANENSIS, coll. carth. d. 1. c. 198. not. 351.
ENERENSIS, coll. carth. d. 1. c. 133. not. 209.
ERUMMINENSIS. Concilio Cabarſuſſitano ſubſcribit *Maximianus Erumminenſis Epiſcopus.*

FISSANENSIS, vel *Fiſcianenſis*, coll. carth. d. 1. c. 202. not. 399.

GIRBITANUS. Diverſus ab eo qui in Tripolitanâ provinciâ. Nam duo *Epiſcopi Girbitani* ſubſcripſerunt concilio Carthaginenſi ann. 525. ſub Bonifacio.
GITTENSIS, coll. carth. d. 1. c. 133. not. 228.
GUZABETENSIS, coll. carth. d. 1. c. 198. not. 373.

HONORIOPOLITANUS. Concilio Carthaginenſi ann. 525. ſub Bonifacio ſubſcripſit *Servus Dei Epiſcopus plebis Honoriopolis.*

LAMZELLENSIS, coll. carth. d. 1. c. 206. not. 416.
LARITENSIS, coll. carth. d. 1. c. 208. mentio fit *Reſtituti Epiſcopi Laritenſis* Donatiſtæ.
LUCIMAGNENSIS, coll. carth. d. 1. c. 198. not. 371.
LUPERCIANENSIS. Concilio Carthaginenſi ſub Cypriano num. 44. interfuit *Pelagianus à Lupercianâ.*

INCERT. PROVINCIA.

MERFEREBITANUS, coll. carth. d. 1. c. 187. not. 303.
MILIDIENSIS, coll. carth. d. 1. c. 208. not. 423.
MIZIGITANUS. Concilio Carthaginensi ann. 525. sub Bonifacio subscripsit *Placidus Episcopus plebis Mizigitanæ.*
MUGIENSIS. Concilio Cabarsussitano subscribit *Latinus Mugiensis Episcopus.*
MUNACIANENSIS. Concilio Cabarsussitano subscribit *Victorinus Episcopus Munacianensis.*
MURRENSIS, seu *Marrensis.* Concilio Cabarsussitano subscribit *Crescentianus Murrensis Episcopus.*

NASAITENSIS, coll. carth. d. 1. c. 187. not. 302.
NIGIZUBITANUS, coll. carth. d. 1. c. 202. not. 397.
NIGRENSIUM-MAJORUM, coll. carth. d. 1. c. 133. not. 180.

PAUZERENSIS, coll. carth. d. 1. c. 187. & 201. not. 317. & 376.
PITTANENSIS. Concilio Cabarsussitano subscribit *Maximus Pittanensis Episcopus.*
PRISIANENSIS. Concilio Cabarsussitano subscribit *Secundianus Prisianensis Episcopus.*

RABAUTENSIS. Concilio Cabarsussitano subscribit *Annibonius Rabautensis Episcopus.*

SALANIÆ-GIUTSITENSIS, coll. carth. d. 1. c. 135. not. 251.
SAMUDARTENSIS. Concilio Cabarsussitano subscripsit *Donatus Samudartensis Episcopus.* Fortè legendum *Amudarsensis* provinciæ Byzacenæ, de quo in coll. carth. d. 1. c. 126. not. 93.
SEBARGENSIS. Concilio Carthaginensi ann. 525. sub Bonifacio subscripsit *Restitus Episcopus plebis Sebargensis.*
SELENDETENSIS, vel *Sedelensis*, coll. carth. d. 1. c. 208. not. 421.
SIMINGITENSIS, seu *Simingitanus*, coll. carth. d. 1. c. 133. not. 206.
SINNIPSENSIS, coll. carth. d. 1. c. 133. not. 229.
SITIPENSIS, coll. carth. d. 1. c. 215. not. 456.
STABATENSIS. Concilio Cabarsussitano subscribit *Maximianus Stabatensis Episcopus.*
SULULITANUS, coll. carth. d. 1. c. 135. not. 243.

TIBARITANUS, coll. carth. d. 1. c. 133. not. 204.
TIBUZABETENSIS, coll. carth. d. 1. c. 187. not. 304.
TISANIANENSIS, coll. carth. d. 1. c. 206. not. 406.
TUGUTIANENSIS. Concilio Cabarsussitano subscribit *Benenatus Tugutianensis Episcopus.*

INDEX EPISCOPATUUM

Qui ſub aliis nominibus

IN NOTITIA REPERIUNTUR.

QUONIAM plures Epiſcopatus ex ſupraſcriptis apud varios diverſa habent nomina vel diverſimode ſcripta, viſum eſt in fine hujus Notitiæ ea ordine alphabetico apponere quæ in ſerie Epiſcopatuum deſcripta non ſunt, ubi paulò inſignior diverſitas occurrit, & ſimul indicare ſub quo nomine in Notitiâ noſtrâ & quâ in provinciâ reperiri poſſint.

gg

CIRCINITANUS, *v.* Cincaritensis. *Byzac.*
CIRTENSIS, *v.* Constantiniensis. *Numid.*
CIUMTUTURBONENSIS, *v.* Tuburbitanorum majorum. *Pr. Proc.*
CULCITANENSIS, *v.* Culusitanus. *Pr. Proc.*
CUNCULIANENSIS, *v.* Cenculianensis. *Byzac.*

ELIBIENSIS, *v.* Cilibiensis. *Pr. Proc.*
EUDALENSIS, *v.* Theodalensis. *Ibid.*

FERADIMAIENSIS, *v.* Feraditanæ majoris. *Byzac.*
FUSSALENSIS, *v.* Fossalensis. *Numid.*

GAUVARITANUS, *v.* Gaguaritanus. *Byzac.*
GGAZABIANENSIS, *v.* Gaudiabensis. *Numid.*
GIRENSIS, *v.* Guirensis. *Ibid.*
DE GIRU MARCELLI, *v.* Marcellianensis. *Ibid.*
GIUTSENSIS, *v.* Salariæ Giutsensis. *Incert. Prov.*

HELIENSIS, *v.* Eliensis. *Byzac.*
HIZIRZADENSIS, *v.* Izirianensis. *Numid.*
HORRENSIS, *v.* Oriensis. *M. Sitif.*

IERAFITENSIS, *v.* Jufitensis. *M. Sitif.*
IRENSIS, *v.* Hirenensis. *Byzac.*
IRPIANENSIS, *v.* Hierpinianensis. *Byzac.*

LEMELLENSIS, *v.* Lemeiefensis. *M. Sitif.*
LEGISVOLUMINI, *v.* Legensis. *Numid.*

MANACCENSERITANUS, *v.* Manazenensium regiorum. *M. Cæs.*
MARRENSIS, *v.* Murrensis. *Incert. Prov.*
MILIANENSIS, *v.* Malianensis. *M. Cæs.*
MOZOTENSIS, *v.* Moptensis. *M. Sitif.*
MUNICIPII TOGIÆ, *v.* Tuggensis. *Prov. Proc.*
MUTECITANUS, *v.* Musertitanus. *M. Cæs.*

PANATORIENSIS, *v.* Vanarionensis. *M. Cæs.*
PAPPIANENSIS, *v.* Puppianensis. *Pr. Proc.*
PARIENSIS, *v.* Piensis. *Ibid.*
PERADAMIENSIS, *v.* Feraditanæ minoris. *Byzac.*
POCO-FELTIS, *v.* Viltensis. *Prov. Proc.*

REBIANENSIS, *v.* Febianensis. *Byzac.*
RAROBUNDA, *v.* A Turre rotundâ. *Numid.*

RUBICARIENSIS, *v.* Rusubiccariensis. *M. Cæs.*

SACUBASENSIS, *v.* Succubensis. *Pr. Proc.*
SASURITANUS, *v.* Arsuritanus. *Byzac.*
SEDELENSIS, *v.* Selendetensis. *Incert. Prov.*
SEGERMITANUS, *v.* Gernisitanus. *Byzac.*
SEPTENSIS, *v.* Sestensis. *M. Cæs.*
SERTENSIS, *v.* Serrensis. *Ibid.*
SIMMINENSIS, *v.* Seminensis. *Pr. Proc.*
SINITENSIS, *v.* A Siccenni. *Ibid.*
SINNARENSIS, *v.* Sinnuaritensis. *Ibid.*
SUENSIS, *v.* Saïensis. *Ibid.*
SUGGITANUS, *v.* Siguitensis. *Numid.*

TABADCARENSIS, *v.* Tabazagensis. *M. Cæs.*
TABAICENSIS, *v.* Tabazagensis. *Ibid.*
TABLENSIS, *v.* Talensis. *Ibid.*
TAMADENSIS, *v.* Tanudaïensis. *Ibid.*
TAMAZENSIS, *v.* Tamicensis. *Ibid.*
TAMAZUCENSIS, *v.* Tamicensis. *Ibid.*
TARAQUENSIS, *v.* Maraguiensis. *Byzac.*
TICUALTENSIS, *v.* Tigualensis. *Ibid.*
TIDIDITANUS, *v.* Tileditensis. *Numid.*
TINNISENSIS, *v.* Utinisensis. *Pr Proc.*
TIZIENSIS, *v.* Tigiensis. *Byzac.*
TONNONENSIS, *v.* Tennonensis. *Pr. Proc.*
TULLIENSIS MUNICIPII, *v.* Municipensis. *Numid.*
TUNONENSIS, *v.* Tennonensis. *Pr. Proc.*
TURDITANUS, *v.* Thusdritanus. *Byzac.*
TURENSIS, *v.* Decorianensis. *Ibid.*
TURUSENSIS, *v.* Turudensis. *Pr. Proc.*
TUZUDRUMES, *v.* Thusdritanus. *Byzac.*
TYSICENSIS, *v.* Tijucensis. *Pr. Proc.*

VABARENSIS, *v.* Baparensis. *M. Cæs.*
VADENSIS, *v.* Vagensis. *Numid.*
VAGRADENSIS, *v.* Vageatensis. *Ibid.*
VALENTINIANENSIS, *v.* Vadentinianensis. *Byzac.*
VARDIMISSENSIS, *v.* Bartimisiensis. *M. Cæs.*
VAZARITANUS, *v.* Bazaritanus. *Numid.*
UCI-MAJORIS, *v.* Urcitanus. *Pr. Proc.*
UCI-MINORIS, *v.* Uzitensis. *Ibid.*
VERENSIS, *v.* Ucrensis. *Ibid.*
VICI-AUGUSTI, *v.* Noba Cæsareensis. *Numid.*
VICI-CÆSARIS, *v.* Noba Cæsareensis. *Ibid.*

VICO-PACENSIS, *v.* Vicensis. *Numid.*
UNUZIBIRENSIS, *v.* Uzabirensis. *Byzac.*
VONCARIENSIS, *v.* Boncarensis. *M. Cæs.*
URACITANUS, *v.* Urugitanus. *Pr. Proc.*
URCITANUS, *v.* Urugitanus. *Ibid.*
UTIMMIRENSIS, *v.* Utmensis. *Ibid.*
UTINUNENSIS, vel UTUNNENSIS, *v.* Utimmensis. *Incert. Prov.*

ZELLENSIS, *v.* Telensis. *Pr. Proc.*
ZIGGENSIS, *v.* Zicensis. *Ibid.*

ADMONITIO

ADMONITIO
IN TABULAM GEOGRAPHICAM.

AFRICAM, *quam Romani propriè sic appellavère, & Mauritaniam, duabus Tabulis Geographicis descripsit Gerardus Mercator ex Ptolemæo: aliam tabulam earumdem regionum Abrahamus Ortelius variis ex Auctoribus concinnavit: sed neutrum opus legentibus Historiam tum Civilem tum Ecclesiasticam satis subsidii afferre potest, quod persuasum est iis qui vel minimum hujus rei experimentum fecère. Nicolaus Sanson Christianissimi Regis Geographus meritissimus, R. P. Philippus Brietius è Soc. Jesu, & si qui alii Romanum Imperium descripsère, hanc etiam Africæ partem, utpotè Imperio inclusam necessariò tetigère. Petrus Du-Val Tabellulam etiam in lucem edidit, quæ explicando bello Africano Cæsaris usui esset. Verùm hæc ejusmodi sunt, ut si explicandæ historiæ civili satis esse fortasse cuipiam videri possint, Historiæ tamen Ecclesiasticæ nullo modo sufficiunt. Primus, quod quidem sciam, veterem Ecclesiæ Africanæ statum in Tabulâ Geographicâ exponere aggressus est R. P. Carolus à Sancto Paulo designatus Episcopus Abrincensis. Opus arduum, in quo etiamsi multa peccaverit, illo tamen opere de Republicâ Christianâ optimè meritum nemo non fatebitur.*

Operis autem illius difficultas longè maxima, quæ ex multiplici fonte petitur. Et primò quidem ex ingenti Episcopatuum numero, qui longè plures in Africâ fuère quàm in aliâ ullâ Christiani orbis provinciâ: nec enim tantùm ut in aliis orbis partibus in urbibus Episcopales sedes erant, sed & in pagis, castellis, villis & fundis; ita ut plusquàm sexcentæ Episcopales sedes in Africâ numerentur. Quo fit ut tum propter numerum, tum propter obscuritatem locorum in quibus collocatæ erant, non omnium, sed insigniorum tantùm situs in tabulâ describi possit. Quapropter in urbium, quam vocant positione, plurimùm errare necesse est eum qui nullam Episcopalem sedem in tabulâ suâ desiderari cupiet.

Secundò in id incumbendum fuit, ut sedium Episcopalium nomina, quorum pleraque multipliciter deformata sunt, rectè scriberentur. Et sanè ea est in istis nominibus lectionum varietas, ut cui earum potissimùm inhærendum sit, certò sciri vix possit. Quam varietatem partim ex ipsâ re, partim ex Amanuensium aut ignorantiâ aut temeritate ortam esse arbitror. Ex ipsâ re quidem, cùm Populorum & Oppidorum Africæ nomina præterquàm Afrorum linguis ineffabilia esse Plinius asserat, quod rectè observavit R. P. Theodericus Ruinart, eruditus æquè ac diligens scriptor, unde proclive fuit ut ex Romanis alii diversimodè hæc nomina proferrent & scriberent. Quod verò ad Amanuenses spectat; iis in tot nominum propriorum scripturâ errare facillimum fuit. Certè undelibet orta sit ista confusio magnam illam esse palam est, quâ verò ratione illi occurri possit, & nomina corrupta emendari, dubia firmari, & ex multis & diversis nominibus quodnam potissimum eligendum sit, & cujus lectura adstrui possit non video. Scio equidem Nicolaum Sanson multa utilia & profutura in hanc rem suggessisse, sed quæ regula super his tradi potest quæ variis erroribus non sit obnoxia, nisi si quis linguam Punicam & Africanam perfectè calleat, cujus auxilio multa procul dubio restituere possit. Nunc verò in utriusque linguæ ignoratione, & in magnâ auctorum penuriâ quid fieri rectè possit, aut quo pacto definiri quæ scriptura vitiosa sit, quæ recta haud satis scio. Cæterùm hæc varietas multiplicem errandi ansam scriptoribus præbuit, dum alii urbem unam in plures diviserunt, alii nimiùm fortasse intelligendo, multas in unam conflarunt, quod utrumque quàm turpiter Geographiam deformet, nemo est qui non videat.

Tertiò maxima pars Episcopatuum non propriè nomine civitatis, quod substantivum *ferè est, sed* adjectivo *& derivato notati sunt: quâ verò ratione nomen illud proprium sive substantivum, si aliunde nesciatur, ex adjectivo erui possit, viderint doctiores: nomina enim ista ut plurimùm analogiæ minimè capacia sunt, cùm ferè omnia fœdam barbariem redoleant, qualia in Æthico, in Tabulâ Peutingerianâ, & in Anonymo Raven-*

nate passim occurrunt, & si sint maximè capacia, certum tamen videtur in iis exactæ analogiæ regulas non esse servatas. Carolus autem à sancto Paulo pleraque istorum nominum per substantivum *efferre necesse habuit. Certè quibus Episcopatuum duntaxat catalogos contexere in animo est, ad istud minimè cogi certum est: iis verò qui hosce Episcopatus in Tabulas Geographicas referre volunt, necessitas incumbit istud faciendi. Dubitari autem meritò potest an satis rectè istud executus sit R. P. Carolus à sancto Paulo, quippe qui Episcopatum Agensem ab urbe Aga derivatum existimet, cùm tamen alibi inveniatur Episcopus* Agensis *sive ab* Aggiâ; *qui Episcopatum Coviensem ab oppido* Covio *sic dictum putet, cùm tamen à* Cobâ *municipio apud Ravennatem Geographum memorato derivatum viri docti existiment. Eadem etiam interdum peccasse mihi videtur Holstenius. Quædam autem etiam apud antiquos in* substantivo *reperiuntur, quædam verò reddi per substantivum videntur vix posse.*

Quartò nonnulli sunt Episcopatus qui huic vel illi Provinciæ ab auctoribus Ecclesiasticis adscribuntur, quorum tamen præcipua oppida, & unde illis nomen in aliam Provinciam transferri ab aliis auctoribus videntur. Exemplo sint Episcopatus Milevitanus, Idicrensis & Cuiculitanus, quos Notitia Ecclesiastica Provinciæ Numidiæ attribuit, cùm tamen Mileum, Idicram & Cuiculum Antoninus ad Mauritaniam referat. Idem Antoninus Tabracam, Simittam, Bullam regiam, Siccam Veneriam, Altiburum, Ammederam & alias urbes eidem Numidiæ adscribit, quas Notitia in Proconsularem transfert. Ergo alterutrum falli necesse est, aut certè Provincias Ecclesiasticas non undequaque & ex omni parte respondere civilibus, quod doctioribus discutiendum relinquo.

Has & alias difficultates superandas habuit R. P. Carolus à sancto Paulo, quo minus mirum est illum in tot scopulos incautum impegisse. Queritur Nicolaus Sanson & jure queritur Episcopatus ab illo plurimos omissos, aliquot verò duplicatos vel triplicatos, circiter trecenta nomina vitiosè scripta, centum ad summum & septuaginta duos Episcopatus in Tabulà collocatos, cùm trecentorum positio potuerit stabiliri. Ex his centum & septuaginta duobus Episcopatibus quinque aut sex, plus minus, suum in Tabulà Geographicà locum obtinere, alios omnes perperàm locatos, & alia id genus sphalmata reprehendit, multa deinde suggerit quæ restituendo operi utilia forent, professus in excutiendis illis operam & ipsum haud vulgarem posuisse. Equidem dolendum est, & mihi inprimis ingratum venit tantum virum & de rebus Geographicis tam benè meritum, opus istud, quod perutile futurum erat, in publicum non emisisse, sed erit fortasse cùm eruditi patris eruditus filius paternas reliquias à tineis vindicabit, & bono publico vulgabit.

Interim multi viri docti in eisdem rebus explanandis diu multùmque sudarunt, Lucas Holstenius, R. P. Joannes Garnerius è Societate Jesu, eminentissimus & doctissimus Cardinalis Henricus Norisius, Stephanus Baluzius, & si qui alii, sed omnium in hac re diligentiam superavit R. P. Theodericus Ruinart Monachus Benedictinus, qui perpetuas & uberes notas in Notitiam Africæ edidit, qui manuscriptos codices inter se conferendo, Ecclesiasticos auctores, & quotquot alios super eà re scripserant, diligenter evolvendo, depravata nomina corrigendo, & alia id genus in publicam utilitatem moliendo, venturis post se auctoribus nihil prorsùs hac in re tentandum, nedum faciendum reliquisse videbatur.

Sed ecce tibi in postremis venit, non verò in minimis, clarissimus simul & eruditissimus Dominus Du-Pin sacræ Facultatis Parisiensis Doctor & Professor Regius, qui dum novam sancti Optati Milevitani editionem molitur, & quicquid ad Donatistarum historiam pertinet, in unum corpus conferre statuit, nulli omninò labori parcere certus, molam hanc & ipse versare decrevit, nec aliorum se labore deterreri passus est, & quoniam antiqua illa Notitia quam præfatus R. P. Theodericus Ruinart elucidandam susceperat, manca videbatur & mutila, aliam ille locupletiorem edere, & post tantam aliorum messem spicilegium facere non dubitavit, nec sanè irrito fructu, ut ipse expertus sum, quod nec alii in votis futurum erat. Cùm autem ad absolutiorem eximii operis editionem nihil intentatum relinquere vellet, visum est ei & Tabulam Geographicam Notitiæ suæ adjungere, in quà Ecclesiæ Africanæ illius temporis statum ob oculos poneret quantùm id ab eo præstari posset: quam mihi provinciam volenti sanè neque abnuenti delegavit: hanc autem in me lubens suscepi egregiè facturum ratus, si virum de Republicà litterarià tam benè meritum & gravioribus tunc intentum curis labore hoc utili quidem, sed ingrato relevarem: namque & mihi honorificum videbatur, si cum tot eruditis viris qui de eà re scripserant, symbolam meam conferrem, & jucundum inprimis Ecclesiam Africanam olim florentissimam è tenebris eruere, ac velut re-

divivam exhibere. Accedebat quòd doctissimus Geographus Nicolaus Sanson, qui vadimonium videbatur promisisse, morte, ut arbitror, præventus, ad illud venire non potuerit, & si quid auxilii jam sperandum esset, in unâ Caroli à sancto Paulo Tabulâ situm esse, quam tamen multis erroribus aspersam suprà diximus. Ergo novam Africæ Tabulam daturum me suscepi, arbitratus posse me scopulos illos declinare in quos R. P. supradictus impegerat, de quibus ego præmonitus jamdudum fueram.

Hæc mihi ratio suscipiendi operis, sed dum aliis consultum volo, ipse mihi gravissimum onus, cui ferendo impar futurus eram imprudens imposui. Lectorum mihi aliquot Auctorum conscius qui de regionibus istis historicè vel geographicè scripserant, & excerptis meis geographicis fretus, quæ in usum condendarum Tabularum, si quando opus esset, disposueram, arbitratus sum potissimam jam operis partem exactam esse, malè cautus qui tam facilem desperati penè operis executionem animo præcepissem; cùm multa etiam mihi legenda superessent, quæ difficultatem minuerentne, an non fortè etiam augerent nescius eram. Sed & erigebat me præfatus clarissimus Dominus Du-Pin, quem omnium instar mihi futurum esse confidebam, qui quicquid Garnerius, Norisius, Baluzius, Harduinus, Ruinartius scripserant, diligenter collegerat, & notas insuper suas benignè mihi impertiturus erat, uno verbo animos mihi addidit, & ad audendum quicquid hoc est laboris excitavit. Hæc autem fuit instituti mei ratio.

Quicquid difficultatis fuit in Episcopatuum numero definiendo, inscriptione nominum stabilienda, in assignandâ cuilibet Episcopatui Provinciâ suâ, illud omne in viros doctos superiùs à me nominatos transferendum putavi, maximè verò in eum qui suscipiendi mihi operis auctor fuerat, mihi enim homini profano religio fuit hunc lapidem movere, iis contento quæ super eâ re tanti viri scripserant, quorum exhaurire scrinia non erat animus, nec argutos inter strepere anser olores. Cæterùm quoniam pauca erant in eorum libris quæ ad Africæ descriptionem, Provinciarum dispositionem, urbium aliorúmque locorum certam positionem, aliáque hujusmodi pertinerent, id exequi mearum esse partium duxi. Itaque primùm exactè & secundùm novas observationes Africam delineavi, Provincias Ecclesiasticas exactè distribui, sedes Episcopales in Tabulâ Caroli à sancto Paulo non satis aptè dispositas suo loco reddidi, omissas supplevi, & quicquid in me fuit scientiæ & artis impendi, ut quàm emendatissima & accuratissima prodiret hæc tabula, quod ut præstarem quicquid apud Geographos Pomponium Melam, Strabonem, Plinium, Ptolemæum, quicquid in Itinerariis & in Geographo Ravennate, item apud Historicos Polybium, Salustium, Hirtium, Livium, Ammianum, Procopium, si quid apud Arabes Abulfedam & Geographum Nubiensem, quicquid quoque in recentioribus Joanne Leone, Sanuto, Marmolio occurrere potuit, studiosè collegi (quod & à suprà memoratis auctoribus ut plurimùm factum fuisse agnovi, nam & hi falcem miserant in utramque messem.) Ex his autem Tabulam istam qualiscumque est concinnavi. Ne quis verò certum & indubium credat, quicquid in eâ continetur, unum aut alterum lectorem monitum volo.

Primò. Earum urbium positiones certas esse quæ mari alluuntur, aut quæ lineolis inter se connectuntur, quippe quæ ex Itinerariis sive terrestribus sive maritimis notiores sunt. Ex aliis, quasdam ex Ptolemæo, quasdam ex Historicis locatas, quarumdam positionem suppeditasse mihi viros doctos ex Historicis Ecclesiasticis desumptam, si non ex omni parte certam, tamen in paucis vitiosam. Habet hic certitudo, si sic loqui fas est, suos fines ultrà quos vix aliud præter conjecturas esse in confesso est apud eruditos. Satius autem esse duxi urbes aliquas ex conjecturâ tantùm locare, quamvis non suo fortasse loco quàm illas prorsùs omittere, arbitratus fore ut veritas inde faciliùs erueretur: vix enim sine autopsiâ certi aliquid in his rebus stabiliri potest, tanta est ac tam multiplex nominum diversitas ut facile sit aberrare eum, qui oculorum in his subsidio non utitur, mihi certè persuasissimum est Tabulas Geographicas quantumvis malas, dum aliæ non suppetunt, viam nihilominus ad veritatem sternere. Beatus autem fuero, si hæc qualiscumque est, aliquantulo subsidio eruditis esse possit.

Secundò. Non tantum urbes certò Episcopales in hac Tabulâ exhibui, sed alias etiam inserui quarum aliquæ forsan etiam Episcopales sunt. Hæc autem fuit inserendi causa quòd illæ doctorum virorum conjecturis inservierunt. In rebus abstrusis minima quæque vestigia sive indicia veritatis pretiosa sunt, plura positurus eram si brevitas cartæ ferre potuisset, idcòque & populorum nomina hic omissa; non quasi prorsùs inutilia, sed tanquam minùs proficua.

Tertiò. Propria sive substantiva Urbium nomina quoties quidem non licuit ex puro Antiquorum fonte haurire, ea ex R. P. Carolo à sancto Paulo aut ab Holstenio desumpta sunt, & quà potuère analogiâ conficta esse videntur.

Quartò. Viri diligentis fuerat lectiones varias referre si quæ occurrissent in impressis aut manuscriptis codicibus, ut liberum esset cuique judicium suum, & hoc quidem prolixè executus est Dominus Du-Pin, quia verò varietatem istam Tabula nostra Geographica ferre non poterat, nisi altero tanto aut etiam duplo fieret major, una ex diversis lectionibus eligenda fuit, eam verò selegimus quam doctis plus aliis placuisse intelleximus.

Quintò. Cùm mutetur frequenter facies Regionum, saltem quantùm ad Imperiorum fines, Provinciarum numerum, Urbium, Populorum & Fluminum nomina, & unicuique insigni mutationi sua Tabula debeatur quæ statum illius temporis repræsentet, Tabula ista finem quarti & initium quinti sæculi propriè spectat, cùm Donatistarum hæresis longè latèque in Africâ grassaretur, & esset regio illa in sex septèmve Provincias divisa, sed & ævo paulò posteriori inservire potest, cùm Vandalorum furor & persecutio in Catholicos vigeret.

Sextò. Quamquam Collationis Carthaginensis describendæ scenæ, quod hujus Tabulæ proprium esse debet, inutilis sit pars ista Italiæ quæ in eâ repræsentatur cum adjacentibus Insulis, tamen commodè facturum arbitratus sum si urbem Romam ob oculos legentium ponerem, & prædictas Insulas quæ Notitiâ Ecclesiæ Africanæ continentur, quemadmodum ea paulò post sub Vandalorum jugo ingemuit. Cæterùm Episcoporum sedes in Insulis Balearibus & Pytiusis non notavimus, utpote nobis incognitas, & fortè nunc hìc, nunc illic sedem habebant, unde & totius Regionis Episcopi dicebantur.

Septimò. Metropoles civiles majoribus seu initialibus litteris designandas curavimus, Ecclesiasticas non item cùm nullam earum fixam fuisse præter Carthaginem, alias verò seniorum Episcoporum sedes fuisse doctus fuerim.

Octavò. Oppida quæ in Tabulâ Geographicâ asterisco notantur, ea sunt in quibus celebrata fuerunt Concilia, & eorum quidem omnium nomina hìc reperies, præter Novam Cæsaream, Macrianam & Juncum, quarum urbium situm pro comperto habere non licuit.

Cæterùm urbis Bagaïtanæ positionem quæ viros doctos non paucos fugerat, ex Geographiâ Nubiensi didici, & Cabarsussensis civitatis vestigia in hodiernâ Susâ videre mihi visus sum, assentiat qui volet, nihil affirmare ausim.

Libenter etiam aliquot alias urbes, si licuisset, adjunxissem, Tononam, Vitam sive urbem sive regiunculam, Casas nigras & alias ejus generis, propter Victorem Tononensem, Victorem alium Vitensem, Donatum à Casis nigris & alios hujusmodi famosos viros. Cuivis certè Geographo dolendum venit adeò famigerata loca omittere: quod tamen satius esse duximus quàm super his aleam jacere. Vitæ *quidem urbi Carolus à sancto Paulo in Tabulâ suâ locum dedit, sed quo auctore quibùsve conjecturis fateor me nescire.*

Nonò. Locorum aliquot antiquorum hodierna nomina in notitiâ invenies, magis anxiè in alia inquirere abstinui, nimirùm difficillimum, ne dicam impossibile hoc erat, cùm hodiernus illarum Regionum status parum notus sit. Cæterùm tutum non est pro antiquis recentiora nomina usurpare. Exemplo sit doctus & diligens scriptor, qui quoties Cæsariensem in Mauritaniâ Episcopum nominare voluit, toties per Algeriensem eum designavit, quod verisimile non est.

TABULA

G A
MARE ADRIATICUM
GRÆCIA
ACONENSIS
Tarraco
Dertosa
Indibilis
I A
ENSIS
Valentia
Setabis
Illicis
Carthago Nova
ILLICITANUS SINUS
VIRGITANUS SINUS
Saturni Prom.
Sipontum
Capua
Neapolis
Salernum
Buxentum
Brundusium
Cosentia
NUM
Lipara I.
Strongyle I.
PITYUSÆ
Ophiusa I.
Messana
Rhegium
Æthna M.
LIA
Fretum Siculum
Syracusæ
M
Melite I.
NEUM
ORIE

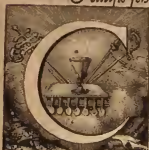
S. OPTATI AFRI MILEVITANI[a] EPISCOPI,(1)

DE SCHISMATE DONATISTARUM,

ADVERSUS PARMENIANUM,[b]

LIBER PRIMUS.

IN hoc libro primo continentur, qui in persecutione fuerint traditores; & causæ schismatis, & ubi, & à quibus schisma sit factum.[c]

CUNCTOS nos Christianos, charissimi fratres, omnipotenti Deo fides una commendat. Cujus fidei pars est, credere filium Dei, Deum[a], judicem sæculi, esse ven- I. Bonum Pacis.

VARIANTES LECTIONES.

[a] S. OPTATI AFRI MILEVITANI EPISCOPI. In MS. S. Theodorici, OPTATI MILIBITANI. In MS. Philippi Silvii, OPTATI MILIVITANI. *Episcopi* nomen non legitur in MSS. nisi in fine Operis. [b] In MSS. S Th. & Phil. Silv. LIBRI NUMERI VII. Nihil aliud adjicitur in titulo in MSS. sed in fine MS. S. Th. habetur, *Explicit Liber Optati Episcopi, Libri n. VII. ad Parmenianum Schismaticorum auctorem.* [c] Hæc inscriptio, quæ argumentum hujus Libri continet, extat in MSS. S. Th. & Ph. Silv. [a *Deum.*] In MSS. S. Germ. à Pratis & Phil. Silv. habetur *Dominum.* Idem sensus.

ANNOTATIONES.

(1) MILEVITANI EPISCOPI. Urbis Numidiæ. quæ Antonino *Mileum*; Augustino & Victori Vitensi, *Milevis*; in Tabulis Peutingerianis *Mileu*; in concilio Carthaginensi de rebaptizandis Hæreticis sub Cypriano, *Mileum* dicitur. Ita etiam ab ipso Optato infrà. Malè distinguit Carolus à Sancto Paulo *Mileum* à *Milevo*, seu *Milevi*: nam nullum est aliud oppidum hujus nominis in Numidia, & in MSS. epistolæ Aug. ad Eusebium nunc 34. *Mileum* reperitur pro *Milevi*. E *Mileo* seu *Mileu* factum est *Milevum*, & inde *Milevis*. Duo in hac urbe habita sunt concilia, unum anno 402. alterum anno 416. quæ *Milevitana* dicuntur. Distabat à Cirtha Numidiæ Metropoli triginta circiter millibus versus Sitifim. Nunc *Mela* vulgò dicitur, oppidum Regni Algeriani.

turum: eum qui jampridem venerit[a], & secundum hominem suum, per Mariam virginem natus sit[b], passus, & mortuus & sepultus, resurrexerit: [c] Et antequam in cœlum ascenderet[d], (unde descenderat) Christianis omnibus[e] victricem pacem per Apostolos dereliquit[f]. Quam ne

Marc. 13. 37. videretur solis Apostolis dimisisse, ideo ait, *Quod uni ex vobis dico, omnibus dico.* Deinde ait, *Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis.*

Joan. 14. 27. Igitur[g] pax Christianis omnibus data est: quam rem Dei esse constat, dum[h] dicit *meam*: cum autem dicit, *do vobis*, non solum suam voluit esse, sed & universorum in se credentium.

II. Pax à schismaticis turbata. Quæ pax, si, ut data erat, sic integra inviolataque mansisset, nec ab auctoribus (2) schismatis[i] turbaretur: inter[k] nos & fratres nostros hodie non esset ulla dissensio: (3) nec illi inconsolabiles Deo lachrymas facerent, quod Esaïas propheta[l] testatur: (4) nec falsorum vatum

Esa. 22. 4. nomen & actus inturterent: nec ruinosum ac dealbatum extruerent parietem: (5) nec minus astutas, sed tantùm[m] simplices everterent men-

VARIANTES LECTIONES.

[[a] *Venerit.*] Ita in MS. S. G. meliùs quàm in editis aliisque MSS. in quibus legitur, *venerat.* [[b] *Sit.*] Ita in omnibus MSS. In editis minùs bene *est.* [[c] *Resurrexerit.*] Ita in MS. S. G. [[d] *Antequam in cœlum ascenderet.*] In MS. S. G. *antequam ascenderet cœlum.* [[e] *Christianis omnibus.*] In editis habetur, *christianis nobis omnibus*, & ita in MS. S. Th. Sed in MSS. S G & Phil. Silv. deest vox, *nobis*, estque superflua [[f]] Secuti sumus hoc in loco auctoritatem codicis S. G. In MS S Th necnon in Silviano legitur, *storiam per Apostolos pacem dereliquit.* Quid sit *storiam* divinare difficile est: fortè positum est pro *consolatoriam*, aut pro *statoriam*, hoc est firmam & permansuram pacem. Alii alia verisimiliora comminiscantur, nobis horum Codicum lectionem indicasse sufficiat In editis legitur *suam*, sed malè; mox enim dicit Optatus pacem illam & Dei esse & Fidelium. [[g] *Igitur.*] In editis, *Sit igitur.* In MS S. Th. *Si igitur.* In MSS. S. G. & P. S. nihil præter *Igitur*, atque id melius. [[h] *Dum.*] Ita in omnibus MSS. In editis *cum*, sed minùs bene. [[i] *Schismatis.*] In MS. S. G. *Schismatum*: in aliis, *Schismatis.* [[k] *Inter.*] In MS. S.G. *& inter.* [[l]] Vox *Prophêta* deest in editis, sed est in omnibus MSS. [[m] *Sed tantum simplices.*] Ita in omnibus MSS. & ferri potest, atque ita exponi, *nec minus cautas, & tantum simplices everterent mentes*, hoc est, eos qui minùs prudentes & minùs cauti sunt ob nimiam simplicitatem. Itaque nihil videtur immutandum.

ANNOTATIONES.

(2) AUCTORIBUS SCHISMATIS principibus & antesignanis. Loquitur enim tam de iis qui schisma conflaverant, quàm de eorum successoribus.

(3) NEC ILLI INCONSOLABILES DEO LACHRYMAS FACERENT, QUOD ESAÏAS PROPHETA TESTATUR. Alludit ad hæc verba Is. 22. v. 4. *Recedite à me, amarè flebo: nolite incumbere ut consolemini me super vastitate filiæ populi mei.* Istud autem *Deo lachrymas facerent*, non est intelligendum de lachrymis auctorum schismatis, sed de ipsius Dei dolore ob vastatam ab eis Ecclesiam, ut explicat ipse Optatus initio libri 3. *Indicat Deus lachrymas suas quas vos fecistis: quas testatur nullâ posse consolatione siccari, cùm ad vos per Esaïam prophetam loquitur dicens: missum me facite, amarè plorabo: Nemo me poterit consolari in contritione filiæ generis mei.*

(4) FALSORUM VATUM. Pseudoprophetarum; Doctorum mendacii: nec dicerentur, nec agnoscerentur factis suis pro falsis doctoribus.

(5) NEC RUINOSUM AC DEALBATUM EXTRUERENT PARIETEM. Alludit ad verba Ezechielis Prophetæ. c. 13. qui de falsis Prophetis loquens: *Qui decipiunt populum meum, dicentes: Pax, & non est pax:* addit, *Et ipse ædificabat parietem, illi autem liniebant eum luto:* itaut tempestate superveniente citò dirutus fuerit. Hujusmodi prophetis comparat Optatus Donatistarum principes, quorum societas non erat solidum & permansurum ædificium ut Ecclesia Christi, sed paries tantùm ruinosus, licèt exteriùs dealbatus.

tes: nec malè imponendo omnibus capitibus [a] manum, everſionis velamenta [b] obtenderent: (6) nec maledicerent Deo: (7) nec rebaptizarent fideles: nec nos everſas aut occiſas innocentium [c] animas doleremus: quas priùs [d] doluit Deus, per Ezechielem prophetam, dicens: *Væ facientibus* (8) *velamen ſuper omne caput, & ſuper omnem ætatem, ad evertendas animas. Animæ everſæ ſunt populi mei: & maledicebant mihi in populo meo, ut occiderent animas, quas non oportuit mori: dum annuntiant populo meo vanas ſeductiones* Et tamen admiſſa ſunt hæc ab iis, qui noſtri ſunt fratres. Ezech. 13. 8.

III. Cur Schiſmatici, fratres appellentur.

SED ne quis dicat, me inconſideratè [e] eos fratres appellare, qui tales ſunt: ab Eſaiæ prophetæ vocibus [f] exorbitare [g] non poſſumus [h]. Quamvis & illi non negent, & omnibus notum ſit, quòd nos odio habeant, & execrentur, & nolint ſe dici fratres noſtros: tamen nos recedere à timore Dei non poſſumus, quos hortatur Spiritus ſanctus per Eſaiam prophetam, dicens: *Vos qui timetis* (9) *nomen Domini* [i], *audite nomen* Eſa. 66. 5.

VARIANTES LECTIONES.

[[a] *Capitibus.*] In MS. S. Th. *captivis*, ſed malè. Alii codices habent *capitibus*, & ita legendum conſtat. [[b] *Velamenta.*] In MS. Ph. Silv. *velamentum*, & ita etiam emendatum antiquâ ac fortè eâdem manu in MS. S. Th. [[c] *Innocentium.*] In MS. P. S. *innocentes.* [[d] *Priùs.*] In MS. S. G. *prior.* [[e]] In MS. S. G. *inconſideratè me.* [[f]] In editis poſt hæc verba, *ab Eſaiæ Prophetæ vocibus*, additur participium *increpati*, ſed deeſt in MS. S. G. & recentiori manu ſupra lineam adjectum eſt in MS. S. T. idque ſuperfluum videtur. [[g] *Exorbitare.*] In MS. P. S. *orbitare.* [[h] *Poſſumus.*] In MS. S. G. *poſſum.* [[i] *Nomen Domini.*] In MS. S. G. *Dominum.*

ANNOTATIONES.

(6) EVERSIONIS VELAMENTA OBTENDERENT. Pergit alludere ad verba ſequentia Ezechielis eodem cap. v. 18. ubi habetur in Hebr. & apud Sept. *Væ his qui conſuunt cervicalia ſub omni cubito manus; & qui faciunt velamina ſuper caput omnis ætatis ut pervertant animas.* Ita Donatiſtæ manus imponentes, quod velamenti ſpecies eſt, ſuper fideles omnis generis, hoc eſt pœnitentiam imponentes epiſcopis, presbyteris, cæteris clericis, fidelibus, pueris & omnibus quos poterant circumvenire & pervertere, evertebant eorum animas, ſpoliantes eos innocentiâ & dignitatibus ſuis tum coram Deo, tum coram hominibus. Sic mentem ſuam exponit Optatus lib. 2. *Hos actus veſtros dolet Deus in Ezechiele Propheta, cùm dicit :* Væ facientibus velamen, *hoc eſt imponentibus manum* ſuper omnem ætatem ad evertendas animas. *Inveniſtis pueros; de pœnitentia ſauciaſtis, ne aliqui ordinari potuiſſent: Agnoſcite vos animas everiiſſe. Inveniſtis fideles antiquos, feciſtis pœnitentes: Agnoſcite vos animas evertiſſe. Inveniſtis Diaconos, Preſbyteros, Epiſcopos, feciſtis Laïcos: Agnoſcite vos animas evertiſſe.*

(7) NEC MALEDICERENT DEO. Hoc etiam habetur in illo Ezechielis loco: *Et prophanaſtis me in populo, &c.* Prophanare ſeu prophanum reddere eſt maledictis inceſſere, inhonorare.

(8) VÆ FACIENTIBUS. Sic locus ille integer habetur apud Sept. Ezechiel 13. v. 18. & 19. Οὐαὶ ταῖς ζυῤῥαπτούσαις προσκεφάλαια ὑπὸ πάντα ἀγκῶνα χειρὸς, καὶ ποιούσαις ἐπιβόλαια ἐπὶ πᾶσαν κεφαλὴν πάσης ἡλικίας, τοῦ διαστρέφειν ψυχάς. αἱ ψυχαὶ διεστράφησαν τοῦ λαοῦ μου, καὶ ψυχὰς περιεποιοῦντο. Καὶ ἐβεβήλουν με πρὸς τὸν λαόν μου, ἕνεκεν δρακὸς κριθῶν, καὶ ἕνεκεν κλασμάτων ἄρτων, τοῦ ἀποκτεῖναι ψυχὰς ἃς οὐκ ἔδει ἀποθανεῖν, καὶ τοῦ περιποιήσασθαι ψυχὰς ἃς οὐκ ἔδει ζῆσαι, ἐν τῷ ἀποφθέγγεσθαι ὑμᾶς λαῷ εἰσακούοντι μάταια ἀποφθέγματα. *Væ his quæ conſuunt pulvillos ſub omni cubito manus: & faciunt cervicalia ſub omni capite univerſæ ætatis ad capiendas animas: & cùm caperent animas populi mei, vivificabant animas eorum. Et violabant me ad populum meum, propter pugillum hordei, & fragmen panis, ut interficerent animas, quæ non moriuntur, & vivificarent animas, quæ non vivunt, mentientes populo meo credenti mendaciis.* Quod noſter Interpres vertit *Cervicalia*, Heb. כסתות D. K. *ait eſſe velamina quibus mulieres faciem ſuam velabant.* Vox Græca ἐπιβόλαια, *amiculum* generatim ſignificat aut velamen. Sed *ſtragulum Tori* apud Galenum, quod ſecutus eſt noſter interpres. Tempore Optati legebatur, *velamen.*

(9) SPIRITUS SANCTUS PER ESAÏAM PROPHETAM DICENS, VOS QUI TIMETIS, &c. Ita hîc locus habetur apud Iſaïam in Græco ut citatur ab Optato. Vulgatus noſter interpres, qui cum Hebræo concinit, diverſo prorſus ſenſu legit *Audite verbum Domini qui tremitis ad verbum ejus: dixerunt fratres veſtri odientes vos & abjicientes propter nomen meum.* Idem teſtimonium profert Tertull. l. 4. contra Marc. c. 16. ex eadem quâ Optatus verſione. Eadem etiam utitur Aug. in lib. poſt Collat. c. ult.

Domini[a]*: hi qui vos odio habent & execrantur, & nolunt se dici fratres vestros*[b] (10), *vos tamen dicite eis, fratres nostri estis:* sunt igitur sine dubio fratres, quamvis non boni. Quare nemo miretur, eos me[c] appellare fratres, qui non possunt non esse fratres (11). Est quidem nobis & illis

Gen. 9. spiritalis una nativitas, sed diversi sunt actus. Nam & Cham, qui patris sui risit impiè nuditatem, frater innocentium fuit: & pro merito suo jugum servitutis incurrit, ut esset fratribus frater addictus. Ergo hoc nomen fraternitatis, nec interveniente peccato deponitur. Sed de istorum

Ps. 49. 20. fratrum delictis dicam alio loco: qui sedentes adversùm nos[d] (12), detra-

Ibid. 19. hunt[e], & contra nos scandala ponunt: & cum illo fure concurrunt, qui Deo furtum facit[f] (13): & cum mœchis, id est, cum hæreticis, partem suam ponunt, & peccata sua laudant, & convitia contra nos Catholicos meditantur.

IV. Cur Parmeniani Librum refellendum suscipiat.

OMNES quidem per singula loca maledicis vocibus perstrepunt: (quibus ad aliqua de occasione respondeam[g]) sed unum quidem[h] vix invenimus, cum quo per literas, vel hoc modo loquamur; Parmenianum scilicet, fratrem nostrum; si tamen se à nobis vel hoc nomine nuncupari permittit. Et quia collegium episcopale (14) nolunt nobiscum habere commune, non sint collegæ, si nolunt: tamen (ut supra diximus) fratres sunt. Frater meus igitur Parmenianus, ne ventosè ac nudè[i], ut cæteri, loqueretur, quidquid sentire potuit, non solùm dixit, sed etiam in Scripturâ digessit. Cujus dictis, cum respondere, veritate cogente, compellimur: erit inter nos absentes quoquomodo collatio. Eodem modo satisfiet & desideriis aliquorum. Nam à multis sæpè[k] desideratum

VARIANTES LECTIONES.

[[a] *Nomen Domini.*] In MS. S G. *Verbum Domini.* [[b] *vestros.*] Ità in MSS. S. Th. S. G. & P. S. In editis, *nostros*, sed minùs benè. [[c] *Eos me.*] In MS. S. G. *me eos.* [[d] *Adversùm nos.*] Ita in MSS. S. Th. S. G. & P. S. [[e] *Detrahunt.*] In MS. S. G. *denotant*, sed malè. [[f] *Facit.*] Ita in MS. S. G. In MSS. S. Th. & P S. *faciunt.* [[g] *Quibus ad aliqua de occasione respondeam.*] In MS. S. G. hæc per parenthesim adjecta sunt quæ desunt in aliis MSS. sed non videntur aliena aut peregrina. [[h] *Quidem,*] deest in MS. S. G. [[i] *Ventosè ac nudè.*] Ita in MSS. In Cochlæi editione germanica, *cum nequitiosè.* In priori Balduini, *cum venenosè ac nudè.* Optimè in aliis, *ne ventosè ac nudè*, hoc est, ne ut cæteri nudis tantùm verbis quæ in ventos abeunt, suas partes tuerentur. [[k] *Sæpè.*] hanc vocem quæ deest in editis, agnoscunt omnes MSS. codices.

ANNOTATIONES.

(10) ET NOLUNT SE DICI FRATRES VESTROS. Hæc verba sunt Optati, qui prolatis ex Scriptura testimoniis, solet aliqua de suo quasi supplens inserere. Fratrum nomen repudiabant Donatistæ, ut præter Opt. testatur Aug. l. 3. contra Gaudent. & l. 3. contra Parm. c. 2.

(11) NON POSSUNT NON ESSE FRATRES. Eumdem agnoscentes Deum patrem; eamdem habentes fidem; eodem baptismate regenerati.

(12) QUI SEDENTES ADVERSÙM NOS. Hæc & sequentia pertinent ad Ps. 49. v. 19. & sequentes, & explicantur fusè de Donatistis ab Optato l. 4.

(13) CUM ILLO FURE CONCURRUNT, QUI DEO FURTUM FACIT. Diabolo nempè.

(14) COLLEGIUM EPISCOPALE. societatem, communionem, consortium inter episcopos catholicos & episcopos partis Donati. Distinguit inter fraternitatem & communionem, aitque Donatistas posse quidem à communione excidere, non autem à fraternitatis nomine, quia ad hoc sufficit unitas fidei & eadem nativitas; ad illam verò præterea necessaria sunt externa charitatis & unitatis indicia.

est:

eſt: ut ad eruendam [a] veritatem, ab aliquibus defenſoribus partium conflictus haberetur: & fieri potuit. Sed quoniam & acceſſum prohibent, & aditus intercludunt, & conſeſſum vitant, & colloquium denegant: vel tecum mihi, frater Parmeniane, ſit iſto modo collatio: ut quia tractatus tuos, quos in manibus, & in ore multorum eſſe voluiſti, non aſpernatus ſum, neque contempſi, ſed omnia à te dicta patienter audivi: audias & tu humilitatis noſtræ reſponſa [b].

NAM & ego intelligo, & tu non negas, & quivis ſapiens pervidet, te nulla alia ratione tam prolixè tractaſſe, niſi ut Eccleſiam catholicam tuis tractatibus indignè pulſares. Sed, ut intelligi datur, aliud habet animus, aliud reſonat ſermo. Denique non omnia [c] te video dixiſſe contra catholicam [d]: imo multa pro catholica, cùm catholicus non ſis, ut & nobis neceſſe non fuerit reſpondere tractatibus tuis: niſi, quod dum malè inſtructus es, ut quod non vidiſti [e], ſed falſo audieris, loquereris, cùm in epiſtola Petri (15) Apoſtoli legerimus: *Nolite per opinionem* [f] *judicare fratres veſtros:* ut inter aliqua, quæ ad nos non pertinent (ſicuti probaturi [g] ſumus) diceres, à nobis contra vos militem fuiſſe poſtulatum. Cæterum à te in aliis partibus tractatus tui, aliqua pro nobis dicta ſunt, & contra vos, ut diluvii & circumciſionis comparatio: quædam & pro nobis, & pro vobis, ut ea, quæ in laude dixiſti baptiſmatis, (præter illud quod carnem Chriſti malè tractaveris): ideo & pro vobis, quia quamvis foris ſitis, tamen ex nobis exiſtis. Nam & illud pro ambobus, quod demonſtraſti hæreticos extraneos eſſe catholicis ſacramentis: ſi tamen vos ipſos non eis adjungeres, quos eſſe ſchiſmaticos conſtat. Quædam pro nobis ſolis, ut unius Eccleſiæ commemoratio [h]: quædam contra vos per ignorantiam [i] (quia peregrinus es) ut traditorum & ſchiſmaticorum accuſatio [k]: etiam illud & [l] contra vos, quod dixiſti de oleo & ſacrificio peccatoris. Ac per hæc nihil contra nos à te dictum eſt, niſi quod ignoranter dixiſti, à nobis militem poſtulatum: quod calumnioſè à te dictum eſſe, probationibus veriſſimis demonſtrabimus. Tolle hanc calumniam,

V. Cujus generis ſint ea quæ in Libro Parmeniani.

Jacobi 4. 11.

VARIANTES LECTIONES.

[a *Eruendam.*] In MSS. S. T. & P. S. *erudiendam*, ſed errore amanuenſis, quem agnoſcens exſcriptor codicis San-germanenſis, correxit *ad exquirendam*, feliciùs reſtitutum eſt, *ad eruendam*. [b *Reſponſa.*] In MS. S. G. poſt hæc verba adjectum eſt, *jam poſco*. [c *Non omnia.*] Ita in MSS. In editis peſſimè & contra mentem Optati deeſt particula negativa. [d *Catholicam.*] In MS. S. G. additur *fidem*, ſed malè, agitur enim de Eccleſia, non de fide. [e *Vidiſti.*] In MS. S. G. *videris*. [f *Per opinionem.*] In MS. S. G. *pro opinione*. [g *Probaturi.*] In MS. S. G. *provocaturi*, minùs benè. [h *Ut unius Eccleſiæ commemoratio.*] Ita in MSS. S. G. & P. S. In MS. S. T. *ut unius Eccleſiæ commemorationem faceres*, idem ſenſus, ſed propiùs accedit ad ſtylum Optati, & magis cum reliquis concinit lectio aliorum codicum. [i *Per ignorantiam.*] In MS S. G. additur, *tuam*. [k *Accuſatio.*] Ita reſtituimus ex codice MS. S. G. In aliis vitio exſcriptoris legitur, ut in editis, *accuſationem*. [l *&.*] Malè in editis *eſt*.

ANNOTATIONES.

(15) IN EPISTOLA PETRI. Nihil ſimile eſt in epiſtola Petri, ſed in epiſtola Jacobi c. 4. v. 11. ubi habetur: *Nolite detrahere alterutrum fratres. Qui detrahit fratri, aut qui judicat fratrem ſuum, detrahit legi, & judicat legem.* Fortè hunc locum reſpexit Optatus.

& noſter es [a]. Quid enim magis [b] pro nobis & noſtrum eſt [c], quàm quod dixiſti, in comparatione [d] baptiſmatis ſemel factum eſſe diluvium? Et ſingularem circumciſionem ſalubriter [e] profeciſſe populo Judæorum, magis pro nobis, quaſi noſter locutus es: hæc enim noſtra vox eſt, qui in Trinitate [f] baptiſmatis unionem defendimus (16): non pro vobis qui baptiſma, in cujus imagine [g] ſunt illa duo (17) audaciter, & quod contra leges [h] eſt iteratis: quamvis & vos ipſi non negetis, quia non debet iterari, quod ſemel juſſum eſt fieri. Sed dum tu [i] ſubtiliter laudaſti, quod omni laudis præconio dignum eſt: callidè veſtram ſuppoſuiſti perſonam, ut quaſi, quia ſemel licet, vobis liceat, (18) aliis denegetur. Si traditoribus non licet, vobis licere non debuit, quorum principes probamus fuiſſe traditores. Si ſchiſmaticis non licet, adæquè vobis licere non debuit, apud quos origo ſchiſmatis invenitur. Si peccatoribus non licet, etiam peccatores vos eſſe teſtimonio divino convincimus. Et tamen quia ſemel licet, non per electum hominem, ſed per quod ſemel licet: ideo poſt vos non emendamus, quia & apud nos & apud vos, unum eſt ſacramentum: cujus ſacramenti ratio, tota quinto libro monſtrabitur.

VI. Argumenta librorum Parmeniani.

A te quidem, frater Parmeniane, multa tractata ſunt. Sed video mihi non eo eſſe reſpondendum ordine, quo à te dicta ſunt ſingula. Tu enim primo loco dixiſti comparationes laudéſque baptiſmatis, & præter carnem Chriſti à te malè tractatam, cætera bene dixiſti: hoc enim magis pro nobis te dixiſſe, ſuo loco monſtrabitur. Secundo autem loco, excluſis hæreticis, unam dixiſti eſſe Eccleſiam: ſed eam, ubi ſit, agnoſcere noluiſti. Tertio loco, traditores nullis certis perſonis aut nominibus accuſaſti. Quarto à te unitatis lacerati ſunt operarii. Quinto, ut minima prætermittam [k], dixiſti de oleo & ſacrificio peccatoris.

VII. Diviſio operis hujus, & ſingulorum librorum Argumẽta.

Sed mihi videtur primo loco traditorum & ſchiſmaticorum indicandas eſſe civitates, perſonas, & nomina: ut quæ à te de iis dicta ſunt, veros auctores & certos reos ſuos agnoſcant. Deinde mihi dicendum eſt, quæ, vel ubi ſit una Eccleſia, quæ eſt: quia præter unam altera non eſt.

VARIANTES LECTIONES.

[a *& noſter es*] Ita in MSS. longè elegantius quàm in editis, *& eris noſter.* [b *Magis.*] In editis additur hîc *dici*, ſed deeſt in MSS. & ſuperfluum videtur. [c *& noſtrum eſt.*] In editis, *& noſtrum eſſe poteſt.* [d *In comparatione.*] Ita in MSS. non ut in editis, *in comparationem.* [e *Salubriter.*] Deeſt in MS. S. G. [f *In Trinitate.*] In MSS. S. T. & P. S. *in Trinitatem.* [g *Imagine.*] In MS. S. G. *imaginem.* In aliis & in editis, *imagine.* [h *Leges.*] In MS. S. G. *legem.* [i *Tu.*] Ita in MSS. S. G. & P. S. In MS. S. T. omittitur, *tu*, ut & in editis. [k *Ut minima prætermittam.*] In MS. S. G. *ut minuta mittam*, idem ſenſus.

ANNOTATIONES.

(16) Qui in Trinitate baptismatis unionem defendimus. Qui baptiſmum invocato Trinitatis nomine collatum, unum eſſe defendimus, nec iterari debere.

(17) In cujus imagine sunt illa duo. Diluvium & circumciſio figuræ baptiſmi: & ſicut unum eſt diluvium, nec iteratur circumciſio; ita unum eſt baptiſma quod ſemel adminiſtratur.

(18) Ut quasi, quia semel licet, vobis liceat. Donatiſtæ aſſerebant equidem baptiſmum ſemel conferendum, ſed negabant verum eſſe apud catholicos baptiſma, idque ratum ac validum tantùm eſſe aiebant, quod à ſuis adminiſtrabatur.

Tertio, à nobis militem non eſſe petitum, & ad nos non pertinere, quod ab operariis unitatis dicitur eſſe commiſſum. Quarto loco, qui ſit peccator, cujus ſacrificium repudiat Deus, vel cujus oleum fugiendum ſit. Quinto, de Baptiſmate. Sexto, de inconſideratis præſumptionibus & erroribus veſtris.

VIII. Carnem Chriſti nec peccatricem, nec aquis demerſam dici debuiſſe à Parmeniano.

SED priuſquàm de rebus ſingulis aliquid dicam, quod carnem Chriſti malè tractaveris, breviter oſtendam. Dixiſti enim, carnem illam peccatricem, Jordanis demerſam diluvio, ab univerſis ſordibus eſſe mundatam. Meritò hoc diceres, ſi caro Chriſti pro omnibus baptizata ſufficeret, ut nemo pro ſe baptizaretur. Si ita eſſet, ibi eſſet totum genus hominum [a]: illic omne, quod corporaliter natum eſt. Nihil eſſet inter fideles & unumquemque gentilem, quia in omnibus caro eſt: & dum nemo non eſt qui non habeat carnem; ſi, ut [b] dixiſti, caro Chriſti diluvio Jordanis demerſa eſt, omnis caro hoc beneficium conſequeretur. Aliud eſt enim caro Chriſti in Chriſto; aliud uniuſcujuſque in ſe. Quid tibi viſum eſt, carnem Chriſti dicere peccatricem? Utinam diceres, caro hominum in carne Chriſti: nec ſic probabiliter dixeras [c], quia unuſquiſque credens, in nomine Chriſti baptizatur [d], non in carne Chriſti, quæ ſpecialiter illius erat. Addo [e], quod ejus caro de Spiritu ſancto concepta, inter alios non potuit in remiſſam peccatorum tingi, quæ nullum videbatur admiſiſſe peccatum (19). Addidiſti, & Jordanis diluvio [f] demerſam: ſatis inconſideratè hoc uſus es verbo: quod verbum ſoli Pharaoni, & ejus populo debebatur, qui pondere delictorum, tanquam plumbum, ita merſus ſit, ut ibi remanſerit. Chriſti autem caro, dum in Jordane deſcendit & aſcendit, merſa à te dici non debuit: cujus caro ipſo [g] Jordane ſanctior [h] invenitur, ut magis aquam ipſa deſcenſu ſuo mundaverit, quàm ipſa mundata ſit [i].

IX. Hæreticorum mentionem ſupervacaneè factâ à Parmeniano.

Etiam illud præterire non poſſum, quod te ſubtiliter egiſſe conſidero: ut ad inducendos vel decipiendos animos auditorum, poſt circumciſionis & diluvii deſcriptionem, & poſt laudem baptiſmatis, hæreticos cum erroribus ſuis mortuos [k], & oblivione jam ſepultos quodammodò reſuſcitare voluiſti: quorum per provincias Africanas, non ſolùm vitia, ſed etiam nomina videbantur ignota. Marcion, Praxeas, Sabellius, Valentinus, & cæteri, uſque ad Cataphrygas [l], temporibus ſuis à Victorino

VARIANTES LECTIONES.

[[a] *Hominum.*] In MS. S. G. *humanum.* [[b] *Si ut.*] Ita in MS. S. G. In editis & in MS. S. T. *ſicut*, ſed minùs ad mentem ſcriptoris. [[c] *Dixeras.*] Ita in omnibus MSS. In editis, *dixeris.* [[d] *Baptizatur.*] In MSS. S. G. & P. S. *baptizari poteſt.* [[e] *Addo.*] In MS. S. G. *adde.* [[f] *Diluvio demerſam.*] In MS. S. G. *diluvio eſſe demerſam.* [[g] *Ipſo Jordane.*] In MSS. S. T. & P. S. *ab ipſo Jordane.* [[h] *Sanctior.*] In MS. S. G. *purior.* [[i] *Mundata ſit.*] In MS. S. G. hæc referuntur ad Chriſtum non ad ejus carnem; & ita habetur: *ut magis aquam ipſam deſcenſu ſuo mundaverit, quàm ipſe mundatus ſit.* [[k] *Cum erroribus ſuis mortuos.*] In MS. S. G. *cum erroribus ſuis jam mortuos*, quæ particula *jam* omittitur in poſteriori membro. [[l] *Uſque ad Cataphrygas.*] Verba hæc è loco ſuo mota reſtituimus.

ANNOTATIONES.

(19) QUÆ NULLUM VIDEBATUR ADMISISSE PECCATUM. Id-eſt quæ nullum admiſerat. Vide notam M. Caſauboni in hunc locum.

Petavionensi[a], & Zephirino[b] Urbico (20), & à Tertulliano Carthaginensi, & ab aliis adsertoribus Ecclesiæ catholicæ superati sunt. Ut quid bellum cum mortuis geris, quod ad negotium temporis nostri non pertinet[c]? Sed quia schismaticus hodie aliquid peccati, quod probare possis in catholicos, non habes[d], ideo ad prolixitatem scripturæ tuæ augendam, tot hæreticos cum erroribus suis commemorare voluisti.

X. Hæreticorum & schismaticorum discrimen.

NUNC alia quæstio est, ut quid à te memorati sunt illi, apud quos non sunt sacramenta, quæ nobis & vobis videntur esse communia? Sanitas non flagitat medicinam (21): de se secura virtus, forinsecùs non quærit auxilia, veritas non desiderat argumenta: ægroti est, remedia quærere, inertis[e] & imbecillis est, auxilia comparare: mendacis est, argumenta conquirere. Intereà dixisti, apud hæreticos dotes Ecclesiæ esse non posse: & rectè dixisti, scimus enim hæreticorum Ecclesias singulorum, prostitutas, nullis legalibus sacramentis, & sine jure honesti matrimonii esse: quas non necessarias (22) recusat Christus, qui est sponsus unius Ecclesiæ; sicut in Canticis Canticorum ipse testatur: qui cùm unam laudat, cæteras damnat, quia[f] præter unam, quæ est vera Catholica, cæteræ apud hæreticos putantur esse, sed non sunt: secundum quod indicat (ut supra diximus) in Canticis Canticorum, unam esse columbam suam, eamdem sponsam electam, eamdem hortum conclusum, & fontem signatum: ut hæretici omnes neque claves habeant, quas solus Petrus accepit: (23) nec annulum, quo legitur fons esse signatus;

Cant. 6. Cant. 4.

VARIANTES LECTIONES.

[a *Petavionensi.*] In MSS. S.T. & P.S. *Pectaviensi.* In MS. S.G. *Pictavianensi.* S. Hieronymus *Pictavionensem* seu *Pitabionensem* vocat pluribus in locis In inscriptione commentarii hujus Victorini, *Pictabionensis* dicitur, necnon in veteri catalogo librorum apocryphorum Gelasii Papæ, & in martyrologiis Usuardi & Adonis, aliisque veteribus monumentis. *Pitabio* aut *Petabio* seu *Petavio* Noricorum est oppidum, cujus mentio fit apud Tacitum lib. 3. hist. in cosmographia Æthici, in Itinerario Antonini, necnon apud Ammianum Marcellinum lib. 14. hist. & Ptolemæum lib. 2. cap. 15. Hujus urbis Episcopus fuit Victorinus ille non Pictavorum in Galliâ, ut fusè ostendit eruditus Launoius in Dissertatione de Victorino Episcopo & Martyre, in qua hunc Optati locum emendat ex conjecturâ, simulque observat editiones Optati mendosas esse, & emendatiorem fieri in votis habet. [b *Zephirino.*] Ita in MSS. S.G. & P.S. In MS. S.T. & in editis, *Zepherino*, sed vulgo vocatur, *Zephirinus.* [c *Quod ad negotium temporis nostri non pertinet.*] In MS. S. G. *qui ad negotium temporis nostri non pertinent.* [d *Sed quia schismaticus hodie aliquid peccati quod probare possis in catholicos, non habes.*] In editis necnon in MSS. S.T. & P.S. habetur, *sed quia schismatis hodie aliquid quod probare possis in catholicos, non habes.* Haud dubiè præferenda est lectio codicis San-germanensis. [e *Inertis.*] In MSS. S.T. & P. S. *inertibus*, amanuensium incuriâ. [f *Quia.*] In MS. S. T. *Qui*, minùs benè.

ANNOTATIONES.

(20) URBICO. Urbis Romæ Episcopo. Nota locutio.

(21) SANITAS NON FLAGITAT MEDICINAM, &c. His comparationibus hoc efficere contendit Optatus Parmenianum causæ suæ diffidere, qui à proposito suo excurrat & hæreticos aggrediatur, cùm ipsi res sit adversum catholicos.

(22) NON NECESSARIAS. Extraneas, peregrinas.

(23) QUAS SOLUS PETRUS ACCEPIT. Ecclesiæ scilicet nomine, cujus personam gerebat.

tus (24): nec aliquem[a] illorum esse, ad quem hortus ille pertineat, in quo Deus arbusculas plantat. De quibus hæreticis, quamvis ad præsentem non pertineat causam, quod diù locutus es, & sufficerat & abundabat. Sed miror, quid tibi visum est, etiam vos ipsos eis adjungere, quos esse schismaticos constat, dùm Ecclesiæ dotes & hæreticis ipsis, & vobis schismaticis denegasti. Dixisti enim inter cætera, schismaticos à vite, velut sarmenta, esse concisos: destinatos[b] pœnis, tanquam ligna arida, gehennæ ignibus reservari. Sed video te adhuc ignorare schisma, apud Carthaginem à vestris principibus factum. Quære harum originem rerum, & invenies te hanc in vos dixisse sententiam, cum schismaticis hæreticos sociasti. Non enim Cæcilianus exivit à Majorino (25) avo tuo (26): sed Majorinus à Cæciliano: nec Cæcilianus recessit à Cathedrâ Petri vel Cypriani (27): sed Majorinus, cujus tu Cathedram sedes, quæ ante ipsum Majorinum originem non habebat[c] (28). Et cùm hæc ita gesta esse manifestissimè constet[d], & vos hæredes esse traditorum & schismaticorum evidenter appareat: satis te miror, frater Parmeniane, cùm schismaticus sis, schismaticos hæreticis jungere[e] voluisse. Aut si sic tibi videtur, & ità placet: cumula illa[f] (29) quæ à te paulò ante sunt dicta.

VARIANTES LECTIONES.

[[a] *Nec aliquem.*] In MS. S. G. *nec apud aliquem*, haud rectè. [[b] *Destinatos.*] In MS. S. G. *destinatis.* [[c] *Non habebat.*] In MS.S. G. *non habet.* [[d] *Constet.*] In MSS. S.T. & P. S. *constent*, sed perperàm. [[e] *Jungere.*] Ità in omnibus MSS. non ut in editis, *adjungere.* [[f] *Cumula illa.*] Mendosissimè in editis habebatur *contra illa*, nec meliùs in MSS. S. T. & P. S. *cum illa.* Hanc restitutionem debemus MS. San-Germanensi.

ANNOTATIONES.

(24) NEC ANNULUM QUO LEGITUR FONS ESSE SIGNATUS. Per fontem intelligere videtur fidem; per annulum, symbolum, aut baptisma, quod ut aït Tertull. lib. de Pœnitentiâ, *obsignatio est fidei*: Hinc apud Veteres baptismus sæpè signaculum dicitur. Opt. ipse l. 2. *Nam & fontem constat unum esse de dotibus; undè Hæretici non possunt vel ipsi bibere, vel alios potare, quia soli sigillum integrum (id est symbolum Catholicum) non habentes, ad fontem verum aperire non possunt.* Et infrà in hoc libro: *Benè sublaxisti iis annulum, quibus aperire non licet ad fontem*: hoc est benè hæreticis abstulisti potestatem signandi sacro baptismate.

(25) EXIVIT A MAJORINO. Cæcilianus primus erat ordinatus Episcopus, Majorinus contra eum ordinatus ab ejus communione descivit.

(26) MAJORINO AVO TUO. Prædecessore scilicet Donati, qui post Majorinum Carthaginensem Cathedram invaserat. August. in Lib. Retract. 2. c. 17. *In tribus libris*, inquit, *contra Epistolam Parmeniani, Donatistarum Carthaginensis Episcopi successorisque Donati.* Idem August. Lib. 3. contra Ep. Parm. Majorinum, Donatum & Parmenianum veluti tres, sine intermedio successores enumerat. Quod autem quidam inferunt ex Sermone S. Augustini, *de Pace & Charitate*, ante collationem habito, Caïum & Lucium Episcopos fuisse Carthaginis inter Donatum & Parmenianum, facile est. En verba Augustini: *Non dimitto Donatum, non dimitto nescio quem Caium, Lucium & Parmenianum mille nomina, mille scissuras.* Indè enim inferri tantùm potest Caïum & Lucium fuisse è primoribus Episcopis Donatistarum: at Carthaginensi Donatistarum Ecclesiæ præfectos fuisse, hinc non benè colligitur.

(27) A CATHEDRA PETRI VEL CYPRIANI. Eadem argumenta legere est apud Cyprianum in Lib. *de Unitate Ecclesiæ*, & Ep. 43. Cathedra seu Sedes Episcopalis, est auctoritas regendæ plebis vi Episcopatûs, qui unus est, cujus in solidum à singulis pars tenetur. Qui Episcopum suum legitimè constitutum & ordinatum non audit, sed ab eo recedit, & vel se, vel alium pro Episcopo habet; recedere meritò dicitur à Cathedrâ Episcopi sui & à Cathedrâ Petri, hoc est ab Apostolicâ sede, cum quâ Episcopus ille communione junctus est.

(28) ORIGINEM NON HABEBAT. Majorinus nulli succedebat. Cæcilianus Mensurii sedem & cathedram habebat: post ejus mortem in ejus locum legitimè suffectus fuerat. At Majorinus nullum habebat prædecessorem.

(29) CUMULA ILLA. Post hanc restitutionem, nihil in hoc loco, qui Expositores mirum in modum torserat, difficultatis superest. Vide quid è principiis tuis adversùs te sequatur; si inter hæreticos & schismaticos nullum discrimen est,

Dixisti enim fieri non posse, ut falso [a] baptismate inquinatus abluat, immundus emundet, supplantator erigat, perditus liberet, reus veniam tribuat, damnatus absolvat. Benè hæc omnia [b] potuerunt [c] ad solos hæreticos pertinere, qui [d] falsaverunt symbolum: dùm alter dixerit [e] duos Deos (30), cùm Deus unus sit; alter Patrem vult in personâ [f] Filii cognosci [g]; alter carnem subducens (31) Filio Dei, per quam Deo reconciliatus est mundus; & cæteri hujusmodi, qui à sacramentis Catholicis alieni esse noscuntur. Quare pœniteat te talibus hominibus etiam schismaticos adjunxisse: in te enim convertisti sententiæ gladium, dùm æstimas, quia alteros appetebas: & non attendisti inter schismaticos & hæreticos, quàm sit magna distantia. Inde est, quod ignoras, & quæ sit sancta Ecclesia: & sic omnia miscuisti.

XI. Notæ Ecclesiæ Catholicæ & schismatis.

CATHOLICAM facit simplex & verus intellectus in lege [h], singulare ac verissimum sacramentum, & unitas animorum. Schisma verò, sparso coagulo pacis, dissipatis sensibus generatur, livore nutritur, æmulatione & litibus roboratur, ut desertâ matre Catholicâ, impii filii dùm foras exeunt, & se separant (ut vos fecistis) à radice matris Ecclesiæ, invidiæ falcibus amputati, errando rebelles abscedunt: nec possunt novum aliquid, aut aliud agere, nisi quod jamdudùm apud suam didicerunt matrem (32).

XII. Iterùm de hæreticorum & schismaticorum discrimine.

HÆRETICI verò, veritatis exules, sani & verissimi [i] symboli desertores, de sinu sanctæ Ecclesiæ impiis sensibus depravati, contempto quod benè fuerant geniti, ut ignorantes & rudes deciperent, de se nasci voluerunt. Et qui jamdudùm vitalibus pasti fuerant cibis, corruptelâ malæ digestionis, in perniciem miserorum, disputationibus impiis venena mortifera vomuerunt. Vides ergò, frater Parmeniane, hæreticos à domo veritatis satis extorres, solos habere varia [k] & falsa baptismata: quibus inquinatus non possit abluere, immundus emundare, supplantator erigere, perditus liberare, reus veniam tribuere, damnatus absolvere. Benè clausisti hortum hæreticis: benè revocasti claves ad Petrum: benè abstulisti colendi potestatem, ne arbusculas colerent ii, quos ab

VARIANTES LECTIONES.

[[a] *Falso.*] In editis & in MSS S.T. & P.S. *in falso.*] [[b] *Omnia.*] Deest in MS.S.G. [[c] *Potuerunt.*] Ità in omnibus MSS. Malè in editis *poterant.* [[d] *Qui.*] Ità in MS. S.G. In MSS. S. T. & P. S. & in editis, *quia*, non omninò malè. [[e] *Dixerit.*] In MS.S.G. *dixit.* [[f] *In personâ.*] In MSS. S.T & P. S. *in personam.* [[g] *Cognosci.*] In MS. S. G. *cognoscere.* [[h] *In leg.*] In editis, *intelligere:* atque ità in MSS. S.T. & P.S. sed magis arridet *in lege*, quod habetur in MS. S. G. ut scilicèt notæ Ecclesiæ Catholicæ sint, sincera fides, quæ in genuinâ singularis ac verissimi sacramenti, hoc est, symboli, intelligentiâ posita est, & unitas animorum. [[i] *Verissimi.*] In MS.S.G. *veri.* [[k] *Varia.* In MSS. S. G. *& varia*, fortè *vana.*

ANNOTATIONES.

(30) ALTER DIXERIT DUOS DEOS. Cerdon, Marcion.

(31) ALTER CARNEM SUBDUCENS. Valentinus & alii Docetæ.

(32) APUD SUAM DIDICERUNT MATREM. Ecclesiam scilicèt quæ priùs eorum erat mater.

hortulo & à paradiso Dei constat alienos: benè subduxisti annulum iis, quibus aperire non licet ad fontem (33). Vobis verò schismaticis, quamvis in Catholicâ non sitis, hæc negari non possunt, quia nobiscum vera & communia sacramenta traxistis. Quare cùm hæc omnia hæreticis benè negentur, quid tibi visum est, hæc & vobis negare voluisse, quos schismaticos esse manifestum est? vos enim foras existis. Quantum in nobis est [a], volebamus [b], ut soli damnarentur hæretici: quantum in te est, etiam vos ipsos, cum eis unâ sententiâ ferire voluisti.

SED jam, ut ad propositum singularum rerum ordinem redeamus, primo loco audi, qui fuerint traditores, & pleniùs auctores schismatis disce. In Africâ duo mala & pessima admissa esse constat, unum in traditione, alterum in schismate: sed utraque mala, & uno tempore, & iisdem auctoribus videntur esse commissa. Debes ergo, frater Parmeniane, discere, quod intelligeris ignorare. Nam fermè ante annos sexaginta, & quod excurrit, per totam Africam persecutionis est divagata [c] tempestas (34): quæ alios fecerit martyres (35), alios confessores (36), nonnullos funestam prostravit in mortem [d] (37), latentes dimisit illæsos (38). Quid commemorem laïcos, qui tunc in Ecclesiâ nullâ fuerant dignitate suffulti [e]? quid ministros plurimos? quid diaconos in tertio (39)? quid presbyteros in secundo sacerdotio constitutos? Ipsi apices & principes omnium, aliqui Episcopi (40) illis temporibus [f], ut damno æternæ vitæ, istius incertæ lucis moras brevissimas compararent, instrumenta divinæ legis

XIII. Auctores Donatistarum traditores fuisse.

VARIANTES LECTIONES.

[a *Quantum in nobis est.*] Ita in MSS. S. T. & S. G. In editis habetur *quantum in vobis est*, & junguntur ista cum præcedentibus, *foras existis*; sed emendationem nostram confirmat orationis pars altera, *quantum in te est.* [b *Volebamus.*] Ita in MS. S. G. In aliis, *volebam.* Idem sensus. [c *D:vagata.*] In MS. S. G. *diu acuta*, errore scilicet amanuensis. [d *Funestam prostravit in mortem.*] Ita in MS. S. G. In aliis, *funesta prostravit in morte.* [e *Suffulti.*] Deest in MS. S. G. [f *Illis temporibus.*] In MS. S. G. *illius temporis.*

ANNOTATIONES.

(33) BENE SUBDUXISTI ANNULUM IIS, QUIBUS APERIRE NON LICET AD FONTEM. Alluditur ad verba Cantici Cantic. c. 4. v. 12. *Hortus conclusus, soror mea sponsa, fons signatus.* Non habent hæretici annulum, quo sigillum veræ fidei aperire possint, ac apertum iterum signare.

(34) ANTE ANNOS SEXAGINTA, ET QUOD EXCURRIT, PER TOTAM AFRICAM PERSECUTIONIS EST DIVAGATA TEMPESTAS. De Diocletiani persecutione loquitur, quæ incœpit mense Februario anni 303. & desiit in Occidente anno 305. undè colliges Optatum hæc scribere circa annum 370.

(35) QUÆ ALIOS FECERIT MARTYRES. Eos scilicet qui mortem oppetiêre.

(36) ALIOS CONFESSORES. Qui scilicet constanter confessi sunt, nec criminis idololatriæ quidquam in se admiserunt, sed non propterea occisi.

(37) NONNULLOS FUNESTAM PROSTRAVIT IN MORTEM. Qui tormentis superati vel Christum negarunt, vel thus idolis adoleverunt, vel instrumenta divinæ legis tradiderunt: ii verè mortui, & funestâ morte prostrati dici possunt.

(,8) LATENTES DIMISIT ILLÆSOS. Qui scilicet fugâ vel latebris periculum declinarunt.

(39) IN TERTIO SACERDOTIO CONSTITUTOS. Sacerdotii nomen hîc usurpat generatim Optatus, pro jure ac potestate exercendi alicujus muneris ecclesiastici, quo sensu diaconi tertium in sacerdotio ordinem obtinere meritò dici possunt.

(40) APICES ET PRINCIPES OMNIUM, ALIQUI EPISCOPI. Ex his quanta tunc fuerit Episcoporum dignitas & supra presbyteros ὑπεροχῇ satis intelligitur.

impiè tradiderunt. Ex quibus erant Donatus Maſculitanus (41), Victor Ruſiccadenſis (42), Marinus ab aquis Tibilitanis (43), Donatus Calamenſis (44), & homicida Purpurius Limatenſis (45) [a]: qui interrogatus de filiis ſororis ſuæ, quòd eos in carcere Milei necaſſe diceretur, confeſſus eſt dicens: Et occidi, & occido non eos ſolos, ſed & quicumque contra me fecerit. Et Menalius, qui ne thurificaſſe à ſuis civibus probaretur, oculorum dolorem fingens, ad conſeſſum ſuorum procedere trepidavit.

XIV. Concilii Cirtenſis acta. Hi, & cæteri, quos principes tuos fuiſſe paulò poſt docebimus, poſt perſecutionem (46) apud Cirtam [b] civitatem, (quia Baſilicæ necdum fuerant reſtitutæ) in domum [c] Urbani Cariſi [d] (47) conſederunt die III. Iduum Maiarum (48), ſicut ſcripta Nundinarii tunc diaconi teſtantur, & vetuſtas

VARIANTES LECTIONES.

[[a] *Limatenſis.*] In MS. S. G. *Liniatenſis.* In actis Cirtenſis concilii apud Aug. lib. 3. contra Creſc. c. 26. *Limata* hujus Epiſcopi ſedes appellatur, ſed in codice Corbeienſi etiam legitur *Liniata*, & in nonnullis codicibus ep. 43. Aug. [[b] *Cirtam.*] In MS. S. Th. *circumcirtam.* [[c] *In domum.*] In MS. S. G. *in domo.* [[d] *Cariſi.*] In MS. S. T. *Gariſi.*

ANNOTATIONES.

(41) MASCULITANUS. *Maſcula* Numidiæ urbs Antonino & Auguſtino. In concil. Carth. Cypriani: *Confeſſor clarus à Maſcula.* In notitiâ Epiſcoporum Africæ, *Marculitanus.* In collat. Carth. *Maſculitanus.* In concil. Carth. anni 525. ſuſcribit *Donatus Maſculitanus.* Archinimum *Maſculanum* memorat Victor Vitenſis l. 1. n. 15.

(42) RUSICCADENSIS. *Ruſicca* urbs Numidiæ maritima à Plinio memorata. In itinerario Antonini fit mentio *Ruſicadæ* haud longè ab Hippone-regio. In anonymo Ravennate commemoratur etiam inter urbes Numidiæ. Nunc *Eſtora* in regno Tunetano. In notitiâ Epiſcoporum Africæ extat inter Numidas Epiſcopos *Ruſſiniacenſis.*

(43) AB AQUIS TIBILITANIS. Locus Mediterraneus ubi *Tibilis* urbs Antonino, haud procul à Cirtâ. *Tibilitanus* Epiſcopus eſt inter Epiſcopos in notitiâ Epiſcop. Africæ. In collat. Carth. adfuit etiam Epiſcopus *Tibiliſanus*, diverſus à Tiſilitano. Auguſtinus mentionem facit *aquarum Tibilitanarum* l. 22. de civitate Dei, c. 8. referens *miraculum quod apud aquas Tibilitanas in memoria S. Stephani contigerat* ſub Proculo hujus loci Epiſcopo. *Tibili* habet anonymus Ravennas. Non videntur diverſa oppida *Tibilis* & *aquæ Tibilitanæ*, quamquam in Tabulis Peutingerianis ſeorſim ponantur, *Tibilis* & *aquæ Tibilitanæ.*

(44) CALAMENSIS. *Calama* oppidum nonnullis Africæ propriæ, ſed potiùs Numidiæ. Quippè inter Epiſcopos Numidiæ in notitiâ *Calamenſis* reperitur. Hujus urbis ſæpè meminit Aug. & Megalii Epiſcopi *Calamenſis* Numidiæ Primatis: hujus ſucceſſor Poſſidius *Calamenſis* Epiſcopus collationi Carthaginenſi interfuit, & vitam Auguſtini conſcripſit. Sæculo nono exeunte in notitiâ editâ à Goario, Carolo à ſancto Paulo & Beveregio, quæ imperante Leone ſapiente conſcripta eſt, urbs Calamenſis, inter oppida Numidiæ, prima recenſetur.

(45) LIMATENSIS. *Limatenſis* Epiſcopi quoque meminit Auguſtinus: fortè is eſt qui *Lamiggizenſis* in notitiâ.

(46) POST PERSECUTIONEM. Ita etiam Auguſtinus l. 3. contra Creſc. cap. 26. deferbuerat tum temporis in Africa Diocletiani perſecutio, ac ea præcipuè quæ fiebat ob traditionem codicum ſacrorum. De eâ enim id ſpecialiter habet Auguſtinus, *poſt perſecutionem codicum tradendorum.* Contenderunt Donatiſtæ in collat. Carthag. tunc tempus fuiſſe perſecutionis, ac proptereà cogi non potuiſſe concilium, idque ex martyrum geſtis probare conati ſunt, ſed re accuratiùs perpenſâ innotuit poſteà Cirtenſe concilium undecim menſibus actis illis poſterius fuiſſe.

(47) URBANI CARISI. In actis ab Auguſtino relatis, *Urbani Donati.*

(48) DIE III. IDUUM MAIARUM. Acta Cirtenſis concilii apud Auguſtinum lib. 3. contra Creſc. c. 27. ita inſcribuntur: *Diocletiano octies & Maximiano ſepties Coſſ.* IV. *nonas Martii.* At vitioſam eſſe hanc Conſulum notam obſervat Auguſtinus in Breviculo collationis. Cùm enim Donatiſtæ prolatis actis martyrum in collatione contendiſſent iis Coſſ. quibus habitum dicebatur concilium Cirtenſe, perſecutionem nondum finitam, reſponſum eſt à catholicis poſt illorum martyrum quorum acta proferebantur, paſſionem propè annum conſecutum fuiſſe ad Conſulem & diem concilii Cirtenſis. Reſponſio computantis officii fuit, menſem tantùm interfuiſſe: ſed poſteà deprehenſum eſt erratum fuiſſe ab officio: *Nam*, inquit Auguſtinus, *geſta martyrum quibus oſtendebatur tempus perſecutionis, Conſulibus*

membranarum

membranarum teſtimonium perhibet, quas dubitantibus proferre potérimus. Harum namque plenitudinem rerum [a], in noviſſima parte iſtorum libellorum, ad implendam fidem adjunximus. Hi Epiſcopi, interrogante Secundo Tigiſitano (49), tradidiſſe confeſſi ſunt (50). Et cùm ipſe Secundus à Purpurio increparetur, quòd & ipſe diu apud ſtationarios [b] fuerit, & non fugerit, ſed dimiſſus ſit; non ſine cauſâ dimiſſum fuiſſe, niſi quia tradiderat: jam omnes erecti [c] (51) cœperant murmurare. Quorum ſpiritum Secundus metuens, conſilium accepit à filio fratris ſui Secundo minore, ut talem cauſam Deo ſervaret (52). Conſulti ſunt qui remanſerant (53), id eſt, Victor Garbenſis [d], Felix à Rotario [e], & Nabor à Centurionis [f]. Ii dixerunt talem cauſam Domino debere reſervari [g]: & dixit Secundus, ſedete omnes (54): tunc dictum eſt ab omnibus, *Deo gratias*, & ſederunt. Habes ergo, frater Parmeniane, qui manifeſtò fuerint traditores.

XV. Ex ordinatione Majorini ſchiſma ortum.

Deinde non poſt longum tempus (55), iidem ipſi, tot & tales,

VARIANTES LECTIONES.

[a *Rerum.*] Deeſt in MSS. S. G. [b *Stationarios.*] In MS. S. G. *ſtationarium.* [c *Erecti.*] Hanc emendationem debemus codici S. G. In aliis codicibus & in editis perperam omninò *hæretici*, quod criticos torſit. [d *Garbenſis.*] In MSS. S. T. & P. S. *Gardenſis*; ſed poſtea l. 2. *Garbenſis*. In MS. S. G. *Gabrenſis*. In editis *Garbienſis*. Apud Aug in collat. Carth. & in notitiâ Epiſcop. Africæ. *Garbenſis.* [e *A Rotario.*] In MSS. S. T. & P. S. *a Ratorio.* Apud Aug. *Rotaria.* [f *Centurionis.*] Ita etiam in coll. Carth. Januarius Epiſcopus *Centurionenſis*. In MSS. notitiæ Africanæ, *Centurianenſis* malè. [g *Domino debere reſervari.*] In MS. S. G. *Deo debere ſervari.*

ANNOTATIONES.

facta ſunt Diocletiano novies, & Maximiano octies pridie idus Februarias. Geſta autem epiſcopalia decreti Cirtenſis poſt eorumdem conſulatum tertio nonas Martias, ac per hoc tredecim menſes intereſſe inveniuntur plures utique quam undecim, quos priùs catholici minùs diligenter computando reſponderant, ſed officium ut falleretur & menſem intereſſe reſponderet, eumdem conſulatum putavit: poſt conſulatum autem non advertit, ubi annus jam alius agebatur. Hæc eſt igitur vera concilii Cirtenſis epocha poſt conſulatum Diocletiani novies & Maximiani octies, hoc eſt anno 305. tertio nonas Martias. De menſe conſtitit ſemper in collatione, nam geſta martyrum erant pridie idus Februarii, & menſem tantùm inter paſſionem martyrum & concilii diem intereſſe dixit officium. Tredecim menſes interfuiſſe ait Auguſtinus. Ergo menſe Martio habitum conſtabat non Maio: alioquin tres aut quindecim menſes inter paſſionem martyrum & concilii diem interfuiſſent. Ita ergo emendandus Optati locus, & pro *tertio iduum Maiarum*, legendum III. *nonas Martii.*

(49) Secundo Tigisitano. Epiſcopo Tigiſeos in Numidiâ qui tum metropolitani munere fungebatur inter Epiſcopos Numidiæ, quia ſenior erat. Duæ erant hujus nominis urbes in Africâ; altera in Numidiâ, de qua Procopius l. 2. de bello Vandalico, cujus Epiſcopus erat is Secundus; altera in Mauritania Cæſarienſi. Utraque reperitur in notitiâ Epiſcoporum Africæ.

(50) Tradidisse confessi sunt. Vide acta ipſa inferiùs.

(51) Erecti. Statim atque accuſabantur ſurgebant, & in alteram partem tranſibant, ut ex actis conſtat.

(52) Talem causam Deo servaret. Relinqueret Dei judicio.

(53) Consulti sunt qui remanserant. In Breviculo collationis c. 17. dicuntur undecim vel duodecim Epiſcopi ad hoc concilium conveniſſe. Ex hac narratione Optati conſtat undecim tantùm fuiſſe, è quibus ſex accuſati. Secundus Tigiſitanus præſes ſententiam dicere non poterat. Secundus minor filius fratris ejus jam mentem ſuam aperuerat. Itaque tres tantùm erant ſuperſtites qui conſulerentur, quorum ſententiam ſecutus eſt Secundus, & ita ſex Epiſcopi à quinque ſunt abſoluti.

(54) Sedete omnes. Ut judices. Quiſque locum ſuum accipiat.

(55) Non post longum tempus. Aliquos tamen annos interceſſiſſe oportuit. Nam Maxentius poſt cujus indulgentiam facta eſt ordinatio Cæciliani, ut infra dicitur, Africam non obtinuit niſi anno 311. devicto Alexandro, qui tyrannidem in eâ regione exercebat. Non eſt autem devictus Alexander, niſi poſt Herculii obitum qui anno 310. contigit teſte Zozimo.

ad Carthaginem profecti traditores, thurati [a] homicidæ, Majorinum (cujus tu cathedram sedes) post ordinationem Cæciliani ordinaverunt, schisma facientes. Et quoniam traditionis reos, principes vestros fuisse monstratum est; consequens erit, eosdem fuisse auctores [b] schismatis. Quæ res, ut clara & manifesta esse omnibus possit, ostendendum est, ex quâ radice sese usque in hodiernum, erroris protenderint rami, & ex quo fonte rivulus iste maligni liquoris, occultè serpens, usque in tempora nostra manaverit. Dicendum est, unde & ubi & à quibus ortum constet hoc alterum malum; quæ convenerint causæ; quæ fuerint operatæ personæ; qui auctores hujus mali; qui nutritores; à quibus sint inter partes ab Imperatore postulata judicia; qui sederint judices; ubi sit actum concilium; quæ sint prolatæ sententiæ. De divisione agitur: & in Africâ, sicut & in cæteris provinciis, una erat Ecclesia, antequam divideretur ab ordinatoribus Majorini, cujus tu hæreditariam cathedram sedes. Videndum est, quis in radice cum toto orbe manserit; quis foras exierit; quis cathedram sederit alteram, quæ antè non fuerat; quis contra altare altare erexerit; quis ordinationem fecerit, salvo altero ordinato; quis jaceat sub sententia Joannis Apostoli, qui dixit multos
1. *Joan.* 2. 19. Antichristos foras exituros: *quia non erant* (inquit) *nostri, nam si nostri essent, mansissent nobiscum.* Ergo qui in uno cum fratribus manere noluit, hæreticos secutus, quasi Antichristus foras exivit.

XVI. Lucillæ adversùs Cæcilianū rixæ.

Hoc apud Carthaginem post ordinationem Cæciliani factum esse, nemo est qui nesciat [c]: per Lucillam scilicet, nescio quam fœminam factiosam: quæ ante concussam persecutionis turbinibus pacem, dum adhuc in tranquillo esset Ecclesia, cum correptionem archidiaconi Cæciliani ferre non posset [d]: quæ ante spiritalem cibum & potum, os nescio cujus martyris, si tamen martyris, libare (56) dicebatur: & cùm præponeret calici salutari os nescio cujus hominis mortui, & si martyris, sed
XVII. necdum vindicati (57), correpta, cum confusione, discessit irata. Irascenti & dolenti, ne disciplinæ succumberet (58), occurrit subitò persecutionis enata [e] tempestas.

XVII. Mensurius ad curiam citatus ornamenta Ecclesiæ Botro & Celestio cōmendat.

Iisdem temporibus Felix quidam diaconus, qui propter [f] famosam nescio quam, de tyranno (59) Imperatore tunc factam episto-

VARIANTES LECTIONES.

[[a] *Thurati.*] Id est, qui thus idolis adoleverant. Ita in omnibus MSS. Quanto errore in editis, *conjurati.* [[b] *Auctores.*] In MS. S. G. *& auctores.* [[c] *Nemo est qui nesciat.*] In MSS. S. T. & P. S. *nemo qui nesciat.* In MS. S. G. *quis nesciat?* [[d] *Ferre non posset.*] In MS. S. T. *Lucilla ferre non posset.* [[e] *Enata.*] In MSS. *innata*; sed meliùs *enata.* [[f] *Propter.*] In MSS. S. T. & S. G. *per*; sed legendum *propter.*

ANNOTATIONES.

(56) Libare. Deosculari.
(57) Necdum vindicati. Nondum in numerum martyrum ab Ecclesiâ relati.
(58) Ne disciplinæ succumberet. Ne propterea puniretur ab Episcopo.
(59) De tyranno. Maxentio. Contra hunc Felix scripserat famosum illum libellum dum Alexander Maxentio infensissimus Africæ potiretur. Eo mortuo Maxentius vindictam de Felice sumere voluit. Zozimus testis est Maxentium in fautores Alexandri potissimùm sæviisse.

lam[a], appellatus est, periculum timens, apud Mensurium Episcopum delituisse dicitur. Quem cùm postulatum Mensurius publicè denegaret, relatio missa est: rescriptum venit, ut si Mensurius Felicem diaconum non reddidisset, ad palatium dirigeretur. Conventus non leves patiebatur angustias: erant enim Ecclesiæ ex auro & argento quamplurima ornamenta, quæ nec defodere terræ, nec secum portare poterat. Quæ[b] quasi fidelibus, senioribus commendavit, commemoratorio facto, quod cuidam aniculæ dedisse dicitur: ita ut si ipse non rediret, reddita pace Christianis, anicula illa illi daret[c], quem in episcopali cathedrâ sedentem inveniret. Profectus causam dixit: jussus est reverti: ad Carthaginem pervenire non potuit.

XVIII. Ordinatio Cæciliani in Episcopum Carthaginensem, necnon causæ atque origo schismatis.

TEMPESTAS persecutionis peracta, & (60) definita est. Jubente Deo, indulgentiam mittente Maxentio (61), Christianis libertas est restituta. Botrus & Celestius[d], ut dicitur, apud Carthaginem ordinari cupientes, operam dederunt, ut absentibus Numidis (62), soli vicini Episcopi peterentur, qui ordinationem apud Carthaginem celebrarent. Tunc suffragio totius populi Cæcilianus eligitur: & manus imponente Felice Autumnitano[e] (63), Episcopus ordinatur. Botrus & Celestius[f] de spe suâ dejecti sunt. Brevis[g] auri & argenti sedenti Cæciliano, sicuti delegatum à Mensurio fuerat, traditur, adhibitis testibus. Convocantur suprà memorati seniores, qui faucibus avaritiæ commendatam ebiberant prædam. Cùm reddere cogerentur, subduxerunt communioni pedem[h]. Non minus & ambitores, quibus & ordinari non contigit: necnon & Lucilla, quæ jamdudum ferre non potuit disciplinam: cum omnibus

VARIANTES LECTIONES.

[[a] *Epistolam.*] In MSS. S.T. & S.G. *epistolarius*, quasi is diaconus propter famosam illam epistolam, *Epistolarius* fuerit appellatus; sed longè rectiùs appellatus ibi idem ac citatus ad curiam, ut sequentia ostendunt. [[b] *Quæ.*] Suppleta est hæc particula omninò necessaria ex MS. S. G. [[c] *Daret.*] In MS S. G. *redderet.* [[d] *Celestius.*] Ita in MS. S. G. Ita etiam eum vocat S. Augustinus in psalmo abecedario contra Donatistas: *Erant Botrus & Celestius hostes Cæciliano valde, impii, fures, superbi, de quibus longum est referre.* Hujus auctoritate fretus restitui *Celestium* pro *Celesio*, qui habetur in MSS. S. Th. & Ph. S. & in editis. [[e] *Autumnitano.*] Ita in omnibus MSS. & in actis purgat. Felicis. [[f] *Celestius.*] Ita in MS S.G. In aliis, *Celesius.* [[g] *Brevis.*] In MS. S. G. *Tunc brevis.* [[h] *Pedem.*] Malè in recentioribus editionibus *plebem*, nam plebis pars multò major cum Cæciliano remansit.

ANNOTATIONES.

(60) PERACTA ET DEFINITA. Priùs defervuerat anno 305. sed subindè recruduerat, nec pax omninò reddita, nisi postquam Maxentius rerum in Africâ potitus est anno 311.

(61). INDULGENTIAM MITTENTE MAXENTIO. Qui licet crudelis ac sævus fuerit, visus est tamen favere christianis.

(62) ABSENTIBUS NUMIDIS. Donatistæ objiciebant Cæciliano, quod cùm esset primas, à primate viciniori non esset ordinatus. Optatus observat ipsosmet Botrum & Celestium ambitores episcopatûs, qui posteà à Cæciliano descivérant, auctores fuisse, ut absentibus Numidis fieret ordinatio. Augustinus respondit non esse necessarium ut primas ordinaretur à metropolitano, & in exemplum attulit Episcopum Romanum qui ordinabatur ab Ostiensi.

(63) AUTUMNITANO. Ita in omnibus MSS. & in actis purgationis Felicis. Apud Aug. ubique *Aptugnensis*: in editis Optati *Aptungitano*. Ex hoc loco colligitur Carthaginis vicinam fuisse hanc urbem & provinciæ proconsularis. Miror urbis tunc adeò celebris nullam esse mentionem in notitiâ Episcoporum Africæ, nec alibi.

suis potens & factiosa fœmina, communioni misceri noluit. Sic tribus convenientibus causis & personis, factum est, ut malignitas haberet effectum.

XIX. Illicita ordinatio Majorini contra Cæcilianum, ab Episcopis Numidiæ.

SCHISMA igitur illo tempore confusæ mulieris iracundia peperit, ambitus [a] nutrivit, avaritia roboravit. Ab his tribus personis contra Cæcilianum causæ confictæ sunt, ut vitiosa ejus ordinatio diceretur. Ad Secundum Tigisitanum missum est [b], ut Carthaginem veniretur: proficiscuntur omnes suprà memorati traditores (64), suscepti hospitio ab avaris (65), ab ambitoribus, ab iratis: non à catholicis, quorum petitione Cæcilianus fuerat ordinatus. Intereà ad Basilicam, ubi cum Cæciliano tota civica frequentia fuerat [c], nullus de supradictis accessit. Tunc à Cæciliano mandatum est [d]: » Si est quod in me probetur, exeat accusa- » tor & probet. Illo tempore à tot inimicis nihil in eum potuit confingi: sed de ordinatore suo, quòd ab iis falsò traditor diceretur, meruit infamari (66). Iterùm à Cæciliano mandatum est, ut si Felix in se, sicut illi arbitrabantur, nihil contulisset (67), ipsi tanquam adhuc diaconum (68) ordinarent Cæcilianum. Tunc Purpurius solitâ malitiâ fretus, quasi & Cæcilianus filius sororis ejus esset, sic ait: » Exeat huc quasi » imponatur [e] illi manus in Episcopatu, & quassetur illi caput de pœnitentiâ (69). His rebus compertis, tota Ecclesia Cæcilianum retinuit [f], ne se latronibus tradidisset. Illo tempore aut reus de sede [g] debebat [h] expelli, aut communicari debuit innocenti. Conferta erat Ecclesia populis: plena erat cathedra episcopalis: erat altare loco suo, in quo pacifici Episcopi retrò temporis obtulerant, Cyprianus, Lucianus [i] & cæteri. Sic exitum est foras, & altare contra altare erectum est: & ordinatio

VARIANTES LECTIONES.

[[a] *Ambitus.*] In MS. S. G. *ambitio.* [[b] *Missum est.*] In MS. S. G. *scriptum est.* [[c] *Tota civica frequentia fuerat.*] Ita in MS. S. G. In aliis & in editis, *tota civitas in frequentia fuerat.* [[d] *Est.*] Deest in MS. S. G. [[e] *Quasi imponatur.*] In MS. S. G. *quasi ut imponatur.* [[f] *Retinuit.*] In MS. S G. *tenuit.* [[g] *De sede.*] Hæc verba addita sunt ex MSS. S. T. & P. S. [[h] *Debebat.*] In MS. S. G. *debuit.* [[i] *Cyprianus Lucianus.*] In MS. S. G. inter Cyprianum & Lucianum tertius collocatur *Carpophorus.*

ANNOTATIONES.

(64) SUPRA MEMORATI TRADITORES. Episcopi qui concilio Cirtensi interfuerant, adjuncto Silvano qui in eo concilio ordinatus fuerat Cirtæ Episcopus. Non alios videtur Optatus agnoscere quàm istos. At in actis hujus Conventiculi septuaginta fuisse ferebantur, ut legere est in brevicul. collat. Carth. c. 14. n. 26.

(65) SUSCEPTI HOSPITIO AB AVARIS, &c. A Lucillâ iratâ, Botro & Celestio ambitoribus, & senioribus illis avaris ac furibus.

(66) DE ORDINATORE SUO, QUOD AB IIS FALSÒ TRADITOR DICERETUR, MERUIT INFAMARI. Nihil habuerunt quod in Cæcilianum confingerent, sed Felicem ejus ordinatorem in crimen traditionis incidisse causati sunt, ut hac ratione ordinationem Felicis rescinderent, tanquam ab eo factam qui per traditionis crimen dignitatem amiserat.

(67) SI FELIX IN SE, SICUT ILLI ARBITRABANTUR, NIHIL CONTULISSET. Pro bono pacis hanc conditionem Numidis offert Cæcilianus.

(68) TANQUAM ADHUC DIACONUM. E diacono factus fuerat Episcopus.

(69) QUASSETUR ILLI CAPUT DE POENITENTIA. Manus ei imponatur in pœnitentiam; publicæ pœnitentiæ subjiciatur; atque ita de Clero dejiciatur & ad laïcam sortem redigatur. Nam solemnis hæc erat lex, ut ait August. ep. 50. nunc 185. num. 45. *Ut nullus post alicujus criminis pœnitentiam clericatum accipiat, vel ad clericatum redeat, vel in clericatu maneat.*

illicitè

illicitè [a] celebrata est: & Majorinus, qui lector in diaconio Cæciliani fuerat (70), domesticus Lucillæ, ipsâ suffragante (71), Episcopus ordinatus est à traditoribus, qui in concilio Numidiæ (ut superiùs diximus) crimina sua sibi confessi sunt, & indulgentiam sibi invicem tribuerunt. Manifestum est ergò, exiisse de Ecclesiâ & ordinatores qui tradiderunt, & Majorinum, qui ordinatus est.

XX. Litteræ Episcoporum Numidiæ adversus Felicem ordinatorē Cæciliani.

INTEREA de suorum criminum fonte, qui apud eos multorum flagitiorum venis exuberaverat, unum traditionis convicium in ordinatorem Cæciliani derivandum esse putaverunt: providentes quòd fama duas res similes uno tempore loqui non posset; ut crimina in silentium mitterent sua, vitam infamare conati sunt alienam (72): & cùm possent ipsi ab innocentibus argui, innocentes arguere studuerunt, mittentes ubique litteras livore dictante conscriptas, quas inter cæteros actus habemus in posterum. Adhuc Carthagine positi præcesserunt se epistolis suis (73), ut rumoribus falsis cunctorum auribus insererent mendacium, sparsa fama per populos: & dùm de uno celebrata sunt falsa, supradictorum verissima crimina sub silentio latuerunt. Frequenter solet erubesci de crimine: sed illo tempore non fuit cui erubesceretur; quia præter paucos Catholicos, peccaverant universi; & quasi [b] imago fuerat innocentiæ, inter multos nefas admissum. Parùm erat [c] traditionis facinus, quod per Donatum Masculitanum & cæteros supradictos constabat admissum: etiàm ingens flagitium schismatis traditioni junxerunt.

XXI. Quàm grave schismatis malū, cujus rei sunt Donatistæ.

VIDES ergò, frater Parmeniane, hæc duo crimina tam mala, tam gravia, traditionis & schismatis, ad tuos principes pertinere. Agnosce vel serò, incurrisse te in tuos, dùm insectaris alienos; & cùm priores tuos constet operatos esse hoc alterum nefas, etiam vos eos sceleratis vestigiis sequi laboratis: ut quod illi priores in titulo [d] schismatis (74) fece-

VARIANTES LECTIONES.

[a *Illicitè.*] In MS. S. G. *illicita* [b *Quasi.*] Ita in MS. S. G In MSS. S T. P. S, & in editis, *quòd*; sed sensus postulat, ut emendetur, *quasi.* [c *Parùm erat.*] Ita in omnibus MSS. In editis malè *parvum.* [d *In titulo.*] In MS. S. T. *in titulos.*

ANNOTATIONES.

(70) QUI LECTOR IN DIACONIO CÆCILIANI FUERAT. Qui lector fuerat dùm Cæcilianus erat Archidiaconus.

(71) IPSA SUFFRAGANTE. Episcopis pecuniâ corruptis: quadringentos enim folles eam dedisse constitit in actis coram Zenophilo.

(72) VITAM INFAMARE CONATI SUNT ALIENAM. Cæciliani scilicèt, collegarum ejus & Felicis Aptungitani. *Cæcilianum criminati sunt*, inquit August. lib. post collat. c. 22. *quòd à traditoribus esset ordinatus, & quia cùm esset diaconus, victum afferre martyribus in custodiâ constitutis prohibuisset. Nominati quidam collegæ Cæciliani, qui traditores asserebantur publicis gestis, quæ tamen gesta non legebantur.* Inter hos fuerunt Novellus Tyzicensis & Faustinus Tuburbinatus, ac maximè Felix Aptungensis qui acerbiùs accusatus est, itaut forum malorum omnium diceretur. Hæc continebant gesta concilii hujus lecta in collat. Carth. ut habet August. in Breviculo collat. c. 14. n. 26. Hæc continebant Numidarum litteræ livore dictante conscriptæ, quas retulerat Optatus in fine sui operis.

(73) PRÆCESSERUNT SE EPISTOLIS SUIS. Antequam venirent ad Ecclesias, epistolam illuc miserant è concilio scriptam.

(74) IN TITULO SCHISMATIS. Ad conflandum schisma, initio suæ separationis, in principio schismatis.

rant, & vos jamdudum fecisse & nunc facere videamini. Illi ruperunt suis temporibus pacem: vos exterminatis unitatem. De parentibus ve-
Matth. 15. 14. stris & de vobis meritò dici potest, *cæcus cæcum si duxerit, utrique in foveam cadunt*[a]. Oculos patrum vestrorum furiosus excæcaverat livor, æmulatio vestros orbavit. Schisma summum malum esse & vos negare minimè poteritis. Et tamen Dathan & Abiron & Core, perditos magistros vestros, sine trepidatione estis imitari: nec ponere ante oculos voluistis, hoc malum & verbis Dei esse prohibitum, & admissum graviter vindicatum. Deinde esse distantiam delictorum, aut remissio testatur aut pœna. Denique inter cætera præcepta etiam hæc tria jussio divina prohibuit, *non occides*, *non ibis post Deos alienos*, & in capitibus mandatorum, *non facies schisma*. Videamus de his tribus, quid oportuit puniri, & quid meruit relaxari. Parricidium principale delictum est: & tamen
Genes. 4. Caïn nec reus à Deo percutitur, sed occisus insuper vindicatur. In Ninive
Jonæ 3. civitate hominum numero centum viginti millia sacrilega, quæ deos alienos sequi videbantur: post iracundiam Dei, & nuncium Jonæ pro-
Num. 16. phetæ, jejunium parvi temporis & oratio indulgentiam meruit[b]. Videamus si aliquid tale consecuti sunt hi qui populos Dei primitùs ausi sunt scindere. Tot millibus filiorum Israël, quorum à cervicibus divina providentia jugum servile dejecerat, Aaron sanctum unum præfecerat sacerdotem. Sed cùm ministri ejus sacerdotium non sibi debitum concupiscentes, seductâ parte populi illicitè invaderent, ritum imitati sacrorum, ducentos, & quod excurrit, ministros secum[c] perituros, cum thuribulis in fronte seducti populi posuerunt: Deus cui displicet schisma, hoc libenter videre non potuit. Indixerant quodammodo Deo bellum, quasi esset alter Deus, qui alterum acciperet sacrificium. Igitur Deus pro neglectis mandatis suis[d] iratus est irâ magnâ, & quod in sacrilegos & parricidam non fecerat, in schismaticos fecit. Stabat ministrorum acies & multitudo sacrilega, cum interdictis sacrificiis suis illicò peritura: negatum & subductum est pœnitentiæ tempus, quia non talis erat culpa quæ veniam mereretur. Mandata est terræ fames: statim fauces suas in populi divisores[e] aperuit, & contemptores mandatorum Dei, avido ore[f] absorbuit. Intra momenti spatium, ad transglutiendos prædictos terra patuit, rapuit, clausa est. Et ne beneficium de mortis compendio consequi viderentur, dùm non essent digni vivere, iis nec mori concessum est: tartareo carcere subitò clausi, antè sunt sepulti quàm mortui. Et miramini vobis[g] aliquid tale asperè factum, qui schisma aut

VARIANTES LECTIONES.

[[a] *Utrique in foveam cadunt.*] In MS. S. G. *uterque in foveam cadit.* [[b] *Jejunium parvi temporis & oratio indulgentiam meruit*] In MS. S. G. *jejunio parvi temporis celebrato Indulgentiam meruerunt.* [[c] *Secum.*] Deest in MS. S. G. [[d] *Pro neglectis mandatis suis.*] Ita in MSS. S. T. & P. S. ex quibus suppletur vox *suis*, quæ deerat in editis. Exscriptor codicis S. G. marte suo videtur explicasse hæc verba, cùm loco eorum posuit, *pro facto schismate.* [[e] *In populi divisores.*] In MS. S. G. *in necem populi divisoris*, minùs benè. [[f] *Ore.*] In MS. S. G. *hiatu.* [[g] *Vobis.*] In MS. S. G. *in vos.*

facitis aut colitis [a], cùm videatis quid magiſtri primi [b] ſchiſmatis pati meruerunt. An quia ceſſat talis modò vindicta, ideò tibi cum tuis vindicas innocentiam? Deus in ſingulis rebus exemplorum poſuit formam; ut ſit quod imputet imitantibus: prima peccata ad exemplum præſens pœna compreſſit, ſecunda judicio reſervabit [c]. Quid ad hæc dicturi eſtis, qui ſchiſma, uſurpato Eccleſiæ nomine, & occultè [d] nutritis, & impudenter defenditis?

XXII. Litteræ Epiſcoporũ partis Donati ad Conſtantinũ Imp. quibus ſibi petunt dari judices.

SED quia audio aliquos de ſocietate tuâ, litigandi [e] ſtudio chartas habere neſcio quas; quærendum eſt, quibus ſit accommodanda fides, quæ cum ratione concordent, quæ cum veritate confibulent [f]? Veſtræ, ſi ſunt aliquæ, mendaciis fortè videantur aſperſæ. Noſtras chartas probant & conflictus cauſarum, & contentiones partium, & exitus judiciorum, & epiſtolæ Conſtantini. Nam quod de nobis dicitis, quid Chriſtianis cum regibus? aut quid epiſcopis cum palatio? Si nota eſt noſſe reges, vos tota perfundit invidia [g]. Nam majores veſtri, Lucianus, Dignus, Naſutius, Capito, Fidentius, & cæteri imperatorem Conſtantinum, harum rerum adhuc ignarum, his precibus rogaverunt: quarum exemplum infrà ſcriptum eſt: Rogamus te (75), Conſtantine « optime imperator, quoniam de genere juſto es, cujus pater inter cæ- « teros imperatores perſecutionem non exercuit, & ab [h] hoc facinore « immunis eſt Gallia. Nam in Africâ inter nos & cæteros epiſcopos con- « tentiones ſunt; petimus, ut de Galliâ (76) nobis judices dari præci- « piat pietas tua. Datæ à Luciano, Digno, Naſutio, Capitone, Fidentio, « & cæteris epiſcopis partis Donati (77). «

VARIANTES LECTIONES.

[a *Qui ſchiſma aut facitis aut colitis*] In MS. S. G. *qui ſchiſma uſurpato Eccleſiæ nomine aut facitis aut colligitis.* [b *Magiſtri primi.*] In MS. S. G. *magiſtri veſtri primitivi.* [c] Locus iſte perdifficilis quibuſdam viſus eſt, & variè à variis vexatus; hujus tamen facilis & plana eſt ſententia, ſi mòdò ita interpungatur, ut à nobis factum eſt, & obſervatum in MS. S. T. ita ut *prima peccata*, non referantur ad participium *imitantibus*, ſed ad ſequentia: tunc enim nihil amplius obſcuritatis eſt, in poſteriori membro, *ad exemplum prima peccata præſens pœna compreſſit, ſecunda judicio reſervabit.* Exſtat iſte locus in MSS. S. T. & P. S. ut hìc jacet, niſi quòd poſt verbum *imputet*, addita eſt conjunctio *&* in hunc modum, *imputet & imitantibus*, quod videtur ſuperfluum. At exſcriptor codicis S. G. locum non intelligens, depravavit & interpolavit hoc pacto: *Deus in ſingulis rebus exemplorum poſuit formam, ut ſit quod imputet imitantibus: prima præcepta ad exemplum ponens, præſens pœna compreſſit, ſecunda judicio reſervabit.* [d *Occultè.*] In MS. S. G. *ſtultè.* [e *Litigandi.*] In MS. S. G. *litigantes*, ſed malè. [f *Confibulent.*] In MSS. *confabulent.* In editis, *confabulentur.* Aptiſſimè ad ſenſum, *confibulent*, pro *concinant*, *connectantur.* *Fibulare*, hoc ſenſu in uſu eſt apud Columellam. [g *Invidia.*] Deeſt in MS. S. G. [h *Ab.*] In MSS. S. T. & P. S. *ob.*

ANNOTATIONES.

(75) ROGAMUS TE, &c. Hic eſt ille libellus ſine ſigno quem porrexerunt Anulino cum libello criminum Cæciliani, petentes ut ab eo ad comitatum dirigeretur, ut conſtat ex relat. Anulini apud Aug. ep. 88.

(76) DE GALLIA. Quia tùm Conſtantinus erat in Galliis.

(77) PARTIS DONATI. Legendum Majorini; ſic enim in relatione Anulini, *Libellus Eccleſiæ Catholicæ criminum Cæciliani traditus à parte Majorini.* Auguſtinus etiam, quoties de iſto libello loquitur, ait eum oblatum à parte Majorini. Sed quia quæ pars primo dicebatur Majorini tempore Optati vocabatur pars Donati, ipſe nomen notius ſubſtituit in locum antiqui. Porrò libellus ille oblatus eſt initio anni 313. nam relatio Anulini data eſt Carthagine 17. Kalend. Maïas Conſtantino Aug. tertium Coſ. qui conſulatus incidit in annum æræ vulgaris 313 veriſimile eſt haud paulò ante libellos oblatos. Fortè

XXIII. Responsio Constantini. Dati ab eo judices qui Romæ conveniant.

Quibus lectis, Constantinus pleno livore [a] respondit (78). In quâ responsione & eorum preces prodidit, dùm ait: » petitis à me in sæculo [b] judicium, cùm ego ipse Christi judicium expectem. Et tamen dati sunt judices, Maternus ex Agrippinâ civitate, Reticius [c] ab Augustoduno civitate, Marinus Arelatensis. Ad urbem Romam ventum est ab his tribus Gallis, & ab aliis quindecim Italis. Convenerunt in domum Faustæ in Laterano [d] (79), Constantino quater (80) & Licinio ter consulibus, sexto nonas Octobris die, sextâ feriâ. Cùm consedissent Miltiades episcopus urbis Romæ, & Reticius & Maternus & Marinus episcopi Gallicani: & Merocles à Mediolano, Florianus à Sinnâ (81), Zoticus à Quintiano (82), Stennius ab Arimino, Felix à Florentiâ Tuscorum, Gaudentius à Pisis, Constantius à Faventiâ, Proterius à Capuâ, Theophilus à Benevento, Sabinus [e] à Terracinâ, Secundus [f] à Præneste, Felix à tribus Tabernis (83), Maximus ab Ostiâ [g], Evandrus ab Ursino (84), Donatianus à Foro Claudii (85).

XXIV. Concilii Romani sententia in gratiam Cæciliani.

His decem & novem consedentibus episcopis, causa Donati (86) & Cæciliani in medium missa est (87). A singulis in Donatum sunt hæ » sententiæ latæ. Quòd confessus sit rebaptizasse [h] (88); & episcopis lap» sis manum imposuisse (89); quod ab Ecclesiâ alienum est. Testes in-

VARIANTES LECTIONES.

[[a] *Livore.*] In MS. S. G. *libello.* [[b] *In sæculo.*] Hujus vocis loco habetur in MS. S. G. *Episcopi.* [[c] *Reticius.*] Ita in MS. S. G. In MSS. S. T. & P. S. dicitur *Reticus.* [[d] *In Laterano.*] In MSS. *in Laterani.* [[e] *Sabinus.*] In MS. S. T. *Savinus.* [[f] *Secundus.*] In MS. S. T. & P. S. *Secundinus.* [[g] *Ab Ostiâ.*] In MS. S. T. *ab Ostiis.* In MS. S. G. *a tribus Ostiis.* [[h] *Rebaptizasse.*] In MSS. S. T. & Ph. S. *rebaptizare.*

ANNOTATIONES.

etiam scriptum erat, *ex parte Donati*; quia Donatus à Casis nigris antesignanus eorum jam erat, & præcipuus accusator Cæciliani, ut patet ex actis in concilio Romano.

(78) Constantinus pleno livore respondit. Verba sunt epistolæ Constantini ad Episcopos concilii Arelatensis, nec proinde suo loco ab Optato inserta.

(79) In domum Faustæ in Laterano. In eâ scilicet parte Laterani palatii quæ ad habitationem Faustæ Imperatrici destinata erat.

(80) Constantino quater. Nihil immutavimus in textu, quia sic scriptum in MSS. sed Augustinus lib. post collat. c. 33. ait, *Melchiades judicavit Constantino ter & Licinio iterùm consulibus sextò Nonas Octobris*: certum est legi debere *Constantino* III. *cos.* nam quartus hujus consulatus incidit in annum 315. post concilium Romanum, & Arelatense. Licinii autem consulatus tertius est, si numeretur consulatus suffectus anni 311. si autem non numeretur secundus; annus certè Christi 313.

(81) A Sinna. Seu *Cinnâ*, ita in MSS. Balduinus emendavit *Cesenâ*, quod oppidum est Flaminiæ, fortè *Aesina*, nunc *Jesi* in Piceno Annonario, aut *Pinna* in Piceno Suburbicario.

(82) A Quintiano. Urbe in Rhetiâ, quæ nunc pagus est agri Brixiensis, hodie *Kintzen.*

(83) A tribus Tabernis. Hodiè *Cisterna* prope Urbem.

(84) Ursino. Fortè *Urbino* Umbriæ urbe.

(85) A foro Claudii. Cujus Episcopatus Calenum dicitur translatus ab Ughello.

(86) Causa Donati. Jam ergò Donatus à Casis nigris princeps erat accusatorum Cæciliani.

(87) In medium missa est. Et tribus diebus acta: totidem enim actiones fuisse constat ex Carth. collat. tit. 323. & ex Brevic. coll. d. 13. c. 17.

(88) Quod confessus sit rebaptizasse. A Catholicis scilicet baptizatos.

(89) Episcopis lapsis manum imposuisse. Iis scilicèt episcopis quos traditores criminabatur manus in pœnitentiam imposuisse, quod alienum est à consuetudine Ecclesiasticâ, ut habet S. Leo ep. nunc 2. Rustico Narbon. his verbis respondens: *Alienum est à consuetudine Ecclesiasticâ ut qui in presbyterali honore, aut in diaconii munere fuerint consecrati, ii pro crimine aliquo suo per manus impositionem remedium accipiant pœnitendi; quod sine dubio ex Apostolicâ tra-*

duct

ducti à Donato, confeſſi ſunt ſe non habere quod in Cæcilianum dicerent. Cæcilianus omnium ſuprà memoratorum ſententiis innocens eſt pronunciatus: etiam Miltiadis ſententia, quâ judicium clauſum eſt [a] his verbis: Cùm conſtiterit Cæcilianum, ab iis qui cum Donato venerunt, juxta profeſſionem ſuam (90) non accuſari (91): nec à Donato convictum eſſe in aliquâ parte [b] conſtiterit: ſuæ communioni (92) eccleſiaſticæ integro ſtatu (93) retinendum meritò eſſe cenſeo.

XXV. Appellatio Donati à judicio Romano, quomodò à Conſtantino excepta.

SUFFICIT ergò & Donatum tot ſententiis eſſe percuſſum, & Cæcilianum tanto judicio eſſe purgatum. Et tamen Donatus appellandum eſſe (94) ab epiſcopis [c] credidit. Ad quam appellationem Conſtantinus imperator ſic reſpondit: ô rabida furoris audacia (95)! ſicut in cauſis gentilium fieri ſolet, appellationem interpoſuerunt [d].

XXVI. Quid poſt ſynodum Romanā in Africâ geſtum.

EODEM tempore idem Donatus petiit, ut ei reverti licuiſſet, & nec

VARIANTES LECTIONES.

[[a] *Clauſum eſt.*] In MS. S. G. *coagulatum eſt*, ſed malè. [[b] *In aliquâ parte.*] In MS. S. G. *in aliquâ profeſſione.* [[c] *Ab epiſcopis.*] Deeſt in MS. S. G. In MSS. S. T. & P. S. legitur *epiſcopus*, non, *ab epiſcopis*: nihil mutavimus in vulgatâ lectione quamquàm nullius codicis auctoritate ſuffultâ. [[d] *Appellationem interpoſuerunt.*] Deſunt hæc in MSS. S. T. & P. S. In MS. S. G. legitur, *appellandum eſſe epiſcopus credidit, & cætera.* In epiſtolâ Conſtantini ad epiſcopos Eccleſiæ Catholicæ hæc habentur verba, ut hic referuntur in editis; undè nihil immutandum duximus.

ANNOTATIONES.

ditione deſcendit: quod affirmat hoc in loco S. Leo de preſbyteris & diaconis, multò magis notum eſt de epiſcopis. Quidam hoc accipiunt de manûs impoſitione epiſcopali, ſeu de reordinatione: ſed nullibi Optatus accuſat Donatiſtas quòd iteratò ordinaverint epiſcopos catholicos: imò conſtat ex eo lapſis epiſcopis, ab illis qui ſtabant à parte Donati manus impoſitas fuiſſe in pœnitentiam. At veriſimile non eſt, eos quos ad pœnitentiam detruſerant, epiſcopos poſteà conſtituiſſe; imò ut modò obſervavimus, Purpurius Limatenſis volebat eo fine Cæciliano manum imponere, *ut quaſſaretur illi caput de pœnitentiâ*: hoc eſt, ut non-ſolùm ab omni gradu, ſed etiam ab omni ſpe epiſcopatûs recipiendi dejiceretur. Sed quid opus eſt mentem Optati expiſcari, cùm ipſe ſe diſertè explicet lib. 2. n. 25. ubi loquens de eâ impoſitione manuum quâ Donatiſtæ utebantur, ait: *Multis notum eſt & probatum, perſecutionis tempore epiſcopos aliquos, inertiâ à confeſſione nominis Dei delapſos thurificaſſe, & tamen nullus eorum qui evaſerunt, aut manum lapſis impoſuit, aut ut genua flecterent, imperavit: & facitis vos hodiè poſt unitatem, quod à nullo factum eſt poſt thurificationem.* Peccabant igitur Donatiſtæ, 1° contra legem & conſuetudinem eccleſiaſticam, quæ vetabat epiſcopis lapſis manum imponi in pœnitentiam: 2°, contra juſtitiam, manus imponendo in pœnitentiam epiſcopis catholicis & innocentibus; non autem in eo quòd epiſcopos ad pœnitentiam detruſos reordinarent.

(90) JUXTA PROFESSIONEM SUAM. Juxta quod profeſſus fuerat ſe probaturum crimina legitimis teſtibus & indiciis.

(91) NON ACCUSARI. Quia deſeruerat accuſationem, nec teſtes induxerat, judiciúmque declinaverat.

(92) SUÆ COMMUNIONI. Eccleſiæ ſcilicèt univerſæ; quaſi diceret, cenſeo ab ejus communione non eſſe diſcedendum.

(93) INTEGRO STATU. In eo ſtatu in quo erat: pro epiſcopo eum habendum eſſe.

(94) APPELLANDUM ESSE. Non propriè appellavit à judicibus Romanis, ſed de eorum judicio conqueſtus eſt, ut obſervat ſæpè Auguſtinus.

(95) O RABIDA FURORIS AUDACIA! Hæc ſcripta ſunt ab Imperatore Conſtantino poſt ſynodi Arelatenſis judicium; ſed quæ ad eam ſynodum pertinebant, Optatum latuêre. Undè & in collatione Carthaginenſi, de Arelatenſi judicio nihil dictum eſt, quod non fuiſſet prætermiſſum, ſi hujus mentionem feciſſet Optatus.

ad Carthaginem accederet [a]. Tunc à Filumino [b], suffragatore ejus, imperatori suggestum est, ut bono pacis Cæcilianus Brixiæ retineretur: & factum est. Tunc duo episcopi ad Africam [c] missi sunt, Eunomius & Olimpius [d] (96). Venerunt, & apud Carthaginem fuerunt per dies quadraginta [e], ut pronunciarent ubi esset Catholica. Hoc seditiosa [f] pars Donati fieri passa non est: de studio partium strepitus quotidiani sunt habiti: novissima sententia eorumdem episcoporum Eunomii & Olimpii » talis legitur; ut dicerent illam esse Catholicam, quæ esset in toto orbe » terrarum diffusa, & sententiam decem & novem episcoporum jam» dudùm datam, dissolvi non posse. Sic communicaverunt clero Cæciliani, & reversi sunt. De iis rebus habemus volumina actorum, quòd si quis voluerit, in novissimis partibus legat. Cùm hæc fierent [g], Donatus ultrò prior ad Carthaginem redit [h]. Hoc audito [i], Cæcilianus ad suam plebem properavit. Hoc modo iterùm renovellatæ sunt partes. Constat tamen & Donatum tot sententiis esse percussum, & Cæcilianum innocentem totidem sententiis pronunciatum.

XXVII. Purgatio Felicis ordinatoris Cæciliani.

SED quia in ipsâ causâ jamdudùm in Catholicâ duorum videbantur laborare personæ, & ordinati & ordinatoris: postquàm ordinatus in urbe purgatus est, purgandus adhuc remanserat ordinator. Tunc Constantinus ad Ælianum [k] Proconsulem scrip-

VARIANTES LECTIONES.

[[a] *Ut ei reverti licuisset, & nec ad Carthaginem accederet.*] Ita in MS. S. G. In MSS. S. T. & P. S. legitur, *ut ei revertenti ad Carthaginem contingeret*, quod cùm sensu careat, in editis emendatum est, *ut ei reverti ad Carthaginem contingeret*: sed verisimilius est Donatum petiisse tantum, ut sibi in Africam remeare liceret, eâ conditione ut ad Carthaginem non accederet, quod ex sequentibus colligitur: nam post hæc Optatus observat, Donatum post discessum Eunomiii & Olimpii, priorem ad Carthaginem rediisse, & hoc audito, Cæcilianum huc etiam properasse. Hinc patet retentum non fuisse Brixiæ Cæcilianum, nisi quia injunctum erat Donato ne Carthaginem accederet. In collatione Carthaginensi ubi prolatum est istud testimonium, ita lectum est, *ut ei reverti licuisset, & ad Carthaginem accederet*: quæ lectio proximè accedit ad nostram, nisi quod levi errore pro particulâ *nec*, lectum est *&*; quod Donatistis occasionem præbuit asserendi imperatorem contra Cæcilianum pro Donato judicasse, quippè qui Donatum Carthaginem remisisset & Cæcilianum Brixiæ retinuisset. [[b] *Filumino.*] Ita in MSS. In collat. Carth. *Philomeno.* [[c] *Ad Africam.*] In MS. S. G. *ab Africâ.* [[d] *Eunomius & Olimpius.*] Optati editiones post hæc verba, addunt, *ut remotis duobus unum ordinarent*: sunt etiam in MSS. S. T. & P. S. & tamen videntur peregrina, nam Donatus is de quo agitur, non erat episcopus Carthaginis, nec episcopi illi missi sunt, ut id facerent, sed tantùm ut Cæcilianum confirmarent, & declararent Ecclesiam catholicam in ejus parte esse, ut statim subditur. [[e] *Quadraginta.*] In MS. S. G. *quinquaginta.* [[f] *Seditiosa.*] In MS. S. G. *studiosa*, sed meliùs *seditiosa*, ut in MS. S. T. [[g] *Cùm hæc fierent.*] In MS. S. G. *inter hæc.* [[h] *Redit.*] In MS. S G. *rediit.* [[i] *Hoc audito.*] In MS. S. G. *Quo audito.* [[k] *Ælianum.*] In MSS. S. T. & P. S. *Cæcilianum*; sed legendum ut in MS. S. G. & in editis, *Ælianum.*

ANNOTATIONES.

(96) EUNOMIUS ET OLIMPIUS. Missos eos necesse est illo tempore quo Cæcilianus Brixiæ retinebatur, ac proindè statim à concilio Romano.

ſit (97), ut remotis neceſſitatibus publicis, de vitâ Felicis Autumnitani publicè quæreretur. Sedit is cui erat indictum [a] (98). Inducti ſunt Claudius Saturianus (99), curator Reipublicæ, qui fuit tempore perſecutionis in civitate Felicis, & curator præſentis tunc temporis quando cauſa flagitabatur, Callidius Gratianus, & Magiſtratus Alfius [b] Cæcilianus, ſed & Superius ſtationarius [c] (100) perductus, & Ingentius ſcriba publicus (101) pependit ſub metu imminentium tormentorum. Reſponſis omnium nihil tale inventum eſt in vitâ Felicis epiſcopi, propter quod ordinare non potuiſſet [d]. Habetur volumen [e] actorum, in quo continentur præſentium nomina, qui fuerant in cauſâ Claudii Saturiani curatoris, & Cæciliani magiſtratûs, & Superii ſtationarii, & ſcribæ Ingentii, & Solonis officialis publici (102) ipſius temporis. Poſt quorum reſponſa, à ſuprà memorato proconſule hæc pars ſententiæ dicta eſt: « Felicem autem religioſum epiſcopum, liberum eſſe ab exuſtione inſtrumentorum deificorum « manifeſtum eſt, cùm nemo in eum aliquid probare potuerit, quòd « religioſiſſimas ſcripturas tradiderit vel exuſſerit [f]. Omnium enim in- « terrogatio [g] ſupraſcriptorum manifeſta eſt, nullas ſcripturas deificas, «

VARIANTES LECTIONES.

[[a] *Sedit is cui erat indictum.*] Hæc neceſſaria ſupplentur ex tribus noſtris MSS. In MS. S. G. pro *indictum*, habetur, *injunctum*. [[b] *Alfius.*] In MS. S.G. *Alfidius*; ſed in actis, *Alfius*. [[c] *Sed & Superius ſtationarius.*] Ità in MSS. S.T. & P.S. In MS. S. G. *Sed Exſuperius*. Is in epiſt. Conſt. vocatur *Superius centurio*. [[d] *In vitâ Felicis epiſcopi, propter quod ordinare non potuiſſet.*] In editis, *quod vitam Felicis epiſcopi ſordidare potuiſſet*. Nos reſtituimus hunc locum, partìm ex conjecturâ, partìm auctoritate MSS. Omnes enim manuſcr. codices quos vidimus, conſtantèr habent *ordinare* non *ſordidare*. In MSS.S.T. & P.S. *quòd vitam Felicis epiſcopi ordinare potuiſſet*. In MS. S. G. *quòd vita Felicis epiſcopi ordinare non potuiſſet*. Ex his facile eſt locum reſtituere ut eſt à nobis reſtitutus: agebatur de ordinatione Cæciliani, hanc irritam aïebant Donatiſtæ ob crimen traditionis admiſſum à Felice. Compertum crimen eſſe falſum, ac proindè nihil eſſe in ejus vitâ propter quod ordinare non potuiſſet Cæcilianum. [[e] *Habetur volumen.*] In MSS. S. T. & P. S. *habentur volumina*, ſed ſequitur *in quo*, non, *in quibus*; undè colligitur legendum ſingulari numero *volumen*. [[f] *Tradiderit vel exuſſerit.*] Ita in MS. S. G. cui concinunt acta purgationis Felicis in MS. Cormaricenſi. In MSS. S. T. & P. S. *prodiderit*. [[g] *Interrogatio.*] Ita in MS. S. G. & in actis, & rectè. Minùs benè in MSS. S. T. & P. S. *interrogantium*.

ANNOTATIONES.

(97) AD AELIANUM PROCONSULEM SCRIPSIT. Scripſerat Imperator ad Ælium Paulinum vicariam agentem præfecturam, ut habetur in actis, ſeu potiùs ad Verum qui tunc vicariam agebat præfecturam in Africâ, ut habetur in epiſtolâ Conſtantini apud Auguſtinum ep. 88. ſed cùm ille adversâ valetudine teneretur, Æliano proconſuli negotium commiſit, ut habetur in ep. Conſtantini. In actis mentio fit epiſtolæ Ælii Paulini vicariam agentis præfecturam; ſed fortaſsè error hîc irrepſit: nam mentio fit in actis Paulini vicariam præfecturam agentis, cùm perſecutio graſſabatur, ut conſtat ex ipſis actis, in quibus habetur: *nam Paulino hîc adminiſtrante vices præfectorum.*

(98) SEDIT IS CUI ERAT INDICTUM. Anno 314. Voluſiano & Aniano Coſſ. XV. Kalend. Martias, ut habet Aug. in lib. poſt collat. c. 33. In actis Cæcilianus dicitur auditus XIII. Kalend. Septembris, ſex menſibus à Kalendis Martii; ſed error fortaſsè irrepſit, vel judicium aliquandiù protractum eſſe dicendum eſt.

(99) CLAUDIUS SATURIANUS. In epiſt. Conſtant. dicitur *Saturninus*, qui curator fuerat civitatis Aptungenſis tempore perſecutionis.

(100) STATIONARIUS. Unus è cohorte officialium præſidis.

(101) INGENTIUS SCRIBA PUBLICUS. Qui decurio erat Ziquenſium, & fuerat ſcriba publicus ſub duoviratu Alfii Cæciliani.

(102) SOLONIS OFFICIALIS PUBLICI. Dicitur ſervus publicus in epiſt. Conſt,

» vel inventas, vel corruptas, vel incensas fuisse. Hoc actis continetur, » quòd Felix episcopus religiosus, illis temporibus, neque præsens fuerit, » neque conscientiam accommodaverit, neque aliquid tale fieri jusserit. Unde pulsâ [a] atque extersâ infamiâ, cum ingenti laude de illo judicio recessit. Jamdudùm opinionis incertæ, & inter caligines, quas livor & invidia exhalaverat, latere veritas videbatur. Sed etiam omnis scriptura memorata, & actorum voluminibus, & epistolis commemoratis aut lectis revelata [b] est.

XXVIII. Conclusio hujus libri primi.

VIDES, frater Parmeniane, in catholicos traditorum nomine falso objecto, frustrà esse inventum, mutans videlicèt personas, & transferens merita: clausisti oculos, ne parentes tuos reos agnosceres: aperuisti eos, ut innocentes & indignos crimini copulares. Omnia pro tempore, nihil pro veritate: ut & de te dixerit beatissimus Apostolus Paulus: *Quidam autem conversi sunt in vaniloquium, volentes se esse legis doctores, non intelligentes, quæ dicunt, neque de quibus affirmant.* (1. Tim. 1. 6.) Paulò antè docuimus vestros parentes fuisse traditores & schismaticos: & tu ipsorum hæres [c], nec schismaticis, nec traditoribus parcere [d] voluisti. Jam igitur documentis suprà memoratis, omnia tela, quæ falsò in alienos jactare voluisti, veritatis clipeo repulsa, in tuos parentes reciproco ictu vertuntur. Omnia igitur, quæ à te in traditores & schismaticos dici potuerunt, vestra sunt: nam nostra non sunt, qui [e] & in radice manemus, & in toto orbe terrarum cum omnibus sumus [f].

VARIANTES LECTIONES.

[[a] *Pulsâ.*] In MS. S. G. *repulsâ.* [[b] *Revelata.*] In MS. P. S. *renovata*, non benè. [[c] *Hæres.*] In MS. S. T. additur *fuisse.* [[d] *Parcere.*] Ita restituimus ex MS. S. G. & genuina est lectio, quanquàm in MSS. S. T. & P. S. habeatur ut in editis *parere*; sed contra mentem Optati, ut ex antecedentibus & sequentibus constat. [[e] *Qui &.*] Ità in MS. S. G. In aliis *quid.* [[f]] Hîc habetur pro more in fine MSS. *Explicit liber primus.*

LIBER

S. OPTATI AFRI MILEVITANI EPISCOPI,

DE SCHISMATE DONATISTARUM, ADVERSUS PARMENIANUM,

LIBER SECUNDUS.[a]

IN hoc ſecundo libello declaratur quæ ſit una & vera Eccleſia catholica, & ubi & apud quos maneat, & quinque dotes Eccleſiæ in Catholicâ eſſe magis, quam in eâ parte quam ſibi ſchiſmatici facere voluerunt, & quòd impiè novaculâ pœnitentiæ raſerint capita ſacerdotum, & quòd homicidia fecerint, & illa quæ ad ſalutem credentium procurata fuerant, aut canibus dederint, aut abjecerint.[b]

QUONIAM & qui fuerint traditores oſtenſum eſt, & ſchiſmatis origo ita monſtrata eſt, ut penè oculis perſpecta videatur; etiam hæreſis ab ſchiſmate quid diſtet, oſtendimus: illud demonſtrare jam proximum eſt[a] (quod nos promiſimus ſecundo loco eſſe dicturos) quæ ſit una Eccleſia, quam columbam & ſponſam ſuam Chriſtus appellat. Ergò Eccleſia una eſt, cujus ſanctitas de ſacramentis colligitur; non de ſuperbiâ perſonarum ponderatur (1): ergò hanc unam columbam & dilectam ſponſam ſuam Chriſtus appellat. Hæc apud omnes hæreticos & ſchiſmaticos eſſe non poteſt. Reſtat ut uno loco ſit. Eam tu frater Parmeniane, apud vos ſolos eſſe dixiſti; niſi fortè quia vobis ſpecialem ſanctitatem de ſuperbiâ vindicare contenditis; ut ubi vultis, ibi ſit Eccleſia; & non ſit,

I. Quid ſit & ubi ſit Catholica Eccleſia, & quòd ubique terrarum diffuſa.

VARIANTES LECTIONES.

[a *Liber ſecundus.*] In MS. S. T. *incipiunt capitula libri ſecundi.* In MS. S. G. *ſecundi libri argumentum.* [b] Poſt argumentum in MSS. ſcriptum eſt, *incipit liber ſecundus.*
[a *Jam proximum eſt.*] In MS. S. G. *jam in proximo eſt.*

ANNOTATIONES.

(1) Cujus SANCTITAS DE SACRAMENTIS COLLIGITUR, NON DE SUPERBIA PERSONARUM PONDERATUR. Sancta non eſt Eccleſia ob perſonas quæ ſe innocentes eſſe jactitant, quales erant Donatiſtæ; ſed propter ſacramentorum ſanctitatem. Hinc ſubdit Donatiſtas aſſerere idcircò Eccleſiam apud ſe ſolos eſſe, quia *ſpecialem ſibi ſanctitatem de ſuperbiâ vindicabant.* Dicebant cæteros omnes crimine traditionis infectos, corruptos & impuros, quia cum traditoribus communionem habebant.

ubi non vultis. Ergò ut in particulâ Africæ, in angulo parvæ regionis, apud vos esse possit: apud nos in aliâ parte Africæ non erit? In Hispaniis, in Galliâ, in Italiâ, ubi vos non estis, non erit? Si apud vos tantummodò esse vultis, in tribus Pannoniis, in Daciâ, Mœsiâ, Thraciâ, Achaïâ, Macedoniâ, & in totâ Græciâ, ubi vos non estis, non erit? Ut apud vos esse possit, in Ponto, Galatiâ, Cappadociâ, Pamphiliâ, Phrygiâ, Ciliciâ, & in tribus Syriis, & in duabus Armeniis, & in totâ Ægypto, & in Mesopotamiâ, ubi vos non estis, non erit? Et per tot innumerabiles insulas, & cæteras provincias, quæ numerari vix possunt, ubi vos non estis, non erit? Ubi ergò erit proprietas catholici nominis, cùm inde dicta sit catholica, quòd sit rationabilis[a] & ubique diffusa (1)? Nam si sic pro voluntate vestrâ in angustum coarctatis Ecclesiam: si universas subducitis gentes, ubi erit illud, quod Filius Dei meruit? ubi
Ps. 2. 8. erit quod libenter ei largitus est Pater, in secundo psalmo dicens, *dabo tibi gentes hæreditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ?* Ut quid tale infringitis promissum, ut à vobis mittatur quasi in quemdam carcerem latitudo regnorum? quid tantæ pietati obstare contenditis? quid contra Salvatoris merita militatis? permittite Filium possidere concessa: permittite Patri promissa complere. Cur ponitis metas? cur figitis limites[b]? Cùm à Deo patre Salvatori tota terra promissa sit, non est quidquam in aliquâ parte terrarum, quod à possessione ejus videatur exceptum. Tota est donata terra cum gentibus; totus orbis [c] Christo una possessio
Ps. 2. 8. est. Hoc probat Deus, qui ait: *dabo tibi gentes hæreditatem* [d] *tuam, & possessionem tuam terminos terræ.* Et in LXXI. psalmo, de ipso Salva-
Ps. 71. 8. tore sic scriptum est: *dominabitur à mari usque ad mare, & à fluminibus usque ad terminos orbis terræ.* Pater dùm donat, nihil excipit: vos ut concedatis unciam, totam libram auferre conamini. Et adhuc nitimini suadere hominibus, apud vos solos esse Ecclesiam; auferentes meritum Christo, negantes præstitutum à Deo [e]. O vestra ingrata & stulta præsumptio! Christus vos cum cæteris [f] in societatem regni cœlestis invitat, & ut cohæredes sitis, hortatur: & vos cum in [g] hæreditate sibi à patre concesâ fraudare laboratis [h], dùm Africæ partem conceditis,

VARIANTES LECTIONES.

[[a] *Rationabilis.*] Quidam ex conjecturâ, *quòd non sit nationalis sed ubique diffusa.* [[b] *Limites.*] In MS. S. G. *terminos.* [[c] *Totus orbis.*] Ità in MSS. S. T. & S. G. In editis *totius orbis.* [[d] *Hæreditatem.*] In MS. S. G. *in hæreditatem.* [[e] *A Deo.*] In MSS. S. T. & P. S. *Deo.* [[f] *Cæteris.*] In MS. S. T. *terris.* [[g] *In.*] In MS. S. G. *de.* [[h] *Fraudare laboratis.*] In MS. S. G. *laboratis excludere.*

ANNOTATIONES.

(1) RATIONABILIS ET UBIQUE DIFFUSA. Ludit hîc Optatus in duabus etymologiis vocis hujus *catholica*: quarum una est à ἀπὸ τοῦ κατὰ λόγον, ab eo quod est *secundum rationem*; altera, ἀπὸ τοῦ κατὰ & ὅλον, *secundum totum.* A primâ fortè radice καθολικοὶ, & *rationales* dicti sunt procuratores fisci. Similis est omninò lusus circa nomen catholici in epistolâ Dionysii Alexandrini ab Eusebio relata lib. 7. hist. c. 10, in quâ loquens de Macriano quodam hoste Christianorum, sic eum ridet: ὃς πρότερον μὲν ὅτι τῶν καθόλου λόγων λεγόμενος τοῦ βασιλέως, οὐδὲν εὔλογον, οὐδὲ καθολικὸν ἐφρόνησεν: quæ sic reddidit Valesius: *qui initio quidem cum* καθολικὸς, *id est rationalis imperatoris diceretur, nihil rationi consonum, nihil catholicum sensit aut publicum.*

& totum terrarum orbem, qui ei à patre donatus eſt, denegatis. Quid mendacem videri [a] vultis ſpiritum ſanctum, qui in XLIX. pſalmo, omnipotentis Dei benevolentiam narrat, dùm dicit: *Deus Deorum dominus locutus eſt, & vocavit terram, ab ortu ſolis uſque ad occaſum.* (Pſ. 49. 1.) Vocata eſt ergò terra ut caro fieret, & ſicut legitur, facta eſt, & debet laudes creatori ſuo. Denique commemoratur, ſpiritu ſancto hortante, & dicente in CXII. pſalmo, dùm dicit: *laudandum nomen Domini ab ortu ſolis uſque ad occaſum:* (Pſ. 112. 3.) & iterùm in XCV. pſalmo: *cantate Domino canticum novum.* (Pſ. 95. 1.) Si hunc verſum ſolum diceret, poſſetis [b] dicere, quia vos ſolos hortatus eſt Spiritus ſanctus. Sed ut oſtenderet, quia non ad vos ſolos dictum eſt; ſed ad Eccleſiam quæ ubique eſt, ſecutus eſt, dicens: *cantate Domino [c] omnis terra: pronuntiate in gentibus [d] gloriam ipſius, in omnibus populis mirabilia ejus.* (Ibid. 1. Ibid. 3.) *Pronuntiate*, inquit, *in gentibus* [e]: non dixit in particulâ Africæ, ubi vos eſtis? *pronuntiate*, inquit, *in omnibus populis*: qui omnes populos dixit, neminem excepit: & vos ſolos ab omnibus populis, de quibus hoc mandatum eſt, ſeparatos eſſe gratulamini: & vultis vos ſolos eſſe totum, qui in omni toto non eſtis [f]. *Laudandum*, inquit, *nomen Domini, & à totâ terrâ, & ab ortu ſolis uſque ad occaſum.* Numquid Pagani extra-legales [g] (3) poſſunt aut cantare Deo, aut laudare nomen Domini, & non ſola Eccleſia, quæ in lege eſt? quam ſi apud vos tantummodò eſſe dicitis, fraudatis aures Dei. Si vos ſoli laudatis, totus tacebit orbis, qui eſt ab ortu ſolis uſque ad occaſum. Clauſiſtis ora omnium Chriſtianarum gentium: indixiſtis ſilentium populis univerſis, Deum per momenta laudare cupientibus. Igitur ſi & Deus debitas ſibi laudes expectat, & ut ſonent, ſpiritus ſanctus hortatur, & totus orbis quod debet Deo, paratus eſt reddere, ne fraudetur Deus: etiam vos ipſi laudate cum omnibus; aut quia noluiſtis eſſe cum omnibus, ſoli conticeſcite.

ERGÒ quia probavimus eam eſſe Eccleſiam catholicam, quæ eſt [h] in toto terrarum orbe diffuſa, ejus jam commemoranda ſunt ornamenta: & videndum ubi ſint quinque dotes, quas tu ſex eſſe dixiſti (4): inter quas cathedra eſt prima, ubi niſi ſederit epiſcopus, conjungi altera dos non poteſt [i] qui eſt angelus [k]: videndum eſt, quis & ubi prior ca- II.

Cathedram, primam Eccleſiæ dotem, Catholicorũ eſſe non Donatiſtarum probat ex Cathedrâ Petri.

VARIANTES LECTIONES.

[[a] *Videri.*] Ità in omnibus MSS. malè in editis *videre.* [[b] *Poſſetis.*] In MS. S. G. *potuiſſetis.* [[c] *Domino.*] In MS. S. G. *Deo.* [[d] *In gentibus.*] In MS. S. G. *inter gentes.* [[e] *In gentibus*] In MS. S. G. *inter gentes.* [[f] *Qui in omni toto non eſtis.*] In MS. S. G. *qui omninò in toto non eſtis*: meliùs, *qui in omni toto non eſtis*: qui non eſtis pars totius, non eſtis pars univerſæ Eccleſiæ. [[g] *Extra-legales.*] In MS. S. G. *extra leges.* [[h] *Eſt.*] In MS. S. G. & in editis *ſit.* [[i] *Poteſt*] Ità in omnibus MSS. [[k] *Angelus.*] Ità in MS. S. G. In MSS. S. Th. & Ph. S. *angulus*: quamquàm in priori littera g ſit abraſa, legendum *angelus*, nam de eo poſteà ut de ſecundâ Eccleſiæ dote agitur poſt cathedram: *igitur de dotibus ſupradictis cathedra eſt* (ut diximus) *prima ...... quæ ducit ad ſe angelum.*

ANNOTATIONES.

(3) PAGANI EXTRA-LEGALES. Qui legis divinæ participes facti non ſunt.

(4) QUINQUE DOTES (ECCLESIÆ) QUAS TU SEX ESSE DIXISTI. Quinque illæ dotes à Parmeniano memoratæ quas agnoſcit Optatus, ſunt cathedra, angelus, ſpiritus, fons, ſigillum. Sexta quam repudiat, eſt umbilicus: id videre eſt in ſequentibus.

thedram [a] ſederit. Si ignoras diſce: ſi noſti erubeſce: ignorantia tibi aſcribi non poteſt: reſtat ergò ut noveris. Scientem errare peccatum eſt; nam ignorantibus nonnunquàm ſolet ignoſci. Igitur negare non potes, ſcire te in urbe Româ [b] Petro primo Cathedram epiſcopalem eſſe collatam, in quâ ſederit omnium Apoſtolorum caput Petrus; unde & Cephas appellatus eſt (5): in quâ [c] una cathedra, unitas ab omnibus ſervaretur (6); ne cæteri Apoſtoli ſingulas ſibi quiſque defenderent (7): ut jam ſchiſmaticus & peccator eſſet, qui contra ſingularem cathedram, alteram collocaret.

III. Succeſſio Romanorum Epiſcoporum.

Ergò cathedram unicam, quæ eſt prima de dotibus, ſedit prior Petrus: cui ſucceſſit Linus, Lino ſucceſſit Clemens, Clementi Anacletus, Anacleto Evariſtus [d], Evariſto (*Alexander*, *Alexandro*) Sixtus [e], Sixto Teleſphorus [f], Teleſphoro Iginus, Igino Anicetus [g], Aniceto Pius, Pio Soter, Soteri [h] (*Eleutherius* [i], *Eleutherio*) Victor, Victori Zephirinus [k], Zephirino Calixtus, Calixto Urbanus, Urbano Pontianus, Pontiano Anterus, Antero Fabianus, Fabiano Cornelius, Cornelio Lucius, Lucio Stephanus, Stephano Sixtus, Sixto Dionyſius, Dionyſio Felix, Felici (*Eutychianus*, *Eutychiano Caius*, *Caio* [l]) Marcellinus, Marcellino (*Marcellus*, *Marcello* [m]) Euſebius, Euſebio Miltiades, Miltiadi Sylveſter, Sylveſtro Marcus, Marco Julius, Julio Liberius, Liberio Damaſus, Damaſo Siricius, hodiè qui noſter eſt ſocius (8): cum quo nobiſcum [n] totus orbis commercio formatarum, in unâ communionis ſocietate concordat. Veſtræ cathedræ vos originem reddite, qui vobis vultis ſanctam Eccleſiam vindicare.

VARIANTES LECTIONES.

[a *Cathedram.*] In MSS. S.T. & P.S. *cathedra*; ſed legendum potiùs *cathedram*, phraſi uſitatâ Optato, ſic in primo libro, *cujus tu cathedram ſedes: quis cathedram ſederit alteram, &c.* [b *Roma.*] In MS. S.G. *Romanà.* [c *In quà.*] In MS. S.T. *in quo*, vitio ſcriptoris. [d *Evariſtus.*] In MS. S.T. *Euchariſtus.* [e *Evariſto.*] *Alexander* omittitur in MSS. hoc in loco, & poſteà inſeritur in locum *Eleutherii*, ſed perperam; quare ſeriem pontificum reſtituimus, ſed alio caractere eos adjicientes qui in MSS. omiſſi ſunt. [f *Teleſphorus.*] In MS. S.T. *Teleſporus.* In MS. S.G. *Teleſforus.* [g *Anicetus.*] In MS. S.T. malè *Anicletus.* [h *Soteri.*] In MS. S.T. *Sotero.* [i *Eleutherius.*] In MSS. hîc inſeritur *Alexander* omiſſo *Eleutherio*, ſed perperam. [k *Zephirinus.*] In MS. S.T. *Zepherinus.* [l] Deſunt in MSS. *Eutychianus & Caius.* [m] Deeſt *Marcellus* in MSS. & utrùm ille diverſus ſit à *Marcellino*, non modica eſt quæſtio. [n *Nobiſcum.*] Ità in MS. S.G. in aliis & in editis, *nobis.*

ANNOTATIONES.

(5) Unde et Cephas appellatus est. *Cephas* Syriacè eſt *Petra*. Dixit ergò Chriſtus: *tu es Cepha, & ſuper hanc Cepha*, quod Græcè reddidit Matthæus σὺ εἶ Πέτρος, καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ: *tu es Petrus & ſuper hanc Petram*. Sed videtur Optatus id ſibi velle Petrum eſſe dictum *Cepham* à Κεφαλῆ, quod *caput* ſignificat, quæ alluſio parùm ſolida eſt.

(6) In qua una cathedra, unitas ab omnibus servaretur. Cui adhærentes in unâ communione perſtarent.

(7) Ne cæteri apostoli singulas sibi quisque defenderent. Diviſas ſcilicèt & ſeparatas. Nam ſicut unum eſt per plures ſacerdotium, ita ſingulæ cathedræ ob unitatem ſacerdotii & communionem inter ſe dici poſſunt una cathedra, ſicut plures Eccleſiæ ſunt una Eccleſia.

(8) Qui noster est socius. Cum quo communionem habemus ac per eum cum omnibus aliis epiſcopis, qui per epiſtolas, ut appellant, formatas cum ipſo communicant. Ita eſt una eccleſia, una cathedra, unum ſacerdotium, &c. quia eccleſiæ, cathedræ, ſacerdotes ſingulorum locorum unam conſtituunt Eccleſiam univerſalem, unam cathedram communem, unum ſacerdotium, cujus pars in ſolidùm à ſingulis tenetur.

SED

SED & habere vos in urbe Româ partem aliquam dicitis, ramus [a] eſt veſtri erroris, protentus de mendacio, non de radice veritatis. Denique ſi Macrobio dicatur, ubi illic ſedeat, numquid poteſt dicere, in cathedrâ Petri? quam neſcio ſi vel oculis novit, & ad cujus memoriam non accedit quaſi ſchiſmaticus, contra Apoſtolum faciens, qui ait: *memoriis ſanctorum communicantes* (9). Ecce præſentes ſunt ibi duorum memoriæ Apoſtolorum (10). Dicite ſi ad has ingredi potuit; aut obtulit illic [b], ubi ſanctorum memorias eſſe conſtat. Ergò reſtat, ut fateatur ſocius veſter Macrobius, ſe ibi ſedere, ubi aliquandò ſedit Encolpius [c]: ſi & ipſe Encolpius interrogari poſſet, diceret, ſe ibi ſedere ubi antè [d] ſedit Bonifacius Ballitanus [e] (11): deindè ſi & ipſe interrogari poſſet, diceret, ubi ſedit Victor Garbenſis, à veſtris jamdudùm de Africâ ad paucos erraticos miſſus. Quid eſt hoc, quòd pars veſtra in urbe Româ epiſcopum civem habere non potuit? quid eſt, quòd toti Afri & peregrini, in illâ civitate ſibi ſucceſſiſſe noſcuntur? non apparet dolus? non factio, quæ mater eſt ſchiſmatis? Intereà Victor Garbenſis, ut hinc prior mitteretur, non dico lapis in fontem; quia nec valuit puritatem catholicæ multitudinis perturbare: ſed quia quibuſdam Afris urbica placuerat commoratio [f]; & hinc à vobis profecti videbantur, ipſi petierunt, ut aliquis hinc, qui illos colligeret (12), mitteretur. Miſſus eſt igitur Victor: erat ibi filius ſine patre, tiro ſine principe, diſcipulus ſine magiſtro, ſequens ſine antecedente, inquilinus ſine domo, hoſpes ſine hoſpitio, paſtor ſine grege, epiſcopus ſine populo. Non enim grex aut populus appellandi fuerant pauci, qui inter quadraginta, & quod excur-

IV. Pſeudo-epiſcopi & Conventicula Donatiſtarum in urbe Româ.

Rom. 12. 13.

VARIANTES LECTIONES.

[a *Ramus.*] In MS. S. G. *ramulus*, non inelegantèr. [b *Aut obtulit illic.*] In editis, *ita ut obtuleris illic.* [c *Encolpius*] In MS. S. G. *Enclopius.* [d *Antè.*] Deeſt in MS. S. G. [e *Ballitanus.*] In MS. S. G. *Bellitanus.* [f *Commoratio.*] Ità in omnibus MSS. & ſic legendum. Perperam omninò in quibuſdam editis *commemoratio.*

ANNOTATIONES.

(9) MEMORIIS SANCTORUM COMMUNICANTES. Locus apoſtoli Pauli ex ep. ad Rom. c. 12. v. 13. ubi habetur *neceſſitatibus* ſeu *indigentiis* ταῖς χρείαις, *ſanctorum communicantes.* Sed quidam codices habuere ταῖς μνείαις, *memoriis*: & ita non ſolus legit Optatus, ſed & Hilarius l. in Conſtantium, Ruffinus, Pelagius, Ambroſiaſter, Sedulius, Chryſologus homil. 120. & Gregorius III. in epiſt. ad Optimates & populum Germaniæ. Id etiam interpretantur de memoriis ſeu reliquiis ſanctorum, Auguſtinus ſerm. de verbis Domini nunc 137. c. ult. *communicatis membris Apoſtolorum, communicatis memoriis ſanctorum Martyrum.* Attamen de neceſſitatibus & indigentiis ſanctorum, hoc eſt, chriſtianorum, intelligendum eſſe Apoſtolum longè veriſimilius eſt. Sed excuſandus Optatus qui communem ſuo tempore lectionem ſecutus eſt.

(10) PRÆSENTES SUNT IBI DUORUM MEMORIÆ APOSTOLORUM. Memoriæ, ſunt ædes ſacræ aut altaria in quibus extant reliquiæ martyrum. conc. Carth. V. c. 14. *Placuit ut altaria quæ paſſim per agros aut vias tamquam memoriæ martyrum conſtituuntur.* In conc. Calced. act. 1. ἐν ταῖς ἁγίων μνήμαις, pro *in eccleſiis ſanctorum.* Caius ſcriptor Optato longè vetuſtior de templis illis in quibus erant Apoſtolorum ſepulchra, ſic loquitur apud Euſebium lib. 2. hiſt. c. 25. Ἐγὼ δὲ τὰ τρόπαια τῶν Ἀποστόλων ἔχω δεῖξαι. ἐὰν γὰρ θελήσῃς ἀπελθεῖν ἐπὶ τὸν Βατικανὸν, ἢ ἐπὶ τὴν ὁδὸν τὴν Ὠστίαν, εὑρήσεις τὰ τρόπαια τῶν ταύτην ἱδρυσαμένων τὴν ἐκκλησίαν. *Ego verò Apoſtolorum tropæa poſſum oſtendere. Nam ſive in Vaticanum, ſive ad Oſtienſem viam pergere libet, occurrent tibi tropæa eorum, qui eccleſiam illam fundaverunt.*

(11) BALLITANUS. Seu Vallitanus, erat inter epiſcopos Numidiæ. In collat. Carth. *epiſcopus plebis Vallitanæ.* In notitiâ epiſcop. Africæ nominatur *Ulletanus*, & in alio codice *Villitanus.*

(12) QUI ILLOS COLLIGERET. *Colligere*, Græcè συνάγειν, vox uſitata ad ſolemnes Chriſtianorum συνάξεις, ſeu conventus ſignificandos. *Colligere* is dicitur qui præeſt ſynaxibus ſeu conventibus Chriſtianorum. Apud Irenæum l. 3. contr. hæreſ. c. 3. *Qui præterquàm quod oportet colligunt*, ſunt illi qui præerant hæreticorum aut ſchiſmaticorum conventibus.

rit, basilicas (13), locum, ubi colligerent, non habebant. Sic speluncam quamdam foris à civitate, cratibus[a] sepserunt, ubi ipso tempore conventiculum habere potuissent: undè Montenses appellati sunt (14). Igitur, quia Claudianus Luciano, Lucianus Macrobio, Macrobius Encolpio, Encolpius Bonifacio, Bonifacius Victori successisse videntur: si Victori diceretur, ubi sederit? nec ante se aliquem illic fuisse monstraret, nec cathedram aliquam, nisi pestilentiæ ostenderet. Pestilentia enim morbis extinctos homines ad inferos mittit: qui inferi portas suas habere noscuntur; contra quas portas, claves salutares[b] accepisse legimus

Matt. 16. Petrum, principem scilicèt nostrum; cui à Christo dictum est: *tibi dabo claves regni cœlorum, & portæ inferorum non vincent eas.*

V. Donatistæ scissuræ auctores pacis inimici.

UNDE est ergò, quòd claves regni cœlorum[c] vobis usurpare contenditis, qui contra cathedram Petri, vestris præsumptionibus & audaciis, sacrilegio militatis? beatitudinem repudiantes, quâ laudari meruit, *qui non abiit in consilio impiorum, & in viâ peccatorum non stetit, & in cathedrâ pestilentiæ[d] non sedit.* In consilio impietatis itum est à majoribus vestris, ut divideretur Ecclesia[e]. Inierunt[f] etiam peccatorum viam, dum Christum partiri conati sunt, cujus Judæi nec vestimenta scindere voluerunt[g]:

Ps. 1. 1.

VARIANTES LECTIONES.

[a *Cratibus.*] Ità in MS. S. G. meliùs quàm id quod habetur in MSS. S. T. & P. S. *gradibus*; nec enim *gradibus* fit sepes, sed *cratibus*. [b *Salutares.*] In MS. S. T. *salutaris*. [c *Cœlorum.*] Ità in MS. S. G. Deest in aliis. [d *Pestilentiæ.*] In MS. S. G. *pestilentium*. [e *Ut divideretur Ecclesia.*] Ità in omnibus MSS. quos vidimus. In editis, *ut dividerent Ecclesiam*. [f *Inierunt.*] In editis, *iverunt*, minùs benè. [g *Scindere voluerunt.*] In MS. S. G. *Sciderunt*.

ANNOTATIONES.

(13) INTER QUADRAGINTA, ET QUOD EXCURRIT BASILICAS. Jam tùm temporis, cùm scilicèt Victor illuc missus est circa initium schismatis Donatistarum, erant Romæ quadraginta basilicæ. Cornelius summus pontifex in epistolâ ad Fabium quinquaginta circiter annis ante id tempus scriptâ, testis est jam tùm fuisse quadraginta sex presbyteros in Ecclesiâ Romanâ: qui presbyteri videntur pluribus præfuisse basilicis. Athanasius in apologiâ contra Arianos, dicit concilium Romanum quinquaginta episcoporum in sui gratiam habitum, à Julio congregatum fuisse eo in loco ubi Vito presbyter conventus agebat; ἔνθα Βίτων ὁ πρεσβύτερος συνῆγεν. Ergò ab antiquissimis temporibus singuli quique presbyteri suas habebant basilicas in urbe Româ, in quibus populum colligebant. At ne unam quidem ex his basilicis habere potuerant pseudo episcopi Donatiani.

(14) MONTENSES APPELLATI SUNT. Hieronymus in chronico ad annum Christi 356. *Donatus, à quo suprà Donatianos dici memoravimus, Carthagine pellitur. Quidam sectatores ejus etiam* MONTENSES *vocant, eò quòd ecclesiam Romæ primùm in monte habere cœperunt.* Idem in fine libri contra Luciferianos inter eos qui ab Ecclesiâ sunt extorres, numerat *Montenses* seu *Campitas*. Augustinus epist. olim 165. nunc 53. post enumeratam, ad exemplum Optati, Romanorum pontificum successionem, sic etiam argumentatur: *In hoc ordine successionis nullus Donatista episcopus invenitur. Sed ex transverso ex Africâ ordinatum miserunt, qui paucis præsidens Afris in urbe Româ, Montensium vel Cutzupitarum vocabulum propagavit.* Pro *Cutzupitis* seu *Cuzupitis* plerique volunt legendum hîc *Rupitæ*: Donatistas enim *Rupitanos* vocat August. ut in lib. de unitate Ecclesiæ c. 3. *in paucis Romæ Rupitanis vel Montensibus*, sed in postremâ editione operum Augustini restitutum ex fide MS. Floriacensis *Cutzupitanis*. In priore loco duo MSS. codices Vaticani habent *Cutrumpitarum*. Cotelerius ex conjecturâ legendum censet, *Scototopitarum*, à σκότος, *tenebræ*, & τόπος, *locus*. Fortè emendandi sunt hi Augustini loci ex Hieronymo, & legendum *Campitæ*, quod mirum in modum concinit Optato, qui dicit *eos foris à civitate speluncam quamdam cratibus sepiisse*: hinc enim æquè *Campitæ* ac *Montenses* dici potuerunt. Attamen Augustinus in lib. de hæresibus c. 69. de Donatistis qui Romæ degebant loquens, eos tantùm *Montenses* vocat: *Isti hæretici*, inquit, *in urbe Româ Montenses vocantur, quibus hinc ex Africâ solent episcopum mittere, aut hinc illuc Afri eorum episcopi pergere, si fortè ibi eum ordinare placuisset.* In lege Honorii de hæreticis in cod. Theodosiano l. 43. vocantur etiam *Montenses*.

cùm apostolus Paulus clamet & dicat, *numquid divisus est Christus?* Et 1. Cor. 1.
utinam si jam malam viam intraverant; agnito peccato, super se rever-
terentur, id est emendarent quod erraverant; revocarent quam fu-
gaverant pacem. Hoc erat de viâ reverti: in viâ enim ambulatur, non
statur. Sed quia parentes vestri reverti noluerunt, ipsos constat in viâ
peccatorum stetisse. Quorum gressus impulerat furor, retentos ligavit
pigra discordia: & ne regredi ad meliora potuissent, ipsi sibi schisma-
tis compedes[a] posuerunt, ut in errore suo pertinacitèr starent, ne ad
pacem, quam deseruerant, reverti potuissent. Nec audierunt Spiritum
sanctum, dicentem in psalmo XXXIII. *diverte à malo, & fac bonum: inquire* Ps. 33. 15.
pacem, & persequere eam: sed steterunt in viâ peccatorum suorum. Sede-
runt etiam in cathedrâ pestilentiæ, quæ (ut suprà diximus) seductos mittit
ad[b] mortem. Sed & dùm vos parentum errorem colentes, studiosè de-
fenditis, hæredes sceleris esse voluistis, cùm filii pacis vel serò esse posse-
tis. Cùm in Ezechiele prophetâ scriptum sit, *extolle vocem tuam super fi-* Ezec. 18.
lium peccatoris, ne vestigia patris sui sequatur, quoniam anima patris mea est, 3. 19. &
& anima filii mea est. Anima quæ peccat, sola punietur: si displiceret vobis 20.
quòd parentes vestri peccaverunt, de admissu suo soli redderent ratio-
nem: hoc modo vel vos beati esse possetis, & laudem de ore prophetæ
percipere, qui ait in psalmo 1. *Beatus vir, qui non abiit in consilio impio-* Ps. 1. 1.
rum, & in viâ peccatorum non stetit, & in cathedrâ pestilentiæ non sedit;
sed in lege Domini [c] *voluntas ejus.* Quid est aliud in lege habere volun-
tatem, nisi divina præcepta & religiosè discere, & cum timore com-
plere? in quâ lege scriptum est, (in Evangelio:) *pax hominibus in terrâ bo-* Luca 2.
næ voluntatis: & alio loco (in Esaïâ prophetâ); *ponam fundamenta pacis in* 14.
Sion: & alio loco (in psalmo LXXXIV.) *videamus quid loquatur Dominus: quo-* Es. 60. 17.
niam loquetur pacem in plebem suam: & alio loco (in psalmo LXXV.) *venit* Ps. 84. 9.
filius Dei, & factus est in pace locus ejus: & alio loco, (in psalmo LXXI.) Ps. 75. 3.
suscipiant montes pacem populo, & colles justitiam: & in Evangelio, *pacem* Ps. 71. 3.
meam do vobis, pacem meam relinquo vobis: & Paulus ait, *qui pacem serit,* Joan. 14. 27.
pacem & metet: & in omnibus epistolis suis, *pax in vobis abundet*[d]: & in 2. Cor. 9.
psalmo XXXIII. *quære pacem, & consequeris eam.* Fugata recesserat pax à Ps. 33. 15.
patribus vestris, vos eam, sicuti à Deo mandatum est, quærere debe-
retis[e], quam nec ultrò voluistis quærere, nec oblatam libenter accipere.
Quis enim in tot provinciis, quibus nati estis, audivit? & si aliquis au-
divit, quis non vestrum miretur errorem? quis non vestrum facinus
damnet? Igitur cùm manifestum sit, & ipsâ luce sit clarius, nos cum
tot innumerabilibus populis esse, & tot povincias nobiscum: jam vide-
tis vos in parte unius regionis positos, & ab Ecclesiâ vestris erroribus
esse separatos, frustrà vobis solis hoc nomen Ecclesiæ cum suis dotibus

VARIANTES LECTIONES.

[a *Compedes.*] In MS. S. G. *terminum.* [b *Ad.*] In MSS. S.T. & P.S. *in.* [c *Domini.*] In MSS. S. T. P. S. & in editis additur, *fuit.* [d *Pax in vobis abundet.*] In MSS. S.T. Ph.S. & in editis additur, *in nomine Patris & Filii & Spiritûs sancti.* [e *Quærere deberetis.*] Ità in MS. S. G. In MSS. S. T. & P. S. *eam si, uti à Domino mandatum est, quæreretis.* Malè in editis, *non quæritis.*

vindicare; quæ magis apud nos sunt, quàm apud vos: quas constat ità sibi connexas & individuas esse, ut intelligatur unam ab alterâ separari non posse. Etenim numerantur in nomine, sed uno intellectu suo junguntur in corpore: ut in manu digiti, quos intervallis singulos videmus esse distinctos. Undè, qui tenet unum, totos teneat necesse est, cùm unusquisque à paribus separari non possit. Adde quòd non unam solam, sed omnes propriè possidemus.

VI. De Angelo, secundâ Ecclesiæ dote, eum non esse apud Donatistas. *Apoc. 1.*

IGITUR de dotibus supradictis cathedra est (ut diximus) prima, quam probavimus per Petrum nostram esse, quæ ducit ad se angelum (15). Nisi fortè eum vobis vindicantes, habetis in loculis clausum. Mittite illum si potestis, excludat septem angelos, qui sunt apud socios nostros in Asiâ, ad quorum ecclesias scribit Joannes apostolus; cum quibus ecclesiis nullum communionis probamini habere consortium. Undè vobis angelum, qui apud vos possit fontem movere, aut inter cæteras dotes Ecclesiæ numerari. Extra septem ecclesias, quicquid foris est, alienum est: aut si indè habetis aliquem unum, per unum communicatis & cæteris angelis, & per angelos suprà memoratis ecclesiis, & per ipsas ecclesias nobis. Si ita est, litigium perdidistis.

VII. Spiritum sanctum esse in Ecclesiâ, non apud Donatistas. *Joan. 3.*

ECCE jam apud vos dotes esse non possunt; non enim Spiritum (16) Dei soli vobis vindicare potestis, aut includere, quod intelligitur & non videtur. Sic enim in Evangelio scriptum est: *nam Spiritus Deus est, & ubi vult aspirat, & vocem ejus audis, & [a] nescis unde veniat & quò eat.* Permittite Deum undè velit ire, & quò velit accedere habeat libertatem: qui audiri potest & videri non potest. Et tamen studio criminandi libenter blasphemare voluisti, ut diceres: » Nam in illâ Ecclesiâ quis » spiritus esse potest, nisi qui pariat filios gehennæ? Vomuisti de pectore tuo convicium, & putasti adjungendum esse de Evangelio testimonium, ubi lectum est: *Væ vobis hypocritæ, qui circuitis maria & terras, ut faciatis unum proselytum, & cùm inveneritis, facitis eum filium gehennæ dupliciter, quàm vos estis.* Si hoc convicium faciendum erat, quod non licet: quamvis sine causâ fiat, utinam aliquis ex vestro numero hoc dixisset: & tamen te hoc dixisse satis admiror, id falsò in alterum dicere, ex quo, si ordinationem tuam consideres, possis & erubescere (17).

Mat. 23. 15.

VARIANTES LECTIONES.

[a *&.*] In MSS. S.T. & P.S. *sed.*

ANNOTATIONES.

(15) QUÆ DUCIT AD SE ANGELUM. Per *angelum* nihil aliud intelligunt quàm episcopum, legitimam habentem potestatem regendæ Ecclesiæ. Non habebant hujusmodi *angelum* Donatistæ, quandoquidem eorum episcopi non agnoscebantur tales, & ab aliarum ecclesiarum episcopis pro episcopis non habebantur.

(16) NON ENIM SPIRITUM. Tertia Ecclesiæ dos à Parmeniano commemorata spiritus adoptionis quo fiunt Christiani Dei filii. Hoc carere aiebat Ecclesiam, quià pariebat solos filios gehennæ. Istud convicium potiùs quàm argumentum breviter repellit Optatus, & in ipsum retorquet locum sacratum litterarum quem adduxerat.

(17) SI ORDINATIONEM TUAM CONSIDERES, POSSIS ET ERUBESCERE. Quià Parmenianus peregrinus à Donatistis circumeuntibus maria & terras in eorum sectam inductus & ordinatus episcopus Africæ, in quem proindè cadebat id quod Catholicis exprobrabat.

Commemorasti

Commemoraſti enim lectum eſſe in Evangelio, *væ vobis hypocritæ, qui circuitis maria & terras, ut faciatis unum proſelytum*, hoc eſt, ut mutetis alicujus ſectam. Tu quidem cujus ſectæ fueris neſcio: tamen importunè à te hoc dictum eſt [a] (18): æſtimo quòd te jam fortè [b] hujus dicti pœniteat. Numquid nos aliquas peragravimus [c] terras? numquid nos aliqua circumivimus maria? numquid nos ad peregrinos acceſſimus portus? numquid nos aliquem adduximus Hiſpanum & Gallum? aut nos ordinavimus ignorantibus peregrinum?

VIII. De fonte, ſigillo & umbilico notis Eccleſiæ.

Nam & fontem (19) conſtat unam eſſe de dotibus, undè hæretici non poſſunt vel ipſi bibere, vel alios potare; quia ſoli, ſigillum integrum (id eſt ſymbolum catholicum) non habentes, ad fontem verum aperire non poſſunt. Nam cùm in Canticis Canticorum ſcriptum ſit: *umbilicus tuus, ut crater tornatilis* [d]: umbilicum altare affirmare conatus es. Si umbilicus membrum eſt in corpore, inter dotes eſſe non poteſt quod membrum eſt. Si [e] ornamentum eſt, pars corporis non eſt. *Cant. 7. 2.*

IX. Dotes Eccleſiæ eſſe apud Catholicos, neutiquàm apud Donatiſtas.

Restat jam ut dotes quinque eſſe videantur (20): quæ dotes, cùm ſint Eccleſiæ catholicæ (quæ eſt in tot provinciis ſuprà memoratis) etiàm apud nos hîc in Africâ deeſſe non poſſunt. Intelligite vel ſerò [f], vos eſſe filios impios, vos eſſe ramos fractos ab arbore, vos eſſe abſciſos palmites à vite, vos rivum conciſum à fonte. Non enim poteſt eſſe origo rivus, qui parvus eſt, & non de ſe naſcitur: aut arbor ramus conciſus [g], cùm arbor fundata ſuis radicibus gaudeat, & ramus ſi fuerit exſectus areſcat. Jamnè vides, frater Parmeniane, jamnè ſentis, jamnè intelligis, te argumentis tuis contra te militaſſe? cùm probatum eſt nos eſſe in Eccleſiâ ſanctâ catholicâ, apud quos & ſymbolum Trinitatis eſt [h]: & per cathedram Petri, quæ noſtra eſt, per ipſam, & cæteras dotes apud nos eſſe. Etiam ſacerdotium, quod in nobis annullare

VARIANTES LECTIONES.

[a *Dictum eſt.*] Ità in MS. S. G. In aliis & in editis, *dictum eſſe æſtimo*, ſed ità minùs benè cohæret oratio. [b *Fortè.*] Deeſt in MS. S. G. [c *Peragravimus.*] In MS. S. G. *circuimus.* [d *Tornatilis.*] In MS. S. G. *tornatus.* [e *Si.*] In MS. S. G. *Et ſi* [f *Vel ſerò.*] In MS. S. G. *vos ſervos*; ſed contra mentem auctoris. [g *Ramus conciſus.*] In MS. S. T. & in editis, *à ramo concidi*, ſed minùs ad mentem ſcriptoris. [h] Hic locus integer diverſo prorsùs modo habetur in MS. S. G. hoc pacto: *cùm probatum eſt non eſſe in Eccleſiâ ſanctâ catholicâ, apud quos & ſymbolum Trinitatis non eſt*; ſed nihil immutandum.

ANNOTATIONES.

(18) Importunè a te hoc dictum est. Quià in nos iſtud non cadit, *qui nullas peragravimus terras, &c.* ſed in vos recidit, qui hæc omnia feciſtis. Ingenioſè admodùm hîc Parmenianum deridiculò habet.

(19) Nam et fontem. Cæteras Eccleſiæ dotes quas enumeraverat Parmenianus tàm leviter hîc attingit Optatus, ut crediderim aliquid deeſſe. Umbilicus erat ultima quam repudiat Optatus. Haud magni ſanè ponderis argumento, ſed levius erat id quod Parmenianus allegarat umbilicum eſſe altare. Reverà ſatis ipſe Optatus innuit ſe fuſiùs de cathedrâ quàm de aliis notis dixiſſe, cùm ait per cathedram Petri cæteras etiàm dotes Eccleſiæ apud Catholicos eſſe, hoc eſt ex illâ fluere.

(20) Dotes quinque esse videantur. Concluſio hæc erat diſputationis, quâ probaverat umbilicum dotem eſſe Eccleſiæ non poſſe.

visus es: in excusatione [a] erroris & livoris vestri, dùm post nos rebaptizatis [b], & post socios vestros in peccato detectos, hoc non facitis. Dixisti enim, quòd si sacerdos in peccato sit, solæ possint dotes operari. Igitur, quia docuimus & quid sit hæresis, & quid sit schisma, & quid sit sancta Ecclesia: & hujus sanctæ Ecclesiæ est constituta persona, & hanc esse catholicam, quæ sit in toto orbe terrarum diffusa: cujus membra & nos inter alios sumus: cujus dotes apud illam ubique sunt. Deindè in primo libro probavimus, ad nos non pertinere traditionis invidiam, & hoc crimen etiàm à nobis esse damnatum.

X. Apud Catholicos esse vera Ecclesiæ sacramenta.

JAM illud mihi volo respondeas, cur de solis Ecclesiæ dotibus loqui voluisti, & de sanctis ejus membris ac visceribus tacuisti: quæ sunt procùl dubiò in sacramentis & in nominibus Trinitatis (21). Cui concurrit fides credentium, & professio, quæ apud acta conficitur angelorum (22), ubi miscentur cœlestia & spiritalia semina, ut sancto germine nova possit renascentium indoles procreari: ut dùm Trinitas cum fide concordat, qui natus fuerat sæculo, renascatur spiritaliter Deo. Sic fit hominum pater Deus, sancta sic fit mater Ecclesia. Hæc omnia intelligo à te ideò non esse nominata, ne in iis omnibus ratio baptismatis agnosceretur: ubi nihil sibi operarius, qui homo est vindicet, quod vos facitis. Ideòque ad solas dotes te conferre voluisti, quas velut manu apprehensas, aut arcâ [c] conclusas, Catholicis denegans, vobis solis eas frustrà vindicare conatus es. Cùm agatur de regeneratione [d], cùm agatur de homine innovando, nulla à te credentium fides, nulla professio [e] nominata est: dùm vis de solis dotibus loqui, hæc omnia, sine quibus spiritalis illa nativitas reparari non potest, in silentio remisisti: & cùm dotes ad sponsam, non sponsa ad dotes pertineat, sic ordinasti dotes, quasi ipsæ videantur generare, non viscera; quæ intelliguntur plus posita in sacramentis, quàm in ornamentis.

XI. Ecclesiam paradisū meritò dici, sed toti terrarū orbi respondentem.

NEC illud prætereo, quod ore tuo & sensu nostro Ecclesiam paradisum esse dixisti: quæ res sine dubio vera est: in quo horto Deus plantat arbusculas. Et tamen Deo divitias suas denegastis, cujus hortum in angustias cogitis, dùm vobis solis immeritò omnia vindicatis. Utique plantationes Dei, sunt diversa semina per diversa præcepta. Justi, continentes, misericordes, & virgines, spiritalia sunt semina: harum rerum

VARIANTES LECTIONES.

[[a] *Excusatione.*] In MS. P. S. *executione.* [[b] *Rebaptizatis.*] In MS. S. G. *baptizatis.* [[c] *Arcâ.*] Ità optimè in MS. S. G. In MSS. S. T. & P. S. *aquâ.* [[d] *Cùm agatur de regeneratione.*] Omissa sunt hæc in MS. S. G. [[e] *Professio.*] In MS. S. G. *promissio.*

ANNOTATIONES.

(21) IN SACRAMENTIS ET IN NOMINIBUS TRINITATIS. In sacramento baptismi, quod ad Trinitatis invocationem confertur.

(22) QUÆ APUD ACTA CONFICITUR ANGELORUM. Aquis lustralibus angelum intervenire affirmat Tertull. l. de bapt. c. 5. & 6. August. de symbolo ad catech. post quædam de professione, hæc habet: *videte*, inquit, *dilectissimi, quià hanc professionem vestram in curiam profertis angelorum: nomina profitentium in libro excipiuntur vita.* Quàm hæc consona sunt Optati dicto!

arbuſculas in paradiſo Deus plantat. Concedite Deo, ut hortus ejus ſit longè latéque diffuſus. Quid illi negatis Orientis & Septentrionis, etiàm Occidentis provinciarum omnium, & innumerabilium inſularum populos Chriſtianos: contra quos vos ſoli pauci, rebelles eſtis, & cum quibus nullum communionis conſortium poſſidetis.

XII. Ex oblatione orationis unâ & ubique diffuſam Eccleſiam colligi.

JAM & mendacium veſtrum hoc loco juſtè damnari poteſt, quo quotidiè à vobis ſacrificia condiuntur. Nam quis dubitet, vos illud legitimum in ſacramentorum myſterio præterire non poſſe? offerre vos Deo dicitis pro Eccleſiâ quæ una eſt: hoc ipſum mendacii pars eſt, unam te vocare, de quâ feceris duas: & offerre Deo [a] vos dicitis pro unâ Eccleſiâ, quæ ſit in toto terrarum orbe diffuſa. Quid ſi unicuique veſtrûm dicat Deus: quid offers pro totâ, qui non es in totâ? Si nos vobis diſplicemus, quid vobis fecit Antiochia civitas? quid Arabia provincia? Undè probamus venientes à vobis eſſe rebaptizatos.

XIII. Laudes Eccleſiæ commemoratas à Parmeniano Catholicis convenire.

IN uno tibi ſolo, Parmeniane frater, ingrati eſſe non poſſumus; quòd Eccleſiam noſtram, id eſt, catholicam, quæ continetur toto orbe terrarum, quamvis ab eâ ſis alienus, laudare voluiſti, in numerando dotes; in quarum numero ſatis erraſti, & in dicendo, quia ipſa eſt hortus concluſus, & fons ſignatus, & unica ſponſa. Hoc nos de noſtro dicimus; nam tu de alieno locutus es. Quicquid de laudibus Eccleſiæ dicere potuiſti, nos [b] priores eadem loquimur. Traditores vobiſcum & ipſi damnamus, eos videlicèt, quos ſi meminiſti in primo libro demonſtravimus [c]. Et cùm ſit nobis cum univerſo terrarum orbe communio, ex univerſis provinciis nobiſcum: ſic jamdudùm duas eccleſias comparare voluiſti, quaſi ſola habeat Africa populos Chriſtianos, in quâ vitio veſtro duæ videntur partes effectæ: & dùm immemor factus es Chriſti dicentis, unam eſſe ſponſam ſuam; tu in Africâ non dixiſti duas eſſe partes, ſed duas eccleſias. Certè una eſt, quæ ex voce Chriſti meruit indicari, qui ait: *una eſt columba mea, una eſt ſponſa mea.*

XIV. Catholicos nihil crudelitèr egiſſe.

ET tu hujus vocis oblitus, ad invidiam Catholicis faciendam, his locutus es verbis: « Neque enim Eccleſia illa dici poteſt quæ cruentis morſibus paſcitur, & ſanctorum ſanguine & carnibus opimatur. » Certa membra ſua habet Eccleſia, epiſcopos, preſbyteros, diaconos, miniſtros, & turbam fidelium: dicite cui generi hominum in Eccleſiâ noſtrâ hoc poſſit aſcribi, quod objicere voluiſti? ſpecialitèr nomina aliquem miniſtrum; oſtende aliquem diaconum nomine ſuo; indica hoc ab aliquo factum eſſe preſbytero; proba hoc epiſcopos admiſiſſe; doce aliquem noſtrûm cuiquam inſidiatum eſſe. Quis noſtrûm quemquam perſecutus eſt? quem à nobis perſecutum eſſe aut dicere poteris aut probare? Quia tibi unitas diſplicet: hoc ſi crimen putas, argue nos Theſſalonicenſibus, Corinthiis, Galatis, ſeptem Eccleſiis quæ ſunt in Aſiâ, communicaſſe. Si nefas tibi videtur, aut ſi reatum putas, memo-

VARIANTES LECTIONES.

[a *Deo.*] Omittitur in MSS. S. T. & P. S. & in editis. [b *Nos.*] In MS. S. G. *& nos.* [c] In MS. S. G. *in primo modò demonſtravimus libro.*

riis Apostolorum & sanctorum omnium communicasse: hoc nos fecisse, non solùm non negamus, sed etiam gloriamur.

XV. Pax & felicitas Ecclesiæ antequàm turbaretur à Donatistis.

SED ut ostendam, partem vestram (ut dixi) cruentis morsibus pastam, Christianorum sanguine & carnibus opimatam, à principio suo vester jam rabidus commemorandus est furor: jam vestra retexenda impietas, jam stultitia demonstranda. In quo prius est ostendere, erubescendam lætitiam vestram, & gaudia criminosa, quòd vobis pristini erroris libertatem factam esse contigerit [a]. Recensete tempora, discutite rationes rerum, dissimilia vota, & personas diversas attendite. Redeat in memoriam Constantinus Imperator (23) Christianus: quem famulatum exhibuerit Deo, quæ habuerit vota, ut remotis schismatibus, intermortuâ omni dissensione, sub toto cœlo filios suos gaudens, in uno videret sancta mater Ecclesia. Reddiderat unam communionem, maritis uxores, parentibus filios, fratribus fratres. Quibus rebus Deus se lætari testatur, dùm dicit in psalmo CXXXII. *ecce quàm bonum & quàm jucundum habitare fratres in unum.* Etenim cùm Africanos populos & Orientales, & cæteros transmarinos pax una conjungeret, & ipsa unitas repræsentatis omnibus membris corpus Ecclesiæ coagularet: dolebat hoc diabolus, qui semper de fratrum pace torquetur. Illo tempore sub Imperatore christiano, desertus in idolis tamquàm inclusus, jacebat [b] in templis. Hoc eodem tempore duces & principes vestros merita relegaverant [c] sua. In Ecclesiâ nulla fuerant schismata, nec Paganis licebat exercere sacrilegia: pax Deo placita apud omnes Christianos populos habitabat: diabolus mœrebat in templis, vos in regionibus alienis.

Ps. 132. 1.

XVI. Juliani edictum in gratiâ Donatistarum.

DEINDE ut nobis notum est, secutus alius Imperator (24), vobiscum vota sinistra concipiens, ex famulo Dei factus est minister inimici, apostatam se edictis suis [d] testatus est: quem precibus rogastis,

VARIANTES LECTIONES.

[[a] *Quòd vobis pristini erroris libertatem factam esse contigerit.*] Hic locus partim ex conjecturâ, partim auctoritate MSS. emendatus est In MSS S.T. & P.S. sic legitur: *quòd vobis ad pristini erroris libertatem factam esse consistit.* In MS. S. G. *quòd vobis ad pristini erroris libertatem rediisse contigerit.* Mens auctoris est: ostendere primùm oportet quantâ lætitiâ, quàm malignis gaudiis affecti fueritis, eò quòd Julianus Imperator vobis libertatem reddiderit, quam Constantinus abstulerat. [[b] *Jacebat.*] In MS. S. G. & in quibusdam editis, *latebat.* [[c] *Relegaverant.*] In MSS. *religaverant.* [[d] *Suis.*] In MS. S. G. additur *ubiquè.*

ANNOTATIONES.

(23) CONSTANTINUS IMPERATOR. Quæ de pace Ecclesiæ Africanæ & Donatistarum statu ait Optatus, magis conveniunt Constantis quàm Constantini imperio: nam tempore Constantini non sunt repressi, nec basilicis spoliati, sed sub Constantis imperio. Præterea Julianus statim hujus imperatoris successor perhibetur. Nihilominùs quia in omnibus MSS. legimus *Constantino*, nihil immutandum esse censuimus.

(24) ALIUS IMPERATOR. Julianus. Huic imperatori libellum obtulêre Donatistæ, ut sibi restituerentur basilicæ quas ablatas querebantur, utque pristinam consequerentur libertatem. Hujus libelli Juliano oblati meminit infrà Optatus l. 3. ubi easdem preces memorat: *datas à Cassiano Rogatiano, Pontio, & cæteris episcopis partis Donati.* Hujus etiam sæpè meminit Augustinus, eosdemque ejus auctores nominat. In eo Julianum imperatorem laudaverunt, dicentes, *quòd apud eum sola justitia haberet locum.* Vide August. ep. olim 166. nunc 105. Hæc contigerunt anno 362.

ut reverti possetis: quas preces, si vos negatis misisse, nos legimus. Nec difficultatem præbuit, quem rogastis; ire[a] præcepit pro voto suo, quos intellexerat ad disturbandam pacem cum furore esse venturos. Erubescite si ullus est pudor: eâdem voce vobis libertas est reddita, quâ voce idolorum patefieri jussa sunt templa.

EISDEM penè momentis vester furor in Africam revertitur, quibus Diabolus de suis carceribus relaxatur. Et non erubescitis, qui uno tempore cum inimico communia gaudia possidetis! Venistis rabidi, venistis irati, membra laniantes Ecclesiæ: subtiles in seductionibus, in cædibus immanes, filios pacis ad bella provocantes. De sedibus suis multos fecistis extorres: cum conductâ manu venientes, basilicas invasistis: multi ex numero vestro per loca plurima (quæ sub nominibus dicere longum est) cruentas operati sunt cædes, & tam atroces, ut de talibus factis, ab illius[b] temporis judicibus relatio mitteretur. Sed intervenit & occurrit judicium Dei, ut ille, qui vos jamdudùm redire jusserat, Imperator prophanus & sacrilegus moreretur, qui persecutionem vobis provocantibus jam miserat aut mittere disponebat.

XVII. Donatistarum furor & crudelitas.

OPERATA est apud loca supradicta in Catholicos trucidatio: memoramini per loca singula, qui fuerint vestri discursus. Nonne de numero vestro fuerunt Felix Zabensis[c] (25), & Januarius Flumenpiscensis[d] (26), & cæteri, qui totâ celeritate concurrerunt ad castellum Lemellense (27): ubi cùm contra importunitatem suam viderent basilicam clausam, præsentes jusserunt comites suos, ut ascenderent culmina, nudarent tecta, jactarent tegulas: imperia eorum sine morâ completa sunt; & cùm altare defenderent diaconi catholici, tegulis plurimi cruentati sunt, duo occisi sunt (28), Primus filius Januarii, & Donatus filius Nini, urgentibus & præsentibus coëpiscopis vestris suprà memoratis: ut sine dubio de vobis dictum sit, *veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem*. De quâ re Primosus episcopus Catholicus loci suprà memorati, in concilio vestro apud Thevestinam[e] (29) civitatem questus

XVIII. Donatistarũ cædes & facinora.

Psalm. 13. 3.

VARIANTES LECTIONES.

[[a] *Ire.*] In MS. S. G. additur *vos*. [[b] *Ab illius.*] Itâ legendum, ut habetur in MS. S. G. non *judicibus*, ut in MSS. S. T. P. S. & in editis, nam relatio mittitur à judicibus ad imperatorem, non ad judices. [[c] *Zabensi.*] Itâ in MS. S. G. In MSS. S. Th. & Ph. S. *Diabensis*. Prior lectio retinenda: vide nostram ad hunc locum observationem. [[d] *Flumenpiscensis.*] Itâ legendum ut in MSS. S T. & S. G. non *flumen Piscensis*, aut *flumen Pistensis*, ut in editis. [[e] *Thevestinam.*] In MSS. *Thenestinam*.

ANNOTATIONES.

(25) ZABENSIS. In notitiâ Africæ est episcopus *Zabensis* in Numidiâ, & hujus etiam nominis Numidiæ episcopus in collat. Carth. sed alia est *Zabe* in Sitifensi, cujus hic Felix erat episcopus, ut docet vicinia Lemellensis castelli.

(26) FLUMENPISCENSIS. In collatione Carth. inter episcopos Donatistas recensetur Victor episcopus *Flumenpiscensis*. Est ejusdem nominis episcopus in notitiâ Mauritaniæ Sitifensis.

(27) LEMELLENSE. Oppidum etiam Mauritaniæ Sitifensis, cujus mentio est in notitiâ.

(28) DUO OCCISI SUNT. Primus & Donatus dicuntur in martyrologio Romano ad diem IX. Februarii, in quâ eorum memoria recolitur.

(29) THEVESTINAM. In mss. *Thenestinam*; sed legendum *Thevestinam*. *Theveste* enim dicitur à Ptolem. l. 4. c. 3. Urbs erat Numidiæ sex dierum itinere à Carthagine distans. Concilio Carth. sub Cypriano adfuit *Lucius à Thebeste*, Concilio Carth. sub Grato *Romulus Thebestensis* Carth. coll. c. 121. *Urbicus episcopus Catholicus Thebestinus* cum Perseverantio ejus adversario qui conc.

est, & querelas ejus dissimulanter audistis. Ecce à vobis factum est quod dixisti: « Ecclesiam non esse, quæ cruentis morsibus pascitur; & aliud sunt milites missi, aliud episcopi ordinati » Quod contra nos invidiosè loquimini, ab aliis factum est, non à nobis: quod dicitis non debuisse fieri, vos fecistis. Commemorasti & beatissimum apostolum Paulum dixisse, *sine rugâ & sine sorde Ecclesiam esse debere.* Episcopis vestris jubentibus & præsentibus, supra altare Catholici diaconi occisi sunt; similiter & apud Carpos (30). Non tibi videntur [a] inexpiabiles sordes? in Mauritaniæ civitatibus, vobis intrantibus, quassatio populi facta est: mortui sunt in uteris matrum, qui fuerant nasciturі. Non tibi videtur ruga, quæ non possit ullis satisfactionibus tendi aut explanari? Quid tale à nobis admissum est? nos expectamus vindicem Deum. Et invidiam facitis Macario, qui si asperè aliquid fecit pro unitate, leve esse videri poterit: dùm vos pro dissensione tanta mala, acerba, cruenta & hostilia [b] feceritis. Quid commemorem Tipasam (31) Cæsariensis Mauritaniæ civitatem? ad quam de Numidiâ Urbanus Formensis (32), & Felix Idicrensis [c] (33), duæ faculæ, incensæ livoribus, cucurrerunt: quietorum [d] & in pace positorum animos perturbantes: nonnullorum officialium & favore & furore juvante, & Athenio præside præsente cum signis, catholica frequentia exturbata & cruentata, de sedibus suis expulsa est: lacerati sunt viri, tractæ sunt matronæ, infantes necati sunt, abacti sunt partus. Ecce vestra Ecclesia, episcopis ducibus, cruentis morsibus pasta est. Post hoc etiam illud addidisti: » Quantum vult consumat edacitas » vulturum, tamen major est numerus columbarum. Ubi est quod vulgò dicitur, memoriam custodem habere oportet mendacem [e]? Oblitus es, quod [f] paulò antè dixisti, « Ecclesiam unam columbam [g] Christi in Canticis canticorum dictam. » Si una est apud vos Ecclesia, una est co-

VARIANTES LECTIONES.

[[a] *Non tibi videntur.*] In MSS. S. T. & P.S. *non dividentur*, sed perperàm. [[b] *Hostilia.*] In MS. S. G. *inutilia*, errore amanuensis. [[c] *Idicrensis.*] In MS. S.T. *Idierensis*; sed posteà in eodem MS. *Idicrensis.* [[d] *Quietorum.*] In MS S. T. & in editis, *qui & horum in pace, &c.* [[e] *Memoriam custodem habere oportet mendacem.*] In MS. S.G. *memoriam custodem debere esse mendacis.* In MS. S.T. *memoriam custodem habere esse mendacem.* [[f] *Quod.*] In MS.S.T. *quid.* In MS. S.G. *quis.* [[g] *Columbam.*] In MS. S.T. *Catholicam*, errore amanuensis.

ANNOTATIONES.

Cabarsussitano jam anteà subscripserat. Crispinæ martyris *è coloniâ Thebestinâ* habemus acta.

(30) APUD CARPOS. *Carpis* urbs Africæ Proconsularis à Ptolemæo memoratur l. 4. c. 3. Hanc urbem Plinius appellat *Carpi.* Secundinus à *Carpis* interfuit concilio Carthaginensi sub Cypriano. In collatione Carthaginensi comparent duo episcopi *Carpitani*, unus catholicus, alter ex parte Donati. Concilio Carth. sub Aurelio anni 419. & sæculo sequenti, concilio sub Bonifacio adfuêre episcopi *Carpitani.* Est in notitiâ episcoporum provinciæ Proconſ. *Carpitanus* episcopus: denique in concilio Lateranensi sub Martino act. 2. memoratur Bassus episcopus ecclesiæ *Carpitanæ.*

(31) TIPASAM. Urbem Mauritaniæ Cæsariensis, ut hîc observat Optatus. Urbis hujus meminit Ptolemæus. Occurrit in Antonini Itinerario. Plinius eam Latio datam scribit. Est in notitiâ episcoporum hujus provinciæ *Tipasitanus* episcopus. Civium hujus urbis egregiam fidem laudat Victor Vitensis l. 5. n. 6.

(32) FORMENSIS. Duæ leguntur sedes episcopales hujus nominis in notitiâ Numidiæ. Adfuit Justus *Formensis* episcopus in collatione Carthaginensi.

(33) IDICRENSIS. Episcopus Numidiæ in notitiâ & in collatione Carthaginensi.

lumba: quid eſt quod dicere voluiſti, numerus major eſt columbarum?

Et quod vobis leve videtur, facinus immane commiſſum eſt, ut omnia ſacroſancta ſuprà memorati veſtri epiſcopi violarent. Juſſerunt Euchariſtiam canibus fundi [a]; non ſine ſigno divini judicii: nam iidem canes accenſi rabie, ipſos dominos ſuos, quaſi latrones, ſancti corporis reos, dente vindice, tamquàm ignotos & inimicos laniaverunt. Ampullam quoque chriſmatis per feneſtram, ut frangerent, jactaverunt; & cùm caſum [b] adjuvaret abjectio, non defuit manus angelica, quæ ampullam ſpiritali ſubvectione deduceret: projecta caſum ſentire non potuit; Deo muniente, illæſa inter ſaxa conſedit. Et poſſent iſta non fieri, ſi mandata Chriſti in memoriâ haberetis, qui ait: *Ne dederitis ſanctum canibus, neque miſeritis margaritas veſtras ante porcos, ne conculcent eas pedibus ſuis, & converſi elidant vos.* Quid tale ab operariis unitatis fieri potuit? undè nobis Catholicis vanam invidiam facere laboratis [c]. Indè revertentes Urbanus Formenſis & Felix Idicrenſis, invenerunt matres, quas de caſtimonialibus fecerant [d] mulieres (34). Ecce quales [e], frater Parmeniane, epiſcopos celas [f]: & cùm pro tuis erubeſcere debueras, Catholicos innocentes accuſas. Intereà ſuprà memoratus Felix inter crimina ſua, & facinora nefanda, ab eo comprehenſa puella cui mitram (35) ipſe impoſuerat, à quâ paulò antè pater vocabatur, nefariè inceſtare minimè dubitavit. Et quaſi de peccato ſanctior fieret, Tyſedim [g] velocitèr properavit. Sic Donatum annorum ſeptuaginta epiſcopum, hominem innocentem ſpoliare auſus eſt epiſcopali nomine & officio & honore. Venit ſchiſmaticus ad epiſcopum catholicum, ad innocentem reus, ad Dei ſacerdotem ſacrilegus, inceſtus ad caſtum, ad epiſcopum jam non epiſcopus; ſed de placito & de conjuratione veſtrâ ſecurus, veſtris legibus & decretis armatus: manus, quas paulò antè peccata gravaverant [h], capiti innocentis injecit: & de illâ linguâ auſus eſt ferre ſententiam, quæ jam nec ad pœnitentiam agendam vel [i] idonea videbatur. Ecce quales, frater Parmeniane, defendis: ecce pro qualibus jamdudùm doctes operari dixiſti.

XIX. Euchariſtia à Donatiſtis canibus data; ampulla chriſmatis in præceps projecta, aliaque eorum ſacrilegia.

Matt. 7. 6.

VARIANTES LECTIONES.

[a *Fundi.*] In MS. S. G. *fundere.* [b *Caſum.*] In MSS. S. T. & P. S. *caſu.* [c *Laboratis.*] In MS. S. G. *voluiſti.* [d *Fecerant.*] Ità in MS. S. G. Malè in MS. S. T. & in editis *fecerunt.* [e *Quales.*] In MS. S G. *qualis eſt*, lapſu amanuenſis. [f *Celas.*] Fortè *zelas.* [g *Tyſedim.*] Ità in MS. S. G. In MSS. S. T. & P. S. *ſedi*, corruptè in editis *indè.* *Tyſedis*, locus erat cujus epiſcopus Donatus. In collatione Carthaginenſi eſt epiſcopus *Tiſeditenſis* in Numidiâ, & *Tiſidii* meminit Saluſtius in libro de bello Jugurtino cap. 62. In notitiâ epiſcoporum Africæ, *Tididitanus* aut *Tiditanus*; & in Leonis notitià *Titiſis.* [h *Gravaverant.*] Ità in MS. S. G. In MSS. S. T. & P. S. *craſſaverant.* [i *Vel.*] Deeſt in MS. S. G.

ANNOTATIONES.

(34) Invenerunt matres, quas de castimonialibus fecerant mulieres. Invenerunt eas peperiſſe quibus virginitatis velum detraxerant, & quas ſic de caſtimonialibus mulieres fecerant.

(35) Mitram. De hoc nomine vide quæ dicemus infrà in notis ad librum 6.

XX. Contra Donatistas qui se sanctos dicunt, nullum hominem esse à peccato immunem & perfectum. ETIAM vos ipsi, qui sancti [a] & innocentes videri ab hominibus vultis, dicite, undè est ista sanctitas, quam vobis licentiùs usurpatis? quam Joannes apostolus profiteri non audet, qui ait: *si dixerimus, quia peccatum non habemus, nos ipsos decipimus, & veritas in nobis non est.* Hoc qui dixit, sapienter se ad Dei gratiam reservavit. Est enim Christiani hominis, quod bonum est, velle; & in eo [b], quod benè voluerit, currere: sed homini non est datum, perficere: ut post spatia, quæ debet homo implere, restet aliquid Deo, ubi deficienti succurrat: quia ipse solus est perfectio, & perfectus solus Dei Filius Christus. Cæteri omnes semiperfecti [c] sumus. Quia nostrûm est velle, nostrûm est currere; Dei, perficere. Undè beatissimus apostolus Paulus, ait: *neque volentis neque currentis, sed ad Dei, gratiam pertinentis.* Nam & à Christo salvatore nostro, perfecta sanctitas non est data, sed promissa. Denique sic ait: *sancti eritis, quia ego sanctus sum.* Solus est ergò perfectus & sanctus. Denique non dixit, *sancti estis*, sed, *sancti eritis*, dixit. Undè est ergò, quòd vobis perfectam sanctitatem de superbiâ vindicatis? nisi ut appareat, *quia vos ipsos decipitis, & veritas in vobis non est.* In Joannis scholâ [d] esse noluistis. Cùm enim seducitis aliquos, promittitis vos indulgentiam peccatorum esse daturos: & cùm vultis donare peccata, vestram profitemini innocentiam: & remissionem peccatorum sic datis, quasi nullum [e] habeatis ipsi peccatum. Non est ista præsumptio, sed deceptio: nec veritas, sed mendacium. Etenim inter vicina momenta, dùm manus imponitis & delicta donatis, mox ad altare conversi, dominicam orationem prætermittere non potestis. Et utique dicitis, *Pater noster, qui es in cœlis, dimitte nobis debita & peccata nostra.* Quid vocaris [f], dùm peccata confiteris tua? si sanctus es, dùm dimittis aliena? hoc modo & vos ipsos decipitis, & veritas in vobis non est. Sed ut apparet, hoc vobis dictat nutrix vestra superbia, quam Christus in Evangelio testificatur: quia etsi nomina vestra non dixit, per similitudinem tamen vestros mores ostendit; sic enim scriptum est: *dicebat Jesus hanc similitudinem, propter eos qui se sanctos putant, & contemnunt cæteros.* Hoc de vobis dictum esse, ipsa res evidentèr ostendit; dùm vos quasi sanctos extollitis, & nos manifestè apertéque contemnitis: *duo* (inquit) *ascenderunt in templum adorare, unus Pharisæus, & unus Publicanus.* Pharisæus tumidus, superbus, inflatus, talis, quales & vos videmus: non humiliato corpore, non inclinatâ cervice; sed erectâ facie, & tumenti pectore: *gratias* (inquit) *tibi Deus, quia nihil peccavi;* hoc est dicere Deo, non habeo quod ignoscas. Hoc insanus furor, hoc punienda & damnanda superbia. Deus paratus est ignoscere, & reus festinat indulgentiam recusare.

1. Joan. 1. 8. Rom. 9. 16. Levit. 11. 45. Luc. 18. 9. Ibid. 10.

VARIANTES LECTIONES.

[a *Qui sancti.*] In MS. S. G. *Qui quasi sancti.* [b *In eo.*] Ità in MS. S. G. In MSS. S. T. & P. S. nec-non in editis, *in Deo*; sed contra mentem auctoris, qui statim ait, *nostrùm est velle, nostrùm est currere; Dei perficere.* [c *Semi-perfecti.*] In MS. S. G. *imperfecti.* [d *In Joannis scholâ.*] Ità in MSS. S. T. & P. S. In MS. S. G. *Johannis socii.* [e *Nullum.*] Deest in MS. S. G. [f *Vocaris.*] In MS. S. G. *vocitaris.*

Publicanus

Publicanus humilis, hominem se esse cognoscens, sic rogavit, dicens: *Propitius esto, Domine, mihi peccatori:* Sic justificari meruit humilitas[a]; *Ibid. 14.* sic superbia in Pharisæo, magistro vestro, de templo damnata descendit. Meliora inventa sunt peccata cum humilitate, quàm innocentia cum superbiâ. Deindè cùm vobis traditionis & schismatis gravia peccata non desint, insupèr & superbos vos esse gratulamini[b].

XXI. Reprehenduntur Donatistæ quòd episcopos dignitate spoliarint & pœnitentiæ laboribus subjecerint.

NUNC quoniam erubescenda gaudia vestra probavimus, & furor vester tot locis ostensus est: restat de profundâ impietate vestrâ aliquid dicere. Nam omnia, quæ à vobis fiunt aut facta sunt, quis poterit explicare? sic cuncta malignitate quâdam ordinasse vos constat, ut in unâ specie operis vestri, species alias impleretis: ut dùm presbyter aut episcopus dejicitur, sic populus caperetur. Quomodò[c] posset turba hominum stare, quæ rectorem suum à vobis elisum esse conspiceret? Non aliter, quàm quocumque casu, pastore occiso, lupi grassantur. Exorcizastis fideles[d], & lavistis sine causâ parietes: ut hoc nequitiæ genere subrueretis simplicissimorum hominum mentes. Talibus consiliis vestris, nonnullorum animi jugulati sunt; & sub nube simplicitatis, obcæcato astutiæ lumine, ut miseros sterneretis, sagittas de pharetrâ pectoris vestri, seductionibus præmisistis: ut de vobis Spiritus sanctus per David prophetam in psalmo prædixerit: *quoniam ecce peccatores intenderunt arcum:* *Ps. 10. 3.* *paraverunt sagittas in pharetrâ suâ, ad sagittandos obscurâ lunâ rectos corde.* Quid à vobis minùs factum est vestris consiliis? sauciati[e] sunt innocentes, exarmati fideles, honore nominis sui spoliati sunt sacerdotes. O impietas inaudita, quem jugulaveris inter pœnitentiæ tormenta servare[f] (36)! in comparatione operis vestri, latronum levior videtur immanitas. Vos vivum facitis homicidium (37): latro jugulatis dat de morte compendium: paupertate sensus sui circumventi sunt, quos decipere potuistis. Perfecti enim fuerant illi, opere scilicèt Dei, qui in ejus nomine fuerant ordinati. Et vos contra opus Dei hostiliter militantes, divinum opus malitiæ[g] vectibus destruentes. Apparet ergò de vobis dictum esse in x. psalmo: *quoniam quæ tu perfecisti, ipsi destruxerunt.* Fecit vos super- *Ps. 10. 4.* bos impietas vestra: sed accusat vos prospiciens de cœlo justitia: & iniqua vos gerentes error hominum laudat, ut de vobis in IX. psalmo di-

VARIANTES LECTIONES.

[a *Humilitas.*] Additum hoc verbum ex MS. S. G. [b *Insuper & superbos vos esse gratulamini.*] Ità in MS. S. G. In MS. S. T. *Insuper & super vos esse gratulamini:* *super vos*, pro *superbos*. [c *Quomodò.*] in MSS. S. T. & P. S. *quando.* [d *Exorcizastis fideles.*] In MS. S. G. additur istud *fideles*, quod deest in MSS. S. T. & Ph. S. [e *Sauciati.*] Ità in MS. S. G. In MS. S. T. & in editis, *sagittati.* [f *Servare.*] Ità in MS. S. G. In MSS. S. T. & P. S. *sævire.* [g *Malitiæ.*] Ità in MS. S. G. In MSS. S. T. & P. S. *militiæ.*

ANNOTATIONES.

(36) QUEM JUGULAVERIS INTER POENITENTIÆ TORMENTA SERVARE. Sacerdotem quem gradu dejeceris in pœnitentiæ laboribus detinere.

(37) VIVUM FACITIS HOMICIDIUM. Episcopos quos occidistis, quod spectat ad vitam civilem, id est, quos honore & dignitate spoliastis, miseram vitam inter pœnitentes trahere cogitis, hoc est, *vivum facere homicidium.*

Ps. 9. 24. xerit Spiritus sanctus, *quoniam laudatur peccator in desideriis animæ suæ; & qui iniqua egerit, benedicetur.* Quid iniquius, quàm exorcizare Spiritum sanctum; altaria frangere; Eucharistiam animalibus projicere? & ut in errorem vos vester populus mittat, laudando felices appellant, & benè nominant (38), & per vos jurant, & personas vestras jam pro Deo habere noscuntur.

XXII. Impietas Donatistarũ qui per suos jurabant episcopos.

SOLET Deus ad probandam fidem in juratione ab hominibus nominari; sed cùm per vos juratur, jam apud vestros de Deo & Christo silentium est [a]. Si ad vos divina migravit de cœlo religio, quia per vos juratur, nemo vestrûm aut vestrorum langueat: nolite mori: imperate nubibus, pluite si potestis; ut per vos pleniùs juretur, & de Deo sileatur. Nam & prioribus sæculis, ut templa fabricarentur, & Idola fierent, quid à vestro populo diabolus potuit ampliùs facere? nihil aliud, nisi ut de Deo taceretur, dùm per errorem homines de solo diabolo loquebantur.

XXIII. Reprehenduntur Donatistæ quòd unctorum Dei sacerdotum capita raserint.

Ps. 104. 15. Ps. 132. 2.

O SACRILEGIUM impietati commissum [b]! dùm homines per vos jurantes libenter auditis, & vocem Dei auribus non admittitis vestris, qui in CIV. psalmo sic ait: *ne tetigeritis unctos meos, neque in prophetas meos manum miseritis.* Unctos autem esse & reges & sacerdotes, & libri regnorum indicant; & David in psalmo CXXXII. sic ait: *sicut unguentum in capite quod descendit in barbam Aaron.* Et tamen vos contrà iisdem viribus conati estis præcepta contemnere, quibus, qui Deum timent, mandata conantur implere. Docete ubi vobis mandatum est, radere capita sacerdotum (39), cùm è contrario sint tot exempla proposita, fieri non debere. Saül antequam peccaret, ungi meruit: post unctionem non leviter offendit. Hoc Deus cùm videret [c], propter oleum non tangendum, volens exempla proponere, pœnitentiam professus est; sic
1. Reg. 15. 11. enim legitur dixisse Dominum: *pœnitet me unxisse Saül in regem;* & utique potuit Deus oleum quod dederat auferre. Sed cùm voluit docere, non debere contingi oleum etiam in peccatore: ipse qui dederat, pœnitentiam gessit. Igitur Deus, si, ut te doceret, quod dedit auferre non potuit, per quod noluit: tu quis es, ut auferas quod non dedisti? & qui parare debebas aures ad audiendum, parasti novaculam ad delinquendum: & cùm possetis esse filii Dei, filii hominum esse voluistis; & ad infigendum morsum honoribus alienis, dentes vestros in sagittas & arma vertistis; linguas acuistis in gladios: implestis quod de vobis in

VARIANTES LECTIONES.

[a *Silentium est.*] In MS. S. G. *siletur.* [b *Commissum.*] Ità in MS. S. T. *junctum scilicèt impietati sacrilegium:* quippè sacrilegium est per hominem jurare, impietas de Deo silere ac ejus vocem non audire. [c *Videret.*] In MS. S. T. *diceret*, lapsu exscriptoris.

ANNOTATIONES.

(38) BENE NOMINANT. Benè precantur vobis: vos ut sanctos & Dei amicos prædicant.

(39) RADERE CAPITA SACERDOTUM. Radebant Donatistæ capita sacerdotum, quasi ad auferendam unctionem sacerdotalem.

pſalmo LVI. ſcriptum eſt: *filii hominum, dentes eorum arma & ſagittæ, & lingua eorum gladius acutus.* *Pſ. 56. 4.*

XXIV. Injuria facta à Donatiſtis omni hominum generi & ætati per impoſitionem manuum in pœnitentiam.

ERGÒ linguas veſtras acuiſtis in gladios; quas moviſtis in mortes; non corporum, ſed honorum: jugulaſtis non membra, ſed nomina. Quid prodeſt, quia vivunt homines, & honore à vobis occiſi ſunt? valent quidem membris, ſed ereptæ portant funera dignitatis. Extendiſtis enim manum, & ſuper omne caput mortifera velamina prætendiſtis: ut cùm ſint (ſicut ſuprà dixi) quatuor genera capitum in Eccleſiâ, epiſcoporum, presbyterorum, diaconorum, & fidelium: nec uni parcere voluiſtis: evertiſtis animas hominum. Hos actus veſtros odit Deus in Ezechiele prophetâ, cùm dicit: *væ facientibus velamen*, hoc eſt, imponentibus manum, *ſuper omnem ætatem* [a] *ad evertendas animas.* Inveniſtis pueros; de pœnitentiâ ſauciaſtis, ne aliqui ordinari potuiſſent. Agnoſcite vos animas evertiſſe. Inveniſtis fideles antiquos, feciſtis pœnitentes. Agnoſcite vos animas evertiſſe. Inveniſtis diaconos, preſbyteros, epiſcopos, feciſtis laïcos. Agnoſcite vos animas evertiſſe. *Ezech. 13. 18.*

XXV. Iterùm in Donatiſtas qui ſacerdotes innocentes dignitate & honore ſpoliabât & pœnitentiæ addicebant.

SOCIUS & comes veſter jamdudùm fuerat, cui nunc manus inferre conatus es: pariter currebatis: fac illum peccaſſe (cùm peccatum non eſſe conſtet); jacebat ut æſtimas: ſi Apoſtolum legiſti, tu vide cui ſtes, & ille cui jaceat: ſi ſervus es, dominum recognoſce; & intellige, quia non tibi jacebat, qui tecum paulò antè currebat. Quid in poteſtatem alienam irruis? quid temerarius Dei tribunal aſcendis? & cùm ipſe ſis reus, in alterum audes ferre ſententiam? & legiſti: *qui ſtat, domino ſtat ſuo; & qui jacet, domino ſuo jacet.* Potens eſt autem dominus ejus, ſuſcitare eum: tu quis es, qui de ſervo alieno judices? Oleum ſacerdoti à Deo collatum, non debuiſſe vos tangere, à puero Dei David diſcere debuiſtis, qui ſic per Samuelem ungitur, ut Saüli quod jamdudùm datum fuerat, minimè tolleretur. Denique vel cum Deo jubente vel eventu procurante, una eos ſpelunca concluderet; venerat in poteſtatem pueri David Saül, qui peccaverat. Videtur non videns, ideò quòd à majori lumine (ut fieri aſſolet) in caligine clauſi aëris, alterum juxta ſe videre non potuit. Innumerabiles antiquum regem ſequebantur exercitus: ſed ipſe rex in poteſtatem venerat alienam. Occaſionem victoriæ David habebat in manibus: incautum & ſecurum adverſarium, ſine labore poterat jugulare: & ſine ſanguine & conflictu multorum, poterat bellum per compendium mutare in cædem [b]: & pueri ejus & occaſio ſuadebant: ad victoriam opportunitas hortabatur. Stringere jam cœperat ferrum; ire jam cœperat armata manus hoſtiles in jugulos: ſed obſtabat plena divinorum memoria mandatorum, hortantibus ſe pueris & occaſionibus contradicit, tamquàm & hoc diceret: ſine causâ me victoria provocas; fruſtrà me occaſio in triumphos invitas. Volebat hoſtem vincere; ſed priùs eſt Domini divina præcepta ſervare. *Numquid mittam manus*

Rom. 14. 4. 1. Reg. 16. 1. Reg. 24. 1. Reg. 24. 7.

VARIANTES LECTIONES.

[a *Super omnem ætatem.*] In MS. S. G. *ſuper omne caput & ſuper omnem ætatem.*
[b *Mutare in cædem.*] In tribus MSS. *mittere cædem*, ſed rectè emendatum in editis.

in unctum Domini? Repreſſit cum gladio manum; & dùm timuit oleum,
ſervavit inimicum. Et ut [a] compleret obſervantiam, vindicavit occi-
2. Reg. 1. ſum. Vos nec Deum timetis, nec fratres agnoſcitis, in cote [b] livoris
acuiſtis novaculas linguæ; & divina præcepta calcantes, miſerorum pro-
peraſtis in capita, ut in captivitatem cæcos [c] & imperitos populos, jugu-
latis [d] ducibus, traheretis. Eſuritis honores innocentium ſacerdotum: un-
dè furori veſtro tanta fames innata eſt, ut guttura veſtra ſepulchra pa-
tentia faceretis. Unicuique ſepulchro ſufficit unum funus, & clauditur:
gutturi veſtro honorum funera minimè ſuffecerunt, & adhuc patent,
Pſ. 5. 11. dùm aliquos quæritis devorare; ut meritò de vobis dictum ſit: *ſepul-
chrum patens eſt guttur eorum;* nam & de maledictione præſumitis, cùm
Rom. 12. ſcriptum ſit, *benedicite & nolite maledicere.* Quiſquis contra veſtram vo-
14. luntatem aliquid [e] fecerit, intentatis terrores, maledicta prætenditis;
& quia aliqui homines, plus mali mereri poſſunt quàm boni; quidquid
judicium Dei aut peccati meritum fecerit, amaris veſtris maledictioni-
Pſ. 13. 3. bus vindicatis: meritò de vobis dictum eſt in pſalmo XIII. *os eorum ma-
ledictione & amaritudine plenum eſt.* Gloriamini, quòd vobis maledicen-
tibus, aliqui homines mori potuerunt. Certè non licet occidere. An ideò
vos putatis innocentes, quia ferro uſi non eſtis? innocentem ſe & ve-
nenarius judicet, ſi in ſolo ferro eſt homicidium: non ſibi videatur reus,
qui alterum ſubducto cibo necaverit: innocentem ſe judicet, qui ſpi-
randi prohibitâ facultate, ſuffocaverit vivere cupientem. Necis multa
ſunt genera, ſed unum nomen eſt mortis. Maledictionibus tuis cum fi-
duciâ hominem mortuum proteſtaris, quid intereſt, an gladio ferias,
an linguâ percutias? indubitanter homicida es, ſi per te mortuus fue-
rit qui vivebat. Quiſquis talis ex vobis eſt, fruſtrà ſe chriſtianum aut
ſacerdotem Dei profitetur, qui lenitatem Dei non curat imitari [f]; cùm
Sap. 1. 13. ſcriptum ſit in Salomone: *Deus mortem non fecit, nec lætatur in perditione
vivorum.* Credo vos obliviſci non poſſe, quid per loca aliqua feceritis,
cùm eos, qui legem Dei prædicabant, id eſt, prophetas velletis occi-
Pſ. 104. 15. dere contra juſſionem Dei dicentis: *& in prophetas meos manum ne mi-
ſeritis.* Deuterium, Partenium, Donatum [g], & Getulicum, Dei epiſco-
copos, linguæ gladio jugulaſtis, fundentes ſanguinem non corporis, ſed
honoris. Vixerunt poſteà homines, ſed à vobis occiſi ſunt in honori-
bus, Dei ſacerdotes. Multis notum eſt & probatum, perſecutionis tem-
pore epiſcopos aliquos, inertiâ à confeſſione nominis Dei delapſos
thurificaſſe, & tamen nullus eorum qui evaſerunt, aut manum lapſis
impoſuit, aut ut genua figerent [h], imperavit. Et facitis vos hodiè [i] poſt

VARIANTES LECTIONES.

[[a] *Ut.*] In MS. S. T. & in editis, *Cùm.* [[b] *in cote.*] In MS. S. G. *in cute.* In aliis; *corde:* legendum *cote.* [[c] *Cæcos.*] In MS. S. G. additur *ducitis*, quod ſuperfluum. [[d] *jugulatis.*] Malè in MS. S. G. *jugulaſtis.* [[e] *Aliquid.*] Deeſt in MSS. S. T. P. S. [[f] *Non curat imitari.*] Hæc ſupplevimus ex MS. S. G. In aliis hîc lacuna, quam ſuppleverat Balduinus per vocem *ignorat.* [[g] *Donatum.*] Deeſt in MS. S. G. [[h] *Figerent.*] In MSS. S. T. & Ph. S. lapſu amanuenſis, *fierent.* [[i] *Hodiè.*] Deeſt in MS. S. G.

unitatem, quod à nullo factum eſt poſt thurificationem: quia ſcriptum eſt: *ne tetigeritis unctos meos, neque in prophetas meos manum miſeritis.* Oleum ſuum defendit Deus: quia ſi peccatum eſt hominis; unctio eſt tamen divinitatis. *Ne tetigeritis* (inquit) *unctos meos:* ideò, ne dùm peccatum hominis percutitur, & oleum, quod Dei eſt, feriatur. Judicio ſuo Deus ſervavit rem ſuam, & tamen vos paſſim irruiſtis in alienam, corrumpentes omnium felicitatem. Nam quæ [a] major infelicitas, quàm Dei ſacerdotes vivere, nec eſſe quod fuerant? Pſ. 104. 15

XXVI. Matronæ, pueri, virgines immeritò à Donatiſtis pœnitentiæ addictæ.

Matronæ, pueri ſimul & virgines à vobis coactæ, nullo interveniente peccato; ſalvâ innocentiâ & pudicitiâ, vobis docentibus pœnitentiam gerere didicerunt. Numquid minor eſt infelicitas? contriviſtis ſexus [b], vexaſtis ætates. Verè de vobis dictum eſt in pſalmo XIII. *contritio & infelicitas in viis eorum, & viam pacis non cognoverunt: non eſt timor Dei ante oculos eorum.* Indixiſtis pœnitentiam plebibus; nec enim acta eſt ab aliquo, ſed à vobis exacta; nec æqualibus [c] temporum ſpatiis, ſed egiſtis omnia pro perſonis, alter anno toto, alter menſe, alter vix totâ die, imperantibus vobis pœnitentiam geſſit. Si unitati conſentire (ut vultis) peccatum eſt, ſi eſt ſimilis culpa; quare non eſt æqualis pro eodem reatu pœnitentia? Dubium non eſt, populum credentium Iſraël eſſe vocatum (40); plebes ſingulas filias Iſraël, id eſt, qui mente Deum viderint, & Deo crediderint: & tamen has plebes coëgiſtis flectere & inclinare cervices, & ſerie capitum junctâ, maſſam pœnitentium facere [d]. Has plebes dolet Deus per Ezechielem prophetam dicens: *væ filiabus Iſraël, quæ ſarciunt cervicalia*, id eſt, membra cervicis, ut ſupponant ſub cubito & ſub manu. Utique ſub cubitibus & ſub manibus veſtris, & cùm ſuper eorum vel earum capita Pſ. 13. 3. Ezech. 13.

VARIANTES LECTIONES.

[[a] *Nam quæ.*] Ità in MS. S. G. Malè in MSS. S. T. & P. S. *Neque.* [[b] *Contriviſtis ſexus.*] Ità in MS. S. G. In MSS. S. T. & P. S. & in editis, *contritos ſexu vexaſtis ætates*, minùs benè, nam duo ſunt membra diſtincta ſexus & ætas. [[c] *Æqualibus.*] In MS. S. G. *plenis.* [[d] *Dubium non eſt, &c.*] Totus hic locus ità corruptus erat tam in MSS. quàm in editis, ut vix medicabilis videretur. In MS. S. T. ſic habetur: *Dubio non eſt populum credentium Iſraël, id eſt, qui mente Deum viderit, & tamen has plebes coëgiſtis flectere & inclinare cervices, & ſeri capitum injunctam maſſam pœnitentium facere.* Ità etiam in MS. P. S. qui ubique fermè concinit cum MS. S. T. niſi quòd pro *maſſam*, habetur, *in aſſem.* In MS. S. G. *Dubium non eſt populum credentium Iſraël eſſe vocatum; plebes ſingulas filias Iſraël, id eſt, qui mente Deum viderint & Deo crediderint, & tamen has plebes coëgiſtis flectere & inclinare cervices, & ſerie capitum junctâ maſſa pœnitentium facere.* Ex hoc MS. cæteris ubique fermè emendatiori hunc Optati locum reſtituimus.

ANNOTATIONES.

(40) Populum credentium Iſrael esse vocatum, &c. Hæc eſt hocce in loco, ni fallor, mens Optati: Chriſtiani ſunt populus Iſraël, ſingulæ plebes ſunt filiæ Iſraël: ſic appellantur, quòd Deum videant, quòd in ipſum credant. Vos coëgiſtis fideles, qui ſtantes & erecto capite orabant, cervices flectere & inclinare, versâ ſcilicèt in terram facie & humi procumbentes. Multorum capitibus grave jugum impoſuiſtis, & ex iis ità ſimùl junctis, maſſam pœnitentium feciſtis. *Inclinare & flectere cervices* opponit *viſioni Dei*; & *pœnitentium maſſam*, *credentium plebi.*

velamina pœnitentiæ tenditis. Quæ impietas vestra & furor ostensus est, & superbia demonstrata: etiam stultitia fuerat revelanda; sed hanc in sexto libro demonstrabo[a].

VARIANTES LECTIONES.

[[a] *Demonstrabo.*] In MS. S. G. *demonstrabimus*. Post hæc verba in MSS. S. T. & P. S. habetur, *Explicit liber secundus*. In MS. S. G. *Explicit liber sancti Optati secundus.*

S. OPTATI AFRI MILEVITANI EPISCOPI,

DE SCHISMATE DONATISTARUM, ADVERSUS PARMENIANUM, LIBER TERTIUS.[A]

HIC liber tertius continet quatuor causas quibus effectum est, ut non sine asperitate unitas fieret. Prima, quod basilicas schismatici non necessarias fecerint, & rebaptizationem intulerint[B]. Secunda, quòd Donatus Carthaginis provocaverit ut unitas fieret. Tertia, quòd Donatus Bagaïensis[C] circumcelliones[D] collegerit, ut operarios unitatis impediret. Quarta, sine voluntate Dei nihil esse factum ex his quibus putant aliqui unitati faciendum esse convitium[E].

SATIS, ut arbitror, in secundo libello de Ecclesiâ quæ sponsa est Christi, & de ejus dotibus, & de hæreditate diximus Salvatoris: consequens est, primò schismaticorum errores ostendere: deindè, quæ[a] fuerit causa, ut unitas fieret (1): tertiò, quis fecerit[b], ut miles mitteretur[c] armatus. Ab operariis unitatis (2) multa quidem asperè gesta[d] sunt,

I. Asperitas in Donatistas gesta ipsis provocantibus facta esse, nec Catholicis imputari debere.

VARIANTES LECTIONES.

[A *Liber tertius.*] In MSS. S. T. & P. S. *Incipiunt capitula libri tertii.* [B *Et rebaptizationem intulerint.*] Hæc desunt in MSS. S. T. & P. S. [C *Bagaïensis.*] Ità in MS. S. T. In MS. S. G. *Vagaïensis.* In MS. P. S. *Vagaensis.* [D *Circumcelliones*] In MS. S. T. *cercilliones.* [E *Ex his quibus putant aliqui unitati faciendum esse convitium.*] In MSS. S. T. & P. S. ab his verbis incipit liber tertius, sed perperàm; pertinent enim ad argumentum libri, non ad materiam.

[a *Quæ.*] In MS. S. T. *qui.* [b *Quis fecerit.*] In MS. S T. *qui fuerit*, & in editis, *quæ fuerit.* [c *Mitteretur.*] In MS. S. T. *moreretur.* In MS. S. G. *moveretur.* [d *Asperè gesta.*] Ità in MS. S. G. In MSS. S. T. & P. S. *aspera facta sunt.*

ANNOTATIONES.

(1) UT UNITAS FIERET. Ut procuraretur unitas: ut Donatistæ cogerentur ad Ecclesiam catholicam redire.

(2) OPERARIIS UNITATIS. Operarios unitatis vocat Leontium, Macarium, Taurinum, aliosque proconsules aut duces, qui conati erant Donatistas ad unitatem Ecclesiæ revocare.

sed ea ad quid imputatis Leontio [a], Macario, vel Taurino: imputate majoribus vestris, qui (sicut in prophetâ scriptum est) *ut vobis stupescerent dentes, ipsi uvas acidas comederunt.* Illis primò qui Dei [b] populum diviserunt, & basilicas fecerunt non necessarias (3). Deindè Donato Carthaginis, qui provocavit, ut unitas proximo tempore fieri tentaretur. Tertiò Donato Bagaïensi (4), qui insanam collegerat multitudinem, à quâ ne [c] Macarius violentiam pateretur, ad se, & ad ea, quæ ferebat tutanda, armati militis postulavit auxilium. Venerunt tunc cum pharetris armigeri, repleta est unaquæque civitas vociferantium (clamoribus [d]): nuntiatâ unitate [e], fugistis omnes. Nulli dictum est, nega Deum: nulli dictum est, incende testamentum: nulli dictum est, aut thus pone, aut basilicas [f] dirue: istæ enim res solent martyria generare. Renuntiata est unitas; sola fuerant hortamenta, ut Deus & Christus [g] ejus, à populo in unum conveniente, pariter rogaretur. Nullus erat primitus terror: nemo viderat virgam: nemo custodiam: sola (ut suprà diximus) fuerant hortamenta. Timuistis omnes, fugistis, trepidastis: ut pro certo de vobis dictum sit, quod in psalmo LII. scriptum est: *trepidaverunt* [h] *ubi non erat timor.* Fugerunt igitur omnes episcopi cum clericis suis, aliqui sunt mortui: qui fortiores fuerunt, capti & longè relegati sunt.

Jer. 31. 29.

Ps. 52. 6.

II. In vindictam Dei & Ecclesiæ hæc in Donatistas facta fuisse.

II. Et tamen horum omnium nihil actum est cum voto nostro, nihil cum consilio, nihil cum conscientiâ, nihil cum opere; sed gesta sunt omnia in dolore Dei, amarè plorantis, & in ultionem aquæ (5), quam contra interdictum iterùm movistis: traducentes ad vos aquam antiquæ piscinæ: sed nescio an cum illo pisce, qui Christus intelligitur, qui in

VARIANTES LECTIONES.

[[a] *Leontio.*] Id nominis est in MS. S. G. In MSS. S. T. & P. S. *Lentio.* [[b] *Illis primò qui Dei.*] Ità in MS S. T. In MS. S. G. *illi quidem primò qui populum diviserunt.* [[c] *Ne.*] In MS. S. T. *&*, sed malè. [[d] *Clamoribus.*] Vocem illam quæ deest in MSS. supplevimus. [[e] *Nuntiatâ unitate.*] In MSS. S. T. & P. S. *nuntiatam uniatem.* [[f] *Basilicas.*] In MS. S. G. *basilicam.* [[g] *Christus.*] In MSS. S. T. & P. S. *Spiritus.* [[h] *Trepidaverunt.*] In MS. S. G. *ibi timuerunt timore.*

ANNOTATIONES.

(3) BASILICAS FECERUNT NON NECESSARIAS. Cùm ad basilicas jam erectas quas Catholici tenebant accedere nollent & cum Catholicis orare, basilicas alias ædificarunt quæ necessariæ non erant, cùm possent & deberent in veteribus ecclesiis cum Catholicis convenire.

(4) DONATO BAGAIENSI. *Bagaïa* urbs celebris in historiâ Donatistarum; ibi enim habitum fuit à Donatistis episcopis concilium illud *Bagaïtanum* 310. episcoporum, cujus tam sæpè meminit Augustinus. Hujus urbis episcopus Maximianus à Donatistis crudeliter interfectus est, ut narrat Augustinus ep. 88. & 185. & l. 3. contra Cresc. c. 43. In collatione Cath. adfuit episcopus *Bagaïensis* è Donatistarum parte: sed longè antè concilio Carthaginensi sub Cypriano subscribit Felix à *Bagai*, & post hæc tempora in notitiâ Leonis imperatoris urbis Βάγαι fit mentio. Attamen in notitiâ episcoporum Africæ à Sirmondo editâ, nullus est episcopus *Bagaïensis*; sed duplex *Vadensis* in Numidiâ. Amborum fortè alteruter *Bagaitanus* erat. Nam in MSS. sæpè legitur *Vagaensis* & *Vagensis*, undè fieri potuit *Vadensis*. Ut ut sit, *Bagaïs*, seu *Vagaïa* urbs erat Numidiæ. Namque de Concilii *Bagaitani* decreto loquens Augustinus l. de unit. Eccl. c. 18. exclamat, *ô regula juris Numidici! ô privilegia Vagaïtana!* Non erat certè in Proconsulari, modò enim ait Optatus, hanc provinciam ab illo furore immunem fuisse.

(5) ULTIONEM AQUÆ. Sacri scilicèt lavacri à Catholicis collati, quod pro nullo & prophano Donatistæ habuerunt, iterùm rebaptizantes eos qui à Catholicis ad se veniebant.

lectione

lectione Patriarchæ Tobiæ [a] legitur in Tigride flumine prehensus, cujus fel & jecur tulit Tobias, ad tutelam feminæ Saræ, & ad illuminationem Tobiæ non videntis: ejusdem piscis [b] visceribus Asmodæus [c] (6) dæmon à Sarâ puellâ fugatus est (quæ intelligitur Ecclesia) & cæcitas à Tobiâ exclusa est. Hic est piscis, qui in baptismate per invocationem fontalibus undis inseritur, ut quæ aqua fuerat, à pisce etiam piscina vocitetur. Cujus piscis nomen secundùm appellationem græcam, in uno nomine per singulas litteras turbam sanctorum nominum continet, ΙΧΘΥΣ, quod est latinum, JESUS CHRISTUS DEI FILIUS SALVATOR. Hanc vos piscinam, quæ in omni Catholicâ per totum orbem terrarum, ad vitam generis humani, salutaribus undis exuberat; transduxistis ad voluntatem vestram, & solvistis singulare baptisma, ex quo baptismate hominibus [d] muri facti sunt ad tutelam: & fecistis quasi alteros muros, nullum bonum [e] ædificium facientes: non potuistis construere, nisi diruceretis. Et [f] quale potest esse ædificium, quod de ruïnâ construitur? Hanc rem per Esaïam prophetam Deus dolet & flet, cùm dicit, *filiam sui generis esse contritam:* genus Dei est non habere genus, qui ex se est, & manet in æternum [g]. Similis est & aqua, quam non legimus factam [h] (8). In cujus aquæ injuriâ, indicat Deus lachrymas suas quas vos fecistis; quas testatur nullâ posse consolatione siccari, cùm ad vos per Esaïam prophetam loquitur, dicens: *missum me facite, amarè plorabo: nemo poterit consolari me in contritione filiæ generis mei.* Hoc loco defenditur innocentia nostra, dùm Deus cum dolore iracundiam vobis indicat suam; dùm & causam prodit, & rationem ostendit [i]. Denique non in totâ Sion [k], sed in unâ ejus valle sunt celebrata: non in illo monte Sion,

Tob. 6.
Is. 22.
Is. 22. 4.

VARIANTES LECTIONES.

[[a] *Patriarchæ Tobiæ.*] Ità restituimus ex codice S. G. In aliis & in editis *Patriarcharum.* [[b] *Piscis.*] Deest in MSS. S. T. & P. S. [[c] *Asmodæus.*] In MS. S. G. *Nasmodeus.* [[d] *Hominibus.*] In MS. S. G. *credentibus.* [[e] *Nullum bonum.*] In MSS. S.T. & P. S. *nullum novum.* In MS. S. G. *multum bonum.* Ex utroque restituimus, *nullum bonum.* [[f] *Et.*] In MS S. G. *Sed.* [[g] *In æternum.*] In MSS. S.T. & P. S. *in æternitatem.* In quibusdam editis malè *in æternitate.* [[h] *Factam.*] Hanc vocem supplevimus ex MS. S G. quæ deest in MSS. S. T. & P. S. [[i] *causam prodit & rationem ostendit.*] In MS. S. T. *causas prodit & traditiones ostendit.* [[k] *Non in totâ Sion.*] In MS. S. T. & in editis, *non ait in Sion:* minùs benè.

ANNOTATIONES.

(6) ASMODÆUS. Hoc nomen est dæmonis illius qui interfecerat septem priores maritos Saræ. In Hebræo Sebast. Munsteri c. 6. v. 14. *audivi etiam quod Asmodæus princeps dæmonum interfecerit eos; quapropter ego timeo valdè ne fortè & me occidat Asmodæus.*

(7) TURBAM SANCTORUM NOMINUM CONTINET. Quia scilicèt singuli caracteres vocis hujus ΙΧΘΥΣ, sunt initiales litteræ nominum Christi Ἰησοῦς, Χριστὸς, Θεοῦ, Υἱὸς Σωτὴρ. Eodem alludit Tertullianus initio libri de baptismo: *Sed nos pisciculi secundum ἰχθὺν nostrum Jesum Christum in aquâ nascimur, nec aliter quàm in aquâ permanendo salvi sumus.* Sic etiam mysterium istud explicat Augustinus l. 18. de civitate Dei c. 23. *Horum autem græcorum quinque verborum Ἰησοῦς Χριστὸς Θεοῦ υἱὸς σωτὴρ, quod est latinè* JESUS CHRISTUS DEI FILIUS SALVATOR: *si primas litteras jungas, erit ἰχθὺς, id est, piscis, in quo nomine mysticè intelligitur Christus, eò quòd in hujus mortalitatis abysso, velut in aquarum profunditate vivus, hoc est, sine peccato esse potuerit:* ità placuit Africanis in verbo isto ludere.

(8) SIMILIS EST ET AQUA, QUAM NON LEGIMUS FACTAM. Non legitur in Genesi, aqua condita sicut cætera, sed ab initio creationis dicitur, *& Spiritus Dei ferebatur super aquas.*

N

quem in Syriâ Palestinâ à muris Hierusalem parvus disterminat rivus; in cujus vertice est non magna planities; in quo [a] fuerant synagogæ [b], ubi Judæorum populus conveniens, legem per Moysem datam, discere potuisset [c]: sed ubi nulla lis audita est, nec ab aliquo celebratum judicium, nec aliqua est illic ab ullo judice lata sententia; quia locus erat doctrinæ, non controversiæ post doctrinam. Si quid agendum erat, in-
Is. 2. 3. tra muros Hierusalem agebatur. Inde scriptum est in Esaiâ prophetâ: *Ex Sion prodiet lex, & verbum Domini de Hierusalem.* Non ergò in illo monte Sion Esaïas aspicit vallem; sed in monte sancto, qui est Ecclesia, qui per omnem orbem Romanum, caput tulit sub toto cælo. In quo monte, à Deo patre Filius Dei regem se constitutum esse gratulatur [d], in psalmo
Ps. 2. 6. I. (9) dicens: *quoniam regem constituit me super Sion montem sanctum suum:* utique super Ecclesiam, cujus rex & sponsus & caput est. Non in illo monte, ubi nullæ sunt portæ quas diligat Deus; sed in monte Ecclesiæ, qui spiritaliter appellatur. Cujus Ecclesiæ portas introeunt innocentes, justi, misericordes, continentes, & virgines: quas portas commemorat Spiritus sanctus per David in psalmo LXXXVI. dùm dicit:
Ps. 86. 1. *fundamenta ejus in montibus sanctis, diligit Dominus portas Sion.* Non illius corporalis montis, ubi jam nullæ sunt portæ; & post victorias Vespasiani imperatoris vix antiquarum extant vestigia ruïnarum. Est ergò spiritalis Sion Ecclesia, in quâ à Deo patre rex constitutus est Christus; quæ est in toto orbe terrarum, in quo est una Ecclesia catholica Nam Sion Ecclesiam esse & alio loco sanctissimus David propheta testatur,
Ps. 147. 1. & 2. dicens: *lauda Deum tuum Sion, qui confortavit seras portarum tuarum, benedixit filiis tuis in te.* Per singulas provincias totius orbis, valles [e] singulas intelligimus montis: & dùm non in toto monte videt Esaïas, sed in unâ valle, hoc est, solâ Africâ: in quâ solâ cùm sufficerent templa Dei quæ fuerant, alia facere voluerunt principes vestri: in quâ solâ dejecti sunt muri, & ut fierent muri, aqua sanctæ piscinæ [f] transversa est, & novitas contra antiquitatem à vobis instituta est, & aqua humana contra divinam ordinata est [g]. Hoc totum Deus in vallem montis Sion, &
Is. 22. 1. & seq. interrogat & increpat, dicens: *Ut quid hoc factum est vobis? ideò, quoniam ascendistis in templa supervacanea: unaquæque civitas repleta est vociferantium: vulnerati tui, non vulnerati gladio; & mortui in te, non mortui*

VARIANTES LECTIONES.

[a *In quo.*] In MSS. S. T. & P. S. necnon in editis, *in quâ.* [b *Fuerant Synagogæ.*] In iisdem MSS. & in editis, *fuerant septem Synagogæ.* Secuti sumus codicem S. G. [c *Discere potuisset.*] In MS. S. T. *disceret potiùs.* [d *Gratulatur.*] In MS. S. G. *testatur.* [e *Per singulas provincias totius orbis valles.*] Hæc supplevimus ex MS. S. G. quæ omissa sunt in aliis & in editis. [f *Aqua sanctæ piscinæ.*] In MSS. S. T. & P. S. *aqua sancta & piscina.* [g *Et aqua humana contra divinam ordinata est.*] Hæc supplevimus ex MS. S. G. quæ desunt in aliis & in editis.

ANNOTATIONES.

(9) PSALMO PRIMO. Olim psalmus primus & secundus unus idemque apud multos qui legebant act. 13. v. 33. non ut hodiè *in psalmo secundo*, sed ut olim, testibus Hieronymo, Hilario, & aliis, *in psalmo primo.*

in bello : in errore sunt à minimo usque ad maximum : errantes in montibus omnes principes tui, in fugam conversi sunt : & qui capti sunt, graviter alligati, & fortiores tui longè fugati sunt. Missum me facite, amarè plorabo : nemo me poterit consolari in contritione filiæ generis mei ; & ascendent Elamitæ cum pharetris : (Elamitæ latinâ linguâ dicuntur chori castrorum (10).) & fecutus est dicens : *penetralia vestra deferentur* [a] *ad publicum, & secreta domûs Israël nudabuntur.* Hoc in Africâ factum est, & totum hoc quare [b] factum est indicavit Deus, dùm vobis imputat dicens : *Quoniam convertistis aquam antiquæ piscinæ ad civitatem vestram, & dejecistis muros Hierusalem, ut faceretis alteram munitionem, & constituistis aquam inter duas munitiones, & ad piscinam antiquam attendere noluistis, nec ad eum, qui ab initio creavit illam.*

JAM vides, frater Parmeniane, ad vos redundare omnia, à quorum principibus harum rerum omnium seminata est causa. Deindè ad Donatum Carthaginensem, cujus veneficio [c] (11) videtur unitatis negotium esse commotum. In quo ostendam operarios ejus non pro voluntate nostrâ, nec suâ malitiâ aliquid fecisse, sed provocantibus atque impellentibus causis & personis [d], quas Donatus Carthaginis levitate suâ constituit, dùm magnum se videri contendit. Quem enim latet præter te, quia peregrinus es, & potuerunt tibi falsa narrari? aut quis negare potest, rem, cui tota Carthago principaliter testis est, imperatorem Constantem, Paulum & Macarium primitùs non ad faciendam unitatem misisse, sed cum eleemosynis: quibus sublevata [e] per ecclesias singulas posset respirare, vestiri, pasci, gaudere paupertas? Qui cùm ad Donatum, patrem tuum, venirent, & quare venerant indicarent, ille solito furore succensus, in hæc verba prorupit : « Quid est Imperatori cum Ecclesiâ? » & de fonte levitatis suæ, multa maledicta effudit : non minùs quàm in Gregorium aliquandò, ad quem sic scribere minimè dubitavit : « Gregori macula senatus, & dedecus præfectorum, & cætera talia : cui Donato præfatus patientiâ episcopali rescripsit. Harum epistolarum exemplaria multorum ore ubique cantantur. Jam tunc meditabatur, contra præcepta apostoli Pauli, potestatibus & regibus injuriam facere, pro quibus, si Apostolum audiret, quotidiè rogare debuerat. Sic

III. Donati superbia.

VARIANTES LECTIONES.

[a *Deferentur.*] In MS. S. G. *proferentur.* [b *Quare.*] Hanc vocem supplevimus ex MS. S. G. cujus loco in aliis reperitur *in Africâ*, ex inadvertentiâ amanuensis. [c *Veneficio.*] In MS. S. G. *beneficio.* [d *Et personis.*] Hoc suppletum ex MS. S. G. [e *Sublevata.*] Hoc verbum addidimus ex MS. S. G.

ANNOTATIONES.

(10) ELAMITÆ LATINA LINGUA DICUNTUR CHORI CASTRORUM. Videtur alludere ad hæc verba Cant. cantic. c. 7. v. 1. in Heb. c. 6. v. ult. *Quid videbis in Sulamite nisi choros castrorum.* Attamen non existimo cum Casaubono, Optatum, *Sulamitem*, pro *Elamitâ* accepisse; sed potiùs derivasse *Elamitarum* nomen à vocibus Hebræis מחלת מחנים *Meholath Mahanaim.* Fortè etiam derivavit *Elamitarum* nomen ab aliâ voce Hebræâ חילים *Aialim*, quæ *exercitus* seu *copias* significat. Daniel 11. v. 10. & alibì.

(11) VENEFICIO. Malis scilicèt artibus, superbiâ & livore.

1. Tim. 2. enim docet beatus apoſtolus Paulus: *rogate pro regibus & poteſtatibus,*
2. *ut quietam & tranquillam vitam cum ipſis agamus.* Non enim Reſpublica eſt in Eccleſiâ, ſed Eccleſia in Republicâ (12) eſt, id eſt, in imperio Romano: quod Libanum appellat Chriſtus in Canticis Canticorum, cùm di-
Cant. 4. 8. cit: *veni ſponſa mea inventa, de Libano*, id eſt, de imperio Romano, ubi & ſacerdotia ſancta (13) ſunt, & pudicitia, & virginitas, quæ in barbaris gentibus non ſunt; & ſi eſſent, tuta eſſe non poſſent. Meritò Paulus docet, orandum eſſe pro regibus & poteſtatibus: etiam ſi talis Imperator eſſet, qui gentiliter viveret: quantò quòd [a] chriſtianus, quantò quòd Deum [b] timens, quantò quòd religioſus, quantò quòd miſericors, ut ipſa res probat. Miſerat enim ornamenta domibus Dei, miſerat pauperibus eleemoſynam, nihil Donato. Cur ergò inſanivit? cur iratus eſt? cur quod miſſum fuerat, repudiavit? Et cùm illi qui miſſi fuerant, dicerent, ſe ire per provincias ſingulas, & volentibus accipere ſe daturos: ille dixit, ubique ſe litteras præmiſiſſe, ne id quod allatum fuerat, pauperibus alicubi diſpenſaretur. O conſulere miſeris! ô providere [c] pauperibus! ô peccatoribus ſubvenire! clamat Deus dicens: *ego ſum qui feci pauperem & divitem:* non quia non potuit & pauperibus dare; ſed ſi ambobus daret, peccator quà ſibi ſuccurreret, invenire non poſſet. Deni-
Eccli. 3. 33. que ſic ſcriptum eſt: *quemadmodùm aqua extinguit ignem, ſic eleemosyna extinguit peccatum.* Certè jam apud Deum ſunt ambo, & qui dare voluit, & qui obſtitit, ne daretur. Quid ſi jam dicat Deus Donato: Epiſcope, quid vis fuiſſe Conſtantem? ſi innocentem, quare ab innocente accipere noluiſti? ſi peccatorem, quare non permiſiſti dare, propter quem feci pauperem? Sub hac interrogatione qualis futurus eſt? quid de levitate & furore laboravit tantis pauperibus impedire? Carthaginis principatum ſe tenuiſſe crediderat: & cùm ſuper Imperatorem non ſit niſi ſolus Deus, qui fecit Imperatorem dùm ſe Donatus ſuper Imperatorem extollit, jam quaſi hominum exceſſerat metas, ut propè, ſe Deum, non hominem æſtimaret, non reverendo eum, qui poſt Deum ab hominibus timebatur. Denique per Ezechielem increpat Spiritus ſanctus principem Tyri, id eſt, principem Carthaginis, cùm per prophetam his loquitur
Ezech. 28. verbis: *Fili hominis, dic adversùs principem Tyri, hæc dicit Dominus Deus,*
2. *quia exaltatum eſt cor tuum, & dixiſti, Ego ſum Deus.* Tyrum Carthaginem
Eſ. 23. 1. eſſe, primò Eſaïas probat, in quo legitur *viſio ſuper Tyrum*: & ſequitur,

VARIANTES LECTIONES.

[[a] *Quantò quòd.*] In MS. S. G. *quantò magis quòd.* [[b] *Deum.*] In MS. S. G. *Dominum.* [[c] *O providere.*] In MSS. S. T. & P. S. *ô providere fuerat.*

ANNOTATIONES.

(12) NON ENIM RESPUBLICA EST IN ECCLESIA, SED ECCLESIA IN REPUBLICA. Imperium Romanum erat ante Eccleſiam conſtitutam, Eccleſia in ipſo conſtituta eſt & ædificata, non autem imperium in Eccleſiâ.

(13) SANCTA. Id eſt, ſacra & veneranda ubi & ſacerdotia, & pudicitia, & virginitas in honore ſunt: quod generatim intelligendum de ſacerdotiis, pudicitiâ & virginitate, tam gentilium quàm chriſtianorum.

ululate

ululate naves Carthaginis (14). Deindè Tyrum Carthaginem esse [a], etiam mundanæ litteræ protestantur: & si sit alia civitas, quæ hoc nomine nuncupetur, nihil in illâ [b] videtur factum, quod agud Carthaginem constat admissum. *Loquere* (inquit Deus) *adversùs Principem Tyri:* non adversùs secularem aliquem regem dicit esse loquendum, nec ad multos; sed ad unum, hoc est, ad Donatum episcopum. Neque enim fas erat prophetam Ezechielem, quem proximè nominavi, nisi principi episcopum comparare [c], qui sibi (ut diximus) principatum Carthaginis vindicabat; qui exaltavit cor suum, & hominibus [d] sibi superior videbatur: & sub se omnes etiam socios suos habere voluisset, de quorum oblationibus (15) nunquam est dignatus accipere. In quâ re media est fides (16), & Deus Christus ejus, & querelæ multorum, quibus in ipsâ societate hanc injuriam faciebat; ut solus secretò nescio quid ageret (17), & posteà cæteris perfunctoriè misceretur. Modò exaltatum est cor ejus, ut sibi jam non homo, sed Deus fuisse videretur. Denique & in ore populi raro est appellatus episcopus, sed Donatus Carthaginis dicebatur. Et meritò princeps Tyri, id est, Carthaginis, appellari & increpari meruit, quia [e] primus episcoporum (18), quasi plus esset ipse quàm cæteri: & [f] dùm nihil humanum voluit habere, exaltavit cor suum: non sicut hominis [g], sed sicut cor Dei, dùm à cæteris hominibus aliquid plus esse cupiebat. Ad quem Deus sequitur dicens: *dixisti, ego sum Deus*: ideò, quia quamvis non sit usus hac voce; tamen aut fecit, aut passus est, quod effectum hujus vocis impleret. Extulit cor suum, ut nullum hominem sibi comparandum arbitraretur: & tumore mentis suæ altior sibi visus est esse; quia quidquid est suprà homines, jam quasi Deus est. Deindè cùm epis-

Ezech. 28. 2.

Ezech. 28. 2.

VARIANTES LECTIONES.

[[a] *Deinde Tyrum Carthaginem esse.*] Ità in MS. S. G. In MS. S. T. *Carthaginem ipsam esse.* [[b] *Illà.*] In MSS. S. T. & P. S. *alià.* [[c] *Nisi principi episcopum comparare.*] Hunc locum qui jacebat in mendo correximus, addendo vocem *principi*, quæ necessaria visa est, licèt in MSS. non extet. In MS. S. T. *nisi episcopum compararem.* In MS. S. G. *nisi episcopo comparare.* In postremâ editione, *nisi episcopo eum comparare.* Nihil horum est ad mentem auctoris quam assecuti sumus, ut docent sequentia. [[d] *Hom[illegible].*] in MS. S. T. *ab hominibus sibi superior videbatur.* In MS. S. G. *ab omnibus hominibus si[illegible] superior videbatur.* In MS. P. S. *ab hominibus superior videbatur*: sententia longè planior, si vocem *ab* deleas. [[e] *Quia.*] In MS. S. G. *quàm.* [[f] *&*] In MS. S. T. *sed.* [[g] *Non sicut cor hominis.*] Desunt hæc in MS. S. T. lapsu amanuensis.

ANNOTATIONES.

(14) Naves Carthaginis. Ità Sept. Ὀλολύξατε πλοῖα Καρχηδόνος: in Hebræo *naves Tharsis*, quod vulgatus *naves maris*: hac enim voce *Tharsis*, ut observat Hieronymus, generatim mare designatur aut regiones transmarinæ. Sed cùm Optatus haberet versionem ex translatione Græcâ [illegible] Septuaginta adornatam, legit, *ululate naves Carthaginis*. Eumdem locum Ezechielis de principe *Tyri* in Donatum intorquet S. Augustinus l. de unit. Eccl. c. 16. n. 42.

(15) Oblationibus. Eulogiis quas sibi invicèm episcopi mittebant in signum pacis & amicitiæ.

(16) Media est fides. Hoc est, *testis est ejus conscientia, testis Christus, testes multorum querelæ.*

(17) Ut solus nescio quid ageret. Solus ipse in secreto celebrabat divina mysteria, non in publico cum aliis episcopis, presbyteris, & clericis. Communionem eorum vitabat, & perfunctoriè tantùm ac per transennam quasi aliud agens miscebatur.

(18) Primus episcoporum. Primæ sedis in Africâ episcopus, non tamen propterea plùs quàm cæteri, quia unum est & idem in omnibus sacerdotium.

*O

copi Deo debeant famulari[a] (19), tantùm sibi de episcopis suis[b] exegit, ut cum non minori metu omnes venerarentur[c], quàm Deum: hoc est, quòd sibi Deus visus est. Et cùm per solùm Deum soleant homines jurare, passus est homines per se sic jurare, tanquàm per Deum. In quo si unusquisque hominum erraverat, ipse prohibere debuerat: cùm non prohibuit, Deus sibi visus est. Deindè cùm ante ipsius superbiam, omnes qui in Christo crediderant, Christiani vocarentur, ausus est populum cum Deo dividere; ut qui illum secuti sunt, jam non Christiani vocarentur[d], sed Donatistæ: & si quandò ad eum aliqui ex aliquâ Africanâ provinciâ veniebant[e], non quærebat illud, quod humana semper exigit consuetudo, de pluviis, de pace, de proventu anni aliquid interrogare: sed illius ad singulos quosque venientes hæc erant verba[f]: « Quid apud vos agitur[g] de parte meâ? » quasi jam verè populum cum Deo diviserat, ut intrepidè suam diceret partem. Nam & à temporibus ejus, & usque in hodiernum, si quandò de rebus ecclesiasticis in judiciis publicis aliquâ celebrata est actio: interrogati singuli, sic apud acta locuti sunt, ut dicerent se de parte esse Donati: de Christo tacuerunt. Et quid de clericis dicam, cùm legantur preces (quarum in primo libro fecimus mentionem) jamdudùm ad Constantinum missæ & subscriptæ[h], quæ episcoporum nomina continebant: sic « Datæ à Capitone » & Nasucio, Digno, & cæteris episcopis partis Donati: & postulabant utique contra episcopos, qui dùm non erant in parte Donati, in Christi Catholicâ habitabant; & dùm episcopus inter coëpiscopos suos non fuit, nec homo inter homines esse voluit, constat, quòd extulit cor suum, & Deus sibi fuisse videbatur. Nam cùm & ordinatores tui, quorum nomina, frater Parmeniane, benè nosti, & ubi fuerint non ignoras, & qui[i] vel à quo petiverint, & qualem rogaverint ut redirent, & tecum redire potuissent, & nos didicimus[k] cùm easdem preces quas dederant[l] (20), apud[m] Africanos judices allegarent, in quibus scriptum est[n]: « Datæ ab episcopis partis Donati ». Hìc jam quid responsuri sunt in illo

VARIANTES LECTIONES.

[[a] *Famulari.*] In MS. S. G. *famulatum.* [[b] *De episcopis suis exegit.*] In MS. S. T. *sibi episcopos exegit.* [[c] *Venerarentur.*] In MS. S. G. *[illegible]ciperent.* [[d] *Vocarentur.*] In MS. S. G. *vocentur.* [[e] *Veniebant.*] Hìc in MS. S. T. mota sunt sequentia è loco suo & in alium translata; sequuntur autem, VINDICAVIT MACARIUS, &c. quæ infrà. [[f] *Hæc erant verba.*] In MS. S. G. additur, *ut diceret.* [[g] *Agitur.*] In MS. S. G. *videtur.* [[h] *Subscriptæ.*] In MSS. S. T. & Ph. S. *subscribente.* [[i] *Qui.*] In MS. S. G *quid.* [[k] *Didicimus.*] Ità in MS. S. G. In MSS. S. T. & P. S. *dicimus.* [[l] *Dederant.*] In MS. S. T. *dederunt.* [[m] *Apud.*] In MSS. S. T. & P. S. *ut ad.* [[n] *In quibus scriptum est.*] Ità in MS. S. G. In MSS. S. T. & P. S. è margine in seriem orationis hæc irrepsêre: *addendum in episcoporum actis, de quibus infrà*: quod manifestè notam sapit ad marginem appositam.

ANNOTATIONES.

(19) DEINDE CÙM EPISCOPI DEO DEBEANT FAMULARI, &c. Sunt omnes episcopi Dei famuli, nullus eorum alteri serviliter obsequi debet, nullus inter eos dominatum in alios sibi vindicare.

(20) PRECES QUAS DEDERANT. Libellum supplicem quem dederant Juliano Imperatori ut ab exilio revocarentur.

imminenti divino judicio, qui in hoc ſæculo alio modo confeſſi ſunt, non ſe eſſe de Eccleſiâ Chriſti; qui libenter profeſſi ſunt de parte fuiſſe ſe Donati, cùm in Evangelio ſcriptum eſt, Chriſto dicente: *qui me con-* Joan.12.8.
feſſus fuerit coram hominibus, confitebor eum coram patre meo: iſti Donatum confeſſi ſunt, non Chriſtum. Et ne parva ſit iſta probatio, quam ad ipſius perſonam pertinere manifeſtum eſt, accedit & illud teſtimonium, quo ſuprà memorata increpatio clauſa eſt (21), quod dixit illum Deus non in terrâ [a] moriturum; & ità factum eſſe omnibus notum eſt. Habitabat in domo Dei, & erat in corde maris: ubique mare ſeculum legimus, cùm eſſet ipſe non tantùm in amore aliquorum Chriſtianorum; ſed propter ſcientiam mundanarum litterarum, erat etiam in corde maris, id eſt, in amore ſeculi [b]: & de ſcientiâ ſuâ ſapiens ſibi viſus eſt. Sed hanc ſapientiam ejus evacuavit Deus, dum dicit: *numquid ſapientior tu quàm Da-* Ezech.28.
niel? Quàm & benè [c] ejus ſapientia humiliata eſt, quâ putavit ſe Da- 3.
niele eſſe ſapientiorem, in repudiandis muneribus regis, dùm accipere noluit quod ab imperatore Chriſtiano miſſum eſſe videbatur! Et viſus eſt ſibi aut Daniel novus, aut ſapientiâ Danieli prælatus; quia & ipſe Daniel aliquando à Baltaſſare rege, cùm cogeretur accipere munera, id eſt, annulum, torquem & cætera, dixiſſe legitur: *dona tua tecum ſint* Dan. 5.
rex: & ſapienter reſpondit, & convitia regi non fecit, & quod offere- 17.
batur non damnavit, ſed diſtulit: non quo modo Donatus, qui & convitia Conſtanti, quanta potuit, dixit, & quod ab eo pauperibus miſſum fuerat, repudiavit. Sed Daniel ſanctus ſapiens [d] inventus eſt, ut munera oblata illâ die non acciperet. Illud enim quod ab eo petebatur, adhuc in cœlo erat; & inſipiens eſſet, hujus rei quaſi mercedem accipere [e], quam nondùm habuit in poteſtate: idcircò munera oblata illâ die [f] ad tempus accipere noluit. Denique cùm ei Deus oſtenderet, quod regi ſupradicto indicaret, Baltaſſari retulit; & quod jamdudùm repudiaſſe viſus eſt, poſteà libenter accepit. Meritò increpat Deus principem Tyri, Donatum, cùm dicit: *numquid tu ſapientior quàm Daniel?* Sed ô quàm Ezech.28.
longè eſt præſumptio Donati à perſonâ Danielis! Quod enim Baltaſſar 3.
dabat, Danieli dabat, non pauperibus; quod Conſtans chriſtianus imperator tunc miſerat, pauperibus tranſmiſerat, non Donato. Denique [g] ait: *ſapientes te non docuerunt ſapientiam ſuam*, quia illud à Salomone diſcere noluiſti, quod ait: *Abſconde panem in corde pauperis, & ipſe pro* Eccli. 29.
te rogabit. Quia etiam illud ab ipſo Daniele diſcere noluit quod dedit 15.
Nabuchodonoſor conſilium, quomodò ſatisfaceret qui offenderat Deum.

VARIANTES LECTIONES.

[[a] *In terrâ.*] In MS. S. G. *in terrâ ſuâ.* [[b] *Seculi.*] In MS. S. G. *ſecularium.* [[c] *Quàm & benè.*] In MS. S. G. *ob quam meritò.* In editis, *meritò & benè.* [[d] *Sanctus ſapiens.*] In MS. S. G. *ſatis & verè ſapienter.* [[e] *Accipere.*] In MS. S. G. *quærere.* [[f] *Illâ die.*] Deeſt in MS. S. G. [[g] *Denique.*] In MS. S. G. *deinde.*

ANNOTATIONES.

(21) QUO SUPRA MEMORATA INCREPATIO CLAUSA EST. Prophetia extat ibid. apud Ezech. c. 28. v. 9. *Morieris in interitu occiſorum in corde maris.*

Dan. 4. 24. *Et tu* (inquit) *audi rex consilium meum, & placeat tibi: peccata tua eleemosynis redime, & injustitias tuas in miserationibus*[a] *pauperum.* Daniel, regi peccatori & sacrilego faciendas eleemosynas suadet: Donatus, qui increpari meruit, Constanti imperatori christiano, ne misericors esset, obstitit. Ideò increpatur, quòd eum sapientes non docuerunt sapientiam suam: quidquid à rege missum fuerat, per se dari passus non est. Unde constat, Donatum malarum fontem fuisse causarum[b].

IV. Narratio eorum quæ per vim gesta sunt à Donatistis & contra Donatistas.

QUIDQUID itaque in unitate faciendâ asperè potuit geri, vides, frater Parmeniane, cui debeat imputari. A nobis catholicis[c] petitum militem esse dicitis: si ita est, quare in provinciâ Proconsulari tunc nullus armatum militem vidit? Veniebant Paulus & Macarius, qui pauperes ubique dispungerent, & ad unitatem singulos hortarentur: & cùm ad Bagaïensem[d] civitatem proximarent, tunc alter Donatus (sicut suprà diximus) ejusdem civitatis episcopus, impedimentum unitati & objicem venientibus suprà memoratis opponere cupiens, præcones per vicina loca & per omnes nundinas misit, Circumcelliones (22) Agonisticos (23) nuncupans, ad prædictum locum ut concurrerent, invitavit: & eorum illo tempore concursus est flagitatus, quorum dementia paulò antè ab ipsis episcopis impiè videbatur esse succensa[e]. Nam cùm hujusmodi hominum genus ante unitatem (24) per loca singula vagarentur: cùm Axido & Fasir (25), ab ipsis insanientibus sanctorum duces appellarentur: nulli licuit securum esse in possessionibus suis: debitorum chirographa amiserant vires: nullus creditor illo tempore exigendi habuit libertatem[f]. Terrebantur omnes litteris eorum, qui se sanctorum duces[g] fuisse jactabant: & si in obtemperando eorum jussionibus tardaretur, advolabat subitò multitudo insana, & præcedente terrore creditores periculis vallabantur: ut[h] qui pro præstitis suis rogari debuerant[i], metu mortis humiles impellerentur in preces. Festinabat unusquisque debita etiam maxima perdere: & lucrum computabatur evasisse ab eorum injuriis.

VARIANTES LECTIONES.

[[a] *In miserationibus.*] In MS. S. G. *in miserationes*, additurque, *& erit Deus propitius peccati.* [[b] *Causarum.*] Post hæc verba in MS S. G sequentia reperiuntur, sed minùs apposita: *sed dùm & te considero, vereor ne ad te secunda lectio pertineat. Quidquid itaque, &c.* [[c] *Catholicis.*] Deest in MS. S. G [[d] *Bagaïensem.*] In MSS. S. T. & S. G. *Vagaiensem.* [[e] *Succensa.*] In MS. S. G. *compressa*; sed perperàm. [[f] *Libertatem.*] In MS. S. G *potestatem.* [[g] *Duces.*] Deest in MS. S. G. [[h] *ut.*] Ità in MS. S. G. [[i] *Debuerant*] In MS. S. T. *meruerant.*

ANNOTATIONES.

(22) CIRCUMCELLIONES. Hujus vocis etymologiam tradit Augustinus sic eos describens l. 1. contra Cresconium c. 28. his verbis: *Quis enim nescit hoc genus hominum in horrendis facinoribus inquietum, ab utilibus operibus otiosum, crudelissimum in mortibus alienis, vilissimum in suis, maximè in agris territans & victûs sui causâ* CELLAS CIRCUMIENS RUSTICANAS, unde & CIRCUMCELLIONUM *nomen accepit, universo mundo penè famosissimum Africani erroris opprobrium.*

(23) AGONISTICOS. Quòd pugnarent adversùs eos qui sua tuebantur.

(24) ANTE UNITATEM. Antequàm Macarius ad unitatem cogeret Donatistas; jam à Constantini temporibus fuerant Circumcelliones.

(25) AXIDO ET FASIR. Duces Circumcellionum ità nominati.

Etiam

Etiam itinera non poterant eſſe tutiſſima, quòd domini de vehiculis ſuis [a] excuſſi ante mancipia ſua, dominorum locis ſedentia [b], ſerviliter cucurrerunt. Illorum judicio & imperio inter dominos & ſervos conditio mutabatur. Unde cum veſtræ partis epiſcopis tunc invidia fieret: Taurino tunc comiti ſcripſiſſe dicuntur, hujuſmodi homines corrigi in Eccleſiâ non poſſe; mandaverunt, ut à ſupradicto comite acciperent diſciplinam. Tunc Taurinus ad eorum litteras, ire militem juſſit armatum per nundinas, ubi Circumcellionum furor vagari conſueverat. In loco Octavenſi [c] (27) occiſi ſunt plurimi [d], detruncati ſunt multi: quorum corpora uſque in hodiernum, per dealbatas aras aut menſas (28) potuerunt [e] numerari. Ex quorum numero cùm aliqui in baſilicis ſepeliri cœpiſſent, Clarus preſbyter in loco Subbulenſi, ab epiſcopo ſuo coactus eſt, ut inſepultam faceret ſepulturam (29). Unde proditum eſt, mandatum fuiſſe fieri, quod factum eſt (30): quando nec ſepultura in domo Dei exhiberi conceſſa eſt (31). Eorum poſteà convaluit multitudo Sic invenit Donatus Bagaïenſis, unde contra Macarium furioſam conduceret turbam. Ex ipſo genere fuerant qui ſibi percuſſores ſub cupiditate falſi martyrii in ſuam perniciem conducebant. Inde etiam illi, qui ex altorum montium cacuminibus viles animas projicientes, ſe præcipites

VARIANTES LECTIONES.

[[a] *Suis.*] Deeſt in MS. S. G. [[b] *Sedentia.*] Deeſt in MS. S. G. [[c] *Octavenſi.*] In MS. S. G. *Octavienſi.* [[d] *Plurimi.*] Sequitur, *&*, in MSS. S. T. & P. S. [[e] *Potuerunt.*] Ità in omnibus MSS. malè in editis, *poterunt.*

ANNOTATIONES.

(27) LOCO OCTAVENSI. Numidiæ oppido. Inter epiſcopos qui ſententiam dicunt in concilio Carthaginenſi ſub Cypriano, eſt *Victor ab Octavo.* In notitiâ epiſcoporum Numidiæ eſt *Octobenſis* ſeu *Octavenſis epiſcopus.*

(28) PER DEALBATAS ARAS AUT MENSAS. Per dealbatos tumulos in aræ formam conſtructos. Cùm Donatiſtæ Circumcelliones illos occiſos pro martyribus haberent, ſuper eorum ſepulchra aras extruxerant; nam ſuper tumulos martyrum aras erigere ſolebant primi Chriſtiani, & ibi ſacra celebrare. Hujuſmodi aræ etiam menſæ dicebantur. Inſignis eſt eâ de re locus apud ſanctum Auguſtinum, ſermone de diverſis, olim 113. nunc 310. in natali Cypriani martyris: *Denique*, inquit, *ſicut noſtis quicumque Carthaginem noſtis, in eodem loco menſa Deo conſtructa eſt, & tamen menſa dicitur Cypriani: non quia ibi eſt unquàm Cyprianus epulatus, ſed quia ibi eſt immolatus, & quia ipsâ immolatione ſuâ paravit hanc menſam: non in quâ paſcat ſive paſcatur; ſed in quâ ſacrificium Deo, cui & ipſe oblatus eſt, offeratur.* Hujuſmodi aras ſeu menſas ſuper tumulos martyrum paſſim in agris & viis ædificari ſolitas præſertim in Africâ docet concilii Carthaginenſis 5. canon jam laudatus à nobis: *Placuit ut altaria quæ paſſim per agros aut vias tamquàm memoriæ martyrum conſtituuntur, &c.* Aliàs non deſunt exempla quibus oſtendatur ſuper tumulos mortuorum aras & menſas dici potuiſſe. Apud Ovidium ararum ſepulchralium fit mentio. Seneca ep. 86. *In ipsâ Scipionis Africani villâ jacens hæc tibi ſcribo adoratis manibus ejus, & ara quam ſepulchrum tanti viri eſſe ſuſpicor.* Cicero de legibus l. 2. *Sepulchris autem novis finivit modum, nam ſuper terræ tumulum noluit quid ſtatui, niſi columellam tribus digitis non altiorem, aut menſam, aut labellum.* Suorum autem, ut putabant, martyrum ſepulchris aras & menſas impoſitas dealbaverant Donatiſtæ, ut notiores & inſigniores eſſent, utque à cæteris diſtinguerentur.

(29) INSEPULTAM FACERET SEPULTURAM. Ut corpus humatum aut mox humandum exhumaret aut abjiceret.

(30) UNDE PRODITUM EST MANDATUM FUISSE FIERI QUOD FACTUM EST. Hinc occaſionem arripuerunt traducendi Catholicos tamquàm cædis Circumcellionum auctores.

(31) QUANDO NEC SEPULTURA IN DOMO DEI EXHIBERI CONCESSA EST. Quaſi diceret: immeritò omninò id vitio verterunt Catholicis Donatiſtæ, quòd unus ex eorum preſbyteris Circumcelliones in baſilicis ſepeliri vetuerit, cùm ſepultura in domo Dei non ſoleat paſſim concedi omnibus, multò minùs ſceleratis qui meritò interfecti fuerant.

dabant. Ecce ex quali numero sibi episcopus alter Donatus cohortes [a] effecerat. Hoc metu deterriti illi, qui thesauros ferebant [b], quos pauperibus erogarent; invenerunt in tantâ necessitate consilium, ut à Sylvestro comite armatum militem postularent: non per quem alicui vim facerent, sed ut vim à Donato suprà memorato episcopo dispositam, prohiberent. Hac ratione factum est, ut miles videretur armatus. Jam quidquid subsecutum est, videte, cui debeat aut possit ascribi. Habebant illic vocatorum infinitam turbam [c], & annonam competentem constat fuisse præparatam: de basilicâ quasi publica fecerant horrea; expectantes ut venirent, in quos furorem suum exercere potuissent; & facerent quidquid illis dementia sua dictasset, nisi præsentia armati militis obstitisset. Nam cùm, ante venturos milites, metatores (32) (ut fieri solet) mitterentur; contra Apostoli præcepta competenter suscepti non sunt,
Rom. 13. 7. qui ait: *cui honorem, honorem: cui vectigal, vectigal: cui tributum, tributum: nemini quidquam debueritis.* Contusi sunt [d] qui missi fuerant cum equis suis, ab iis, quorum nomina flabello invidiæ ventilasti [e] (33). Ipsi magistri fuerunt injuriæ [f] suæ (34); & quid pati possent [g], ipsi prærogatis [h] injuriis docuerunt. Reverterunt vexati milites ad numeros suos, & quòd duo vel tres passi fuerant, universi doluerunt. Commoti sunt omnes: iratos milites retinere nec eorum præpositi valuerunt. Sic admissum est, per quod invidiam unitati factam esse memorasti [i]: hæc & cætera vestra & suas causas habent, & quas ostendi personas obnoxias. Hoc nos nec vidimus quidem, sed vobiscum audivimus. Si auditus facit reos, tenemus vos socios, quia similiter audistis [k]. Si à facto auditus immunis est; quod ab aliis, vobis provocantibus, factum est, nobis non debet

VARIANTES LECTIONES.

[[a] *Cohortes.*] In MS. S. G. *consortes*; sed malè. [[b] *Qui thesauros ferebant.*] In MS. S. T. *qui propè thesauros ferrent.* [[c] *Habebant illic vocatorum infinitam turbam.*] In MS. S. G. *Furebant illic vocatorum infinita millia populorum quibus etiam annonam, &c.* [[d] *Contusi sunt.*] Hîc vocem hanc posuimus, quia ità postulat hujus loci sententia: patet enim ex sequentibus, eos qui vexati sunt, fuisse milites missos à ducibus, non circumcelliones. In MSS. S. T. & P. S. rectè habetur *contusi sunt*; sed hæ voces loco suo motæ sunt. In MS. S. G. *pompati sunt.* [[e] *Ventilasti.*] In MS. S. G. *ventilatis.* [[f] *Injuriæ.*] In MS. S. G. *invidiæ.* [[g] *Possent.*] In MS. S. T. *potuissent.* [[h] *Prærogatis.*] In MS. S. G. *præcogitatis.*. [[i] *Sic admissum est per quod invidiam unitati factam esse memorasti.*] In MS. S. G. *Sic admissum est quod in invidia unitatis factum esse memoratis.* [[k] *Audistis.*] Ità in MS. S. G. meliùs quàm in aliis & in editis, *audivimus.*

ANNOTATIONES.

(32) METATORES. *Metatores* dicit eos, qui missi fuerant ut venturis militibus hospitia aut tentoriorum loca designarent. Ii dicuntur, *Mensores* in jure civili. In commentariis Suidæ, μετάτωρ exponitur ὁ προαποστελλόμενος ἄγγελος πρὸ τοῦ ἄρχοντος: *qui nuntius mittitur ante principem designaturus hospitium.* Huc alludit illud Sidonii Apollinaris l. 8. *metatoriam paginam quasi cum musâ præviâ misi*: hoc est, inquit Sirmondus, *epistolam adventûs sui nuntiam quasi diversorium* ἢ καταγωγὴν *designaturam, hoc enim erat opus metatorum.*

(33) AB IIS QUORUM NOMINA FLABELLO INVIDIÆ VENTILASTI. A Donati scilicèt militibus quorum nomina venditabat Parmenianus, ut invidiam faceret Catholicis; sic enim eodem sensu ipse Optatus alibi: *Quare Macarius duos jussit occidi, quorum nomina, ut suprà dixi, flabello invidiæ ventilatis.*

(34) IPSI MAGISTRI FUERUNT INJURIÆ SUÆ. Ipsi exemplum dederunt & præiverunt primi malè mulctando milites metatores. Ab iis initium injuriarum ortum est.

imputari. Querelam per ordinem deponitis, sub Leontio, sub Urſacio injuriatos eſſe quamplurimos: ſub Paulo & Macario aliquos necatos: à ſequentibus eorum neſcio quos ad tempus eſſe proſcriptos. Quid hoc ad nos? quid ad Eccleſiam catholicam pertinet[a]? Quidquid objeciſtis, vos feciſtis: qui pacem à Deo commendatam noluiſtis libenter excipere, chariorem æſtimantes hæreditatem ſchiſmatis, quàm præcepta propoſita[b] Salvatoris. Arguiſtis operarios unitatis: ipſam unitatem improbate, ſi poteſtis. Nam æſtimo vos non negare, unitatem ſummum bonum eſſe. Quid noſtra[c], quales fuerint operarii, dummodò quod operatum eſt, bonum eſſe conſtet? nam & vinum à peccatoribus operariis & calcatur & premitur; & ſic inde Deo ſacrificium offertur: oleum quoque à ſordidis & nonnullis malè viventibus & immunda loquentibus conficitur; & tamen in ſapore, in lumine, etiam in ſancto chriſmate[d] (35) ſimpliciter erogatur.

V. Excuſantur operarii unitatis, quòd aſperiùs egerint.

OPERARIOS unitatis malos fuiſſe dicitis: fortè cum voluntate Dei, cui nonnunquam[e] placet etiam quod ab ipſo potuit prohiberi. Nam quædam mala malè fiunt: quædam mala benè fiunt. Malum malè latro facit: malum benè judex facit, dùm vindicat quod latro peccavit. Nam hæc Dei vox eſt: *non occides:* & ipſius vox eſt[f]: *ſi inventus fuerit homo, dormiens cum muliere habente maritum, occidetis utroſque.*[g] Unus Deus, & duæ diverſæ voces. Denique cùm Phinees, filius ſacerdotis adulterum cum adulterâ inveniret, levavit cum gladio manum, & inter duas voces Dei dubius ſtetit: hinc ad illum ſonabat, *non occides:* inde ſonabat, *occidetis utroſque.* Si feriret, peccaret: ſi non feriret, delinqueret. Elegit meliùs peccatum, ut percuteret; & fortè non defuerant, qui hujus rei vindicem quaſi homicidam notare voluiſſent. Sed ut oſtenderet Deus, aliqua mala benè fieri, locutus eſt dicens: *Phinees mitigavit iram meam:* & placuit Deo homicidium, quia vindicatum eſt adulterium. Quid ſi & modò Deo placuit, quod paſſos vos eſſe dicitis, qui unitatem cum toto orbe terrarum & cum memoriis Apoſtolorum, quæ Deo placita eſt[h], habere noluiſtis.

Exod. 20. 13. *Deut. 22. 22.* *Num. 25.* *Num. 25. 11.*

VI. Adverſùs Donatiſtarum Pſeudomartyres.

INVITUS cogor hoc loco etiam illorum, quorum nolo, hominum facere mentionem, quos vos inter martyres ponitis: per quos tamquàm per unicam religionem, veſtræ communionis homines jurant. Quos qui-

VARIANTES LECTIONES.

[a *Pertinet.*] Deeſt in MS. S. G. [b *Propoſita.*] In MS. S. T. & in editis, *præpoſiti.* [c *Quid noſtra.*] In MS. S. G. *quid nos*, pro *quid ad nos.* [d *In ſancto chriſmate.*] In MS. S. T. *in ſancto chriſmatis*, in MS. P. S. *in ſacramento chriſmatis.* [e *Nonnunquam*]. In MSS. S.T. & P. S. *nunquàm*, ſed perperàm. [f *Et ipſius vox eſt.*] Additur in MS. S. G. *in libro Levitico.* [g *Utroſque.*] Hîc malè inſeruntur in MS. S. T. hæc verba *In primo libro regnorum*, quæ non occurrunt in MSS. S. G. & P. S. & ſenſum omninò perturbant. [h *Placita eſt.*] In MSS. S. T. & P. S. *placitæ ſunt.*

ANNOTATIONES.

(35) IN SAPORE, IN LUMINE ETIAM IN SANCTO CHRISMATE SIMPLICITER EROGATUR. Eo innocuè utuntur homines in condimentis, in lucernis, in ipſis myſteriis.

dèm vellem silentio præterire, sed ratio veritatis se sileri non patitur: & ex ipsis nominibus contra unitatem inconsideratè rabida [a] latrat invidia, & aspernantes aliqui accusandam aut fugiendam æstimant unitatem, quòd Marculus & Donatus (36) dicantur occisi & mortui. Quasi omninò in vindictam Dei nullus mereatur occidi. Nemo erat lædendus ab operariis unitatis, sed nec ab episcopis mandata divina contemni
Ps. 33. 15. debuerant: quibus præceptum est: *quære pacem, & consequeris eam:* &
Ps. 132. 1. iterùm, *quàm bonum & quàm jucundum habitare fratres in unum*; & ite-
Matt. 5. 9. rùm, *felices pacifici, quia ipsi filii Dei vocabuntur.* Hoc qui nec libenter volebant audire, nec devotè facere voluerunt; quidquid potuerunt pati: si occidi malum est, mali sui ipsi sunt causa.

VII. Macarius à Donatistarum calumniis defenditur.

SED arguendus (ut dicitis) vobis videtur esse Macarius, cùm voluntate Dei æstimatis eum hoc facere non potuisse [b]. Habetis hujusmodi reos antiquos: accusate primò Moysem, ipsum legislatorem; qui cùm de Sinâ monte descenderet, propè necdùm propositis [c] tabulis legis, in quibus scriptum erat, *non occides:* tria millia hominum uno momento jussit
Num. 25. occidi. Macarium differte paulisper, Phineem filium sacerdotis, quem paulò antè memoravi, primò in judicium provocate: si tamen inveneritis præter Deum aliquem [d] judicem. Nam quod accusatis in personâ ipsius, à Deo laudatum est quod in zelo Dei factum est. Supprimite in-

VARIANTES LECTIONES.

[[a] *Rabida.*] Hoc epithetum adjecimus ex MS. S. G. [[b] *Cum voluntate Dei æstimatis eum hoc facere non potuisse.*] Ità in MS. P. S. In MS. S. G. *si sine voluntate Dei æstimatis eum hoc fecisse.* In MS. S. T. *sine voluntate Dei æstimatis eum hoc facere potuisse.* Primam lectionem ut magis planam & apertam prætulimus. [[c] *Propositis.*] In MS. S. G. *depositis.* [[d] *Aliquem.*] In MS. S. G. *alterum.*

ANNOTATIONES.

(36) MARCULUS ET DONATUS. Donatus ille est Bagaïensis, ut ex Augustino discere est homil. 11. in Joannem: *Ecce Marculus de petrà præcipitatus est: ecce Donatus Bagaïensis in puteum missus est.* Aïebant Catholici ipsos sese præcipites dedisse; quod incertum tamen esse fatetur Augustinus l. 2. contr. litt. Pet. c. 20. Idem libro 3. contra Cresc. cap. 49. *id credibilius esse* censet, quia insolitum erat istud supplicii genus. Marculi passio à quodam Donatiano scripta prodiit analect. Mabillonii tom. 4. prænotatur III. vel VIII. Kalend. Decembris. Ibi Marculus presbyter tantùm dicitur non episcopus: ibi etiam legitur jussu Macarii quem Constans cum Paulo in Africam miserat, vinctus primò in possessione Vegeselæ, in quâ Macario, cum episcopis quibusdam Donatianis, occurrit, funium ictibus cæsus cum sociis, inde per aliquas Numidiæ civitates sub arctissimâ militum custodiâ usque in castellum novæ Petræ perductus, & tandem elapso quatriduo de petræ culmine à milite præcipitatus. In collatione Carthaginensi c. 187. Dativus episcopus Donatistarum Novapetrensis ait, adversarium, hoc est, episcopum catholicum se non habere, *quia illic est Domnus Marculus cujus sanguinem exiget Deus in die judicii.* Hinc Donati & Marculi nomina translata fuisse videntur inter martyres catholicos; Donati quidem ad diem 1. Martii ubi passus dicitur apud Usuardum: *Donatus Charthagini sub Ursacio duce & Marcellino Tribuno*; & Marculi ad diem 26. Novembris; nam de eo hæc habet martyrologium Usuardi: *In Nicomediâ* (pro *Numidiâ*) *beati Marculi sacerdotis & martyris qui temporibus Constantis tyranni persecutiones maximas pertulit, ad extremum ab altâ rupe præcipitatus est.* Conveniunt nomen martyris, imperatoris & genus mortis; nomen etiam loci non multùm diversum. Constans ibi Tyrannus dicitur, quo epitheto non potuit nisi à Donatistis infamari pius princeps. In Romano martyrologio nomen *Marculi* mutatum in nomen *Marcelli*, *Constantis* in *Constantii*, & ab *Arianis* pro *Macarianis* de rupe præcipitatus dicitur. Rabanus *Marculum* pariter inter martyres recenset. Haud dubiè non alius is est à Donatiano, de quo hìc Optatus.

terim

terim voces quas in Macarium dictat invidia. Recurrite [a] primò ad Eliam [b] prophetam, qui in rivo Ciſon, cùm pareret voluntati Dei [c], quinquaginta & quadringentos occidit. Sed fortè dicatis, illos meritò occiſos, iſtos indignè [d]. Nunquam ſequitur vindicta, niſi ejus anteceſſerit cauſa. Vindicavit (ut diximus) Moyſes, vindicavit Elias, vindicavit Phinees; & non vultis ut non vindicaverit Macarius. Nihil offenderant qui occiſi eſſe dicuntur. Sit Macarius reus, in eo quod ſolus nobis neſcientibus, ſed vobis provocantibus fecit. Quare nobis fit invidia, cùm aliena ſunt facta? & in vobis eſt cauſa; quia propter vos, qui foris fuiſtis, quamquam & nunc foris eſſe videamini, eveniſſe dicitur; non propter nos, qui intùs habitamus, & nunquam de radice receſſimus. Sed quia ſuprà memoratorum perſonas per ordinem diximus, videamus quare Moyſes tria millia hominum juſſit occidi; quare Phinees duo; *Exod. 32.* *Num. 25.*
& quare Elias quadringentos & quinquaginta: quare Macarius duos, *3. Reg. 18.*
quorum nomina quotidiè (ut ſuprà dixi) flabello invidiæ ventilatis. Cõnſtat in eos vindicaſſe, à quibus juſſio divina contempta eſt. Nam, *non* *Exod. 20.*
tibi facies ſculptile, Dei vox eſt: &, *non facies adulterium*, ejuſdem Dei vox eſt: *non ſacrificabis idolis*, idem Deus locutus eſt: & non facies ſchiſma; & *quære pacem & conſequeris eam*, ejuſdem præceptum eſt. Tem- *Pſ. 33. 15.*
poribus Moyſi populus Iſraël caput vituli coluit, quod illis ſacrilega flamma conflavit, ideò tria millia hominum occidi meruerunt, quia Dei vox videbatur eſſe contempta. Phinees adulteros uno ictu percuſſit: laudari à Deo meruit: quoniam divinorum præceptorum [e] contemptores occidit. Et quadringenti & quinquaginta quos Elias occidiſſe legitur, ideò occiſi ſunt, quia contra juſſionem Dei, per quod falſi vates erant, Dei præcepta contempſerant. Et illi, quorum nominibus Macarium criminatis, nec à falſis vatibus longè ſunt; quia vos Deus dixit futuros eſſe falſos vates, quod proximo loco probaturi ſumus: & dùm pacem noluerunt reſpicere, ne in uno cum fratribus habitarent, contra præcepta & contra voluntatem Dei pertinaciter obſtiterunt. Ergò videtis à Moyſe, & Phinee, & Eliâ, & Macario, ſimilia eſſe facta, quia ab omnibus unius Dei præcepta ſunt vindicata [f]. Sed video vos hoc loco tempora ſeparantes, ut alia fuerint tempora ante Evangelium, alia poſt Evangelium: in quo poteſtis dicere, quia ſcriptum eſt, ut à Petro jam gladius conderetur, quo auriculam ſervi ſacerdotis abſtulerat, quem [g] *Matt. 26.*
ſervum potuerat quaſi devotus Petrus occidere: ſed Chriſtus pati venerat, non defendi. Et ſi cogitatum ſuum Petrus impleret, in paſſione Chriſti videretur ſervus vindicari, non populus liberari [h].

VARIANTES LECTIONES.

[[a] *Quas in Macarium dictat invidia. Recurrite.*] In MSS. S. T. & P. S. *quibus in Macarium dicta invidia recurrit, &:* quæ ſententia manca eſt. [[b] *Eliam.*] Malè in MS. S. T. *alium.* [[c] *Cùm pareret voluntati Dei.*] In MS. S. G. *unâ horâ cum voluntate Dei.* [[d] *Iſtos indignè.*] Deſunt in MS. S. G. [[e] *Præceptorum*] In MS. S. G. *mandatorum.* [[f] *Præcepta ſunt vindicata.*] Ità in MS. S. G. In MSS. S. T. & P. S. *unius Dei proceſſæ ſunt vindictæ.* [[g] *Quem.*] In MS. S. T: *quæ.* In editis, *quo.* [[h] *Et ſi cogitatum ſuum Petrus impleret, in paſſione Chriſti videretur ſervus vindicari, non populus liberari.*] In MSS S. T. & P. S. *Et cogitatum ſuum Petrus implere in paſſione Chriſti videtur, & ſervus vindicari, non populus liberari.*

VIII. Macarium non posse dici persecutorem, nec eos qui ab illo plexi sunt martyres appellari, utpotè pacis inimicos.

Esaiæ 22. 2.

Daniel. 7.

NAM & Macarius gladium à Petro vaginâ conditum non eduxit. Hoc probat Deus, dùm ad vallem Sion loquitur dicens: *vulnerati in te, non vulnerati gladio:* aut probate aliquem illo tempore gladio esse percussum: deinde ait: *mortui in te, non mortui in bello.* Quare debetis attendere, ne temerarium sit, eos martyres appellare, qui Christianorum nullum senserint bellum. Non enim tale aliquid factum aut auditum est, quod in bello Christianorum dici aut fieri solitum est: quod bellum persecutio dicitur, quæ operata est sub duabus bestiis ex illis quatuor, quas Daniel de mari ascendentes aspexit. Prima fuit ut [a] leo: hæc erat persecutio sub Decio & Valeriano. Secunda, ut ursus: alia persecutio, quæ fuit sub Diocletiano & Maximiano: quo tempore fuerunt & impii judices, bellum christiano nomini inferentes: ex quibus in provinciâ Proconsulari (ante annos sexaginta & quod excurrit [b]) fuerat Anulinus, in Numidiâ Florus. Omnibus notum est, quid eorum operata sit artificiosa crudelitas: sæviebat bellum Christianis indictum; in templis dæmoniorum diabolus triumphabat; immundis fumabant aræ nidoribus; & quia ad sacrilegia venire non poterant, ubicumque thus ponere cogebantur. Omnis locus templum erat ad scelus [c]. Inquinabantur propè morientes senes: ignorans polluebatur infantia; à matribus parvuli [d] portabantur ad nefas; parentes incruenta [e] parricidia facere cogebantur: alii cogebantur [f] templa Dei vivi subvertere; alii Christum negare; alii leges divinas incendere; alii thura ponere. Horum aliquid à Macario factum esse, nec vos ipsi confingere poteritis. Sub persecutore Floro Christiani idolorum cogebantur ad templa: sub Macario pigri compellebantur ad basilicam: sub Floro dicebatur, ut negaretur Christus & idola rogarentur. Contrà sub Macario commonebantur omnes, ut Deus unus pariter in Ecclesiâ ab omnibus rogaretur. Ergò [g] cùm videatis Christianorum nullum fuisse bellum, & sine bello aliquos mortuos esse commemorat Deus, cùm dicit, *&) mortui in te non mortui in bello:* & dubios martyres posse eos esse, qui non sint vel ad sacra sacrilega provocati, vel ad immunda incensa, vel ad negationem nominis Dei: & cùm ad martyrium non sit transitus, nisi per confessionem, quomodò dicitis martyres qui non fuerunt confessores, aut quis eorum negare coactus est, & confessus est Christum? Si igitur nec martyrium, sine Christi nominis confessione esse potest, & nemo confessus est, & in vindictâ præceptorum Dei factum est, quod factum esse dicitis, & à nobis factum esse aliquid non probatis, cùm id quod factum est, & Deus dixerit sic futurum esse, & ejus sunt vindicata præcepta: videte ne non

VARIANTES LECTIONES.

[a *Ut.*] Deest in MSS. S. T. & P. S. [b *Sexaginta & quod excurrit.*] In MS. S. G. *propè septuaginta.* [c *Omnis locus templum erat ad scelus.*] In MSS. S. Th. & Ph. S. *Omnibus locis templum erat aut scelus.* [d *Parvuli.*] In MSS. S. T. & P. S. *parvi liberi.* [e *Incruenta.*] In MS. S. T. *cruenta*; sed omninò perperàm. [f *Cogebantur.*] In MSS. S. T. & S. G. *urgebantur.* [g *Ergò, &c.*] Hæc usque ad illa verba, *martyres esse vulnis*, quæ deerant in omnibus editis, & omissa fuerant in MSS. S. T. & P. S. supplevimus ex MS. S. G. quæ genuina esse nemo potest ambigere.

ſolùm vanum, ſed etiam ſuperſtitioſum ſit ſine bello mortuos ibi ponere ubi ſunt, qui in Chriſtum confeſſi pro Dei nomine mori potuerunt: aut ſi eos martyres eſſe vultis, probate illos amaſſe pacem, in quâ prima ſunt fundamenta martyrii; aut dilexiſſe Deo placitam unitatem; aut habuiſſe cum fratribus charitatem. Nam omnes Chriſtianos fratres eſſe & in primo libello probavimus, & in quarto proculdubiò probaturi ſumus. Quos dicitis appellari [a] martyres, noluerunt fratres agnoſcere, nullam habuerunt charitatem. Nec dicatur ad excuſationem, quia traditoribus communicare noluerunt; cùm manifeſtiſſimè probatum ſit, eoſdem ipſos filios fuiſſe traditorum. Nulla igitur eſt excuſatio, quia charitatem illos non habuiſſe manifeſtiſſimè conſtat, ſine quâ nullum nec nominari poteſt vel eſſe martyrium; ſine quâ maxima & imperioſa virtus caret effectu; ſine quâ nihil valet omnium ſcientia linguarum; ſine quâ nihil poteſt etiam ſocietas angelorum, apoſtolo Paulo dicente: *ſi habeam in me poteſtatem imperandi montibus, ut transferant ſe de locis in loca, & loquar omnium gentium linguis, etiam angelorum, & corpus meum flammis tradam, & charitatem in me non habeam, nihil ſum: ſed ero æramentum timiens in deſerto, ut pereat vocis opus, ubi nullus occurrit auditus.* Si tanta res, ſi beatus Paulus, ſi vas electionis, quamvis in imperioſâ virtute & angelorum ſocietate, pronuntiat ſe nihil eſſe, niſi charitatem habuerit: videte, an non dicantur martyres, ſed aliquid aliud [b] appellari mereantur, qui charitatis deſertores pro eadem deſertione pati aliquid potuerunt. 1. Cor. 13. 1.

IX. Procuranda erat unitas in Africâ.

GAUDET totus orbis de unitate catholicâ [c], præter partem Africæ, in quâ incendium de ſcintillâ conflatum eſt. Ab operariis unitatis querimini neſcio quæ eſſe commiſſa. Hoc non queritur Italia [d], non Gallia, non Hiſpania, non Pannonia, non Galatia, non Græcia, non cum tot provinciis ſuis Aſia: quia nihil illic fuerat emendandum, nullus illuc miſſus eſt (ut ità dixerim) ſartor [e]: & hîc in Africâ jamdudùm populo in unitate manente, veſtis fuerat ſana; æmulâ manu inimici diſciſſa eſt. Pendebant quodammodò panni de unâ veſtis origine; & de unâ radice venientes, ab invicem diviſi ſunt rami. Ut quid ſe pars parti anteponit [f]? ut quid ſe ſuper alterum pannum alter pannus extollit? cùm meliorem ſe probare non poterit. Quid enim ſi dicat contemptus pannus, quid te tantùm extollis? in ove [g] pares crevimus: in manibus conficientium ſimul fuimus: apud lotorem, pariter mundati ſumus: inimicus nos voluit ab invicem excidere: adverſarius pulchritudinem noſtram voluit deformare. In parte veſtis adhuc unum ſumus, ſed in diverſa pendemus. Quod enim ſciſſum eſt, ex parte diviſum eſt, non ex toto: cùm

VARIANTES LECTIONES.

[a *Quos dicitis appellari.*] In MS. S. T. *quos dicitis debere appellari.* [b *Aliud.*] Deeſt in MSS. ſed neceſſarium [c *De unitate catholicâ.*] In MS. S. G. *Catholicæ.* [d *Italia.*] In MS. S. G. pro *Italia*, habetur *Gallia*: utrumque repoſuimus. [e *Sartor.*] Malè in MS. S. G. *ſutor.* [f *Ab invicem diviſi ſunt rami. Ut quid ſe pars parti anteponit.*] Hæc ſupplevimus ex MS. S. G. [g *In ove.*] In MSS. & pleriſque editis *nonne*: ſed rectiùs *in ove.*

constet [a] meritò, quia nobis & vobis ecclesiastica una est conversatio: & si hominum litigant mentes, non litigant sacramenta. Denique possumus & nos dicere, pares credidimus [b], & uno sigillo signati sumus, nec aliter baptizati quàm vos: Testamentum divinum legimus pariter: unum Deum rogamus: Oratio dominica apud nos & apud vos una est: sed scissâ (ut suprà diximus) parte [c], partibus hinc atque indè pendentibus, sartura fuerat necessaria. Et tamen hujus rei artifex aut operarius, dùm vult vestem in antiquam faciem revocare, vicina fila compungit. Displicet tibi sartor, qui scissuram, dùm sanat, vulnerat: ille tibi magis [d] displiceat, qui fecit, ut [e] sartor peccare potuisset. Quæ in vos ab operariis unitatis dicitis esse commissa; aut ad parentes vestros pertinent, quorum causâ facta sunt; aut ex voluntate Dei descendunt. Nos autem [f] inde alieni sumus.

X. Quæ aspere in Donatistas facta sunt, facta esse ex Dei voluntate, qui ea per Ezechielem falsis prophetis interminatus est. Ezech. 13. 10.

Quid si quamvis aspera, tamen (ut diximus [g]) cum voluntate Dei videntur esse commissa. Legimus enim in Ezechiele prophetâ, parietem dealbatum, cui Deus comminatus est tempestatem, pluviam & lapides petrobolos, & accusationes: *Erunt* (inquit) *falsi vates qui ædificent ruinosum parietem, dicentes, pax, pax: & ubi pax?* Recordamini, quomodò à vobis jamdudùm matris Ecclesiæ membra ab invicem distracta sunt. Non enim unamquamque domum semel seducere potuistis. Aut abiit uxor, & resedit maritus: aut parentes seducti sunt, & filii sequi noluerunt: aut stetit frater, sorore migrante: persuasionibus vestris divisa sunt & corpora & nomina pietatis: & non potuistis prætermittere quod legitimum est. Utique dixistis, *pax vobiscum:* cùm Deus contrà, *pax, & ubi pax?* hoc est dicere, quid salutas, de quo non habes? quid nominas, quod exterminasti? salutas de pace, qui non amas pacem [h]. Hi (inquit) ædificant ruinosum parietem, domus Dei una est. Qui foras exeuntes partem facere voluerunt, parietem fecerunt, non domum: quia non est alter Deus, qui alteram domum inhabitet. Ideò parietem fecisse dicuntur falsi vates, in quo si janua fuerit collocata, quicumque intraverit, foris est. Nec lapidem habere angularem unus paries potest, qui lapis est Christus, duos in se suscipiens populos; unum de gentibus, alterum de Judæis: qui nodo pacis jungit utrumque parietem. Nam quot commoda habet domus, tot incommoda paries: domus inclusa custodit, tempestatem retundit [i], pluviam diffundit, latronem aut feram bestiam [k] non admittit: sic & Ecclesia catholica omnes filios pacis gre-

VARIANTES LECTIONES.

[[a] *Cùm constet.*] Desunt hæc verba in MSS. S. G. [[b] *Credidimus.*] In MS. S. T. *credimus.* [[c] *Sed scissa (ut suprà diximus) parte.*] Ità in MSS. S. T. At in MS. S. G. hæc habentur: *sed scissurà (ut suprà diximus) factâ.* Utrique eadem subest notio. [[d] *Magis.*] Hæc vox deest in MSS. S. T. & P. S. [[e] *Ut.*] In MS. S. G. *ubi.* [[f] *Autem.*] In MS. S. T. *tamen.* [[g] *Ut diximus.*] In MS. S. T. *ut dixi.* [[h] *Qui non amas pacem.*] Hæc supplevimus ex MS. S. G quæ desunt in aliis MSS. [[i] *Tempestatem retundit.*] Hæc non habentur in MS. S. T. [[k] *Feram bestiam.*] In MSS. S. T. & P. S. necnon in editis habetur, *aut furem aut bestiam*; sed superfluum illud, cùm latronis jam meminerit.

mio

mio & ſinu ſuo complectitur: contrà paries, qui eſt ædificatus ruïnoſus, nec lapidem angularem ſuſtinet, & januam ſine causâ habet, nec incluſa cuſtodit; pluvia udatur, tempeſtatibus cæditur: nec poteſt arcere latronem, nec venientem prohibet feritatem [a]. Paries de domo eſt [b], ſed domus non eſt; & pars veſtra quaſi eccleſia eſt, ſed catholica non eſt. *Et dealbant* (inquit) *eum*, hoc eſt, quod vos ſolos ſanctos æſtimatis. Querimini vos ſine nobis aliqua eſſe paſſos; ergò conſtat vos ſolos aliqua paſſos. Quia aliud eſt tempus pacis, aliud tempus perſecutionis: ſi perſecutionem putatis, dicite, quid vobiſcum paſſæ ſint univerſæ provinciæ, in quibus Eccleſia catholica eſt conſtituta? ſed quia vindicta fuit, non perſecutio, ſolus paries paſſus eſt, cui Deus interminatus eſt tempeſtatem, pluviam, & petrobolos & accuſationes. Sic enim locutus eſt: quid ædificaſtis ruïnam? quid dealbaſtis? quid liniſtis? hoc contra voluntatem meam eſt, dicit Dominus. Diſplicent vobis tempora neſcio cujus Leontii, Urſacii, Macarii, & cæterorum: emendate voluntatem Dei, ſi poteſtis, qui dixit: *contra parietem exurgam cum irâ meâ; & immittam tempeſtatem nimiam, & pluviam, diluvia, & lapides petrobolos, & percutiam parietem ruinoſum, & diſſolventur compagines ejus.* Sed ne quis veſtrûm dicat, ſi unitas bonum eſt, quare toties facta durare non potuit? Ideò, quia ſic res ipſa à Deo eſt ordinata, qui comminatus eſt tempeſtatem, pluviam, lapides & accuſationes: & iſtæ quatuor res non poterant uno tempore fieri. Fuit primò tempeſtas ſub Urſacio [c]; agitatus eſt paries, ſed non cecidit, ut haberet pluvia, ubi operaretur. Secuta eſt pluvia ſub Gregorio [c]; udatus eſt paries, ſed non maduit, ut haberent lapides, ubi operarentur. Poſt pluviam ſecuti ſunt lapides ſub operariis unitatis [c]; diſperſus eſt paries, ſed de fundamentis ſuis ſe iterùm reparavit. Jam tria peracta ſunt; debentur vobis accuſationes, ſed quomodò & quandò, novit ille, cui placuit de vobis iſta nuntiare.

Ezech. 13. 13.

XI. Donatiſtas ſeductores eſſe oſtenditur.

ET ne aliquis de hoc intellectu dubitaret, Deus addidit, dicens: *non ſunt quæ dico de luto, aut de latere, aut de pariete, ſed de falſis prophetis, qui ſeducunt populum meum.* Hoc verbum, *ſeducunt*, videte cui parti competat. Nobiſcum erant omnes, nobis abſentibus irruiſtis [d]: ſed ut haberetis quos habere deſideraſtis, non potuiſtis niſi ſeducere: & quæ ſint verba ſeductionis veſtræ [e], omnibus notum eſt. Veſtrûm eſt dicere, «attendite poſt vos»: veſtrûm eſt dicere, «redimite animas veſtras»: veſtrûm eſt dicere hominibus fidelibus & clericis, «eſtote Chriſtiani». Sed cùm dicitis, «attendite poſt vos», contra Evangelium facitis, ubi dictum eſt: *nemo tenens manicam aratri, poſt ſe attendens, intrabit regna cælorum.* Et vultis ſcire quid meruit, qui poſt ſe attendit, & qui ante ſe? recordamini Sodomorum fugitivos, Loth & uxorem

Luc. 9. 62.

Gen. 19.

VARIANTES LECTIONES.

[a *Feritatem.*] In MSS. S. T. & Ph. S. *furem.* [b *Paries de domo eſt.*] In MS. S. G. *Paries res de domo eſt.* [c] Hæc tria, *ſub Urſacio, ſub Gregorio, ſub Operariis unitatis,* non habentur niſi in MS. S. G. [d *Irruiſtis.*] In MS. S. G. *erupiſtis.* [e *Et quæ ſint verba ſeductionis veſtræ.*] In MS. S. G. *& quæ ſunt ſeductionis veſtræ.*

ejus[a]: quæ post se attendens, in statuam salis mutata est: qui ante se prospexit, evasit. Quid est ergo quod dicitis, «attendite post vos?» nam & cùm dicitis, «redimite animas vestras»: unde illas emistis, ut vendatis? Quis est ille nescio quis angelus[b], qui nundinas facit animarum, quas ante ejus adventum diabolus possidebat? has sanguine suo Christus Salvator noster redemit, Apostolo dicente: *empti enim estis pretio magno.* Constat enim sanguine Christi omnes redemptos. Christus non vendidit quos redemit. Animæ emptæ à Christo non potuerunt vendi[c], ut possint, sicut vultis, à vobis iterùm redimi. Aut quomodò potest una anima duos dominos habere? aut numquid est alter redemptor? qui prophetæ nuntiaverunt alterum esse venturum[d]? quis Gabriel iterùm ad alteram Mariam locutus est? quæ virgo iterùm peperit? quis virtutes novas aut alteras fecit? Si nullus est præter unum, qui redemit animas omnium credentium, quid est quod dicitis, «redimite animas vestras»? Jam illud quale est, quod hominibus christianis etiam clericis dicitis, «estote christiani»? & cum miraculo[e] quodam unicuique audetis dicere, Caï Seï, Caïa Seïa[f] (37), adhuc paganus es, aut pagana. Eum qui ad Deum se conversum esse professus est, paganum vocas: eum qui vel à nobis vel à vobis, non in nomine nostro nec vestro, sed in nomine Christi tinctus est, paganum vocas: (sunt enim qui & à vobis baptizati sunt, & ad nostram communionem posteà transierunt[g]). Paganum vocas eum, qui Deum patrem per Filium ejus ante aram rogaverit[h]. Quicumque enim crediderit, in nomine Patris & Filii & Spiritûs sancti credidit: & tu eum paganum vocas post professionem fidei. Si aliquis Christianus (quod absit) deliquerit[i], peccator dici potest; paganus iterùm esse non potest. Sed hæc omnia vultis nullius esse momenti. Ac si tibi ipsi consenserit, quem seducis, unus consensus & manûs tuæ porrectio, & pauca verba, jam tibi Christianum faciunt de Christiano; & ille vobis vide-

* 1. Cor. 6. 20.

VARIANTES LECTIONES.

[[a] *Uxorem ejus.*] In MS. S. G. additur, *Molassadon.* [[b] *Quis est ille nescio quis angelus.*] In MSS. S. T. & P. S. *Quis est nescio qui angelus.* In MS. S. G. *Quis est ille angelus:* utrumque nos jungendum esse duximus. [[c] *Vendi.*] In MS. S. G. *distrahi.* [[d] *Venturum.*] In MS. S. G. *Christum.* [[e] *Miraculo.*] In MSS. S. T. & P. S. *admiraculo.* [[f] *Caï Seï, Caïa Seïa.*] In tribus MSS. *Gaïseï, Gaïaseïa.* [[g] *Ad nostram communionem posteà transierunt.*] In MS. S. G. *à communione nostrâ minimè recesserunt, & ut ipsos seducas paganos vocas.* [[h] *Qui Deum patrem per Filium ejus ante aram rogaverit.*] Hæc desunt in MS. S. G. In MS. S. T. *horam*, pro *aram*, irrepsit. [[i] *Si aliquis Christianus (quod absit) deliquerit.*] In MS. S. T. *si aliquid Christianus (quod absit) unusquisque deliquerit.*

ANNOTATIONES.

(37) CAÏ SEÏ, CAÏA SEÏA. Nomina sunt hæc vulgaria, quibus generatìm hic & ille designatur. Unde & Tertullianus in apologetico commemorat vulgare illud de Christiano: *bonus vir Caïus Seïus.* Similem Donatistarum ad Catholicos allocutionem refert S. Aug. l. 2. de bapt. c. 7. *bonus homo esses si non esses, traditor, consule animæ tuæ, esto christianus:* ad quæ cum Optato pariter exclamat; *ô improbam rabiem, cum christiano dicitur esto christianus! quid aliud dicitur, nisi nega te christianum:* aut ut habet editio postrema, *quid aliud docetur nisi negare se christianum.*

tur Christianus, qui quod vultis fecerit, non quem fides adduxerit [a].

Et si seductioni vestræ paulò tardiùs fuerit accommodatus assensus, etiam illa vobis argumenta non desunt: quibus quasi facilè [b] etiam nolentibus, quod vultis, suadere possitis: dùm dicitis, dictum esse ex ore eorum, qui jamdudùm in vestro collegio fuerant: « quod qui gustaret aut acciperet de sacrificio adventantis unitatis [c], de sacro gustare videretur ». Non negamus ab aliquibus esse hæc dicta, quos constat posteà totâ securitate fecisse, unde paulò antè populos deterrebant: sed alia ratio exegit [d] has voces, alia invitavit in factum. Nam ut hæc dicerent qui feruntur ista dixisse, opinio falsa, eorum aures & omnium populorum compleverat [e]. Dicebatur enim illo tempore venturos Paulum & Macarium, qui interessent sacrificio, ut cùm altaria solemniter aptarentur, proferrent illi [f] imaginem (38), quam primò in altare ponerent, & sic [g] sacrificium offerretur. Hoc cùm acciperent aures, percussi sunt & animi, & uniuscujusque lingua in hæc verba commota est, ut omnis qui hæc audierat, diceret [h]: « qui inde gustat, de sacro gustat » : & rectè dictum erat, si talem famam similis veritas sequeretur. At ubi ventum est à supradictis, nihil [i] tale visum est, ex eo quòd fuerat paulò antè fama mentita: nihil viderunt oculi christiani quod horrerent: nihil probavit aspectus ex iis, quibus perturbatus erat auditus. Visa est puritas, & ritu solito solemnis consuetudo perspecta est [k]: cùm viderent divinis sacrificiis, nec mutatum quidquam, nec additum, nec ablatum. Pax à Deo commendata, volentibus placuit: quare nullus eorum debet argui, qui de collegio vestro ad pacem transitum fecit: qui fuerant sinistrâ [l] opinione turbati, simplici ac purâ veritate firmati sunt. Nec dicatur de

XII. Calumnia in Macarium conficta.

VARIANTES LECTIONES.

[[a] *Fides adduxerit.*] Hîc finitur liber tertius in MS. S. G. & quæ sequuntur, habentur libro septimo. In MSS. S.T. & P. S. sequentia usque ad illa verba, *Sed ut ad paulò antè dicta redeamus*, habentur hîc, & repetuntur librö septimo; sed pertinent ad huncce librum, suntque ejusdem argumenti ac præcedentia quibus connectuntur, quamquàm extent etiam libro 7. in MS. Colbertino. [[b] *Quibus quasi facile.*] Ità in MS. C. & in MS. S. T. lib. 7. & in MS. S. G. Hîc in MS. S. T. *quibus quale facile:* in editis, *quibus facile.* [[c] *Adventantis unitatis.*] In MS. C. *adventante unitate.* [[d] *Exegit.*] Ità in MS. S. G. in MS. S. T. lib. 7. & in MS. P. S. In MS. C. & S. T. hìc *exigit*, sed legendum, *exegit.* [[e] *Compleverat.*] Ità in MSS. S. G. & C. In MSS. S. T. & P. S. *oppleverat.* [[f] *Illi.*] Ità in MSS. C. S. T. lib. 7. & S. G. In MS. S. T. hîc, & in MS. P. S. *illic.* [[g] *Et sic.*] Ità in MSS. C. S. T. lib. 7. & S. G. In MS. S. T. hîc, & P. S. *sic.* [[h] *Qui hoc audierat, diceret.*] In MS. C. *Qui audierit hoc diceret.* [[i] *Nihil.*] Delevimus particulam *&*, quæ est in MSS. S. T. & P. S. non autem in MSS. C. & S. G. quia superflua. [[k] *Perspecta est.*] In MS. S. T. lib. 7. & P. S. *perfecta est.* [[l] *Sinistrà.*] Ità in MSS. C. & S. G. In MS. S. T. hîc *in istà:* at lib. 7. *sinistræ partis*, & ità etiam in MS. P. S.

ANNOTATIONES.

(38) Proferrent illi imaginem. Imperatoris scilicèt. Nam imperatores pagani imagines seu statuas suas in provincias & civitates mittere consueverant, quas populi religiosè excipiebant & colebant. At christiani imperatores morem hunc sustulerunt. Donatistæ, ut horrorem sacrorum quæ celebrabantur à Catholicis incuterent, fingebant effigiem imperatoris Constantis in eorum altaribus poni consuevisse dùm sacrificium celebraretur, quo nihil odiosius apud Christianos excogitari poterat.

amaro fecisse dulce, aut de dulci amarum. Amaritudo, quæ de falsitate videbatur fuisse nuntiata, in sinu opinionis resedit ac remansit [a]: veritas perspecta oculis, dulcedinem suam in se habens, à falsæ opinionis limitibus separata est. Ergò nec de amaro factum est dulce, nec de dulci amarum; quia & aliud & extrà est quod est visum, & longè fuerat quod videbatur auditum [b]. Quare vides te sine causâ fecisse convitium, fingens pro arbitrio quod voluisti, ut Macarium & Taurinum lacerares. Perdidisti quòd sapiens videris, dùm sensus tuos invidia depravavit, & intelligendi tibi aditus [c] clausit [d].

VARIANTES LECTIONES.

[a *Resedit ac remansit.*] Itá in MSS. C. S. G. S. T. & P. S. lib. 7. At in MSS. S. T. & P. S. hîc, *sed dicta* aut *seducta remansit.* [b] Hîc finitur liber tertius in MSS. S. T. & P. S. Quæ sequebantur in editis, *Sed ut ad paulò antè dicta redeamus, &c.* quæ clauduntur his verbis, *nostrum non potestis damnare judicium*, habentur lib. 7. in omnibus MSS. quia tamen ad argumentum hujus libri tertii pertinent, suntque ejus velut appendix, hîc in editis adjecta sunt: attamen non videntur ad hunc librum pertinere: causam enim Macarii alio modo tractat auctor ac in præcedentibus, & novam retundit Donatistarum rationem, supponens Macarium quem hoc in libro 3. excusarat, non esse innocentem. Quare MSS. auctoritatem secuti, ablegavimus hæc ad librum septimum, qui continet hujusmodi additamenta. At hîc addidimus conclusionem hujus libri quæ à loco suo avulsa extabat in fine libri quarti in MSS. S. G. & P. S. *Quare vides, &c.* [c *Aditus.*] In MS. S. G. *auditus.* [d] In MSS. ad finem libri tertii pro more habetur, *Explicit liber tertius*, & in MS. S. G. additur *sancti Optati.*

LIBER

S. OPTATI AFRI MILEVITANI EPISCOPI,

DE SCHISMATE DONATISTARUM, ADVERSUS PARMENIANUM,

LIBER QUARTUS.

IN hoc quarto volumine indicio Dei ostenduntur qui sint hoc tempore peccatores; & quia Deus per Jeremiam prophetam Judæis irascitur non Christianis; & quia Idola sunt lacus detriti, non Macarius aut Taurinus, sicuti Parmeniano visum est.

I. Argumentum hujus libri.

ATe nobis, frater [a] Parmeniane, de petito milite frustrà calumniam factam esse, apertè dilucidéque monstratum est. Etiam illud disce, quod dixisti de oleo & sacrificio peccatoris, ad vos potiùs pertinere: non enim ille debet esse peccator, quem vos volueritis. Nam & nos vestram præsumptionem possumus imitari, & dicere, vos esse peccatores. Sed facessat ex utraque parte præsumptio [b]: nullus nostrûm humano judicio alterum damnet. Dei est, nosse reum, illius [c] ferre sententiam. Taceamus omnes homines: solus Deus indicet peccatorem, cujus sacrificium sit canina victima, & cujus oleum ungi desideranti ingerat metum [d].

II. Donatistas esse fratres Catholicorum.

Hujus rei apertissimam veritatem, Parmeniane frater, agnosce. Si tamen hoc nomen fraternitatis frequenter à me dictum, libenter audire digneris: fac, ut tibi sit fastidiosum; tamen nobis est necessarium, ne fortè juxta probationem [e] hujus nominis, tacendo rei esse videamur. Si enim tu non vis esse frater, ego esse incipio impius, si de nomine

VARIANTES LECTIONES.

[a *Nobis frater.*] In MS. S. T. *frater nobis.* [b *Facessat ex utraque parte præsumptio.*] Hunc locum restituimus ex MS. S. G. In MSS. S. T & P. S. necnon in editis perperàm omninò, *facite ex utraque parte.* [c *Illius.*] In MS. S. G. *judicis est.* [d *Cujus oleum ungi desideranti ingerat metum.*] In MS. S. G. *cujus oleum videatur esse timendum.* [e *Probationem.*] In MS. S. G. *tot probationes.*

Malach. 2. 10. isto tacuero. Estis enim fratres nostri, & nos vestri, prophetâ dicente: *nonne vos unus Deus creavit, unus pater genuit?* non enim potestis non
Ps. 81. 6. esse fratres, cùm omnibus dictum sit, *Dii estis, & filii altissimi omnes.*
Matth. 23. 9. Et nos & vos qui præceptum unum accepimus, in quo dictum est: *ne vocetis vobis quemquam patrem in terris, quia unus est pater vester in cœlis.* Salvator noster Christus solus natus est Filius Dei: sed & nos & vos
Joan. 1. 11. filii Dei uno modo facti sumus, sicut in Evangelio scriptum est: *venit Filius Dei; quotquot eum receperunt, dedit eis potestatem, ut filii Dei fierent qui credunt in nomine ejus.* Nos & facti sumus & dicimur: vos & facti estis & non dicimini, quia pacifici esse non vultis, nec audire ipsum Filium
Matth. 5. 9. Dei dicentem: *felices pacifici, quia ipsi filii Dei vocabuntur.* Christus ve-
Ephes. 2. 13. niens, Deum & hominem revocavit in pacem, *& fecit ambos unum, tollens medium sepem parietis.* Vos nobiscum, id est, cum fratribus, pacem habere non vultis. Non enim potestis non esse fratres, quos iisdem sacramentorum visceribus una mater Ecclesia genuit, quos eodem modo adoptivos filiós Deus pater excepit. Unde hujus temporis præscius Christus, quia futurum erat ut à nobis hodiè discordaretis, talia dedit orandi mandata, ut vel in oratione unitas remaneret, ut preces jungerent, quos discrepaturæ fuerant partes [a]. Oramus pro vobis, quia volumus; & vos pro nobis; & cùm non vultis: aut dicat unusquisque vestrûm; pater meus qui in cœlis es, & panem meum quotidianum da mihi hodiè, & dimitte mihi peccata, quomodò & ego debitori meo. Igitur si quæ mandata sunt, mutari non possunt; videtis nos non in totum ab invicem esse separatos, dùm & nos pro vobis oramus, volentes; & vos pro nobis oratis, etsi nolentes. Vides, frater Parmeniane, sanctæ germanitatis [b] vincula inter nos & vos, in totum rumpi non posse.

III. Donatistas peccatores esse.

JAM peccator quærendus est, cujus potuit vel oleum timeri, vel sacrificium repudiari. Cesset humana suspicio; utriusque partis præsumptio sileat; quis sit peccator solus indicet Deus. Legimus in XLIX. psalmo
Ps. 49. 16. sub secundo diapsalmate, Spiritum sanctum dixisse: *peccatori autem dixit Deus.* Hoc loco advertenda est tota mentis intentio, & videndum, quis sit peccator. Si enim post quod lectum est, *peccatori autem dixit Deus:* verba hujusmodi sequerentur, & diceret: tulisti arma, processisti castris, stetisti contra hostes in acie: timendum erat militi, quia potuit ipse videri peccator. Aut si diceret: comparasti merces, peregrinatus es, egisti nundinas, lucri causâ quod emeras vendidisti: timendum erat negociatori, quia potuit ipse videri peccator. Aut si diceret: fabricasti navem, struxisti funibus, ornasti velis, opportunos ut navigares captasti ventos: timendum erat nautæ, quia potuit ipse videri peccator. Aut post quod lectum est, *peccatori autem dixit Deus:* si sequerentur hæc verba: dissensio & schisma tibi displicuit, concordasti cum fratre tuo, & cum unâ Ecclesiâ quæ est in toto orbe terrarum, communicasti sep-

VARIANTES LECTIONES.

[[a] *Discrepaturæ fuerant partes.*] In MS. S. G. *discretuti fuerant parietes.* [[b] *Sanctæ germanitatis.*] In MSS. S. T. & P. S. necnon in editis, *sancta gemina:* minùs benè.

rem Eccleſiis & memoriis Apoſtolorum, amplexus es unitatem: ſi hæc ſubſequens lectio contineret, nobis timendum erat, nos eſſe potuimus peccatores. Cùm autem dicit Deus: *ad quid exponis juſtitias meas, & aſſumis teſtamentum meum per os tuum? tu autem contempſiſti diſciplinam, & abjeciſti ſermones meos retrò: ſedens adversùm fratrem tuum, detrahebas, & adverſus filium matris tuæ ponebas ſcandalum. Videbas furem, & currebas cum eo, & cum adulteris portionem tuam ponebas.* Hæc ad vos dicta ſunt omnia. Excuſate vos ab his omnibus, ſi poteſtis. Pſ. 49. 16.

IV. Donatiſtæ diſciplinæ cōtemptores.

A vobis enim contempta eſt diſciplina: ut quid recitas teſtamentum, qui teſtamento non ſervis, in quo deſcripta eſt diſciplina, quam ſervare non vultis? non enim poteſtis dicere, vos eam ſervare [a], contra quam militatis. Deus dicit: *quære pacem, & conſequêris eam*: tu repudiaſti pacem: non eſt [b] contemnere diſciplinam? In Evangelio legitur: *pax hominibus in terrâ bonæ voluntatis:* tu nec voluntatem bonam vis habere nec pacem: non eſt contemnere diſciplinam? Item in pſalmo CXXXII. legitur: *ecce quàm bonum eſt & jucundum, habitare in unum:* in unum habitare cum fratribus non vis: non eſt contemnere diſciplinam? Chriſtus dicit in Evangelio: *qui ſemel lotus eſt, non habet neceſſitatem iterùm lavandi:* tu rebaptizando iterùm lavas: non eſt contemnere diſciplinam? Deus dicit: *ne tetigeritis Chriſtos meos, neque in prophetas meos manum miſeritis:* vos tot ſacerdotes Dei honoribus expoliaſtis: non eſt contemnere diſciplinam? Chriſtus dicit: *inde ſcio quia diſcipuli mei eſtis, ſi vos invicem diligatis:* odio nos habetis, fratres utique veſtros: nec apoſtolos imitari voluiſtis, à quibus etiam negator dilectus eſt Petrus: non eſt contemnere diſciplinam? exponis juſtificationes Dei, & aſſumis teſtamentum ejus per os tuum: teſtamentum recitas, & teſtamento non ſervis, in quo deſcripta eſt diſciplina: quomodò dicis: quære pacem, cùm non habeas pacem.

Pſ. 33. 15. Luc. 2. 14. Pſ. 132. 1. Joan. 13. 10. Pſ. 104. 15. Joan. 13. 34.

V. Donatiſtæ calumniatores, detractores, ſcandalorum auctores.

ELECTI eſtis, qui ſedentes populum doceatis (1), & detrahitis no-

VARIANTES LECTIONES.

[a *Servare.*] In MSS. S. T. & P. S. *ſervaſſe.* [b *Non eſt.*] In MS. S. G. *utique hoc eſt:* & ità deinceps.

ANNOTATIONES.

(1) ELECTI ESTIS QUI SEDENTES POPULUM DOCEATIS. Nam, ut aït modò Optatus, *populus in Eccleſiâ non habet ſedendi licentiam.* Hoc ſolis antiſtibus qui populum docebant erat conceſſum in eccleſiis Africanis, ut præter Optatum docet Auguſtinus l. 50. homil. hom. 26. tract. 19. & 112. in Joannem, in expoſ. pſ. 147. & alibì paſſim. Nihilominùs alia conſuetudo obtinebat in quibuſdam tranſmarinis eccleſiis, ut diſcimus ex eodem Auguſtino l. de catech. rudibus c. 13. ubi conſulit iis qui docent alios, ut aliquandò eis *oblatâ ſeſſione ſuccurrant, quamquàm*, inquit, *ſine dubitatione meliùs fiat ubi decenter fieri poteſt, ut à principio ſedens audiat, longéque conſultiùs in quibuſdam eccleſiis tranſmarinis, non ſolùm antiſtites ſedentes loquuntur ad populum, ſed ipſi etiam populo ſedilia ſubjacent.* Alius ergò mos erat quarumdam ſaltem eccleſiarum tranſmarinarum, alius Africanarum: in illis non ſolùm antiſtites loquentes ſedebant, ſed & auditores; in his verò è contrà ſoli antiſtites ſedebant cùm populum alloquebantur; populus verò ſtans audiebat. Attamen S. Auguſtinus homil. 26. ſuprà laudatâ, teſtatur: *ſe in gratiam eorum qui aut pedibus dolebant, aut aliquâ corporis inæqualitate laborabant, conſilium dediſſe & quodammodo ſupplicaſſe; ut quando aut paſſiones prolixæ aut certæ aliquæ lectiones longiores legebantur, qui ſtare non poterant, humiliter & cum ſilentio ſedentes attentis auribus audirent quæ legebantur.*

bis, utique fratribus vestris. Quoniam (sicut suprà dixi) una nos mater Ecclesia genuit, unus nos Deus pater excepit; & tamen scandala contra nos ponitis, mandando singulis, ne nos salutent: ne à nobis dignationem accipiant (2). Considerate verba superbiæ vestræ: considerate tractatus: considerate mandata: actus quoque vestros revolvite [a]. Nullus vestrûm est, qui non convitia nostra suis tractatibus misceat: qui non aliud initiet, aliud explicet. Lectiones dominicas incipitis, & tractatus vestros ad nostras injurias explicatis: profertis Evangelium, & facitis absenti fratri convitium: auditorum animis infunditis [b] odia, inimicitias docendo suadetis: hæc omnia dicendo, contra nos scandala ponitis. Ergò unicuique vestrûm dictum est: *sedens adversùs fratrem tuum detrahebas, & adversùs filium matris tuæ ponebas scandalum.* Dùm peccatorem arguit, & sedentem increpat Deus, specialiter ad vos dictum esse constat, non ad populum, qui in Ecclesiâ non habet sedendi licentiam. Vides ergò proculdubiò vobis imputari debere cùm dicit Deus: *sedens adversùs filium matris tuæ, ponebas scandala.* Unam matrem nos habere jam toties comprobavi: nec vos negare potestis, qui contrà nos scandala ponitis, dùm aliqui vestrûm & non intellectas proferunt lectiones: ut auferant etiam illud, quod inter omnes solet esse commune, salutationis videlicèt officium. Nam & vos ipsi aliqui in perfunctoriâ salutatione oscula denegatis solita: & docentur multi, ne ave dicant cuiquam nostrûm: & videntur sibi hoc de lectione, sed non intellectâ, mandari,
1. Cor. 5. 11. ignorantes de quibus Apostolus hoc dixerit: *cum his nec cibum capere:*
2. Joan. 10. *ave illi ne dixeritis: serpit enim eorum sermo velut cancer.* Dixit hoc de hæ-
2. Tim. 2. 17. reticis, quorum cœperat illis temporibus vitiosa esse doctrina: qui subtili seductione verborum, morbis obscurè serpentibus corrumperent fidei sanitatem; ut Marcion, qui ex episcopo apostata factus, inducebat duos Deos & duos Christos; ut Praxeas [c], qui argumentabatur Patrem passum esse, non Filium; ut Valentinus, qui conabatur carnem Christo subducere. Horum est sermo, qui habuit cancer [d] ad fidei membra vexanda.

VARIANTES LECTIONES.

[[a] *Revolvite.*] Hìc in MSS. & in editis habentur hæc verba: *Invenietis oleum vestrum timuisse, qui rogabat*; sed non suo loco: nec enim cohærent cum præcedentibus & sequentibus, iisque omissis series orationis optimè se habet. [[b] *Infunditis.*] In MSS. S T. & P. S. *infigitis.* [[c] *Praxeas.*] In MSS. omnibus & in editis hîc habetur *Ebion* pro *Praxeà.* Sed erroris istius, Patrem passum esse, auctor fuit *Praxeas* non *Ebion. Praxeas* etiam nominatur ab Optato l. 1. Et l. 5. in MSS. S. T. & P. S. pro *Ebione* legitur *Praxeas: apud Praxeam Patripassianum, qui ex toto Filium negat, & Patrem passum esse contendit.* Ex his restituimus *Praxeam* pro *Ebione*, quamquàm hoc loco MSS. codicum auctoritate destituti. Fortè in his omissa est una aut altera linea, & legendum, *ut Ebion qui Christum dicebat esse merum hominem: ut Praxeas qui argumentabatur Patrem passum esse.* [[d] *Qui habuit cancer.*] In MS. S. G. *quem habuit cancer.* In editis, *qui habuit cancrum.*

ANNOTATIONES.

(2) DIGNATIONEM ACCIPIEBANT. Dignatio hîc humanitatis officium. Symm. l. 9. ep. 63. *sed licèt me officii ordin: & dignatione praverteris, &c.*

Talis

Talis ſermo eſt & Scorpiani [a] hæretici (3), qui negabat debere eſſe martyria: ſcilicèt venena ſua ſibi ſervent, nec eorum relatio auditorum intellectus ſimplices vel leviter vexet. Hujus igitur ſermo eſt, qui vitandus eſt, ne ſerpat ſicut cancer. Dictum eſt hoc & de Arrio, qui conabatur docere Filium Dei ex nullis ſubſtantiis factum eſſe, non ex Deo natum: cujus doctrina, niſi in Nicæno concilio à trecentis decem & octo epiſcopis diſſiparetur, pectora multorum ſicuti cancer intraverat. Dictum eſt hoc de Photino præſentis temporis hæretico, qui Filium Dei auſus eſt dicere, tantummodò hominem fuiſſe, non Deum. Potuit hoc & de vobis dici, quia veſter ſermo animis & auribus aliquorum non leve intulit cancer. Veſter enim ſermo eſt, quem ad pacis filios habetis; dùm dicitis: « periiſtis, attendite poſt vos; peribit anima veſtra; quamdiù vos tenetis »? Sic feciſtis de fidelibus pœnitentes: ſic mortificaſtis in ſacerdotibus honores. Ecce & veſter ſermo eſt, qui ſerpit velut cancer hodiè, ut ſalutatio & convictus [b] prohibeatur. Noſter ſermo quid tale facere potuit? qui ſimplici doctrinâ filios pacis retinemus: non alienos ſeducimus, nec quemquam exterminamus. Manifeſtum eſt igitur, vos contra nos quotidiè ſcandala ponere: & longum eſt percurrere omnes modos, quibus nobis detrahitis, & omnia quibus ſcandala ponitis.

VI. Donatiſtæ fures; & quâ ratione.

NAM & cùm dicit: *videbas furem & concurrebas cum eo:* de quâ re hoc putatis dictum eſſe? numquid de ſubducto veſtimento aut de involato [c] gremio, aut de aliquibus rebus, quæ ablatæ vel lucra vel damna inter homines faciunt? equidem ſunt & iſta prohibita: ſed in hac lectione illa furta increpat Deus, quæ ſibi ſunt facta. Quæritis quæ furta ſunt Deo facta? apud vos inveniuntur. Poſſeſſio Dei, eſt turba fidelium, ex quâ quotidiè fur diabolus cupit aliquid involare: Chriſtiani aut Chriſtianæ [d] vult vel mores ex aliquâ parte corrumpere, & ſi non totum hominem, ſed quodcumque de homine rapere. Talem furem cùm videatis contra nos vim facere, veſtris operibus adjuviſtis; nam neminem fugit, quòd omnis homo qui naſcitur, quamvis de parentibus chriſtianis naſcatur, ſine ſpiritu immundo [e] eſſe non poſſit, quem neceſſe ſit ante ſalutare lavacrum, ab homine excludi & ſeparari. Hoc exorciſmus operatur,

VARIANTES LECTIONES.

[a *Scorpiani.*] In MSS. S. T. & P. S. *Corpiani.* [b *Convictus.*] In MS. S. G. *conventus.* [c *Involato.*] In MS S G. *inviolato*; ſed perperàm. [d *Chriſtiani aut Chriſtianæ.*] In MS. S. G. *qui in quovis in Chriſtiano aut Chriſtianâ.* [e *Immundo.*] In MS. S. T. *mundi:* minùs benè.

ANNOTATIONES.

(3) SCORPIANI HÆRETICI. Deluſus videtur hoc in loco Optatus inſcriptione libri Tertull. adversùs hæretic. qui martyriis obtrectabant, quem *Scorpiace* Tertullianus inſcripſit. Hinc fortè putavit Optatus, hæreticum illum quem aggreditur, vocitatum fuiſſe *Scorpianum.* Cùm tamen Tertullianus initio libri *Scorpios* vocet hæreticos, & profiteatur ſe *Gnoſticos, Valentinianos, alioſque martyriorum refragatores, qui tempore perſecutionis ebulliebant,* non autem privatum ullum hæreticum inſectari, atque ut adversùs beſtiolas iſtas ſuis mederetur *Theriacam promptam ſtylo temperare.* Nullus ergò fuit *Scorpianus* neque *Corpianus* hæreticus Tertulliano, ſed meritò dicti ſunt ab illo *Scorpiones,* hæretici illi qui martyrio refragabantur.

T

per quem spiritus immundus depellitur[a], & in loca deserta fugatur. Fit
domus vacua in pectore credentis, fit domus munda: intrat Deus &
1. Cor. 3. 16. habitat, Apostolo dicente: *vos estis templum Dei, & in vobis Deus habitat.* Et cùm Deo unusquisque plenus sit, de quo [b] fur diabolus aliquid
involare contendit: vos rebaptizando exorcizatis hominem fidelem, &
dicitis Deo habitanti: maledicte exi foras: ut compleatur quod à Deo
Ezech. 11. 19. dictum est per prophetam Ezechielem: *& maledicebant mihi in populo
meo, propter plenam manum hordei & buccellam, ut occiderent animas quas
non oportuit mori, dùm annuntiant populo meo vanas seductiones.* Audit
ergò Deus injurias non sibi debitas, & hujusmodi habitaculum deserit:
& homo, qui Deo plenus in Ecclesiam intraverat, egreditur vas inane.
Diabolus qui volebat quasi fur aliquid involare[c], adjutus operibus vestris, videt totum suum factum esse, unde volebat paululum aliquid tol-
Ps. 49. 18. lere: ergò de vobis dixit Deus: *videbas furem, & concurrebas cum eo:* de-
Matt. 12. 43. nique in Evangelio sic scriptum est: *cùm autem Deus deseruerit hominem,
remanet vas inane; spiritus autem immundus errans per loca deserta, jejunus
dicit, domus mea vacua est:* hoc est dicere, qui me excluserat, exclusus
est: *revertar illuc & habitabo: & adducit secum alios septem sæviores, &
habitabit illic, & erunt hominis illius pejora novissima, quàm quod fuerunt
prima:* hoc est: *videbas furem, & concurrebas cum eo, & cum mœchis particulam tuam ponebas.* Hæreticos dicit mœchos, & mœchas ecclesias illorum; quas aspernatur & repudiat Christus in canticis canticorum:
Cant. 6. 8. quasi dicat, quid mihi colligitis non necessarias? *una est dilecta mea,
una est sponsa mea, una est columba mea*, id est, Catholica: in quâ & vos
cùm esse possetis, rebaptizando inter mœchos [d] particulam habere voluistis. Et quoniam vos esse peccatores, divino testimonio manifestissimè comprobatum est: etiam illud ostensum est, tua auxilia contra te
militasse: in auxilium enim adduxeras [e] prophetam, in quo lectum est:
Esai. 66. 3. *sacrificium peccatoris, quasi qui victimet canem* (4). Jam peccatores vos esse,
si pudor est ullus, cum dolore recognosce[f].

VII. Quo sensu dictum sit illud *oleum peccatoris non ungat caput meum.*

Ps. 140. 5. 1. Reg. 16. ETIAM illud disce, cujus vox sit: *oleum peccatoris non impinguet caput
meum:* tu enim non intellexisti, cujus hæc vox sit, utique Christi, qui
necdùm unctus fuerat, cùm rogaret, ut oleum peccatoris non impinguaret [g] caput ejus. Hæc tu non intelligens, dixisti: «quià David propheta
timuit oleum peccatoris». A Samuele jamdudùm perunctus [h] fuerat qui
cantabat; non fuit ratio ut iterùm ungeretur: ergò vox est Christi di-

VARIANTES LECTIONES.

[a *Depellitur.*] In MS. S. G. *repellitur.* [b *De quo.*] In MS. S. G. *unde.* [c *Involare.*] In MS. S. G. additur, *de homine.* [d *Mœchos.*] In MS. S. G. additur *hæreticos.* [e *Adduxeras.*] In MSS. S. Th. & Ph. S. *addideras.* [f *Si pudor est ullus, cum dolore recognosce.*] In MS. S. G. *si ullus est pavor, cum pudore cognosce.* [g *Impinguaret.*] In MSS. S. T. & P. S. *inquinaret.* [h *Perunctus.*] In MS. S. G. *puero Dei unctus.*

ANNOTATIONES.

(4) VICTIMET CANEM. Canis ità vile Hebræis animal, ut ne pretium quidem ejus in templo recipi posset;

centis: *oleum peccatoris non ungat*[a] *caput meum.* Preces sunt, non jussiones; desideria sunt, non præcepta: nam si jussio esset, diceret: *oleum peccatoris non unget*[b] *caput meum.* Vox igitur est Filii Dei jam tunc metuentis oleum peccatoris incurrere[c], id est, cujusque hominis; quia nemo est sine peccato[d], nisi solus Deus. Ideò Filius ejus timuit oleum hominis, quia fœdum fuerat, ut Deus ab homine ungeretur. Ideò deprecatur[e] Patrem, ut non ungatur ab homine, sed ab ipso Domino Patre. Petit ergò Filius: videamus an consenserit Pater. Hoc Spiritus sanctus indicat & manifestat in psalmo XLIV. ubi ait ad ipsum Filium: *unget te Dominus Deus tuus oleo exultationis aliter à consortibus tuis.* Consortes fuerant Judæorum sacerdotes & reges, quos singulos unctos ab hominibus constat. Sed quia Filius à Patre, Deus à Deo, erat ungendus, secundùm quod Filius petiit, Spiritus promissa nuntiavit, & complevit Pater in Jordane: quò cùm veniret Filius Dei, Salvator noster, ad Joannem ostensus est his verbis: *ecce agnus Dei: hic est qui tollit peccata mundi.* Descendit in aquam, non quia erat quod in Deo mundaretur, sed superventurum oleum aqua debuit antecedere, ad mysteria[f] initianda & ordinanda, & implenda baptismatis: lotus, cùm in Joannis manibus haberetur, secutus est ordo mysterii, & complevit Pater quod rogaverat Filius & quod nuntiaverat Spiritus sanctus. Apertum est cœlum Deo patre ungente, spiritale oleum statim in imagine columbæ descendit, & insedit capiti ejus, & perfudit oleo[g], unde cœpit dici Christus, quandò unctus est à Deo Patre; cui ne manûs impositio[h] defuisse videretur, vox audita est Dei de nube dicentis: *hic est Filius meus, de quo benè sensi, hunc audite.* Hoc est igitur quod lectum est: *oleum peccatoris non ungat caput meum.* Rationem veritatis, frater Parmeniane, vel serò addisce, quoniam nunc tempus invenisti discendi[i].

Ps. 140. 5. *Ps. 44. 8.* *Joan. 1. 30.* *Matt. 3. 17.* *Ps. 140. 5.*

VIII. Hæretici propriè filii adulterorum.

ET illud quod in Salomone prophetâ lectum esse dixisti: *filios adulterorum inconsummatos* (5), *& spuria vitulamina* (6) *altas radices dare non posse:* hoc & simpliciter dictum esse intelligi potest. Unde si figuram fa-

Sap. 3. 16. *Sap. 4. 3.*

VARIANTES LECTIONES.

[a *Ungat.*] Ità in MSS. S. T & S. G. & sic legendum juxtà versionem Septuaginta Interpret. [b *Unget.*] In MS S. T. *ungat.* In MS. S. G. *impinguet*; sed perperàm. [c *Oleum peccatoris incurrere.*] In MS. S. G. *ne homo ejus oleum peccatoris incurreret.* [d *Nemo est sine peccato.*] In MS. S. T. *nemo non est peccator.* [e *Deprecatur.*] In MS. S. G. *precatur.* [f *Mysteria.*] In MS. S. T. *ministeria:* & infrà, *ministerii* pro *mysterii.* [g *Perfudit oleo*] In MSS. S. T. & P. S. *perfudit eum.* In MS. S. G. *perfudit oleum:* legendum *oleo.* In MS. S. T. post hæc additur, *& digesta est*; in MS. S. G. *& digestum est.* Istud ut potè superfluum omisimus. [h *Manûs impositio.*] In MSS. S. T. & P. S. *manus imposita.* [i *Tempus invenisti discendi.*] In MSS. S. T. & P. S. *tempus est invenire discendi.*

ANNOTATIONES.

(5) INCONSUMMATOS. Ità restituimus ex MSS. Malè in editis, *consummatos.* In græco Sapientiæ τέκνα δὲ μοιχῶν ἀτέλεστα ἔσται. Vox græca ἀτέλεστα, sicut latina, *inconsummatos* significare potest, aut *imperfectos*, aut *prophanos*, ac *sine sacrificio.*

(6) VITULAMINA. Ità latinus interpres cap. 4. v. 3. deceptus ambiguitate vocis græcæ μοσχεύματα, quæ *vitulos* significat & stolones seu propagines, ut videre est apud Theophrastum aliosque rei rusticæ scriptores.

cias, veros adulteros excusasti (7). Sed fac, ut figuraliter dictum sit: hoc de hæreticis dictum est, apud quos sunt sacramentorum falsa connubia [a]; & in quorum choris iniquitas invenitur; ubi in exterminium fidei corrupta sunt semina. Dùm Valentinus Filium Dei in phantasmatis, non in carne fuisse contendit, fidem suam suorumque corrupit. Nativitatis eorum semen exterminatum est, qui non crediderunt Filium Dei in carne natum de virgine Mariâ, & passum in carne.

IX. Prophetiam Jeremiæ de populo derelinquente fontem vivum & sibi fodiente lacus detritos de Judæis idola sequentibus non de aquâ baptismatis intelligendam.

NAM & illud quod in Jeremiâ prophetâ te legisse commemoras, exhorruisse cœlum quòd duo maligna fecerit populus Dei, ut *derelinquerent fontem aquæ vivæ, & foderent sibi lacus detritos, qui non possent aquam continere.* Legisti quidem, sed ut se res habent, intelligere noluisti, studio criminandi ad convitium Catholicorum cuncta componens, multùm ad arbitrium tuum declinare [b] conatus es. Si enim putas per prophetas sic dicta esse omnia, ut ad tempora nostra pertineant: excusasti [c] Judæos, de quibus hæc dicta esse constat, qui dimiserunt Deum vivum, Deum verum, Deum qui illis beneficia præstitit: & fecerunt sibi Idola, hoc est, lacus detritos, qui non possunt aquam continere. In Deo perennis majestas exundat, sicut in fonte, qui largiter fluentibus venis exuberat [d]: Idola verò si non fiant, non sunt, & lacus si non fodiantur, sinus capaces habere non possunt: lacus sine arte & ferramentis cavari non potest: nec Idolum sine artifice fieri potest. Jer. 2. 13. In Idolis virtus naturalis nulla est, sed hominum errore adjungitur & applicatur: æstimatur in Idolo virtus quæ illic nata non est: lacus est iste [e] detritus, cujus fabrica vitiata est [f], ut aquam nec de se habeat, & acceptam continere non possit: sic & Idolum nec de se est aliquid, & dùm colitur nihil est. Hoc est quod dixit Deus: duo mala fecisse populum suum, quia dereliquerunt fontem aquæ vivæ, & effossos ac detritos sibi fecerunt lacus. Etenim Judæorum populus deseruerat veram aquam: non noverat majestatem Dei: & Idolorum inquinatam sectatus fuerat religionem. Hoc est, quod dolet Deus: hoc est quod dicit cœlum exhorruisse. Nam & per Esaïam prophetam idem Dei dolor

Esai. 1. 2. est, dùm in hoc duo testatur elementa, dùm ait: *audi cælum, & percipe auribus terra: filios generavi & exaltavi: ipsi autem me dereliquerunt.*

VARIANTES LECTIONES.

[a *Connubia.*] In MS. S. G. *convivia.* [b *Declinare.*] In MS. S. T. *destinare.* [c *Excusasti.*] In MSS. S. T. & P. S. & in editis, *excusa tu.* [d *In Deo, &c.*] Locus hic restitutus ex MS. S. G. corruptissimus erat in MSS. S. T. P. S. & in editis: sic enim habebant: *Ideò perennis malè destans exultant; sicut in fonte aqua largiter defluentibus venis exuberant.* Quì legendum foret nisi ope codicis, nullus divinare potuisset. [e *Iste.*] In MSS. *arte*; sed *iste* legendum esse docet hujus loci sententia. [f *Vitiata est.*] In MS. S. G. *vexationes.* In MS. S. T. *vexatio est:* emendandum *vitiata est.* Nonnulla etiam alia hoc in loco emendavimus ex collatione MSS. & conjecturis.

ANNOTATIONES.

(7) VEROS ADULTEROS EXCUSASTI. Trahens scilicèt in sensum spiritualem quod in ipsos dictum est.

Quare

Quare non de hac lectione aliquid [a], frater Parmeniane, dixisti? an quia hîc non est aqua nominata? Intelligeris enim studio criminandi sic pulsasse [b] legem, ut ubicumque aquam scriptam legeris, præstigiis quibusdam ad invidiam colligeres, & everriculo [c] quodam malitiæ argumentorum intexto, ad te omnia quæ sunt bona traxisti. Nam qualis est tuus intellectus in hoc capitulo Jeremiæ, cùm clamet Deus se desertum esse, *Jerem. 2.* & sic effossos lacus: pro se irascitur, non pro re suâ. Aqua enim baptismatis res Dei est, non Deus: & si putatis desertos esse, quandò apud vos fuerunt, qui apud nos baptizati sunt, meritò vestri desertores ad nos venire viderentur. Probatum est ergò, te non contra nos, sed contra vos dixisse, quod à te dictum est de oleo & sacrificio peccatoris.

VARIANTES LECTIONES.

[a *Aliquid.*] Deest in MS. S. G. [b *Pulsasse.*] In MS. S. G. *palpasse.* [c *Everriculo.*] In MSS. S. T. & P. S. *curriculo*; sed multo rectiùs ut in MS. S. G. *everriculo.*

S. OPTATI AFRI MILEVITANI EPISCOPI,

DE *SCHISMATE DONATISTARUM,* *ADVERSUS PARMENIANUM,*

LIBER QUINTUS.

IN hoc quinto libello ostenditur quia in baptismate homines operantur, & quia Deus lavat, & Christus ejus dat quod in baptismate accipitur, & quia rebaptizati regnum Dei possidere non possunt, & quia perdiderunt vestem nuptialem.

I. Ex principiis Parmeniani sequi unũ esse baptisma.

TRADITORES legis qui fuerint [a] & auctores schismatis, in primo libro manifestissimis documentis ostendimus, & apud nos esse unam veram Ecclesiam catholicam secundo monstravimus: tertio verò probavimus, quæ asperè [b] facta esse dicuntur, ad nos minimè pertinere, & vos magis peccatores esse indicio divino docuimus. Jam de baptismate hoc loco dicendum est: in quâ re, quæ nunc agitur, quæstio tota consistit, quod baptisma vestra violavit audacia, dùm id voluistis iterare [c], quod semel mandavit Christus esse faciendum [d]. Quod nec tu negas, frater Parmeniane, qui [e] in principio tractatus tui, multa contra vos pro nobis, quæ sunt nostra, dixisti. Commemorasti enim in comparatione baptismatis, semel factum esse diluvium; & unam circumcisionem fuisse ad populum Judæorum. Et cùm hæc initio dictionis tuæ tractaveris [f], in processu tractatûs tui tamen [g] horum immemor factus es, inducendo duas aquas, & de aquâ [h] verâ & falsâ dicturus, prin-

VARIANTES LECTIONES.

[[a] *Traditores legis qui fuerint.*] Itá incipit hic liber in MS. S. G. In MSS. S. T. & P. S. *Nam & qui fuerunt traditores & auctores, &c.* In quibusdam editionibus, *Jam & qui fuerint traditores.* [[b] *Asperè.*] In MSS. S. T. & P. S. *aspera.* [[c] *Iterare.*] In MS. S. G. *iterari.* [[d] *Esse faciendum.*] Hæc supplevimus ex MS. S. G. [[e] *Qui.*] Itá in MS. S. G. In aliis, *quia.* [[f] *Tractaveris.*] In MSS. S. T. & P. S. additur *malè:* in postremá editione, *latè.* Utrumque videtur superfluum. [[g] *Tamen.*] Deest in MS. S. G. [[h] *Et de aquà.*] Hîc in MSS. inseritur vox *argumentis*, quæ non cohæret cum orationis serie.

cipium sermonis tui insipienter præstruens [a] (1) ordinasti: infirmando, confirmas [b] sancti baptismatis unionem. De circumcisione Judaïcâ, quasi fundamentum jactare voluisti, quod [c] baptisma Christianorum in Hebræorum circumcisione fuerat adumbratum: defendisti Catholicam dùm impugnas. Etenim [d] in progressu [e] tractatûs tui, alterum te inanire professus es, ut alterum replere videreris. Extra hæreticorum baptisma [f], dùm dicis alterum & alterum; licèt diversa ostendere conatus sis, non possis negare, quia duo sunt; ex quibus dùm conaris auferre alterum, laborasti ut de secundo quasi primum facere videreris. Circumcisio autem [g] ante adventum [h] baptismatis in figurâ præmissa est, & à te tractatum est, apud Christianos duas esse aquas: ergò & apud Judæos duas circumcisiones ostende; alteram meliorem, pejorem alteram. Hoc si quæras, non poteris invenire: Abrahæ prosapia [i], quâ Judæi censentur, hoc sigillo se insigniri gloriantur: ergò talis debet veritas sequi, qualis ejus imago præmissa est. Nam & Deus, qui voluit ostendere rem singularem [k] post esse debere insequente veritate; non de auriculâ, non de digito voluit aliquid tolli; sed ea pars corporis electa est, unde peritomen [l] semel ablatum salutare in illis faceret [m] signum, quod non potest iterùm fieri [n]. Semel enim factum servat salutem: si iterùm fiat, potest [o] afferre perniciem: sic & baptisma Christianorum, Trinitate confectum, confert gratiam: si repetatur, facit vitæ jacturam. Quid tibi igitur placuit, frater Parmeniane, rem singularem proponere, & contra hanc licet diversa duo baptismata comparare, unum verum, alterum falsum? sic enim posteà disputasti, duas aquas esse, cùm vobis unam vindicans veram, alteram [p] nobis mendacem ascribere voluisti. Post hoc etiam Cataclysmi fecisti mentionem: erat quidem imago baptismatis, ut inquinatus totus orbis, demersis peccatoribus, lavacro interveniente, in faciem pristinam [q] mundaretur. Sed qui posteà dicturus eras, extra hæreticorum morbidos fontes, esse etiam aliam aquam, id est, mendacem,

VARIANTES LECTIONES.

[[a] *Præstruens.*] Ità in MS. S. G. In MS. S. T. *præstringens.* In MS. P. S. *perstringens.* [[b] *Confirmas.*] In MS. S. G. *confirmans.* [[c] *Quod.*] In MS. S. G. *quia.* [[d] *Etenim.*] In MS. S. T. *Sed enim.* [[e] *Progressu.*] In MS. S G. *processu.* [[f] *Baptisma.*] Ità in MS. S. T. In MS. S. G. & in editis, *baptismata.* [[g] *Autem.*] Hæc particula deest in MS. S. T. [[h] *Adventum.*] Supplevimus istud ex MS. S. G. [[i] *Prosapia.*] In MSS. S. T. & P. S. vitio amanuensium, *pro sapientiâ.* [[k] *Rem singularem.*] In MS. S. T. *singularem.* [[l] *Unde peritomen.*] Ità in MS. S. G. In MSS. S. T. & P. S. *deperitomen*, omissis duabus primis litteris. Hinc vitiosè omninò in editis *deperire* vel *deperiri ut.* [[m] *Faceret.*] In MSS. S. T. & P. S. *faciat.* [[n] *Quod non potest iterùm fieri.*] In MS. S. G. *Et sic ut non possit iterùm fieri.* [[o] *Potest*] In MS. S. G. *possit.* [[p] *Alteram.*] Supplevimus hanc vocem ex MS. S. G. [[q] *In faciem pristinam.*] In MS. S. T. *in facie pristinâ.* [[r] *Qui.*] In MS. S. G. *quid*; malè.

ANNOTATIONES.

(1) INSIPIENTER PRÆSTRUENS. Id est, cùm duas aquas in processu tractatûs tui inducturus esses, proposito tuo infeliciter præstruxisti, dùm dicis unicum esse diluvium & unicam circumcisionem, quæ sunt figuræ baptismatis.

contra veram: ut quid Cataclysmum (quod semel fuit [a]) commemorare voluisti? Si ità est, ostende priùs duas arcas etsi [b] non similes, & duas Genes. 8. columbas dispares diversos ramos ore suo portantes, si aquam veram & falsam probaturus es. Aqua igitur sola & vera illa est, quæ non de loco, non de personâ, sed de Trinitate condita est: & quia dixisti, & aquam esse mendacem, etiam hoc [c] disce, ubi eam poteris invenire: apud Praxeam [d], Patripassianum, qui ex toto Filium negat, & Patrem passum esse contendit. Et cùm sit Filius Dei veritas, sicut ipse testatur Joan. 14.6. dicens: *ego sum janua, & via, & veritas*: ergò Filius Dei est veritas; ubi ipse non est, mendacium est: cùm apud Patripassianum [e] non est Filius, non est veritas [f]; & ubi veritas non est, ibi est aqua mendax. Quare vel serò desine confingere crimina; & quod in Patripassianos dictum est, in Catholicos noli transferre. Nunc quoniam manifestè monstratum est, à nobis & pro vobis dici potuisse, quod de diluvio & circumcisione locutus es: consequens est ostendere, quomodò laudem baptismatis ità dixeris, ut in ea multa pro nobis & pro vobis, aliquid tamen contra vos: pro utrisque illud est, quod & nobis & vobis [g] commune est: ideò & vobis, quia ex nobis existis. Denique & apud vos & apud nos una est ecclesiastica conversatio, communes lectiones, eadem fides, ipsa fidei sacramenta, eadem mysteria. Benè igitur laudasti baptisma: quis enim fidelium nesciat, singulare baptisma, virtutum esse vitam, criminum mortem, nativitatem immortalem, cœlestis regni comparationem, innocentiæ portum, peccatorum (ut & tu dixisti) naufragium. Has res unicuique credenti [h], non ejusdem rei operarius, sed credentis fides & Trinitas præstat.

II. In baptismate Trinitatem, non ministri personam operari.

Deinde quæris, quid in laude baptismatis contra vos dixeris? audi; sed priùs est fatearis, quod omnes negare minimè poteritis. Dicitis enim Trinitatem pro nihilo haberi, ubi non interfuerit [i] vestra præsentia. Si nobis derogatis, vel Dominum reveremini, qui in Trinitate prior est; qui cum Filio suo & Spiritu sancto omnia operatur & complet, etiam & illic ubi non fuerit humana persona. Tu verò, frater Parmeniane, in laude aquæ de Genesiorum lectione dixisti, aquas primùm vivas animas edidisse: numquid suâ sponte eas generare potuerunt? numquid non & illic fuerat tota Trinitas? utique & illic fuerat Deus pater, qui Genes. 1. 20. jubere dignatus est, qui dixit: *educant aquæ natantia, volatilia, &c.* Ibid. 2. Quod si sine operante fieret quod factum est, diceret Deus: *educite aquæ:* ibi erat ergò Filius Dei qui operabatur: ibi erat Spiritus sanctus,

VARIANTES LECTIONES.

[[a] *Fuit.*] In MSS. S. T. & P. S. *fit.* [[b] *Etsi.*] In MSS. S. T. & P. S. *&.* [[c] *Hoc.*] In MSS. S. T. & P. S. *hanc.* [[d] *Apud Praxeam.*] Nomen *Praxea* reperitur in MSS. S. T. & P. S. sed deest præpositio *apud*, & ejus loco habetur, *aut Flavionem.* In MS. S. G. deest nomen *Praxeæ*, & habetur *apud Ebionem.* At non Ebionis, sed Praxeæ fuit error iste. [[e] *Patripassianum.*] In MS. S. G. *Patripassianos.* [[f] *Non est veritas.*] In MSS. S. T. & P. S. *non est nec veritas*, quod cùm durius sit, secuti sumus codicem S. G. ubi deest particula *nec.* [[g] *Et vobis.*] Desunt in MSS. S. T. & P. S. [[h] *Credenti.*] Addita est hæc vox ex MS. S. G. [[i] *Interfuerit.*] In MS. S. G. *fuerit.*

sicuti

ſicuti lectum eſt: *& Spiritus Dei ſuperferebatur ſuper aquas*. Nihil illic video quartum, nihil minus à tribus; & tamen natum[a] eſt quod Trinitas operata eſt: & non ibi fuiſtis: aut ſi ſine vobis nihil debet licere Trinitati, revocate piſces in originem: jam volantes aves fluctibus mergite, ſi vobis abſentibus nihil debet Trinitas operari[b].

CUM ergò[c] dixeris & unum fuiſſe diluvium, & circumciſionem repeti non poſſe; & nos docuimus cœleſte munus unicuique credenti à Trinitate conferri, non ab homine: quid[d] vobis viſum eſt, non poſt nos, ſed poſt Trinitatem, baptiſma geminare? cujus de ſacramento non leve certamen innatum eſt, & dubitatur, an poſt Trinitatem in eadem Trinitate hoc iterùm liceat facere. Vos dicitis, licet: nos dicimus, non licet: inter licet veſtrum, & non licet noſtrum, nutant & remigant animæ populorum. Nemo vobis credat, nemo nobis: omnes contentioſi homines ſumus. Quærendi ſunt judices: ſi Chriſtiani, de utraque parte dari non poſſunt; quia ſtudiis veritas impeditur. De foris quærendus eſt judex: ſi paganus, non poteſt chriſtiana noſſe ſecreta: ſi Judæus, inimicus eſt chriſtiani baptiſmatis: ergò in terris de hac re nullum poterit reperiri judicium; de cœlo quærendus eſt judex. Sed ut quid pulſamus ad cœlum, cùm habeamus hîc in Evangelio teſtamentum[e]? Quia hoc loco rectè poſſunt terrena cœleſtibus comparari: tale eſt quod quivis hominum habens numeroſos filios, quamdiù pater præſens eſt, ipſe imperat ſingulis; non eſt adhuc neceſſarium teſtamentum: ſic & Chriſtus, quamdiù præſens in terris fuit (quamvis nec modò deſit) pro tempore quidquid neceſſarium erat Apoſtolis imperavit. Sed quomodò terrenus pater, dùm ſe in confinio ſenſerit mortis, timens ne poſt mortem ſuam, ruptâ pace, litigent fratres, adhibitis teſtibus, voluntatem ſuam de pectore morituro transfert in tabulas diù duraturas: & ſi fuerit inter fratres nata contentio, non itur ad tumulum, ſed quæritur teſtamentum: & qui in tumulo quieſcit, tacitus de tabulis loquitur. Vivus, cujus eſt teſtamentum, in cœlo eſt: ergò voluntas ejus, velut in teſtamento, ſic in Evangelio requiratur. Etenim de præſcientiâ[f], quæ modò facitis, jam futura conſpexerat Chriſtus. Denique cùm lavaret pedes Diſcipulis ſuis, ſic ait Petro Filius Dei: *quod ego facio, tu neſcis; ſcies autem poſteà*. Dicendo, *ſcies poſteà*, hæc tempora deſignabat: ergò inter cæteros Teſtamenti titulos, hunc titulum de aquâ conſtituit. Cùm lavaret pedes Diſcipulis ſuis, tacentibus cæteris, ſi taceret & Petrus, ſolam fecerat formam humilitatis, nihil pronuntiaverat de ſacramento baptiſmatis. Sed cùm Petrus recuſat, nec pedes ſibi lavari permiſit, negat illi Chriſtus regnum, niſi accepiſſet obſequium. Sed cùm cœleſtis regni mentio fieret, quò pars corporis petebatur ad obſequium, totum corpus

III. Baptiſma non eſſe iterandū.

Joan. 13. 8.

VARIANTES LECTIONES.

[a *Natum.*] Deeſt in MS. S. G. [b *Trinitas operari.*] In MS. S. G. *licere Trinitati.* [c *Ergò.*] In MS. S. G. *enim.* [d *Quid.*] In MSS. S. T. & P. S. *& quid.* [e *Teſtamentum.*] Hîc inſeritur in MSS. verbum *inquam*, quod ut ſuperfluum reſecuimus. [f *De præſcientiâ.*] Ità in omnibus MSS. quod non intelligentes editores ad Chriſtum referri, qui per præſcientiam futura noverat, poſuerunt *præſentia*.

obtulit ad lavacrum. Nunc adestote omnes turbæ, & singuli Christiani populi: quid liceat, discite: dùm provocat Petrus, Christus docet: *Ibid. 10.* qui dubitat, discat: Christi enim vox est: *qui semel lotus est, non habet necessitatem iterùm lavandi, quia est mundus totus:* & de eo lavacro pronuntiavit, quod de Trinitate celebrandum esse mandaverat: non de Judæorum aut hæreticorum, qui dùm lavant, sordidant; sed de aquâ sanctâ, quæ de trium nominum fontibus inundat. Sic enim ipse Dominus *Matt. 28. 19.* præcepit dicendo: *ite, baptizate omnes gentes, in nomine Patris, & Filii, & Spiritûs sancti.* De hoc lavacro dixit: *Joan 13. 10.* *qui semel lotus est, non habet necessitatem iterùm lavandi.* Qui semel dixit, prohibuit iterùm fieri: & de re locutus est, non de personâ; nam si esset distantia, diceret: *qui semel benè lotus fuerit;* sed dùm non addidit verbum, *benè*, indicat quia quidquid in Trinitate factum fuerit, benè est. Inde est, quod simpliciter à vobis venientes excipimus. Cùm[a] dicit: *non habet necessitatem iterùm lavandi*, hæc sententia generalis est, non specialis; nam si Petro[b] *Ibid.* hæc dicerentur, diceret Christus: *quia semel lotus es, non habes necessitatem iterùm lavandi*[c]: ideò quoties à vobis baptizatus aliquis, ad nos transitum voluerit facere, venientem hoc magisterio & exemplo[d] totâ simplicitate suscipimus. Absit enim, ut unquàm exorcizemus sanum fidelem[e]: *Matt. 12.* absit, ut jam lotum revocemus ad fontem: absit, ut in Spiritum sanctum peccemus; cui facinori in præsenti & futuro sæculo indulgentia denegatur: absit, ut iteremus, quod semel est, aut duplicemus *Ephes. 4. 5.* quod unum est: sic enim scriptum est, Apostolo dicente: *unus Deus, unus Christus, una fides, una tinctio.* Denique vos, qui baptisma quasi libenter duplicare contenditis; si datis alterum baptisma, date alteram fidem; si datis alteram fidem, date & alterum Christum; si datis alterum Christum, date alterum Deum. Unum Deum esse negare non potestis, ne in Marcionis foveas incidatis: ergò Deus unus est; de uno Deo unus est Christus: qui rebaptizatur, jam Christianus fuerat[f]: quomodò dici potest iterùm Christianus? Una fides hoc loco ab hæreticorum erroribus, & ab eorum variâ fide fides unica separatur: etiam vobis præscribitur, qui post semel iterùm facitis, totum ponendo in dotibus, nihil in sacramentis; cùm hoc nomen fidei pertineat ad credentem, non ad operantem: quocumque enim interrogante qui credidit Deo, credidit: & post illius unum credo, tu exigis alterum credo. Deinde sequitur unum baptisma; &[g] quia quod unum est, sanctum est, per quod unum est: non solùm ab hæreticorum prophanis & sacrilegis bap-

VARIANTES LECTIONES.

[[a] *Cùm.*] In MS. S. G. *dùm.* [[b] *Nam si Petro.*] In MS. S. G. *& si pro Petro.* [[c] *Quia semel lotus es, non habes necessitatem iterùm lavandi.*] Ità legendum hunc locum ut habetur in MS. S. G. ostendit scopus Optati malè: in MSS. S. T. & P. S. hæc in tertiâ personâ enuntiantur. [[d] *Magisterio & exemplo.*] Ità in MS. S. G. In MSS. S. T. & P. S. *magisterio exemplo*, omissâ scilicèt conjunctione, quæ tamen necessaria, & quam non supplentes editores mutaverunt *magisterio* in *magistri.* [[e] *Absit enim ut unquàm exorcizemus sanum fidelem.*] Hæc habentur in MS. S. G. non in aliis. [[f] *Jam Christianus fuerat.* Hæc desunt in MS. S. G. [[g] *&.*] In MSS. S. T. & Ph. S. *ut.*

tiſmatibus ſeparatur, ſed ne duplicetur quod unum eſt, aut iteretur quod ſemel eſt.

IV. Deum eſſe qui lavat in baptiſmate, non autem miniſtrum.

In hoc ſacramento baptiſmatis celebrando, tres eſſe ſpecies conſtat, quas & vos, nec augere, nec minuere, nec prætermittere poteritis. Prima ſpecies eſt in Trinitate; ſecunda, in credente; tertia, in operante: ſed non pari libramine ponderandæ ſunt ſingulæ: duas enim video neceſſarias, & unam quaſi neceſſariam: principalem locum Trinitas poſſidet, ſine quâ res ipſa non poteſt geri: hanc ſequitur fides credentis: jam perſona operantis vicina eſt, quæ ſimili auctoritate eſſe non poteſt. Duæ priores permanent ſemper immutabiles & immotæ: Trinitas enim ſemper ipſa eſt: fides in ſingulis una eſt: vim ſuam ſemper retinent ambæ. Perſona verò operantis, intelligitur duabus prioribus ſpeciebus par eſſe non poſſe, eò [a] quòd ſola eſſe videatur mutabilis. Inter nos & vos vultis ejuſdem perſonæ eſſe diſtantiam; & ſanctiores vos æſtimantes, ſuperbiam veſtram non dubitatis anteponere Trinitati: cùm perſona operantis mutari poſſit, Trinitas mutari non poſſit: & cùm ab accipientibus baptiſma deſiderari debeat, vos deſiderandos eſſe proponitis: cùm operantes inter alios ſitis, oſtendite qualem in eodem myſterio locum habeatis, & an ex eodem corpore eſſe poſſitis. Baptiſmatis unicum nomen eſt; cui ſubeſt proprium corpus; cui corpori [b] certa ſunt membra; quibus [c] nec addi, nec auferri aliquid poteſt; inter quæ membra ſi eligendus operarius invenitur, totum corpus ad operantem pertinet. Hæc omnia hujus corporis membra, & ſemper & ſemel ſecum ſunt, & mutari non poſſunt: operarii verò quotidiè mutantur & locis, & temporibus, & perſonis. Neque enim unus homo eſt, qui ſemper aut ubique baptizat. In hoc opere jamdudùm alii fuerunt; modò alii; poſteà alii futuri ſunt: operarii mutari poſſunt, ſacramenta mutari non poſſunt. Cùm ergò videatis, omnes qui baptizant, operarios eſſe, non dominos, & ſacramenta per ſe eſſe ſancta, non per homines, quid eſt, quòd vobis tantùm vindicatis? quid eſt, quòd Deum à muneribus ſuis excludere contenditis? concedite Deo, præſtare quæ ſua ſunt. Non enim poteſt id munus ab homine dari, quod divinum eſt. Si ſic putatis, prophetarum voces, & Dei promiſſa inanire contenditis, quibus probatur, quia Deus lavat, non homo. Adeſt contra vos David propheta, qui ait in pſalmo L. [d]: *lavabis me & ſuper nivem dealbabor:* item in eodem pſalmo: *Deus lava me ab injuſtitiâ meâ, & à delicto meo munda me: lava me*, dixit; non dixit, *elige per quem laver:* & Eſaïas propheta ſic dixit: *quoniam abluet Dominus* [e] *ſordes* [f] *filiorum & filiarum Sion.* Sion Eccleſiam eſſe in tertio libro probavimus: ergò Deus lavat filios & filias Eccleſiæ [g]. Non dixit: *lavabunt ii* [h], *qui ſe ſanctos putant.*

Pſ. 50. 9. Ibid. 4. Eſai. 4. 4.

VARIANTES LECTIONES.

[a *Eò quòd.*] In MSS. S. T. & P. S. *ideò quòd.* [b *Cui corpori.*] In MS. S. G. *cujus corporis.* [c *Quibus.*] In MS. S. G. *cui.* [d *Pſalmo* L.] In MSS. S. T. & P. S. *pſalmo* XLVIIII. [e *Abluet Dominus.*] In MS. S. G. *lavavit Deus.* [f *Sordes.*] In MS. S. T. *ſordem.* [g *Sion Eccleſiam eſſe, &c.* uſque ad *filias Eccleſiæ.*] Hæc adjecimus ex MS. S. G. quæ deſunt in aliis & in editis. [h *Ii.*] In MSS. S. T. & P. S. *me.*

Dignamini ut vel prophetæ vos vincant, vel ſic agnoſcite, quia non lavat homo, ſed Deus. Quamdiù dicitis: « qui non habet quod det, quomodò dat[a] »? videte Dominum eſſe datorem[b]: videte Deum unumquemque mundare: ſordes enim & maculas mentis lavare non poteſt, niſi Deus qui ejuſdem fabricator eſt mentis. Aut ſi putatis, quia lavacrum veſtrum eſt, dicite, qualis eſt ipſa mens, quæ per corpus lavatur; aut quam habet formam; aut quo loco in homine habitet: hoc homini ſcire negatum eſt. Ergò quomodò putas, quia lavas, qui neſcis quale ſit quod lavas? Dei[c] eſt mundare, non hominis: ipſe enim per prophetam Eſaïam promiſit ſe loturum, dùm ait: *& ſi fuerint peccata veſtra*
Eſai. 1.18. *velut coccum, ut nivem inalbabo. Inalbabo* dixit, non *faciam inalbari.* Si hoc Deus promiſit, quare vos vultis reddere, quod vobis nec promittere licet, nec reddere, nec habere? ecce in Eſaïâ ſe promiſit[d] Deus inalbare peccatis affectos[e], non per hominem. Revertimini ad Evangelium: videte, quid in ſalutem generis humani ſit pollicitus Chriſtus: cui cùm mulier Samaritana aquam negaret, tunc à Filio Dei dictum
Joan. 4.13. eſt, quod præſcribat præſumptionibus veſtris: *aquam* (inquit) *quam ego do, qui biberit, non ſitiet in æternum. Aquam quam ego do*, inquit: non dixit, *quam dederint, qui ſe ſanctos putant*, ſicut vobis[f] videmini: ſed ſe dixit daturum. Ipſe eſt ergò qui dat: ipſius eſt, quod datur: quid eſt, quod vobis totâ importunitate vindicare contenditis?

V. De baptiſmo Joannis, quando & cur poſt ipsū baptiſma Chriſti collatum.

Cum hanc rem cumulet Joannes Baptiſta, qui præcurſor venerat Salvatoris, cùm multos tingeret in pœnitentiâ & remiſſâ peccatorum, nuntiavit Filium Dei eſſe venturum; cujus verba hæc ſunt: *ecce venit qui vos baptizet*: & tamen non legimus poſt Joannem Chriſtum aliquem rebaptizaſſe: quod ergò dixit: *qui vos baptizet*, veniens Chriſtus illo tempore poſt Joannem tinxit. Promiſſum erat temporibus noſtris, ut ipſe daret, quod hodiè datur; ſecundùm quod ait: *aquam quam ego do*
Joan. 1.33. *qui biberit, non ſitiet in æternum.* Nam & diſcipuli Joannis, cùm dice-
Joan. 4.13. rent magiſtro ſuo: *ecce quem baptizaſti*: baptizabat quidem; ſed per ma-
Joan. 3.26. nus Apoſtolorum, quibus leges baptiſmatis dederat. Denique lectum
Joan. 4.5. eſt alio loco: *nam ipſe neminem baptizavit, ſed diſcipuli ejus.* In hac re omnes diſcipuli ejus ſumus, ut nos operemur, ut ille det qui ſe daturum eſſe promiſit: & tamen cùm Joannes infinita millia hominum baptizaret, jam Chriſto præſente operabatur ſervus, & vacabat Dominus antequàm baptizandi daret formam[g]. Peractum[h] non modicum tempus millia hominum in pœnitentiâ & remiſſione tincta ſunt peccatorum. Sed nemo tinctus fuerat in Trinitate: nemo adhuc noverat Chriſtum:

VARIANTES LECTIONES.

[[a] *Qui non habet quod det, quomodò dat.*] In MSS. S. T. & P. S. *qui non habet, quod debet quandò dat.* [[b] *Videte Dominum eſſe datorem.*] Hæc adjecta ſunt ex MS. S. G. [[c] *Dei.*] In MSS. S. T. & P. S. *Domini.* [[d] *Ecce in Eſaïâ ſe promiſit.*] In MS. S. G. *ecce jam per ſe promiſit.* [[e] *Affectos.*] In MS. S. G. *effectos.* [[f] *Sicut vobis.*] In MSS. S. T. & P. S. *ſicut vos vobis.* In MS. S. G. *ſicut nunc vobis.* [[g] *Operabatur ſervus, &c.* uſque ad *formam.*] Hæc ſupplevimus ex MS. S. G. quæ omiſſa ſunt in aliis. [[h] *Peractum.*] In MSS. S. T. & P. S. *Per acceptum.*

nemo

nemo audierat eſſe Spiritum ſanctum. At ubi venit tempus plenitudinis,
certo tempore dedit leges baptiſmatis Filius Dei; & dedit viam, quâ
iretur ad regna cœlorum: etiam tunc præcepit dicens: *ite, docete omnes* *Matt.* 28.
gentes, baptizantes eos in nomine Patris & Filii & Spiritûs ſancti. Ex eâ 19.
die oportuit fieri quod mandatum eſt: ante tempus noluit emendare
quod operatum eſt, ne licentiam rebaptizandi daret; quamvis alterum
fuerit baptiſma Joannis, & alterum ſit Chriſti. Baptiſma Joannis [a] ante
legem pro pleno voluit eſſe, quod non erat plenum: & tamen ſuprà
memorata millia hominum, quia in Deum crediderant, quamvis igno-
rarent Filium Dei & Spiritum ſanctum, regnum cœlorum eis denegare
non potuit. Inde eſt vox Filii Dei dicentis: *à diebus Joannis uſque in ho-* *Matt.* 11.
diernum, regnum Dei vim patitur; & qui vim faciunt, diripiunt illud [b]: 12.
ideò dixit, *vim faciunt* [c], quia adhuc baptizabat Joannes. Denique quia
alterum tempus erat ante præcepta, alterum poſt præcepta: qui poſt
præcepta, in nomine Salvatoris baptizati ſunt, in regnum legibus intra-
verunt: qui ante præcepta, ſine lege, vim fecerunt, ſed excluſi non ſunt.
Ergò ante præcepta, baptiſma Joannis, cùm eſſet imperfectum, pro
perfecto judicatum eſt ab eo, cui nemo judicat: & quaſi limes quidam
fixus eſſet juſſionis, inter tempora antecedentia & ſequentia: cùm apud
Epheſum baptizarentur aliqui in baptiſmate Joannis poſt præcepta,
hos videns beatiſſimus Paulus, interrogavit: *an accepiſſent Spiritum ſan-* *Act.* 19.
ctum? dixerunt ſe illi neſcire, an eſſet Spiritus ſanctus: & dixit illis, *ut* 2.
poſt baptiſma Joannis acciperent Spiritum ſanctum. Sic enim baptizati erant,
quemadmodùm multi à Joanne fuerant baptizati. Sed qui ante legem
baptizati ſunt, ad indulgentiam pertinuerunt: quia præſens fuerat, qui
indulgentiam daret: non erant ex tòto rei, qui legibus non fuerant oc-
cupati. Hi verò, qui apud Epheſum poſt legem, Joannis baptiſmate
baptizati fuiſſe leguntur, poſt leges in ſacramento erraverant: quia jam
introductum fuerat baptiſma Domini, & excluſum fuerat ſervi. Et ideò,
quia poſt mandata divina legibus debuerant ire in regnum, non per
violentiam: jam enim terminum temporis fixerat Chriſtus dicendo:
à diebus Joannis uſque in hodiernum. Poſt hodiernum jam non licebat *Matt.* 11.
quod fieri licuit: quare nolite vobis blandiri de dicto apoſtoli Pauli, 12.
qui non poſt perſonam operarii interrogavit, ſed poſt rem: cui res, non
perſona diſplicuit. Denique baptiſma Salvatoris juſſit, ut diſcerent, qui
non noverant, quia non ipſum, ſed aliud acceperant. Vos verò quid im-
mutatis [d]? ſi res potuiſtis mutare, rectè feceritis [e]: ſi tamen de lege ali-
quid feceritis. Paulus dixit: *in quo baptiſmate baptizati eſtis?* & dixe- *Act.* 19.3.
runt illi, *Joannis:* perſuaſit eis, ut baptiſma Chriſti acciperent. Vos non

VARIANTES LECTIONES.

[a *Baptiſma Joannis.*] In MS. S. T. *baptiſma* jungitur cum præcedentibus, & loco *Joannis*, ponitur *Joannes*, ſed perperàm; nec enim de Joannis voluntate hîc agitur, ſed de ejus baptiſmate, quod Chriſtus pro perfecto voluit haberi ad tempus. [b *Diripiunt illud.*] In MS. S. G. *poſſident eum.* [c *Ideò dixit, vim faciunt.*] Hæc addita ſunt ex MS. S. G. [d *Quid immutatis?*] Ità in MSS. S. Th. & Ph. S. In MS. S. G. *quid imitamini?* [e *Feceritis.*] In MS. S. G. *feciſtis.*

dicitis, quid accepistis, sed à quo accepistis: & insectamini personas hominum, & vultis iterare quod semel est: qui baptizati erant apud Ephesum, crediderant in pœnitentiam & remissionem peccatorum: rectè illis dictum est, ut baptizarentur in nomine Patris & Filii & Spiritûs sancti. Vos verò quid mutatis in hominibus, qui jam dixerunt se credidisse in nomine Patris & Filii & Spiritûs sancti? sive ipsum interrogetis, sive aliud: convincamini necesse est peccare vos; sive illud interrogetis quod jussum non est; sive hoc velitis facere, quod jam factum est.

VI. Responsio ad illud: qui non habet quod det, quomodò dat.

REDEO nunc ad illud vestrum quod dicitis: « qui non habet quod det, quomodò dat? » unde hæc vox est? de quâ lectione recitari potest? vox est de vico collecta, non de libro lecta [a]: « qui non habet quod det, quomodò dat »? Hæc verba in lege [b] scripta non sunt; nam si (ut vultis) homo dat, Deus vacat; & si Deus vacat, & apud vos est omne quod dandum est, ad vos [c] sit conversio; quos baptizatis in nomine vestro tingantur. Erubescite, beato Paulo clamanti, & suam gratulationem profitenti: *numquid in nomine meo baptizati estis?* Ille gaudet, quod duos solos & unam domum baptizaverit: & vos populos rebaptizare contenditis; & peccasse vos & peccare gaudetis, dicentes: « quid dat, qui non habet quod det »? cui creditur ipse dat quod creditur, non per quem creditur. Denique sub Joanne infinita multitudo hominum baptizata est, probate Joannem aut accepisse aut habuisse quod daret. Illo autem operante dabat Deus, qui dando non deficit; & nunc operantibus cunctis humana sunt operâ, sed Dei sunt munera.

1. Cor. 1. 3.

VII. Baptismi gratiam Dei donũ esse non hominis qui operarius tantũ esse probatur.

JAM illud quàm ridiculum est, quod quasi ad gloriam vestram à vobis semper auditur: « hoc munus baptismatis esse dantis, non accipientis: » & utinam hoc de Deo diceretis, qui hujus rei dator est. Sed quod stultum est, vos dicitis esse datores. Si ità est, & nos & vos teneamus singulos gentiles: vos qui vos sanctos dicitis, interrogate eum quem tenetis, an renuntiet Diabolo & credat Domino; & ille dicat, nolo. Contrà, nos peccatores (ut vultis) interrogemus alterum gentilem, an renuntiet Diabolo & credat Deo, &c. & dicat, renuntio & credo, &c. tùm vos tingatis nolentem, nos volentem: dicatur, quis eorum possit ad Dei gratiam pertinere. Utique sine dubio ille [d] qui credit [e], non ille, pro cujus voluntate (ut dicitis) sanctitas vestra succedit. Operarios vos esse, vel serò cognoscite: aut si in operario est res ipsa, & non in se; hoc sibi vindicent aliqui homines in artibus suis, ut quia sic provocatis, ad res divinas, etiam artes comparemus humanas: cùm pretiosus inficitur color, natura sæpe convertitur, dùm confectione [f]

VARIANTES LECTIONES.

[[a] *Vox est de vico collecta, non de libro lecta.*] Ità in MS. S. G. In MSS. S. T. P. S. & in editis, *vox est de vico, non de libro collecta*; sed antithesis istæc *collecta* & *lecta* stylum Optati sapit. [[b] *In lege scriptâ.*] Hæc verba supplevimus ex MS. S. G. quæ non extant in MSS. S. T. & P. S. [[c] *Ille.*] In MSS. S. T. & P. S. Hîc adjicitur, *consequitur.* [[d] *Credit.*] In MS. S. G. *credidit.* [[f] *Confectione.*] Ità in MSS. S. T. & S. G. Malè in editis, *convectione.*

vellus candidum purpureſcit: ſic alba lana regalem tranſit in purpuram, quomodò catechumenus in fidelem [a]: utique dùm incipit eſſe quod non erat, deſinit eſſe quod fuerat. Lana & colorem mutat & nomen: & homo & vocabulum mutat & mentem: conſideranda ſunt effecta, retractanda ſunt efficientia. Dicis à te datum eſſe, quod homo fidelis effectus eſt: ſi hoc totum tuum eſt, dicat & operarius artifex purpuræ, quòd pretioſum colorem in ſuis manibus habeat, & non procuret pretioſa pigmenta ex Oceano multis ignota, quibus tincta vellera, per colorem promoveantur in admirabilem dignitatem: non admixto ſanguine piſcis, purpuram ſolo tactu conficiat. Si [b] igitur operarius iſte per tactum ſolum dare colorem non poteſt, ſic nec operarius baptiſmatis, ex ſe ſine Trinitate dare aliquid poteſt. Tale eſt & hoc, unde modò certamen eſt. Nam in quo baptizarentur gentes, à Salvatore mandatum eſt: per quem baptizarentur, nullâ exceptione, diſcretum eſt. Non dixit Apoſtolus: *vos facite, alii non faciant:* quiſquis in nomine Patris & Filii & Spiritûs ſancti baptizaverit, Apoſtolorum opus implevit. Denique lectum eſt in Evangelio, Joanne dicente: *Magiſter, vidimus quemdam in nomine tuo expellentem dæmonia, & prohibuimus eum, quia non ſequitur nobiſcum:* ſic Chriſtus ait: *nolite prohibere; qui enim non eſt contra vos, pro vobis eſt.* Nam & ipſis ſic mandatum eſt, ut opus eſſet illorum, ſanctificatio Trinitatis; nec in nomine ſuo tingerent; ſed in nomine Patris & Filii & Spiritûs ſancti: ergò nomen eſt quod ſanctificat, non opus [c]. Intelligite vos, vel ſerò, operarios eſſe, non dominos: & ſi Eccleſia vinea eſt, vites ſunt homines & ordinati cultores, quid in dominium patrisfamilias irruitis? quid vobis, quod Dei eſt, vindicatis? quid vultis veſtrum eſſe totum, ubi nec partem habere poteſtis? nam propter tumorem veſtrum, quo in nos intumeſcitis, increpat Corinthios beatiſſimus Paulus: in ſe & Apollo actus temporis noſtri conformat [d]: *ne alter in alterum* (inquit) *intumeſcat.* Ut oſtenderet, quia hoc totum ſacramentum baptiſmatis Dei eſt, ut illic ſibi nihil vindicet operarius, ſic ait: *ego quidem plantavi:* hoc eſt, de pagano catechumenum feci: *Apollo rigavit:* hoc eſt, ille catechumenum baptizavit. Sed ut creſceret quod plantatum & irrigatum eſt, Deus fecit. Nam & quivis hodiè volens vineam ſuam paſtinare, operarium placitâ mercede conducit; qui curvato dorſo & deſudatis [e] lateribus, ſinus terræ faciat, ubi deponat electa plantaria, & aquam calcatis ſcrobibus ſuperducat: ſcrobem fodere & plantaria ponere poteſt; aquam inducere poteſt; imperare, ut teneat non poteſt: eſt enim hoc ſolius Dei, de medullis palmitum producere radices coaleſcentes in terram, & gemmantes oculos, incrementa frondium provocare. Denique beatus Apoſtolus Paulus, ut veſtram præ-

Luca 9. 37.

1. Cor. 4. 6.

1. Cor. 3. 6.

VARIANTES LECTIONES.

[a *In fidelem.*] In MS. S. T. *infidelis.* [b *Si.*] Deeſt iſta vox in MS. S. T. ſed habetur in MS. S. G. [c *Trinitatis, &c.* uſque ad illa verba *intelligite vos.*] Suppleta ſunt hæc ex MS. S. G. quæ deſunt in MSS. S. T. P. S. & in pleriſque editis. [d *Conformat.*] In MSS. S. T. & S. G. *confirmat.* [e *Deſudatis.*] In MS. S. G. *exudatis.*

sumptionem tumoremque compesceret, ne se æstimet operarius baptismatis, aut habere dominium, aut de tanto isto munere particulam
1. Cor. 3. 7. sibi aliquam vindicare; indicans, quia totum Dei est, sic ait: *neque qui plantat, neque qui rigat, est aliquid; sed solus Deus, qui ad incrementa perducit.* Operarii inter alios estis intrante sole: hoc est, finito seculo potestis in die retributionis, nobiscum de mercede contendere: nolite vobis majestatis dominium vindicare. Nam si ita est, vindicent sibi & ministri, qui mensæ dominicæ famulantur, ut pro humanitate exhibitâ ab
Matt. 25. 34. invitatis gratulatio eis referatur. Christi vox est invitantis: *venite benedicti patris mei* [a]*:* veniunt gentes ad gratiam [b]; exhibet ille qui invitare dignatus est; ministerium exercet turba famulorum: non famulantibus, sed pascenti referendæ sunt gratiæ. Vos cùm ministri [c] sitis, inverecundè totum vobis convivii dominium vindicatis; cùm se & cæteros beatissimus Paulus famulos cum humilitate fateatur: ne quis putaret, in solis
1. Cor. 3. 4. Apostolis aut Episcopis, spem suam esse ponendam, sic ait: *quid est enim Paulus, vel quid Apollo? utique ministri ejus, in quem credidistis:* est ergò in universis servientibus non dominium, sed ministerium. Vides ergò jam, frater Parmeniane, ex tribus speciebus suprà memoratis, illam primò tripartitam esse immotam, invictam & immutabilem: operantis verò temporariam [d] esse personam.

VIII. De fide suscipientis baptismum.

RESTAT jam de credentis merito aliquid dicere: cujus est fides, quam Filius Dei & sanctitati suæ anteposuit & majestati; non enim potestis sanctiores esse, quàm Christus est: ad quem cùm mulier illa veniret, cujus filia erat mortua, & rogaret, ut suscitaretur; nihil promisit de virtute suâ; sed post fidem interrogat alienam, ut si mulier crederet, pro matris credulitate [e], filia surgeret; si non crederet, virtus Filii Dei feriata cessaret. Interrogatur mulier, respondit se credere fieri posse quod rogabat. Jubetur ire, redit ad domum mulier, invenit puellam vivam, quam dimiserat mortuam. Non ruit in oscula, non properat in amplexus; sed redit, ut Salvatori gratias ageret: & ut ostenderet Filius Dei, se vacasse, fidem tantummodò operatam esse: *vade* (inquit)
Luc. 8. 48. *mulier, in pace, fides tua te salvavit.* Ubi est quod dicis, dantis est, non accipientis? Quid vobis videtur & Centurionis fides? cujus puer cùm malè haberet, Salvatorem petiit, ut ab eo mortem repelleret. Jam Christus pereuntem veniebat ad puerum, sic eum Centurio tenuit, ut indignitatem tecti sui confessus, quod Filius Dei totus non deberet intrare, sed suam virtutem mittere, quâ puer fugatâ morte, reviviscere potuisset. Non fortitudo Centurionis, non sapientia laudata
Matt. 8. 13. est, sed fides: *& curatus est puer in illâ horâ.* Certè dantis est, non accipientis. Multa sunt hujusmodi in Evangelio de fide perfectâ, sed

VARIANTES LECTIONES.

[a *Patris mei.*] Adduntur in MS. S. G. sequentia Christi verba, *percipite regnum quod vobis paratum est ab origine mundi.* [b *Gratiam.*] In MS. S. G. *gloriam*, sed minùs appositè; agit enim Optatus de hoc seculo. [c *Cùm ministri.*] In MS. S. T. *nobiscum comministri*; sed supervacaneum est illud *nobiscum.* [d *Temporariam.*] In MS. S. G. *temporalem.* [e *Pro matris credulitate.*] In MS. S. G. *per matris credulitatem.*

vel

vel tria complenda ſunt fidei teſtimonia. Quid vobis videtur & illa mulier, quæ de ſecreto cauſæ fœminarum, cùm per annos duodecim laboraret, & omnem ſubſtantiam ſuam in medicos erogaſſet: cùm videret à Filio Dei tantas celebrari virtutes, proceſſit in turbam, videt medicum, videt & populum: cogebat illam dolor, ut medicinam peteret: pudor impediebat, ne cauſam ſuam coram maſculis indicaret. Invenit conſilium tacita fides: *mittam* (inquit) *manum meam, & tangam fimbriam veſtimenti hujus, & ſana fiam.* Nemine vidente inter turbas, manum miſit, tetigit [a], & ſanata eſt; nec auſa eſt indicare, quod auſa non fuerat petere. Sed ne fructus fidei apud ignorantes latere videretur, ſic Salvator ait: *quis me tetigit?* Mirati ſunt diſcipuli ejus, dicentes: *turbæ te comprimunt; tu dicis, quis me tetigit?* & Chriſtus: *quis me* (inquam) *tetigit? ſenſi à me exiſſe virtutem.* Sic mulier confeſſa eſt, ſe tetigiſſe, & ſanam eſſe. Jamdudùm pro filia mater petiit, pro puero Centurio poſtulavit: hoc loco nec mulier petiit, nec Chriſtus promiſit; ſed fides quantùm præſumpſit [b], exegit: certè dantis eſt, non accipientis. [c]

Matt. 9. 21. Luc. 8. 43. Ibid. 45.

NAM quod ad amplificandos [d] tractatus tuos, frater Parmeniane, Naaman Syrum, quaſi immaturam quamdam duriſſimorum naſcentium vulnerum maſſam, diù deſcribere voluiſti, quid hoc ad præſentem pertinet cauſam? Benè hoc diceres, & longâ oratione rectè uti potuiſſes: ſi invenires aliquem catechumenum ſcabroſiſſimis moribus, qui gereret duriſſimam mentem; qui leniſſimam gratiam aquæ ſalutaris accipere detrectaret. Benè hominis innovationem verbis à te dictis oſtenderes: benè veternoſam naturalem duritiam, in infantilem carnem [e] immutari ac molliri poſſe monſtrares. In hoc verò negotio, quod inter partes tempore præſenti tractatur, ut quid à te talis commemorata eſt lectio? in quâ non legitur aliquis illum leproſum Syrum antè dictum vel juſſione Heliſæi laviſſe, ut meritò denuò [f] meliùs lavaretur. Quod & ſi fieret [g], nec ſic vobis occurreret, quod rectè imitari poſſetis. Non enim legitur ille priùs laviſſe in fluminibus Syriæ, aut ab aliquo lotus eſſe, & nihil profeciſſe. Nam & ſi hoc legeretur, non ad Heliſæi laudem, (qui non lavit, ſed conſilium dedit,) ſed ad Jordanis gloriam [h] pertineret, illi homini in eo flumine primitivam gratiam proveniſſe, in quo poſteà ſub Joanne per confeſſionem in pœnitentiam populorum peccata fuerant moritura [i].

IX. Comparatio Naaman Syri intempeſtivè à Parmeniano allata.

4. Reg. 5.

VARIANTES LECTIONES.

[a *Tetigit.*] Hoc verbum ſupplevimus ex MS. S. G. [b *Quantùm præſumpſit.*] In MS. S. G. *quantùm ſibi præſumpſit.* [c *Dantis non accipientis.*] Poſt hæc verba ſequuntur aliquot periodi in MS. S. G. quibus novum continetur argumentum adverſus iteratum baptiſma, quas quidem Optati eſſe exiſtimo, licèt non habeantur in MSS. S. T. & P. S. ſed hic alieno loco videntur poſitæ, quare eas rejecimus ad finem libri quem egregiè concludunt. [d *Amplificandos.*] In MS. S. G. *applicandos*, minùs benè. [e *In infantilem carnem.*] In MSS. S. T. & P. S. *infantili carne.* [f *Denuò.*] Deeſt in MS. S G. [g *Quod & ſi fieret, &c.* uſque ad hæc verba, *quod rectè.*] Hæc deſunt in MS. S. T. [h *Ad Jordanis gloriam.*] In MS. S. G. *ad ipſius Jordanis gratiam.* [i *Per confeſſionem in pœnitentiâ populorum peccata fuerant moritura.*] In MS. S. G. *profeſſione pœnitentiæ populi peccata fuerant moritura.*

X. Parabola nuptiarũ à Parmeniano perperàm allegata. *Matt.* 22.

Postremò, qualis est illa pars tractatûs tui, de cœlestibus nuptiis, ubi spem amputans futurorum, totum in præsenti tempore posuisti dicendo, à societate vestrâ projectum esse eum, qui janitores & ministros fefellerit vestros, ut à communione fidelium foras cum injuriâ mitteretur. Si ità est, nihil est quod speret fides; nihil quod resurrectio repræsentet; nihil quod in cœlis amplius expectetur; nihil quod rex ille cœlestis [a] & paterfamilias Deus in suo convivio agnoscat, cùm præsentiâ [b] multorum gaudeat, & de aliquorum absentiâ contristetur. Et [c] multos dicat vocatos, paucos verò electos; nihil erit, quòd irascatur vestem nuptialem non habenti, cùm Filius Dei ipse Christus sit sponsus: & vestis & tunica natans in aquâ, quæ multos vestiat & infinitos expectet, nec vestiendo deficiat. Sed ne quis dicat, temerè à me Filium Dei vestem esse dictum, legat Apostolum dicentem: *quotquot in nomine Christi baptizati estis, Christum induistis* [d]. O tunica semper una & immutabilis! quæ decenter vestiat & omnes ætates & formas, nec in infantibus rugatur, nec in juvenibus tenditur, nec in fœminis immutatur. Aderit profectò ille dies, ut cœlestes nuptiæ incipiant celebrari: illic qui baptisma singulare servaverint, securi discumbent. Nam quicumque à vobis se rebaptizari consenserit, hujusmodi homini non denegatur resurrectio, quia credidit in resurrectionem carnis; resurget quidem, sed nudus. Sed quia nuptiali veste à vobis se expoliari permisit, hanc patrisfamilias auditurus est vocem: » Amice, hoc est dicere, agnosco te; aliquandò renuntiaveras Diabolo, » & ad me conversus fueras; & dederam tibi vestem nuptialem; ut quid » sic venisti non habens quod tibi dedi? hoc est dicere: quare non habes » quod tibi dedi? Nemo enim potest irasci non habenti rem, quæ data non sit. Vestem nuptialem inter istos acceperas, & solus non habes? quare nudus & lugubris venisti? quis tibi detraxit spolia? quas fraudulentas adisti fauces? quos incurristi latrones? Quotquot tales venturi sunt [e], locum in illo convivio non habebunt. [f]

Galat. 3. 27.

XI. Cùm mortuos infantes rebaptizare non possint Donatistæ, cur viventes rebaptisant? *Ezech.* 13. 19.

Et ut vel serò compendium faciam, credo etiam hoc sufficere; etsi tot probationes minimè diceremus: vobis absentibus, verbo tenùs baptizati sunt mille: ex his sorte suâ defuncti sunt centum. Abstinete paulisper ab hoc scelere manus. Sanctitas, ut dicitis, vestra, primò resuscitet sepultos; emendet, si potest, mortuos; & sic revertatur ad vivos. Si mortuos suscitare non potestis, ut quid viventibus conamini manus inferre? nisi ut compleatur quod per Ezechielem prophetam locutus est Deus, dicens: *ut occiderent animas, quas non oportuit mori.*

VARIANTES LECTIONES.

[[a] *Cœlestis.*] Hoc additum ex MS. S. G. [[b] *Cum præsentiâ.*] In MS. S. G. *ad præsentiam.* [[c] *Et.* In MS. S. G. *Ut.* [[d] *Induistis.*] In MS. S. G. *vos vestistis.* [[e] *Venturi sunt.*] In MS. S. G. additur, *hoc exemplo.* [[f]] Hîc finitur quintus liber in omnibus MSS. & habetur, *Explicit liber quintus.* Quæ sequuntur, quia ad hunc librum pertinent, videnturque hujus libri conclusio, adjecimus ex codice S. G. in quo superiùs erant posita loco non suo, ut observavimus.

S. OPTATI AFRI
MILEVITANI EPISCOPI,
DE
SCHISMATE DONATISTARUM,
ADVERSUS PARMENIANUM,
LIBER SEXTUS.

IN hoc sexto libro ostenditur [a] *Episcopos partis Donati contra legem fregisse altaria, & inconsiderate conflasse, & passim vendidisse vasa dominica, & lavisse quæ lavanda non erant, & mitellas puellis mutasse, de quibus nulla scriptura legitur.*

UT mihi videtur [a] liquidò demonstratum est, in divinis sacramentis quid nefariè feceritis. Jam illa ostendenda sunt, quæ crudeliter ac stultè vos fecisse, negare minimè poteritis. Quid enim tam sacrilegum [b], quàm altaria Dei (in quibus & vos aliquandò obtulistis) frangere, radere, removere? in quibus & vota populi, & membra Christi portata sunt: quò Deus omnipotens invocatus sit: quò postulatus descenderit Spiritus sanctus: unde à multis & pignus salutis æternæ, & tutela fidei, & spes resurrectionis accepta est. Altaria, inquam, quibus fraternitatis munera non jussit Salvator imponi [c], nisi quæ essent de pace condita: *depone*, inquit, *munus tuum ante altare, & redi priùs, concorda cum fratre tuo, ut possit pro te sacerdos offerre.* Quid est enim altare, nisi sedes & corporis & sanguinis Christi? hæc omnia furor vester aut rasit, aut fregit, aut removit. Hoc igitur inexpiabile nefas, si de aliquâ ratione descendit, uno modo fieri debuit. Sed, ut æstimo, alio loco copia lignorum frangi jussit [d], aliis verò ut altaria raderent, ligno-

I. Impiè ac stultè Donatistas altaria fregisse vel rasisse.

Matt. 5: 24.

VARIANTES LECTIONES.

[[a] *Ostenditur.*] In MSS. S. T. & P. S. *continetur hoc est.* In MS. S. G. *ostenduntur schismata, hoc est, episcopi.*

[[a] *Ut mihi videtur.*] Ità in MS. S. G. longè meliùs quàm in MSS. S. T. & P. S. & in editis, *Indubitanter liquidò.* [[b] *Tam sacrilegum.*] In MS. S. G. additur hîc *admissum sit.* [[c] *Imponi.*] In MSS. S. T. & P. S. *poni.* [[d] *Frangi jussit.*] Hæc & sequentia usque ad *imperavit*, extant in MS. S. G. & desunt in MS. S. T.

rum inopia imperavit; ut autem alii removerent, ex parte verecundia persuasit[a]: ubique tamen nefas est, dùm tantæ rei manus sacrilegas & impias intulistis. Quid perditorum conductam referam multitudinem, & vinum in mercedem sceleris datum? quod ut immundo ore sacrilegis haustibus biberetur, calida de fragmentis altarium facta est (1). Si livoris judicio nos vobis sordidi videbamur, quid vobis fecerat Deus, qui illic invocari consueverat? quid vos offenderat Christus, cujus illic per certa[b] momenta corpus & sanguis habitabat? quid offendistis etiam vos ipsi, ut illa altaria frangeretis, in quibus ante nos per longa temporum spatia, sanctè (ut arbitramini) obtulistis. Dùm impiè persequimini manus nostras illic ubi corpus Christi habitabat, feristis & vestras. Hoc modo Judæos estis imitati: illi injecerunt manus Christo in cruce: à vobis percussus est in altari. Si Catholicos illic insectari voluistis, vel vestris illic antiquis oblationibus parceretis: ibi modò superbus inventus es, ubi jamdudùm humilis offerebas: ibi libenter peccas, ubi pro multorum peccatis orare consueveras. Hoc faciendo in numerum sacrilegorum sacerdotum libenter intrastis, sociati sceleribus prophanorum, de quibus apud Dominum Elias propheta querelam deponit[c]: his enim locutus est verbis, quibus & vos inter alios ab ipso accusari meruistis: 3. Reg. 19. 10. *Domine* (inquit) *altaria tua confregerunt*. Dùm dicit *tua*, indicat quia res est Dei, ubi Deo aliquid à quocumque oblatum est. Sufficeret insaniæ vestræ, quòd membra laniastis Ecclesiæ; quòd Dei populos jamdudùm in unitate positos, vestris seductionibus divisistis. Inter hæc omnia vel altaribus parceretis. Cur vota & desideria hominum cum ipsis altaribus confregistis? illinc enim ad aures Dei ascendere populi solebat oratio: cur concidistis precibus viam? & ne ad Deum supplicatio de more solito ascensum haberet; impiâ manu quodammodò scalam subducere laborastis? & tamen cùm omnium vestrûm una sit conjuratio, in hoc titulo simili errore dissimiliter deliquistis. Si suffecerat removere, non licuit frangere: si oportuit[d] frangere, rasisse peccatum est: si enim non licuit, sicut inter vos placuit, rectè videtur fregisse, qui fregit[e]. Jam reus est, qui majorem partem radendo servavit. Quæ est ista nova & stulta sapientia, novitatem quærere in visceribus vetustatis[f] (2)?

VARIANTES LECTIONES.

[[a] *Persuasit.*] Ità in MS. S. G. In MSS. S. T. & P. S. *jussit.* [[b] *certa.*] In MSS. S. T. & P. S. *cætera.* [[c] *Apud Dominum Elias propheta querelam deponit.*] In MS. S. G. *Apud Deum ab Eliâ prophetâ querela deponitur.* [[d] *Si oportuit.*] Hìc incipit MS. S. Pauli Cormaricensis, nunc Bibliothecæ Colbertinæ n° 1951. [[e] *Qui fregit.*] Ità in MSS. Colb. & S. G. In aliis, *qui fregerit.* [[f] *Vetustatis.*] Ità in omnibus MSS. Malè in ultimâ editione, *majestatis.*

ANNOTATIONES.

(1) CALIDA FACTA EST. Ut admisceretur vino; nam communis erat aquæ calidæ usus apud antiquos.

(2) NOVITATEM QUÆRERE IN VISCERIBUS VETUSTATIS. His Optati verbis hæc subest notio: quid vos juvat, ô Donatistæ, altaria radere, quasi radendo ea innovare & immutare possitis? viscera, hoc est, interiores partes altaris, vetusta sunt; vos tamen vultis novitatem in eis quærere radendo exteriora: quasi detractâ corporis cute exteriori, aliam quæreretis cutem in interioribus partibus corporis.

Et remota quaſi quadam corporis cute, in latente corpore cutem quaſi alteram quærere. Donum [a] (3), quod ad ſe pertinet & in ſe totum eſt, quod unum eſt, inde [b] cùm aliquid fuerit ablatum, minui poteſt, non poteſt immutari [c]. Raſiſti equidem quod tibi viſum eſt: ſed adhuc ibi eſt quod odiſti? Quid, quod ſi ſic conjuraſtis, ut quæ à nobis in nomine Dei in ipſo miniſterio tacta ſunt, immunda viderentur: quis fidelium neſcit, in peragendis myſteriis ipſa ligna linteamine cooperiri? Inter ipſa ſacramenta velamen potuit tangi, non lignum; aut ſi tactu poſſunt penetrari velamina, ergò penetrantur & ligna; ſi penetrari poſſunt ligna, penetratur & terra; ſi à vobis lignum raditur, & terra quæ ſubter eſt fodiatur, altam facite ſcrobem, dùm pro veſtro arbitrio quæritis puritatem. Sed obſervate, ne veniatis ad inferos, & illic inveniatis Core, Dathan & Abiron ſchiſmaticos, magiſtros ſcilicèt veſtros. Ergò & fregiſſe vos & raſiſſe conſtat altaria: quid eſt, quòd in hac re ſubindè [d] veſter quaſi languere viſus eſt furor? videmus [e] enim vos poſteà mutaſſe conſilium, & altaria à vobis jam non frangi, nec radi [f], ſed tantummodò removeri. Si hoc ſufficiebat, illa quæ priùs à vobis facta ſunt & vos indicatis [g], quia fieri minimè debuerunt. *Num.* 15.

II. Donatiſtas ſacrilegè calices fregiſſe & vendidiſſe.

Hoc tamen immane facinus à vobis geminatum eſt, dùm fregiſtis etiam calices, Chriſti ſanguinis portatores [h]: quorum ſpecies revocaſtis in maſſas, merces nefariis nundinis procurantes [i], ad quam mercem nec emptores eligere voluiſtis: avari dùm venditis [k]; ſacrilegi [l], dùm inconſideratè vendidiſtis. Paſſi eſtis etiam comburi manus veſtras (4), quibus ante nos eoſdem calices tractabatis. Eam rem cùm [m] paſſim vendi juſſiſtis, emerunt forſitan in uſus ſuos ſordidæ mulieres, emerunt pagani, facturi vaſa, in quibus incenderent Idolis ſuis. O ſcelus nefarium! ô facinus inauditum! auferre Deo quod Idolis præſtes; ſubducere Chriſto, quod proficiat ſacrilegio.

VARIANTES LECTIONES.

[a *Donum.*] Ità in MSS. Colb. & S. G. In MSS S. T. & P. S. & in quibuſdam editis, *donec.* [b *Inde.*] Ità in MSS. S. G. In aliis, *unde.* [c *Non poteſt immutari.*] Ità in MSS Colb. & S. G. In aliis, *mutari non poteſt.* [d *Subindè.*] Ità in MSS. Colb & S. G. In MSS. S. T. & P. S. *ſubitò.* [e *Videmus.*] In MS. S. T. *viaimus.* [f *Nec radi.*] Ità in MSS C. & S. G. In MSS. S T. & Ph. S. *ſed radi*; quod non cohæret cum prædictis. [g *Indicatis.*] Ità in MSS. In editis, *judicatis.* [h *Portatores.*] Ità in MSS. C. & S. G. malè in MSS. S. T. & P S. *poritores.* [i *Merces nefariis nundinis procurantes.*] Ità in MSS. C. & S. G. In MSS. S. T. & P. S. *mercedem nefariis nundinis provocantes.* [k *Avari dùm venditis.*] Hæc verba ſupplevimus ex MSS. C. & S. G. [l *Sacrilegi.*] In MSS. C. & S. G. *ſacrilegium admiſiſtis.* [m *Cùm.*] In MSS. *tam.* In editis, *tamen.*

ANNOTATIONES.

(3) Donum. Altaris conſecratio unica & indiviſibilis eſt, unde cùm ex altari aliquid abſtuleris, minuere potes altare; at non immutare, hoc eſt è conſecrato impurum, aut ex impuro ſacrum reddere.

(4) Comburi manus veſtras. Cenſentur comburi manus cùm comburuntur vaſa quæ tractaverunt. Eodem ſenſu anteà dixit: *dùm impiè perſequimini manus noſtras illic ubi corpus Chriſti habitabat feriſtis & veſtras:* eodem modo hîc ſumitur τὸ *comburere*, ut illic τὸ *ferire*: infrà quoque: *ſi infamatis manus noſtras, quare illic damnatis & veſtras.*

III. Retunditur excusatio Donatistarum, quòd polluta fuerint altaria & vasa sacra à Catholicis. *Aggei* 2. 14.

Sed video hoc vos loco invidiam nobis falsò conflantes, ad Aggæum prophetam velle confugere, ubi scriptum est: *quæ tetigerit pollutus, polluta sunt.* Livore interveniente facile est iratis jactare convitium; sed semper dùm intenditur crimen, necessaria est manifesta probatio. Quis enim nostrûm intravit templa? quis vidit sacra sacrilega? pollui homines possunt fumis, nidoribus, sacrilegiis, sacrificiis, sanguine: sed in hac causâ quis ingressus est templum? quis incendit Idolis? quis immundis nidoribus maculatus est? quis sanguinem vel pecudis immundæ vel hominis, fundi aspexit? quem probatis ad aliquod facinus commodasse consilium? in societate [a] alicujus sceleris vel unum episcopum convincite, si potestis. De nescio quo primate [b] suspicamini, qui eodem tempore ambulasse dicebatur. Suspicio non est idoneum crimen. Quis eum accusavit? quis eum convicit? ubi vel erubuit, vel confusus est? servate vobis suspiciones vestras. Igitur, sicut suprà diximus, in hac causâ quidquid aspere fieri potuit, dùm illa res in origine revocatur, ad principes vestros pertinere monstravimus: unde est quòd catholicos quasi pollutos appellas? an quia voluntatem & jussionem Dei secuti sumus, amando pacem, communicando toto orbi terrarum, sociati Orientalibus: ubi secundùm hominem suum natus est Christus; ubi ejus sancta sunt impressa vestigia; ubi ambulaverunt adorandi pedes; ubi ab ipso Filio Dei [c] factæ sunt tot & tantæ virtutes; ubi eum sunt tot apostoli comitati; ubi est septiformis Ecclesia, à quâ vos concisos esse, non solùm non doletis, sed quodammodò gratulamini. Quia unitatem Deo placitam amavimus [d], pollutos vocatis [e]: quia Corinthiis, Galatis, Thessalonicensibus assensum accommodavimus, communionemque conjunximus, pollutos vocatis: quia furtivas vobiscum non legimus lectiones, pollutos vocatis: aut negate vos alienas lectiones legere, si potestis. Ut quid audetis epistolas ad Corinthios scriptas legere, qui Corinthiis communicare noluistis? ut quid ad Galatas, ad Thessalonicenses scripta recitatis, in quorum communione non estis? Cùm hæc omnia ità esse constet, intelligite vos ab Ecclesiâ sanctâ esse concisos, & nos non esse pollutos. Ubi est ergò quòd tibi putas Aggæum prophetam posse succurrere? Igitur altaria & vasa [f] suprà memorata, & in manibus vestris jamdudùm fuerant, & in nostris: si [g] infamatis manus nostras, quare illic damnatis & vestras? Sed dicitis lectum esse: *quod tetigerit pollutus, pollutum est:* fac aliquem pollutum esse, ut possint ab eo tacta videri polluta: esto si solus sit tactus, & non interveniat invocatio nominis Dei, quæ & tetigerit pollutus, polluta erunt, inquinari possunt si de Deo

VARIANTES LECTIONES.

[[a] *In societate.*] In MSS. C. & S. G. *in societatem.* [[b] *De nescio quo primate, &c.*] Hæc omnia usque ad hæc verba, *sicut suprà diximus*, supplevimus ex MSS. C. & S. G. quæ omissa sunt in MSS. S. T. & P. S. nec-non in editis. [[c] *Filio Dei.*] Hæc supplevimus ex MSS. C. & S. G. [[d] *Amavimus.*] In MSS. S. T. & P. S. *habemus.* [[e] *Vocatis.*] In MSS. S. T. & P. S. *vocas.* [[f] *Et vasa.*] Habentur hæc in MSS. C. & S. G. In aliis, *tua*; sed malè. [[g] *Jamdudùm fuerant & in nostris: si.*] Hæc desunt in MS. S. T.

taceatur. Nam ſi ſit invocatio nominis Dei, ipſa invocatio ſanctificat & quod pollutum eſſe videbatur [a]. Denique cùm ducenta & quinquaginta thuribula, quæ ſacrilegorum & peccatorum manibus portabantur, cùm eoſdem peccatores abſorberet terra, remanſerunt de manibus eorum excuſſa thuribula. Et dùm dubitaret Aaron ſanctus ſacerdos, quidnam de iis faceret, audivit vocem Dei dicentis: *tolle Aaron hæc vaſa, & fac inde laminas, & pone in angulis arcæ teſtamenti Domini, quoniam licèt illi peccaverint qui ea ferebant; tamen vaſa illa ſancta ſunt, quia nomen meum illic invocatum eſt, dicit Deus:* & utique plus eſt portare, quàm tangere. Ergò jam liquidò apparet, ex invocatione nominis Dei poſſe aliquid ſanctificari, etiam ſi peccator invocet Deum; non enim tantam vim poteſt habere tactus, quantam habet divini nominis invocatio: nam & vos, qui vobis de veſtrâ ſanctitate præſumitis, dicite, ſi tactus ſanctificat aut invocatio; utique invocatio, non tactus: aut ſi de ſolo tactu præſumitis, tangite tabulam, lapidem, veſtem: videamus an ſancta eſſe poſſint, ſi de Deo taceatur. *Num. 16. 37. 38.*

IV. Virgines Deo ſacratas à Donatiſtis immeritò virginitatis ornamento ſpoliatas.

JAM illud quàm ſtultum, quàm vanum eſt, quod ad voluntatem, & quaſi ad dignitatem veſtram revocare voluiſtis, ut virgines Dei agere pœnitentiam diſcerent [b]: ut jamdudùm profeſſæ, ſigna voluntaris capitibus, poſteà vobis jubentibus immutarent; ut mitellas (5) alias [c] projicerent, & alias acciperent. Primò dicite nobis, ubi vobis de mitellis aliquid mandatum eſt? virginitas enim voluntatis res eſt, non neceſſitatis (6). Denique ſtabularius ille Paulus Apo- *Luc. 10. 30.*

VARIANTES LECTIONES.

[[a] *Videbatur.*] In MSS. C. & S. G. *putabatur.* [[b] *Agere pœnitentiam diſcerent.*] In MSS. S. T. & P. S. *agerent pœnitentiam diſcentes.* [[c] *Alias.*] In MSS. S. T. & P. S. *aureas.*

ANNOTATIONES.

(5) MITELLAS. Mitra ſeu Mitella generatìm vittæ ſeu faſciæ genus quo redimitur aliquid, apud Homerum uſurpatur pro cingulo militari, quo ilia & venter cingebantur. Apud Herodotum, Euripidem, Moſchum, alioſque Græcos μίτρα ſumitur pro faſciâ quæ caput involvebat. Latinis idem etiam eſt mitra. Cicero pro Rabirio: *deliciarum causâ & voluptatis non modò cives Romanos & nobiles adoleſcentes & quoſdam etiam ſenatores ſummo loco natos non in hortis & ſuburbiis ſuis, ſed Neapoli in celeberrimo oppido cum mitellâ ſæpe videmus.* Mitrarum mitellarumque quibus redimita erant capita præſertim fœminarum meminêre Poëtæ Latini, ut Virgilius, Propertius, Juvenalis, Claudianus. Ut autem obſervat Servius ad Æneidos l. 9. mitræ fœminarum ſunt ut pilei virorum. Tertullianus in lib. de velandis virginibus: *Chriſtus eſt*, inquit, *qui & alienas ſponſas & maritatas velare jubet, utique multò magis ſuas: ſed vos admonemus alterius pudicitiæ mulieres quæ in nuptias incidiſtis, ne ſic velaminis exoleſcatis .... mitris enim & lanis quædam non velant caput, ſed colligant à fronte quidem protecta, quà propriè caput eſt renuda. Alia modicè linteolis, credo ne caput premant, nec ad aures uſque demiſſis cerebro tenus operiuntur.* Ex hoc loco Tertulliani intelligere eſt, mitras ſeu mitellas ornamentum fuiſſe tum maritatarum, ut loquitur, tum etiam virginum Deo deſponſatarum. Inde etiam colligitur, quomodò mitella ſignum eſſet profeſſæ virginitatis, quia ſcilicèt mitræ illæ non erant omnium virginum: nam pleræque non velabantur in Africâ antequàm nuberent, ut ex hoc libro Tertulliani conſtat; & licèt velarentur, mitras tamen inſtar maritatarum non habebant ut illæ quæ virginitatem profeſſæ fuerant. Mitra ergò erat ſignum virginitatis: obſerva etiam jam tum tempore Tertulliani mitras illas fuiſſe laneas.

(6) VIRGINITAS ENIM VOLUNTATIS RES EST, &c. Hæc uſque ad illa verba, *nec nolentes impelli aut cogi*, citantur & referuntur à B. Fulgent. l. 2. ad Monimum c. 13.

ſtolus (7), cui confoſſus peccatorum vulneribus populus commendatus eſt [a], duos denarios, quos erogaſſet, acceperat, duo ſcilicèt teſtamenta, hæc per doctrinam quaſi ſumptûs impendit; docuit quomodò conjugales Chriſtiani debeant vivere: à quo cùm quæreretur quid de virginibus præciperet? reſpondit, nihil eſſe mandatum. Confeſſus eſt ſe duo teſtamenta, hoc eſt, duos denarios erogaſſe: expliciti erant quodammodò ſumptus, ſed quia [b] qui ſaucium commendaverat, promiſerat ſe redditurum quidquid in curam amplius erogaſſet, poſt impenſos duos denarios; non præcepta, ſed conſilium erogat Paulus ad virginitatem [c]; nec impedimento eſt volentibus [d], nec nolentes impellit aut cogit: *qui dederit virginem ſuam, benè facit: & qui non dederit, meliùs facit.* Hæc ſunt verba conſilii: nec ulla ſunt præcepta conjuncta, vel de quâ lanâ mitella fieret, aut de quâ purpurâ pingeretur: non enim hoc panno poteſt virginitas adjuvari: non inde compeſcuntur æſtus animi, quos interdùm ætas accendit: non inde ſublevatur mens, quæ nonnunquam deſideriorum ponderibus premitur. Nam ſi itâ eſſet, non una, ſed plurimæ virginis capiti imponerentur, ut quotieſcumque animum carnis deſideria pungerent, contra impugnationem mentis mitellarum numerus dimicaret. Res inventa eſt ad ſignum capitis, non ad remedium caſtitatis. Denique talis pannus & errare [e], & rodi, & perire poteſt; & tamen virginitas, ſi illæſa ſit, ſine mitellâ tuta eſſe poteſt. Spiritale nubendi hoc genus eſt (8): in nuptias ſponſi jam venerant voluntate & profeſſione ſuâ; & ut ſæcularibus nuptiis ſe renuntiaſſe monſtrarent, & junctas [f] ſpiritali ſponſo, ſolverant crinem (9), jam cœleſtes celebraverant nuptias. Quid eſt quòd eas iterùm crines ſolvere coëgiſtis? quid, inquam, quod ab ipſis per vos exacta eſt ſecunda profeſſio? quis eſt alter ſpiritalis ſponſus, cui iterùm nuberent? quandò mortuus eſt, cui nupſerant, ut iterùm nubant? nudaſtis denuò capita jam velata, de quibus profeſſionis detraxiſtis indicia, quæ contra raptores aut petitores

1. Cor. 7. 25.

Ibid. 38.

VARIANTES LECTIONES.

[[a] *Eſt.*] Suppletum ex S. Fulgentio. [[b] *Quia.*] Itâ in MSS. Apud Fulgent. *qui.* [[c] *Ad virginitatem.*] In MSS. C. & S. G. *ad virgines.* [[d] *Volentibus.*] Itâ in MSS. C. & S. G. In MS. S. T. & apud Fulgentium & in editis, *voluntati.* [[e] *Errare*] Itâ in omnibus MSS. [[f] *Et junctas.*] Hæc vox adjecta eſt antiquâ manu in MS. S. T. & eſt etiam in MS. P. S. Deeſt in aliis, ſed non videtur omittenda.

ANNOTATIONES.

(7) STABULARIUS ILLE PAULUS APOSTOLUS. Alludit ad parabolam hominis qui in latrones inciderat & vulneribus confoſſus fuerat, quem Samaritanus iter faciens ſublevavit & detulit in ſtabulum relinquens ſtabulario duos denarios, ut illius curam haberet. Luc. 10. v. 30. & Paulum comparat ſtabulario, qui duos acceperat denarios ut curaret hominem malè mulctatum à latronibus, hoc eſt, homines ægros, malè affectos. Duo denarii quos ad id accepit, dicit eſſe duo teſtamenta, quorum leges tenentur homines obſervare ut ſalvi fiant: ea quæ conſilii ſunt, ut virginitas, illud eſſe cenſet quod ſtabularius ſupererogat ultra duos denarios. Itâ per allegoriam mentem ſuam exponit Optatus.

(8) SPIRITALE NUBENDI HOC GENUS EST. Quia, ut obſervavimus modò, mitræ non erant, niſi nuptarum fœminarum, aut Deo ſacratarum virginum.

(9) SOLVERANT CRINEM. Sponſæ ſolutis crinibus ad ſponſum accedebant. Auſonius deſcribens egredientis ſponſæ formam, inter alia iſtud Virgilii ipſi accommodat,

..... *dederatque comam diffundere ventis.*

videntur

videntur inventa. In mitellâ indicium eſt voluntatis, non caſtitatis auxilium: ut rem jam Deo devotam nec qui ſponſabat, perſeveret petere [a], aut ne raptor audeat [b] violare: ſignum eſt ergò, non ſacramentum [c] virginitatis [d]. Igitur hujuſmodi virgines, quæ jam ſpiritaliter nupſerant, quaſi ſecundas coëgiſtis ad [e] nuptias, & ut crines iterùm ſolverent, imperaſtis. Hoc nec mulieres patiuntur, quæ carnaliter nubunt: ex quibus ſi alicui maritum mutare contigerit, non repetitur temporalis illa feſtivitas (10): non in altum tollitur (11): non populi frequentia procuratur. Detraxiſtis igitur non capitis ornamenta, ſed (ut ſuprà diximus) bonæ [f] voluntatis indicia. Jam conſecratos Deo [g] ſparſiſtis immundis cineribus crines, juſſiſtis etiam ſalsâ aquâ perfundi. Et utinam vel id quod tuliſtis, velociter reponeretis [h]: protraxiſtis [i] moras, ut retroactæ in priſtino habitu, aliquæ diutiùs remanerent, retractis ſignis, quibus ſe jamdudùm contra petitores & raptores muniverant [k]. Qui cùm viderent, præſcriptionem ſibi jamdudùm oppoſitam, à vobis eſſe ſublatam, de ſponſis raptores effecti ſunt: nec viſus eſt ſibi unuſquiſque peccaſſe, dùm talem rapuit, qualem viderat, quandò ut uxorem acciperet, poſtulabat.

In hoc genere quanta [l] damna feciſtis Deo? quanta lucra Diabolo procuraſtis? conflaſtis impiè calices: confregiſtis [m], & inconſultè raſiſtis altaria: puellas miſeras non ſine opprobrio, ut ſecundam mitellam acciperent, coëgiſtis, cùm de primâ in lectione [n] (12) recitari non poſſit. Et illud prætermittere nequeo, quod nec Deo eſt placitum, nec à veſtris cultoribus excuſari, nec ab aliquo homine defendi poteſt. Per

V. Libros ſacros & inſtrumenta dominica à Donatiſtis per vim Catholicis ablata.

VARIANTES LECTIONES.

[a *Perſeveret petere.*] In MSS. C. & S. G. *repeteret.* [b *Audeat.*] In MSS. C. & S. G. *auderet.* [c *Non ſacramentum*] Hæc & ſequens verbum, *inveniſtis*, omiſſa ſunt in MSS. C. & S. G. [d *Virginitatis.*] Ità ex conjecturâ reſtituimus pro *inveniſtis*, quod extat in MSS. S. T. & P. S. [e *Ad.*] In MSS. C. & S. G. *in.* [f *Bonæ.*] In MSS. C. & S. G. *melioris.* [g *Conſecratos Deo, &c.*] Hunc locum corruptum in MS. S. T. & in editis reſtituimus ex MSS. C. & S. G. Ubique habetur, *conſecratos*, quod editores in *conſecratas* mutaverunt. [h *Reponeretis.*] Ità in MSS. C. & S. G. In MSS. S. T. & P. S. & in editis, *revocare velletis.* [i *Protraxiſtis.*] In MSS. S. T. & P. S. & in editis, *interpoſuiſtis.* [k *Muniverant.*] In MSS. omnibus, excepto MS. P. S. *muraverant*; quod minùs elegans. [l *Quanta.*] Ità in MSS. C. & S. G. In aliis & in editis, *tanta.* [m *Confregiſtis.*] In MSS. *crud liter fregiſtis* [n *Cùm de primâ in lectione.*] Ità in MSS. C. & S. G. In MSS. S. T. & P. S. *cùm de primâ lectione.*

ANNOTATIONES.

(10) Non repetitur temporalis illa festivitas. Luculentum eſt eâ de re teſtimonium Lucani poëtæ, ubi de Martiâ Hortenſii viduâ dùm Catoni ſecundo nuberet l. 2.

Feſta coronato non pendent limine ſerta,
Infulâve in geminos diſcurrit candida poſtes,
Legitimeve faces, gradibuſque acclivis eburnis
Stat thorus, & picto veſtis diſcriminat auro,
Turritâve premens frontem matrona coronâ,
Tralatâ vitat contingere limina plantâ,
Non timidum nupta leviter tectura pudorem
Lutea demiſſos velarunt flammea vultus.

Apud Chriſtianos benedictionem nuptialem digami non accipiebant, neque coronabantur apud Græcos.

(11) Non in altum tollitur. Solebant nubentes curru ſublimes à paternâ domo in mariti ædes transferri. Huc fortè alludit Optatus, aut ad aliquem alium ritum uſitatum apud Pœnos.

(12) In lectione. Cùm de mitellâ in lege & in Evangelio nihil dictum ſit, idem ſupra obſervaverat de mitellâ nihil eſſe mandatum.

judicia sæcularia & leges publicas, divinæ legis instrumenta, executione officiorum à plurimis extorquenda esse duxistis[a]: volentes soli habere, quod pax in commune[b] possederat. Non vereor Christianus dicere, quod vobis postulantibus, gentilis executio[c] (13) non potuit ignorare: velamina (14) & instrumenta dominica extorsistis, quæ jamdudùm fuerant in commune possessa[d]: extorsistis cum codicibus pallas: judicio superbiæ vestræ, utraque arbitrati estis esse polluta. Nisi fallor, hæc purificare properastis: lavistis proculdubiò pallas: indicate quid de codicibus feceritis. In omnibus judicium providentiæ vestræ debet esse æquale: aut utrumque lavate, aut utrumque dimittite[e]. Quod si aliter facias[f], corrupisti diligentiam tuam[g]; pallam lavas, codicem non lavas[h]: si in unâ parte bonum, in alterâ malum est. Non potes negare, offendere te in unâ, si in alterâ promereris: & si gaudes, quòd in unâ videaris[i] religiosus, debes & plangere, quia teneris in alterâ parte sacrilegus.

VI. Stultitia Donatistarum in lavandis parietibus irridetur. *Exod. 15.*

JAM illud quale est, quod in multis locis etiam parietes lavare voluistis, & inclusa[k] spatia aquâ[l] salsâ spargi præcepistis. O aqua quæ dulcis à Deo[m] creata es, super quam ante ipsos natales mundi sanctus Spiritus ferebatur! ô aqua, quæ ut purum faceres orbem, lavisti terram[n]! ô aqua, quæ sub Moyse, ut naturalem amaritudinem perderes, indulcata ligno, tot populorum pectora suavissimis haustibus satiasti! resta-

VARIANTES LECTIONES.

[a *Extorquenda esse duxistis.*] Ità in MSS. C. & S. G. In aliis & in editis, *eripienda esse dixistis.* [b *In commune.*] Malè in editis, *in communione.* [c *Executio.*] Ità in MSS. C. & S. G. Malè in aliis & in quibusdam editis, *excusatio.* [d *Quæ jamdudùm fuerant in commune possessa.*] Hæc desunt in MSS. C. & S. G. [e *Lavate, &c. dimittite.*] In MSS. S. T. & P. S. & in editis, *lava* & *dimitte.* [f *Facias.*] In MSS. C. & S. G. *facis.* [g *Corrupisti diligentiam tuam.*] Ità in MSS. C. & S. G. In MSS. S. T. & P. S. *concupisti diligentiam tuam*: unde manavit quod in editis legitur *concupisti*, aut ut in aliis, *corrupisti diligentiâ tuâ.* [h *Codicem non lavas.*] Hæc desunt in MS. S. T. sed necessaria, habenturque in aliis MSS. [i *Videaris.*] In MSS. C. & S. G. *videris esse.* [k *Inclusa.*] Ità in MSS. C. & S. G. [l *Aquâ.*] Hocce nomen deest in MS. S. T. [m *Quæ dulcis à Deo.*] Ità in MSS. S. T. & P. S. In aliis, *dulcis quæ à Deo.* [n *Terram.*] In MSS. C. & S. G. *terrarum rabidam gentem.*

ANNOTATIONES.

(13) EXECUTIO. Officiales scilicèt gentiles, quorum ministerio ad ea extorquenda usi estis.

(14) VELAMINA. Quibus altaria & mysteria tegebantur, quæ *pallas* posteà dicit. Eodem modo Christianos sacris codicibus & instrumentis spoliavit Gensericus, de quo Victor Vitensis l. 1. n. 12. *Mittit Proculum quemdam in provinciam Zeugitanam, qui coarctaret ad tradendum ministeria divina & libros sanctos .... quibus se non posse tradere clamantibus sacerdotibus, ipsi rapaci manu cuncta depopulabantur, atque de palliis altaris, proh nefas! camisias sibi & femoralia faciebant.* Pallæ veteribus erant linteamina quibus totum altare tegebatur, cui imponebantur calix & corpus Christi, quod replicatâ pallâ tegebatur instar sindonis. Isidorus Pelus. l. 2. ep. 123. *Pura*, inquit, *illa sindon quæ sub divinorum donorum ministerio expansa est, Josephi Arimathensis est ministerium; ut enim ille Domini corpus sindone involutum sepulturâ mandavit ..... eodem modo nos propositionis panem in sindone sacrificantes Christi corpus sine dubitatione reperimus.* Innocent. l. 2. de mysteriis missæ c. 55. *Duplex est palla quæ dicitur* CORPORALIS; *una quam Diaconus super altare totum extendit; altera, quam super calicem plicatam imponit.* Vide etiam de hoc ritu ordinem Romanum & alios qui de ordine missæ scripserunt.

bat tibi poſt promotionem non leviter degradari. Præſentiâ Moyſi in te amaritudo moritur, & à ſchiſmaticis hodiè cum Catholicorum turbâ dulcedo tua vexatur. Pares patimur bellum, pares expectamus vindicem Deum. Dic frater Parmeniane, quid vobis fecerat locus? quid ipſi parietes, ut à vobis iſta paterentur? An quia illic rogatus eſt Deus? an quia illic laudatus eſt Chriſtus? an quia illic invocatus eſt Spiritus ſanctus? an quia vobis abſentibus illic Prophetæ & ſancta Evangelia recitata ſunt? an quia illic fratrum jamdudum litigantium, concordaverant mentes? an quia unitas Deo placita in qua habitaret, invenerat domum? Indicate, quid illic lavare potuiſtis? Si Catholicorum veſtigia, & in vico & in plateis calcavimus, quare non omnia emendatis? nam & fovendorum corporum causâ, eadem nos & vos lavacra pariter abluerunt[a]; & ante vos frequenter noſtrorum loti ſunt multi. Si poſt nos purificanda putatis omnia, lavate & aquam ſi poteſtis: aut ſi veſtigia (ut ſuprà diximus) noſtra vobis eſſe videntur polluta, ſufficeret terra: ut quid & parietes lavare voluiſtis, in quibus humana non poſſunt poni veſtigia? parietes non calcare, ſed tantùm videre potuimus. Si & quod tangit aſpectus, lavandum eſſe cenſetis, cur cætera dimiſiſtis illota? Videmus tectum, videmus & cœlum, hæc à vobis lavari non poſſunt. Illa lavando promeriti eſtis Deum: iſta non lavando, inexpiabile videmini incurriſſe peccatum. Cùm igitur alibi quaſi diligentes eſſetis inventi: ſi tamen diligentia dicenda[b] eſt ſtultitia, & (ut vero nomine appellem[c]) vanitas veſtra: niſi fortè quia hoc faciendo, in pavorem miſiſtis populos imperitos, ut quia lota eſt columna, lavarentur & corpora. Si in his rebus conſilium latet, miſeros ſubtiliter decepiſtis: ſi talis res ſine conſilio geſta eſt, manifeſta eſt veſtra hebetudio: hæc vos ſtultè feciſſe, & à vobis ſeducti cognoſcunt; nec vos ipſi negare poteritis.

VII. Donatiſtas in mortuos etiam ſæviſſe, non permittentes Catholicorū corpora ſepeliri.

Quid referam etiam illam impietatem de veſtrâ conjuratione venientem, quia ad hoc baſilicas invadere voluiſtis, ut vobis ſolis cœmeteria vindicetis, non permittentes ſepeliri corpora catholica; ut terreatis[d] vivos, malè tractatis & mortuos, negantes funeribus locum. Si inter viventes fuerat certamen, odia veſtra vel mors aliena compeſcat. Jam tacet cum quo paulò antè litigabas: quid inſultas funeri? quid impedis ſepulturam[e]? quid cum mortuis litigas? perdidiſti malitiæ fructum: & ſi corpora non vis in unum quieſcere, animas tamen in uno apud Deum poſitas non poteris ſeparare.

VIII. Elegans & egregia comparatio Donatiſtarum cum aucupibus.

Omnia denique, quæ à vobis geruntur, ex toto narrari non poſſunt: ſed tamen concedantur[f] vobis, qui erroris hujus magiſterium poſſidetis. Jam & de veſtris ſilere quis poſſet, de illis, ſcilicèt, quos aut

VARIANTES LECTIONES.

[a *Abluerunt.*] In MSS. C. & S. G. *habemus.* [b *Dicenda eſt.*] In MSS. C. & S. G. *dici poteſt.* [c *Appellem.*] Itâ in MSS. C. & S. G. In aliis, *appelletur.* [d *Terreatis.*] In MS. S. T. *terreretis.* & poſteà ſimiliter *tractaſtis.* [e *Impedis ſepulturam.*] Itâ in MS C. In MSS. S. T. & S. G. *impedis ſepulturæ.* [f *Sed tamen concedantur.*] In MS. S. T. *ſed concedatur.*

factione aut subtilitate, ut vestros faceretis seducere potuistis, non solùm masculi, sed etiam fœminæ: ex ovibus subitò facti sunt vulpes, ex fidelibus perfidi, ex patientibus rabidi, ex pacificis litigantes, ex simplicibus seductores, ex verecundis impudentes, feroces ex mitibus, ex innocentibus malitiæ artifices. Post quod ad vos delapsi sunt aut delapsæ, dolent alios ibi esse ubi nati sunt: benè stantes in lapsus suos invitant: si scirent se gloriam consecutos, felicitate suâ tacitè fruerentur. Nunc autem perditos, transitus suos consolari cupientes, cæteros ut similiter labantur, invitant: & residentes in sinu matris Ecclesiæ, quasi pigros & tardos accusant. His enim verbis loqui non erubescunt: « Caï Seï, vel Caïa Seïa[a], quamdiù te tenes? » hoc ést dicere: imitare lapsus meos, imitare transitus turpes. Quamdiù fidelis vocaris? jam fidem desere, jam pœnitentiam disce: vos estis aucupes, & illi aut illæ sunt aves. Sed quia non est unum aucupum[b] genus: alii sunt qui arte simplici altis fundatas radicibus in faciem nemoris diffusas arbores petunt, ubi aves simplici volatu naturalibus ramis insidunt: non illic numerantur fraudes, non artificiosa consilia: ars una est & sola capiendi peritia. Illi vos aucupi similes dico, qui post discessum noctis, ante lucis adventum, non aliorum more naturales vadit ad arbores. Sed ipse arborem portans, futurum nemus stringit in fascem, aridam arborem nullis radicibus fultam, multiplici fraude componit. Cui adulterinos inserit ramos, & quæ suas jamdudùm succisa perdiderat, alienas accipit frondes. Alias aves clausas portat in caveâ; eviscerатas alias ad imaginem viventium, olim extinctas, fallacibus ramis, quasi viventes imponit. Aliæ latent in caveis: aliæ quasi viventes videntur in ramis. Jungitur una geminatâ fraude calliditas; & ut decipi vivarum[c] volantium simplicitas possit, quas mortuas esse constat, videntur tendere colla cum vocibus; & quæ latent in carcere suo, quasi de gutture cantant alieno. Inter alterius imaginem & alterius vocem dolus unus operatur: captivæ liberas capiunt, & mortuæ viventes occidunt. Tales sunt, quos aut rebaptizatione, aut pœnitentiâ sauciastis, ne soli aut solæ perisse videantur, alios vel alias secum perire, magno studio & labore contendunt.

VARIANTES LECTIONES.

[[a] *Caï Seï, vel Caïa Seïa.*] In MSS. *Gaïseï, vel Gaïaseïa.* [[b] *Aucupum.*] In MSS. C. & S. G. *aucupii.* [[c] *Vivarum.*] In MS. S. G. *avium.*

LIBER

S. OPTATI AFRI MILEVITANI EPISCOPI, DE SCHISMATE DONATISTARUM, ADVERSUS PARMENIANUM, LIBER SEPTIMUS. (1)

IN hoc noviſſimo libro continetur, Traditores qui in primo libello ſub nominibus ſuis & locis & confeſſionibus ſunt demonſtrati, non grave [a] peccatum habuiſſe, qui neceſſitate non voluntate peccaverint, bono unitatis etiam tales in communione recipi potuiſſe.

POST Traditores oſtenſos & ſanctam Eccleſiam demonſtratam, post repulſas quas ingerebatis calumnias, & poſt peccata veſtra, quæ à Deo increpari meruerunt ordine ſuo; & iteratio [a] ſacramentorum, & præſumptiones veſtræ, & terrores oſtenſi ſunt: jam reſponſorum dictorumque noſtrorum finis eſſe debuerat: ſed quoniam poſt invidiæ ſilvam ſecuribus veritatis abſciſam, video adhuc veſtras, vel veſtrorum provocationes pullulare, quas vos audio dicere [b], ad unam communionem non oportuiſſe quæri [c], cùm filios traditorum vos eſſe conſtiterit; ad ea pauca reſpondeam. Reverà ſufficiebat ſibi Eccleſia catholica habens innumerabiles populos in provinciis univerſis: ſufficiebat & I.

Donatiſtas minùs noxios eſſe & ad communionem faciliùs admitti poſſe, quàm eorum parentes traditionis reos.

VARIANTES LECTIONES.

[a *Nongrave.*] In MS. S. G. *grave.*

[a *Iteratio.*] In MSS. C. & S. G. *traditione.* In MS. S. T. *ratione.* In MS. P. S. *oratione.* Nos ex conjecturâ reſtituimus, *iteratio*; nam hîc ſingulorum librorum argumenta percurrit Optatus, & deſignat his verbis argumentum libri quinti, in quo agitur de *iteratione baptiſmi.* [b *Quas vos audio dicere.*] Ità in MSS. C. & S. G. In MSS. S. T. & P. S. *quibus poteſtis dicere.* [c *Non oportuiſſe quæri.*] In MS. S. T. *venire non oportuiſſe.*

ANNOTATIONES.

(1) LIBER SEPTIMUS. De hoc libro ſeptimo quid ſentiendum vide quæ diximus ub: de ſcriptis Optati.

in Africâ, licèt in paucis; sed Deo vestra separatio non placebat: quoniam divulsa fuerant unius corporis membra: & contra voluntatem Dei, fratres à fratribus errabatis. Quamvis domesticum judicium in parentibus vestris operatum sit, ut ultrò recederent, qui pro admissâ traditione [a] abjici debuerant: nullum judicium celebratum est, sed sententiæ est operatus effectus. Pellendi fuerant post traditionem, de quâ sibi in concilio Numidiæ confessi sunt: sed ne invidia esset [b] (2), excusata est judicandi severitas; dùm majores vestri ultrò invenerunt de reatu consilium, ut cooperto crimine suo, quasi superbi discederent, quibus & dolere & erubescere debebatur. Illi namque si illo tempore, bono pacis unitas fieret [c], & si [d] ad Ecclesiam catholicam sponte venissent [e]: non sicut vos, quos non sine voluntate Dei adductos [f] esse constat, ut rediretis unde erraveratis (quamvis adhuc erretis), si ad Catholicam (ut dixi) sponte venissent, quia traditores fuerant: de talibus recipiendis dubitarent forsitan nostri majores; sed nobis lætandum est, quòd tales usque ad nostra tempora minimè duraverunt. Ergò hodiè negotium [g] novum est, dùm vobiscum rès, non cum illis agenda est. Quamvis ab ipsis ad vos videatur hæreditaria macula esse transmissa: tamen in hoc titulo non potestis rei esse cum patribus vestris, secundùm judicium
Ezech. 18. 4. Dei, qui locutus est per Ezechielem prophetam, dicens: *anima patris mea est; & anima filii mea est: anima quæ peccat, sola punietur.* Quæ res jam & antiquis seculis, in ipsis natalibus mundi probata est, dùm non pertinuit ad Seth filium Adæ, patris admissum. Sed ne quis dicat alio
Exod. 20. 5. loco scriptum esse, dicente Domino: *mala patrum usque in quartam progeniem redditurum.* Illius sunt proculdubiò ambæ voces; sed non ad unum populum sonat utraque [h]. Prima est per Moysem [i] ad certum genus hominum: secunda, per Ezechielem ad alterum genus hominum.
Matt. 27. 25. Dùm [k] sciret Deus Judæos apud Pontium Pilatum professuros, ut dicerent: *sanguis hujus super nos, & super filios nostros:* de præscientiâ [l] Deus vidit pro magnitudine culpæ parum fuisse quod dicturi erant; & ut

VARIANTES LECTIONES.

[[a] *Traditione.*] In MSS. S. T. & P. S. *traditionis culpâ.* [[b] *Invidia esset.*] Ità in MSS. S. T. & P. S. meliùs quàm in aliis, *Invidiæ essent*, nisi quòd posteà pro *est* quod est in aliis MSS. legitur *&*. [[c] *Unitas fieret.*] In MSS C. & S. G. *unitatem facere debuerant.* Post hæc verba in editis habetur lacinia quædam, in quâ excusatur crimen traditionis: nescio undè deprompta; nec enim extat in ullo è quatuor codicibus manuscriptis quos mihi videre contigit, nec in primâ editione Balduini, nec concinit cum antecedentibus & consequentibus, quæ hac sublatâ optimè cohærent, nec stylum Optati sapit, & ab ipsius placitis & doctrinâ prorsùs abhorret. His de causis hanc laciniam hîc omisimus & in appendicem rejecimus. [[d] *Et si.*] Hæ duæ particulæ desunt in MS. S. G. [[e] *Venissent.*] Ità in MSS. S. Th. & Ph. S. In MS. S. G. *venirent* pro *venissent.* [[f] *Adductos.*] Ità in MSS. S. T. & P. S. In MS. S. G. *adjutos*; sed perperàm. [[g] *Negotium.*] Deest in MSS. S. T. & P. S. [[h] *Utraque.*] In MS. S. T. *una qua*, vitio amanuensis. [[i] *Per Moysem.*] In MS. S. T. *ad Moysem.* [[k] *Dùm.*] In MS. S. G. *sed cùm.* [[l] *Præscientiâ.*] In MS. S. G. *præsentia*: malè.

ANNOTATIONES.

(2) INVIDIA ESSET. Ne ex iis pulsis, aliis invidia fieret, eòquòd tot episcopos ejecissent.

competentibus pœnis lueretur offenſio, ipſis Judæis comminatus eſt, dicens: *ſe mala patrum uſque in quartam progeniem redditurum.* Ergò hæc vox ad ſolos Judæos ſpecialiter pertinet. Cæterùm, illa ad Chriſtianos, quâ dignatus eſt promittere non vindicare in filios, ſi quid peccetur à patribus, nec in patribus ſi quid à filiis forſitan delinquatur [a]. Temporibus unitatis, principes veſtri qui probantur iſta feciſſe, jam è vivis exceſſerant, vobis quaſi [b] hæreditariam maculam relinquentes, quam priùs Deus à vobis providentiâ ſuâ ſic diluit, dùm inter patres & filios (ſicut ſuprà diximus) ſeparavit. Igitur quia tradere peccatum eſt, videant parentes veſtri, quid in judicio Dei reſpondeant: veſtrûm tamen, (quia [c] aliis temporibus eſtis) peccatum eſſe non poteſt.

II. In Eccleſiâ Dei uſque ad diē judicii bonos & malos reperiri, & hos eſſe tolerandos.

INDE eſt quòd vos jamdudùm in communionem noſtram voluimus recipere, quia vos illo tempore non peccaſtis, ſed principes veſtri [d]. Nec quaſi ex toto ſanctus debet quis de altero judicare: quia ſcriptum eſt in Evangelio, Chriſto dicente: *nolite judicare, ne judicetur de vobis:* maximè cùm nemo ex toto ſanctus poterit inveniri. Nam ſi ſunt qui poſſint non habere peccata, mentiuntur in oratione dominicâ, ſi ſine causâ indulgentiam poſtulant, dicentes Deo patri: *dimitte nobis peccata, ſicut & nos dimittimus debitoribus noſtris:* cùm Joannes Apoſtolus, & omnium conſcientias prodat, & ſuam reſignet [e] his verbis: *ſi dixerimus*, inquit, *quoniam peccatum non habemus, nos ipſos decipimus, & veritas in nobis non eſt:* cujus dicti rationem in quarto libro manifeſtiùs explanavimus. Sed fac & aliquos eſſe totâ ſanctitate perfectos, non licet ut ſint ſine fratribus, qui ne repellantur, evangelica præcepta reclamant, quibus deſcribitur ager [f] qui eſt totus orbis, in quo eſt Eccleſia, & ſeminator Chriſtus, qui præcepta dat ſalutaria. E contrario, homo eſt malus, id eſt Diabolus, qui non in luce, ſed per tenebras ſeminat importuna peccata: & in uno agro naſcuntur diverſa ſemina; ſicut in Eccleſiâ non eſt ſimilis turba animarum. Ager ſuſcipit ſemina bona vel mala: eſt diverſitas ſeminum; ſed creator unus omnium eſt animarum: unus dominus agri [g], ubi nata ſunt zizania: duo ſunt auctores ſeminum; ſed ager unum dominum habet; ipſum Deum dominum. Illius eſt terra: illius ſunt bona ſemina: illius eſt & pluvia. Ideò vos adductos recipere in unitate conſenſimus; quia nobis non licet vel ſeparare, vel repellere: quamvis peccatores in uno agro nobiſcum natos, unâ pluviâ, hoc eſt,

Matt. 7. 1. Matt. 6. 12. Luc. 11. 4. 1. Joan. 1. 8.

VARIANTES LECTIONES.

[a] Hîc inſerta eſt alia lacinia in editis, exceptâ primâ Balduini editione, ad excuſandum crimen traditionis, quæ rejicienda eſt propter eaſdem rationes propter quas priorem rejecimus; nam exulat pariter ab omnibus manuſcriptis; orationis ſeriem interrumpit, & à doctrinâ Optati aliena eſt. [b *Quaſi.*] Deeſt in MS. S. G. [c *Quia.*] In MS. S. G. *qui ab.* In MS. S.T. *quia ab.* [d] Hîc in editis exceptâ Balduini editione, inſeruntur tres lineæ quæ non extant in MSS. Has habes in appendice cum aliis additamentis ad huncce librum. [e *Reſignet.*] In MSS. C. & S. G. *deſignet*; ſed *reſignet* magis quadrat. [f *Reclamant: quibus deſcribitur ager.*] Hunc locum reſtituimus ex MSS. S. T. & P. S. In aliis MSS. & in editis corruptè admodùm legitur, *declamantes, ſcripturâ muniuntur. Ager.* [g *Unus dominus agri*] Ità in MSS. S.T. & P. S. In MSS. C. & S. G. *Unus domini ager.*

uno baptismate nutritos: quomodò non licuit Apostolis de tritico zizania separare: quia separatio sine exterminio fieri non potest: ne dùm evellitur quod opus non est, conculcetur quod opus est. Pariter jussit Christus in agro suo per totum orbem terrarum, in quo est una Ecclesia, & sua semina crescere & aliena. Post crementa communia, venturus est judicii dies, qui messis est animarum, sedebit judex Filius Dei, qui agnoscit quid est suum, & quid alienum. Illius erit eligere quid condat in horreo, & quid tradat incendio: quos ad interminata tormenta destinet: & quibus promissa præmia repræsentet. Agnoscamus nos omnes homines esse: nemo sibi usurpet divini judicii potestatem. Nam si sibi totum vindicet quivis episcopus, dicatur quid in judicio acturus est Christus? satis sit homini, si de peccato suo reus non sit, quàm ut de alieno judex esse desideret. Professio denique nostra est bono pacis vos non repellere [a]. Nefas est enim, ut Episcopi faciamus quod Apostoli non fecerunt, qui permissi non sunt vel semina separare, vel de tritico zizania evellere.

III. Exemplo Apostoli Petri uti posse Donatistas ut eis detur venia.

Quòd si de recipiendis vobis Catholica dubitaret, nonne vos debuistis unitatis assequi formam? sed exempla in Evangelio lecta proponere noluistis, ut est lectio de personâ beatissimi Petri; ex quâ, forma unitatis retinendæ vel faciendæ descripta recitatur. Equidem malum est contra interdictum aliquid facere: sed pejus est unitatem non habere cùm possis. Quam unitatem, ipsum Christum videmus præposuisse vindictæ suæ, qui magis omnes discipulos suos voluit in uno esse, quàm quòd offensus fuerat vindicare: dùm nollet se negari, promisisse apud Patrem negaturum esse, qui se negaret [b], & [c] cùm hæc ità [d] scripta sint, tamen bono unitatis beatus Petrus, cui satis erat si post quod negavit, solam veniam consequeretur [e], & præferri Apostolis omnibus meruit, & claves regni cœlorum communicandas cæteris, solus accepit. Bono unitatis, sepelienda esse peccata hinc intelligi datur, quòd beatissimus Paulus Apostolus dicat, charitatem posse obstruere multitudinem peccatorum: *onera* (inquit) *vestra invicem sustinete:* & aliò loco ait: *charitas magnanimis est: charitas benigna est: charitas non zelatur: charitas non inflatur: non quærit quæ sua sunt:* & benè dixit. Hæc enim omnia viderat in Apostolis cæteris, qui bono unitatis, per charitatem noluerunt à communione Petri recedere, ejus scilicèt qui negaverat Christum. Quòd si major esset amor innocentiæ, quàm utilitas pacis & unitatis, dicerent se non debere communicare Petro, qui negaverat ma-

Galat. 6. 2.
1. Cor. 13. 4. & 5.

VARIANTES LECTIONES.

[[a] *Bono pacis vos non repellere.*] In MSS. C. & S. G. *bonum pacis non repellere.* In editis hîc habetur: *non solùm vos non repellere, sed etiam parentes vestros, si eorum temporibus contingeret & unitas fieret bonum pacis non repellere:* sed hæc desunt in omnibus MSS. & in primâ editione Balduini, videnturque ascititia. [[b] *Qui se negaret.*] In editis hæc adjiciuntur: *apud homines. Et non tamen non se promisit punituram scripturam aliquam qui tradidisset: graviùs est enim negare eum qui locutus sit, quàm tradidisse verba quæ locutus sit.* Sunt ista manifestè subditicia. [[c] *Et.*] In MSS. S.T. & P.S. *sed.* [[d] *Ità.*] Deest In MS. S. G. [[e] *Consequeretur.*] In MSS. S. T. & P. S. *mereretur.*

gistrum,

giſtrum, & Dei Filium dominum. Poſſent non communicare (ut ſuprà
dictum eſt) beatiſſimo Petro: poſſent contra illum recitare verba Chri-
ſti, qui promiſerat negaturum ſe eſſe apud Patrem, eum qui ſe coram
hominibus negaſſet. Ad quam formam debet diligenter attendi: de quâ
dùm pauca commemoro, ipſius ſancti Petri beatitudo veniam tribuat,
ſi illud commemorare videor quod factum conſtat & legitur: dubito
dicere peccaſſe tantam ſanctitatem; ſed ipſe hoc factum probat, qui &
doluit amarè, & flevit ubertim, qui nec doleret nec fleret, ſi nulla in-
terveniſſet offenſio. Potuit [a] utique caput Apoſtolorum ità ſe guberna-
re, ut nihil incurreret quod doleret: ſed ideò in uno titulo ejus multa
videntur errata, ut poſſet oſtendi bono unitatis omnia debere Deo ſer-
vari. Et neſcio an in altero hoc genus peccati, tanti ponderis eſſe poſ-
ſit, quanto in beato Petro fuiſſe manifeſtum eſt. Quiſquis enim fortè
in aliquâ perſecutione negavit Filium Dei, in comparatione beati Petri
videbitur leviùs [b] deliquiſſe ſi negavit quem non vidit; ſi negavit quem
non agnovit; ſi negavit cui nihil promiſit; ſi ſemel negavit. Nam in
beato Petro hoc genus peccati dilatatum eſt: primò quòd cùm inter-
rogaret Chriſtus omnes quem ſe homines dicerent, unus dixit Eliam;
alter dixit Prophetam: tunc Chriſtus dixiſſe legitur: *vos quem me dicitis* *Matt. 16.*
eſſe [c]*?* & ait illi Petrus: *tu es Filius Dei vivi.* Pro quâ agnitione laudari *15. & 16.*
ab eo meruit [d]: Ecce [e] cæteris non agnoſcentibus Filium Dei, ſolus Pe-
trus agnovit. Deindè ſub die paſſionis, cùm diceret Chriſtus: *ecce teneor* *Matt. 26.*
& fugietis omnes. Tacentibus cæteris, ſolus ſe promiſit non receſſurum: *32.*
de præſcientiâ Filius Dei ait: *Petre, antequàm gallus cantet, ter me ne-* *Ibid. 34.*
gabis. Additum eſt aliud ad pondus peccati, promiſſum ſcilicèt quod
non erat impleturus. Poſteà quàm in domum Caïphæ ductus eſt Chri-
ſtus, ad menſuram delicti complendam, de tanto numero nullus alius
interrogatur præter beatum Petrum: interrogatus primò negat; inter-
rogatus iterùm negat; tertiò dixit ſe Chriſtum omninò non noſſe: &
cantavit gallus; non ut tempora cantu ſuo diſtingueret, ſed ut peccaſſe
ſe beatus Petrus agnoſceret. Deniquè doluit amarè, & flevit ubertim.
Ecce, ut ſuprà dictum eſt, cæteris non agnoſcentibus [f], ſolus agnovit: cæ-
teris non promittentibus ſolus promiſit: cæteris nec ſemel negantibus, ter
ſolus negavit; & tamen bono unitatis, de numero Apoſtolorum ſepa-
rari non meruit. Unde intelligitur omnia ordinata eſſe providentiâ Salva-
toris, ut ipſe acciperet claves. Interclusa eſt malitiæ via, ne Apoſtoli ani-
mo licentiam judicandi conciperent, & ſeverè contemnerent eum qui
negaverat Chriſtum. Stant tot innocentes, & peccator accipit claves, ut
unitatis negotium formaretur. Proviſum eſt ut peccator aperiret inno-
centibus, ne innocentes clauderent contra peccatores [g], & quæ neceſſa-

VARIANTES LECTIONES.

[[a] *Potuit.*] In MSS. S.T. & P.S. *Et potuit.* [[b] *Videbitur leviùs.*] In MSS. S.T. & P.S. *videtur leviter.* [[c] *Vos quem me eſſe dicitis?*] In MSS. S. T. & P. S. *tu, Petre, quem me eſſe dicis.* [[d] *Meruit.*] Poſt iſtud verbum in editis hæc adjecta ſunt: *quòd inſtinctu Dei Patris hoc dixerit.* [[e] *Ecce.*] Ità in MS. S.T. In aliis, *&c.* [[f] *Agnoſcentibus.*] In MSS. S.T. & P.S. additur, *filium.* [[g] *Peccatores.*] In MSS. S.T. & P. S. *peccatorem.*

ria est unitas, esse non posset. Hæc si commemoraretis, communicare cupientes; quandò vos catholica pio sinu suscipere dubitaret Ecclesia? cùm constet vos non traditores esse, sed filios traditorum.

IV. Donatistis non autem Catholicis convenire quod dictum est de muscis morituris. *Ecclef.* 10. 1.

NAM aliqui ex vobis volentes nos populis suis contemnendos ostendere, etiam illud miscent [a] tractatibus suis quod à Salomone prophetâ dictum est: *muscæ morituræ exterminant olei suavitatem*: & muscas [b] morituras nos appellant: & oleum nominant, illum scilicèt liquorem, qui ex nomine Christi condîtur; quod chrisma postquàm condîtum est nominatur. Antequàm fiat, adhuc oleum est naturâ simplex; fiet [c] suave, dùm de nomine Christi condîtur. Ergò tres res sunt quas Salomon propheta nominavit: oleum, suavitatem, & muscas morituras exterminantes suavitatem. Istæ tres res loca sua habent in ordine: primo loco est oleum: secundo suavitas de confectione: tertio, muscæ morientes exterminantes suavitatem. Quisquis est talis tractator ex vobis, probet quomodò nos muscas morituras appellat. Si apud vos putatis esse confectionem quæ det oleo suavitatem: apud vos est oleum & suavitas. Numquid nos exterminamus oleum vestrum, ut meritò nos muscas morituras appelletis? quod vestrûm est, apud vos est. Et si à vobis ad nos aliquis transitum fecerit; sic à nobis servatur, quomodò à vobis dimittitur: quomodò dicitis quia nos sumus muscæ morituræ suavitatem olei corrumpentes, cùm post vos nihil tale facimus? aut si à nobis dicitis suavitatem olei corrumpi posse: aut possumus aliquid, & damus oleo suavitatem: aut si nos, ut vultis, nihil possumus: remansit oleum tale esse, quale & natum est: quomodò dicitis quia nos sumus muscæ morituræ, corrumpentes suavitatem olei? Igitur oleum antequàm à nobis conficiatur, tale est quale & natum est: confectum, suavitatem ex nomine Christi accipere potest. Quomodò possumus uno facto [d] & conficere, & corrumpere? restat ut si oleum de se suave sit, vacet quod agitur ab hominibus si ab homine in nomine Christi conficitur. Non potest idem operarius duas res repugnantes & contrarias simul facere. Vobis absentibus si conficimus [e], non corrumpimus. Si corrumpimus, quis ante nos confecerat quod corrumperemus? Quare ne vacet dictio prophetæ (si ita est) intelligite quia vos estis muscæ morituræ. Vos enim exterminastis non quod natum est, sed quod confectum est, suavitas enim legitur non natura posse corrumpi. Oleum enim simplex est, & nomen suum unum & proprium habet: confectum jam chrisma vocatur, in quo est suavitas, quæ cutem conscientiæ mollit, exclusâ duritiâ peccatorum: quæ animum innovat lenem: quæ sedem Spiritui sancto parat, ut invitatus illic, asperitate fugatâ, libenter inhabitare dignetur. Hæc est suavitas olei, quam possunt muscæ morituræ corrumpere. Si nos

VARIANTES LECTIONES.

[[a] *Miscent.*] In MSS. S. T. & P. S. *opponunt.* [[b] *Et muscas.*] In MSS. C. & S. G. *& quasi muscas.* [[c] *Fiet.*] Ità hunc locum restituimus ex MSS. S. T. & P. S. malè in aliis & in editis, *fit &.* [[d] *Uno facto.*] In MSS. C. & S. G. *uno momento.* [[e] *Conficimus.*] In MSS. S. T. & P. S. *confecimus*, & posteà *corrupimus.*

exterminaremus à vobis confectum oleum, meritò nos muscas morituras appellare possetis: sed dùm quod à vobis unctum est, tale servamus, quale suscipimus; muscæ moriturae esse non possumus. Sed dùm vos invidiæ tempestatibus impulsi, quasi in oleum caditis; vos exterminatis in rebaptizatione suavitatem olei illius quod in nomine Christi confectum est, unde condirentur mores, unde accenderetur lumen mentis, ad salutarem [a] & veram intelligentiam. Vos exterminatis rem ubi oleum fuit & suavitas. Nos quomodò potuimus corrumpere suavitatem, quæ ante nos à nullo confecta est? seduxistis homines, rebaptizastis, iterùm unxistis Proh dolor! non sine morte vestrâ, exterminastis [b] quod fuerat de nomine Christi confectum, more muscarum, quæ pereuntes exterminant: quia mors est peccatum, quod non habet indulgentiam. Scriptum est quia *qui peccaverit in Spiritum sanctum, non remittetur ei, nec hîc, nec in futuro sæculo.* Ergò cùm & falsò nos muscas appelletis, & omnia quæ à nobis fiunt, dissolvere properetis, & nos contemnendos aut despiciendos esse dicatis, vobis solis sanctitatem vindicantes: innocentiam proponitis vestram, ut promittatis vos aliena posse donare peccata. Videtis [c] igitur non de nobis, ut disputatis, sed de vobis dixisse beatissimum Paulum apostolum: *erunt* (inquit) *homines seipsos amantes, cupidi, gloriantes sibi, superbi, blasphemi, parentibus non obedientes, ingrati, scelesti, pacem non custodientes, sine affectu, detractores, immites, sine benignitate, &c.*

Matt. 12. 32.

2. Timot. 3. 2.

V. Donatistas non autem Catholicos Jamnæ & Mambræ similes esse.

Nam & illud quale est, quod pro arbitrio tuo Moysi vobis imponere voluisti personam, contra quem Jamnem & Mambrem obstitisse commemorat apostolus Paulus. Si ità est, quæ apud vos veritas inveniri potest, cui Catholica videtur obsistere, aut quod apud nos esse mendacium poteris approbare? in unâ communione esse cum toto orbe terrarum? numquid poteris approbare mendacium? symbolum verum, & unicum retinere & defendere, numquid poteris approbare mendacium? cathedram Petri & claves regni cœlorum à Christo concessas, ubi est nostra societas, numquid poteris approbare mendacium? in ipsâ lectione quæ commemorasti inter ipsas personas, considera ordinem rerum, & qui fuerit prior attende. Utique Jamnes & Mambres secundo loco sunt, qui contra Moysem & veritatem [d] falsis artibus militare voluerunt: & antecesserat Moyses, cujus virtutes impugnare frustrà conati sunt. Ut Moyses prior est, sic & Catholica prior est: ut Jamnes & Mambres repugnantes obstiterunt, sic & vos rebelles contra veram [e] Catholicam militatis. Quid est ergò quòd nomina & nobis & vobis mutare voluistis, nisi ut te sociis tuis comparares æqualem? Sunt enim aliqui ex vobis qui obliti aut ignari præteritorum temporum in [f] nos dicant quæ per-

VARIANTES LECTIONES.

[[a] *Ad salutarem.*] In MSS. S. T. & P. S. *ad salutares partes.* [[b] *Exterminastis.*] In MSS. S. T. & P. S. *exterminantes.* [[c] *Videtis.*] In MSS *vides.* [[d] *Veritatem.*] In MSS. S. T. & P. S. *Aaron.* [[e] *Veram.*] In MSS. S. T. & P. S. *veritatem.* [[f] *In nos dicant quæ pertineant ad.*] Hæc ex conjecturâ supplevimus quæ desunt in MSS. ne hiulca & manca esset oratio.

tineant ad eos qui jamdudùm de Catholicâ lapsi Majorinum ordinaverunt; illi scilicèt auctores schismatis & traditionis. Cùm adhuc retinerent pacem antequàm exterminarent Deo placitam unitatem, fuerunt lumen mundi, & sal terræ meritò appellabantur. Dùm docerent pacem, adhuc pacifici vocabantur: antequàm inflati essent, beati erant, de paupertate spiritûs, pars erant condimenti: beati erant, dùm mites, pars fuerant condimenti: beati erant dùm justi, pars erant condimenti: beati dùm pacifici, totum fuerant condimentum. Posteà quàm erroris divitias dederunt spiritui & pulmonibus suis, & facientes schisma, immites inventi sunt: & minùs misericordes dùm impiè membra Ecclesiæ diviserunt: & injustitiam secuti, regnum Dei pro fastidio habuerunt: & dividendo Ecclesiam noluerunt esse pacifici, ipsi facti sunt sal infatuatum, ex quo nihil condiretur, quod Deo de suavitate placuisset. Et cùm hoc malum pertineat ad principes vestros, à quibusdam sociis tuis aliter disputatur, ut dicant insipientes fuisse eos qui agnoverunt vel serò veritatem, & ab schismate recedentes, agnitâ matre Catholicâ secuti sunt pacem. Hos putant aliqui vestrûm errasse: hos existimant quasi infatuatos à sapientiâ recessisse. Unde apparet vos omnes eodem modo errare in nominibus transferendis; dùm & tu Jamnem & Mambrem pacificis Catholicis comparasti, & vos schismaticos Moysi quod à veritate alienum est: & aliqui socii tui insipientes, de sapientibus judicare voluerunt, ut dicant fatuos factos esse pacificos; & parentes suos de dissensione infatuatos esse, intelligere noluerunt. [a]

VI. Quâ ratione & cur Macarius ad communionem admissus fuerit.

JAM ad illum locum [b] invidia vestra dilabitur, ut dicatis Macarium post illa facta communioni non debuisse misceri: sed magis à catholicis Episcopis abstineri. Primò, communionis unum est nomen, sed diversi sunt modi [c]: aliud est communicare episcopum cum episcopo, & aliud communicare laïcum cum episcopo. Tunc erat grave si Macarius quod fecisse dicitur, suâ voluntate fecisset; quod qui faciunt, factum judiciis publicis & Romanis legibus vindicatur. Ille est enim homicida, qui nullâ necessitate cogente, nullâ jussione, nullâ potestate, sed furore adactus, de voluntate suâ fecerit quod prohibent leges. Cæterùm, Macarius quod fecisse dicitur, vobis provocantibus fecit: nec episcopus fuit, nec in officio episcopali versatus est, nec manum alicui imposuit,

VARIANTES LECTIONES.

[a *Noluerunt.*] Hîc clauditur in editis liber septimus totumque opus Optati, & quæ sequuntur in MSS. translata sunt ad finem libri tertii. Et quidèm quod spectat ad illa quæ pertinent ad calumniam Donatistarum in Macarium, quòd prophanasset Christianorum sacra, quæ incipiunt ab his verbis: *Et si seductioni, &c.* & desinunt in his, *quod videbatur auditum*, extant libro tertio, sicut & septimo in MSS. S. T. & P. S. eáque superiùs à nobis in hujus tertii libri fine sunt posita. At quæ sequuntur, cùm in omnibus MSS. ad librum septimum pertineant, nullibi ad tertium; hîc ponenda esse duximus tamquàm appendicem libri tertii additam ab Optato in libro septimo post opus suum confectum. [b *Jam ad illum locum.*] In MSS. ante hæc verba habetur: *sed ut ad paulò antè dicta redeamus*; quod videtur superfluum & forsan additum ab amanuensibus. [c *Modi.*] Ità in MSS. S. T. & P. S. In aliis, *actus*.

nec

nec ſacrificium obtulit. Unde cùm eum conſtet alienum fuiſſe ab epiſcoporum actibus, nullus epiſcopus ab eo qui cum epiſcopis non obtulit videtur eſſe pollutus. Reſtat ut dicatis eum cum populo communicaſſe: & locutum eum eſſe aliquid in populo conſtat, ſed inſinuandæ alicujus rei causâ, non tamen tractandi quod eſt epiſcoporum; ille enim nudè locutus eſt, ſi quid loqui potuit. Contrà epiſcopalis tractatus probatur ab omnibus ſanctitate veſtitus, ſalutatione ſcilicèt geminatâ. Non enim aliquid incipit epiſcopus ad populum dicere, niſi primò in nomine Dei populum ſalutaverit. Similes ſunt exitus initiis. Omnis tractatus in Eccleſiâ à nomine Dei incipitur, & ejuſdem Dei nomine terminatur. Quis veſtrûm audet dicere epiſcoporum more, Macarium populum ſalutare? Igitur cùm nec ſalutaverit antequàm aliquid loqueretur, nec ſalutare auſus ſit, poſtquàm locutus eſt, nec manum impoſuerit, nec ſacrificium Deo ritu epiſcopali obtulerit: quid eſt quod dicitis pollui potuiſſe epiſcopale collegium, cùm ab omni epiſcoporum officio Macarium videatis alienum? Veſtigio[a] veritatis hoc loco calcata iterùm veſtra caput levare videtur invidia. Dicitis enim nec inter laïcos eum communicare debuiſſe. Equidem conſtat, eum, ut Paulus apoſtolus probat, miniſtrum fuiſſe[b] voluntatis Dei. Et quid mirum? ſi & judices pagani miniſtri voluntatis Dei æſtimari meruerunt, Apoſtolo dicente: *non ſine causâ judex gladium portat.* Eſt enim miniſter voluntatis Dei: nam & Macarius in ſuo judex fuiſſe videbatur. Quod ſi non erat judex in eo quod fecit, ſecundùm leges Romanas à judicibus in eum debuit vindicari. Aut ſi dicitis nec ſic eum communicare debuiſſe: nos tamen non videmus quia debuit abſtineri, qui id tale fecit quod factum eſt à Moyſe, quem poſt viginti tria millia hominum occiſa, Deus non contemnendo abſtinuit; ſed ut ſecum loqueretur iterùm invitavit. Nos non videmus abſtinendum fuiſſe eum qui fecit quod Phinees, quem paulò antè memoravi, qui ab ipſo Deo pro homicidio laudari meruit. Non videtur magis nobis abſtinendus fuiſſe is à quo id factum eſt quod ab Eliâ prophetâ qui tot falſos prophetas occidit: nam & illos falſos vates fuiſſe jam ſuprà probavimus.

Rom. 13. 4.

VII. Macariũ etiamſi reus fuiſſet, à cõmunione pelli non potuiſſe.

SED ut hæc exempla ſileantur, dicamus & nos quod dicitis reum fuiſſe Macarium: quod ſi fuit, accuſatore ſilente, à nobis non licuit abſtineri. Scriptum eſt enim ante cognitam cauſam neminem eſſe damnandum. Dicite, quis eum accuſavit, & auditus non eſt? dicite Macarium confeſſum eſſe culpam, & noſtram ſiluiſſe ſententiam? ſumus enim qualeſcumque judices in Eccleſiâ, quod & ipſi non negatis; quod nos judices eſſe veros debere fuiſſe contenditis. Non enim poſſumus facere quod non fecit Deus, qui in judicio ſuo perſonas ſeparare dignatus eſt: nec eumdem voluit eſſe accuſatorem & judicem. Non enim poteſt quis in unâ causâ, eodem momento duas portare perſonas, ut in eodem ju-

VARIANTES LECTIONES.

[[a] *Veſtigio.*] Ità in MSS. S. T. & P. S. atque ità legendum, quamvis in aliis habeatur *veſtigia.* [[b] *Fuiſſe.*] Sequentia uſque ad illa verba, *perſonas ſeparare dignatus eſt,* deſunt in MS. S. T. Utrùm defuerint in MS. P. S. incertum, nam ab hoc loco laceratæ ſunt ejus poſtremæ paginæ.

dicio, & accusator esse possit & judex. Quod Deus nec per omnipotentiam fecit: ut nobis judicandi formam ostenderet, docuit reum sine accusatore non debere damnari; aut accusatorem eum esse, qui judex in eâ causâ futurus est. Denique inter ipsa principia sæculorum dùm hominum esset renovellata nativitas; dùm à Caïn frater Abel esset occisus, lectum est: *& vocavit Deus Caïn, & interrogavit eum ubi esset frater ejus?* illle peccatum duplicans, quasi ignorantem faceret Deum, nescire se dixit. Et quandò posset nescire aliquid Dominus, sub cujus oculis & vultu sunt omnia quæ geruntur? & tamen Deus sine accusatore non judicat: & interrogat utique quod noverat. Et vos vultis ut abstineremus quem non vidimus aliquid mali [a] facientem, & qui nullum habuerit accusatorem. Video hoc loco quid invidia submurmuret vestra. Dicitis enim non nos latuisse quod factum est. Fatemur nos audisse; sed peccatum erat damnare eum quem nemo est ausus accusare [b]. Sed si dixeritis quia [c] non nos latuit factum, dicite Deo quare interrogavit, qui viderat parricidium. Nec illud à nobis fieri oportuit, quod Deus facere noluit qui sententiam noluit dicere nisi reo. Redde accusatorem; alioquin non posset justa esse sententia, nisi ipse qui judicaturus erat accusaret. Ideò ait: *ecce sanguis fratris tui clamat ad me de terrâ.* Quare & vos cùm minimè probare possitis ab aliquo apud nos accusatum esse Macarium, nostrum non potestis damnare judicium. [d]

Genes. 4. 9.

Genes. 4. 10.

VARIANTES LECTIONES.

[[a] *Mali.*] In MSS. C. & S. G. *malè.* [[b] *Accusare.*] In MSS. C. & S. G. *arguere.* [[c] *Sed si dixeritis quia.*] In MS. S. T. *sed quia dicitis.* [[d]] In MS. S. T. *Explicit liber Optati episcopi catholici libri numero* VII. *ad Parmenianum schismaticorum auctorem.* In MS. C. *Explicit liber Optati septimus.* In MS. S. G. *Explicit liber septimus sancti Optati episcopi.*

Huc usquè liber septimus ex codicibus manuscriptis & primâ editione Balduini, quæ sequuntur habentur in alterâ ejusdem editione, ex Tiliano, ut ait, codice, quem nobis videre non contigit. Sed quià desunt in quatuor codicibus quibus usi sumus, videnturque aliena à mente Optati, nec stylum ejus sapere, ea ut immeritò Optati orationi inserta, sustulimus è textu. Ne quid tamen nostro operi deesset, quod ad Optatum pertinere videretur, hîc illa describenda esse censuimus.

Traditionis crimen elevatur.

Post hæc verba pag. 102. *lin.* 10. Illi namque si illo tempore, bono pacis, *sequentia habentur*, unitatem facere debuerant, etiam & ipsi ab Ecclesiâ non fuerant repellendi, in quibus necessitas excusaverat voluntatem. Non enim aliqui illorum sponte tradiderant, aut hoc peccatum cum cæteris delictis poterit coæquari. Quidquid enim Deus fieri noluit, ore suo prohibuit, quo modo dixit: *non occides, non mœchaberis, &c.* Potuit etiam hoc prohibere quod à parentibus vestris admissum est: sed quoniam aliud est quod facit animus, aliud est quod operatur eventus, quidquid de voluntate potest ab homine fieri, hoc meruit prohiberi; quidquid necessitas peccat, non potest magnis viribus accusari: deni-

Exod. 20. 13.

que voluntas habet pœnam, necessitas veniam: homicida, scelus dùm nemo cogit potest & facere, potest & non facere: adulterium mœchus, dùm de foris nemo compellit potest admittere, potest & non admittere, & cætera hujusmodi in quibus liberum habetur arbitrium. Ideò, prohibita dùm geruntur, judicio destinantur, non interdicta dùm aliquâ necessitate fiunt: fortè facile dignetur ignoscere, qui noluit prohibere. Denique hoc delictum quod quasi capitale potuit objici parentibus vestris, si illo in tempore nudarentur, aut in judicium vocarentur, possent sibi exemplo non uno succurrere, ubi primis temporibus aut tabulæ legis fractæ, aut libri traditi esse leguntur vel incisi & incensi, & nemo damnatus est. Si (ut suprà dixi) parentes vestri illo tempore nudarentur, si accusari potuissent, sine dubio dicerent, se nihil amplius fecisse à Moyse legislatore, quamvis non sibi similent, sed inter se repugnent necessitas & voluntas, cùm eodem nomine legis parentum vestrorum & Moysi una fuerit causa. Possent dicere parentes vestri illud se de necessitate fecisse, quod Moyses prior fecerit de voluntate. Qui cùm populo indignaretur, non consideravit, quia Deus digito suo scripserat: & plus est quod scriptum est in cœlo, quàm quod in terrâ: & non est unum quod fecit Dei digitus, & quod scripsit calamus humanâ manu compositus. Moyses ferebat, quod per nubem acceperat, & parentes vestri tradiderunt quod datâ mercede confecerant: rectè se parentes vestri defenderent, docentes capitale crimen non esse, si id fecisset unusquisque eorum magno metu perterritus, quod Moyses fecisset iratus: & non legimus Dominum indignatum esse Moysi, nec vindicasse confractas tabulas quas manu suâ perscripserat, nec peccator appellatus est, nec punitus. Sic lex à Deo profecta est, ut aqua de fonte dilabitur, aut poma quæ de arbore salvâ radice carpuntur: non perit quod erogatum est, si in origine suâ salvum est. Denique Moyses post tabulas sparsas legis & comminutas non damnari meruit, & Sina posteà montem revocatus ascendit, & loqui cum Deo iterùm meruit, & secundùm legem innovatam accepit, quam prodiit titulus libri qui Græco vocabulo Deuteronomos scribitur: ecce non perit in lege, quod salvum fuerat in origine. Sed ne cui videatur Moyses habuisse meritum, ut de colloquio quamdam apud Deum fiduciam, & ideò Deum non iratum esse, & hoc si ità esset, semper amicitia meritum suum & fructum exigere debebat: quare in eum posteà vindicatum est, quod offendit? nonne ut ostenderetur leve fuisse illud quod iratus admiserat. Lex in Deo sana fuit; & postquàm ab homine cum tabulis lapideis fracta est: devotio quæ ab homine debebatur ubi exhibita non est, Moyses illam pœnam meruit, ut medio itinere moreretur, ne terram promissionis intraret: undè constat non magnum peccatum posse computari, quod in præsenti exemplo patuit impunè committi. Hæc si à parentibus vestris dicerentur, quis eis communionem negare potuisset? quid si & illa consequentia exempla proponerent, in quibus legitur, innovata lex cùm haberetur in arcâ, & populus Israël in prælio vinceretur. Lex quæ in arcâ consilio populorum in hostes allata est, quæ ab ipsis presbyteris & cæteris filiis Israël defendi non potuit, & inimicis est tradita, dùm minùs est reportata: tra-

ditâ lege qui afferendam dixerant, fugerunt timidi, & non leguntur posteà in vindictâ aliqutd passi. Si à parentibus vestris hæc ratio redderetur, quis eos à communione suâ repellere potuisset? Quid si nec illa exempla tacuissent principes vestri? quibus legitur Baruch librum legis quem ex ore Jeremiæ prophetæ exceperat, tradidisse scribæ Judin, & à principibus regis jussum esse ut & ipse Baruch qui exceperat, & Jeremias per quem Deus locutus erat, fugerent & laterent. Jeremias dictabat, Baruch tradidit, fugerant ambo, ad Joachim regem liber allatus est, qui rex cùm ante se pro qualitate temporis frigidi arulam habuisset ardentem, & librum à Judin scribâ recitatum non libenter audivisset, subindè concisum minutatim ignibus imponebat. Et non iratus est Deus vel Jeremiæ qui fugerat, vel Baruch qui cum eo fugiens tradiderat: quibus si Deus iratus esset, ad prophetam aliquem alterum loqueretur: non ad alterum, sed ad ipsum Jeremiam locutus est: sic

Jerem. 36. 27. enim legitur: *& factus est sermo Domini ad Jeremiam postquàm combussit rex capitulum libri, & sermones quos scripsit Baruch ex ore Jeremiæ, dixit Deus ad Jeremiam: accipe tibi chartam alteram & scribe omnes sermones tuos quem tunc erant scripti in libro quem combussit Joachim rex Judæ.* Ecce nec Deus iratus est, nec qui arserat perit, nec Baruch punitus est, nec Jeremias à Deo contemptus est; unde apparet, quòd in hac re gravis numquàm fuerit culpa quam numquàm potuit sequi vindicta. Si hæc parentes vestri allegarent, quis illos à communione revocare potuisset? Denique cùm videret Deus & à Moyse legis tabulas fractas, & arcam hostibus derelictam, & post traditionem Baruch librum legis & incisum esse & combustum, indicavit providentiam suam, & promisit se legem jam non in tabulis scribere, nec in libris, sed in ipso interiori homine, hoc est, in mente & in corde uniuscujusque credentis; quomodò scripserat in corde Noë, Abrahæ, Isaac, & Jacob, & cæterorum Patriarcharum quos constat legitimè sine lege vixisse. Quam rem probat & beatus

2. Cor. 3. 3. Apostolus Paulus dicens: *scripta non atramento, sed Spiritu Dei vivi, non in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carnalibus.* Post legem à Moyse fractam & à filiis Israël hostibus derelictam, & offerente Baruch ad Joachim regem, & concisam & incensam ante tempora Christiana, ubi posteà meliùs scripturus erat, legem indicavit Deus per prophetam di-

Jer. 31. 31. cens: *quoniam hoc est testamentum meum, quod disponam domui Israël & domui Judæ, & post dies illos dicit Dominus, dans leges meas in corde eorum & in mentibus eorum scribam eas.* Promisit hoc jamdudùm & proximè reddidit temporibus Christianis. Ergò jam secundo loco est charta, secundo loco membranæ. Si à Deo lex ibi scripta est unde tradi non possit, ut parentes vestri qui jam in Trinitate crediderant, quamvis libros tradiderint, nec corda nec mentes tradiderint suas in quibus Deus legem suam scripsit, sicuti se scripturum esse promiserat. Ubi est ergò, frater Parmeniane, quod dixisti penitùs exustam à traditoribus legem? ecce nec penitùs exusta est, nec ex toto sublata, dùm & in cordibus credentium manet, & librorum millia ubique recitantur: unde apparet te parentes tuos, quamvis per ignorantiam, frustrà accusare voluisse. Igitur si parentes vestri ad tempora unitatis occurrerent tot

exemplis

exemplis rationabiliter redditis, & ipsi à communione repelli non possent; quantò vos quos constat traditores non esse, sed filios traditorum, cùm patrum & filiorum & personæ discernantur & nomina, inter quas personas si non sit communis culpa, non potest una esse sententia. Quamquàm & si illorum unitas fieret, ad Ecclesiam catholicam sponte venirent. *Cætera habentur in nostrâ editione, pag.* 102.

Post hæc verba pag. 103. *lin.* 4. Si quid à filiis forsitàn delinquatur, *sequentia habentur:* Cùm & temporibus Moysi sine cujusquam pœnâ lex iterata sit, & arca Testamenti ab hostibus ultrò sit reddita, & ab Jeremiâ Deo præcipiente charta sit altera scripta: quare putatur apud majores vestros solos capitale fuisse peccatum, in quo per tot exempla nemo damnatus est? Nam si lex ideò data est, ut homines docerentur, non ut ipsa lex quasi pro Deo coleretur, post factum patrum vestrorum nullum damnum passa est turba credentium; unusquisque eorum sub metu codices suos perdidit. Nam lex quæ necessaria fuerat, valet apud doctores populorum & cultores Dei. Bibliothecæ refertæ sunt libris; nihil deest Ecclesiæ; per loca singula divinum sonat ubique præconium; non silent ora lectorum; manus omnium codicibus plenæ sunt; nihil deest populis doceri cupientibus, quamvis lex non magis pro doctrinâ quàm pro futuro judicio scripta esse videatur, ut sciat peccator, quid pati possit, si minùs justè vixerit. Denique scriptum est & legitur: *quòd justis lex data non sit, quia unusquisque justus ipse sibi lex est:* & alio loco idem beatus Apostolus Paulus dicit: *quia lex non facit justos, sed ipsa amat justitiam.* Semper in omnibus rebus efficientibus effecta quæruntur: vacat lex quæ efficit, si per compendium paratum est, quod efficitur. Denique Abrahæ non dictum est: *crede*, sed *ultrò credidit:* in quo sine lege, legis effectus impletus est: non legitur: *audivit Abraham legem & credidit:* sed legitur: *credidit Abraham Deo & reputatum est illi ad justitiam.* Et primis temporibus Noë patriarcha nihil egit, unde justus fieret, & justus electus est, qui fabricatâ arcâ feliciter in diluvio navigaret. Longum est ire per singulos qui sine lege inventi sunt justi. Hæc si à vestris parentibus suo tempore dicerentur, quis eos à communione suâ repelleret? quid si dicerent, non debere silentio præteriri quod Apostolus de extra-legalibus ait: *gentes quæ legem nesciunt, ea quæ legis sunt, faciunt, habent enim legem scriptam in cordibus suis.* Nam & multi probantur in lege peccasse, & multi benè sine lege vixisse. Lex & homo duæ res sunt, sed pares esse non possunt: non enim homo factus est propter legem, sed lex data est propter homines. Nusquàm video damnum illatum Deo, dùm & origo legis apud eum manet: & postquàm scriptura vestris parentibus tradita esse dicitur, nihil deest, omnia membra legis sana sunt, salva sunt, recitantur: nihil minus est de lege & docere, & doceri cupientibus. An illud erat magis necessarium ut occideretur homo, ne scriptura aliqua traderetur? quid quod nec homines occisi sunt, & omnes scripturæ non desunt? non est unum lex & Deus. Si pro Deo moriendum fuerat, qui & resuscitare mortuos, & reddere præmium potest, liber non traditus de duobus his nec alterum potest. Impedit igitur necessitas vires suas. Non minùs videmus negligentiam frequenter

1. Tim. 1. 9.
Rom. 2. 14. & 15.
Rom. 3. 20.
Rom. 10. 4.
Galat. 2. 16.
Rom. 4. 3.

operari, quàm necessitas operata est. Nam si membranæ aut libri, quibus scriptura legitima continetur, in totum debent illæsa servari, quasi non damnantur aliqui negligentes; non est longè tradere à malè ponere, aut malè ferre: alter in domo librum posuit, quæ domus incendio concremata est: damnetur qui negligenter posuit, si damnandus est; qui postulandum librum territus dedit: damnentur etiam illi qui neglectas membranas aut libros ità posuerunt, ut eos domesticæ bestiolæ, hoc est, mures ità corroserint, ut legi non possint: damnetur & ille qui ità in domo posuit ut nimietate pluviarum sic tecta aliqua stillicidia deliquarent, ut omnia humore obliterata legi non possint: damnentur & illi qui ferentes libros legis temerarii se rapacibus undis fluminum crediderunt, & se liberari cupientes scripturas in undis è suis manibus dimiserunt. Ergò si scriptura una est, & hanc qui servare non potuit reus est, alter undis tradidit, alter rosoribus bestiis dereliquit, alius stillicidio corrumpenda neglexit, alter metu mortis territus homo homini dedit: si unum est, quod ab omnibus admittitur, quare eligitur, qui damnetur, cùm levior culpa sit traditoris quàm negligentis: qui ante mures posuit aut sub stillicidio reliquit, voluntate negligens fuit, & qui in fluvio perdidit, de temeritate peccavit, qui metu mortis aliquid tradidit, homo homini dedit; integrum erat apud dantem, integrum apud accipientem. Si qui accipit, flammis tradidit, peccatum magis accendentis est non tradentis. Hæc si à majoribus vestris dicerentur, quandò illos repellere à nostrâ communione possemus? Si etiam Antiochi regis tempora commemorare voluissent, quibus omnes Judæi coacti sunt ut libros in incendium darent, & ità universa scriptura data est, ut apex unus in aliquo libro minimè remansisset. De Judæis illo tempore nemo damnatus est, nec à Deo vel ab aliquo angelo in quemquam Judæum est ulla dicta sententia, quia peccatum fuerat imperantis & minantis, non populi cum tremore & dolore tradentis. Qui Antiochus ne aliquid primitivo populo nocuisse videretur, statim providit Deus, ut per unum hominem Esdram qui lector eodem tempore dicebatur tota lex sicut anteà fuerat ad apicem dictaretur. Sic tyrannus Antiochus fructum malignitatis suæ habere non potuit, dùm præter septem fratres & unum seniorem carnem suillam manducare detrectantes, nullum Judæum occidit, & lex perire non potuit. Sic & parentes vestri tempore suo nec ipsi occisi sunt, & libri legis dominicæ toti ubique recitantur. Si parentes vestri (ut suprà dixi) hæc dicerent, quis illos in suam communionem non intrepidè accepisset, ubi, ut dictum est, peccaverat necessitas non voluntas: temporibus unitatis principes vestri, &c. *pag.* 103. *editionis nostræ.*

Post hæc verba eâdem paginâ, lin. 13. Sed principes vestri, *sequentia habentur:* Nam peccator talis quales fuerunt vestri majores, si ad Ecclesiam veniat, & necessitatis suæ rationem ostendat, primò recipiendus est, deindè sustinendus pio sinu matris Ecclesiæ. Nec quasi ex toto sanctus, &c. *ut in nostrâ editione, pag.* 103.

FINIS LIBRORUM S. OPTATI.

DE

SEQUENTIBUS ANNOTATIONIBUS

MONITUM.

ETSI post restitutiones à nobis, ope manuscriptorum codicum, factas in Optati libris, quamplarimæ difficultates quibus enodandis insudarant viri doctissimi, penitùs sublatæ sint; cæteræ verò annotationibus nostris satis & abundè expeditæ esse videantur: nihilominus tamen cùm in aliorum annotationibus non pauca sint, quæ Donatistarum historiam & antiquam Ecclesiæ disciplinam illustrent, ac miram rerum ad sacram & prophanam eruditionem spectantium varietatem contineant: ne quid huic editioni deesset quod in aliis haberetur, ad finem hic adjicere visum est prolixas Balduini & Albaspinæi observationes, tùm etiam eorumdem ac Merici Casauboni aliorumque breviores annotationes, designatis ad marginem paginis, in quibus ea reperire est ad quæ singula referuntur.

PRÆFATIONES FR. BALDUINI

AD PRIMAM EDITIONEM OPTATI.

FR. BALDVINUS REVERENDO viro D. Joanni Lemallerio, Antistiti Aquiscinctensi, S.

CUM hisce diebus in hac urbe Irenæus, qualis ab Erasmo primùm editus fuit, recusus esset, dolui non præmonitum fuisse Librarium, ut bona illa Irenæi Græci pars, quæ in libris Epiphanii integra extat, simul ederetur. Sic enim multò melior antiquissimus hic Ecclesiæ Christianæ scriptor in hominum manus venisset, tametsi reliqua pars ejusdem generis etiamnùm desideraretur. Jam autem (ut hoc tempore ad lectionem atque recognitionem religiosæ antiquitatis ecclesiasticæ multorum studia revocantur, ac, si saperent multi, plures revocarentur) cùm ageretur de recudendo quoque Optato Afro, qui olim mendosissimus in Germaniâ editus fuit, etsi me Librarius appellarit, qui suspicabatur me lubenter dare hisce scriptoribus Ecclesiasticis quantulumcumque temporis possum civilibus legum studiis detrahere; tamen magis festinabat, quàm ut conquiri omnia auxilia possent, quæ Optatum in integrum restituerent. Itaque respondi, hunc scriptorem quidem dignissimum esse, qui diligentiùs recognosceretur, sed me hoc tempore tantùm conferre posse sexcentorum in eo locorum emenda- A tionem: cujus quidem maximam partem reperi ex manuscripto exemplari, quod mihi utendum aliquandò dedit vir doctissimus Claudius Espencæus Theologus Parisiensis. Etsi autem non nescirem non multò pauciores superesse locos, qui magnâ mendi suspicione laborant, sed sanari sine auxilio veteris libri, vix ac ne vix quidem possent: & propterea Optatum optimum maximum dare, sicuti optabam, non possem: tamen intereà non recusavi multò meliorem, B quàm hactenùs fuit, edi, potiùs quàm, qualis anteà planè inquinatus fuerat, idem recuderetur. Speraveram quidem certè accessurum alterum emendationis præsidium ex codice Joannis Tilii Episcopi Briocensis ut veterùm librorum, sic antiquitatum Ecclesiasticarum studiosissimi. Sed quod jam propter absentiam doctissimi antistitis præstari non potuit, altera fortè editio posteà præstabit.

Equidem dissimulare nec possum nec volo C singulari quadam observantiâ me affici erga Africanos veteris Ecclesiæ doctores, quos de eâ tam præclarè meritos, & quidem, aliis veluti deficientibus scriptoribus Latinis, tam illi fideliter fortiterque succenturiatos esse sentio. Memini cùm ante aliquot annos Minucium ederem, quem cum Tertulliano, Cypriano, Arnobio conferebam, laudasse me propterea, fecundam illam felicemque Africam, quæ ut semper (sic

enim eo tempore scripsi) aliquid novi proferre olim dicebatur, sic etiam religionis nostræ vindices & patronos doctissimos acerrimosque protulit. Nam & ex eâ prodibant hostes minimè ignavi. Quale Ecclesiæ bellum indixerit, quantumque incendium accenderit unus Donatus Numida, testes sunt flammæ factionis Donatianæ. Quid futurum erat, si ad eas extinguendas eadem regio non emisisset vel Optatum nostrum in Numidiâ Milevitanum episcopum, vel ipsum paulò pòst Augustinum: illa dico duo lumina Ecclesiæ, & adversùs hostes pietatis duo fulmina sanctissimi belli? Magnum profectò religionis præsidium fuit Milevitanum concilium, cui & Augustinus interfuit. Sed paulò antè ecclesia Milevitana dederat ecclesiæ catholicæ magnum subsidium, cùm adversùs vim & insidias Donatistarum suum Optatum dedit. Ac multos quidem iis temporibus in Africâ fuisse Optatos legimus, valdè alioqui dissimiles. Nam & Augustinus in libris contra Parmenianum, ut meminit nostri Optati, sic & alterius cujusdam, qui Donatum sequebatur: utque in Bagaïensi conventu Donatistarum, inter eorum antistites nominatur quidam Optatus: sic in Cirtensi synodo Catholicorum cum ipso quoque Augustino celebratur alius Optatus bonarum partium patronus. Et verò Augustinus librum de unitate Trinitatis contra Felicianum Arianum scripsit ad Optatum, quem etiam vocat filium dilectissimum.

Alius ergò fuit noster, & multò senior. Sed neque quidquam habuit commune cum illo Optato Gildoniano, cujus frequenter meminit Augustinus. Ac ne quidem eumdem fuisse illum puto, quem Athanasius laudat, & in Tyriâ synodo defensorem suum fuisse significat; nam Ægyptium episcopum fuisse ait. Quo tempore noster floruerit, liquet, cùm Siricium episcopum Romanum appellat suum socium. Hieronymus testis est hos eum libros scripsisse imperantibus Valente & Valentiniano. Potuisset dicere, Theodosio: multùm autem interest scire, quo quis tempore aliquid scripserit, præsertim ubi de controversiis ecclesiasticis quæritur. Parmenianum, quem oppugnat Optatus, fuisse Donati successorem, non illius Donati Casensis, qui Cæcilianum vexare cœpit, sed alterius non minùs insani Donati Carthaginensis, qui successerat illi Majorino, quem prior Donatus, ut Cæcilianum percelleret, ordinaverat episcopum Carthaginensem, ex Augustino didicimus. Parmeniani autem epistolam, cui respondet Optatus, scriptam fuisse ad Ticonium hominem eruditum & eloquentem, qui non satis alioqui Donatista esse videbatur, idem Augustinus significat: qui & posteà adversùs eam Parmeniani epistolam libros tres scripsit. Optatum verò nostrum scripsisse libros sex, aït Hieronymus: scio circumferri quemdam septimum; sed ipse Optatus non obscurè profitetur non nisi sex abs se esse scriptos: ubi & singulorum argumentum non ineleganter præmonstrat. Pollicetur sese adjecturum quædam acta; sed hanc appendicem non invenio. Libri primi præcipua quoque capita Augustinus perstrinxit libro primo contra Parmenianum. Legant qui volunt (inquit) quæ

A narrat, & quibus documentis quàm multa persuadeat, venerabilis memoriæ Milevitanus episcopus catholicæ communionis Optatus sive de Lucillâ pecuniosissimâ tunc & factiosissimâ fœminâ, quam pro ecclesiæ disciplinâ S. Cæcilianus adhuc diaconus læserat: vel de cæteris factionis ejus consortibus, sive furibus ecclesiastici argenti, sive ad episcopatum se non pervenisse dolentibus, & sibi prælatum Cæcilianum insidiis, quibus poterant, insectantibus, sive de
B Numidis episcopi, quos ista factio convocaverat ad perniciem Cæciliani, ut eo deposito alter ordinaretur. Hæc ille. Quæ tantò lubentiùs nunc recitavi, quia in iis dicatur noster Optatus communionis catholicæ. Ergò licèt ad Cypriani & eorum, qui illi suffragati aliquandò sunt, sententiam de baptismo hæreticorum videatur accessisse, quam posteà Augustinus & damnavit, & damnandam esse ostendit: tamen permansit in catholicâ, in quâ & Cyprianus, ecclesiâ.
C Non enim veteres aut leviter aut facilè (quod nunc nimis temerè & morosè atque odiosè, ne dicam calumniosè, plerumque fit) aliqui aut inurebant, aut aspergebant hæreseos atram & gravem notam, ut aliquem statim abdicarent ecclesiæ communione.

Non dicam Optatum locos sacræ scripturæ aut valdè apposite semper allegare, aut numquàm inflectere vel detorquere. Fatebor potiùs iis persæpè abuti imperitè. Vetus est illud: be-
D nè dicit, sed non benè probat. Sic sententia vera manebit, tametsi ad eam confirmandam falsa interdùm adhibeatur probatio. Nihil aut putidius aut ineptius dici potuit, quàm quod Parmenianus ad reprobandum Catholicorum baptismum allegabat illud Davidis: *oleum peccatoris non unget caput meum.* Nihil erat facilius, quàm loco inspecto & prolatâ interpretatione verâ tam insulsam indocti nugatoris fatuitatem irridendo refellere. Quasi tamen ad rem aliquid dixisset,
E sudat Optatus, & frustrà se torquet, ut excudat aliquod responsum: idque dat, quod & non minùs abs Davide est alienum. Fuerit sanè illa infœlicium temporum misera caligo: & nostræ ætati, si plus illi affulserit lucis, gratulemur. Intereà tamen, qui recti judicii sunt, agnoscere in hoc scriptore possunt, quod & in aliis Afris scriptoribus admiramur, vehemens, acre, densum & nervosum, sive dicendi sive disputandi genus, præsertim si in personam agendum sit.
F Scriptorem quidem certè hunc oportet propter bonæ & sinceræ in narrationibus fidei opinionem, magnæ auctoritatis statim fuisse, cùm etiam ipsi Donatistæ, quos alioqui acerrimè insectatur, vicissim se putarent, si ejus testimonio uti aliquandò possent. Sic enim quod fingebant atque fabulabantur de suo Donato absoluto & Cæciliano damnato, conati sunt (tametsi id facerent non minùs impudenti, quàm perfidiosâ calumniâ) Optati nostri verbis captiosè confir-
G mare. Itaque (inquit Augustinus in breviculo collationum cum Donatistis) velut aliquid validissimum prolaturi, petierunt Optatum legi: quod & anteà petierant: & lectus est locus Optati, quem Donatistæ prætexebant. De ejus sententiâ quæstio fuit. Catholici non tam admi-

rantes, quàm irridentes insaniam adversariorum, A rogarunt ut integer Optatus legeretur, qui unus Donatistarum mendacia apertissimè refellere poterat. Sic hujus unius scriptoris testimonio definita lis illa fuit. Oportet (iterùm dico) magnum & maximæ auctoritatis dignitatisque testem fuisse, quem Donatistæ (qui nihil non alioqui audebant) non ausi sunt recusare, cùm tamen ab eo jugulari se sentirent: imò verò calumniæ & falsi damnari maluerunt, quàm ei fidem non habere videri. Equidem non instituo B pluribus verbis exponere quantum utilitatis ex hisce Optati libris ad Ecclesiam redire possit. Sed illud modò dico; tametsi sola in iis historia surgentis atque invalescentis Donatianæ sectæ factionisque extaret, valdè eos non modò olim fuisse, sed etiamnum esse utiles Reipublicæ Christianæ. Et verò si qua est historia, quam hac tempestate imprimis optare debeamus à multis legi atque cognosci, hæc profectò una est, in quâ & hujus temporis intemperiem propè depictam, C & eorum certaminum, quibus orbis noster concutitur, effigiem vivis coloribus expressam esse dixeris. Nolo nunc comparationem pertexere: quod non modò facere non possem sine odiosâ invidiâ, sed ne quidem sine acerbissimo dolore. Et fortassè interest nominis Christiani, fœda illa opprobria, qualia hæc ætas videt, sempiternâ oblivione potiùs sepeliri quàm ad posteritatis memoriam transmitti. Sed illa licèt nunc supprimantur, tamen nescio quomodò & extare & D legi videntur in actis Donatistarum, totaque eorum terribili tragœdiâ, quæ abs scintillâ vel fumo nescio cujus ambitiosæ contentionis, in eas flammas exarsit, quæ non modò Africam universam pervaserunt, & funestissimo schismate permiscuerunt, sed & orbem Christianum incendio longiùs grassante implicuerunt annis plusquam trecentis: nam & temporibus Gregorii Pontificis Romani perdurasse cognoscimus ex illius epistolis. Vix autem in Africâ utcumque E quieverat Donatistarum rabies: & ecce altera Vandalorum Arianorum inundavit, qualem descripsit Victor Uticensis. Non fuero vates, si quæ nostris temporibus impendeant, dixero. Jam enim & oculis cernuntur, & manibus tenentur. Sed quid ingratus orbis terrarum etiam mereatur, non ignoras. Itaque & te, cujus pios gemitus nuper audivi, in hac editione appellare volui, & ad te referre hoc testimonium meæ erga te observantiæ. Memini enim, nec unquàm F obliviscar, cùm superioribus diebus, auctore te, dixissem de jure civili in novâ scholâ Belgicâ, conversum inter nos esse sermonem ad recordationem veteris historiæ Ecclesiasticæ, deque hisce literis studiisque idem tibi, quod mihi, visum fuisse. Fecit hoc profectò non tam vel patria, vel educatio, vel amicitia communis, quàm similis quædam cura Reipublicæ. Vale.

Lutetiæ, Kalendis Septembris. G

JOANNI LUCANIO. *id. CALVINO.*

CUM hos Optati libros jam emissurus esset Librarius, admonuerunt me amici & familiares quidam mei non posse me sine reprehensione prætermittere quod obiter in secundâ meâ ad te responsione anno superiori pollicitus esse videor, dicturum aliàs esse me, non posse ex historiâ judicii, quo Cæcilianus & Donatus B conflictati sunt, illud elici, quod tu (qui non optimâ fide rem tantam recitare videris) tantâ confidentiâ colligis, & ego aliquandò errantem ducem puerili quadam credulitate secutus in meos de Constantino commentarios retuli. Certè cùm error, qui latet, longiùs serpat & increscat: nimiùm perfidiosa fit dissimulatio, quæ eum vel alit vel tegit, præsertim in quæstionibus Ecclesiasticis. Sic memini Petrum martyrem, hominem & doctum & diligentem, quia admo- C nitus non fuit, eodem tuo errore impulsum, ex illâ, de quâ loquor, historiâ, dicere præterea voluisse, principes esse religionis legitimos judices: quia (inquit) Constantinus abs se non rejecit provocationem Donatistarum à Miltiade Episcopo Romano damnatorum: sed negotium Arelatensi episcopo commisit. Eram Argentorati in ejus domo, cùm talia scriberet in librum Judicum. Sed non aderat Optatus, qui suo testimonio & auctoritate depelleret nebulas falsæ D opinionis, illi historiæ veluti incubantes. Ac principio quidem scio mirari multos, qui fiat, ut cùm Optatus & Augustinus hanc historiam recitantes nihilominùs attollant αὐθεντίαν veteris ecclesiæ Romanæ; tamen hoc tempore te & tuos ex eâdem historiâ velle illa deprimere, vel etiam evertere: & quidem te in illius recitatione, potuisse laudare epistolam Augustini centesimam sexagesimam secundam, quæ ut verè narrat, quod quærimus, sic addit de ecclesiâ E Romanâ, quod negas. Oportet autem, magni cujusdam (ut ità loquar) præjudicii fuisse illud judicium, de cujus actis eorumque veritate tam valdè deindè litigatum est. In eâ quidem certè asserendâ atque adversùs Donatistarum calumnias defendendâ potissimùm elaborarunt Optatus & Augustinus: quò magis indignè ferendum esset nunc eam rursùs depravari: tametsi in eâ recitandâ falli aliquem, minùs mirabor, quia meminerim ipsius quoque Augustini, cùm ede- F ret commentarios probationum & testimoniorum contra Donatistas, fuisse aliquod μνημονικὸν ἁμάρτημα, quod & in suis retractationum libris confessus est. Dicam breviter, quod verius esse existimo, non ut te doceam (qui enim posset sus Minervam?) sed ut ex Optato, eâ in re aliquid didicisse me fatear, quod in tuâ scholâ τῆς ἱστορίας non potueram. Ac imprimis quidem liquere arbitror Cæcilianum in synodo quâdam Carthaginensi iniquè damnatum, cùm absens G esset, non tamen appellasse Constantinum. Imò verò Donatistas per Anulinum quemdam, hominem impium, curasse, ut causa hæc ad Constantinum, qui paulò antè in Italiâ Maxentium oppresserat, referretur. Credo diffidentes judicio episcoporum Afrorum, quòd in absentem potiùs

quàm contumacem iniquè prolatum erat, voluisse A Imperatoris sententiâ, quam non minùs facilè elicere se posse confidebant, illud confirmari. Sed cùm odiosum & in causis ecclesiasticis insolens hoc exemplum, quo principibus talis jurisdictio deferebatur, esse sentirent, impudenter cavillati sunt factum esse ab ipso Cæciliano, quod ipsi fecerant. Atque hæc una facti quæstio est inter Optatum nostrum & Parmenianum. Sed Donatistas commisisse quod Cæciliano invidiosè ascribebant, hoc est, abs Constantino B petiisse judices, liquidè probat Optatus, cùm profert eorum libellum oblatum Constantino. Simul autem addit (quod secundo loco mecum, velim, observes) Constantini, quodam veluti pudore, ab hujus causæ cognitione abhorrentis, & eam, quantùm potest, recusantis, atque rejicientis responsum: *petitis à me in seculo judicium, cùm ego ipse Christi judicium expectem.* Ergò optimus imperator protestatur, non esse hanc causam aut sui fori, aut suæ jurisdictionis: C sicuti rursùs fecit in synodo Nicœnâ, cùm episcopi inter se litigantes suos illi obtulissent libellos. Ergò causam Cæciliani & Donati rejicit id judicium ecclesiasticum, cui jure suo præesset Miltiades episcopus Romanus, quem tamen tu non nisi ex mandato principis, judicem fuisse narras. An igitur eum dicemus vice sacrâ judicasse, ut leges eo tempore loquebantur? Addis, Judices abs Constantino datos non modò ex Italiâ & Galliâ; sed etiam ex Hispaniâ. D Cur addis, ex Hispaniâ? nam non memini, alios fuisse quàm Italiæ & Galliæ episcopos. Etsi enim Augustinus referat, quod dicebat Parmenianus, per Osium Hispanum, adjutorium (ut ait) præstitum esse Cæciliano: tamen illum hujus judicem fuisse non dicit. Non dubitabatur de Miltiade episcopo Romano. Sed Donatistæ judices habere volebant ex Galliâ. Optatus narrat datos esse tres ex Galliâ, quindecim ex Italiâ præter Miltiadem, qui Afer erat, E sed erat Romanus antistes. Jam verò tertio loco diligenter nota, quòd Optatus inter illos Gallos numerat Marinum Arelatensem episcopum: cumque significat venisse Romam, ut Miltiadi adesset. Hoc enim illud potissimum est, quod te fefellit: pace tuâ & bonâ gratiâ ità loquar, quia liberè & familiariter tecum loqui solitus sum. Contendis in hac causâ Arelatensem fuisse Romano superiorem. Primum hoc insolens & inauditum est. Certè Cyprianus Afer, quamvis F minimè blandiatur Stephano episcopo Romano; tamen illius esse ait potestatem castigandi abdicandique Marciani Arelatensis episcopi. Nunc homo Gallus probare vult Arelatensem esse judicem ipsius Romani. Sed probationem audiamus. Ais Donatum à Miltiade damnatum provocasse, Constantinumque hujus appellationis judicium demandasse episcopo Arelatensi, qui sedeat judex, ut post Romanum Pontificem, quod visum fuerit, pronunciet: itáne verò? G Quid superest, quàm ut Arelatensem colloces supra solium ipsius quoque Constantini, qui in antiquis inscriptionibus appellatur etiam Pontifex Maximus. Atqui ut te refellit Optatus, cùm affirmat Arelatensem episcopum in priori judicio adfuisse atque assedisse Miltiadi: sic rursùs alterum figmentum evertit, cùm narrat, Constantinum appellatum iterùm abs se rejecisse cognitionem hujus causæ: & quidèm detestantem hoc genus furiosæ provocationis, exclamasse: *ô rabida furoris audacia! &c.* sic enim & in manuscriptâ epistolâ Constantini, in quâ rursùs hæc historia narratur, scriptum est: & ad majorem detestationem adjicitur, abs cœlesti judicio ad terrenum appellationem hanc interpositam videri. Itaque & ex eâ potissimùm epistolâ restitui & castigavi hunc Optati locum, qui corruptus alioqui & mendosus erat; cognovique repudiandam esse emendationem eruditi & ingeniosi Jurisconsulti, qui cùm pro *ô rabida*, in quibusdam libris *orbita*, in aliis *arbita*, legi animadvertisset, acutè conjecit notas esse antiquæ formulæ, quæ significarent, *à re benè judicatâ temerè appellasti.* Sed si dicere non possumus tunc Constantinum de hac appellatione cognovisse atque judicasse, quorsùm ei ascriberemus formulam sententiæ, quâ pronuntiarit injustè esse appellatum? Certè cùm posteà tandem coactus est judicare, longè aliis eum verbis usum esse Augustinus testis est. Optatus quidem non meminit aliorum judicum iterùm datorum; sed nihilominùs exultas, quia (ut ais) Constantinus Arelatensi episcopo demandavit judicium hujus appellationis. Itáne verò? Atqui hic Arelatensis jam anteà judex fuerat cum Miltiade? an ab eodem idem appellatur? an qui judicavit iterùm erit judex appellationis? Quid nostras leges opponam? ipse sensus communis tale portentum refellit. At Augustinum testem citas. Accipio: quid ille? in illâ ipsâ, quam laudas, epistolâ, tantùm ait Constantinum curasse apud Arelatum eamdem causam examinandam atque terminandam: & dedisse (sic enim loquitur) aliud judicium Arelatense, aliorum episcoporum: non quia jam necesse erat, sed Donatistarum perversitatibus cedentem; & omnimodò cupientem tantam impudentiam cohibere. Ex his certè verbis Augustini intelligo Constantinum importunitati Donatistarum extra ordinem concessisse, quod juris ordinarii fuisse videri vis: & tamen cùm aliorum episcoporum judicium esse audis, illud non fuisse episcopi Arelatensis colligere debueras. Quid igitur? convenerat Arelati synodus complurium episcoporum, ut de multis causis ecclesiasticis judicaret. Inter quos plerique etiam erant, qui anteà cum Miltiade Romæ judicarant de Donato. Constantinus hac occasione usus, ut nihil non faceret ad contundendam Donatistarum pervicaciam, non recusavit eos iterùm audiri in tali synodo. Cur miraris Miltiadem hoc non nolle? imò verò cur affirmas episcopum Arelatensem, qui jam de eâ causâ Romæ judicarat, esse judicem appellationis? cur non potiùs agnoscis talem cognitionem relictam aliis episcopis fuisse, qui Romæ cum Miltiade anteà non judicarant, sicuti constat plurimos alios Arelatum convenisse ἐκ διαφόρων καὶ ἀμυθήτων τόπων, ut inquit ipse Constantinus in suâ epistolâ ad Chrestum episcopum Syracusanum, quâ eum ex Siciliâ evocat ad hunc conventum. Mea quidem certè, ut scis, privatim nihil interest,

Romanus Arelatenſi, an Arelatenſis Romano A major ſit, vel olim fuerit. Verùm ne profanas quidem hiſtorias aſperſis mendaciis inquinari homo ingenuus æquo animo ferat. Saltem legiſſes, quæ nuper nactus ſum, acta illius ſynodi Arelatenſis. Nam in iis legiſſes epiſcoporum epiſtolam ad Sylveſtrum Miltiadis intereà defuncti ſucceſſorem: ex quâ facilè intellexiſſes, quàm illi ſeſe non efferrent ſupra antiſtitem urbis: imò verò quàm nihil non illi deferrent: ſimul etiam quàm valdè voluiſſent, ille ut iis B Arelati præſidere potuiſſet, ſi Româ diſcedere eo tempore potuiſſet. Denique intellexiſſes illos conveniſſe non propter unum Donatum. Mirum autem, te non addidiſſe, etſi Cæcilianus ab iis rurſùs abſolutus fuerit, non tamen quieviſſe Donatiſtas, qui non alium quàm Conſtantinum accipere judicem volebant: ità quidem, ut Conſtantinus, qui hactenùs hoc judicium abs ſe rejecerat ad epiſcopos, tandem id ſuſceperit. Sed extraordinarium hoc exemplum fuiſſe, quod C (ut noſtri loquuntur) ad conſequentiam trahi non poſſit, negare non poſſes: neque ferendus ſit, qui propterea diceret Conſtantinum in cauſis eccleſiaſticis ſuperiorem fuiſſe & epiſcopis & conciliis. Imò verò ipſe ingenuè proteſtatus eſt, ſeſe in iis multò eſſe inferiorem, & hanc à principio deteſtatus eſt appellationem, & intereà ſi cognitionem ſuſcipere tandem coactus eſt, ità ſuſcepit, ut poſteà à ſanctis antiſtitibus veniam petiturus, ſicuti Auguſtinus ait. Neque ta- D men novum fuiſſet, ſi non recuſaſſet cognoſcere de eâ ſaltem quæſtione facti, quæ in eâ quoque causâ ſuberat. Nam & quam Æliano Proconſuli mandavit jure ſuo poterat ſuſcipere. Quærebatur an Felix, qui ordinaverat Cæcilianum, vel ipſe quoque Cæcilianus, fuiſſet traditor, ut tunc loquebatur: hoc eſt, an Diocletiani, qui edixerat abolendas eſſe ſacras litteras Chriſtianorum, ſatellitibus atque inquiſitoribus tradidiſſet earum codices ſacroſanctos. Quicumque tandem ſit ju- E dex ejus quæſtionis, nihil detrahit juriſdictioni eccleſiaſticæ.

Quia hiſtoriam non ſcribo, ſed breviter tantùm illud indico, quod non ſatis videbaris obſervaſſe in hac hiſtoriâ, nunc non immoror. Nam & de appellationibus eccleſiaſticis, an quod Sardicenſis ſynodus decrevit, decreverit anteà quoque Nicæna (quod olim dubitatum in Africâ fuit, & tu negas, Athanaſius verò affirmat) & quænam tranſmarinæ provocationes F Milevitano concilio inhibitæ ſint, quæremus aliàs, cùm voles. Sunt enim tales quæſtiones hiſtoricæ & non odioſæ, & abs jure civili non abhorrent, non ſecùs atque ſi dicendum ſit, olim quidem ex Africâ in cauſis civilibus appellatum Præfectum prætorio Italiæ fuiſſe: noſtrum verò Juſtinianum Africam ab hac præfecturâ prætorianâ Italiæ exemiſſe, eique propriam præfecturam dediſſe, ſub cujus diſpoſitione fuit etiam Numidia & Byzacium: Byza- G cium dico, quod & Plinius in Africæ regionibus numerat, & à Donatiſtis inquinatum fuiſſe indicat Auguſtinus, qui Donatiſtarum Byzacenorum meminit in lib. de unit. Eccleſ. & Epiphanius: quamquàm apud hunc vox illa corrupta ſit: ut & nuper Librarius quidam tuus ex iſto Byzacio effecit Byzantium.

Non inſtitueram plura, nec tam multa quidem, nunc ad te ſcribere, vir doctiſſime; ſed tam es nuper de me meritus benè, ut non poſſim non aliquam gratiam referre: neque tamen aliam nunc poſſum, quàm ſi quid tales hiſtorias relegens præterea fortè obſervarim, quod non neſcire, tua interſit, id familiariter ad te referam. Nec longè abiero. Etſi Nicæni concilii magis quàm illius Arelatenſis acta legiſſe te ſciam; tamen miror tantò magis te ſcribere, idque in tuâ etiamnum inſtitutione, Athanaſium in eo concilio præſediſſe, teque propterea etiam rurſùs inſultare epiſcopo Romano. Scis mea non intereſſe, verum ſit, aut non ſit, quod narras. Sed Athanaſium tunc valdè adoleſcentem & tantùm fuiſſe diaconum omnes hiſtoriæ narrant. Quale verò tandem tu nobis concilium componis, in quo ante omnes epiſcopos & archiepiſcopos ſedeat, cuique etiam præſideat adoleſcens diaconus? & cur eum præponis ſuo epiſcopo Alexandrino? Non minus inſolens eſt, quod eodem loco narras, ejus quidem concilii decreto, primum inter patriarchas locum epiſcopo Romano tributum eſſe, ſed ejus tamen legatos in conſeſſu eſſe rejectos in quartum locum. Sed & novum illud eſt, quod ipſa ſynodus ait fuiſſe ἀρχαῖον ἔθος ϗ συνήθεις, abs te dici, nonniſi ab ea decretum eſſe. Præterea quod non meliori fide narras decretum in eâ fuiſſe ex ſententiâ Paphnutii de conjugio vel celibatu miniſtrorum. Sed diſſimulare non poſſum, quod tacere non debeo. Quid de Arrio jam olim ſcripſerim in meo Conſtantino, non ignoras, & tamen alienum libellum exagitans non erubuiſti mihi improbè aſcribere atque affingere neſcio quod patrocinium ejus impietatis. Ut autem ſentias, te cæcâ quadam vertigine raptum tunc eſſe, relege, quod ſimul affingis dictum eſſe, Arrianos negaſſe τὸν λόγον apud Joannem ſignificare hypoſtaſim vel perſonam: quis hoc unquàm præter te dixit? Certè epiſcopus Alexandrinus Nicææ, Arrianis objecit primum illud caput Joannis, cùm quæreretur non quidem quid λόγος ſignificaret, ſed quid ſibi vellent hæc verba ἐν ἀρχῇ. Ergò non erat hujus tuæ tam excellentis doctrinæ imperitè confundere dogma Pauli Samoſateni & Arrii. Sed quid, non, cùm vis, permiſces? Non dubitas in tuâ etiamnùm inſtitutione ſcribere, poſt Arrium ſurrexiſſe Sabellium. Adeò in hiſtoriâ, in quâ princeps videri vis, hoſpes & peregrinus ès. Dices indoctum eſſe noſtrum Optatum; at ille ſaltem docere te poſſet, Sabellium multò ante Arrium fuiſſe; & quod de Sabellio dixiſti, debuiſſe te potiùs dicere de Photino, quem ſui temporis hæreticum vocat. Age verò: ſunt hæc tantùm chronologica: quæ contemnere te dices occupatum theologicis. At noſtrum non eſt te aliis de rebus admonere. Non poſſum tamen omnia ſupprimere. Sæpe miratus ſum, cur ſymbolum illud, propter quod hactenùs tam valdè laudata eſt Nicæna ſynodus, & quod propter illam tam valdè quoque laudatum eſt, neges eſſe Nicænum. Meminiſti, credo, cùm ſuperioribus annis miniſtro

cuidam tuo & collegæ dictares honoris tui defensionem adversùs Petrum Carolum, tuum quondam collegam, qui te Arrianismi insimulabat: meministi (inquam) qualem volueris edi confessionem tuam. Nam non solùm confiteris negasse te illam formulam abs synodo Nicænâ profectam esse, sed & dixisse, videri potiùs battologicum carmen, quod ad cantilandum tantùm sit aptum. Duo profectò hîc sunt magna peccata magnæ audaciæ, & periculosi exempli. Esse symbolum hoc Nicænum, tam certum est, quàm est certum fuisse aliquod concilium Nicænum. Testes magni sunt Athanasius, Hilarius, Epiphanius, Nazianzenus, Basilius, Theodoritus, Socrates, qui recitant hanc formulam ex illo concilio: quibus cur non credas, nescio. Dicere autem battologicam esse & ludicram cantilenam, quam religiosa illa antiquitas judicavit gravem & divinam esse formulam de tanto mysterio, an non ipse, si de alio judicares, diceres esse blasphemiam? Benè habet. Edita istic non sine tuo (ut arbitror) privilegio jam sæpiùs est nescio quæ farrago de statu Ecclesiæ, quam tuus librarius mirificè prædicat, propè ut florem Ecclesiasticæ historiæ. Etsi consuta sit alioqui ex putidis fabulis & nugis: tamen illud bonâ saltem fide facit, quòd formulam, quam dixi, referat inter acta Nicæni concilii. Verùm talem alioqui admiscet fecem mendaciorum ex nescio quibus lacunis haustam, ut mirari satis non possim, tibi jampridem talem sentinam malè non olere. Si aliundè prodiret, minùs fortassè mirarer, & noceret fortassè minùs. Sed quod istinc prodiit, quia non nisi auctore te prodire creditur, & miror & doleo tam impuris næniis esse refertum. Quid? perquirens ea quæ ad Optati de baptismo disputationem pertinent, miratus etiam sum audaciam illius farraginis, quæ confidenter pronuntiat manifestum esse errorem concilii Nicæni decernentis Paulianistas esse rebaptizandos. Atqui longè aliter Augustinus, qui alioqui unus acerrimè de unico baptismo dimicavit. In lib. de hæresibus Paulianos (inquit) baptizandos esse in ecclesiâ Catholicâ Nicæno concilio constitutum est. Unde credendum est, eos regulam baptismatis non tenere, quam secum multi hæretici, cùm de catholicâ discederent, abstulerunt & observant.

Ut Optatus noster fecit, diligentiùs ut cogitatem de historiâ Donatistarum, sic etiam nescio quomodò nunc facit, ut tibi, vir optatissime, tuisque criminationibus iterùm respondeam, & multa, quamvis fortassè tibi molesta, quia tamen occurrunt, non omninò negligam. De calumniatoribus commentarium ex legibus & nostro jure civili breviter repetitum aliquandò ad te repentè dare, importunâ quadam tuâ & contumeliosâ calumniâ coactus fui. Quod in eo commentario non modò tui, sed & Donatistarum mentionem fecerim, credo, agnoscis non temerè factum esse. Sed satisfactionis loco, respondisti illud nostrum responsum, frigidam esse rapsodiam. Fateor asperius aliquid & vehementius dici potuisse. Sed videbam in simili causâ tali moderatione contentos fuisse Optatum

A & Augustinum. Optatus, livore (inquit) intervenientе facile est iratis jactare convitium: sed semper dùm intenditur crimen, necessaria est manifesta probatio. Augustinus contra Petilianum: sine teste (inquit) & sine ullo documento crimen objiciens, maledicus potiùs conviciator, quàm veridicus accusator existit. Et in alio contra eumdem libro: quid (inquit) antè clamas quàm probas? Tu in magnâ sermonis latitudine uno brevissimo verbo, quod dicitur B *proba*, in arctissimas coarctaris angustias. Equidem hanc ego brevem præscriptionem satis esse puto, ut refellam quidquid calumniosè adversùs me effutiisti: & nescio quî fiat, ut legens quod responsum olim Donatistis fuit, videar habere quod totidem verbis tibi respondeam. Sic commentarium illum meum, si voluissem, facilè auxissem. Sed missa hæc faciamus, quæ facti sunt, & quidem privati. Nam & parum Reipublicæ interest, quid de me vel de te statuatur. C Sed neque aut me cum Cæciliano, aut te cum Donato comparo. Nimiùm essem ineptus, si vel hoc cogitarem, nec essem ferendus. Cæterùm longè alia & multò major, ut olim acta est, sic nunc agitur, causa: in quâ & juris maxima quæstio sit. Sanè Augustinus in retractationibus scribit, in suis contra Parmenianum libris, quæstionem magnam versari & solvi, utrùm in unitate & eorumdem communione sacramentorum, mali contaminent bonos. Sed & altera non mi- D nor fuit, an sacramenta penderent ex dignitate ministri? & an baptismus ab indignis administratus esset nullus? &, an propter eorum indignitatem Ecclesia Christi esse desineret, quæ iis uteretur? &, an Donatistæ aliquo jure ecclesiam suis demùm schismaticis synagogis inclusam esse contenderent? quæ tamen levissima & propè nullâ occasione sese abs reliquo corpore distraxerant. Lis ergò magna est; & de re omnium maxima: & nescio an non difficilior sit E schismatis, quàm hæreseos curatio. Scripsit contra Petilianum Augustinus de unitate Ecclesiæ: scripserat & anteà Cyprianus. Nam qui ejus tractatus vulgò inscribitur *de simplicitate prelatorum*, ego, cùm Tridenti essem, didici esse inscribendum *de unitate Ecclesiæ*: idque ex libro manuscripto in Apuliâ reperto, Antonii Augustini jurisconsulti & episcopi. Sed ne talium quidem arbitrorum judicia consiliave restituent nobis, quam optamus αὐτῶν, nisi si Deus ipse ani- F mos hominum concilier: in quibus potiùs quàm in rebus ipsis, est distractio. Habuit Africa suum catholicum, hoc est, procuratorem Cæsaris sive fisci (sic enim appellabatur) atque is quidem etiam aliquandò Donatistas conciliare cum ecclesiâ catholicâ conatus est. Sed nihil egit. Quæritur etiamnum idoneus judex totius controversiæ. Verùm benè habet. Spero me tibi rem gratissimam facturum esse, cùm in hisce litibus laudo legem & formulam judicii, quod noster Opta- G tus dat, exemplo quodam juris civilis, ad causas ecclesiasticas elegantissimè translato. Quod igitur de testamento dicit libro v. tibi confirmo mirificè mihi placere: tametsi locum, quem ex Evangelio Joannis recitat, alienum esse à propositâ quæstione de baptismo, tibi concedam,

dam. Sed quod ad thesim attinet, tametsi ea sola in Optati libris legeretur, digni propterea hi essent, qui hoc tempore in omnium manibus versarentur. Neque dubito Augustinum hac juris nostri translatione delectatum, ad illum Optati locum allusisse, cùm adversùs Donatistas non agnoscentes catholicam Ecclesiam per totum orbem terrarum diffusam, non dissimilia de testamento scriberet in psalmo xxi. Sed rogo, an mihi etiam concedes, posse hîc dici quod aiunt leges de testamento militari, satis esse si quocumque modo constet de voluntate: neque nuncupationem sine scripturâ, si non desint testes, rejicere possumus: & denique fideicommissorum suum esse jus scimus. Quorsùm hæc? quia cùm de baptismo disputat Augustinus contra Donatistas, contendit ex usu & consensu & testimonio Ecclesiæ rectè probari, quædam esse mandata, præcepta, instituta apostolica, quæ tamen ab ipsis Apostolis scripta non sint. Vide obsecro, mi vir, quid tantus antistes, cui & tu aliquandò tantum tribuis, scribat lib. IV. de baptismo contra Donatistas, cap. VI. & capite XXIV. & libro V. capite XXIII. & libro primo contra Cresconium cap. XXXIII. Hîc verò tu mihi nuper terribilem dicam scripsisti, litemque intendisti περὶ παραδόσεων ἀγράφων, & quod de iis non scripseram, scripserunt autem veteris ecclesiæ optimi antistites, sic exagitasti, ut tamen iis præteritis, me unum petere videreris. Liceat hoc sanè tibi novo tuo jure. Sed altera rursùs injuria est, quòd ità in eâ quæstione omnia misceas, ut nobis jam dubitantibus quid velis, propè indicas silentium: quia & hoc tibi licere putas, ut modò aïas, modò neges. Non est mihi tantum otii, ut omnia tua volumina revolvam, quibus multa plaustra onerare posses: neque si esset, tam eo abuti valdè vellem. Sed ex iis, quæ aliquandò delibavi, si me non fallit memoria, videris mihi primùm scripsisse, non repugnare te hujus generis traditionibus, quæ demonstrarentur ex certo & perpetuo orthodoxorú consensu. Id enim Pygio concedis, cùm adversùs eum agis de libero arbitrio. Posteà cùm scripsisti in epistolam ad Corinthios, scripsisti non negare te quin aliquæ fuerint Apostolorum traditiones non scriptæ; sed non concedere fuisse doctrinæ partes: tantùm autem pertinuisse ad ordinem & politiam; quibus verbis, credo, ritus & ceremonias etiam complecteris. Postremò cùm adversùs me declamasti, visus es nullas omninò agnoscere velle traditiones.

Quo teneam vultûs mutantem Prothea nodo?

Non tam fuerunt (utor libenter tuo verbo) versipelles Donatistæ, cùm de crimine traditionis (ut vocabant) agerent, quàm tu cùm de traditionis longè alio genere litigas. In utrâque lite est prima quæstio facti. Quod verò Augustinus in collatione (ut vocabatur) toties abs Donatistis postulavit, ut certus aliquis causæ status, certumque judicium esset, id imprimis & quidem jure meo, abs te peto: quod reliquum est, præstabo. Sed quamdiù mutas, & variè loqueris, neque tibi constas, nihil dico. Sic cùm de sacris litteris quæritur, modò earum (ut vocatur) canone uteris, modò eum ut incertum &

A varium repudias. Nihil dico quod non extet in libris tuis: sic antiquos Ecclesiæ scriptores modò laudas, modò proculcas. Imò verò in tuâ contra me declamatione scripsisti nullam ex iis posse elici certitudinem doctrinæ christianæ. Deus bone, quid audio cùm istud audio? & quid illi dicent, si hoc nunc dici audiant? Jam quid dicemus, quòd cùm laudamus primam illam ecclesiam, quæ ab Apostolis relicta superstes est; non modò ab aliis irridetur ut anus delira & superstitiosa, vel fatua aliqua Fauna, vel larvata B Lamia; sed etiam accusatur propè ut officina falsitatis, imposturæ, & fraudis; cùm tamen ea ipsa sit, à quâ litteras sacras accepimus, & cujus eas testimonio consignatas atque communitas defendimus. Ecquò jam recidimus, si liceat eam doli mali insimulare? Imò tu quò ruis, si eam facis ream? & quî stabis, si talem habes adversariam? Id cùm audis, iterùm fortassè exclamabis & repetes, quod in tuâ contra me decla- C matione scripsisti, nos spectrum antiquitatis objicere, ex quo mox prodigiosa sestuliat errorum omnium congeries: nam (ut ais) si roges, quænam sit vetustas, de quâ loquimur, nos jactaturos insulsas nænias, quæ sub Ignatii & similium nomine circumferuntur. Bona verba, here. Etsi non habeamus salem, qui in te est: tamen scis nos valdè abhorrere ab insulsis sive næniis sive ineptiis. Scis nos sæpè detestatos esse ψευδεπίγραφα: neque ignoras quàm fabulas oderim, qui nostros D etiam commentarios de historiæ institutione legeris. Sed ut breve faciam, quod olim Sadoleto respondisti, qui te hostem antiquæ ecclesiæ esse dicebat, totidem in simili causâ verbis tibi modestissimè respondebo: Hîc non requiram, ut verè ac candidè nobiscum agas (quod tamen philosopho, nedùm christiano, sponte præstandum erat) sed rogabo tantùm, ne ad illiberalem usque calumniandi licentiam descendas; quæ existimationem tuam apud bonos & graves E viros, nobis quoque tacentibus, vehementer læsura est. Scis hoc, mi Joannes, &, si inficiari pergis, faciam, ut te scivisse, & callidè vafréque dissimulasse omnes intelligant: nos bonâ fide ex optimis & castissimis monumentis repetere memoriam religiosæ vetustatis, quam commendamus. Miror autem quid tibi in mentem venerit, ut contra tuam conscientiam mihi ascriberes quod ais de Ignatio. Certè quædam ejus fragmenta in libris Eusebii & Theodoriti agnos- F co & veneror. An etiam ea repudiabis? Nuper cùm homo doctissimus tibi ex iis quippiam objecisset, quod ad Eucharistiæ causam pertinebat: quia id te premebat, exclamasti esse repetitum ex nugatoriis, quæ circumferuntur, epistolis. Atqui falsus es, ô magister. Illud in iis non extat. Extat autem & recitatur in optimis libris Theodoriti. Utinam verò quod Ignatium scripsisse de Apostolorum traditionibus, testatur Eusebius, etiam extaret. Magnum adversùs tuas G inficiationes præsidium optimæ testationis haberemus. Sed utut multa hujus generis monumenta interciderint: reliquias non pessundabis, quæ te urgent. Quid? utar tuo consilio, ut conficiam quod volo. Nunc enim mihi in mentem venit, quod in eâdem, ex quâ paulò antè aliquot verba

repetii, epistolâ aliquandò legi. Tu quidem nuper, ut meam stultitiam irrideres, scripsisti me puerum memoriter epistolam illam totam recitare potuisse. Non memini tam me aliquandò felicis memoriæ fuisse, tamque ea pueriliter abuti voluisse. Sed per ætatem licèt sim factus obliviosus: benè habet, non omnia tamen excidisse. Ergò venit in mentem, cùm in eâ epistolâ jactares te nihil aliud conari, quàm ut instauretur aliquandò vetusta illa ecclesiæ facies, hæc te adjecisse: statue tibi, quæso, ob oculos veterem illam ecclesiæ faciem, qualem Chrysostomi & Basilii ætate apud Græcos: Cypriani, Ambrosii, Augustini seculo, apud Latinos extitisse, ipsorum monumenta fidem faciunt. Sic tu olim. Ego qui hæc abs te seriò dici putabam, propterea ad illa monumenta respexi, quibus, ut vides, nunc etiam Optati libros addo. Cùm in talibus speculis faciem illam mihi utcumque videre visus sum: equidem cohorrui, cùm eam posteà fœdatam atque inquinatam conspexi: & ut Appelles si Venerem suam, aut si Protogenes Jalysum illum suum, cœno oblitum aspiceret, magnum acciperet dolorem: non dubitavi, ecclesiæ veteris illos, quos laudasti, doctores, si viverent, videre sine magno dolore non posse talem deformitatem. Neque non in mentem venit in quos dici posset, quod Scipio Africanus laudans veterem illum versiculum,

Moribus antiquis res stat Romana, virisque.

& deplorans suæ Reipublicæ ruïnam, olim dicebat: nostra (inquit) ætas cùm Rempublicam sicut picturam accepisset egregiam, sed evanescentem vetustate: non modò eam coloribus iisdem, quibus fuerat, renovare neglexit, sed ne id quidem curavit, ut formam saltem ejus & extrema tamquàm lineamenta servaret. Cujus tanti mali non modò reddenda ratio nobis, sed etiam tamquàm reis capitis quodammodò dicenda causa est. Nostris enim vitiis, non casu aliquo, Rempublicam verbo retinemus, reipsâ verò jampridem amisimus. Sic ille Romanus. Eodem te animo puer putabam ecclesiæ senescentis deformitatem, rugas, squallorem, situm deplorare: & simul penicillum, ut priorem formam renovares, potiusquàm spongiam, quâ extrema quoque ejus lineamenta deleres, accepisse. Nam & in eâdem epistolâ, cùm indignè ferres te ab adversario accusari ut contemptorem ecclesiæ veteris, exclamasti: jamne hostem antiquitatis esse dices, qui antiquæ pietatis ac sanctimoniæ studio, præsenti rerum corruptione non contentus, quæ sunt in Ecclesiâ dissipata ac depravata, corrigere in melius, ac restituere in pristinum nitorem molietur? cùm istud puer audivi, exiliens, fateor, exclamavi, euge.

Verre pavimentum, nitidas ostende columnas,
Arida cùm totâ descendat aranea telâ.

Jam verò cùm tu rerum potitus, tuam modò, tuam, mi Calve, formam novam ostentas, & ut sola spectetur, deles inducisque veterem, & nobis irasceris, qui bonæ antiquitatis planè oblivisci non possumus, & ad illam Ecclesiæ faciem, quæ fuerat ætate Basilii, Chrysostomi, Optati, Ambrosii, Augustini, te revocamus, ut ad eam tu nos aliquandò: an miraris, si is, quem sua de A te melior opinio fefellerit, dolet se deceptum esse? quamquàm tu mecum etiam magis agas malâ fide. Nam persuadere nihilominùs vis, te eodem scilicèt antiquitatis studio, quod priùs jactabas, teneri: me verò inane modò spectrum objicere. Mirabiles sunt hæ præstigiæ, ut discutiantur, inquisitio legitima instituatur. Sed tu eam perturbas tumultuando atque conviciando.

Projicis ampullas & sesquipedalia verba.

Sic solo crepitu abigis adversarium. Atqui li- B cèt pueros terreas, hoc (ut tuo verbo utar) spuere est, non loqui. Etsi nihil magis alienum à meâ professione est, quàm litigare tecum; tamen age: cùm me lacescis, permitte, ut æquâ conditione judicium bonæ fidei detur. Etsi ad contestationem minimè comparata sit imbecillitas mea, tamen faxo, ut intelligant, qui volent, te abs religiosâ antiquitate longiùs abesse: neque semper bonâ fide, quidquid de illâ recitas, recitare, sive negligentiâ, sive dolo id facias. C Faxo etiam ut intelligas, eum, quem aliud agere improbè fingis, & seriò & studiosè & religiosè quærere verum: neque ullo odio partium distrahi: neque cùm unius vitium accusat, alterius excusare: sed neque sonoris tuis crepitaculis terreri. Detur audientia, in cujus nunc spem aliquam vocor: faxo, ut vel invitus videas eum, etsi hominem nihili esse clamites, tamen & extrema, quæ vitiosa sunt, refugere, & medium, quod quidem integrum & rectum sit, requirere: D & quod Nazianzenus in his contentionibus dixit rudes agricolas in arbore, quæ distorta erat, dirigenda non satis observavere, cavere velle: & nihilominùs, quæ hæc ætas rectissimè correxit, tueri. Nimis ingratus esset, si non agnosceret, quantam hoc tempore lucem Deus accenderit, quámque de religione multi præclarè meriti sint. Sed rursùs nimis cæcus esset, si non videret ecquò interea alii ruant. Vetus est illud, quod & olim tuo gentili objectum lepidè fuisse E narrat Cicero, *num claudicat?* id in tuis quoque progressibus, observare me ne molestè feras. Ut Cassandrum, cujus magis erant hæ partes, passus sum priorem de eâ re dicere, de quâ tu, ut me & illum vexares, impotentissimè declamasti, sic jampridem expecto, ecquid illius responso tandem responsurus sis. Sed iterùm tibi spondeo, non defuturum bonæ causæ patrocinium, si pergas calumniari. Saltem mihi concedes, ut civiliter tecum agam, ubi video esse quæ- F stionem facti potiusquàm juris: qualem esse sentio in iis, de quibus mecum litigas. Sic in conjecturali statu causæ tantùm mihi agendum erit de probationibus, de testimoniis, de fide instrumentorum. Non utar nisi optimis & authenticis. Si tu falsi exceptionem opponas, vide ne eo teipsum crimine implices, sive temerè jactes falsum esse nomen optimorum testium, qui citantur, sive dicas eos mentiri, & reos ψευδομάρτυρας quos non convincis, peragere sine ullâ G probatione velis. Vide etiam, an tibi liceat contra regulas juris nostri, semel abs te approbatos posteà reprobas, & rursùs probas improbatos. Liceat hoc sanè, ubi de variis eorum & privatis opinionibus agitur; de quibus nunc non agimus. Sed cùm de testimonio facti alicujus pu-

blici quæritur : quod testimonium qui dicit, si sciens fallat, vir bonus non sciet, neque errore sed dolo peccabit; vide quid futurum sit, si quoties voles, religiosæ antiquitati fidem detrahere velis. Intereà patere, ut quod contra Manichæos aliquandò scripsit Augustinus, nunc tibi in memoriam revocem. Consequetur (inquit) omnium litterarum summa perversio, & omnium, qui memoriæ mandati sunt, librorum abolitio, si quod tantâ populorum religione roboratum est, tantâ hominum & temporum consensione firmatum, in hanc dubitationem adducitur, ut ne historiæ quidem vulgaris fidem possit, gravitatemque obtinere.

Redeo ad causam Donatistarum. En quæritur, an baptizati ab hæreticis, iterùm in Ecclesiâ baptizandi sint? respondebis, non esse. Cur ità? locum quemdam de unicâ lotione ex Evangelio Joannis proferunt Optatus & Augustinus; dices ad rem non pertinere. Quem Donatistæ objiciebant locum ex actis Apostolorum, non pateris explicari adhibitâ distinctione inter baptisma Christi & Joannis: qualem distinctionem adhibent Optatus & Augustinus: tu verò eam repudians, mavis singulariter & novè interpretari in illo actorum loco baptismum non significare baptismum. Tandèm tamen redis ad Augustinum de unico baptismo: & approbas consuetudinem veterem, quam ille, licèt aliquandò interruptam, approbat. Rectè. Sed quo argumento? an qua sive conjecturâ sive ratiocinatione antiquissimam illam consuetudinem refert ad tempora Apostolorum? Jam tibi non est integrum reclamare, nisi tibi ipsi repugnes: præsertim cùm improbes, quod illi Cyprianus objecit. Hîc autem si concedis, quod Augustino non negas; tametsi eo exemplo non utar, nisi in re minùs dubiâ: teneo quod volo: dimittantur judices in consilium. Ubi de facto constat, causam peregi, & dixi. Ne prætereà mihi sis molestus. Nam deindè recipiam, quas voles, bonas cautiones; ne qui hoc exemplo abutantur; ne fraus & præjudicium fiat veritati; ne veritas rerum erroribus gestorum vitietur; & ut spectetur non solùm quid Romæ factum sit, sed etiam quid fieri debeat; denique ne facti & juris discrimen temerè confundatur. Sunt hæ cautiones in nostris quoque libris legum, quarum me oblitum esse, numquàm, velim, credas.

Quia licet consulere (quod vetus Jurisconsultorum verbum est) & antiquæ familiaritatis jure quodam possum tecum agere liberiùs, nihil dissimulabo. De Ecclesiâ certamen est cum Donatistis. Tu quas soleas tradere notas Ecclesiæ dignoscendæ, meministi. Obsecro, mi Censor, an eæ satis notant & expungunt Donatistarum synagogas? cur longè alias allegant Optatus & Augustinus? & verò de iis quid sentis? Tu cùm de corpore quæstio est, ais inspiciendum esse caput. Rectè. Atqui Augustinus ait, sibi quæstionem cum Donatistis esse non de capite, sed de corpore, lib. de unit. eccles. cap. IV. ergò de capite convenit; & tamen controversia de corpore est. Quid, ut hoc sibi asserant, prætereà dixisse Optatum & Augustinum putas? & de talibus vindiciis quid statuis? quid (inquam) ju-

A dicas, cùm eos audis probare velle suam esse possessionem Ecclesiæ, ex perpetuâ quâdam successione: & quidem ad eam probandam contentos esse Romanorum saltem antistitum, cum quibus communicabant, jam inde (ut aïunt) ab Apostolis descendentium consensione, continuâque successione, cujus seriem ex catalogo enumerant? quod & non dissimili fiduciâ fecerant anteà Irænæus, Tertullianus & alii: nam quia non hæreditario quodam jure sanguinis nitebatur ea B successio, verùm ecclesiasticâ electione atque ordinatione, non dubitant talem successionem tali conditione subnixam, idoneam esse testem doctrinæ suæ apostolicæ cum illâ conjunctæ atque continuatæ. Locutus est, ut scis, Christus de iis, qui sedent in cathedrâ Mosis: veteres christiani de iis, qui in Petri. Mitto, quæ de utriusque sive sedis statu, sive cathedræ comparatione commodè nunc dici possent & graviter, abs te præsertim si sedatè ageres. Sed quid tu de eâ C lege Theodosianâ, quam & primùm promulgari audivit Optatus, & quæ prima in libris nostris est, similiter statuas, lubenter audiam: *cunctos* (inquit) *populos, quos clementiæ nostræ regit imperium, in tali volumus religione versari, quam divinum Petrum apostolum tradidisse Romanis, religio usque adhuc ab ipso insinuata declarat, quamque pontificem Damasum sequi claret, &c.*

Eamdem hîc (credo) fatebere laudari successionem: quamvis notum sit & quid de Libe- D rio, cui Damasus successit, propè aliquandò ad Arianismum compulso, traditum sit, & quid Ammianus scribat de Damaso ad hanc sedem evecto non sine sudore & sanguine, non sine vi & armis, non sine tumultu & cædibus. Nondùm enim, puto, hîc exclamabis, quod quidam ejus ordinis posteà dixisse fertur, plures succedere Romulo in parricidiis quàm Petro in pascendis ovibus. Nam neque nunc agimus de hominum vitiis; sed de religionis confessione, at- E que conservatione doctrinæ. Age verò: quia Optati nostri & Augustini, qui est eum secutus, acerrimus adversùs Donatistas aries est in illâ, quam jactant, successione: & res est magna: rogo, liceat tuam de eâ sententiam audire. Imò verò jam respondisse te iracundè dices. Nam & in tuâ contra me declamatione imperiosè jussisti, ut id repeterem ex duobus, quos laudasti, libris tuis. Non enim esse tuæ gravitatis sæpiùs rem eamdem dicere. Faciam, here, quod jubes.

F In tuâ institutione disputans adversùs Papistas (quos vocas, nisi jam malis Papanos, ut à Româ Romanos dicimus) qui obtendunt, quanti hanc successionem fecerint Irænæus, Tertullianus, Origenes, Augustinus, & alii (Optatum quia nondùm legeras, non nominas) præfaris facturum esse te, ut intelligant boni viri & veri studiosi, quid istud sit. Tum verò, ab adversariis quæris, cur non Africam citent & totam Asiam? sed quia scire te ais responsuros, il- G lic Ecclesiam desiisse; cur non ipse potiùs id quæris vel ab Irenæo, qui in Asiâ quoque vixit, vel ab Tertulliano, Optato & Augustino, qui in Africâ, quo tempore illic etiamnùm florebant ecclesiæ? cur hi (inquam) potiùs Romanorum episcoporum successionem citant & laudant, &

in eâ unâ hæreat? responsum hîc ego tuum rursùs expectabo. Tandem post longam digressionem, reversus ad id quod quæritur, scribis sanctos illos doctores, cùm extra controversiam esset, nihil à principio usque ad illam ætatem mutatum fuisse in doctrinâ, vel Romæ vel aliis in urbibus (nam id addidisti in Gallicâ translatione tuæ institutionis) sumpsisse, quod omnibus novis erroribus refellendis sufficeret, ab adversariis oppugnari doctrinam ab ipsis usque Apostolis constanter & unanimi consensu retentam. Atqui, mi Doctor, adversarii hoc ipsum negabant, constanter (inquam) eam esse retentam, & nihil in eâ fuisse mutatum: eaque erat controversia, quam movebant. Nostri verò probationis loco allegant successionem, quæ non modò includebat conditionem ejusdem doctrinæ retinendæ atque continuandæ, sed & eam conditionem impletam esse probabat. Sed obsecro, an seriò loqueris, cùm videris concedere, usque ad ætatem Augustini, nihil præsertim Romæ, fuisse mutatum in doctrinâ apostolicâ? & illos, qui enumerantur ab Optato vel Augustino, episcopos Romanos fuisse illius doctrinæ & constantes & fideles custodes? Si seriò hæc scripsisti, neque sententiam mutas, transactum est. Sed quàm vereor, ne non stes pactis conventis! scilicèt tibi concedi vis, quod in duodecim scriptis solemus, ut calculum reducas, si te alicujus dati pœnitet: sicuti est in Hortensio Ciceronis. Dura est hæc conditio, si tecum agendum sit. Sed quidvis tibi licere putas. Sic cùm nobis commendasses Romanorum episcoporum (saltem usque ad Augustini ætatem) & doctrinam & successionem: alibì, cùm lubet, eosdem & defectionis & depravatæ religionis accusas. Sic ipsum nominatim Siricium, quem postremò laudat Optatus, miris contumeliis proscindis, & atrociter jugulas, cùm celibatum oppugnas? quamquàm (ut hoc obiter dicam) quod narras eum de conjugio scripsisse ad Hispanos, vereor ne non illi aliquid temerè affingas. Extat inter Ambrosii epistolas, Siricii epistola, quæ nihil habet tale: neque tu, qui minimè alioqui credulus es, tam facilè ex Gratiani farragine haurire debuisti, quod illi ignominiosè ascriberes. Sed age dùm, seriò & bonâ fide dicito, quousque tandem putas durasse illam successionem, de quâ quærimus; & quandò, vel per quem sic fuisse interruptam, ut planè desierit. Legi vitas pontificum & tragœdas. Sed vides, aliud esse quod abs te quæro, cuique non respondes. Nam & si quod Paulus ad Thessalonicenses scribit, prædicitque de defectione, quam veteres intellexerant de Romano imperio, tu de apostasiâ fidei interpreteris, & eam jampridem evenisse dicas, tamen non dicis quandò evenerit. Id ubi dixeris, videro. Sed ne existimes sat esse si quidvis dicas: scito non esse tibi rem cum tuis fatuis pueris, famulisve. Neque verò est cur te torqueas, quod facis, ut probes successionem non esse veram sine doctrinâ. Nam id ego & ultrò & lubenter & prolixè fateor: & ubi constat aliam esse doctrinam, aliud esse jus, tecum sentio. Sed neque dubito verissimum esse quod aïs, verum Reipublicæ statum dici non posse tyrannidem Caligulæ, Neronis, Heliogabali & similium, quia Brutis, Scipionibus, & Camillis successerint. Neque si addas scorpiones successisse Scipionibus, reclamabo. Ac si tonare etiam & fulminare velis adversùs tales, non successores, sed prædones: non modò tibi succinam, sed & mea querimonia, quantùm omni contentione vocis & laterûm potero, justissimum clamorem augebo. Cæterùm nihil agitur, si confusus tantùm clamor fit: nulla verò definitio ejus, quod quæritur. Nihil autem definis, quamdiu non notas tempus, ex quo statuis defecisse successionem, de quâ agitur. Soles in hac quæstione nos revocare ad exemplum ecclesiæ Judaïcæ. Sed ne in eâ quidem definis, quid velis. Aïs in eâ fuisse gradus quosdam defectionis. Rectè. Sed cùm historiam delibare incepisti, itâ effugis, ut nos suspensos relinquas. Aïs in Judæâ varias fuisse mutationes, donec ipsi quoque sacerdotes templum Dei profanis abominandisque ritibus polluerunt. Sed quandò id factum est, ut sciamus ex quo tempore non licuerit iis communicari? Tu in eâdem tuâ paulò pòst institutione scribis, prophetas, qui Hierosolymis vel in Judæâ fuerunt, cùm res illic essent admodùm corruptæ, tamen separatos non habuisse suos cœtus; sed convenisse cum aliis in templum, quia ad nullum superstitiosum cultum adigebantur, & agnovisse sacerdotes Leviticos, quia utcumque indigni eo honore essent, tamen nec dùm abdicati erant. Atqui eâdem paulò post paginâ, narras, prophetas clamasse profana illa esse conventicula, quibus non magis consentire liceat, quàm Deum abnegare: & necesse habuisse ab eorum cœtuum consensione desciscere, quæ nihil aliud erat quàm impia adversùs Deum conspiratio. Ignosce meæ hebetudini, si nondùm perspicere possum, quomodò, quæ dicis, cohæreant atque consentiant. Tantùm abest, ut satis intelligam, quomodò ex iis definire velis, quod quæritur de ecclesiâ christianâ. Ac licèt in tuâ rursùs contra me declamatione, eâdem de te dicas: tamen quid dicas etiamnùm dubito. Quod verò adjicis de regno Hieroboam, & apostasiâ Israëlis: equidem fateor esse liquidum; neque frustrà sudare debebas, ut id pluribus verbis mihi exponeres. Sed nihil ad ecclesiam Judaïcam. Neque illic, ubi vitiosa erat ipsa quoque origo, de successione quæstio fuit. Testor cœlum & terram, me tecum agere religiosè, ut si possis, explices & liberes quos tuis strophis involvis. Nam hic ludendi aut illudendi locus non est. Nunc quia altero rursùs loco de successione, de quâ quærimus, disseruisti, quod nos audire jubes, rursùm te audiemus, si fortè & Optato rursùs aliquid lucis tua expositio adferre possit, & nos magnâ molestiâ liberare. Cùm adversùs Augustanum librum Caroli v. imp. scriberes, scripsisti, Irenæum; qui successionem allegat, quam dixi, meritò ad refellendos nebulones nova quædam & impia dogmata spargentes, iis opposuisse testimonium & consensum ecclesiarum, quæ ab Apostolis institutæ fuerant, & propterea non temerè credebantur custodes esse doctrinæ apostolicæ, cujus etiamnùm recens erat memoria.

Rectè.

Rectè. Sed cùm id teneo, ne te asturè subducas. Imò, ut tibi consulas, vide, quid sis responsurus, ubi tali testimonio & consensu aliquis te premet. Me quidem certè nimiùm iracundè vexasti, cùm amicus fortè meus multùm tali testimonio tribuere visus esset. Ut uno verbo dicam, scis, quid optem? Opto equidem, ut & tu & omnes statuant, universam ecclesiam veterem olim ab Apostolis institutam, nunc tamquàm capitis ream sisti coram tuo tribunali: & quæri quid de eâ totâ tandem judicandum sit. Etsi quæ tua sit audacia, non ignorem, tamen existimo, ubi tale agmen in tali reatu conspicies in tuo consistorio criminali, te quodam pudore fractum iri, ut ille olim Romæ ingratus adolescens, qui coram Tiberio patrem senem & canum, majestatis accusabat: patris torvè eum intuentis conspectâ facie, & ejus compedum sonitu audito, territus, statim aufugit. Perge. Aïs, Augustinum pugnasse adversùs Donatistas, iisque ecclesiæ catholicæ successionem & testimonium non temerè objecisse, cùm ii non negarent eam, à quâ tamen defecerant, retinuisse apostolicam doctrinam. Sed quid dices, eodem eum præsidio usum adversùs Manichæos? certè de doctrinâ ii pugnabant. Mirum verò, tibi videri, de eâ non pugnasse Augustinum contra Donatistas. Si Optatum diceres, qui eos magis habuisse videtur pro schismaticis quàm pro hæreticis: magis audiri fortasse posses. Sed non ignoras Augustinum centies eos vocare hæreticos; quibus certè injuriam fecisset, si ii confitebantur quod narras. Imò si hoc confitebantur, quomodò negabant aut legitimum esse baptismum, aut veram esse ecclesiam catholicorum? an ut se damnarent, confiteri volebant se esse apostatas, cùm suam demùm christianam esse ecclesiam & apostolicam, reliquas esse apostaticas clamitabant? Scio Cresconium grammaticum, eorum patronum, asturè contendisse, eos, etsi schismatici esse dicerentur, tamen hæreticos dici non posse, & Augustinum, qui eos hæreseos accusabat, odiosè propterea notasse. Sed quid huic nugatori responderit Augustinus, non ignoras. Præterea quod Epiphanius & Theodoritus eos etiam Arrianæ impietatis reos peragunt. Certè Hieronymus in catal. aït Donatum de Spiritu sancto scripsisse librum congruentem Arriano dogmati. Et Augustinus in lib. de hæresib. scribit Donatum Carthaginensem non habuisse catholicam de Trinitate sententiam; sed quam non animadverterit multitudo Donatistarum. Et in epist. CLXIII. aït se audivisse, Arrianos, cùm à communione catholicâ discrepassent, tentasse sibi sociare Donatistas in Africâ. Neque verò dubito, quin eorum plerique facilè facturi dicturique essent, quidquid Catholicis doleret, cùm etiam non recusarent conspirare cum Juliano apostatâ. Nunc nobis satis sit, eorum de baptismo & de ecclesiâ dogma impium & perniciosum fuisse. Quid dicam unum eorum antistitem Gaudentium ausum esse palàm dicere, ecclesiam catholicam esse humanum figmentum? Testis est Augustinus libro contra eum secundo. An qui non dubitabant talia vomere, fatebantur eam ecclesiam

A esse custodem apostolicæ doctrinæ? sed rursùs redeo ad successionem, de quâ quæritur. Sentio enim nihildum actum esse, quia alibi ipsum principium negas, de quo nunquàm dubitatum fuerat, & novâ inficiatione veteres falsi reos agis, ut falsam originem ementitos; quod quem illi auctorem successionis laudant, neque fuisse neque esse potuisse, quia Romæ nullam sedem habuerit aut cathedram, contendas. Quid istud tandem novæ rei est? Noster Optatus ad Parme- B nianum: negare (inquit) non potes, scire te in urbe Româ Petro primo cathedram episcopalem esse collatam. Quid tu? In tuâ quidem institutione etsi neges Petrum illic episcopum fuisse, aut saltem tamdiù sedisse, quamdiù alii narrant, tamen scripseras te propter veterum scriptorum consensum non pugnare, quin illic mortuus fuerit: posteà verò in commentariis ad epistolas Petri, illud quoque pernegasti. Imò (inquis) nisi maria & terras momento transvolaverit Petrus, C procul ab Italiâ mortuum esse constat. Sed unde hoc constare probas adversùs testimonium totius antiquitatis? & ubi tandem mortuum potiùs esse putas? in Babyloniâ? quia ex Babylone dicatur scripta prior ejus epistola. Quid tùm? non placet (inquis) quòd Romam eo loco notari veteres existimarunt: neque cur id existimarint, causam video, nisi quia illo errore jam occupati erant, Petrum Romæ fuisse. Sed de hoc (ut vocas) errore, qui in tali tanquàm publico facto D esse non posset, aliàs viderimus. Nondum autem probasti quod vis, in Babyloniâ illum esse mortuum. Imò verò (inquis) quia in secundâ epistolâ inquit, se morti esse vicinum. Atqui secundam epistolam negas esse ab ipso Petro scriptam; neque ullus unquàm dixit scriptam esse in Babyloniâ. Sed neque qui morti vicinum esse se credit, propterea mortuus confestim dicendus est. Paulus ad Timotheum: *ego* (inquit) *jam immolor, & tempus meæ resolutionis instat.* Atqui E tunc mortuum esse, ne tu quidem affirmares. Certè si non liquere diceres, quo anno vel Romam venerit, vel Romæ mortuus sit Petrus, & quamdiù illic vixerit, fortasse non reclamarem. Sed contempto universæ antiquitatis testimonio atque consensu, contra quem alioqui dixeras nolle te pugnare, nunc affirmare Petrum neque Romam unquàm venisse, neque illic mortuum esse: profectò paradoxum est axioma, quod mihi non persuaseris, nisi si universam historiam ecclesia- F sticam esse putidam fabulam, & omnes ecclesiæ scriptores antiquissimos & fidelissimos esse & nugatores & impostores persuadeas. Quid? Julium Cæsarem Romæ mortuum esse, aut pluribus aut melioribus testimoniis proditum non est, quàm Petrum Romæ esse mortuum. Nunc si quis clamitet ne in orbe quidem Romano mortuum esse, fingat, licet, apud Antipodas esse sepultum. Mira profectò est audacia, dicam an impudentia, hominum ab aliis dissentire volentium. G Quid enim non dicent potiusquàm aliis non contradicant? sed si negare sufficiat quod certissimis ac fidelissimis monumentis proditum est, quid tandem fiet? quid (inquam) fiet universæ ecclesiasticæ historiæ, si ejus principia & tanquàm fundamenta, iis testimoniis commu-

nita, quibus certiora esse vix possunt, vel fabu- A
losa sunt vel solo alicujus inficiationis sibilo everti possunt? Denique quid tandem non audebit, qui hoc audet? equidem scio multas putidas fabulas tanquàm maculas ipsis quoque principiis historiæ ecclesiasticæ aspersas esse, quas & repudio & deleri cupio. Sed an propterea verum cum falso temerè expungi patiar? Scio incerta quædam esse, de quibus dubitari possit. Sed aut certum est, quod hîc negas, aut nescio quid certum esse dicas: &, ut ille Ro- B
manus esse dicebat, aut hoc testium, quibus id probatur, satis est, aut nescio quid sit satis. Scribis quodam loco: veteres quidem uno consensu tradere, Simonem Magum Romæ cum Petro disputasse. Id suspectum tibi esse aïs: non tamen apertè audes dicere quod cogitas, Simonem illum nunquam venisse Romam. Nempè ipsa etiam inscripta saxa Insulæ Tiberinæ talem inficiationem tuam refellent. Cur alterum illud, quod testatum magis etiam est, magis audes in- C
ficiari? Judam non interfuisse cœnæ dominicæ; neque cum Apostolis reliquis illi communicasse, etsi Augustinus contra Donatistas id habeat pro certo, & sumat pro confesso, tui confidentissimè pernegant. Quia quosdam habent ex veteribus suffragantes, audiuntur. Sed quod de Petro negas, audaciæ est inauditæ. Quis non miretur, te, ubi ubi vis, tam facilè interdùm assentiri non modò dubiis, sed etiam falsis conjecturis: aliàs verò ne certis quidem liquidisque probatio- D
nibus habere fidem? neque tamen hoc dicerem, nisi si non modò de Optato actum sit, si tuæ inficiationi concedam, sed & per Optati latus confoderes admirabilem hac in re consensum veteris Ecclesiæ, quæ si hîc mentita est; nescio quâ in re fidem merebitur. Sanè quod Optatus addit Petrum appellatum esse Cepham, quia fuerit Apostolorum caput, tibi facilè concedam ridiculum & puerilem esse errorem hominis vocem Græcam, quæ Syriaca est, esse existiman- E
tis, & propterea ex petrâ vel saxo caput ineptius effingentis, quàm si allegasset, quod Festus scripsit Romam olim appellatam esse Cephalon. Tu aliàs verecundè fecisti, cùm negares sani aut sobrii esse hominis, putare talem interpretationem, quam Gratianus in suâ rapsodiâ ascribit Anacleto, esse Anacleti. Sed ignorantiâ linguæ Hæbraïcæ persæpè majores nostros lapsos esse, verecundè confiteri, ingenuitatis quoque est. Scio, poteris etiam in Optato multos sacræ F
scripturæ locos notare, aut non rectè citatos aut non commodè explicatos. Idque sanè per me, ut facias, licet. Nunquàm enim defendam quod scio esse vitiosum. Atque ut mihi deinceps æquior sis, equidem clarâ voce profiteor, quod & sæpè aliàs feci, me non modò illi solœcismo, quem dixi, non patrocinari, sed etiam gravissimè eos detestari, qui graviores alios ejus generis solœcismos orbi terrarum obtrudunt, digni non tam ferulâ, quàm flagro & scuticâ G
magistri fatuitatis: simulque execrari auctores multarum nefariarum fabularum, quæ confictæ atque sparsæ sunt, ut totam illius antiquitatis ecclesiasticæ bonam memoriam vel inquinarent vel obruerent? denique eos refugere, qui bonæ & religiosæ vetustatis titulo, tanquàm fuco, volunt abuti ad tegenda scelera degeneris posteritatis. Sed cùm hoc prætextu præterea vis universam memoriam veterem delere: dico eos qui hisce tuis insidiis non occurrunt, aut turpis inscitiæ, aut sceleratæ perfidiæ, aut utriusque reos esse. Ergò etiam opto talem eorum, qui tibi tam facilè cedunt, ἐθελοκακίαν castigari: quibus nunc tamen tantùm objiciam illud vetus,

Tradite signa viris, ignavi signa Quirites.

Atque ut concludam quod de successione dixi, iterùm dico, & semper præ me feram, optare me, ut indigni successores, qui & desertores, & proditores, & (ut verbo veteri utar, neque dicam aliquid gravius) traditores sunt, dent, quas meriti sunt, pœnas. Sed non ignoras, quisnam ille sit, qui tales esse vult & optat, ut iis dejectis, vacantem locum statim occupet, & novum sibi regnum condat multò majori supercilio: quique propterea nollet alios esse, resipiscere, facere officium suum, detergere inquinatam faciem Ecclesiæ: ut cujus fœdus squallor, & horrida deformitas, mutumque cadaver multos populos abalienavit, quos tu suaviter cantillando facilè in tuas partes pertraheres: ejus forma prior meliorque, nitor, decor, vox & oratio, eos ad se revocaret, atque in unitate retineret. Ut ad Optatum revertar, supersunt duæ quæstiones, quæ tuam solutionem requirunt. Quæritur quid sentias de schismate Donatistarum, deque eorum actis, quæ quidem dixerunt esse religiosæ & ecclesiasticæ reformationis. Ne autem privata causa tua atque affectio impediat ingenuam confessionem, rogamus, ut cùm de iis respondendum tibi erit, tui paulisper obliviscatis; neque de te agi cogites. Scis, qualis fuerit status Ecclesiæ, tempore Optati vel Augustini. Quæro, an nullâ justâ ratione Donatistas ab ejus Ecclesiæ communione descivisse putes? Credo, dices, nulla. Atqui quæ potissimùm nunc accusas & fugis & aboles, jam tùm invaluerant. Non expectas, ut singula enumerem. Nam, si vis, meministi. Non debuêre Donatistæ alium sibi suisque baptismum privatim instituere. Jam non loquor de eorum anabaptismo. Quæro, an cùm primum aliquem sui gregis, qui nondùm baptizatus fuerat, tingerent suo more potiusquàm paterentur in Ecclesiâ catholicâ baptizari, rectè facerent? credo, negabis rectè fecisse. Atqui ex ipso quoque Optato disces jam tùm in Ecclesiâ illâ catholicâ & exorcismum & chrisma baptismo adhibitum esse, quas res tam intolerabiles esse judicas, ut propterea institueres alteram baptismi formam, & me, qui earum alioqui rerum auctor non sum, neque de iis quidquam scripsi, earum odio immaniter exagitaveris. An dices, Donatistas rectè & religiosè fecisse, quòd contumeliosè proculcarint illud chrisma, quod tu multò magis conspuis? Atqui Optatus tibi narrabit divinum adversùs eos judicium etiam miraculo consignatum fuisse. Si dicas eum mentiri; vide quâ probatione perages falsi reum. Sed nihilominùs in eâ re semper te premit admirabilis consensus veteris Ecclesiæ. An confiteberis non debuisse Donatistas, quod tui faciunt, evertere altaria &

Atqui quod Optatus objicit, corpus Christi in iis habitasse, tam indignum & infandum esse doces, ut illam ipsam justam causam esse clamites, cur omnes aræ evertantur. An tibi placet, quòd dicuntur Donatistæ crexisse altare contra altare? Atqui summi criminis loco semper habitum id fuit; neque solùm Optatus & Augustinus propterea Donatistas tanquàm ex formulâ, conceptis verbis, accusant, sed & anteà Cyprianus totidem verbis Novatianos accusaverat. Scis, credo, altaris verbo significasse, totum ministerium Ecclesiæ; quod & baptismi voce interdùm significatur: adeò ut etiam in Ægypto ipsæ Ecclesiæ appellarentur *Labra*, si me non fallit quod hisce primum diebus in Epiphanio observavi. An qui privatim atque separatim hæc quæ non tam sacramenta, quàm execramenta vocat in Donatistis Augustinus, hæc (inquam) signa funestissimæ dissensionis attollebant, reformationis, potiusquàm deformitatis & confusionis, fundamenta jaciebant? Quid verò dices, eos admirabili quodam fræno divinitùs esse retentos, ut cùm nihil alioqui auderent, & odio Catholicorum quidvis facerent, tamen neque ceremonias neque formulas in Ecclesiâ receptas, auderent (quod Optatus narrat) mutare: tametsi eas quoque adversarias habere se sentirent? an nunc religiosior est audacia, quæ major est? an est astutior, quæ delet omnia? Donatistæ, cùm exemplo Novatianorum, Cathari videri vellent, aquâ etiam expiabant, quidquid illi, à quibus defecerant, contigerant, quia pollutum esse clamabant. An hæc valdè pura repurgatio fuit? Scimus & posterioribus seculis Græcos in schismate non minùs proterve & contumeliosè egisse cum Latinis. Sed cùm tales execrationes, quæ ex odiorum incendio erumpunt, hodiè quoque audis, ecquid religiosæ tibi videntur? Age verò: cùm brevi tempore Africam propè totam, non modò non adjuvantibus, sed potiùs reclamantibus principibus, in suas partes Donatus pertraxit, ut jam plures in eâ propè numerarentur episcopi Donatistæ, quàm Catholici: an tali successu & victoriâ elatus, & gloriâ fastuque tanquàm fermento inflatus, cristas propterea attollere debuit, quales eum sustulisse narrat Optatus libro tertio? Minus fortassè id factum esse miraberis, qui non ignoras quale sit humanæ superbiæ ingenium, quantusque tumor. Sed nihil magis tamen abs religione alienum & esse & videri, meminisse quoque debes. Quid dicam Donatum illum pseudoepiscopum Carthaginensem, nebulonem è cœno emersum, repentè factum esse non modò Regulum aliquem, qui auderet quod nunquam Annibal vel Asdrubal illic est ausus, sed & tyrannum insolentissimum, qui etiam non dubitaret Romanum Imperatorem contumeliosè contemnere? imò verò visus est sibi tanquàm Deus. Nam tale Idolum describit quoque Optatus, quod illa natio, vafra alioqui & acuta, bruto quodam stupore adorabat. Hîc multa sunt, quæ te & alios mecum observare velim. Sed illud imprimis: qualis & quanta sit vanitas hominis ventosi, cæcâ sui admiratione ebrii atque temulenti, qui tamen Religionis & Ec-

A clesiæ instaurator dici atque videri volebat. Non temerè est, quod desidero, te intueri in hanc effigiem humanæ non infirmitatis, sed insaniæ. Sed erit satis uno eam verbo, tanquàm digito, indicasse. Audierat ille stultos principes voluisse jusjurandum concipi per suum genium atque majestatem. Hanc quoque divinitatis speciem sibi arrogavit, cùm per suum nomen, quasi numen quoddam, non noluit suos jurare: quod & eodem tempore in Galliâ Priscillianus
B impurior hæresiarcha volebat. Quid non sibi arrogant impudentes hypocritæ, qui tantum sibi sumunt? Sed, obsecro, an minùs hodiè insolescunt, qui omnes in sua verba jurare volunt? Nihil nunc dicam de Donatistarum martyriis atque miraculis. Illa probant fuisse fanaticos homines, qui cæcâ vertigine raptati sese dabant præcipites, sibique mortem consciscebant, quâdam (ut noster Ulpianus aït) jactatione. Miracula verò, quæ jactabant, quid aliud
C significabant, quàm præstigiatores quoque & impostores magnos fuisse, quos & mirabiliarios quodam loco vocat Augustinus, ubi eos indicat etiam jactasse, Donato oranti Deum de cœlo respondisse. Sed, obsecro, nonne te quoque nunc miseret fascinatæ multitudinis, cui illuditur? Quid postremò loquar de Donatistarum latrociniis, sacrilegiis, parricidiis? Hæc circumcellionum acta immania pleri que etiam Donatistæ damnare se dicebant, quibus tamen
D utebantur. Quid nunc fiat, non ignoras: ego honoris tui causâ taceo. Nam neque fortassis fas esset omnia in medium proferre, quæ novam & mirabilem unius anni darent historiam. Vetera nunc tantùm legantur. Legeram multa de Judæorum zelotis Hierosolymitanis. Sed eos longè superarunt Donatianæ factionis satellites, qui se sanctorum (ut aït Optatus) duces etiam appellabant, & interea non modò omnium barbarorum, omnium latronum, sicariorum,
E piratarum feritatem, sed & ipsius (ut ait Augustinus) diaboli, qui credulitatum omnium magister est, truculentiam superarunt. En quò statim Africanæ illius reformationis tragœdia evasit. Utinam nostra ætas similem epitasin non videat aut catastrophen suæ fabulæ. Si tamen fatale malum est, quod impendet, frustrà repugnamus. Nam & quid mereantur, qui nullam correctionem admittunt, scio, & justum agnosco Dei judicium, eos veluti manu armatâ per-
F sequentis, ut qui loquentem non audiunt, sentiant ferientem. Sed vaticinia tibi relinquo. Verbum autem unum de Donatistis addam, cujus etiam te meminisse interest: eam (inquam) illorum fuisse impudentiam, ut quod crudeliter faciebant, indignè pati se clamitarent. Credo, ludibrii causâ, hoc eos adjecisse, qui cumulus est acerbæ insultationis. Certè & legum, quibus castigabantur, lenitatem, & nostrorum antistitum, qui deprecatores potiusquàm accusatores
G eorum erant, mansuetudinem irridebant, cùm vel de illarum, vel de horum sævitiâ quiritabantur. Quia autem neque leges nostræ, neque Optati Augustinique responsa tibi satisfaciunt, qui pro tuo imperio contra edixisti, hæreticos (quos quidem hæreseos damnabis) capitali sup-

plicio afficiendos esse : hic locus postularet, ut de legitimâ eorum coërcitione pluribus tecum agerem. Sed quia jam fortasse tibi satisfecerit alicia ad te mea responsio, quæ eâ de re te admonuit, non ero nunc diutiùs tibi molestus. Intereà, si vir bonus es, molestè non feres, hominem quondàm tibi familiarem liberè & familiariter tecum agere. Facit hoc abs te provocatus : neque tamen, ut scis, causam agit suam. Quid enim ejus privatim interest, & si evertas quidquid oppugnas ? Ergò tantò magis agnosces eum liberaliter & ingenuè agere. Sed neque, quia Jurisconsultus sit, & studia, quæ tractas, alioqui tractare non soleat, iniquo animo feres, cum tamen non esse alienum abs sacris & ecclesiasticis literis ; imò verò esse studiosum utriusque juris. Vale.

FRANCISCI

BALDUINI IC.

PRÆFATIO AD LECTOREM

PRÆFIXA SECUNDÆ EDITIONI Optati.

AD historiæ Africanæ historiam veterem pertinent Optati Milevitani & Victor Uticensis libelli. Neque negavero in eorum lectione tenendam quoque esse universæ Africæ geographiam. Sed ut ex illâ ejus descriptione, quam Strabo, Mela, Plinius, Ptolomæus olim edidêre, fateor aliquid lucis accedere hisce libellis, sic ex his vicissim dico illam ipsam ejusque & fines & urbes rursùs illustrari. Addo etiam non modò ipsum Orosium lib. 1. cap. 2. sed & nostrum postremò Justinianum in l. 1. & 2. C. de offic. Præf. Præt. Afr. ubi cùm novum & proprium Africæ regendæ, quam Vandalis eripuerat, Præfectum Prætorio daret, cujus sedes esset in urbe Carthaginensi, enumerat quas esse vult septem illius provincias, & singularum veluti metropoles.

Ac quidem in concilio Milevitano non nisi quinque enumeratæ fuerant. Sed Justinianus primo loco adjungit, quam vocat Zeugi : vulgò impressum est mendosè Tingi. Nam hæc potiùs est ipsius Mauritaniæ, quæ & Tingitana propterea dicitur. Zeugitanæ autem provinciæ in Africâ sæpè etiam meminit Victor Uticensis, ut & Plinius. Secundam autem Africæ provinciam Justinianus vocat simpliciter Carthaginensem : quam & anteà vocatam esse Proconsularem admonet. Certè Optatus & Victor Proconsularem appellare solent : atque ità quoque sæpè nominatur in codice Constitutionum. Reliquas Africæ provincias, quæ nominantur in synodo Milevitanâ, & sparsim in hisce libellis Optati & Victoris, nominat similiter Justinianus, Tripolitanam, cujus ducem in Lepti magnâ sedere vult ; Byzacenam, cujus dux in Capsâ & Lepti alterâ sedeat ; Numidiam, cujus dux in urbe Constantinensi ; Mauritaniam, cujus dux in Cæsariensi ; postremóque Sardiniam insulam, quam Africanæ quoque diœceseos esse jubet. Nam & hanc A cum Corsicâ Vandalus Africæ tyrannus anteà occupaverat, ut Victor lib. 1. narrat.

Cæterum factum est ignorantiâ geographiæ Africanæ, ut cùm noster Optatus dicitur Milevitanus, quidam non modò dubitarint, cujas esset, sed & finxerint esse insularem. Equidem cùm Donatum illum, qui à Casis nigris dicitur, fuisse Numidam admonui, sic & Optatum Donati adversarium, Numidiæ episcopum intelligi, cùm Milevitanus dicitur, adjeceram : ne- B que quemquam hominem literatum id negasse putabam. Et ecce audio, quibusdam etiamnùm videri (quo nihil stultius fingi potest) potiùs fuisse Melitensem. Nam Quintinus Heduus, qui superioribus annis docebat jus (ut vocant) canonicum in eâ scholâ, in quâ nunc doceo jus civile, doctor profectò canonum minimè illiteratus, cùm Melitam insulam describeret, & (ut in eâ educatus cum Rhodiis, ut appellantur, equitibus aliquandò fuerat) laudare vellet, scrip- C sit, concilium, quod Milevitanum dicitur, fuisse Melitense : & Milevitum urbem nescio quam dici à Melitâ. Risi, cùm id legi, visumque mihi est tam monstruosum, quàm si quis diceret concilium Sardicense fuisse Sardiniense : proptereáque nemini probari id posse putabam. Sed tantò magis miratus sum, cùm audivi nostrum Quintinum non modò multis suis auditoribus persuasisse, sed & illi conciliorum consarcinatori Coloniensi, qui similiter præmonet con- D cilium Milevitanum habitum esse in insulâ, quæ nunc Malta dicitur. Itáne verò ? ego navigando nunquàm ad littus Africæ tam propè accessi, quàm doctor Quintinus suorum equitum classem secutus. Et tamen scio non posse eum evincere, quod affirmat, nisi si evincat & probet, vel Numidiam esse in Melitâ insulâ, vel Melitam insulam esse in Numidiâ. Vereor etiam, ne quis nasutus hîc objiciat, quod Lucianus falsè scripsit, sese imperitiâ cujusdam partim geographi, E partim historiographi, repentè ex Græco factum esse Babylonium, patriamque suam ab Hellesponto avulsam cum ipsis mœnibus & turribus translatam esse in mediam Mesopotamiam. Sed quid diceret Optatus, quid patres Milevitani, si jam audirent sese ex Milevi Numidiæ deportari in insulam Melitam, ut olim damnati, in Sardiniam. Sanè, ut Optatus cùm concilium Numidiæ vocat, intelligit quoddam Cirtense : sic Augustinus Milevitanum solet appellare conci- F lium Numidiæ, veluti in epist. 47. & 92. & 94. & 95. atque ut Milevitani patres profitentur sese ex concilio Numidiæ scribere ad Innocentium Papam, sic Innocentius in suo ad eos responso ait sibi scriptum esse ex concilio Milevitano. Equidem hæsi aliquandò, cùm quærerem locum in Numidiâ, cujus appellatio propiùs etiam quàm Melitæ, accederet ad Milevitanum. Tandem commodè incidi in Augustini epist. 168. qui Milevim oppidum vocat. Sed & cùm in G Carthaginensi synodo Cypriani, ubi episcopi Numidiæ dicunt suam sententiam de anabaptismo, legerem inter eos numerari & nominari quemdam Pollianum à Mileo, sicuti impressum legitur in libris Cypriani : & suspicarer de aliquo mendo, conjiceremque legendum potiùs

esse,

esse, *Pollianus à Milevi:* consului alteram scriptaram actorum illius concilii, quæ similiter recitantur ab Augustino lib. VI. de baptism. reperique apud eum ità scriptum esse, ut scribendum esse divinaram: & cum illo Polliano à Milevi, in eodem concilio paulò antè nominari alios duos ejusdem Numidiæ antistites, Felicem à Bagaï, & Crescentem à Cirtâ. Credo, ne Quintinum quidem dubitare de Cirtâ Numidiæ. Si de Bagaï aliquis dubitat, legat Donatistarum concilium Bagaïtanum apud Augustinum lib. 3. contra Crescon. cap. 53. & 56. & Milevitanum à Milevi, ut Bagaïtanum à Bagaï dici agnoscat. Sed neque Milevim aut Bagaïm quisquam magis miretur à nobis referri inter oppida Numidiæ, quàm Tuburbim aut Curubim inter oppida Africæ, à Plinio lib. 5. cap. 4. Denique notum est quod idem Plinius aït, populorum Africæ oppidorumque nomina vel maximè ineffabilia esse præterquàm ipsorum linguis. Id verò magis dixerit, qui Optati & Victoris libellos, quos edimus, legerit. Equidem non dubito facilè probari omnibus, quod in Possidio de vitâ Augustini observavi *Ecclesiam Cittensem* pro *Cirtensem* mendosè legi: ut & in nostris pandectis Flor. fit mentio Reip. Cittensium, cùm in aliis libris vitiosè scriptum sit, Cyrenensium l. 12. de jur. & facti ignor. Quis propterea ferat Cirtam ex Numidia transferri in Cyrenaicam? jure profectò ipse Quintinus explicans Zonatam de Canon. Apost. irridet eos, qui ex Carchedone, id est, Carthagine, finxerunt aliquandò Calchedonem: neque negabit eâdem reprehensione dignos esse, qui Byzacium, quod est in Africâ, somniant esse Byzantium in Thraciâ; & tali mendo libros quoque juris contaminarunt. Nunc judices, plausum an risum in auditorio juris mereatur, qui Milevim in Melitam transformat. Tot hac de re verba non facerem, nisi si auditoribus Quintinianis error tam ridiculus verbo uno eripi non posset, minus licèt coloris habeat, quàm si quis dicat Milevitanum concilium dici abs Melitenâ illâ Armeniæ metropoli, quam tantoperè prædicat noster Justinianus in Nov. 31. Nam & cujusdam synodi Melitinensis meminit Sozomenus lib. 4. cap. 24. Melitensis alicujus aliquem olim meminisse nusquàm legi. Et quid tandem mentis fuisset Afris patribus, si relictâ totâ suâ Africâ, ubi longè aliud habebant, quod agerent, periculosâ per medias Sirtes navigatione trajecissent in illam aridam & angustam insulam, ut ibi tamquàm in carcere inclusi, & toto divisi orbe, deliberarent de rebus ad ecclesiam Africanam pertinentibus, & in medio mari transmarinas appellationes (nam eas reprimit synodus Milevitana) inhiberent. Ergò neque nobilissimæ illi synodo, neque Optato nostro hanc injuriam ridiculâ fictione fieri patior. Ut autem Optato dem successorem: Augustinus in ep. 34. ad Paulinum laudat beatissimum (ut vocat) Severum, suum condiscipulum, antistitem ecclesiæ Milevitanæ, benè (inquit) apud eamdem civitatem fratribus cognitum. Idem Augustinus lib. 3. contra Petil. cap. 38. meminit damnati cujusdam Honorii Milevitani in Africanâ ecclesiâ.

A Denique Faustum illum Manichæum, gente Afrum, civitate fuisse Milevitanum aït, hominem (inquit) acuti ingenii, & expolitæ linguæ, sed nequissimum calumniatorem Christianæ religionis.

Si ferre non potui Optatum nostrum ex Milevitano fieri Melitensem, aut ex Numidâ insulatem, multò minùs ferre debeo confundi cum aliis Optatis. Mitto illum Optatum Donatistam, quem in synodo Bagaïtanâ, & Optatum Catho-B licum, quem in Cirtensi celebrari audio ab Augustino. Celebrior fuit & famosior Optatus Gildonianus, cujus & sæpiùs meminit Augustinus. Sed quis non indignè ferat, quosdam hodiè Gildonianum à Milevitano non discernere, cùm inter eos tantùm interfuerit, quantùm inter Donatistarum ducem sceleratissimum, & catholicæ Ecclesiæ sanctissimum antistitem. Si quis roget, cur ille alter dicatur Gildonianus, respondebo quod Augustinus lib. 2. contra Pe-C til. cap. 92. scribit, Optatum illum de satellitio Gildonis accusatum, pœnas dedisse terribili mortis genere extinctum: sicuti & leges nostræ non modò Gildonem illum tyrannum, qui in Africâ adversùs Imp. Honorium arma sumpsit, sed & ejus satellites persequi se profitentur. l. 19. c. Th. de pœn. l. 19. c. Th. de bon. proscript. sic & in l. 7. c. Th. de metat. dicuntur confiscata prædia Gildonis hostis publici, & satellitum ejus: estque lex honoriana ad Pom-D peïanum Proconsulem Africæ data Mediolani.

Qualem autem ipse Claudianus elegantissimis versibus describit fuisse Gildonem illum in Africâ tyrannum & latronem, talem & Augustinus Optatum quemdam Donatistam, ejus satellitem, quem propterea plerumque Gildonianum vocat. Verùm etsi interdùm non addat Gildonianum, & simpliciter vocet Optatum, tamen tam nefarium nebulonem fuisse testatur, ut ipsos etiam Donatistas ejus puderet. Quàm valdè E autem talem Optatum, ut debet, detestatur, tam etiam vehementer Optatum nostrum Milevitanum laudat: quem quidem lib. 1. contra Parmen. ait, & venerabilis memoriæ esse & catholicæ communionis. Idem in lib. post collat. vocat Catholicum episcopum, & in libro de unit. cap. 16. videtur eum cum ipso Ambrosio comparare; sicuti & deindè Fulgentius lib. 2. ad Monimum, Optatum hunc nostrum, quem sanctum vocat, judicat tam fidelem Pauli in-F terpretem fuisse, quàm aut Ambrosium aut Augustinum. Et tamen nolim tali comparatione lectorem impediri, quin discernat, quantùm intersit; sicuti & ubi quod attinet ad literarum eruditionem, Augustinus lib. 3. de doct. Christ. cap. 40. videtur eum conferre cum Cypriano, Lactantio, Victorino.

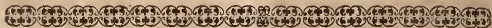
Porrò ut ubi desinit Optatus, cœpi ex Augustino repetere quod sequitur in historiâ Africanæ ecclesiæ: sic ubi Augustinus desinit, visum G est subjungere quod Victor Uticensis deindè narrat. Sed de Uticâ, ut de Milevi, nihil est necesse ut nunc addam quidquam. Omitto etiam quod in pandectis nostris lego, Uticam non minùs quàm Carthaginem juris Italici fuisse, l. ult. de censib. Sed ut Milevitano sive Numidæ

Errat hic Bald. Victor enim ille non fuit Uticensis; sed Vitensis.

gratior sit vicinus hic collega Uticensis, dicam A ipsam Cirteusem coloniam in Numidiam ex Uticensi conventu deductam videri, cùm quidem illam Sitianorum vocatam fuisse Plinius testetur. P. autem Sittium equitem Romanum de conventu Uticensi fuisse Hirtius scribat.

Reliqua de Optato & Victore ex nostris deinde annotationibus petantur. Quam autem priori Optati editioni ante sex annos præfixeram prolixam præfationem, non de Optato modò, sed & de multis aliis capitibus rerum Ecclesiastica- B rum, de quibus tir tunc agerem, cogebat me conditio ejus contentionis, ad quam vel invitus pertractus eram, & acerrimi adversarii cum quo mihi res erat, refellendi quædam necessitas: eam (inquam) vehementiorem præfationem in hac editione nolui inculcari: quam satis superque est editam suo tempore semel fuisse.

Lutetiæ Parisiorum, Idib. Martii 1569.

ANNOTATIONES
IN PRIMUM LIBRUM
OPTATI MILEVITANI
EX FR. BALDVINI IC. COMMENTARIIS rerum Ecclesiasticarum.

Pag. 1. UT Donatum Carthaginensem antistitem Donatistarum multa scripsisse ad suam hæresim pertinentia testatur Hieronymus in catal. & eodem tempore Vitellium Afrum ejus factionis acerrimum defensorem fuisse scribit Gennadius: sic & Parmenianus, qui illi Donato successit, suam sectam multis libellis armavit. Interea tamen nescio quomodò Catholici in Africâ propè muti erant: certè libellos suos non opponebant. Sed tandem in Numidiâ Optatus episcopus Milevitanus cœpit respondere. Ac quidem existimavi aliquandò hosce Optati contra Parmenianum libros scriptos fuisse, contra eam E Parmeniani ad Tyronium epistolam, adversùs quam & Augustinus deinde libros tres scripsit. Sed ubi propiùs singula contuli, facilè animadverti aliud quoddam Parmenianici scripti genus fuisse, quod refellit Optatus, & tractatum appellat. Fuit tamen semper eadem disputatio. Nam & Donatistis hoc proprium fuit, ut eamdem sæpiùs cantilenam canerent, sicuti & Augustinus scribit eos eadem per eadem sæpè dixisse, repetiisse, inculcasse. Porrò cùm veterum, F præsertim Afrorum, libri latinè scripti, multis librariorum mendis contaminati sint, vix ullum puto unquàm fuisse magis depravatum, quàm hunc Optati libellum. Nam & ipsi Donatistæ statim atque editus fuit, eum corruperunt, &, ut erant impudentes, discerptum inquinarunt: & barbara librariorum posteritas multis maculis propè oppressit. Itaque & multis sæculis tanquàm in sepulcro delituit, & cùm in lucem eum protulit Cochlei editio Germanica, plura menda G fuerunt quàm versus. Ego in priori editione Parisiensi operam dedi adjutus collatione exemplaris manuscripti, quod mihi communicaverat Espensæus Theologus, ut sexcentos saltem locos emendarem. Nunc non multò pauciores emendabit altera hæc editio, duobus manuscriptis sive chirographis exemplaribus subnixa: quorum alterum Jo. Tilio episcopo Meldensi, alterum Macereo Theologo Parisiensi debemus. Multùm tamen abest, ut dicam Optatum nunc tandem in integrum planè esse restitutum. Imò feci, ut lacunarum notæ indicarent, aliquot locos superesse etiamnum mutilos. Illud porrò semel prædicendum est, usum esse Optatum scripturæ sacræ translatione non omninò castigata: saltem longè alia, quàm fuerit illa, qua vel Tertullianus, vel Cyprianus, vel Arnobius, vel Augustinus in eâdem Africâ usi sint. Sed profiteor me ejus correctionem minimè suscepisse, qui si possim plerosque Optati locos à librario jam olim corruptos emendare, officio meo functum nunc esse me putabo. Neque tamen nunc ambitiosè annotabo & indicabo quid in eo genere præstiterim. Nam & putida est talium λεγ[illegible] ostentatio: neque juvat (ut dicitur) in mustaceo laureolam quærere. Ecce, paulò pòst principium libri primi, ubi primùm legebatur in Germanicâ editione *cùm nequitiosè*, & deindè in Parisiensi, *cùm venenosè*, nunc ex meliori exemplari emendavi & restitui, *ne ventosè*: & post medium ejus libri ubi anteà legebatur *in talibus pasti fuerant cibis*, nunc ex eodem exemplari emendavi, *vitalibus pasti fuerant cibis*: & paulò pòst ubi legebatur, *vos ipsos cum iis unam sententiam ferre*, restitui, *unâ sententiâ ferire*: & paulò ante finem libri primi, ubi anteà legebatur *revelata*, ex eodem exemplari restitui *renovata*. Sexcentæ sunt hujus generis, & quidem in sequentibus libris plures emendationes, in quibus magis integrum erat manuscriptum exemplar, quo usus sum.

Quod ad rem ipsam attinet, de quâ mallem aliquid annotare, principio Optatus ostendit cur Pag. 3.

adversarios suos Donatistas appellet *Fratres*: tametsi hi à Catholicis sic appellari nollent, atque etiamnùm in Carthaginensi collatione recusabant, ut testatur Augustinus lib. 3. contra Gaudentium. Idem lib. 3. contra Parmen. cap. 2. confirmat, quod Optatus hoc loco dicit. Ego addo, Davidem 1. Sam. 30. etiam Fratres vocasse filios Belial, hominesque improbos, qui tamen erant Judæi. Quem autem locum Isaiæ prophetæ Optatus hîc allegat, Augustinus idem agens eumdem locum pluribus verbis urget, & simul, sicuti solet, totum hunc locum Optati amplificat in psalm. 32. Cur autem Christiani sese invicem fratres appellarent, Tertullianus in apolog. indicat. Sed & ipsa Ecclesia olim dicebatur fraternitas, ut ex Tertulliano, Cypriano, Ambrosio, Hieronymo didicimus.

Pag. 4. *Secundo loco* Optatus significat Donatistas refugisse omnem cum Catholicis collationem. Eadem fuit illorum superbia καὶ αὐθάδεια, multis pòst annis Augustinus in epist. CLXVI. ad Donatistas: » vestri (inquit) episcopi conventi à nobis » nunquàm nobiscum pacificè conferre voluerunt, » quasi fugientes cum peccatoribus colloqui. Itaque ut tale supercilium dejiciat, in epist. LXVIII. objicit non modò Paulum cum Epicureis contulisse, sed & Christum cum ipso diabolo de lege collocutum esse. Factum est tandem aliquot annis post Optati mortem, ut edicto mandatoque Honorii Imp. Donatistæ etiam inviti pertracti sint ad Carthaginensem cum Catholicis collationem, hujus historiam alibi exposui.

Pag. 6. Ait Optatus contra leges fuisse, quod Donatistæ iterabant baptismum. Videtur significare legem sui quoque Valentiniani Imp. latam eo tempore, quo hic liber scribebatur. Adderem & alteram ipsius Valentis & Gratiani, quæ septem post superiorem annis edita est: & quidem utraque scripta est ad Africanos magistratus, sicuti utraque extat lib. 16. C. Theod. tit. 6. In unam autem conflata est à Triboniano, cùm est conjecta in Justiniani codicem. Sed vereor ne illa posterior lata sit post hosce libros ab Optato scriptos. Ea tamen significat Constantinum eâdem de re olim legem tulisse, quam Optatus legere multò magis potuerit. Sanè Augustinus in suis de baptismo libris; non leges Imperatorum (quia Donatistæ iis se, aut Christianos in causâ religionis non teneri clamitabant) sed canonem Nicæni concilii objicit. Nam etsi Nicænum non nominet, tamen de eo loqui se satis indicat, ut & alibi dixi in historiâ Carthagin. collat. Sed multa quæ in eo commentario dixi; cogor rursùs delibare. Illud singulare est & nondùm annotatum quod August. epist. 166. cujusdam legis (Constantini esse existimo) verba, quæ alibi non legi, recitat, digna quæ hîc recitentur.

Attendite (inquit Augustinus ad Donatistas) *quàm manifestissimâ veritate per cor regis, quod in manu Dei est, ipse Deus dixerit, in istâ ipsâ lege, quam contra vos prolatam dicitis. Est autem, si intelligatis, prolata pro vobis. Attendite quid habeant verba principis: nam si in eis qui primò initiati sunt, idcircò religio baptismatis judicatur infirma, quòd ii, à quibus accipitur, peccatores putentur: toties* A *renovari necesse erit traditum sacramentum, quoties indignus fuerit inventus collati baptismatis administrator; & fides nostra, non ex nostræ voluntatis arbitrio, neque ex divini muneris gratiâ, sed ex meritis sacerdotum, & clericorum qualitate pendebit. Faciant mille concilia episcopi vestri: huic uni sententiæ respondeant, &c.* Hæc Augustinus. Illud porrò semel annotandum est, Optatum paulò pòst in disputatione de unico baptismo magis tueri schismaticorum quàm hæreticorum baptis- B mum, & tali distinctione adhibitâ videri mediam quamdam sententiam novam & insolentem sequi inter eam, quam Cyprianus olim secutus est, & eam quam Augustinus deindè asseruit. Posteà tamen Optatus veluti oblitus suæ illius novæ distinctionis, generaliter disputat de unico baptismo, ut Augustinus. Mirum verò quòd Optatus non meminerit Nicæni decreti eâ in re, neque adhibeat saltem eam distinctionem, quam Nicænos patres adhibuisse, ex Au- C gustino colligere alibi licet. Sed harum annotationum angustiæ non capiunt longiorem ejus rei explicationem. Redeo ad id quod Optatus ait.

Nam fermè ante annos LX. & quod excurrit: Pag. 1[illegible] Primùm annotabo hac locutione *& quod excurris*, Optatum ter usum esse. Sed & Augustinus, qui Optatum diligenter legerat, eâdem usus est, cùm illud ipsum tempus de quo hic agitur, indicaret, libro septimo de baptism. cap. 7. No- D stri quoque Jurisconsulti eâ utuntur, ut Paulus, decem (inquit) & quod excurrit; &c. lege 26. §. ultim. depos. Vulgò dicere solent *plus minus*. Hieronymus, *eò ampliùs*, ut contra Luciferum; loquens de Nicænis patribus, *trecenti* (inquit) *& eò ampliùs episcopi*. Idem in epitaph. Nepotia. *Viginti* (inquit) *& eò ampliùs, anni sunt.* Quod autem attinet ad tempus de quo hîc agit Optatus, ipse similiter Augustinus lib. 7. de baptism. *Post Cypriani* (inquit) *mortem quadraginta, &* E *quod excurrit, annis peractis traditio codicum facta est: undè cæperunt appellari traditores.* Sanè Hieronymus in catal. scribit Cyprianum passum & mortuum esse sub Valeriano & Galieno impp. persecutione octavâ. In Eusebii autem chronico annus illius passionis simpliciùs & apertiùs indicatur, diciturque fuisse Christi ducentesimus & sexagesimus: unde videretur Augustinus significare traditionem codicum factam esse circa annum Christi trecentesimum. Sic & Augusti- F nus in brevic. id significat, cùm narrat, id, de quo hîc quæritur, factum esse Diocletiano IX. & Maximiano VIII. Coss. lib. 3. contra Cresc. cap. 7. habet; Dioclet. VIII. & Maximiano VII. Coss. Sed non multùm interest. Eusebius lib. 8. histor. Eccles. ejus persecutionis principium rejicit in decimum nonum annum Imperii Diocletiani, qui fuit octavus Consulatus Diocletiani. Sequens autem annus, cùm Diocletianus IX. Consul esset, fuit postremus G annus imperii ipsius. Eo enim anno XI. Cal. Maii (quo die olim Diocletianus primùm factus fuerat imperator) ultrò abdicavit, cùm esset Nicomediæ. Fuit autem annus Christi trecentesimus quartus. Cùm Optatus numeret annum sexagesimum ab eo tempore, jam satis in-

telligi poteſt, quo anno Optatus hæc ſcripſerit. Sed cùm addat, *& quod excurrit*, & Damaſi ſui ſocii poſteà meminerit, facilè patior ut trecenteſimo ſeptuageſimo anno dicantur hi libri ſcripti ab Optato: quo anno cœpit Damaſus præeſſe Eccleſiæ Romanæ, paulò poſtquàm Valentinianus & Valens imperare cœperunt: quibus imperantibus hos ab Optato libros ſcriptos eſſe teſtis eſt etiam Hieronym. in catal. Itaque neceſſe eſſe ut dicamus ſuſpicor, libro ſequenti in catalogo Romanorum epiſcoporum expungendum eſſe nomen Siricii. Hic enim Damaſo primùm ſucceſſit anno Chriſti trecenteſimo octogeſimo ſexto.

Nunc paulò diligentiùs videamus, quid ſit, quod Optatus hîc ait de tempeſtate perſecutionis ſui temporis. Eam rurſùs deſcribit libro tertio: ubi aït fuiſſe ſub Diocletiano & Maximiano, ante annos LX. & quod excurrit, datos eſſe impios judices, qui bellum chriſtiano nomini inferrent, & Chriſtianos ſacrificare cogerent, Chriſtumque negare, templa Dei vivi ſubvertere, leges divinas incendere. Nunc illud urger, quòd inſtrumenta (ut ait) divinæ legis quidam epiſcopi impiè tradiderint. Euſebius libro octavo latiùs deſcribit perſecutionis illius tempeſtatem. De Africâ tantùm aït, innumerabilem tunc in eâ fuiſſe martyrum multitudinem. Sed & thermas Maximiani in urbe Carthaginenſi illo tempore extructas fuiſſe aït, ut Diocletiani Romæ. His autem attollendis ſubſerviiſſe multa millia Chriſtianorum, veluti ad metalla damnatorum, accepimus. Illud novum & inſolens fuit in edicto Diocletiani adversùs Chriſtianos, quòd ſacroſanctis eorum libris bellum indictum ſit, ut abolerentur undique conquiſiti. Arnobius qui eo tempore vivebat in Africâ, lib. 4. contra Gentes: *Noſtra* (inquit) *ſcripta cur ignibus meruerunt dari?* Sed impii Leguleii tunc objiciebant, quod Ulpianus aït libros improbatæ lectionis abolendos eſſe, lib. 4. famil. exerc. libros autem Chriſtianorum eſſe ſcilicèt improbatæ lectionis. Sanè ipſa Maccabæorum hiſtoria teſtis eſt tyrannum illum Antiochum Epiphanem, qui Judæos exterminare conatus eſt, Moſaïcis quoque libris bellum indixiſſe. Tale exemplum Diocletianus in ſuo edicto ſecutus eſſe videtur: ut & exemplum Diocletiani ſecutus videtur tyrannus ille Vandalus & Arrianus, qui in Africâ aliquot annis poſt mortem Auguſtini, juſſit flammis etiam aboleri libros Catholicorum, ut narrat Victor Uticenſis. Edictum Diocletiani non recitat Euſebius, ſed narrat quemdam ex aulicis proceribus, qui Chriſtianus erat, cùm Nicomediæ ubi Diocletianus agebat, videret impium edictum palàm propoſitum & proſcriptum, auſum eſſe palàm id diſcerpere, nec recuſaſſe quas propter tale factum pœnas impendere ſciebat. De jure civili, cùm tam multa anteà reſcripta Diocletianus edidiſſet, aliquid reſcripſiſſe vel reſpondiſſe quo anno totus erat in edictis contra Chriſtianos poſtremò edendis, non legi: præterquàm quod mihi nunc venit in mentem, ſubtilem illam L. ſi certis annis C. de pact. datam eſſe Diocletiano VIII. & Maximiano VII. Coſſ. Illud poſtremò

A juvat annotare, Donatiſtas, qui jactabant tantoperè, ſeſe odiſſe traditores librorum ſacroſanctorum, ramen tum baſilicas Catholicorum incenderent, in eas ipſas flammas aliquandò conjeciſſe ipſos quoque dominicos codices. Teſtis eſt Auguſtinus in epiſtolâ quinquageſimâ.

Porrò, quod attinet ad totam hiſtoriam, quam Optatus hic delibat, ut Auguſtinus lib. 1. contra Parmen. cap. 3. eam commendat, & quod quæritur de origine ſchiſmatis Donati, ab
B Optato repetendum eſſe monet, ſic cùm paſſim etiam ipſe illuſtret, quod ſcribit Optatus, ab Auguſtino repetenda eſt explicatio. Nam & quod imprimis hoc loco Optatus narrat de primis traditoribus & homicida Purpurio, narrat etiam Auguſtinus lib. 3. contr. Creſcon. cap. 27. & in lib. contra Fulgent. Donat. Quòd dicit Menalum thurificaſſe, verbum eſt iis temporibus uſitatum, quo dicebatur aliquis thus incendiſſe idolis & ſacrificaſſe. Unde & ſacrifica-
C tos vocabant, ut eſt apud Cyprianum.

Quod ſequitur apud Optatum de concilio Cirtenſi, & actis ſcriptiſve cujuſdam Nundinarii, quæ Optatus ad finem horum librorum ſe adjeciſſe ait: dolerem intercidiſſe, niſi ſi repeti illa poſſe ſcirem ex Auguſtini libro tertio contra Creſconium, & epiſt. 162. & 165. & lib. de unit. cap. 20. & brevic. collat. ad finem. Obiter etiam admoneo, quod hic Optatus ait dictum eſſe à Secundo Tigitano: *ſedete omnes*, videri
D fuiſſe quamdam veluti formulam & tacitam ſignificationem ſignumque abſolutionis: ut ſicuti reorum eſſe dicitur, ſtare: ſic ſeſſio quæ judicum eſſe ſolet, intelligatur etiam eſſe abſolutorum, qui rei eſſe deſierunt. Pag. 12. & 13.

Quod narrat Optatus de Lucillâ fœminâ non minùs factioſâ quàm pecunioſâ, exponitur quoque ab Auguſtino in epiſt. 162. & lib. 3. contra Creſcon. cap. 28. Hiſpanamque fuiſſe adjicit in lib. de unit. cap. 3. & lib. 2. contra Peril.
E cap. ultim. Denique valde famoſam fuiſſe oportet, cùm & Hieronymus ad Cteſiph. narrans multas mulieres fuiſſe hæreſeon veluti nutrices, *Donatus* (inquit) *per Africam*, *Lucillæ opibus adjutus eſt*. Omitto, quòd aliam planè ſimilem fuiſſe auctorem cujuſdam inter Donatiſtas ſchiſmatis reſtatuit Auguſtinus in epiſt. 162. Pag. 14.

Illud rarius & obſcurius eſt, quod Optatus hîc ſignificat Lucillam illam in Eccleſiâ reprehenſam fuiſſe, quòd ante ſacram communionem
F os cujuſdam mortui oſculata eſſet. Quid hoc ſibi vellet, vix divinare poſſum: ſed venit in mentem quod Balſamo interpres concilii Carthagin. cap. 61. ſcribit, Donatum auctorem ducemque Donatiſtarum docuiſſe, aliquem divinorum myſteriorum participem eſſe non poſſe, niſi os in manu tenens, id prius ſalutet. Ibid.

Quod Optatus narrat de Felice diacono qui propter famoſam de tyranno imp. ſcriptam epiſtolam accuſatus ſit, poſſet revocari ad leges de
G famoſis libellis. Sed quia alio in loco fuſiùs eas expoſui, nunc non repetam. Tyrannum autem imp. hîc intelligi Maxentium non dubito, quem tamen paulò pòſt Optatus ſignificat aliquandò fuiſſe propè indulgentem. Conſtantinum, qui eum peſſumdedit, ſeverum vindicem famoſorum Pag. 14. & 15.

libellorum,

libellorum, ipsius leges testantur. Et quidem statim post sublatum Maxentium, cùm ab Africâ recepisset libellum accusatorium contra Cæcilianum (quæ famosa potiùs quædam calumnia erit) libellos famosos qui subscripti non essent, rejiciendos esse edixit, & in Africam eâ de re leges misit ad Verinum & Ælianum: quos paulò pòst audiemus laudati in causâ Donatistarum. Eæque etiam leges dicuntur nominatim in urbe Carthaginensi propositæ. L. 1. & 2. C. Th. De fam. lib.

Possem & hoc loco leges de receptatoribus allegare, ubi Optatus narrat, quid Mensurio tanquàm receptatori tyrannus denuntiarit. Sed illud modò adjiciam, quod Hieronymus in chronico suo annotat, presbyterum Sirmii iniquissimè occisum fuisse, quod Octavianum proconsulem apud se latitantem prodere noluisset, anno Christi trecentesimo septuagesimo sexto, hoc est, tempore nostri Optati.

Pag. 15. Præterea multa, quæ in hoc Optati libro occurrunt vestigia antiquitatis ecclesiasticæ: veluti quod in eo scriptum deinde est, Ecclesiarum in Africâ, tempore Maxentii, fuisse quamplurima (ut vocat) ornamenta ex auro & argento: sicuti & lib. 3. laudat Imp. Constantem, qui cùm in Africam mitteret eleemosynas pauperibus, simul miserit domibus Dei (ut loquitur) ornamenta. Intelligit autem vasa & vestimenta & ejusmodi donaria, quæ ad ministerium Dei consecrabantur, ut aït noster Justinianus, §. sacræ, de rer. divis. & L. sancimus. C. de sacros. Eccles. Sic & Theodoretus lib. 3. cap. 12. narrat Imp. Constantium ecclesiæ Antiochenæ donasse plurima hujus generis, tam pretiosa, ut paulò pòst impius & sacrilegus quæstor Juliani, cùm illa raperet, quæ in fiscum redigeret, irridens & insultans exclamarit: *en quibus vasis ministratur filio Mariæ.* Sed mirum magis est, quod Optatus significat talia etiam fuisse in Africanis ecclesiis, quo tempore alioqui Ecclesia sub impiis tyrannis afflicta jacebat. Sic & Augustinus lib. 3. contra Crescon. cap. 29 indicat, tempore Diocletiani, & persecutionis ab eo excitatæ, Cirtensem ecclesiam Donatistarum habuisse calices duos aureos, & sex argenteos, & lucernam argenteam. Illud nunc addo: cùm Imp. Leo lege latâ prohibuisset ne quis privatus ex auro & argento conficeret regia ornamenta, L. 1. C. nulli lic. in fren. posteà alter Imp. Leo Nov. LXXXI. sic illam legem interpretatus est, ut privatis interdictum non esse confectione aureorum vasorum sacrorum, omnes intelligerent. Ne quis autem existimet, ambitiosæ modò superstitionis fuisse, quod talia fuerint in Ecclesiæ thesauris, sciat ubi necessitas & pia causa pauperum alendorum postulabat, facilè distracta fuisse. Id Ambros. prolixè ostendit lib. 2. Offic. cap. 28. & quod in Ecclesiasticâ historiâ narratur de Cyrillo Hierosolymitano & Acacio episcopo. Imò lex ipsius Justiniani. d. L. sancimus. Non tam ut grammaticis, quàm ut juris studiosis gratificer, obiter hîc etiam annotabo, ab Optato vocari commemoratorium, quem paulò pòst brevem vocat. Verbum juris est, significatque libellum, syngrapham, aut chirographum, quo etiam usus est Constantinus in epistolâ ad Cæcilianum, apud Euseb. lib. 4. de vitâ Constant. Sic & in quâdam (quæ Optati tempore edita est) constitutione imp. Valentis legimus inter chartulas cujusdam confiscati brevem quemdam inventum esse. L. ult. C. de jure fisci, adde L. 1. C. de apoch. publ. & L. 15. C. Th. de indulg. debitor.

Ibid. Redeo ad historiam, neque negligo quod hîc aït Optatus, *indulgentiam mittente Maxentio, Christianis libertas est restituta.* Sic Eusebius lib. 8. cap. 14. scribit Maxentium, initio sui in Italiâ & Africâ imperii, sive tyrannidis, simulasse religiosum nescio quem favorem erga Christianos, & eorum persecutionem inhiberi edicto jussisse. Sed miror Eusebium ipsum non satis observasse, aliquot pòst annis accidisse, quod dicitur de imp. Galerio, qui Constantino collegâ lubenter subscribente, in Oriente tandem edixerit quippiam ejus generis. Mendosa est inscriptio ubi pro *Constantinus* scribitur *Constantius:* sed recta est apud Rufinum subscriptio ejus edicti, in quâ dicitur imp. Galerio VIII. Cons. publicatum illud fuisse. Utut autem Optatus significet Maxentium paulò antè Christianis in Africâ aliquid indulsisse videri, tyrannum tamen & impium & crudelem fuisse constat, & quidem Africam ab eo graviter fuisse vexatam. Itaque hîc mihi venit in mentem, quod Nazarii vetus panegyricus aït, Maxentium exhausisse Africam, quam delere statuerat, & proptereà ejus debellati cæsique caput abs Constantino missum in Africam fuisse: ad eam (ut inquit) permulcendam, ut quàm maximè vivus afflixerat, laceratus expleret. Et verò quam Optatus aït ab eo missam esse indulgentiam ad libertatem Christianis restituendam, fuisse inanem cujusdam clementiæ simulationem sine re, inde conjicio, quòd ipsi Donatistæ, cùm negarent Cæcilianum fuisse ordinatum, causabantur non potuisse, quia tempore persecutionis non fuisset liberum episcopis convenire, ut refert Augustinus in Brevic.

Ibid. Nihil porrò est quòd hæreamus in iis quæ deinde Optatus narrat de Botro & Celesio: si obiter admonuero eam narrationem valdè illustratl ab Augustino lib. 1. contra epist. Parmen. cap. 3. Sed quod tandem Optatus aït, altare contra altare in Africâ tunc erectum fuisse, dignum est quod magis exponamus. Augustinus lib. 2. contra Cresc. cap. 2. aït majorem Donatum à Casis nigris, altare contra altare in urbe Carthaginensi primùm erexisse: deinde alterum Donatum, nempe Carthaginensem, hanc hæresim maximè roborasse.

Idem in epist. 171. indicans quid illud fuerit, aït, Donatistas episcopum contra episcopum ordinavisse, & altare contra altare erexisse. Et in epist. 162. scribit eos schismatis propterea reos, horrendo scelere levati (ut loquitur) altaris maculatos esse. Sed observandum est, Cyprianum multò antè in Africâ scripsisse, Novatianos erexisse altare contra altare, cùm sui schismatis & ab Ecclesiâ defectionis veluti signum (ut ità dicam) sustulerunt. Cujus quidem schismatis crimen etiam ille exaggerat, ut hoc loco Op-

tatus in Donatistis, & Augustinus eum secutus in epist. 162. Imò verò ipsi quoque Donatistæ, quod iis Optatus propterea objecerat de exemplo & historiâ Datan, Coræ & Abyron, vicissim objecerunt in suo concilio Bagaïensi ipsis Maximianistis, qui ab ipsis aliquo modo defecerant & secesserant, quamvis ad Ecclesiam catholicam non rediissent, ut narrat Augustinus lib. 3. contra Crescon. cap. 53.

Pag. 16. Non est prætereundum quod sequitur apud Optatum: *iterum à Caciliano mandatum est, ut si Felix in se nihil contulisset, ipsi adhuc tanquam diaconum ordinarent Cacilianum.* Hic locus ille esse videtur, quem Donatistæ, obtusi professò & aridi calumniatores, qui in Optati libris subtiliter scilicèt venabantur quippiam, quod Catholicis objicerent, in collatione Carthaginensi ridiculâ non minùs quàm calumniosâ cavillatione, objicere. *Dixerunt* (inquit Augustinus in brevic.) *scripsisse Optatum, quod Cacilianus dixerit: si traditores sunt, qui me ordinarunt, ipsi veniant & ordinent me. Quod quidem si dictum, ideò dici oportuit ad illos irridendos, quibus hoc mandasse perhibetur, quoniam certus erat, ordinatores suos non fuisse traditores. Non enim ait: quia traditores sunt;* sed, *si traditores sunt: ut innocentia eorum probanda restaret, ubi probari rectè poterat.*

Pag. 19. Non minùs putidum fuit, quod Optatus deinde narrat, nimiùm professò aulicos & Palatinos, Donatistas nostris in Africâ minimè omnium aulicis invidiosè objecisse: *quid Christianis cum regibus? quid Episcopis cum palatio?* Sic rursùs lib. 3. aït Donatum aliquandò exclamasse: *quid est Imperatori cum Ecclesiâ?* Sed & Augustinus tractat. 6. in Joan. aït quemdam Donatistam dicere solitum: *quid mihi & Imperatori?* Ipse & ipse Petilianus clamitabat: *Quid nobis cum regibus saculi, quos nunquàm christianitas nisi invidos sensit?* Id refert, refellitque Augustinus lib. 2. contra Petilianum, cap. 92. sicuti & in lib. ad Donat. post collat. narrat, Primiani Donatistæ, qui Catholicis odiosè insultabat, fuisse hanc exprobrationem: *illi portant multorum Imperatorum sacras, nos sola portamus Evangelia:* sacras cùm dicit, sacras litteras intelligit: sacras autem, ut & divinas, eo sæculo vocabant, quæ principis erant. Sic sæpè in cod. constitutionum.

Equidem fateor, fuisse magis ecclesiasticum, & Christianis, nedum episcopis dignius, uti potiùs literis verè sacris, hoc est, propheticis & apostolicis, quàm principalibus, vel aulicis, vel palatinis: neque Parmeniani, sed Ecclesiæ vocem hanc plerumque fuisse: *quid Episcopis cum palatio?* Denique non minùs inviti ad aulas, relictis suis veluti caulis, quàm ad castra boni episcopi trahebantur. Et verò Sardicensis synodus fulminans adversùs degeneres & ambitiosos episcopos, qui deserta suâ statione & obliti sui officii, eò cursitabant, jubet ut alii episcopi, qui sunt (ut loquitur) in canali, hoc est, (nam & eo verbo similiter utuntur leges in cod. Th.) in viâ publicâ, sive in urbibus in eâ sitis, videntque aliquem sui ordinis, eò excurrentem, transeuntem graviter interrogent, ecquo & cur proficiscantur? ac si sponte proficisci intelligant, cum eo non magis communicent quàm cum Ecclesiæ desertore vel hoste. Redeo ad id unde sum digressus.

Optatus postremò recitat historiam judicii dati à Constantino imp. in causâ, quæ agitabatur inter Cæcilianum & Donatum. Historia est memorabilis, propterecàque tantò magis miror à Græcis, qui alioqui tam multa de temporibus Constantini scripsêre, esse præteritam. Augustinus lib. 1. contra Parmen. jubet nos eam repetere ab isto primo Optati libro; à quo & Donatistas ipsos eam repetiisse in collatione Carthaginensi, mox audiemus. Ipse etiam Augustinus passim multa inculcat, quæ eò pertinent. Sed ut ingenuè fatear quod sentio, ne Optatus quidem mihi in hoc genere satisfacit: & video in utriusque scriptis multas esse perturbatas & præteritas hujus historiæ partes. Optatus ab ordinatione Cæciliani transilit ad libellum Donatistarum oblatum Constantino. Atqui intersunt septem vel octo anni, quibus quid Donatistæ intereà domi egerint tumultuando & Cæcilianum vexando, scire velim. Nam non quievisse facilè suspicor: imò intereà mirificè invaluisse auctosque esse indè conjicio quòd Augustinus in epist. 48. scribat quadraginta annis ante Macariana tempora convenisse ducentos & septuaginta Donatistas episcopos. Si quadraginta annis ante Macariana tempora, de quibus posteà dicam, tam multi jam erant; apparet tam multos fuisse statim atque Constantinus patri suo successit. Sed credo Donatistas non appellasse Galerium aut Maxentium, qui Africæ imperabant, quia hi tyranni Donatistas non audiissent, neque minùs eos, quàm Catholicos rejecissent. Ergò quæstio de Cæciliani ordinatione delata primùm est ad Constantinum cùm jam rerum potiretur, sublato Maxentio. Nam & si tunc scribat Optatus Constantinum harum rerum Ecclesiasticarum adhuc ignarum fuisse, tamen religioni & Ecclesiæ favere cœperat, & alia occasio, cujus mentionem facere quoque debuisset Optatus, sese obtulit.

Pag. 19. Optatus simpliciter narrat libellum Donatistarum fuisse oblatum Constantino. Sed observandum est, factum id esse, cùm Constantinus cum Maxentii cæsi obtruncato capite in Africam ad Annullinum proconsulem misisset suum edictum de immunitate Cæciliani & cleri Carthaginensis. Quod edictum nescio quo casu confusè conjectum est in decimum Eusebii librum Ecclesiasticæ historiæ Græcæ. Annullini responsum rescriptumque extat in Augustini epist. 68. Simul autem arrepta tali occasione Annullinus ad Constantinum misit libellos Donatistarum Cæciliani ordinationem accusantium.

Optatus profitetur sese eorum exemplum edere. Non tamen totum neque integrum edere videtur, & sine die & consule id edit. Augustinus verò in epist. 68. scribit transmissos ad Constantinum per Annullinum fuisse duos hujus generis libellos Donatistarum, unum in alutâ subscriptum hoc modo: *libellus Ecclesia catholica, criminum Caciliani traditus à parte Majorini.* Alterum sine sigillo cohærentem eidem alutæ, da-

tum die XVII. Kal. Maïas, Carthag. D. N. Constantino A. III. Cos. Atque hujus quidem posterioris libelli fuisse videntur verba, quæ recitat Optatus. Prioris non meminit. Mirabar in libello, quem recitat Optatus, generalem & confusam & obscuram & infinitam esse querimoniam Donatist. *Inter nos* (inquiunt) *& cæteros episcopos contentiones sunt.* Mirabar hîc non nominari hos episcopos, sed ne Cæcilianum quidem, neque exprimi quâ de re contentiones essent: quod in primis dicendum & exponendum erat. Sed suspicor in priori libello fuisse illa omnia magis expressa, ac fortassè etiam narratum fuisse, quomodò jam damnatus fuisset Cæcilianus ab episcopis LXX. Certè mirum est, Donatistas actum agere voluisse, & judices sibi novos dari petiisse potiùs, quàm executionem rei judicatæ ursisse.

Porrò observandum est Constantinum non fuisse in Italiâ, cùm hos Donatistarum libellos recepit, sed in extremis Galliarum finibus ad Rhenum. Id ego collegi ex veteri panegyrico, quem suspicor esse Nazarii ad Constantinum, ubi scriptum est, Constantinum paulò pôst quàm Romæ Maxentium vicisset, eodem impetu quo redierat in suas Gallias, perrexisse ad inferiorem Germaniæ limitem, & à Tiberi ad Rhenum properasse, prolaturum (ut aïi) imperium à Thusco Albulâ ad Germanicum Albim.

Præterea si hæc historia diligenter pertexenda est, observo, Constantinum exemplaria literarum & libellorum, quos ex Africâ accepit, statim misisse ad tres illos Galliæ episcopos, qui postea nominabuntur, & jussisse propterea eos ire Romam: eâdemque de re scripsisse ad Miltiadem episcopum Rom. Non extat rescriptum ad Galliæ episcopos. Extat verò quod ad Miltiadem scriptum fuit. Nam nescio quo casu est conjectum in farraginem decimi libri Eusebianæ historiæ minimè suo sanè loco: sicuti & abs Nicephoro lib. 7. cap. 43. non minùs confusè & præposterè recitatur, ut ab homine ignorante quorsùm id pertinet, & historiam involvente potiùs quàm explicante. Debuerat potiùs hoc loco inseri, vel ab Optato recitari. Sed satis hunc sit indicasse locum, ubi reperietur. Ut autem Constantinus in eo rescripto testatur sese, quod dixi, scripsisse ad Gallos illos, sic etiam narrat sese simul jussisse, ut reus Cæcilianus Romam veniret cum decem episcopis, qui illi adessent, & totidem adversariis accusatoribus. Hoc in Africam missum Constantini mandatum alioqui nusquàm reperio, quod tamen etiam interesset hujus historiæ non intercidisse. Cujacius ad L. 1. C. de Tractor. recitat ex quâdam (ut vocat) Constantini constitutione hæc verba: *aliquot ex iis, qui contra Cæcilianum dissentiant, datâ evectione publicâ per Africam & Mauritaniam, inde ad Hispanias brevi tractu facias migrare, & inde nihilominùs singulis episcopis singulas tractorias tribuas.* Quia hanc (ut vocatur) constitutionem alibi non legi, non possum liquidò dicere quænam fuerit, sed facilè suspicor ad Annullinum missam esse, & ad id, quod nunc quærimus, pertinuisse.

Pag. 20. Jam verò cùm Optatus narret convenisse ju- A dices, & causam Cæciliani Romæ actam esse sexto Kalend. Octobr. Constantino III. & Licinio III. Coss. (sic enim Optati locum legendum esse alibi probavi ex August.) & ex altero loco Augustini paulò ante indicatum libellos Donatistarum in Africâ datos esse XVII. Kal. Maïas, iisdem Consulibus eodemque anno: idem observandum est, magnam & propè incredibilem diligentiam atque festinationem hîc notari posse qualem & Ecclesiæ salus eo tempore postula- B bat.

Optatus nominat tres illos Galliæ episcopos, qui cum Miltiade Ro. episcopo hujus causæ judices fuerunt, nempè Maternum Agripinensem, Marinum Arelatensem, & Rhericium Augustodunensem. Hic ego obiter cogor annotare, vel falsum vel valdè mendosum esse Eusebii chronicon, ubi, interprete Hieronymo, scriptum est, Miltiadem mortuum fuisse & Silvestrum ei successisse antequàm Maxentius cæsus esset; mirorque C ipsum Augustinum Steuchum hominem doctissimum & bibliothecarium Pontificium, cùm adversùs Laurentium Vallam contenderet de veritate historiæ Constantinianæ, tam confidenter affirmasse, Miltiadem à Maxentio vel Maximino occisum esse. Unus certè Optatus quàm id falsum sit, non obscurè demonstrat. Porrò oportet etiam consarcinatores centuriarum (ut vocantur) historiæ Ecclesiasticæ parum attentè hunc Optati locum legisse; cùm in centur. 4. D cap. 10. dubitantes aïunt; hunc Maternum & Marinum videri fuisse episcopos in Galliâ vel in Italiâ. Sed multò magis Calvinus sese & alios multos fefellit, cùm non observavit Arelatensem episcopum cum Miltiade Rom. judicem sedisse in hac causâ; proptereáque fingit judicem posteà fuisse ipsius appellationis, quod tamen lex judiciorum minimè pateretur. Denique Augustinus decies testatur in Arelatensi concilio, ubi causa Cæciliani & Donati rursùs acta est, E alios, alios (inquam) quam qui Romæ fuerant episcopos judices fuisse. Sed neque memoria antiquitatis patitur ut Arelatensem dicamus ambitiosè supra Rom. episcopum, à Constantino fuisse evectum. Et cur non potiùs Calvinus id fingit de Syracusio episcopo, ad quem (ut mox dicam) nominatim scripsit Constantinus, ut de hac causâ jam Romæ judicatâ, in Arelatensi concilio cognoscat? Sanè ante tempora Donati, Cyprianus Carthaginensis agnoverat Marianum F quemdam Arelatensem episcopum, qui Novatianus erat, abs Stephano episcopo Rom. castigari debere. Et multis post Constantinum annis, cùm quidam Hilarius Arelatensis in Galliâ contemneret auctoritatem Leonis Papæ, Imp. Valentinianus III. editâ lege testatus est, quàm id ferendum non esset. Scribebat tempore Optati Ausonius *Gallula Roma, Arelas*, cùm diminutivo verbo blandè significare vellet Arelatem esse veluti Romulam, hoc est, quamdam in G Galliâ Romam. Sed tamen sciebat nonnisi coloniam esse, quæ supra suam Metropolim non assurgeret.

Ibid.

Quod attinet ad Rhericium Augustodunensem, existimo factum esse non modò per urbis illius (quæ ut caput erat Heduorum, sic Con-

ſtantino tam grata fuit, ut & Flavia dicta ſit) dignitatem, ſed & perſonæ meritum, ut Rheticius lectus ſit, qui judex eſſet cum Miltiade, nam & eum literatum fuiſſe & inter Eccleſiaſticos ſcriptores ejus temporis numerari ſcimus. Scripſerat enim contra Novatianos, Donatiſtis perſimiles: ut nimirùm ſit, ſi hunc ſibi judicem dari voluerint Donatiſtæ, ſed & ſublimi ore ſcripſiſſe diſſertationes in cantica aït Hieronymus in epiſtolâ ad Florent. Idem tamen in epiſtolâ ad Marcellum, licèt cum eloquentem fuiſſe fateatur, tamen ineptum interpretem vocat. Cæterùm, quod ad hiſtoriam hujus loci attinet, addit, abs Conſtantino imperatore ſub Silveſtro epiſcopo miſſum eſſe Romam ob cauſam Montenſium. Pro Silveſtro dicere debuit Miltiadem. Montenſes vocat Donatiſtas. Sed nondùm ità vocabantur, cùm Rheticius Romam venit. Sanè Auguſtinus lib. 1. contra Julianum cap. 2. recitans quamdam illius ſententiam de baptiſmo, ità præfatur: *Rheticium ab Auguſtoduno episcopum magnæ fuiſſe auctoritatis in Eccleſiâ tempore epiſcopatûs ſui geſta illa Eccleſiaſtica nobis indicant, quandò in urbe Româ, Miltiade apoſtolicæ ſedis epiſcopo præſidente, cum aliis judex interfuit, Donatumque damnavit, qui prior auctor Donatiſtarum ſchiſmatis fuit, & Cæcilianum epiſcopum eccleſiæ Carthaginenſis abſolvit.* Jam verò etiam pertinet ad illuſtrandam hanc hiſtoriam, quod hîc Auguſtinus aït Miltiadem illum præſediſſe in hoc judicio. Donatiſtæ tantùm ſibi ex Galliâ dari judices petierant. Conſtantinus verò jam tum ſenſit, Romani epiſcopi cognitionem eſſe debere. Atque hic quidem videtur allegiſſe ſuo arbitrio quindecim illos Italos epiſcopos tanquàm aſſeſſores: neque tamen audent Donatiſtæ reclamare, aut tale judicium ſeculare, tametſi aliud maluiſſent. Inter illos Italos Optatus numerat, quoſdam qui fuerunt Galliæ Togatæ & Ciſalpinæ, ut olim à Romanis vocabatur; ut Meroclem Mediolanenſem. Falſa igitur ſunt chronica Mediolanenſia etiam ea, quæ alioqui fideliſſima eſſe creduntur, ut Boſſiana, in quibus ſcriptum eſt, Meroclem mortuum eſſe anno Chriſti 268. Atqui Optatus teſtatur Romæ judicem ſediſſe anno 313. Conſequens etiam eſt, fabuloſum eſſe quidquid in iis traditum eſt de quodam Euſtorgio, qui eo ipſo anno 313. dicitur creatus epiſcopus Mediolanenſis. Optatus inter epiſcopos illos Italos numerat Florianum *à Sinnâ.* Exiſtimo legendum eſſe *à Ceſenâ*: quæ nobilis prope Ravennam civitas eſt in eâ Italiæ parte, quam olim Galliam Togatam vocabant, ſicuti & Mediolanum. Quid autem ſit, *Sinna*, neſcio.

Pag. 20. & 21. Porrò, cùm Optatus narrat Donatum eſſe damnatum, meminiſſe debemus fuiſſe Donatum à Caſis nigris, ut Auguſtinus in brevic. ſignificat, eumque ex accuſatore factum eſſe reum, quia fortaſsè Cæcilianus recriminatione uſus ſit: neque tamen ſimplex traditionis crimen (ſicuti jure potuit) voluit in adverſarium retorquere, ſed graviori & magis theologicâ criminatione uſus eſt. Optatus recitat formulam ſententiæ, quâ Donatus primùm damnatus, & Cæcilianus abſolutus ſit à Miltiade & ejus collegis. Addendum

A porrò eſt quod Auguſtinus in epiſtolâ 162. præterea recitat, ſapienter & benignè ab eodem Miltiade oblatum fuiſſe Donatiſtis, qui reſipiſcere vellent & ad Eccleſiam redire. Id verò quia latiùs expoſui in hiſtoriâ collat. Carthagin. eò lectorem nunc remittam. Cæterùm admonebo obſervanda eſſe duo capita illius adversùs Donatum ſententiæ, quæ aït eum rebaptizaſſe, & epiſcopis lapſis manum impoſuiſſe, ac utrumque ab Eccleſiâ alienum eſſe pronuntiat. Quod B ad prius attinet, obſervandum eſt, id pronunciari Romæ, ubi etiam vetus illud Cypriani concilium de rebaptizandis iis, qui ab hæreticis baptizati fuerant, ſemper reprobatum fuit, & ſententiam Miltiadis hac de re confirmavit Nicænum deindè concilium, adhibita tamen quâdam diſtinctione propter Paulianos, ut alibi dictum eſt. Obſcurius eſt, quod damnatus Donatus, quia epiſcopis lapſis manum impoſuerit: idque etiam dicitur eſſe alienum. Triplex olim C fuit impoſitio manuum. Imponebantur manus baptizatis. Auguſtinus autem lib. 3. de baptiſ. contra Donat. cap. 16. *Manuum* (inquit) *impoſitio non ſicuti baptiſmus, repeti non poteſt.* Secundò imponebantur manus lapſis pœnitentibus, quibus poſt exomologeſim pax dabatur. Etſi autem in Africâ diù exiſtimarint antiſtites (ſicuti Auguſtinus indicat) talem pœnitentiam iterandam non eſſe non magisquàm baptiſmum: tamen lapſis pœnitentibus ſemel ſaltem dandam D eſſe pacem manuſque impenendas, qui negaſſet, Novatianus fuiſſet: Donatum propè fuiſſe Novatianum facilè dixero. Sed damnari quia non fuerit quis dixerit? Ergò cùm damnatur à Miltiade, quia lapſis epiſcopis manum impoſuerit, & id factum à Donato, dicitur ab Eccleſiâ alienum, intelligitur alia quædam manuum impoſitio. Nempe tertia fuit ea, quæ ad ordinationem epiſcoporum pertinebat. Hanc autem non magis quàm baptiſmum repeti & iterari debere E veteres judicarunt. Ergò ſi epiſcopis lapſis in hæreſim, poſteàque pœnitentibus pax daretur impoſitione manuum, non erant, ſi in ſuo gradu manerent, iterùm ordinandi, propterea que non erat iterùm iis ea manus imponenda; nam prior ordinatio ſufficiebat. Sequitur apud Optatum: *Cæcilianus omnium ſuprà memoratorum ſententiis innocens eſt pronuntiatus, &c.*

Hæc ipſa ſunt verba, quæ deindè in collatione Carthaginenſi recitata ſic perculerunt Do- F natiſtas, multa impudenter alioqui fingentes de damnatione Cæciliani, ut cùm hoc Optati teſtimonium elevare non auderent (fuit enim jam tum maximæ in Africâ auctoritatis & fidei Optatus) tandem obmutuerint attoniti. Teſtis eſt Auguſtinus in breviculo collat. ad finem, ubi tamen non integra recitantur verba Optati. Deſideratur enim verbum hoc, *ſententiis.* Quamvis ergò tam impudentes fuerint Donatiſtæ, ut cùm fingerent & mentirentur, à Conſtantino G damnatum fuiſſe Cæcilianum, Optati, cujus teſtimonio uti volebant, verba depravare cavillando conati ſint, ut mox oſtendam: tamen eorum impudentia, quæ maxima fuit, tanta non fuit, ut etiam auderent fingere Romæ damnatum fuiſſe. Quò magis obſtupui, cùm hiſce

diebus

diebus audirem in Galliâ id confidenter & gloriosè scripsisse quemdam Morellium, hominem alioqui literatum & in novo novorum ministrorum ordine egregium, in suo ad Viretum libro Gallicè scripto, & eleganter inscripto, *de disciplinâ Ecclesiasticâ*. In quo cùm alia multa ab omni fide & veritate historiæ Ecclesiasticæ valdè aliena, tum illud imprimis affirmari narrarique audio, abs Miltiade Rheticio & Marino episcopis judicibus, non modò damnatum esse Cæcilianum, sed & abdicare coactum. Nihil ne fingi quidem posset, quod magis evidenter falsum sit. Redeo ad Optatum. Inquit: *ad quam*
Pag. 21. *appellationem Constantinus imp. sic respondis, ô rabida, &c.* Hunc locum in priori editione sic emendavi, atque etiam hiantem explevi, additis ex antiquo exemplari, his, quæ desiderabantur, verbis, *appellationem interposuerunt*: atque ità probavi rejiciendam esse cujusdam alioqui eruditi & ingeniosi interpretis legum conjecturam; divinando fingentis ex falsâ notarum suspicione quamdam novam lectionem, quæ tamen non consistat. Id cùm alibi satis ostenderim, nunc nihil repetam. Adjiciam modò, quod Augustinus in epist. 161. aït Donatistarum rabida in Cæcilianum ora fuisse: ut minùs jam miremur Constantinum, rabidam furoris audaciam in iis accusare. Venit etiam nunc in mentem mihi quædam lex Valentiniani imp. de quodam Chronopio episcopo, qui in septuaginta episcoporum judicio damnatus appellavit Præfectum urbi. Valentinianus rescribit, illicitam appellationem pœnâ pecuniariâ coërcendam esse, quæ pauperibus erogetur. L. 19. C. Th. Quorum appell. non recip.

Ibid. Ait Optatus, *Eodem tempore, &c.* In hac editione jussi ante hæc verba appingi lacunam vacuam, ut significarem mihi videri aliquid deesse & desiderari ante hæc verba. Nam cùm propiùs considero totam, quâ de hîc agitur, historiam, sentio non posse hæc conjungi cum iis quæ proximè præcedunt: imò interfuisse aliquot annos, quibus causa Cæciliani rursùs acta & definita sit in synodo Arelatensi, iterùm quæ judicata Mediolani ab ipso Constantino. Ad cujus demùm Mediolanensis judicii tempus referre necesse sit hæc quæ in Optato sequuntur, *eodem tempore, &c.* Itaque suspicarer quod de eo judicio sicuti & de Arelatensi Optatus inseruerat, deletum abs Donatistis fuisse, qui Optati libros miserè contaminarunt. Sed rursùs dubito, num Optatus, ut in Numidiæ angulo, inclusus, quidquid hac de re debuit, sciverit scripseritque. Nam in collatione Carthaginensi cùm adversùs Donatistas recitaretur testimonium Optati de absolutione Cæciliani, nihil de judicio Arelatensi aut Mediolanensi recitatur, quod tamen præteritum non fuisset, si fuisset ab Optato expositum. Et ineptum erat in eâ collatione quærere, quid senserit Optatus hoc loco, si apertè paulò antè à Constantino absolutum fuisse Cæcilianum scripsisset. An dicemus jam anteà Donatistas suppressisse, ac delevisse quod eâ de re scripserat Optatus? Verùm utut sit, aliundè repetere licet quod hîc desiderari dixi. Et quemadmodum Constantinus, initio, quam-

A vis indignè ferre se præ se tulerit peti abs se judices in causâ Cæciliani, tamen judices Ecclesiasticos dedit, qui & alioqui judices (ut nostri loquuntur) competentes erant: sic jam quamvis indignabundus exclamet rabidam esse Donatistarum provocantium pervicaciam: tamen appellationem utcumque admittit, cujus cognitionem rejicit ad synodum Arelatensem, in quâ jubet alios de hac causâ episcopos rursùs cognoscere. Id toties narrat & inculcat Augustinus,
B ut putidum sit locos passim obvios indicare. Cæterùm adjiciam quod minus est vulgare, & huc tamen imprimis pertinet: extat lib. 10. historiæ Eusebii, integrum rescriptum Constantini ad Chrestum Siracusium episcopum, quem ex Siciliâ cum duobus aliis jubet proficisci ad illam synodum Arelatensem judicaturus cum aliis suis collegis de causâ Cæciliani. Ac quidem mandat, ut id fiat intra Kilendas Augusti: sed quo anno? Quia rescriptum Constantini, non habet
C Consules subscriptos, difficile est id divinare. Sed non temerè suspicor factum id esse Volusiano & Anniano Coss. hoc est, anno, post judicium Romanum proximo, quo etiam anno, III. Kal. Novemb. memini Treveris edidisse legem quamdam de appellationibus recipiendis, L. 1. C. Th. de appellat. Porrò Constantinus in illo suo ad Chrestum rescripto, non modò apertè provocationem Donatistarum non insimulat rabidi furoris, sed ne Donatistas quidem
D nominat. Simpliciter autem & placidè narrat, eos, qui Romæ judicati sint, nolle stare rebus judicatis, quia obtendant, causâ nondùm satis cognitâ, paucos judices præcipitasse sententiam. Mandat ergò, ut cùm ex variis & infinitis (sicuti aït.) locis episcopos convenire in urbem Arelatensem jusserit, communi judicio finis imponatur huic controversiæ, causâ diligenter cognitâ & parte utrâque auditâ. Dolendum est, acta ejus synodi Arelatensis intercidisse. Ego aliquan-
E dò eorum fragmenta quædam nactus eram, sed valdè mendosa: ex quibus tamen didici, illi synodo, præfuisse Silvestrum, mortuo Miltiade. In conciliorum farragine vulgari recitantur quædam decreta concilii Arelatensis, quod dicitur esse primum. Sed abortiva pleraque videntur. Inter ea proponitur unum, quod Arrianorum meminit, atque ità etiam allegatur à Gratiano, de consecrat. distinct. 4. similiter & abs Magdeburgensibus consarcinatoribus centuria-
F rum. Atqui nondùm erat natum nomen Arrianorum, quo tempore primùm coiit synodus Arelatensis, de quâ quærimus. Ergò lubenter audio canonem illum in antiquis & manuscriptis exemplaribus (ut testatur postrema eorum conciliorum editio) minùs corruptum esse, & pro *Arrianis* legi *Afris*. Legitur & in eâ farragine quippiam, quod ad causam Cæciliani accedit: nempè, eos, qui sacras literas tradidisse convicti erunt, deponendos esse. Convinci autem
G debere, non nudis verbis, sed actorum publicorum fide. Subjicitur & quippiam de iis, qui eos ordinant, sed mancum esse hoc fragmentum vel inde apparet, quòd inseratur hæc clausula *ut diximus*. Atqui eâ de re nihil prætereà dictum ibi legitur. Dolendum est, & valdè profectò do-

lendum, tam nunc esse mutilam & contaminatam veteris Ecclesiæ memoriam: tamque hujus rei nullam curam eos gerere, qui tantum tamen & hauriunt & abliguriunt ex opibus Ecclesiasticis, quæ ad talium monumentorum restitutionem & conservationem erant aliquâ saltem ex parte impendendæ.

Constat in Arelatensi concilio rursùs absolutum fuisse Cæcilianum, damnatum verò Donatum: iterúmque propterea Donatistas appellasse Constantinum. Major profectò; quàm anteà causa rejiciendæ tam importunæ appellationis erat. Sed passus est Constantinus sibi persuaderi, ut actum agi pateretur, & ipse cognosceret. Ergò Mediolani Constantinum de hâc causâ judicasse aït Augustinus, epist. 162. Quid verò judicavit? Repetendum id est ex alio Augustini loco, hoc est, ex lib. 3. contra Crescon. cap. 71. ubi recitatur epistola ipsius Constantini narrantis sese (ut loquitur) inter partes cognovisse, & innocentem Cæcilianum comperisse post episcopalia judicia: *Pervidi* (inquit) *Cæcilianum omni innocentiâ præditum, ac debita religionis suæ officia servantem, eique ità ut oportuit, servientem.* Sed quo tempore id judicatum est? diù id quæsivi. Non enim facilè statimque occurrebat, ut miserè dispersa sunt hujus historiæ lacera membra. Tandem venit in mentem quod Augustinus in lib. contra Donat. post collat. cap. 33. scribit Constantinum de Cæciliani purgatione scripsisse 4. Id. Novembr. Sabino & Rufino Coss. Ergò quarto anno posteà quàm hæc causa ex Africâ ad Constantinum relata primùm fuit, vix tandem definita postremò est. Jam verò commodè subjicietur, quod apud Optatum sequitur; *eodem tempore idem Donatus petiit, &c.* [Pag. 11. & 22.] Hic verò ille locus est, quem Donatistæ in collatione Carthaginensi impudenter cavillando detorquere conati sunt. Digna est eorum futilitas, quæ exponatur. Augustinus in brevic. paulò ante finem: *Petierunt* (inquit) *Optatum legi, unde se probaturos dicebant, Cæcilianum ab Imperatore damnatum, recitatus est Optatus recitantibus Donatistis, ubi aït: eodem tempore idem Donatus petiit, ut ei reverti licuisset, & ad Carthaginem accederet: tunc à Philomeno suffragatore ejus Imperatori suggestum est, ut bono pacis Cæcilianus Brixiæ retineretur, & factum est. In quibus verbis Optati cùm omninò nulla Cæciliani damnatio, sicuti illi demonstraturos se esse promiserant, reperiri potuisset: jussit cognitor totam paginam recitari, ut de superioribus & inferioribus verbis, voluntas ejus, qui scripserat, nosceretur. Et ex officio recitatum est: Cæcilianus omnium suprà memoratorum sententiis innocens est pronuntiatus. Quod cùm recitaretur, Donatistæ dixerunt, hoc se non petiisse recitari, stomachantes adversùs eos, qui risum tenere non poterant, cùm audiissent, quam apertam contra seipsos paginam protulissent. Deindè cùm illis verbis, quæ ipsi recitaverant, extenuasse dicerent Optatum damnationem Constantini, & exprimere noluisse: flagitatum est ab eis, ut aliundè manifestum legerent, quod ab illo dicebant extenuatum.* Hæc Augustinus, in quo emendavi quod mendosè videtur ex Optato recitare, veluti cùm *pro suffragatore* suppositum est *suggestore*. Suffragii & suffragatoris verbum juris studiosis notum est in hac significatione. Porrò non gravabor adjicere alterum Augustini locum, cùm Augustinus non gravatus sit sæpiùs hanc rem recitare. In lib. ad Donatist. post collat. cap. 31. inquit: *Milevitanæ ecclesiæ Catholicum episcopum Optatum recitandum putaverint, pollicentes inde se probaturos Cæcilianum ab Imperatore damnatum. Quæ lectio cùm magis contra eos recitaretur, nemo risum potuit continere. Quod pro se legi voluerunt, ambiguum fuit. Unde cùm rectissimè cognitor jussisset paulò superiùs recitari, ut inde si possent verba illa clarescerent; hoc recitatum est, quod nolebant: hoc est, Cæcilianum fuisse purgatum, nec, sicut jactaverant, damnatum. Sed Brixiæ, bono pacis, retentum. Hoc cùm dixissent, illis verbis Optatum damnationem Cæciliani extenuare voluisse, dictum est iis, ut evidentem Cæciliani damnationem aliundè recitarent: ut ab Optato eam extenuatam esse posset ostendi, qui apertissimè scripserat Cæcilianum fuisse purgatum.* Tertiò idem Augustinus in epist. 152. *Protulerunt* (inquit) *codicem Optati, unde probarent Cæcilianum ab Imperatore damnatum. Qui codex cùm contra illos legeretur, & magis ostenderet Cæcilianum fuisse purgatum, ab omnibus risi sunt.*

Hanc ego rem & historiam nunc inculco, quia alioqui præterii in descriptione collationis Carthaginensis, cujus tunc partem alteram præcipuam, quæ majorem quæstionem de Ecclesiâ continebat, tantùm sum persecutus. Ut autem in eâ quoque quæstione, collatores Catholicos & Donatistas aliàs ostendi non semper satis acutos dialecticos fuisse, sic jam cogor fateri in quæstione facti, hoc est, cùm quærebatur, an Cæcilianus damnatus absolutusve fuisset, cùm Optatum recitassent, minimè acres fuisse in congressu. Quærebatur, an abs Constantino damnatum esse Cæcilianum scripsisset Optatus. Donatistæ, ut id evincerent, protulerunt, scripsisse, *bono pacis, esse retentum Brixiæ.* Facilis erat responsio, eaque multiplex: Primùm enim non potuit Optatus id scribere, quin paulò antè aliquid, de sententiâ Mediolanensi aliquid scriberet. Sed fingamus sanè Optatum scripsisse consequens, non antecedens, an non extabant alii scriptores testesque judicii Mediolanensis? Deinde cùm Optatus aït, *bono pacis, Cæcilianum Brixiæ esse retentum*, [Pag. 12.] non significat propterea fuisse damnatum. Imò verò illud *bono pacis* significat aliam planè ejus retentionis causam fuisse. Postremò quantumvis dicat fuisse retentum, tamen paulò pòst in eâdem paginâ apertè scribit Carthaginem properasse ad suam plebem statim atque audivit Donatum Carthaginem esse reversum. Id Catholici objicere debebant ad refellendam cavillationem Donatistarum. Mirum verò quòd cùm illa omnia prætereunt, exultant quòd Optatus scripserit à Miltiade absolutum fuisse Cæcilianum. Atqui Donatistæ id non negabant: neque de Miltiadis, sed de Constantini judicio quærebatur. Irrisos vehementer hîc fuisse Donatistas aït Augustinus. At verendum est quod aït Catullus, risu inepto nihil esse ineptius. Certè qui scribit Cæcilianum esse à Miltiade absolutum, non propterea scribit à Constantino esse absolutum. Tantò ergò magis mi-

ror Donatistas obmutuisse, cùm hîc irriderentur. Credo equidem tam fatuos & ineptos fuisse, quàm non erant acres & acuti.

Pag. 22. Redeo ad Optatum; aït: *hoc modò iterùm renovellatæ sunt partes*, mallem *renovatæ*. Significat autem contentionem recruduisse, novis partium studiis rursùs inflammatam. Cæterùm ut parum cohærere videtur quod proximè subjicitur, *constat tamen*, *&c.* sic res potiùs postulabat, postremò nunc adjici legem Constantini non modò severissimam illam contra Donatistas, quam B alibi commemorat Augustinus, sed & alteram indulgentissimam. Nam idem Augustinus in lib. contra Donat. post collat. cap. 33. scribit Constantinum, Crispo & Constantino iterùm Coss. literas dedisse ad Valerium Vicarium de Donatistarum exilio soluto, iisque vindici Deo relinquendis atque remittendis.

Crispus & Constantinus nobiliss. Cæsares, filii ipsius Constantini, iterùm Consules fuerunt anno nono post mortem Maxentii. Ergò saltem C octo annis Donatistæ Constantinum Imp. vexarunt, cùm vexarent Cæcilianum. Cùm autem quarto pòst anno coiisse Nicænam synodum meminerim (cui Cæcilianum ex Africâ unum interfuisse alibi annotavi) observo vix in Africâ tragœdiam Donati intermissam fuisse, cùm in Egypto cepit Arrius. Idem Augustinus in ep. 152. aït Constantinum literas dedisse ad Verinum Vicarium, in quibus Donatistas quidem graviter detestatur, sed tamen dicit de exilio re- D laxandos esse, & furori suo dimittendos, quia jam ceperat Deus in illos vindicare. Quo anno literæ illæ scriptæ fuerint nescio. Sed secundo post Crispum & Constantinum Coss. iterùm Coss. anno, Verinum fuisse Præfectum urbi & successisse Valerio, in fastis Consulum annotatum est.

Pag. 22. & 23. *Tunc Constantinus ad Ælianum.* Observandum est factum id esse posteaquàm Cæcilianus in urbe (ut aït Optatus) purgatus est, *hoc E est, paulò post quàm sententiâ Miltiadis episcopi Rom. est primùm absolutus. Itaque istud *tunc* referendum est tantùm ad id quod proximè præcedit de primâ Cæciliani purgatione atque absolutione, quæ Romæ fuit: non etiam ad reliqua, quæ multò posteriora sunt. Augustinus in epist. 152. aït, non multò post Cæcilianum episcopali judicio primo purgatum, Felicis causam ab Æliano Proconsule examinatam esse. Factum autem id esse, quarto post il- F lam purgationem mense inde colligo, quod Augustinus in lib. contra Donatum post collat. cap. 33. narrat factum id esse xv. Kal. Mar. Volusiano & Anniano Coss. Etsi ergò provocassent Donatistæ à sententiâ Miltiadis, & causa illa principalis contra Cæcilianum etiam non penderet in synodo Arelatensi, tamen in Africâ intereà ipsius Felicis causa acta est. Sanè jure civili vix ità liceret conjungere & permiscere præjudicia. Mirabilis autem rursùs hîc fuit quæ- G dam Donatistarum sive oblivio sive impudentia, qui in collat. Carthaginensi fingebant jactabantque Constantinum post illam ab Æliano causam judicatam, retractasse suam quam pro Cæciliano contra Donatistas sententiam protulisset. Atqui nondùm de eâ cognoverat, & aliquot primùm post annis suam illam sententiam in Mediolanensi urbe tulit, nec parvo intervallo, sed longè posteaquàm Felix ab Æliano absolutus fuisset, ut aït Augustinus in epist. 152. Porrò ut Optatus hîc narrat mandasse Constantinum, ut de vitâ Felicis publicè quæreretur, sic Augustinus in epist. 68. aït, publico judicio causam hanc discussam atque finitam esse. Publici hujus judicii vel quæstionis publicæ for- B mam & ordinem describit hoc etiam loco Optatus, neque difficile esset interpreti in libris legum rerumque Romanarum versato cumulare multa, quæ de veteri ordine publicorum judiciorum dicuntur: sed nunc ego aliò propero. Illud modò dico, ex Optati loco posse emendari Constantini eâdem de re agentis epistolam mendosè scriptam, qualem recitat duobus locis Augustinus, ubi pro *Saturianus* scribitur *Centurio*: pro *Calli fius* est *Calibius*: pro *Solon officialis* C *publicus* est *Solus servus publicus*. Quod porrò Optatus dicit de Ingentio scribâ, Augustinus iisdem in locis, hoc est, in epist. 68. & lib. 3. contra Crescon. cap. 70. modò mendosè Vigentium, ut sæpè alibi; modò rectè Ingentium vocat, eumque Decurionem Ziquensium civitatis fuisse aït: & verò de eo loquitur Optatus cùm aït: *Pependit sub metu imminentium tormentorum.* Pag. 23.

Hic enim reus falsi fuit, quòd diceretur falsa acta conscripsisse contra Felicem, & epistolam D quamdam Cæciliani falsavisse, ut testis est Augustinus, qui & de eo loqui videtur cùm in ep. 152. loquitur de quodam suspenso in eculeo, ut etiam ungulis vexaretur: neque potuisse Felicem contradicere, ne tantâ diligentiâ vel severitate quæreretur. Ingentium suspensum quidem, sed minimè tamen tortum fuisse, quia se diceret esse Decurionem, significat Augustinus in epist. 68. & lib. 3. contra Crescon. cap. 70. & convenit cum lege Theodosianâ L. omnes C. de E Decur. Missum autem esse ad comitatum Constantini, cùm crimen esset confessus. De eo etiam aliquid pronunciasse Ælianum cùm Felicem absolveret, Augustinus significat, qui & totidem verbis sententiam Æliani recitat, quibus Optatus. Superstationarium autem cùm hîc nominat Optatus, observemus, Stationarios fuisse ex Cohortalibus, hoc est officialibus Præsidum, tanquàm dicas apparitores, qui dispositi per provincias certis locis, denunciabant Ma- F gistratibus quid ageretur, quorumque propterеà deforme & vile ministerium appellatur in libris legum, ubi & Stationariorum frequens est mentio. L. 6. C. de dignit. L. 1. C. de cohortal. & l. 1. C. Th. de cur. publ. & l. si quis in hoc C. Th. de episcop. & cler. Porrò noster Renardus eruditus juris interpres, totum hunc Optati locum recitat lib. 4. varior. cap. xi. ut probet quæstionem olim de reo publicè habitam esse; sed falleretur qui ad Felicem reum referret hæc G Optati verba: *pependit sub metu imminentium tormentorum.* Imò Felicem absentem fuisse ab Æliano absolutum testatur Augustinus in brevic. collat. ad finem. Quod obiter dico, quia video doctissimos quosque viros falli in historiâ hac totâ. Ergò quantùm potui, nunc conatus sum

eàm in ordinem redigere, quæ perturbata erat, A & quæ erat confusè permixta, evolvere atque explicatè exponere, præsertim cùm etiam viderem alioqui historiæ Ecclesiasticæ scriptores hanc rem totam, quæ memoria imprimis digna est, non satis exposuisse. Multa sunt hujus generis in historiâ veteris Ecclesiæ indignè contaminata.

ANNOTATIONES

IN LIBRUM SECUNDUM.

Pag. 26. OPTATUS disputans de Ecclesiâ catholicâ, & in principio hujus libri aliquot provincias orbis Christiani enumerans, meminit trium Pannoniarum triumque Syriarum & duarum Armeniarum, nempè olim sæpè una provincia, quæ alioqui nimis latè patebat, in duas aut tres dividebatur, & singulis proprius præses dabatur. C Sic Macer Jurisconf. in l. 3. de offic. assess. aït factum esse de Germaniâ & Mysiâ; sic Papinianus in l. 9. de postul. meminit provinciarum ejusdem nominis. Aquitaniæ duplicis fit etiam mentio in itinerario Antonini. Porrò cùm Optatus subjicit catholicam esse Ecclesiam, quæ sit rationabilis, videtur rationabilem appellare; quæ non tam oculis cernatur quàm ratione, hoc est, mente & intellectu comprehendatur.

Pag. 27. De appellatione Catholicæ plura dixi in histo- D riâ collat. Carth. Optatus deindè suam Ecclesiam probat esse Catholicæ partem, quia consentiat cum Romanâ: Romanam autem jam inde à Petro perpetuâ successione episcoporum conservasse consensionem doctrinæ, & veluti

Pag. 28. fundamentum & corpus ædificii apostolici. Sic enumerat Optatus episcopos Romanos, ut & similem catalogum eodem fine contexit Augustinus in epist. 165. & simili argumento ante Optatum usus erat Irenæus & Origenes. Sed admonendi E iterùm sumus hæc verba, *Damaso Siricius hodiè*, videri non esse Optati, sed alicujus paulò post eum scriptoris. Nam constat Optatum scripsisse hos libros circa annum 370. Siricium verò illum non fuisse creatum episcopum ante annum 383. ut anteà dictum est. Constat Optatum scripsisse hos libros imperante Valentiniano, ut Hieronymus testis est. Atqui deinde imperante Theodosio adhuc vixisse Damasum etiam constat, & ipsa lex Theodosiana, de summâ Trinitate & F

Ibid. fide Catholicâ id testatur. Quod Optatus dicit de commercio Formatarum, significat epistolas illas communicatorias certâ formulâ conceptas, quas tanquàm fidei suæ tesseras & consensionis symbola, episcopi orthodoxi mittebant ad Romanum. Sic Formatas appellari testatur ipse Augustinus in epist. 163. Sed & disputans cum Fortunio Donatistâ jactante suam ecclesiam esse Catholicam, quæsivit utrùm tales Formatas epistolas posset, quò vellet dare. Sic enim facillimè G illam terminari posse quæstionem.

Ibid. Quod paulò antè scriptum legitur in Optato, Petrum, quia Apostolorum caput fuerit, appellatum esse *Cephan*, dixi alibi solæcissimum esse hominis somniantis vocem Syriacam, quæ si-A gnificat *Petram*, esse Græcam κεφαλή, quæ *caput* significat. Sed suspicor hæc verba, *unde & Cephas appellatus est*, esse ineptæ alicujus glossæ ad marginem temerè ascriptæ, & deinde abs Librariis contextui insertæ. Certè Optatus libro septimo simpliciter aït Petrum fuisse caput Apostolorum, neque prætereà quidquam adjicit. Verticem episcopalis coronæ fuisse aït Valentinianus Imp. in Nov. de ordinat. episcop. Prætereo multa similia, quæ passim occurrunt, ut redeam B ad notas in secundum Optati librum, in quibus illud dissimulare non possum valdè insolens videri posse, quod Optatus illud Pauli ad Romanos *memoriis sanctorum communicantes* detorquet ad Basilicas Rom. Ecclesiæ. In Græco exemplari Paulinæ epistolæ est χρείαις, id est, *necessitatibus*. Latini videntur legisse μνείαις qui verterunt *memoriis*. Sed mirum est, Optatum interpretari de templis martyrum, quæ memoriæ dicebantur, quasi dicas monumenta. Turrianus allegat C antiquum librum Eustratii Constantinopolitani, qui eum Pauli locum retulerit ad memoriam Christianorum defunctorum, pro quibus orandum sit. Optatus paulò pòst indicat, cur Dona- Pag. 29.

tistæ Romæ dicti sint Montenses. Sic Hieronymus in chronico aït sectatores Donati Carthaginensis à quibusdam vocari Montenses, quia Ecclesiam Romæ primam in monte habere cœperint. Idem adversùs Lucifer. nominat Montenses sive Campates. Ac quidem Erasmo assentior, D Campates sive Campenses eum adjecisse quâdam allusione ad Montenses. Sed nunquàm dixero, quod Erasmus dicit Montenses dictos esse à Montano: sicuti neque Epiphanio subscribam scribenti in suo Ancorato, [illegible] Romæ vocari μοντησίους. De Novatianis manifesto errore dicit, quod de Donatistis dicendum erat. Augustinus in lib. de unit. cap. 3. Romæ hos vocat Montenses sive Rupitanos. Credo alteram fuisse allusionem ludibrii causâ. Idem in epist. 165. de E quodam episcopo Donatistâ loquens: *Præsidens* (inquit) *paucis Afris, in urbe Româ, Montensium sive Cutzupitarum vocabulum propagavit.* Suspicor legendum esse, *Rupitarum*. Prætereo quod memini in quâdam etiam lege Honorii, l. 43. C. Th. de hæret. scriptum quoque est, Donatistas etiam vocari Montenses. Adjiciam potiùs quod Augustinus in lib. de hæresib. *Isti* (inquit) *hæretici in urbe Româ Montenses vocantur, quibus hinc ex Africâ solent episcopum mittere; aut hinc* F *illuc Afri episcopi eorum pergere, si fortè eum ibi ordinare placuisset.* Ac quidem Optatus hoc loco numerat & nominat quosdam ibi ordinatos. Inter quos cùm meminit Macrobii, venit mihi in mentem, quod Gennadius scripsit sese ex scriptis Optati cognovisse, Macrobium, (qui cùm adhuc presbyter esset in Ecclesiâ Dei, scripserat librum ad Confessores & virgines) posteà Donatianorum in urbe Româ sive Montensium episcopum occultum fuisse.

G In hoc Optati libro ante illa verba, *nam &* Pag. 33. *fontem*, justi lacunam asteriscis notari, ut significarem multa deesse, sicuti & pag. seq. ante hæc verba, *Restat*. Ne quis hic miretur alioquin rum & jejunam & abruptam & imperfectam esse disputationem de Ecclesiâ ejusque dotibus &

insignibus.

insignibus. Quod paulò pòst aït Optatus, Donatistas non rebaptizare post socios suos in peccato detectos: ineptè vir quidam doctissimus annotavit intelligi de Maximianistis. Nam post ætatem Optati accidit illud inter Primianum & Maximianum Donatistas dissidium, quod quidem inter hos schismaticos novi schismatis principium fuit, cùm utraque pars obtenderet sui generis concilium, illa Carthaginense, hæc Bagaïense, & tamen neutra quidquam alterius baptismo detraheret. Nihil est quod Donatistis sæpiùs objiciat Augustinus rebaptizantibus post Catholicos. Sed Optatus non potuit objicere quod nondùm erat; vidit tamen aliquid non dissimile, quod hîc objicit. Historiam illam Maximianistarum integram exponit Augustinus in lib. de gest. cum Emer. & lib. 4. contra Crescon. cap. 10. & lib. 3. cap. 53. & 56. sed & in psalm. 36. pag. 26. Optatus aït Donatistas non præterire in sacramentorum mysterio quiddam legitimum: significat autem solemnem formulam illius (ut etiam vocabatur) canonicæ precationis, quâ dicitur offerri sacrificium pro unâ Ecclesiâ in toto orbe diffusâ. Sic & lib. 3. aït eos non potuisse prætermittere illud legitimum *pax vobiscum*. Et libro 4. aït eos etiam usos in baptismo fuisse solemni formulâ illius Ecclesiastici exorcismi, *maledicte exi foras*. Sic Cyprianus scribit Novatianos in baptismo non ausos esse præterire solemnem illam stipulationem, *credis remissionem peccatorum?* tametsi hanc ipsi remissionem non crederent. Sic & Augustinus significat Pelagianos in baptismo puerorum adhibuisse illam quoque formulam *abrenuntias satanæ?* cùm tamen alioqui negarent pueros aliquo originali peccato obstringi. Imò Firmilianus ad Cyprianum scribens ostendit Diabolum quoque ipsum, cùm per obsessam quamdam vatem etiam baptizaret, observasse verba solemnia atque usitata. Denique Augustinus lib. 2. de bono persev. cap. 13. disputans contra Pelagianos tacitè significat eos aliquid ex Ecclesiasticâ formulâ Eucharistiæ repetiisse quod objicerent; sed ipse sic eam interpretatur, ut adversùs illos contorqueat. *Quod ergò* (inquit) *in sacramentis fidelium dicitur, ut sursum corda habeamus ad Dominum, munus est Domini: de quo munere ipsi Domino Deo nostro gratias agere à sacerdote post hanc vocem, quibus hoc dicitur, admonentur, & dignum & justum esse respondent.*

Pag. 36. & 37. Porrò quod Optatus narrat de Juliano Apostatâ, qui Donatistis faverit, à quibus appellatus atque laudatus est, latiùs exponitur ab Augustino in epist. 148. & 166. & lib. 2. contra Petil. cap. 83. & 92. Sanè libro XVI. Cod. Theod. Tit. v. cap. XXXVII. in quâdam Constitutione Honorii fit mentio cujusdam rescripti, quod Donatistæ ab hoc Juliano impetrasse dicebantur.

Pag. 39. Quod paulò pòst Optatus narrat de Diaconis in altari occisis, simile est quod Augustinus narrat lib. 3. contra Crescon. cap. 43. Sed & illam Donatistarum jactationem, quâ Optatus significat eos, sese appellasse columbas, Catholicos verò vocasse vultures, adjiciam quod Augustinus lib. 2. contra Petil. cap. 83. *Isto* (inquit) *modo & milvus cùm pullos rapere territus non potuerit, Columbum se nominat.* Denique quod subjicit Optatus Donatistas Eucharistiam proculcare voluisse, Victor Uticensis non dissimile quippiam suis temporibus in Africâ rursùs accidisse narrat: ut hac quoque in parte Vandalos illos Arrianos cum Donatistis comparari posse intelligamus. Verùm id repetatur ex libris ipsius Victoris, quos nunc cum Optato edi curavimus.

ANNOTATIONES
IN LIBRUM TERTIUM.

Pag. 47. IN editione Germanicâ totus hic lib. 3. sic transpositis paginis, confusus & perturbatus fuerat, ut nunquàm magis fuerint permixta Sibyllæ folia, cùm fierent (ut aït Poëta) rapidis ludibria ventis. Ego in priori editione Parisiensi, beneficio ejus exemplaris quo utebar, restitui aliquot paginas suo quasque loco. In hac editione rursùs, totidem restitui suo ordine, quæ etiamnùm temerè confusæ & transpositæ jacebant, idque feci auxilio Tiliani codicis. Certè quamdiù illæ, quas dixi, metatheses paginarum miscebant omnia, vix ulla intelligi poterat sententia hujusce libri: hîcque agnoscimus mirabilem olim fuisse sive incuriam, sive inscitiam librariorum, qui libros non tam describere videbantur quàm discerpere, ut catuli qui lacerant panniculos, sicuti aït Plato quodam loco. Nunc spero tamen sic librum istum esse in integrum restitutum, ut lector nostræ hujus editionis fructum statim agniturus sit. Quod ad rem attinet: hîc agitur causa Macarii Præfecti, propter cujus animadversiones capitales, Donatistæ odiosè declamitabant, Ecclesiam nostrorum esse sanguinariam, neque jam Ecclesiam catholicam, sed Macarianam vocabant, ut scribit Augustinus in epist. 161. Idem in epist. 164. ad Emeritum Donatistam: *nos* (inquit) *appellatis Macarianos.* Denique ut Catholici, Donatistas vocabant partem Donati: sic Donatistæ, Catholicos, partem Macarii. Testis est Augustinus lib. 2. contra Petil. c. 39. Injusta tamen erat recriminatio aut retaliatio. Nam ipsi Donatistæ sese ab initio vocarant partem Donati, ut Optatus hîc probat. Catholici nunquàm se dixerant esse partium Macarii.

Porrò ut Augustinus causam ipsius quoque Cæciliani, quæ etsi bona esset, tamen personalis erat, conatus est semper separare ab Ecclesiæ causâ, sic & ipsius Macarii, unde & in epist. 203. ad Maximinum Donatistam: *nec tu* (inquit) *objicias tempora Macariana, nec ego sævitiam circumcellionum. Si hoc ad te non pertinet, nec illud ad me.* Non dissimilis est actio Optati. Illud modò adjicio, extare quamdam Arcadii & Honorii legem l. 31. C. Th. de episc. & cleric. quæ huc pertinere videtur, cùm judicibus Africanis præsidium armatæ apparitionis tribuit adversùs eos, qui vi irruebant in Ecclesias, eorumque clericos affligebant.

Pag. 49. Quod post principium hujus libri Optatus

dicit de hoc verbo Ἰχθὺς in editione Germanicâ tam erat depravatum, ut monstrum quoddam esse videretur. Erat enim in eâ scriptum *Xort.* Ego jam in priori editione Parisiensi id emendavi atque restitui, simulque ad marginem ascripsi locum Augustini, qui latiùs exponit mysterium, quod Optatus hîc subesse significat. Locus ille Augustini est lib. 18. de civit. Dei, cap. 23. Nunc, ne quis existimet, ab Optato, quidquid istud est, inventum aut confictum esse, adjicio, ipsum anteà Tertullianum in lib. de baptismo, illius meminisse.

Pag. 49. Optatus deindè abutitur verbis Isaïæ Prophetæ cap. 22. ut quæ simpliciter dicta sunt vel de Judæâ quæ vocatur vallis, vel de urbe Hierusalem, cui denunciatur tristis aliqua clades & vastitas, contorqueat adversùs factionem Donatistarum in Africâ. Nescio, quâ Optatus usus sit translatione vel interpretatione Isaïæ. Sed dissimulare non possum, valdè ab ejus prophetæ & sententiâ & verbis alienum esse quod affingit. Credo etiam librariorum esse quædam peccata, ut cùm hîc Isaïam allegans, *templa* ponit pro *tecta*, & *virgam* pro *fugam*. Sed non suscepi omnia, quæ Optatus, ex sacris literis vel præposterè citat vel ineptè repetit (quod vitium fuit illius & ætatis & regionis) corrigere.

Pag. 49. & 50. Quod Optatus aït de monte Sion, in cujus vertice erant septem synagogæ, & in quo post victorias Vespasiani Imp. vix antiquatum (ut aït) restant (sic enim emendavi ex Tiliano libro) indicia ruïnarum: habet ea res aliquid quod historiæ studiosus observet. Ipse Hieronymus in Jerem. cap. 19. scribit Judæorum civitatem in æternos cineres collapsam esse, cujus ruïnæ ad consummationem usque seculi permansuræ sint. Sanè post tempora Vespasiani, quibus urbs illa excisa & eversa jacuit annis propè quinquaginta, Adrianus Imp. sic eam rursùs instauravit, ut non veterem urbem instaurare, sed planè novam extruere intelligeretur. Itaque & nomen ipsum mutavit, ac pro Hierosolymâ, Æliam Capitolinam dici voluit. Atque ità quidem appellatur, & ab Ulpiano in pand. tit. de censib. & ab ipsis patribus Nicænis in canonibus ejus synodi. Alioqui verò Tertullianus quoque duobus locis, hoc est, in lib. contra Judæos, & lib. 3. contra Marc. exclamat, *Sion jam nulla est.*

Pag. 52. Nulla est in Optato sententia, quæ rarior esse videatur quàm hæc, quæ sequitur paulò pòst; *non enim Resp. est in Ecclesiâ, sed Ecclesia est in Rep. id est, in imperio Romano.* Alii interpretarentur, Remp. quidem esse posse sine Ecclesiâ, ut olim fuit Resp. Rom. Ecclesiam verò non posse sine Rep. imò hujus partem esse, cùm in hujus sinu velut coalescat. Scio etiam multa dici speciosè posse in universum de Reip. & Ecclesiæ comparatione, sed nunc aliud agitur & quæritur. Dicam ergò quod hujus magis loci est. Olim solemnes in Judaïcâ Ecclesiâ erant preces pro regno Davidis, in quo Ecclesia intelligebatur esse inclusa. Eoque pertinet psal. 118. & 72. & 122. Fuerunt deindè in Ecclesiâ christianâ solemnes preces pro imperio Rom. multis de causis. Primùm enim etsi primis seculis imperium illud valdè adversarium & infestum esset Ecclesiæ, tamen ejus imperii amplitudinem prodesse ad propagationem religionis, Christiani existimabant, ut Ambrosius annotat in psalm. 46. & Eusebius ad finem lib. 3. de demonstr. Evang. & Prudent. lib. 2. contra Symmachum. Deindè Christiani veteres, & locum Pauli ad Thessalonicenses de apostasiâ sic interpretabantur, & de Antichristo sic loqui solebant, ut profiterentur, Antichristum, qui Ecclesiam graviùs percelleret, venturum non esse ante ruïnam & dissolutionem Romani imperii: neque orbem prius esse periturum. Ergò Deum precari solebant pro imperio Rom. in cujus incolumitate sentiebant propterea inclusam esse incolumitatem Ecclesiæ. Tertullianus quem in Africâ legebat Optatus Afer, sic loquitur in Apologetico ad Romanos: *Nominatim atque manifestè, orate, inquit Apostolus, pro regibus & pro principibus, potestatibus, ut omnia tranquilla sint. Vobiscum enim concutitur imperium: concussis etiam ceteris membris ejus, utique & nos, licet extranei à turbis existimemur, in aliquo loco casus invenimur. Est & alia major necessitas nobis orandi pro imperatoribus, etiam pro omni statu imperii rebusque Romanis, quòd vim maximam universo orbi imminentem ipsamque clausuram seculi acerbitates horrendas comminantem, Romani imperii commeatu scimus retardari. Itaque nolumus experiri, & dum precamur differri, Romanæ diuturnitati favemus.* Et rursùs paulò pòst: *Oramus pro imperatoribus, pro ministris eorum, & potestatibus seculi, pro rerum quiete, pro morâ finis.* Idem ad Scapulam non modò illud inculcat, *sacrificamus pro salute imperatoris*; sed & profitetur necesse esse, ut Christianus salvum velit imperatorem, cum toto Romano imperio: & addit: *quousque seculum stabit; tamdiu enim stabit imperium.* Idem in lib. de resurrect. carnis sic interpretatur locum Pauli ad Thessalonic. ut quemadmodum non est futurus finis seculi antequàm reveletur Antichristus, sic Antichristum venturum non esse antequàm deficiat Romanum imperium. Itaque aït Romanum statum obstare, quominùs ille veniat. Sanè Optatus non vidit illam Romani imperii maximam ruïnam, quam barbari intulerunt, qualem vidit Augustinus aut etiam Hieronymus, qui & cùm urbem à Gothis captam videret, scripsit ad Geront. appropinquare Antichristum. Sed vidit Optatus imperii Romani sedem sic translatam esse in Orientem per Constantinum, ut simul imperium illud tunc factum sit Ecclesiæ Christianæ propugnaculum, & in eo impletum fuerit illud Esaïæ ad Ecclesiam: *& reges erunt nutricii tui.* Quod quidem Optatus commodè potuisset objicere Donato rejicienti eleemosynas Constantis Imp.

Pag. 52. & 53. Optatus paulò pòst, locum Ezechielis cap. 28. de Tyro, detorquet ad Donatum Carthaginensem ut & Augustinus in lib. de unit. cap. 14. tametsi alibi, hoc est, lib. 11. de Genes. ad lit. cap. 25. eumdem locum referat ad Diabolum. Sed reverà vaticinium Ezechielis de excidio Tyri, aliud non est quàm quod anteà ipse Isaïas ediderat cap. 23. Neque tamen apud Isaïam scriptum est quod Optatus aït, *naves Carthagi-*

nis, sed, *naves Tharsis*: quo verbo transmarina
potiùs Cilicia significatur, tametsi Augustinus
in psalm. 47. malit eo verbo intelligi Carthagi-
nem. Sed neque Carthago fuit Tyrus; imò po-
tiùs Tyri quædam colonia.
Pag. 53. Porrò ad ea quæ Optatus narrat de fastu &
arrogantiâ Donati, adjici posset quod Donati-
stæ jactabant, Deum de cælo respondisse oranti
Donato, ut aït Augustinus tract. 13. in Joannem,
& Angelum apparuisse, qui ejus sectam com-
mendaret, ut refert idem Augustinus in epist.
165. Sed omnibus propè hæreticis volentibus
communis fuit ambitio & arrogantia, qualem
Optatus hîc accusat in Donato. Omnes enim
tument, ut inquit Tertullianus de præscript.
Denique ut Optatus narrat Donatistas jurasse
per nomen Donati, sic & Priscillianistas per no-
men sui Priscilliani, narrat Sulpitius Severus.
Illud quoque mihi legenti hoc loco Donatum si-
bi arrogasse principatum Carthaginis, adjicien-
dum videtur, quod Hieronymus annotat in suo
chronico, Donatum hunc tandem Carthagine
pulsum fuisse, anno Christi trecentesimo sexa-
gesimo, hoc est, non multis annis antequàm
Pag. 54. hos libros scriberet Optatus. Quod paulò pòst
subjicitur de persecutione excitatâ à Diocletiano
sexaginta annis antequàm hæc scriberet Optatus,
explicatum est libro primo; ubi & de Annul-
lino dixi, cujus hîc quoque fit mentio. Illud
modò addam quod non omnes fortassè alioqui
intelligerent, provinciæ Proconsulari nomine
hîc significari Africam. Quod & in legibus fre-
quens est. L. 11. C. de erogat. milit. ann. L. ult.
C. Th. de tyronibus L. 13. C. Th. ind. deb.
Porrò multa deindè narrat Optatus de Circum-
Pag. 56. cellionum immanitate. Augustinus partim simi-
lia, partim etiam atrociora de iis passim narrat,
& quales fuerint illi Donatistarum satellites, di-
ligenter exponit. Nam & plura eorum scelera
vidit, quàm Optatus. Illud modò comparabo,
quod memini, Augustinum de injuriâ, quæ fie-
bat creditoribus & dominis similia narrare in
epistolâ quinquagesimâ, cùm Donatistæ & ser-
vos ad Pileum vocare viderentur, & debitori-
bus veluti novas tabulas darent: *quis* (inquit
Augustinus) *non dominus servum suum timere
compulsus est, si ad Donatistarum patrocinium ser-
vus confugisset? quis quemlibet poterat exigere de-
bitorem auxilium eorum defensionemque poscentem?
pessimorum servorum, ut liberi abscederent, tabulæ
frangebantur. Extorta debitoribus chirographa red-
debantur.* Quid sit reddere debitoribus chiro-
grapha, intelligunt Jurisconsulti, qui liberatio-
nem inde nasci sciunt, lib. 4. de pact. l. 1. § ult.
& l. 3. de liber. leg. Observabit etiam juris
& antiquitatis studiosus, quod paulò pòst aït,
non fuisse permissum in domo Dei, hoc est,
in templo vel Ecclesiâ, sepulturam: sicuti &
lex quædam Gratiani temporibus Optati edi-
ta negat Apostolorum vel Martyrum sedem hu-
manis corporibus esse concessam. l. 2. C. de sa-
Pag. 57. cros. Eccl. Augustinus tamen in lib. de curâ pro
mort. laudat eos, qui cupiebant in Ecclesiâ se-
peliri prope sepulcra martyrum.
Pag. 58. Prætereà nostri annotabunt, quod Optatus
non multò pòst scribit, metatores (ut fieri so-
A let) missos esse ante venturos milites. Metatores
vocat, & iis ascribit, quod in codice constitu-
tionum dicitur potiùs fuisse officium mensorum,
l. 1. & 5. C. de metat. Metata dicuntur in Jure
civili hospitia, quæ provinciales præbere juben-
tur militibus: & metatores, ipsi hospites qui ex-
cipiuntur. l. 9. C. de metat. Sed Optatus ità vocat
eos, qui præmittuntur ut hospitia illa (ut loqui-
mur) priùs designant. Sic & in commentariis
Suidæ μητάτωρ, ὁ προαποστελλόμενος ἄγγελος πρὸ τῶν
B ἀρχόντων. Huc alludit illud Sidonii Apollinaris
lib. 8. metatoriam paginam quasi cum Musâ
præviâ misi.
Ex libris quoque Jurisconsultorum emenda- Pag. 66.
tum est & restitutum quod ante finem libri ter-
tii Optatus recitat dicterium Donatistarum, *Caii
Seii, Caia Seia*, ut & rursùs ante finem libri
sexti. Anteà corruptè in Germaniâ impressum
fuerat *Gaiasei*. Norunt Juris studiosi Caium aut
Seium aut Titium appellari solere quemvis ho-
C minem. Unde & noster Tertullianus in apolog.
commemorat vulgare illud de Christiano, *Bonus
vir Caius Seius*. Porrò August. lib. 2. de baptism.
cap. 7. rursùs hunc Optati locum illustrat, cùm
narrat fuisse hæc Donatistarum verba ad Catho-
licos: *bonus homo, si non esses traditor: consule
animæ tuæ: esto Christianus*. Hîc Augustinus Op-
tatum secutus exclamat: *ô improbam rabiem! cùm
Christiano dicitur, esto Christianus: quid aliud dici-
tur nisi, nega te Christianum?* Sic enim locum il-
D lum Augustini lego & emendo. Sanè idem Au-
gust. in epist. 169. ad Eusebium, significat, cùm
quis Catholicus ad Donatistas deficiebat, & ab iis
rebaptizari volebat, debuisse, ut id mereretur,
dicere, sese hactenùs fuisse paganum: *quæ vox*
(inquit Augustinus) *ne procederet de ore Christia-
no, tantus sanguis martyrum fusus est.* Denique
idem August. lib. 4. contra Crescon. cap. 59. aït,
hunc superbiæ tumorem esse omnium, qui se à
Christi unitate discindunt, ut soli sese esse Chri-
E stianos jactent, damnentque cæteros. De hac ja-
ctatione Donatistarum: *totus mundus apostatavit,
nos soli mansimus, &c.* dictum est alibi.
Postremus in hoc Optati libro tertio locus, Pag. 67.
qui observatione valdè dignus sit, est de imagine
nescio quâ, quam Macarius dicebatur contra
ritum Christianum collocaturus in altari, priuſ-
quàm sacrificium offerretur. Suspicor quod ca-
lumniatores odiosè hîc fingebant, fuisse de pro-
fanâ imagine sive statuâ ipsius imperatoris, à
F quo missus erat Macarius: ut mirari non debea-
mus, si tale simulacrum, quod in altari collo-
caretur, Christianos exhorruisse narret Opta-
tus: cùm quidem & id fieret contra imperato-
rum mandatum. Nam & licet principes ipsi il-
lis temporibus magnifacerent suas statuas, tamen
Idola esse noluerunt. Ipse Theodosius junior in
quâdam constitutione: *si quandò* (inquit) *nostræ
statuæ vel imagines eriguntur, adsit judex sine ado-
rationis ambitioso fastigio.* Sic enim legitur in C.
G Theod. lib. 15. tit. 5. in C. tamen. Justin. pro
fastigio, legitur *fastidio*, lib. 1. Cod. tit. 24.
sed si nolit Theodosius fastidiri adorationem
suæ statuæ, civilem modò honorem requirit,
qualem eo tempore significabant superbo & am-
bitioso verbo adorationis saltem in Cod. Th.

adjicitur ejus constitutionis clausula, quæ hîc negligenda non est. *Excedens* (inquit) *cultura hominum dignitatem superno numini reservetur.* Illud modò dico moris olim fuisse, ut imperatores mitterent suas statuas sive imagines in provincias, in quas ipsi alioqui non proficiscebantur: easque imagines à populis de more fuisse exceptas propè religiosè. Sic imp. Theodosius in l. 1. C. Publ. lætic. vel consul nunc. *Si sacros* (inquit) *vultus ambiantibus fortè populis inferimus, hos sine immodico pretio excipi præcipimus.* Imagines B illas vulgò vocabant Laurata. Unde in actis secundæ Nicenæ synodi ubi de sacris imaginibus agebatur, legimus: *laurata & iconas, quæ mittuntur ad civitates, vel regiones obvii adeunt populi cum cereis & incensis, non cera perfusam tabulam, sed imperatorem honorantes.*

ANNOTATIONES
IN LIBRUM QUARTUM.

Pag. 69. HOc libro Optatus illud potissimum agit, ut respondeat Donatistis, qui, cùm baptismum à peccatoribus (ut vocabant) administratum contenderent esse inanem, ineptissimè objiciebant illud ex psal. 140. *oleum peccatoris non unget caput meum.* Sed vellem, Optati responsio interpretationem commodiorem opposuisset: qualem tamen ab Augustino, qui velut supplere solet quod in Optato desideratur, repeti posse fateor. Ut autem Donatistæ illum psalmi versiculum tam ineptè huc detorquerent, secuti videntur præposterum exemplum illius synodi Carthaginensis, cui præfuit Cyprianus, & in quâ versiculus ille citatus fuerat ad improbandum baptismum hæreticorum. Ut jam minùs mirari debeamus, si quod tale exemplum secutus Parmenianus ridiculè objecerat, fuerit deinde & abs Petiliano & abs Cresconio, gloriosis Donatistarum patronis putidè inculcatum. Verùm benè habet Augustinum verâ interpretatione graviter diluisse tam futiles eorum ineptias, lib. 2. contra Petil. cap. 103. & lib. 3. cap. 33. & lib. 2. contra Crescon. cap. 24.

Porrò nemo miretur, si Optatus tam facilè existimet statim significari baptismum ubi mentio fit olei vel unctionis. Nam & baptismi verbo scriptura sacra interdùm totum ministerium Ecclesiæ significat, ut & nomine aliàs deindè nostri majores plerumque id significarunt, sic chrismatis aut olei verbo frequenter totum baptismum indicari existimarunt, plerumque cùm olim Christiani solerent sacram illam unctionem adhibere tam antè, quàm post baptismum.

Pag. 72. Non possum præterire quod Optatus deindè aït, Marcionem ex episcopo factum esse apostatam. Atqui Tertull. in lib. de præscr. non episcopum, sed episcopi filium fuisse aït, & à patre fuisse excommunicatum propter stuprum. Alioqui Marcionem vixisse solitarium scribit Epiphanius. Est autem intolerabile mendum quod in Optato legebatur, Marcionem induxisse duos *Scriptos.* Ergò ex Tiliano libro emendavi & restitui *Christos.* Quod verò subjicitur de Ebione, A qui Patrem passum esse dixerit: mallem id dixisset de Praxeâ, cujus etiam memini libro primo. Nam & Tertullianus in lib. de præscript. testatur multis post Ebionem annis Praxeam (quem in Africâ vixisse aït Augustinus) hæresim introduxisse, quæ Patrem omnipotentem (ut aït) diceret esse Jesum Christum, passum & crucifixum. Quod autem Optatus deindè aït, Valentinum voluisse Christo carnem subducere, Ibid. etsi Tertullianus in suis libris contra Valenti- B nianos utcumque dissimulet, cùm alia eorum portenta exagitet, tamen in libro de carne Christi, non obscurè accusat Valentinum, qui (ut aït) carnem Christi spiritalem commentus sit, quasi hanc Christus ex cœlo attulerit, & per virginem potiùs quàm ex virgine natus sit. Optatus paulò pòst meminit cujusdam Corpiani hæretici. In libro Tiliano legitur *Scorpiani.* De Pag. 73. eo nihil memini me alibi legisse. Scio quosdam olim nebulones in Africâ Cyprianum ignomi- C niosè appellasse Coprianum: quasi stercorarium dicas. Sed Cyprianum nemo dixerit alienum fuisse à martyrio, cùm exhortationem ad martyrium scripserit, & ipse martyr fuerit. Sanè quam Optatus significat fuisse hæresim Corpiani negantis debere esse martyria: scimus rariorem fuisse, quàm altera illa fuerit, quæ auctore Montano martyria tam præcisè requirebat, ut non alios quàm martyres contenderet salvos fore: Eusebius lib. 6. cap. 38. narrat ex Origene quam- D dam olim fuisse Helcesaitarum hæresim, quæ irrideret Christianos qui propter confessionem Christi periculum mortis adirent: sed eam hæresim statim atque nata fuit, extinctam fuisse narrat. Majoris est momenti quod deinde Optatus scribit olim fuisse hanc in baptismo puerorum formulam exorcismi: *maledicte exi foras,* Pag. 74. quæ etiamnùm servatur. Memini Petrum Martyrem familiariter aliquandò mihi dixisse, quod & posteà scripsit in primum librum Regum, E sese cùm quemdam Cypriani locum diligenter expenderet, singulariter deprehendisse atque observasse originem minimè vulgò notam exorcismi cum baptismo conjungendi. Cyprianum enim lib. 4. scribere ad Magnum, Spiritus immundos quandoque fallere servos Dei, dùm adjurati fingunt sese abire nec tamen abeunt. Tùm verò Cyprianum adjicere: *Verùm cùm ad aquam ventum est, ibi Diabolus minimè valet subsistere prorsúsque discedit.* Hinc Petrus Martyr jactat F sese colligere, olim factum esse, ut arreptitii, qui non poterant curari exorcismis, baptizarentur. Posteritatem verò generaliter & confusè deindè semper exorcismos conjunxisse cum baptismo. Ac quidem fatetur Optatum, ut & Augustinum valdè id probasse. Sed utrumque proptereà reprehendit & erroris accusat. Prætereo quod ineptè allegat nescio quem Optati librum octavum, qui nullus est. Illud modò dico, tam fuisse Optatum Cypriani temporibus vicinum, G ut quod narrat passim suo tempore factum fuisse, intelligi etiam possit factum quoque fuisse tempore Cypriani: neque Optatum accusari posse ut auctorem hujus moris & consuetudinis.

ANNOTATIONES

IN LIBRUM QUINTUM.

Pag. 81. NULLUS est in hoc libro illustrior locus, quàm qui ex libris jurisconsultorum repetitus est de testamento, cujus testimonio de voluntate testatoris judicari solet. Ut tali exemplo probet Optatus, ex tabulis sacrarum literarum B dirimendam quoque esse litem quam movent Donatistæ. Augustinus, qui Optatum imitari solet, videtur simili usus esse argumento. Nam in psalm. 21. compellans Donatistas, inquit: *Fratres sumus: quare litigamus? non intestatus mortuus est pater: fecit testamentum, & sic mortuus est. Tamdiu contenditur de hereditate mortuorum, quamdiu testamentum proferatur in publicum: & cùm prolatum fuerit, tacent omnes, ut tabulæ aperiantur & recitentur. Judex intentus audit, advocati silent, præcones silentium faciunt, universus* C *populus suspensus est, ut legantur verba mortui. Ille sine sensu jacet in monumento, & valent verba ipsius. Sedet Christus in cælo, & contradicitur ejus testamento.* Idem Augustinus in lib. de quinque hæresibus: *Leges* (inquit) *habent, ut testatoris voluntati in omnibus pareatur. Si quis contra voluntatem testatoris facere voluerit, careat hereditate. Testamentum profero: verba testatoris recito.* Ineptus essem, si ex nostris legum libris nunc ambitiosè atque adeò otiosè repeterem multa ejus ge- D neris de fide & auctoritate & testimonio testamentorum. Illud magis hujus loci est, ut observemus, Augustinum cautiùs, quàm Optatum, uti superiori exemplo & comparatione. Optatus enim eo utitur, cùm ex novo Testamento profert scripturam Joannis de lotione pedum, ut inde probet non esse iterandum baptismum. Sed Augustinus, qui vidit coactum id esse, mavult uti superiori comparatione, cum ex psalmis & prophetarum scriptis probare vult Ecclesiam Chri- E sti esse catholicam. Quâ de re cum Donatistis altera lis fuit. Sic & in lib. de unit. Eccles. contra Petil. *Sunt* (inquit) *libri dominici, quorum auctoritati utrique consentimus, credimus, servimus. Ibi quæramus Ecclesiam: ibi discutiamus causam nostram.* Cæterùm cùm disputat adversùs Donatistas de unico baptismo, eoque non iterando, non tam scripturam allegat quàm traditionem apostolicam, quasi nuncupativi potiùs quàm scripti Testamenti testimonio tunc uti mallet. F lib. 2. de baptis. cap. 7. & lib. 4. cap. 6. & lib. 5. cap. 23. Ac quidem etiam aliquandò allegavit locum Joannis de lotione pedum, lib. 3. de baptism. cap. 14. Sed cùm Petilianus eum in nostros retorqueret, Augustinus sic respondet, ut non dissimulet sese non valdè urgere tale argumentum lib. 2. contra Petil. cap. 22. Itaque & in lib. de unit. cap. 19. ab eo loco statim transit ad Ecclesiæ usum & auctoritatem. Sanè tamen locus ille Joannis, multis etiam post Au- G gustinum annis tam visus est in Africâ pertinere ad unicum baptismum, ut furente Vandalorum tyranno, cùm septem illi fratres, quorum non minùs nobile martyrium fuit, quàm olim fratrum Maccabæorum, ab Arrianis urgerentur A ad alterum baptismum, nihil magis opposuerint. Testis est Victor Uticensis lib. 4. de persec. Vandal. nempè, nostri olim fuerunt fortiores martyres quàm acuti disputatores. Illud postremò Pag. 84. annotabo quod Optatus in hoc libro respondet adversariis contendentibus baptismum ab schismaticis administratum esse nullum, & proptereà esse repetendum, quia & baptizati à Joanne sint iterùm baptizati ab Apostolis, ut Lucas refert. Optatus respondet exemplum esse dissimile, quia B baptismus Joannis alius & diversus fuerit à baptismo Christi: baptismus verò schismaticorum conferatur in nomine Patris, & Filii, & Spiritûs sancti, tanquàm baptismus Christi. Non dissimile responsum & distinctio est Hieronymi in dial. contra Lucifer. & Augustini libro secundo contra Petil. cap. 37. & lib. 3. cap. 56. & lib. 5. de baptis. contra Don. cap. 9. 10. &c.

C

ANNOTATIONES

IN LIBRUM SEXTUM.

NIHIL multos hodiè magis offendit in hoc Pag. 92. libro, quàm quod Optatus tanti faciat altaria. Certè Petrus Martyr in 1. lib. Regum cap. 23. valdè proptereà reprehendit Optatum. Mirum verò cur non potiùs ipsum, qui antiquior est, Tertullianum, qui in lib. de pœnitent. aras D Dei in Ecclesiâ celebrat.

Porrò quod Optatus hîc narrat de incredibili Donatistarum fastu, & adversùs Catholicos immani odio, memini multis pòst seculis in Oriente Græculos esse imitatos in suo schismate. Nam Innocentius III. in cap. 6. de baptism. lib. 3. decretal. ex suo concilio Lateranensi (quod anno 1215. Romæ coiit) istam repetit narrationem. *Si quandò* (inquit) *sacerdotes Latini super Græcorum celebrassent altaria, non priùs Græci sa-* E *crificabant in ipsis, quàm ea, tanquàm inquinata, lavissent, baptizatos etiam à Latinis Græci rebaptizare ausu temerario præsumebant.* Alter in hoc Pag. 95. loco præcipuus locus de Sanctimonialibus (ut vocabantur) quas & olim in Africâ & Ægypto vocatas fuisse Nonnas, ex Arnobio atque Hieronymo didici. Et quidem Ambrosius lib. 1. de virgin. aït ex ultimis infrà ultráque Mauritaniæ partibus deductas Mediolanum, sacrari gestiisse ab Ambrosio. Habebant & Donatistæ suas vir- F gines Sanctimoniales, & cùm Catholicos audirent in suis ostentare quoddam decus Ecclesiæ, valdè hoc agebant, ut eas ad se pellicerent, sicuti indicat Augustinus in epist. 169. Hoc ergò illud est, quod Optatus, qui & libro secundo aliquid hac de re dixerat, tam valdè hîc conqueritur tentatas à Donatistis fuisse tales Vestales: & earum non modò raptores, sed & procos tam valdè abigit. Paulò antequàm Optatus hæc scriberet, lata fuerat ab Imp. Joviano G lex severissima, quæ capitalem pœnam denuntiabat iis qui non modò rapere, sed & jungendi matrimonii causâ, sacratissimas Virgines attentare ausus esset. l. 5. C. de sacros. Eccles. Testisque est Sozomenus lib. 6. cap. 3. Jovianum id edixisse, ut reprimeret incestam petulantiam,

quæ tempore Juliani impiè & impudenter graſ- A
ſata fuerat. Sed Donatiſtarum procacitatem &
impudicitiam nulla lex coërcere potuit.
Pag. 95. Porrò commodè nunc mihi in mentem revo-
co, Fulgentium Afrum qui annis poſt Optati
mortem pluſquàm centum in Africanâ eccleſiâ
fulſit floruitque, libro ſecundo ad ſuum Moni-
mum ex hoc Optati libro ſexto, ubi de Virgi-
nibus agitur, laudare Optati interpretationem,
Paulinæ de iis ſententiæ ad Corinthios, & con-
ſilii magis quàm præcepti: eamque interpretatio- B
nem conferre cum Auguſtini & Ambroſii aliâ
expoſitione. Et quia integra Optati verba reci-
tat Fulgentius, locum inſpiciat lector, & cum
noſtrâ editione conferat. Nam & id majoris eſt
momenti, quàm quod prætereà Optatus incul-
cat de velis, quibus tegebantur & veluti obnu-
Pag. 96. & 97. bebantur capita ſacrarum virginum. Mitrellas
vocat, quaſi parvas mitras dicas. Mitra verbum
eſt Syriacum: Græci dicunt διάδημα; Latini,
vittam, & propriè ſignificat vinculum aut redi- C
miculum. Ut autem erant vittæ virginales, ſic
& aliæ erant matronales. Nam nuptæ matronæ
aliter quàm virgines caput velabant & ornabant.
Unde Propertius:

Cinxit & acceptas altera vitta comas.

Pag. 97. Quod ſub finem aït Optatus, de eâ, quæ ſe-
cundò nubit: *non in altum tollitur*, annotatum
eſt ab aliis, dictum videri ex more Africanæ po-
tiùs quàm Latiæ Gentis. Fuiſſe enim apud Pœ-
nos, ut & apud Ægyptios & Græcos, in more, D
ut nubentes ſellæ curuli inſiderent, curruque
ſublimes vectæ, à patris domo in domicilium
mariti transferrentur. At Romano more nuben-
tes potiùs manu ducebantur.
Pag. 99. & 100. Quam poſtremò elegantem ſimilitudinem re-
petit ab aucupibus Optatus, videtur & Augu-
ſtinus eum imitatus repetiiſſe in lib. ad Honor.
de util. cred. cap. 1. Ego nunc edo emendatio-
rem, ubi pro *vivarum volentium*, ex meliori
exemplari reſtitui *avium volantium*. Memini E
etiam, quòd cùm nuper me inviſeret Fornierius
Juriſconſ. Aurelianenſis & de Optato fortè in-
cidiſſet ſermo, admonuiſſe, ſibi videri in eo,
quod paulò pòſt Optatus aït, *cantare gutture
alieno*, illud *alieno* propriè ſignificare *ficto*, ut
apud Horatium, *malis ridentem alienis*, id eſt,
fictis & ſimulatis genis, & ſimiliter apud Ho-
merum. Sed reſpondi, apud Optatum aves hìc
dici quaſi de gutture alieno cantare, quia earum
cantus qui verus eſt per errorem habeatur pro
cantu aliarum avium alioqui fictarum atque mu-
tarum. Addidi, apud Valerium Flaccum, illud:
Errantesque genæ, atque alieno gaudia vultu, ſi-
mile eſſe verſui Horatiano.

ANNOTATIONES
IN LIBRUM SEPTIMUM.

SUSPICATUS ſum aliquandò hunc li- Pag. 101.
brum, (qui & in editione Germanicâ præ-
teritus fuit) non eſſe Optati, cùm Hieronymus
non niſi ſex libros ab eo ſcriptos eſſe ſcribat,
& ipſe Optatus lib. 1. non niſi ſex librorum ar-
gumentum proponat. Sed cùm hic liber 7. repe-
riatur in tribus, quibus uſus ſum, manuſcriptis
exemplaribus, & ſtylus reſque conveniat, agnoſ-
cam eſſe Optati: verùm dicam eſſe ſcriptum poſt
editos ſex ſuperiores. Benè autem habet, quòd
multæ paginæ, quæ deſiderabantur, inventæ
ſunt in Tiliano exemplari: & poſtrema pars
quæ in eo deerat, in aliis exemplaribus extite-
rit: tametſi non dubitaverim detrahere & dele-
re, quod ex fine libri 3. de causâ Macarii te-
merè hìc repertum, & ineptè additum atque
aſſutum fuerat ad finem hujus libri 7. Sed nolui
neque debui præterire quam in exemplaribus
duobus appendicem poſtremam reperi, licèt
deeſſet in Tiliano. Illud modò confiteor in
emendatione hujus libri poſtremi minimè mihi
ipſi me ſatisfeciſſe, neque propter varietatem
ſcripturæ potuiſſe.

Cæterùm, ut quod ad rem magis pertinet,
& plenior Donatiſtarum hiſtoria poſtulat, ex-
pleam, & Optato hac ratione cumulatè ſatisfa-
ciam, viſum eſt nunc adjicere integram expo-
ſitionem diſputationis de Eccleſiâ in ampliſſimo
conventu Carthaginenſi cum Donatiſtis habitæ
præſente Auguſtino, annis aliquot poſt mortem
Optati. Nam & in eâ (ut vocata fuit) collatio-
ne, ipſius quoque Optati & librorum ejus cau-
ſa quodammodò acta eſt, ut ex iis, quæ paulò
antè annotavi intelligi poteſt.

GABRIELIS

ALBASPINÆI

EPISCOPI AURELIANENSIS

OBSERVATIONES

IN S. OPTATUM

EPISCOPUM MILEVITANUM.

OBSERVATIO PRIMA.

De erroribus & criminibus Donatistarum.

EX omnibus Africæ scriptoribus qui contra hæreticos pro Ecclesiâ scripserunt, non est qui tam diù interpretationis luce caruerit, quàm Optatus Milevitanus. Et licèt lumen aliquod à Francisco Balduino Jurisconsulto acceperit; quia tamen res potiùs quæ ad historiam pertinerent, in quâ apprimè versatus erat, quàm ea quæ de veteri Ecclesiæ disciplinâ in illo auctore occurrunt, explicavit, sine interprete eum adhuc fuisse, meritò possumus dicere, quod & antiquitatis investigatores, & controversiarum studiosi diutiùs ferre non debuerunt; cùm in Optato multa utriusque extent vestigia, quæ in aliis auctoribus non notantur. Sed antequàm ad ea illustranda veniamus, pauca de Donatistarum erroribus & flagitiis prælibanda sunt.

Primum ergò Donatistarum crimen, à quo cætera eorum flagitia, quibus Africa tamdiù oppressa fuit, originem duxerunt, istud est, quòd altare contra altare Carthagine erexerunt, hoc est, quòd Majorinum in Ecclesiâ, in quâ Cæcilianus sedebat, qui ritè inauguratus esset, ordinarunt. Hujusce impietatis multi fabricatores extiterunt; sed Lucilla fœmina Hispana hunc motum prima excitavit, quæ cùm inimicum suum Cæcilianum in illâ sede ferre non posset; plurimos episcopos cum Secundo Numidiæ Primate pecuniâ corrupit, eisque persuasit, ut deposito Cæciliano Majorinum lectorem domesticum suum ecclesiæ Carthaginensi præficerent: huic mox ambitiosi quidam Botrus & Silesius, qui eumdem episcopatum ambiebant, operam & studium præstiterunt; seniores denique nonnulli, qui depositam Ecclesiæ supellectilem negabant, his se addiderunt, atque plebis partem à Cæciliano subtractam & jam nutantem in idem schisma impulerunt.

A His initiis & auctoribus Donatistarum dissensiones primùm ortæ sunt. Verùm cùm intereà animadverterent Majorini ordinationem stare non posse, quòd sine causâ, & absque ullo colore, alio sedente facta esset; Cæcilianum novis & falsis criminibus coacti sunt petere, eumque traditionis, & idololatriæ insimulare. Hoc est alterum Donatistarum crimen, alter prætextus, quem non obtenderunt, nisi aliquo tempore post Majorini ordinationem. Nam cùm
B ei manus impositæ sunt à Secundo & à cæteris Lucillæ episcopis, nemo unquàm Cæcilianum non modò de Idolorum cultu, aut de codicum traditione, sed ne minimi quidem criminis accersiit. Verùm ne Majorini ordinatio rescinderetur, quòd facta esset contra Ecclesiæ disciplinam, has omnes calumnias in Cæcilianum finxerunt; & ne tam citò ab his purgaretur, & eas falsas esse ostenderet, Mensurium decessorem, Felicemque ejus ordinatorem, ejusdem insuper
C criminis reos fecerunt aut facere conati sunt. Primùm ut inde Cæciliani ordinatio damnaretur, quòd per eam cum episcopo idololatra communicasset: alterum, ut missio & communio ejus ab episcopo sacris interdicto descendere, & à patre Idolis mancipato originem habere videretur: & licèt accusationes istæ calumniarum plenæ à Papâ Melchiade, ab Imperatore Constantino, à concilio Arelatensi, à duobus episcopis hac de causâ missis in Africam, ut Mel-
D chiadis sententiæ ac decreto staretur, communique penè cunctæ Africæ voce ac consensu judicatæ essent: Æliani prætereà Proconsulis Africæ in hanc rem inquisitionibus, universæ demùm Ecclesiæ communione: non ideò tamen in calumniis suis non perstiterunt Donatistæ, sed nova insuper crimina, & causas addiderunt, & in suâ sententiâ & schismate pertinaciter manserunt.

Itaque ut omnibus persuasum esset crimina
E quibus onerabant Cæcilianum, neque falsa, neque immeritò alium in ejus locum suffectum esse, ab omnibus primùm Africæ ecclesiis, quæ so-

cietatem cum Cæciliano coïerant, divortium fecerunt. Posteà verò rabie ac furore schismatis gliscente ab universæ demùm Ecclesiæ pace & communione recesserunt, id est ab universo hominum genere, qui cum Cæciliano consentiebant: hic est hujusce schismatis ortus & prima quasi scintilla, quæ penè totam Africam & Ecclesiam incendit.

Quâ in re animadvertendum est: si quæ Cæciliano mendaciter affingebant Donaristæ, vera fuissent, & Mensurius & Cæcilianus falso deorum cultu sese inquinassent, Donatistas nihil in Ecclesiæ disciplinam & canones commisisse cùm Cæciliano cæterisque ejus communicatoribus & sociis communionem negarent. Non enim fas erat, non dico idololatram episcopum consecrare, sed ne quidem cum laïco lapso consuetudinem ullam habere: & quamvis Ecclesia id temporis Novatianos damnasset, quòd cum lapsis longâ pœnitentiâ purgatis non communicarent: tamen minimè utebatur iis qui à fide vel in ipsis vinculis & tormentis defecissent, nisi post diuturnam gravemque pœnitentiam: quapropter Donatistæ, pro hæreticis non habebantur, quòd cum Cæciliano ejusque partibus, & consentientibus societatem non haberent: sed quòd in suâ pertinaciâ mordicùs permanerent, & quòd spreto summi Pontificis & concilii judicio, quibus Cæcilianus innocens repertus esset, pertinaciter factioséque schisma suum sustinerent.

Sed ut ad eorum errores & flagiria revertar, post hoc divortium & ab Ecclesiâ secessionem, quæ sequuntur crimina quasi necessariò perpetrare coacti sunt. Primùm sacrificia Cæciliani eorumque omnium qui cum eo communionem agebant, impura esse, irrita, & Deo invisa prædicabant, quæ propterea nec ullam inter orthodoxorum fideles pacem, nec inter Christum & Ecclesiam unionem & compaginem parere possent.

Deinde Eucharistiam, quæ in templis orthodoxorum consecrabatur, ritè consecratam negabant, quòd scilicèt neque eorum episcopi, neque eorum sacerdotes ritè consecrati essent, aut vim ullam aut potestatem consecrandi haberent; ac proindè cùm orthodoxorum templa invaderent, pedibus projectam conculcarent Eucharistiam sine ullo pudore, aut religionis metu; quod planè facturi non fuissent, nisi eorum qui consecrabant, potestatem in contentionem vocassent; docuissentque ab orthodoxis Eucharistiam consecrari non potuisse.

Ob eamdem etiam causam sanctum chrisma, veluti non consecratum, projiciebant.

Quartus eorum error & crimen erat, quòd baptizatos rursùs abluerent; quâ in re multa sunt observanda. Primùm, ex Donatistarum instituto, aut ex eorum animi sententiâ rebaptizationes haud fiebant: nam mordicùs tenebant cum orthodoxis, unum tantùm esse baptisma, & Christianos uno tantùm baptismate tingendos esse: verùm cùm orthodoxos hæreseos & idololatriæ insimularent, quòd cum Cæciliano communicarent, baptizandi vim & potestatem eis nullam esse existimabant. Secundò, baptismi repetitio non erat proprium ac peculiare illius sectæ crimen, neque à Donatistis inventum, sed ætate divi Cypriani invectum, qui eam de se per totam Africam opinionem & existimationem reliquerat, ut quidquid docuerát pro regulâ fidei haberetur. Ob hanc causam Donatistæ ad documenta tanti viri respicientes, qui docuerat hæreticos rebaptizandos esse, Cæciliani sectatores, omnesque qui in Ecclesiâ tincti essent post Cæciliani ordinationem rebaptizabant, non secùs atque Africæ magna pars, quæ hæreticorum baptismum respuebat. Non enim divus Augustinus scribens contra Donatistas locis omnibus, & argumentis ex divo Cypriano, & ex concilio ejus tempore celebrato desumptis, respondisset, nisi Donatistæ ex divi Cypriani potiùs quàm ex suâ sententiâ hunc errorem sustinuissent.

Quintus eorum error & crimen erat in confirmando: nam ut baptismum, sic & confirmationem repetebant: & licèt uno dumtaxat verbo in Optato notentur hoc crimine *iterùm unxistis*; certum tamen est, eos rebaptizatos rursùs quoque confirmasse. Olim enim confirmatio baptismum semper sequebatur, neque quisquam prioribus illis seculis sacris undis abluebatur, quin mox ab episcopo chrismate perficeretur, & absolveretur. Itaque cùm orthodoxos tanquàm non rebaptizatos rursùs intingerent, eosdem tanquàm non confirmatos iterùm etiam confirmabant: quemadmodùm episcopos aut presbyteros, quos de integro baptizabant, iterùm pariter ac de integro ordinabant & consecrabant.

Sextum crimen erat, quòd omnes, qui in Ecclesiâ initiati & ordinati essent, pro non ordinatis haberent: atque ità in totâ Ecclesiâ, & in toto orbe terrarum, præterquàm in angulo Africæ, ubi eorum schisma, & factio vigebat, ullum episcopum aut presbyterum reperiri negarent, omnesque episcopos, presbyteros, & diaconos, qui in eorum potestatem veniebant, nullâ habitâ ratione dignitatis, consecrationis, & olei sancti, inter prophanos & laïcos referiberent: quod antiquitus summum erát scelus.

Septimum, quòd Orientis & Occidentis ecclesias omnes infectas, pollutas, ac reas esse existimarent: quòd cum Cæciliano ejusque successoribus communionem ac societatem habuissent: itaque cùm ex Arabiâ nonnullos nanciscebantur, non minùs eos rebaptizarent quàm Carthaginenses, quamvis eorum omnium ignari essent, quæ in Cæcilianum fingebantur.

Octavum: Jesu Christi Ecclesiam visibilem neque esse, neque constare debere, nisi ex innocentibus, innoxiis, & nullâ labe aut maculâ contactis: unde ab omnibus, & ab universâ Ecclesiâ segregatos, catharosque, puros, ac integros quemadmodùm Novatiani se esse jactabant.

Nonum crimen, quòd manus episcopis & presbyteris lapsis imponerent, ut colligitur ex sententiâ Melchiadis. Verùm in hoc laboratur de quânam manûs impositione sit accipiendum; nam plurima pars munerum & ministeriorum episcopalium manuum impositione conficiebatur, ut baptismus, confirmatio, ordinatio, pœnitentia,

pœnitentia, benedictio, curationes, miracula. Sed quia res est spissa ac difficilis, eademque pulchra, mihi videtur digna quæ diligentiùs enucleetur. De eâ igitur in aliâ observatione differemus.

Decimum, quòd episcopos nullâ justâ de causâ exauctorarent, eosque in laïcos referrent, quæ res Ecclesiasticæ disciplinæ olim maximè adversabatur; & licèt plurimis in monumentis historiarum legamus episcopos à sacris fuisse remotos, & ad laïcam communionem redactos; id tamen non nisi justis magnisque de causis & atrocibus criminibus factum fuisse, uti ob idololatriam; verum episcopum nullâ de causâ dignitate suâ & honore confessus spoliare ingens crimen erat: hoc enim erat eum exuere dignitate, quæ locum & partem in corpore Christi eminentiorem cæteris tribuebat, ideòque & eum, & Ecclesiam pariter injuriâ afficiebat, atque Ecclesiam hoc membro privabat. Idem de presbyteris, & diaconis licet asserere; quos Donatistæ sine causâ, aut crimine ab Ecclesiasticâ communione removebant.

Undecimum scelus, quod eadem falsa opinio, & fundamentum in animis eorum gignebat, est; quòd omnes orthodoxos quamvis innocentes ad pœnitentiam cogerent, quod Ecclesiasticis olim canonibus maximè repugnabat, impium namque erat membrum de corpore Christi nisi putre & infectum rescindere, & in pœnitentiæ locum redigere: nam quamvis hæc pœnitentia publica summæ ac singulari utilitati esset iis qui baptismi primum candorem & innocentiam amiserant, summumque ac præsens in eâ esset præsidium adversùs peccati maculas, invisa tamen erat innocentibus, neque fas erat eam imponere nisi iis qui in criminibus detinebantur: nam pœnitentes olim in numerum interdictorum erant referendi antequàm ad pœnitentiam pervenirent, & ità quasi traditi Satanæ habebantur, prætereà in primo gradu lacrymis & veniam deprecabantur & status sui miseriam deflebant, deinde in secundo tanquàm catechumeni & rerum Christianarum imperiti & rudes erudiebantur: ac denique in tertio exorcismis à Dæmonis potestate vindicabantur; & ejus afflatibus purgabantur; quod maximè abhorrendum erat iis qui innocentes erant. Cæterùm notandum est Donatistas pœnitentiam his omnibus non imposuisse nisi initio schismatis & cùm primùm secessionem fecerunt, & iis dumtaxat qui baptizati essent ante schisma: nam iis qui baptizati essent post schisma pœnitentiam non poterant imponere, quòd scilicèt essent rebaptizandi. Itaque quod ait Optatus, eos innocentes inter reos & pœnitentes relegasse, id non ad Optati tempora quibus quoscumque allicere & abducere poterant, rebaptizabant, sed ad initia schismatis referendum est, quo tempore multi ad eos transibant qui tincti essent ante Cæciliani ordinationem, & qui purgati secundùm eos non poterant nisi pœnitentiâ.

Duodecimum crimen erat: publicâ hac pœnitentiâ pueros innocentes & nondùm peccati capaces eo ipso nomine quod cum Cæciliano communicassent, mulctabant; quâ in re hoc concedatur oportet Optatum loqui de primis quibus natum est schisma temporibus, & de pueris ante schisma natis quos Donatistæ non rebaptizabant: nam qui post schisma nascebantur ad pœnitentes uti dixi non poterant ascribi, quia rebaptizabantur: Cæterùm pueros rudes, & in ætate constituros quæ peccati non est idonea pœnitentiâ donabant, eo scilicèt consilio, non ut eos à peccato liberarent, sed ut eos in perpetuum à communione Ecclesiasticâ, & à sacris ordinibus arcerent: nam olim non licebat pœnitentem in clerum ascisсere; deinde ut ità cogerentur orthodoxi peregrinos quærere & petere, & alibi natos quorum vita illis constare non posset, & in sedes eos episcopales & presbyterales inducere: quod antiquitùs vetitum legimus.

Decimum-tertium crimen, quòd altaria orthodoxorum exuerebant, calices frangebant, parietes & pavimenta Ecclesiæ quasi polluta orthodoxorum sacrificiis lavabant.

Decimum-quartum, quòd solemnia virginum vota solverent & inter pœnitentes detruderent, ut quæ apud lapsos aut idololatras professæ essent, ac proindè iis non tenerentur, neque rata essent.

Decimum-quintum, quòd in locis vi occupatis in quibus templa possidebant, civibus incolisque Catholicis sepulturæ pacem & honorem negarent, propterea quòd eos lapsos & idololatriâ infectos per Cæciliani communionem existimarent & prædicarent: & quòd defuncti per sepulturam olim cum viventibus communicare censebantur, precumque & sacrificii, ac omnium communionum quæ fiunt in Ecclesiâ, & in sacris non minùs fieri participes quàm viventes: ob hanc causam ne cum orthodoxis post mortem communicare cogerentur, cum quibus viventibus ne cibum quidem sumere voluerant, in ecclesiis & cœmeteriis quæ occupabant locum eis negabant.

OBSERVATIO II.

Quomodò congruerent aut differrent Novatiani & Donatistæ.

NON abs re erit enucleare ac penitiùs inspicere, num quâ in re Donatistæ convenirent cum Novatianis: nam multi ex recentioribus innuere videntur has sectas eodem aut nixas fundamento, aut saltem in multis consensisse: sed falluntur egregiè quidquid ex Eusebio, Epiphanio & Theodoreto pro suâ opinione contradere valeant. Nam primùm constat Novatianos pœnitentiam omnibus penè criminibus denegasse; contrà verò Donatistas non solùm eam concessisse idololatris & homicidis, verùm ultrò eam etiam reluctantibus aut certè immerentibus imposuisse, & quasi innocentes pœnitentiæ legibus subjecisse: secundò, inter Novatianos laïcis, vel etiam flentibus & crimen deprecantibus pœnitentiæ remedium non patebat, at in hac hæresi episcopi ad pœnitentiam adigebantur, quod erat contra Ecclesiæ

disciplinam: tertiò Novatianis jus & potestas non erat delicta condonandi, quòd Ecclesiam hac auctoritate carere existimarent. Donatistæ verò contrarium omninò docebant; nam pœnitentiâ functos & purgatos in societatem admittebant: quartò illi à secundis nuptiis abhorrebant, hi verò hac in re ab orthodoxis non dissentiebant.

Negari tamen non potest nonnulla inter eos fuisse similia, quemadmodùm Cathari nomen quo utrique puritatem suam ostentabant, sed diversam ob causam: nam Novatiani puros sese jactabant, quòd cùm lapsis, neque pœnitentibus, neque pœnitentiâ functis communicarent: Donatistæ verò puriores videri & appellari volebant: non quòd à pœnitentibus abhorrerent, sed quòd suam Ecclesiam à contagione & crimine Cæciliani immunem conservare vellent.

OBSERVATIO III.

Nonnulla quæ in hac historiâ sunt obscura.

IN hac historiâ, quamvis accuratè descriptâ à Balduino & à Baronio, multa reperiuntur quæ non ità facilè decidi explicarique possunt. Primùm enim duos omnes produnt extitisse Donatos hujusce schismatis auctores & fabricatores: unum à Casis nigris; Carthaginensem alterum, Magni cognomine illustrem, de quibus in auctoribus plurima est mentio, sed adeò, ni fallor, confusa ac perturbata, ut non satis certum sit uter ambotum à Melchiade Romæ fuerit damnatus, & quem ex illis duobus hæc verba designent; *quòd confessus sit se rebaptizasse & manum lapsis episcopis imposuisse; quod alienum est ab Ecclesiâ.* Quæ verba habentur in sententiâ & judicio quod in Donatum à Melchiade constitutum legimus: quæ res adeò incerta fuit semper, ut in collatione Carthaginensi, putarent Catholici judicium illud in Magnum Donatum latum fuisse, & in eum Romæ animadversum. Verùm cùm Donatistæ contenderent de altero Donato rem esse accipiendam, non autem de Magno Donato, in eamdem mox sententiam Catholici discesserunt, ut patet ex D. Augustino in breviculo tertii diei: *contenderent quòd non Carthaginensis, sed Casensis in judicio Melchiadis adstitisset, quod Catholici concedebant.* Ipsemet etiam D. Augustinus hac in re se hallucinatum esse fatetur, libro retractationum cap. 21. *Item quod dixi Donatum cujus epistolam refellebam, rogasse ut Imperator inter ipsum & Cæcilianum transmarinos judices daret, non ipsum, sed alium Donatum, ejusdem tamen schismatis, hoc fecisse probabilius invenitur; ille autem non erat Carthaginensis episcopus Donatistarum, sed à Casis nigris, qui tamen primus apud Carthaginem nefarium schisma fecerat.*

Quæ quamvis clara admodùm & perspicua sint, ità ut nemo sit qui non existimet Donatum Casensem Romæ damnatum fuisse; nihilominùs ex Optato contrarium non minùs perspicuè colligitur. Nam scribit Magnum Donatum eumdem ipsum qui tantæ auctoritatis fuit in illo schismate, libellum supplicem Constantino obtulisse judicesque transmarinos petiisse: quòd si Magnus Donatus apud Imperatorem de ordinatione Cæciliani conquestus est, de eodem haud dubiè Melchiadis sententia explicanda erit: nam omnes fatentur, eumdem ipsum qui libelli auctor fuit pontificiâ damnatione Romæ convictum esse: Optati verba sic habent: *Sed illicò* Pag. 54. *ad singulos quosque venientes hæc erant verba: quid apud nos agitur de parte meâ? quasi jam verè populum cum Deo divisisset ut intrepidè suam diceret partem: nam à temporibus ejus & usque in hodiernum, si quandò de rebus Ecclesiasticis in judiciis publicis aliqua celebrata est actio, interrogati singuli sic apud acta locuti sunt ut dicerent se de parte esse Donati, de Christo tacuerunt. Et quid de clericis dicam, cùm legantur, preces quarum in primo libro fecimus mentionem, jamdudùm ad Constantinum missæ & subscriptæ quæ episcoporum nomina continebant, sic data à Capitone, Nasutio, Digno, & cæteris episcopis partis Donati: & postulabant utique contra episcopos qui dùm non erant in parte Donati, in Christi Catholicâ habitabant: & dùm episcopus inter coëpiscopos suos non fuit, nec homo inter homines esse voluit, constat quod extulit cor suum, & Deus sibi fuisse videbatur.* Hæc postrema verba ad Magnum Donatum esse referenda, nemo est qui dubitet: nam tantus erat in illo homine fastus & superbia, ut omnes coëpiscopos posthaberet & eorum communioni misceri dedignaretur; certum est prætereà, eadem hæc verba *& cæteris partis Donati*; ab Optato de eodem & dicta & concepta esse: quod si ità est, manifestè relinquitur Magnum Donatum ex historiâ & sententiâ Optati ad Constantinum primum rem detulisse & Romæ in judicio adstitisse: & tamen ex aliis auctoribus hoc refellitur.

Secundò dubitatur unde & à quo hujusce schismatis nomen & appellatio profecta sit: & meritò, nam quamvis à Magno Donato nomen duxisse vulgò tradatur; tamen illud schisma vocabatur *pars Donati*, antequàm Donatus Carthaginensis, qui est Magnus Donatus, Carthagini præficeretur, vel antequàm de illo ullus haberetur sermo: Magnus quippe Carthagine inauguratus est; sexto tantùm post Nicænum concilium anno, libellus oblatus est Constantino (in quo illud schisma vocatur *pars Donati*) duodecim vel tredecim annis ante illam synodum.

Tertiò non mihi satis constat, nùm Donatus Casensis non fuerit episcopus Carthaginensis, nam D. Augustino qui refert eum non fuisse episcopum Carthaginensem, sed à Casis nigris, minimè assentior, cùm aliundè multa concurrant quæ animum inclinant ut potiùs credam eum ex Casis nigris Carthaginem translatum & Majorino successisse. Primum quorsùm in illo libello schisma illud vocaretur pars Donati, si tùm Majorinus fuisset episcopus Carthaginensis? nam de sede Carthaginensi & de Mensurii successore erat controversia, non de rebaptizatione: quapropter à Majorino potiùs quàm à Donato Casensi nuncupatio illa debuit dici, si Majorinus sedem illam tunc temporis occupasset: Secundò de sede, uti dixi, & Romæ & apud Imperatorem disputabatur, & tamen cùm

libellus oblatus est Imperatori: cùm Imperator eum ad Melchiadem rejecit: cùm causa apud Pontificem agitata est: cùm Romæ judicata: denique in formulâ sententiæ & provocationis, nec Romæ nec Arelati aut uspiam alibi ulla nisi Donati solius facta est mentio: nonne consentaneum erat Majorinum si Carthagine sedisset, & si de episcopatu cum Cæciliano contendisset, in sententiâ nominari, & de illo mentionem aliquam aut in judicio, aut in Imperatoris rescripto fieri: sed solus tantùm Donatus commemoratur, nempè quia Majorinus mortem obierat, atque in sedem alter illius suffectus erat.

Quartò testatur Optatus Olympium Eunomiumque in Africam transiisse ut Donatum & Cæcilianum episcopatu deturbarent, aliumque eorum in loco substituerent, *ut remotis duobus unum ordinarent*; in hanc verò interpretes opinionem omnes descendunt duos hosce, Cæcilianum & Donatum à Casis Nigris fuisse; quibus ex rebus probabile fit, Donatum Casensem tunc temporis præfuisse Carthagini priùsque Majorinum interiisse: quomodò enim tertium quempiam in duorum sede collocare potuissent, nisi detur eumdem eos occupasse episcopatum? denique quomodò Papa cum Imperatore potuisset extinguere schisma quod ortum erat Carthagini removendo Donatum, ni Donatus fuisset episcopus Carthaginensis.

De hoc loco vide variantes lectiones, pag. 22.

Series episcoporum orthodoxorum qui Carthagini præfuerunt à Mensurio ad collationem.	*Series episcoporum Donatistarum qui per idem tempus Carthagini fuerunt.*
MENSURIUS.	MAJORINUS Primus Donatistarum Episcopus.
CÆCILIANUS.	DONATUS ALTER, sive CASENSIS.
RUFUS.	DONATUS MAGNUS.
GRATUS.	PARMENIANUS.
GENETLIUS.	PRIMIANUS.
AURELIUS.	

OBSERVATIO IV.

An Melchiades datus fuerit judex à Constantino, in causâ Donatistarum.

Pag. 20. ADVERSARII hac Donatistarum historiâ atque Constantini ad Melchiadem litteris utuntur, & ab eisdem argumenta deducunt, ut sanctæ sedis dignitatem comminuant, & violent: inter quos Calvinus contra ejus auctoritatem factum aït, quòd ab Imperatore Melchiades huic causæ datus sit judex, & quòd ex ejus mandato, non ex ordine, atque ex officio, controversiæ, quæ erat in Africâ inter Cæcilianum & Donatistas, dirimendæ præfectus fuerit: necesse enim esse fateri Pontifices eâ tempestate Ecclesiæ non præfuisse; neque penes eos de rebus Ecclesiasticis supremam judicandi fuisse potestatem, si Melchiades vicariâ & non propriâ potestate huic interfuerit judicio.

Addit Petrus Molinæus Calvinistarum hodie signifer eo libro quem nuper adversùs Cardinalem Perronium conscripsit, Melchiadi socios in eâdem delegatione datos & ab Imperatore æquali cum eo potestate præditos: neque de eâ societate, aut quòd judices cum summo Pontifice constituerentur, conquestum esse Melchiadem; unde argumenti satis esse putat ad fatendum prisca illa tempora, & Constantini ætatem omnes episcopos dignitate & honore pares tulisse quandò inter eos eadem provincia & potestas communicaretur.

Habes ad hæc omnia illustr. Card. Baronii ac Perronii responsionem: Imperatorem tres quidem episcopos judices in illâ causâ dedisse, & sumpsisse, non autem Melchiadem, cui omnem illam controversiam non ex delegatione, sed quòd de rebus Ecclesiasticis ad eum cognitio pertineret, remisit; ad cujus rei probationem ipsius Imperatoris confessione utuntur qui palàm professus est, cùm à Donatistis urgeretur, in episcoporum causâ se judicem esse non posse; quòd si jus potestatemque non habuerit judicandi episcopos, multò minùs in eorum causâ judices dandi, & delegandi: addunt Melchiadem præter eos qui ab Imperatore designati essent quindecim ex Italiâ delegisse episcopos, qui huic concilio interessent; quos sibi ad eam litem judicandam asciscere non potuisset, si non jure suo, sed vicariâ potestate de hac re cognovisset.

Prætereà petentibus Donatistis ut de Galliâ (quæ idololatriæ crimine immunis esset) judices sibi darentur, Constantinum eorum petitioni minimè satisfecisse, sed eam ad summum Pontificem detulisse, & invitos coëgisse, ut coram eo causam suam agerent: quod non fecisset, præcipuè cùm tota Italia traditionis nomine suspecta esset Donatistis, nisi firmum & constans apud omnes tunc temporis fuisset, Pontificis esse de controversiis quæ in Ecclesiâ oriebantur judicare. Plura à Cardinale Perronio libro ad Britanniæ regem capite quadragesimosexto congeruntur, quæ brevitatis causâ omitto.

OBSERVATIO V.

De manûs impositione quæ est in sententiâ Melchiadis.

CUM igitur Cæcilianus, & Donatus, controversias suas & contentiones in concilio Romano exposuissent, eorumque causâ à Melchiade cæterisque episcopis examinata esset, hoc judicio terminata est: *Quòd confessus sit se rebaptizasse, & episcopis lapsis manum imposuisse, quod alienum est ab Ecclesiasticâ disciplinâ*, cujus quidem sententiæ priora verba nullam prorsùs pariunt difficultatem; nam multò ante hæc tempora hæreticos rebaptizandos esse docuit, & rebaptizavit Divus Cyprianus: sed posteriora sunt obscura, multùmque de his inter Interpretes ambigitur: nam cùm variæ olim fuerint manûs impositiones, atque omnia pœnè episcoporum munia, & officia manûs impositione celebra- Pag. 20.

rentur, & hoc ipſo nomine vocarentur, uti baptiſmus, confirmatio, exorciſmi, abſolutio, ordinatio, pœnitentia, pax, orationes, precariones, curationes, benedictiones, & cætera quæ ab epiſcopis adminiſtrarentur; meritò dubitatur & quæritur, de quâ manûs impoſitione loquutus ſit Melchiades.

Si ad interpretes res deferatur, & maximè ad Franciſcum Balduinum, & ejus judicio ſtare velimus, de reordinatione epiſcoporum qui deſertâ eccleſiâ ad Donati partes confugiebant, hanc manûs impoſitionem interpretabimur; in ſuis enim in hunc libellum notis docet perfugas & deſertores in epiſcopatûs reordinatos fuiſſe à Donatiſtis; quemadmodùm ab iiſdem laïci rebaptizarentur: quam explicationem pœnè omnes ſequuti ſunt qui in hæc verba inciderunt, & qui de iis mentionem fecerunt: ego verò ex hoc ipſo auctore, & plurimis, & graviſſimis argumentis ex veteri Eccleſiæ diſciplinâ deſumptis, probaturum me ſpero hanc manûs impoſitionem de pœnitentiâ accipiendam eſſe: quam Donatiſtæ epiſcopis qui ab Eccleſiâ deficiebant, ut à crimine traditionis, & idololatriæ purgarentur, imponebant.

Pag. 3. Primum argumentum quod ab Optato deſumemus his primi libri verbis continetur: *Nec malè imponendo omnibus capitibus manum everſionis velamenta oſtenderent, nec maledicerent Deo, nec rebaptizarent fideles*, quibus haud dubiè alludit ad hanc Melchiadis manûs impoſitionem; & conqueritur quòd Donatiſtæ omnium fidelium ſtatum everterent, epiſcoporum impoſitione ſcilicèt pœnitentiæ, laïcorum autem rebaptizatione: Quòd ſi hac manûs impoſitione de dignitate & de ſtatu ſuo conſtet epiſcopos remotos fuiſſe, ad pœnitentiam potiùs quàm ad reordinationem ea erit referenda, quia illa non evertit, imò potiùs erigit; nam laïcos ad altiores gradus vocat, eoſque inter clerum conſtituit, qui corporis Chriſti primas partes tenet: hæc verò ſumma injuria in ſupremo communionis faſtigio conſtitutos & poſitos dejicit; & quamvis eoſdem reſtituat & reordinet, tamen ſine dedecore ex ſede ſuâ detrudi, & inter laïcos reſcribi non poterant: deindè hæc verba: *nec maledicerent Deo*, ſunt diſcutienda & conſideranda, multùmque noſtræ interpretationi favere videntur. Nam ſi cum ſuperioribus connectantur, ſenſuſque ſit, Donatiſtas in illâ manûs impoſitione Deo maledixiſſe, de reordinatione nemo eſt qui eam manûs impoſitionem interpretetur, in quâ non magis Deo maledicere poterant Donatiſtæ quàm in primâ ordinatione, in quâ Deo non maledixerant, in pœnitentiâ verò quæ immerentibus imponebatur, Deo maledicebatur: Pœnitentes enim in tertio gradu exorciſmis, & manuum impoſitionibus à dæmonis poteſtate, & perſuaſionibus purgabantur, & vindicabantur: quod fieri non poterat ſine injuriâ Spiritûs ſancti, qui in iiſdem morabatur. Rurſus quemadmodùm Divus Auguſtinus pluribus in locis docet, atque increpat Donatiſtas quòd rebaptizatione Deum fugarent, injuriiſque, & maledictionibus in exorciſmis eum onerarent, ità eoſdem hîc increpat Optatus, quòd Deum in exorciſmis pœ- A nitentiæ quam epiſcopis imponebant, injuriis & contumeliis exorciſmorum, qui in pœnitentiâ quemadmodùm in baptiſmo frequentarentur, afficerent.

Pag. 41. Secundum, ex his ſecundi libri: *Ut dum preſbyter aut epiſcopus dejicitur, ſic plebs caperetur*: nam eorum ſenſus eſt, Donatiſtas orthodoxorum epiſcopos aut preſbyteros, ad pœnitentiam relegaſſe, ut populus præſidentes, & duces orthodoxorum inter ſuos pœnitentes verſari & lugere B cùm videret, peſſimam de orthodoxis conciperet opinionem: qui ſenſus convenire nequit cum reordinatione quæ nullam poterat anſam præbere ut de orthodoxis malè ſentirent Donatiſtæ; cæterùm hoc verbum *dejicitur* non eſt prætereundum, quod eſt proprium pœnitentium, ut ex Tertulliano, & ex concilio quarto Toletano licet colligere, *animum mœroribus dejicere.*

Ibid. Tertium ex his: *Honore nominis ſui ſpoliati ſunt ſacerdotes*, quibus exprobrat Donatiſtis, C quòd epiſcopos honore ſacerdotii, & conſeſſus privaſſent: honor enim apud Tertullianum, Cyprianum, & Divum Auguſtinum, pro ſacerdotio & epiſcopatu accipitur; at ſi à Donatiſtis reordinati fuiſſent orthodoxorum epiſcopi, honore privati minimè dicerentur, neque ab Optato ob hanc cauſam objurgarentur Donatiſtæ; reordinatio enim nominis honore non ſpoliat.

Ibid. Quintum ex his: *O impietas inaudita quem jugulaveris inter pœnitentiam & tormenta ſervare!* D Quibus docet Donatiſtas ſervaſſe inter pœnitentiam & tormenta epiſcopos, quos honore nominis, dignitatis, & epiſcopatûs ſpoliaſſent, unde colligitur ab iiſdem epiſcopos ad pœnitentiam relegatos fuiſſe, pœnitentiâ enim ſervari non potuiſſent niſi eam ſubiiſſent: Quid ſit autem jugulatum ſervare inter pœnitentiæ tormenta, aut quomodò id accipiendum ſit, facile eſt dicere; nam epiſcopus qui ſpoliatus fuerat honore ſacerdotii & qui pœnitentiâ Deo ſatisfaciebat E rectè dicitur jugulatus & ſervatus, dignitatem enim ſuam depoſitione amiſerat, & partem illam quam in corpore Chriſti habebat, pœnitentiâ autem ſervabatur ad majora tormenta ferenda. Nam quæ major poterat eſſe miſeria, aut quæ major crudelitas quàm ex ſummâ dignitate hominem inter pœnitentes detrudere, & ſingulis diebus, per opprobria, miſerias, & tormenta pœnitentiæ manum illi exorciſmorum imponere? Tertullianus, *malo enim ad miſeriam perve-* F *nitur.*

Ibid. Sextum ex his: *Vos vivum facitis homicidium.* Qui enim pœnitentem facit epiſcopum, eum jugulat & conſervat; jugulat enim dignitatis & gradûs privatione, conſervat autem cùm miſeram ei vitam trahere relinquit inter pœnitentes.

Ibid. Septimum ex his: *Paupertate ſenſûs ſui circumventi ſunt, quos decipere potuiſtis; præfecti enim fuerant illi opere ſcilicèt Dei qui in ejus nomine fuerant* G *ordinati.* Nam cum ſuperioribus verbis ſunt connectenda, & de iiſdem epiſcopis quibus manus fuerat impoſita accipienda, huncque ſenſum habere videntur, epiſcopi quos pœnitentes feciſtis, & quibus vitam ordinis & honoris eripuiſtis, erant ordinati in nomine Domini; & hæc

ordinatio

ordinatio erat opus divinum quod vectibus malitiæ disjecistis : quare de vobis Donatistis rectè dicitur : *quæ Deus perfecit ipsi destruxerunt :* quæ cùm ità sint, constat Donatistas aliquid fecisse in episcopos quod opus Dei everteret, hoc autem maximè fiebat pœnitentiâ quam imponebant episcopis quos decipere poterant, & qui ad eos transibant, non autem reordinatione : nam antiquitùs aliquid injuriæ Deo & ejus sacramento & characteri fieri putabant si episcopus aut presbyter inter pœnitentes viseretur ; Augustinus libro primo de baptismo, quòd si pœnitentiam imposuerint lapsis episcopis Donatistæ, verisimile est Melchiadis sententiam de eâ manûs impositione accipiendam esse, non autem de reordinatione quâ opus Dei non poterat subverti.

Pag. 42. Octavum ex his : *doceto ubi vobis mandatum est radere capita sacerdotum*, nam eodem respiciunt quò superiora, & de eâdem injuriâ, & contumeliâ quâ episcopos afficiebant, sunt intelligenda : at non major fuisset injuria radere capita in secundâ ordinatione quàm in primâ ; sed contumeliosum prorsùs erat, & à Deo prohibitum radere episcopum, & unctum Dei pœnitentiæ tradere.

Ibid. Nonum ex his : *Tu qui es qui auferas quod non dedisti?* hanc enim accipiunt interpretationem, Deus potuit auferre oleum suum & sacramentum ex Saüle, sed noluit, ut te doceret, injuriam non esse faciendam unctis suis ; sed tu aufers quod non dedisti, & facis injuriam unctis Dei, quia eos radis, & ad pœnitentiam damnas ; quæ interpretatio non potest convenire cum reordinatione.

Pag. 43. Decimum ex his : *quid prodest quia vivunt homines, & occisi sunt honores à vobis?* quæ quidem non dixisset si Donatistæ reordinassent episcopos quos circumveniebant, quia reordinatione non magis spoliabantur aut occidebantur quàm ordinatione.

Ibid. Undecimum ex his : *extendistis manum super omne caput :* hæc manûs extensio ad reordinationem non potest referri, ut liquet ex his quæ sequuntur : *hoc est imponentibus manum super omnem ætatem ad evertendas animas. Invenistis pueros, de pœnitentiâ sauciastis, ne aliqui ordinari potuissent :* sed potiùs ad pœnitentiam quâ status clericorum, & maximè episcoporum evertebatur : præterea verisimile est eum loqui de eâdem manûs impositione propter quam à Melchiade damnati fuerant Donatistæ : aut si id non conceditur, doceat quæso, quænam esset illa manûs extensio quâ Donatistæ omne caput radebant : quòd si de eâdem loquitur, fatendum est sententiam Melchiadis de pœnitentiâ intelligendam esse.

Ibid. Duodecimum ex his : *invenistis diaconos, presbyteros, episcopos, fecistis laicos :* nam ex his colligitur Donatistas inter laïcos rejecisse eos quos episcopos invenerant, in illis locis quæ occupaverant : quòd si ità est, quomodò interpretes possunt dicere Donatistas usos fuisse reordinatione, & reordinasse episcopos quos capiebant.

Ibid. Decimum-tertium ex his : *socius & comes vester jamdudum fueras cui nunc manus inferre conatus es ;* & ex sequentibus, quibus constat Donatistas aliquam manûs impositionem voluisse inferre orthodoxis episcopis quâ eos tanquàm reos judicabant, & condemnabant, quod commodiùs tribuitur impositioni manuum pœnitentiæ quàm reordinationis.

Decimum-quartum ex his : *Deuterium, Partenium, Donatum, & Getulum Dei episcopos linguæ gladio jugulastis :* nam pœnitentiâ eos jugulabant. Pag. 44.

Decimum-quintum ex his : *Multis notum est & probatum persecutionis tempore, episcopos aliquos inertiâ à confessione nominis Dei delapsos thurificasse, & tamen nullus eorum qui evaserunt aut manum lapsis imposuit, aut ut genua figerent imperavit :* nam de unâ eâdemque manûs impositione hîc & in sententiâ Melchiadis est sermo : quemadmodùm enim aït Optatus, lapsis episcopis manum imposuisse Donatistas, ità Melchiades eosdem damnat, quòd lapsis episcopis manum imposuissent : at illa manûs impositio pertinet ad pœnitentiam non autem ad reordinationem, ut ex his verbis, *aut ut genua figerent imperavit*, licet colligere : ad geniculationes enim pœnitentium erant argumenta humiliationis, & exomologeseos actus qui sine pudore & dedecore non poterant fieri ab episcopis, eæ verò quæ in ordinibus suscipiendis fierent, nulli poterant esse dedecori : quid enim magis consentaneum disciplinæque magis conveniens quàm ordinandum genua flectere, & coram ordinatoribus adgeniculari? quod si ità est, non est disputandum de explicatione sententiæ Melchiadis. Ibid.

Decimum-sextum ex his : *Dum peccatum hominis percutitur :* manûs enim impositione de quâ Melchiades & Optatus conqueruntur peccatum illorum episcoporum quos pœnitentes Donatistæ fecerant, percussum fuerat : quod reordinationi convenire nequit, sed pœnitentiæ, quâ peccata percutiuntur & delentur. Pag. 45.

Decimum-septimum ex his : *Nam quæ major infelicitas quàm Dei sacerdotes vivere, nec esse quod fuerant?* eumdem enim urget errorem eamdemque manûs impositionem perstringit quæ ad reordinationem referri nequit, cùm dicat episcopos per eam non esse amplius quod fuerant. Ibid.

Decimum-octavum ex his libri quarti verbis : *nec apostolos imitari voluistis à quibus etiam negator dilectus est Petrus :* quibus docet Donatistas Apostolorum exemplo, qui Petrum lapsum & negatorem dilexerunt, episcopos lapsos diligere debuisse, unde magis fit verisimile Donatistas episcopis pœnitentiam imposuisse quàm ordines contulisse ; qui enim ordinantur aut reordinantur, inter reordinationis ritus osculo donantur, & pro fratribus ab ordinatoribus adsciscuntur : qui verò pœnitentiam agunt pro extraneis, & à fraternitate divulsis repudiantur : hæc denique libri sexti verba, *quos aut rebaptizatione aut pœnitentiâ sauciastis*, conveniunt cum sententiâ Melchiadis ; atque eam exponere videntur, & quod illic per manûs impositionem significatur, hîc explicari per pœnitentiæ impositionem. Pag. 71. Pag. 100.

OBSERVATIO VI.

In quâ ex antiquæ diſciplinæ rationibus eadem explicatio confirmatur.

CUM Melchiades Pontifex maximus in elogio & in ſuâ illâ ſententiâ affirmet, manuum illam impoſitionem quæ à Donatiſtis adversùs lapſos epiſcopos uſurpabatur, omninò Eccleſiaſticæ diſciplinæ eſſe contrariam, ipſique ſtatuere ac perſuadere velimus, iſtam manuum impoſitionem non ad reordinationem, ſed ad pœnitentiam referri oportere: certiſſimis & lucidis argumentis & rationibus opus eſt demonſtremus ex antiquis, & vetere diſciplinâ, non impoſitam fuiſſe pœnitentiam epiſcopis, quocumque demùm ſcelere ſeſe obſtrinxiſſent, neque ætatis illius pietatem tuliſſe, ut inter lugentes adſcriberentur. Primùm in ipſo pœnitentiæ veſtibulo pœnitentes lacrymis peccata ſua deteſtabantur; at indignum erat epiſcopum qui aliena potiùs quàm ſua delicta deflere debebat, inter flentes, ejulantes, & humi jacentes, extra Eccleſiæ limina conſpici, & tranſeuntis plebis veſtigia deoſculari. Secundò, in eodem illo pœnitentiæ gradu cum catechumenis erudiebantur pœnitentes, primaque fidei rudimenta & elementa docebantur; neque enim videbatur quomodò poſt baptiſmum peccare potuiſſent, niſi oblivione metûs divini, & præceptorum, & documentorum quæ in catechumenatu hauſerant. Itaque tanquàm catechumeni ad Chriſtianæ religionis inſtituta rursùs erudiebantur & inſtituebantur: quæ quidem inſtitutio repeti non poterat niſi aliquo epiſcopalis dignitatis incommodo, & à quâ non ſolùm catechumeni, ſed eorum magiſtri, & doctores inſtitui debebant. Tertiò, toto illo tempore quo in tertio gradu verſabantur, publicis & ſolemnibus exorciſmis pœnitentes purgabantur, perindè atque aliàs hodiéque infantes qui ſacro fonte abluuntur; epiſcopum ad eumdem modum ſpectante populo tyrannide ac dominatu quodam dæmonis oppreſſum vindicari ac liberari ferendum non erat, neque ad Chriſtianæ religionis dignitatem pertinebat; cùm epiſcopus ſit communionis cum Chriſto, & unionis cum Deo princeps & caput, cæteraque membra ejus pietate & ſanctimoniâ aditum habeant ad eamdem unionem. Quartò, epiſcopi populi patres dicuntur, ſacerdotes Dei, antiſtites Chriſti, mediatores inter Chriſtum & plebem, legati Chriſtianorum, oblatores votorum, precum & oblationum interceſſores, deprecatores; quorum etiam operâ & ſtudio, dæmones è corporibus abjiciebantur, & rursùs peccatores pro poteſtate quam à Chriſto adepti ſunt traduntur ſatanæ: uno verbo cùm ii ſint in quos Chriſtus quidquid Eccleſiæ ſuæ conceſſerit & attribuerit, transfundit & deponat; quis non perhorreſcat epiſcopos ipſos omnibus illis, quæ modò commemoravimus, dotibus ac muneribus ſpoliatos ac nudatos videri: imò deteriori illos eſſe conditione, atque ante baptiſmum fuiſſent: deditos atque addictos imperio ac poteſtati dæmonis; excommunicationis pœnâ

A quaſi affectos, cùm paſtoris loco aliàs haberentur, modò inſtar perditæ ac emortuæ ovis cenſeri: cùm dæmonem ſibi ſubjicerent, nunc ejuſdem viliſſima dici mancipia: cùm Chriſti prima membra & viva numerarentur, modò putidæ carnis ac cadaveris inſepulti partes ſuſtinere, cùm Dei omnipotentis amores ac deliciæ appellarentur, ejici atque arceri, ut anathematis cenſurâ perculſos. Hoc tam deteſtabile probrum non ipſorum diſciplina ferre ac perpeti poterat, B neque tam inauditam ac minimè ferendam commutationem audire. Quintò, quemadmodùm antiqua illa diſciplina neminem ex pœnitentibus inter clericos admittebat, ità neminem majorum clericorum ad pœnitentiam adſcribebat; nam non minùs turpe & indignum erat pœnitentem in clero, quàm clericum in pœnitentiâ conſpici, & epiſcopum demiſſo & depreſſo vultu turpis vitæ pudorem circumferre & oſtentare. Sextò, concilia antiqua Ancyranum, Neo- C cæſarienſe, Arelatenſe, Eliberinum & Nicænum, pœnitentiæ genus præſcribunt unicuique laïcorum vel etiam minorum clericorum, qui tempore perſecutionis, aut in idololatriam prolapſi eſſent, aut à conſtantiâ dejecti, nonnihil à fidei profeſſione reſiluiſſent: illa, inquam, concilia nullum planè de epiſcoporum aut preſbyterorum pœnitentiâ verbum faciunt, quin apud antiquos patres, ne locus quidem ullus eâ de re reperitur: unde fit, ut facilè adducar ut D credam, epiſcopos & preſbyteros nunquàm illâ publicâ pœnitentiâ fuiſſe mulctatos. Septimò, Optatus aſſerit, olei ſacri ſanctificationem & epiſcoporum characterem Dei ſolius, non autem epiſcoporum eſſe, & ob hanc cauſam eos etſi peccatores, honorandos eſſe: unde colligitur eadem tempora non permiſiſſe ut inter pœnitentes verſarentur, ne in contemptum veniſſent. Octavò, canones, cùm peccatorum pœnas quæ irrogari debeant, definiunt, excommu- E nicationem laïcis & depoſitionem ſacerdotibus pro eodem crimine conſtituunt, exempli gratiâ, laïcum ob adulterium à cœtu fidelium removent, & ſacerdotem, ſi eodem crimine teneatur, ſuo gradu deturbant: ideòque quam vim excommunicatio aut publica pœnitentia in laïcos exercebat, eamdem erga epiſcopos exercebat, & habebat depoſitio: proindè primis illis temporibus non alia fuit culpæ reparatio cùm preſbyterorum tùm epiſcoporum, quàm mera depoſitio. F Nonò, videamus quid divus Cyprianus de Trophimi peccato & pœnâ diſſerat, qui etſi à fide defeciſſet, publicam tamen non egit pœnitentiam, neque de ullâ ejus pœnitentiâ & ſatisfactione publicâ & ſolemni mentionem facit Cyprianus: ſed ordine ſuo depulſum ac privatum & inter laïcos rejectum; cùm tamen quo tempore vixit, admitti & aggregari cœpti ſint ad pœnitentiam idololatræ, qui aliis antè ſeculis in perpetuum ab Eccleſiâ ſepararentur, aut certè G ſuſceptâ pœnâ noxam eluere in omne tempus cogerentur: inde colligere eſt epiſcopos non ad pœnitentiam publicè ſuſcipiendam compulſos. Decima ratio: quinto ſextove ſeculo concilia decernunt, ut Eccleſiaſtici in abditis remotiſque locis ac privatis pœnitentiam agant, ut laïci

vel minimùm offenderentur, si à quibus regi, A & gubernari ipsos oporteret, ii graviori crimini affines fuisse viderentur, *tamen in publicum non procedis, ne grex fidelium in eo scandalum patiatur, nec enim debet sacerdos publicè pœnitere sicut laicus.* His adjungi possunt rationes & argumenta quæ à patribus, cùm de episcopis loquuntur, afferri solent: cùm aïunt nemini licere pro iis preces fundere aut supplicare, si corruant à nullo posse eos erigi, ac sublevari: populi ipsius custodes custodiri non solere: quibus verbis non B obscurè indicant, pœnitentiæ debitores eos non fuisse pro quâ non solùm episcopi, sed & laïci preces fundebant, sic enim Tertullianus libro de pœnitentiâ, *fratribus legationes deprecationis injungere.*

Sed & ab Origene hæc vulgò referuntur, quæ huic nostræ sententiæ plurimùm favent, *si pœnitentia imponeretur episcopis, non esset pœnitentia, sed injuria.*

Ad extremum si hæ rationes non satis in- C telligerentur, canon octavus concilii Carthaginensis, quod quintum vocatur, non pateretur eas in dubium revocari, cùm apertè prohibeat manus pœnitentiæ ergò presbyteris vel diaconis imponi quantumvis in se grave facinus, & crimen admiserint. *Item confirmatum est, ut si quando presbyteri aut diaconi in aliquâ graviori pœnâ convicti fuerint quâ eos necesse fuerit à ministerio removeri; non eis manus tanquàm pœnitentibus vel tanquàm fidelibus laicis imponatur.* Quibus ver- D bis liquet nunquàm episcopis pœnitentiam impositam neque presbyteris, illamque quæ est apud Melchiadem manûs impositionem planè eamdem esse de quâ canon ille disputat, nam verisimile est eumdem canonem factum fuisse à patribus Africanis contra Donatistas, & ab eis eumdem illum errorem correctum, qui à Melchiade in illâ sententiâ damnatur: quippe in Africâ habitum est ubi error ille vigebat: deinde his verbis *confirmatum est*, patres illius conci- E lii videntur decreto suo confirmare, quod anteà, & ab aliis excogitatum & inventum erat contra Donatistas: atque respicere ad judicium Melchiadis & illud quasi repetere: sciebant enim hoc Donati crimen Romæ damnatum fuisse, quod hoc canone rursùs damnant disciplinæ causâ: quidquid hujus sit, certum est omnes plerosque conciliorum Africanorum canones in Donatistas conflatos esse. Quod cùm ità sit, & aliundè ex Melchiade discamus eos episcopis manus F imposuisse; quis dubitat in Donatistas hoc canone animadversum esse? Ad hæc omnia tanquàm cumulus accedat canon decimus-quartus epistolæ Siricii qui tempore Donatistarum pontificatum gessit: *illud quoque providere, ut sicut pœnitentiam agere cuiquam non conceditur clericorum, ità & post pœnitudinem ac renuntiationem nulli unquàm laico liceat honorem clericatûs adipisci.*

OBSERVATIO VII.

In quâ objectiones quædam solvuntur.

Ad ea quæ attulimus primis illis seculis nunquàm majoribus Ecclesiasticis publicam pœnitentiam fuisse denuntiatam, licèt inexpiabilem propè fraudem in se, & culpam concepissent: neque ut id fieret eorum disciplinam, & instituta permisisse; ad ea, inquam, canones Papæ Felicis opponi objicique possunt, quibus episcopi qui in rebaptizationem consenserant, pœnitentiam inire coguntur: quibus hoc ego obtrudo, tempora esse consideranda, & disciplinam tempore Felicis minùs acerbitatis & severitatis prætulisse, quàm primis seculis: deindè in illis canonibus laïcos quidem jussos, & coactos omnes pœnitentiæ gradus obire; in quibus infames impositiones manuum, & crebri exorcismi fierent, episcopos autem, & presbyteros alio veluti genere pœnitentiæ damnatos: quo facto Felix magnum inter utrosque discrimen, & intervallum asserit: ad hæc addi illud potest Felicem de loco & de gradibus pœnitentiæ episcoporum nihil addidisse, quod illo seculo mos esset, eos in monasteriis lugere, & pœnitentiam agere, non autem in publico & in oculis populi.

Hæc etiam Divi Cypriani verba ad Antonianum possunt objici, *& pœnitentia deprecationis errorem pristinum confitente*, quasi his velit, Trophimum episcopum pœnitentiam egisse, quòd à Christo defecisset, & ad Ecclesiam nisi eâ peractâ rediisse, quamquàm verba illa nihil aliud testificentur quàm Trophimum suæ defectionis pœnituisse, & indoluisse graviter Deum à se atrociterque offensum; non aliter quàm Tertullianus aït in præscriptionibus; *Marcionem pœnitentiam confessum*, quo verbo subintelligi non vult eum egisse pœnitentiam; sed actionibus suis ipsâ exomologesi atque detestatione quâdam declarasse sui à se sceleris commissi vehementer pœnitere: quid quod apud veteres pœnitentiam confiteri, est externâ actione præ se ferre dolorem maximum de scelere admisso.

Tertiò objici & illud potest, episcopos & presbyteros excommunicari olim potuisse: proptereàque, & ad publicam pœnitentiam accipiendam cogi, cùm non major, neque turpior ignominiâ infamiâque inuri episcopis, aut Ecclesiæ probrum conciliari pœnitentiâ, quàm excommunicatione posset. Ad hæc respondeo, non ità multa excommunicationis episcoporum exempla in medium afferri posse: qui si olim excommunicati fuerunt, hoc haud dubiè accidit, quòd ipsi se ab Ecclesiâ sejunxerunt & in apostasiam delapsi sunt; deniquè si rectè ratiocinari velimus in omnibus illis locis, in quibus de excommunicatione & anathemate epis- G coporum agitur, reperias illud anathema & excommunicationem nihil aliud quàm ab Ecclesiasticis separationem significare; tantùmque habitam & judicatam à communione Ecclesiasticâ distractionem, non autem à corpore laïcorum, & ut ità dicam, ab integro corpore Ec-

clesiæ : atque episcopum aut presbyterum ex- A communicatum dici, qui non à laïcâ, sed ab Ecclesiasticâ tantùm communione separaretur.

Quartò dici potest, tria illa peccata, homicidii, adulterii, & idololatriæ, primis illis seculis, nonnisi publicâ & perpetuâ pœnitentiâ, aut perlongo annorum aliquot intervallo potuisse deleri; eoque nomine Ecclesiasticos aut ab illis peccatis nunquàm absolutos, aut publicæ pœnitentiæ pudore suffusos. Ad hæc ego contrà oppono, decretum illud antiquæ disciplinæ ad B laïcos dumtaxat pertinuisse: episcopos verò aut presbyteros, si in his tribus peccatis aut in uno è tribus deprehensi fuissent, suo ordine abdicatos, aut inter laïcos redactos, quæ redactio aut depositiò publicæ pœnitentiæ vicem & locum tenebat.

Quintò probari potest, episcoporum peccatum longè gravius & detestabilius Deo & hominibus esse quàm laïcorum, cùm illi sint tanquàm exemplum virtutis, ad imitandum propo- C situm: quare si laïcorum noxæ primis illis seculis publicæ pœnitentiæ pœnas requirebant, quantò magis eâdem animadversione clericorum culpæ vindicandæ fuerunt. Ad hoc respondit olim D. Augustinus & Optatus characterem episcoporum Dei dici, qui violari omninò non possit sine peccato; qui si insitus & impressus non esset in episcopis, eos atrociori quàm laïcos supplicio feriendos fuisse, verùm cùm nihil æquè ac Deum offendere, & ejus iram D commovere, vererentur, à pœnitentiâ episcopis imponendâ destitisse.

Sextò concilii Arausicani primus canon opponi potest: *pœnitentiam desiderantibus etiam clericis non negandam:* quo constitutum illud patet, Ecclesiasticis ut pœnitentia non minùs quàm laïcis injungitur. At responderi primùm potest nomine clericorum hoc canone minorum ordinum clericos intelligendos esse, verbòque illo primis illis seculis nominatim, & magnâ ex E parte indicari minores ministros. Secundò, non illo canone fieri mentionem publicæ & solemnis pœnitentiæ quæ invitis etiam imponebatur, aut saltem sine cujus auxilio nullus in Ecclesiam patebat regressus, sed pœnitentiæ votivæ quam nonnulli pii & erga religionem probè affecti posterioribus & consequentibus seculis, hoc est, quinto & sexto se suscepturos voverent, ut qui sequuntur canones fidem faciunt: decimus quintus concilii Agathensis: *juvenibus etiam pœniten-* F *tia non facilè committenda:* vigesimus-tertius Epaunensis: *si quis acceptâ professâque pœnitentiâ:* item quartus: *pœnitentiam professi:* nonus Gerundensis: *depressius pœnitentiæ benedictionem quam viaticum deputamus:* Postremò, illo eodem canone uti possumus ut probemus, primis illis seculis neque episcopis, neque presbyteris publicam pœnitentiam irrogari solitam, cùm consequentibus seculis in quibus non ità severa dicebatur disciplina, necesse fuerit edicto & novo G canone jubere, ut votiva eis concederetur.

OBSERVATIO VIII.

An quosdam reordinarint Donatistæ.

Etsi quantùm conjecturâ assequi possum, & sentio, impositio de quâ in sententiâ Melchiadis injecta est mentio, non de impositione manuum reordinationis, sed de impositione pœnitentiæ accipi debeat, tamen non negarim neque abnuerim Donatistas aliquoties eos qui eorum sectam sequerentur Ecclesiasticos iterùm ordinandos & consecrandos judicasse: operæ pretium fuerit nihilominùs multa ponderare & examinare, ut quamobrem id præstiterint cognoscamus: neque enim quovis tempore illam reordinationem usurparunt, neque promiscuè in quoslibet illam contulerunt.

Primùm advertendum, sectam illam centum ampliùs annos viguisse, quia ab electione Majorini ad Carthaginis collationem sex & centum anni vel circiter numerantur: primis autem annis, hoc est, decimo aut duodecimo anno ab illâ ordinatione, episcopos & presbyteros qui ad eorum castra convolabant, propter eas quas subjiciam rationes, credibile est non reordinari potuisse. Prima ratio: quòd non aliâ de causâ ab Ecclesiâ desciverant Donatistæ, nisi quòd omnes Africæ episcopos tanquàm lapsos & idololatras fugerent & execrarentur; at si aliquem ex his quamvis transfugam suscepissent & reordinassent, eodem se crimine & vitio quo existimabant laborare Catholicos obligassent.

Secunda, cùm Donatistæ baptismum qui ante schisma collatum pro legitimo & vero haberent & sentirent, par est eos existimasse eodem tempore ordinationes collatas & institutas non irritas esse: quamobrem si quis episcopus ab Ecclesiâ ad eorum gregem se adjunxisset initio nascentis illius schismatis, non erat reordinandus.

Tertia, non poterant quemquam reordinare Donatistæ quin priùs depositus & à crimine traditionis purgatus haberetur; nam ex eorum sententiâ, nullus ex orthodoxis hoc scelere carebat, sed non facilè reperies in primis illis seculis exemplum alicujus episcopi, qui cùm reus esset alicujus gravis culpæ, & ob hanc causam à suo gradu depulsus reordinatus fuerit, multò minùs inter Donatistas invenias, qui puriores & sanctiores dici se volebant, & qui severioris se disciplinæ Ecclesiasticæ vindices & propugnatores palàm profitebantur.

Quarta, necesse omninò erat, ut illi episcopi quos volunt interpretes à Donatistis reordinatos, idololatriæ crimine absolverentur priùs quàm reordinarentur; neque enim ex eorum disciplinâ & moribus, ut anteà docuimus, ulla poterat inter eos & crimine obstrictos communio & societas intercedere. Duo autem apud eos ad eluendam traditionis maculam remedia proponebantur: pœnitentia, & rebaptizatio. Quod ad rebaptizationem attinet, primis illis schismatis annis non erant rebaptizandi episcopi, quòd omnes essent baptizati ante schisma, non enim ad episcopatum admittebantur Neophyti;

Idcircò

Idcircò in illis quasi incunabulis schismatis non poterant rebaptizare episcopos Donatistæ, ut eos à crimine traditionis abluerent. Restabat igitur pœnitentia quâ reverâ uti poterant erga episcopos illos, quos suis technis & fraudibus circumveniebant: verùm nullum unquàm verus illa disciplina ad episcopatum admisit, qui inter pœnitentes visus esset, multò minùs Donatistæ qui Cathari vocabantur. Quamobrem obvium cuique & apertum nullo pacto à Donatistis reordinari episcopos aut presbyteros potuisse primis schismatis temporibus: indeque sequi, Melchiadis sententiam, quæ initio schismatis data, de reordinatione non intelligi.

Nunc autem de postremis hujus schismatis temporibus agendum, in quibus largior id non ægrè à Donatistis episcopos reordinatos; quod facile est probare ex iis locis quos posteà citabimus; videndum verò & perpendendum, quomodò & quibus conditionibus seu causis id concederetur & liceret: cùm igitur quispiam episcopus aut presbyter ab orthodoxis ad Donatistas deficeret postremis illis temporibus quæ schismatis ortum consequebantur, illum ad pœnitentiam non adigebant uti sub Majorino: sed iterùm baptizabant, & in ordinem laïcorum referebant, undè cùm dignus visus esset, in clerum repetitâ ordinatione reponebatur, nemoque reordinatus fuit unquàm cui id non ipsâ rebaptizatione interpositâ contigerit. Primùm, illo crimine quo orthodoxos laborare dictitabant, solutos & liberos esse oportebat: deindè nihil opus erat pœnitentiâ ut purgarentur, cùm baptismus eam vim habeat, ut omnem peccatorum maculam deleat: Tertiò, rebaptizatio depositionis notam elidebat. His adde ex Divi Augustini libro tertio contra litteras Petiliani manifestum fieri Donatistas nullos sibi rebaptizatos reordinasse, & ex multis collationis locis eos rebaptizatione usos priusquàm reordinationis manus imponerent, *& rebaptizaverunt illum hominem nonagenarium episcopum*: item, *ipse est episcopus qui rebaptizatus est & factus est audiens*: item, *ipse rebaptizabat post partem Donati; rebaptizatus est anteà, & sic est ordinatus*: item, *iste Vitalis diaconus fuit Catholicus in civitate Sitifensi, rebaptizatus factus est presbyter, projectus est causâ adulterii, & factus est posteà episcopus.*

Conclusio igitur hujus capitis: Melchiadis sententiam non posse traduci ad reordinationem, quandoquidem isto capite docuimus, Donatistas non potuisse reordinare eos qui intra primos schismatis annos desertâ fide fierent Donatistæ.

OBSERVATIO IX.

Solvuntur quædam contra proximam observationem.

CONTRA quàm diximus Donatistas sub Majorino, à primis schismatis annis reordinatione uti non potuisse, opponi possunt verba illa D. August. lib. 3. de baptismo contra Donatistas cap. 16. *Manûs autem impositio non*

A *sicut baptismus repeti non potest*: quibus Augustini verbis quidam se assequutos putant ex opinione & judicio illius non plus reordinare, quàm rebaptizare licitum esse. Sed ad illud respondeo primò, illam esse manûs impositionem quâ Spiritûs sancti dona olim transfundebantur, uti donum linguarum, prophetiæ, curationum, & similia, ut ex illius capitis lectione perspicitur, non autem impositionem manuum quâ ordinatio peragebatur: quapropter
B verba illa ad rem nihil attinere. Secundò: locum illum manifestè & perspicuè pugnare contra illorum sententiam. Nam si verborum sensus rectè attendatur, voluit dicere D. Augustinus manuum illam impositionem repeti posse, non autem baptismum: neque obstat quòd ex correctione & emendatione postremæ editionis, & ex antiquâ impressione aliter legendum esse putent quidam, ac contendant ultimam illam particulam *non* delendam esse: nam emen-
C dationem illam verba hæc ejusdem capitis respuunt: *quid est enim aliud nisi oratio super hominem?* quibus D. Augustinus asserit & ità sentire videtur, impositiones illas manuum quibus dona Spiritûs sancti transmittebantur, de quibus paulò suprà disseruit, nonnisi orationes episcoporum appellandas, non autem sacramenta; idcòque posse repeti: baptismum autem esse sacramentum, proptereàque non iterari, ex cujus sententiæ sensu & argumento liquidum fit par-
D ticulam illam *non* expungendam non esse, verbaque illa aliter accipi quàm nonnulli existiment.

Objici etiam potest canon ille trigesimus octavus concilii Carthaginensis tempore Donatistarum habiti, quo, ut ex duobus superioribus multa perperàm & inconsideratè inducta à Donatistis rescinduntur: *non liceat fieri rebaptizationes, aut reordinationes, vel translationes episcoporum.* Quibus verbis videtur concilium illud
E Donatistarum reordinationes repudiare ac rejicere, ut & illorum rebaptizationes respuunt. Idque adeò clarum & perspicuum est, ut omnes interpretes Græci & Latini hanc explicationem comprobarint: at ego ad hæc canonem dico factum esse in exitu illius schismatis, ac proindè nullam vim ad ea quæ diximus labefactanda habere, quia non negamus, sed credimus Donatistas quosdam reordinasse; sed sub finem schismatis & eos quos rursùs sacro fonte
F abluissent, non autem initio schismatis & non repetito baptismate.

Addo & illud, canonem non videri de reordinatione ejusdem personæ loqui; sed vetare, ne uno episcopo in unâ civitate ordinato, alter insuper per factiones reordinaretur, quod alibi ostendemus; sed satis superque primâ solutione satisfactum est canoni.

Ad extremum dici potest, D. Augustinum nullam mentionem fecisse de pœnitentiâ, quam
G Donatistæ episcopis imponerent, neque contra illum errorem scripsisse, quamvis omnes Donatistarum errores persecutus sit: quapropter verisimile videri Donatistas episcopos inter pœnitentes, aut non dejecisse, aut hoc non fuisse contra veterem Ecclesiæ disciplinam, aut deniquè

manuum impositionem de quâ est sermo in sententiâ Melchiadis ad reordinationem pertinere. Respondeo D. Augustinum non loqui de aliis criminibus, quàm de iis quæ ipsius tempore à Donatistis committerentur, neque verò de aliis debuisse mentionem facere: propterea non potuisse agere contra pœnitentiam quam qui primi fuerant Donatistæ episcopis imponerent, quod ejus ætate id tanquàm obsoletum non ampliùs admittebatur; quicumque enim D. Augustini tempore fierent Donatistæ, hi omnes sive episcopi, sive presbyteri, denuò aquis immergebantur, atque ità sine pœnitentiâ à peccatis liberabantur; sed si D. Augustinus vixisset Donati temporibus, aut Majorini, multa illius erroris vestigia in illius scriptis reperirentur.

OBSERVATIO X.

De concilio Arelatensi.

DE concilio Arelatensi non minor est disputatio: nam ab adversariis objicitur supremæ illius potestatis, quam hodiè usurpant pontifices, in eo vestigia nulla extare? Imò ausos esse Donatistas à Melchiade ad Imperatorem appellare; alios judices post pontificem quæsisse; & Constantinum, alios etiam episcopos dedisse qui de eâdem causâ quæ à Melchiade judicata esset, cognoscerent; denique eâ tempestate pontificum judicia ejus auctoritatis & firmitatis non fuisse, quæ ab aliis episcopis rescindi non possent; quandò de ipso Melchiade & de ejus sententiâ episcopi Arelatenses passi sint judices se constitui: addunt Sylvestrum de hâc injuriâ, aut quòd hoc facto sanctæ Sedis dignitas læderetur, questum non esse, aut legatos interposuisse, ne in illo concilio judicia summi pontificis in dubium revocarentur, & de iis cognoscerentur. Hæc & similia à Calvino & à Petro Molinæo congeruntur; quibus respondendum est.

Primùm quod aïunt, Donatistas à Melchiade ad Imperatorem provocasse & appellasse; res est parùm firma, & ex quâ nullum potest deduci argumentum quod sit alicujus momenti: nam si quæ fuit appellatio veræ appellationis vim non habuit, neque habere potuit; cùm ipsemet Pontifex maximus per legatos, Marinus Arelatensis, Maternus Agrippinensis, Rethicius Augustodunensis, Merocles Mediolanensis, Protetius Capuensis, à quorum sententiâ & judicio appellatum volunt à Donatistis, interfuerint concilio Arelatensi & inter alios episcopos sederint, & de Donatistarum controversiis & appellatione cognoverint: forma enim judiciorum passa non fuisset, ut iidem judices de appellatione & de judicio, quod Romæ primum constitutum, & de quo appellatum esset, judicarent. Respondeo præterea appellatione illâ, etsi vera fuisset appellatio, nullâ ex parte lædi, aut impugnari sanctæ Sedis auctoritatem: nam etiam nunc à pontifice ad pontificem provocamus; simili modo Donatistæ à Melchiade ad Sylvestrum qui per legatos concilio præfuit Arelatensi appellare, ejusque judicio litem quam Romæ

A perdiderant rursùs permittere & deferre potuerunt: denique concilium Arelatense à majoribus nostris, uti à D. Augustino vocatur plenarium concilium & generale, in quo cùm sederit sanctus Pontifex & per legatos præfuerit, nulli mirum videri debet si permiserit de judicio suo cognosci, & suam sententiam ab episcopis & à semetipso examinari.

Objiciunt præterea, episcopos quos judices in illo concilio dederat Imperator, non solùm B ad id datos, ut de judicio Romæ facto cognoscerent, sed etiam ut de ipso Melchiade judicarent; quomodò autem id probent, aut ubi legant, de Melchiade Arelatense concilium judicasse non invenio: quamvis enim ægrè ferrent Donatistæ Cæcilianum Romæ absolutum, & de illius absolutione conquererentur, non legimus tamen in illo concilio quidquam in Melchiadem ab illis confictum aut objectum.

Tertiò, quod obtrudunt eamdem causam C rursùs Arelate judicatam & examinatam fuisse, & Arelatenses episcopos de eâdem causâ quam Donatistæ Romæ perdiderant judicasse, non satis constat: nam etsi à plerisque id concedatur, tamen si rem propiùs inspiciamus, & si ex ipsius concilii actis & canonibus conjecturam capere velimus, longè alia causa ad concilium Arelatense delata est quàm quæ judicata Romæ fuerat. Duo erant inter Cæcilianum & Donatistas in controversiâ, & traditionis & schisma- D tis: duobus criminibus accusabatur & petebatur Cæcilianus: quorum ab hoc Romæ absolutus, ab illo verò Arelate discessit; neque enim causa schismatis Arelate examinata aut judicata ullo modo fuit, sed traditionis dumtaxat; quod multis rationibus probari potest: nulla enim in illo concilio extat mentio aut canon de schismate & de ordinatione Majorini, sed ex decimotertio canone manifestum fit, quæsitum in illo concilio, an crimen & vitium ordinantis tran- E siret in ordinatum, & si manûs impositio à reo facta totam ordinationem irritam faceret? quamobrem enim sanxissent patres illius concilii, *ordinationem non obesse ordinatis, dummodò de his qui ordinati essent ratio subsisteret*, nisi de hoc facto quæsiissent Donatistæ, & causa in eo versaretur, an ordinatio celebrata ab idololatriæ reo & suspecto, pro infectâ habenda esset? aut quos denique canon ille decimus-quartus respicere potuisset, aut in quos videri constitutus, *quo ad exi-* F *tum communione privantur qui falsò accusarent fratres*, nisi in Donatistas, qui Felicem & Cæcilianum idololatriæ falsò insimulabant? Ex quibus dubium non est, Donatistas, omissâ schismatis causâ quæ Romæ terminata fuerat, ad secundum traditionis crimen confugisse, & nullam aliam actionem in Cæcilianum Arelate intendisse, nisi quod ejus ordinatio ex ordinantis crimine rescindenda esset? Nulla præterea potest assignari ratio quamobrem patres Arelatenses de schis- G mate mentionem nullam fecerint, & in eos qui falsò accusarent fratres judicia tam severa tulerint, nisi quòd nihil aliud in illo concilio & in illâ quæstione versaretur, nisi si Cæcilianus Felicis crimine esset removendus ab episcopi dignitate. Præterea hæc cùm hujusce schismatis &

Donatistarum historiâ mirificè congruunt, qui in D. Augustino conqueruntur quòd pauci judices nullo ordine servato sententiam Romæ præcipitassent: priùs enim videbatur judicandum, an ordinantis crimine alicujus ordinatio corrumperetur & inficeretur, & an Felix traditor fuisset, quàm de schismate quærere? Hoc illius causæ ordo postulare videbatur: quid enim necesse erat inspicere quænam ex Majorini & Cæciliani ordinationibus magis consentanea esset disciplinæ Ecclesiasticæ, si penes Felicem idololatriæ reum nullum fuisset manûs imponendi jus & arbitrium. Quapropter dicebant Donatistæ de crimine Felicis priùs inquirendum fuisse, quàm de schismate ac de ordinatione episcopi Carthaginensis judicaretur, ne illo scilicèt judicio de Cæciliani ordinatione præjudicium haberent. Denique inter hujusce concilii subscriptiones, Cæciliani nomen invenitur & legitur, quod pro argumento accipiendum est Felicis potiùs quàm Cæciliani crimen & causam actam fuisse in illo concilio; non enim inter cæteros episcopos adsedisset & judicasset Cæcilianus, nisi omni criminis & schismatis suspicione caruisset & vacuus fuisset. Cætera quæ ab adversariis adferuntur, aut parùm valida sunt, aut ex eis quæ diximus dissolvi possunt.

OBSERVATIO XI.

De die & Consulibus judicii proconsularis quo Felix Apunginatus purgatus fuit.

CONSTARE inter omnes video, qui de Donatistarum schismate scripserunt, Felicis Apungitani episcopi, qui traditionis à Donatistis accusabatur, causam ab Æliano proconsule non nisi post Melchiadis judicium in Donatum habitam & judicatam fuisse. Verùm longè obscurius est, an ejusdem Æliani proconsulis sententia quâ Felix idololatriæ absolutus est, tempore posterior fuerit concilio Arelatensi; nam quamvis iisdem Consulibus, hoc est, Volusiano & Anniano, Felix in Africâ & Cæcilianus Arelate innocentes & indemnati recesserint, tamen de die absolutionis Felicis non satis constat; multúmque historiæ interesse videtur indagare, & ad amussim quo die data & lata fuerit Æliani sententia, inspicere.

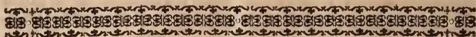
D. Augustinus tractatu post collationem capite trigesimo-tertio, docet eam factam esse decimo-quinto Kalendas Martias, cujus opinionem sequuti sunt Cardinales Baronius & Perronius: verùm in libello manuscripto ejusdem sententiæ & in ipsis actis Æliani proconsulis, quibus in Felicis vitam inquisivit, decimus-tertius Calend. Septembr. dies inscribitur.

Inter has duas opiniones, quarum una auctoritate gravissimorum scriptorum, altera fide vetustissimi codicis constare videtur, temerarium esset aliquid dijudicare: verùm hæc posterior ad hanc historiam & ad concilium Arelatense magis accommodari & convenire videtur: nam post Melchiadis judicium quo schismatis causa terminata est, & Eunomii & Olympii legatio- A nem, & transitum in Africam; quo catholicæ Ecclesiæ communio ostensa & declarata est Carthaginensibus; nihil supererat judicandum in concilio Arelatensi, atque inter Donatum & Cæcilianum nihil erat controversum, nisi si Felicis crimen, qui Cæcilianum ordinaverat; quique de traditione à Donatistis postulabatur, irritam fecisset manûs ejus impositionem: hoc enim Arelate in disceptationem & in quæstionem vocabatur, an scilicèt deprehenso scelere ordinan- B tis, tota ordinatio rescindenda esset: & quamvis nonnullis videatur in illo concilio non solùm de ordinatione Felicis, sed etiam de schismatis origine à Donatistis quæstionem allatam: tamen potissimùm, ut in præcedenti & proximâ observatione docuimus, quæsitum est, an ordinatio facta ab episcopo traditionis reo pro nullâ habenda esset.

Quod cùm ità sit, verisimile fit Felicem nondùm ab Æliano traditionis & idololatriæ abso- C lutum cùm concilium habitum est: nam quâ fronte in concilio Arelatensi, quod datum est mense Septembri Donatistæ actionem rescindendæ ordinationis in Cæcilianum intendissent, cujus fundamentum non aliud erat quàm Felicis crimen, si decimo-quinto Kalendas Martii de eodem scelere purgatus fuisset? Non necesse erat tantis sumptibus concilium convocare, & ex omnibus Africæ, Galliæ, Hispaniæ, Siciliæ & Italiæ partibus episcopos cogere, ad D unam quæstionem discutiendam, cujus tota ratio & pondus in scelere Felicis constituebatur, si Æliani judicio liberatus & innocens declaratus jam anteà fuisset Felix? non defuissent Africæ episcopi qui intererant concilio, qui frustrà quæri de jure dixissent, cùm factum quo jus nitebatur non constaret, imò cùm contrarium omninò ex actis purgationis ejusdem Felicis appareret.

Quamobrem manuscripti fidem sequendam E esse arbitror, & existimandum hæc duo eodem tempore facta; Cæciliani ordinationem confirmatam in concilio Arelatensi, & Felicem à crimine eodem mense aut circiter ab Æliano purgatum. Nec me movent D. Augustini verba, cujus auctoritati etsi in aliis omnibus cedendum esse velim, in hac tamen historiâ, ut rectè monuit Franciscus Balduinus, non satisfacit, multaque in ejus scriptis prætereuntur quæ ad eam pertinent. Deindè facilè mihi persuadeo, D: F Augustinum antiquiorem paulò diem Æliani sententiæ æstu disputationis adscripsisse: nam ut dilueret quod à Donatistis opponebatur, Constantinum judicium suum quo Mediolani post Arelatense concilium Cæcilianum; audito Ingentio ad se per Ælianum misso, purgaverat, posteriore sententiâ rescidisse, ut hoc, inquam, dilueret demonstrandum illi erat eadem sententiâ quâ Felix absolutus erat ab Æliano, eâdem, inquam, ad comitatum jussum Ingentium tran- G sire: atque Imperatorem non absolvisse, neque purgasse Cæcilianum, nisi postquàm de Felicis vitâ & absolutione per Ingentium & per Æliani sententiam certior factus fuerit: quamobrem illius sententiæ diem paulò antiquiorem posuit, ut ostenderet Ingentium ab Imperatore & visum

& auditum multò antequàm Mediolani pro Cæciliano pronunciaret. Hæc sunt D. Augustini verba epistolæ centesimæ quinquagesimæ secundæ, in quibus neque diem neque mensem proconsularis judicii notavit, quo in loco tamen notandus erat si eum non ignorasset. *Nam & ordinem Consulum & dierum qui gestis expressus est, si quis nunc diligenter advertat, inveniet primò Cæcilianum episcopali judicio fuisse purgatum; deindè non multò post Felicis Apungitani causa ab Æliano proconsule examinata est, ubi eum constitit innocentem. In quâ causâ comitatum mitti jussus est Ingentius, & longè posteà ipse Imperator causam inter partes cognovit atque finivit. In quâ cognitione Cæcilianum innocentem, illos autem calumniosos judicavit, in quo ordine Consulum & dierum satis ostenditur fallaciter eos, & calumniosè dixisse, quòd Imperator misso ad comitatum Ingentio judicium suum mutavit, & Cæcilianum quem priùs purgaverat posteà condemnavit: non solùm autem nihil de hac re legere potuerunt & contra seipsos tanta legerunt, sed etiam per ordinem Consulum evidentiùs convincantur eos causam Felicis proconsulari judicio terminatam, in quâ jussum est, ut ad comitatum Ingentius mitteretur, nec parvo intervallo, sed longè posteà memorati Imperatoris judicio inter partes habito Cæcilianum fuisse purgatum.*

ANNOTATIONES VARIORUM IN S. OPTATI LIBROS *DE SCHISMATE DONATISTARUM.*

ANNOTATIONES VARIORUM

In librum I. S. Optati.

Pag. 1. FRATRES. De Christianorum fraternitate diximus in observationibus nostris, atque ibi docuimus antiquos in eâ multùm mysterii & religionis posuisse, quòd scilicèt omne Christianitatis commercium in eâ affinitate & cognatione versaretur: novum enim hominem & novam naturam, quam in aquis baptismi tanquàm in utero Ecclesiæ induerant & adepti essent: quâ etiam cum Christo & cum omnibus fidelibus verâ & reali cognatione essent conjuncti, non poterant testari magis quàm in illâ appellatione. Docet igitur illâ navitate, quæ communis esset orthodoxis & schismaticis, eos natos & factos esse orthodoxorum fratres, sed malos fratres, quòd matri Ecclesiæ quæ eos genuerat, minùs essent audientes. Cæterùm, consequens est ex eâ affinitate susceptum apud schismaticos baptismum vim habere producendi Christianos; quandoquidèm ex eo affinitas illa contrahatur, quod negabant Donatistæ. ALBASP.

Ibid. FIDES UNA COMMENDAT. An id vult Optatus concordi & unanimi ejusdem fidei professione, gratos & acceptos Deo nos esse? an fidem esse quæ nos *commendat Christianos?* Christiani nempè quotquot sumus, & pro Christianis à Deo agnoscimur, id nos juris per fidem, quæ unica est, omnes assequi? *fidem unam* ità videtur Optatus ipse explicare lib. 5. *una fides*, inquit; *hoc loco ab hæreticorum erroribus & ab eorum variâ fide, fides unica separatur.* Nec aliter videtur aut certè non valdè dissimiliter accipiendum τὸ *commendare*, in multis veterum locis, cùm de Ecclesiâ catholicâ loquuntur. Coll. Carth. edit. Commel. pag. 6. *Hanc auctoritatem magisterii cœlestis secuti Apostoli Ecclesiam commendant in toto mundo fructificantem atque crescentem, &c.* Ità & ejusdem coll. pag. 68. August. Brevic. coll. die 3. cap. 4. *Sic ostendentes divina testimonia consonare ut & illa, quibus commendaretur Ecclesia cum malorum commixtione, &c. Et illa testimonia quibus commendaretur non habere commixtos malos &c.* Ubi *commendatur* pro *agnoscitur*, aut *describitur.* Idem August. & eodem loco: *quoniam Donatistæ scripturarum testimonio unam Ecclesiam commendaverant*, id est, unicam esse probaverant, sed in his tamen nullus dativus personæ, qui est in Optato. Quare nihil affirmo. MERICUS CASAUBONUS.

JUDICEM SÆCULI ESSE VENTURUM. *Seculum* talibus scriptoribus *mundum* valet & quidquid in hac vitâ vivitur. Sic infra hoc libro Constantini Imperatoris verba sunt: *petitis à me in seculo judicium, cùm ego Christi ju-* Ibid.

dicium

dicium expellem. BARTHIUS.

Pag. 2. SEPULTUS. Duo in hoc verbo sunt intelligenda; Christi sepultura, & ejus ad inferos descensio, cujus mentionem non fecit, quòd breviter mysteria illa perstringat: verùm in auctoribus illius ævi & illius provinciæ, ut in divo Augustino, & in Capreolo frequens est illius descensionis mentio. ALBASP.

Ibid. PACEM. Hoc verbo sæpiùs utitur, quare non erit abs te notare communionem Christianam visibilem & invisibilem, Ecclesiæque unitatem & coagulationem cum Christo, & per Christum cum Deo per pacem intelligi. IDEM.

Ibid. NON SOLÙM SUAM. Pax Dei deberet esse inter omnes qui fratres sunt, quia à Christo data est & relicta, ut in omnibus qui cum eo conjungi volunt, observetur, & colatur. IDEM.

Ibid. NEC AB AUCTORIBUS SCHISMATIS TURBARETUR. Non sanè tum perturbabatur ab ipsis auctoribus schismatis, qui jampridem esse desierant, nec ea mens Optati est: *Turbaretur* igitur hîc accipe pro *turbata fuisset*, ut post.à quoque *posset* pro *potuisset*, *haberetis* pro *habuissetis*, *&c.* Contrà autem, *potuissent*, pro *possent*, *remansisset* pro *remaneret*, & id genus alia sexcenta. Et sic quidem non unus loquitur Optatus: sed Arnobius, Zeno Veron. Lucifer Calaritanus, & alii. Ex melioris etiam ævi scriptoribus, interdùm Terentio, & Virgilius ipseque adeò Cicero, ut observarunt Grammatici. Vix tamen quisquam crebrius, quàm facit hîc noster, quod deinceps semel à nobis monitus, lector ipse observabit. MER. CAS.

Ibid. NEC ILLI INCONSOLABILES DEO LACRYMAS FACERENT, QUAS ESAÏAS TESTATUR. Ea respicit Esaïæ verba, quæ cap. 22. v. 4. *Missum me facite, amarè plorabo. Nemo me poterit consolari in contritione filiæ generis mei.* Ità olim legebatur. Totum locum describit, ac fusè prosequitur Optatus lib. 3. haud procul ab initio. Malè igitur hîc secuti Parisienses priores editiones quæ ad 32. caput Esaïæ lectorem remittunt. IDEM.

Ibid. FALSORUM VATUM NOMEN ET ACTUS INCURRERENT. *Falsorum fratrum*, non *vatum*, legendum monet eruditus & felicis ingenii adolescens Gaspar Barthius, ex verbis D. Pauli ad Corinth. II. cap. XI. vers. XXVII. *κινδύνοις ἐν θαλάσσῃ, κινδύνοις ἐν ψευδαδέλφοις*, quæ allusit Optatus scilicèt. Sed vide de falsis vatibus lib. 3. *Incurrendi* autem verbo cum accusativè utitur etiam pag. seq. *merito suo jugum servitutis incurrit.* & lib. 6. INCERT.

Ibid. NOMEN, ET ACTUS. Vestri episcopi non essent falsi, neque frustrà eorum nomen in altari nominaretur: per *nomen*, honorem & dignitatem episcopalem; per *actus* verò, munia & functiones intelligendæ sunt. ALBASP.

Ibid. DEALBATUM. Ecclesia comparatur ædificio, & episcopi ædificare dicuntur, quò alluditur, aut ad illorum sepulchra dealbata, qui tempore Macarii occisi pro martyribus à Donatistis celebrabantur. IDEM.

Ibid. NEC RUÏNOSUM AC DEALBATUM EXTRUERENT PARIETEM. Portenta sunt & si quæ portentis magis portentosa quæ Albaspinæus hîc affert, ut locum per se planum, & clarum pervertat, & obscuret. *Ecclesia* (inquit) *comparatur ædificio, & episcopi ædificare dicuntur; quo alludis, aut ad illorum sepulchra dealbata, qui tempore Macarii occisi pro martyribus à Donatistis celebrabantur.* Sed jam multa sunt hoc genus, quibus ejus notæ constant, ut hoc mirari nemo debeat. Cæterùm de verbis si quis dubitat, alludit Optatus ad Ezech. 13. ubi contra *dealbatum parietem*, quemadmodùm olim legebant, multa prædicuntur. Integrum locum profert, & fusè tractat Optatus ipse lib. 3. medio ferè libro. MER. CAS.

NEC MINÙS ASTUTAS, SED TANTÙM SIMPLICES EVERTERENT MENTES. In his verbis, ut idem Barthius putat, nec sensus est nec vita. Ego (inquit) correctione pulchrâ utrumque restituam, lege, *nec minùs astutas, spe tantùm simplices everterent mentes.* Quas artes cùm hodiéque omnes agnoscere habeant, necesse neminem puto veritati non adsensurum. Hæc ille. Sed cùm *τὸ tantùm* in secundâ editione Francisci Balduini non extet, videtur legendum: *nec minùs astutas & simplices everterent mentes.* INCERT. Ibid.

NEC MALE IMPONENDO OMNIBUS CAPTIVIS MANUM EVERSIONIS, &c. Etsi hoc leve est, monendum tamen legendum esse *omnibus capitibus*, non ob eam rationem, quam Albaspinæus affert, quod lib. 2. idem dixerit: *extendistis enim manum, & super omne caput mortifera velamina prætendistis, &c.* Quæ ratio si valeret, cùm captivorum & captivitatis câdem in re posteà quoque meminerit, nihil hîc mutandum esset; sed cùm certum sit, eum ad sequentia prophetæ verba alludere, in quibus *super omne caput:* haud dubium, hîc quoque idem voluisse Optatum. Quæ verò *velamenta* intelligat, quæ hic & alibi non uno loco, *eversionis velamenta* vocat, ipse docet lib. 2. *Væ facientibus velamen, hoc est, imponendo manum super omnem ætatem, &c.* Ne quis ad cilicium trahat, quo publicè pœnitentium capita operiri præcipiuntur, in concil. Agath. dist. 50. can. 63. de quo & in superiori canone: *pœnitentes tempore quo pœnitentiam petunt, impositionem manuum, & cilicium super caput à sacerdote (sicut utique constitutum est) consequantur: &c.* Hieronymus etiam epist. 30. *Fabiolam sacco indutam stetisse in ordine pœnitentium, &c.* testis, ut alios omittam. Quod sequitur, *nec maledicerent Deo*, pluribus ipse explicat lib. 4. quasi medio, si fortè quis hic hæret. M. CAS. Pag. 3. *Ita restitutum ex MSS.*

OMNIBUS CAPITIBUS MANUM. *Omnibus capitibus* legendum, ni fallor, ut ex his secundi libri constat: *extendistis manum super omne caput*, quibus verbis docet Donatistas imposuisse pœnitentiam episcopis, presbyteris, cæteris clericis, fidelibus, & pueris, & omnibus quos poterant circumvenire & pervertere. ALB. Ibid.

EVERSIONIS. Qui innocenti pœnitentiam olim solemnem imponebat, eum evertebat, quia de fideli reum faciebat; prætereà privabat eum communione corporis Christi, quâ qui privabantur, mortui censebantur & verâ vitæ usurâ carere. IDEM. Ibid.

Ibid. VELAMENTA. Impoſitio manuum pœnitentiæ eſt quædam veluti obumbratio : cùm enim epiſcopi manum in pœnitentes porrigerent, eos veluti obumbrabant : quapropter vocat illam manûs impoſitionem, *velamen*. IDEM.

Ibid. NEC MALEDICERENT DEO. Qui fidelem olim rebaptizabat, aut qui fideli & innocenti manus pœnitentiæ imponebat, Deo maledicebat, quia in utroque olim ſacramento fiebant exorciſmi, quibus objurgabatur ſatanas, & diſcedere, & locum vero Deo dare jubebatur : B Donatiſtæ ergò in pœnitentiâ quam inſontibus imponebant, & in rebaptizatione, Deo maledicebant, quia exorcizabant fidelem in quo Deus habitabat, & cum maledictis tanquàm ſatanam onerabant : quapropter in Auguſtino omnibus penè libris objicitur Donatiſtis, quòd Deum, aut Chriſtum, aut Spiritum denique ſanctum exſufflarent, hoc eſt, exorciſmis, exſufflationibus deterrerent, & fugarent : flatu enim & ſputo dæmones olim à Chriſtianis exſufflabantur, Ter- C tullianus ad uxorem ſecundo, *aut aliquid immundum flatu expuis*. IDEM.

Ibid. VÆ FACIENTIBUS VELAMEN, &c. Ità tùm legebant, Ezech. 13. 18. Hodiernam vulgatam ſi conſulas, multùm differre intelliges. Quod non mirum : raro enim conſentiunt. Major, non hoc quidem loco, ſed tamen in pleriſque major cum Græcâ ſeniorum (ut ferè in ejuſdem aut majoris antiquitatis ſcriptis obſerves) convenientia. Exempli causâ mox D profert Optatus ex Iſaïâ : *Vos qui timetis nomen Domini, audite nomen Domini. Hi qui vos odio habent, & execrantur, & nolunt ſe dici fratres noſtros, vos tamen eis dicite, fratres noſtri eſtis*. Malè ablegant editiones priores ad Iſaïæ 59. eſt enim Iſaïæ 66. 5. Ibi vulgata planè in aliam mentem : *audite verbum Domini qui tremitis ad verbum ejus. Dixerunt fratres veſtri odientes vos & objicientes propter nomen meum, glorificetur Dominus & videbimus in lætitiâ veſtrâ, &c.* Græci autem, ἀκούσατε ῥή- E ματα κυρίου οἱ τρέμοντες τὸν λόγον αὐτοῦ, εἴπατε ἀδελφοὶ ἡμῶν, τοῖς μισοῦσιν ὑμᾶς, καὶ βδελυσσομένοις, *&c.* vides per omnia conſentire. Nam iſta in Optato, *& nolunt ſe dici fratres noſtros*, ſunt ab Optato ipſo, qui prolatis ex ſcripturâ teſtimoniis ſolet aliqua quaſi ſupplens interſerere, ut dilucidiora ſint quæ profert : ſæpè ut apta propoſito videantur, quæ parum alioquin appoſita. Inde eſt & illud *tamen; vos tamen &c.* Cætera verbatim ex Græcâ, niſi quod *audite nomen Domini*, pro F *audite verbum Domini*, quod irrepſiſſe puto. Eodem hoc teſtimonio contra Donatiſtas utitur Auguſtinus poſt coll. cap. poſtremo. Profert & Tertull. contra Marcion. lib. 4. cap. 16. ex eâdem quâ Optatus verſione. Vide & coll. Carth. 1. pag. 64. unde quid Optatus de ſuo adjecerit liquidò conſtabit. Hoc exemplo poterit lector ſimilia alia loca, ſi operæ erit, expendere, eademque ad Hebraïcam quoque veritatem exigere, atque inde, (quod in multis ſuccedet) va- G rietatis cauſas rimari. Hæc enim in hac tantâ ac tam beatâ luce illarum litterarum maluimus lectori relinquere, niſi ubi aliquid incidet, quod dignum vindice, quàm iis immorari, quæ plerique faſtidiant, quia cuivis obvia; & quia multa,

A has noſtras notulas inſtituto longiùs extruderent ac diffunderent. M. CAS.

QUI NON POSSUNT NON ESSE FRATRES. Quia non poſſunt non eſſe baptizati, in cujus aquis tanquàm in utero ſunt concepti. IDEM. Pag. 4.

DIVERSI ACTUS. In Cypriano, actus pro epiſcopali functione & pro eâ diſciplinâ, quam obſervare facit in ſuâ diœceſi accipitur, ubi cùm aït unumquemque epiſcopum de ſuo B actu eſſe reſponſurum. ALBASP. Ibid.

CUM ILLO FURE CONCURRUNT QUI DEO, &c. Ut verba conſtent, quæ nunc malè cohærent, ità diſtinguenda ſunt : *ponunt, & cum illo fure concurrunt : qui Deo furtum faciunt :* (i. Deum deſerunt) *& cum mœchis, id eſt cum hæreticis, partem ſuam ponunt, &c.* pſalm. 49. 18. M. CAS. Ibid.

SED UNUM VIX INVENIMUS CUM QUO PER LITTERAS, &c. *Loquamur*, C hoc eſt, *loqui poſſimus*. Phraſis familiaris jur. conſult. l. 11. §. 4. l. 6. §. 11. D. de judic. ubi *domum revocant* pro *revocare poſſunt*, *fungitur* pro *fungi poteſt* : & talia quæ in LL. ſæpiſſimè occurrunt. Iidem J.Cti. *poſſum facere* pro *debeo* uſurpant, quod huic affine eſt, & notavit amicus olim noſter C. Ritterhuſius ad 4. Pauli ſententiar. Plin. Valerian. lib. 4. cap. 6. de cucurbitâ : *Ejus aridæ cortices efficaciter poſſunt combuſta ſanare*. Idem cap. 36. *poteſt cum melle canceratis* D *mederi, lateris dolores hauſtum ex vino mitigare*. cap. 40. Aliquandò magis abſoluta. Idem cap. 48. ejus libri : *ſiliqua recentes ſtomachum avertunt, alvum ſolvunt, eædem ſiccatæ in contrarium poſſunt*. BARTH. Ibid.

QUO PER LITTERAS. De eâdem re conqueritur D. Auguſtinus, & cum Auguſtino de noſtris poſſumus conqueri; ſed hoc peculiare eſt hæreticis fugere orthodoxorum colloquium. ALBASP. Ibid.

E ET QUIA COLLEGIUM EPISCOPALE NOLUNT, &c. Collegium epiſcopale non aliud, quàm epiſcoporum univerſus ordo ac ſocietas quàm latè patet. Omnes enim toto orbe epiſcopi *collegæ*, & ità olim viciſſim nuncupabant. Hinc aliquandò *collegium* abſolutè pro *epiſcopale collegium*; & *collegæ* pro *epiſcopis*. Ità apud Sidonium Apoll. *turba collegii*, pro *quantum eſt epiſcoporum*, epiſt. 1. lib. 6. & qui *collegæ provinciales*, epiſt. 5. lib. 7. eos *ſa-* F *cerdotes provinciales* appellat, epiſt. 25. lib. 4. quicumque eſſent ejuſdem provinciæ epiſcopos, intelligens. M. CAS. Ibid.

COLLEGIUM EPISCOPALE. Societatem, communionem, conſortium, fraternitatem Eccleſiaſticam & epiſcopalem : diſtinguit inter fraternitatem & communionem, aïque Donatiſtas poſſe quidem jus communionis tollere & dirimere, ſed non fraternitatis, quia hæc à nativitate conſequitur, illa verò in con- G ſuetudine verſatur. ALBASP. Ibid.

CUM VENENOSE AC NUDE, UT CÆTERI, LOQUERETUR. Ità primùm correxit Fr. Balduinus, cùm in Cochlei editione Germanicâ, omnium primâ, legeretur *cùm nequitiosè*. Verùm iteratâ editione Optati idem vir Ibid.

diligentissimus Fr. Balduinus ex meliori exemplari MS. emendavit ac in contextum recepit, *Frater meus igitur Parmenianus, ne ventosè ac nudè, ut cæteri, loquar.* INCERT.

Pag. 5. UT QUOD NON VIDISTI. Vel quia multò ante Parmenianum hæc evenerant, vel quia peregrinus erat, & ità ea non viderat. ALBASP.

Ibid. CÙM IN EPISTOLA PETRI LEGERIMUS. NOLITE, &c. Immò Jacobi, ni valdè fallor cap. 4. v. 11. Erroris, ut conjicio, fuit hæc causa; quòd in Jacobo, laudata ab Optato verba, quæ proximè præcedunt; eadem in Petri quoque epist. 1. c. 5. v. 6. M. CAS.

Ibid. UT INTER ALIQUA, &c. Non satis cohærent, nisi loco, *ut*, & vel *id* scribas. Ità tamen Optatum scripsisse non ausim asserere, cùm majora sint in hoc genere, quæ peccat non uno loco. IDEM.

Ibid. MILITEM. Macarius manu armatâ & Imperatoris jussu plebem Donatistarum ad Ecclesiam coëgerat, unitatemque fecerat, & quos schisma diviserat societatem coïre compulerat, undè contra suam plebem militem, à Romanis postulatum conquerebantur Donatistæ. ALB.

Ibid. PRO VOBIS ET PRO NOBIS. Donatistarum baptismus ab orthodoxis probabatur; quare quæcumque in laudem baptismi dicebantur, pro utrâque parte dicta videbantur. IDEM.

Ibid. CARNEM CHRISTI. Quia peccatricem eam esse dixerat. IDEM.

Ibid. EXTRANEOS. Vel per sacramenta cætera Religionis, excepto baptismo, intelligit mysteria, vel in Cypriani consilii erat sententia, quo hæreticis baptizandi potestas tollitur. IDEM.

Ibid. QUIA PEREGRINUS ES. Peregrinus is vocatur apud antiquos, qui natus erat in aliâ diœcesi, qui quamvis multos annos in unâ moratus esset civitate, vel etiam quamvis ipsius civitatis factus esset episcopus, peregrinus adhuc censebatur, ut alibi probabimus. Cæterùm non licebat presbyterum aut episcopum peregrinum ordinare, quò respiciens Optatus tacitè carpit Parmenianum, quòd cùm alibi natus esset, contra Canonum mentem Carthaginis constitutus esset episcopus peregrinus. IDEM.

Pag. 6. IN COMPARATIONEM BAPTISMI. Nihil magis ostendit baptismum non esse repetendum, quàm ejus cum diluvio comparatio. IDEM.

Ibid. QUI IN TRINITATE BAPTISMATIS. Quin in baptismo facto in nomine Patris, Filii, & Spiritus sancti dicimus generationis sacramentum benè & utiliter collatum, quamvis apud hæreticos factum sit. IDEM.

Ibid. IN TRINITATE BAPTISMATIS. Ordo verborum, quæ alioquin sub obscura videantur, hic est: *qui unionem baptismatis in Trinitate defendimus*: id est, baptismatis in nomine Trinitatis administrati. Non immeritò tamen suspicetur aliquis, Optatum hic per Trinitatem baptismatis trinas illas mersiones intelligere, quas Apostolorum uti vocant, can. 50. τρία βαπτίσματα nuncupat, & secundum baptisma, aut intelligi aut restitui debere in hunc modum, *qui in Trinitate baptismatis, ejus, sive, baptismatis, unionem defendimus.* Priorem tamen interpretationem magis probo, quandò & alii ità quoque loquuntur, *in Trinitate* baptizare εἰς in nomine Trinitatis. Optatus ipse lib. 5. *baptisma Christianorum Trinitate confectum, &c.* eodem lib. *Nemo adhuc tinctus fuerat in Trinitate, &c.* ac deinceps sæpiùs. M. CAS.

Ibid. IN CUJUS IMAGINE. Diluvium, & circumcisio erant imagines baptismi. ALBASP.

Ibid. QUAMVIS ET VOS IPSI. Donatistæ non docebant baptismum iterandum esse, sed rebaptisabant orthodoxos, quòd eorum aquis vim ad sordes abluendas inesse negarent. IDEM.

Ibid. CALLIDE VESTRAM PERSONAM. Sensus est: per ea quæ de baptismi laudibus prædicatis cum orthodoxis convenire videmini: verùm longè aliter est: nam cùm unum tantùm esse baptisma, & illud ab illis duntaxat conferendum esse penes quos est Ecclesia, doceatis; tacitè, & callidè jus baptizandi vobis solis adrogatis, & nobis qui ex vestrâ sententiâ, jus Ecclesiæ, traditionis crimine amisimus, tollitis. IDEM.

Ibid. SI TRADITORIBUS. Cæcilianus, Cæcilianique successores & fideles qui cum eis communicarent, hoc est, omnes Africæ fideles, traditionis crimine à Donatistis notabantur, atque ob hanc causam baptizandi potestate carere ab iisdem existimabantur. IDEM.

Ibid. PRINCIPES. Majores & auctores, à quibus descendisti. IDEM.

Ibid. ORIGO SCHISMATIS. Majorini ordinatio. IDEM.

Ibid. NON EMENDAMUS. Non rebaptizamus. ALBASP.

Ibid. SACRAMENTUM. Unum baptisma. IDEM.

Ibid. NULLIS CERTIS PERSONIS. Nullis testibus aut actis: vel nullum ex orthodoxis peculiari nomine aut actione institutâ, traditionis accusatis; sed eos omnes hoc crimine damnatis. IDEM.

Ibid. OPERARII UNITATIS. Paulus & Macarius, qui ex mandato Constantis Imperatoris unitatem in Africâ fecerant, hoc est, qui Donatistas ad Ecclesiam Catholicam adducere voluerant. IDEM.

Ibid. DE OLEO ET SACRIFICIO. In his duobus penè omnis sacerdotii vis & operatio consistit; per oleum enim pœnè omnia sacramenta intelliguntur, in quibus oleum sanctum adhibetur. IDEM.

Ibid. INDICANDAS ESSE CIVITATES. Indicandum in quâ civitate tradiderint sacros codices, ut ex illius civitatis actis publicis manifestum posset fieri, & legi, quinam Diocletiani, aut Maxentii tempore hoc crimine tenerentur. IDEM.

Pag. 7. AB OPERARIIS UNITATIS. De Paulo & Macario semper conquesti sunt Donatistæ, ut licet videre apud divum Augustinum; verùm Augustinus & Optatus negabant ad Ecclesiam pertinere, si quid alienum à Christianâ charitate in illâ expeditione factum esset. IDEM.

Ibid. OLEUM FUGIENDUM. Fugiendum & A contemnendum est oleum hæreticorum aut peccatorum, quia ad illius unctionem gratiam suam Deus non infundit. IDEM.

Ibid. SEXTO DE INCONSIDERATIS. De his agitur libro sexto. IDEM.

Ibid. CARNEM ILLAM PECCATRICEM. De propriâ Christi carne, non de corpore ejus mystico hanc blasphemiam dixerat Parmenianus. IDEM.

Ibid. SICUT DIXISTI CARO CHRISTI. B Pro *sicut* lege *si ut*, duobus verbis; itâ enim sententia requirit, quæ alioquin nulla potest elici ex vulgatâ lectione. Si, inquit, ut tu quidem vis & interpretaris, caro Christi, id est, omnis caro peccatrix, &c. Quod autem hîc, *nemo non est* pro *nemo est* etsi durum, non ausim tamen emendare, quia haud dissimile alibi observavi. M. CAS.

ita restitutum ex MSS.

Ibid. NON POTUIT IN REMISSAM PECCATORUM TINGI. *Remissam peccatorum* C dicit pro *remissione* etiam alibi, quomodò & usurpat Cyprianus, de bono patientiæ: *Dominus*, inquit, *baptizatur à servo, & remissam peccatorum daturus ipse non dedignatur lavacro regenerationis corpus abluere.* Idem lib. 3. epist. 14. *Qui autem blasphemaverit in Spiritum sanctum, non habet remissam, sed reus est æterni peccati.* Similia alia apud auctores occurrunt. Nec aliter *offensâ* vulgò pro *offensione* dicitur. INCERT.

Ibid. QUÆ NULLUM VIDEBATUR ADMISISSE PECCATUM. D Minùs cautè, ne dicam piè locutus cuipiam videri possit Optatus, qui vim locutionis, non ignotæ quidem, sed antiquis minùs usitatæ, non advertat. *Quæ nullum videbatur*, id est, quæ nullum admiserat. Itâ apud Lampridium in Alex. Sev. *Fures judicare jussis in civitatibus ullis nunquàm videri.* Plura exempla si requiris, adi Casaubonum, ad illa Capitolini, *ut octo pedes digito videretur egressus*: pag. 399. Quomodò & loquitur Apostolus, ut E hîc obiter moneam 1. Cor. 11. 6. *Si quis autem videtur contentiosus esse.* Atque iterùm proximo capite: *quæ videntur membra*, &c. necnon & Christus Lucæ 8. 18. *quod videtur habere*, &c. Ac denique scriptor ad Hebr. 4. 1. *μήποτε δοκῇ τις ἐξ ὑμῶν* &c. Hujus autem locutionis apud hunc nostrum exempla, cùm singulæ propè paginæ suppeditent, semel monuisse sufficiat. At lib. 2. *Quid mendacem videre vultis Spiritum sanctum* &c. & si ferri possit in Optato, puto ta- F men eum scripsisse *videri*. M. CAS.

Pag. 8. VICTORINO EPISCOPO. Pictaviensi, qui sub Diocletiano martyrio coronatus est, quique multa scripsit teste divo Hieronymo, quorum ne quidem paginam habemus. ALBASP.

Ibid. VICTORINO PICTAVIENSI, ET ZEPHERINO URBICO. Notum loquendi genus jam multis observatum. Itâ Victor Uticensis de persecutione Vandalicâ lib. 1. *Cujus exitum itâ urbici captivi planxerunt, ut tunc se putarent magis tradi manibus barbarorum, quandò* G *ille perrexit ad cœlum.* De captivis eum Romanis agere discas è præcedentibus. Optatus infrà, *postquàm ordinatus in urbe purgatus*, id est, Romæ, idemque alicubi, *urbica commemoratio*, eâdem mente. MER. CASAUBONUS.

ZEPHERINO URBICO. Romanæ urbis Pontifici, Urbicus enim in antiquis auctoribus pro Romanis accipitur, uti in concilio Arelatensi primo. ALBASP. Ibid.

TERTULLIANO. Inter Catholicæ historiæ assertores & vindices Tertullianum adnumeravit, & non immeritò; nam nemo unquàm acriùs in hæreticos vindictam exercuit, eosque persequutus est, quàm auctor iste. IDEM. Ibid.

UT QUID BELLUM CUM MORTUIS GERIS? *Ut quid*, valet *quare*: sic statim infrà ibid. *Ut quid à te memorati sunt illi?* & lib. 1. *Ut quid tale infringitis promissum?* & lib. 3. *Ut quid hoc factum est vobis?* D. Hieronymus in vitâ Hilarionis: *Ut quid, respondit, intrarem in eum qui habebat collegam meum?* & utitur hoc modo Martialis auctor tersissimus, lib. 7. epigr. 38. *Ut quid tu Domini Deique nostri præfers muneribus?* & alibi. INCERT. Ibid.

APUD QUOS NON SUNT SACRAMENTA. Ego ex hoc & ex multis aliis locis quantùm conjicio, Optatus non existimabat hæreticos posse baptizare; quidquid sit, magnum inter hæreticos & schismaticos ponit discrimen. ALBASP. Ibid.

APUD QUOS NON SUNT SACRAMENTA &c. Ea erat Catholicorum etiam multorum à Cypriani usque temporibus in Africâ sententia, de quâ non uno loco Balduinus, baptizatos ab hæreticis, esse rebaptizandos. Quare quod posteà hoc ipso libro, *ab Ecclesiâ alienum esse, quod Donatus confessus est, se rebaptizasse*; monet Balduinus, non id in Africâ, sed Romæ, ubi contraria sententia semper obtinuit, esse pronuntiatum. Quod quidèm verum est, cùm pars sit sententiæ à Melchiade Romano in Donatum latæ. Cur tamen idem in Africâ quoque à Catholicis Afris pronuntiari non potuerit, nihil obstat. Neque enim de rebaptizatione hæreticorum, sed schismaticorum illis verbis agitur, quam non minùs improbant Afri, quàm transmarini Catholici. Quod autem in rebaptizandis vel non rebaptizandis hæreticis discrimen à veteri Ecclesiâ observatum sit, consulendi sunt antiqui canones & Augustinus de baptismo. M. CAS. Ibid.

SANITAS NON FLAGITAT. In Africâ nullum est illarum sectarum vestigium: quare ergò contra illas declamasti? ALBASP. Ibid.

DOTES. Per dotes intelligit Ecclesiæ proprietates, veluti potestatem, cathedram, annulum, fontem, & similia, quæ illi à Christo tanquàm dotalia assignata sunt. IDEM. Ibid.

LEGALIBUS SACRAMENTIS. Cùm Ecclesia sit Christi sponsa, multa de eâ per jura & leges matrimonii ab antiquis explicantur; quare hoc loco aït Optatus hæreticos non posse jure & vi matrimonii uti sacramentis, quemadmodùm orthodoxi utebantur, quia cum Christo non essent matrimonii dignitate conjuncti. IDEM. Ibid.

JURE HONESTI MATRIMONII. Jus matrimonii quo utitur Ecclesia, est quod omnia confert sacramenta dotesque quas à Christo accepit; auctoritate legitimi matrimonii distribuit, Ibid.

ſtribuit, & impertitur quibus vult; quo jure uti nequeunt hæretici, quia hiſce dotibus carent: & quamvis per baptiſma cum Chriſto conjuncti ſint, tamen per hæreſim ſubſequentem jus legitimi matrimonii amiſerunt. Idem.

Ibid. QUAS NON NECESSARIAS RECUSAT CHRISTUS. Id eſt, tanquàm extraneas & ignotas. Sic lib. 3. *Illis imputate qui populum Dei diviſerunt, & baſilicas fecerunt non neceſſarias.* Id eſt, novas & peregrinas cum genuinis ac legitimis nihil habentes commune; qui erexerunt altare contra altare &c. Qui neceſſarii dicantur in jure, conſule juriſconſultos, veriùs tamen, ut alludat ad locum Iſaïæ prophetæ, quem poſteà profert lib. 3. *Ideò quoniam aſcendiſtis in templa ſupervacanea &c.* Propriè de templis videntur uſurpaſſe. Ità Victor Uticenſis, poſtquàm narravit gentilium numinum ædes à Vandalis dirutas, ad Chriſtianorum vaſtationes ità tranſit, *& ut de neceſſariis loquar, baſilicam majorem, ubi corpora SS. Martyrum, &c.* M. CAS.

Ibid. NON NECESSARIAS. Una tantùm eſt conjuncta cum Chriſto, & eſt ejus ſponſa, quare cæteræ ſunt adulteræ, & non neceſſariæ. ALBASP.

Ibid. QUAS SOLUS PETRUS ACCEPIT. Pluribus in locis docet ſoli Petro claves datas eſſe, ut inde conſequens ſit eos omnes ſchiſmaticos habendos eſſe, qui cum Petro & cum ejus cathedrâ & ſucceſſore non communicarent. IDEM.

Ibid. ANNULUM. Quid per annulum intelligant auctores illius antiquitatis, non ſatis conſtat. Tertullianus de pudicitiâ non pro baptiſmo, ſed pro abſolutione uſurpare videtur, *annulum denuò ſignaculum lavacri:* nam de peccatore in Eccleſiam redeunte loquitur qui non eſſet rebaptizandus, niſi velit abſolutione gratiam baptiſmi & unionem cum Chriſto recuperari. Auctor etiam noſter cùm dicit annulo fontem ſignari, videtur aliquid aliud deſignare quàm baptiſmum, eâdem ſignificatione à Clemente libro ſecundo conſtitutionum capite quarto uſurpatur, *ei antiquo amictu, annulo, & calceis redditis.* IDEM.

Ibid. NEC ANNULUM QUO LEGITUR FONS &c. Hîc ſibi crucem figit Albaſpinæus quid veteres per annulum intellexerint, vehementer anxius. Et quamvis expedire ſe non poſſit, locos tamen aliquot Tertulliani, quibus annuli mentionem facit, quaſi Optato non parum lucis allaturos, tùm hîc profert, tùm ad lib. 2. ubi de annulo iterùm quærit pari anxietate, pari felicitate. Toto enim cœlo utrobique errat: *quid per annulum intelligant auctores illius antiquitatis*, inquit, *non ſatis conſtat. Tertull. de pudic. non pro baptiſmo &c.* Illud primum vellem explicaſſet, quem annulum veterum intelligat, de quo non ſatis conſtet, qui ſint illi veterum de uno eodemque annulo loci, qui difficultatem pariunt. Tertullianus de annulo loquitur, & Optatus de annulo. Sed Optatus dùm de dotibus Eccleſiæ diſputat, & de annulo qui cantic. 4. 12. etſi non legitur, ab Optato tamen intelligitur, quia *fons ſignatus* ibi legitur? cum annulum inter dotes Eccleſiæ refert Optatus & enumerat. Quâ id ratione, aut quid per fontem ſignatum, de cujus annulo loquitur, intellexerit, ipſe non explicat. Cæterùm, cùm duplicis annuli fuerit, olim inter veteres baptiſmi ritus uſus (ut à doctis obſervatum eſt) alterius, quo fontes ſeu baptiſteria certis temporibus obſignare mos erat; alterius autem quo baptizandi, fidei ſuæ profeſſionem, quæ poſteà in publicas tabulas referretur, obſignabant; veriſimile eſt Optatum per *fontem ſignatum* ad veterem illum ſignandi baptiſterii morem alludere; & quam facit annuli mentionem, ad eumdem illum morem referendam. Haud quidquam tamen affirmare audeo. Quod autem lib. de pudic. meminit annuli Tertullianus, factum occaſione parabolæ prodigi, quæ 15. Lucæ narratur, quam cùm ità interpretarentur Catholici, ut ex illâ verè pœnitentibus veniæ apud Deum, priſtinæque locum gratiæ promitterent; ipſe qui contrariam ſententiam tuebatur, illorum interpretationem ſugillat & rejicit. Eodem loco & ſtolæ meminit, & vituli ſaginati, quæ ad eumdem pertinent parabolam, eorumque receptas ab aliis interpretationes exagitat, aliaſque ipſe comminiſcitur & adducit. Non igitur de eodem annulo loquuntur Tertullianus & Optatus, ut mirum non ſit, ſi nec eadem dicant. Utraque tamen quam illius quoque annulli affert Tertullianus interpretatio, ad ſolemnes illos baptiſmi ritus pertinere videtur. In priori enim, quam rejicit Tertullianus interpretatione, *ſignaculum lavacri* annulus exponitur; in poſteriori autem, *quo pactionem fidei interrogati obſignabant*, à Tertulliano deſcribitur. Hîc Albaſp. legat cui tanti erit noſcere, quantâ ille peritiâ, quanto judicio, in veterum lectione verſatus fuerit. Quaſi de eodem Tertullianus & Optatus annulo loquerentur, eos inducit. Diverſas ejuſdem parabolæ interpretationes in Tertulliano confundit. In priori interpretatione quæ *ſtolæ* ſeu *veſtis prioris* affertur expoſitio, eam annulo tribuit. Quia neutram annuli, quæ in duplici illâ parabolæ interpretatione, rationem, non modò aſſecutus eſt, ſed ne ſuſpicari quidem potuit, ipſe alias comminiſcitur, falſas, ridiculas, ineptas; ut omnem fidem ſuperet. Interdùm abſolutionem interpretatur, interdùm Spiritum ſanctum; tandem & confirmationem. Quàm iniquè ità comparatum eſt, hi qui ſunt indoctiſſimi, ſemper ut ſint audaciſſimi! Nam quis alioqui crederet, virum gravem, tantæque in Eccleſiâ dignitatis, ſuæ exiſtimationi tam malè conſulturum fuiſſe? Balduino autem, viro doctiſſimo, libens aſſentior, totam hanc de dotibus, ſeu ornamentis Eccleſiæ doctrinam Optati & frigidam eſſe & obſcuram. Frigida utique, quæ fundamentis tam infirmis tota nitatur; ideò autem obſcura, tum quòd hîc imperfecta, tùm quòd à nullo quod ſciam veterum, ut ab ipſo tradita ſit, à quo lucem minùs perfectis & dilucidis Optati locis mutuari poſſimus. Eidem Balduino aſſentior, eum quaſdam quaſi notas, & inſignia quibus dignoſci poſſet Eccleſia, tradere voluiſſe. Eas autem notas quinque numero ſtatuit, quarum tres, *fons*, *annulus*, *angelus*, ad baptiſmum pertinent. Fontis & annuli fundamentum ponit in cantic. 4. 12. Angeli verò (de quo plura po-

ſteà dicturi ſumus) in Angelo piſcinæ Bethſaïdæ. A Nam & Angelum aquis ſacri lavacri intervenire credebant, & illam piſcinam baptiſmi figuram fuiſſe, ut poſteà pluribus docebimus. Idem tamen Optatus lib. 2. has dotes ab ipſis Eccleſiæ membris & viſceribus, quæ vocat, diſtinguit, quæ in ſacramentis & nominibus, ſive perſonis Trinitatis, verâ nempè Trinitatis agnitione, non in ornamentis, ſciſcit ipſe conſiſtere. Diſtinguit igitur has dotes à ſacramentis; quarum tamen ad baptiſmum pleræque pertinent. Porrò ſi notas B & indicia conſtituere voluit, quibus ornata dignoſceretur Eccleſia, quid attinuit Angeli meminiſſe, quàm ut peragentis ſalutaris aquæ myſteriis præſentem intereſſe concedamus, nemo tamen ità præſentem dixerit, ut videri poſſit? Hæc eò dico pluribus, ne quis in his ſubtilibus argutiis, quas tanto noſter hîc conatu, fruſtrà ſe torqueat, quaſi magna ex iis myſteria eruiturus: excuſſa enim leviora quàm ſubtiliora comperientur. Ut vel eo nomine graviores alios C & doctiores, ab iis abſtinuiſſe putem. M. Cas.

Pag. 9. Nec aliquem illorum esse. Nec aliquis illorum ſit, poſtularet rectà latinitas. Optatus fortaſsè reſcripſerat *eſſet* pro *ſit*, ſolitâ enallage; unde poſteà mutato caſu τῷ *aliquis* factus eſt infinitivus. Aut ſi *aliquem* retinemus, tùm ſcripſerit Optatus *eſſe neceſſe*, quorum alterum propter affinitatem ſcripturæ ſit omiſſum: prono ſane lapſu & in manuſcriptis paſſim obvio, ut poſteà quoque obſervabimus. D Quid, quod compendia ejuſmodi ſive ſyllabarum, ſive etiam vocum integrarum veteres ſcribæ quæſiverunt, ut *nec eſſet* pro *neceſſe eſſet*? Quod & typographos aliquandò retinuiſſe obſervare memini. Ego tamen in eâ potiùs ſum ſententiâ, ab ipſo Optato eſſe, hoc quidquid eſt: neque abhorret ab illo ævo. Illud maximè me movet, quod ſimiles ſolœciſmi (ſive ἀνακόλουθα mavis appellare) præcedente particula *ut* occurrunt, apud hunc noſtrum non uno loco. E M. Cas.

Ibid. Hortus. Eccleſia, ni fallor. Albasp.

Ibid. Dùm Ecclesiæ dotes. Cùm hæreticis ſchiſmaticos adjungas, dotes Eccleſiæ vobis denegaſtis, quos conſtat eſſe ſchiſmaticos. Idem.

Ibid. A vite. Non videtur his aſſentiri Optatus. Idem.

Ibid. Cæcilianus. Succeſſit Menſurio, & ſub eo, & propter eum ortum eſt ſchiſma. Id. F

Ibid. Avo tuo. Hæc pugnare videntur contra ea quæ diximus in tertiâ obſervatione de Donato Caſenſi, cui nullus locus relinquitur in ſede Carthaginenſi, ſi pro avo Majorinum habuit Parmenianus: nam conſtat eum extincto magno Donato, Carthagine ordinatum fuiſſe: cæterùm epiſcoporum ſucceſſiones & ordinationes non aliter exponuntur ab antiquis, quàm mortalium generationes & affinitates; neque aliter de iis loquuntur, quàm ſi de aliquâ familiâ & domo G loquerentur. Epiſcopus enim qui ordinabatur in ſedem defuncti, filius, & proles illius in cujus locum ſufficiebatur, vocabatur: ſeries ordinationum, hiſce cognationis verbis numerabatur. Idem.

Majorinus. Domeſticus Lucillæ Hiſpanæ, qui erat lector ſub Cæciliano, & qui fuit ordinatus contra Cæcilianum, & altare contra altare erexit in civitate Carthaginenſi. Idem. Ibid.

Exivit. Cæcilianus legitimâ & ordinariâ viâ fuit ordinatus poſt Menſurium, poſt cujus ordinationem factione illius mulieris fuit ordinatus Majorinus; quare Majorinus exivit, & ſeceſſit à Cæciliano; non autem Cæcilianus à Majorino: is enim exire cenſetur qui ſchiſma facit, & qui alio ſedente, locum & ſedem occupare nititur. Idem. Ibid.

Nec Cæcilianus recessit a C.P. Scire te velim, Lector, multa hinc & ſimilibus aliis ex locis ad cauſam religionis trahere Albaſpinæum, paſſimque ex Baronio Perronioque Cardd. interſerere, quæ nos de induſtriâ miſſa facimus omnia. Fecimus autem, tùm quia prolixioris erant operæ, & à propoſito noſtro alienæ; tùm quia nihil ab eo novum videbamus afferri, quod non jam ad nauſeam uſque ultrò citròque tortum ac retortum fuerit, ſitque hodie, ſcriptis ejus argumenti plurimis tritiſſimum ac decantatiſſimum. M. Cas. Ibid.

A Cathedra Petri. Una eſt tantùm Cathedra in Eccleſiâ quam Petrus accepit à Chriſto, quámque ſingulis epiſcopis communicavit, & ſingulis etiam nunc diebus communicat per Pontifices qui cum eo cenſentur, & ſunt una eademque caro & perſona. Hæc eſt antiquorum doctrina: meritò igitur vocat Cathedram Carthaginenſem, Cathedram Petri, quia Petrus eam genuit, ut loquitur Tertullianus. Albasp. Ibid.

Vel Cypriani. Cypriani mentionem facit, quia nullus hanc Cathedram majori cum gloria, aut ſanctitatis fama occupaverat; vel etiam quia de ejus ſede & Cathedrâ non ambigebant Donatiſtæ. Idem. Ibid.

Cujus tu Cathedram. Carthaginis erat epiſcopus ſchiſmaticus. Idem. Ibid.

Cujus tu Cathedram sedes. *Sedere* pro *inſidere* huic auctori familiare eſt, ut ſuadere uſurpat Vincentius. Verùm hoc noſtri verbum eſt ſacerdotale: *Cypriani cujus tu cathedram ſedes*. Barth. Ibid.

Originem. Cathedra Parmeniani originem non habebat, quia ſuccedebat Majorino, qui Majorinus nemini ſucceſſerat; nam Cæcilianus Menſurii locum & ſedem habebat; & ità Majorini Cathedra nullam originem habebat: & erat adultera, falſa, nova ſine patre, & per ſchiſma genita & introducta. Albasp. Ibid.

Contra illa. Quædam deſiderari videntur in hac ſententiâ, ſed ſenſus eſt: ſi tibi placet ſchiſmaticos hæreticis adjungere, miror te aliquid contra hæreticos dixiſſe; quia de ſchiſmaticis idem dicendum eſt: & de Donatiſtis qui ſunt ſchiſmatici. Idem. Ibid. *Restituta est à nobis iſta lectio ex MSS.*

Contra illa quæ a te paulò ante sunt dicta. *Contra* hîc idem eſt, ac ſi dixiſſet, *è diverſo*, *rurſus*, ſive, *tùm verò*: repetendo verbum *miror*, à principio. Cùm tamen poſteà ſequatur: *in te convertiſti ſententiæ gladium, dum æſtimas, quia alteros appetebas:* Ibid.

non malè restituas *contra illa quæ antè paulò dicta sunt, dixisti.* Error ab eo fonte, quo multi passim: indè nempè quod alteram *dixisti* proximè sequatur. Quamquàm nec illo *dixisti* opus erit, si *sunt* vel *faciunt* intelligas. Sed hoc leve. Monendum tamen fuit, ne quis cum Albaspinæo putet aliquid hîc deesse. M. CAS.

Pag. 10. AD SOLOS HÆRETICOS. Non vult dicere hæreticos non posse baptizare, sed eos duntaxat hæreticos, qui non tingebant in nomine Patris, Filii, & Spiritûs sancti, quique de tribus personis malè sentiebant. ALBASP.

Ibid. A SACRAMENTIS CATHOLICIS. A symbolo & rebus fidei. IDEM.

Ibid. SENTENTIÆ. Probasti te non posse conferre baptismum, quia schismaticos cum hæreticis miscuisti, qui de Trinitate malè sentiunt. IDEM.

Ibid. *Restitutus est iste locus à nobis ex MSS.* CATHOLICAM FACIT SIMPLEX ET VERUS INTELLECTUS, INTELLIGERE. Ut aliquis sit sensus, vel expungendum est illud *intelligere*, quod sanè melius absit, aut conjungendum cum præcedenti, *facit: facit intelligere*, id est, *declarat*, *indicat*. Sæpè enim redundat illud *intelligere*, ut *intelligeris ignorare*, pro, *ignoras*, post pauca, & lib. 2. semel iterúmque animadvertas ità usurpari, ut sententiæ nihil intersit, si tollatur. *Intellectus* autem & *intelligentia* pro *sensu* aut *interpretatione*, ut vulgò loquimur; apud Ecclesiasticos scriptores translatitium. Mox autem, quem offendet, indicativus *absccdunt*, pro subjunctivo (quod erat legitimum) legat ille *& deserta*, non ut hîc *ut des.* Aliter tamen ego sentio. M. CAS.

Ibid. SACRAMENTUM. Unum symbolum; unam fidei regulam. ALBASP.

Ibid. UNITAS ANIMORUM. Communio interna animarum: idem sensus, eadem voluntas. IDEM.

Ibid. SCHISMA, SPARSO COAGULO PACIS, GENERATUR. Elegantissimè *coagulum* pro *copula* posuit Varro in satyrarum fragmentis, de vino:

Hoc continet coagulum convivia.

Et Publius Syrus in Mimis:

Amicitia coagulum unicum est fides. INCERT.

Ibid. SPARSO COAGULO PACIS. Elegantissimè *coagulum* pro *copula* dixit. Publius Minus:

Amicitia coagulum unicum est fides.

Varo de vino:

Hoc continet coagulum convivia.

Vide plura infra horum comment. Copula perfidiæ apud Virgilium fine lib. 1. BARTH.

Ibid. APUD SUAM DIDICERUNT MATREM. Apud veram Ecclesiam, à quâ cùm recesserint, non possunt aliter de fide sentire, neque aliter sacramenta celebrare quàm mater Ecclesia. ALBASP.

Ibid. SYMBOLI DESERTORES. Regulam fidei evertentes & deserentes, ut aït Tertullianus de præscriptionibus. IDEM.

Ibid. QUOD BENE FUERANT GENITI. Fuerant geniti in Ecclesiâ. IDEM.

Ibid. DE SE NASCI VOLUERUNT. Novum caput, ut aït Joannes Jerosolymitanus ad Epiphanium erexerunt, & novam constituerunt Ecclesiam, & Cathedram à nullo prognatam & descendentem; hoc est de se nasci; sive originem illam quam habebant reliquerunt, & novam Ecclesiam posuerunt. IDEM.

Ibid. *Ità restitutum in MSS.* ET QUI JAMDUDÙM IN TALIBUS PASTI FUERANT CIBIS. Repone, *jamdudum vitalibus pasti fuerant cibis.* Sanè cum Barthio non ausim in me recipere legendum *jamdudum insalubribus.* Atque ità quemadmodùm ego restituendum monui, didici posteà, inspecto Fr. Balduino, exstare in meliori exemplari scripto. INCERT.

Ibid. ET QUI JAMDUDÙM VITALIBUS, &c. Cùm cibos quales fuerint anteà non meminerit, ausim in me recipere legendum *jamdudum in salubribus* pro *in talibus*; *perniciem* verò reponendum, vel puer viderit. BARTH.

Ibid. *Ità etiam restitutum in MSS.* IN PERNICIE MISERORUM. Perperàm, & *perniciem* reponendum vel puer videat. INCERT.

Ibid. IN PERNICIE MISERORUM DISPUTATIONIBUS IMPIIS, &c. *Perperàm*, inquiunt notæ L. & *perniciem* reponendum vel puer videat. Ità sanè postularet usus; sed aliter amant hi scriptores, & nihil omninò corrigendum. Ità Salvianus alicubi *in usu misericordiæ collocare.* Noster lib. 5. *videte quod in salute humani generis sit pollicitus Christus.* Idem mox *Cùm multos tingeret in pœnitentiâ ac remissâ peccatorum &c.* Talia multa reperias. Pariter dictum est à Victore Uticensi: *Sævire in ecclesiis & basilicis &c. Projicere in partibus maritimis &c. Conjicere in vinculis &c. Relegare in Eremi partibus &c. In longinquis & extremis regionibus detrudere &c.* Apud Luciferum Calarit. *mittere in camino ignis.* Sed in illo minùs mirum, qui totus ubique καμπαιΐζει. M. CAS.

Ibid. A DOMO VERITATIS SATIS EXTORRES. *Satis* valet *nimis.* Arnobius lib. 5. *Quid nefarium videbatur satis patrem cum filiâ quominùs uxoriâ conjugatione misceri.* Sic sæpiùs D. Augustinus, Hieronymus, Rufinus, & alii. INCERT.

Ibid. VARIA ET FALSA. Quia falsa de Trinitate sentientes, ut aït suprà, symboli desertores habebantur. ALBASP.

Ibid. CLAVES AD PETRUM. Hoc est unam esse Cathedram, & eam agnosci per communionem cum summo Pontifice. IDEM.

Ibid. COLENDI POTESTATEM. Fideles nutriendi in fide per sacrificia & sacramenta. IDEM.

Ibid. BENE SUBDUXISTI ANNULUM IIS. Pro *licet ad*, erit fortassis cui arridebit, *licebat.* Temerè noster lib. 2. *Sigillum integrum non habentes, ad fontem verum aperire non possunt*, & sciendum mirè uti hujusmodi particulis Optatum. Quod tamen genus locutionis, quamvis sic repetitum nostro, ego æmulari nolim: cùm magis Hebræis quàm Latinis nostris vernaculum sit. *Annulum* autem vide & pag. 10. v. 7. intelligit, quo patres & matres-familias, quæ sarta & recta volebant, consignabant; De quo ritu veterum Plautus, Cicero, Martialis & alii. Vide inter alios Lipsium ad Taciti annalem 11. Quibus adde locum, quem opportunè suggessit Barthius, ex medii ævi auctore Venantio

Fortunato, lib. 11. de vitâ B. Martini:

Totum auctor redimens thesauro corporis orbem,
Cùm gemma una fuit, qua cuncta in vasa valeret.

INCERT.

Pag. 11. VOLEBAMUT SOLI DAMNARENTUR HÆRETICI. Ex integriori exemplari MS. restituit in alterâ editione Fr. Balduinus, *unâ sententiâ ferire voluisti.* Optimè. IDEM.

Ibid. UNUM IN TRADITIONE. Persecutione Maxentii, multi in Africâ codices sacros tradiderant, inter quos Mensurius, Felix, Cæ- **B** cilianus à Donatistis falsò & immeritò accusabantur. ALBASP.

Ibid. TEMPESTAS. Persecutio quæ Martyres facit, & Confessores, ut aït Tertullianus. IDEM.

Ibid. PROSTRAVIT IN MORTE. Nonnulli tormentis superati Christum negarunt. IDEM.

Ibid. QUID MINISTROS PLURIMOS? QUID DIACONOS IN TERTIO? &c. **C** Novum hoc atque insolens est, ac nostrâ imprimis observatione dignum, quod Optatus hîc etiam diaconos sacro sacerdotio comprehendit. Sanè sacerdotis communem presbyteris & episcopis apud veteres appellationem, & sacerdotes pro episcopis; sacerdotium autem pro episcopatu, ab illis haud rarò dici, non potest ignorare, qui veteres scriptores, vel à primo, quod aïunt, limine salutavit: unde Augustino concilium 70 **D** sacerdotum dictum alicubi: & apud Vict. Utic. de persecut. Vand. *concilium tantorum sacerdotum,* in edicto Hunnerici lib. 3. In quo sanè vel uno Victore singulis propè paginis turpiter impingat, qui sacerdotem pro episcopo, & sacerdotium pro episcopatu ab illo dici non animadvertat. Contrà autem episcopus pro presbytero, ab antiquis aliquandò positum esse, quamquàm id rariùs à doctis observatum est. Hinc ad discrimen vetus illa loquendi formula manavit, ut primi **E** ordinis sacerdos, pro episcopo dicatur aliquandò; secundi autem ordinis sive gradûs, sacerdos idem sit, qui vulgò presbyter. De quâ loquendi formulâ multa doctissimus Savaro ad Sidonium Apoll. non uno loco. Sed mirum, cùm vir ille eruditissimus, hoc, inter alia, Optati testimonio suam sententiam, de duplici sacerdotio confirmet, & ejus verba laudet, quod de tertio quoque sacerdotii gradu, hîc ibidem Optatus, illum tacere ac quasi consultò præterire, **F** ne sententiæ quam volebat incommodaret. Sed contra antiquos canones, qui exertè diaconos ad ministerium non ad sacerdotium ordinari; nec plures quàm duos illos presbyteratus & episcopatus, sacerdotii ordines esse sanciunt, usumque loquendi à veteribus receptum; non est quod unus aut alter locus, qualis hic Optati est, ubi sacerdotii latior acceptio, molestiam nobis facessant. At in jure canonico non ratum, ut sacerdotii appellatio, ad omnes in sacris (ut vul- **G** gò distingunt) ordinibus constitutos extendatur, quâ ratione etiam subdiaconos includit. Irà dist. 31. can. 14. *Aliter se Orientalium traditio habet ecclesiarum, aliter hujus S. R. Ecclesiæ. Nam earum sacerdotes, diaconi & subdiaconi matrimonio copulantur, istius autem Ecclesiæ vel Occidentalium,*

A *nullus sacerdotum à subdiacono usque ad episcopum, licentiam habet conjugium sortiendi.* Vide & can. *omnium sacerdotum, &c.* &, *erubescant impii, &c.* Quin & omnes omninò clericos eâ interdùm appellatione comprehensos, reperias. Ità Victor Utic. lib. 3. *Si collatio desiderabatur; quare rapinæ rerum alienarum, non tantùm sacerdotum, verùm etiam laïcorum?* sacerdotes laïcis opponit, clericos intelligens. Sed longè aliter hîc Optatus qui cæteros omnium ordinum quos omnes mini- **B** stros appellat, à sacerdotio disertis verbis excludit: nec minùs exertè diaconorum ordinem tanquàm tertium sacerdotii gradum constituit. Dico igitur ad dignitatem diaconorum pertinere, & eò referri debere quòd veteres plerique, Cyprianus, Augustinus, & alii, cùm ordines Ecclesiasticos recensent, vel solos episcopos, presbyteros & diaconos meminisse, cæteros omninò præterire; vel ut hîc Optatus, cæteris, tanquàm minorum gentium ordinibus, generali **C** *ministrorum, ministeriorum*, vel ὑπηρετῶν voce comprehensis, solos illos nominare. Idem fortassè cæterorum quoque meminerunt interdùm: non nego; omittunt tamen sæpiùs, cùm episcopos, presbyteros & diaconos nominant. Immò verò ità hos nominant, ac recensent, Dionys. de Hier. eccl. cap. 5. Hieron. in Es. c. 19. ut alios non tam præterire, quàm non agnoscere videantur. Quibus ut respondeat magni vir nominis, in controv. torqueatur ipse magis, an eos **D** torqueat incertum. Ac Dionysium quidem, non ordines Ecclesiasticos, sed hierarchias; Hieronymum autem nec ipsum clericorum, sed Christianorum ordines prædicto loco recensere & proposito suo, eâ enumeratione inservire, comminiscitur. Sed ut de re ipsâ nihil dicam, neque cum Thomâ Aquinate & Petro Lombardo, qui contrarium planè tuentur, eum committam; & Aquinas quidem, hoc ipso Dionysio fretus, supplem. quæst. 37. ad 2. &c. præter Dionysium **E** & Hieronymum, sic loquuntur & alii, quibus responsio illa viri docti aptari minimè potest. Inter alios etiam noster lib. 2. circa finem: *cùm sint*, inquit, *in Ecclesiâ quatuor genera capitum; episcoporum, presbyterorum, diaconorum & fidelium &c.* Interim tamen quod probat Bellarminus, commune cum episcopis & presbyteris, diaconis quoque regimen Ecclesiæ fuisse; eosque ut præpositos in honore habitos, cùm reliqui clerici tantùm ministrarent; vel indè perspicias, **F** quantò majoris olim dignitatis & auctoritatis ordo fuerit, quàm posteà fuit, neque absque ratione factum esse, ut cùm cæterorum nulla omninò ratio haberetur; aut generali ministrorum appellatione, ut jam diximus, concluderentur: soli diaconi quasi ejusdem dignitatis participes, cum sacerdotibus sive episcopis & presbyteris conjungerentur. Ad ea quæ Bellarminus affert, addo insignem Eusebii, aut potiùs Constantini locum in epist. ad Eusebium vitæ **G** lib. 2. ubi συνεστῶσιν ἐπισκόποις & πρεσβυτέροις diaconos, ut ejusdem sortis ac conditionis adjunctos & annumeratos videas. Etiam Augustinus ad Valerium epist. 148. de merito agens & præcellentiâ sacerdotalis muneris, episcopis & presbyteris, etiam diaconos tanquàm ejusdem,

aut

aut non dissimilis conditionis adjungit & Hieronymus ubi eos presbyteris sacerdotio minores contendit, lucris tamen & dignitate, Romæ saltem majores, indignatur ille quidem, sed agnoscet tamen. Hinc etiam illud colligas, quod toties canonibus ac censuris contra illos opus fuerit, quæ superbientes, ac supra presbyteros sese efferentes, ipsis etiam episcopis interdùm contumeliosos & injurios, (ut de quodam Cyprianus) in ordinem cogerent, ac fastum eorum reprimerent. Sed de his vereor ne nimis multa. Quæ tamen etsi primâ fronte exigua videantur, observata, magni usûs esse in antiquorum lectione comperientur. Pudet dicere, quàm fœdè labantur interdùm viri maximi, harum vel minimarum rerum ignoratione: hunc ipsum Optati locum nuper in admirandæ doctrinæ scripto incomparabili ità versum, ut nihil ipso indignius, & ab Optati mente magis alienum excogitari possit. Mer. Cas.

Ibid. Ministri. Minores Clerici. Alb.

Ibid. Diaconos in tertio. Communionis Ecclesiasticæ primum locum occupant episcopi, secundum presbyteri, tertium denique diaconi. Idem.

Ibid. In secundo sacerdotio. Sacerdotii duo tantùm sunt gradus; episcopatus, & presbyterium: diaconi enim sacerdotii vim & consecrationem non consequuntur, ut aïunt patres concilii Carthaginensis, neque illis manus ab omnibus clericis imponebatur in consecratione: *diaconus cùm ordinatur, solus episcopus qui eum benedicit, manum super caput ejus ponit, quia non ad sacerdotium, sed ad ministerium consecratur.* Idem.

Pag. 12. Ex quibus erant Donatus Mascultanus. Hi omnes cum primate Secundo schisma fecerunt & pecuniâ Lucillæ corrupti, Majorinum alio episcopo sedente ordinarunt. Lege Augustinum contra Cresconium libro tertio, capite vigesimo-septimo. Idem.

Ibid. Homicida Purpurius Limatensis. Balduini editio 2. *Limatensis.* Rectè, nam *Limata* urbs Africæ D. Augustino, qui quoque episcopi Limatensis meminit. Incert.

Ibid. Menalus. Oculorum dolorem finxit Menalus cùm à militibus à quibus interceptus fuerat rediret, ne in Ecclesiâ & in consessu suorum pudore suffunderetur, & se thurificasse & principis edicto satisfecisse fateretur. Albasp.

Ibid. Thurificare. Est thure Deastros venerari. Et sic lib. 2. *persecutionis tempore episcopos aliquos inertiâ à confessione nominis Dei delapsos, thurificasse.* Barthius.

Ibid. Ad consensum suorum procedere trepidavit. Lege *confessum:* quemadmodùm disertè Fr. Balduini editio secunda. Incert.
Ibid. à nobis restitutum.

Ibid. Persecutionem. Maxentii. Alb.

Ibid. Apud Cirtam. Ut in illâ civitate episcopum ordinarent. Idem.

Ibid. Basilicæ. In basilicis episcopi ordinabantur; sed quia nondùm erant restitutæ, in privatam domum convenerant: Augustinus in breviculo post collationem cap. 17. Idem.

Nundinarii. De hoc nundinario multa reperiuntur in gestis purgationis Cæciliani & Felicis. Idem.

Interrogante Secundo. Qui tunc temporis erat Numidiæ primas, Augustinus ibidem, *episcopum primæ cathedræ*, & libro primo contra Parmenianum, capite tertio, *qui venientes cum primate suo tunc Secundo Tigisitano.* Cæterùm nota primatum in Africâ certis locis aut personis non fuisse addictum, sed in unâquaque provinciâ præterquàm in Carthaginensi seniores hanc occupasse dignitatem, ut patet ex capite decimo-tertio breviculi. Idem. Pag. 13.

Ibid. Apud Stationarios. Apud milites in statione positos. Idem.

Ibid. Jam omnes hæretici cœperunt murmurare. Quos hæreticos intelligit Optatus; quâ quidem ratione Donatistæ, vel ut Cresconio placebat, Donatiani dici & appellari potuerint hæretici, multis disputat Augustinus lib. 2. contra Crescon. Idem in lib. de hæresibus schisma eos in hæresim vertisse docet, & rarò aliter quàm hæreticos nuncupat. Olim quoque vulgum hæreticum pro schismatico promiscuè usurpasse persuasum habeo, hodiéque in epistolis Constantini, *hæretici* vel *schismatici*, quasi perindè esset, de Donatistis leges. Jam ut & illud concedamus, eos qui ad hoc concilium convenerunt; nam hujus quidem occasione concilii, sed eosdem tamen omnes aut pleiosque saltem, in posteriori quodam concilio congregatos schismatis auctores extitisse; quis tamen credat Optatum, dùm narrat illa quæ schisma præcesserant, de ipsis tanquàm jam notis ac convictis hæreticis locutum fuisse? Optatum, qui id modò disputabat, & à Parmeniano factum vehementer improbabat, quòd schismaticos hæreticis inconsultè miscuisset; quos ipse nimirùm magno discrimine separari invicèm statuit, nec statuit tantùm, sed discrimen ipse non perfunctoriè docet vel ista expendantur: *sed miror quod tibi visum est: etiam vos ipsos hæreticis adjungere, quos esse schismaticos constat &c.* mox iterùm. *Satis te miror, frater Parmeniane, cùm schismaticus sis, schismaticos hæreticis adjungere voluisse &c.* ac rursùs. *Volebam ut soli damnarentur hæretici; quantùm in te est, & vos ipsos cum eis unâ sententiâ ferire voluisti &c.* Ego non dubito Optatum scripsisse, *jam omnes* hæret ei *cœperunt murmurare.* Ità mox eorum verba interserit, ne quis hîc factum miretur. Jam ut eis qui ità premuntur sive verbis, sive rebus ipsis, ut nequeant evadere, aut certè non facilè se queant expedire; ut eis, inquam, aqua dicatur hærere vel iis notum, qui nondùm ære lavantur. Dativum autem, si non exprimatur, subaudiendum tamen esse, eosque falli qui exponunt *in aquâ hæret*, uno Ciceronis exemplo potest abundè confirmari; cujus ad Q. fratrem verba lib. 2. epist. 7. *Quod Idibus & postridiè dictum fuerat, de agro Campano actum iri, non est actum. In hac causâ mihi aqua hæret.* Cùm autem breviter scripsisset Optatus, & fortassè tùm solerent & loqui, *hæret ei*, quod pleniùs ante dicebant, *aqua ei hæret*; ex duobus illis vocibus *hæret ei*, ab imperito scribâ, cui aqua hîc hærebat, quòd Op-
Inutilis nota post emendationem nostram.

ta.*m ipſis eorum verbis uti non intelligeret, & veteris verbi non veniebat in mentem, *hæretici* unâ voce factum eſt. Quod ſanè hic locum adeò non habet, ut unâ hac voculâ, ſuperior omnis diſputatio de hæreticis & ſchiſmaticis evertatur; quam qui expenderit, de neceſſitate hujus correctionis minimè dubitabit. M. CAS.

Pag. 13. [illegible] *poſt emendationem noſtram.* HÆRETICI. Vocat hos epiſcopos hæreticos, qui paulò pòſt ſchiſma fecerunt; eodem nomine ab Auguſtino vocantur, & in actis illius concilii, *paratus ſchiſma facere, & quia dimittere te habent & dare in te ſententiam, & remanebis ſolus hæreticus.* Contra Creſconium libro tertio, ſchiſmatici pro hæreticis habentur, & apud judices laïcos hoc nomine compelluntur, *instructi ſunt advocati ad iſta judicia, & tanquàm in hæreticos excitata:* vel eos vocat hæreticos, quia ex Parmeniani ſententiâ ſchiſmatici erant hæretici. ALBASP.

Ibid. TALEM CAUSAM DEO SERVARET. Cùm aliquam olim cauſam aut delictum nollent judicare, ad Deum rem deferebant & remittebant: Cyprianus pluribus in locis, ubi agit de lapſorum pœnitentiâ: & Auguſtinus contra Creſconium libro tertio, capite vigeſimo-octavo, *illa omnia divino judicio dimiſiſſe.* IDEM.

Ibid. QUI REMANSERUNT. Aderant in illo concilio duodecim epiſcopi, ut patet in breviculo, capite decimo-ſeptimo, quorum ſex accuſarentur. Cæteri conſulti ſunt, qui reſponderunt hanc cauſam pro bono pacis Deo reſervandam eſſe, eoſque qui accuſabantur Deum judicem habituros, eique rationem reddituros. IO.

Ibid. SEDETE OMNES. Ex geſtis purgationis Cæciliani, & ex breviculo, & contra Creſconium libro tertio, conſtat hos epiſcopos interrogante Secundo aſſurrexiſſe, & in aliam partem tranſiiſſe, moxque abſolutos, ad locum ſuum poſt hæc verba rediiſſe, quæ quidem verba aliquam abſolutionis vim & formam habere videntur cum his acceptis, & ſederunt & reſponderunt, *Deo gratias.* IDEM.

Ibid. SEDETE OMNES. Ad ea quæ Balduinus hîc notat, addo locum ex collatione Carthagin. collat. 1. Cùm enim *partes* ſeu *actores* ſedere vellet cognitor Marcellinus, ità inter alia reſpondent ac excuſant Donatiſtæ. *Id autem nobis expedit, id neceſſe eſt, ut cùm cauſa peroratur, cùm priùs incipitur, ut etiam perſonæ conſtent, ſtare ſingulos deceat, quibus ſubire contigit diſputationis examen.* M. CAS.

Ibid. IIDEM IPSI. Cum Sylvano qui fuerat ordinatus epiſcopus Cirtenſis in illo concilio. ALBASP.

Pag. 14. ACTUM CONCILIUM. Romanum ſub Melchiade. IDEM.

Ibid. CUJUS TU HÆREDITATEM. Epiſcopi non-ſolùm ſunt hæredes deceſſorum ſuorum, ſed etiam filii; quare talem habuit cathedram qualem deceſſores ejus habuerunt. IDEM.

Ibid. IN RADICE. Videndum eſt quis in Cathedrâ manſit, cum quâ cæteræ Cathedræ conſortium habeant, & quæ cum Romanâ quæ eſt radix communicat, per quam toto orbe pax, & unio Chriſtiana nutritur. ALBASP.

Ibid. CORREPTIONEM. Diaconi per Eccle-
A ſiam diſcurrebant, ut fideles in officio continerent & animadverterent, & corrigerent eos qui contra Eccleſiæ diſciplinam aliquid agerent. IDEM.

QUÆ ANTE SPIRITALEM CIBUM ET POTUM, SI TAMEN MARTYRIS, LIBARE DICEBATUR. Hæc religio erat tum temporis. Paula & Euſtochium ad Marcellam, inter epiſtolas Hieronymianas: *Et martyrum ubique ſepulchra veneramur, & ſanctam fa-*
B *villam oculis apponentes, ſi liceat, etiam ore contingimus.* Martyrem hoc loco vocat Optatus qui declaratus ſit communi piorum ſententiâ, in eam ſummam dignitatem. BART. Ibid.

QUÆ ANTE SPIRITALEM CIBUM ET POTUM &c. Præter Balſamonem à Balduino citatum, vide & Damaſcenum. In Balſamone jure quis miretur, hujus oſſis ità illum meminiſſe, quaſi hoc præcipuum hujus ſectæ eſſet, & hoc potiſſimum ſuperſtitione conſtaret.
C Niſi tamen magis hoc mirum eſſet, Græcos pleroſque Donatiſtarum non omninò meminiſſe, quaſi ne fando quidem notos habuiſſent. De vindicato martyre quod ſequitur, Baronio planè aſſentior, in martyrologio, *non recepto nec probato*, interpretanti, quod alii *ſanctitatis deſignatum*, neſcio quàm benè. Neque enim omnes martyres, ſive mortem & tormenta pro fide paſſi, *ſanctitatis deſignati*, quandò inter illos aliquandò etiam qui facinoroſi, ſchiſmatici, &
D hæretici, (ut pluribus ibi Baronius) quos opinos pro *beatis*, ſive *ſanctitatis deſignatis* Eccleſia non habuit. Cæterùm de martyre, quod hæret hîc Optatus & dubitat, non ſine causâ factum, cùm jam olim reperti non pauci, quibus hoc ſtudium, & ars ea vivendi unica, ut martyrum etiam falſorum reliquias circumferrent, & ſimplicioribus venditarent. Teſtem appello Auguſtinum de opere monach. c. 28. *Alii membra martyrum, ſi tamen martyrum, venditant, alii fim-*
E *brias & phylacteria ſua magnificant, alii parentes vel conſanguineos ſuos, &c. & omnes petunt, omnes exigunt, aut ſumptus lucroſæ egeſtatis, aut ſimulatæ pretium ſanctitatis.* M. CAS. Ibid.

LIBARE DICEBATUR. Deoſculari dicebatur: paulò antequàm Euchariſtiam ſumerent Chriſtiani, mutuis ſeſe olim oſculis ad pacem faciendam ſalutabant, ſacerdoſque nomine totius Eccleſiæ martyrum reliquias, ſi quæ laterent in altari deoſculabatur: quem ritum imi-
F tata mulier illa, cum privatis quibuſdam reliquiis quas geſtabat, pacem & communionem antequàm ad Euchariſtiam accederet, faciebat; ſed quia martyr ille non eſſet vindicatus & approbatus ab Eccleſiâ, correpta fuit à Cæciliano. ALBASP. Ibid.

PRÆPONERET. Libaret & tangeret ante calicem. IDEM. Ibid.

NESCIO CUJUS HOMINIS MORTUI. De cujus martyrio non conſtabat. IDEM. Ibid.

G NEDÙM VINDICATI. Nondùm ab Eccleſiâ in numerum martyrum relati, nondùm in canon. & in dypticha tranſcripti. ID. Ibid.

VINDICATUM MARTYREM vocat Optatus, qui declaratus ſit communi piorum ſententiâ in eam ſummam dignitatem, relatus Ibid.

inter cœli indigetes. INCERT.

Ibid. NE DISCIPLINÆ SUCCUMBERET. Ne carperetur ab episcopo & castigaretur, quòd non solùm contra Ecclesiæ disciplinam, communionem cum martyre incerto & ab Ecclesiâ nondùm approbato, faceret, sed quòd cæteros etiam fideles eâdem inficeret communione: nam quemadmodùm in sacris nullius admitterent consortium nisi sancti & fidelis; ità in iisdem sacris nolebant communicari cum reliquiis martyrum, quos Ecclesia non agnoscebat, ne B illâ communione fideles inficerentur. ALB.

Ibid. IISDEM TEMPORIBUS. Sub Maxentio. IDEM.

Pag. 15. DELITUISSE DICITUR. Ad episcoporum domos tanquàm ad aram confugiebant, quas violare ne quidem in persecutionibus fas erat. IDEM.

Ibid. CONVENTUS NON LEVES PATIEBATUR ANGUSTIAS. Convenerant Mensurium milites, ut Felicem diaconum ad princi- C pem mitterent: conventus hoc loco pro adjectivo ponitur, ut apud Augustinum pluribus locis, & in canone duodecimo primi concilii Carthaginensis, & canone vigesimo octavo tertii concilii, *modestè conventus*, ut in concilio Agrippinensi; non autem pro substantivo & pro *conventibus* Africæ, ut quidam interpretantur. ALBASP.

Ibid. QUASI FIDELIBUS SENIORIBUS COMMENDAVIT. Erant olim seniores D laïci, puri puti seculares; erant & alii, laïci quidem & ipsi, sed qui tamen quadamtenùs Ecclesiastici quoque dici poterunt: haud secùs ac illi qui hodiè apud nos *templorum*, vel *ecclesiarum gardiani*, vulgò vocitantur. Illi locorum seu urbium seniores vulgò dicti; isti, Ecclesiæ vel Ecclesiastici. Sed de istis multa congessit vir doctissimus, & de his litteris adeò meritus Christoph. Justellus, ad can. ecclesiæ Africanæ, ut dignus sit qui diligentiæ & eruditionis E suæ fructum ferat ab omnibus. Illum igitur adeat qui plura de istis cupit. M. CAS.

Ibid. SENIORIBUS COMMENDAVIT. Præter Ecclesiasticos & clericos quidam ex plebe seniores, & probatæ vitæ res Ecclesiæ curabant, de quibus hic locus accipiendus est. In gestis, *adhibete conclericos & seniores plebis ecclesiasticos viros.* Item, *clericis & senioribus Cirtensium*: item, *vos seniores clamabatis.* ALBASP.

Ibid. COMMEMORATORIUM. Vocat *bre-* F *vem*, ut posteà loquitur, cui inscriptæ res omnes, quæ in bonis erant Ecclesiæ, quo scilicèt testaretur depositor, se in fidem suscipientis res deposuisse, hîc autem se accepisse. BARTH.

Ibid. UT ABSENTIBUS NUMIDIS. Donatistæ objiciebant Cæciliano, quòd cùm esset primas, à primate viciniori non esset ordinatus; quibus respondit Augustinus in breviculo, Romanæ Ecclesiæ episcopum non ordinari à quodam metropolitano, sed ab Ostiensi episcopo. G ALBASP.

Ibid. TOTIUS POPULI. Electiones fiebant à populo & à clero, eorumque omnium consensus requirebatur, quod posteà sublatum fuit. IDEM.

A SUBDUXERUNT COMMUNIONI PLEBEM. A Cæciliani communione plebem subtraxerunt. IDEM. Ibid.

SUBDUXERUNT COMMUNIONI PLEBEM. Meliùs quod jam olim fuerat editum, *subduxerunt communioni pedem.* Idem mox aliis verbis repetit. *Non minùs & ambitores* &c. *necnon & Lucilla communioni misceri noluit.* M. CAS. Ibid. *Pro plebem restitutum pedem.*

FERRE NON POTUIT. Ne acriùs ab B eodem tùm episcopo corriperetur, timebat, quòd ab eo, cùm esset diaconus, correpta fuisset. ALBASP. Ibid.

CUM OMNIBUS SUIS. Ampla illi & magna domus erat, & familia, quam omnem cum amicis, clientibus, & servis à communione Cæciliani subduxit. IDEM. Ibid.

AD SECUNDUM TIGISITANUM. Quia erat primas Numidiæ, quæ provinciæ Carthaginensi adjacet. IDEM. Pag. 16.

C SUPRA-MEMORATI TRADITORES. Duodecim illi in concilio Cirtensi Sylvanum ordinarant. IDEM. Ibid.

SUSCEPTI HOSPITIO. Episcopi qui olim ad episcopum in locum defuncti ordinandum vocabantur, hospitio clericorum & seniorum laïcorum utebantur; sed Secundus contra disciplinam Ecclesiæ cum suis Numidis exceptus fuit hospitio, à Lucillâ iratâ, Botro, & Celesio ambitiosis & senioribus avaris, qui deposi- D tum Ecclesiæ denegabant; quod notavit Optatus, ut Majorini electionem contra Ecclesiæ ordinem incœpisse ostenderet. IDEM. Ibid.

AD BASILICAM. Electiones olim episcoporum & ordinationes fiebant in ecclesiis, ut ex his quæ suprà dixi de electione Sylvani Cirtensis episcopi licet colligere; sed Majorini electio, quæ fiebat contra leges, non fuit facta in majori basilicâ. IDEM. Ibid.

ORDINATORE SUO. Felice Aptun- E gitano. IDEM. Ibid.

MERUIT INFAMARI. Hoc est cùm in Cæcilianum nihil possent fingere, Felicem ordinatorem ejus traditionis & idololatriæ insimularunt, ut hac ratione Cæciliani ordinationem rescinderent tanquàm ab idololatrâ factam; sed huic argumento à patribus concilii Arelatensis primi satisfactum est, canone decimo-tertio, his verbis: *Nam si iidem aliquos ordinasse fuerint deprehensi, & si in his quos ordinaverunt ra-* F *tio subsistit, illis subsistat ordinatio.* IDEM. Ibid.

NIHIL CONTULISSET. Per jocum & derisum hæc dicta à Cæciliano docet divus Augustinus in breviculo; atque hanc historiam his verbis refert: *Si traditores sunt qui me ordinaverunt, ordinate me.* IDEM. Ibid.

SOLITA MALITIA. Quia sororis filios necaverat. IDEM. Ibid.

EXEAT HUC. Cæciliano mortem minatur Purpurius, violentasque manus non in episcopa- G tum, sed ad mortem impositurum & allaturum. IDEM. Ibid.

QUASI IMPONATUR ILLI MANUS IN EPISCOPATU, &c. Quoniam Cæcilianus iterùm se ordinandum obtulerat, sive id seriò, sive per ironiam, ut Augustinus intelligit; Ibid.

Purpurius ſolitâ militiâ fretus, & occultos animo verſans dolos: *Age*, inquit, *accedat huc Cæcilianus, ut in epiſcopatu* (id eſt, ad epiſcopatum) *manus ipſi à nobis imponatur*: reverâ autem, ut cùm Cæcilianus acceſſiſſet, ac ſe in eorum manus tradidiſſet, eum de pœnitentiâ quaſſarent, id eſt, lapſorum pœnitentiam, ſive ὑπόπτωσιν ſubire cogerent; quâ ſemel peractâ, qui clericus erat, ſtatim ſuo gradu, *ipſo facto*, ut loquuntur, & qui nondùm erat, ejus in poſterum obtinendi ſpe omni & facultate per antiquos canones excidebat. Auguſtinus epiſt. 50. ad Bonif. *Ut conſtitueretur in Eccleſiâ ne quiſquam poſt alicujus criminis pœnitentiam clericatum accipiat, vel ad clericatum redeat, vel in clericatu maneat, non deſperatione indulgentiæ, ſed rigore factum eſt diſciplinæ*, &c. Sed ne longiùs eamus, noſter hic exertè lib. 2. *Inveniſtis pueros, de pœnitentiâ ſauciaſtis, ne aliqui ordinari potuiſſent.* De pœnitentiâ autem ſauciare, aut quod eodem recidit, caput alicui quaſſare, uſitatâ ſibi eâque eleganti φράσιν dicit Optatus, ut alibi, *ſanctitatem de ſuperbiâ vindicare* lib. 3. *& de paupertate ſpiritûs pars erant condimenti* lib. 7. & eodem lib. de diſſenſione infatuatis. Omitto ſimiles alios locos, qui plurimi. Ità Sidon. Apoll. lib. 9. epiſt. 9. *affectare de veſtium diſcretione ſuperbiam.* Amat inprimis Cyprianus, ut infinitis locis demonſtrari poſſit. Unico exemplo contenti erimus, de Idol. vanit. circa finem. *Itaque cùm Chriſtus ſecundùm à prophetis ante prædicta, verbo & vocis imperio, dæmonia de hominibus excuteret, paralyticos reſtringeret, leproſos purgaret*, &c. *Judæi qui illum crediderunt hominem tantùm de humilitate carnis & corporis, exiſtimabant magum de licentiâ.* Peſſimè in editis nonnullis quibus uſus ſum, *diligentiâ* pro *de licentiâ, poteſtatis.* M. Cas.

Ibid. Quassetur illi caput de poenitentia. Traditionis reus habebatur Cæcilianus, & ob hanc cauſam debitor pœnitentiæ; quapropter aït Purpurius: caput illi pro pœnitentiâ quaſſandum. Albasp.

Ibid. De poenitentia. Pro peccatis pro quibus agenda eſſet illi pœnitentiâ. Idem.

Ibid. Tota Ecclesia. Tota civitas. Id.

Ibid. Latronibus. Homicidis: *omne latrocinium extra ſylvam homicidium eſt.* Tertullianus de pudicitiâ. Idem.

Ibid. Aut reus expelli. Antequàm alium ordinarent, Cæcilianum expellere debuerant: duo enim epiſcopi in eodem loco non erant ordinandi. Idem.

Ibid. Communicari. Nec reum eum, nec fratrem agnoverunt. Idem.

Ibid. Conferta erat Ecclesia. Omnis multitudo erat in baſilica cum Cæciliano. Idem.

Ibid. Cathedra. Eccleſia, cathedra, & altare, hæc tria legitimæ erant ordinationis argumenta; qui enim eccleſiam occupabat, in quâ plebs ſolebat colligi, & in cathedrâ ſedebat, in quâ ejuſdem loci epiſcopi olim ſederant, qui denique in altari offerebat in quo majores obtulerant, ritè ordinatus cenſebatur; quare Optatus ut Majorinum non ritè ordinatum doceat, his eum omnibus caruiſſe refert. Albasp.

Altare suo loco. In loco qui Deo & majoribus notus eſſet, hoc eſt, in loco majorum, nam ex eo Deus multas oblationes ſuſceperat, & in eo populus multas obtulerat, & ideò mutari non debuerat; dixit autem *ſuo*, quia Altare epiſcopi debet eſſe in eâ baſilicâ, in quâ eſt centrum communionis, & in quâ plebs cum epiſcopo & ab epiſcopo colligitur; nam locus olim ille erat locus altaris, locus quem Deus reſpiciebat, quem populus agnoſcebat, & in quo oblationes & preces nomine totius Eccleſiæ fiebant, cætera altaria ſunt quaſi permiſſa in ſubſidium communionis; cæterùm cùm aliquis olim ordinatus eſſet epiſcopus, mox ad ſacra facienda & ad pacem dandam ſe conferebat, in cathedrâ epiſcopali ſedebat, populum alloquebatur, deindè in eodem altari in quo deceſſores ejus obtulerant, offerebat, & cum eis & cum populo in altari ſub quo jacebant communionem faciebat: ad quem ritum reſpiciens Optatus dicit Majorinum præſente plebe & acclamante, in majori casâ ordinatum fuiſſe, neque in cathedrâ epiſcopali ſediſſe, nec deniquè communionem feciſſe cum divo Cypriano, Luciano, & cæteris epiſcopis, qui eccleſiæ Carthaginenſi præfuerant, & qui adhuc erant ex communione Carthaginenſi; quæ omnia ſi fuiſſet legitimè ordinatus, ab illo erant præſtanda. Idem. Ibid.

Pacifici episcopi. De quorum pace & communione non dubitant Donatiſtæ. Idem. Ibid.

Sic exitum foras. Sic ſchiſma eſt factum à Majorino. Idem. Ibid.

Altare contra altare. Aliud corpus Chriſti actum eſt, & alia communio conflata, quia non communicavit Majorinus cum Cypriano, cum quo totius plebis corpus & communio adhærebat. Idem. Ibid,

Qui lector in diaconio Caeciliani fuerat. Id eſt, cùm Cæcilianus adhuc erat archidiaconus, durante ejus archidiaconatu. Nam alioquin diaconium, ſive διακονικὸν de ſacratiſſimo Eccleſiæ loco dici non ignoramus, qui can. conc. Laodic. ὅτι οὐ δεῖ ὑπηρέτας ἔχειν χώραν ἐν τῷ διακονικῷ & miniſtris interdicitur; ubi Balſamon ὑπηρέτας Hypodiaconos: concilium autem Agathenſe can. 66. in ſacratos miniſtros interpretantur. M. Cas. Pag. 17.

In diaconio. Omnes minores clerici ſub diaconis, diaconi ſub presbyteris, presbyteri ſub epiſcopis, tanquàm per claſſes diſponebantur: atque ut nullus presbyter ſine diacono, ità nullus diaconus ſine minoribus clericis inſtituebatur, quia eorum omnium munus, ſine alterius operâ & functione ritè fieri nequibat: cæterùm Majorinum è lectione ad epiſcopatum adlectum notat Optatus, ut ejus ordinationem minùs jure & ordine factam oſtendat; ordo enim poſtulabat, ut presbyteri aut diaconi ordinarentur ante lectores, ſi qui idonei reperirentur. Albasp. *Ibid.

Ipsa suffragante. Quaſi ſuffragium dante: quia pecuniâ ſuffragia corruperat. Idem. Ibid.

Numidiæ. Cirtenſi. Idem. Ibid.

Indulgentiam. Secundus traditionis Ibid.

reus

reus alios idolalatras absolvit, & ab aliis absolutus est. IDEM.

Ibid. ORDINATORES. Qui salvo legitimo episcopo alium ordinat, Ecclesiam non minùs scindit, quàm qui ordinatur. IDEM.

Ibid. PROVIDENTES QUOD FAMA. Ne à Cæciliano traditionis accusarentur, litteras ad omnes episcopos & vicinos scripserunt, quibus Felicem ejusdem criminis reum faciebant: hoc nempe consilio ne traditores haberentur, una enim eademque res de duobus eodem tem- B pore non facilè creditur: prioris rumoris aura semper prævalet. IDEM.

Ibid. PROVIDENTES QUOD FAMA DUAS RES SIMILES UNO. Scribe, *quòd fama duas diversas res simul & uno tempore loqui non posset*, pro *diversas*, exscriptor per compendium, *dras*, scripserat, quod posteà ob similitudinem cum præcedente *duas*, emissum, aut ex *dras* fecit *duas*; quo sententia carere rectè potest. Haud absimile illud, ad verba quod atti- C net lib. 7. *Non potest idem operarius duas res repugnantes & contrarias*, quod hic (duas diversas res) *simul facere*. M. CAS.

Ibid. LIVORE. Livore infrà pleno livore. ALBASP.

Ibid. INTER CÆTEROS ACTUS HABEMUS IN POSTERUM. Fortè meliùs *in posteriori*. Suprà hoc libro pag. 16. *Harum namque plenitudinem rerum, in novissimà parte istorum libellorum ad implendam fidem adjunximus*. Et in- D frà: *De iis rebus habemus volumina actorum: quod si quis voluerit, in novissimis partibus legat*. INCERT.

Ibid. PRÆCESSERUNT SE EPISTOLIS SUIS. Elegantissimè dixit, quasi adventui suo eas præmittere, quomodò prævenire lauream, rumorem belli, & rumorem prævenire Imperatorem dicit Claudianus. BARTH.

Ibid. ET DÙM DE UNO. De Cæciliano aut Felice. ALBASP. E

Ibid. FREQUENTER. Hæc periodus pertingit usque ad illa, *parvum erat*, & non clauditur nisi post hæc verba, *nefas admissum*. ID.

Ibid. PAUCOS CATHOLICOS. Præter paucos laïcos, qui huic ordinationi interfuerant. IDEM.

Ibid. PECCAVERANT. Traditores fuerant. IDEM.

Ibid. AUT QUOD IMAGO FUERAT. Aliquid aut deesse, aut redundare videtur: nam F periodum necesse est hoc modo concipias: *nefas admissum inter multos imago erat innocentiæ*: quâ vult dicere imaginem fuisse innocentiæ, quòd nullus eorum episcoporum accusaretur, aut accusari posset, quia omnes peccaverant. IDEM.

Ibid. PARVUM ERAT. Alia periodus. ID.

Ibid. ETIAM INGENS. Hæc à superioribus non sunt distinguenda, sed ad eorum sensum pertinent. IDEM. G

Ibid. INCURRISSE. Hoc est, cùm dicis majores nostros traditores fuisse, probatur tibi de tuis hoc esse intelligendum. IDEM.

Ibid. IN TITULO SCHISMATIS. In crimine schismatis, libro septimo, *tamen in hoc titulo*, A in hac causâ: Augustinus, libro secundo contra Cresconium cap. decimo: *discordia non possidet sub titulo pacis*. Item, *quid causæ est ne titulus deponatur*, ut pax deponatur. ALBASP.

EXTERMINATIS UNITATEM. Macarius unitatem voluerat facere, & plebem Donatistarum armis & principis auctoritate ad Ecclesiam catholicam compellere, quàm unionem impediebant Donatistæ. IDEM. Pag. 18.

OCULOS PATRUM VESTRORUM B FURIOSUS EXCÆCAVERAT LIVOR; ET ÆMULATIO VESTROS ORBAVIT. Ibid.
Orbatio de oculis ut de liberis dicitur, isti enim creberrimè illis æquantur. Ausonius Parentalibus:

Amissum flesti post trina decennia natum
Saucius, atque uno lumine cassus eras.

Ubi Quintiliani locum ex lib. 6. proem. Lipsius produxit epist. quæst. Euripides Andromachâ: εἷς παῖς ὅδ' ἦν μοι λοιπὸς ὀφθαλμὸς βίου. Alcimus C Hecdicius Avitus lib. 3. de filio perdito Lucæ 15.

Lætaque solemnis celebrat convivia cœtus,
Quòd rediviva suis, quodam quasi funere proles
Surgat, & orbato redeant nova lumina patri.

Paulinus in obitum Celsi:

Celse amor & desiderium, lumenque tuorum.

Eâdem ratione & Ruricius in epistolis. BARTH.

IN CAPITIBUS MANDATORUM. Ibid.
Qui schisma faciunt & Ecclesiam scindunt, plu- D res Deos inducere videntur: & cùm à communione Ecclesiæ recedunt, à Deo eos recedere necesse est, cum quo Ecclesia unita est & per Christum compacta. Auctor ibidem: *indixerant quodammodò Deo bellum, quasi esset alter Deus qui alterum acciperet sacrificium*. ALBASP.

ET IN CAPITIBUS MANDATORUM, NON FACIES SCHISMA. Ibid.
Non debebant hæc, *non facies schisma*, aliis characteribus scribi, quasi ipsa Scripturæ verba essent ab E Optato citata. Neque enim nunc extant, neque unquàm in ullâ vel Græcâ vel Latinâ versione extiterunt. Hoc ipsum subindicat Optatus, dùm dicit *in capitibus mandatorum*: ad illa nimirùm respiciens Apostoli Rom. 13. 9. τὸ γὰρ οὐ μοιχεύσεις &c. καὶ εἴ τις ἑτέρα ἐντολή, ἐν τούτῳ τῷ λόγῳ ἀνακεφαλαιοῦται, ἐν τῷ ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς ἑαυτόν. Quod hodie *instauratur*, olim legebatur, à quibusdam saltem *recapitulatur*, ut & Ephes. 1. 10. quem locum citans Tertullianus adversùs Marc. F lib. 5. cap. 17. *recapitulare* repræsentat, quamvis idem alibi reddat, *ad caput reciprocare*: atque iterùm alio loco, *ad initium colligere*. Jam schisma ad peccata quæ in proximum committuntur propriè atque inter prima referri notum est. *Inter peccata quæ sunt in proximum, peccatum schismatis videtur esse maximum, quia est contra spirituale bonum multitudinis*, Aquinas secundâ secundæ quæst. 39. art. 2. ad 3. &c. *In capitibus mandatorum* igitur, hîc applicamus in summâ G sive recapitulatione mandatorum. Non displicet tamen Albaspinæi interpretatio, qui refert ad primum mandatum, cùm paulò post Optatus, *Deus cui displicet schisma hoc libenter videre non potuit: indixerant quodammodò Deo bellum, quasi esset alter Deus*, &c. Utraque interpretatio vera

fuerit, si dicamus Optatum ad verba Christi respexisse Matth. 22. 37. 38. M. CAS.

Ibid. VIDEAMUS DE HIS TRIBUS. Docet Deum graviùs puniisse schisma, quàm homicidium aut idololatriam. ALBASP.

Ibid. IN NINIVE CIVITATE HOMINUM, &c. Non hic error Optati proprius. Politissimus Ecclesiasticorum Sulpicius sacræ histor. lib. 1. *Id oppidum*, de Ninive loquitur, *olim ab Assur Sion filio conditum, caput regni Assyriorum fuit: Frequens tum incolarum multitudine alens virorum millia centum & viginti, atque ut in magno populo abundans vitiis.* Atqui non aït scriptura tot omninò esse in urbe, sed tot esse qui dextram à sinistrâ nequiverint discernere. Quod sanè non potest, nisi de valdè pueris intelligi; nisi ad allegoricas interpretationes confugias. Vide Hieronym. & glossas: vide & Drusium. MER. CAS.

Ibid. VIDEAMUS SI ALIQUID TALE CONSECUTI SUNT. *Si airi An.* Val. Flaccus lib. 8.

Oculos longè tenet, aurea si jam
Pellis, & oblatis clarescant atria villis.

INCERT.

Ibid. INFRA MOMENTI SPATIUM, AD TRANSG. &c. *Transglutire* dixit pro *deglutire*. Quomodò Cyprianus (an Tertullianus?) in Genesi poemate, v. 31. & 57. *transvena* pro *advena* utitur. INCERT.

Ibid. INTRA MOMENTI SPATIUM &c. Eleganter hîc ab Optato ad exprimendam rei celeritatem oratio, quæ vocatur ἀσυνδέτως adhibetur, quasi imitatus esset illud Cæsaris, *veni, vidi, vici*. Et sanè haud vulgarem ejus elegantiam, nec minus ingenium, præcipuè cùm quippiam narrat aut describit multa testantur. Utinam par fuisset eruditio. Nam disputante illo plerumque: sed de sancto viro nolo quidquam acerbius; præcipuè cùm temporis quàm hominis infelicitas hæc fuerit. M. CAS.

Ibid. AN QUIA CESSAT. Tertullianus de Patientiâ: *ut sua sibi patientia detrahat; plures enim Dominum idcircò non credunt, quia sæculo iratum tamdiu nesciunt.* ALBASP.

Pag. 19. *Locus iste jam planus ex restitutione nostrâ.* UT SIT QUOD IMPUTET ET IMITANTIBUS PRIMA PECCATA. τὸ &, non est hîc otiosum, sed magni & elegantis usus. Ut sit, inquit, quod meritò iis imputet, quoque ἀναπολογήτους eos reddat, quicumque peccatores primos tam exemplariter à Deo punitos, porrò sustinent imitari. Quod autem sequitur in eâdem sententiâ; *ad exemplum præsens pœna compressit, secunda judicio reservabit*, cùm nulla commoda sententia ex his effici possit, facilè mihi quemvis accessurum puto, per quem levi ac nullâ propè litterarum mutatione corrigendum esse, *ad exemplum præsens pœna cùm præcessit, secundam judicio reservabit*, vel, *secunda judicio reservabitur*. Cùm inquit, *pœna præsens*, id est in hoc seculo exacta publicè & in omnium conspectu, ad exemplum; postquàm hæc pœna jam præcessit, non mirum est, si Deus similes pœnas ab omnibus schismaticis non exigat, cùm secundam & quæcumque posteà debebuntur eo nomine peccatoribus pœnæ, omnes eas universali judicio reservaverit. Possunt etiam hæc latiùs de quibusvis peccatoribus intelligi. M. CAS.

Ibid. CHARTAS HABERE. Mandata principum, acta conciliorum, epistolas Mensurii, & similia de quibus in collatione facta est mentio. ALBASP.

Ibid. CUM VERITATE CONFABULENTUR. *Confabulari*, pro *consentire*, usurpat. BARTH.

Ibid. *Restitutus est à nobis iste locus.* QUÆ CUM VERITATE CONFABULENTUR. Non observatum mihi alibi verbum hac notione. Ego adulterinum censeo, ac loco illius reponendum, *consibulentur*. Tertullianus sic usurpat non semel, & quidem præcedente, ut hic, *concordiæ* vel *concordandi* verbo, lib. de Trinit. (sive ille Tertulliani fœtus est, sive Novatiani) de Christo loquens: *Quoniam si ad hominem veniebat, ut mediator Dei & hominum esse deberet, oportuit illum cum eo esse, & verbum carnem fieri, ut in semetipso concordiam consibularet, terrenorum pariter & cælestium, dùm utriusque partis in se connectens pignora &c.* Mox iterùm, capite, quod proximè sequitur, extremo, concordia & consibulatio simul juncta. MER. CAS.

Ibid. CUM PALATIO. His vocibus non utebantur initio schismatis; nam ubi concilio Arelatensi, atque summo Pontifici audientes non fuerunt, post illa omnia judicia à Palatio opem quæsierunt. ALBASP.

Ibid. SI NOTA EST. Si vitium. IDEM.

Ibid. NAM MAJORES VESTRI. Inter hos episcopos Majorinus non recensetur, quare suspicarer eum tunc temporis fato functum esse. IDEM.

Ibid. DE GENERE JUSTO. Ejus pater in Galliâ & in Angliâ Christianos non erat persequutus. IDEM.

Ibid. AB HOC FACINORE. A crudelitate quam cæteri Imperatores in Christianos exercuerunt. IDEM.

Ibid. UT DE GALLIA. Et tamen ex decem & novem judicibus, tres tantùm ex Galliâ fuerunt; cæteri à summo Pontifice, cui causæ cognitionem jure reliquerat Imperator, assumpti fuerunt. IDEM.

Ibid. ET CÆTERIS PARTIS DONATI. Ergò schisma nomen à Donato Casensi acceperat; undè colligitur Donatum Carthaginensem huic sectæ nomen non dedisse, cùm ejus ordinatio in annum trecentesimum trigesimumprimum, ab illustrissimo Cardinale Baronio rejiciatur. IDEM.

Ibid. QUIBUS LECTIS. Episcopi illi libellum non obtulerant, sed Annullino Africæ proconsuli mittendum dederant. IDEM.

Pag. 20. PLENO LIVORE. Obstupuerat, quòd ab episcopis judices à Laïcis peterentur. IDEM.

Ibid. PRECES PRODIDIT. Ostendit suo responso eos injusta petiisse. IDEM.

Ibid. PETITIS A ME IN SECULO. Hoc responsum est notatu dignum, quo Imperator voluit ostendere episcoporum controversias ab ipsis potiùs, quòd Christi vicem gerant, dijudicandas esse, quàm à Laïcis. IDEM.

Ibid. A ME IN SECULO. A me qui non sum

ex communione & corpore episcoporum. ID.

Ibid. JUDICIUM. Judices: nam non petierant ab imperatore, ut de suis controversiis cognosceret, sed ut judices daret. IDEM.

Ibid. CUM EGO IPSE. A vobis potiùs essem judicandus. IDEM.

Ibid. ET TAMEN DATI SUNT JUDICES. Tres scilicèt ex Galliâ, Maternus, Marinus, & Rheticius, nam quindecim alii à Melchiade delecti sunt & adsumpti: cæterùm extat Constantini ad eumdem Melchiadem de hac causâ B epistola, in cujus titulo hæc leguntur, *Melchiadi episcopo Romano & Marco salutem*, in quibus explicandis interpretes satis habent negotii: non enim facile est divinare quorsùm Marcum illum cum summo pontifice posuerit, aut quis & qualis fuerit Marcus ille. Nibil hac in re magis probabile occurrit, quàm conjectura illustrissimi Cardinalis du Perron, qui suspicatur legendum, τῷ ἱεράρχῃ, hoc est, *Melchiadi Romano hierarchæ*: cætera quæ afferuntur, aut vana, aut futilia C sunt, quemadmodùm quod aiunt, Imperatorem Marco Diacono cum Melchiade scripsisse, ne superiora sine inferioribus eminerent, & ut graduum Ecclesiasticæ communionis varietas appareret: scilicèt cum ad Xistum Syracusanum & ad alios Galliárum, Hispaniæ & Africæ episcopos litteras de eâdem causâ & negotio dedit, diaconorum meminit, ne graduum varietas insalutata præteriretur: aut dicendum Xistum cum suo diacono pœnas dedisse, ne superiores gra- D dus, sine inferioribus martyrio eminerent, Cæsaresque Christiano nomini infensos hanc graduum rationem in suppliciis & tormentis servasse. Neque magis ad rem pertinent D. Cypriani verba ad Cornelium Papam de Romano Clero, quia epistola illa ex quâ desumuntur, erat epistola salutatoria & ex genere earum quæ pacificæ vocabantur & communicatoriæ (quemadmodùm sunt divi Pauli epistolæ) quarum subsidio communio inter absentes ac longè dissitos E fovebatur: quapropter nil mirum si omnium gradiuum in illis fiat mentio, & si divus Cyprianus aut divus Paulus diaconorum meminerunt, cùm ad ecclesias aut ad episcopos communicatorias scripserunt. IDEM.

Ibid. ET TAMEN DATI SUNT JUDICES. Importunè hîc digrediendi super inscriptione epistolæ Constantini ad Melchiadem occasionem captavit Albaspinæus. Cùm enim novum ipse nihil, veterem Baronii conjecturam, τῷ F Μάρκῳ emendantis, ἱεράρχῃ, à doctis pridem explosam, Cardinali du Perron falsò tribuit, quem adeò ejus puduit, (quod ex novissimo ejus ad regem Angliæ scripto liquet;) ut quidvis potiùs excogitandum putaret, quàm vel meminisse Baronianæ conjecturæ dignaretur. M. CAS.

Ibid. ET AB ALIIS QUINDECIM. Quos convocarat Melchiades. ALBASP.

Ibid. IN DOMUM FAUSTÆ IN LATERA- G NO. In epistolâ Constantini ad Ablavium habetur eos in quodam loco se clausisse. IDEM.

Ibid. CONSTANTINO TERTIÙM ET LICINIO TERTIÙM CONSULIBUS. Itâ legendum censent Baronius & Balduinus, A sed Augustinus notat Constantino tertio; ac Licinio iterùm consulibus. IDEM.

DIE SEXTA FERIA. Dies olim aut hebdomadæ, per dies Jovis, Veneris, Solis non dividebantur, sed per ferias: quæ quidem sexta feria erat dies Veneris, hoc est, dies Christianis luctûs & stationis, quo à summo mane ad tertiam usque stabant in ecclesiâ: quare nescio quâ ratione potuerint hanc causam sextâ feriâ judicare. Ibid.

B MEROCLES. Ennodius vocat Merocletem: fuit episcopus Mediolanensis successor Anatholini. IDEM. Ibid.

IN MEDIUM MISSA. Agitata & discussa. IDEM. Ibid.

A SINGULIS. Illis episcopis qui convenerant in domum Faustæ; aut ab illis qui cum Cæciliano aut Dunato venerant. IDEM. Ibid.

IN DONATUM. Casensem. IDEM. Ibid.

LATÆ SUNT HÆ SENTENTIÆ. In Ibid. C conciliis omnium episcoporum sententiæ non solùm numerabantur, sed in acta singulæ, & ut erant dictæ referebantur, ut videre est in nonnullis conciliis, atque in concilio Carthaginensi sub divo Cypriano habito. Vuluit igitur Optatus dicere singulis eorum episcoporum sententiis damnatum fuisse Donatum, neminemque eorum fuisse qui hoc judicium & iisdem verbis in eum non constituerit. ALBASP.

QUOD CONFESSUS SIT. Determina- Ibid. D tione usum fuisse Cæcilianum, Donatumque coram Melchiade accusasse quòd rebaptizaret, verisimile est. IDEM.

REBAPTIZASSE. Eos scilicèt qui baptizati essent ab orthodoxis post schisma, nam qui loti essent ante schisma, non rebaptizabantur à Donatistis. IDEM. Ibid.

EPISCOPIS LAPSIS. Qui aut codices sacros exurendos tradiderant, aut thurificarant: lapsi enim antiquitùs, non qui homicidium aut E aliquod aliud peccatum quantumvis grave commisissent, sed qui dumtaxat idolis sacrificassent, aut aliquo modo deseruissent, lapsi dicebantur. IDEM. Ibid.

ET EPISCOPIS LAPSIS MANUM IMPOSUISSE &c. Mukus est in observationibus Albaspinæus & multos Optati locos, quasi tot argumenta colligit, ut hanc *manuum impositionem*, de quâ hoc loco Optatus non de *reordinatione episcoporum*, qui ad Donatistas deficiebant, F ut Balduinus & alii quidam docti explicabant; sed de pœnitentium χειροθεσίᾳ accipiendam esse probet. Sanè plerisque locis quibus Optatus *manûs* à Donatistis *impositæ* meminit, eum de pœnitentibus intelligere, neminem puto negaturum, & ipsa verba satis evincunt. Cùm tamen verisimile sit (utcumque neget Albaspinæus) aliquos ab iis jam tùm reordinatos, nihil vetat, de ipsis hæc verba intelligi. Ut tamen de pœnitentium χειροθεσίᾳ potiùs accipiam, suadent ma- G ximè Leonis Papæ verba dist. 50. can. 67. *Alienum est à constitutione ecclesiasticâ, ut qui in presbyterali honore aut in diaconii gradu fuerint consecrati, ii pro crimine aliquo suo per manuum impositionem remedium accipiant pœnitendi*. M. CAS. Ibid.

MANUM IMPOSUISSE. De pœniten- Ibid.

tiæ manûs impositione, non autem de reordinatione hæc verba explicanda esse docuimus in observationibus. ALBASP.

Pag. 21. TESTES INDUCTI A DONATO. In litteris Constantini utrique licebat decem ex Africâ testes liti suæ necessarios Romam transportare. IDEM.

Ibid. OMNIUM SENTENTIIS. Ex uniuscujusque episcopi sententiâ & judicio absolutus est Cæcilianus. IDEM.

Ibid. INNOCENS EST PRONUNTIATUS. Absolutus à crimine traditionis & idololatriæ de quibus accusabatur. IDEM.

Ibid. ETIAM MELCHIADIS. Quasi diceret, etiam à summo pontifice absolutus, post cujus judicium de Cæciliani innocentiâ non est dubitandum. IDEM.

Ibid. QUA JUDICIUM CLAUSUM EST. Præsidebat Melchiades; ideò judicium clausit, & postremo loco suam sententiam dixit. ID.

Ibid. QUI CUM DONATO. Plures secum adduxerat Donatus, quibus quasi certissimis & locupletibus testibus uteretur in Cæcilianum; qui tamen omnes ejus innocentiæ testes fuerunt. IDEM.

Ibid. JUXTA PROFESSIONEM. Hoc est, canones non tradidisse, neque conscientiam ad idololatriam accommodasse, vel contra fidem quam profitetur nihil egisse persecutionis tempore. IDEM.

Ibid. JUXTA PROFESSIONEM SUAM NON ACCUSARI. An id vult, eos, quod facturos professi fuerant, ut Cæcilianum, accusarent, non præstitisse; & accusatorum partes quas susceperant, deseruisse? potiùs *juxta professionem suam*, id est, quemadmodùm & ipsi professi sunt; nam anteà: *testes à Donato inducti, confessi sunt se non habere quod in Cæcilianum dicerent.* More suo novus scholiastes, juxta professionem suam, *hoc est*, inquit, *canones non tradidisse, neque conscientiam ad idololatriam accommodasse, vel contra fidem quam profitetur, nihil egisse persecutionis tempore.* M. CAS.

Ibid. SUÆ COMMUNIONI ECCLESIÆ. Unaquæque communio Ecclesiastica per episcopatus dividitur; & in unoquoque episcopatu est unum corpus communionis Ecclesiasticæ, cujus corporis caput est episcopus: ideò Melchiades dixit, *suæ*, quia cùm esset episcopus Carthaginensis, illius communionis erat caput: non nego tamen hæc verba aliter explicari posse, & hæc *Cæcilianum integro statu suæ communioni retinendum esse censeo:* hunc sensum posse habere, Cæcilianum cum omnibus qui cum eo communicant retinendum esse in communione Catholicâ. ALBASP.

Ibid. INTEGRO STATU. In statu in quo erat constitutus, hoc est, in episcopatu: poterat enim retineri in communione Ecclesiasticâ Carthaginensi in alio statu, nempè in statu presbyteri aut diaconi; sed Melchiadis judicium ejus ordinationem his verbis confirmavit. IDEM.

Ibid. APPELLANDUM AB EPISCOPIS. Noluit dicere à Melchiade, ne auctoritatem summi pontificis læderet; cæterùm non est, quòd hæretici ab hac historiâ quidquam in eamdem

A summi Pontificis desumant, ut docuimus in observationibus. ALBASP.

O RABIDA FURORIS AUDACIA! Hæc verba leguntur in epistolâ Constantini ad episcopos qui concilio Arelatensi interfuerant, ut ad suas provincias reverterentur: quare dicta videntur, cùm ab illo concilio & non cùm à Melchiade ad Imperatorem appellassent Donatistæ. IDEM. Ibid.

EODEM TEMPORE IDEM DONATUS PETIIT, UT EI REVERTI. Hîc sequi debuisse censebat Balduinus concilii Arelatensis historiam & cognitionem, seu judicium Constantini Mediolanense. Ego verò Baronio potiùs assentior, qui locum his esse post purgationem Felicis, non ante, judicat: quod & novis, si sit opus, argumentis confirmari possit. An tamen aliquid omninò desit, & quidquid hujus in Optato desideratur, an ab ipso Optato prætermissum non sit, puto non sine causâ à Balduino dubitatum esse. Nam ut id concedam, quod maximè urget Baronius, rem toto orbe celebrem, ab Optato ignorari non potuisse; puto tamen potuisse fieri, ut adeò explorata ipsi non essent, quæ omisit atque cætera; utque illi non suppeterent acta eorum quæ proferret, quemadmodùm & reliquorum quæcumque præcesserunt. Prætereà, cùm quidquid ab Arelatensi concilio vel Constantino, posteà pronunciatum est, id totum ferè ex fide & veritate gestorum purgationis Felicis Cæciliani ordinatoris, coram Æliano Africæ proconsule penderet; non magni interfuit Afrorum cognoscere quid ab illis tam longinquè compertum ac pronuntiatum esset, si de veritate rerum domi, sive in Africâ gestarum, semel eis constaret. Quam ad rem gesta Africana sufficiebant. M. CAS. Ibid.

UT EI REVERTI AD CARTHAGINEM. Ex epistolâ Constantini ad Ablavium constat Donatum Romæ à Melchiade detentum. ALBASP. Pag. 22. *Vide observationem ad variantes lectiones.*

EUNOMIUS, ET OLIMPIUS. Necesse est fateri hos duos episcopos à summo Pontifice missos fuisse; alioquin potestatem non habuissent alium in Africâ ordinandi; sed nota, quemadmodùm ordinatio in aliis provinciis & longè dissitis potest celebrari à summo Pontifice. IDEM. Ibid.

REMOTIS DUOBUS. Ergò eamdem sedem occupabant Donatus & Cæcilianus. ID. Ibid. *Desunt hæc in MSS.*

VENERUNT APUD CARTHAGINEM. Venire apud aliquem, quod solœcismi alligent grammatici. Cledonius: *non possumus dicere, apud amicum vado.* BARTH. Ibid.

UT PRONUNTIARENT. Ut populum docerent & quam de duabus partibus sequi deberent; nam pontificis erat docere, quis eorum esset in communione Ecclesiæ, quod olim fiebat per litteras communicatorias, cùm aliquis ordinatus esset. ALBASP. *Ibid.*

PARS DONATI. Ergò Donatus erat Carthaginensis, partemque plebis in illâ civitate & ecclesiâ ducebat. IDEM. *Ibid.*

DISSOLVI NON POSSE. Communicandum esse Cæciliano. IDEM. *Ibid.*

CLERO CÆCILIANI. Nam aberat *Ibid.*

Cæcilianus:

Cæcilianus : sed quamvis absens esset, non minùs ei communicarunt quàm si præsens fuisset; quia qui communicat clero, censetur communicare episcopo, qui est caput cleri, fons & centrum communionis Ecclesiasticæ in suâ diœcesi. IDEM.

Ibid. ULTRO PRIOR. Non expectato illorum episcoporum reditu. IDEM.

Ibid. HOC MODO ITERUM RENOVELLATÆ, &c. Significat contentionem recruduisse, novis partium studiis rursùs inflammatam. *Renovellare* pro *redintegrare*, à vitibus ductum sic loquitur auctor lib. 7. sub ipsum finem hujus collationis suæ cum fratre Parmeniano Donatistâ, *dum hominum esset renovellata nativitas* : *novellare*, novum agrum colere, seu novas vites pangere. Suetonius in Domitiano cap. 7. *Edixit ne quis in Italiâ novellaret.* Hinc *Novelletum* pro vineâ ex novellis vitibus consita, Alfeno & Paulo jurisconsultis. Maximus poëtarum eclog. 3.

Vites incidere falce novellas.

Quare non benè hîc *renovatæ* restitutum mallet Fr. Balduinus. INCERT.

Ibid. IN URBE. Mentionem non facit concilii Arelatensis, quia ad purgationem Cæciliani satis erat, quòd Miltiadis judicio absolutus esset. ALBASP.

Ibid. ORDINATOR. Felix Aptungitanus, qui in actis ejus purgationis dicitur episcopus. IDEM.

Pag. 23. AUTUMNIS. Alibi, *in municipio Autumnitanorum* : item, *Autumnitanus episcopus, Felix.* IDEM.

Ibid. ET MAGISTRATUS, ALFIUS, CÆCILIANUS. Duoviratum gesserat : ex gestis, *Ælianus proconsul dixit cùm duoviratum egeris in patriâ tuâ, oportet fidem verbis tuis habere.* Hic ipse epistolam illam quæ Felici tribuebatur, scripserat. IDEM.

Ibid. INGENTIUS. Qui erat decurio Triquensium, & qui fuerat scriba publicus sub duoviratu Alfii Cæciliani. IDEM.

Ibid. PEPENDIT SUB METU. Quæstionem illi & tormenta minatus est proconsul in gestis. *Ælianus proconsul dixit, ad officium apta illum* : item, *proconsul dixit, suspendatur.* IDEM.

Ibid. VITAM FELICIS EPISCOPI SORDIDARE. (Nunc aliter legitur.) Sordidare αὐτὶ sordidum facere : ut sæpè Apollinaris Sidonius. Limpidare est apud Cœlium Aurelianum & Plinium Valerianum, quod isti contrarium. BARTH.

Ibid. FELICEM AUTEM RELIGIOSUM. Hæc sententia in iisdem gestis reperitur. ALBASP.

Ibid. PROBARE POTERIT. *Potuerit.* INCERT.

Ibid. QUOD RELIGIOSISSIMAS SCRIPTURAS PRODIDERIT. OMNIUM ENIM, &c. Francisci Balduini editio secunda, *quòd religiosissimas scripturas tradiderit vel exusserit. Omnium, &c.* IDEM.

Ibid. OMNIUM ENIM INTERROGANTIUM SUPRASCRIPTORUM MANIFESTA EST, NULLAS SCRIPTURAS, &c. (Restitutus est iste locus à nobis ex MSS.) Hîc quoque variat Franciscus Balduinus, *omnium enim interrogatio supra manifesta est, nullas scripturas.* Barthius corrigit : *omnium enim interrogationum manus testata est.* Est autem, inquit, sententia Proconsularis. Non me-hercules infeliciter ille; sed possit etiam legendum videri, *omnium enim interrogatorum S. S. manifestum est.* Aut scripsit fortè Optatus : *omnium enim interrogatorum S. S. testimonio manifestum est.* Vocem unam aut alteram excidisse oscitantiâ librariorum, sæpè in lectione auctorum conquerimur. IDEM.

Ibid. OMNIUM ENIM INTERROGATIO, &c. Interrogatio hoc loco pro totâ actione quæ responsa scilicèt includit, accipienda est. Non enim propriè & strictè interrogatio judicis, sive cognitoris, sed responsa testium, aut reorum, rem faciunt manifestam. Unde & hîc paulò antè hæc proconsulis sententia interrogatorum responsa subsecuta dicitur. Huc pertinet quod Tertullianus de resurr. car. cap. 48. quod 1. Pet. 3. ἐπερώτημα interpretatus est, responsionem, his verbis : *anima enim non lavatione, sed responsione sancitur* ; ut jam olim à docto interprete animadversum est. M. CAS.

Pag.24. CONSCIENTIAM ACCOMMODAVERIT. Epistolam illam neque scribi jussit, neque consensum attulit, ut de areis martyrum codices sumerentur. ALBASP.

Ibid. SED ETIAM OMNIS SCRIPTURA MEMORATA, &c. Quam non semper acquiescendum sit, aut scriptorum codicum, quibus fretus secundam hanc editionem adornavit Balduinus integritati, aut ipsius Balduini judicio, vel hinc conjecturam facies. Cùm in principibus Optati editionibus, *revelata est*, anteà legeretur, Balduinus primum se fuisse, qui *renovata* ex suo manuscripto exemplari restitueret, ipse sibi gratulatur; adeò de veritate correctionis dubitaturum neminem putabat. Atqui per hanc correctionem, quam manca & imperfecta pendeat antecedens periodus; quam ægrè cuiquam sani aut dilucidi ex hac ipsâ possit erui, facilè animadvertet lector intelligens. Contrà; si priorem lectionem retineas, & pro *etiam*, restituas, *ea jam* : *sed ea jam omnis scriptura memorata, &c.* (cujusmodi erratis nihil in omni scripturâ proclivius) : omnia tunc optimè cohærebunt; ut nihil planius aut liquidius esse possit. M. CAS.

Ibid. EPISTOLIS COMMEMORATIS AUT LECTIS REVELATA EST. Fr. Balduinus ex MS. *renovata.* INCERT.

Ibid. FRUSTRA ESSE INVENTUM. *Inventum* pro *invectum* hîc esse, vix monendum putarem, nisi pariter in hoc eodem verbo errarent omnes quas vidi editiones. Ut sequentia autem latina sint & congrua, nova periodus inchoanda est ab illo, *mutans* ; & quæ sequuntur commodè connectenda, ut hîc sunt, non ut in aliis editionibus. Quamquàm ut *mutans* pro *mutantem*, hîc ponatur, si id affirmarem, non adeò miraretur, qui solœcismos id genus apud unum Luciferum Calaritanum, qui nostro hoc antiquior (ut alios taceam) non uno loco observaverit. Quo concesso, quàm meliùs à *clausisti* sententia sequens inchoetur, nemo non videt. Victor etiam non multò meliùs lib. 2. *Strenuum atque doctissimum virum incendio concremavit, asti-*

mans tali exemplo timorem incutiens, reliquos eli-surum, & lib. 3. juvenum, senum, puerorum, vel etiam pusillarum agmine simul & funere, ubi potuerunt, quomodò potuerunt, quomodò poterant, passim diffundebantur, circumeuntes oppida, vicos, vel singulas urbes. M. CAS.

Ibid. NEC TRADITORIBUS PARERE VOLUISTI. Tu es hæres traditorum, undè magis miror quòd Catholicis, quos traditores dicis, nolis parere. ALBASP.

Ibid. NEC TRADITORIBUS PARERE VOLUISTI. Cùm pauca retrò verba & mutatas personas & translata à Parmeniano crimina queratur Optatus ad explendam sententiam, pro duplici *nec*, duplex *nos*, puto legendum esse: *nos schismaticis, nos traditoribus, &c.* Dixit autem *parere*, pro, *partes fingere* vel *pronuntiare*, qualia apud magnum poëtam, in illis iterùm:

Inutilis nota pro restitutione.

. . . . *quis humum florentibus herbis,*
Spargeret? &c.

Spargeret pro *aspersam caneret*. Et in illis iterùm:

Tùm Phaëtontiadas musco circumdat amaræ
Corticis, atque solo proceras erigit alnos, &c.

Ubi *circumdat* & *erigit*, pro, *circumdatas & erectas* canit, ut à Servio observatum est. Ità Levit. 13. *immundabit & mundabit sacerdos:* & Jerem. 1. 20. *Ecce constitui te hodiè super gentes & super regna, ut evellas ac destruas, &c.* Sed & Hebr. 7. 3. ἀπάτωρ, ἀμήτωρ, ἀγενεαλόγητος. Syrus interpres: דלא אברחי דלא אמה אתכתבו בשרבתא *cujus neque pater, neque mater scripti sunt in progenie* seu *genealogiâ:* quasi illud ἀγενεαλόγητος ad præcedentium modò verborum explicationem additum esset. Ità apud Aristotelem ii dicuntur γεννᾶν τὸν οὐρανόν, qui scribebant cœlum esse genitum sive creatum ut ad Persii, *si quibus aut procnes, &c.* à b. m. parente observatum est. Addi & illud potest, quo verisimilior fiat hæc conjectura, Parmenianum, ut ex superioribus satis liquet, Optati parentes accusandos, non suos excusandos suscepisse; ut cui nimirùm genuini partûs, ne controversia quidem hactenùs mota fuerat, adeòque parentes suos hac defensione non egere putabat, ut quæcumque contra traditores in genere, *nullis certis personis aut nominibus* debaccharetur, ea omnia ad Optati majores, aut antecessores pertinere præsumeret, ut testatur hîc noster. Sed vir doctus & acutus, qui me fortè pro nostrâ necessitudine cùm hæc Londini excuderentur, Cantuariam inviserat, pro *parere* legendum conjiciebat, *parcere*; ut nullâ aliâ correctione sit opus. Cui ut planè assentiri nondùm possim, ità fateor ejus conjecturam mihi adeò placuisse, ut lectori nollem invidere. M. CAS.

ANNOTATIONES VARIORUM

IN LIBRUM II. S. OPTATI.

Pag. 25. CUJUS SANCTITAS DE SACRAMENTIS. Docebant Donatistæ sacramenta vim suam à sanctitate personarum à quibus

A conferebantur accipere; quod superbum & arrogans videbatur Catholicis: eò alludit Optatus, cùm ait Ecclesiam sanctam esse; non ex superbiâ episcoporum, sed per sacramenta, quæ ex sese & ex opere operato, ut aïunt, sanctos efficiunt fideles. ALBASP.

EAM TU FRATER PARMENIANE APUD VOS SOLOS ESSE &c. Lego cum interrogatione *dixisti?* id est, sustinuisti dicere? eò dementiæ devenisti ut diceres? nisi fortè illud Ibid.

B sit; &c. Quæ sequuntur etiam ab illis, *ergò ut*, continuatâ per aliquot periodos interrogatione suaviora multò sunt & ἐμφαντικώτερα. Vehementiorem enim faciunt orationem, quàm vehementem hîc esse ratio postulat. Leges igitur: *ergò ut in particulâ Africæ, in angulo parvæ regionis apud vos esse possit, apud nos in aliâ parte Africæ non erit? in Hispaniis, in Galliâ, in Italiâ, ubi vos non estis, non erit?* &c. Si quis malit per Sarcasmum sine interrogatione, non repugno; etsi

C illud magis probo. M. CAS.

UBI ERGÒ PROPRIETAS CATHOLICI NOMINIS. Quomodò Ecclesia erit catholica si eam ab omnibus illis provinciis expellas, & intra fines tam exiguos concludas? ALBASP. Pag. 26.

CUM INDE DICTA SIT CATHOLICA QUOD SIT RATIONABILIS, &c. Nihil magis contra mentem Optati, ut de re ipsâ nihil dicam, dici poterat, quàm quod Ibid.

D à Balduino hîc affertur, Ecclesiam ideò dici ab Optato *rationabilem*, quòd non tam oculis cernatur, quàm ratione, hoc est, mente & intellectu comprehendatur. Ubicumque tandem habeat, certè locum hîc habere non potest hæc interpretatio: ut illud taceam, quod aliud est, *rationabilis* & *rationalis* aliud quæ hac interpretatione temerè confunduntur. Prætereà quis non videt argumentum hîc ab Optato, ab ipsâ vi vocis & etymologiâ nominis Catholici duci?

E At per omnes grammaticos & linguarum peritos quisquam unquàm fuit, qui Catholicam inde dici putaret, *quòd rationabilis esset & ubique diffusa? Rationabilis* illud quod attinet, non ignoro in veteri glossàrio καθολικοὶ verti *rationales*, & optimè verti, quod tamen nihil huc omninò facere fatebuntur, qui, qui *rationales* aut *Catholici* dicantur in jure, & apud veteres aliquot, usumque appellationis utriusque apud antiquos non ignorant. Utrùm tamen Optato hæc erran-

F di causa fuerit, haud facilè dixerim. Illum certè ità planè credidisse: *Catholicam, dici, quasi rationabilem, & ubique diffusam*, confidenter assero. Tanta erat & tam catholica linguæ Græcæ imperitia, ut passim etiam, qui alioqui doctissimi, in similes errores inciderent. Possemus nos certissimis hoc argumentis demonstrare, si quemquam esse putaremus, qui quidem in antiquorum lectione versatus sit, qui de eo dubitaret. Ne longè igitur argumenta quæramus, quis non

G æquè mirerur istam Catholici nominis derivationem, *omnium obediens*, sive *ubique unum?* quod tamen à Paciano disertis verbis affirmari, qui mihi non credit, ipsum audiat ad Sempronianum epist. 1. *Etsi reddenda postremò Catholici vocabuli ratio est, & exprimenda de Græco, inter-*

pretatione Romanâ Catholicus, ubi unum, *vel ut doctiores putant*, obedientia omnium, *nuncupatur, mandatorum scilicet Dei. Undè Apost.* Si in omnibus obedientes estis, &c. mox, *sed & si catholicus*. ubique unum est, *ut superiores putant*, *&c.* Et tamen Pacianus is est, qui neque antiquitate, (aliquot etiam annis prior,) neque doctrinâ cedit Optato. Age, in coll. Carthag. cùm omnes ferè convenissent episcopi Africani, & ex omnibus delecti essent doctissimi, qui cæterorum omnium nomine causam susciperent; quid illi tandem de nomine *Catholico* definiunt? *Catholicum* esse à Catholon: Catholon autem dici quod *secundum totum sit*. Propiùs ad verba fateor, si per se singula spectentur; verum enim est, τὸ καθόλου à quo καθολικὸς, esse à κατὰ & ὅλον; ad vim autem & veram significationem quam conjuncta habent, haud multò propiùs, quàm quod ab Optato affertur. Idem tamen, etiam Augustinus ingerit, ac tuetur contra literas Petiliani lib. 2. c. 38. Neque dubium illud *rationale* ex vestigiis quibusdam, τῶ κατὰ & λόγος, quæ in voce, καθολικὸς promanasse: an etiam in ultimâ syllabâ aliquid à χέω, repetendum somniaverint, undè illud *diffusa* viderint ipsi. Mihi fit magis verisimile duas diversas etymologias, aut diversorum potiùs somnia & hallucinationes, ne dicam deliria, hîc Optatum conjungere & confundere. Non mirum autem si Optato hæc somnia placuerint, & se facilè probaverint. Cùm enim Ecclesiæ catholicæ contraria sint hæresis & schisma, quorum illam error, hoc autem separatio propriè facit, ut Hieronymus & Augustinus pridem distinxere (quò & illa pertinent suprà) *Catholicam facit simplex, & verus intellectus intelligere, &c. heretici verò veritatis exules, impiis sensibus depravati, &c.* duplici hac *Catholici* nominis proprietate, ab hæresi & à schismate pariter asseritur. Ab hæresis errore, quòd sit *rationabilis*, id est, *rationi & veritati consonans*, quo sensu *rationabile* passim apud Ecclesiasticos repeties. A schismatis autem *separatione*, & superbâ illâ Ecclesiæ ad unum aliquem angulum (quod modò Donatistis objiciebat Optatus:) restrictione, quòd *ubique sit diffusa*. Atque hæc nos eò pluribus, ne quis posteà novis conjecturis sit locus. Video enim viros doctos hunc Optati locum variè, quà correctionibus, quà interpretationibus sollicitasse. Sanè & nobis aliquandò *nationalis* probabatur; sed meritò id respuimus. Si quidquam mutandum, id multò priùs esset, ut pro *rationabilis & ubiquè* scriberemus *rationabiliter ubique:* quo verbo non Optatus modò postremo libro, sed & Cyprianus, aut qui scripsit *de singularitate Clericorum*, inter opera Cypriani, Augustinus, Salvianus, Victor Uticensis, aliique sunt usi. Sed omninò nihil mutandum. M. Cas.

Ibid. Rationabilis. Quæ eamdem fidei regulam ubique teneat & profiteatur: hæc hujusce verbi *rationabilis* videtur esse significatio. Albasp.

Ibid. Quid tantæ pietati obstare contenditis. Ne quem in Deo Opt. Max. *pietatis* offendat vocabulum, secundum, pro *clementiâ* id multis auctoribus usurpatum. Claudianus:

Sit pius imprimis; nam cùm vincamur in omni
Munere, sola Deos æquat clementia nobis.

Dracontius:

Magna Dei pietas, semper qui temperat iram.

Bart.

Quid mendacem videre vultis Spiritum sanctum. Legendum quis conjectet *videri*; sed hoc ex nefandissimo Donatistarum voto non mutandum. Pari phrasi Martialis: Pag. 27. Ita reperitur ex MSS.

Pendentem volo Zoilum videre. Idem.

Vocata est ergò. *Vocare* hîc accipe, ut Matth. 9. 13. *Non veni vocare justos, sed peccatores.* Nam & *terra* & *caro*, sunt hîc metaphoricæ. Etiam *creationis* verbum mox usurpatum, ad spiritualem regenerationem pertinet. Nam ut de primâ illâ hominis è limo terræ creatione, hîc agat quod verba primâ facie videntur innuere, præcedentibus verbis accommodari nullo modo potest. Aït igitur vocatos esse gentiles, &c. Sicut legitur, id est, quemadmodùm prædictum fuerat; vel ut ex historiâ propagati per gentes Evangelii, quam sacri N. T. scriptores contexuerunt, latiùs patet. Mer. Cas. Ibid.

Pagani extralegales. Nobis ex leges. Incert. Ibid.

Extralegales. Extra legem Christi. Albasp. Ibid.

Ecclesia quæ in lege est. *Lege*, id est, *fœdere*, & extra legales, qui fœdere exclusi sunt. Unde & in collat. Carthagin. 371. 373. *legalia* vocantur *documenta*, sive testimonia, quæ tamen è N. T. proferuntur. Apud Cyprianum quoque *Evangelii legem* est alicubi. Hujus locutionis ignoratio doctissimum Balduinum in magnum errorem induxit. Nam quod Optatus lib. 1. *Hæc enim nostra vox est, qui in Trinitate baptismatis unionem defendimus: non pro vobis, qui baptisma in cujus imagine sunt illa duo, audaciter, & quod contra leges est, iteratis.* Id Balduinus de legibus imperatorum accipiens, multùm se torquet, ut inveniat, quas imperatorum leges, Optatus intelligere potuerit. Atqui vel sequentes lineæ, *quamvis & vos ipsi non negetis, quia non debet iterari, quod semel jussum est fieri* παλινδρόμητα, & decantatissima illa: *qui semel lotus est, non habet necessitatem iterùm lavandi*, quibus se potissimùm illorum temporum martyres armare consueverant contra vim & importunitatem hæreticorum rebaptizare volentium, quæque ab ipso Optato lib. 5. multis tractantur, revocare ipsi in memoriam debuerunt, sed ut ad illa Optatum respexisse, ac isto *semel* allusisse intelligeret. *Quod contra leges est*, igitur, id est, quod contra scripturas & evangelica præcepta. *Semel* illud ità explicat & lib. 5. *de hoc lavacro dixit:* qui semel lotus est, non habet iterùm necessitatem lavandi. *Qui* semel *dixit, prohibuit iterùm fieri.* Sed & propriè ac peculiariter, *leges baptismatis* ab Optato nuncupatas, eodem lib. 5. repetias, quæ & *præcepta* ab illo repetuntur. Vide, lector, quantùm sit in verbis vel minimis rectè expensis & intellectis, tantùm certè sani cujusque judicio, ut qui hæc negligunt & fastidiunt, ut hodie multi, qui soli sibi sapere videntur, vel optimos quosque veteres scripto-

res fastidiant necesse sit; vel si legant, tantùm A ex illorum lectione proficiant, quantùm si nunquàm vidissent. M. CAS.

Ibid. QUINQUE DOTES. Cathedra, missio, annulus, sacerdotium, & similia. ALBASP.

Ibid. CATHEDRA EST PRIMA. Potestas clavium, & missio est prima. IDEM.

Ibid. CONJUNGI ALTERA DOS NON POTERIT, QUI EST ANNULUS. Meritò suspicari hoc loci possumus *annuli* vocem in mendo decumbere: ità ut reponendum sit *angelus*: B nam antè cùm de secundâ dote loquitur Optatus, ità scriptum exstat, & quidem allusione factâ ad septem angelos, de quibus D. Joannes Theologus Apocalyp. cap. 1. Ex quibus suspicari aliquis possit *angelus* legendum esse. Nos tamen nil temerè mutari volumus. BART.

Ità etiam restitutum ex MSS.

Ibid. QUI EST ANNULUS. Per annulum, ni fallor, intelligit potestatem dandi Spiritum sanctum, vel ipsummet Spiritum sanctum. Tertullianus de pudicitiâ: *recuperabit igitur & apo-* C *stata vestem priorem, indumentum Spiritûs sancti & annulum denuo signaculum lavacri, & rursùs illi mactabitur Christus.* Item: *annulum quoque accepit tùm primum, quo fidei pactionem interrogatus obsignat, atque ità exindè opimitate dominici corporis vescitur, Eucharistiâ scilicèt.* Annulus igitur inter utrumque baptismi & Eucharistiæ sacramentum concedebatur: undè patet de confirmatione posse explicari, quâ ante Eucharistiam Neophyti perficiebantur. Porrò, non D benè suspicantur quidam pro *annulo* legendum esse *angelum*: nam annulus est dos, non angelus. ALBASP.

Post restitutionem inutilis nota.

Pag. 28. QUI ET UBI PRIOR CATHEDRA. Videndum est cui primò potestas, missio, & sacerdotium concessum mandatumque sit. IDEM.

Ibid. IN URBE ROMA. Romæ igitur sedit qui primus cathedram obtinuit. IDEM.

Ibid. PETRO PRIMO. Docet Christum D. Petro primam cathedram & primam missionem E concessisse: hoc est, cum Ecclesiæ & omnibus sacerdotiis præfecisse. IDEM.

Ibid. CATHEDRAM EPISCOPALEM. Primam missionem: omnem potestatem à quâ cæteræ deducerentur. IDEM.

Ibid. OMNIUM APOSTOLORUM CAPUT. Est caput Apostolorum, ex Optato, quia primam habuit cathedram suam ex quâ cæteri potestatem & cathedram acceperunt. IDEM.

Ibid. APOSTOLORUM CAPUT PETRUS: F UNDE ET CEPHAS APPELLATUS EST. Suspicatur Fr. Balduinus hæc verba, *undè & Cephas appellatus est*, esse ineptæ alicujus glossæ ad marginem temerè adscriptæ, & deindè abs librariis contextui insertæ. Certè Optatus lib. 7. simpliciter aït Petrum fuisse caput Apostolorum; neque prætereà quidquam adjicit. INCERT.

Ibid. IN QUA UNA CATHEDRA. Habet pontifex Christi cathedram; & ea cathedra una, G non multiplex; quapropter ut quis eam habeat, oportet ut eam à pontifice, cui prima ea est tradita, accipiat; hæc est Optati doctrina. ALBASP.

Ibid. UNITAS AB OMNIBUS. Hoc est, ut omnes adhærerent summo pontifici; servare enim unitatem in primâ illâ cathedrâ est ab illâ cathedrâ originem ducere & sacerdotium accipere. Nota loquendi formulam, servare unitatem in cathedrâ summi pontificis, quibus satis liquet Optatum credidisse & docuisse, primam cathedram, potestatem, missionem, quæ verba apud eum sunt synonyma, Romanam esse, eamque summum pontificem occupare; ab eâ cæteras vim suam & potestatem accipere debere, in eâ & cum eâ omnibus adhærendum esse, & qui cum eâ non communicarent schismaticos esse: nam Optatus ex his & ex consequentibus missionis & potestatis suæ rationem reddit, eamque non alio argumento probat, nisi quòd cum summo pontifice conjunctus esset. IDEM.

SINGULAS. Ergò cæterorum Apostolorum cathedræ non erant primæ neque singulæ, sed erant cathedræ à cathedrâ illâ unâ quam Romæ Christus constituerat propagatæ & genitæ. IDEM. Ibid.

UT JAM SCHISMATICUS. Ut esset schismaticus qui suam cathedram ab illâ unâ & primâ non accepisset, atque peccator qui sine pontificis missione cathedram sibi arrogaret. IDEM. Ibid.

SINGULAREM CATHEDRAM. Nota, singularitatem cathedræ; quàm malè antiquis illis conveniret cum hæreticis nostris, qui singularitatem non agnoscunt. IDEM. Ibid.

ERGÒ CATHEDRA UNICA. Ex eo quòd cæteri Apostoli non haberent singulares cathedras concludit unicam esse cathedram, & eam Romæ esse. IDEM. Ibid.

SEDIT PRIOR PETRUS. Primus ex pontificibus sedit. IDEM. Ibid.

CUI SUCCESSIT LINUS. Probavit primò unitatem ac singularitatem cathedræ Christi. Secundò, eam Romæ institutam fuisse. Tertiò, D. Petrum primò eam occupasse. Quartò, Apostolorum cathedras ab eâ manasse. Quintò, illam cathedram quæ Petro tradita esset ad Siricium & Damasum usque, per seriem pontificum maximorum pervenisse. IDEM. Ibid.

LIBERIO FELIX, FELICI DAMASUS. Scias, lector, absentem me fuisse, cùm hæc excuderentur, atque non solùm imprudente & invito me, sed & contra fidem exemplaris typographo à me traditi & omnium Optati editionum, *Felicis* nomen ab aliquo huc intrusum esse. Nam ut illud aliis disputandum relinquam, an *hîc Felix* legitimus unquàm Papa fuerit; cùm Optatus non tam Romanorum Paparum nomina quàm successiones hîc instituat. Quàm ridiculum Liberio successorem dare Felicem, qui non modò Felici supervixit; sed & pontificiâ sede, illo mortuo, diu potitus est. Quare & Augustinus epist. 165. ubi simili occasione Romanos pontifices commemorat, etsi non in omnibus cum Optato conveniat, hujus tamen Felicis nec ipse meminit. Ne tale quid in sequentibus admitteretur, à viro doctissimo qui hanc provinciam prorsùs in me amore rogatus haud illubenter suscepit, diligenter cautum est. Quod ideò moneo, ne & alia quoque immeritò suspecta habeas. M. CAS. Ibid.

Deest in editione nostrâ.

DAMASO.

Ibid. DAMASO. (Romano episcopo) *Successit Siricius, hodie qui noster est socius ; cum quo nobis totus orbis commercio formatarum in unà communionis societate concordat.* Hic locus satis affectus est difficulter ; legendum suspicamur, *cum quo nobis totius orbis commercio formatæ, uti in unà communionis societate concordat.* Videat lector, an quid extundi sententiæ verbisque Afri nostri aptiùs omninò possit. BARTH.

Ibid. DAMASO SIRICIUS HODIE. Fr. Balduinus scribit sibi hæc videri non Optati B esse, sed alicujus paulò post eum scriptoris. Nam constat Optatum scripsisse hos libros circà annum 370. Siricium verò illum non fuisse creatum episcopum ante annum 383. &c. Vide ejus doctissimas annotationes b. ubi de formatis quædam edecumata iuvenies. ALBASP.

Ibid. QUI NOSTER EST SOCIUS. Hoc nomen non est nomen dignitatis, sed societatis : quemadmodùm enim reges & principes qui cum mercatoribus ineunt societatem, ac mercaturas C faciunt, ratione illius societatis dicuntur socii mercatorum ; ità ratione societatis & communionis Ecclesiasticæ quam episcopi habent cum summo pontifice, dicuntur ejus socii, quamvis dignitate & potestate longè sint inferiores. ID.

Ibid. TOTUS ORBIS. Totius Ecclesiæ una debet esse communio : & quemadmodùm Ecclesia quæ per totum orbem est diffusa, unum constituit corpus ; ità omnes illius corporis partes inter se semper communicare debent : hoc au- D tem olim per episcoporum communionem cum summó pontifice fiebat ; nam omnes olim fidelès cum suis pastoribus in missæ sacrificio communicabant ; pastores autem cum suis episcopis, aut ratione missionis, aut per Eulogias quæ ad eos mittebantur, aut per archidiaconos, aut denique in synodis communionem celebrabant. Episcopi denique per litteras communicatorias cum summo pontifice habebant communionem. Et ità omnes fideles eâdem communione fruebantur ; E hoc docet Optatus hoc loco. IDEM.

Ibid. COMMERCIO FORMATARUM. Absentes per formatas communicabant : de quibus litteris scripsit Bernardinus Ferrarius. Igitur ut staret communio, atque ut omnes corporis Christi partes inter se communicarent, omnes episcopi singulis annis ; aut etiam sæpiùs litteras communicatorias ad pontificem mittebant, ut plebis sibi creditæ cum Christo communionem foverent : D. Augustinus contra Cresconium li F bro 3. capite 34. *Quod hinc maximè credibile est, quòd ad Carthaginis episcopum Romano prætermisso nunquàm Orientalis Catholica scriberet, ubi saltem vester scribi debuit quem soletis Romam paucis vestris mittere ex Africâ.* Illud literarum commercium poterat frequentari inter cæteros episcopos ; nam Carthaginensis episcopus poterat formatam dirigere & scribere ad Cæsareæ episcopum ; sed prætermisso episcopo Romano non poterat, hoc est, ab episcopo Romano debuerat G discere antequàm scriberet, quis esset legitimus Cæsareæ episcopus, & tùm demùm ad eum scribere : deindè non erat necesse, ut episcopi mutuas sibi litteras scriberent ut communio inter eos celebraretur ; nam cùm omnes cum summo A pontifice communicarent, per illam communionem omnes etiam inter se communicabant. ID.

COMMERCIO FORMATARUM. De formatis post tot viros doctos, qui hoc argumentum fusè tractarunt, non est quod nos hîc quidquam. Res nota est : neque nobis alios transcribere hic animus. M. CAS. Ibid.

VESTRÆ CATHEDRÆ. Suæ rationem & originem edidisse videtur Optatus, quandò Parmenianum ad id faciendum invitet & com- B pellat : hoc autem fecit Optatus docendo se cum summo pontifice communionem habere & participare cum primâ illâ cathedrâ quæ una est. Itaque ex summi pontificis communione duo possunt deduci ; episcopum schismaticum non esse ; unâque & legitimâ cum uti potestate & missione. ALBASP. Ibid.

SED ET HABERE VOS IN URBE ROMA. Quòd scirent Donatistæ sine pontificis Romani communione Ecclesiam se habere, & C in eâ esse non posse, atque ab ejus communione ut hæretici separati essent ; ideò episcopum ex suis Romam mittebant, ut possent dicere se Romæ habere episcopum, & cum episcopo Romano se communionem habere. Hoc patet ex hoc loco & ex collatione Carthaginis in quâ volebant pseudo-episcopum suum Romanum interesse, quæ res vehementer deberet hæreticos nostros commovere, qui pontificis auctoritatem minuere conantur : cæterùm nota verbum illud D *partem habere*, hoc est, communionem habere : cùm enim in missione ordinamus, dicimus *partem cum iis habituros*, pollicemur eos habituros communionem cum iis omnibus qui benè ministraverunt ab initio. IDEM. Pag. 29.

RAMUS EST VESTRI ERRORIS. Hoc est, ille pseudo-episcopus quem Romæ constituistis, est ramus productus ex trunco erroris vestri & schismatis, quod est in Africâ ; non est radix, sed ramus. Atqui episcopi Roma- E ni non sunt missi ab aliquo, non sunt rami, sed sunt radix : cæteri ab eo manant & originem ducunt, illi à nullo oriuntur. IDEM. Ibid.

MACROBIUS. Ille qui tunc pro Donatistis Romæ agebat. IDEM. Ibid.

UBI ILLIC SEDEAT. Quam auctoritatem habeat, & à quo accepit. IDEM. Ibid.

IN CATHEDRA PETRI. Cùm Siricius in Petri cathedrâ sederet, necesse erat ut aliam occuparet Macrobius. IDEM. Ibid.

F SI VEL OCULIS NOVIT. Neque oculis novit altare, ubi Petrus obtulit ; neque Ecclesiam ubi fidelibus præfuit, & in quâ apostolatum exercuit. IDEM. Ibid.

AD CUJUS MEMORIAM. Ad Petri memoriam : hoc loco accipit memoriam pro reliquiis D. Petri ad quas non audebat accedere Macrobius, & cum iis communicare, quia erat schismaticus. Omnes olim episcopi cum decessoribus suis communionem agebant, quia cum G eis una eademque persona & corpus censebantur, & quia etiam corpus Christi non solùm constat ex membris quæ videmur, sed ex iis etiam quæ in pace recesserunt : quapropter ut perfecta esset communio, & ut concinnata à primo episcopo qui in eâ sede sederet, videretur ; Ibid.

Zz

cum omnibus episcopis mortuis communionem faciebant: hoc autem fiebat multis modis, vel missas super eorum reliquias celebrando, vel eas deosculando, vel eorum nomina inter sacra è diptychis efferendo. Ut ergò Optatus ostendat Macrobium non esse legitimum Romanæ Ecclesiæ episcopum, atque adeò Petro non communicare, dicit eum ad ejus reliquias non accessisse. ID.

Ibid. CONTRA APOSTOLUM FACIENS, QUI AIT, MEMORIIS SANCTORUM &c. Rom. 12. 13. quo loco μνείαις pro χρείαις ab antiquis nonnullis est lectum. Balduinus ad hunc locum notavit, & plura Lucas Brugensis, in notis ad N. T. Alb. ubicumque *memorias* reperit, *reliquias* interpretandum putat; cùm tamen ex antiquissimis qui lectionis illius meminerunt, quidam pro *recordatione* acceperint, sed neque apud aliós *memoria* idem quod *reliquia*. Erigebantur enim *memoriæ*, *reliquiæ* condebantur. Erigebantur autem vel templa, vel altaria, in quibus, si quas sanctorum veras reliquias haberent, condere solebant & asservare. *Memoriæ* igitur sunt templa ut plurimùm, aliquandò tantùm altaria, quæ seorsim & singularia sæpè extruebantur. Cæterùm Albaspinæus tanti facit hanc lectionem ità à se expositam & enarratam, ut etsi vulgatæ versionis ab omnibus receptam lectionem, *necessitatibus sanctorum communicantes*, planè repudiare non audeat, alteram tamen veteri disciplinæ si reciperetur, magis consentaneam non vereatur pronuntiare. Adeò sordebat homini ex merâ quantus erat, antiquitate composito, quidquid ad veteres, seu veros, seu fictos ab ipso ritus trahere non poterat. Ego verò veteri disciplinæ tam consentaneam esse illam versionem ausim præstare, ut nulla magis esse queat. Undè factum est, ut olim, quoties nihil esset, undè necessitatibus pauperum subveniretur, sanctissima quæque Deo consecrata vasa, vela, quævis alia, conflare, constringere, distrahere, nulla religio esset, quo sanctissimo huic præcepto quoquo modo satisfieret. Id sæpè à veteribus Ecclesiæ præsulibus, viris veræ & antiquæ pietatis, etsi interdùm non sine invidiâ, majori tamen semper cum laude factitatum esse testes illorum temporum historiæ. Sed ne notæ nimiùm crescant, deinceps mihi, nisi fortassè in perquam paucis, planè omittendus Albaspinæus. Illud etiam lectorem rogatum velim, ut si quid occurret obscurius à me prætermissum, ne priùs mihi vitio vertat, quàm Balduinum consuluerit, apud quem spero repertum iri quidquid in his notis desiderabitur. M.C.

Ibid. MEMORIIS SANCTORUM COMMUNICANTES. Hunc ad Romanos locum de reliquiis & de memoriis sanctorum, non de necessitatibus explicat cum Hilario, Rufino & Ambrosio, quæ lectio magis consentanea esset veteri disciplinæ. ALBASP.

Ibid. PRÆSENTES SUNT IBI DUORUM MEMORIÆ APOSTOLORUM. Reliquiæ D. Petri & Pauli erant Romæ tempore Optati. IDEM.

Ibid. INGREDI POTUIT. Ad locum & ad sacellum ubi illæ reliquiæ quiescebant & colebantur. IDEM.

Ibid. ITA UT OBTULERIT. Ità ut sacrificium missæ obtulerit super ejusmodi reliquias: quare cùm sacrificium non potuerit offerre super reliquias D. Petri, cum eo non communicat: & rursùs quia non communicat cum D. Petro, non sedet in cathedrâ Petri: & si non sedet in cathedrâ, nullam vos cum Romano pontifice communionem habetis, & ità cathedræ vestræ originem non potestis reddere. Cæterùm nota ex Optati doctrinâ, cæteros quidem episcopos suæ cathedræ rationem reddere ex communione quam habent cum summo pontifice, pontifices autem maximos suæ rationem non petere ex communione cum cæteris episcopis, sed ex communione quam habent aut habere debent cum reliquiis D. Petri & cum ipsomet D. Petro: hoc nota. IDEM.

Ibid. VICTOR GARBIENSIS. Primus qui Romam missus est à Donatistis, ut illic pseudo-apostolatum exerceret. IDEM.

Ibid. AD PAUCOS ERRATICOS. Ad paucos Donatistas qui Romæ erant sine pastore & sine Ecclesiâ, qui cum aliis non colligebant, nec synaxim faciebant: qui enim non colligit cum episcopo, spargit & est erraticus. IDEM.

Ibid. QUID EST HOC QUOD PARS VESTRA IN URBE ROMA, &c. Scimus *totos* pro omni hîc & generis & melioris notæ scriptoribus vel Servio doctore poni. Tamen hoc verum non est totos Afros sibi successisse in schismaticâ Donatistarum cathedrâ apud urbem historiis alibi demonstrabimus. Et minùs hæc vox ad Afros & peregrinos simul hoc loci facit. Quare necessariam adhuc ego arbitrer correctionem. *Tot jam Afri & peregrini.* BARTH.

Ibid. EPISCOPUM CIVEM. Episcopi olim debebant esse cives illius loci in quo ordinabantur, ut ejus mores & vita à civibus quibus præficiebantur & à quibus nominabantur cognosceretur. At contra hancce disciplinam omnes episcopi Donatistæ qui erant Romæ, Africæ peregrini erant: quo manifestum fiebat eos non electos, sed factione obrepsisse. ALBASP.

Ibid. PEREGRINUS. Is olim censebatur peregrinus, qui non erat natus in illo loco in quo ordinabatur quamvis multos annos ibidem immoratus esset: hoc patet ex epistolâ Epiphanii ad Joannem Antiochenum. Cæterùm, ex antiquâ disciplinâ peregrinus sine necessitate non debebat ordinari. IDEM.

Ibid. QUID EST QUOD TOTI AFRI ET PEREGRINI IN ILLA CIVITATE SIBI SUCCESSISSE NOSCUNTUR? Corrigit Barthius, *quod tot jam Afri, &c.* necessariâ, uti aït, correctione. Sed nihil temerè mutandum videtur. *Toti Afri*, locutio Afris usitata, & inter cæteros, Apuleio. Vide nostrum pag. 50. v. 31. & alibi. INCERT.

Ibid. INTEREA VICTOR GARBIENSIS UT HINC PRIOR MITTERETUR. Tò *mitteretur* reperimus, turbat ordinem orationis & intricatam reddit, si continuâ serie legas ad secundum illud *mitteretur*. Possis tamen ità accipere: intereà quòd primus Victor Garbiensis hinc missus sit, non dicam consulto consilio factum, ut tanquàm *lapis in fon-*

tem, quia revera nihil tale consecutum est; sed nimirum, *quia quibusdam Afris, &c.* sublata nempe τὸ περιττεύειν punctoque post τὸ *perturbare* geminato. Utcumque tamen legas, non abhorret ab Optati stylo; neque operæ erit nos in his & similibus deinceps immorari. M. Cas.

Ibid. Lapis in fontem. Ecclesia est fons, ejus puritas ab hæreticis turbatur. Albasp.

Ibid. Urbica. Romana: Urbis Romæ. Id.

Ibid. Qui illos colligeret. Episcopum qui sacra faceret & qui eos per synaxim cum Christo colligeret & communicare faceret: colligere enim in antiquis significat sacrificare, & collecta sacrificium. Idem.

Ibid. Filius sine patre. Sine ordinatione, sine decessore, ex seipso ibi natus, nemini succedens, à nemine Romæ ordinatus. Cæterùm episcopi parens is censetur qui episcopo manus imponit. Idem.

Ibid. Tiro sine principe. Qui ordinantur episcopi tirones & discipuli censentur eorum à quibus ordinantur; cùm autem Victor Romæ non ordinatus, sed missus fuisset ex Africâ, erat tiro & discipulus sine magistro. Idem.

Ibid. Sequens sine antecedente. D. Cypr. l. 1. epistolâ 6. *Novatianus in Ecclesiâ non est, nec episcopus computari potest, quia evangelicâ & apostolicâ traditione contemptâ, nemini succedens à se ipso ordinatus est.* Idem.

Ibid. Hospes sine hospitio. Alludit ad illud, *jam non advenæ, sed hospites*: docetque Victorem quamvis esset Christi hospes, hospitium tamen Romæ non habuisse. Idem.

Pag. 30. Quadraginta et quod excurrit. Plures erant Romæ basilicæ in quibus populus colligebatur. Idem.

Ibid. Ubi colligerent. Ubi sacrificarent & synaxim facerent. Idem.

Ibid. Sic speluncam quandam foras a civitate, &c. Quod est vel quale ipsum hoc tempus? Sodes, judice me, lector, utere & repone *ubi pro tempore*: *possent* quidem ἀντὶ *potuissent*, usus vulgatis latinitatis poscebat; sed Optatus, qui fortassè penitiùs norat, secutus est morem modumque loquendi usitatum bonis scriptoribus, quem *mutationem temporum in verbis*, licet nobis indigitare, à Diomede Grammatices lib. 2. inter species solœcismi relatum. Sic idem Optatus *potuisset* pro *potuerit* usurpat; *facerent* pro *fecissent*; *intraverat* pro *intravisset*, &c. Hæc cui Afrum sapere, aut esse fugienda instar scopuli, ità enim loquuntur solentes grammaticastri, illi parvuli, videntur, ille, me judice, recentium observatorum libros evolvat, habebit quò mutare velit sententiam. Nominatim Laur. Vallam, lib. 3. elegantiar. cap. 48. Barrientum sylvâ annotationum cap. 10. Bernartium ad Papinium majore conatu, quàm effectu illustratum. Val. Acidalium ad Curtium lib. 5. C. Rittershusium ad Ligurinum Gunteri lib. 1. c. 4. Albericum Gentilem ad lib. 1. Maccab. & alios quorum nos nomina nominare nolumus. Barth.

Ibid. Gradibus sepserunt, &c. Gradibus sepire quid sit, non satis capio, nisi quod de gradibus non alienum, quibus fortassè descensus in speluncam. At *muris* aut *cratibus* (quod aliquandò reponendum hîc putavi) *sepire* propriè dicitur. Apponam locum Servii, qui non alienus ab hoc loco. Servius igitur ad illa Virgilii lib. 4. Æneïdos: *Centum aras posuit: Alii*, inquit, *templum dicunt, non solùm quod potest claudi, verum etiam quod palis aut hastis, aut aliquâ tali re & lineis aut loris, aut simili re septum est, quod effatum est.* Ità postrema verba emendat illustris & æternæ memoriæ heros Josephus Scaliger ad Festum pag. 88. cùm anteà legeretur *& factum est.* Quod aït Optatus *ipso tempore*, nihil opus erat Barthianâ emendatione, qui *pro tempore* legit *ipso tempore*, valet *eo* vel *isto*. Ità Optatus ipse lib. 1. *Officialis publicus ipsius temporis*, id est, *ejusdem*. Ità & Victor Utic. lib. 1. *quod ipso gestum est tempore.* Et post aliquot iterùm paginas, *qui paulatim deficientes nunc simul ipsi superstites sunt tres.* Isti, voluit dicere quos deinceps nominat. Dabit veniam æquus lector, si hæc minima interdùm prosequimur. Non enim quod tanti sint ipsa, sed quòd aliorum in his minimis error, tanti ut essent fecerit. M. Cas.

Ità etiam restituimus ex cod. Ms.

Ibid. Ubi ipso tempore conventiculum habere potuissent. Quod est vel quale ipsum hoc tempus? percontatur Barthius, legitque *ubi pro tempore*. *Potuissent* ἀντὶ τοῦ *possent* positum, quod quidem usus linguæ latinæ poscebat, sed Optatus sequutus est modum loquendi, quem *mutationem temporum in verbis* licèt appellare; à Diomede grammatico inter species solœcismi relatum, lib. 2. *Et ne regredi ad meliora potuissent, ipsi sibi schismatis compedes posuerunt.* Arnobius quoque lib. 1. *Ipsa denique hiscere si animantia muta potuissent, si in linguarum nostrarum facilitatem solvi; imo si arbores, glebæ, saxa sensu animata vitali, vocis sonitum quirent & verborum articulos integrare.* Qui locus à doctissimo critico solicitandus non fuit, mutando *potuissent* in *potissent*. Sic *potuissent* usurpat Optatus, pro *potuerit*, pag. 73. *Facerent* pro *fecissent*, alibì; *intraverat* pro *intravisset*; quæ omnia, ut & quod dicit pag. 53. *loquimur* pro *locuti sumus*, ejusdem modi haberi decet, nempè *mutati* nomine *temporis*. Vide & suprà notas ad lib. 1. Incert.

Ibid. Unde Montenses. D. Augustinus de unitate Ecclesiæ, *in paucis Romæ Rupitanis vel Montensibus.* Albasp.

Ibid. Claves salutares. Tertiâ ex Ecclesiæ dotibus, de *annulo* secundâ dote nihil dixit. Idem.

Ibid. Contra cathedram Petri. Contra cathedram Petri militabant Donatistæ, quia dicebant Ecclesiam nusquàm esse nisi penes Donatistas. Idem.

Pag. 31. Super se reverterentur. Redirent ad Ecclesiam. Idem.

Ibid. In via enim ambulatur, non statur. Optatus verba regii vatis sic interpretatur & μακάριος, *beatus, &c. & in viâ peccatorum non stetit.* Qui si quandò ab impiis seductus & abductus, eamdem cum illis viam institit, non perstitit tamen, sed ab incœpto cursu gradum ociùs revocavit, & ad sanam mentem citò rediit &c. Cur autem ità interpretetur

fuerit, si dicamus Optatum ad verba Christi respexisse Matth. 22. 37. 38. M. CAS.

Ibid. VIDEAMUS DE HIS TRIBUS. Docet Deum graviùs puniisse schisma, quàm homicidium aut idololatriam. ALBASP.

Ibid. IN NINIVE CIVITATE HOMINUM, &c. Non hic error Optati proprius. Politissimus Ecclesiasticorum Sulpicius sacræ histor. lib. 1. *Id oppidum*, de Ninive loquitur, *olim ab Assur Sion filio conditum, caput regni Assyriorum fuit: Frequens tum incolarum multitudine alens virorum millia centum & viginti, atque ut in magno populo abundans vitiis.* Atqui non aït scriptura tot omninò esse in urbe, sed tot esse qui dextram à sinistrâ nequiverint discernere. Quod sanè non potest, nisi de valdè pueris intelligi; nisi ad allegoricas interpretationes confugias. Vide Hieronym. & glossas: vide & Drusium. MER. CAS.

Ibid. VIDEAMUS SI ALIQUID TALE CONSECUTI SUNT. *Si airi An.* Val. Flaccus lib. 8.

Oculos longè tenet, aurea si jam
Pellis, & oblatis clarescant atria villis.

INCERT.

Ibid. INFRA MOMENTI SPATIUM, AD TRANSO. &c. *Transglutire* dixit pro *deglutire*. Quomodò Cyprianus (an Tertullianus?) in Genesi poemate, v. 31. & 57. *transvena* pro *advena* utitur. INCERT.

Ibid. INTRA MOMENTI SPATIUM &c. Eleganter hîc ab Optato ad exprimendam rei celeritatem oratio, quæ vocatur ἀσυνδέτως adhibetur, quasi imitatus esset illud Cæsaris, *veni, vidi, vici.* Et sanè haud vulgarem ejus elegantiam, nec minus ingenium, præcipuè cùm quippiam narrat aut describit multa testantur. Utinam par fuisset eruditio. Nam disputante illo plerumque: sed de sancto viro nolo quidquam acerbius; præcipuè cùm temporis quàm hominis infelicitas hæc fuerit. M. CAS.

Ibid. AN QUIA CESSAT. Tertullianus de Patientiâ: *ut sua sibi patientia detrahat; plures enim Dominum idcircò non credunt, quia sæculo iratum tamdiu nesciunt.* ALBASP.

Pag. 19. UT SIT QUOD IMPUTET ET IMITANTIBUS PRIMA PECCATA. τὸ &, non est hîc otiosum, sed magni & elegantis usus. Ut sit, inquit, quod meritò iis imputet, quoque ἀναπολογήτους eos reddat, quicumque peccatores primos tam exemplariter à Deo punitos, porrò sustinent imitari. Quod autem sequitur in eâdem sententiâ; *ad exemplum præsens pœna compressit, secunda judicio reservabit*, cùm nulla commoda sententia ex his effici possit, facilè mihi quemvis accessurum puto, per quem levi ac nullâ propè litterarum mutatione corrigendum esse, *ad exemplum præsens pœna cùm præcessit, secundam judicio reservabit*, vel, *secunda judicio reservabitur.* Cùm inquit, *pœna præsens*, id est in hoc seculo exacta publicè & in omnium conspectu, ad exemplum; postquàm hæc pœna jam præcessit, non mirum est, si Deus similes pœnas ab omnibus schismaticis non exigat, cùm secundam & quæcumque posteà debebuntur eo nomine peccatoribus pœnæ, omnes eas universali judicio reservaverit. Possunt etiam hæc latiùs de quibusvis peccatoribus intelligi. M. CAS.

Locus iste jam planus ex restitutione nostrâ.

CHARTAS HABERE. Mandata principum, acta conciliorum, epistolas Mensurii, & similia de quibus in collatione facta est mentio. ALBASP. Ibid.

CUM VERITATE CONFABULENTUR. *Confabulari*, pro *consentire*, usurpat. BARTH. Ibid.

Restitutus est a nobis iste locus.

QUÆ CUM VERITATE CONFABULENTUR. Non observatum mihi alibi verbum hac notione. Ego adulterinum censeo, ac loco illius reponendum, *confibulentur*. Tertullianus sic usurpat non semel, & quidem præcedente, ut hîc, *concordia* vel *concordandi* verbo, lib. de Trinit. (sive ille Tertulliani fœtus est, sive Novatiani) de Christo loquens: *Quoniam si ad hominem veniebat, ut mediator Dei & hominum esse deberet, oportuit illum cum eo esse, & verbum carnem fieri, ut in semetipso concordiam confibularet, terrenorum pariter & cælestium, dùm utriusque partis in se connectens pignora &c.* Mox iterùm, capite, quod proximè sequitur, extremo, concordia & confibulatio simul juncta. MER. CAS. Ibid.

CUM PALATIO. His vocibus non utebantur initio schismatis; nam ubi concilio Arelatensi, atque summo Pontifici audientes non fuerunt, post illa omnia judicia à Palatio opem quæsierunt. ALBASP. Ibid.

SI NOTA EST. Si vitium. IDEM. Ibid.

NAM MAJORES VESTRI. Inter hos episcopos Majorinus non recensetur, quare suspicarer eum tunc temporis fato functum esse. IDEM. Ibid.

DE GENERE JUSTO. Ejus patet in Galliâ & in Angliâ Christianos non erat persequutus. IDEM. Ibid.

AB HOC FACINORE. A crudelitate quam cæteri Imperatores in Christianos exercuerunt. IDEM. Ibid.

UT DE GALLIA. Et tamen ex decem & novem judicibus, tres tantùm ex Galliâ fuerunt; cæteri à summo Pontifice, cui causæ cognitionem jure reliquerat Imperator, assumpti fuerunt. IDEM. Ibid.

ET CÆTERIS PARTIS DONATI. Ergò schisma nomen à Donato Casensi acceperat; undè colligitur Donatum Carthaginensem huic sectæ nomen non dedisse, cùm ejus ordinatio in annum trecentesimum trigesimumprimum, ab illustrissimo Cardinale Baronio rejiciatur. IDEM. Ibid.

QUIBUS LECTIS. Episcopi illi libellum non obtulerant, sed Annullino Africæ proconsuli mittendum dederant. IDEM. Ibid.

PLENO LIVORE. Obstupuerat, quòd ab episcopis judices à Laïcis peterentur. IDEM. Pag. 20.

PRECES PRODIDIT. Ostendit suo responso eos injusta petiisse. IDEM. Ibid.

PETITIS A ME IN SECULO. Hoc responsum est notatu dignum, quo Imperator voluit ostendere episcoporum controversias ab ipsis potiùs, quòd Christi vicem gerant, dijudicandas esse, quàm à Laïcis. IDEM. Ibid.

A ME IN SECULO. A me qui non sum Ibid.

ex communione &corpore episcoporum. Id.

Ibid. Judicrum. Judices: nam non petierant ab imperatore, ut de suis controversiis cognosceret, sed ut judices daret. Idem.

Ibid. Cum ego ipse. A vobis potiùs essem judicandus. Idem.

Ibid. Et tamen dati sunt judices. Tres scilicèt ex Galliâ, Maternus, Marinus, & Rheticius, nam quindecim alii à Melchiade delecti sunt & adsumpti: cæterùm extat Constantini ad eumdem Melchiadem de hac causâ B epistola, in cujus titulo hæc leguntur, *Melchiadi episcopo Romano & Marco salutem*, in quibus explicandis interpretes satis habent negotii: non enim facile est divinare quorsùm Marcum illum cum summo pontifice posuerit, aut quis & qualis fuerit Marcus ille. Nihil hac in re magis probabile occurrit, quàm conjectura illustrissimi Cardinalis du Perron, qui suspicatur legendum, ἢ ἱεράρχῳ, hoc est, *Melchiadi Romano hierarchæ:* cætera quæ afferuntur, aut vana, aut futilia C sunt, quemadmodùmquod aïunt, Imperatorem Marco Diacono cum Melchiade scripsisse, ne superiora sine inferioribus eminerent, & ut graduum Ecclesiasticæ communionis varietas appareret: scilicèt cum ad Xistum Syracusanum & ad alios Galliarum, Hispaniæ & Africæ episcopos literas de eâdem causâ & negotio dedit, diaconorum meminit, ne graduum varietas insalutata præteriretur: aut dicendum Xistum cum suo diacono pœnas dedisse, ne superiores gra- D dus, sine inferioribus martyrio eminerent, Cæsaresque Christiano nomini infensos hanc graduum rationem in suppliciis & tormentis servasse. Neque magis ad rem pertinent D. Cypriani verba ad Cornelium Papam de Romano Clero, quia epistola illa ex quâ desumuntur, erat epistola salutatoria & ex genere earum quæ pacificæ vocabantur & communicatoriæ (quemadmodùm sunt divi Pauli epistolæ) quarum subsidio communio inter absentes ac longè dissitos E fovebatur: quapropter nil mirum si omnium graduum in illis fiat mentio, & si divus Cyprianus aut divus Paulus diaconorum meminerunt, cùm ad ecclesias aut ad episcopos communicatorias scripserunt. Idem.

Ibid. Et tamen dati sunt judices. Importunè hîc digrediendi super inscriptione epistolæ Constantini ad Melchiadem occasionem captavit Albaspinæus. Cùm enim novum ipse nihil, veterem Baronii conjecturam, ἢ F Μάρκῳ emendantis, ἱεράρχῳ, à doctis pridem explosam, Cardinali du Perron falsò tribuit, quem adeò ejus puduit, (quod ex novissimo ejus ad regem Angliæ scripto liquet;) ut quidvis potiùs excogitandum putaret, quàm vel meminisse Baronianæ conjecturæ dignaretur. M. Cas.

Ibid. Et ab aliis quindecim. Quos convocarat Melchiades. Albasp.

Ibid. In domum Faustæ in Latera- G no. In epistolâ Constantini ad Ablavium habetur eos in quodam loco se clausisse. Idem.

Ibid. Constantino tertiùm et Licinio tertiùm consulibus. Ita legendum censent Baronius & Balduinus, A sed Augustinus notat Constantino tertio; ac Licinio iterùm consulibus. Idem.

Die sexta feria. Dies olim aut hebdomadæ, per dies Jovis, Veneris, Solis non dividebantur, sed per ferias: quæ quidem sexta feria erat dies Veneris, hoc est, dies Christianis luctûs & stationis, quo à summo mane ad tertiam usque stabant in ecclesiâ: quare nescio quâ ratione potuerint hanc causam sextâ feriâ judicare. Ibid.

B Merocles. Ennodius vocat Merocletem: fuit episcopus Mediolanensis successor Anatholini. Idem. Ibid.

In medium missa. Agitata & discussa. Idem. Ibid.

A singulis. Illis episcopis qui convenerant in domum Faustæ; aut ab illis qui cum Cæciliano aut Donato venerant. Idem. Ibid.

In Donatum. Casensem. Idem. Ibid.

Latæ sunt hæ sententiæ. In C conciliis omnium episcoporum sententiæ non solùm numerabantur, sed in acta singulæ, & ut erant dictæ referebantur, ut videre est in nonnullis conciliis, atque in concilio Carthaginensi sub divo Cypriano habito. Voluit igitur Optatus dicere singulis eorum episcoporum sententiis damnatum fuisse Donatum, neminemque eorum fuisse qui hoc judicium & iisdem verbis in eum non constituerit. Albasp. Ibid.

Quod confessus sit. Determina- D tione usum fuisse Cæcilianum, Donatumque coram Melchiade accusasse quòd rebaptizaret, verisimile est. Idem. Ibid.

Rebaptizasse. Eos scilicèt qui baptizati essent ab orthodoxis post schisma, nam qui loti essent ante schisma, non rebaptizabantur à Donatistis. Idem. Ibid.

Episcopis lapsis. Qui aut codices sacros exurendos tradiderant, aut thurificarant: lapsi enim antiquitùs, non qui homicidium aut E aliquod aliud peccatum quantumvis grave commisissent, sed qui dumtaxat idolis sacrificassent, aut aliquo modo deservissent, lapsi dicebantur. Idem. Ibid.

Et episcopis lapsis manum imposuisse &c. Multus est in observationibus Albaspinæus & multos Optati locos, quasi tot argumenta colligit, ut hanc *manuum impositionem*, de quâ hoc loco Optatus non de *reordinatione episcoporum*, qui ad Donatistas deficiebant, F ut Balduinus & alii quidam docti explicabant; sed de pœnitentium χειροθεσίας accipiendam esse probet. Sanè plerisque locis quibus Optatus *manus* à Donatistis *imposita* meminit, eum de pœnitentibus intelligere, neminem puto negaturum, & ipsa verba satis evincunt. Cùm tamen verisimile sit (utcumque neget Albaspinæus) aliquos ab iis jam tùm reordinatos, nihil vetat, de ipsis hæc verba intelligi. Ut tamen de pœnitentium χειροθεσίας potiùs accipiam, suadent ma- G ximè Leonis Papæ verba dist. 50. can. 67. *Alienum est à constitutione ecclesiasticâ, ut qui in presbyterali honore aut in diaconii gradu fuerint consecrati, ii pro crimine aliquo suo per manuum impositionem remedium accipiant pœnitendi.* M. Cas. Ibid.

Manum imposuisse. De pœniten- Ibid.

Cæcilianus : sed quamvis absens esset, non minùs ei communicarunt quàm si præsens fuisset; quia qui communicat clero, censetur communicare episcopo, qui est caput cleri, fons & centrum communionis Ecclesiasticæ in suâ diœcesi. IDEM.

Ibid. ULTRO PRIOR. Non expectato illorum episcoporum reditu. IDEM.

Ibid. HOC MODO ITERUM RENOVELLATÆ, &c. Significat contentionem recruduisse, novis partium studiis rursùs inflammatam. *Renovellare* pro *redintegrare*, à vitibus ductum sic loquitur auctor lib. 7. sub ipsum finem hujus collationis suæ cum fratre Parmeniano Donatistâ, *dum hominum esset renovellata nativitas: novellare*, novum agrum colere, seu novas vites pangere. Suetonius in Domitiano cap. 7. *Edixit ne quis in Italiâ novellaret.* Hinc *Novelletum* pro vineâ ex novellis vitibus consita, Alfeno & Paulo jurisconsultis. Maximus poëtarum eclog. 3.

Vites incidere falce novellas.

Quare non benè hîc *renovata* restitutum mallet Fr. Balduinus. INCERT.

Ibid. IN URBE. Mentionem non facit concilii Arelatensis, quia ad purgationem Cæciliani satis erat, quòd Miltiadis judicio absolutus esset. ALBASP.

Ibid. ORDINATOR. Felix Aptungitanus, qui in actis ejus purgationis dicitur episcopus. IDEM.

Pag. 23. AUTUMNIS. Alibi, *in municipio Autumnitanorum*: item, *Autumnitanus episcopus, Felix.* IDEM.

Ibid. ET MAGISTRATUS, ALFIUS, CÆCILIANUS. Duoviratum gesserat: ex gestis, *Ælianus proconsul dixit cùm duoviratum egeris in patriâ tuâ, oportet fidem verbis tuis habere.* Hic ipse epistolam illam quæ Felici tribuebatur, scripserat. IDEM.

Ibid. INGENTIUS. Qui erat decurio Triquensium, & qui fuerat scriba publicus sub duoviratu Alfii Cæciliani. IDEM.

Ibid. PEPENDIT SUB METU. Quæstionem illi & tormenta minatus est proconsul in gestis. *Ælianus proconsul dixit, ad officium apta illum:* item, *proconsul dixit, suspendatur.* IDEM.

Ibid. VITAM FELICIS EPISCOPI SORDIDARE. Sordidare ἀντὶ sordidum facere: ut sæpè Apollinaris Sidonius. Limpidare est apud Cœlium Aurelianum & Plinium Valerianum, quod isti contrarium. BARTH.

Nunc aliter legitur.

Ibid. FELICEM AUTEM RELIGIOSUM. Hæc sententia in iisdem gestis reperitur. ALBASP.

Ibid. PROBARE POTERIT. *Potuerit.* INCERT.

Ibid. QUOD RELIGIOSISSIMAS SCRIPTURAS PRODIDERIT. OMNIUM ENIM, &c. Francisci Balduini editio secunda, *quòd religiosissimas scripturas tradiderit vel exusserit. Omnium, &c.* IDEM.

Ibid. OMNIUM ENIM INTERROGANTIUM SUPRA SCRIPTORUM MANIFESTA EST, NULLAS SCRIPTURAS, &c. Hîc quoque variat Franciscus Balduinus, A *omnium enim interrogatio supra manifesta est; nullas scripturas.* Barthius corrigit: *omnium enim interrogationum manus testata est.* Est autem, inquit, sententia Proconsularis. Non me-hercules infeliciter ille; sed possit etiam legendum videri, *omnium enim interrogatorum S.S. manifestum est.* Aut scripsit fortè Optatus: *omnium enim interrogatorum S. S. testimonio manifestum est.* Vocem unam aut alteram excidisse oscitantiâ librariorum, sæpè in lectione auctorum conquerimur. IDEM.

Restitutus est iste locus à nobis ex MSS.

B OMNIUM ENIM INTERROGATIO, &c. Interrogatio hoc loco pro totâ actione quæ responsa scilicèt includit, accipienda est. Non enim propriè & strictè interrogatio judicis, sive cognitoris, sed responsa testium, aut reorum, rem faciunt manifestam. Unde & hîc paulò antè hæc proconsulis sententia interrogatorum responsa subsecuta dicitur. Huc pertinet quod Tertullianus de resurr. car. cap. 48. quod 1. Pet. 3. ἐπερώτημα interpretatus est, responsio- C nem, his verbis: *anima enim non lavatione, sed responsione sancitur*; ut jam olim à docto interprete animadversum est. M. CAS. Ibid.

CONSCIENTIAM ACCOMMODAVERIT. Epistolam illam neque scribi jussit, neque consensum attulit, ut de areis martyrum codices sumerentur. ALBASP. Pag. 24.

SED ETIAM OMNIS SCRIPTURA MEMORATA, &c. Quam non semper acquiescendum sit, aut scriptorum codicum, quibus D fretus secundam hanc editionem adornavit Balduinus integritati, aut ipsius Balduini judicio, vel hinc conjecturam facies. Cùm in principibus Optati editionibus, *revelata est*, anteà legeretur, Balduinus primum se fuisse, qui *renovata* ex suo manuscripto exemplari restitueret, ipse sibi gratulatur; adeò de veritate correctionis dubitaturum neminem putabat. Atqui per hanc correctionem, quam manca & imperfecta pendeat antecedens periodus; quam ægrè cuiquam sani aut E dilucidi ex hac ipsâ possit erui, facilè animadvertet lector intelligens. Contrà; si priorem lectionem retineas, & pro *etiam*, restituas, *ea jam*; *sed ea jam omnis scriptura memorata, &c.* (cujusmodi erratis nihil in omni scripturâ proclivius): omnia tunc optimè cohærebunt; ut nihil planius aut liquidius esse possit. M. CAS. Ibid.

EPISTOLIS COMMEMORATIS AUT LECTIS REVELATA EST. Fr. Balduinus ex MS. *renovata*. INCERT. Ibid.

F FRUSTRA ESSE INVENTUM. *Inventum* pro *invectum* hîc esse, vix monendum putarem, nisi pariter in hoc eodem verbo errarent omnes quas vidi editiones. Ut sequentia autem latina sint & congrua, nova periodus inchoanda est ab illo, *mutans*; & quæ sequuntur commodè connectenda, ut hîc sunt, non ut in aliis editionibus. Quamquàm ut *mutans* pro *mutantem*, hîc ponatur, si id affirmarem, non adeò miraretur, qui solœcismos id genus apud unum G Luciferum Calaritanum, qui nostro hoc antiquior (ut alios taceam) non uno loco observaverit. Quo concesso, quàm meliùs à *clausisti* sententia sequens inchoetur, nemo non videt. Victor etiam non multò meliùs lib. 2. *Strenuum atque doctissimum virum incendio concremavit, asti-* Ibid.

mans tali exemplo timorem incutiens, reliquos elisurum, & lib. 3. juvenum, senum, puerorum, vel etiam puellarum agmine simul & funere, ubi potuerunt, quomodò potuerunt, quomodò poterant, passim diffundebantur, circumeuntes oppida, vicos, vel singulas urbes. M. CAS.

Ibid. NEC TRADITORIBUS PARERE VOLUISTI. Tu es hæres traditorum, undè magis miror quòd Catholicis, quos traditores dicis, nolis parere. ALBASP.

Ibid. NEC TRADITORIBUS PARERE VOLUISTI. Cùm pauca rectò verba & mutatas personas & translata à Parmeniano crimina queratur Optatus ad explendam sententiam, pro duplici *nec*, duplex *nos*, puto legendum esse: *nos schismaticis, nos traditoribus, &c.* Dixit autem *parere*, pro, *partos fingere* vel *pronuntiare*, qualia apud magnum poëtam, in illis iterùm:

. . . . *quis humum florentibus herbis,*
Spargeret? &c.

Spargeret pro *aspersam caneret*. Et in illis iterùm:

Tum Phaëtontiadas musco circumdat amaræ
Corticis, atque solo proceras erigit alnos, &c.

Ubi *circumdat* & *erigit*, pro, *circumdatas & erectas* canit, ut à Servio observatum est. Ità Levit. 13. *immundabit & mundabit sacerdos*: & Jerem. 1. 20. *Ecce constitui te hodiè super gentes & super regna, ut evellas ac destruas, &c.* Sed & Hebr. 7. 3. ἀπάτωρ, ἀμήτωρ, ἀγενεαλόγητος. Syrus interpres: דלא אבוהי ודלא אמה אתכתבו בשרבתא *cujus neque pater, neque mater scripti sunt in progenie* seu *genealogiâ*: quasi illud ἀγενεαλόγητος ad præcedentium modò verborum explicationem additum esset. Ità apud Aristotelem ii dicuntur γεννᾶν τὸν οὐρανὸν, qui scribebant cœlum esse genitum sive creatum ut ad Persii, *si quibus aut procnes, &c.* à b. m. patente observatum est. Addi & illud potest, quo verisimilior fiat hæc conjectura, Parmenianum, ut ex superioribus satis liquet, Optati parentes accusandos, non suos excusandos suscepisse; ut cui nimirùm genuini patiùs, ne controversia quidem hactenùs mota fuerat, adeóque parentes suos hac defensione non egere putabat, ut quæcumque contra traditores in genere, *nullis certis personis aut nominibus* debaccharetur, ea omnia ad Optati majores, aut antecessores pertinere præsumeret, ut testatur hîc noster. Sed vir doctus & acutus, qui me fortè pro nostrâ necessitudine cùm hæc Londini excuderentur, Cantuariam inviserat, pro *parere* legendum conjiciebat, *parcere*; ut nullâ aliâ correctione sit opus. Cui ut planè assentiri nondùm possim, ità fateor ejus conjecturam mihi adeò placuisse, ut lectori nollem invidere. M. CAS.

ANNOTATIONES VARIORUM

IN LIBRUM II. S. OPTATI.

Pag. 25. CUJUS SANCTITAS DE SACRAMENTIS. Docebant Donatistæ sacramenta vim suam à sanctitate personarum à quibus
A conferebantur accipere; quod superbum & arrogans videbatur Catholicis: eò alludit Optatus, cùm ait Ecclesiam sanctam esse; non ex superbiâ episcoporum, sed per sacramenta, quæ ex sese & ex opere operato, uti aiunt, sanctos efficiunt fideles. ALBASP.

EAM TU FRATER PARMENIANE APUD VOS SOLOS ESSE &c. Lego cum interrogatione *dixisti?* id est, sustinuisti dicere? eò dementiæ devenisti ut diceres? nisi fortè illud Ibid.
B sit; &c. Quæ sequuntur etiam ab illis, *ergò ut*, continuatâ per aliquot periodos interrogatione suaviora multò sunt & ἐμφατικώτερα. Vehementiorem enim faciunt orationem, quàm vehementem hîc esse ratio postulat. Leges igitur: *ergò ut in particulâ Africæ, in angulo parvæ regionis apud vos esse possit, apud nos in aliâ parte Africæ non erit? in Hispaniis, in Galliâ, in Italiâ, ubi vos non estis, non erit?* &c. Si quis malit per Sarcasmum sine interrogatione, non repugno; etsi
C illud magis probo. M. CAS.

UBI ERGÒ PROPRIETAS CATHOLICI NOMINIS. Quomodò Ecclesia erit catholica si eam ab omnibus illis provinciis expellas, & intra fines tam exiguos concludas? ALBASP. Pag. 26.

CUM INDE DICTA SIT CATHOLICA QUOD SIT RATIONABILIS, &c. Nihil magis contra mentem Optati, ut de re ipsâ nihil dicam, dici poterat, quàm quod Ibid.
D à Balduino hîc affertur, Ecclesiam ideò dici ab Optato *rationabilem*, quòd non tam oculis cernatur, quàm ratione, hoc est, mente & intellectu comprehendatur. Ubicumque tandem habear, certè locum hîc habere non potest hæc interpretatio: ut illud taceam, quod aliud est, *rationabilis* & *rationalis* aliud quæ hac interpretatione temerè confunduntur. Præterea quis non videt argumentum hîc ab Optato, ab ipsâ vi vocis & etymologiâ nominis Catholici duci?
E At per omnes grammaticos & linguarum peritos quisquam unquàm fuit, qui Catholicam inde dici putaret, *quòd rationabilis esset & ubique diffusa? Rationabilis* illud quod attinet, non ignoro in veteri glossario καθολικοὶ verti *rationales*, & optimè verti, quod tamen nihil huc omninò facere fatebuntur, qui, qui *rationales* aut *Catholici* dicantur in jure, & apud veteres aliquot, usumque appellationis utriusque apud antiquos non ignorant. Utrùm tamen Optato hæc errandi
F di causa fuerit, haud facilè dixerim. Illum certè ità planè credidisse: *Catholicam*, dici, quasi *rationabilem*, & *ubique diffusam*, confidenter assero. Tanta erat & tam catholica linguæ Græcæ imperitia, ut passim etiam, qui alioqui doctissimi, in similes errores inciderent. Possemus nos certissimis hoc argumentis demonstrare, si quemquam esse putaremus, qui quidem in antiquorum lectione versatus sit, qui de eo dubitaret. Ne longè igitur argumenta quæramus, quis non
G æquè miretur istam Catholici nominis derivationem, *omnium obediens*, sive *ubique unum?* quod tamen à Paciano disertis verbis affirmari, qui mihi non credit, ipsum audiat ad Sempronianum epist. 1. *Etsi reddenda postremò Catholici vocabuli ratio est, & exprimenda de Græco, inter-*

pretatione Romanâ Catholicus, ubi unum, *vel ut doctiores putant*, obedientia omnium, *nuncupatur, mandatorum scilicèt Dei. Undè Apost.* Si in omnibus obedientes estis, &c. mox, *sed & si catholicus*, ubique unum est, *ut superiores putant*, *&c.* Et tamen Pacianus is est, qui neque antiquitate, (aliquot etiam annis prior,) neque doctrinâ cedit Optato. Age, in coll. Carthag. cùm omnes ferè convenissent episcopi Africani, & ex omnibus delecti essent doctissimi, qui cæterorum omnium nomine causam susciperent; quid illi tandem de nomine *Catholico* definiunt? *Catholicum* esse à Catholon: Catholon autem dici quod *secundum totum sit*. Propiùs ad verba fateor, si per se singula spectentur; verum enim est, τὸ καθόλου à quo καθολικὸς, esse à κατὰ & ὅλον; ad vim autem & veram significationem quam conjuncta habent, haud multò propiùs, quàm quod ab Optato affertur. Idem tamen, etiam Augustinus ingerit, ac tuetur contra literas Petiliani lib. 2. c. 38. Neque dubium illud *rationale* ex vestigiis quibusdam, τοῦ κατὰ & λόγου, quæ in voce, καθολικὸς promanasse: an etiam in ultimâ syllabâ aliquid à χέω, repetendum somniaverint, undè illud *diffusa* viderint ipsi. Mihi fit magis verisimile duas diversas etymologias, aut diversorum potiùs somnia & hallucinationes, ne dicam deliria, hîc Optatum conjungere & confundere. Non mirum autem si Optato hæc somnia placuerint, & se facilè probaverint. Cùm enim Ecclesiæ catholicæ contraria sint hæresis & schisma, quorum illam error, hoc autem separatio propriè facit, ut Hieronymus & Augustinus pridem distinxere (quò & illa pertinent suprà) *Catholicam facit simplex, & verus intellectus intelligere, &c. hæretici verò veritatis exules, impiis sensibus depravati, &c.* duplici hac *Catholici* nominis proprietate, ab hæresi & à schismate pariter asseritur. Ab hæresis errore, quòd sit *rationabilis*, id est, *rationi & veritati consonans*, quo sensu *rationabile* passim apud Ecclesiasticos reperies. A schismatis autem *separatione*, & superbâ illâ Ecclesiæ ad unum aliquem angulum (quod modò Donatistis objiciebat Optatus:) restrictione, quòd *ubique sit diffusa*. Atque hæc nos eò pluribus, ne quis posteà novis conjecturis fit locus. Video enim viros doctos hunc Optati locum variè, quà correctionibus, quà interpretationibus sollicitasse. Sanè & nobis aliquandò *nationalis* probabatur; sed meritò id respuimus. Si quidquam mutandum, id multò priùs esset, ut pro *rationabilis & ubiquè* scriberemus *rationabiliter ubique*: quo verbo non Optatus modò postremo libro, sed & Cyprianus, aut qui scripsit *de singularitate Clericorum*, inter opera Cypriani, Augustinus, Salvianus, Victor Uticensis, aliique sunt usi. Sed omninò nihil mutandum. M. Cas.

Ibid. Rationabilis. Quæ eamdem fidei regulam ubique teneat & profiteatur: hæc hujusce verbi *rationabilis* videtur esse significatio. Albasp.

Ibid. Quid tantæ pietati obstare contenditis. Ne quem in Deo Opt. Max. *pietatis* offendat vocabulum, secundum, pro *clementiâ* id multis auctoribus usurpatum. Claudianus:

Sis pius imprimis; nam cùm vincamur in omni
Munere, sola Deos æquat clementia nobis.

Dracontius:

Magna Dei pietas, semper qui temperat iram.

Bart.

Pag. 27. Quid mendacem videre vultis Spiritum sanctum. Legendum quis conjecter *videri*; sed hoc ex nefandissimo Donatistarum voto non mutandum. Pari phrasi Martialis:

Ita restitutum ex MSS.

Pendentem volo Zoilum videre. Idem.

Ibid. Vocata est ergò. *Vocare* hîc accipe, ut Matth. 9. 13. *Non veni vocare justos, sed peccatores.* Nam & *terra* & *caro*, sunt hîc metaphoricæ. Etiam *creationis* verbum mox usurpatum, ad spiritualem regenerationem pertinet. Nam ut de primâ illâ hominis è limo terræ creatione, hîc agat quod verba primâ facie videntur innuere, præcedentibus verbis accommodari nullo modo potest. Ait igitur vocatos esse gentiles, &c. Sicut legitur, id est, quemadmodùm prædictum fuerat; vel ut ex historiâ propagati per gentes Evangelii, quam sacri N. T. scriptores contexuerunt, latiùs patet. Mer. Cas.

Ibid. Pagani extralegales. Nobis ex leges. Incert.

Ibid. Extralegales. Extra legem Christi. Albasp.

Ibid. Ecclesia quæ in lege est. *Lege*, id est, *fœdere*, & extra legales, qui fœdere exclusi sunt. Unde & in collat. Carthagin. 371. 373. *legalia* vocantur *documenta*, sive testimonia, quæ tamen è N. T. proferuntur. Apud Cyprianum quoque *Evangelii legem* est alicubi. Hujus locutionis ignoratio doctissimum Balduinum in magnum errorem induxit. Nam quod Optatus lib. 1. *Hæc enim nostra vox est, qui in Trinitate baptismatis unionem defendimus: non pro vobis, qui baptisma in cujus imagine sunt illa duo, audaciter, & quod contra leges est, iteratis.* Id Balduinus de legibus imperatorum accipiens, multùm se torquet, ut inveniat, quas imperatorum leges, Optatus intelligere potuerit. Atqui vel sequentes lineæ, *quamvis & vos ipsi non negetis, quia non debet iterari, quod semel jussum est fieri* πολυθρύλλητα, & decantatissima illa: *qui semel lotus est, non habet necessitatem iterùm lavandi*, quibus se potissimùm illorum temporum martyres armare consueverant contra vim & importunitatem hæreticorum rebaptizare volentium, quæque ab ipso Optato lib. 5. multis tractantur, revocare ipsi in memoriam debuerunt, sed ut ad illa Optatum respexisse, ac isto *semel* allusisse intelligeret. *Quod contra leges est*, igitur, id est, quod contra scripturas & evangelica præcepta. *Semel* illud ità explicat & lib. 5. *de hoc lavacro dixit*: qui semel lotus est, non habet iterùm necessitatem lavandi. *Qui semel dixit, prohibuit iterùm fieri.* Sed & propriè ac peculiariter, *leges baptismatis* ab Optato nuncupatas, eodem lib. 5. repetias, quæ & *præcepta* ab illo repetuntur. Vide, lector, quantùm sit in verbis vel minimis rectè expensis & intellectis, tantùm certè sani cujusque judicio, ut qui hæc negligunt & fastidiunt, ut hodie multi, qui soli sibi sapere videntur, vel optimos quosque veteres scripto-

res fastidiant necesse sit; vel si legant, tantùm ex illorum lectione proficiant, quantùm si nunquàm vidissent. M. Cas.

Ibid. Quinque dotes. Cathedra, missio, annulus, sacerdotium, & similia. Albasp.

Ibid. Cathedra est prima. Potestas clavium, & missio est prima. Idem.

Ibid. Conjungi altera dos non poterit, qui est annulus. Meritò suspicari hoc loci possumus *annuli* vocem in mendo decumbere: ità ut reponendum sit *angelus*: nam antè cùm de secundâ dote loquitur Optatus, ità scriptum exstat, & quidem allusione factâ ad septem angelos, de quibus D. Joannes Theologus Apocalyp. cap. 1. Ex quibus suspicari aliquis possit *angelus* legendum esse. Nos tamen nil temerè mutari volumus. Bart. (*Ità etiam restitutum ex MSS.*)

Ibid. Qui est annulus. Per annulum, ni fallor, intelligit potestatem dandi Spiritum sanctum, vel ipsummet Spiritum sanctum. Tertullianus de pudicitiâ: *recuperabit igitur & apostata vestem priorem, indumentum Spiritûs sancti & annulum denuò signaculum lavacri, & rursùs illi mactabitur Christus.* Item: *annulum quoque accepit tùm primum, quo fidei pactionem interrogatus obsignat, atque ità exindè opimitate dominici corporis vescitur, Eucharistiâ scilicèt.* Annulus igitur inter utrumque baptismi & Eucharistiæ sacramentum concedebatur: undè patet de confirmatione posse explicari, quâ ante Eucharistiam Neophyti perficiebantur. Porrò, non benè suspicantur quidam pro *annulo* legendum esse *angelum*; nam annulus est dos, non angelus. Albasp. (*Post restitutionem insertis verba.*)

Pag. 28. Qui et ubi prior cathedra. Videndum est cui primò potestas, missio, & sacerdotium concessum mandatumque sit. Idem.

Ibid. In urbe Roma. Romæ igitur sedit qui primus cathedram obtinuit. Idem.

Ibid. Petro primo. Docet Christum D. Petro primam cathedram & primam missionem concessisse: hoc est, cum Ecclesiæ & omnibus sacerdotiis præfecisse. Idem.

Ibid. Cathedram episcopalem. Primam missionem: omnem potestatem à quâ cæteræ deducerentur. Idem.

Ibid. Omnium Apostolorum caput. Est caput Apostolorum, ex Optato, quia primam habuit cathedram suam ex quâ cæteri potestatem & cathedram acceperunt. Idem.

Ibid. Apostolorum caput Petrus: unde et Cephas appellatus est. Suspicatur Fr. Balduinus hæc verba, *undè & Cephas appellatus est*, esse ineptæ alicujus glossæ ad marginem temerè adscriptæ, & deindè abs librariis contextui insertæ. Certè Optatus lib. 7. simpliciter aït Petrum fuisse caput Apostolorum; neque præthereà quidquam adjicit. Incert.

Ibid. In qua una cathedra. Habet pontifex Christi cathedram; & ea cathedra una, non multiplex; quapropter ut quis eam habeat, oportet ut eam à pontifice, cui prima ea est tradita, accipiat; hæc est Optati doctrina. Albasp.

Ibid. Unitas ab omnibus. Hoc est, ut omnes adhærerent summo pontifici; servare enim unitatem in primâ illâ cathedrâ est ab illâ cathedrâ originem ducere & sacerdotium accipere. Nota loquendi formulam, servare unitatem in cathedrâ summi pontificis, quibus satis liquet Optatum credidisse & docuisse, primam cathedram, potestatem, missionem, quæ verba apud eum sunt synonyma, Romanam esse, eamque summum pontificem occupare; ab eâ cæteras vim suam & potestatem accipere debere, in eâ & cum eâ omnibus adhærendum esse, & qui cum eâ non communicarent schismaticos esse: nam Optatus ex his & ex consequentibus missionis & potestatis suæ rationem reddit, eamque non alio argumento probat, nisi quòd cum summo pontifice conjunctus esset. Idem.

Singulas. Ergò cæterorum Apostolorum cathedræ non erant primæ neque singulæ, sed erant cathedræ à cathedrâ illâ unâ quam Romæ Christus constituerat propagatæ & genitæ. Idem. Ibid.

Ut jam schismaticus. Ut esset schismaticus qui suam cathedram ab illâ unâ & primâ non accepisset, atque peccator qui sine pontificis missione cathedram sibi arrogaret. Idem. Ibid.

Singularem cathedram. Nota, singularitatem cathedræ; quàm malè antiquis illis conveniret cum hæreticis nostris, qui singularitatem non agnoscunt. Idem. Ibid.

Ergò cathedra unica. Ex eo quòd cæteri Apostoli non haberent singulares cathedras concludit unicam esse cathedram, & eam Romæ esse. Idem. Ibid.

Sedit prior Petrus. Primus ex pontificibus sedit. Idem. Ibid.

Cui successit Linus. Probavir primò unitatem ac singularitatem cathedræ Christi. Secundò, eam Romæ institutam fuisse. Tertiò, D. Petrum primò eam occupasse. Quartò, Apostolorum cathedras ab eâ manasse. Quintò, illam cathedram quæ Petro tradita esset ad Siricium & Damasum usque, per seriem pontificum maximorum pervenisse. Idem. Ibid.

Liberio Felix, Felici Damasus. Scias, lector, absentem me fuisse, cùm hæc excuderentur, atque non solùm imprudente & invito me, sed & contra fidem exemplaris typographo à me traditi & omnium Optati editionum, *Felicis* nomen ab aliquo huc intrusum esse. Nam ut illud aliis disputandum relinquam, an hîc *Felix* legitimus unquàm Papa fuerit; cùm Optatus non tam Romanorum Paparum nomina quàm successiones hîc instituat. Quàm ridiculum Liberio successorem dare Felicem, qui non modò Felici supervixit; sed & pontificiâ sede, illo mortuo, diu potitus est. Quare & Augustinus epist. 165. ubi simili occasione Romanos pontifices commemorat, etsi non in omnibus cum Optato conveniat, hujus tamen Felicis nec ipse meminit. Ne tale quid in sequentibus admitteretur, à viro doctissimo qui hanc provinciam prorsùs in me amore rogatus haud illubenter suscepit, diligenter cautum est. Quod ideò moneo, ne & alia quoque immeritò suspecta habeas. M. Cas. Ibid. (*Deest in editione nostrâ.*)

Damaso.

Ibid. Damaso. (Romano episcopo) *Succeſſit Siricius, hodie qui noſter eſt ſocius ; cum quo nobis totus orbis commercio formatarum in unâ communionis ſocietate concordat.* Hic locus ſatis affectus eſt difficulter; legendum ſuſpicamur, *cum quo nobis totius orbis commercio formatæ, uti in unâ communionis ſocietate concordat.* Videat lector, an quid exiundi ſententiæ verbiſque Afri noſtri aptiùs omninò poſſit. Barth.

Ibid. Damaso Siricius hodiè. Fr. Balduinus ſcribit ſibi hæc videri non Optati B eſſe, ſed alicujus paulò poſt eum ſcriptoris. Nam conſtat Optatum ſcripſiſſe hos libros circà annum 370. Siricium verò illum non fuiſſe creatum epiſcopum ante annum 383. &c. Vide ejus doctiſſimas annotationes b. ubi de formatis quædam edecumata invenies. Albasp.

Ibid. Qui noster est socius. Hoc nomen non eſt nomen dignitatis, ſed ſocietatis: quemadmodùm enim reges & principes qui cum mercatoribus ineunt ſocietatem, ac mercaturas C faciunt, ratione illius ſocietatis dicuntur ſocii mercatorum; ità ratione ſocietatis & communionis Eccleſiaſticæ quam epiſcopi habent cum ſummo pontifice, dicuntur ejus ſocii, quamvis dignitate & poteſtate longè ſint inferiores. Id.

Ibid. Totus orbis. Totius Eccleſiæ una debet eſſe communio: & quemadmodùm Eccleſia quæ per totum orbem eſt diffuſa, unum conſtituit corpus; ità omnes illius corporis partes inter ſe ſemper communicare debent: hoc au- D tem olim per epiſcoporum communionem cum ſummo pontifice fiebat; nam omnes olim fideles cùm ſuis paſtoribus in miſſæ ſacrificio communicabant; paſtores autem cum ſuis epiſcopis, aut ratione miſſionis, aut per Eulogias quæ ad eos mittebantur, aut per archidiaconos, aut deníque in ſynodis communionem celebrabant. Epiſcopi denique per litteras communicatorias cum ſummo pontifice habebant communionem. Et ità omnes fideles eâdem communione fruebantur; E hoc docet Optatus hoc loco. Idem.

Ibid. Commercio formatarum. Abſentes per formatas communicabant: de quibus litteris ſcripſit Bernardinus Ferrarius. Igitur ut ſtaret communio, atque ut omnes corporis Chriſti partes inter ſe communicarent, omnes epiſcopi ſingulis annis, aut etiam ſæpiùs litteras communicatorias ad pontificem mittebant, ut plebis ſibi creditæ cum Chriſto communionem foverent: D. Auguſtinus contra Creſconium li- F bro 3. capite 34. *Quod hinc maximè credibile eſt, quòd ad Carthaginis epiſcopum Romano prætermiſſo nunquàm Orientalis Catholica ſcriberet, ubi ſaltem veſter ſcribi debuit quem ſoletis Romam paucis veſtris mittere ex Africâ.* Illud litterarum commercium poterat frequentari inter cæteros epiſcopos; nam Carthaginenſis epiſcopus poterat formatam dirigere & ſcribere ad Cæſareæ epiſcopum; ſed prætermiſſo epiſcopo Romano non poterat, hoc eſt, ab epiſcopo Romano debuerat G diſcere antequàm ſcriberet, quis eſſet legitimus Cæſareæ epiſcopus, & tùm demùm ad eum ſcribere: deindè non erat neceſſe, ut epiſcopi mutuas ſibi litteras ſcriberent ut communio inter eos celebraretur; nam cùm omnes cum ſummo A pontifice communicarent, per illam communionem omnes etiam inter ſe communicabant. Id.

Ibid. Commercio formatarum. De formatis poſt tot viros doctos, qui hoc argumentum fusè tractarunt, non eſt quod nos hic quidquam. Res nota eſt: neque nobis alios tranſcribere hic animus. M. Cas.

Ibid. Vestræ cathedræ. Suæ rationem & originem edidiſſe videtur Optatus, quandò Parmenianum ad id faciendum invitet & com- B pellat: hoc autem fecit Optatus docendo ſe cum ſummo pontifice communionem habere & participare cum primâ illâ cathedrâ quæ una eſt. Itaque ex ſummi pontificis communione duo poſſunt deduci; epiſcopum ſchiſmaticum non eſſe; unáque & legitimâ eum uti poteſtate & miſſione. Albasp.

Pag. 29. Sed et habere vos in urbe Roma. Quòd ſcirent Donatiſtæ ſine pontificis Romani communione Eccleſiam ſe habere, & C in eâ eſſe non poſſe, atque ab ejus communione ut hæretici ſeparati eſſent; ideò epiſcopum ex ſuis Romam mittebant, ut poſſent dicere ſe Romæ habere epiſcopum, & cum epiſcopo Romano ſe communionem habere. Hoc patet ex hoc loco & ex collatione Carthaginis in quâ volebant pſeudo-epiſcopum ſuum Romanum intereſſe, quæ res vehementer deberet hæreticos noſtros commovere, qui pontificis auctoritatem minuere conantur: cæterùm nota verbum illud D *partem habere*, hoc eſt, communionem habere: cùm enim in miſſione ordinamus, dicimus *partem cum iis habituros*, pollicemur eos habituros communionem cum iis omnibus qui benè miniſtraverunt ab initio. Idem.

Ibid. Ramus est vestri erroris. Hoc eſt, ille pſeudo-epiſcopus quem Romæ conſtituiſtis, eſt ramus productus ex trunco erroris veſtri & ſchiſmatis, quod eſt in Africâ; non eſt radix, ſed ramus. Atqui epiſcopi Roma- E ni non ſunt miſſi ab aliquo, non ſunt rami, ſed ſunt radix: cæteri ab eo manant & originem ducunt, illi à nullo oriuntur. Idem.

Ibid. Macrobius. Ille qui tunc pro Donatiſtis Romæ agebat. Idem.

Ibid. Ubi illic sedeat. Quam auctoritatem habeat, & à quo accepit. Idem.

Ibid. In cathedra Petri. Cùm Siricius in Petri cathedrâ ſederet, neceſſe erat ut aliam occuparet Macrobius. Idem.

Ibid. F Si vel oculis novit. Neque oculis novit altare, ubi Petrus obtulit; neque Eccleſiam ubi fidelibus præfuit, & in quâ apoſtolatum exercuit. Idem.

Ibid. Ad cujus memoriam. Ad Petri memoriam: hoc loco accipit memoriam pro reliquiis D. Petri ad quas non audebat accedere Macrobius, & cum iis communicare, quia erat ſchiſmaticus. Omnes olim epiſcopi cum deceſſoribus ſuis communionem agebant, quia cum G eis una eademque perſona & corpus cenſebantur, & quia etiam corpus Chriſti non ſolùm conſtat ex membris quæ videntur, ſed ex iis etiam quæ in pace receſſerunt: quapropter ut perfecta eſſet communio, & ut concinnata à primo epiſcopo qui in eâ ſede ſederet, videretur;

cum omnibus episcopis mortuis communionem faciebant: hoc autem fiebat multis modis, vel missas super eorum reliquias celebrando, vel eas deosculando, vel eorum nomina inter sacra è diptychis efferendo. Ut ergò Optatus ostendat Macrobium non esse legitimum Romanæ Ecclesiæ episcopum, atque adeò Petro non communicare, dicit eum ad ejus reliquias non accessisse. Id.

Ibid. Contra apostolum faciens, qui ait, memoriis sanctorum &c. Rom. 12. 13. quo loco μνείαις pro χρείαις ab antiquis nonnullis est lectum. Balduinus ad hunc locum notavit, & plura Lucas Brugensis, in notis ad N. T. Alb. ubicumque *memorias* reperit, *reliquias* interpretandum putat; cùm tamen ex antiquissimis qui lectionis illius meminerunt, quidam pro *recordatione* acceperint, sed neque apud alios *memoria* idem quod *reliquia*. Erigebantur enim *memoriæ*, *reliquiæ* condebantur. Erigebantur autem vel templa, vel altaria, in quibus, si quas sanctorum veras reliquias haberent, condere solebant & asservare. *Memoriæ* igitur sunt templa ut plurimùm, aliquandò tantùm altaria, quæ seorsim & singularia sæpè extruebantur. Cæterùm Albaspinæus tanti facit hanc lectionem ità à se expositam & enarratam, ut etsi vulgatæ versionis ab omnibus receptam lectionem, *necessitatibus sanctorum communicantes*, planè repudiare non audeat, alteram tamen veteri disciplinæ si reciperetur, magis consentaneam non vereatur pronuntiare. Adeò sordebat homini ex merâ quantus erat, antiquitate composito, quidquid ad veteres, seu veros, seu fictos ab ipso ritus trahere non poterat. Ego verò veteri disciplinæ tam consentaneam esse illam versionem ausim præstare, ut nulla magis esse queat. Undè factum est, ut olim, quoties nihil esset, undè necessitatibus pauperum subveniretur, sanctissima quæque Deo consecrata vasa, vela, quævis alia, conflare, constringere, distrahere, nulla religio esset, quo sanctissimo huic præcepto quoquo modo satisfieret. Id sæpè à veteribus Ecclesiæ præsulibus, viris veræ & antiquæ pietatis, etsi interdùm non sine invidiâ, majori tamen semper cum laude factitatum esse testes illorum temporum historiæ. Sed ne notæ nimiùm crescant, deinceps mihi, nisi fortassè in perquam paucis, planè omittendus Albaspinæus. Illud etiam lectorem rogatum velim, ut si quid occurret obscurius à me prætermissum, ne priùs mihi vitio vertat, quàm Balduinum consuluerit, apud quem spero repertum iri quidquid in his notis desiderabitur. M.C.

Ibid. Memoriis sanctorum communicantes. Hunc ad Romanos locum de reliquiis & de memoriis sanctorum, non de necessitatibus explicat cum Hilario, Rufino & Ambrosio, quæ lectio magis consentanea esset veteri disciplinæ. Albasp.

Ibid. Præsentes sunt ibi duorum memoriæ apostolorum. Reliquiæ D. Petri & Pauli erant Romæ tempore Optati. Idem.

Ibid. Ingredi potuit. Ad locum & ad sacellum ubi illæ reliquiæ quiescebant & colebantur. Idem.

A Ita ut obtulerit. Ità ut sacrificium missæ obtulerit super ejusmodi reliquias: quare cùm sacrificium non potuerit offerre super reliquias D. Petri, cum eo non communicat: & rursùs quia non communicat cum D. Petro, non sedet in cathedrâ Petri: & si non sedet in cathedrâ, nullam vos cum Romano pontifice communionem habetis, & ità cathedræ vestræ originem non potestis reddere. Cæterùm nota ex Optati doctrinâ, cæteros quidem B episcopos suæ cathedræ rationem reddere ex communione quam habent cum summo pontifice, pontifices autem maximos suæ rationem non petere ex communione cum cæteris episcopis, sed ex communione quam habent aut habere debent cum reliquiis D. Petri & cum ipsomet D. Petro: hoc nota. Idem. Ibid.

Victor Garbiensis. Primus qui Romam missus est à Donatistis, ut illic pseudoapostolatum exerceret. Idem. Ibid.

C Ad paucos erraticos. Ad paucos Donatistas qui Romæ erant sine pastore & sine Ecclesiâ, qui cum aliis non colligebant, nec synaxim faciebant: qui enim non colligit cum episcopo, spargit & est erraticus. Idem. Ibid.

Quid est hoc quod pars vestra in urbe Roma, &c. Scimus *totos* pro omni hîc & generis & melioris notæ scriptoribus vel Servio doctore poni. Tamen hoc verum non est totos Afros sibi successisse in schis- D maticâ Donatistarum cathedrâ apud urbem historiis alibi demonstrabimus. Et minùs hæc vox ad Afros & peregrinos simul hoc loci facit. Quare necessariam adhuc ego arbitrer correctionem. *Tot jam Afri & peregrini*. Barth. Ibid.

Episcopum civem. Episcopi olim debebant esse cives illius loci in quo ordinabantur, ut ejus mores & vita à civibus quibus præficiebantur & à quibus nominabantur cognosceretur. At contra hancce disciplinam omnes epis- E copi Donatistæ qui erant Romæ, Africæ peregrini erant: quo manifestum fiebat eos non electos, sed factione obrepsisse. Albasp. Ibid.

Peregrinus. Is olim censebatur peregrinus, qui non erat natus in illo loco in quo ordinabatur quamvis multos annos ibidem immoratus esset: hoc patet ex epistolâ Epiphanii ad Joannem Antiochenum. Cæterùm, ex antiquâ disciplinâ peregrinus sine necessitate non debebat ordinari. Idem. Ibid.

F Quid est quod toti Afri et peregrini in illa civitate sibi successisse noscuntur? Corrigit Barthius, *quod tot jam Afri, &c.* necessariâ, ut ait, correctione. Sed nihil temerè mutandum videtur. *Toti Afri*, locutio Afris usitata, & inter cæteros, Apuleio. Vide nostrum pag. 50. v. 31. & alibi. Incert. Ibid.

Interea Victor Garbiensis ut hinc prior mitte- G retur. Tò *mitteretur* repetitum, turbat ordinem orationis & intricatam reddit, si continuâ serie legas ad secundum illud *mitteretur*. Possis tamen ità accipere: intereà quòd primus Victor Garbiensis hinc missus sit, non dicam consulto consilio factum, ut tanquàm *lapis in fon-* Ibid.

tem, quia reverâ nihil tale consecutum est; sed nimirùm, *quia quibusdam Afris, &c.* sublatâ nempè τῷ [illegible] punctoque post τὸ *perturbare* geminato. Utcumque tamen legas, non abhorret ab Optati stylo; neque operæ erit nos in his & similibus deinceps immorari. M. CAS.

Ibid. LAPIS IN FONTEM. Ecclesia est fons, ejus puritas ab hæreticis turbatur. ALBASP.

Ibid. URBICA. Romana: Urbis Romæ. ID.

Ibid. QUI ILLOS COLLIGERET. Episcopum qui sacra faceret & qui eos per synaxim cum Christo colligeret & communicare faceret; colligere enim iis antiquis significat sacrificare, & collecta sacrificium. IDEM.

Ibid. FILIUS SINE PATRE. Sine ordinatione, sine decessore, ex seipso ibi natus, nemini succedens, à nemine Romæ ordinatus. Cæterùm episcopi parens is censetur qui episcopo manus imponit. IDEM.

Ibid. TIRO SINE PRINCIPE. Qui ordinantur episcopi tirones & discipuli censentur eorum à quibus ordinantur; cùm autem Victor Romæ non ordinatus, sed missus fuisset ex Africâ, erat tiro & discipulus sine magistro. IDEM.

Ibid. SEQUENS SINE ANTECEDENTE. D. Cypr. l. 1. epistolâ 6. *Novatianus in Ecclesiâ non est, nec episcopus computari potest, quia evangelicâ & apostolicâ traditione contemptâ, nemini succedens à se ipso ordinatus est.* IDEM.

Ibid. HOSPES SINE HOSPITIO. Alludit ad illud, *jam non advena, sed hospites:* docetque Victorem quamvis esset Christi hospes, hospitium tamen Romæ non habuisse. IDEM.

Pag. 30. QUADRAGINTA ET QUOD EXCURRIT. Plures erant Romæ basilicæ in quibus populus colligebatur. IDEM.

Ibid. UBI COLLIGERENT. Ubi sacrificarent & synaxim facerent. IDEM.

Ibid. SIC SPELUNCAM QUANDAM FORAS A CIVITATE, &c. Quod est vel quale ipsum hoc tempus? Sodes, judice me, lector, utere & repone *ubi pro tempore: possent* quidem ἀντὶ *potuissent*, usus vulgatis latinitatis poscebat; sed Optatus, qui fortassè penitiùs norat, secutus est morem modumque loquendi usitatum bonis scriptoribus, quem *mutationem temporum in verbis*, licet nobis indigitare, à Diomede Grammatices lib. 2. inter species solœcismi relatum. Sic idem Optatus *potuisset* pro *potuerit* usurpat; *facerent* pro *fecissent*: *intraverat* pro *intravisset*, &c. Hæc cui Afrum sapere, aut esse fugienda instar scopuli, ità enim loquuntur solentes grammaticastri, illi parvuli, videntur, ille, me judice, recentium observatorum libros evolvat, habebit quò mutare velit sententiam. Nominatim Laur. Vallam, lib. 3. elegantiar. cap. 48. Barrientum sylvâ annotationum cap. 10. Bernatlium ad Papinium majore conatu, quàm effectu illustratum. Val. Acidalium ad Curtium lib. 5. C. Rittershusium ad Ligurinum Gunteri lib. 1. c. 4. Albericum Gentilem ad lib. 1. Maccab. & alios quorum nos nomina nominare nolumus. BARTH.

Ibid. GRADIBUS SEPSERUNT, &c. Gradibus sepire quid sit, non satis capio, nisi quod de gradibus non alienum, quibus fortassè descensus in speluncam. At *muris* aut *cratibus* (quod aliquandò reponendum hîc putavi) *sepire* propriè dicitur. Apponam locum Servii, qui non alienus ab hoc loco. Servius igitur ad illa Virgilii lib. 4. Æneïdos: *Centum aras posuit: Alii*, inquit, *templum dicunt, non solùm quod potest claudi, verum etiam quod palis aut hastis, aut aliquâ tali re & lineis aut loris, aut simili re septum est, quod effatum est.* Ità postrema verba emendat illustris & æternæ memoriæ heros Josephus Scaliger ad Festum pag. 88. cùm anteà legeretur *& factum est*. Quod aït Optatus *ipso tempore*, nihil opus erat Barthianâ emendatione, qui *pro tempore* legit *ipso tempore*, valet *eo* vel *isto*. Ità Optatus ipse lib. 1. *Officialis publicus ipsius temporis*; id est, *ejusdem*. Ità & Victor Utic. lib. 1. *quod ipso gestum est tempore.* Et post aliquot iterùm paginas, *qui paulatim deficientes nunc simul ipsi superstites sunt tres.* Isti, voluit dicere quos deinceps nominat. Dabit veniam æquus lector, si hæc minima interdùm prosequimur. Non enim quod tanti sint ipsa, sed quòd aliorum in his minimis error, tanti ut essent fecerit. M. CAS. Ità etiam restitutum ex cod. MS.

Ibid. UBI IPSO TEMPORE CONVENTICULUM HABERE POTUISSENT. Quod est vel quale ipsum hoc tempus? percontatur Barthius, legitque *ubi pro tempore. Potuissent* ἀντὶ τοῦ *possent* positum, quod quidem usus linguæ latinæ poscebat, sed Optatus sequutus est modum loquendi, quem *mutationem temporum in verbis* licèt appellare; à Diomede grammatico inter species solœcismi relatum, lib. 2. *Et ne regredi ad meliora potuissent, ipsi sibi schismatis compedes posuerunt.* Arnobius quoque lib. 1. *Ipsa denique viscere si animantia muta potuissent, si in linguarum nostrarum facilitatem solvi; imo si arbores, glebæ, saxa sensu animata vitali, vocis sonitum quirent & verborum articulos integrare.* Qui locus à doctissimo critico solicitandus non fuit, mutando *potuissent* in *potuissent*. Sic *potuissent* usurpat Optatus, pro *potuerit*, pag. 73. *Facerent* pro *fecissent*, alibi; *intraverat* pro *intravisset*; quæ omnia, ut & quod dicit pag. 53. *loquimur* pro *locuti sumus*, ejusdem modi haberi decet, nempè *mutati* nomine *temporis*. Vide & suprà notas ad lib. 1. INCERT.

Ibid. UNDE MONTENSES. D. Augustinus de unitate Ecclesiæ, *in paucis Romæ Rupitanis vel Montensibus.* ALBASP.

Ibid. CLAVES SALUTARES. Tertiâ ex Ecclesiæ dotibus, de *annulo* secundâ dote nihil dixit. IDEM.

Ibid. CONTRA CATHEDRAM PETRI. Contra cathedram Petri militabant Donatistæ, quia dicebant Ecclesiam nusquàm esse nisi penes Donatistas. IDEM.

Pag. 31. SUPER SE REVERTERENTUR. Redirent ad Ecclesiam. IDEM.

Ibid. IN VIA ENIM AMBULATUR, NON STATUR. Optatus verba regii vatis sic interpretatur & μακάριος, *beatus, &c. & in viâ peccatorum non stetit.* Qui si quandò ab impiis seductus & abductus, eamdem cum illis viam institit, non perstitit tamen, sed ab incœpto cursu gradum ociùs revocavit, & ad sanam mentem citò rediit &c. Cur autem ità interpretetur

hanc reddit rationem, quia, inquit, alioquin impropriè locutus esset propheta, si illud *stetit*, de ipso standi sive consistendi actu, non de continuato cursu acciperemus. *In viâ enim ambulatur, non statur:* mox pro *ne ad pacem scribe nec ad pacem*. M. CAS.

Ibid. NON OBLATAM LIBENTER ACCIPERE. Aliæ editiones meliùs hîc *nec oblatam*; fortassè tamen non hîc temerè *non* illud. Expende enim sequentia, & agnosces vix cohærere, nisi legas: *quam nec ultrò*, id est, *non ultrò*, ut *nec opinus* pro *non opinus*, *&c. voluistis quærere, nunc oblatam libenter accipite:* mox, *esse separatos*, illud *esse* meliùs abesset; quod tamen Optati, an librariorum vitio hîc sit, haud facilè dixerim. IDEM.

Ita restitutum à nobis ex MSS.

Pag. 32. QUAM PROBAVIMUS PER PETRUM NOSTRAM ESSE. Per communionem quam habemus cum summo pontifice, & per eum cum D. Petro probavimus Ecclesiam & cathedram penes nos esse. ALBASP.

Ibid. QUI DUCIT AD SE ANGELUM. Qui habet Spiritum sanctum; qui habet potestatem Spiritum sanctum conferendi & manus imponendi; qui trahit ad se Spiritum sanctum ex vi cathedræ quæ ei tradita est. Per Angelum enim intelligit Spiritum sanctum, ut patet ex his: *non enim Spiritum Dei soli vobis vindicare potestis aut includere.* IDEM.

Ibid. HABETIS IN LOCULIS INCLUSUM. Habetis Spiritum sanctum qui est secunda dos Ecclesiæ, in loculis clausum. IDEM.

Ibid. MITTITE ILLUM SI POTESTIS. Si habetis verum Spiritum sanctum, mittite illum in Asiam, ad illas septem ecclesias quæ ex auctoritate apostoli censentur eum habere, ut excludat Spiritum qui illas ecclesias gubernat; & ità concedemus nos habere Spiritum sanctum & dandi potestatem, quæ est secunda Ecclesiæ dos; sed si spiritus vester non potest excludere spiritum illarum ecclesiarum, non est vetus spiritus sed pseudo spiritus. IDEM

Ibid. APUD SOCIOS NOSTROS. Quia cum illis communicavimus. IDEM.

Ibid. CUM QUIBUS ECCLESIIS. Quia non probabant ad eos se posse scribere. IDEM.

Ibid. UNDE VOBIS ANGELUM. Unde constat vos non habere Spiritum sanctum, hoc est, vos non posse eum conferre. IDEM.

Ibid. POSSIT FONTEM MOVERE. Possit ecclesiam vestram animare: alludit ad octavum caput Apocalypsis, ni fallor, vel si mavis cum Tertulliano, existimabat Angelos movere aquas baptismi & vim aliquam illis inspirare, de baptismo. *Igitur medicatis quodammodò aquis per angeli interventum, spiritus in aquis corporaliter diluitur.* Item, *angelum aquis intervenire:* item, *tunc ille sanctissimus Spiritus super emundata & benedicta corpora libens à Patre descendit, super baptismi aquas:* docet baptizatis Spiritum sanctum in iisdem aquis infundi; idem hic docet Optatus. IDEM.

Ibid. EXTRA SEPTEM ECCLESIAS. Qui non communicant septem illis ecclesiis quæ probantur habere Spiritum sanctum, foris sunt, hoc est, qui non habent Spiritum sanctum, foris sunt. IDEM.

Ibid. AUT SI INDE HABETIS ALIQUEM. Aut si ab illis ecclesiis Spiritum sanctum accepistis, Spiritus ille qui vos regit, facit ut communicetis cum aliis angelis à quibus eum accepistis, quia unus & idem Spiritus est: quòd si alius angelis communicatis cum iisdem ecclesiis & cum nobis societatem habetis. IDEM.

Ibid. SI ITA EST, LITIGIUM, &c. Ad superiora referendum, non quæ proximè præcedunt. Si ità res habet, inquit, ut diximus, ut quæcumque unum habet angelum Ecclesia, cæteris quoque per illum communicet angelis & ecclesiis; cùm vos constet aliis minimè communicare ecclesiis, quid superest, quàm ut causa planè excidetitis? *Ecce*, (nam & illud quoque consequitur:) *jam apud vos &c.* M. CAS.

Ibid. LITIGIUM PERDIDISTIS. Causam perdidissent Donatistæ si cum orthodoxis, vel cum Asiaticis communionem aliquam habuissent: nam perperàm rebaptizarent orthodoxos si eorum communionem approbassent. ALBASP.

Ibid. ECCE JAM APUD VOS. Transit ad dotes: & hæc verba à lineâ debent inscribi, vultque dicere Donatistas non posse spiritum sibi vindicare & ità includere, ut non sit apud orthodoxos; quòd si est apud orthodoxos, apud eos non potest esse, quia nulla inter eos est communio. IDEM.

Ibid. SI HOC CONVITIUM FACIENDUM DERAT, &c. Totus hic locus fœdè corruptus: sententia tamen non obscura: ut de verbis minùs laborandum sit. Fortassè scripserat Optatus: *Si hoc convitium faciendum erat, quamvis sine causâ fiat; utinam aliquis (f. alius quis) ex vestro numero hoc dixisset, & tamen (vel, te tamen) eum fuisse satis admiror, qui falsò in alterum diceres, ex quo &c.* vel, *& tamen te hoc dixisse satis admiror. Id falsò in alterum diceres*, vel, *dicere te ex quo, si ordinationem tuam consideres, possis & erubescere? Quod non licet* tanquàm glossema τοῦ *quamvis sine causâ fiat*, qualia vulgò solent è margine in ipsum contextum irrepere, penitùs expungo. *Tamen* pro *autem* interdùm poni jampridem ad Vopiscum historicum observatum est. Quod si quisquam subtilius ista distinguere voluerit, *non licet & sine causâ fit* per me licebit illis ut mihi tamen integrum sit illud quod probo magis sequi. Ideò autem hoc dicit Optatus, quòd Parmenianus esset peregrinus. Quod etiamsi non hîc exertè, alibi tamen disertis ipsis verbis objicit. Possis etiam, si retinemus illud *quamvis sine causâ fiat* ità interpretari. Quandoquidem tamen ità vobis sedet, convitium utcumque illicitum facere, utinam &c. M. CAS.

Restitutum est à nobis ope MSS.

Ibid. UTINAM ALIQUIS EX VESTRO. Utinam alius hoc dixisset quàm tu. ALBASP.

Ibid. SI ORDINATIONEM TUAM CONSIDERES. Rebaptizatus fuerat Parmenianus, & se rebaptizari permiserat ut ad sedem Carthaginis eveheretur à Donatistis, nam aliter illa verba *facitis eum filium gehennæ dupliciter*, non potuissent ei convenire, neque ex iis erubescere: nisi velis illi erubescendum facere ex illis verbis: *circuitis maria & terras ut faciatis unum proselytum*, quia cùm peregrinus esset, Donatistæ circuierant

circuierant terras, ut eum ex Hispaniâ in Africam transportarent, nam hæc verba: *numquid nos aliquem adduximus Hispanum & Gallum, aut nos ordinavimus ignorantibus peregrinum?* hanc explicationem confirmare videntur. IDEM.

Pag. 33. IGNORANTIBUS. Peregrinus & alibi natus non erat ordinandus episcopus, quia ejus mores non erant ignorandi à plebe cui præficiebatur. IDEM.

Ibid. NAM ET FONTEM. Deesse hoc loco videtur aliquid; nam cum cæteris hæc verba non cohærent. IDEM.

Ibid. NAM CÙM IN CANTICIS. Non cohærent cum præcedentibus. Tota hæc de dotibus tractatio, duabus potissimùm constabat partibus. Primâ parte quinque dotes à Parmeniano tractatas, Optatus agnoscit quidem, sed ità, ut veræ Catholicæ asserat, & quæ super iis à Parmeniano malè, arguat ipse, ac retexat. Posteà confutabat ejus errorem super earum numero, quòd sex ille numerasset, quas quinque dumtaxat esse Optatus contendebat. Adhuc in priore parte versabatur, & de *fonte* præcedente sententia disputabat, & ecce nova jam res hîc agitur, novum affertur argumentum, sine ullâ conclusione præcedentium, aut aditu qui viam faciet ad novam disputationem. Hîc igitur asterisci, hiatus indices, erant ponendi: non mox, (quod vult Balduinus) ante τὸ *restat*. Postquàm enim ostendit ac vicit, *umbilicum* de sextâ dote non debere accipi, quod Parmenianus affirmaverat, rectè tùm concludit (siquidem nulla erat alia de numero controversia) *Restat jam ut dotes quinque esse videantur &c.* M. CAS.

Ibid. UMBILICUM ALTARE. Parmenianus umbilicum sextam Ecclesiæ dotem faciebat. ALBASP.

Ibid. SYMBOLUM TRINITATIS. An *symbolum* vocat hîc mysterium, ut aliquandò symbolica & mystica confunduntur? an potiùs synecdochicè, aut κατ' ἐξοχὴν, ità vocat symbolum Apostolorum; quia Trinitatis mysterium, præcipuum ejus argumentum? Malo tamen simpliciter accipere, pro fide ac professione; ut symbolum Trinitatis nihil aliud sit, quàm quod Victor Uticensis lib. 2. *Fides integra Trinitatis.* Ratio cuivis obvia, quia nimirùm *symbolum*, fidei nostræ summa. Undè & illa conjunguntur interdùm, ut synonyma. *De fide & symbolo* presbyterum se disputasse scribit Augustinus, retract. lib. 1. 17. & eo nomine liber est ab eo editus: quemadmodùm & alii loquuntur. M. CAS.

Ibid. ET PER CATHEDRAM PETRI. Per communionem quam habebat cum D. Petro & cum Siricio probat apud se cæteras esse dotes: hoc est, qui cum summo Pontifice non communicat, nullam secundùm Optatum potest habere Ecclesiæ dotem. ALBASP.

Ibid. SACERDOTIUM QUOD IN NOBIS ANNULLARE VISUS ES. Qui *annullare* verbum usurparet, antiquiorem Optato non vidi. Quæ phrasis nullius pretii est, licèt Jurisconsulti Forenses pro delicato & tanquàm festis diebus uti ament. INCERT.

Pag. 34. CONSTITUTA PERSONA. Hoc est in personâ S. Pontificis Ecclesia est constituta, tanquàm in capite, atque illic est ubi & cum quibus communicat. ALBASP.

ET IN NOMINIBUS TRINITATIS, &c. Ibid. Nomina Trinitatis hîc ut apud Tertullianum de bapt. lib. 7. numerus nominum divinorum, id est, personarum. Noster infra lib. 3. nomina pietatis pro personæ vinculo pietatis sibi junctæ, & lib. 5. tria nomina, id est, tres personæ. De fide ac professione credentium, quæ sequuntur, ut aliis decantata, sciens prætereo. Cæterùm angelum aquis intervenire, multis probatum Tertulliano de bapt. cap. 5. 6. Sed non aquis tantùm, sed & orationibus. De orat. cap. 12. & matrimonii sacris, ad uxorem lib. 2. c. ult. De baptismo autem etiam August. de symbolo ad cathecum. ubi post quædam de professione: *Videte, inquit, dilectissimi, quia hanc professionem vestram in curiam profertis angelorum, nomina profitentium in libro excipiuntur vitæ, non à quolibet homine, sed à superiore celitus potestate, &c.* qui locus eximiè hunc Optati illustrat. *Acta* autem hic ut *secreta, studia, spectacula*, apud alios & istiusmodi innumera pro locis ipsis actorum, secretorum &c. Ità centies in collat. Carthag. *apud acta & actis*, id est, publicè, coram officio, sive Notario publico &c. Mox *Trinitas*, id est, personæ Trinitatis Pater, Filius, & Spiritus sanctus. Deo nempe cum ipsâ fide & professione baptizandorum concordante & concurrente, &c. MER. CAS.

QUÆ APUD ACTA CONFICITUR ANGELORUM. Ibid. Tertullianus, *obsignatum angeli renuntiam, Pater rato habet*, de matrimonio libro 2. ad uxorem. ALBASP.

QUOD VOS FACITIS. Ibid. Dicebant ex opere operantis baptismum & ejus gratiam conferri. ALBASP.

AUT AQUA CONCLUSAS. Ibid. Nescio quorsùm hîc aquæ mentio, nisi fortè ad eluendum quod latet hîc mendum; idque tam fœdum, ut mirum sit, tandiù fefellisse viros doctos. Nam pro *aquâ* rescribendum est cum Optato *arcâ*; quod olim scribebatur *arqua*, velut *arqus* pro *arcus*, teste Prisciano. (*Ità restitutum ex MSS.*) Quæ tamen à Nonio Marcello distingui non nescimus. Sed plura sunt apud Priscianum aliosque, veteris istius scriptionis exempla, & in quibusdam hodieque, ut, *quùm, secutus* &c. retinemus. Hoc qui non intellexerunt, quòd baptismi paulò antè mentio facta esset, in *aquam* mutarunt. Atqui jam suprà: *nisi fortè eum vobis vindicantes, habetis in loculis clausum:* angelum intellige. Non ovum ovo similius, quàm sunt hæ duæ φράσεις, in loculis clausum & arcâ conclusum aliquid habere. M. CAS.

NON VISCERA. Ibid. In baptisterio tànquàm in utero, patres aïunt, homines nasci & renasci; quapropter rectè vocat sacramenta viscera Ecclesiæ. ALBASP.

IN PARADISUM DEUS PLANTAT. Pag. 35. In paradisum, hîc & alibi ut apud Ciceronem *in potestatem*; apud Plautum, *in mentem*, apud alios *in controversiam esse*, pro potestate, &c. Quod ideò moneo, non quòd valdè novum sit aut insolens, sed ne quis tamen, qui minùs advertat, suspectum habeat. M. CAS.

QUO QUOTIDIE A VOBIS SACRI- Ibid.

FICTA AUDIUNTUR. Mentiebantur cùm rogarent Deum inter sacra ut Ecclesiam suam adunaret; quia eam ipsam suo schismate dividebant: deindè mentiebantur cùm eam unam in orationibus sacrificii prædicabant, quia plures faciebant. ALBASP.

Ibid. ANTIOCHIA CIVITAS. Traditionis non accusabant Arabes aut Syros, tamen non minùs eos rebaptizabant quàm Afros. IDEM.

Ibid. UNDE PROBAMUS. Probamus, *ἀντὶ τοῦ*, probare possumus, ut coll. Cath. ii, cùm interroganti Notarii, *quandò possent in schidis gesta conscribi & edenda compleri*, respondissent, *hodiè schidas complemus*, excipiens Tribunus, ità repetit, ut simul explicet, quoniam suggessit officium, hodie se schidas posse complere, &c. mox *meminis* pro *meministi* hactenùs mihi non observatum, & fortassè (quamquàm nihil non audent hi scriptores:) restituendum *meministi*, *meminens* autem multis usurpatum. M. CAS.

Ibid. QUASI SOLA HABEAT AFRICA CHRISTIANOS, IN QUA. Quoties Catholici ex Catholici nominis proprietate Donatistis invidiam faciebant, illi se Christianos esse tegerebant, nec tam se de prioris tituli, quàm de secundi possessione, quem sibi proprium vendicabant, sollicitos esse palàm profitebantur; quamquàm nec illum sibi negari paterentur; sed eatenùs tamen assererent, quatenùs *Christiani*. Aït igitur Optatus, Parmenianum de duabus Ecclesiis ità disseruisse, ut dùm suæ parti Christianum nomen vendicat, etiam Christianos Africâ concluderet, ut in quâ solâ, divisâ nempè, per eos Ecclesiâ, vigerent, & aliquo loco, & numero essent Donatistæ. IDEM.

Ibid. CRUENTIS MORSIBUS. De expeditione Macarii hæc accipienda sunt. ALB.

Ibid. SED QUIA UNITAS TIBI DISPLICET. Unitatem fecerat Macarius, & nonnullos precibus & hortatione; alios vi ad Ecclesiam compulerat: quare dicebant Donatistæ non sine sanguine unitatem factam esse, & Ecclesiam quæ cum Macario communicaret, crudelem esse. ID.

Ibid. REATUM PUTAS MEMORIIS APOSTOLORUM. Non ità facile est dicere, quamobrem de reliquiis sanctorum mentionem faciat hoc loco, cùm non agat de reliquiis, sed de communione quæ est inter Ecclesias: etenim de reliquiis mentionem facit, quia communio non potest esse perfecta, quin fiat inter omnia ejus membra, hoc est inter vivos & mortuos. IDEM.

Pag. 36. *Restitutus est hic locus a nobis.* QUOD VOBIS A PRISTINI ERRORIS LIBERTATE. Planè hæc contra mentem Optati, contra rem ipsam factique veritatem, ut sequentia palàm faciunt. Priores editiones, *quod vobis ad pristini erroris libertatem factam esse constitit*, undè levi mutatione, *quòd* vel *quandò vobis ad pristinos errores libertatem factam esse constitit*. Quòd si quis malit, *quòd vobis ad pristini erroris libertatem redisse contigerit*, quod ad Balduinum propiùs, dùm eadem sit sententia pili non interest, utro modo legas. Si quis prætereà, qui *errorem* pro *exilio* ab Optato positum hîc putet non valdè repugnarim, cùm de revocatis ab exilio Donatistis hîc agat.

MER. CASAUBONUS.

Ibid. SUB TOTO COELO FILIOS SUOS GAUDENS IN UNO VIDERET SANCTA MATER ECCLESIA. Perperàm mendi suspectus hîc locus, sic auctor non semel alibi. Tamen Barthius reponit, *gaudens in sinu videret sancta mater Ecclesia*, fundamentum ponens de verbis lib. 7. *Quandò vos Catholica pio sinu suscipere deberet Ecclesia*. Vide & lib. 1. INCERT.

Ibid. VIDERET SANCTA MATER ECCLESIA, &c. Margini appictum est, legi alibi, *in unum*. Ex quâ varietate ego suspicor utrumque surcillandum hinc esse, & scribendum, *in sinu videret*, Fundamentum ponens de verbis lib. 7. *Quandò vos Catholica pio sinu suscipere deberet Ecclesia*. BARTH.

Ibid. VOS IN REGIONIBUS ALIENIS. Quia Constantinus eos exilio mulctaverat. ALBASP.

Ibid. ALTUS IMPERATOR. Julianus qui basilicas Donatistis concesserat. IDEM.

Ibid. COMMUNIA GAUDIA. Unum membrum de alio debet lætari aut contristari: itaque cum Diabolus gauderet, gaudebant Donatistæ. IDEM.

Pag. 37. CRUENTAS OPERATI SUNT CÆDES, &c. Quid hoc novi est, an ergò omnia facinora usque adeò execrabilibus modis atrocia, quæ judicibus referri solita! Nec sufficit demonstrare missam relationem judicibus, ut in nobis prurigo aliqua mutandi demonstraretur, quod putavit vir doctissimus, qui pagellas notarum Optato non ità olim adjecit; hanc enim neque nos antè ignorabamus. Sed dicat mihi velim; siquidem ista mera prurigo est, an ideò atrocia crimina cædibus junxerit Optatus, quia judicibus hæ relatæ? Sanè est aliqua prurigo in reprehendendis benè & circumspectè doctis, quæ hæc ità credit, nec considerat aliud quid sequi debere, cùm simplices alioquin cædes, aut minora etiam facinora referantur judicibus, nec opus sit indè inusitatam eorum atrocitatem concludere. Quare ego etiamnùm legendum arbitror, *relatio timeretur*. Judicibus nimirùm talibus, qui de episcopis Christianum schema præferentibus, tam horrenda facinora ad palatium, (ut loquitur in eâdem re gestâ Optatus noster) nunciare metuebant, ne tota scilicèt religio, calumniam pateretur, plurimis in aulâ imperatoriâ præpotentibus paganismo devotissimis. BARTH.

Ibid. CRUENTAS OPERATI SUNT CÆDES. Quid hoc novi est? an ergò omnia facinora usque adeò execrabilibus modis atrocia, judicibus referri consueta? Mendum fefellit in ultimâ voce, quod projectum in malam rem, clarere locum facit universum. Legendum, *judicibus relatio timeretur*. Quod quin Optati genuinum sit, nemo, arbitror, dubitare se putaverit. Hæc Barthius. Ego verò non sine causâ dubito, aïoque controversiam status huic loco minimè movendam, confirmante utique hunc altero ejusdem auctoris loco, lib. 1. *Iisdem temporibus Felix quidam diaconus, qui per famosam nescio quam de tyranno Imperatore tunc factam epistolam appellatum est, periculum timens, apud Mensurium*

episcopum delituisse dicitur. Quem cùm postulatum Mensurius publicè denegaret, relatio missa est: Rescriptum venit, ut si Mensurius Felicem diaconum non reddidisset, ad palatium dirigeretur. Quare abstine emendandi pruriginem, lector, atque istinc lucem obscuro tibi loco fœnerare. INCERT.

Ibid. RELATIO MITTERETUR. Elogia, epistolæ & relationes ad Imperatorem de illâ cæde mitterentur: quidam reponunt *timeretur*, sed nullo sensu. ALBASP.

Ibid. JANUARIUS FLAMEN PISTENSIS. Rectè, quidam Januarius episcopus Flamen Pistensis. IDEM.

Restitutum Flumenpiscensis.

Ibid. JANUARIUS FLAMEN PISTENSIS. Probabili conjecturâ nixus vir doctus in notis ad Optatum, pro *Flamen Pistensis* aut *Flumen Pistensis*, quod alii repræsentant, ipse *Flumenpiscensis* ex collat. Carthag. restituendum censet. Ego non renitor, & in tantâ locorum istorum (quæ in Carthag. collat. paginam utramque implent) caligine, aliquid certò definire arduum puto. Mox, *cùm contra importunitatem suam*, &c. Moneo minùs cautos, ne τὸ *importunitatem* vulgari notione accipiant, sed quomodò Virgilius, Cicero, Terentius, optimi latinitatis auctores, accipiunt sæpè: nempè pro immanitate ipsâ, & ultimâ flagitiorum lineâ. Neque tamen puto, nostrum tam hos imitari, quàm scripturæ φράσιν, quâ ἄτοποι *absurdi* propriè pro scelestis & impiis. Vide Luc. 23. 41. & II. Thess. 3. 2. ab vulg. *importunis malis*, &c. *An & importuna peccata* lib. 7. ità quoque interpretabimur? Nisi tamen ibi *peccata* vocet *importuna*, quæ non proprio sed alieno loco & tempore seminata sint. Loquitur enim de zizaniis, quæ à Diabolo furtivâ superseminatione per tenebras bonis frugibus immiscentur. M. CAS.

Ibid. JANUARIUS FLAMEN PISTENSIS. *Januarii luminis* mentio meritò hoc loco offendit Barthium, sed qui mutari in melius possit, profitetur candidè se nescire. Balduini editio secunda: *Januarius Flamen Pistensis*: undè legerim, *Flumenpiscensis. Flumenpiscensis* loci sic dicti in Africâ meminit collatio Carthaginensis cum Donatistis à Papirio juris publici primùm facta, editionis Commelinianæ p. 195. ubi nominatur, *Restitutus episcopus Flumenpiscensis.* Sic *Flumenzeritani* episcopalem locum Africa habet Victor Uticensis de persecutione Vandalicâ. INCERT.

Pag. 38. ALIUD SUNT MILITES MISSI. Multùm differunt quæ fecistis & quæ nobis objicitis; nam etsi Macarius unitatem fecerit, & à nobis postulatus sit ut eam faceret; tamen, si quid minùs humani in illâ expeditione accidit, id neque jussimus, neque fecimus: sed episcopi vestri tempore Juliani multas cædes propriâ manu perpetrarunt. ALBASP.

Ibid. QUIETEORUM IN PACE POSITORUM ANIMOS PERTURBANTES. Vel est *perturbantes* pro *perturbarunt*, ut post aliquot paginas, *militantes & destruentes* pro *militastis & destruxistis*, vel est nominativus pro auferendi casu; quales ἀντιπτώσεις, etiam plusculas observabis in N. T. Vide eruditum interpretem ad Marci 12. 40. & 2. Cor. 4. 13. qui exemplo elegantissimorum scriptorum fieri nonnunquàm docet. Aliquandò retinuit & interpres vetus, ut Coloss. 3. 16. *Verbum Christi habitet in vobis abundanter, in omni sapientiâ docentes, & commonentes vosmetipsos.* Concilii Carthag. an. 419. initio. *Aurelius episcopus dixit: Post diem præstitutam concilii, ut recordamini, fratr. beatiss. multa flagitata sunt expectantes fratres nostros*, ἐν τῷ ἀναμένειν ἡμᾶς τοὺς ἀδελφοὺς ἡμῶν, ut rectè Græcus interpres: moxque iterùm, *à decessoribus nostris eamdem synodum firmantes* ἀπὸ τῶν προηγησαμένων ἡμᾶς τὴν αὐτὴν σύνοδον βεβαιωσάντων. M. CAS.

Ibid. JUSSERUNT EUCHARISTIAM. Negabant Donatistæ Eucharistiam ritè ab orthodoxis consecrari. ALBASP.

Ibid. ET POSSENT ISTA NON FIERI. Observanda μείωσις pro *hæc autem minimè facta essent, fieri non potuissent*: ut in cod. Theod. & apud Cassiodorum, *non jubemus*, pro *vetamus*. Vide ad Lamprid. p. 316. Ità constit. Apost. lib. 3. c. 20. *Nec presbyterum neque diaconum jubemus ordinare*: ἀντὶ vetamus quemquam vel presbyterum, vel &c. Græca non erant ad manum, cùm hæc scriberem; sed interpretem opinor, hîc quoque verbum verbo reddidisse. Sciendum tamen est, verbum *posse* sæpè redundare, ubi τῇ μειώσει locus non est. Sic hoc ipso libro circa finem, *mereri possunt* pro *merentur*: *mori potuerunt*, pro *mortui sunt*: etiam *pati potuerunt*, pro *passi sunt*; item, *potuit geri*, pro *gestum est*. Operæ & chartæ parco, ne plura congeram: sed multò plura similis locutionis exempla, poterit in hoc uno scriptore sedulus lector observare. Quo forsasè pertinet & illud S. Marci 6. 5. καὶ οὐκ ἠδύνατο, *& non poterat ibi virtutem ullam facere*, &c. ut & illud Genes. 19. 22. דבר כי לא אוכל לעשות quod vulg. ad verbum, *quia non potero facere quidquam.* M. CAS.

Ibid. INVENERUNT MATRES QUAS DE CASTIMONIALIBUS. Matres possumus Abbatissas interpretari. Quemadmodùm enim Patres vocati qui monachis, ut docet Augustinus de moribus Eccl. Cath. cap. 31. ità quæ Monialibus præerant, matres olim vocatæ. Hieronym. ad Sabinianum diaconum lapsum. *Moris est, Ægyptiis & Syriis monasteriis, ut tam virgo quàm vidua, quæ domino se voverint, & seculo renuntiantes omnes delicias seculi conculcaverint, crinem monasteriorum matribus offerant desecandum, non intecto postea, secundùm voluntatem Apostoli incessura capite, sed ligato pariter ac velato.* Ità descripsi ex antiquo codice MS. quem nuper in hac urbe nactus sum. Idem Hieronymus, & ex eodem codice adversùs Vigilantium circa finem: *Matres vocamus, sorores, & filias, & non erubescimus vitiis nostris, nomina pietatis obtendere. Quid facit Monachus in cellulis fœminarum, &c.* Præterea solemne huic nostro, verbum *invenire*, hac in re post aliquot paginas, *invenistis pueros, &c. invenistis fideles antiquos, &c. Invenistis diaconos, presbyteros, &c.* Cur tamen hîc potiùs, *Matrum*, quæ singulæ præerant, quàm monialium sub earum imperio, ac disciplina viventium meminisset? Præterea, tot ibi tùm fuisse credibile est, consecratarum Deo virgi-

num, sive *monasteria*, sive *diversoria* (Augusti- A nus 33. cap. de moribus Ecclesiæ :) ut hinc sequeretur, si plures matres ? quare veriùs ego puto, ut *matrem* hîc communiter accipiamus : nempè pro puerperâ ; & acutior sanè tùm erit sententia. *Fecerunt* autem, pro *fecerant*, nisi ipsum *fecerant*, reponendum. Quondam pro *matres* legebam *mitratas* : sed non probo. Cæterùm de mitris & mitrellis, velisque virginum sanctarum, tùm purgandi ritu, per cineres & salsam aquam, & si quæ alia ad ritus antiquos, in B hoc nostro pertinentia, ut de pœnitentiâ, passim multa observanda ; hæc omnia à viris doctis pridem occupata, nos consultò prætérimus. Neque enim hoc agimus, ut chartas impleamus, aut aliorum plumis superbi, qui multorum hodiè mos est, nos ostentemus ; sed si quæ adhuc in Optato obscura, & aliis hactenùs, quod quidem sciamus, intacta, ea nos illustranda suscepimus. M. CAS.

Ibid. MITRAM. Indumenti & tegminis genus C quo, quæ Deo dicata essent, utebantur. ALBASP.

Ibid. PATER VOCABATUR. Quia eam, cùm castimonialis fieret, quasi Deo pepererat. IDEM.

Ibid. SIC DONATUM. Quemdam episcopum ex orthodoxis. IDEM.

Ibid. NOMINE. Nomen, officium, & honor : tria hæc in episcopo distinguebantur : nam quidam officio privabantur, quibus neque honor, D neque nomen episcopale detrahebantur : rursùs quidam & honore & officio spoliabantur, quibus nomen episcopi relinquebatur ; denique cùm ad laïcos rescriberentur & deponerentur, horum trium privatione puniebantur. IDEM.

Ibid. *Imo placito.* PLACITO. Meliùs *de Palatio*. IDEM.

Ibid. *Ita etiam legendum ex MSS.* MANUS, QUAS PAULÒ ANTE PECCATA CRASSAVERANT. Idem Fr. Balduinus, *gravaverant*. Barthius, crassare inculcatum verbum, inquit, est ævi sequioris, E quo & Sidonius Apollinaris usus, & Agroëtius orthographiæ commentarium suum fecit ornatiorem. Ubi aït : *Crassari corporis est & saginæ : Grassari autem animi & crudelitatis*. Vide & Zenonem Veronensem Antistitem. INCERT.

Ibid. QUÆ JAM VEL AD POENITENTIAM. Hæc, lingua ausa est damnare Donatum episcopum annorum septuaginta, quæ post tanta crimina digna non erat quæ ad pœnitentiam admitteretur, sed in perpetuum ab Ecclesiâ debe- F bat excludi. ALBASP.

Ibid. PRO QUALIBUS. Ecce quorum operâ & ex opere operantis sacramenta, & gratiam sacramentorum vultis conferri. IDEM.

Pag. 40. *Ita etiam restituimus ex MSS.* ET IN DEO QUOD BENE. *Et in eo*, non autem *Deo* scribendum esse vel cæcus videat : mox enim, *Quia nostrûm est velle, nostrûm est currere : Dei autem perficere*. Ad ea nempe Apostoli respexit. *Igitur neque volentis, neque currentis, sed miserentis est Dei*. Quibus in verbis, G qui verborum Hebraïcorum רוץ vim & רחם vim non advertunt, suavissimæ & elegantissimæ *παρονομασίας*, quam in animo tum habebat Apostolus, quæque his verbis occasionem dedit, jacturam faciunt. Sed & τῶ רחם prima syllaba, ut A pars τῆς παρονομασίας attendenda. Commodè autem sunt hæc Optati, & ex mente Apostoli accipienda, ne eidem Apostolo contradicere videatur, ad Philipp. 2. 13. *Deus est enim*, &c. Sed hac de re tota adi si lubet, virum præstantissimum, & quod non in minimâ felicitatis parte ponimus, nobis amicissimum, in opere laudatissimo, lib. 4. parte secunda. M. CAS.

MANUS IMPONITIS. Publicè & in missâ pœnitentes olim absolvebantur : Tertull. Ibid. B de pudicitiâ, *prosternens in medium* : item, *cæteras etiam metu complex*. ALBASP.

MOX AD ALTARE CONVERSI. Absolutis pœnitentibus ad altare revertebantur episcopi. IDEM. Ibid.

DOMINICAM ORATIONEM. Ergò absolutio fiebat ante orationem Dominicam, & ante communionem. IDEM. Ibid.

DÙM EPISCOPUS DEJICITUR. Loco removetur. Tertull. de exhort. *Memini digamos loco dejectos* : episcopos è suis sedibus deturbabant, laicos faciebant ; pœnitentiæ manus eis C imponebant, hæc omnia ut fidelium animos ab Ecclesiâ averterent. IDEM. Pag. 41.

QUEM JUGULAVERIS INTER POENITENTIAM. Aliæ editiones hæc ità legunt, *ô impietas inaudita, qua jugulas inter pœnitentiæ tormenta securè! in comparatione, &c.* Quod præcedentibus quidem non malè convenit, sed quæ sequuntur, illud potiùs exigere videntur quod D in hac editione. M. CAS. Ibid.

INTER POENITENTIAM ET TORMENTA SERVARE. Episcopos quos deposuerant, & privatione episcopatus occiderant, eos demùm inter pœnitentes rescribebant : hoc erat jugulatos servare inter tormenta pœnitentiæ. ALBASP. Ibid.

VOS VIVUM FACITIS HOMICIDIUM. Sinitis episcopos quos occidistis & quos dignitate spoliastis, inter pœnitentes mise- E ram vitam trahere : hoc est, vivum homicidium facere. IDEM. Ibid.

VOS AUTEM VIVUM HOMICIDIUM FACITIS. Pro eo dixit quod est, vos deturbatos bonis & dignitatibus, summates viros vivere in pœnam, velut ipsis sibi superstites facitis. Manil. libro 5. Ibid.

Virginis & viva rapitur sine funere funus.

Bona atque dignitates, altera hominibus vita, alter sunt sanguis, ut jurisconsultus barbaræ F vocis, minimè verò mentis, Accursius dixit. Cujus generis, alia videre te volumus apud Johan. Meursium, optimum, eruditissimum, nobisque amicissimum virum, in animadversionibus Miscellis. Ejusdem sententiæ est Ulyssis ad Penelopen versus apud Ovidium.

Viscera nostra, tuæ dilacerantur opes.

BARTH.

ET UT IN ERROREM VOS VESTER POPULUS MITTAT, LAUDANDO FE- G LICES APPELLANT, ET BENE NOMINANT, &c. *Benè nominant*, id est, loco omnis boni vestra nomina proferunt. Tibullus l. II. eleg. I. Pag. 42.

Sed bene Messallam sua quisque ad pocula dicat :
Nomen & absentis singula verba sonent. ID.

ET

Ibid. ET BENE NOMINANT. Id est, *loco ominis boni vestra nomina proferunt*: vir doctus ad hunc locum, qui etiam profert locum Tibulli:

Sed benè Messalam sua quisque ad pocula dicat,
Nomen & absentis, singula verba sonent.

Illud fortassè verum, sed hoc parum appositè, ni fallor. Aliud enim est amicorum, sive præsentium, sive absentium inter bibendum meminisse, & illis benè precari Plautina illa formula: *Benè me, benè te, benè nos, benè vos, benè nostram etiam Stephanium*: aliud, *nomen alicujus, ominis boni causâ proferre*; quod qui facit, sibi potiùs benè precatur. Non me latet, Deos quoque Deasque appellari solitos à bibentibus, quos propabiliùs boni ominis causâ nominatos putes; sed illud neque ad hunc Optati, neque illum Tibulli locum pertinet. Possis etiam interpretari, *benè nominant*, quoties nominant, *benedictos* appellant: quomodò Tertullianus *benedictos & benedictas* propriè designatos martyres, paucis ad *martyres* capitibus sæpiùs. Solitos autem Donatistas *de persecutione Catholicorum*, passim quæri, & sese suosque *veritatis martyres* nuncupare, pluribus docet Augustinus. M. CAS.

Ibid. PER VOS JURANT. Hæc ad Donatum Carthaginensem referenda sunt, qui patiebatur ut per se homines jurarent. ALBASP.

Ibid. PER VOS JURANT, ET PERSONAS VESTRAS PRO DEO HABERE NOSCUNTUR. Vide & lib. 3. Horatius carminum lib. 4. od. 5. ad Augustum:

Hinc ad vina redit lætus & alteris.
Te mensis adhibet Deum.

Item:

Jurandasque tuum per nomen ponimus aras.

INCERT.

Pag. 42. ET TAMEN VOS CONTRA EASDEM VIRES. Miror undè hæc in meliorem hanc editionem irrepserint, cùm meliùs anteà legeretur: *& tamen vos contrà, iisdem viribus conati, &c.* M. CAS.

Ibid. RADERE CAPITA SACERDOTUM. Pœnitentium capita radebantur & cinere aspergebantur, itaque cùm sacerdotibus pœnitentiam imponerent Donatistæ, eis capita radebant. ALBASP.

Pag. 43. IN MORTES NON CORPORUM, SED HONORUM. Quia episcopos honore & officio spoliarent. IDEM.

Ibid. JUGULASTIS NOMINA. Dignitatem detraxistis. IDEM.

Ibid. JUGULASTIS NON MEMBRA, SED NOMINA. *Nomina* pro *dignitatibus & honoribus* posuit. Ibidem subjungit ecce, *erepta portans funera dignitatis*, & pag. 60. *gutturi vestro honorum funera minimè sufficiunt.* Item p. 60. *Dei episcopos lingua gladio jugulastis, fundentes sanguinem non corporis, sed honoris, &c.* INCERT.

Ibid. SED NOMINA. Nomina, pro dignitatibus posita notabamus. *Jugulastis non membra sed nomina.* Cùm statim dicat, *erepta funera dignitatis.* Ovidius:

Vive tibi & longè nomina magna cole.

BARTH.

Ibid. OCCISI SUNT HONORES. Nihil turpius olim, neque indignum magis, quàm videre episcopum inter pœnitentes: ideò aït occisos fuisse episcopos quos pœnitentes fecerant. ALBASP.

Ibid. EXTENDISTIS ENIM MANUM. Imposuistis pœnitentiam omnibus, & omnes ordines, episcopos, presbyteros, diaconos, & laïcos verè fecistis. IDEM.

Ibid. MORTIFERA. Summum erat scelus iis qui nihil commeruerant pœnitentiam impertire: nam erat innocentem reum facere & peccatum illi tribuere. IDEM.

Ibid. QUATUOR GENERA CAPITUM. Si credamus iis qui sacrificandi potestatem sacerdotibus & laïcis juxtà concedunt, unum tantùm erit capitum genus. IDEM.

Ibid. NEC UNI PARCERE VOLUISTIS, EVERTISTIS ANIMAS HOMINUM. Tolle mendum nimis quàm manifestarium, legendo *animas omnium.* INCERT.

Ibid. EVERTISTIS. Qui fidelem ex lege Christi & ex ejus corpore rescendit, is statum fidelium evertit. ALBASP.

Ibid. EVERTISTIS ANIMAS HOMINUM. Corrige cum viro docto *animas omnium*, quale est quod & septimo legebatur: *Si unum est quod ab hominibus admittitur, &c.* ubi correximus, *omnibus.* M. CAS.

Ibid. INVENISTIS PUEROS. Extremum erat malitiæ genus pueros ac proptereà innocentes, & omni lumine vacuos ad pœnitentiam cogere; nam post publicam illam pœnitentiam in clerum adlegi non poterant ampliùs: unì aït, *ne qui ordinari potuissent.* ALBASP.

Ibid. FIDELES ANTIQUOS. Seniores laïcos, pœnitentiam quamvis nihil peccassent; subire coëgerant. IDEM.

Ibid. EPISCOPOS FECISTIS LAÏCOS. Episcopos orthodoxos deponebant: hos postmodùm inter pœnitentes relegabant, & actâ pœnitentiâ laïcos faciebant; quod meritò exprobrat Donatistis Optatus; nam episcopus olim poterat fieri laïcus, ut legimus de Trophimo, sed hoc non fiebat nisi ob aliquod grave crimen: deinde pœnitentia illi nunquàm imponebatur. IDEM.

Ibid. SOCIUS ET COMES. Hoc est illi episcopi quos pœnitentiâ sauciastis, erant socii & fratres vestri, qui si quid fecerant, erant deponendi, non pœnitentiâ puniendi, non hoc dedecore afficiendi: oleum enim Dei non est violandum. IDEM.

Ibid. VIDETUR NON VIDENS, &c. Lege disjunctâ voce *clausi oris.* Os autem totam denotat faciem Germanicus de Astræâ:

Seraque ab Ecclesiis descendens montibus, ore
Velato. BARTH.

Ibid. IN CALIGINE CLAUSIERIS. Manifestum itidem mendum legit voce disjunctâ Fr. Balduinus, *clausideris*; sed Barthius emendat *clausi oris.* Os totam faciem denotat Germanicus Cæsar in signo Astrææ:

Seraque ab excelsis descendens montibus, ore
Velato. INCERT.

Ibid. IN CALIGINE CLAUSI AERIS, &c. Ideò aït, Saülem visum à Davide videre tamen ipsum non potuisse, cùm uterque in eâdem

essent speluncâ, quòd Saüli à majore lumine oculi adhuc caligarent. Vulgò experimur, ut qui ex apertis in clausâ, & tenebricosâ, subitâ migratione deveniunt, claramque lucem obscuriore aliquo loco repentè mutant, illi aliquandiù nihil omninò videant, ut & illis contrà, qui ex densis tenebris in apertam lucem subitò prodeuntes, totum simul admittunt solem, repentino fulgore oculos ad aliquod tempus præstringi. Ad verba quod attinet, aut subaudiendum est *veniens*, à majori *veniens* lumine; aut *à majori lumine*, id est, propter majus lumen, præ majori lumine; quod scilicèt antè paulò oculos ejus implebat, &c. *Clausi aëris*, ut hic est, ferri potest, pro quo tamen si quis *clausi antri*, vel *clausura*, vel tale quid malit, dummodò eòdem recidat ego non contenderim. Barthius, inquit vir doctus, emendat, *clausi oris*. Hoc quoque ferri potest, non illud item, quod mox subjicit: *os aliquando totam faciem denotare*. Quorsùm enim illud hìc? Sanè si *oris* admittamus, de *ore speluncæ*: ut in vulg. occurrit interdùm, non hominis intelligendum esse, dubitaturum credo neminem. Sed nec principis editionis contemnenda scriptura est, *in caligine clausus*, mox *poterat bellum per compendium mutare in cædem*: aliæ editiones pleniùs: *poterat bellum mutare in cædem*; paulò pòst, *in corde livoris acuisis novaculas*: pro quo primâ facie, *in corde livoris*, non dubitabam reponendum, sed jam mihi videtur illud & elegantius & acutius. Mox *in captivitatem trahere*, cùm tam clarum sit, quàm si solis radio scriptum esset, quid dicemus illos, nisi nodum in scirpo quæsivisse, qui *in captivitatem cæcos*, id est, prorsùs excæcatos, & oculis orbatos seu captos, ex Apuleïo maluerunt interpretari. M. Cas.

Ibid. Ut in captivitatem cæcos aut imperitos populos. Vocat *in captivitatem cæcos*, prorsùs excæcatos & oculis orbatos seu captos. Sic Apuleïus, *defletis ad captivitatem oculis*. Incert.

Pag. 44. Judicium Dei. Quid sit vindicare maledictionibus quidquid judicium Dei fecerit, non satis intelligo. Nisi velit dicere quidquid Deus fieri permisit contra eorum voluntatem. Albasp.

Ibid. Quidquid judicium Dei, &c. Quia, inquit, ità solet usu venire, ut non omnes sint felices, quidquid è nostris alicui contingit adversi, id vos protinùs vestris maledictionibus vendicatis & asseritis, quasi eorum vi ac virtute contigisset. Fecit Albaspinæus ut interpretandum putarem, ne valdè reconditum quis putaret & obscurum, quod ipse profitetur, se non intelligere. M. Cas.

Ibid. Innocentem se et venenarius judicet, &c. *Venenarium* vocat hominem veneficum & pharmacopæum χακῶν τῶ φαρμάκων, quod nomen notandum. Usitatum non huic soli, verùm etiam aliis non de plebe scriptoribus, Tertulliano, Julio Firmico, ipsi denique Suetonio. Incert.

Ibid. Venenarius. Hominem dicit veneficum κακῶν φαρμάκων conditorem. Venenatores eloquentissimus ævi ultimi scriptor Saxo Grammaticus dixit, ut à nobis infrà his libellis doce-

A bitur. Barth.

Inertia. Inter tormenta Christum negasse. Albasp. Ibid.

Inertia a confessione Dei delapsos, &c. Verbum hoc *inertia*, non pro atrocitate criminis, quo vix ullum majus, si ut vulgò, accipias. Sed *inertiam* hìc vocat Optatus, metum mortis, & amorem mundi & temporalis tranquillitatis; quæ sanè verè *inertis* & ignavi propriâ: undè & in N. T. δειλοὶ meti- Ibid.
B culosi, timidi, & ἄπιστοι infideles conjunguntur, & ab hæreditate cœlesti cum ceterâ peccatorum colluvie excluduntur: Apocal. 21. 8. Magni enim & generosi animi est, esse Christianum. Quo fortassè & illud pertinet, quod Hebræi dicunt, אין בור ירא חטא ולא עם הארץ חסיד *Nullus nebulo* (fatuus stolidus) *timet peccatum: nec idiota* (Hebr. populus terræ) *quisquam pius*: ex א ב quæ vulgò *capitula patrum*. Sed & Hebr. 6. 11. & 12. segnes & inertes eis opponuntur, qui
C in fide ad finem usque perseverant, neque dubitavit beatus Chrysostomus infandam Judæ proditionem ipsius inertiæ καὶ ῥᾳθυμίας uni adscribere, τοσοῦτον ἐστὶ ῥᾳθυμία κακόν, ut eleganter ibi concludit tom. 5. pag. 363. Idem beatus pater, ὅτι ἐκ ῥᾳθυμίας ἡ κακία, καὶ ἀπὸ σπουδῆς ἡ ἀρετή, fusè tuetur ac disputat tom. 6. 844. &c. suprà lib. 1. eâdem de re, *ut damno æternæ vitæ istius incertæ lucis, moras brevissimas compararent*, &c. Quod igitur priùs amori, studioque præsentis hujus vitæ,
D hic inertiæ imputat, ut etiam Q. Curtius, *pigros*, &, *qui diuturnam vitam unicum bonum æstimant*, conjunxit. *Quanquàm ne pigri quidem sibi fata disponunt, sed unicum bonum diuturnam vitam æstimantes, sæpe acerba mors occupat*. de gest. Alex. lib. 9. mox *qui evaserunt*, id est, qui tentationi seu persecutioni non succubuerunt, qui *steterunt*. Ità enim solet sanctus Cyprianus, *stantes* lapsis opponere. M. Cas.

Evaserunt. Ii qui Christum non ne- Ibid.
E garunt. Albasp.

Aut manum lapsis. Pœnitentiam lapsis non imposuissent: nusquàm enim reperies neque in Ancyrano, neque in Eliberino pœnitentiam episcopis impositam, imò contrarium legitur de Trophimo & de Marcellino. Idem. Ibid.

Aut ut genua figerent. Aut ut publicè errorem suum detestarentur: pœnitentes enim coram omnibus genua figebant, & in porticus Ecclesiæ transeuntes genibus flexis ora- Ibid.
F bant, ut Deum & Ecclesiam pro se exorarent. Tertullianus *caris Dei ad geniculari, presbyteris advolvi*: quò respexit Optatus. Idem.

Post unitatem. Post unitatem à Macario factam: postquàm crudelem in episcopos vindictam exercebant Donatistæ tanquàm in eos quorum impulsu ea facta esset. Aït igitur Donatistas gravius puniisse episcopos qui unitatem procurarunt, quàm olim Ecclesia in lapsos animadverterat & in eos qui fidem pejerassent. Pag. 45.
G Idem.

Oleum quod Dei est fertatur. Oleum feriebatur, quia dignitas sacerdotalis ludibrio habebatur. Albasp. Ibid.

Nam quæ major infelicitas. Ità legendum, *neque major infelicitas*. Cùm vulgò Ibid.

pessimè coaluerint voces etiam *nec esse*. Id quod videre, cuivis pronum. BARTH.

Ibid. CONTRITAS SEXU VEXASTIS ARTES. Aut cum aliis editionibus legendum: *numquid minor est infelicitas, contritas* (lege *cum contritas*, ut suprà *compressis* pro *cùm precessit*:) *sexu vexastis artes? verè, &c.* Aut si illud: *numquid minor est infelicitas*: ad superiora pertinet, scribendum hîc: *contritas sexu vexastis ætates? verè, &c.* Sed quid hoc, contritas sexu ætates an subaudiendum aut restituendum, *utriusque*, & lege, *contritas utriusque sexûs vexastis ætates*. *Ætates*, sive seorsim capias, sive cum *contritas* conjunges, eleganter ponitur pro senibus, seu personis senio confectis: ut, ædium senectutem, & ædium ætatem, promiscuè usurpata reperias. Atqui jam virginum & matronarum, in superiori periodo meminerat, an igitur hîc iterùm: *sexûs utriusque?* an potiùs *senum: contritas senum vexastis* ut ante aliquot pag. *invenistis fideles antiquos, &c.* Conjiciebam aliquandò *contritas saxo vexastis*, cùm pauca retrò, *genua figere* inter pœnas, à pœnitentibus exigi solitas, posuerit. Prætereà, quid huc pertinent sequentia psalmistæ verba, quæ profert Optatus, si hæc contritio, de quâ istic agitur, non ab eorum crudelitate, quos hic incessit noster, sed ipsâ senum ætate? nisi tamen contritas vexastis, pro conterendo vexastis, sit ab eo dictum. Tuum erit arbitrium, lector, quod malueris eligere. Optatum autem ejusmodi argutias nimis amasse, utinam non tam multa in mundo exempla, quæ fidem facerent. Atque ego quæ ità super hoc loco, sed idem vir doctus & acutus BB, cujus jam suprà memini, ità corrigebat: *gerere didicerunt numquid minor est infelicitas? contristis sexus, vexastis ætates. Verè de vobis, &c.* ut ad illa alludat quæ suprà, *væ facientibus velamen super omnem ætatem, &c.* quod mihi quoque valdè placet. M. CAS.

Restitutus est à nobis iste locus.

Ibid. NEC ENIM ACTA. Nemo eam rogavit. ALBASP.

Ibid. ÆQUALIBUS SPATIIS. Etsi omnium secundùm vos, unum esset delictum, dissimilis fuit pœnitentia, quòd est acceptare personas, quo apud antiquos nullum gravius poterat esse peccatum neque quidquam in episcopo majus reprehendi poterat, Tertullianus de pudicitiâ, & Clementis constitutiones. IDEM.

Ibid. SI CONSENTIRE UNITATI. Si peccatum procurasse ut Macarius unitatem faceret. IDEM.

Ibid. ESSE VOCATUM POPULUM CREDENTIUM, &c. Miror quid eos à quibus Optatus hausit, inducere potuerit, ut Israël interpretarentur, *qui mente Deum videat*. Non quæro quàm id verum sit, quod esse falsissimum, nemo potest ignorare; sed aliquam tamen erroris ansam, quam in illis *Deum videns* vel *homo Deum videns* ab Augustino aliisque notatis agnoscimus, quæro. An שור vel שרר quod 72. seniores interdùm κατ' ἑρμηνείαν [illegible] reddidere, nomen etiam quod mentem significaret, indè deduxerunt? Sed quidquid hujus sit, cùm & hanc adducat, irridens ille quidem, sed adducat tamen inter alias Hieronymus, & qui post Hieronymum voces Hebraïcas Scripturæ con- A gessere; non est quod de antiquitate ejus interpretationis dubitemus. Illud tamen porrò cordato lectori considerandum propono, quomodò ista *mente Deum videre*, & *flectere & inclinare cervices*, quæ tanquàm contraria committit hîc Optatus, opponantur. Ego planè persuasum habeo scripsisse Optatum *rectè* vel *erectè*; quod posteà, quia minùs esset notum, etsi magis probum, & ab Hebraïcis minùs remotum; quia tamen fortasse minùs notum, in *mente* mutatum B sit, ut quemadmodùm suprà in parabolâ Publicani & Pharisæi *erecta facies* & *inclinata cervix* opponuntur, ità & hîc *erectè videns*, & *inclinans cervicem*. Affine est & ab eâdem radice, quod Hieronymus ipse commendat, qui vertit Israël, *directus Dei*, sive εὐθύτατος θεοῦ. Affert & Remigius in interpretationibus nominum Hebraïcorum, quarum hodiéque in nostrâ qualicumque Cantuariensi bibliothecâ olim, heu olim! instructissima, sed ab impiis Zelotis, rapinis ac C sacrilegiis suis pietatem obtendere solitis, dudùm direptâ, atque inter ipsos, ut aiunt, spoliatores veluti prædâ divisâ, codex manuscriptus satis antiquus extat. Mox pro *massam pœnitentium facere* corrigendum aliquandò putavi, *ferre*, sed jam non probo. Non enim tantùm de pondere dixerunt, ut *massa auri, argenti*, & id genus; sed & de quovis acervo, seu serie rerum, quæ ejusdem essent generis. Undè sæpissimè apud Gregorium, aliosque, domus rusticanas plures D inter se junctas, quas Græci [illegible] vocant, *massas* nuncupatas reperias; id est, *fundos* sive *prædia*. Codice can. eccl. Afric. pag. 157. *massa diœceseon* vocatur, quæ mox *fascis diœcesium* vertit interpres gr. [illegible], & σῶμα τῶν παροικιῶν. M. CAS.

Vide restitutionem & expositionem hujus loci.

Ibid. DEUM VIDEAT. Erectâ cervice Deum orabant fideles; pœnitentes verò dejectâ in terram facie: undè ait Donatistas coëgisse ut qui Deum respicere deberent, oculos humi figerent E & terram intuerentur. ALBASP.

ANNOTATIONES
VARIORUM
IN LIBRUM III. S. OPTATI.

Pag. 49. SATIS, UT ARBITROR, IN SECUNDO LIBRO. F In aliis editionibus ità incipit hic liber: *ex iis quibus putant aliqui unitati faciendum esse convitium, satis, ut arbitror, &c.* quæ cùm nullo modo cohæreant, quin spuria sint & ineptitia, & à Balduino meritò expuncta, nullus dubito. Quare non erat quòd hujusmodi laciniis hinc indè corrasis Balduinianam contaminarent editionem nuperi editores: undè & impurum illud glossema in fine præcedentis libri, *cervicalia*, id est, *membra cervicis*, quod in- G vito Balduino in textum Optati quasi postliminio reduxerunt. Sed quo res sit extrà controversiam & ut contentiosis os obstruamus, etiam depravationis origo nobis indicanda est. In editione Germanicâ Cochleanâ, cuique libro (primo excepto) præfixa sunt argumenta, quæ parùm

abeſt quin Optati ipſius eſſe credam : antiqua
certè ſunt. Hujus autem tertii libri argumentum
ità conceptum eſt ; *Hic tertius liber continet qua-
tuor cauſas, quibus effectum eſt, ut non ſine aſpe-
ritate unitas fieret. Primam, quòd baſilicas ſchiſ-
matici non neceſſarias fecerint. Secundam, quòd Do-
natus Carthaginenſis provocavit, ut unitas fieret.
Tertiam, quòd Donatus Bagaïenſis Circumcelliones
collegit, ut unitatis operarios impediret. Quartam ſine
voluntate Dei nihil eſſe factum*, ſequi debebat,
*ex iis quibus putant aliqui unitati faciendum eſſe
convitium.* Sed id ſequentis initio libri malè aſſu-
tum eſt. Quod factum ne quis miretur, etiam
quinto libro in eàdem editione ſimile contigit.
Ut enim hîc pars argumenti cum ſequentis li-
bri initio malè coaluit, ità & illic ex initio li-
bri plures lineæ argumento acceſsêre, quæ ſuo
loco deſiderantur ; ab his enim liber incipit:
in quâ re quæ nunc agitur quæſtio, &c. Cætera
quæcumque præcedunt, ab argumento libri re-
petenda ſunt. Sed & illud non prætermittam
Fulgentium Afrum, & Optati, quod ex ipſo
liquet, valdè ſtudioſum, iiſdem planè quibus
hinc orditur Optatus, ſecundum ad Monimum
librum verbis auſpicari: *Satis, ut arbitror, Mo-
nime chariſſime, &c.* M. Cas.

Ibid. Unitas. Ut plebs Donatiſtarum ad Ec-
cleſiam adduceretur, concilium Carthag. 1. *Ut
in ejus gremium erigeret univerſa membra diſperſa:
qui imperavit relig. Conſtant. Imperatori ut votum
gereret unitatis operarii unitatis:* Macarius Paulus
Taurinus, & Lentius in eodem concilio, *& mit-
teret miniſtros ſancti operis famulos Dei Paulum &
Macarium.* Albasp.

Ibid. Ab operariis unitatis multa quidem aspera facta sunt.
Nos hodiè *operariorum* vocabulo mechanicarum
artium diſcipulos appellamus, qui in quâque
experimenta ſua facere neceſſe habent & per an-
nos certos exercere priuſquàm ad titulos artifi-
cum venire poſſunt. At Optatus *operarios* vocat
adminiſtros unitatis, cujus vocis exempla vide
ſuprà & nos ex auctore ipſo auctorem interpre-
tari. Albasp.

Ibid. Ab operariis unitatis. Ope-
rarios vocat adminiſtros unitatis, cujus vocis
exempla in ſequentibus videbis, & nos ex au-
ctore ipſo auctorem interpretari. *Operarii templi,*
qui ædificando adſunt : apud Angelomum in 3.
reg. c. 5. Operator. Hiſtoria Damaſceni. Olera
enim fuerunt cruda, quorum ſenex ipſe opera-
tor & cultor fuit. Operari eſt opus facere. Ga-
riopontus lib. 11. c. 13. Iis verò contingit qui
metallica operantur, aut ex pulvere, aut ex fœ-
tido odore, &c. Operatrix apud Prudentium
Trecenſem. Licet eo vocabulo, nobis hodiè ap-
pellare, mechanicarum artium diſcipulos, qui
in quâque experimenta ſua facere coguntur,
priuſquàm ad titulos vel nomen aliquod in iiſ-
dem veniant, ad alios erudiendos. Bart.

Pag. 48. Basilicas fecerunt non ne-
cessarias. Non neceſſe erat colligere
populum in aliis baſilicis: nam orthodoxorum
baſilicæ ad id ſufficiebant. Albasp.

Ibid. Nulli dictum est. Macarii expe-
ditionem & unitatem quam fecerat, perſecutio-
A nem ; eoſque qui in illo tumultu intererant
Macarianos vocabant Donatiſtæ, quod ut refellat,
aït Optatus nulli Macarium dixiſſe ut thus ado-
leret, quod in perſecutionibus Chriſtianis im-
perabatur. Idem.

Nullus erat primitus ter-
ror. Non venerat Macarius ut terrorem in-
cuteret, ſed ut dona ferret : plebem non armis,
ſed hortamentis & precibus ad unitatem co-
gebat. Idem. Ibid.

B Relegati. Donatiſtarum epiſcopi. Id. Ibid.

Cum voto nostro. De concilio no-
ſtro ea acta non fuerunt. Idem.

In ultionem aquæ. Deus volebat Ibid.
ulciſci per Macarium quæ contra ejus baptiſ-
mum faciτis. Idem

Quam contra interdictum Ibid.
iterùm movistis. Ad plura S. Scrip-
turæ loca ſimul alludit his verbis Optatus. Ad
S. Evangeliſtæ narrationem haud dubiè, & prin-
C cipaliter Joan. c. 5. Sed etiam ad illa prophetæ
Eſaïæ, quæ poſt pauca profert, ubi de antiquâ
piſcinâ, quod huc tranſtulit. Quod aït *contra
interdictum*, idem valet atque illud quod anteà
dixerat, *contra leges*, lib. 1. ad illa reſpiciens :
*Qui ſemel lotus eſt, non habet neceſſitatem iterùm
lavandi*, ut ibi docuimus. Niſi fortaſsè de piſ-
cinâ eâdem hoc quoque, quaſi nefas ab Angelo
pluſquàm ſemel eam moveri, aut ab eo ſemel
motam, ſi non nefas, ſtultum tamen & inane à
D quoquam iterùm moveri. Cæterùm illam piſci-
nam Bethſaïdæ figuram fuiſſe baptiſmatis, etiam
aliorum fuit opinio. Vide Tertull. de baptiſmo
c. 5. & 6. Quod hinc autem de piſce colligit Op-
tatus, indè profectum videtur, quod *piſcinam*
priſcâ ſignificatione acceperit, pro piſcium vi-
vario, ut loquitur Plinius, non pro merâ κο-
λυμβήθρᾳ, quanquàm & illud quoque pro ἰχθυο-
τροφείῳ uſurpetur : ſeu aquarum ad uſum, ſeu
alium quem, ſeu natationis inductarum inve-
E ctarumque loco, quæ poſteà frequens & uſitata
verbi notio fuit. M. Cas.

Pisce. Cum Chriſto : hoc eſt, neſcio an Ibid.
quos baptizatis, renaſcantur Chriſtiani. Tertull.
*Sed nos piſciculi ſecundum ἰχθὺν, noſtrum Jeſum
Chriſtum in aquis naſcimur :* cæterum legendum,
invocationem non *intinctionem*. Tertull. Al-
basp.

Qui in lectione patriarchæ Pag. 49.
legitur. Aliæ editiones pro *Patriarchæ* ex-
F hibent *Patriarcharum* : hoc uno differunt. Quid
autem per lectionem *Patriarchæ* aut *Patriarcha-
rum* velit Optatus, haud facilè divinare. Tale
aliquod ſcriptum, neque olim extitiſſe puto,
neque hodiè, quod ſciam, ullibi eſt. Commen-
titium & pſeudepigraphum quoddam ſub 12.
patriarcharum nomine Teſtamentum, in biblio-
thecâ patrum vidiſſe aliquandò memini. Non
enim dignum videbatur quod legeretur ; etſi non
ignorem tale quid jam olim extitiſſe. Sed cùm
G totum hoc quod hîc narrat Optatus, ſit in To-
biâ, cur teſtes aliundè conquireret ? Non alium
igitur quàm ipſum Tobiam hîc laudari, planè
perſuaſum habeo. Quàm recens ſit inventum,
ſacræ Scripturæ in capita & verſiculos, ſive le-
ctiunculas tributio, quâ nunc omnes utimur,

nemo

nemo, opinor, iam parùm versatus in veterum scriptorum libris, qui non animadverterit. Cùm igitur illi, non per numeros, ut nos solemus, aut sectiones ipsius scripturæ præterquàm in psalmis, sed alius aliter, multi autem per ipsas materias, aliquot subindè ex ipso contextu sacro verba proferentes, locum quem vellent, indicarent; puto etiam fuisse qui quasi capitula quædam, ex præcipuis verbis & memoratu dignissimis, quæ hinc illinc commodè excerpebant, conficerent, atque eo pacto libros in partes distinguerent. Quod igitur hujus Tobiæ partis, quam nos hodièque capite secernimus, maximè singulare videretur illud, quod patriarcharum sit in eâ mentio, etiam patriarchæ nomen, sive patriarcharum, integræ sectioni, sive capiti adhæsit. Non igitur aliud hoc loco, sive Optatus, sive Optati lector, (qui in orâ fortassè libri sui notaverat, quod posteà in ipsum contextum receptum est) vult, opinor, quam illum Tobiæ titulum, seu sectionem indicare, quâ narratio illa piscis in Tigride flumine prehensi continetur, quod nos hodiè diceremus, *Tobiæ sexto capite.* Quod sequitur: *Ejusdem piscis visceribus*, &c. illud *ejusdem*, non est cum superioribus connectendum, quasi novum quid de *eodem* pisce hoc posteriore membro narraretur; cùm enim eadem prorsùs quæ anteà repetat; manifestam tautologiam commisisset; sed *ejusdem* valet *unius ac ejusdem*: repetiit autem paulùm immutatis verbis, ut in rei admirandæ meditatione lectorem moretur aliquandiù ac detineat: quare placet, ut hinc quoque nova periodus, scripto post *videmis* pleno puncto, incipias. M. CAS.

Ibid. HIC PISCIS, QUI IN BAPTISMATE PER INVOCATIONEM, &c. Fr. Balduini editio 2. *per invocationem*: sed Barthium cur non audiamus? emendantem *per intinctionem* ex lib. 5. INCERT.

Ibid. ALTEROS MUROS. Christiani sunt templa Dei; vos facitis alia templa. ALBASP.

Ibid. DE RUÏNA CONSTRUITUR. Tertull. *Quoniam & ipsum opus eorum non de suo proprio ædificio venit, sed de veritatis distinctione nostrâ suffodiunt ut suos ædificent.* IDEM.

Ibid. GENUS DEI EST NON HABERE GENUS. Elegantissimi acuminis est, quod acutius dictum, quodque cum re ipsâ tam sit conveniens toto Optato nullum reperiri arbitror. BARTH.

Ibid. SIMILIS EST ET AQUA QUAM LEGIMUS. Optato propositum hîc est, ut Esaïæ prophetæ verba de Deo super *contritione filiæ sui generis* conquerente, (posteà integrum locum prolixè citat:) ad aquam pertinere, persuadeat. Quod ut assequatur, ex ipsis prophetæ verbis, (cum Optato loquor, nam Hebræa quomodò habeant, aut hîc aut alibì, non monendus est nobis lector;) hoc ducit argumentum. Propheta inducit Deum super *filia sui generis* conquerentem. Dei autem genus est, non habere genus. Consequens erat ut idem hoc & *aquæ* convenire probaret. Quod sanè ab Optato non prætermissum est, neque omninò potuit. Quali tamen argumento usus fuerit; vix ac ne vix quidem ex hac editione subolfacias. Balduinus enim (si tamen Balduinus:) malos chirurgos hîc imitatus, cùm locum pessimè affectum sanare non posset, cutem tamen ità induxit, ut leviter inspectantibus, nulla de interno vulnere suspicio oriretur. Priores autem editiones ità repræsentant: *similis est & aqua quam non legimus, in cujus aquæ injuriâ, &c.* ex quibus facile est restituere, quod & requirit sententia, & ab Optato scriptum fuisse, res ipsa clamat: *similis aqua, cujus non legimus genus; in cujus aquæ incuriâ, &c.* Affinitas τ̃ genus cum ultimis præcedentis vocis syllabis, causa, ut solet, ejus omittendi fuit; quo semel omisso, ut aliqua tamen sententia, aut si non sententia saltem latinitas exprimeretur; pro *cujus* factum, *quam*, posteà cùm illud *non* sententiæ obesse videretur, & qualiscumque sententia, quam nulla placeret, etiam & illud de sede suâ deturbatum & expulsum est. Ad rem ipsam quod attinet, nescio an sit alicujus momenti dicere, aquam ἀρχὴν τῶν πάντων apud Diogenem Laert. à Thalete philosophò constitui, aut Plutarchum de Iside & Osyride commemorare, etiam Homerum ità credidisse; & utrumque affirmare ex Ægyptiorum philosophiâ hausisse. De Thalete testatur etiam Ambrosius, ad ridiculum illud *aquam à quo omnia*; ut videtur alludens initio hexaëm. *Qui cùm ex aquâ nomen acceperit, non putavit tamen dicendum, quòd ex aquâ constarent omnia, ut Thales dixit.* Illud nostra magis refert, & Optati, fuisse olim, qui tale quid quale videtur hîc Optatus innuere, ex creationis historiâ colligerent; aquas nempè, quòd earum creationis scripturæ disertis, ut illi colligebant, verbis, non meminissent, *ante omnia*; imò æternas, *Deo coæternas fuisse.* De primo vetus auctor, qui Junilii nomine circumfertur, in Genesim Parisiensis edit. 1516. fol. 41. *Neque enim aquas ad omnia* (lege ante omnia) *factas credere fas est. Quod etsi hic scriptura palàm non dicit*, creatas scilicèt aquas, esse, cùm & cætera creata sunt; undè contrà sentientibus os obturari possit: *palàm tamen significat, cùm has à Deo illustratas atque ad jussum ejus ordinatas insinuat. Sicut & psalmus dicit apertè*, &c. Idem videtur Optatus dicere lib. 6. *ò aqua quæ dulcis à Deo creata es, super quam ante ipsius natalem mundi sanctus Spiritus ferebatur, &c.* Sed fortassè non aliud eo loco voluit Optatus, quàm quod Tertullianus de baptismo lib. 3. ubi inter cætera, quæ in laudes aquarum comminiscitur, etiam indè celebrat, quod *in chaos* illius undè mundi *digestus* posteà, pars illæ fuerint, nec pars tantùm, sed præstantissima pars & sola consummata & perfecta: terram enim & cælum, & reliqua adhuc omnia informia & inculta fuisse; aquis autem nihil defuisse, quò magis ornarentur aut perficerentur; sed in primo creationis statu permansisse. Ità intelligo Optatum, cùm aït aquas *ante ipsius natalem mundi* extitisse, ut *mundus* hic propriè κόσμος sit, sive mundus digestus & ornatus, quod Tertullianus *mundi suggestum* appellat. Ante hunc mundi suggestum, neque mundus, neque κόσμος propriè: sed merum chaos, rudis, indigestaque moles, ut Poëta loquitur. Aquæ igitur ante mundum; nec tamen increatæ. Aliquantò

Restitutus est hic locus ex MS.

plus difficultatis in hoc altero Optati loco, quòd cùm comparationem Dei & aquæ, ad genus quidem quod attinet, subtiliter instituit, *æternitatis Dei* dùm meminit, æternam quoque sive *coæternam* aquam ab eo constitui, propositæ comparationi ratio requirere videatur. Nam & illud ex ipsâ Mosis historiâ quondam fuisse qui colligerent, satis innuit Augustinus; cujus verba quòd nostram correctionem maximè confirment, subjiciam. Confess. lib. 12. c. 22. *Unde si aliquid Genesis tacuit Deum fecisse, quod tamen Deum fecisse, nec sana fides nec certus ambigit intellectus; nec ideò ulla sobria doctrina dicere audebit, istas aquas coæternas Deo; quia in lib. Geneseos commemoratas quidem audivimus, ubi autem factæ sunt non invenimus: cur non informem quoque illam materiam, &c.* Hoc idem Eucherius Lugdunensis episcopus (fidem sequor antiquissimæ, ac omnium primæ editionis) difficill. quæst. in Genesim q. 3. sed verbis tam expressis & appositis, ut clariorem aliundè lucem huic Optati loco fœnerari minimè necesse sit. Ità igitur ille, antiquissimæ illius editionis f. 25. *aquas ubi legimus*, τὸ *legimus*, ut & proximum *lectionis* diligenter observari velim, *à Deo factas? Etsi factas eas in exordio creaturarum non evidenter divinæ lectionis textus expressit, à Deo tamen factæ sunt, &c.* Quid si igitur & Optatus scripserit (quod tamen eò planè redibit) *quam non legimus à Deo factam?* Haud dubium autem postrema Optati verba, quæcumque fuerint, quòd horridior eorum sententia videretur, ab aliquo erasa & expuncta esse. Quod sæpè in veterum scriptis accidit. Sed cùm hanc rem non hîc ex proposito tractet Optatus, condonandum ipsi est, si δογμάτων ἐκθέσει, minùs cautè locutus sit; quemadmodùm & multa alia, vel in optimis scriptoribus, haud ferenda tamen alioquin, interdùm toleramus & excusamus. Nam rectè ipsum sensisse, cùm nemo eo nomine heterodoxias illi dicam impegerit, notatis tamen illis, & in sensum hæreticorum ab Augustino de hæresibus c. 75. & aliis relatis qui hoc idem aquas nempè *à Deo non esse creatas*, sed *ipsi Deo coæternas esse*, asserebant, quis omninò potest dubitare? sed neque omnia in his comparationibus nimis morosè sunt exigenda. Etsi enim cùm *Deus genus non habere* dicitur, æternus intelligitur; satis tamen ad institutam comparationem, si aquas quocumque modo *genus non habere* probet Optatus, quod vel ità potest intelligi, ut quemadmodùm Melchisedech Christi typus fuisse à multis creditur, non quòd reverâ ἀπάτωρ & ἀμήτωρ fuerit, ut anteà dicebamus, sed quòd ejus progenies non enarrata sit; ità & aquæ ideò *genus non habere* dicantur, quòd earum creationis expressè & nominatim scriptura non meminerit: vel ità ut ideò *genus non habere* dicantur, quòd primæ illius materiæ ex nihilo creatæ, ex quâ cætera quæcumque formata sunt, pars fuerint; ut modò ex Tertulliano & altero Optati loco disserebamus; quæcumque autem ex nihilo creata sunt, *genus non habere*, rectè dici possunt. Etiam illud monebo lectorem elegantiarum latini sermonis non incuriosum, quod Optatus proximis verbis *aqua* repetat, cùm pronomen sufficere potuerit (quæ Hieronymo alicubì, sed immeritò Ruffinum incessendi materia fuit:) id Optatum more suo facere, & habere sui moris auctorem, & assertorem locupletissimum, eloquentiæ, & omnis humanioris literaturæ, inter Latinos facilè principem M. T. Ciceronem. Ità paulò antè: *Solvistis singulare baptisma, ex quo baptismate, &c.* lib. 2. *Quem precibus rogastis ut reverti possetis: quas preces, &c.* & eodem lib. *Pestilentia enim morbis extinctos homines ad inferos mittit. Qui inferi portas suas habere noscuntur, contra quas portas, &c.* Quomodò ità sæpè loquitur, ut potiùs affectasse, quàm imitatus esse videri possit. Atque hoc, ut hîc monerem eò libentiùs à me factum, quòd cùm hoc ipso loco aliquid supplere necessarium fuerit; minimum tamen esse quod deerat, ex ipsâ verborum serie & proprietate locutionis, quam amat Optatus, lector intelligeret; atque ex illo quoque conjecturæ nostræ aliquod pondus accederet. Sed nec illud dissimulabo, in primâ omnium editione Cochlæanâ, hunc locum ità scribi, *similis est & aqua, quam modò legimus, &c.* quod erunt fortassè qui malint retinere, ut nempè τὸ *legimus*, non ad creationis historiam, sed ad prophetæ verba modò citata pertineat. Utcumque leges idem tamen erit sensus. Sed mihi durius hoc videtur, ut Optatus ἁπλῶς & absolutè, Deo æterno & ingenito, aquas comparaverit. M. CAS.

Ibid. *Legendum non in totâ.*

DENIQUE, NON AÏT IN SION. Prolixum Esaïæ prophetæ locum contra Donatistas prolaturus Optatus, ne nihil dicere videretur, probato primùm *per filiam sui generis*, aquam à Deo intelligi, pergit porrò & ostendit illum Sion, qui ut subjectum proponitur huic prophetiæ, non de corporali (ut loquitur ipse) monte, peculiari illâ Sion, quæ fuerat; sed de spiritali, quæ tunc erat Sion, totâ nimirùm atque universali Ecclesiâ accipiendum esse. Versio quâ usus est Optatus, ex Græcis expressa erat, qui quod in Hebr. *opus vallis visionis* reddiderunt, τὸ ὅραμα τῆς φάραγγος Σιών, *Visio vallis Sionis.* Cæterùm *celebrata* subaudi *ista vel* judicia *ut mox, ubi nulla lis audita est, nec ab aliquo celebratum judicium, &c.* atque iterùm lib. 7. *nullum judicium celebratum est, sed sententia operatus est effectus.* Nisi fortassè pro *sunt* scripserat Optatus *sententia:* quod cùm primùm compendiosâ scripturâ contractum esset, posteà mutatum est in *sunt.* Nam etiam infrà hoc ipso libro *actionem celebrare*, ne de solo *judicio* dici putes. IDEM.

Pag. 50.

PER OMNEM ORBEM ROMANUM CAPUT TULIT. Per omnem orbem Romanum, quid hîc Optatus intelligit, tùm proxima *sub toto cœlo*, & quæ post pauca sequuntur, *qua est in toto terrarum orbe*, satis indicant. Orbem igitur Romanum dicit, quem nos universum ut apud Lampridium, in Alexandro Severo cùm consulti vates respondissent:

Te manet imperium cœli, terraque marisque,

Imperium Romanum indè ipsi portendi intellexerunt; & quem ibi Lampridius ipse Romani imperii *principem*, mox vocat *principem humani generis.* Neque tamen inde quis colligat ad

omnes omninò nationes jam tùm Evangelium penetrasse, aut id Optatum affirmare de suâ ætate, quod aliquandò posterior Augustinus præcisè negat de suâ, epist. 80. quâ de supremo mundi die egregiè disputat; non magis quàm ex illis Apostoli, καθὼς καὶ ἐν παντὶ τῷ κόσμῳ ad Coloss. 1. 6. & 23. τοῦ κηρυχθέντος ἐν πάσῃ τῇ κτίσει, τῇ ὑπὸ τὸν οὐρανὸν, aliisque similibus locis, jam tùm Evangelium sive per ipsos (quod nonnullos credidisse testis est Augustinus) apostolos, sive per alios, per totum terrarum orbem, prædicatum fuisse. Nam neque Romanos, si præcisè loquendum, orbis ne tùm quidem noti, totius dominos fuisse, nemo nescit. Vide vel Tertullianum adversùs Judæos, cap. 7. Alibì autem, *orbis Romanus* non est ut hîc, universus orbis, sed qui propriè Barbariæ opponitur, ut docet, ὁ μακαρίτης ad Lampridium pag. 386. Ità noster post unam aut alteram paginam, *inventa de Libano, id est, de imperio Romano: ubi & sacerdotia sunt & pudicitia, & virginitas quæ barbaris gentibus non sunt: & si essent, tuta esse non possent.* Planum est imperium Romanum & barbaras gentes, sive Barbariam hîc opponi, & his duobus membris totum orbem comprehendi. At illud non æquè planum, quo vel accipi vel excusari sensu possit. Quod Optatus his verbis Ecclesiam Catholicam, sui parum memor, si ita capimus, orbe Romano, barbaris exclusis, includat. Nam sanè fuisse, qui promissiones illas propagandi per gentes Evangelii, ad orbem Romanum restringerent, vel ex istis confutantis Augustini verbis satis constet; *interiores autem*, de barbaris Afris loquitur, *qui sub nullâ sunt potestate Romanâ, prorsus nec religione Christianâ in suorum aliquibus detinentur. Neque ullo modo certè dici potest, istos ad promissionem Dei non pertinere. Non enim Romanas, sed omnes gentes Dominus semini Abrahæ, mediâ quoque juratione promisit. Ex quâ promissione, &c.* Quæ si fuit Optati quoque sententia, quoties *totum terrarum orbem* nominat, Romanum dumtaxat eum intelligere, non vicissim, dicendum erit. Ità tamen eum sensisse haud facilè admiserim, quidquid de uno aut altero ejus loco statuatur. Deindè quod addit Optatus, *sacerdotia apud barbaros esse nulla*, neque *pudicitiam*, aut *virginitatem*, quomodò illud accipiendum est? Nam de omnibus universim barbaris esse falsum, tam certum, quàm quod certissimum. Qui enim Brachmanes, Gymnosophistæ, Druides, aliique antiquis memorati quàm barbararum gentium qualescumque sacerdotes? ut de pudicitiâ & virginitate nihil dicam, quod pari facilitate revinci potest. Posteriores Optato scriptores Afri, cùm barbaros nominant, Vandalos plerique intelligunt, qui per illa tempora in Africam irruperunt, atque omnia crudelissimâ vastatione miscuerunt. Queruntur que adeò passim illius historiæ scriptores, nullam eos sive rerum sive personarum rationem habuisse: *virgines sacras, & quosque continentes ubique dissipatos*, ab iis Possidon. in vitâ August. cap. 28. mulieres autem ac virgines *contra jura naturæ* prostitutas ac nudatas Victor Uticensis de persecutione Vandalicâ. Sed neque illorum meminisse potuit Optatus, tot annis prior, & illi utcumque in Africâ fortassè victorum licentiâ, contra Afros impotenter & flagitiosè abusi sunt, eos tamen alioquin, pudicitiæ non minùs, imò verò multò meliùs, quàm Romanos legibus suis consuluisse, prolixè docet Salvianus de gubern. Dei lib. 7. qui toto illo libro insignem eorum castitatem ac pudicitiam mirè prædicat, & *pudicos barbaras* appellat. Superest igitur, ut *gentes barbaras* non nomine dumtaxat tales Romanis oppositas, sed reverâ ac planè barbaras ac feras gentes, ad instar pecudum potiùs quàm hominum, nullo aut jure aut republicâ viventes, intelligamus, quales vulgò *Sauvagios* vocamus. Quas fortassè & Augustinus intelligit epistolâ jam suprà laudatâ, *sunt enim apud nos*, hoc est, in Africâ, barbaræ innumerabiles gentes, *in quibus nondum esse prædicatum Evangelium, ex his qui ducuntur inde captivi, &c.* IDEM.

GRATULATUR IN PSALMO SECUNDO, &c. In prioribus editionibus non *secundo* sed *primo*, & valdè vereor ne illa psalmorum tributio, quâ hodiè utimur, doctissimo Balduino fraudi fuerit, ut mutandum putaret: atqui olim psalmus primus & secundus unus idemque psalmus apud multos. Apud illos nimirùm, qui act. 13. 33. non ut hodie *psalmo secundo*, sed ut olim, testibus Hieronymo & Hilario & aliis antiquis extabat, *psalmo primo*, vel ψαλμῷ simpliciter, legebant. Vide Erasmum & acta, & Genebr. in psalm. *Gratulari* autem, ut alicubì Ambros. *David se dici filium, ipse Dominus gratulabatur.* Inde & *gratulatio* pro *gratia lib. 5. ut pro humanitate exhibita gratulatio eis referatur.* Cæterùm, haud dubium quin alii quoque numerorum errores in indicandis Scripturæ locis irrepserint. Sed nos satis habuimus, si lectorem ubi aliquid difficultatis erat, moneremus, & Balduinianam editionem bonâ fide repræsentaremus. IDEM. Ibid. Ità versum.

PER SINGULAS PROVINCIAS, &c. Singulas provincias totius orbis, per valles singulas intelligimus montis, voluit Optatus procul dubiò, & scripserat fortassè, nisi pro, *per*, malit aliquis *prætereà* reponere. Pergit enim in explicatione aut applicatione potiùs verborum prophetæ, quæ mox descripturus est & ad Donatistas pertinere contendit. IDEM. Ibid.

DEJECTI MURI UT FIERENT MURI. Dejecti fideles & rebaptizati ut fideles fierent: ut fierent Christiani, facti sunt non Christiani. ALBASP. Ibid.

ELAMITÆ LINGUA LATINA, &c. Frustrà se quisquam torqueat, *ut choros castrorum*, vel aliquid affine ex *elamitâ* extundat & eliciat. Minori operâ ausim dicere, aquam ex pumice. Quid autem illud fuerit, quòd eos deceperit, qui primi ità sunt interpretati, si nobis ariolari fas est, ego, sed tanquàm divinus ità censeo. Cantico cantic. c. 7. v. 1. ità legitur, *quid videbis in Sunamite nisi choros castrorum?* in margine notata est, diversa lectio *Sulamite*, quæ Græcorum & verior scriptura est, ut quæ ex prototypo sit expressa. Cùm igitur ista verba *choros castrorum*, peregrinæ, quæ immediatè præcedebat, vocis interpretationem esse putasset Pag. 51.

Optatus, (nisi quis Optato æquior, glossema malit esse) posteà memoriâ propter affinitatem vocum lapsus, quod de voce *Sulamite* legerat, aut legisse se falsò putabat, *choros castrorum* nempè significare, id ad *Elamitam* majori errore transtulit. Ità ego conjicio; paratus amplecti, si quis quod magis certum sit, aliquid afferat. M. CAS.

Ibid. CUJUS VENEFICIO. Cujus audaciâ & impudentiâ Macarius impulsus est ad unitatem faciendam. ALBASP.

Ibid. CUJUS VENEFICIO VIDETUR UNITATIS NEGOTIUM, &c. Fortè veneficium pro beneficio: obiter vir doctus in notis, quod quomodò hîc accommodari possit utinam adjecisset. An beneficium τῶν μέσων erit, quod tam in malam quàm bonam partem accipiatur, ut affinia *meritum & mereri* passim? an εἰρωνικῶς aut εὐφήμως pro maleficio? An ideò quod sequitur, *dum magnum se videri contendit*, quasi dicat, dum sibi placet, & ambitioni suæ servit, & velificatur Donatus? Si nihil horum placet, superest (quantùm ego quidem video) ut *veneficio* retineamus, & veneficium hîc positum sit, pro maledicentiâ ac impotenti procacitate. Nam & nos vulgò *virus* linguæ dicimus, & in Scripturâ sacrâ *venenum labiorum*, passivum est. Donati autem maledicentiæ imputandum esse hoc unitatis negotium, hinc incipit, ac multis deinceps prosequitur Optatus. Quamvis & *veneficium* ἁπλῶς pro *scelere*, ab Optato dici potuerit, quemadmodùm veneficus & φαρμακεὺς haud rarò prò scelesto & sacro. MERIC. CASAUBON.

Ibid. QUIA PEREGRINUS ES. Quia non es natus Carthagini, cui præes. ALBASP.

Ibid. IMPERATOREM CONSTANTEM. Concilium Carthaginense primum hoc non sub Constante, sed sub Constantino factum narrat: *Qui imperavit religiosissimo Constantino imperatori votum gereret unitatis, & mitteret ministros sancti operis famulos Dei Paulum & Macarium.* ALBASP.

Ibid. PATREM TUUM. Qui te in illâ cathedrâ generavit, cui successisti: omnes episcopi dicuntur filii eorum quibus succedunt, aut à quibus ordinantur. IDEM.

Ibid. QUID EST IMPERATORI CUM ECCLESIA. A Donatistis primùm provocatum est ad Constantinum, quem cùm suis rebus minùs favere deprehendissent, his & similibus utebantur. IDEM.

Pag. 52. NON ENIM RESPUBLICA EST IN ECCLESIA. Hanc sententiam mirificè extollunt homines illi qui rebus student novis: putantque hujus sententiæ sensum esse Imperatores non Ecclesiæ, sed Ecclesiam eis subditam esse, aut sine Ecclesiâ Rempublicam esse; Ecclesiam verò sine Republicâ esse non posse. Et tamen si quis animum ad hunc locum advertat longè aliter eum explicabit. Optatus enim voluit dicere imperatoribus Romanis non esse maledicendum, sed pro eis orandum secundùm apostolum, quia quietam magis vitam Christiani cum eis agerent quàm cum aliis nationibus, apud quas, quòd essent barbaræ, non licebat Christianos tam quietè vivere: igitur *Respublica non est in Ecclesiâ*, est Ecclesiam non facere bella, non leges figere, non populos sub legibus coërcere, non res civiles exercere, & similia: *Ecclesiam* autem *esse in Republicâ*, Christianos sub legibus Imperatorum vivere, protegi, quietam vitam sub eis & ex eorum protectione ducere, & similia. ALBASP.

Ibid. SACERDOTIA. Ambiguum an de Christianorum aut Gentilium sacerdotiis loquatur, ad illorum ego referendum censeo, nam in nonnullis codicibus ità legitur, *sacerdotia sancta*: sensus igitur est, sub imperatoribus Romanis tutiùs quàm apud barbaras gentes sacerdotia Christianorum exerceri, apud quas virginitas & pudicitia Christianarum virginum nunquàm est satis tuta, sed apud Romanos est tuta quamvis non sint Christiani, quia eorum leges ad innocentiam perducebant. IDEM.

Ibid. ET SI ESSENT, TOTA ESSE NON POSSENT. Rectiùs fortassis, *tuta esse non possent*. INCERT. *Ità restitutum.*

Ibid. O CONSULERE MISERIS! Ô PROVIDERE, &c. Si abesset illud *fuerat*, nihil mutarem. Sed ut nunc habent verba, potiùs quàm quidquam eliminetur, restituerim: *hoc consulere miseris! hoc pro*, &c. *Ho*, pro *ô* sæpè scriptum scimus, etiam alicubi hîc excusum, nisi fallor, undè facilè potuit accidere, ut *ho* pro *hoc* scriberetur, ac tandem omissâ aspiratione fieret *o* pro *hoc*. Mox *apud Deum*, non de beatorum sedibus dixit, quasi & illæ schismaticos, quales Donatus ille, reciperent, sed de altero mundo seu seculo, q.d. uterque jam decessit, & vitâ functus est, paulò-pòst, puto scribendum, *qualis futurus est, qui de levitate & furore laboravit tantis*, (id est *tot*, ut passim: sed fort. *dantes*) *pauperibus impedire*. M. CAS.

Pag. 53. NISI EPISCOPO EUM COMPARARE, &c. Corrigo, nisi principi episcopum, (*vel* eum) comparare, &c. M. CAS. *Et ità restitutum.*

Ibid. ET SUB SE OMNES SOCIOS HABERE. Omnes episcopos sibi subditos. ALBASP.

Ibid. DE QUORUM OBLATIONIBUS. Oblationes eulogiarum celebrabant in domibus pietatis, ut communionem aliquam facerent: de hac igitur communione & oblatione nolebat cum aliis episcopis participare Donatus, sed nescio quid secretò faciebat. IDEM.

Ibid. DE QUORUM OBLATIONIBUS, &c. Totum hunc locum & obscurum nonnihil, & palàm corruptum, sic lego ac distinguo, *de quorum oblationibus nunquàm est dignatus accipere, in quâ re media est fides & Deus Christus: hinc* (vel inde) *& querelæ multò*, &c. *In quâ re* pertinet ad superiora, quod hîc cum sequentibus pessimè connexum est, ità loquitur & lib. 5. *Jam de baptismate hoc loco dicendum est, in quâ re*, &c. Ità & lib. 1. *Sic igitur pax Christianis omnibus data est, quam rem Dei esse constat, &c.* Etiam lib. 6. *Manus vestras, quibus ante nos eosdem calices tractabatis. Eam rem tamen passim vendi jussistis*, &c. *Oblationes* autem intelligo eulogias, sive panes fermentatos (quos & oblationes nuncuparunt,) unitatis gratiâ, ut Paulinus ad

Alypium,

Alypium, inter epist. August. vel ut idem Paulinus ad Augustinum ipsum, unanimitatis indicio, ab amicis invicem mitti solitos, de quo quidem more, quæ in suis annalibus anno 313. doctissimus Cardinalis fusè, ac multis capitibus inseruit non tam ingrati aut illiberales sumus, ut compilare sustineamus. Consulat eum lector, cui hoc adhuc novum, ut de illo fermento accipiam, non modò res ipsa suadet, sed & modus loquendi observatus, ac quasi solemnis. Ut hîc, *dignatus accipere*. Ità Paul. ad Sever. epist. 1. *dignare accipere*, & apud August. idem, *dignatio sumendi*, & Augustinus ipse, *dignatio accipientis*: quibus tanquàm propriis ac usitatis verbis munus suum prosequuntur. Quod addit Optatus, *hac in re mediâ esse fidem ac Deum Christum*, ad exaggerandum Donati superbum fastidium pertinet, qui oblationem in nomine Christi consecratam & *in nomine Dei accipi* solitam, quo nomine etiam Paulinus ad Severum, commendat; in quâ prætereà *Trinitatis soliditas continebatur*, ut loquitur idem Paulinus; dùm superbè respuebat eâdem operâ, & Christo & fidei renuntiare videbatur. Quod autem pro, *ejus*, rescribo, *hinc*, vel, *indè*: non dubito quin *Jesus*, siquidem (*Christum Jesum* non minùs quàm *Jesum Christum*, docuit nos sacra Scriptura dicere:) aliquibus magis arrideret, quod id propiùs ad *ejus* accedat. Sed nos sequentium rationem habuimus, quæ id requirunt. M. Cas.

Ibid. In qua re media est fides. Deus & lex Christiana jubent aliter vivere, & pluris facere episcoporum oblationes. Albasp.

Ibid. Solus secreto. Communionem cum aliis non faciebat. Idem.

Ibid. Raró est appellatus episcopus, sed Donatus, &c. Non id criminatur Optatus, quòd Carthaginensis episcopus Donatus, *Donatus Carthaginensis* sit dictus, neque enim aliter Optatus ipse loquitur, quoties episcopos nominat; sed quòd episcopus, quasi quiddam majus esset ipse, non libenter audiret: mox, *ideò quamvis non sit ausus*, &c. aliæ editiones pleniùs: *ideò quia quamvis*, &c. M. Cas.

Pag. 54. Episcopi Deo debeant famulari. Maxima olim erat episcopalis dignitas. Albasp.

Ibid. Et si quandò ad eum aliqui ex aliqua Africana provincia veniebant. Vindicaverit Macarius si nihil offenderant, cui occisi esse dicuntur. Omninò, inquit Barthius, lege: *At si quandò ad eum aliqui ex Africanâ provinciâ veniebant. Vindicaverit Macarius: si nihil offenderant, cur occisi esse dicuntur?* Planissimè si cui inspecta auctoris sententia. Hæc ille. Sed nihil dicit. Nam hæc nullo modo cohærent, ingensque in hac editione hiatus est, putà duodecim hujusmodi paginarum. Vide omninò editionem 2. Fr. Balduini, unde hæc lacuna supplenda est. Sed & hæc ipse infrà quoque circa finem hujus libri alieniore loco leguntur, postliminio suo ordini restituenda, à pag. 75. v. 5. *Non quærebat illud*, &c. 70. usque v. 25. *Vindicavit Phinees.* Omnia illa intermedia subjicienda sunt istis pag. hac 68. v. 23. *Et si quandò ad eum aliqui ex aliquâ Africanâ provinciâ veniebant, non quærebat illud, quod humana semper exigit consuetudo, de pluviis, de pace, de proventu anni aliquid interrogare, sed illius ad singulos quosque venientes hæc erant verba: Quid apud vos agitur de parte meâ? &c. Nunquàm sequitur vindicta, nisi ejus antecesserit causa. Vindicavit (ut diximus) Moyses, vindicavit Helias, vindicavit Phinees, vindicavit Macarius: si nihil offenderant, cui occisi esse dicuntur, sit Macarius reus in eo quòd solus, &c.* Sic perturbatissimus & distortissimus locus necessariò interpolandus. Vide infrà notas. Incert. Ità rectiùs.

Ibid. Partis Donati. Cùm olim interrogarentur episcopi, & coram judicibus starent se Christi & Ecclesiæ episcopos esse profitebantur: in vitâ D. Cypriani: *Tu es quem Christiani Papam suum nominant? Sanctus Dei respondit, ego:* At Donatistæ Donati, non Christi episcopos se esse respondebant: quod illis ab Optato crimini datur. Albasp.

Ibid. Nam cùm et ordinatores tui, &c. Tota hæc periodus, ad, *hic jam quid resp. &c.* manifesta ἀκαταλληλίᾳ laborat; quæ tamen ab ipso fortassè Optato. Res quidem ipsa & sententia optimè sic habet; ac proindè nec verba temerè sollicitanda. *Preces* apud hos scriptores, *libellum* valere, sive *libellum supplicem*, ut vulgò vocamus, non est quod moneamus, *allegare* autem *preces apud Judices*, quid sit, Jurisconsulti, quos hîc libenter si præstò essent, consulerem, meliùs docebunt. Interim sic existimo: preces illas suas, non ipsi per se, vel suos, & ut vulgò loquimur, immediatè deferebant, sed Judicibus provinciæ commendabant apud acta primùm subscriptas ac signatas coram Actuario, per quem in publica acta referebantur. Hoc *allegatio* nisi me ratio fugit; hinc & *gesta allegationis*, super hac ipsâ re, tùm Augustino contra Petilianum, tùm Honorio in edicto quodam contra Donatistas memorata. Quod in aliis editionibus reperimus, post *allegarent*, *addendum episcoporum actis, de quibus infrà scriptum est. Data, &c.* ab eorum errore manasse puto, qui Optatum in his verbis, *in quibus*, aut quemadmodùm ipsi legerunt, *de quibus infrà scriptum est*, lectorem suum ad *acta* his libris quondam annexa (quod sæpè facit Optatus) rejicere putabant, sed hoc ipsi viderint. Mox pro *alio modo*, scribo, *aliquo modo.* Aït eos dùm se libenter professi sunt de parte Donati, etsi non exertè, aliquo saltem modo, de Ecclesiâ Christi non esse, confessos. Non displicebit etiam, si quis ità accipiat, *quid respondebunt in illo imminenti judicio divino*, qui in hoc sæculo, alio modo confessi sunt? &c. M. Cas.

Provincia Proconsulari. In provinciâ Carthaginensi. Albasp. Pag. 56.

Ibid. Veniebant Paulus et Macarius, qui pauperes ubique dispungerent. τὸ *dispungerent* tantumdem est ac *consolarentur*: quæ mira phrasis. Incert.

Qui pauperes ubique dispungerent. *Dispungerent* tantumdem est ac *consolarentur*, inquit hîc vir doctus, & addit esse

miram phraſim, ſed mira eſt ejus interpretatio. Quia nimirùm *pungere*, non rarò pro *urere*, aut angere, ideò *diſpungere* ſit conſolari. Sed virum doctum ratio fugit, dùm non intellexit, aut non cogitavit ſaltem, à rationibus eſſe hoc verbum, quo frequenter eâdem aut ſimili, quâ hîc Optatus, ſignificatione Tertullianus utitur, ut cum *honore & officio*, vel *vitâ diſpunctum* dicit. Quid mirum autem ſi dicantur diſpuncti pauperes, quibus anteà dixit eleemoſynas à Conſtantino miſſas, quibus ſublevati poſſent reſpirare, veſtiri, paſci, gaudere? Neque enim neceſſe, ut de ipſorum ære alieno intelligamus, quanquàm & illud quoque fortaſsè verum: ſed elegantiùs, ut ipſa paupertas, quæ graviſſimum, vel ſola onus, diſpuncta dicatur. M. Cas.

Ibid. Dispungerent. De coronâ militis, ubi de Imperatorum donativo agitur: *expungebantur milites laureati*: recenſebantur, notabantur. Albasp.

Ibid. Civitatem proximarent. Afra itidem locutio. Incert.

Ibid. Per omnes nundinas misit Circumcelliones. Locus ità diſtinguendus eſt, *præcones per vicina loca, & per omnes nundinas miſit, Circumcelliones Agoniſticos nominans ad prædictum, &c.* ut in Cochleanâ. M. Cas.

Ibid. Circumcelliones. De iſtis frequens eſt mentio in hoc ſchiſmate. Albasp.

Ibid. Dementia. Quia immania multa & inaudita perpetrarunt iſti Circumcelliones, multique eorum ſe ſe præcipitaverunt ut martyrii gloriam aſſequerentur. M. Cas.

Ibid. Et qui pro præstitis suis rogari, &c. Vel pro *Et qui*, ſcribendum *ut qui*; vel mox *impellerentur* poſitum, pro *impellebantur*. Idem.

Ita reſtitutum ex MSS.

Pag. 57. Per dealbatas aras. Per dealbatos tumulos in aræ formam conſtructos: ſuper martyrum monumentis & memoriis ſacra olim fiebant, quæ ut commodè poſſent fieri, monumenta in altaris formam erigebantur: Donatiſtæ igitur illis circumcellionibus qui & in illâ Macarii expeditione interierant, aras poſuerant & monumenta ex quibus corpora occiſorum poterant numerari. Concil. Carthag. 1. Canone ſecundo: *aut inſaniâ præcipitatos, martyrum nomine appellet.* Concilium quintum: *item placuit ut altaria quæ paſſim per agros aut vias tanquàm memoriæ martyrum conſtituuntur.* Auguſtinus lib. 3. in fine contra Parmenianum, *temporalia ſupplicia ſchiſmatis ſui conferre audent paſſionibus martyrum, ut eis pœnarum ſuarum natalitia celebrentur magno conventu hominum furioſorum.* Albasp.

Ibid. Per dealbatas aras, aut mensas, &c. Seneca epiſt. 86. *In ipsâ Scipionis Africani villâ jacens, hæc tibi ſcribo, adoratis manibus ejus & arâ: quam ſepulcrum tanti eſſe viri ſuſpicor, &c. De menſâ*, Cicero de legibus lib. 2. circa finem, *ſepulcris autem novis finivit modum. Nam ſuper terræ tumulum noluit quid ſtatui, niſi columellam tribus digitis non altiorem, aut menſam, aut labellum, &c.* Huc etiam pertinet quòd locus ubi Cyprianus paſſus eſt, dictus eſt vulgò *menſa Cypriani.* Etſi enim alio loco paſſum eſſe, alio

A autem ſepultum beatum illum martyrem, & utrobique cultam ejus memoriam à Victore Uticenſi de perſecut. lib. 1. diſcimus: priorem tamen illum locum ab arâ, ſeu menſâ, quæ aræ inſtar eſſet, ibi extructa, ità indigitatum eſſe docet Auguſt. de div. ſerm. 113. Quod *dealbatas* illas *aras* & *menſas* hîc Optatus, ſi verè ac propriè *dealbatas* ex religione colentium tanquàm martyres, profectum puto. Album enim colorem mortuis, item puris atque innocentibus de-
B functorum animis optimè convenire etiam Plutarchus docet in ῥωμαϊκοῖς κεφ. διὰ τί λευκὰ φοροῦσι. &c. tomo 10. pag. 482. 483. Quod ſi *dealbatas* pro albis aut candidis accipiamus, tùm fuerit illis color proprius ejus terræ, ſive loci, ubi ſepulti ſunt. Nam etiam trecentos illos martyres, quorum memoria 24. Auguſti colitur, à fornace calcariâ, in quâ paſſi & conſumpti ſunt, *maſſam candidam*, dictos eſſe, ſciunt omnes. Etiam illos innumerabiles martyres, qui ſub Daciano
C Hiſpaniarum præſide paſſi ſunt, quorumque memoria 3. Novembris in Kalend. Rom. celebratur, non ab aliâ causâ, quàm loci terræve, ſive calcaria, ſive aliâ quâvis propriâ albedine, & ipſos *maſſam candidam* eſſe nuncupatos crediderim, quamvis aliam ab aliis ejus appellationis rationem reddi non ignorem. M. Cas.

In basilicis. Loquitur de Circumcellionibus à Taurino occiſis, non à Macario: quos ut oſtendat furioſos fuiſſe & inſanos, aït
D Sabulenſis loci epiſcopum Donatiſtam ſepulturam eis in Eccleſiâ denegaſſe. Albasp. Ibid.

Inseptultam faceret sepulturam. Ut ab Eccleſiâ ſepulturas illas ejiceret. Idem. Ibid.

Unde proditum. Undè proditum Donatiſtis vel ſuis ſepulturam in domo Dei denegaſſe. Idem. Ibid.

Unde proditum est mandatum fuisse, &c. Hanc, inquit, occaſionem Ca- Ibid.
E tholicos traducendi arripuerunt Donatiſtæ, quaſi cædis illius ac ſtragis Circumcellionum fuiſſent impulſores & auctores, quia cæſos in baſilicis, ſepeliri poſteà non permiſerunt, quaſi idem eſſet, ſepulturam in eccleſiâ negare & vitâ privare. Obſervare nos hîc jubet Balduinus, vetitam tum in templo, vel eccleſiâ ſepulturam. Sed ſi ea mens Optati eſt, quod his negatum eſt, id publicâ lege ac more negatum eſſe; non video qui hinc argumentum vel leviſſimum,
F mandatæ à Catholicis ſtragis Donatiſtæ ducere potuerint, quod tamen innuere, cauſamque hanc ſuſpicionis & calumniæ, reddere videtur Optatus. Scio extare aliquot canones qui vetant, fortaſsè & aliquot imperatorum leges. Id tamen in Africanis eccleſiis, non ultrà obtinuiſſe ſuſpicor, quàm ut ſine permiſſione epiſcopi non liceret. Quod tùm hîc Optatus, tùm Auguſtinus *de curâ pro mortuis*, non obſcurè, meo quidem judicio, ſubindicant. Armogaſtes apud
G Vict. Utic. lib. 1. cùm Felicem rogaret moriturus, ut ſe ſub ſiliquæ arbore ſepelire dignaretur, reſpondit Felix: *abſit à vobis Confeſſor venerabilis, ſed ſepeliam te in unâ baſilicarum, cum triumpho & gratiâ quam mereris.* In urbe autem intra muros, nefas fuiſſe, præter paucos, quos

nexu communis legis ſpeciale privilegium exe-merat, quemquam ſepelire per Romanas leges, vel quæ extant hodie abundè fidem faciunt. Quod e ſi ſtatim poſt Conſtantini tempora cœpit exoleſcere, tandemque penitùs legibus Imperialibus abrogatum eſt, diutiùs tamen multò aliis in locis, ut in Galliæ civitatibus, etiam & Angliæ ſervatum eſt. Sed hæc obiter. Quod autem Baronius an. Ch. 309. 4. ex lib. de Rom. Pontificib. elicit, Eccleſiæ Rom. à Maxentio, Maximiani Filio, jam tum conceſſum fuiſſe, ut corpora Chriſtianorum martyrum intra urbem ſepelire ipſis liceret, donec abundè confirmetur, probabile mihi non videtur; tam recente adhuc Diocletiani & Maximiani lege, quæ iam aliis omnibus quàm Chriſtianis interdicebat. M. CAS.

Ibid. EORUM POSTEA. Ex his inſanis quibus ſepulturam denegaſtis Donatus Bagaïenſis turbam & milites ſibi conduxit adversùs Macarium. ALBASP.

Pag. 58. METATORES, Caſtrorum. IDEM.

Ibid. QUI MISSI FUERANT CUM EQUIS SUIS, &c. Aliæ editiones, *qui miſſi fuerant cum equis ſuis contuſi ſunt ab iis quorum, &c.* Præoccupatos aït, quod ſeorſim tractati ſunt eo modo pauci illi, qui præmiſſi fuerant, priuſquàm reliqui, qui non ità longo intervallo ſequebantur, pervenire poſſent, qui eos periculo eriperent. Quos hìc *contuſos*, mox *vexatos*, quod tantumdem. Non mediocris enim ſeu contumeliæ, ſeu injuriæ verbum hoc eſſe *vexare*, ſed gravi & atroci rei conveniens, à viris doctiſſimis A. Gellio & Macrobio pridem obſervatum eſt: quæ ipſorum obſervatio in legendis ſcriptoribus Eccleſiaſticis præcipui uſus eſt. Jam quod ſequitur, *quorum nomina flabello invidiæ, &c.* de quibus, aut quo ſenſu ſit accipiendum, docet Optatus ipſe alio loco. *Videamus quare Moyſes tria millia hominum juſſit occidi, &c. Quare Macarius duos quorum nomina quotidiè, ut ſuprà dixi, flabello invidiæ ventilatis.* Non igitur ad nominum ipſorum odium aut injuriam, ſed ad faciendam aliis ex iſtis nominibus invidiam, eorum nomina, qui Metatores præmiſſos, occupato cæterorum adventu, malè mulctaverunt, & ab iratis militibus poſteà occiſi ſunt, tanquàm innocentium ac martyrum uſque, jactabant, atque *invidiæ*, ut aït Optatus, *flabello ventilabant.* Atqui ut benè excipit, ac ſubjicit mox Optatus: *Ipſi magiſtri fuerant invidiæ ſuæ: & quid pati poſſent, ipſi prærogatis injuriis docuerunt. Injuriam prærogare*, inuſitatum eſt. Apud Zenon. Veron. aliquoties *prærogare*, pro *erogare* & *prærogatio* pro *dono*, ſeu *beneficio*, ſed planè eo ſenſu quo noſter Collat. Carthag. p. 394. *Quare nobis non rependitur, quod prærogavimus?* proxima autem ſententia *ad numeros ſuos* dixit, ordines, aut commilitones intelligens, ut Tertull. Apolog. cap. 37. *Si enim & hoſtes exertos, non tantùm vindices occultos agere vellemus, deeſſet nobis vis numerorum & copiarum.* Ità & alii, ſed hoc tritum eſt. MER. CAS.

Reſtituimus ad ... iſte locus.

Pag. 59. QUERELAM. Hæc ita ſunt diſtinguenda, ſub Leontio & Urſatio injuriatos eſſe quamplurimos: ſub Paulo & Macario aliquos necatos:

A à ſequentibus neſcio quos ad tempus proſcriptos. ALBASP.

Ibid. QUERELAM PER ORDINEM DEPONITIS SUB LEONTIO. *Depoſitis* an *diſpoſitis* legamus, haud magni refert. Sed tamen verba ut aliter diſtinguantur, haud parum intereſt. Lege igitur, ut jam ab aliis eſt monitum. *Querelam per ordinem depoſitis; ſub Leontio, ſub Urſatio injuriatos eſſe quamplurimos: ſub P. & Macario aliquos necatos: à ſequentibus eorum neſ-* B *cio quos, &c.* M. CAS.

Ibid. ET TAMEN IN SAPORE, IN LUMINE, &c. Priores editiones: *& tamen liquor in lumine, etiam in ſancto, &c.* Cùm ſine ſensûs diſpendio, utrumque poſſit ferri, conjungi verò & variari non uno modo verba poſſint, ſine ope ſcripti manu exemplaris, difficile puto de verâ lectione ſtatuere, nec minùs ineptum valdè laborare. Sed cùm de vino priùs, Optatus ſacrum dumtaxat ejus uſum, quem habet in ſpirituali C Euchariſtiæ ſacrificio commemorarit, non puto eum olei uſum extra ſacra, ullum attingere voluiſſe. Quis autem olei ſit ſacer, *ſapor*, ignoro. Nam ut ſapor ſit hìc μεταφορικῶς quaſi εἰς ὀσμὴν εὐωδίας, vel tale quid vellet, ne id quidem facilè conceſſerim. In *lumine* autem & *chriſmate*, qui olim & quàm multiplex uſus olei, ſatis notum eſt. Sed non eadem ſemper in omnibus eccleſiis conſuetudo fuit. In Africâ autem Victor Uticenſis lib. 2. *lampades & cereos*, ut ſolitum Eccle- D ſiarum ornatum inter alia meminit, ſi quis ſubtilior eſſe velit, per *lumen* baptiſmum quem ſæpe rectè dici docet ſanctus P. Greg. Nazianz. εἰς τὸ ἅγιον βάπτισμα poſſit intelligere. Ejus varios ritus Dionyſ. Areop. Cyrillus Hieroſolym. præter alios explicant. Aliter tamen ego cenſeo. Sed neque τὸ chriſma quod hìc propriè de unctione, quæ κατ' ἐξοχὴν χρίσμα, de quâ Cyrillus in myſtagogicis ſingulari capite, ſeu κατηχήσει, ſed in genere de quavis unctione ſacrâ, quæ olim à E vetere Eccleſiâ uſurpata eſt. IDEM.

Ibid. IN PRIMO LIBRO REGNORUM UNUS DEUS, &c. Non poſſum ſatis admirari doctorum virorum patientiam, qui ineptiſſimam, ſi quid ego video, lectionem, & quovis amandari dignam tamdiù retinere ſuſtinuerunt. Quem enim ex his ſenſum eruamus? quem vel ſubodoremur, ut nunc habent? Quòd ſi ineptiſſimum illud gloſſema, *in primo libro regnorum* abjiciamus, nulla in verbis obſcuritas, nulla F ſuſpicio remanſerit. Quæ tamen fateor abjicere faciliùs, & injuſtâ ſede deturbare, quàm divinare, unde aut quâ primùm occaſione irrepſerint. Mihi ſaltem hoc occurrebat, quia Phinees mox fit mentio, quod etiam nomen primo Regum non ſemel occurrit, oſcitantem lectorem Phineem Eliæ cum altero illo Eleazari filio confudiſſe, & cùm *Numeros* debuiſſet, *Regum*, ſive *regnorum* (ut olim loquebantur) primùm in margine poſuiſſe. IDEM.

Hæc verba inſulſiſſima, nec extant in MSS.

Ibid. G ET CUM MEMORIIS APOSTOLORUM. Nota modum illum loquendi *cum toto orbe terrarum & cum memoriis Apoſtolorum.* Communio ab antiquis perfecta non habebatur, quamvis eam cum toto orbe haberes, niſi cum memoriis Apoſtolorum, hoc eſt cum beato Petro

communicares: perfectio communionis Christianæ pendet ex communione quam habemus cum D. Petro & cum ejus successoribus; alioquin Deo non potest esse grata. Albasp.

Ibid. Per unicam religionem. Quasi aliis in rebus nulla esset religio, neque credendum esset, & jusjurandum interponendum, nisi per ejusmodi martyres. Idem.

Pag. 60. Nominibus. Quia eorum nomina, tanquàm præcipuorum martyrum à Donatistis inter sacra & ex diptychis recitabantur. Idem.

Ibid. Aspernantes. Si qui à Macario sunt occisi, ut Marculus & Donatus, unitas est fugienda quæ martyres facit. Idem.

Ibid. Nemo erat. Macarius neminem debebat lædere, sed neque à vestris unitas erat impedienda. Idem.

Ibid. In judicium provocate: si tamen inveneris, &c. Concinniùs editio 2. Fr. Baldnini, *inveneritis*. Quamquàm hæc tempora à Theologis ejus ævi, maximè Afris, tam accuratè non observentur. Testes præcipuè Tertullianus & Arnobius. Noster lib. 1. *Quia quamvis foris sit, tamen ex nobis existis.* Incert.

Pag. 61. *Hic locus à nobis restitutus est.* Supprimite interim voces quibus in Macarium, &c. Editiones aliæ, *quibus in Macarium dicta invidia recurrit, & primò ad alium prophetam, &c.* fortasse, *quibus in Macarium dicta invidia recurrit. Recurrite primò, &c.* vel si mavis, *quæ in Macarium dictat invidia. Recurrite, &c.* Cæterùm τὸ *primò* pro *priùs*, nam ter repetitur. *Recurrite* autem quia mox ad Macarium redituris, festinato opus erat. Priùs enim dixerat: *Macarium differte paulisper, &c.* M. Cas.

Ibid. Sed Christus venerat pati. Respondebant Donatistæ distinguenda esse tempora, & post adventum Christi neminem lædendum esse: gladiumque Petri exemplo recondendum esse: quibus rursùs respondet Optatus, gladium quidem Petrum recondidisse, quia oportebat Christum pati, non defendi; sed illud exemplum ultra Christi passionem non esse producendum. Albasp.

Ibid. *Hic locus à nobis restitutus est.* Et si cogitatum suum Petrus, &c. Scribe: *& si cogitatum S. Petrus impleret, in passione Christi videretur servus vindicari, non populus liberari.* Si, inquit, Petrus executus esset, quod suus ei zelus dictabat, ut servum illum scilicèt occideret, potuit videri Christus passus tanquàm reus cædis & homicidii à discipulo commissi potiùs, quàm innocens pro sontibus. M. Cas.

Pag. 62. Christianorum bellum. Imperatorum persecutionem. Albasp.

Ibid. Et qui a. Et qui, meliùs. Idem.

Ibid. Et quia ad sacra sacrilega, &c. Scribo: *& qui ad sacra sacrilega venire non poterat, ubique thus ponere,* (id est, adolere, thus offerre, & inde *thurificati* in illius temporis historiâ decantatissimi:) cogebatur. Morbo vel ætate confectos & κλινήρεις intelligit; quos sontica caussa domi retinebat. Undè eleganter infert Optatus: *omnis locus templum erat ad scelus.* Quare miror quemquam adeò invenustum fuisse, qui veterem lectionem, *templum erat aut scelus*, præferret. M. Cas.

Ibid. *Imò perperàm.* Templum erat ad scelus. Aut scelus: meliùs. Albasp.

Ibid. Templum erat ad scelus. *Templum* Optato est *fanum gentis idololatræ*, suprà lib. 2. *Nam prioribus ut templa fabricarentur, & idola fierent.* Item lib. eod. & lib. 6. Incert.

Ibid. Negaretur Christus, et idola rogarentur. *Rogare* est *adorare*. Infrà hoc libro: *Testamentum divinum legimus pariter, unum Deum rogamus.* Item: *Paganum vocas eum, qui Deum per filium ejus ante aram rogaverit.* Idem.

Ibid. Sub Macario pigri compellebantur, &c. Non hîc *pigros* intelligit, qui negligentiùs ecclesias & cœtus ecclesiasticos frequentabant, sed schismaticos, aliosque qui non negligentiâ peccabant, sed consulto consilio aut certo potiùs furore, cœtus Catholicorum, quasi impuros & inquinatos, vitabant & aversabantur, in eoque religionis non minimam partem ponebant. Ità Donatistæ Catholicos *pigros* & ipsi vocabant. Noster lib. 6. *& residentes in sinu matris Ecclesiæ quasi pigros & tardos accusant*, &c. vide & suprà ad ista lib. 2. *inertiâ à confessione Dei delapsos thurificasse, &c.* M. Cas.

Pag. 63. Societas angelorum. Videtur explicare hæc Apostoli verba, *etiam angelorum*, de aliquâ cum eis societate & communione: *& loqui omnium gentium linguis*, esse epistolas communicatorias ab omnibus gentibus accipere, & cum eis communicare. Albasp.

Ibid. Ut quid pars partis se antepon it. Orthodoxi volebant communicare cum Donatistis; Donatistæ autem reluctabantur, & eorum communicationem fugiebant, quapropter sese anteponebant. Idem.

Ibid. In ove. Meliùs quàm *nonne*. Idem.

Ibid. *Ita restituimus.* Nonne pars crevimus. Puer hæc legens animadvertat legendum *pares* non *pars*. Fr. Balduini editio 2. habet: *in ove pares crevimus.* Incert.

Ibid. Quod enim scissum est, ex parte divisum est, &c. Subtiliter distinguit inter ista, *scindere* & *abscindere*: quod tamen discrimen à quoquam observatum vix alibi reperies. Interim res ipsa dignissima, quæ diligenter animadvertatur. M. Cas.

Pag. 64. Conversatio. Una disciplina. Albasp.

Ibid. Testamentum divinum legimus, &c. Notandum est huic scriptori, *rogare* esse, adorare, *negare* verò esse, renegare, quod verbum hodiè in Hispanismo Latinitatis retinentissimo integrum remansit. Barth.

Ibid. Oratio Dominica. Per orationem intelligit missæ sacrificium. Albasp.

Ibid. Qui comminatus est tempestatem, &c. *Accusationis* nomen, quod hîc sæpè repetit Optatus, tanquàm ex prophetâ, neque in iis quæ ex eo profert hîc, neque in toto illo, ut nunc legitur Ezech. capite, ullum vestigium. Græci tamen, quod Hebr. ונפלת כלהם בתוכה transtulerunt (saltem hodiè ità legitur) καὶ πεσοῦνται καὶ συμπλακήσονται) μετ' ἐλέγχων, unde fortassè

Optatus,

Optatus, aut interpres potiùs quem secutus est. A Cætera etiam ex eodem capite, etsi magna varietas, fient tamen illustriora, si cum Græcis contendantur. Sed hoc jam aliquoties monuimus, neque semper inculcandum est. Jam etiam illud monuimus, Optatum interdùm verba aliqua sua interserere scripturæ verbis, ut mox, *non sunt quæ dico, de luto aut pariete*, quod ipse quasi supplet. Quod autem sequitur *hoc verbo*, seducunt, *videte cui parti competat*, ità intelligendum est: vel hoc uno verbo conjicite, cui B reliquus totus locus competat, alioquin, *hoc verbum* dicendum fuisset. Etiam paulò antè, quod hîc, *sed fundamentis suis se iterùm reparavit*, mallem cum aliis editionibus: *sed de fundamentis suis*, &c. M. Cas.

Ibid. Lapides, petrovolos. Id est, *petrobolos*. Sic alibì & in hac voce & aliis *v.* vice *b.* posita est. *Savinus* pro *Sabinus*, *Thevestina* civitas pro *Thebestina*, & fortè suprà *veneficium* pro *beneficio*. Incert.

Ibid. Ecclesiæ membra ab invicem destructa. Lege *distracta*, quomodò in C editione secundâ Fr. Balduini. Idem. *Ità restitutum.*

Ibid. Ecclesiæ membra ab invicem destructa sunt. Concinniùs legatur *ab invicem distracta sunt*, quam phrasim infrà his libris illustrabimus. Acutum est ad quod de falsis ovilibus, posteà, *quicumque intraverit foras est*, & adhuc, *domus inclusa custodit*, &c. Domûs commoda hæc sunt: custodire inclusa, plu- D viam corporibus arcere, latrones, bestias, fures, ne irrumpant munitis parietibus distinere. Qui postremi apud Aristophanem ac Plautum *parietum* perfossores velut solemni convicio appellantur. Quare vera prorsùs est conjectura nostra, verbo *defendere* non *diffundere* hîc opus habere sententiam. Adfuit deindè eruditissimus vir, qui notas nostras ad editionem secundam Balduini exactas in gratiam Typographi edidit cùm Optato, nos verò, mœrentes scilicèt, E aceto nonnunquàm perfudit castigatorio; qui cum apud Martialem legisset *tegularum* quoddam esse genus, quòd effundere pluviam diceretur, ex eo poëtæ loco, castigandam nostram conjecturam credidit. Sanè extra rem. Nam Optatus de fine ipso domûs tegendæ loquitur generali, Martialis de certâ quâdam specie, ut dixi, tegularum, quæ in id comparata erat, ut pluviam conceptam certo loco effunderet. Verba Martialis lib. 5. F

Cùm pluvias madidumque Jovem perferre negares,
Et rudis hibernis villa nataret aquis.
Plurima quæ posset subitos effundere nimbos;
Muneribus venit tegula missa tuis.

Defendere autem, *arcere* est. Vide Commentatorem Horatii lib. 1. carm. 17. Nonium cap. 4. & quæ nos non uno loco notamus ad Claudianum. Barth.

Ibid. Quod legitimum est. Cùm per G domos discurrerent Donatistæ ut simplices corrumperent, usurpatam & solitam salutandi formam, quæ apud Christianos frequentabatur, non prætermittebant, dicebantque, *pax huic domui*, quare prophetæ locus ad eos pertinebat. Albasp.

Ibid. Quicumque intraverit, foris est. Acutè & eleganter dictum de falsis ovilibus. Incert.

Ibid. Domus inclusa custodit, pluviam diffundit. Minùs necessaria est hîc correctio Barthiana, *pluviam defendit*: ut sit *defendere* pro *arcere*. Sed ante Optatum sic similiter locutus Martialis:

Plurima quæ posset subitos effundere nimbos,
Muneribus venit tegula missa tuis. Id.

Pag. 65. Agitatus est paries, sed non cecidit, ut haberet pluvia, ubi operaretur. Ità lege cum editione 2. Fr. Balduini. Idem.

Ibid. Ut habet pluvia ut operatur. Legendum conjeceram, *ut haberet pluvia ubi operaretur*, cùm eamdem scripturam confirmavit editio 2. F. Balduini. Barth. *Ità restitutum.*

Ibid. Videte cui parti competat. Sic quidem legendum, nam perperàm *videre* excussum est. Incert.

Ibid. Clericis estote Christiani. Orthodoxorum baptismum respuebant. Alb.

Pag. 66. Quis est nescio quis angelus, &c. Malus utique, id est, diabolus, qui animas nondùm redemptas à Christo, possedisse mox dicitur. An eò respexit, quod Christus qui nos redemit, *Angelus fœderis*, Malach. 3, fuisse etiam hæreticos qui *Angelos creatores esse animarum* assererent, docet Augustinus, ubi de Seleucianis, seu Hermianis hæreticis, sed illud huc pertinere non puto. M. Cas.

Ibid. Nundinas facit animarum. Eleganter venditionem dixit, ut πωλησιν τῶν ψυχῶν legere memini apud Nazianzenum. Barth.

Ibid. Nota *admiraculum* unâ voce, quod nobis est *miraculum*. Incert. *Restitutum; miraculo.*

Ibid. Et cum admiraculo quodam unicuique dicere, Caï, Seï. Franciscus Balduinus edidit pleniùs, *Caï, Sei, aut Caia Seïa, adhuc paganus es, aut pagana.* Ibidem: *Non quærebat illud, quod humana semper exigit consuetudo de pluviis, de pace, &c.* quæ continuis duodecim sequentibus paginis leguntur; desinentia in hæc verba: *vindicavit Elias, vindicavit Phinees*: alieniore loco leguntur, & referenda sunt ad paginam 68. v. 22. quemadmodùm ibi monuimus. His ità in suum locum transpositis, continuandus deindè sermo ad hunc modum: *& cùm admiraculo quodam unicuique dicere, Caï Sei, aut Caïa Seïa, adhuc paganus es, aut pagana? cumque ad Deum se conversum esse professus est, paganum vocas? &c.* Idem.

Ibid. Sunt enim qui à vobis. Vocabant paganos non solùm eos qui essent baptisati ab orthodoxis, sed etiam eos qui post baptismum à Donatistis acceptum ad communionem orthodoxorum transierant. Albasp.

Ibid. Qui Deum ante aram. Catechumeni ante aram non orabant, neque Deum Patrem vocabant: hoc fidelibus dumtaxat licitum erat. Idem.

Ibid. Peccator dici. Post baptismum quicumque peccat, potest dici peccator, non autem paganus. Idem.

Ibid. MANUS TUÆ PORRECTIO. De absolutione hæc accipienda esse videntur, cumque loqui de iis qui essent baptizati apud Donatistas: nisi dicas & hæc verba: *at si tibi consenseris*, ad eos referenda qui essent tincti apud Orthodoxos. IDEM.

Ibid. PAUCA VERBA. Oratio manûs impositionem sequebatur. IDEM.

Ibid. DE CHRISTIANO. Antiqui non pluris faciebant peccatorem antequàm pœnitentiâ donatus esset, quàm Ethnicum, eumque pro non Christiano habebant. Tertull. de pudicitiâ: *secunda te pœnitentia excipiet, eris iterum de mœcho Christianus*. Quapropter hæc verba possunt & ad pœnitentes & ad rebaptizatos referri. ID.

Pag. 67. DE SACRIFICIO ADVENTANTIS UNITATIS. De sacrificio Eucharistiæ quod celebraretur à presbyteris Macarii. IDEM.

Ibid. DE SACRO. De cibis immolatis in sacrificiis Deorum. IDEM.

Ibid. FECISSE. Interfuisse Missæ, & de Eucharistiâ sumpsisse. IDEM.

Ibid. ALIA RATIO. Quam posteà exponit, nempè de imagine. IDEM.

SOLEMNITER APTARENTUR. Vide quemadmodùm altaria solemniter præpararentur quandò sacrificium celebrandum erat. ID.

Ibid.

Ibid. PROPERRENT ILLIC IMAGINEM, &c. Hunc locum de *labaris* imperatorum interpretatur quoque Baronius in annal. nihil ille tamen aliud affert, quàm quod Balduinus in notis. Cæterùm, qui plura de istis, seu ritu, seu voce cupiet, eaque certè, si quæ alia scitu dignissima, singulare hujus ætatis decus Claud. Salmasium in Augustæ hist. scriptores adeat. De iisdem extat & integrum caput in lib. Caroli M. contra imagines lib. 3. c. 15. cujus argumentum est: *contra eos qui dicunt, si enim imperiales imagines & effigies emissas in civitates & provincias obviabunt populi cum cereis & thymiamatibus non cerâ perfusam tabulam honorantes, sed Imperatorem, &c.* M. CAS.

Ibid. QUAM PRIMO IN ALTARI PONERENT. Alii Dei imaginem. ALBASP.

Ibid. QUI INDE GUSTAT. Qui gustaret de Eucharistiâ oblatâ super altare, in quo posita esset illa imago. IDEM.

Ibid. RITU SOLITO. Ritu Christianorum. ID.

Ibid. PAX A DEO COMMENDATA, &c. Alludit ad ista Evangelii quæ jam suprà protulit, *pax hominibus in terrâ bonæ voluntatis*, Luc. 2. 14. *Homines bonæ voluntatis*, Optatus (quod est magis Latinum) *volentes* seu *volentibus* (neque enim Hebraismi illi veniebat in mentem) expressit. Malè igitur qui aliter explicant. Cæterùm hanc veterum & vulgatæ hodiéque lectionem non immeritò doctus interpres, non modò laudat, sed & amplecti se paratum profitetur in commentariis. IDEM.

Ibid. VOLENTIBUS PLACUIT. Amantibus: desiderantibus, volens in antiquis ponitur pro amico, pro desideranti, pro benevolo. Virgilius, *populodare jura volenti*, hoc est, obtemperanti: Sallustius, *pariter volentes*, pariter amici. ID.

Pag. 68. QUIA ET ALIUD ET EXTRA EST, QUOD EST VISUM, &c. Non opinor aliud vult Optatus his verbis, quàm quod planiùs & communiùs dicere potuit, aliud longè visum esse, est, quàm quod auditum fuerat. Quòd si quis tamen ultra magis acutum quidquam, ex illo *extra est* eruiturus est, quia priùs *veritatem dulcedinem suam in se habere* dixit, minimè prohibeo. Illud multò majoris est momenti, quod cùm in his verbis finis libri tertii ab omnibus hactenùs constitutus sit, ego multa porrò deesse comparatis editionibus, quod nec Albaspinæus omisit, comperi. Et desunt quidem omninò in secundâ hac & meliori Balduini editione; quod an consulto consilio ab eo factum sit, an casu acciderit, ex ejus verbis haud satis intelligas. Aït ille quidem, quod ex lib. 3. temerè de causâ Macarii lib. 7. repetitum erat delevisse. Quod sanè ab illo meritò factum esset, si modò tantùm debuisset, quantùm temerè repetitum fuerat. jamq; suo loco extabat, transtulisset autem, quod alieno loco redundabat, proprio autem desiderabatur. Cur autem quidquam omninò deleret, ut jam nullibi, neque tertio, neque septimo libro, pars eorum non pœnitenda, quæ è 3. in 7. malè traducta fuerant, conspiceretur, causa nulla fuit, vixque puto (quocumque casu acciderit) ab illo volente ac prudente factum esse. Nam si ut adulterina rejecisset, hoc saltem monitum fuisse lectorem oportuit, ac tam rigidi judicii causas additas. Sed quas quisquam causas afferret, cur adulterina suspicaretur. Nullas omninò, quod sciam. Cur totus liber septimus aliquandò suspectus esset, hæc causa fuit, quòd Hieronymus in catal. sex dumtaxat Optati libros commemorat. Optatus ipse præterea lib. 1. ubi singulorum librorum argumenta proponit, non ampliùs sex meminit. Atqui idem Optatus, cur plura quàm initio statuerat, scribere coactus sit, docet ipse principio lib. 7. ut nullius omninò momenti sit argumentum. Quod Hieronymus autem sex tantùm meminit, ego quoque plures non fuisse, persuasum habeo; & quem septimum nunc vocamus, appendicem dumtaxat sexti & ultimi fuisse libri. Nam *pauca* fore quæ addituius erat, prædicit ipse statim initio. Cùm tamen hæc appendix, seu additamentum, in eam molem excrevisset, quæ ex prioribus libris nonnullos æquaret, imò superaret, hinc puto factum, quòd & ipsum libri nomen obtinuerit. Sed ne hoc quidem magni momenti, sive librum, sive appendicem libri vocemus, modò constet esse Optati: de quo neminem qui Optatum sedulò legerit, & utrumque diligenter contulerit, dubitaturum existimo. Præcipuè cùm causas, cur quis fingeret, & falsò, non dico nomine (quod facilè potuit accidere) sed stylo, & imitandâ tantâ curâ & solertiâ oratione mentiretur, ac falleret (quod non æquè fuit facile) nulla fuerit. Nam Donatistas, quos unos suspicari non immeritò possemus, cùm quod hinc accipere, quoque suam causam juvare possent, nihil omninò sit: cùm toto libro nihil tale, quod ab iis proficisci potuerit; quis sanus illos suspicetur? Si autem non illos, multò minùs alios, quorum multò minùs interfuit. Cùm igitur septimum librum Optato etiam Balduinus asseruerit, hoc tertii libri ἀποσπασμάτιον septimo libro

temerè assutum, non fuit cur eo nomine repudiaret. Omninò igitur non debuit prætermitti. Quia tamen Balduini editionem exhibituros nos promisimus, maluimus quod in illâ malè prætermissum est, notis nostris inserere. M. Cas.

ANNOTATIONES VARIORUM

In librum IV. S. Optati.

Pag. 69. De milite. In tertio libro egit de unitate factâ per Macarium. Albasp.

Ibid. Præsumptionem. Se sanctos jactabant Donatistæ, atque ex suâ sanctitate sacramentorum effectum pendere. Idem.

Ibid. Dei est nosse rerum, illius ferre sententiam. Mendum Typographicum ejice, & lege cum editione Fr. C Balduini, *nosse rerum*. Incert.

Ibid. Canina victima. Paulò pòst quasi victimet canem. Albasp.

Ibid. Ingratum metum. Peccatorum oleum metum incutit; Dei autem exultationem. Id.

Pag. 70. Facti sumus et dicimur. Schismatici facti sunt, sed non dicuntur fratres, quia à matris uberibus avulsi sunt. Idem.

Ibid. Ut vel in oratione. Unitas remanet in oratione dominicâ, quia cùm dicimus D *Pater noster*, mentionem facimus de omnibus his qui eumdem habent patrem, & cum iis communicamus, ideò unitas & fraternitas remansit in illâ oratione. Deindè oramus pro vobis, quia quandò dicimus *dimitte nobis*, eos omnes intelligimus qui ab eodem patre originem duxerunt & Christiani facti sunt. Idem.

Ibid. Ut preces jungerent, quos discrepaturæ fuerant partes. *Discrepare* in activâ potestate usurpavit. E Incert.

Ibid. Vel oleum timeri. Quia dicit scriptura, *peccatoris oleum non intinguat caput meum*. Albasp.

Ibid. Quadragesimo-nono psalmo; &c. Quod in Hebr. סלה *Selah*, Græci plerumq; διάψαλμα. Id autem alterius quasi sensûs exordium multi credidêre, teste Hieronymo. Quod & August. in psalm. 4. aliique testantur. Inde aliquandò pro parte psalmi, quamvis in toto F nullum *Selah* aut diapsalma. Hîc tamen hodieque in quibusdam exemplaribus diapsalma reperiri testantur viri docti. Alterum autem cùm jam versu 6. (non enim sequendi qui tollunt, cùm sit & in Hebr.) præcesserit. Ideò fortassè dictum ab Optato, hic est, *sub sec. &c.* Mer. Cas.

Ibid. Si enim post electum est. Pro *electum* mavult Barthius *delectum*. Interest enim *militem deligi* atque *eligi* dicas. Cùm *delectus* ei G rei sit familiare verbum: illud alterum temerè de militibus non reperias. Fr. Balduinus edidit, *si enim postquàm lectum est*. Incert.

Ibid. Timendum erat naturæ. Lege exigente sensu & fide jubente eodem libro, *natura*. Si quidem *natura* hîc prodigiosè editum. Idem.

Pag. 71. Communicasti septem ecclesiis. Christianis Asiæ. Albasp.

Ibid. Et memoriis Apostolorum. Et reliquiis B. Petri & Pauli: quæ communio necessaria est ne quis sit in unitate Christianâ. Idem.

Ibid. Tu repudiasti pacem, &c. Auctiores hîc priores editiones integrâ periodo: B *In Evangelio legitur, pax hominibus in terrâ bonæ voluntatis. Tu nec voluntatem bonam vis habere, nec pacem: non est contemnere disciplinam? Item in psalm. &c.* Haud dubium quin sit Optati, neque difficile est conjicere, quæ causa fuerit omittendi. M. Cas.

Ibid. In Evangelio legitur. Hæc ex editione Germanicâ addimus; & benè, ni fallor. Albasp.

Ibid. Honoribus expoliastis. Sine C causâ & absque crimine episcopos deponitis: quod non minus crimen erat, quàm innocentem ad pœnitentiam cogere; utrique enim tollitur gradus & pars quem habebat in corpore Christi. Adde ex D. Cypriano episcopatum divinum honorem esse. Epist. 5. lib. 4. *Divini honoris societate conjunctas*. Idem.

Ibid. Electi estis qui sedentes, &c. Scribe *lecti estis*: quod valet, scriptum porrò est de vobis, aut aliquid simile: *lectum* enim D pro *scriptum* cùm de sacris scriptoribus loca proferuntur, & lectio κατ' ἐξοχὴν, pro quavis sacræ scripturæ περιοχῇ, sive ἀναγνώσει (*capitulum* vocant Tertull. & alii) tam frequens est in his & similibus libris, ut nihil frequentius esse possit. Notum ac tritum est, quid Nehem. 8. 8. non pauci מקרא *mikra* exponant; vel quid eâ voce Hebræi doctores vulgò designent. Eâdem ratione & Alcoranum dici multi autumarunt. Sed Thomas Erpenius, in cujus excellentissimi viri immaturâ E morte tantam fecerunt jacturam literæ Orientales, quantam ullæ unquàm in unius hominis morte literæ, doctissimos quosque Arabes dissentire, & ab aliâ quamvis ejusdem radicis significatione derivare, notavit in notis ad histor. Josephi Patriarch. Hanc sententiam doctissimus Salmasius in admirando Plinianarum exercitationum opere, non laudat modò, sed & Græcorum testimoniis ità confirmat, ut res jam minimè controverti debeat. Sed quia admirandi F illius operis mentionem me contigit hîc facere, ingratus sim nisi hoc ipso loco ejus auctori, viro humanissimo & de totâ republicâ literariâ meritissimo, gratissimas agam gratias, cujus munere tanti thesauri compos sum factus. Sed ut ad Optatum redeamus, ut hîc *electi* pro *lecti*, etiam in hac optimâ, ità in prioribus editionibus, eodem errore *electum* pro *lectum* legebatur. Ubi enim ante unam aut alteram paginam: *Si enim postquàm lectum est*, priores ultimâ Balduinianâ G exhibebant, *si enim post electum est*. Et quia de militibus nescio quid sequitur, pro *electum*, *delectum* corrigi eo loco voluerunt nonnulli, & mira nescio quæ de *delectu militum* comminiscuntur: quorum ineptiis optimè carere potuimus, si per N. L. & typographos Parisienses liceret. Quod

autem ait Optatus, *lecti estis qui sedentes populum doceatis*, non ità intelligendum, quasi hoc ipsum de iis ac totidem verbis esset scriptum. More enim suo quasi supplet & interpolat verba scripturæ ut proposito suo accommodet, q. d. Lecti estis, qui *sedentes* (quandò nempè populum docetis, concionamini, quod sedentes utique pro more tractantium facitis) detrahitis nobis, &c. M. Cas.

Pag.72. Ne nos salutent. Christiani olim & domi, & per vicos, & in ecclesiâ osculo sese salutabant. Albasp.

Ibid. Ne nos salutent ne a nobis dignationem accipiant. *Dignatio* quid olim fuerit non opus est dicere; à posterioris ævi & cum ævo declinantis latinitatis scriptoribus, pro *humanitate* seu *facilitate* solet accipi. Unde quod à veteris & germanæ eloquentiæ principe dictum est: *qui dignitate principibus excellit, facilitate par infimis videtur*. A Sidonio Apoll. ità expressum est, *dignitate clarus, dignatione communis*. Lib. 1. epist. 9 & 3. lib. 7. ad Fontelum Papam sive Episcopum: *cùm sitis opinione magni, gradu maximi, non tamen estis vos ampliùs dignitate, quàm dignatione laudandi*. Hinc & de quovis officio, quod testandæ humanitatis invicem præstamus & exhibemus. Symm. l. 9. epist. 63. *Sed licèt me officii ordine & dignatione præverteris, in posterum tamen, nequaquàm residem judicabis, &c.* S. August. confess. lib. 6. c. 2. de matre. *Sed illa cùm attulisset canistrum cùm solemnibus epulis prægustandis atque largiendis, plus etiam quàm unum pocillum pro suo palato satis sobrio temperatum, undè dignationem sumeret, non ponebat.* Alii ediderunt *indignationem sumeret*, quod verius esse puto, si disjunctìm legatur, *in dignationem*. Noster hoc loco, ni fallor, pro *osculo*, ut ipse videtur post aliquot lineas exponere, ubi hæc iterùm pluribus verbis. M. Cas.

Ibid. Dignationem accipiant. Dignatio apud antiquos pro gratiâ accipitur. Cyp. lib. 1. epist. 6. Cùm igitur aliquem oscularentur, vocabant hoc gratiam & communionem facere, quam cùm orthodoxi habere nollent cum Donatistis, osculi officium repudiabant. Albasp.

Ibid. Tractatus. Episcoporum in ecclesiâ sermones & Evangelii explicationes. Cypr. epist. 46. lib. 4. *Nec tractantes episcopos audiat*. Idem.

Ibid. Nullus vestrûm est, qui non convicia nostra suis tractatibus misceat. *Convicia nostra*, pro iis dixit quæ in nos jactata debebat proferre. Incert.

Ibid. Qui non aut aliud initiet, aut aliud explicet. *Initiare* est *incipere*. Sic infrà: *ministeria initianda & ordinanda*. Idem.

Ibid. Initiet. Incipiat. Albasp.

Ibid. Lectiones dominicas. Per Evangelii lectionem incipitis, sed mox eâ omissâ ad convicia transitis. Idem.

Ibid. Profertis Evangelium. Sensus: Evangelium pacis profertis, & odia seminatis. Idem.

Ibid. Auditorum animis infigitis odia, &c. Putavi aliquandò legendum: *inimicitias suadendo docetis*. Barthius excidisse vocem *docetis* censet, quæ necessariò sit reponenda hoc modo, *inimicitias suadendo docetis*, *docendo suadetis*, Fr. Balduinus edidit: *auditorum animis infligitis odia*, *inimicitias docendo suadetis*. Incert.

Ibid. Docendo. Prædicationes fiebant ut populus doceretur. Albasp.

Ibid. Non ad populum qui in Ecclesia, &c. Aliquandiù, fateor, torsit me hic locus. Nam si quis hinc ἁπλῶς iret conclusum, populo olim, sive laïcis in Ecclesiâ non licuisse sedere, multa in mentem veniebant, quæ possent opponi. Tandem commodè occurrit Augustini locus, qui ut mihi, ità spero lectori abundè satisfaciet, & omnes ex Optato tenebras dispellet. Augustinus igitur de cathec. rud. c. 13. ubi *oblatâ sessione tædio audientis succurrendum* suasit, addit mox: *Quanquàm sine dubitatione meliùs fiat, ubi decenter fieri potest, ut à principio sedens audiat. Longèque consultiùs in quibusdam Ecclesiis transmarinis, non solùm antistites sedentes loquuntur ad populum, sed ipsi etiam populo sedilia subjacent, &c.* Tam claræ luci non est quod addam. Illud modò ne quis hæreat, *transmarinas ecclesias* appellari ab Augustino Afro, quæcumque tùm erant Occidentis ecclesiæ. Optatus lib. 2. universi orbis populos, in Africanos, Orientales ac Transmarinos dividit. Plura de hujus vocis usu congessit eruditissimus Justellus ad Can. Eccl. Afr. M. Cas.

Ibid. Sedendi licentiam. Episcopi & Presbyteri jus sedendi in Ecclesiâ habebant, non autem plebs quæ stando, aut genibus flexis orabat: undè apud antiquos sacerdotium vocatur, *honor consessûs*. Albasp.

Ibid. Unam matrem nos habere jam toties comprobavi, &c. Scribe: *Unam matrem nos habere jam toties comprobavi*, nisi tamen meliùs, *Unam matrem nos habere jam toties comprobavi, nec vos negare potestis, quin contra nos se, &c.* M. Cas. *ità testimon.*

Ibid. Non intellectas. Loca scripturæ quæ perperàm explicant. Albasp.

Ibid. In perfunctoria. In civili salutatione: non-solùm Christianam salutem, sed etiam civilem nobis denegatis. Idem.

Ibid. Ne ave. Osculum & bona verba dabant. Idem.

Ibid. Duos Christos. Hunc locum restituit Balduinus: quomodò autem duos Christos & duos Deos ponerent Marcionitæ, lege I. C. Perronium ad D. Augustini locum ad Adimantum. Idem.

Pag. 73. Talis sermo est, et Corpiani hæretici, &c. Qui fuerint hæretici qui martyria negabant, præter alios docet Tertullianus, qui adversùs Gnosticos eo nomine infames librum conscripsit de bono martyrii. Sed illi hæretici cur Optato *Corpiani*, non æquè in promptu est. In codice manuscripto *Scorpiani* non *Corpiani* se reperisse testitur Balduinus. Quòd si hæreticos simul plures ità vocaret Optatus, vel *Scorpiaci* eum scripsisse putarem, (*Scorpiacum* enim librum suum vocat Tertullianus, quem contra Gnosticos scorpiis, ut interpretatur

terpretatur ipse similes scripsit) vel *Copriani* à κόπρος aut κοπρεία formasse, cùm qui Gnostici, eosdem Borboritas, ob obscœnitatem tam morum quàm doctrinæ nuncupatos constet, vel denique *Coddiani*, quod fuit & illorum nomen, ut antiqui tradidêre. Sed cùm *Corpiani* hæretici, ut unius ac certi cujusdam, cujus hoc proprium nomen fuerit, Optatus meminerit, haud temerè quidquam asseverem; nisi sit fortasè singularis pro plurali; aut ipse Optatus in nomine minùs noto impegerit. Aït autem Augustinus, Gnosticos quosdam à Nicolaïtis, quosdam verò à Carpocrate hæretico derivate. Verùm hoc nihil ad *Corpianum* de quo quærimus, cuique proprium hoc dogma adscribit Optatus noster, quòd *martyria* negaret. Mox *de Ario qui conabatur docere filium Dei ex nullis substantiis factum esse*, id est, quasi ἐκ τῶν οὐκ ὄντων. Undè & Exoucontii dicti. M. Cas.

Ibid. Cæpiani. Ex Tiliano codice legendum Scæpiani: qui à Tertulliano vocantur Gnostici, quòd martyrium subeundum esse negarent. Albasp.

Ibid. Vos tenetis. Quamdiù apud orthodoxos manetis. Idem.

Ibid. Sine spiritu mundi. Sine spiritu immundo. Idem.

Ibid. Ab homine excludi. De exorcismo loquitur. Idem.

Ibid. Hoc exorcismus operatur. D. August. ad Sixtum Presb. epistolâ 105. *Quid ad hoc respondeant, quòd exorcizantur & exsufflantur infantes? hoc enim procul dubiò fallaciter fit si diabolus eis non dominatur.* Idem.

Pag. 74. In loca deserta. Alludit ad Tobiæ historiam. Idem.

Ibid. Fit domus vacua. Baptismo domus purgabatur: confirmatione ornabatur. Christus demùm in Eucharistiâ in eam intrabat & habitabat: Origenes, *sed non statim domus hæc habitatorem habere Christum meretur, nisi sit vita ejus & conversatio ità sancta, ità pura.* Idem.

Ibid. Vas inane. Habebat Christum quandò eum rebaptizastis: quem quidem per exorcismos fugâstis; ideò qui rebaptizatur egreditur vacuus ex aquis; non enim ampliùs habet Christum, neque Spiritum sanctum. Idem.

Ibid. Totum suum. In antiquam suam possessionem restituitur. Idem.

Ibid. Hoc est videbas furem, &c. Scribe, *hoc est, videbas furem & concurrebas cum eo*; & aliquantulo spatio interposito, *& cum mœchis, &c.* Ità enim sæpè solet Optatus testimoniorum sive ut ipse appellat, lectionum singula verba percurrere ac persequi, solo spatio ad indicium transitûs, ac novæ quasi materiæ interjecto. Horum intervallorum omissio & neglecta observatio in Optati editionibus multum caliginis multis locis offudit. Dixisset alioquin Optatus, *sequitur & cum mœchis, &c.* Mer. Cas.

Ibid. Quid mihi colligitis. Quid mihi facitis Ecclesiam. Albasp.

Ibid. Quia propheta timuit oleum peccatoris, &c. Distingue, *Hæc tu non intelligens dixisti, quia propheta timuit oleum peccatoris. A Samuële jamdudum puer unctus fuerat, qui cantabat* (id est ὁ ψαλμῳδός) *Non fuit ratio ut iterùm ungeretur, ergò, &c.* M. Cas.

Restitutus est à nobis iste locus.

Pag. 75. Ut Deus ab homine. Unctio est species communionis, ut habetur apud Dionysium cap. ult. Hier. Eccles. qui autem communionem alicui impertit, is superior esse videtur; undè nemo olim episcopo sacramentum impertiri poterat. Aït igitur, Optatus indignum fuisse ut Christus per hominem perficeretur. Albasp.

Ibid. Aqua defuit. Baptismus ante confirmationem conferebatur. Idem.

Ibid. Oleum statim. Confirmabantur ubi erant baptizati. Idem.

Ibid. Unde coepit Christus. Baptismus faciebat filios: Confirmatio Christianos, Ecclesia fideles. Idem.

Ibid. Manûs impositio. Et ne deesset oratio quâ confirmatio illa perficeretur; non solùm manûs extensio vocabatur manûs impositio, sed etiam orationes, quæ cùm manum admoverent, pronuntiabantur. Idem.

Ibid. Rationem veritatis frater Parmeniane, &c. Aliæ editiones, *quoniam nunc tempus est invenire discendi.* Ego scribo, *quoniam non est tempus*, vel, *nunc non tempus est juvenile discendi.* Priùs enim, *vel serò*: quasi diceret, præstat serò, quàm nunquàm. M. Cas.

Restitutus est hic locus à nobis.

Ibid. Et illud quod in Salomone propheta lectum esse dixisti, filios adulterorum consummatos. Insignis locus & animadversione si quis alius in Optato dignissimus. Vox *consummatos* planè contra mentem auctoris pugnat; & Sapient. cap. 3. hæc sunt verba, Τέκνα δὲ μοιχῶν ἀτέλεστα ἔσται, καὶ ἐκ παρανόμου κοίτης [illegible]. Ex quorum postremo perpenso non dubitant quidam corrigere, *filios adulterorum seu somno natos.* Quas tres voces insciti̇â librarii turpissimè in unam redegit scilicèt. Sed hæc correctio aliis fortasè seu somno nata videbitur. Diù est cùm legendum suspicabar, *filios adulterorum inconsummatos.* Nam sic vulgata Latina editio libri Sapientiæ sonat. *Filii adulterorum in consummatione* (aliàs *non initiati*, vel *imperfecti*) *erunt, & ab iniquo thoro semen exterminabitur.* Incert.

Ibid. Vitulamina. Vocat stolones & suboles arborum. Idem.

Pag. 76. Falsa connubia. Per omnia sacramenta fit synaxis cum Christo Dion. de Hier. Ecclesiast. quare eleganter vocat sacramenta hæreticorum falsa connubia, quia non uniunt hæreticos cum Christo. Albasp.

Ibid. Exterminium fidei. Dixit, ut infrà *separationem sine exterminio fieri non posse.* Incert.

Ibid. Si enim putas per prophetas, &c. Hoc quidem verè & graviter Optatus; quod utinam sibi dictum putasset. Meric. Casaubon.

Ibid. Et fecerunt sibi Idola, hoc est, &c. Insignis quidem locus, sed obscurissimis verbis vitio librariorum conceptus. Alludit Optatus ad locum Hieremiæ prophetæ cap. 2. ubi Deus Sabaoth conqueritur de populo Ju-

dæorum, illum se, ut fontem verum, reliquisse, Idola gentium, ut lacus detritos, coluisse. Quare sanè feliciter legendum conjicit Barthius: *n Deo perennes mare detestantes, exultant perennes* *pro* fontibus dixit, *mare* pro eorum lacubus obscœnis. Ista sententia cum sequentibus aptissimè convenit. Sed secunda Fr. Balduini editio: *ideò perennis majestas exundat*. INCERT.

Ibid. IDEÒ PERENNIS. Multa hoc loco ex editione Germanicâ correximus. ALBASP.

Ibid. IDEÒ PERENNIS MAJESTAS EXUNDAT, &c. Afferunt & hanc hujus editionis scripturam, laudant tamen N. L. Barthii conjecturam, qui emendat, *in Deo perennes mare detestantes exultant*: cùm legeretur anteà: *ideò perennis male detestans exultant*. Sed ego longè præferendum puto quod hîc est, & è melioribus MSS. depromptum minimè dubito; modò tamen ut pro *ideò* corrigas *in Deo*, & ità distinguas: *in Deo perennis majestas exundat, sicut in fonte, aqua largiter destluentibus venis exuberat.* C *Majestatem* iterùm post pauca: & rectè meo judicio & ἐμφατικῶς verbum magnitudinis & amplitudinis (quale est illud *majestas*) idolorum vanitati & inanitati opposuit. M. CAS.

Hic locus à nobis restitutus est.

Ibid. IN IDOLIS VIRTUS NULLA, &c. Corruptissimus est hic locus; imò usque ad finem libri hujus. Balduini optima editio, non est optima, sed prioribus magis depravata ac manca. Describemus igitur totum hunc locum ex prioribus editionibus, tùm, quid nobis vi- D deatur exponemus. Ità igitur illæ. *In Idolis virtus naturalis nulla est, sed hominum errore adjunguntur, & applicantur, æstimentur Idola virtus. Vox quæ illic nata non est, lacus est arte detritus cujus fabrica vitiata est, aquam nec habeat, & acceptam continere non possit. Sic & Idolum, nec de se est aliquid, & dum colitur, nihil est. Hoc est quod dixit Deus, &c.* Optati scopus hic est, ut verba prophetæ de lacubus effossis & detritis, de Idolis interpretanda esse vincat. Hoc ut assequatur, E singula prophetæ verba more suo percurrit & expendit. Ostenso igitur Deum esse *aquam vivam*, de quâ Hieremias hoc loco; pergit porrò & disputat quâ ratione *Idola lacus* primò, deindè, *detriti ac defossi lacus* dici possint. Ad primum quod attinet, *Idola*, inquit ille, *si non fiant, non sunt; & lacus nisi fodiatur, sinusca paces habere non potest. Lacus sine arte & ferramentis cavari non potest: nec idolum sine arte fieri potest. In idolis virtus naturalis nulla est, sed hominum errore adjungitur & applicatur. Æstimatur in illo virtus aquæ, quæ illic nata non est.* Hactenùs comparatio Idoli & lacûs, absolutè. Comparat jam Idolum cum *lacu detrito ac defosso* (sumptis ex propheta verbis) *qui non possit aquam continere. Lacus*, inquit, *est arte detritus*, (*detritus* hîc idem quod *effossus*:) mox conjungit, (*effossos ac detritos sibi fecerunt lacus*) *cujus si fabrica vitiata est aquam nec habeat, & acceptam conti-* G *nere non possit. Sic & Idolum, nec de se est aliquid, & dum colitur nihil est.* Possis etiam ità legere, quòd cum ἀποδόσει multò meliùs congruit: *lacus est iste detritus cujus fabrica vitiata est, ut aquam nec habeat*, (cui respondet, *Idolum nec de se est aliquid*) *& acceptam continere non possit*;

Hic quoque locus restitutus est.

A de Idolo pariter, *& dum colitur nihil est.* Atque ità corruptum ac detritum de detrito lacu locum, non planè infeliciter, spero, reparavimus. M.C.

INTELLIGERIS ENIM STUDIO CRIMINANDI, &c. Locus mihi suspectus. Nisi tamen ideò dicit eum *palpasse legem*, quòd suis Parmenianus præstigiis & argumentorum calliditate effecerit, ut lex iniquior Catholicis, & eorum causæ; ipsi autem plus æquo favere videretur: dùm nimirùm, sola promit ex illâ, B quæ saltem in specie ipsi commodabant; quæ ipsum autem planè jugulabant, & adversarios apertè juvabant, omnia malitiosè & subdolè reticet. IDEM. Pag. 77.

ET CURRICULO QUODAM MALITIÆ ARGUMENTORUM INTEXTO, AD TE OMNIA QUÆ SUNT BONA TRAXISTI. τὸ, *curriculo* mendi suspectum meritò Barthius corrigit, *& ceu riticulo*: quæ ei ipsa est veritas: sed fallitur; & legendum om- C ninò *& everriculo*. A piscatione trahit similitudinem, non herclè magis veram: Ibid.

Emendatus est à nobis iste locus.

Pythia quæ tripode ex Phœbi lauruque profatur.
INCERT.

AQUA ENIM BAPTISMATIS RES DEI EST, NON DEUS. Etiam hîc integrâ periodo pleniores veteres editiones, quàm cur Optatus pro genuinâ non agnoscat, aut cur nos agnitam & liberali assertam manu illi non restituamus, causam non video. Ità igitur ille: *Aqua* D *enim baptismatis res Dei est, non Deus. Et si putatis desertos esse, quandò* (lego *desertos vos esse: quando*, &c.) *apud vos fuerunt, qui apud nos baptizati sunt, ut meritò vestri desertores, ad nos venire viderentur.* Atque hîc debuit desinere liber quartus. Quæ sequuntur periodi, altera ad finem libri tertii, ut rectè in nuperâ Parisiensi restitutum est; altera ad sequentis libri initium pertinet, ut mox à nobis probabitur. M. CAS. Ibid.

E

ANNOTATIONES VARIORUM

IN LIBRUM V. S. OPTATI.

QUI FUERINT TRADITORES ET AUCTORES SCHISMATIS, &c. Aliæ editiones sic incipiunt: *Jam & qui fuerint* F *Traditores*, &c. Quod verum esse & sine causâ expunctas illas voculas quovis pignore contenderim. Expungendi autem hæc causa fuit, quòd ridiculum videretur librum ab iis incipere. Sed non viderunt viri docti, verba illa lib. 4. *& intelligendi tibi aditus clausit*; vel potiùs illa, *vestri desertores ad nos venire viderentur*, postrema libri verba esse, eumque claudere. Initium libri quinti fecerat Optatus in istis: *probatum est ergò te non contra nos, &c.* Nam alioquin man- G ca esset quæ mox sequitur superiorum librorum recensio & ἀνακεφαλαίωσις, quâ cùm *primi, secundi, tertiique* libri meminerit, nullam facit quarti mentionem, nisi his verbis, quæ quinto vindicamus. Sed & confer singulorum librorum initia, ut tertii, *Satis, ut arbitror, in secundo libello* Pag. 78.

de Ecclesiâ, &c. Itâ & reliquorum, in quibus, ut hoc quinto à proximè præcedentis argumento sumit initium. Erroris, si quæris, hæc, ni fallor, causa fuit. Scripserat Optatus. *Probatum est ergò, &c. de oleo & sacrificio peccatoris libro quarto*, pro, *libro quarto*, malè descripserat aliquis *libro quinto*, aut lib. v. pro IV. quod posteà pro sequentis libri titulo, qui, ut sæpè in MSS. omissus fortassè fuerat, acceptum est. Itâ igitur debet hoc initium restitui, *Liber quintus. Probatum est ergò, te non contra nos dixisse quod antè dictum est*, an potiùs, *à te*, ut suprà non semel: nisi hoc nimis putidum, *te dixisse quod à te dictum est, de oleo & sacrificio peccatoris libro quarto. Jam & qui fuerint Traditores, & auctores schismatis, in libro primo, manifestis documentis, &c.* M. Cas.

Pag. 79. Principium sermonis tui insipienter, &c. Alii *insipienter præstringens ordinasti.* Scio defendi posse quod hîc est. Puto tamen Optatum scripsisse *insipienter præstruens ordinasti.* Cùm duas, inquit, aquas in processu tractatûs tui inducturus esses, proposito tuo infeliciter præstruxisti, dùm unicæ circumcisionis fundamentum jactas, &c. Idem.

Ibid. Defendisti Catholicam dùm impugnas. Dùm apud nos baptismum quamvis falsum, dicas esse; probas eum esse verum & legitimum, quia apud Judæos una tantùm erat circumcisio. Albasp.

Ibid. Etenim in progressu tractatûs tui, &c. Aliquot hîc lineas mendo laborare, res ipsa clamat. Ego itâ scribenda hæc, ac distinguenda puto; *Etenim in progreßu tractatùs tui, alterum te inanire professus es, ut alterum replere videreris, extra hæreticorum baptismata, dum dicis alterum, & alterum; licèt diversa ostendere conatus sis, non possis negare, quia duo sunt; ex quibus dùm conaris auferre alterum, laborasti ut de secundo, quasi primum facere videreris. Circumcisio, &c.* M. Cas.

Hic locus à nobis restitutus est.

Ibid. Rem singularem. Figuram esse rei quæ est singularis & quæ repeti non potest. Albasp.

Ibid. Semel enim factum servat salutem. Salutare est? sensus requirit, sed verba non ferunt. An salutarem vim retinet. Sed quid hoc? Puto legendum, *servis ad salutem.* M. Cas.

Ibid. Aquam veram, et falsam. Duos baptismos, unum falsum, alterum verum. Albasp.

Pag. 80. Non de persona. Non de sanctitate personæ, sed ex vi sacramenti. Idem.

Ibid. Apud Praxeam. Falsam apud Praxeam posses invenire aquam, quia filio non credit. Idem.

Ibid. Pro utrisque illud est, quod et nobis commune est, &c. Possis legere, *quod & nobis commune est, ideò & vobis, quia ex nobis.* Ego tamen Optatum puto scripsisse: *Pro utrisque illud est, quod & nobis commune est & vobis. Ideò & vobis, quia ex nobis existis.* Suprà lib. I. *Ut quid à te memorati sunt isti, apud quos non sunt sacramenta, quæ nobis & vobis videntur esse communia?* Nusquàm autem sæpiùs à scribis peccatum esse, quàm ubi eædem voces proximè repertæ sunt, aut geminatæ, jam aliquoties monuimus. M. Cas.

Ideò et vobis. Quia à vobis ea accepistis. Albasp. Ibid.

Conversatio. Una Ecclesiastica disciplina. Idem. Ibid.

Communes lectiones. Eodem modo scripturas explicamus. Idem. Ibid.

Ipsa fidei sacramenta. Regulam fidei. Idem. Ibid.

Eadem mysteria. D. Augustinus distinguit inter mysteria & sacramenta: mysterium est id quod confertur aut significatur: sacramentum res visibilis per quam res spiritualis datur. Idem. Ibid.

Virtutum vitam. Quia virtutes sine gratiâ non possunt perfici. Idem. Ibid.

Operantis. Persona operantis nihil confert. Idem. Ibid.

Trinitatem pro nihilo. Trinitatem nihil conferre in baptismo. Idem. Ibid.

Si nobis derogatis. Cur dicitis personas nostras impedire quò minùs rectè quis baptizetur apud nos; cùm Deus in baptismo invocetur, qui omnia perficere potest? Idem. Ibid.

In laude aquæ de Genesiorum, &c. Victor Utic. lib. 2. *Superferebatur Spiritus Dei super aquas, ut potè creator virtute potentia sua continens creaturam, ut ex his viva omnia producturus ipse rudibus elementis ignis propria fomenta præstaret; & jam tunc mysterio emicante baptismatis virtutem sanctificationis liquoris natura perciperet, primaque ad vitam corpora animata produceret.* M. Cas.

Aquas vivas. Tertullianus de baptismo: *Primus liquor quod viveret edidit: nec mirum sit in baptismo, si aquæ animare noverunt.* Albasp. Ibid.

Non video quantum. Non video personam humanam aliquid illic conferre: tres sufficiunt. Idem. Ibid.

Non potest nosse Christiana secreta. Mysteria: Tertullianus: *sequitur ut extranei: at unde, extraneis notitia?* Idem. Pag. 81.

Et qui in tumulo quiescit, &c. Priores editiones, *& qui tumulo quiescit tacitus de tabulis loquitur, & vivus cujus, &c.* scribe, *& qui tumulo quiescit tacitus, de tabulis loquitur vivus. Is cujus, &c.* Totum hunc locum quomodò S. Augustinus imitatus sit, videbis in Balduini notis, qui locum profert. Quod hîc autem Optatus, *Qui tumulo quiescit tacitus*, Augustinus, ille sine sensu jacet in monumento, &c. M. Cas. Ibid.

Qui in tumulo quiescit, tacitus de tabulis loquitur. Elegantissimè, de sepulto cujus testamentum aut codicilli, obortâ è re natâ contentione, inspiciuntur. Incert. Ibid.

Formam humilitatis. Si Petrus loquutus non fuisset & non recusasset lavari, Christus de baptismo nihil dixisset. Albasp. Ibid.

Christi enim vox est, qui semel lotus, &c. Non primus Optatus, dubium in re magis an verbis falsus, hoc loco Pag. 82.

ità abusus est. Jampridem Tertullianus de bapt. cap. 12. planè similiter usu fuerat, nisi quod Tertullianus (quod tamen eodem redit) ità vertit: *qui semel lavit, non habet necesse rursum.* In aliis editionibus integer locus affertur: *Qui semel lotus est, non habet iterum necessitatem lavandi, quia est mundus totus:* & Victor Uticensis citat extremo libro nisi quod ille *lavari*, quod hîc *lavandi*. M. Cas.

Ibid. Non de persona. Dixit aquam lavare, non personam conferentem aquam. Albasp.

Ibid. Nam si esset distantia. Si esset differentia inter personas quæ baptizant. Idem.

Ibid. Tota simplicitate. Pro *omni* dixit, ut aliàs, *totam importunitatem*, aliàs *totam sanctitatem*, ac *totam securitatem*. Quomodò & Hieronymus & Vopiscus, notante Isaaco Casaubono excellentissimo critico. Incert.

Ibid. In Spiritum sanctum. Exorcismis eum fugando. Albasp.

Ibid. Iterùm Christianus. Quomodò potest renasci qui natus est: per primum baptismum novam assecutus est naturam, quomodò potest eam amittere per secundum baptismum & eamdem rursùs assequi? Idem.

Ibid. Una fides hoc loco ab hæreticorum, &c. Scribe, *una fides. Hoc loco ab hæreticorum erroribus & ab eorum variâ fide, fides unica separatur*, proximè citati loci singula percurrit. Jam de *uno Deo, uno Christo*; sequitur, *una fides*. De hac quoque postquàm egit, addit: *Deindè sequitur unum baptisma, ut quia quod unum est, &c.* M. Cas.

Ibid. Una fides hoc loco. Sensus est: cùm sit una dumtaxat fides, hæretici qui veram & rectam de Trinitate fidem non habent, non possunt baptizare, quia fides ab eorum vanâ fide separatur. Albasp.

Ibid. Et jam vobis præscribitur. Et hoc etiam contra vos pugnat, quia cùm sit una fides, non potestis, neque debetis aliam dare in rebaptizatione. Idem.

Ibid. Totum ponendo in dotibus. Omnem vim sacramentorum ponendo in sanctitate conferentis. Idem.

Ibid. Nomen fidei. Qui baptizatur, debet credere: debet habere fidem; quòd si habeat & habere debeat, non requiretur fides baptizantis; sed baptizandi. Idem.

Ibid. Alterum credo. Interrogabantur in baptismo, profitebanturque se in Christum & in Deum credere, quare cùm ità esset, non debebebant aliud *credo* exigere, quia unum est tantùm *credo*, non duo. Idem.

Ibid. Non solùm hæreticorum. Illa fidei unitas non solùm hæreticorum baptisma, quod in illâ fide & in Trinitate datum non est, excludit, sed etiam vetat ne ipsa duplicetur fides, & aliam à rebaptizatis extorqueatis, aut inferatis. Idem.

Pag. 83. Tres esse species. Tria concurrunt. Idem.

Ibid. Prima in Trinitate. Necesse est ut baptismus fiat in nomine Patris, Filii, & Spiritûs sancti. Idem.

Ibid. Videatur mutabilis. Persona baptizantis non facit ut gratia sacramenti remaneat, sed fides baptizati. Idem.

Ibid. Ejusdem personæ esse distantiam. Vultis ut magna sit differentia inter Donatistam & orthodoxum baptizantes. Id.

Ibid. Superbiam vestram anteponere Trinitati. Quia vultis sanctitatem & effectum baptismi nasci ex sanctitate conferentis, non ex fide. Idem.

Ibid. Et cùm ab accipientibus baptisma, &c. Baptisma est quod ab accipientibus desiderari debere dicit, non Trinitas aut fides, ut quidam hîc ineptissimè; non advertentes illud *desiderare* proprium sacramentis nostris, baptismo & Eucharistiæ, verbum olim fuisse: de quo multa ὁ μακαρίτης pater in exercitat. ad Baron. exercit. 16. section. 45. M. Cas.

Ibid. Baptisma desiderari debeat. Baptizanti summâ ope debent eniti ut perfectè credant; vos autem vultis ut magis desiderent baptizati à non peccatoribus, & plus spetent à sanctitate baptizantis, quàm à fide & à Trinitate. Albasp.

Ibid. Proprium corpus. Baptismus constat suâ formâ & materiâ, ut aïunt, inter quæ persona baptizantis non numeratur: cur ergò vobis vindicatis totam ejus rationem & essentiam, & eam in vestrâ personâ ponitis? Idem.

Ibid. Certa sunt membra. Certæ sunt partes. Idem.

Ibid. Neque enim unus homo est, qui semper, &c. Lege, *neque enim unus homo est, qui semper & ubique baptizat. In hoc opere jamdudùm alii fuerunt, modò alii, posteà alii futuri sunt, Operarii mutari possunt, sacramenta, &c.* M. Cas.

Pag. 84. Qui non habet quod det, quomodò dat? Hoc argumentum in concilio D. Cypriani habetur. Albasp.

Ibid. Jam Christo præsente, &c. Pro *vocabat* putet aliquis fortassè, *vacabat*, esse reponendum, quod & hîc non malè convenire videatur, & posteà sæpiùs ingerat, opponit etiam τῷ *operari*, quod hîc; *& ut ostenderet Filius Dei se vacasse, fidem tantummodò operatam esse, &c.* Potest tamen retineri quod hîc est, cùm illud quoque sententiæ, locoque benè congruat, idemque alio loco repetere videatur aliis verbis: *Cui creditur ipse dat, quod creditur, non per quem creditur:* etiam operandi verbo usurpato in sequentibus: *Operantibus cunctis humana sunt opera, sed Dei sunt munera.* M. Cas.

Pag. 85. In regnum legibus. Ex formâ baptismi præscripta. Albasp.

Ibid. Qui non post personam operarii interrogabat. Nota phrasim, *interrogare post aliquem*, & similiter eâdem hac pag. *insectari in aliquem*. Sic particulis abundantibus nonnunquàm utitur Optatus, ut hoc libro 5. *de foris*, pro *foris*, & alibì, *pulsare ad cœlum*. Et huc pertinent quæ supià annotavimus *aperire ad fontem*. Incert.

Pag. 86. Crediderant in remissione. Non crediderant in Patre, Filio, & Spiritu sancto. Alb.

Et si

Ibid. ET SI DEUS VACAT, ET APUD VOS EST OMNE QUOD DANDUM EST, &c. Quæso te, lector, ecquid ab Optato clarius dici potuit? non res ipsa clamat, ut propriè de conversione ad Deum locutus sit? sunt tamen qui ad nescio quam baptizandorum *conversionem*, quam neque probant (nam quod fidem professuri ad Orientem converterentur, non magis ad baptizandos pertinet, quàm ad alios quoscumque) & si probarent, tamen huc pertinere minimè concederem. Breviter moneo te, lector, triplicem ejus vocis usum apud veteres scriptores frequenter occurrere. Cùm de conversione gentilium, seu hæreticorum *ad verum Dei cultum*, seu *veram religionem*; cùm de scelestis & impiis Christianis ad veram pietatem conversis loquuntur, ut hodiéque vulgò: cùm denique de maritis continentibus, qui olim non minùs vulgaris ejus usus fuit. Loca multa congessit eruditissimus Filesacus in Selectis: sed addi multa possunt. Insignis hic Salviani de gubern. lib. 5. *Sicut etiam illi de conversione ac Deo aliquid cogitaste, qui à conjugibus propriis abstinentes, à rerum alienarum pervasione non abstinent, &c.* Novum prorsùs conversionis genus; *licita non faciunt, & illicita committunt. Temperans à concubitu, & non temperant à rapinâ, &c. præposterum est quod agitis, non est hoc conversio, sed aversio, &c.* M. CAS.

Ibid. AD VOS SIT CONVERSIO. Alludit ad illum baptismi ritum & ceremoniam: exsufflato & abjurato Satana versùs Occidentem, ad Orientem mox sese convertebant baptizandi, & in Deum sese credere solemniter profitebantur: undè dicit Optatus, dùm baptizaris ad vos se convertere debent baptizandi, non ad Deum; quia ex personâ baptizantis vultis baptismum operari, non autem ex fide quam quis profitetur. ALBASP.

Ibid. PROBATE JOANNEM HABUISSE. Probate Joannem habuisse remissionem peccatorum. IDEM.

Ibid. ILLO OPERANTE DABAT DEUS, QUI DANDO DEFICIT. Impia planè hæc est sententia nisi interpretatione subvenias. *Deficere* ergò *dando* est, *cessare dare*. Sic *cessare dando* dicit; non quòd defectum potentiæ, sed voluntatis in auctore agnoscat. INCERT.

Ibid. IN ARTIBUS SUIS. Colores non homines mutant lanas; ità aqua, non persona baptizantis mutat baptizatum. ALBASP.

Pag. 87. *Ità restitutum ex MSS.* CÙM PRETIOSUS INFICITUR COLOR, &c. Pro *convectione* legendum esse *confectione* jampridem monuit Radulphus Fornierius, rerum quotidianar. lib. 2. c. 6. Quod etsi improprium sit, *infici* enim lana propriè dicitur, non *confici*, quod aliud est: Optati tamen esse certissimum est, cùm posteà quoque paucis interjectis repetatur. Totum autem hunc locum ità puto distinguendum: *Cùm pretiosus inficitur color, natura sæpè convertitur, dùm confectione vellus candidum purpurascit. Sic alba lana regalem transit in purpuram, quomodò catechumenus in fidelem. Utique dùm incipit, &c.* M. CAS.

Ibid. DÙM CONVERSIONE. Nescio an legendum, commixtione. ALBASP.

Ibid. DÙM CONVECTIONE VELLUS CANDIDUM PURPURASCIT. Pessimè *ullus ἀντὶ τοῦ vellus* circumfertur, quòd vel cæco appareat. Quare *comintictione* legit Barthius. *Contingere* Lucretianum est: fortè *confectione*. INCERT.

Ibid. SIC ALBA LANA REGALEM TRANSIT IN PURPURAM. Boëtius: *Reges purpura monstrat.* IDEM.

Ibid. QUOMODÒ CATECHUMENUS. Elegans comparatio. ALBASP.

Ibid. VOCABULUM. Ex Pagano fit Christianus. IDEM.

Ibid. ET MENTEM. Quia renascitur, & ejus mens & natura mutantur in aquis. IDEM.

Ibid. PIGMENTA EX OCEANO. Piscis sanguinem qui in Oceano capitur. IDEM.

Ibid. DE PAGANO CATECHUMENUM FECI. Docui illum. ALBASP.

Ibid. AQUAM INDUCERE POTEST, IMPERARE UT, &c. Quid ista verba sibi velint, *imperare ut teneat*, aut quo sensu ad vineam, de quâ hîc agitur, pertineant, non satis intelligo. Optatus quid velit, satis liquet. In cultore vineæ non esse ut illa maturescat, seu *tenerescat*, ut de arboribus in genere Tertull. fructumque edat; sed totum hoc à Deo pendere. Ego sic sentio, verba illa *ut teneat*, glossema inepti alicujus esse, qui elegantiam ac proprietatem vocis *imperare* non assequebatur; & quòd *aqua* proximè mentio facta esset, ità hunc locum supplendum putavit. Nam & Optatus anteà haud absimilibus verbis usus est, cùm *eum detritum esse lacum*, dixit, *qui aquam nec habeat, & acceptam continere non possit*. Cæterùm, *imperare arvis*, dictum Virgilio Georgic. lib. 1. & Senecæ de tranquill. animi cap. ult. Sed Senecæ locum in tironum gratiam proferam, qui vim verbi non omnibus noti egregiè explicat, *ut fertilibus*, inquit ille, *agris non est imperandum: citò enim exhauriet illos nunquàm intermissa fœcunditas; ità animorum impetus assiduus labor frangit.* Ad vites & vineas propriè Plinius lib. 17. c. 22. *Temerarium est ante crassitudinem pollicarem viti imperare.* Columella quoque de re rusticâ lib. 4. c. 24. *Post largos fructus parcendum est vitibus, & ideò angustè putandum, post exiguos imperandum.* Possis etiam legere *imperare vinea non potest.* M. CAS.

Ibid. OPERARII INTER ALIOS ESTIS INTRANTE SOLE, &c. Scribo: *Operarii inter alios estis. Intrante sole, hoc est, finito seculo, &c.* Matth. 20. cap. 8. ὀψίας δὲ γενομένης, &c. quò hæc pertinent, ex Hebr. idiotismo fluxisse videtur qui suum בוא venire, ingredi, de occidente sole usurpant, ut & יצא exire, de Oriente. IDEM.

Pag. 88. ET CURATUS EST PUER IN ILLA HORA, CERTE DANTIS EST, &c. Idem post pauca repetitur, atqui utrobique videbit Optati menti repugnare, qui attentus inspiciet: ut potiùs dicendum fuerit: *certè dantis non est, sed accipientis.* Respondebit aliquis fortassè, Optatum non tam verborum ipsorum controversiam movisse Donatistis, quàm impiæ sententiæ, quâ ipsa proferebant. Nihil igitur

vetare, quin eorum verbis uti potuerit; ſed alia, quàm ipſi mente, anteà enim cùm hæc illis verba objicit, ſtatim ſubjicere: *& utinam hoc de Deo diceretis, qui hujus rei dator eſt, ſed quod ſtultum eſt, vos dicitis eſſe datores.* Non igitur hîc Optatum id agere, ut *accipientis eſſe* contra Donatiſtas probet, ſed ut probet eſſe *dantis*, non ejus quem illi volebant, *miniſtri* ſcilicèt, ſive *operantis*, ſed ipſius Dei. Quod autem *fidei* tribuit, nihil obſtare, quin & Deo vendicet, cùm quidquid impetratur à Deo, per fidem in Deum, id rectè dici poſſit à Deo totum proficiſci, & illi uni acceptum referri. Hoc etſi verè dici poſſe non negamus, cùm tamen Optatus exertè, *Deum vacaſſe, fidem tantummodo operatam eſſe nihil de virtute ſuâ promiſiſſe, ſed poſt fidem alienam interrogaſſe*: eam eſſe Optati mentem non puto. An igitur hoc *certè*, quaſi ironicè concedentis eſt? *certè dantis eſt*, &c. an *certè?* q. d. aït tu? *dantis eſt, non accipientis?* IDEM.

Pag. 89. DE SECRETO. Secreta matrimonii, Tertullianus: res obſcœnas ità explicabant, *ſi invenires aliquem Catechumenum.* Hoc exemplum poteſt convenire in Catechumenum qui fidem detrectaret: ſed indè non efficies perſonam baptizantis plus conferre quàm ſacramentum. ALB.

Ibid. SCABROSISSIMOS MORES dicit. INCERT.

Ibid. INNOVATIONEM. Regenerationem. ALB.

Ibid. IN QUA NON LEGITUR ALIQUIS LEPROSUM ILLUM SYRUM, &c. Aliæ editiones: *In quâ non legitur aliquis illum leproſum Syrum antè dictum vel juſſione Heliſei, &c.* Scribo: *In quâ non legitur aliquis leproſum Syrum antè dictum, vel juſſionem Heliſei, &c.* Videtur idem mox iterùm dicere. Poſſumus tamen à tautologiæ vitio defendere, ſi, ut ſuadent ejus verba diligentiùs expenſa, ità diſtinguamus: Non omninò legitur aliquis illum laviſſe, undè colligamus ideò iterùm illum lavatum, ut meliùs lavaretur. Sed neque hujus collectionis ea neceſſitas eſt, ut ſufficiat vobis, ſi prius illud legeretur, niſi & illud quoque expreſſum eſſet, ideò iterùm lotum eum eſſe, quòd prima lotio nihil profeciſſet. Quod tamen & ipſum ſi legeretur, ne ſic quidem cauſam obtineretis, cùm ſi contigiſſet, ideò contigiſſet, non ut perſonarum, ſed ut aquarum diſcrimen fieret, idque ad fidem futuræ aliquandò Jordanis fluvii, præ cæteris excellentiæ. M. CAS.

Pag. 90. RESURRECTIO REPRÆSENTET. Reſurrectio repræſentat regnum Dei & beatitudinem. ALBASP.

Ibid. CÙM FILIUS DEI IPSE CHRISTUS SIT SPONSUS, &c. Cave tibi imponat illud, cùm quaſi cauſæ præïret, non enim cauſam reddit ſuperiorum Optatus, ſed idem proſequitur addita obiter, veſtis illius deſcriptione, & myſticâ deſignatione, quæ nimirùm Chriſtus ipſe, &c. Ità autem puto legendum: *Nihil erat quod iraſceatur veſtem nuptialem non habenti: cùm Filius Dei ipſe ſit ſponſus, & veſtis, & tunica, natos in aquâ*, (id eſt, *baptizatos*, ut mox interpretatur: quos & *natos* alibì quoque non ſemel:) *quæ multos veſtiat & inf. &c.* Ità præter alios loquitur, & Victor Uticenſ. de perſec. Vandalic. lib. 5. de Elpidoforo quodam apoſtatâ: *Hic enim dudùm* (inquit ille) *fuerat apud nos in eccleſiâ Fauſti baptizatus, quem venerabilis Macarius diaconus de alveo fontis ſuſceperat generatum.* Cujus eò libentiùs memini, quòd vellem ejus verba cum Optato conferri, cùm non gemina ſolùm, ac amplior parabolæ illius de veſte nuptiali, quæ mox in Optato ſequitur explicatio, apud illum extet; ſed & ſabanorum, ſive linteaminum, quibus recèns baptizatos cingere & tegere mos olim, mentionem faciat, quæ & ad ejuſdem parabolæ interpretationem pertinere videntur. M. CAS.

Locus à nobis restitutus.

Ibid. INNUMERABILEM. Eleganter unam Chriſti tunicam dicit. INCERT.

Ibid. RUGATUR. Nimis laxa. ALBASP.

Ibid. IN FOEMINIS IMMUTATUR. Convenit & aptari poteſt mulieribus & viris. IDEM.

Ibid. AMICE, HOC EST, DICERE, COGNOSCO TE, &c. Nihil confuſius aliquot hiſce lineis ut hîc editæ ſunt, & vulgò eduntur. Sed & mendo non carent. Scribe igitur, me ſpondente, *amice: hoc eſt dicere, cognoſco te* (ideò & amicum compello, ſcilicèt) *cùm aliquando renuntiaveras Diabolo, & ad me converſus fueras, & dederam tibi veſtem nuptialem, ut quid ſic veniſti non habens veſtem nuptialem? hoc eſt dicere, quare non habes quod tibi dedi? Nemo enim iraſci poteſt non habenti rem, quæ data non ſit. Veſtem nuptialem, &c.* M. CAS.

Reſtitutus à nobis locus.

ANNOTATIONES VARIORUM

IN LIBRUM VI. S. OPTATI.

Pag. 91. VOTA POPULI. Ab epiſcopo vota populi, & ad altare offerebantur. ALBASP.

Ibid. MEMBRA CHRISTI. Præter corpus Chriſti quod in altari offertur, fideles etiam qui cum eodem corpore uniti & adunati ſunt, offeruntur. IDEM.

Ibid. PIGNUS SALUTIS ÆTERNÆ. Ex divo Paulo: *Vivificabit & mortalia corpora veſtra propter inhabitantem Spiritum in vobis.* IDEM.

Ibid. SPES RESURRECTIONIS. Spiritus Dei conſervatur in nobis cujus vi corpora noſtra reſurgent. Ad Epheſios: *In quo credentes ſignati eſtis Spiritu promiſſionis ſancto, qui eſt pignus hereditatis noſtræ.* Nota modum loquendi *undè à multis*: hoc eſt, preces factas in altari tanquàm in ſolemniori loco, & ubi Deus vult exorari, multi acceperunt Spiritum ſanctum. IDEM.

Ibid. IN QUIBUS FRATERNITATIS MUNERA. De oblationibus fidelium quæ in altari conſecrarentur hic locus accipiendus; ex quo liquet omnes olim fideles oblationes obtuliſſe, & eas in altari conſecratas fuiſſe. IDEM.

Ibid. NISI SEDES CORPORIS. Quia ex illis oblationibus corpus Chriſti conficiebatur. IDEM.

Pag. 91. VERECUNDIA. Ne ſcilicèt viderentur cum

orthodoxis communicare, & hoc duplici de causâ: prima, quia orthodoxorum consecrationem approbassent si in altari ab illis consecrato obtulissent; secunda, qui offert in altari in quo episcopi obtulerunt, cum eis communicare videntur, quia altare est sedes oblationum & locus in quo fieri debet, & ad quem Deus magis respicit. IDEM.

Ibid. TANTÆ REI. Altaribus. IDEM.

Ibid. QUOD UT IMMUNDO OPERE, &c. Scribe *immundo ore*; ex fide iteratæ ab Fr. Balduino editionis. INCERT.

Ibid. CALIDA DE FRAGMENTIS ALTARIUM FACTA EST. De usu calidæ apud antiquos, tam mixtæ quàm puræ, jam multi multis. Quia tamen non desunt viri doctissimi, qui *calidam* aliter interpretentur, & aquam aut non omninò, aut nonnisi in ægrorum aut infirmiorum gratiam, calefieri solitam ab antiquis asserant, dignus hic locus qui observetur à lectore; qui vel unus refellendæ isti C opinioni sufficiat. M. CAS.

Ibid. PER CERTA MOMENTA. Ubi aliquandò corpus Christi servabatur. ALBASP.

Ibid. QUID NOS OFFENDISTIS. Basilicas, quas à Juliano acceperant, posteà reddiderunt Donatistæ: de earum altaribus loquitur. IDEM.

Ibid. MANUS NOSTRAS. Sacrificia nostra & vestra. IDEM.

Ibid. IN CRUCE. Crux est altare sacrificii D cruenti, altaria autem nostra sunt incruenti: quare rectè à cruce ad altaria argumentatur. IDEM.

Ibid. ANTIQUIS OBLATIONIBUS. Oblationes quæ in illis altaribus factæ essent tempore D. Cypriani, ad Donatistas non minùs pertinebant quàm ad orthodoxos: ad eas videtur respexisse, cùm ait, *antiquis*. IDEM.

Ibid. SUPERBUS. A superbiâ Donati cæteri superbi vocari poterant: sed, ni fallor, eos vo- E cat hoc loco superbos, quòd se puros jactarent; & cùm omnes presbyteri inter sacra sese peccatores, & tanti sacrificii indignos sacerdotes sese dicerent, ii se Catharos profiterentur. IDEM.

Ibid. CUR VOTA. Nota insignes altarium laudes & nomina: sedes corporis Christi; scala orationum; via precum; ascensus supplicationum; habitatio corporis Christi; locus invocationis; ara Christi; crux Christi; munerum locus; portator membrorum Christi; descensus & F porta Spiritûs sancti. IDEM.

Ibid. CUR VOTA ET DESIDERIA HOMINUM, &c. Fr. Balduini. INCERT.

Ibid. DESIDERIA. Vide an huc faciat vetus glossarium, *desiderata* λειτεργία, [illegible]. INCERT.

Ibid. CONJURATIO. Cùm in hac materiâ omnium eadem sit sententia, cur tam diversè de altaribus statuistis? ALBASP.

Ibid. SIC (*lege* SI) SUFFECERAT RE- G MOVERE, NON LICUIT FRANGERE. SI OPORTUIT FRANGERE, TRANSISSE PECCATUM EST. *Rasisse peccatum est.* ex Fr. Balduini editione 2. INCERT.

Ibid. RASISSE PECCATUM. Quia major A remanet, & si ea radatis; in quo cùm offeratis nobiscum, communicatis; & ità peccatis. ALBASP.

SI ENIM NON LICUIT, &c. Scribe: *Si enim non licuit; si ut inter vos placuit rectè videtur, &c.* Hîc quoque videtur ab Optato quædam ταυτολογία admissa, quam parvâ mutatione tollere perquàm facile. Sed quædam tolerare, interdùm satiùs, quàm in alienis scriptis nimis acutos esse. In proximâ periodo miror quomo- B dò *majestatis* pro *vetustatis* quod anteà erat, irrepserit in hanc editionem. Nam Balduinum apage ut credamus tam obesæ naris fuisse, ut non perceperit ab hac unâ voce haud vulgaris acuminis sententiam totam pendere. Etsi autem quod vulgò dicimus, *majores nostri*, ab aliquibus, ut Varrone in satyrâ, quæ [illegible] inscribitur, *antiqui nostri*, dictum sit; haud puto tamen unquàm fuisse, qui *majestatem* pro *antiquitate* aut *vetustate*, dixerit; aut id illis in mentem venisse, per quos factum ut *majestas* hoc loco pro *vetustate* legeretur. M. CAS. Ibid.

IN VISCERIBUS MAJESTATIS. In editione Germanicâ; *vetustatis*: sed *majestatis* verbum retineri potest, sensusque est: altare res est divina, cujus cùm primam cutem rasistis, ea quæ renascitur est etiam divina, quia totum caput est divinum: ideò novitatem quæritis in visceribus rei divinæ, sed eam non invenietis, quia tota est, & viscera etiam sunt divina. ALBASP. Ibid. *Ita restitutum ex MSS.*

IN VISCERIBUS VETUSTATIS. Eadem editio Bald. *majestatis*. INCERT. Ibid.

DONEC AD SE PERTINET, ET IN SE TOTUM EST, QUOD UNUM EST. Hæc omnia non agnoscit eadem editio. IDEM. Pag. 93. *Hæc sunt à nobis restituta.*

IN IPSO MINISTERIO. Eadem, *mysterio*. INCERT. Ibid.

LINTEAMINE. Linteis consecratis & sanctificatis altaria olim tegebantur & ornabantur. ALBASP. Ibid.

ALTAM FACITE SCROBEM. Sic etiam fœminino genere scrobem extulit Lucanus, lib. 8. Ibid.

Exigua trepidus posuit scrobe nobile corpus.

Aliis ferè masculini generis est. INCERT.

SPECIES. Partes. ALBASP. Ibid.

MERCEDEM NEFARIIS NUNDINIS PROVOCANTES. Fr. Balduini editio 2. *mercem nefariis nundinis procurantes*. INCERT. Ibid.

ELIGERE. Debueratis eos vendere Christianis, ne in sordidos usus à Paganis emerentur. ALBASP. Ibid.

PASSI ESTIS ETIAM COMBURI MANUS VESTRAS, QUIBUS, &c. Conjiciebam: *Passi essetis etiam*, eodem scilicèt igne, quo sancta vasa sunt conflata, vestras quoque manus expiari, &c. Sed cùm jam anteà dixerit: *Dùm impiè persequimini manus nostras illic ubi corpus Christi habitabat, feristis* (feritis? an feristis, per crasin pro feriistis?) *& vestras*: Infrà quoque: *Altaria, & vasa suprà memorata, & in manibus vestris jamdudum fuerant & in nostris. Si infamatis manus nostras, quare illic damnatis & vestras?* Etiam hîc fortassè idem voluit, τὸ *inconsideratè* quod paulò antè, idem quod Ibid.

passim, quod mox sequitur; sive ut idem Optatus, *non electo emptore*; nullo emptorum, piorum aut impiorum, Paganorum an Christianorum, discrimine habito. M. CAS.

Ibid. COMBURI MANUS VESTRAS. Liquefieri calices in quibus obtulistis & confecistis sanguinem Christi. ALBASP.

Pag. 94. POLLUI HOMINES POSSUNT FUMIS SACRILEGIS, &c. Priores *pollui homines possunt fumi nidoribus sacrilego sanguine*. Puto Optatum scripsisse, *pollui homines possunt fumi sacrilegis*, vel, *sacrilegis nidoribus, sacrilego sacrificii sanguine*, &c. M. CAS.

Ibid. IN ORIGINE. De unitate factâ per Macarium loquitur quæ ad Donatum tanquam ad Arionem est referenda. ALBASP.

Ibid. SOCIATI ORIENTALIBUS. Suspectos habebant Afros, Hispanos, Gallos, Italos, quia Donatum damnaverant & cum Cæciliano communicaverant; sed in Orientales nihil quidquam fingere poterant; quare Optatus sæpissimè eis objicit quòd non communicarent cum Orientalibus, in quos nihil habebant quod dicerent. IDEM.

Ibid. QUIA UNITATEM DEO PLACITAM HABEMUS. Eadem, *amavimus*. INCERT.

Ibid. ASSENSUM ACCOMMODAVIMUS. Quia communicavimus cum eis: nulla enim major communicatio quàm per assensum, uti ait divus Augustinus contra Donatistas. ALBASP.

Ibid. FURTIVAS. Corruptas scripturæ lectiones: vel vocat furtivas, quia cùm non communicarent Ecclesiis quibus scriptæ essent divi Pauli epistolæ, eas quasi furati viderentur. IDEM.

Ibid. ALIENAS. Si furtivas non legitis: probate vos non alienas legere lectiones, cùm de epistolis sacris legitis: hoc autem non potestis probare, quia non communicatis cum Ecclesiis quibus illæ epistolæ scriptæ sunt. IDEM.

Ibid. UT QUID AUDETIS. D. Augustinus eodem utitur argumento, epist. 165. *Quid autem perversius & insanius quàm lectoribus easdem epistolas legentibus dicere, pax tecum, & ab earum Ecclesiarum pace separari quibus ipsæ epistolæ scriptæ sunt?* Cujus vim non facile est reperire, nam poterant epistolas legere, etsi non communicarent iis quibus scriptæ essent: nisi dicas D. Paulum communicasse cum Galatis, & Donatistas communicare cum D. Paulo; & tamen non communicare cum Galatis: quod absurdum videbatur. IDEM.

Ibid. IGITUR ALTARIA TUA SUPRA MEMORATA. Emenda ex integriore F. Balduini libro I. *altaria & vasa suprà memorata*. Quæ continuò sequuntur mutila sunt, restitue ex eodem codice: *Igitur altaria & vasa suprà memorata & in manibus vestris jamdudum fuerant & in nostris. Si infamatis manus nostras, quare illic damnatis & vestras?* INCERT.

Ibid. POLLUTA SI SOLUS TACTUS. Idem liber: *polluta, esto, solus tactus sit*. IDEM.

Ibid.* SI PECCATOR. Si is qui sacramenta celebrat, sit peccator. ALBASP.

TACTUS. Actio celebrantis. IDEM. Ibid.

TABULAM. Aras consecrabant & vestes. IDEM. Ibid.

UT VIRGINES. Loquitur de virginibus, quæ essent baptizatæ ante schisma, aut de iis quæ post rebaptizationem ad Catholicos transierant, quibus pœnitentiam imponebant Donatistæ, quòd cum Catholicis communicassent. IDEM. Pag. 95.

τὸ DISCENTES, ejecit Fr. Balduini editio 2. INCERT. Ibid.

UT JAMDUDUM PROFESSÆ, SIGNA VOLUNTATIS CAPITIBUS, &c. Fallor an Optatus scripsit, *ut jamdudùm professæ, signa voluntatis capitibus imposita vobis jubentibus immutarent*. Nam *profiteri* & *professæ* ἀπλῶς vulgare est, sed *capite profiteri signa voluntatis*, mihi non observatum quemquam ità loqui. *Capiti* autem *imponere*, de his ipsis mitellis iterùm Optatus post unam aut alteram paginam. Sequitur in hac editione Balduinianâ, *ut mitrellas alias projicerent, alias, &c.* quod anteà legebatur, *ut mitellas aureas projicerent, alias, &c.* quod & nuperis editoribus magis arrisit. Sanè purpureas fuisse mitellas illas, Optatus ipse docet in sequentibus. Sed *aureas* quoque fuisse vix ipsi Optato crediderim. Quòd hîc autem *mitrellas*, in aliis magis latinè *mitellas*; quamvis & *mitrulas* à Julio Solino formatum non ignoramus. MER. CAS. Ibid.

UT MITELLAS AUREAS PROJICERENT. Eadem, *ut mitrellas alias projicerent*. Virgilius in catalectis: Ibid. *Ista illis locus post emendationem nostram.*

Copa Syrisca caput gratâ redimita mitellâ.

Cicero pro Rabirio Posthumio: *deliciarum causâ & voluptatis, non modò cives Romanos & nobiles adolescentes, & quosdam etiam Senatores summo loco natos, non in hortis & suburbiis suis, sed Neapoli in celeberrimo oppido cum mitellâ sæpè videmus*. Ubi alia exemplaria habent, *mitrella*. Cornelio Celso summæ elegantiæ medico, lib. 8. c. 10. *mitella* est linteum in quo brachium fractum læsumve suspenditur ad collum. Optatus Nonnarum sive sacrarum virginum vittas sive vela (undè Belgis nostris *Wiele*, *Wiedoeck*, & *Wiile*) *Mitrellas* vocat, quasi parvas mitras dicas. *Mitra* verbum esse Syriacum (Græci dicunt *διάδημα* Latini vittam) monuerunt jamdudùm viri docti, & propriè significat vinculum aut rediculum. Poëta:

Et tunicæ manicas, & habent redimicula mitræ.

Vide ibi Servium. INCERT.

QUASI SUMPTUS. Quomodò virginitate, aut matrimonio uti debeamus. ALBASP. Pag. 96.

DUOS DENARIOS EROGASSE. Voluntatem Christi explicasse. IDEM. Ibid.

SED QUIA QUI SANCIUNT. Ait Paulum nihil aliud de conjugio statuisse, neque à Deo accepisse, qui post impensam Testamentorum doctrinam debebat aliquid suggerere, quàm benefacere eum qui virginem suam dederit; & meliùs qui non dederit. IDEM. Ibid.

NON INDE COMPESCUNTUR ÆSTUS ANIMI, QUOS INTERDUM ÆSTAS ACCENDIT. Corrige, *ætas accendit*. INCERT. Ibid.

TALIS PANNUS DETURBARI POTEST. Ibid.

TEST. Fortè scripsit Optatus, *deturpari.* IDEM.

Ibid. IN NUPTIAS SPONSI. Vovebant Christo virginitatem. ALBASP.

Ibid. SPIRITALI SPONSO SOLVERANT CRINEM. *Crimen* cudi oportuit. Sed hoc mendum & sexcenta talia adeò manifesta sunt, ut primo statim aspectu deprehendantur. Sic eadem p. pessimè *divus* pro *dictiùs* editur. INCERT.

Ibid. SOLVERENT CRINEM. Sed & hodiè in virginibus consecrandis hic ritus observatur. ALBASP.

Ibid. QUANDÒ MORTUUS EST. Quia renuntiabant omnibus iis quæ fecerant aut professæ fuerant, cùm essent apud orthodoxos: vel si mavis: Christus cui nupserant, est-ne mortuus, quòd eas ad secundas nuptias convolare cogitis? IDEM.

Ibid. QUÆ CONTRA RAPTORES, &c. Codex can. eccl. Afric. de virginibus etiam minoribus velandis: *Item placuit, ut quicunque episcoporum, necessitate periclitantis pudicitia virginalis, cùm vel petitor potens, vel raptor aliquis formidatur.* M. CAS.

Pag. 97. UT CRINES ITERÙM. Annotandus ritus nuptialis præter illum de crinibus solvendis, hoc insigni loco: *Hoc* (nudari sibi nempè capita velata) *nec mulieres patiuntur quæ carnaliter nubunt: ex quibus si aliud maritum mutare contigerit, non repetitur illa temporalis festivitas; non in altum tollitur; non populi frequentia procuratur.* Hæc ille. Exemplum Latiæ gentis, ne quis potiùs ex more Africano doctum falsò inposterùm existimet, ecce luculentum in Lucano, ubi de Martiâ Hortensii viduâ dùm Catoni secundo nuberet, lib. 2.

Festa coronato non pendent limine serta;
Infulæve in geminos discurrit candida postes;
Legitimæve faces; gradibusve acclinis eburnis
Stat torus, & picto vestes discriminat auro:
Turritâve premens frontem matrona coronâ
Tralatâ vitat contingere limina plantâ.
Non timidum nuptæ leviter tectura pudorem
Lutea demissos velarunt flammea vultus.

INCERT.

Ibid. NON REPETITUR ILLA TEMPORALIS FESTIVITAS, &c. Proprios Africanorum ritus in nuptiarum sive *festivitatibus*, ut hic Optatus & Sidonius Apoll. lib. 1. epist. 5. sive *festis*, ut Aurelius Victor, idem Sidon. Apoll. Symmachus, aliique ab Optato hîc tangi cum Balduino censeo. Quamvis enim etiam in Romanorum ritibus aliquid simile; illud tamen huc referri minimè debere rectè, meâ sententiâ, judicavit vir eruditissimus Petrus Pithœus adversar. lib. 11. c. 6. Etsi autem eadem aut similis *in altum levatio* Gothis quoque & Longobardis in usu fuerit, ut docet idem vir doctissimus, nec indè tamen, quod ille velle videtur, rectè concludas Gothicum hunc & Longobardicum morem fuisse, de quo loquitur hîc Optatus. Nam & illud quod paulò antè, *virgines quasi secundas coëgistis ad nuptias, ut crines iterùm solverent imperastis*, non alienum videtur ab eorum moribus, cùm in eorum legibus, *in capillo puella*, de virgine, seu quæ nupta non sit, usitata sit locutio; sed quid Afris tùm, cùm hæc Optatus cum Gothorum aut Longobardorum institutis, quorum nescio si vel notum tùm nomen in Africâ vel auditum. Cæterùm quæ seorsim Optatus hîc *festivitas & frequentia* conjungens, Arnob. lib. 4. dixit, *festas frequentias: & quid de ipsis conjunctionibus loquimur*, inquit, *quandò & quosdam nuptias celebrasse & festas habuisse frequentias, &c.* M. CAS.

Ibid. TEMPORALIS FESTIVITAS. In secundis nuptiis nulla olim festivitas observabatur. ALBASP.

Ibid. IN ALTUM. Capitis ornamentis non utitur. IDEM.

Ibid. INDICIÀ. Mitrellas. IDEM.

Ibid. JAM CONSECRATAS DEO ASPERSISTIS, ETIAM SALSA AQUA PERFUDISTIS. Locus mutilus, instaurandus ex Fr. Balduini editione 2. *Jam consecratas Deo aspersistis immundis cineribus: crines etiam jussistis salsâ aquâ perfundi.* INCERT.

Ibid. IMMUNDIS CINERIBUS. Cineribus pœnitentiæ, quos immundos appellat, quia virgines illæ pœnitentiam non debebant facere. ALBASP.

Ibid. RAPTORES AUT PETITORES. Non poterant in matrimonium rogari, quòd Deo consecratæ essent. IDEM.

Ibid. PROSCRIPTIONEM. Mitrellam, quâ cùm essent ornatæ non poterant nubere. IDEM.

Ibid. UT SECUNDAM MITELLAM ACCIPERENT, &c. Legebatur anteà, *ut secundam mitellam acciperent, coegistis cùm de primâ lectione recitari non possit. Et illud, &c.* Quæ valdè vereor ne Balduinus expunxerit, quòd quò pertinerent non intelligeret. Atqui jam illud Optatus anteà disputarat, *de mitellâ nihil esse mandatum, & voluntatis rem esse non necessitatis.* Hoc idem fortassè repetebat his verbis, *cùm de primâ lectio*, ità enim corrigendum est, *recitari non possit. Lectio* pro *scriptura*, seu certo aliquo sacræ scripturæ loco, jam anteà monuimus. M. CAS.

Pag. 98. PER JUDICIA SECULARIA. Hæc ad Juliani tempora referenda sunt: qui & basilicas & sacros codices Donatistis jussit reddi. ALBASP.

Ibid. EXECUTIONE OFFICIORUM A PLURIBUS, &c. Quid ad rem quid dixerint, cùm re ipsâ, quod multò gravius, extorserint, ut docet Optatus? An *edixistis?* Non aptum hoc neque verbis, neque sententiæ, scribo *eripienda duxistis*, id est, *eripuistis*, sæpè enim redundat hoc verbum, ut & synonyma *puto* & *credo* in his scriptoribus. *Officia* autem pro *officialibus*; ut *ministeria* pro *ministris*, & sexcenta hujus generis. Quod mox sequitur, *velamina & instrumenta dominica extorsistis*, puto cum Cochlæo pro *velamina* scribendum esse *volumina*, quanquàm *auleis & velis*, sive *velamentis* decorari & ornari solitas ecclesias non ignorem. Qui putant horum aulæorum usum proprium baptismi solemnibus, & ideò *alba*, quòd is color baptizandorum puritati maximè conveniret, quæ doctissimi Vicecomitis videtur esse sententia, vel

his Paulini Victorisque testimoniis convinci possint. Paulinus enim disertè in natali Martyris:

Aurea nunc niveis ornantur limina velis.

Victor autem, *solitum*, ut aït ipse, *ecclesia ornatum* describens (ubi tamen *solitum*, non quotidianum, sed solemnioribus quibusvis occasionibus, & temporibus dumtaxat usitatum, interpretor:) etsi non exertè cujus coloris velamina fuerint indicat, dùm tamen *candorem fulgoris*, tam velaminibus quàm cereis & lampadibus tribuit, satis colorem eorum mihi videtur innuere. *Pallas* quod mox sequitur, suspicor irrepsisse, pro *palliâ*, *pallas* enim eo sensu quod ego meminerim, vix reperias apud antiquorum aliquem, qui certæ sit & indubitatæ antiquitatis: nam quæ à decretorum collectoribus laudantur Clementis epistolæ, in quibus *pallæ* non semel fit mentio, cujus sint illæ apud doctos auctoritatis, nemo nescit. *Pallia* autem pro quovis operimento sacto, non rarum apud veteres. Inter alios Victor Uticensis, *velaminum pallia*, lib. 2. & *pallia altaris* exertè lib. 1. de persecut. Vandal. M. Cas.

Ibid. In communione possessa. Non novâ, sed ea quæ ante schisma erat in Ecclesiâ. Albasp.

Ibid. Gentilis excusatio. Castigat eadem editio, *execurio*. Incert.

Ibid. Quid de codicibus. An laverint codices quemadmodùm pallas. Albasp.

Ibid. Quod si aliter facias, concupisti. Lege, *corrupisti*. Incert.

Ibid. Etiam parietes lavare voluistis, &c. Cùm jam priùs *aspersos cineres* cùm *salsâ aquâ* conjunxerit, etiam hîc fortasè *& cineribus* restituendum, aut distinguendum, *Etiam parietes lavare voluistis, & inclusa spatia salsâ aquâ & spargi*, spargique, *praecepistis*. Non displicebit etiam, si quod viris doctis in mentem venit, pro *& spargi* scribas *aspergi*. *Inclusa* autem *spatia* vel quæ intrà κιγκλίδας altaris, vel in genere, quodcumque parietibus inclusum, nempè pavimentum ipsum, sive solum; quod fortasè quod stratum omninò non esset, ut erant isto tempore ecclesiæ pleræque non adeò splendidæ: ideò & lavari sicut parietes non poterat. *Locum* posteà vocat: *quid vobis fecerat locus, quid ipsi parietes, &c.* M. Cas.

Ibid. Et sine causa spatia salsa spargi præcepistis. Hæc aliter concipit 2. Balduini editio, *& inclusa spatia saltâ aquâ & spargi praecepistis*: legerim, *& inclusa spatia saltâ aquâ exspargi praecepistis*. Incert.

Ibid. Inclusa spatia. De spatio circa altare hoc videtur intelligendum. Albasp.

Ibid. O aqua indulcata ligno! *Indulcare* ad Cn. Martii *edulcare* compositum:

Prudenter edulcare convenit vitam,
Curasque acerbas sensibus gubernare. Incert.

Pag. 99. Post promotionem. Post tanta quæ Deus per te fecit. Tertullianus de baptismo, *quantum instrumentum mundo ferat*. Albasp.

Ibid. Præsentia Moysi in te amaritudo moritur, &c. An hîc *præsentia Moysi* pro *tempore Moysis*, seu *vivente Moysi*: durius mihi videtur, nisi alio aliundè exemplo molliatur. Interim scribendum existimo; *prece anteà Moysi, &c.* τῷ *anteà* respondet mox, *hodiè & à schismaticis, hodiè cum Catholicorum turba dulcedo tua vexatur.* De *Moysis* autem *prece*, Exod. 15. v. 25. *At ille clamavit ad Dominum qui ostendit ei lignum, &c.* *Moritur* verò pro *mortua est*, ut sæpè, ne dicam semper. M. Cas.

Eadem nos et vos lavacra pariter, &c. De usu balneorum etiam inter Christianos F. M. parens ad Spartianum p. 75. Idem. Ibid.

Post nos purificanda putatis. Scribe: *Si post nos purificanda putatis?* Sic 2. editio Fr. Balduini. Si ἀντὶ τοῦ *an*, quale suprà monuisse me memini. Incert. Ibid.

Illa lavando promeriti estis Deum. τὸ *si* his necessariò præmittendum. Idem. Ibid.

Cùm igitur alibi quasi diligentes essetis inventi. Locus mutilus suppl. ex 2. editione Fr. Balduini, *cùm igitur alibi quasi diligentes videri vultis, alibi negligentes estis inventi.* Idem. Ibid.

Columna. Ut quia lavatis parietes iterùm lavatis Christianos. Albasp. Ibid.

Quia ad hoc basilicas invadere voluistis, &c. Scribo: *qui ad hoc basilicas invadere voluistis, ut vobis solis cimiteria vendicetis, non permittentes sepeliri corpora catholica, ut terreatis* (vel ut in aliis *terreretis*) *vivos*, malè, &c. M. Cas. Ibid.

Ad hoc basilicas. Multis in locis duæ erant basilicæ: basilica scilicèt Donatistarum, & basilica Orthodoxorum, sed favente Juliano hanc invaserant Donatistæ ut Orthodoxos sepulturâ privarent. Albasp. Ibid.

Vobis solis. Genus erat communionis sepeliri in Christianorum cimeteriis: quapropter sibi solis ea vindicabant Donatistæ. Idem. Ibid.

Cimeteria. In basilicis aut in cimeteriis juxta basilicas posita sepeliebantur. Id. Ibid.

Male tractatis. Hac communione privatis. Idem. Ibid.

In uno. Cum Christo unitas. Idem. Ibid.

Qui erroris hujus magisterium possidetis. Jam et de vestris silere qui posset? De illis scilicet, &c. Ità emendandus & interpungendus hic locus. Sed & sequentia porrò ab interpunctione laborant. Incert. Ibid.

His enim verbis loqui non erubescunt, Caï Seï, Caïa Seïa, quandiù te tenes? Hoc est dicere. Post hæc Fr. Balduini editio 2. interjicit ista: *jam meum debes sequi errorem, jam debes deserere veritatem. Quandiù te tenes, hoc dicere, imitare*, &c. Idem. P. 100.

Vos estis aucupes. Aves mortuæ, dè iis sunt accipiendæ, quos rebaptizaverant: inclusæ verò caveis, de illis quos ad pœnitentiam coëgerant: sensus igitur est, cùm per domos mittitis pœnitentes, genus est aucupii: nam sunt aves inclusæ quibus alias vultis allicere; cùm verò rebaptizatos ostenditis ut eorum exemplo nostros seducatis, sunt aves mortuæ quibus Ibid.

utimini ad alias aves capiendas. ALBASP.

Ibid. QUIA NON EST UNUM AUCUPIUM GENUS: ALII SUNT QUI ARTE SIMPLICI VOLATU NATURALIBUS RAMIS INSIDUNT. Ejus loci, ubi asteriscum potui, auctior & locupletior eadem editio his verbis, *altis fundatas radicibus in faciem nemoris diffusas arbores petunt, ubi aves simplici volatu, &c.* Corrige itaque, quantùm potest, Barthium corrigentem, *qui rete simplici volanti naturalibus ramis induunt.* INCERT.

Ibid. ARBOREM PORTANT. Quia veram Ecclesiam non habebant. ALBASP.

Ibid. ALIAS AVES CLAUSAS PORTAT IN CAVEA, &c. Scribe: *Alias aves clausas portat in caveâ, & visceratas alias ad imaginem, &c.* quæ principis editionis scriptura est, *visceratas*, id est, *fartas & distentas*: cujus contrarium sit, *evisceratas*. Notum est solere itâ aves & rariora quævis animalia extractis visceribus, & omni corpore, solâ pelle relictâ, eáque demùm fœno aut furfure, scrutis ac tritivillitiis cujuscunque generis repletâ ac extrusâ, conservari. Potest & *evisceratas* ferri. M. CAS.

Ibid. PORTAT IN CAVEA. Pœnitentes, quia non communicabant. ALBASP.

Ibid. ALIAS AVES CLAUSAS PORTAT IN CAVEA, ET VISCERATAS. Fr. Balduini editio 2. *in caveâ visceratâ.* Videtur ex vestigiis lectionis vulgatæ faciendum: *Alias aves clausas portat in caveâ, & bis cæcatas.* Barthius emendat: *in caveâ & visu cæcatas.* INCERT.

Ibid. OLIM EXTINCTAS. Rebaptizatione. ALBASP.

Ibid. UT DECIPI VIVARUM VOLANTIUM SIMPLICITAS POSSIT. Ex meliori exemplari restituit Fr. Balduinus, *ut decipi avium volantium simplicitas possit.* INCERT.

Ibid. CANTENT ALIENO. Quia pœnitentes in Ecclesiâ, nec loqui, nec quidquam agere poterant. ALBASP.

Ibid. TALES SUNT QUOS AUT REBAPTIZATIONE, &c. Qui volet hoc retinere, per me licebit illi. Cùm tamen de *perditis* hîc loquatur, & in perniciem suam seductis, cúmque lib. 2. *de pœnitentiâ sauciare* super hac ipsâ re dixerit, fallor aut hîc etiam *sauciastis* quàm *sociastis* verius est. Sui tamen quisque fruatur libertate judicii. Favet tamen nobis quod in principe editione *saciastis* non *sociastis*. MER. CAS.

Itâ restitutum ex MSS.

ANNOTATIONES

VARIORUM

IN LIBRUM VII. S. OPTATI.

P. 101. SUSPICATUS sum aliquandò hunc librum qui & in editione Germanicâ Cochlæi prætermissus fuit, non esse Optati, cùm Hieronymus nonnisi sex libros ab eo scriptos esse scribat, & ipse Optatus lib. 1. nonnisi sex librorum argumentum proponat. Sed cùm hic liber septi-A mus reperiretur in tribus quibus usus sum manuscriptis exemplaribus, & stylus resque conveniat, agnoscam esse Optati: verùm dicam esse scriptum post editos sex superiores. Hæc Fr. Balduinus. INCERT.

PRÆSUMPTIONES. Quòd scilicet sanctitatem personarum baptizare, & peccata remittere dicerent, non autem sacramenta ALBASP. Ibid.

ADUNAM COMMUNIONEM. Compellebantur ad unitatem Donatistæ, ac dicebant cur nos ad vestram communionem vi adducitis, cùm simus traditores, & traditorum filii; ut dicitis? IDEM. Ibid.

B

UNIUS CORPORIS. Ecclesiæ quæ erat in Africâ. IDEM. P. 102.

DOMESTICUM JUDICIUM. Quia sese ab Ecclesiâ separaverant: vel quia in concilio Numidiæ fassi sunt se esse traditores. IDEM. Ibid.

NULLUM JUDICIUM Nullum Concilium celebratum fuit, ut illi qui Majorinum ordinarunt, ab Ecclesiâ expellerentur: sed ab eâ sponte recesserunt. IDEM. Ibid.

C

JUDICANDI SEVERITAS. Secundus qui præerat non ausus est judicare, ne solus remaneret, ut habetur in primo libro. IDEM. Ibid.

QUASI SUPERBI. Quasi alios damnantes & quasi innocentes, libro sexto; *ibi modò superbus inventus, &c.* IDEM. Ibid.

D ILLI NAMQUE. Sensus est; Qui confessi sunt in concilio Numidiæ se codices tradidisse, non erant puniendi, neque excommunicandi si bono pacis id factum fuisset, & ne Ecclesia divideretur. IDEM. Ibid.

NAM NON PERTINUIT AD SETH FILIUM ADÆ, &c. August. de hæres. c. 19. *Sethiani nomen acceperunt à filio Ada, qui vocatus est Seth. Eum quippe honorant, sed fabulosâ & hæretica vanitate, &c.* Addit Tertullianus eos E Christum non alium credidisse, quàm Seth. Omitto quæ alii de iisdem. Ad Optati verba quod attinet, non ego is jam, qui gravius quidquam de viro sancto pronuntiaverim. Id tantùm dicam, vereri me, ne imprudenti & incauto illi hæc exciderint, quæ sævioris examinis acrimoniam ægrè sustineant. Quare hanc aliis provinciam relinquo libens. M. CAS. Ibid.

VOLUIMUS RECIPERE. Eidem objectioni respondet: si sumus traditorum filii, F cur vultis nobiscum communicare? ALBASP. P. 103.

AGER. Tota collatio Carthaginensis hoc argumento conclusa est: aït igitur cum peccatoribus vivendum esse, quia Ecclesia est ager, qui triticum & zizania continet. IDEM. Ibid.

ET SEMINA SUA CRESCERE: ET ALIENA POST CREMENTA, &c. Fuerunt qui ex his Optati verbis nescio quàm elegans, novum certè mihi *postcrementi* verbum cuderint, & dixerint itâ à nostro appellari, *qua* G *postcreverunt*. Sed de verbi elegantiâ non quæro. Optati certè verbum non est, quem scripsisse mihi constat, *& semina sua crescere & aliena. Post crementa communia venturus, &c. Crementi* vox (si quis dubitat) ab idoneis patronis, Tertulliano, Cypriano, & aliis si opus, asseretur. M. CAS. P. 104.

Itâ restitutum ex MSS.

Ibid. POSTCREMENTA. Dicit quæ pòst creverunt. INCERT.

Ibid. NAM SI SIBI TOTUM. Quid, quæso, Christus in die judicii separabit & judicabit, si episcopus omnes peccatores velit separare ab Ecclesiâ? ALBASP.

Ibid. FORMA UNITATIS RETINENDÆ. De hac eâdem unitatis formâ ante Optatum præclarè Cyprianus lib. de unitate Ecclesiæ: *Ut unitatem manifestaret, unam cathedram constituit, & unitatis ejusdem originem ab uno incipientem suâ auctoritate disposuit. Hoc erant utique & cæteri Apostoli, quod fuit Petrus, pari consortio prædici honoris & potestatis; sed exordium ab unitate proficiscitur, ut Ecclesia Christi una monstretur, & pastores sunt omnes, sed grex unus ostenditur, qui ab Apostolis omnibus unanimi consensione pascatur, &c.* His etiam egregiè concinit Pacianus Optato Coætaneus epist. 3. *Ad Petrum locutus est Dominus, ad unum ideò, ut unitatem fundaret ex uno, mox idipsum in commune præcipiens.* INCERT.

Ibid. DÙM NOLLET SE NEGARI PROMISIT, &c. *Promisit* pro *minatus est*: ut apud Luciferum Calar. pro S. Athan. lib. 1. *Sicut promittit spernentibus se Dominus*, & iterùm paucis interfertis, *si hæc Heli sunt promissa propter delictum filiorum, &c.* M. CAS.

P. 105. IN UNO TITULO. In uno peccato. ALBASP.

P. 106. TRACTATIBUS. *Tractare* est episcoporum, valetque *concionari*, sic *tractatorem* infrà hac paginâ dixit, *insinuandi alicujus rei causâ, non tamen tractandi quod est episcoporum.* Sic Origenem *tractatorem*, ni fallor, (nam liber scribenti non est ad manum) vocat omnium episcoporum Galliæ politissimus Sulpitius Severus. INCERT.

Ibid. OLEUM. Ità nostri Hæretici per contemptum chrisma vocant oleum. ALBASP.

Ibid. SIC A NOBIS SERVATUR. Non rebaptizatur. IDEM.

Ibid. AUT POSSUMUS. Si damus oleo suavitatem, aliquid possumus, & ità possumus baptizare: si nihil damus, oleum apud nos non fit suave. IDEM.

P. 107. QUIA MORS EST PECCATUM, &c. Distinguo, *quæ pereuntes exterminant. Quia mors est peccatum, quod non habet indulgentiam, scriptum est, Quia qui peccaverit, &c.* τὸ *quia* è superiore fortassè versiculo repetitum, ubi ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι, &c. Quo pleniùs probet Optat. verba illa de muscis morientibus suavitatem olei exterminantibus in Donatistas competere, postquàm jam probavit, illos suavitatem olei corrumpere, dùm ritè baptizatos rebaptizabant, etiam in eo muscas imitari addit, quòd & ipsi *morientes* id agant. Quare autem *morientes* & *morituri*? quia peccatum quod rebaptizantes admittunt, *non habet indulgentiam*, id est, irremissibile, peccatum autem quodcumque esse irremissibile, *mortem* esse nemo dubitat: sed tamen hinc non magis liquet, quàm si nihil adduxisset, quo probaret. Deindè qui potuit Optatus dicere, rebaptizantium Donatistarum peccatum, condonari non posse? Quare nisi commodior aliqua interpretatio horum verborum possit excogitari, expungenda ista omnia putaverim tanquàm spuria, *scriptum est quia qui peccaverit in Spiritum sanctum non remittetur ei nec hîc nec in futuro sæculo.* Ut ista sit Optati verborum sententia: rebaptizantes contra divina præcepta gravissimè peccant: peccatum autem *quod non habet indulgentiam* (id est, quandiù seu quodcumque non est expiatum & remissum) *mors est*: ergò vos non sine morte vestrâ, &c. Non mirum autem, si lector, qui verba ista *quod non habet indulgentiam* de peccato ἀσυγγνώστῳ καὶ ἀσυγχωρήτῳ acceperat, locum scripturæ qui eò pertinebat, in margine notaverit. In margine autem semel notatum, posteà in ipsum textum receptum esse, multò minus est quod miremur. Et de istis sacræ scripturæ verbis planè ità sentio, locum hîc habere non posse. Istorum autem Optati verborum, alium esse sensum, aliamque Optati fuisse sententiam, quàm quam mallemus, ac lectori libenter commendaremus, Optatus ipse docebit lib. 5. *Absit ut Spir. s. &c.* vide & incerti auctoris *brevic. fid.* contra Arr. à V. CL. nuper vulgatum, circa finem, *Nam quicumque, &c.* M. CAS.

NUMQUID POTERIS APPROBARE MENDACIUM IN IPSA LECTIONE QUÆ COMMEMORASTI, &c. Ut hæc scripta, imò quomodocumque scribas, aut mutes, ne Oedipus quidem aut Apollo ipse quidquam sani ex iis eliciat, aut integritati restituat. Quare longè est arcessenda huic loco medicina; sed ea tamen certa ac minimâ, imò omninò nullâ, nisi punctorum distinctioni servientium, mutatione. Sciat igitur lector, multas retrò periodos etsi non eâdem obscuritate, eodem tamen falsæ distinctionis vitio laborare, quo hæc; quæ restituere, nisi rectè illis constitutis, non possumus. Totus igitur locus ità concipiendus est. *Si ità est* (hinc enim depravationis per aliquot sententias continuatæ origo:) *quæ apud vos veritas inveniri potest, cui Catholica videtur obsistere, aut quod apud nos esse mendacium poteris approbare? in unâ communione esse cum toto orbe terrarum, numquid poteris approbare mendacium? symbolum verum & unicum retinere & defendere, numquid poteris approbare mendacium? Cathedram Petri & claves regni cælorum à Christianis concessas, ubi est nostra societas, numquid poteris approbare mendacium? In ipsâ lectione qua (f. quam) commemorasti, inter ipsas personas considera ordinem rerum, qui fuerit prior, attende. Utique, &c.* IDEM. Ibid.

CATHEDRAM PETRI. Ex eo quòd cum episcopo Romano communicat, infert, se non posse errare, neque falsum symbolum docere. ALBASP. Ibid.

SUNT ENIM ALIQUI EX VOBIS, &c. Ad illud, *Cùm adhuc*: aliquid hîc deesse primo statim intuitu facilè quivis agnoscat. Haud multum tamen esse, quodcumque deest, ex attentâ totius loci ad finem usque consideratione, volenti ac diligenti liquebit. Sententiæ certè haud ulla esset, nexûsve jactura, etiamsi plura abessent; ista nimirùm omnia, *sunt enim aliqui ex vobis qui obliti aut ignari præteritorum temporum, eos jamdudùm*: atque inde periodus inciperet: *qui de Catholicâ*, vel, *illi jamdudùm qui de* Ibid.

Catholicâ, &c. Præcedentium enim verborum sensum & materiam posteà repetit, neque hîc præmitti necesse fuit. Ego sensum ità expleo, (nam verba per me liberum sit unicuique prout ipse maluerit) *sunt enim aliqui ex vobis, qui obliti, aut ignari præteritorum temporum in nos jam dicunt, quæ pertineant ad eos jamdudum, qui de Cath. lapsi Majorinum ordinaverunt. Illi scilicèt auctores schismatis, & traditores cùm adhuc retinerent &c.* Quid si legas, *sunt enim aliqui ex vobis qui obliti* (sunt scil.) *aut ignari præteritorum temporum, eos jamdudum qui de Cath. lapsi Majorinum ordinaverunt: scilicèt,* vel *fuisse* *auctores schismatis & traditionis. Illi scilicèt auctores schismatis & traditionis. Cùm adhuc, &c.* Sanè qui Optati priores cum hac meliori ac secundâ Balduini editione contulerit, reperiet hanc potissimùm omnium, eorumque plurimorum hiatuum ac lacunarum hoc in libro segetem fuisse, quoties eædem syllabæ, vel verba, vel denique versus integri proximè repetiti consequebantur. Sed sententiæ, si nihil deesse impetro, in verbis restituendis ingenium suum, qui volet, exerceat. M. Cas.

Ibid. ANTEQUAM INFLATI SCHISMATICI ESSENT. Tertullianus de Monogam. *cùm inflamur & extollimur adversùs oleum.* Alb.

P. 109. NON TAMEN TRACTANDI QUOD EST EPISCOPORUM. Quid ergò presbyteri, non & illi concionari soliti? Ità video hodiè à multis credi, solos enim episcopos docendi jus habuisse; sed magno, ni fallor, errore. In Africanis ecclesiis diù obtinuisse, ne presbyteri, *præsente*, ut Hieronymus ad Nepotianum, episcopo loquerentur, vel ut Possidius in vitâ Augustini, *coram episcopo prædicarent*, sive *tractarent*, non negamus. Quod tamen colligunt inde viri docti, inter alios Baronius, non licuisse presbyteris prædicare in Africâ, non video cur necessariò sequatur. Imò verba Possidii planè inspecta contrarium videntur innuere, ut & Hieronymi; cùm neuter ἁπλῶς & planè dicat, non solitos, sed præsente episcopo non solitos. Augustinus etiam ep. 77. ubi Aurelio abrogatæ hujus consuetudinis nomine, gratias agit, ac lætatur, non ità loquitur, quasi presbyteris tùm primùm *sermonum* facultas esset concessa, sed quòd *ipso præsente* jam liceret eis, quòd jam ipse *Dominum per eos loquentem non dedignaretur audire.* Jam quæcumque fuerit hæc Africanarum ecclesiarum consuetudo, quæ vivente adhuc Augustino abrogata est, universalem eam Ecclesiæ Catholicæ consuetudinem minimè fuisse, vel ex Hieronymo constat, qui aït in *quibusdam duntaxat ecclesiis* id fieri; & Possidius, qui aliam Orientalium ecclesiarum consuetudinem fuisse, & illarum imitatione sublatum ab Africanis ecclesiis illum morem testis est locupletissimus. Antiquos canones, qui tale quid exertè statuant, nullos reperio. Nam illorum interpretes nihil moror, qui sibi satis constare super hac re non mihi videntur: Balsamon sanè ad can. 2. synodi Constantinopolitanæ, τοὺς ἱερεῖς μὴ εἶναι διδασκάλους, & ad 19. synodi in Trullo, ὅτι τὸ διδάσκειν τοῦ λαοῦ μόνοις ἐνεδόθη τοῖς ἐπισκόποις apertè definit. Idem autem in canones qui vocantur apostolorum, ad can. 58. syno-

A di in Trullo (ubi tamen Græca desunt) planè contrarium sancit. Sed nonne & Ancyranæ synodi can. 1. τὸ ὁμιλεῖν, quod Balsamon διδάσκειν interpretatur, ut similes alios omittam, inter propria presbyterorum munera? Quod si aliquibus in locis interdùm factum est, ut episcopi aut *stimulante invidiâ*, (ut Hieron. alicubi) aut legitimâ aliquâ causâ impellente, pro suâ episcopali auctoritate & potestate, sive uni alicui, sive pluribus simul presbyteris silentium imponerent, non rectè tamen inde concludas, olim

B presbyteris non licuisse concionari. Quid enim presbytero licitum, non permittente aut prohibente episcopo? Pari jure concludas, neque solitos baptizare, aut Eucharistiam administrare. Quandò enim non obtinuit illud Ignatii ad Smyrnenses μηδεὶς χωρὶς ἐπισκόπου, &c. *In Eccl. cuiquam sine veniâ episcopi nihil licere.* Qui etiam hoc addit οὐκ ἐξὸν ἐστι χωρὶς τοῦ ἐπισκόπου οὔτε βαπτίζειν οὔτε προσφέρειν, οὔτε θυσίαν προσκομίζειν, οὔτε δοχὴν ἐπι-

C τελεῖν, &c. Vide & Apost. qui dicuntur canones; can. 39. Nam Balsamonis interpretationem, planè contra mentem canonis esse, vel Ignatio fretus ausim asserere. Tertullianus quoque jus baptizandi soli Episcopo propriè competere, & quibus ab episcopo permissum sit, sciscit, de bapt. cap. 17. Quod autem etiam & diaconis tractandi seu prædicandi munus incubuisse, viri quidam docti credidêre, inter alios Bellarminus de Eccles. lib. 1. cap. 13. vereor ne non satis

D firmo fundamento nitatur illorum opinio. Nam si exemplis res agenda est, non desunt in veteri historiâ & illorum exempla, qui longè infra diaconos, nullis omninò sacris ordinibus initiati, populum in morem concionantium allocuti sunt. At Gregorii verba quæ proferunt, an rectè ab illis intellecta sint, non sine causâ dubitemus. Aït Gregorius illo loco qui est epist. lib. 4. edit. Rom. ep. 44. *Iniquum esse ut in diaconatûs ordine constituti, modulationi vocis inserviant, quos ad*

E *prædicationis officium eleemosynarumque studium vacare congruebat.* Ibi per *prædicationis officium*, putant à Gregorio tractandi seu concionandi munus indicari. Sanè Hieron. dist. 93. cap. 23. Diaconos prædicare solitos, & ipse confirmat, & iisdem in priscis canonibus τὸ κηρύττειν interdùm tribuitur. Sed ibi docent interpretes aliam vim ejus vocis cùm diaconis, aliam cùm sacerdotibus tribuitur, quibus & nos assentimur, & Hieronymi, ut & Gregorii de eâdem aut si-

F mili, non sacerdotali prædicatione accipiendâ contendimus, ipse Gregor. quod *prædicationis officium* dixerat, idem mox *evangelicæ lectionis officium* indigitat. Nam alioquin etiam & lectores *prædicasse* pari jure concludamus, cùm & illos Isidorus dist. 21. can. 1. *populis quid sequantur, prædicare* perhibeat. Quâ ratione etiam *pastores* eos nuncupari posse censet Ambrosius in ep. ad Eph. cap. 4. quòd, ut aït ille, *lectionibus populum audientem saginent.* Quis enim neget nisi fanaticus

G & novitatis œstro percitus verbum Dei non minùs prædicari, cùm purum putum à quoquam legitur in Ecclesiâ, quàm cùm ex ambone pro captu sacerdotis enarratur? At Cyprianus (quod longè majoris apud me ponderis est) etsi non ille diaconos ullibì solitos esse prædicare, dùm tamen

eos aït eo functos esse munere, *ut ad carceres commeantes martyrum desideria consiliis suis, & sacrarum scripturarum præceptis regerent atque gubernarent, ac circa Evangelii legem plenissime eos instruerent.* Tales mihi videtur describere, qui non indigni, quorum prudentiæ ac sapientiæ maximi res momenti crederentur. Verùm de his plus satis hoc loco. Quid igitur hîc Optatus episcoporum esse *tractare*; quòd à Cypriano & aliis *tractantes* nuncupantur *episcopi*, non aliud indè colligi posse puto, quàm episcopis, ut summis sacerdotibus ac supremis ecclesiarum moderatoribus (de ecclesiasticis hîc loquimur) nec minùs doctrina plerumque ac meritis, quàm dignitate ac potestate cæteris antè stantibus, id munus, ut omnium gravissimum, & verè ut poëta alicubì de Athlantis onere ἄχθος ἐπ' ἐπάχθεϊ præcipuè incubuisse, & aliquandò nefas fuisse presbyteris, episcopis verò inglorium ac probrosum, ut ipsis præsentibus inferioris gradûs sacerdotes populum adorarent, ac docerent: non ut presbyteros, etiam absentibus iis, concionari præter fas aut mores fuerit, aut id muneris extra aut supra ipsorum limites officii, crediderint antiqui. Mer. Cas.

Ibid. Probatur ab omnibus, &c. Vestitum cave hic pro vestimento accipias. Non enim de vestitu episcopali hîc agit, sed aït, omnes sive quosvis astantes tractatum episcopalem sanctitate vestitum ex duplici salutatione agnoscere & intelligere. Ideò autem usus est hac metaphorâ, quod anteà de laïco dixerat, *nudè locutus est.* Cæterùm ab hac solemni salutandi consuetudine fluxisse videtur, quòd, ut ad Propertii 4. observavit illustriss. Scaliger, locus ipse undè olim populum alloquebantur episcopis Latinis *salutatorium*, & Græcis ἀσπαστικὸν dictus sit. Idem.

Ibid. Si sint et judices pagani? &c. Scribe: *si licet judices Pagani ministri voluntatis Dei, &c.* Sed lectorem monemus, plura paucis hisce paginis fuisse errata id genus, quæ in ipso textu corrigenda curavimus. Mox, nam *& Macarius in suo*, mallet aliquis fortassè, *Macarius in facto suo*, vel, *Macarius in jaculo:* Nam posteà sequitur, *judices in Ecclesiâ*, sed ego nullâ mutatione opus esse censeo. Idem.

Ibid. Sumus enim qualescumque judices, &c. Quia superioribus verbis de Macario tanquàm sententiæ episcoporum obnoxio locutus erat, ne nimiùm episcopis in legatum imperatoris juris tribuere videretur, quod absolutè dixerat, restringit jam ad sententias & censuras ecclesiasticas, quarum vis & vigor ad omnes Christianos extenditur. Dixit autem *qualescumque judices*, quia *judicis*, vox ipsa, non minùs apud illos propria magistratibus sæcularibus, quàm *episcopi* spiritualibus: utcumque vim vocis utriusque utrisque in suo genere competere nemo negaverit. Cæterùm jurisdictio episcoporum in laïcos & caussarum cognitio ab Ecclesiâ, quàm nota & usitata res in Africâ fuerit, vide vel Augustinum de Op. Monach. c. 29. Idem.

Ibid. Quod nos judices esse veros debere fuisse contenditis. Turpe mendum est, tu feliciter sana: *quòd nos judices severiores debere fuisse contenditis.* Incert.

P. 110. Denique inter ipsa principia sæculorum, &c. Notæ Lugd. sive Barthianæ sunt dicendæ, ad ista primi libri: *Hoc modo iterùm renovellata sunt, partes renovellare*, inquiunt, pro *redintegrare*, à viribus ductum. Sic loquitur auctor lib. 7. *Dum hominis esses renovellata nativitas.* Sed quo, quæso, sensu, prima generis humani creatio, ejus *redintegratio* potuit ab Optato dici? fefellit virum doctum præpositio *re*, quam hîc vacare, ut & in multis aliis, quibus ista ætas majorem in modum delectata est, non animadvertit. Indè *repromittere* pro simplici *promittere* & *terram repromissionis* vulgò appellabant, quam nos *promissionis*. Ità *remittere*, *reddere*, & innumera alia quorum etiam apud meliores scriptores non desunt exempla. Ut causæ non fuerit, cur S. Pater, ac vir longè doctiss. Hieronymus, tam acriter ac severè in Ruffino æmulo suggillaret, quod ille *refestinare* pro simplici *festinare* posuisset: *sordidissima*, ut Hieron. judicat, *elocutionis* ἀκυρολογία. Est igitur *renovellare* non aliud quàm *novellare*, id est, φυτεύειν, ut in antiquo gloss. legimus, & *novelletum*, νεόφυτον, quod hîc, nisi valdè fallor, convenit multò meliùs, quàm τὸ *redintegrare* significatio. M. Cas.

Ibid. Illi namque si illo tempore bono pacis, &c. Facere debuerant, id est, fecissent, facere voluissent. Ità coll. Aff. p. 83. *Ut priùs de mandatorum numero constet, & de partibus meis quanti mandaverint, vel quanti sint mandaturi*, (aït Petilianus episcopus) *id primum peto de nobilitate suâ, ut superfluum non sit, de numero utriusque partis ferre debere judicium celsitudinem tuam.* Quibus ex verbis, quàm redundantibus ac superfluis supra modum vocibus ætas illa delectata sit, facilè discamus. Hoc enim volebat: *Peto de nobilitate suâ, ut de numero utriusque partis, judicet tua celsitudo.* Eadem coll. p. 2. *adesse debere*, pro *adesse*, & can. eccles. Afric. edit. Clar. Justelli p. 45. *mittere dignetur, qui debeant perferre* pro *qui perferant.* Idem.

P. 111. Necessitas. Quia tormentorum metu id fecerant. Albasp.

Ibid. Cum cæteris delictis. Quæ sponte fiunt. Idem.

Ibid. Interdicta. Interdicta vocat, quæ ex se non sunt peccata. Idem.

Ibid. Data mercede. Quod scribi curaverant. Idem.

Ibid. Denique Moyses post tabulas &c. Scribo: *Denique Moyses post tabulas sparsas legis & comminutas cùm non damnari, &c.* mox quoque, *prodiit*, lege *prodidit.* M. Cas.

Ibid. Lex in Deo sana fuit, &c. Ità correximus quæ anteà legebantur: *Lex in Deo sana fuit, & postquàm ab homine cum tabulis lapideis facta est devotio qua ab homine debebatur, &c.* Idem.

Ibid. Aut poena. Alios codices poteratis scribere. Albasp.

Ibid. Quod in præceptis exemplo potuit, &c. Pro *præceptis* malit aliquis fortè *præsenti* vel *præcedenti exemplo.* Sed ego

potiùs illis assentior, qui *præcepta* tabulas x. præcepta continentes, intelligunt. M. Cas.

Ibid. In præceptis. In tabulis, quæ præcepta continebant. Albasp.

P. 112. Communione sua. Quis voluisset eos deponere? Idem.

Ibid. Proxime reddidit. Hæc & quæ sequuntur innuere videntur, sine scripturâ, quæ nobis tradita sunt, sufficere posse. Idem.

Ibid. Unde apparet te parentes tuos, &c. Nisi Optatum interdùm parum cautè loqui & alia testarentur, vel eo potissimùm nomine abjudicandum ab illo putarim septimum hunc librum. Parum enim solida est tota hæc disputatio, nisi commodâ & benignâ interpretatione leniatur. M. Cas.

P. 113. Quamquam. Sensus est: etsi majores vestri propter has rationes à communione non fuissent revocandi; tamen quia peccarant, eam quærere & flagitare debebant; vos verò ultrò ad unitatem estis invitandi, quia nihil peccastis. Albasp.

Ibid. Quamquam etsi illorum unitas fieret, &c. Scribo: *Quanquàm etsi illorum unitas fieret, & ad Ecclesiam Catholicam spontè venirent, &c.* M. Cas.

Ibid. Impedit igitur necessitas vires suas. Scribe: *Impendit igitur, &c.* id est, quod & mox sequitur, *necessitas operata est*, sequitur, *quasi non damnantur aliqui negligentes.* Scribe, *quare non damnantur aliqui negligentes?* *non est longè, &c.* Sed ejusmodi non pauca sequebantur, quæ ne putidiores essemus, in ipso textu correximus. Idem.

P. 114. Qui Antiochus ne aliquid primitivo, &c. An *primitivo populo* vocat τὸν ἀρχαῖον; an quem sacra historia *primogenitum* aliquoties? Sed & *primitiva* pro *primogenitis* alibì quoque usurpat vulgatus interpres. Cæterùm quàm multa in paucis citra omnem historiæ fidem miro incogitantiæ exemplo ab Optato nostro hîc dicantur, nemo tam oscitans aut ignarus ut non statim animadvertat. Ea pluribus exagitare, neque nostri officii, neque boni fortasse moris fuerit. Illud saltem lectorem, ut observet monere visum est, quod 2. Maccab. 8. 23. in Latinâ Vulgatâ *Esdras* legatur pro *Eleazar*, quod est in Græco & cum sequentibus verbis; secùs quàm in Græcis & ipsa ratio suadet, conjungatur: Non id hodiè & heri cœpisse, aut recentiorum librariorum incuriâ accidisse, ut opinati sunt viri docti, sed jam olim ità lectum esse & antiquissimæ, ut ità dicam, antiquitatis errorem eum esse. Non enim dubium quin huic nostro tot hallucinationum, in quas paucis lineis impingit, fons illinc & origo fuerit. Id.

Ibid. Pro *inest*, lege, *id est*. Incert.

Ibid. Primo recipiendus. Primò non est excommunicandus. Albasp.

Ibid. Sustinendus. Ejus pœnitentia expectanda. Idem.

FINIS ANNOTATIONUM VARIORUM IN S. OPTATI LIBROS.

COLLECTIO

MONUMENTA VETERA AD DONATISTARUM HISTORIAM PERTINENTIA,

IN QUIBUS EXHIBENTUR

ACTA CONCILIORUM ET COLLATIONUM EPISCOPALIUM,
Epiſtolæ Epiſcoporum, Edicta & Epiſtolæ Imperatorum,
Geſta Proconſularia,

NECNON ACTA MARTYRUM

QUÆ AD DONATISTAS SPECTANT:

Ordine Chronologico digeſta, & ad manuſcriptos Codices ac meliores Editiones exacta.

Anno 303. 24. Feb.

TENOR EDICTI IN CHRISTIANOS A DIOCLETIANO ET MAXIMIANO LATI ET PROMULGATI,

Diocletiano VIII. & Maximiano VII. Coſſ. anno æræ vulg. 303.

Ex Lactantio l. de mort. perſecut. c. 12. & 13. edit. Baluz.

XII.

INQUIRITUR peragendæ rei, (perſecutionis ſcilicet in Chriſtianos movendæ) dies aptus & felix, ac potiſſimùm Terminalia deliguntur, quæ ſunt ad ſeptimum Kalendas Martias, ut quaſi terminus imponeretur huic religioni. Ille dies primus leti primuſque malorum cauſa fuit (*Virgil. 4. Æneid.*) quæ & ipſis & orbi terrarum acciderunt. Qui dies cùm illuxiſſet, agentibus conſulatum ſenibus ambobus octavum & ſeptimum, repentè adhuc dubiâ luce ad eccleſiam profectus cum ducibus & tribunis & rationalibus venit; & revulſis foribus, ſimulacrum Dei quæritur. Scripturæ repertæ incenduntur, datur omnibus præda. Rapitur, trepidatur, diſcurritur. Ipſi verò in ſpeculis (in alto enim conſtituta eccleſia ex palatio videbatur) diù inter ſe concertabant utrùm ignem potiùs ſupponi oporteret. Vicit ſententiâ Diocletianus, cavens ne magno incendio facto pars aliquâ civitatis arderet. Nam multæ ac magnæ domus ab omni parte cingebant. Veniebant igitur prætoriani acie ſtructâ cum ſecuribus & aliis ferramentis; & immiſſi undiquè, tamen illud editiſſimum paucis horis ſolo adæquarunt.

XIII.

POSTRIDIE propoſitum eſt edictum quo cavebatur ut religionis illius homines carerent omni honore ac dignitate, tormentis ſubjecti eſſent ex quocùmque

ordine aut gradu venirent, adversùs eos omnes actio caleret, ipsi non de injuriâ, non de adulterio, non de rebus ablatis agere possent, libertatem denique ac vocem non haberent. Quod edictum quidam, etsi non rectè, magno tamen animo diripuit & conscidit, cùm irridens diceret victorias Gothorum & Sarmatarum præpositas. Statimque productus, non modò extortus, sed etiam legitimè coctus, cum admirabili patientiâ postremò exustus est.

BALUZII NOTÆ AD LACTANTIUM.

XII.

Ad Sept. Kal. Mart. Rectè. Hoc enim die signantur Terminalia in veteri Kalendario Romano quod editum est tempore Constantini, & ab Herwarto & Bucherio factum publici juris. Sanctus Augustinus lib. VII. de civitate Dei cap. VII. *Terminalia mense Februario celebrari dicunt, cùm sit sacrum purgatorium quod vocant februum.* Dies igitur primus istius persecutionis, quod notandum est, fuit VII. Kalendas Martias, ipso Terminalium die: quod probatur etiam ex capite XLVIII. ut illic observabitur.

Agentib. cons. senib. amb. Id est, Diocletiano & Maximiano Herculio, quos anno Christi CCCIII. Consules VIII. & VII. fuisse constat. Hæc porrò verba certò indicant tempus istius persecutionis, de quo tantâ contentione inter se digladiantur viri docti. Nam Onuphrius, Baronius, Petavius, ne singulos commemorem, contendunt eam cœpisse anno Christi trecentesimo secundo, Scaliger, Valesius, & alii multi, anno sequenti: quorum opinionem esse veram probat hic locus Lactantii. Nam prætereà apparet ex capite XVII. ista contigisse paulò antè quàm Diocletianus Romam pergeret. Atqui certum est eum Romam profectum esse anno decimo nono imperii sui exeunte, ibique triumphasse de Narseo Rege Persarum, ut rectè notat Josephus Scaliger ad Chronicon Eusebii. Prætereà Lactantius infrà cap. XLVIII. historiam istius persecutionis colligens, cùm dixisset edictum Constantini & Licinii pro Christianis, quo pax data est Ecclesiæ, propositum fuisse Nicomediæ die Iduum Juniarum Constantino & Licinio ter Consulibus, aït ab eversâ ecclesiâ Nicomediensi usque ad restitutam fuisse annos decem, menses plus minùs quatuor. Atqui si à die septimo Kalendas Martias anni CCCIII. (quo diruta est ecclesia Nicomediensis) usque ad diem Iduum Juniarum anni CCCXIII. colligas, invenies ab eversâ ecclesiâ illâ usque ad restitutam fluxisse annos decem, menses tres, dies novemdecim. Denique persecutionem cœpisse anno CCCIII. hinc etiam probari potest quòd Eusebius lib. VIII. cap. XVI. aït eam post octavum annum aliquantisper remittere cœpisse. Nam si tempora numeres à festis paschalibus anni CCCIII. usque ad mensem Aprilem anni CCCXI. quo Galerius Maximianus in extremis agens persecutionem quiescere jussit, facilè reperies annos octo integros effluxisse ab initio persecutionis, & initium noni fuisse. Itaque remittere cœpit post annum octavum, ut observavit Eusebius. Quare argumenta quæ Petavius in libro XI. de doctrinâ temporum cap. XXXII. adducit ex Sulpicio Severo ut probet persecutionem cœpisse anno CCCII. infirma esse constat, cùm eo fundamento nitantur quòd ea desierit anno CCCXII. quam certum est nonnisi anno demùm sequenti conquievisse.

Simulacrum Dei quæritur. Nimirùm ut inter paganos, qui non putabant templa esse posse sine simulacris. Et tamen Plinius lib. II. cap. VII. dixerat: *effigiem Dei formamque quærere, imbecillitatis humanæ reor.* Simulacris itaque carebant ecclesiæ Christianorum, ut pluribus observat Desiderius Heraldus ad librum sextum Arnobii. Vide etiam Casaubonum in notis ad Alexandrum Severum Ælii Lampridii.

Scripturæ incenduntur. Narrat ista Eusebius lib. VIII. hist. ecclef. cap. II. ac plures alii quos supervacaneum esset commemorare: res enim est notissima. Hinc natum contumeliosum traditoris vocabulum adversùs eos qui metu pœnarum libros divinos tradiderant judicibus imperialibus. Quâ de re consulendi in primis Africani scriptores, præcipuè verò Donatista ille qui descripsit acta sanctorum martyrum Saturnini, Dativi, & sociorum. Neque interim omittenda gesta purgationis Cæciliani Episcopi Carthaginensis & Felicis Episcopi Aptungitani.

XIII.

Postridie. Id est, sexto Kalendas Martias. Hoc igitur die propositum est Nicomediæ edictum Diocletiani & Maximiani adversùm nostros, cœptâ jam persecutione. Verùm Eusebius lib. VIII. cap. II. scribit propositum fuisse mense Martio, appetente die festo dominicæ passionis; & auctor Chronici Alexandrini propositum aït die XXV. Martii, ipso die Paschæ. Ista verò sic conciliari posse mihi videntur ut primò quidem edictum illud propositum fuerit Nicomediæ, velut in civitate regiâ, VI. Kalendas Martias, deindè missum ad ceteras imperii civitates, mense quidem Martio propositum in eo loco ubi tum Eusebius habitabat, in Palæstinâ mense Aprili, Alexandriæ vel alibi ipso die Paschæ.

Carerent omni honore. Ista sic expressit Ruffinus apud Eusebium lib. VIII. cap. II. *Si quis inter nostros alicujus honoris prærogativâ muniretur, sublatâ hac maneret infamis.*

Libertatem non haberent. Hæc apertiùs explicantur ab Eusebio lib. VIII. cap. II. secundùm interpretationem Ruffini. Reliqui enim interpretes sensum legis non satis feliciter assecuti sunt. Sic ergò habet Ruffinus: *Si quis servorum permansisset Christianus, libertatem consequi non posset.* Primùm enim pœnæ

constitutæ sunt adversùs honoratos, tum adversùs plebem, postremò adversùs servos, quibus adepta omnis spes libertatis, si permansissent in professione religionis Christianæ. Ut constet falli virum alioqui eruditissimum Henricum Valesium, qui in notis ad Eusebium pag. 164. aït hanc Ruffini interpretationem ferri non posse. Longiùs etiam aberravit Nicephorus Callixtus, qui lib. VII. cap. III. ità intellexit hunc locum edicti, ut putaverit servis libertatem datam esse qui Christianismum abjurarent.

QUOD EDICTUM QUIDAM. Ex silentio Lactantii, qui tum Nicomediæ erat, satis datur intelligi ignotum fuisse nomen istius hominis, quia haud dubiè de plebe erat. Nam si fuisset vir illustris & secularium honorum prærogativâ conspicuus, ut eum describit Eusebius, qui ità vel fando audiverat vel ex traditione majorum acceperat, ejus nomen neque ignorasset Lactantius, neque tacuisset, & ad Eusebium quoque pervenisset. Intererat quippe reipublicæ Christianæ ut nomen illius viri cunctis Ecclesiis innotesceret qui magnum illud facinus fuerat ausus. Quare suspecta mihi valdè sunt quæ in vetustis quibusdam martyrologiis leguntur ad diem septimam mensis Septembris, ubi descriptis Ruffini verbis Eusebium interpretantis, hæc facta dicuntur à quodam beato Joanne. Nam cùm ex Lactantio & Eusebio certò colligatur virum hunc statim productum, statim morti traditum fuisse, adeòque expirasse exeunte Februario, quomodò fieri potest ut natalis ejus dies incidat in mensem Septembrem, tam procul ab initio persecutionis? Ac sanè licèt illorum martyrologiorum auctoritas apud me vacillet, assentiri tamen non possum clarissimo viro Godefrido Henschenio, qui tomo tertio Februarii pag. 107. contendit hanc historiam intelligi debere de sancto Georgio martyre, quem passum aït Nicomediæ anno Christi CCCIII. die XXIII. mensis Aprilis, instante dominicæ & saluriferæ passionis solemnitate. Præterquàm quòd enim certum est persecutionem cœpisse exeunte Februario, & eum qui edictum diripuit ac conscidit, eodem mense extinctum fuisse, duobus videlicèt mensibus ante diem vigesimam tertiam mensis Aprilis, acta illa sancti Georgii, quæ Henschenius edidit, non id dicunt, & tot fabulis ac portentosis narrationibus plena sunt, ut planè constet nihil boni sanique ex illis posse colligi. Una Alexandræ Imperatricis historia, quæ cùm Christiana esset, capite damnata dicitur à Diocletiano, ipso proferente sententiam, historia est quæ omnia poëtarum figmenta superat, cùm certum sit, ut dicemus paulò pòst, nullam aliam Diocletianum toto principatûs sui tempore conjugem habuisse quàm Priscam. Prætereà cùm ipse Henschenius scribat Pascha incidisse anno CCCIII. in diem XVIII. Aprilis, & dominicam passionem in diem decimam sextam, planum est hanc historiam non posse intelligi de sancto Georgio: qui si passus fuit annò quo Pascha incidit in diem XVIII. Aprilis, ut vult Henschenius, certè passus non est imminente solemnitate Paschali, sed post transactos dies festos. Atqui hoc erat validius Henschenii argumentum sumptum ex præfatione libri Eusebiani de martyribus Palæstinæ, ubi scriptum est, edicta de destruendis ecclesiis & comburendis sacris codicibus proposita fuisse in Palæstinâ mense Aprili, cùm salutaris passionis dies immineret. Quod ut verum esse potest ratione Palæstinæ, falsum est ratione Nicomediæ, ubi certum est edictum fuisse propositum VI. Kalendas Martias, postridiè Terminalium.

ETSI NON RECTE. Ruffinus apud Eusebium lib. VIII. cap. V. *calore nimio fidei ignitus*, tanquàm reprehenderet imprudentem & intempestivum illius ardorem pro fide Christi.

VICTORIAS GOTHOR. ET SARMAT. Quia Imperatores se in titulo edicti vocabant Gothicos & Sarmaticos, ut in veteri inscriptione quam refert Cuspianus in libro de Cæsaribus pag. 135. In titulo autem edicti posita fuerunt non solùm nomina Diocletiani & Maximiani Imperatorum, sed etiam Constantii & Galerii Maximiani Cæsarum; ut facilè colligi potest ex historiâ passionis sanctorum martyrum Saturnini, Dativi, Felicis, & sociorum, & ex martyrio sanctarum Agapes, Chioniæ, & Irenes.

LEGITIME COCTUS. Modus coquendi Christianos vivos explicatur infrà cap. XXI. Legitimè autem coctum dixit, quia coctus erat secundùm leges quas Augusti tulerant; sicut lib. V. institut. cap. XX. legitima sacra vocat ea quæ secundùm veterem morem fiebant, quia mos vim legis obtinet. Eâdem ratione dixit lib. VI. cap. XX. injurias hostibus legitimè inferri; scilicèt postquàm, servato belli jure, bellum per legatos denuntiatum & indictum est. Fallitur enim hîc vehementer Josephus Isæus, qui vocem *legitimè* ironicè positam putat hoc loco esse, quia videlicèt non intellexit veram ejus significationem.

CUM ADMIRABILI PATIENTIA. Verba sunt Ruffini interpretantis & explicantis Eusebium: *Continuò omni in eum crudelitatis genere desævientes, ne hoc quidem solum efficere quiverunt ut eum mæstum aliquis videret in pœnis, sed læto atque hilari vultu, cùm jam viscera in suppliciis defecissent, spiritus tamen lætabatur in vultu. Ex quo tortores sui graviùs cruciabantur, quòd omnia suppliciorum genera consumebant in eum quem ne tristem quidem ex his reddere poterant.*

Anno 303. 24. Feb.

TENOR EJUSDEM EDICTI

Ex Eusebio lib. 8. Hist. Eccles c. 2.

Caput II.

De Ecclesiarum eversione.

HÆc omnia nostris temporibus completa sunt, tunc cùm ædes sacras solo æquari ac funditùs subverti; sacros divinarum scripturarum libros in medio foro concremari, oculis nostris vidimus: Et ecclesiarum Pastores, alios quidem turpiter modò hîc modò illic sese occultantes: alios verò ignominiosè comprehensos, & inimicorum ludibrio expositos conspeximus. Tunc cùm prout alius sermo propheticus prænotaverat, effusus est contemptus super principes eorum: & errare fecit eos in invio, non autem in viâ. (Psal. 106.) Verùm nefas mihi esse duco, tristes calamitates quæ ad extremum illis acciderunt, oratione explicare: quippe cùm nec dissensiones & injurias quibus ante persecutionem mutuò inter se certarunt commemorare nobis decorum sit. Quamobrem ea dumtaxat de illis tradere nobis propositum est, ex quibus æquitatem divini judicii perspicere possimus. Proindè neque eorum qui in persecutione concussi sunt, nec eorum qui salutis suæ prorsus naufragium fecerunt, & suâ sponte in profundum aquarum gurgitem demersi sunt, mentionem facere constitui: sed ea sola in hanc universalem historiam deincèps conjiciam, quæ primùm quidem mihi ipsi, deindè verò & posteris usui esse possint. Abhinc ergò eorum qui divinæ religionis testes extiterunt, sacra certamina describere ordiamur. Nonusdecimus agebatur annus imperii Diocletiani, cùm mense Dystro quem Romani Martium vocant, appetente die festo Dominicæ passionis, proposita sunt ubique Imperialia edicta, quibus ecclesiæ quidem ad solum usque dirui; sacri verò codices flammis absumi jubebantur: utque honorati quidem infamiâ notarentur: plebeii verò libertate spoliarentur, si in Christianæ fidei proposito permansissent. Et primum quidem

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

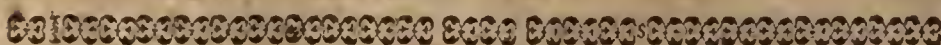
Περὶ τῆς τῶν ἐκκλησιῶν καθαιρέσεως.

ΣΥντετέλεσται δῆτα καθ' ἡμᾶς ἅπαντα, ἡνίκα τῶν μὲν προσευκτηρίων τοὺς οἴκους ἐξ ὕψους εἰς ἔδαφος αὐτοῖς θεμελίοις καταρριπτουμένους, τὰς δ' ἐνθέους καὶ ἱερὰς γραφὰς κατὰ μέσας ἀγορὰς πυρὶ παραδιδομένας αὐτοῖς ἐπείδομεν ὀφθαλμοῖς· τούς τε τῶν ἐκκλησιῶν ποιμένας αἰσχρῶς ὧδε κἀκεῖσε κρυπταζομένους· τοὺς δὲ ἀσχημόνως ἁλισκομένους, καὶ πρὸς τῶν ἐχθρῶν καταπαιζομένους· ὅτε καὶ κατ' ἄλλον προφητικὸν λόγον, ἐξεχύθη ἐξουδένωσις ἐπ' ἄρχοντας αὐτῶν· καὶ ἐπλάνησεν αὐτοὺς ἐν ἀβάτῳ καὶ οὐχ ὁδῷ· ἀλλὰ τούτων μὲν οὐχ ἡμέτερον διαγράφειν τὰς ἐπὶ τέλει σκυθρωπὰς συμφοράς· ἐπεὶ καὶ τὰς πρόσθεν τοῦ διωγμοῦ διαστάσεις τε αὐτῶν εἰς ἀλλήλους καὶ ἀτοπίας, οὐχ ἡμῖν οἰκεῖον μνήμῃ παραδιδόναι· διὸ καὶ πλέον οὐδὲν ἱστορῆσαι περὶ αὐτῶν ἔγνωμεν, ἢ δι' ὧν ἂν τὴν θείαν δικαιώσαιμεν κρίσιν· οὐκοῦν οὐδὲ τῶν πρὸς τοῦ διωγμοῦ πεπειραμένων, ἢ τῶν εἰς ἅπαν τῆς σωτηρίας νεναυαγηκότων, αὐτῇ τε γνώμῃ τοῖς τοῦ κλύδωνος ἐναπορριφέντων βυθοῖς, μνήμην ποιήσασθαι προήχθημεν· μόνα δ' ἐκεῖνα τῇ καθόλου προσθήσομεν ἱστορίᾳ, ἃ πρώτοις μὲν ἡμῖν αὐτοῖς· ἔπειτα δὲ καὶ τοῖς μεθ' ἡμᾶς γένοιτ' ἂν πρὸς ὠφελείας· ἴωμεν οὖν ἐντεῦθεν ἤδη τοὺς ἱεροὺς ἀγῶνας τῶν τοῦ θείου λόγου μαρτύρων ἐν ἐπιτομῇ διαγράψοντες. ἔτος τοῦτο ἦν ἐννεακαιδέκατον τῆς Διοκλητιανοῦ βασιλείας· Δύστρος μήν· λέγοιτο δ' ἂν οὗτος Μάρτιος κατὰ Ῥωμαίους, ἐν ᾧ τῆς τοῦ σωτηρίου πάθους ἑορτῆς εἰσελαυνούσης, ἥπλωτο πανταχόσε βασιλικὰ γράμματα, τὰς μὲν ἐκκλησίας εἰς ἔδαφος φέρειν, τὰς δὲ γραφὰς ἀφανεῖς πυρὶ γενέσθαι προστάττοντα· καὶ τοὺς μὲν τιμῆς ἐπειλημμένους, ἀτίμους· τοὺς δὲ ἐν οἰκετίαις, εἰ

ἐπιμένοιεν

ἐπιμένοιεν ἐν τῇ τοῦ χριστιανισμοῦ προθέσει, ἐλευθερίας στερεῖσθαι προαγορεύοντα, καὶ ἡ μὲν πρώτη καθ' ἡμῶν γραφὴ, τοιαύτη τις ἦν. μετ' οὐ πολὺ δὲ ἑτέρων ἐπιφοιτησάντων γραμμάτων, προστέτακτο τοὺς τῶν ἐκκλησιῶν προέδρους πάντας τοὺς κατὰ πάντα τόπον, πρῶτα μὲν δεσμοῖς παραδιδόναι. Εἶθ' ὕστερον πάσῃ μηχανῇ θύειν ἐξαναγκάζεσθαι.

contra nos edictum hujuſmodi fuit. Sed non multò pòſt aliæ rursùs literæ ſupervenerunt, quibus mandabatur ut omnes ubicunque eccleſiarum Antiſtites, primùm quidem conjicerentur in vincula; deindè verò Diis ſacrificare, omnibus modis cogerentur.

Anno 304. EXECUTIO HUJUS EDICTI IN AFRICA

Cujus meminit Optatus lib. 1. §. XIII. p. 11. & lib. 3. §. VIII p. 62.

EX ACTIS MARTYRUM AFRICANORUM.

ACTA SANCTI FELICIS EPISCOPI

prout edita ſunt à clariſſimo Viro Baluzio, t. Miſc. 2. p. 77.

MONITUM BALUZII

AD ACTA S. FELICIS EPISCOPI TUBYZACENSIS.

PRIMUS hæc acta edidit Surius, ſed valdè mendoſa & mutila. Poſteà integriora nobis in tomo duodecimo ſui ſpicilegii dedit vir clariſſimus Lucas Dacherius, ex ſchedis, ut ipſe præfatur, viri item clariſſimi Petri Franciſci Chiffletii. Nos illa diligenter contulimus cum quatuor antiquis & optimis codicibus manuſcriptis bibliothecæ Colbertinæ, & vel ob eam rationem hic addidimus. Præterea cùm hinc, ſicut ex hiſtoriâ paſſionis ſanctorum Saturnini & Dativi, & ex actis purgationis Felicis Epiſcopi Aptungitani & Cæciliani Carthaginenſis, intelligamus originem traditorum, quo nomine nihil aut vulgatius, aut contumelioſius fuit in eccleſiâ Africanâ, peti ex initio perſecutionis quam deſcribit Lactantius, officii noſtri eſſe arbitrati ſumus cum illo conjungere vetera illius ævi monumenta ſincera quæ reperiri poſſent, emendata ex fide veterum exemplarium.

INCIPIT PASSIO SANCTI Felicis Epiſcopi Tubyzacenſis, qui propter legem Domini decollatus eſt XVIII. *Kalendas Februarii.*

IN diebus illis, Diocletiano octies & Maximiano ſepties CSS. Auguſtis, exivit edictum eorumdem Cæſarum vel Imperatorum ſuper omnem faciem terræ, & propoſitum eſt per colonias & civitates principibus & magiſtratibus, ſuo cuique loco, ut libros deificos extorquerent de manibus epiſcoporum & preſbyterorum. Tunc programma poſitum eſt in civitate Tubyzacenſe die Nonarum Januariarum. Tunc Magnilianus Curator ipſius civitatis juſſit ad ſe perduci preſbyteros, quia Felix epiſcopus Carthaginem erat profectus; Januarium preſbyterum, Fortunatium & Septiminum lectores juſſit ad ſe perduci. Quibus Magnilianus Curator dixit: Epiſcopum habetis? Januarius preſbyter reſpondit: Habemus. Magnilianus Curator dixit: Ubi eſt? Januarius preſbyter reſpondit: Neſcio. Magnilianus dixit: Libros deificos habetis? Januarius reſpondit: Habemus. Magnilianus dixit: Date illos igni aduri. Januarius preſbyter, Fortunatius & Septiminus lectores dixerunt: Epiſcopus noſter apud ſe illos habet. Magnilianus Curator dixit: Eritis

ergò ſub officio donec Anulino Proconſuli rationem reddatis. Poſterâ autem die Felix epiſcopus à Carthagine venit Tubyza. Cúmque ejus adventum Magnilianus comperiſſet, ſtatim eum ſibi per officium præſentari conſtituit. Qui cùm dicto citiùs adveniſſet, Magnilianus Curator dixit ad eum: Tu es Felix epiſcopus hujus civitatis? Felix epiſcopus dixit: Ego. Magnilianus Curator dixit: Da libros vel membranas qualeſcumque penes te habes. Felix epiſcopus dixit: Habeo; ſed non trado legem Domini Dei mei quem ego colo. Magnilianus dixit: Ergò major eſt Deus tuus à Diis noſtris? Felix epiſcopus dixit: Grandis & metuendus eſt Deus noſter, qui fecit cælum & terram, mare, & omnia quæ in eis ſunt. Nam dii veſtri lapides ſunt, manu hominum facti, de quibus ſcriptum eſt: *Oculos habent & non videbunt, aures habent & non audient, os habent & non loquentur. Similes illis fiant qui faciunt ea & omnes qui confidunt in eis.* Magnilianus Curator dixit: Primum eſt quod Imperatores juſſerunt, quia nihil eſt quod loqueris. Quapropter trade libros omnes quos habes, ut poſſint, ſicut conſtitutum eſt, igni aduri. Felix epiſcopus dixit: Melius eſt ut corpus meum tradam igni quàm ſcripturæ dominicæ per me videantur aduri: quia bonum eſt Deo obedire perpetuo Regi & immortali quàm Imperatori hujus ſeculi iniqua jubenti. Magnilianus dixit: Jam dixi tibi quia primum eſt quod Imperatores juſſerunt quàm ea quæ loqueris. Felix epiſcopus dixit: Primum eſt præceptum Dei cuſtodire quàm hominibus obedire. Magnilianus Curator dixit: Interim in hoc triduum recogita tecum; quia ſi in hac propriâ civitate ea quæ præcepta ſunt implere neglexeris, ad Proconſulem ibis, & ea quæ nunc loqueris, apud ejus acta proſequeris. Poſt diem autem tertium Magnilianus Curator juſſit ſibi ſanctum Felicem epiſcopum præſentari. Ad quem cùm Felix epiſcopus fuiſſet adductus, idem Magnilianus dixit: Deliberaſti tecum quidnam melioris conſilii videaris aſſequi? Felix dixit: Sermo meus unus eſt: in quo cœpit, in hoc etiam Deo præſule finiet. Quæ enim primò loquutus ſum, hæc & nunc eadem loquor, & ante Proconſulem aliud penitùs non ſum dicturus. Magnilianus Curator dixit: Ibis ergò jam nunc ad Proconſulem, & ibi redditurus es in examine rationem. Tunc viros ſuos his allocutus eſt verbis: Quoniam Felix epiſcopus juxta Imperatorum decreta ea quæ nobis mandare dignati ſunt facere nullo modo maturavit, vobis comitantibus Carthaginem perducatur. Felix epiſcopus dixit: Deo gratias. Tunc deſignatus eſt illi ductor Vincentius nomine Decurio civitatis Tubyzacenſis. Profectus eſt autem Felix epiſcopus Carthaginem. Ubi cùm veniſſet, oblatus eſt Legato Proconſulis. Cui idem Legatus dixit: Quare ſcripturas non tradis ſupervacuas? Felix epiſcopus dixit: Habeo quidem, ſed non do. Scripturæ quæ à nobis habentur, ſupervacua non ſunt, nec tradi à nobis ullo modo poſſunt. Tunc juſſit eum Legatus in ima carceris mitti. Ubi cùm Felix epiſcopus fuiſſet ingreſſus, Dominum Deum ſuum deprecatus eſt dicens: Domine Deus, omnium creator & conditor, Domine Jeſu Chriſte, ne me derelinquas, quia propter te & propter teſtamentum tuum hæc patior. Miſerere mei, & recipe ſpiritum meum, & derelinque in hoc ſeculo corpus mortale, ut à te, Domine, ſicut promittere dignatus es, tecum merear ſuſcipere immortale. In te enim ſemper, Domine, vivens, nunquàm adversùs me habebit mors poteſtatem. Poſt dies autem ſedecim, horâ noctis quartâ, de carcere productus Felix epiſcopus Anulini Proconſulis ilico eſt præſentatus aſpectibus. Cui Anulinus Proconſul dixit: Quod tibi nomen eſt? Felix epiſcopus dixit: Chriſtianus ſum. Anulinus Proconſul dixit: Non te de vocabulo quæſivi profeſſionis, ſed percunctatus ſum quo nomine nuncuperis. Felix epiſcopus dixit: Sicut tibi jam dixi, hoc nunc & iterùm dico, quia Chriſtianus ſum & Epiſcopus. Tunc iratus Anulinus Proconſul quòd ei nomen ſuum dicere noluiſſet, aït illi: Habes ſcripturas ſupervacuas? Felix epiſcopus dixit: Habeo ſcripturas; ſed non ſunt, ut aſſeris, ſupervacuæ: quas cognoſce à me nequaquàm eſſe tradendas. Tunc Anulinus Proconſul tranſmiſit eum Romæ ad Præfectum prætorii. Cúmque Felix epiſcopus ibidem adveniſſet, & eidem Præfecto oblatus fuiſſet, juſſit eum in carcere recipi & majoribus vinculis alligari. Poſt dies autem duodecim juſſit eum Præfectus prætorii poſt Imperatores navigare. Tunc Felix epiſcopus navem conſcendit catenarum duris nexibus colligatus, &

fuit in subsanio navis quatuor diebus & quatuor noctibus jacens sub pedibus equorum, panem non comedens, nec aquæ quippiam bibens. Jejunus autem venit Nolam. Tunc cognitor ejusdem civitatis venientem Felicem episcopum sibi præsentari constituit vinculis gravioribus innodatum. Cui idem Cognitor sic aït: Felix, quomodò huc venisti? Felix episcopus dixit: Quomodò Deus voluit. Cognitor dixit: Si in tuâ propriâ civitate vel apud Carthaginem scripturas deificas tradidisses, ad me huc usque minimè advenisses. Felix episcopus dixit: Habeo quidem scripturas divinas; sed, sicut diversis inquirentibus me respondisse non nescis, hoc etiam tibi præsens modo certissimè manifesto, quia eas nullo modò trado. Cognitor dixit: Si scripturas deificas tradere nolueris, capite plecteris. Felix episcopus dixit: Plus paratus sum plecti capite quàm libros dominicos sacrilegio tradere. Tunc memoratus Cognitor jussit ut sacra Imperatorum recitarentur. Cúmque à Vincentio scribâ quæ constituta fuerant legerentur, Cognitor dixit: Quoniam iste homo tantùm in eâdem confessione duravit, secundùm præceptum hunc eumdem Felicem episcopum gladio animadverti constituo. Felix episcopus elevans oculos ad cœlum dixit: Deus, gratias tibi ago, qui per quinquaginta & sex annos in isto seculo virginitatem meam in me custodire dignatus es. Domine Deus cæli & terræ, Domini nostri Jesu Christi pater, propter te & propter legem tuam & pro timore tuo hoc patior, & cervicem meam flecto ad victimam. Accipe spiritum meum de hoc mortali seculo. Solus enim es Deus vivens atq; invictus & permanens gloriosus in sempiterna secula seculorum. Amen. Completâ hac oratione, ductus à militibus, ibidem, id est, in Nolâ, decollatus est die octavo decimo Kalendas Februarii, ibique in Nolâ corpus ejus positum est, & reliquiæ ejus ad almam Carthaginem per religiosos Dei servos & matris Ecclesiæ filios perlatæ sunt & positæ in viâ quæ dicitur Scillitanorum. In eodem autem venerabili loco multa mirabilia fiunt, & languores universi curantur in nomine Domini nostri Jesu Christi, cui est cum Deo patre honor & laus & gloria in Spiritu sancto per omnia secula seculorum. Amen.

BALUZII NOTÆ AD ACTA S. FELICIS.

INCIPIT PASSIO. Ità codices 59. & 930. bibliothecæ Colbertinæ. At codex 401. sic habet: *Incipit passio sancti Felicis episcopi Bituzacensis* XVIII. *Kal. Januarii.* Breviùs codex 316. *Passio sancti Felicis episcopi.*

DIOCLETIANO OCTIES. Ità rectè omnia vetera exemplaria & editio Dacheriana. Malè apud Surium, ubi scriptum est: *Diocletiano novies & Maximiano octies Consulibus.* Nam certum est edictum fuisse propositum eo anno quo Diocletianus VIII. & Maximianus VII. Consules fuere.

TUNC. Id est, Diocletiano IX. & Maximiano VIII. Consulibus. Nam hæc referenda sunt ad annum qui sequitur post initium persecutionis; cùm hæc acta Carthagine & in Africâ sint mense Januario.

TUBYZACENSE. Ità codices 59. & 930. Sed codex 401. habet *Tubizocense*, 316. & editio Dacheriana *Tubzocense.* Nihil autem moror editionem Surianam, quam tot veterum exemplarium consensus ostendit esse mendosam in hoc loco. Infrà hæc civitas in codice 930. vocatur Tupuza pro Tubyza, nullo discrimine. Nota enim est permutatio litterarum. Tubyzam ego puto fuisse civitatem Numidiæ, eam fortassis cujus episcopus Frumentius Tubusicensis, ut apud Victorem Vitensem legit Abrahamus Ortelius, nominatus repetitur inter episcopos qui Carthaginem ex præcepto regali venerunt pro reddendâ ratione fidei anno sexto Regis Vandalorum Hunerici. Sed in editionibus Sirmondi & Chiffletii legitur *Tubursicensis.* In collatione porrò primâ Carthaginensi cap. CXXI. mentio est Servi Dei episcopi Tubursicensis Buræ, cap. CXLII. Maurentii episcopi ecclesiæ Tubursicensis, & cap. CCII. Januarii episcopi de Tubursicu seu Tubursico Numidiarum. Certè tanta est difficultas in constituendis veris nominibus civitatum Africæ, propter eorum inter se similitudinem & affinitatem, ut affirmare non ausim utrùm hîc apud Victorem legendum sit *Tubusicensis*, quemadmodùm in codice suo vidit Ortelius, an *Tubursicensis*, ut alii. Nam, exempli gratiâ, in notitiâ illâ episcoporum Africæ Rusticus episcopus Tipasensis nominatur inter episcopos Numidiæ, & Reparatus Tipasitanus inter episcopos Mauritaniæ Cæsariensis. Rursùm inter episcopos provinciæ Byzacenæ ponitur Felix Forontonianensis, & paulò pòst Bonifacius Frontonianensis. Sufficiunt enim hæc exempla. Interim omittendum non est, in eâdem collatione Carthaginensi cap. CLXXXVII. nominari Martinianum loci Tibuzabetensis episcopum.

MAGNILIANUS. Ità constanter scriptum est in veteribus libris bibliothecæ Colbertinæ. Ado & Dacherii editio habent *Magnellianus*, Suriana & Martyrologium Romanum *Magdellianus.*

UT ET EST. Hanc totam pericopen, quæ in codicibus 401. & 930. non invenitur, exhibent codices 59. & 316. & editio Dacheriana. Eamdem habet etiam Suriana.

DATE ILLOS IGNI ADURI. Hanc jussionem Magniliani Curatoris & responsionem martyrum defuisse in veteri exemplari Chiffletii hinc colligi potest, quòd omissa est in editione Dacherianâ. Eam tamen exhibent omnia nostra vetera exemplaria (uno 316. excepto) & editio Surii. Et sanè constat sensum non esse integrum in illis exemplaribus quæ illam magistratûs interlocutionem & clericorum responsionem non habent.

UT POSSINT. Hæc verba desunt in duobus antiquis exemplaribus. Possunt autem omitti absque ullo incommodo. Suprà : *Date illos igni aduri.*

APUD EJUS ACTA. Hæc est vera & germana lectio. Malè in codicibus 59. 401. & 930. *apud eum actu.*

EXAMINE. Ità codices 401. & 930. Alii habent *examinatione.*

TUNC VIROS SUOS. Mirum est quomodò fieri potuerit, ut depravatissima lectio hîc obrepserit in codicibus 59. 401. & 930. ubi legitur : *Uxor itaque ejus virum suum iis allocuta est verbis.*

NULLO MODO. In eisdem tribus codicibus scriptum est *nullâ ratione.*

UT A TE DOMINE. Hæc est lectio eorumdem trium veterum exemplarium. Sed codex 316. & editio Dacheriana habent : *Attende Domine, sicut nobis promittere dignatus es, ut tecum merear suscipere immortalitatem.* Nos retinuimus lectionem quæ sincerior esse videtur, & quæ plurium veterum exemplarium auctoritate nititur.

NUNQUAM ADVERSÙS ME. Secuti hîc quoque sumus fidem veterum librorum. Nam editio Dacherii habet : *nunquàm inimicas adversùs me habebit potestatem.*

SEDECIM. Codex 401. Colbertinus habet *duodecim.*

NON TE DE VOCABULO. In quatuor vetustis codicibus Colbertinis legitur : *Non tibi vocabulum quæsivi professionis.*

AD PRÆFECTUM PRÆTORIO. Editio Suriana addit *Idibus Julii*, ineptè sanè. Nam cùm ista agerentur mense Januario, ridiculum est dicere martyrem missum fuisse Idibus Juliis ad Præfectum prætorio. Neque verò illud incidisse potuit etiam in Idus Februarias. Quippe Felix episcopus apprehensus est postridie Nonas Januarii, deindè triduo repositus in carcere ut secum deliberaret an scripturas deificas traditurus esset, quarto posteà die missus est ad Proconsulem, post dies sedecim quàm Carthaginem pervenisset, Proconsuli oblatus est, & tunc missus Romam ad Præfectum prætorio. Fiunt dies unus & viginti. Adde aliquot dies pro itinere à Tubyzâ usque ad Carthaginem. Missus est ergò Felix Romam sub finem mensis Januarii.

DUODECIM. Ità quatuor exemplaria bibliothecæ Colbertinæ. Dacheriana editio habet *quatuordecim*, Suriana *novem.*

POST IMPERATORES. Id est, ad Maximianum Herculium, qui tenebat Italiam, quem verò tum in Campaniâ fuisse propterea certum est.

SUBSANIO. Ità tria vetera exemplaria. Quartum habet *subsannio*, editio Dacheriana *subsanno.* Surius : *& fuit in capsâ navis diebus quatuor.* Ex quo patet per subsanium vel subsannium intelligi debere imam partem navis.

GLADIO ANIM. CONSTITUO. Turbat me locus ille. Nam suprà Præfectus Felicem misit ad Herculium, nimirùm ut causa Felicis finem acciperet in præsentiâ Imperatoris. Et tamen cognitor Nolanæ civitatis judicium sibi præsumit, & Felicem capite plecti jubet. Verùm id ità intelligi debet ut cognitor dicatur causam istam suscepisse judicandam *secundùm præceptum*, ut dicitur infrà, id est, ex delegatione Maximiani tum præsentis.

INVICTUS ET PERMANENS. Ità tres vetusti codices Colbertini. Quartus habet, *vivificans permanes.* Editio Dacherii, *vivificans & permanens.*

IN NOLA. Editio Surii docet hæc acta esse Venusii, quæ civitas est regionis Apuliæ.

OCTAVO DECIMO. Hæc est lectio trium veterum exemplarium. In quarto & in editione Dacherii legitur *nonodecimo* : apud Surium, *tertio Kalendas Septembris.* Sed in vetustis martyrologiis passio sancti Felicis refertur ad diem IX. Kal. Novembris.

AD ALMAM. Hæc addita sunt ex codicibus manuscriptis. Epithetum est autem urbis Carthaginis, ut patet etiam ex actis Collationis Carthaginensis inter Catholicos & Donatistas. Alibi vocatur splendidissima, ut in actis purgationis Felicis Aptungitani, & celsissima, ut in actis Collationis Carthaginensis.

EADEM

EADEM ACTA

Ex veteri editione Surianâ collata ad editiones Mombritii, Baronii, Cotelerii, Baluzii & Acherii: atque ad MSS. Cod. Urſicampi 1. S. Cornelii Compendienſis 1. S. Victoris Pariſienſis 1. Cœleſtinorum Pariſienſium 1. S. Mariani Antiſiodorenſis 1.

Prout edita eſt ab eruditiſſimo Theoderico Ruinart, Presbytero & Monacho Benedictino Congregationis S. Mauri, inter acta ſincera & ſelecta primorum Martyrum, p. 374. & ſeq.

ADMONITIO THEODERICI RUINART IN ACTA SANCTI FELICIS EPISCOPI ET MARTYRIS.

1. *CUM animadverterent Chriſtianæ religionis hoſtes, plurimùm ad fidelium animos in ſuo propoſito confirmandos valere divinarum ſcripturarum lectiones; codicibus ſacris bellum indixère, mandantes ut ubique terrarum flammis abſumerentur. Hoc edictum per omnes imperii Romani provincias promulgatum, multos Eccleſiæ Martyres peperit, præcipuéque in Africâ, ubi complures hac occaſione mortem pertulère: alii verò qui pœnarum metu perterriti prodiderunt ſacros codices, famoſo* Traditorum *nomini originem præbuerunt. Cúmq; nomen iſtud Cæciliano epiſcopo Carthaginenſi, cæteriſque Catholicis Donatiſtæ attribuiſſent, multis tumultibus eccleſia Africana agitata fuit. Inter alios autem qui pro ſacrorum librorum defenſione martyrium in Africâ pertulerunt, primus recenſetur* FELIX *epiſcopus, cujus Acta quæ à variis referuntur, ex veteri Surianâ editione mutuati ſumus, propterea quòd ibi ſinceriora & puriora haberi videantur: tametſi inficiari nolim, aliquot loca aliarum editionum ac codd. mſſ. ope reſtitui, aut ſaltem illuſtrari debere; quæ ſingillatim expendenda ſunt.*

2. *Primò inquirendum eſt, cuinam civitati Felix epiſcopus præfuerit. Ex quatuor codd. mſſ. bibliothecæ Colbertinæ, ad quos hujus Martyris Actorum editionem adornavit eruditus Baluzius tom. 2. Miſcellaneorum, duo Felicis ſedem appellant* Tubiżacenſem: *quibus conſentiunt alii codd. mſſ. unus ſcilicèt bibliothecæ ſancti Victoris Pariſienſis, alter RR. PP. Cæleſtinorum ejuſdem urbis, ac tertius ſancti Melanii Redonenſis, ut diſcimus ex aliquot ſchedis ante iſtius bibliothecæ incendium deſcriptis, quæ penes nos ſunt. Alii verò 2. codd. Colbertini & unus ſancti Cornelii Compendienſis, cum Mombritio & editione Acherianâ Spicilegii tom. 12.* Tubizocenſem *ſeu* Tubżocenſem, *aut* Tubzuzenſem *præferunt: quibus conſentiunt aliquot vetera martyrologia. At* Tibiurenſem *appellat vetus editio Suriana, pro quo nomine* Thibarenſem *repoſuit Cardinalis Baronius ad annum 302. num. 118. quod nomen in novæ editionis Surianæ Acta invectum eſt. Quæ verò ex his lectio præferenda ſit, incertum: cùm nulla urbs ſub iſtis nominibus in ullis Africæ notitiis habeatur. Civitas quidem* Thibarenſis *aut* Tibarenſis *nota eſt, ad cujus urbis plebem Cyprianus epiſtolam 58. novæ editionis, aliàs 56. ſcripſit; & inter Patres Concilii Carthaginenſis de baptiſmo,* Vincentius à Thibari *ſententiam dixit. At Thibaris nomen ex conjecturâ Baronius repoſuit: nullum enim laudat mſ. codicem ad id probandum: nec conſtat an fuerit provinciæ Proconſularis. Ad Zeugitanam quidem eſſe referendam cenſet Oxonienſis editor in notis ad laudatam epiſtolam, quamvis anteà dixerit in notis ad Concil. Carthag. de baptiſmo, hanc ſibi videri eſſe Taboram in Mauritaniâ Cæſarienſi. Undè non magis certum eſt Felicem Thibaritanum epiſcopum fuiſſe, quàm Tuburſicenſem, ut ſuſpicatur clariſſ. Baluzius, aut Tuburbitanum, ut ad marginem ſuæ editionis noſter Acherius annotavit. Id tamen eſt incommodi in priori illâ opinione, quod* Tuburſicum *urbs*

Numidiæ fuerit: cùm Felix provinciæ Proconsularis fuisse videatur, utpotè qui à Curatore civitatis ad Proconsulem missus fuerit: quin & ejus sedes non longè à Carthagine distitisse dicenda est, si Actis Surianis fides adhibeatur, in quibus unâ die Felix Carthaginem profectus dicitur, & posterâ die ad sedem suam reversus fuisse.

3. *Alterum caput in quo Suriana Acta ab aliis discrepant, Felicis clericos respicit. Hos Surius* Aprum presbyterum, Cyrum & Victorem Lectores *appellat: quos aliæ editiones cum mss.* Januarium presbyterum, Fortunatum *seu* Fortunatianum & Septiminum Lectores *vocant. His consentiunt vetera Martyrologia, quæ Felici* Audactum & Januarium presbyteros, Fortunatianum & Septimium Lectores, *socios adjungunt. Sed eadem Martyrologia Surio favent in loci designatione. Unanimi quippe consensu referunt, Felicem Venusiæ in Apuliâ martyrium consummaße; quamvis editiones Baluziana & Acheriana cum omnibus mss. quos videre licuit, eumdem Nolæ passum commemorent.*

4. *Non minùs inter se dissentiunt Acta edita in assignando tempore, quo idem sanctus Felix martyrium pertulit. Id die* 18. *Kalendas Februarii contigisse cum mss. codd. referunt editiones Acheriana & Baluziana: quod ad* 3. *Kalendas Septembris revocat editio Suriana, quam postremam sententiam alteri præferendam censemus. Cùm enim edictum de comburendis libris anno* 303. *Nicomediæ mense Martio promulgatum fuerit; vix quisquam sibi persuadeat, ipsum nonnisi anno sequenti in Africam pervenisse: quod tamen dicere debent qui primam sententiam amplectuntur. Certum quippe est ex Actis, Felicem apprehensum fuisse, statim atque edictum istud in Africâ promulgatum fuit. Surianæ editioni favet etiam ipse Actorum contextus,* Diocletiano octies.., exivit edictum, &c. Tunc programma propositum est, &c. *In alterâ enim opinione hæc verba,* Tunc programma, *de anno qui his verbis* Diocletiano octies, &c. *designatur, intelligi non potest. Hæc verò omnia optimè congruunt cum Surianâ seu Baronianâ lectione. Nam Diocletiano octies & Maximiano septies Coss. id est anno* 303. *mense Martio, primum edictum adversùs Christianos de libris comburendis, &c. Nicomediæ latum est: quod quidem edictum ad diversas imperii Romani provincias transmissum, mense Junio in Africam pervenit: eoque in civitate, cui Felix episcopus præerat, promulgato, cum ipse sacros libros tradere constanter renueret, ad diversa tribunalia, etiam trans mare perductus, tandem die* 30. *Augusti apud Venusium Apuliæ urbem gladio percussus martyrium complevit. Ejus tamen festivitatem mense Octobri celebrant Martyrologia Usuardi, Adonis, Romana Rosvveydi, Galesinii & Baronii: at die præcedenti recolitur in Flori & Notkeri Martyrologiis. Sed his omnibus præferri debet sinceri Martyrologii Bedæ auctoritas, cujus verba, quæ Surianam lectionem egregiè confirmant, hic describo.* III. Kal. (Sept.) In Venusianâ civitate Apuliæ natale SS. Felicis episcopi Tubzocensis, & Audacti, & Januarii presbyteri, & Fortunatiani & Septimini Lectorum, qui temporibus Diocletiani in suâ civitate tenti à Magneliano Curatore, inde multis diù vinculis & carceribus macerati & in Africâ & in Siciliâ; tandem in occisione gladii consummati sunt. Felix quinquaginta sex annorum virgo obiit. Sunt autem inter Carthaginem & Tibzocam (*mss. in margine* Tibiucam [a]) millia passuum triginta quinque. *Eadem usque ad hæc verba,* sunt autem, &c. *habentur in vetustissimo cod. ms. Christinæ reginæ Sueciæ apud Florentinium, & apud Lucam Holstenium in animadversis ad Martyrologium Romanum ad diem* 30. *Augusti: nisi quòd Januarius inter Felicis socios non recensetur: sed exprimitur dies quo tenti sunt,* XVIII. Kalendas Julii. *Porrò nostri Felicis memoria apud Græcos etiam celebris est, qui ejus festum die* 16. *Aprilis commemorant.*

[a] *al.* Tiburam.

ANNO 303.

ACTA

Sancti FELICIS episcopi & martyris.

Ex codd. mss. & editis.

I. DIOCLETIANO octies & Maximiano septies [1], Consulibus, Augustis, exivit edictum Imperatorum & Cæsarum, super omnem faciem terræ; & propositum est per colonias & civitates principibus & magistratibus, suo cuique loco, ut libros deïficos peterent de manu episcoporum & presbyterorum. Tunc programma positum est in civitate Tibiurensi, die Nonarum Juniarum. Tunc Magnilianus [a] jussit ad se perduci seniores plebis. Eâdem die [2] FELIX episcopus Carthaginem fuerat profectus. Aprum verò presbyterum ad se jussit

[a] *al.* Magellianus.

* Bar. Cyrum.

perduci, & Gyrum * & Vitalem Lectores. Quibus Magnilianus Curator dixit: Libros deificos habetis? Aper dixit: Habemus. Magnilianus Curator dixit: Date illos igni aduri. Tunc Aper: Episcopus noster apud se illos habet. Magnilianus Curator dixit: Ubi est? Aper dixit: Nescio. Magnilianus Curator dixit: Eritis ergò sub officio, donec Anulino Proconsuli rationem reddatis.

II. Posterâ autem die Felix episcopus venit Carthagine Tibiuram. Tunc Magnilianus Curator jussit Felicem episcopum ad se perduci per officialem. Cui Magnilianus Curator dixit: Felix episcope, da libros, vel membranas quascumque habes. Felix episcopus dixit: Habeo, sed non do. Magnilianus Curator dixit: Prius est quod Imperatores jusserunt, quàm quod tu loqueris. Da libros, ut possint igni aduri. Felix episcopus dixit: Melius est me igne aduri, quàm scripturas deificas: quia bonum est obedire Deo magis quàm hominibus. Magnilianus Curator dixit: Prius est quod Imperatores jusserunt, quàm id quod tu loqueris. Felix episcopus dixit: Prius est præceptum Domini, quàm hominum. Magnilianus dixit: Recogita tecum.

III. Post tertium autem diem jussit Curator Felicem episcopum ad se perduci, & dixit ei: Recogitasti tecum? Felix episcopus dixit: Quæ priùs locutus sum, & modò loquor, & ante Proconsulem ea sum dicturus. Magnilianus Curator dixit: Ibis ergò ad Proconsulem, & ibi rationem reddes. Tunc assignatus est illi Vincentius Celsinus Decurio civitatis Tibiurensium.

IV. Tunc profectus est Felix à Tibiurâ, octavo Kalendas Julias Ligatus deductus est *; ligatum verò jussit in carcerem trudi. Aliâ autem die productus est Felix episcopus ante lucem: cui dixit Proconsul [3]: Quare scripturas supervacuas non reddis? Felix episcopus dixit: Habeo, sed non dabo. Tunc jussit eum alligatum in ima carceris mitti. Post sexdecim autem dies Felix episcopus productus est de carcere in vinculis, horâ noctis quartâ, ad Anulinum Proconsulem: cui dixit Anulinus: Quare scripturas supervacuas non reddis? Felix episcopus respondit: Non sum eas daturus. Tunc jussit [4] illum Anulinus Proconsul ad Præfectum Prætorio mitti, Idibus Julii. Tunc Præfectus jussit eum suo carcere recipi, & majoribus vinculis ligari. Post dies autem novem jussit eum Præfectus ad Imperatores navigare.

* Ed. al. & mss add. Carthaginem.

V. Tunc Felix episcopus ascendit navim cum vinculis magnis, & fuit in capsâ navis diebus quatuor. Volutatus sub pedibus equorum panem & aquam non gustavit: jejunus [5] in portum pervenit, & in civitate Agrigento [6] exceptus est à fratribus cum summo honore. Inde venerunt in civitatem nomine Catanam: ibi similiter sunt excepti. Inde Messânam venerunt. Inde Taurominium: ibi similiter sunt excepti. Posteà fretum navigarunt in partes Lucaniæ civitatem, nomine Rulo [7]. Inde profecti sunt Venusium, quæ est civitas regionis Apuliæ. Tunc Præfectus jussit Felicem de vinculis eripi, & dixit: Felix, quare scripturas dominicas non das? aut forsitan non habes? Cui respondit: Habeo quidem, sed non do. Præfectus dixit: Felicem gladio interficite. Felix episcopus dixit voce clarâ: Gratias tibi Domine, qui me dignatus es liberare.

VI. Et ductus est ad passionis locum (cùm etiam ipsa luna in sanguinem conversa est) die tertio Kalendas Septembris. Felix episcopus elevans oculos in cælum, clarâ voce dixit: Deus, gratias tibi. Quinquaginta & sex annos habeo in hoc sæculo. Virginitatem custodivi, evangelia servavi, fidem & veritatem prædicavi. Domine Deus cæli & terræ, Jesu Christe, tibi cervicem meam ad victimam flecto, qui permanes in æternum, cui est claritas & magnificentia in sæcula sæculorum, Amen.

NOTÆ THEODERICI RUINART AD ACTA S. FELICIS.

[1] Suriana editio mendosè, *Diocl. IX. & Max. VIII.* Mendosiùs sine ullo ms. Baronius, *Constantio Chloro & Galerio Maximiano IV.*

[2] Hæc verba, *eâdem die*, desunt in aliis ed. & mss.

[3] Hæc quæstio in aliis edit. & mss. coram Proconsulis Legato habita dicitur; hinc fortè suprà legendum, *Legatus eum jussit in carcerem trudi*; & hîc, *Proconsulis Legatus: Quare, &c.*

[4] Aliæ ed. & mss. *Transmisit eum Romæ.* At ex his quæ sequuntur in utrâque editione hic Præfectus videtur tunc in Africâ fuisse.

[5] Aliæ ed. & mss *pervenit Nolam*, ubi ab ejus civitatis Cognitore interrogatus, & capite dam-

natus est. Mirum est autem hunc martyrem ad Imperatores transmissum, à Cognitore aut alio quolibet condemnatum fuisse: nisi fortè ii ex Imperatoris speciali mandato, qui tunc in eâ regione versabatur, agerent. Porrò aliqui codd. asserunt, Felicis corpus Carthaginem delatum fuisse.

6 Agrigentum, Catana, Messana, & Tauromínium, Siciliæ civitates notissimæ, olim episcopales sub Panormitano Metropolitâ, cui nunc solum Agrigentum subjicitur: nam Messana in Metropolim erecta est, Catana Archiepiscopum Montis-Regalis agnoscit, Taurominii verò sedes episcopalis exstincta est.

7 Hujus civitatis nomen in Italiæ notitiis non habetur, Lucania verò olim pars erat magnæ Græciæ, quæ basilicatæ hodiernæ, regni Neapolitani provinciæ, magnam partem cum aliquot vicinis regionibus comprehendebat. Venusium verò civitas est episcopalis sub Acherontino Metropolitano, ad radices Apennini montis, Principatûs titulo ornata.

ANNO 303.

ACTA MARTYRUM

SATURNINI PRESBYTERI, FELICIS, DATIVI, AMPELII, & aliorum.

Prout edita sunt à clarissimo Viro Baluzio Miscell. t. 2. p. 56. ex ms. cod. Bibl. Colbert.

MONITUM BALUZII AD ACTA SANCTORUM SATURNINI, DATIVI, & sociorum.

* *ADDIDIMUS hunc titulum ex codice 930. bibliothecæ Colbertinæ. Deerat enim in editionibus Surii & Henschenii. Cùm autem ille sit vetus, & in eo quædam, quæ ad historiam sanctorum martyrum pertinent, contineantur quæ in actis ipsis non habentur, visum est alicujus momenti eum dare qualem invenimus in veteri codice. Scripta sanè sunt ista, quod negari non potest, ab aliquo Donatistâ, sed docto & erudito; dignaque mihi visa sunt quæ cum Lactantio conjungerentur, cùm ob similitudinem argumenti, tùm ob elegantiam sermonis. Quanquàm enim ea non sint ipsamet acta martyrum quæ in Collatione Carthaginensi laudata sunt, ut apparet ex sancto Augustino, opus est tamen antiqui scriptoris, & qui non admodùm remotus fuit ab ævo Diocletiani. Falluntur ergò vehementer qui auctoritate Augustini abutuntur ut probent ea esse ipsa proconsularia gesta excepta à Notariis, cùm è contrà ex testimonio Augustini colligatur non extare hodiè ea gesta, sed tantùm historiam quam Donatista ille ex iisdem gestis concinnavit. Nam Augustinus in Breviculo diei tertiæ cap.* XVII. *docet gesta martyrum notata fuisse Diocletiano* IX. *& Maximiano* VIII. *Consulibus, pridie Idus Februarii, cùm in hoc libro scriptum simpliciter sit, absque ullâ temporis notâ, bellum ex quo orti sunt traditores commotum fuisse temporibus Diocletiani & Maximiani. Præterea quæ in capite* XVI. *& sequentibus dicuntur de Mensurio & Cæciliano, ea profectò non pertinent ad gesta proconsularia, & lecta in Collatione Carthaginensi non fuisse rectè observatum est à Baronio.*

* *INCIPIUNT CONFESSIONES & actus martyrum Saturnini Presbyteri, Felicis, Dativi, Ampelii, ceterorumque infrà scriptorum, qui propter collectas & scripturas dominicas sub Anulino tunc Proconsule Africæ die pridie Idus Februarii Carthagine Dominum confessi diversis locis temporibusque discretis beatissimum sanguinem profuderunt.*

I.

QUI religionis sanctissimæ fide exultat & gloriatur in Christo, quique dominicâ veritate gaudet, errore damnato, ut Ecclesiam catholicam teneat, sanctamque communionem à prophanâ discernat, acta martyrum legat, quæ necessariò in archivo memoriæ conscripta sunt, ne seculis transeuntibus obsolesceret gloria martyrum & damnatio traditorum. Aggredior itaque cælestes pugnas novaque certamina gesta per fortissimos milites Christi, bellatores invictos, martyres gloriosos, aggredior, inquam, ex actis publicis scribere, non tam ingenio præditus, quàm civili quo illis sum amore conjunctus, consultu quidem hoc faciens, duplici scilicèt modo, ut &

ut & imitatoribus eorum ad martyrium animos præparemus, & quos vivere in perpetuum atque cum Domino Chriſto regnare confidimus, etiam confeſſionis ipſorum pugnas atque victorias, cùm in litteris digerimus, æternæ memoriæ conferamus. Sed non invenio, fratres dilectiſſimi, quibus utar exordiis, quove principio laudis aggrediar ſanctiſſimorum martyrum feliciſſimam confeſſionem. Magnis enim rebus magniſque virtutibus rapior; & quidquid eſt quod in ipſis aſpicio, hoc totum divinum atque cæleſte admiror, in devotione fidem, in vitâ ſanctitatem, in confeſſione conſtantiam, in paſſione victoriam. Quæ res quantò ſolæ in ſuis virtutibus fulgent, tantò ſunt omnes in ſingulis martyribus clariores. Placet igitur in principio cauſam ipſius belli tractare totiuſque mundi diſcrimen neceſſariò breviter omni celeritate diſcurrere; ut agnitâ veritate, & præmia martyrum & pœnas quis noverit traditorum.

II.

TEMPORIBUS namque Diocletiani & Maximiani bellum diabolus Chriſtianis indixit iſtô modo ut ſacroſancta Domini teſtamenta ſcripturaſque divinas ad exurendum peteret, baſilicas dominicas ſubverteret, & ritus ſacros cœtuſque ſanctiſſimos celebrari Domino prohiberet. Sed non tulit exercitus Domini Dei immane præceptum, ſacrilegamque juſſionem perhorruit; & mox fidei arma corripuit, deſcendit in prælium, non tam contra homines quàm contra diabolum pugnaturus. Et quamvis tradendo gentilibus ſcripturas dominicas atque teſtamenta divina prophanis ignibus comburenda, à fidei cardine cecidêre nonnulli, conſervando tamen eas, & pro ipſis libenter ſuum ſanguinem effundendo, fortiter fecêre quamplurimi, quique pleni Deo, devicto atque proſtrato diabolo, victricem palmam in paſſione geſtantes, ſententiam in traditores atque in eorum conſortes, quâ illos ab Eccleſiæ communione rejecerant, cuncti martyres proprio ſanguine conſignabant. Fas enim non fuerat ut in Eccleſiâ Dei ſimul eſſent martyres & traditores. Advolabant igitur undique verſum ad certaminis campum immenſa agmina confeſſorum; & ubi quiſque hoſtem repererat, caſtra illic dominica collocabat. Namque in civitate Alutinenſi in domo Octani Felicis, cùm bellica caneret tuba, dominica ſigna glorioſi martyres erexerunt; ibique celebrantes ex more dominica ſacramenta, à coloniæ magiſtratibus atque ab ipſo ſtationario milite apprehenduntur, Saturninus preſbyter cum filiis quatuor, id eſt, Saturnino juniore & Felice lectoribus, Mariâ ſanctimoniali, Hilarione infante, itemque Dativus, qui & ſenator, Felix, alius Felix, Emeritus, Ampelius, Rogatianus, Quintus, Maximianus, Thelica, Rogatianus, Rogatus, Januarius, Caſſianus, Victorianus, Vincentius, Cæcilianus, Reſtituta, Prima, Eva, Rogatianus, Guinalius, Rogatus, Pomponia, Secunda, Januaria, Saturnina, Martinus, Elautus, Felix, Margareta major, Honorata, Regiola, Victorianus, Peluſius, Fauſtus, Dacianus, Matrona, Cæcilia, Victoria, Herectina, ſecunda Matrona, Januaria.

III.

QUI appreheníi producebantur alacres ad forum. Adhuc in primum certaminis campum prior Dativus ibat, quem ſancti parentes candidum ſenatorem cæleſti curiæ genuerunt. Ibat etiam preſbyter Saturninus numeroſâ vallatus propagine liberorum; cujus partus partem ſibi ſociam martyrio deſtinavit, partem ſui nominis pignus Eccleſiæ relinquebat. Hos agmen dominicum ſequebatur, in quo fulgebat cæleſtium ſplendor armorum, ſcutum fidei, lorica juſtitiæ, ſalvationis galea, & gladius biſ. ons ſermo Dei: quorum præſidio fulti, ſpem victoriæ fratribus promittebant. Sed jam ad ſupradictæ civitatis pervenerunt forum. Ibi primùm congreſſi, confeſſionis palmam magiſtratûs elogio ſuſtulerunt. In iſto namque foro jam pro ſcripturis dominicis dimicaverat cælum, cùm Fundanus civitatis quondam epiſcopus ſcripturas dominicas traderet exurendas: quas cùm magiſtratus ſacrilegus igni apponeret, ſubitò imber ſereno cælo diffunditur, ignis ſcripturis ſanctis admotus extinguitur, grandines adhibentur, omniſque ipſa regio pro ſcripturis dominicis, elementis furentibus, devaſtabatur. De hac igitur civitate martyres Chriſti exoptata prima vincula ſuſceperunt; directique ad Carthaginem, alacres ac læti per totum iter hymnos Domino canticaque pſallebant. Qui cùm ad officium Anulini tunc Proconſulis pervenirent, ſtarentque in acie conſtanter ac

fortiter, ſævientis impetus diaboli dominicâ conſtantiâ retundebant. Sed cùm non contra omnes ſimul milites Chriſti diabolica rabies prævaleret, ſingulos in certamina poſtulavit. Quorum certaminum pugnas non tam meis exequar quàm martyrum dictis; ut & ſævientis hoſtis audacia in tormentis atque in ipsâ ſacrilegâ invectione noſcatur, & Chriſti Domini præpotentis virtus in tolerantiâ martyrum atque in ipsâ confeſſione laudetur.

IV.

Cum igitur ab officio Proconſuli offerrentur, ſuggereturque quòd à magiſtratibus Alutinenſium tranſmiſſi eſſent Chriſtiani qui contra interdictum Imperatorum & Cæſarum collectam dominicam celebraſſent, primùm Proconſul Dativum interrogat cujus eſſet conditionis & utrùm collectam feciſſet: qui cùm ſe Chriſtianum & in collecta fuiſſe profiteretur, auctor ab ipſo collectionis ſanctiſſimæ poſtulatur; ſtatimque jubetur officium eumdem in equuleum ſublevare extenſumque ungulis præparare. Sed cùm carnifices juſſa crudelia atroci velocitate complerent, ſtarentque ſævientes in dictis, & denudatis ad vulnera martyris lateribus, erectis ungulis imminerent, ſubitò ſeſe per medium Thelica fortiſſimus martyr tormentis ſubjecit & clamavit, Quia Chriſtiani ſumus nos, Nos, inquit, collegimus. Statimque Proconſulis furor exarſit, & ingemiſcens, ſpiritali gladio graviter vulneratus, martyrem Chriſti graviſſimis ictibus tutulit, in equuleum ſuſpenſum extendit, ungulis perſtridentibus laniavit. At contrà glorioſiſſimus Thelica martyr mediâ de ipsâ carnificum rabie hujuſmodi preces Domino cum gratiarum actione effundebat: Deo gratias. In nomine tuo, Chriſte Dei Filius, libera ſervos tuos. Talia precanti Proconſul, Quis eſt, inquit, auctor tecum congregationis veſtræ? Qui crudeliùs ſævienti carnifici clarâ voce reſpondit: Saturninus preſbyter & omnes. O martyrem primatum omnibus dantem. Non enim preſbyterum fratribus prætulit, ſed preſbytero fratres confeſſionis conſortio copulavit. Quærente igitur Proconſule Saturninum, oſtendit, non quòd illum prodiderit, quem ſecum adversùs diabolum pariter dimicare cernebat, ſed ut illi panderet integrè ſe celebraſſe collectam, quandò cum ipſis etiam preſbyter fuerat. Manabat igitur cum voce ſanguis Dominum deprecantis, & præceptorum evangelii memor, inimicis ſuis veniam martyr in ipsâ corporis ſui laniamenta poſcebat. Inter ipſos namque vulnerum graviſſimos cruciatus, tortores pariter & Proconſulem his vocibus exprobrabat. Injuſtè facitis, infelices, contra Deum facitis. Deus altiſſime, noli illis conſentire ad hæc peccata. Peccatis, infelices, adversùs Deum facitis. Cuſtodimus præcepta Dei altiſſimi. Injuſtè agitis, infelices; innocentes laniatis Non ſumus homicidæ, non fraudem fecimus. Deus, miſerere. Gratias tibi ago. Pro nomine tuo, Domine, da ſufferentiam. Libera ſervos tuos de captivitate hujus ſeculi. Gratias tibi ago, nec ſufficio tibi gratias agere. Et cùm ictibus ungularum concuſſa fortiùs latera ſulcarentur, profluenſque ſanguinis unda violentis tractibus emanaret, Proconſulem ſibi dicentem audivit: Incipies ſentire quæ vos pati oporteat. Et adjecit: Ad gloriam. Gratias ago Deo regnorum. Apparet regnum æternum, regnum incorruptum. Domine Jeſu Chriſte, Chriſtiani ſumus, tibi ſervimus; tu es ſpes noſtra, tu es ſpes Chriſtianorum. Deus ſanctiſſime, Deus altiſſime, Deus omnipotens, tibi laudes pro nomine tuo agimus. Cui talia oranti cùm à diabolo per judicem diceretur, cuſtodire te oportuit juſſionem Imperatorum & Cæſarum, defatigato jam corpore, forti atque conſtanti ſermone victor animo proclamavit: Non curo niſi legem Dei, quam didici. Ipſam cuſtodio, pro ipsâ moriar, in ipsâ conſumor, præter quam non eſt aliud. Talibus itaque dictis glorioſiſſimi martyris in ſuis tormentis magis ipſe Anulinus torquebatur: cujus tandem rabies ferocitate ſaginata, poſteà recluſum in carcere, paſſione condignum martyrem deſtinavit.

V.

Post hunc Dativus à Domino in certamine erigitur, qui Thelicæ ad fortiſſimum prælium de proximo conjunctus eſt: qui cùm pendendo in equuleo extenſus, ſe voce ſæpiùs repetitâ Chriſtianum eſſe & collectam feciſſe fortiter proclamaret, emerſit ſanctiſſimæ Victoriæ martyris frater, vir ſanè togatus, ſed à religionis Chriſtianæ ſanctiſſimo cultu ipſis temporibus alienus; qui ſuſpenſum in equuleo martyrem prophanis vocibus hactenùs arguebat: Hic eſt, aït, Domine, qui per abſentiam patris noſtri,

nobis hîc studentibus, sororem nostram Victoriam seducens, hinc de splendidissimâ Carthaginis civitate unà cum Secundâ & Restitutâ ad Alutinensem coloniam secum usque perduxit, quique nunquàm domum nostram ingressus est nisi tunc quandò quibusdam persuasionibus puellares animos illiciebat. Sed non tulit Victoria clarissima martyr Domini collegam & commartyrem suum falsò appeti senatorem, statimque Christianâ libertate prorumpens, Nullius, inquit, persuasione profecta sum, nec cum ipso ad Alutinensem coloniam veni. Hoc possum per cives probare. Omnia meâ sponte atque voluntate perfeci. Nam & in collectâ fui, & dominicum cum fratribus celebravi, quia Christiana sum. Tunc impudens advocatus maledicta exaggerabat in martyrem. Et contrà martyr gloriosus de equuleo cuncta verâ responsione solvebat.

VI.

Inter hæc Anulinus ardescens, premi ungulas in martyrem jubet. Statim carnifices nuda præparataque ictibus latera cruentis vulneribus invenerunt. Advolabant truces in manus jussis velocibus, secretaque pectoris, diruptis cutibus visceribusque divulsis, nefandis aspectibus prophanorum adnixâ crudelitate pandebant. Inter hæc martyris mens immobilis; & licèt membra rumpantur, divellantur viscera, latera dissipentur, animus tamen martyris integer inconcussusque perdurat. Denique dignitatis suæ memor Dativus, qui & senator, tali voce preces Domino sub carnifice rabiente fundebat: O Christe Domine, non confundar.. His dictis, beatissimus martyr quod à Domino poposcerat, tam facilè meruit quàm breviter postulavit. Denique mox Proconsul mente concussâ, linguâ volente parcere prosilivit. Cessavêre carnifices. Fas enim non erat martyrem Christi in commartyriis suæ Victoriæ causâ torqueri. Namque cùm contra eum etiam Pompeïanus suspicionis indignæ sævus accusator accederet, calumniosamque conjungeret actionem, despectus à martyre est & percussus. Quid agis hoc in loco, diabole? Quid contra martyres Christi adhuc usque conaris? A senatore Domini ac martyre & potestas simul & forensis rabies superata est. Sed clarissimus martyr etiam pro Christo tortus, cùm interrogatus utrùm in collectâ fuisset, profiteretur constanter & diceret cùm collecta fuisset se supervenisse & dominicum cum fratribus congruâ religionis devotione celebrasse auctoremque ejusdem collectionis sanctissimæ unum fuisse, in sese rursùs Proconsulem acriùs excitavit; cujus recrudescente sævitiâ, geminata martyris dignitas iteratò ungulis sulcantibus exaratur. At martyr ad vulnerum cruciatus sævissimos pristinam suam repetens orationem, Rogo, aït, Christe, non confundar. Quid feci? Saturninus est presbyter noster.

VII.

Hujus cùm latera, duri trucisque carnificis magistrâ crudelitate monstrante, aduncis ungulis raderentur, Saturninus presbyter ad prælium postulatur: qui cœlestis regni contemplatione considerans parva admodùm ac lævia suos commartyres sustinere, congredi etiam ipse taliter cœpit. Nam dicente Proconsule, Tu contra jussionem Imperatorum & Cæsarum fecisti, ut hos omnes colligeres, respondit presbyter Saturninus, Domini Spiritu suggerente securus: Dominicum celebravimus. Proconsul aït: Quare? Respondit: Quia non potest intermitti dominicum. Qui mox ut hæc dixit, contra Dativum statim jubet aptari. Spectabat intereà Dativus laniamenta corporis sui potiùs quàm dolebat; & cujus ad Dominum mens animusque pendebat, nihil dolorem corporis æstimabat; sed tantùm Dominum precabatur dicens: Subveni rogo Christe, habe pietatem, serva animam meam, custodi spiritum meum, non confundar. Rogo Christe, da sufferentiam. Cui cùm à Proconsule diceretur, Ex hac splendidissimâ civitate magis debueras alios ad bonam mentem vocare, & non contra præcepta Imperatorum & Cæsarum facere, fortiùs atque constantiùs acclamabat: Christianus sum. Quâ voce diabolus superatus, Parce, inquit. Simulque illum in carcerem tradens, passioni condignæ martyrem reservavit.

VIII.

At verò presbyter Saturninus recenti martyrum sanguine delibutus, cùm penderet in equuleo, admonebatur in eorum fide persistere in quorum cruore perstabat. Hic cùm interrogaretur utrùm auctor ipse esset & omnes ipse adunasset, & diceret, Etiam, ego præsens in colle-

ctâ fui, Emeritus lector ad certamen exiliens, congrediente presbytero, Ego sum auctor, inquit, in cujus domo collecta facta fuit. At Proconsul qui jam totiens victus fuerat, impetus Emeriti perhorrebat; & tamen in presbyterum versus, Quare contra præceptum, inquit, faciebas, Saturnine? Cui Saturninus, Intermitti dominicum non potest, aït. Lex sic jubet. Tunc Proconsul: Non tamen debuisti prohibita contemnere, sed observare potiùs, & non rem facere contra præceptum Imperatorum. Et medita â jamdiù in martyribus voce, terrorem suæ iræ commovit; cui non pigro paretur obsequio. Nam carnifices in senile corpus presbyteri ruunt, & grassante rabie, ruptâ nervorum connexione, discerpunt. Ingemiscenda supplicia & novi generis in sacerdotem Dei exquisita tormenta videres, quasi in pabulo vulnerum famis rabie sævire carnifices, apertisque visceribus, ad horrorem videntium inter ruborem sanguinis, ossa nudata pallere, & nec inter moras torquentium, exclusam animam corpus supplicio pendente deserere. At tali voce Dominum presbyter precabatur: Rogo te Christe, exaudi. Gratias tibi ago Deus: Jube me decollari. Rogo Christe, miserere. Fili Dei subveni. Cui Proconsul: Quare contra præceptum facis? Et presbyter, Lex sic jubet, lex sic docet, inquit. O admiranda satis ac prædicanda presbyteri doctoris divina responsio! Legem sanctissimam etiam in tormentis presbyter prædicat, pro quâ libenter supplicia sustinebat. Legis denique voce deterritus Anulinus, Parcam, inquit; cumque in custodiam carceris redigens, exoptato supplicio destinavit.

IX.

At verò Emerito applicito, In tuâ, inquit Proconsul, domo collectæ factæ sunt contra præcepta Imperatorum? Cui Emeritus sancto Spiritu inundatus, in domo meâ, inquit, egimus dominicum. At ille, Quare permittebas, aït, illos ingredi? Respondit: Quoniam fratres mei sunt, & non poteram illos prohibere. Sed prohibere, inquit, illos debuisti. At ille, Non potui, aït, quoniam sine dominico non possumus. Statim etiam ipse in equuleo jubetur extendi, extensusque vexari. Qui cùm validos ictus innovato carnifice pateretur, Rogo, aït, Christe subveni. Contra præceptum Dei facitis, ô infelices. Et interloquenti Proconsuli, Non oportuerat te eos suscipere, respondit: Non potueram quin susciperem fratres meos. At Proconsul sacrilegus, Sed prior, inquit, erat jussio Imperatorum & Cæsarum. Contrà religiosissimus martyr, Deus, inquit, major est quàm Imperatores. Rogo Christe, tibi laudes. Christe Domine, da sufferentiam. Cui talia præcanti hæc Proconsul injecit: Habes ergò scripturam aliquam in domo tuâ? Et respondit: Habeo, sed in corde meo. Et Proconsul, In domo, inquit, tuâ habes, an non? Emeritus martyr aït: In corde meo illas habeo. Rogo Christe, tibi laudes. Libera me, Christe, in nomine tuo. Breviter patior, libenter patior. Christe, non confundar. O martyrem Apostoli memorem, qui legem Domini conscriptam habuit, non atramento, sed Spiritu Dei vivi, non in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carnalibus. O martyrem legis sacræ idoneum diligentemque custodem, qui traditorum facinus perhorrescens, scripturas dominicas, ne perderet, inter secreta sui pectoris collocavit. Quo cognito, Proconsul, Parce, inquit. Ejusque confessionem in memoriam unà cum ceterorum confessionibus redigens, Pro vestris meritis omnes, inquit, secundùm confessionem vestram pœnas meritas persolvetis.

X.

Sed jam ferina rabies ore cruento tormentis martyrum saginata languebat. Sed cùm Felix nomine & passione processisset in prælium, aciesque Domini omnis incorrupta invictaque perstaret, tyrannus mente prostratus, voce demissus, animâ & corpore dissolutus, Spero vos, inquit, hanc partem potiùs eligere, quâ possitis vivere, ut jussiones conservetis. Contra quæ confessores Domini, invicti martyres Christi, tanquàm ex uno ore dixerunt: Christiani sumus, non possumus nisi Domini legem sanctam usque ad effusionem sanguinis custodire. Quâ voce percussus inimicus Felici dicebat: Non quæro utrùm Christianus sis, sed an collectam feceris, vel scripturas aliquas habeas. O stulta judicis & ridenda interrogatio! Christianus, inquit, utrùm sis tace. Et addidit: Si in collectâ fuisti? Respondit: Quasi Christianus sine dominico possit, aut dominicum sine Christiano celebrari. An nescis, Satanas, in dominico

dominico Christianum & in Christiano dominicum constitutum, ut nec alterum sine altero valeat esse? Cùm nomen audieris, frequentiam Domini disce; & cùm collectam audieris, nomen agnosce. Denique cognosceris à martyre & rideris, tali responsione confunderis. Collectam, inquit, gloriosissimè celebravimus, ad scripturas dominicas legendas in dominicum convenimus semper. Quâ confessione cönfusus graviter Anulinus, fustibus cæsum exanimem, cælesti concilio martyrem properantem ad siderea tribunalia, expletâ passione, consociat.

XI.

Sed Felicem sequitur alius Felix nomine pariter & confessione atque ipsâ passione consimilis. Pari etenim virtute congressus, etiam ipse fustium læsione quassatus, animam in tormenta carceris ponens, superioris Felicis est martyrio copulatus. Post hos suscepit certamen Ampelius custos legis, scripturarum divinarum fidelissimus conservator. Hic quærente Proconsule an in collectâ fuisset, hilaris atque securus alacri voce respondit: Cum fratribus, inquit, feci collectam, dominicum celebravi; & scripturas dominicas habeo mecum, sed in corde meo conscriptas. Christe, tibi laudes refero. Exaudi Christe. Qui cùm hæc dixisset, cervicibus contusis, quasi jam in tabernaculum dominicum lætus cum fratribus relegatur. Hunc sequitur Rogatianus: qui confessus Domini nomen, supradictis fratribus jungebatur illæsus. Quintus verò Applicitus, egregiè nomen Domini magnificéque confessus, cæsus fustibus in carcerem truditur, condigno martyrio reservatus. Hunc sequebatur & Maximianus, in confessione par, in congressione consimilis, in victoriæ triumphis æqualis. Post quem junior Felix spem salutemque Christianorum dominicum esse proclamans, cùm similiter etiam ipse fustibus cæderetur, Ego, inquit, devotâ mente celebravi dominicum, collectam cum fratribus feci, quia Christianus sum. Quâ confessione supradictis fratribus meruit etiam ipse sociari.

XII.

At junior Saturninus, martyris Saturnini presbyteri progenies, in certamen optatum festinus accessit, approperans patris virtutibus gloriosissimis adæquari. Cui cùm Proconsul furibundus diabolo suggerente dixisset, Et tu, Saturnine, interfuisti? Respondit Saturninus, Christianus sum. Non à te quæro hoc, aït, sed utrùm egeris dominicum. Cui Saturninus respondit: Egi dominicum, quia Salvator est Christus. Quo nomine Salvatoris audito, Anulinus exarsit, & in filium patrium instaurat equuleum. Extensoque Saturnino, Quid, inquit, Saturnine profiteris? Vides ubi positus sis. Habes aliquas scripturas? Respondit, Christianus sum. Proconsul verò aït: Ego quæro an conveneris, & an scripturas habeas. Respondit, Christianus sum. Aliud non est nomen quod post Christum oporteat nos sanctum observare. Quâ confessione diabolus inflammatus, Quoniam permanes, inquit, in obstinatione tuâ, etiam te oportet tormentis affici. Dic an aliquas scripturas habeas. Et ad officium dixit: Vexa illum. Ibant in adolescentis latera paternis vulneribus lassati tortores, & adhuc humectantem in ungulis patrium sanguinem cognato filii cruori miscebant. Videres per hiantium vulnerum sulcos de lateribus anteà genitoris sanguinem fluere, & cruorem filii paterno permixtum ungulis rorantibus emanare. At juvenis gemini sanguinis admixtione recreatus, medelam potiùs quàm tormenta sentiebat, & receptâ in tormentis fortitudine, fortissimis vocibus exclamabat: Scripturas dominicas habeo, sed in corde meo. Rogo, Christe, da sufferentiam. Spes est vitæ. Anulinus inquit: Quare contra præceptum faciebas? Respondit: Quia Christianus sum. Quo audito, Parce, inquit. Et statim cessante tormento, in patrium consortium relegatur.

XIII.

Interea mergebat in noctem horis labentibus dies, & consumptis cum sole tormentis, defecit atra tortorum rabies, & cum sui judicis crudelitate languebat. Sed legiones dominicæ, in quibus Christus, perpetuum lumen, armorum cælestium corusco splendore fulgebat, fortiùs atque constantiùs in certamina prosilibant. Cùm verò adversarius Domini tot martyrum præliis gloriosissimis victus, tantisque ac talibus congressionibus superatus, desertus à die, comprehensus à nocte, deficiente jam carnificum rabie, profligatus cum singulis congredi ulteriùs non valeret, totius exercitus Domini animos percontatur,

devotaſque ſanctorum mentes tali interrogatione propulſat: Vidiſtis, inquit, eos qui perſeveraverunt, quid ſuſtinuerunt, vel quid in ſuâ confeſſione perſtantes adhuc habeant ſuſtinere. Et ideò qui vult ex vobis ad indulgentiam pervenire, ut ſalvus eſſe poſſit, profiteatur. Ad hæc confeſſores Domini, glorioſi martyres Chriſti, læti ac triumphantes ſimul, non ex Proconſulis dictis, ſed ex victoriâ paſſionis Spiritu ſancto ferventes, fortiùs clariúſque tanquàm ex uno ore dixerunt: Chriſtiani ſumus. Quâ voce proſtratus eſt diabolus, & concuſſus Anulinus confuſúſque, omnes ſanctos in carcerem trudens, illos martyrio deſtinavit.

XIV.

Et ne devotiſſimus feminarum ſexus florentiſſimuſque ſacrarum virginum chorus certaminis tanti gloriâ privaretur, omnes feminæ, Chriſto Domino auxiliante, in Victoriâ congreſſæ ſunt & coronatæ. Etenim Victoria ſanctiſſima feminarum, flos virginum, decus & dignitas confeſſorum, honeſta natalibus, religione ſanctiſſima, moribus temperata, in quâ naturæ bonum candidâ pudicitiâ relucebat, reſpondebatque pulchritudini corporis fides pulchrior mentis & integritas ſanctitatis, ad ſecundam palmam reſtitutam ſe in Domini martyrio lætabatur. Huic namque ab infantiâ jam clara pudicitiæ ſigna fulgebant, & rudibus adhuc annis, apparebat rigor caſtiſſimus mentis & quædam dignitas futuræ paſſionis. Denique poſtquàm plena virginitas ultimum ætatis tempus explevit, cùm puella nolens & reluctans in nuptias à parentibus cogeretur, invitamque tradere ſponſo prædo ſuggereret, clam ſe per præceps puella dimittit, auriſque famulantibus ſupportata, incolumis gremio terræ ſuſcipitur. Neque fuerat poſtmodùm pro Chriſto Domino paſſura, ſi pro ſolâ tunc pudicitiâ moreretur. Liberata igitur nuptialibus tædis, illuſoque ſimul cum parentibus ſponſo, mediâ penè de ipsâ nuptiarum frequentiâ proſiliens, ad ædem pudicitiæ portumque pudoris Eccleſiam intacta virgo confugit, ibique conſecrati Deo dicatique capitis in perpetuam virginitatem ſacratiſſimum crinem inconcuſſo pudore ſervavit. Hæc ergò ad martyrium properans, florentem pudicitiæ palmam triumphali dexterâ præferebat. Namque interroganti Proconſuli quid profiteretur, clarâ voce reſpondit: Chriſtiana ſum. Et cùm à Fortunatiano fratre togato ejuſque defenſore vanis argumentationibus mente capta eſſe diceretur, Victoria reſpondit: Mens mea eſt, inquit, nunquàm mutata ſum. Ad hæc Proconſul, Vis, inquit, ire cum Fortunatiano fratre tuo? Reſpondit: Nolo, quia Chriſtiana ſum; & illi ſunt fratres mei qui Dei præcepta cuſtodiunt. O puellam divinæ legis auctoritate fundatam! O virginem glorioſam æterno Regi meritò conſecratam! O beatiſſimam martyrem evangelicâ profeſſione clariſſimam quæ dominicâ voce reſpondit: Hi ſunt fratres mei qui Dei præcepta cuſtodiunt. Quibus auditis, Anulinus depoſitâ judicis auctoritate, ad perſuaſionem puellæ deſcendit. Conſule tibi, inquit. Vides enim fratrem tuum providere cupientem ſaluti tuæ. Cui martyr Chriſti: Mens mea eſt, inquit, nunquàm mutata ſum. Nam & in collectâ fui, & dominicum cum fratribus celebravi, quia Chriſtiana ſum. Mox cùm hæc Anulinus audiſſet, furiis agitatus exarſit, & puellam ſacratiſſimam martyrem Chriſti in carcerem unà cum ceteris relegans, paſſioni omnes reſervavit.

XV.

Sed Hilarianus adhuc ſupererat, unus de natis preſbyteri martyris Saturnini, qui ætatem ſuam parvulam ingenti devotione vincebat. Hic patris fratrumque triumphis approperans jungi, diras tyranni minas non tam exhorruit quàm in nihilum duxit. Huic cùm diceretur, Patrem tuum aut fratres tuos ſecutus es? ſubitò brevi de corpore vox juvenilis auditur, & anguſtum pueri pectus ad confeſſionem Domini totum aperitur in voce reſpondentis: Chriſtianus ſum, & meâ ſponte atque voluntate cum patre meo & cum fratribus meis feci collectam. Audiebas patris Saturnini martyris vocem per dulcis filii meatus exire & confitentem Chriſtum Dominum linguam de fratris exemplo ſecuturam. Sed Proconſul ſtultus, non intelligens contra ſe non homines ſed Deum in martyribus dimicare, nec quia in puerilibus annis ingentes animos ſentiebat, putabat puerum tormentis infantiæ poſſe terreri. Denique amputabo, inquit, & comam tibi & naſum & auriculas, & ſic te dimitto. Ad hæc Hilarianus puer, patris fratrumque virtutibus glorioſus, qui jam

didicerat à majoribus suis tormenta contemnere, clarâ voce respondit: Quidquid facere volueris, fac, quia Christianus sum. Mox in carcerem recipi etiam ipse jubetur; ingentique cum gaudio vox Hilariani auditur dicentis: Deo gratias. Hìc certaminis magni pugna perficitur, hìc diabolus superatur & vincitur, hìc martyres Christi de passionis futuræ gloriâ æternâ congratulatione lætantur.

BALUZII NOTÆ AD ACTA SS. SATURNINI, & Sociorum.

I.

In archivo memoriæ. Infrà cap. ix. *Ejusque confessionem in memoriam unà cum cæterorum confessionibus redigens.* Ubi Baronius adnotat memoriam dictum fuisse locum in quo gesta proconsularia asservabantur. Verùm cùm id nullo veterum testimonio comprobet, & res obscura sit, nondùm mihi persuasum est veram esse interpretationem illam. Notum est fuisse in palatio Imperatorum magistros memoriæ, qui dictabant ad memoriam, de quibus multa pro suo more dixit Salmasius in Notis ad scriptores historiæ augustæ pag. 207. & 480. Verùm hæc memoria diversa fuit ab eâ cujus hîc mentio. Puto autem hîc memoriam significare codices publicos, in quibus causæ scribebantur, quæ in foro agitabantur, ne earum memoria aboleretur. Sed in initio hujus historiæ, ubi legitur acta martyrum ideò in archivo memoriæ conscripta esse ne seculis transeuntibus obsolesceret gloria martyrum, existimo eam vocem diverso sensu positam esse, & hîc non referri ad codices publicos, quorum custodia non erat penes clerum, sed ad libros ecclesiasticos, in quibus conscripta erant gesta martyrum ad memoriam omnium sempiternam.

II.

Testamenta. In codice Colbertino scriptum est, *sacramenta*, id est, mysteria: quod eodèm recidit.

Alutinensi. Ità Surius & codex Colbertinus. Editio Henschenii habet *Abitinensi*, ex duobus antiquis codicibus, ut ipse aït. Sanè in collatione Carthaginensi legimus Maximum & Victorem episcopos Abitinenses, & in concilio Carthaginensi sub Cypriano adfuit Saturninus episcopus ab Abitinis. Ego tamen, qui scio periculosam esse quamlibet mutationem in nominibus propriis, præcipuè verò in nominibus civitatum Africæ, veterem lectionem retinui.

Occani. In codice Colbertino legitur *octavi.* Sic etiam in Trevirensi scriptum fuisse admonet Henschenius.

Bellica tuba. Ne quis existimare possit hæc dicta esse more rhetorum, non autem stylo simpliciter historico, proferendus est locus insignis ex actis sanctæ Euphemiæ martyris, quæ hac ipsâ persecutione fervente ad Deum translata est apud Chalcedonem. Illic ergò scriptum est fuisse in eâ civitate *templum Martis & insigne illius simulacrum. Vocabant autem edicta cives ad festum & eos qui habitabant circa Chalcedonem. Minabantur verò mortem & supplicia iis ad quos erant ventura, si non persuaderentur ut adorarent dæmones. Tubaque clare sonantes & terribiliter erant signum conveniendi ad templum.* Acta sancti Alexandri martyris hac ipsâ persecutione sublati, apud Surium die xiii. Maii: *Itaque omnes auditâ præconum voce & tubæ clangore, parati erant cum Imperatore in Jovis templo præsto esse.*

IV.

In ipsa lamenta. Ità omninò codex Colbertinus. Idem autem hoc loco valet vox *in* ac *inter*; ut infrà cap. xi. *animam in tormenta carceris ponens.*

VII.

Ad bonam mentem. Vide quæ dicta suprà sunt ad caput xxxiv. Lactantii.

XIV.

Ad ædem pudicitiæ. Id est, ad templum Dei. Figurata & elegans loquendi ratio, ut quæ virginitatem suam dedicare ac consecrare Christo volebat, intelligeretur. De æde pudicitiæ patriciæ, quæ Romæ in foro boario erat ad ædem rotundam Herculis, mentio est apud T. Livium lib. x. & Festum. Eam in regione octavâ fuisse scribit P. Victor.

Sacr. crinem servavit. Non totondit ergò Victoria crinem suum cùm se Christo consecravit. Quippe olim feminis Christianis interdictum erat ne comam deponerent, etiam quibus placebat perpetuæ professio continentiæ. Sed tamen paulò pòst, ut in epistolâ xlviii. ad Sabinianum scribit Hieronymus, in Ægypti ac Syriæ monasteriis hic mos fuit ut tam virgo quàm vidua, quæ se Deo voverent & seculum conculcarent, crinem monasteriorum matribus offerrent desecandum.

XV.

Comam. Editiones habent *collum*, omninò contra mentem Proconsulis. Nam his infantem minis terrere volebat, quo modo si verbera minaretur aut præcipitium ex edito loco, non tamen periculoso. At colli amputatio ultrà progreditur, nec inter minas pueriles censeri potest. Meliùs igitur codex Colbertinus, qui *comam* habet. Sunt enim pueri amatores comarum suarum, Hinc Statii carmen de comâ Earini,

APPENDIX AD ILLA ACTA

Quibus continetur accusatio Donatistarum in Mensurium & Cæcilianum.

De quâ Optatus lib. 1. §. XIX. & XX. p. 16. & 17. *Vide ibi notam* 72.

XVI.

VERUM quoniam nos, ut suprà diximus, schismatis tempus admonuit confessionibus tantis ac talibus martyrum decreta conjungere constitutionesque sanctissimas amicorum Dei gestis superioribus catenare, necessariò breviter cuncta quæ martyres in carcere ex auctoritate legis divinæ sanxerunt, servandaque posteris reliquerunt, discurram, nec lapsorum superbiam atque audaciam traditorum in hac ipsâ meâ festinatione prætercam. Coëgit enim me transcendere nihil gestorum fides, amor legis, Ecclesiæ status, salus publica, vita communis. His enim de rebus Ecclesia catholica quæ sit poterit recognosci, si labes pestifera traditorum nefandis actibus suis sententiaque martyrum, omnibus seculis declaretur. Postquàm igitur supradictos martyres Christi exoptatus carcer recepit, confessores qui priores illic detrusi fuerant, victricibus palmis triumphales dexteras venientibus adjungebant. Veniebant prætereà ad eumdem locum & ex diversis provinciæ partibus alii quoque quamplurimi confessores; inter quos erant episcopi, presbyteri, diaconi, ceterique clerici, qui legem Domini asserentes, collectam dominicumque constanter & fortiter celebrabant, quique scripturas dominicas divinaque testamenta de flammâ atque de incendio conservantes, seipsos diris ignibus cruciatibusque diversis, Machabæico more, pro divinis legibus obtulerunt.

XVII.

EA igitur tempestate, cùm horridus carcer crassæque tenebræ intra se clausos retinerent testes fidelissimos Dei, & ingentia catenarum pondera devota membra vincirent, cùm debilitaret fames, fatigaret sitis, frigus quateret, turba comprimeret, latera ipsa recenti ungularum laceratione disrupta fervcrent, inter catenas & ferrum instrumentaque tormentorum ex auctoritate legis divinæ, quod sibimet posterisque martyribus conservarent, celebrantes concilium, cælestia decreta condebant. Verè enim vivus ille Spiritus sanctus confessorum mentes æternis aspirando & divinis colloquiis exercebat. Sed post crudelem tempestatem ac persecutionis horribiles minas, quibus Christianam religionem tyrannica rabies infestaverat, quò iterùm purior ac serenior Christiani nominis pax æterna lucesceret, nec defuit traditorum omnium callidissima fraus conspiratioque pestiferorum naufragorum diabolicâ arte composita, quæ sub prætextu religionis religionem impugnaret, fidem everteret, legem divinaque jura turbaret; maximè cùm etiam Mensurius Carthaginensis quondàm episcopus recenti scripturarum traditione pollutus, sceleris sui amentiam pejore cœpisset ferociâ publicare: quippe qui combustorum veniam librorum à martyribus poscere atque implorare debuerat, ut delicta sua majoribus flagitiis cumularet, eo animo sæviebat in martyres quo divinas tradiderat leges. Etenim hic tyranno sævior, carnifice crudelior, idoneum sceleris sui ministrum diaconum suum elegit Cæcilianum; idemque lora & flagra cum armatis ante fores carceris ponit, ut ab ingressu atque aditu cunctos qui victum potumque in carcerem martyribus afferebant, gravi affectos injuriâ propulsaret. Et cædebantur à Cæciliano passim qui ad alendos martyres veniebant, sitientibus intus in vinculis confessoribus pocula frangebantur ante carceris limina, cibi passim lacerandi canibus spargebantur, jacebant ante carceris fores martyrum patres matresque sanctissimæ, & ab extremo conspectu liberorum excussi, graves nocte dieque

dieque vigilias ad ostium carceris exercebant. Erat fletus horribilis & acerba omnium qui aderant lamentatio, prohibere pios martyrum complexus, & divelli à pietatis officio Christianos, Cæciliano sæviente tyranno & crudeli carnifice.

XVIII.

Interea martyres Christi non carceris squalor, non viscerum dolor, non denique ulla rerum penuria commovebat; sed meritis jam Domino & confessione vicini dixerunt in posteros salutem, quæ communem Christiani nominis progeniem ab omni recidivâ communione traditorum secerneret, tali sub comminatione: *Si quis traditoribus communicaverit, nobiscum partem in regnis cælestibus non habebit.* Et hanc sententiam suam sancti Spiritûs auctoritate conscriptam tali comparatione firmabant. *Scriptum est*, inquiunt, *in Apocalypsi: Quicunque adjecerit ad librum istum apicem unum aut litteram unam, adjiciat illi Deus innumerabiles plagas; & quicunque deleverit, deleat partem ejus Dominus de libro vitæ. Si ergò additus apex unus, aut littera una dempta de libro sancto radicitus amputat, & sacrilegum facit, & subvertit auctorem, necesse est omnes eos qui testamenta divina legesque venerandas omnipotentis Dei & Domini nostri Jesu Christi prophanis ignibus tradiderunt exurendas, æternis gehennæ ardoribus atque inextinguibili igne torqueri. Et ideò, ut suprà diximus, si quis traditoribus communicaverit, nobiscum partem in regnis cælestibus non habebit.* Hæc communicantes singuli ad passionis gloriam festinabant, supremâque testatione unusquisque martyrum cruore proprio consignabat. Exindè Ecclesia sancta sequitur martyres, & detestatur execratæ perfidiæ traditores.

XIX.

Igitur cùm hæc ità sint, quisnam est divini juris peritiâ pollens, fide prædictus, devotione præclarus, religione sanctus, qui judicis Dei memor veritatem ab errore discernat, à fide perfidiam disjungat, simulationemque fictam à certâ & integrâ sanctitate recludat, separet à stante lapsum, ab integro vulneratum, à justo reum, ab innocente damnatum, à custode legis proditorem, à confessore Christi nominis negatorem, à martyre Domini persecutorem, & unum atque idem esse existimet & Ecclesiam martyrum & conventicula traditorum? Nemo scilicèt, quoniam hæc inter se ità repugnant contrariaque sibi sunt ut lux tenebris, vita morti, sanctus angelus diabolo, Christus Antichristo, Paulo apostolo dicente: *Quasi filiis dico, dilatamini & vos, & nolite conjungi cum infidelibus. Quæ est enim participatio justitiæ ad iniquitatem, aut quæ communicatio luminis ad tenebras, quæ particula est fideli cum infideli, quæ est autem conventio templi Dei cum simulachris? Vos autem templum Dei vivi estis. Dicit enim: Quia inhabitabo in eis & inambulabo, & ero illorum Deus, & ipsi erunt mihi populus. Propter quod discedite de medio eorum & separamini, dicit Deus omnipotens, & immundum ne tetigeritis, & ego recipiam vos, & ero vobis in patrem, & vos eritis mihi in filios & filias, dicit Dominus omnipotens.* 2. Cor. 6. Quamobrem fugienda bonis & vitanda est semper religiosis conspiratio traditorum, hypocritarum domus, Pharisæorumque sententia. Utinam adoptiones filiorum filiarumque Dei in sanctâ Ecclesiâ spiritaliter nati dignè succedant, & non alienis facinoribus immersi, pro luce tenebras & pro vitâ mortem, interitum sibi pro salute acquirant. Talis est enim Ecclesia Domini, quæ una semper singularisque contra sese & in partes duas dividi non potest, sed post teterrimam persecutionis noctem turbinesque pestiferos tyrannorum, ad deceptionem innocentium prædámque populorum diabolus versutiâ callidissimæ fraudis adinvenit; ut quos apertâ persecutionis clade transvorare non valuit, nec in sacrilego seculo idolorum servitio mancipandos delictorum nexibus in perpetuam perniciem potuit retinere, eos pollutis traditionibus jungens sibi, sub prætextu sanctissimæ religionis extinguat. Denique illi falsi sacrorum ritus fictaque mysteria non tam in salutem quàm in perniciem miserorum celebrantur, cùm erigit altare sacrilegus, celebrat sacramenta prophanus, baptizat reus, curat vulneratus, veneratur martyres persecutor, legit evangelia traditor, hereditatem cœli promittit divinorum testamentorum exustor: quos Dominus increpat & objurgat in evangelio dicens: *Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, qui circuitis mare & aridam facere unum proselytum, & cùm factus fuerit, facitis eum filium gehennæ dupliciter plus quam estis vos.* Matth. 23. Et Propheta

pollura eorum sacrificia respuens aït : *Sacrificia eorum tanquàm pannus illotus. Omnis qui tetigerit illum, inquinabitur.* Sed & per Aggæum clarissimum Prophetarum, *Interroga*, inquit Dominus, *sacerdotes legem. Si acceperit homo carnem sanctam in summo vestimenti sui, & tetigerit summitas vestimenti ejus aliquam partem panis, vini, aut olei, si sanctificabitur? & dixerunt sacerdotes: Non. Et dixit Aggæus: Si tetigerit inquinatus in animâ horum aliquid, si inquinabitur? Et dixerunt sacerdotes: Inquinabitur. Et dixit Aggæus: Sic & populus hic: & gens hæc coram me, dicit Dominus, & omnis quicumque accesserit illic, inquinabitur.*

Ose 9.
Agg. 2.

XX.

Fugienda est ergò & execranda pollutorum omnium congregatio vitiosa, & appetenda omnibus beatissimorum martyrum successio gloriosa, quæ est Ecclesia sanctâ, una & vera catholica, ex quâ martyres profecti sunt, & à quibus divina testamenta servata sunt. Hæc etenim sola persecutionis infestæ impetum fregit, hæc legem Domini usque ad effusionem sanguinis conservavit: in hac virtutes populi sancti Spiritûs præsentiâ frequentantur, baptisma à Salvatore perficitur, vita perpetua reparatur. Semper enim illis propitius Deus adest, Dominus Christus collætatur, & gaudet Spiritus sanctus, in confessoribus victor, in martyribus triumphator. Postremò cùm nec Mensurius, nec minister ejus Cæcilianus ab hac immani crudelitate cessare vellent, Anulino Proconsule aliisque persecutoribus interim circa alia negotia occupatis, beati martyres isti, corporeis alimentis destituti, paulatim & per intervalla dierum naturali conditioni, famis atrocitate cogente, cesserunt, & ad siderea regna cum palmâ martyrii migraverunt, præstante Domino nostro Jesu, qui cum Patre regnat in secula seculorum. Amen.

NOTÆ BALUZII.

XVI.

Quæ deinceps sequuntur, quia manifestas calumnias continent in Mensurium episcopum Carthaginensem & diaconum ejus Cæcilianum, qui & ipse posteà fuit episcopus Carthaginensis, omissa sunt in secundâ editione Surii & in Henschenianâ.

XVII.

Pannus illotus. Ità codex Colbertinus. Editiones habent, *panis luctûs*. Quo etiam modo habetur apud Oseam in omnibus editionibus. Nescio autem undè orta sit hæc lectio in veteri codice. Sed eam confirmant sequentia; ubi pro eo quod in vulgatis Oseæ codicibus legitur, *omnes qui comedent eum contaminabuntur*, scriptum est in veteri codice, *omnis qui tetigerit illum inquinabitur*.

EADEM ACTA

ANNO 304.

EX EDITIONE THEODERICI RUINART

Ex MSS. Cod. S. Cornelii Compendiensis 1. Monasterii B. Petri de Pratellis 1. S. Benedicti Floriacensis 1. RR. PP. Coelestinorum Parisiensium 1. RR. PP. Fuliensium 1. & editionibus Baluzianâ & Bollandianâ inter se collatis.

ADMONITIO THEODERICI RUINART

IN ACTA SS. SATURNINI, & Sociorum.

1. *QUAMVIS Saturnini aliorumque Martyrum, de quibus hîc agimus, nomina apud sanctum Augustinum expressa non habeantur; nemo tamen dubitat, quin ii ipsi sint, quorum acta à Donatistis producta, & à Catholicis ut germana agnita & recepta fuerunt in collatione Carthaginiensi, quæ anno* 411. *inter episcopos Catholicos & Donatistas habita est. His actis usi sunt Catholici adversùs Donatistas, ut ostenderent etiam tempore persecutionis concilium duodecim episcoporum congregari potuisse, quandoquidem tunc Christiani collectas & sacros conventus celebraverant. Id refert Augustinus in Breviculo collationis die* 3. *cap.* 17. Catholici, *inquit*, respondebant multò faciliùs duodecim homines in domum convenire potuisse eo tempore, quo etiam congregationes plebium fieri solebant, quamvis persecutione sæviente, sicut ipsis gestis Martyrum monstrabatur, qui confitebantur in passionibus suis se collectam & dominicum egisse.

2. *Verùm hæc acta, quæ tunc temporis pura & genuina habebantur, paulò pòst à Donatistis, ut Consulum nomina tollerent, aliquatenùs depravata fuère, qui adjunctis initio præfatione brevi, ac in fine longiori appendice, multas calumnias adversùs Mensurium Carthaginensem episcopum, aliosque Catholicos his inseruerunt. Remansère tamen integra ac intacta quæ de quæstionibus publicis à Notariis excepta fuerunt, aut saltem quæ ibi collector refert, ex Actis publicis, quod ipsemet attestatur, desumta sunt: quæ cum, ut aït Baronius, inoffenso percurri possint pede, detractis Donatistarum additamentis, ea proferre visum est. Si quis verò plura cupit, eruditissimum Baluzium adeat, qui tomo* 2. *Miscellaneorum integram Donatistæ auctoris collectionem exhibet. Porrò hanc nostram editionem ad mss. codd. & editos simul inter se collatos adornavimus.*

3. *Tempus quo isti martyres passi sunt, ex Augustino discimus loco superiùs laudato, ubi Consulum nomina, quæ nobis Donatistæ inviderunt, his verbis refert.* Gesta Martyrum, quibus ostendebatur tempus persecutionis Consulibus facta sunt Diocletiano novies & Maximiano octies, pridie Idus Februarias, *id est, anno* 304. *die* 12. *Februarii, quo quidem die eorumdem martyrum memoriam celebrat Usuardus, quam martyrologium Romanum die præcedenti, nescio quâ de causâ, consignavit. Sed ibi quæstionis quidem, non verò consummati martyrii tempus designatur, ut ex actis patet. De eorum enim morte nihil scimus præter ea quæ ab auctore Donatistâ his verbis referuntur:* Anulino Proconsule, aliisque persecutoribus interim circa alia negotia occupatis, beati martyres isti corporeis alimentis destituti, paulatim & per intervalla dierum naturali conditioni, famis atrocitate cogente cesserunt, & ad siderea regna cum palmâ martyrii migraverunt, præstante Domino nostro Jesu, qui cum Patre, &c. *His conformis est actorum titulus in codd. mss. Colbertino* 1. *Compendiensi & Pratellensi, quem ideò actis præmisimus. Et quidem in ipsis actis martyres in carcerem retrusi,* passioni condignæ reservati, *seu* destinati *passim dicuntur. Favet etiam Donatistæ scriptori, quod hi sancti*

martyres non uno, sed diversis diebus, immò & mensibus in Kalendario Carthaginensi celebrentur. Nam Rogatus.... Kal. Julii annotatur; Felix, Eva & Regiola 3. Kal. Septembris; Ampelius pridie Kal. ejusdem mensis. Januarius.... Kal. Octobris, & tandem Victoria.... Kal. Novembris. Dubitari tamen potest, an Januarius hic memoratus sit ex horum martyrum, de quibus nunc agimus, numero. Videtur enim esse Januarius Beneventanus episcopus, qui cum Sosio, cujus festum in eodem Kalendario die sequenti celebratur, Puteolis prope Neapolim passus est. Sic & Victoriæ plures in Africâ passæ sunt, ex quibus unam Augustinus laudat inter viginti martyres qui Hippone celeberrimam basilicam habebant, eamque cum Valerianâ & Fidentio episcopo enumerat serm. 325. qui de iisdem 20. martyribus, inscriptus est.

4. *Porrò plures etiam martyres in Numidiâ occasione sacrorum librorum occubuisse discimus ex rescriptis Secundi Tigisitani episcopi ad Mensurium Carthaginensem, ubi, teste sancto Augustino in Breviculo collationis die 3. cap. 13. Secundus narrat* in Numidiâ persecutores quæ egerint, & qui comprehensi, & Scripturas sanctas tradere nolentes, & multa mala passi, & gravissimis suppliciis excruciati & occisi sunt. *Hæc sub Floro contigère, quem* Numidiæ persecutorem *appellat Optatus lib. 3. ad Parmenianum.*

ACTA

Sanctorum SATURNINI, DATIVI, & aliorum plurimorum Martyrum in Africâ.

Ex codd. mss. & editis inter se collatis.

INCIPIUNT CONFESSIONES & actus martyrum Saturnini Presbyteri, Felicis, Dativi, Ampelii, ceterorumque infrà scriptorum, qui propter collectas & scripturas dominicas sub Anulino tunc Proconsule Africæ die pridie Idus Februarii Carthagine Dominum confessi diversis locis temporibusque discretis beatissimum sanguinem profuderunt.

I. TEMPORIBUS Diocletiani & Maximiani bellum diabolus Christianis indixit isto modo ut sacrosancta Domini testamenta * scripturasque divinas ad exurendum peteret, basilicas dominicas subverteret, & ritus sacros cœtusque sanctissimos celebrari Domino prohiberet. Sed non tulit exercitus Domini Dei tam immane præceptum, sacrilegamque jussionem perhorruit; & mox fidei arma arripuit, descendit in prælium, non tam contra homines quàm contra diabolum pugnaturus. Et quamvis tradendo gentilibus scripturas dominicas atque testamenta divina prophanis ignibus comburenda, à fidei cardine cecidêre nonnulli, conservando tamen eas, & pro ipsis libenter suum sanguinem effundendo, fortiter finiêre * quamplurimi, quique pleni Deo, devicto atque prostrato diabolo, victricem palmam in passione gestantes, sententiam in traditores atque in eorum consortes, quâ illos ab Ecclesiæ communione rejecerant *, cuncti martyres proprio sanguine consignabant. Fas enim non fuerat ut in Ecclesiâ Dei simul essent martyres & traditores.

* Colb. Sacramenta.

* Ed. fecêre.

* Præd. rejecerent.

II. Advolabant igitur undique versum ad certaminis campum immensa agmina confessorum; & ubi quisque hostem reperiebat [1], castra illic dominica collocabat. Namque in civitate Abitinensi [2] in domo Octavi [3] Felicis, cùm bellica caneret tuba, dominica signa gloriosi martyres erexerunt; ibique celebrantes ex more dominicum [4], à coloniæ magistratibus atq; ab ipso stationario milite apprehenduntur, SATURNINUS presbyter cum filiis quatuor, id est, SATURNINO juniore & Felice Lectoribus, MARIA Sanctimoniali, Hilarione * infante, itemque DATIVUS, qui & Senator, FELIX, alius FELIX, EMERITUS, AMPELIUS, ROGATIANUS, QUINTUS, MAXIMIANUS, THELICA, ROGATIANUS, ROGATUS, JANUARIUS, CASSIANUS, VICTORIANUS, VINCENTIUS, CÆCILIANUS, RESTITUTA, PRIMA, EVA [5], ROGATIANUS, GIVALIUS *, ROGATUS, POMPONIA, SECUNDA, JANUARIA, SATURNINA, MARTINUS, DANTUS [6], FELIX, MARGARITA, MAJOR [7], HONORATA, REGIOLA *, VICTORINUS [8], PELUSIUS, FAUSTUS, DACIANUS, MATRONA, CÆCILIA, VICTORIA, HERECTINA [9], SECUNDA, item [10] MATRONA, JANUARIA: qui apprehensi producebantur alacres ad forum.

* Boll. Hilariano.

* al. Guinalius.

* Boll. Regula.

III. Ad hoc in primum certaminis campum prior Dativus ibat, quem sancti parentes candidum * senatorem cælesti curiæ genuerunt. Ibat etiam Saturninus presbyter numerosâ vallatus propagine

* Baron. candidatum.

pagine liberorum; cujus partus partem sibi sociam martyrio destinavit, partem sui nominis pignus Ecclesiæ relinquebat. Hos agmen dominicum sequebatur, in quo fulgebat cælestium splendor armorum, scutum fidei, lorica justitiæ, salvationis galea, & gladius bifrons * sermo Dei: quorum præsidio fulti, spem victoriæ fratribus promittebant. Sed jam ad supradictæ civitatis pervenerunt forum. Ibi primùm congressi, confessionis palmam magistratûs elogio sustulerunt. In isto namque foro jam pro dominicis scripturis dimicaverat cælum, cùm Fundanus ipsius [11] civitatis quondam episcopus scripturas dominicas traderet exurendas: quas cùm magistratus sacrilegus igni apponeret, subitò imber sereno cælo diffunditur, ignis scripturis sanctis admotus extinguitur, grandines adhibentur, omnisque ipsa regio pro scripturis dominicis, elementis furentibus, devastatur.

* al. vibrans.

IV. De hac igitur civitate martyres Christi exoptata prima vincula susceperunt; directique ad Carthaginem, alacres ac læti per totum iter hymnos Domino canticaque psallebant. Qui cùm ad officium Anulini tunc Proconsulis pervenirent, starentque in acie constanter ac fortiter, sævientis impetus diaboli dominicâ constantiâ retundebant. Sed cùm non contra omnes simul milites Christi diabolica rabies prævaleret, singulos in certamina postulavit. Quorum certaminum pugnas non tam meis exequar quàm martyrum dictis; ut & sævientis hostis audacia in tormentis atque in ipsâ sacrilegâ invectione noscatur, & Christi Domini præpotentis virtus in tolerantiâ martyrum atque in ipsâ confessione laudetur.

V. Cùm igitur ab officio Proconsuli offeruntur, suggeriturque quòd à magistratibus Abitinensium transmissi essent Christiani qui contra interdictum Imperatorum & Cæsarum collectam & dominicum [12] celebrassent, primùm Proconsul Dativum interrogat cujus esset conditionis & utrùm collectam fecisset: qui cùm se Christianum & in collectâ fuisse profiteretur, auctor ab ipso collectionis sanctissimæ postulatur; statimque jubetur officium eumdem in equuleum sublevare extensumque ungulis prædici [13]. Sed cùm carnifices jussa crudelia atroci velocitate complerent, starentque sævientes in dictis *, & denudatis ad vulnera martyris lateribus, erectis ungulis imminerent, subitò sese per medium Thelica [14] fortissimus martyr tormentis objecit * & clamavit, Christiani sumus nos, Nos, inquit, collegimus. Statimque Proconsulis furor exarsit, & ingemiscens, spiritali gladio graviter vulneratus, martyrem Christi gravissimis ictibus tutudit, in equuleum suspensum extendit, ungulis perstridentibus laniavit. At contrà gloriosissimus Thelica martyr mediâ de ipsâ carnificum rabie hujusmodi preces Domino cum gratiarum actione effundebat: Deo gratias. In nomine tuo, Christe Dei Fili, libera servos tuos.

* Comp. in digitis.

* al. subjecit.

VI. Talia precanti Proconsul, Quis est, inquit, auctor tecum congregationis vestræ? Qui crudeliùs sæviente carnifice clarâ voce respondit: Saturninus presbyter & omnes. O martyrem primatum omnibus dantem. Non enim presbyterum fratribus prætulit, sed presbytero fratres cõfessionis consortio copulavit. Quærente igitur Proconsule Saturninum, ostendit, non quòd illum prodiderit, quem secum adversùs diabolum pariter dimicare cernebat, sed ut illi panderet integrè se celebrasse collectam, quandò cum ipsis etiam presbyter fuerat. Manabat igitur cum voce sanguis Dominum deprecantis, & præceptorum evangelii memor, inimicis suis veniam martyr inter ipsa corporis sui laniamenta poscebat. Inter ipsos namque vulnerum gravissimos cruciatus, tortores pariter & Proconsulem his vocibus exprobrabat. Injustè facitis, infelices, contra Deum facitis. Deus altissime, noli illis consentire ad hæc peccata. Peccatis, infelices, adversùs Deum facitis. Custodite præcepta Dei altissimi. Injustè agitis, infelices; innocentes laniatis. Non sumus homicidæ, non fraudem fecimus. Deus, miserere. Gratias tibi ago. Pro nomine tuo, Domine, da sufferentiam. Libera servos tuos de * captivitate hujus seculi. Gratias tibi ago, nec sufficio tibi gratias agere. Et cùm ictibus ungularum concussa fortiùs latera sulcarentur, profluensque sanguinis unda violentis tractibus emanaret, Proconsulem sibi dicentem audivit: Incipies sentire quæ vos pati oporteat. Et adjecit: Ad gloriam. Gratias ago Deo regnorum. Apparet regnum æternum, regnum incorruptum. Domine Jesu Christe, Christiani sumus, tibi servimus; tu es spes nostra;

* al. in.

tu es ſpes Chriſtianorum. Deus ſanctiſſime, Deus altiſſime, Deus omnipotens, tibi laudes pro nomine tuo reddimus, Domine Deus omnipotens. Cui talia oranti cùm à diabolo per judicem diceretur, cuſtodire te oportuit juſſionem Imperatorum & Cæſarum, defatigato jam corpore, forti atque conſtanti ſermone victor animo [15] proclamavit: Non curo niſi legem Dei, quam didici. Ipſam cuſtodio, pro ipsâ moriar, in ipsâ conſummor, præter quam non eſt alia. Talibus itaque dictis glorioſiſſimi martyris in ſuis tormentis magis ipſe Anulinus torquebatur: cujus tandem rabies ferocitate ſaginata, Parce, inquit, recluſumque in carcerem, paſſioni condignæ martyrem deſtinavit.

VII. Poſt hunc Dativus à Domino in certamine erigitur, qui Thelicæ fortiſſimum prælium de proximo comminus cùm penderet equuleo ſpectaverat extenſus: idemque cùm ſe voce ſæpiùs repetitâ Chriſtianum eſſe, & collectam feciſſe fortiter proclamaret, emerſit Fortunatianus [16] ſanctiſſimæ martyris Victoriæ frater, vir ſanè togatus, ſed à religionis Chriſtianæ ſanctiſſimo cultu ipſis temporibus alienus; qui ſuſpenſum in equuleo martyrem prophanis vocibus hactenùs arguebat: Hic eſt, aït, ô Domine, qui per abſentiam patris noſtri, nobis hic ſtudentibus, ſororem noſtram Victoriam ſeducens, hinc de ſplendidiſſimâ Carthaginis civitate unà cum Secundâ & Reſtitutâ ad Abitinenſem coloniam ſecum uſque perduxit, quique nunquàm domum noſtram ingreſſus eſt niſi tunc quandò quibuſdam perſuaſionibus puellares animos illiciebat. Sed non tulit Victoria clariſſima martyr Domini collegam & commartyrem ſuum falsò appeti ſenatorem, ſtatimque Chriſtianâ libertate prorumpens, Nullius, inquit, perſuaſione profecta ſum, nec cum ipſo ad Abitinas veni. Hoc poſſum per cives probare. Omnia meâ ſponte atque voluntate perfeci. Nam & in collectâ fui, & dominicum cum fratribus celebravi, quia Chriſtianâ ſum. Tunc impudens advocatus maledicta exaggerabat in martyrem. Et contrà martyr glorioſus de equuleo cuncta verâ reſponſione ſolvebat. Inter hæc Anulinus ardeſcens, premi ungulas in martyrem jubet. Statim carnifices nuda præparataque ictibus latera cruentis vulneribus invenerunt. Advolabant truces manus juſſis velocibus, leviores, ſecretaque pectoris, diſruptis cutibus viſceribuſque divulſis, nefandis aſpectibus prophanorum adnixâ crudelitate pandebant. Inter hæc martyris mens immobilis perſtat; & licèt membra rumpantur, divellantur viſcera, latera diſſipentur, animus tamen martyris integer inconcuſſuſque perdurat. Denique dignitatis ſuæ memor Dativus, qui & ſenator, tali voce preces Domino ſub carnifice rabiente fundebat: O Chriſte Domine, non confundar. His dictis, beatiſſimus martyr quod à Domino popoſcerat, tam facilè meruit quàm breviter poſtulavit.

VIII. Denique mox Proconſulis mente concuſſâ, linguâ, Parce [17], proſilivit *. Ceſſavère carnifices. Fas enim non erat martyrem Chriſti in commartyriis ſuæ Victoriæ causâ torqueri. Namque cùm contra eum etiam Pompeïanus ſuſpicionis indignæ ſævus accuſator accederet, calumnioſamque conjungeret actionem, deſpectus à martyre eſt & retuſus *. Quid agis hoc in loco, diabole? Quid contra martyres Chriſti adhuc uſque conaris? A ſenatore Domini ac martyre & poteſtas ſimul & forenſis rabies ſuperata eſt. Sed quoniam debuerat clariſſimus martyr etiam pro Chriſto torqueri, cùm interrogatus utrùm in collectâ fuiſſet, profiteretur conſtanter & diceret cùm collecta fuiſſet ſe superveniſſe & dominicum cum fratribus congruâ religionis devotione celebraſſe auctoremque ejuſdem collectionis ſanctiſſimæ non * unum fuiſſe, in ſeſe Proconſulem rursùs acriùs excitavit; cujus recrudeſcente ſævitiâ, geminata martyris dignitas iteratò ungulis ſulcantibus exaratur. At martyr inter vulnerum cruciatus ſæviſſimos priſtinam ſuam repetens orationem, Rogo, aït, Chriſte, non confundar. Quid feci? Saturninus eſt preſbyter noſter.

* Id eſt, dixit.

* al. addi percuſſus.

* In al. deeſt non.

IX. Ejus cùm latera, duri truciſque carnificis magiſtrâ crudelitate monſtrante, aduncis ungulis raderent, Saturninus preſbyter ad prælium poſtulatur: quique cæleſtis regni contemplatione conſiderans parva admodùm ac lævia ſuos commartyres ſuſtinere, congredi etiam ipſe taliter cœpit. Nam dicente Proconſule, Tu contra juſſionem Imperatorum & Cæſarum feciſti, ut hos omnes colligeres, reſpondit preſbyter Saturninus, Domini Spiritu ſuggerente: ſecuri Domi-

nicum celebravimus. Proconſul aït: Quare? Reſpondit: Quia non poteſt intermitti dominicum. Qui mox ut hæc dixit, contra Dativum ſtatim jubetur aptari. Spectabat intereà Dativus laniènam corporis ſui potiùs quàm dolebat; & cujus ad Dominum mens animuſque pendebat, nihil dolorem corporis æſtimabat; ſed tantùm ad Dominum precabatur dicens: Subveni rogo Chriſte, habe pietatem, ſerva animam meam, cuſtodi ſpiritum meum, ut non confundar. Rogo Chriſte, da ſufferentiam. Cui cùm à Proconſule diceretur, Ex hac ſplendidiſſimâ civitate magis debueras alios ad bonam mentem vocare, & non contra præceptum Imperatorum & Cæſarum facere, fortiùs atque conſtantiùs acclamabat: Chriſtianus ſum. Quâ voce diabolus ſuperatus, Parce, inquit. Simulque illum in carcerem trudens, paſſioni condignæ martyrem reſervavit.

X. At verò preſbyter Saturninus recenti martyrum ſanguine delibutus*, cùm penderet in equuleo, admonebatur in eorum fide perſiſtere in quorum cruore perſtabat. Hic cùm interrogaretur utrùm auctor ipſe eſſet & omnes ipſe adunaſſet, & diceret, Etiam, ego præſens in collectâ fui, Emeritus lector ad certamen exiliens, congrediente preſbytero, Ego ſum auctor, inquit, in cujus domo collectæ factæ ſunt. At Proconſul qui jam toties victus fuerat, impetus Emeriti perhorrebat; & tamen in presbyterum verſus, Quare contrà præceptum faciebas, inquit[18], Saturnine? Cui Saturninus, Intermitti dominicum non poteſt, aït. Lex ſic jubet. Tunc Proconſul: Non tamen debuiſti prohibita contemnere, ſed obſervare potiùs, & non rem facere contra præceptum Imperatorum. Et meditatâ jamdiù in martyribus voce, tortorem ſævire commonuit[19]; cui non pigro paretur obſequio. Nam carnifices in ſenile corpus presbyteri ruunt, & graſſante rabie, ruptâ nervorum connexione, diſcerpunt illud in gemiſcenda ſupplicia & novi generis in ſacerdotem Dei exquiſita tormenta. Videres quaſi in pabulum vulnerum fame rabitâ ſævire carnifices, apertiſque viſceribus, ad horrorem videntium inter ruborem ſanguinis, oſſa nudata pallere, & ne inter moras torquentium, excluſa anima corpus ſupplicio pendente deſereret tali voce Dominum presbyter precabatur: Rogo, Chriſte, exaudi me. Gratias tibi ago Deus: Jube me decollari. Rogo Chriſte, miſerere. Dei Fili ſubveni. Cui Proconſul: Quare contra præceptum faciebas? Et preſbyter, Lex ſic jubet, lex ſic docet, inquit. O admiranda ſatis ac prædicandi presbyteri doctoris divina reſponſio! Legem ſanctiſſimam etiam in tormentis preſbyter prædicat, pro quâ libenter ſupplicia ſuſtinebat. Legis denique voce deterritus Anulinus, Parce, inquit; eumque in cuſtodiam carceris redigens, exoptato ſupplicio deſtinavit.

* al. delibuto.

XI. At verò Emerito applicito, in tuâ, inquit Proconſul, domo collectæ factæ ſunt contra præcepta Imperatorum? Cui Emeritus ſancto Spiritu inundatus, in domo meâ, inquit, egimus dominicum. At ille, Quare permittebas, aït, illos ingredi? Reſpondit: Quoniam fratres mei ſunt, & non poteram illos prohibere. Sed prohibere, inquit, illos debuiſti. At ille, Non poteram*, quoniam ſine dominico non poſſumus. Statim etiam ipſe in equuleo jubetur extendi, extenſuſque vexari. Qui cùm validos ictus innovato carnifice pateretur, Rogo, aït, Chriſte ſubveni mihi. Contra præceptum Dei facitis, ô infelices. Et interloquendo Proconſul, Non oportuerat te, inquit, eos ſuſcipere. Reſpondit: Non poteram niſi ſuſciperem fratres meos. At Proconſul ſacrilegus, Sed prior, inquit, erat juſſio Imperatorum & Cæſarum. Contrà religioſiſſimus martyr, Deus, inquit, major eſt non Imperatores. Rogo Chriſte, tibi laudes refero. Chriſte Domine, da ſufferentiam. Cui talia precanti hæc Proconſul injecit: Habes ergò ſcripturas aliquas in domo tuâ? Et reſpondit: Habeo, ſed in corde meo. Et Proconſul, In domo tuâ, inquit, habes, an non? Emeritus martyr aït: In corde meo illas habeo. Rogo Chriſte, tibi laudes. Libera me, Chriſte, patior in nomine tuo. Breviter patior, libenter patior. Chriſte Domine, non confundar. O martyrem Apoſtoli memorem, qui legem Domini conſcriptam habuit, non atramento, ſed Spiritu Dei vivi, non in tabulis lapideis, ſed in tabulis cordis carnalibus. O martyrem legis ſacræ idoneum diligentiſſimumque cuſtodem, qui traditorum facinus perhorreſcens, ſcripturas dominicas, ne perderet, intra ſecreta ſui pectoris collocavit. Quo cognito, Proconſul: Parce, inquit. Ejuſq; profeſſionem in memoriam[20].

* al. potui.

unà cum ceterorum confessionibus redigens, Pro meritis vestris omnes, inquit, secundùm confessionem vestram pœnas meritas persolvetis.

*XII. Sed jam ferina rabies ore cruento tormentis martyrum saginata languebat. Sed cùm Felix nomine & passione processisset in prælium, aciesque Domini omnis incorrupta invictaque perstaret, tyrannus mente prostratus, voce demissus, animâ & corpore dissolutus, Spero vos, inquit, hanc partem potiùs eligere, quâ possitis vivere, ut jussiones conservetis. Contra quæ confessores Domini, invicti martyres Christi, tanquàm ex uno ore dixerunt: Christiani sumus, non possumus nisi Domini legem sanctam usque ad effusionem sanguinis custodire. Quâ voce percussus inimicus Felici dicebat: Non quæro utrùm Christianus sis, sed an collectam feceris, vel scripturas aliquas habeas. O stulta judicis & ridenda interrogatio! Christianus, inquit, ùtrùm sis tace. Et addidit: Si in collectâ fuisti? Responde: Quasi Christianus sine dominico esse possit, aut dominicum sine Christiano celebrari. An nescis, Satanas, in dominico Christianum & in Christiano dominicum constitutum, ut nec alterum sine altero valeat esse? Cùm nomen audieris, frequentiam Domini disce; & cùm collectam audieris, nomen agnosce. Denique cognosceris à martyre & rideris, tali responsione confunderis. Collectam, inquit, gloriosissimè celebravimus, ad scripturas dominicas legendas in dominicum convenimus semper. Quâ confessione confusus [11] graviter Anulinus, fustibus cæsum exánimem, cælesti concilio martyrem properantem ad siderea [11] tribunalia, expletâ passione, consociat. Sed Felicem alius sequitur Felix nomine pariter & confessione atque ipsâ passione consimilis. Pari etenim virtute congressus, etiam ipse fustium illisione quassatus, animam in tormenta carceris ponens, superioris Felicis est martyrio copulatus.

XIII. Post hos suscepit certamen Ampelius custos legis, scripturarumque divinarum fidelissimus conservator. Hic quærenti Proconsuli an in collectâ fuisset, hilaris atque securus alacri voce respondit: Cum fratribus feci collectam, dominicum celebravi; & scripturas dominicas habeo mecum, sed in corde meo conscriptas. Christe, tibi laudes refero. Exaudi Christe. Qui cùm hæc dixisset, cervicibus contusus, in carcerem quasi jam in dominicum tabernaculum lætus cum fratribus relegatur*. Hunc sequitur Rogatianus: qui confessus Domini nomen, supradictis fratribus jungebatur illæsus. Quintus verò applicitus, nomen Domini egregiè magnificéque confessus, cæsus fustibus in carcerem truditur, condigno martyrio reservatus. Hunc sequebatur & Maximianus [11], in confessione par, in congressione consimilis, in victoriæ triumphis æqualis. Post quem junior Felix spem salutemque Christianorum dominicum esse proclamans, cùm similiter etiam ipse fustibus cæderetur, Ego, inquit, devotâ mente celebravi dominicum, collectam cum fratribus feci, quia Christianus sum. Quâ confessione supradictis fratribus meruit etiàm ipse sociari.

* al. religatur.

XIV. At junior Saturninus, martyris Saturnini presbyteri sancta progenies, in certamen optatum festinus accessit, approperans patris virtutibus gloriosissimis adæquari. Cui cùm Proconsul furibundus diabolo suggerente dixisset: Et tu, Saturnine, interfuisti? Respondit Saturninus: Christianus sum. Non à te quæro hoc, aït, sed utrùm egeris dominicum. Cui respondit Saturninus: Egi dominicum, quia Salvator est Christus. Quo nomine Salvatoris audito, Anulinus exarsit, & in filium patrium instaurat equuleum. Extensoque Saturnino, Quid, inquit, Saturnine profiteris? Vides ubi positus sis. Habes scripturas aliquas? Respondit, Christianus sum. Proconsul verò aït: Ego quæro an conveneris, & an scripturas habeas? Respondit, Christianus sum. Aliud non est nomen quod post Christum oporteat nos sanctum observare. Quâ confessione diabolus inflammatus, Quoniam permanes, inquit, in obstinatione tuâ, etiam tormentis oportet te affici. Dic an aliquas scripturas habeas? Et ad officium dixit: Vexa illum. Ibant in adolescentis latera paternis vulneribus lassati tortores, & adhuc humectantem in ungulis patrium sanguinem cognato filii cruori miscebant. Videres per hiantium vulnerum sulcos de lateribus nati, anteà genitoris sanguinem fluere, & cruorem filii paterno permixtum ungulis rorantibus emanare. At juvenis geminni* sanguinis admixtione recreatus, medelam potiùs quàm tormenta sentiebat, &

* Ed. gemini.

& receptâ in tormentis fortitudine, fortiſſimis vocibus exclamabat: Scripturas dominicas habeo, ſed in corde meo. Rogo, Chriſte, da ſufferentiam. Spes eſt in te *. Anulinus inquit: Quare contra præceptum faciebas? Reſpondit: Quia Chriſtianus ſum. Quo audito, Parce, inquit. Et ſtatim ceſſante tormento, in patrium conſortium relegatur.

* *Ed.* vitæ.

XV. Intereà mergebat * in noctem horis labentibus dies, & conſumptis cum ſole tormentis, defecit atra * tortorum rabies, & cum ſui judicis crudelitate languebat. Sed legiones dominicæ, in quibus Chriſtus, perpetuum lumen, annorum cæleſtium coruſco ſplendore fulgebat, fortiùs atque conſtantiùs in certamina proſiliebant. Cùm verò adverſarius Domini tot martyrum prœliis glorioſiſſimis victus, tantiſque ac talibus congreſſionibus ſuperatus, deſertus à die, comprehenſus à nocte, deficiente jam carnificum rabie, profligatus cum ſingulis congredi ulteriùs non valeret, totius exercitus Domini animos percontatur, devotaſque Confeſſorum mentes tali interrogatione propulſat: Vidiſtis, inquit, eos qui perſeveraverunt, quid ſuſtinuerunt, vel quid in ſuâ confeſſione perſtantes adhuc habeant ſuſtinere. Et ideò qui vult veſtrûm ad indulgentiam pervenire, ut ſalvus eſſe poſſit, profiteatur. Ad hæc confeſſores Domini, glorioſi martyres Chriſti, læti ac triumphantes ſimul, non ex Proconſulis dictis, ſed ex victoriâ paſſionis Spiritu ſancto ferventes, fortiùs clariùſque tanquàm uno ex ore dixerunt: Chriſtiani ſumus. Quâ voce proſtratus eſt diabolus, & concuſſus * Anulinus confuſuſque, omnes in carcerem trudens, ſanctos illos martyrio deſtinavit.

* *ſ.* vergebat.

* *Boll.* defatigata.

* *al.* concidit.

XVI. Et ne devotiſſimus feminarum ſexus florentiſſimuſque ſacrarum virginum chorus certaminis tanti gloriâ privaretur, omnes feminæ, Chriſto Domino auxiliante, in Victoriâ congreſſæ ſunt & coronatæ. Etenim Victoria ſanctiſſima feminarum, flos virginum, decus & dignitas confeſſorum, honeſta natalibus, religione ſanctiſſima, moribus temperata, in quâ naturæ bonum candidâ pudicitiâ relucebat, reſpondebatque pulchritudini corporis fides pulchrior mentis & integritas ſanctitatis, ad ſecundam palmam reſtitutam ſe in Domini martyrio lætabatur. Huic namque ab infantiâ jam clara pudicitiæ ſigna fulgebant, & in rudibus jam annis apparebat rigor caſtiſſimus mentis, & quædam dignitas futuræ paſſionis. Denique poſtquàm plena virginitas adultum ætatis tempus explevit, cùm puella nolens & reluctans in nuptias à parentibus cogeretur, invitæq; ſibi traderent ſponſum parentes, ut prædonem fugeret [14], clam ſeſe per præceps puella dimittit, auriſq; famulantibus ſupportata, incolumis gremio terræ ſuſcipitur. Neque fuerat poſtmodùm etiàm pro Chriſto Dño paſſura, ſi pro ſolâ tunc pudicitiâ moreretur. Liberata igitur nuptialibus tædis, illuſoque ſimul cum parentibus ſponſo, mediâ penè de ipsâ nuptiarum frequentiâ proſilie s, ad ædem pudicitiæ portumque pudoris Eccleſiam intacta virgo confugit, ibique conſecrâti Deo dicatique capitis in perpetuâ virginitate ſacratiſſimum crinem [15] inconcuſſò pudore ſervavit. Hæc ergò ad martyrium properans, florem pudicitiæ palmam triumphali dexterâ præferebat. Namque interroganti Proconſuli quid profiteretur, clarâ voce reſpondit: Chriſtiana ſum. Et cùm à Fortunatiano fratre togato ejuſque defenſore vanis argumentationibus mente capta eſſe diceretur, Victoria reſpondit: Mens mea eſt, nunquàm mutata ſum. Ad hæc Proconſul, Vis ire, inquit, cum Fortunatiano fratre tuo? Reſpondit: Nolo, quia Chriſtiana ſum; & illi ſunt fratres mei qui præcepta Dei cuſtodiunt. O puellam divinæ legis auctoritate fundatam! O virginem glorioſam æterno Regi meritò conſecratam! O beatiſſimam martyrem evangelicâ profeſſione clariſſimam, quæ dominicâ voce reſpondit: Hi ſunt fratres mei qui præcepta Dei cuſtodiunt. Quibus auditis, Anulinus depoſitâ judicis auctoritate, ad puellæ perſuaſionem deſcendit. Conſule tibi, inquit. Vides enim fratrem tuum providere cupientem ſaluti tuæ. Cui martyr Chriſti: Mens mea eſt, inquit, nunquàm mutata ſum. Nam & in collectâ fui, & dominicum cum fratribus celebravi, quia Chriſtiana ſum. Mox cùm hæc Anulinus audiſſet, furiis agitatus exarſit, & puellam ſacratiſſimam martyrem Chriſti in carcerem unà cum ceteris relegans, paſſioni omnes dominicæ reſervavit.

XVII. Sed Hilarianus adhuc ſupererat, unus de natis preſbyteri martyris Saturnini, qui ætatem ſuam parvulam ingenti de-

votione vincebat. Hic patris fratrumque triumphis approperans jungi, diras tyranni minas non tam exhorruit quàm in nihilum duxit. Huic cùm diceretur, Patrem tuum aut fratres tuos secutus es? subitò brevi de corpore vox juvenilis auditur, & angustum pueri pectus ad confessionem Domini totum aperitur in voce respondentis: Christianus sum, & meâ sponte atque voluntate cum patre meo & cum fratribus feci collectam. Audiebas patris Saturnini martyris vocem per dulcis filii meatus exire, & confitentem Christum Dominum linguam de fratris exemplo securam*. Sed Proconsul stultus, non intelligens contra se non homines sed Deum in martyribus dimicare, nec quia in puerilibus annis ingentes animos sentiebat, putabat puerum tormentis infantiæ posse terreri. Denique amputabo, inquit, & comam [16] tibi & nasum & auriculas, & sic te dimitto. Ad hæc Hilarianus puer, patris fratrumque virtutibus gloriosus, qui jam didicerat à majoribus suis tormenta contemnere, clarâ voce respondebat: Quidquid facere volueris, fac, quia Christianus sum. Mox in carcerem recipi etiam ipse jubetur; ingentique cum gaudio vox Hilariani auditur dicentis: Deo gratias. Hîc certaminis magni pugna perficitur, hîc diabolus superatur & vincitur, hîc martyres Christi de passionibus futuræ gloriæ æternâ congratulatione lætantur [17].

* al. ed. & mss. securam.

NOTÆ THEODERICI RUINART AD ACTA SS. SATURNINI, & Sociorum.

[1] Ità cod. Comp. alii mss. cum editis, *repererat*.

[2] Sic cum 2. mss. Henschenianis cod. Comp. At alii editi & mss. *Alutinensi*: & sic ubicumque in Actis hoc nomen reperitur. Porrò Alutina, si urbs unquàm fuit, ignota est: Abitina verò civitas est episcopalis in provinciâ Proconsulari, cujus episcopi Victor & Maximus memorantur in collatione Carthag. Vide Augustin. lib. 7. contra Donatist. & lib. 3. contra epist. Parmeniani. Quin & concilio Carthag. sub S. Cypriano adfuit Saturninus episcopus *ab Avitinis*.

[3] Sic mss. Colbert. 1. Trevir. apud Henschenium & Cælestin. At Comp. habet, *Octavii*. Ceteri mss. & editi, *Occani*.

[4] Sic Comp. cum Boll. alii, *dominica sacramenta*.

[5] Boll. *Primava*. At legendum *Prima*, *Eva*, ut ex mss. patet, & ex Kalendario Carthaginensi, ubi 3. Kal. Sept. sic habetur, *Felicis*, *Eva & Regiola*. Baron. & Surius pro *Eva*, habent *Fua*. Cod. Floriac. *Euva*.

[6] Bar. *Datus*. Baluz. *Elantus*. mss. Fuliensis & Pratell. *Clautus*.

[7] Videntur esse diversæ Margarita & Major. Non enim est altera Margarita.

[8] Baluz. cum mss. Ful. & Pratell. *Victorianus*.

[9] Boll. hîc *Heredina*. In titulo, *Beredina*. ms. Pratel. *Hecretina*.

[10] Soli Boll. habent, *item*. Undè Baluz. *secunda Matrona*, quasi altera Matrona.

[11] Soli Boll. habent, *ipsius*.

[12] Sic cod. Comp. & rectè ut patet non solùm ex num. 7. & 8. infià; sed ex ipsomet Augustino in Breviculo collationis die 3. cap. 17. *Sicut ipsis gestis martyrum monstrabatur, qui confitebantur in passionibus suis se collectam & dominicum egisse*. Utrumque distinguere videtur Tertull. lib. de fugâ: *Sed quomodo colligemus? quomodò dominica solemnia celebrabimus?* Collecta cuilibet conventui competit; dominicum verò designat sacra mysteria. Cyprian. epist. ad Cæcilium: *Numquid ergò dominicum post cœnam celebrare debemus, ut sic mysticum calicem, &c.* Porrò Boll. habent, *collectam sive dominicum*; aliæ edit. & mss. *collectam dominicam*.

[13] Sic Comp. alii mss. & edit. *Præparare*. Officii nomine designantur publici ministri, qui Proconsulibus, Præsidibus aut Magistratibus in publicis muniis inserviebant; hinc Officiales.

[14] Comp. & Cælest. *Tazelita*. Pratell. *Talezita*; & sic deinceps, licèt in generali enumeratione, ut ceteri habeant *Thelica*.

[15] Boll. *victrix anima*. Baron. autem & Surius *sermone victor proclamavit*.

[16] Nomen non exprimitur apud Baron. Sur. & Baluz. nec in mss. Fuliensi & Pratell. Aliqui codd. habent *Fortunatius*.

[17] Aliæ edit. *Linguâ volente parcere*. Codd. Fuliens. & Comp. *Proconsul ..... linguæ nolenti parcere*, Baluz. *volenti*.

[18] Boll. addunt, *secundùm quod profiteris*. Comp. pro *profiteris*, habet, *poteras*.

[19] Baluz. & Pratell. *terrorem iræ suæ commovit*.

[20] Hîc memoriæ nomine videtur intelligi codex in quo describebantur causæ forenses, quæ coram Proconsule agebantur. Hinc memoriales dicti qui ejusmodi instrumenta servabant. De memorialibus videsis Glossar. Cangii.

[21] Boll. *quâ professione concussus*.

[22] Boll. *prope ante ipsa tribunalia*.

[23] Boll. & Comp. *Maximus*.

[24] Baluz. & aliquot mss. *invitamque tradere sponso prædo suggereret*.

[25] Hinc colligit Baluzius, virginitatem professas tunc comam non deposuisse. Idem probatur ex Optato lib. 6. & Ambrosio ad virginem lapsam cap. 8. Alia erat consuetudo in Ægypto & Syriâ, ut refert Hieronymus epistolâ ad Sabinianum. De hac re vide Menardum nostrum in notis ad Sacramentarium Gregorianum pag. 212. & Hist. monastic. Orientis lib. 1. cap. 12.

[26] Sic Baluz. ex cod. Colb. conſentiunt codd. Ful. & Pratell. At edit. habent, *collum*, ſed quî collo amputato poſſet dimitti. Cod. Com. *Amputabo tibi naſum.*

[27] Multa ſequuntur, contrà Menſurium & Cæcilianum ejus diaconum poſteà in ſede Carthaginenſi ſucceſſorem à Donatiſtis conficta, quæ ideò omittimus.

GESTA PURGATIONIS

FELICIS EPISCOPI APTUNGITANI,

Anno 314. *Sed quæ ibi narrantur, pertinent ad ea quæ geſta ſunt tempore perſecutionis, anno 303. & 304.*

Qui ordinavit Cæcilianum epiſcopum Carthaginenſem, habita Carthagini apud Ælianum Proconſulem Africæ, Voluſiano & Anniano Coſſ.

Edita à Papirio Maſſono necnon ad finem Optati & à Baluzio Miſcell. t. 2. p. 81. ex veteri mſ. olim Bibl. Thuanæ, nunc Colbertinæ.

MONITUM BALUZII
AD ACTA PURGATIONIS FELICIS EPISCOPI, &c.

UNICUM exemplar vetus iſtorum actorum habuimus ex bibliothecâ Thuanâ, illud ipſum nimirùm ex quo collationem Carthaginenſem & hæc geſta ſuperiore ſeculo deſinente edidit Papirius Maſſonus. Et ille quidem ea poſtpoſuerat actis purgationis Cæciliani, ordinem fidemque ejuſdem veteris exemplaris ſecutus. Sed & tempus repugnat, & auctoritas ſancti Auguſtini, qui cùm in eumdem errorem incidiſſet, docuit poſteà lib. II. *retractat. cap.* XXVII. *abſolutionem Felicis præcedere debere.* Abſolutionem, *inquit*, Felicis Aptungenſis ordinatoris Cæciliani non hoc ordine poſuimus quo poſteà nobis claruit Conſulibus diligenter inſpectis, ſed tanquàm poſt Cæcilianum fuerit abſolutus, cùm antè ſit factum. *Quo loco reſpicere eum ad hæc geſta Felicis & Cæciliani ſatis conſtat. Item idem Auguſtinus in Breviculo diei tertiæ cap.* XXIV. Inveniet poſteriùs ab Imperatore Conſtantino abſolutum eſſe Cæcilianum quàm Felicis cauſam ab Æliano Proconſule diſcuſſam atque purgatam. *Sed id tamen intelligendum eſt de ſecundà ac tertià Cæciliani abſolutione, non autem de primà, quà Cæcilianus abſolutus eſt in Concilio Romano, ut rectè notat Henricus Valeſius in Diſſertatione de ſchiſmate Donatiſtarum cap.* XI. *Nam ità docet nos ipſe Auguſtinus in epiſtolà* CLII. *nomine concilii Cirtenſis ſcripta ad Donatiſtas:* Nam & ordinem Conſulum & dierum qui expreſſus eſt ſi quis nunc diligenter advertat, inveniet primò Cæcilianum epiſcopali judicio fuiſſe purgatum. Deindè non multò pòſt Felicis Aptungenſis cauſa ab Æliano Proconſule examinata eſt, ubi eum conſtitit innocentem, in quâ cauſâ ad comitatum mitti juſſus eſt Ingentius. Et longè poſteà ipſe Imperator cauſam inter partes cognovit atque finivit. *Vide eumdem in libro de unico baptiſmo contra Petilianum cap.* XVI. *& in libro ad Donatiſtas poſt collationem cap.* XXXIII. *Rectè præterea obſervat idem Valeſius maximam partem horum geſtorum proconſularium temporis injurià periiſſe, priorem videlicèt, in quà acta municipalia & interrogationes ac profeſſiones Curatorum ac Stationarii continebantur. Hæc autem ab Imperatore Conſtantino ità fieri juſſa ſunt, ut omnis criminandi occaſio adimeretur Donatiſtis, qui de ſynodo Romanà ſive de Melchiadis Papæ judicio frequentiſſimè apud Conſtantinum conqueſti, affirmabant non omnem cauſam ab Epiſcopis illic auditam fuiſſe. Nam Melchiades ſilentio tranſmiſerat Felicem epiſcopum Aptungitanum & reliquos ordinatores Cæciliani: quos Donatiſtæ dicebant reos eſſe traditionis. Itaque Imperator volens, ut dixi, omnem criminandi anſam ipſis adimere, mandavit Vero, ut vocatur apud ſanctum Auguſtinum, ſeu potiùs Lucrino Verino agenti vi-*

cariam præfecturam per Africam ut de crimine traditionis, quod Felici objiciebatur, diligenter inquireret. Cùm verò ille jussionem Principis exequi cœpisset, incommodâ valetudine tentus, ut ad Probianum scribit Constantinus, necessariò posteà abstinuit à cognitione ejusdem negotii. Quare Ælianus Proconsul Africæ partibus ejus functus, id negotium ad examen suum atque jussionem credidit esse revocandum, *ut ait Constantinus. Ex quibus verbis colligitur Ælianum partes Vicarii non suscepisse mandato Principis, ut putavit Valesius, sed propriâ sponte, ob repentinum videlicèt Vicarii morbum. Quanquàm sententia viri clarissimi juvari posset ex libro primo Optati, ubi scriptum est Constantinum ad Ælianum Proconsulem scripsisse* ut remotis necessitatibus publicis de vitâ Felicis Autungitani publicè quæreretur, *& ex Augustini epistolâ* CLXII. *in quâ scriptum est Felicem Aptungitanum* ad ejusdem Principis jussionem *proconsularibus gestis fuisse purgatum. Verùm hæc verba sic accipienda sunt, ut quoniam Constantinus ad Verinum Vicarium scripserat de inquisitione criminum quæ Felici objiciebantur, & in morbo impeditus est sacræ jussioni parere, Ælianus Proconsul, qui partibus ejus functus, cognitionem & judicium istius causæ suscepit*, ad ejusdem Principis jussionem *fecisse dicatur, quia rem fecit quam Princeps jusserat, tamenetsi specialia ad eum rescripta non emanassent. Nam quomodò fieri potest ut sat citò post morbum Verini, quem evenisse postremis diebus mensis Januarii aut sub initium Februarii colligi non absurdè potest ex lege primâ codicis Theodos.* De curatoribus Kalendarii, *quomodò, inquam, fieri potest ut sat citò de hoc morbo admoneri potuerit Constantinus ut novum ejus rescriptum ex Galliâ ad Ælianum pervenire potuerit ante diem* XV. *Kalendas Martias? Itaque necesse est, ut dixi, verba Optati & Augustini benignè interpretari, ità nimirùm ut Ælianus de causâ Felicis cognoverit auctoritate rescripti dati ad Verinum Vicarium, cujus partibus pro necessitate temporis functus est. Ceterùm posteà Donatistæ id reprehenderunt in causâ Felicis, quòd Episcopus cùm esset, proconsulari judicio, non verò ecclesiastico, purgatus fuit: quam criminationem graviter refellit Augustinus in eâdem epistolâ. Iidem et vitio verterunt (ut docet Augustinus in Breviculo diei tertiæ cap.* XXIV.) *quòd absuerit cùm Ælianus de causâ ejus inquireret, & dixerunt eum præsentem debuisse purgari, ut legitur in collatione tertiâ Carthaginensi cap.* DLXXI. *Contrà Catholici cap.* DLXXIV. *reposuerunt* majoris esse innocentiæ documentum quòd absens purgatus est Felix.

Desunt plurima.

. . . .

. in municipio Autumnitanorum Gallienus Duumvir dixit: Quoniam præsens es, Cæciliane, audi litteras domini mei Ælii Paulini viri spectabilis agentis vicariam præfecturam, quid jubere sit dignatus secundùm epistolam ad nos datam, quæ declarare te compellit & scribam quem habuisti tunc temporis administrationis tuæ & tabularium. Sed quoniam tabularius ejus temporis vitâ functus est, & omnes actus administrationis tuæ secundùm fidem litterarum ejusdem mei domini tecum perferre debebis, & ad coloniam Carthaginensem cum scribâ tuo proficisci necesse est. Præsens est Curator, sub cujus præsentiam vos compellimus. Quid ad hoc respondes? Cæcilianus dixit: Mox ad me epistolam Ælii Paulini viri spectabilis agentis vicariam præfecturam pertulistis, statim ad scribam Miccium misi ut veniret & acta ipsius temporis confecta mihi obtulisset, & usque adhuc inquirit, quoniam non modicum tempus est ex quo duumviratum administravi, anni sunt undecim. Itaque cùm invenerit, parebo tanto præcepto. Gallienus Duumvir dixit: Tua interest jussioni parere. Vides enim jussionem esse sacram. Cæcilianus dixit: Devotus sum tanto præcepto. Item cùm paulò pòst scriba Miccius supervenisset, Fuscius Duumvir dixit: Audisti & tu, Micci, quòd & tu unà cùm Cæciliano necessarius es ire ad officium viri spectabilis Vicarii, instructionem ejus temporis ut vobiscum perferatis. Ad hæc quid dicis? Miccius respondit: Magistratus suppleto anno omnes actus suos domum suam tulit: si mei in cerâ possint inveniri inquiro. Et cùm quæreret, Quintus Sisenna Duumvir dixit: Quod cognovit officium respondit. Apronianus dixit: Si omnes actus suos tulerat magistratus, undè acta quæ tunc emissa erant, vel confecta tanto tempore? Et cùm diceret, Ælianus Proconsul dixit: Et mea interrogatio & singularum personarum responsio actis continetur. Agesilaus dixit: Sunt præterea & aliæ epistolæ huic rei necessariæ.

necessariæ. Interest ut legantur. Ælianus Proconsul dixit: Lege Cæciliano audiente, ut agnoscat an ipse dictaverit. Agesilaus recitavit. Volusiano & Anniano Consulibus, XIIII. Kalendas Septembris, in jure apud Aurelium Didymum Sperecium sacerdotem Jovis optimi maximi Duumvirum splendidæ coloniæ Carthaginensium Maximus dixit: Loquor nomine seniorum Christiani populi catholicæ legis. Apud maximos Imperatores causa agenda erit contra Cæcilianum & Felicem, qui principatum ejusdem legis omnia conantur invadere. Contra ipsos documenta criminum ejus conquiruntur. Nam cùm persecutio esset indicta Christianis, id est, ut sacrificarent, aut quascumque scripturas haberent, incendio traderent, Felix, qui tunc Episcopus fuit Autumnos, consensum adtulerat ut de manu Galatii scripturæ traderentur, ut igni concremari possent; & erat tunc temporis magistratus Alfius Cæcilianus, quem præsentem videre dignaris. Et quoniam ejus temporis officium incumbebat ut ex jussione proconsulari omnes sacrificarent, & si quas scripturas haberent, offerrent secundùm sacram legem. Quæso, secundus senex est *; & senem vides, & non potest ad comitatum sacrum pergere, apud acta deponat utrumne jam de pactione secundùm ab eodem habita litteras dederit, & utrùm ea quæ in litteris contulerit, vera sint; ut horum actus & fides in judicio sacro detegi possit. Adstanti Cæciliano Speretius Duumvir dixit: Audis quæ apud acta sint deposita? Alfius Cæcilianus dixit: Zama ieram propter lineas comparandas cum Saturnino. Et cùm venerimus illò, mittunt ad me in prætorio ipsi Christiani, ut dicerent: Sacrum præceptum ad te pervenit? Ego dixi: Non, sed vidi jam exempla. Et Zama & Furnis dirui basilicas & uri scripturas vidi. Itaque proferte si quas scripturas habetis, ut jussioni sacræ pareatur. Tunc mittunt in domum Episcopi Felicis, ut tollerent indè scripturas, ut exuri possent secundùm sacrum præceptum. Sic Galatius nobiscum perrexit ad locum ubi orationes celebrare consueti fuerant. Indè cathedram tulimus & epistolas salutatorias, & ostia omnia combusta sunt secundùm sacrum præceptum. Et cùm ad domum ejusdem Felicis Episcopi mitteremus, renuntiaverunt officiales publici illum absentem esse. Nam cùm posteriori tempore adveniret Ingentius scriba Augentii, cum quo ædilitatem administravi, dictavi epistolam eidem collegæ quam feci ad eundem Episcopum Felicem. Maximus dixit: Præsens est. Eadem epistola ei offeratur, ut eandem recognoscat. Respondit: Ipsa est. Maximus dixit: Quoniam recognovit epistolam suam, hanc lego; & oro plena actis inseratur. Et recitavit. *Cæcilianus parenti Felici salutem. Cùm Ingentius collegam meum Augentium amicum suum conveniret, & inquisisset anno duoviratûs mei an aliquæ scripturæ legis vestræ secundùm sacram legem adustæ sint. * quam Galatius unus ex lege vestrà publicè epistolas salutatorias de basilicà protulerit. Opto te benè valere.* Hoc signum, quod deprecatorium ad me miserant Christiani, & ipse cujus est prætorium, & dixisti: Tolle clavem, & quos inveneris in cathedrâ libros & super lapide codices; tolle illos. Sanè vide officiales ne tollant oleum & triticum. Et ego dixi tibi: Tu nescis quia ubi scripturæ inveniuntur, ipsa domus diruitur? Et dixisti: Quid ergò faciemus? Et dixi ego vobis: Tollat aliquis de vestris in areâ ubi orationes facitis, & illic ponantur. Et ego venio cum officialibus, & tollo. Et nos illò venimus, & omnia tulimus secundùm sacrum præceptum. Maximus dixit: Quoniam ejus epistolæ lectio apud acta recitata est, quam ipse agnovit se misisse, quæ dixit quæsumus actis hæreant. Speretius Duumvir dixit: Quæ dixisti scripta sunt. Agesilaus dixit: Ad præsente epistolam recognovit; residuam partem, quam nunc legit, falsam esse dicit. Cæcilianus dixit: Domine, usque ad hoc dictavi usquequò habet: *Opto te, parens carissime, benè valere.* Apronianus dixit: Semper sic falsum per terrorem, per scenam, per inreligiosam mentem actum est ab his qui catholicæ Ecclesiæ consentire noluerunt. Nam Paulino hîc administrante vices Præfectorum, subornatus est quidam privatus homo, qui modum cursoris haberet, qui ad catholicæ unitatem veniret, atque eos induceret & terreret. Detecta igitur factio est. Nam componebatur Felici religiosissimo Episcopo per mendacium ut videretur scripturas prodidisse & exussisse. Ingentius quidem, cùm hoc totum, quidquid agebat, obesset sanctitati & religioni Cæciliani, subornatus est ut veniret cum litteris veluti Felicis Episcopi

* In mss. secundùm senis est,

ad Cæcilianum Duumvirum, & ei confingeret à Felice se esse mandatum. Dicat ipsa verba quibus hoc est confictum. Ælianus Proconsul dixit: Dic. Apronianus dixit: Dic, inquit, Cæciliano amico » meo quòd codices accepi pretiosos deificos XI. quiáque me nunc convenit ut » illos restituam, dic quòd anno magistratûs tui eos exusseris, ne reddam illos. Quâ de re igitur de Ingentio quærendum est, quatenùs hæc machinata sint ac fabricata, & quatenùs voluerit circumscribere magistrum * ad mendacium, ut Felicem aspergeret infamiâ, dicat à quo missus sit verumtamen machinationem istam in conscientiam Felicis, quò Cæciliani pudori & initio derogaret. Est enim quidam qui per Mauritaniam & Numidiam legatus missus sit ex diversâ parte. Et adstante Ingentio, Ælianus Proconsul dixit: Cujus præcepto ea suscepisti agenda quæ tibi objiciuntur? Ingentius dixit: Ubi? Ælianus Proconsul dixit: Quoniam fingis te non intelligere quod interrogaris, dicam apertiùs. Quis te ad magistratum Cæcilianum misit? Ingentius dixit: Nemo me misit. Ælianus Proconsul dixit: Quomodò ergò venisti ad magistratum Cæcilianum? Ingentius dixit: Cùm venissemus, & ageretur causa Mauri ab Uticâ Episcopi, qui episcopatum sibi redemit, ad urbem ascendit Autumnitanus Episcopus Felix ut tractaret, & dixit: Nemo communicet, quia falsum admisit. Et dixi illi ego è contrà: Nec tibi, nec illi qui traditor es. Dolui enim causam Mauri hospitis mei, quia communicaveram cum illo in peregrè, quia evasi persecutionem. Exindè ibi in patriâ ipsius Felicis, duxi mecum tres seniores, ut viderent an verum tradidisset, an non. Apronianus dixit: Non ità venit ad Cæcilianum quærere de Cæciliano. Ælianus Proconsul Cæciliano dixit: Quomodò ad te venit Ingentius? Cæcilianus respondit: Domi ad me venit: prandebam cum operariis: venit illuc: stetit in januâ. Cæcilianus ubi est, dixit? Respondi: Hîc. Ego dico ei: Quid est? Omnia rectè? Omnia, dicit. Respondi illi: Si non fastidis prandere, veni, prande. Dicit mihi: Revertor huc. Venit illuc solus. Dicere mihi cœpit ecce sic mihi curare & inquirere an adusta fuerit scriptura anno duoviratûs mei. Dico illi ego: Molestus es mihi, tu homo immissus es: laxa hinc te à me. Et sprevi illum à me. Et venit illò iteratò cum collegâ meo, cum quo fui Ædilis. Aït mihi collega meus: Felix noster Episcopus misit hunc hominem ut facias illi litteras quia accepit codices pretiosos, & noluit revocare illos. Scribas illo * quòd anno duoviratûs tui combusti sunt. Et dixi ego: Hæc est fides Christianorum? Ingentius dixit: Domine, veniat & Augentius. Et ego honorificus sum, & honor meus pereat, & hujus latera habemus. Ælianus Proconsul Ingentio dixit: Revinceris alio titulo. Ælianus Proconsul dixit ad officium: Apta illum. Cúmque aptaretur, Ælianus Proconsul dixit: Suspendatur. Cúmque suspenderetur, Ælianus Proconsul Cæciliano dixit: Quomodò ad te Ingentius venit? Respondit: Misit huc me Felix, dixit, noster, ut scribas illo, quia est unus perditus, nescio qui, habens penes me codices pretiosissimos, & nolo illos restituere. Itaque fac litteras quia adusti sunt, ne revocem illos. Et ego dixi: Christiani fides hæc est? Et cœpi illum corripere. Et aït collega meus: Scribe illo Felici nostro. Et sic ego epistolam dictavi, quæ paret usquequò dictavi. Ælianus Proconsul dixit: Audi sine metu recitationem epistolæ tuæ. Recognosce quousque dictaveris. Agesilaus recitavit. *Opto te, parens carissime, multos annos benè valere.* Ælianus Proconsul Cæciliano dixit: Hucusque dictasti? Respondit: Hucusque: reliquum falsum est. Agesilaus recitavit. Hoc signo quod de prætorium ad » me misisti nisi ego & tu & cujus est præto- « rium, & dixit: Tolle clavem, & quos in- « venies in cathedrâ libros & super lapide « codices, tolle illos. Sanè vide officiales « ne tollant oleum & triticum. Et ego di- « xi: Tu nescis quia ubi scripturæ inve- « niuntur, & ipsa domus diruitur? Et dixi- » sti: Quid ergò faciemus? Et dixi ego « vobis: Tollat aliquis de vobis in areis, « ubi orationes facitis, & illic ponantur. « Et ego venio cum officialibus, & tollo. « Et nos illò venimus, & omnia tulimus « secundùm placitum, & adussimus secun- « dùm sacrum præceptum. Maximus dixit: » Quoniam ejus epistolæ tenor etiam apud acta recitatus est, quam ipse agnovisse ac misisse dixit, quæsumus hoc actis tuis hæreat. Speretius dixit: Quæ dixistis scripta sunt. Cæcilianus respondit: Cillo * est falsum, quousque est epistola mea, quousque dixi: *Benè vale, parens cariſſi-*

* f. magistratum.

* f. illi.

* f. ex illo.

me. Ælianus Proconsul dixit: Quem dicis addidisse ad epistolam? Cæcilianus dixit: Ingentium. Ælianus Proconsul dixit: Professio tua actis hæret. Ælianus Proconsul Ingentio dixit: Torqueris, ne mentiaris. Ingentius dixit: Erravi, huic epistolæ ego addidi, dolens causâ Mauri hospitis. Ælianus Proconsul dixit: Constantinus Maximus semper Augustus & Licinius Cæsares ità pietatem Christianis exhibere dignantur ut disciplinam corrumpi nolint, sed potiùs observari religionem istam & coli velint. Noli itaque tibi blandiri quòd mihi dicas Decurionem te esse, ac propterea non possis torqueri. Torqueris, ne mentiaris, quod alienum Christianis esse videtur. Et ideò dic simpliciter, ne torquearis. Ingentius dixit: Jam confessus sum sine tormento. Apronianus dixit: Dignare de eo quærere quâ auctoritate, quo dolo, qua insaniâ circuierit Mauritanias omnes, Numidias etiam, quâ ratione seditionem commoverit catholicæ Ecclesiæ. Ælianus Proconsul dixit: Ad Numidias fuisti? Respondit: Non, Domine, sit qui probet. Ælianus Proconsul dixit: Nec in Mauritaniâ? Respondit: Negotiari illò fui. Apronianus dixit: Et in hoc mentitur, Domine, (nam ad Mauritaniæ situm nonnisi per Numidias pergitur) quatenùs dicit se in Mauritaniâ fuisse, non fuisse in Numidiâ. Ælianus Proconsul Ingentio dixit: Cujus conditionis es? Ingentius respondit: Decurio sum Ziquensium. Ælianus Proconsul ad officium dixit: Submitte illum. Quo submisso, Ælianus Proconsul Cæciliano dixit: Falsa dicis quæ dixisti. Cæcilianus respondit: Non, Domine. Is qui scripsit epistolam, jube veniat. Amicus ipsius est. Ipse dicet quousque dictavi epistolam. Ælianus Proconsul dixit: Quis est ille quem venire desideras? Cæcilianus dixit: Augentium, cum quo fui Ædilis. Non possum probare nisi per ipsum Augentium, qui scripsit epistolam, quo usque dictavi illi. Ipse dicere potest. Ælianus Proconsul dixit: Constat ergò falsam esse epistolam? Cæcilianus respondit: Constat; Domine, non mentior in sanguine meo. Ælianus Proconsul dixit: Cùm duumviratum egeris in patriâ tuâ, oportet fidem verbis tuis habere. Apronianus dixit: Nec novum est illis hoc facere. Ceterùm & actis addiderunt quod voluerunt. Jam artificium est illis. Ælianus Proconsul dixit: Ex professione Cæciliani, qui acta falsata esse dicit atque epistolæ plurima addita, manifestum est quâ voluntate hæc gesserit Ingentius. Et ideò recipiatur in carcerem. Est enim arctiori interrogationi necessarius. Felicem autem religiosum Episcopum liberum esse ab exustione instrumentorum deificorum manifestum est, cùm nemo in eum aliquid probare potuerit quòd religiosissimas scripturas tradiderit vel exusserit. Omnium enim interrogatio suprascripta manifestata est, nullas scripturas deificas vel inventas, vel corruptas, vel incensas fuisse. Hoc actis continetur, quòd Felix Episcopus religiosus illis temporibus neque præsens fuerit, neque conscientiam accommodaverit, neque tale aliquid fieri jusserit. Agesilaus dixit: De his qui ad potestatem vestram instruendam venerunt quid jubet potestas tua? Ælianus Proconsul dixit: Revertantur ad sedes suas.

Explicit gesta purgationis Felicis Episcopi Autumnitani ordinatoris Cæciliani Carthaginis.

NOTÆ BALUZII AD ACTA PURGATIONIS FELICIS, &c.

AUTUMNITANORUM. Id est, Aptungitanorum, sive Aptungensium, ut apud sanctum Augustinum frequenter. Sed in veteri codice & hîc & infrà Autumnitani vocantur qui alibi Aptungitani. Immò viri clarissimi qui novissimam epistolarum sancti Augustini editionem curarunt, adnotant ad epistolam XLIII. (quæ est CLXII. in antiquis editionibus) pro eo quod illic legitur *Felicis Aptungitani*, editiones Amerbachii & Erasmi & decem manuscriptos codices habere *Autumnitani*. Aptungis porrò fuit municipium provinciæ proconsularis, ut manifestum est ex loco Augustini in Breviculo diei tertiæ cap. XVI. ubi aït hanc esse catholicæ Ecclesiæ consuetudinem ut non Numidiæ, sed propinquiores Episcopi Episcopum Ecclesiæ Carthaginis ordinent.

ÆLII PAULINI. Nulla dubitatio est quin hic locus sit egregiè mendosus. Nam eo tempore quo hæc gesta sunt, Ælius Paulinus non erat Vicarius Africæ, ut planum est, vel ex epistolâ Constantini ad Probianum. Sanè Paulinus eâ dignitate ornatus multò antè fuerat, nimirùm anno Christi CCCIII. cùm persecutio fervebat in Africâ, cùm Alfius Cæcilianus esset Duumvir Aptungitanorum, ut scribitur infrà pag. 85. in iisdem gestis. Verùm porrò fuisse Vicarium Africæ ineunte anno CCCXIV. Volu-

ſiano & Anniano Conſulibus, quâ tempeſtate hæc geſta ſunt, colligitur ex eâdem epiſtolâ Conſtantini. Nam ex libro ſancti Auguſtini contra Donatiſtas poſt collationem cap. XXXIII. diſcimus cognitionem de cauſâ Felicis cœptam eſſe XV. Kalendas Martias. Immò vicariam præfecturam obtinuiſſe in ipſis anni initiis probare videtur lex prima Codicis Theodoſiani *De Curatoribus Kalendarii*, quæ III. Kal. Februarii ab eo propoſita eſt ſub conſulatu eorumdem Voluſiani & Anniani. Omninò enim ſentio cum viris doctiſſimis Franciſco Jureto & Jacobo Gothofredo Vicarium illum Africæ, de cujus morbo agit Conſtantinus in epiſtolâ ad Probianum Verinum fuiſſe; ut propterea emendandum ſit nomen ejus in eâdem epiſtolâ, ubi librariorum vitio vocatur Verus. Mirum enim videri non debet hîc mutatum eſſe in Verum, qui apud Auguſtinum in libro ad Donatiſtas poſt collationem cap. XXXIII. degeneravit in Valerium & Valerianum, ut dicemus infrà. Itaque pro nomine Ælii Paulini, quod in hæc geſta irrepſit, ſubſtituendum eſt nomen ejuſdem Verini, qui aliquot etiam pòſt annis vicariam præfecturam Africæ geſſiſſe reperitur apud ſanctum Auguſtinum in Breviculo diei tertiæ cap. XXII. *Addiderunt etiam illi ſuæ falſitati convincendæ magnum aliud firmamentum, recitantes ipſius Conſtantini litteras ſcribentis ad Verinum Vicarium ut libero eos dimittat arbitrio, ſe juſſiſſe inſinuans ut de exilio remearent.* Idem in epiſtolâ CLII. nomine Cirtenſis concilii ſcriptâ ad Donatiſtas: *Tertiò protulerunt litteras ejuſdem Conſtantini ad Verinum Vicarium datas, ubi eos graviter deteſtatur, ac propterea dicit de exilio relaxandos & furori ſuo dimittendos, quia jam Deus cœperat in illos vindicare.* Sumpſit autem iſta ſanctus Auguſtinus ex actis collationis tertiæ Carthaginenſis cap. DXLVIII. ubi ità habetur in editionibus Maſſoni, Pithœi, & Binii: *Ubi recitatur epiſtola Conſtantini ad Vicarium Vicarium deſtinata, quâ libertatem agendi tribuit Donatiſtis.* Vidit Juretus mendum hîc eſſe, & in Miſcellaneis ad Symmachum pag. 312. rectè conjecit legi debere *ad Verinum Vicarium*: quam emendationem amplexus eſt Henricus Valeſius in Diſſertatione de ſchiſmate Donatiſtarum cap. XVII. Sanè in antiquiſſimo exemplari ex quo geſta Collationis illius edidit Maſſonus, disertè ſcriptum eſt *ad Vicarium Verinum*. Non viderant Auguſtinum, neque hæc Miſcellanea Jureti, neque demùm vetus exemplar ii qui editioni operum Optati Epiſcopi Milevitani præfuerunt anno MDCXXXI. poſt mortem illuſtriſſimi Epiſcopi Aurelianenſis Gabrielis Albaſpinæi. Nam ſi vidiſſent, haud dubiè abſtinuiſſent à periculoſâ illâ nimiùmque temerariâ emendatione quam huic loco adhibuerunt. Cùm enim putarent vocem *Vicarium* bis hîc poſitam eſſe ſuperfluè vitio librariorum, ſemel tantùm poſuerunt contra fidem actorum & veteris libri, tùm etiam repugnante ſancto Auguſtino. Qui error retentus eſt à nupero editore operum Optati & in noviſſimâ conciliorum editione Pariſienſi. Magis miror de eâ quæ prodiit anno MDCXLIV. ex typographiâ regiâ, quam cùm fama ſit procuratam à viris eruditiſſimis, & quidem in hac civitate Pariſienſi, ubi facilè conſuli poterat vetus codex in loco difficili & obſcuro, rejecta ab illis eſt lectio quæ in prioribus editionibus extabat, & retenta temeritas editoris operum Optati. His ità conſtitutis; cùm certum ſit epiſtolam Conſtantini, quæ refertur in indiculo collationis tertiæ, eam eſſe quam Auguſtinus in capite XXXIII. libri ad Donatiſtas aït à Conſtantino ſcriptam eſſe ad Vicarium Valerium (ſive Valerianum, ut habet codex vetus bibliothecæ Colbertinæ) Criſpo & Conſtantino iterùm Conſulibus, certum quoque eſt mendum hîc eſſe apud Auguſtinum, & pro Valerio reponendum eſſe Verinum. Rursùm cùm hinc conſtet Verinum fuiſſe Vicarium Africæ ſub conſulatu eorumdem Cæſarum, qui in annum Chriſti CCCXXI. incidit, & ex variis conſtitutionibus codice Theodoſiano comprehenſis colligatur eum annis quoque CCCXVIII. & CCCXIX. eamdem vicariam præfecturam adminiſtraſſe, patet eum non-ſolùm convaluiſſe ex morbo quo detinebatur tempore abſolutionis Felicis, ſed etiam continuatam ei fuiſſe poteſtatem. Sed tamen negotium hîc mihi faceſſit idem Auguſtinus, qui in eodem capite XXXIII. libri ad Donatiſtas aït Conſtantinum ad Eumalium Vicarium ſcripſiſſe de purgatione Cæciliani Sabino & Ruffino Conſſ. IV. Idûs Novembris, id eſt, anno Chriſti CCCXVI. exeunte; cujus epiſtolæ fragmentum idem Auguſtinus deſcribit in libro tertio contra Creſconium cap. LXXI. eamdemque in collatione tertiâ Carthaginenſi lectam fuiſſe docet in Breviculo diei tertiæ cap. XIX. ubi ejus ſenſum refert. Et antea quidem, id eſt, anno ſuperiore, Domitium Celſum Africæ Vicarium fuiſſe docet inſcriptio legis unicæ Cod. Theodoſ. *De his qui filios involant alienos*, data Kalendis Auguſtis Conſtantino Aug. IV. & Licinio IV. Conſulibus. Quare oportet temporum aliquantiſper fuiſſe Verinum, ut ſpatium detur Celſo & Eumalio, & dein Africæ redditum; ſicut poſt Ælianum reperimus in codice Theodoſiano Catullinum Africæ Proconſulem fuiſſe per annos Chriſti CCCXV. CCCXVII. CCCXIX. & hoc ultimo anno Proculum quoque eâ dignitate ornatum, ac poſteà Ælianum eam recepiſſe anno CCCXX. annoque CCCXXIV. Hilarianum proconſulare hoc imperium habuiſſe, & rursùm Ælianum proconſulatu Africæ fulgentem anno Chriſti CCCXXVI.

CUM SCRIBA TUO. In veteri codice legitur, *cum ſcriptâ tuâ*. Maſſonus emendavit, omninò rectè. Quod ſequentia oſtendunt.

UT VENIRET ET ACTA. In vetuſto exemplari & in editione Maſſoni legitur, *venit ut acta*. Nos emendavimus. Certa autem eſt emendatio.

INQUIRIT, QUONIAM. In veteri libro & in editione Maſſoni, *inquirit, & quoniam*. Particulam *&*, quæ ſenſum dividebat ac turbabat, nos ſuſtulimus.

ANNI SUNT UNDECIM. Ergò Cæcilianus duumviratum geſſerat in municipio Aptungitanorum anno Chriſti CCCIII. eo nimirùm quo edictum de diruendis baſilicis & comburendis ſacris ſcripturis propoſitum eſt in Africâ,

ut

ut docent etiam sequentia.

SUPPLETO ANNO. Id est, expleto, finito.

SI MEI IN CERA. Hæc emendatio nostra est, quam puto placituram viris doctis. Nam anteà nullo sensu legebatur in veteri codice: *sed in ei in cerâ possit.* Massonus vocem *sed* mutaverat in *si.* Sensus autem istius loci ità mihi videtur posse constitui. Magistratus codices publicos domum suam tulit post expletum annum suæ potestatis, atque adeò illi non sunt apud me. Habeo tantùm ceratas tabulas in quibus primò perscripta sunt acta; & inquiro utrùm actus quos Proconsul petit, in eis inveniantur. Nam *plerumque*, ut Priscianus aït in libro primo grammaticæ, *in ceratis tabulis antiqui scribere solebant, & posteà delere.* Hoc erat officium notariorum & scribarum, qui ea tabulis ceratis excipiebant quæ dictabantur. Hieronymus epist. CXL. ad Principiam: *Stylus scribit in cerâ, calamus vel in chartà vel in membranis, aut in quâcumque materiâ quæ apta est ad scribendum. Mea autem lingua in similitudinem scribæ velocis, quem notarium possumus intelligere, quodam signorum compendio breviatum evangelii strictumque sermonem exaravit in tabulis cordis carnalibus.* Sexta synodus act. XII. *Misit nos sanctissimus Patriarcha noster ad sanctissimum Patriarcham Constantinopoleos, deferentes ad relegendum in notis.* Hinc apud Possidium in vitâ sancti Augustini cap. VI. *Apertis notariorum tabulis disputatio cœpta.* Porrò ceratis tabulis utebantur notarii propter facilitatem delendi, ut docet Priscianus. Hieronymus epist. XLIV. ad Chrysogonum: *Ità nostræ es necessitudinis penitùs oblitus ut illam epistolam, quam in corde Christianorum scriptam Apostolus refert, non parvâ liturâ sed imis, ut aiunt, ceris eraseris.*

ÆLIANUS PROC. Cujus crebra mentio apud Augustinum & in collatione tertiâ Carthaginensi; tum etiam in codice Theodosiano, ut suprà vidimus. Itaque cùm eum constet eâdem prorsùs tempestate Proconsulis dignitatem habuisse in Africâ quo Volusianus & Annianus gesserunt consulatum, sub quibus habitum est concilium Arelatense in causâ Donatistarum, facilè adducor ut credam veram esse eorum sententiam qui suspicantur ad eum scriptam esse epistolam Constantini de Episcopis Africanis Arelatem mittendis intra diem Kalendarum Augustarum, ac pro Ælafio, cui inscribitur in veteri codice Thuano & in editionibus vulgatis, reponendum esse Ælianum. Cur autem ad Proconsulem potiùs quàm ad Vicarium scripta sit, non alia esse ratio potest quàm quia eo tempore Vicarius incommodâ valetudine detinebatur, ut docet Constantinus Aug. in epistolâ ad Probianum Æliani successorem. Undè patet corrigendum esse lemma istius epistolæ in tomis conciliorum, ubi dicitur scripta ad Vicarium Africæ. Non est mirum autem Æliani nomen mutatum esse in Ælafium in codice depravatissimo, id est, Thuano, ex quo unico prodiêre omnes usque ad hunc diem istius epistolæ editiones.

VOLUSIANO. Hîc locus vacuus relictus erat in veteri exemplari & in editione Massoni. Nos Volusiani nomen addidimus ex fastis & codice Theodosiano, præcipuè verò ex Augustino, qui in libro ad Donatistas post collationem cap. XXXIII. de hac ipsâ re agens aït: *Ælianus Proconsul causam Felicis audivit Volusiano & Anniano Conss.* XV. *Kalendas Martias.* Contigit ergò ista Felicis purgatio anno Christi CCCXIV.

XIIII. KAL. Ità vetus exemplar, cùm Massonus ediderit XIII. Sed pro eo quòd istic legitur gesta hæc esse XIIII. Kal. Septembris, apud Augustinum, ut paulò antè vidimus, hæc inquisitio refertur ad XV. Kal. Martias; atque hinc emendanda esse aït Baronius acta purgationis Felicis, quæ alioqui depravata atque mendosa satis esse pronuntiat. Sed hîc Baronium reprehendit Valesius in dissertatione de schismate Donatistarum cap. XI. eo inter cetera argumento quòd intra unius diei spatium tot gestorum documenta perlegi, tot personæ interrogari non potuerint: ac propterea necesse esse aït ut in plures dies protracta sit tantæ causæ cognitio. Itaque contendit ab Æliano inchoatam XV. Kalendas Martias, sed propter necessitates publicas & provinciæ negotia intermissam, & finitam demùm XIII. Kalendas Septembris, id est, sexto mense post initium gestorum. Equidem ut facilè concesserim hanc quæstionem pluribus diebus agitatam fuisse, ità gravatè admodùm crederem tanto tempore sub judice pependisse cognitionem quam Augustinus in epistolâ CLXII. vocat diligentissimum examen & diligentem ac terribilem inquisitionem; præsertim cùm Optatus in libro primo doceat Constantinum Imp. scripsisse in Africam *ut remotis necessitatibus publicis de vitâ Felicis Autumnitani publicè quæreretur.* Et cùm necesse sit existimare mendum esse in libro Augustini ad Donatistas aut in hoc loco gestorum, & quæ ab Augustino referuntur extra mendum esse hinc constet quòd cognitionem de causâ Felicis ab Æliano susceptam esse aït quarto fermè mense post judicium Melchiadis, quod initio mensis Octobris proximè præteriti factum fuerat, non video quo modo repudiari possit Baronii sententia, qui hunc locum gestorum pronuntiavit emendandum esse ex libro Augustini ad Donatistas.

DUUMVIRUM SPLENDIDÆ. In veteri libro & in editione Massoni legitur: *Duoviru recitavit. Splendidæ.* Nos sustulimus vocem *recitavit*, quæ omninò superflua hîc erat, & sensum turbabat.

APUD MAX. IMPERATORES. Constantinum & Licinium, qui tum temporis remp. administrabant.

CÙM PERSECUTIO ESSET INDICTA. Anno Christi CCCIII. ut toties diximus suprà. Hinc ortum vocabulum traditorum in Africâ.

JUSSIONE PROCONSULARI. Id est, Anulini, quem fuisse tum Proconsulem Africæ produnt acta martyrum qui tum apud Africam exagitati sunt pro nomine Christi.

SECUNDUM SENS EST. Ità vetus exemplar. Massonus edidit, *Secundus senex est*, nullo sensu. Hîc enim non agitur de Secundo, sed de Alfio Cæciliano Exduumviro Aptungitanorum.

EPISTOLAS SALUTATORIAS. Infrà: *Epiſtolas ſalutatorias de baſilicâ protuleris.* Difficile eſt explanare quid hîc intelligatur per epiſtolas ſalutatorias. Neque enim mihi hactenùs probatur quod quidam ex hoc loco colligunt epiſtolas ſalutatorias eas eſſe quibus quis alicui ſalutem impertit. Manifeſtum quippe eſt hîc agi de codice quodam venerando, quem Alfius Cæcilianus duumvir ex baſilicâ Aptungitanâ ſuſtulit, haud dubiè ut ureret. Nam poſt cathedram epiſcopalem & epiſtolas ſalutatorias ſublatas, etiam *oſtia omnia combuſta ſunt ſecundùm ſacrum præceptum.*

INGENTIUS SCRIBA. Qui poſteà Decurio fuit civitatis Ziquenſium, & tunc convictus eſt falſaſſe & interpolaſſe epiſtolam quam Alfius Cæcilianus ſcripſerat ad Felicem Epiſcopum Aptungitanum. Auguſtinus epiſt. CLII. nomine concilii Cirtenſis ſcripta ad Donatiſtas: *Ingentius confeſſus fuerat in cognitione Æliani Proconſulis falſum ſe feciſſe adversùs Felicem Cæciliani ordinatorem.* Idem in libro ad Donatiſtas poſt collationem cap. XXXII. *Ingentius, qui eidem judicio contra Felicem falſum ſe feciße confeſſus eſt.* Vide epiſtolam Conſtantini ad Probianum, cujus mentio in his Auguſtini locis.

COLLEGAM MEUM. Anteà legebatur *collega meus*, non ſolùm in editionibus, ſed etiam in antiquo exemplari manuſcripto. Verùm cùm hæc verba referri debeant ad Augentium, qui fuit collega Alfii Cæciliani, neceſſaria viſa eſt emendatio quam nos huic loco adhibuimus.

HOC SIGNUM. Hic locus refertur etiam infrà pag. 87. ſed multùm diverſus.

PAULINO ADM. VICES PRÆF. Anno Chriſti CCCIII. cùm cœpta perſecutio eſt in Africâ, ut ſuprà diximus.

MODUM CURSORIS. Codex vetus & editio Maſſoni habent *modicum*, manifeſto errore. Modum curſoris dixit, id eſt, formam, ſpeciem. Vox eſt Latina.

SCRIBAS ILLO. Id eſt, illi. Sic plerique veteres, qui etiam *alio* frequenter ſcribebant pro *alii*. Sic apud Commodianum lib. I. cap. XIX. *perituro creditis uno*, & cap. XXXIII. *Uno crede Deo.*

HUJUS LATERA. Retinui ſcripturam veteris exemplaris. Editio Maſſoni habet *ejus litteras*, quod fortaſſis rectius eſt.

SUSPENDATUR. Conſtantinus in epiſtolâ ad Probianum: *Eumdem ipſum Ingentium ſuſpenſum actis, quæ ſuberant, pervidimus.* Optatus libro primo: *Ingentius ſcriba publicus pependit ſub metu imminentium tormentorum.*

CONSTANTINUS. Locus hîc vacuus erat relictus in veteri codice & in editione Maſſoni. Dubium autem non eſt quin Conſtantini nomen ſcribi debuerit.

DECURIONEM. In veteri codice & in editione Maſſoni legitur, *Dei cultorem.* Et quamvis hæc lectio tolerari poſſi: propter ea quæ antecedunt, maluimus tamen amplecti conjecturam Baronii, quia in epiſtolâ Conſtantini ad Probianum videbamus Conſtantinum ex actis iſtis collegiſſe Ingentium *ideò minimè tortum quòd ſe Decurionem Ziquenſium civitatis aſſeveraverit.* Nam Decurionum hoc erat privilegium quòd torqueri non poterant, ut diximus ad Lactantium.

EX PROFESSIONE. Hæc & quæ ſequuntur uſque ad finem ſententiæ, extant etiam apud Auguſtinum lib. III. adversùs Creſconium cap. LXX.

FELICEM AUTEM. Hanc partem ſententiæ deſcripſit Optatus in libro primo, & addit: *Undè pulſa atque exterſa infamia, cum ingenti laude illo judicio receſſit.*

GESTA APUD ZENOPHILUM,

Confecta anno 320. Sed quæ continent ea quæ gesta sunt anno 303. & 304.

QUIBUS SILVANUM

A QUO MAJORINUS EST ORDINATUS

TRADITOREM FUISSE CONSTAT.

Edita ab iisdem ex eodem ms. De iis vide etiam August. l. 3. contra Cresc. c. 29. n. 33. p. 451. t. 9.

MONITUM BALUZII

AD ACTA PURGATIONIS CÆCILIANI.

ACTORUM istorum vetus exemplar, ex quo edita sunt à Massono, extat in bibliothecâ Thuanâ, sed depravatissimum & contaminatissimum, ut ante me observavit illustrissimus Cardinalis Baronius. Meminit autem illorum Optatus Milevitanus in libro primo, ubi etiam admonet se ea subjunxisse operi suo: Harum namque plenitudinem rerum, *inquit*, in novissimâ parte istorum libellorum ad implendam fidem adjunximus. *Certè in veteri libro verba quæ sequuntur scripta sunt post collectionem istorum & aliorum quorumdam actorum.* Expliciunt sancti Optati Episcopi libri numero VII. vel gesta purgationis Cæciliani Episcopi & Felicis ordinatoris ejusdem. *Meminit eorumdem Augustinus epist.* CLXII. *ubi adnotat ea lecta non fuisse in collatione Carthaginensi, quia tempus non fuit. Vide etiam epistolam* CLXV. *& lib.* III. *contra Cresconium cap.* XXIX. *ubi fragmenta quædam istorum actorum describuntur.*

INCIPIUNT GESTA UBI constat traditorem Silvanum, qui cum cæteris ordinavit Majorinum, cui Donatus successit.

CONSTANTINO Maximo Augusto & Constantino juniore nobilissimo Cæsare Conss. Idibus Decembribus, Sexto Thamugadiensi inducto, & applicito Victore Grammatico, adsistente etiam Nundinario Diacono, Zenophilus vir clarissimus Consularis dixit: Quis vocaris? Respondit: Victor. Zenophilus V. C. Consularis dixit: Cujus conditionis es? Victor dixit: Professor sum Romanarum litterarum, Grammaticus Latinus. Zenophilus V. C. Consularis dixit: Cujus dignitatis es? Victor dixit: Patre Decurione Constantiniensium *, avo milite, in comitatu militaverat. Nam origo nostra de sanguine Mauro descendit. Zenophilus V. C. Consularis dixit: Memor fidei & honestatis tuæ simpliciter designa quæ causa fuerit dissensionis inter Christianos. Victor dixit: Ego dissensionis originem nescio: unus sum de populo Christianorum. Siquidem cùm essem apud Carthaginem, Secundus Episcopus cùm Carthaginem tandem aliquandò venisset, dicuntur invenisse Cæcilianum Episcopum, nescio quibus non rectè constitutum: illi contrà alium instituerunt. Indè illic apud Carthaginem cœpta dissensio est; & indè originem scire dissensionis plenè non possum, quoniam semper civitas nostra unam Ecclesiam habet, & si habuit dissensionem, nescimus omninò. Zenophilus V. C. Consularis dixit: Silvano communicas. Victor respondit: Ipsi. Zenophilus V. C. Consularis dixit: Cur ergò intermisso eo cujus innocentia purgata est? Et adjecit: Adseveratur præterea te aliud certissimè scire, quòd Sil-

* id est, Cirtensium.

vanus traditor ſit: de eo confitere. Victor reſpondit: Hoc neſcio. Zenophilus V. C. Conſulatis Nundinario Diacono dixit: Negat ſe Victor ſcire quòd Silvanus traditor ſit. Nundinarius Diaconus dixit: Scit ipſenum tradidit codices. Victor reſpondit: Fugeram hanc tempeſtatem; &, ſi mentior, peream. Cùm incurſum pateremur repentinæ perſecutionis, fugivimus in montem Bellonæ. Ego ſedebam cum Marte Diacono; & Victor Preſbyter, cùm ab eodem Marte quærerentur omnes codices, negavit ſe habere. Tunc Victor dedit nomina omnium lectorum. Ventum eſt ad domum meam. Cùm abſens eſſem, aſcenſum eſt à magiſtratibus, & ſublati ſunt codices mei. Cùm ego veniſſem, inveni codices ſublatos. Nundinarius Diaconus dixit: Tu ergò reſpondiſti apud acta, quoniam dediſti codices. Quare negantur hæc quæ prodi poſſunt? Zenophilus V. C. Conſularis Victori dixit: Simpliciter confitere, ne ſtrictiùs interrogeris. Nundinarius Diaconus dixit: Legantur acta. Zenophilus V. C. Conſularis dixit: Legantur. Et dedit Nundinarius, & exceptor
» recitavit. Diocletiano VIII. & Maximia-
» no VII. Conſulib. XIV. Kalendas Junias,
» ex actis Munatii Felicis flaminis perpe-
» tui Curatoris coloniæ Cirtenſium. Cùm
» ventum eſſet ad domum in quâ Chriſtia-
» ni conveniebant, Felix flamen perpe-
» tuus Curator Paulo Epiſcopo dixit: Pro-
» ferte ſcripturas legis, & ſi quid aliud hîc
» habetis, ut præcepto & juſſioni parere
» poſſitis. Paulus Epiſcopus dixit: Scriptu-
» ras lectores habent, ſed nos quod hîc
» habemus, damus. Felix flamen perpe-
» tuus Curator Paulo Epiſcopo dixit: Oſ-
» tende lectores, aut mitte ad illos. Paulus
» Epiſcopus dixit: Omnes cognoſcitis. Fe-
» lix flamen perpetuus Curator reipublicæ
» dixit: Non eos novimus. Paulus Epiſ-
» copus dixit: Novit eos officium publi-
» cum, id eſt, Edeſius & Junius excepto-
» res. Felix flamen perpetuus Curator rei-
» publicæ dixit: Manente ratione de lecto-
» ribus, quos demonſtrabit officium, vos
» quod hîc habetis date. Sedente Paulo
» Epiſcopo, Montano, & Victore, Deuſa-
» telio, & Memorio Preſbyteris, adſtante
» Marte cum Helio & Marte Diaconis,
» Marcuclio, Catullino, Silvano, & Ca-
» roſo Subdiaconis, Januario, Meraclo,
» Fructuoſo, Miggine, Saturnino, Victo-
» re Samſurico, & ceteris foſſoribus, con-
traſcribente Victore Aufidii, in brevi «
ſic: Calices duo aurei, item calices ſex «
argentei, urceola ſex argentea, cucu- «
mellum argenteum, lucernæ argenteæ ſep- «
tem, cereoſala duo, candelæ breves æneæ «
cum lucernis ſuis ſeptem, item lucernæ «
æneæ undecim cum catenis ſuis, tunicæ «
muliebres LXXXII. mafortea XXXVIII. «
tunicæ viriles XVI. caligæ viriles paria XIII. «
caligæ muliebres paria XLVII. coplæ ru- «
ſticanæ XIX. Felix flamen perpetuus Cu- «
rator reipublicæ Marcuclio, Silvano, & «
Caroſo foſſoribus dixit: Proferte hoc «
quod habetis. Silvanus & Caroſus di- «
xerunt: Quod hîc fuit, totum hoc eje- «
cimus. Felix flamen perpetuus Curator «
reipublicæ Marcuclio, Silvano & Caro- «
ſo dixit: Reſponſio veſtra actis hæret. «
Poſteaquàm perventum eſt in bibliothe- «
cam, inventa ſunt ibi armaria inania. «
Ibi protulit Silvanus capitulatam argen- «
team & lucernam argenteam, quòd di- «
ceret ſe poſt orcam * eas inveniſſe. Victor «
Aufidii Silvano dixit: Mortuus fueras, «
ſi non illas inveniſſes. Felix flamen per- «
petuus Curator reipublicæ Silvano dixit: «
Quære diligentiùs, ne quid hîc remanſe- «
rit. Silvanus dixit: Nihil hîc remanſit, to- «
tum hoc ejecimus. Et cùm apertum eſſet «
triclinium, inventa ſunt ibi dolia IV. & «
orcæ ſex. Felix flamen perpetuus Cu- «
rator reipublicæ dixit: Proferte ſcriptu- «
ras quas habetis, ut præceptis Impera- «
torum & juſſioni parere poſſitis. Catuli- «
nus protulit codicem unum pernimiùm «
majorem. Felix flamen perpetuus Cura- «
tor reipublicæ Marcuclio & Silvano di- «
xit: Quare unum tantummodò codicem «
dediſtis? Proferte ſcripturas quas habe- »
tis. Catulinus & Marcuclius dixerunt: «
Plus non habemus, quia Subdiacones «
ſumus: ſed lectores habent codices. Fe- «
lix flamen perpetuus Curator reipublicæ «
Marcuclio & Catulino dixit: Demon- «
ſtrate nobis lectores. Marcuclius & Ca- «
tulinus dixerunt: Non ſcimus ubi ma- «
neant. Felix flamen perpetuus Curator «
reipublicæ Catulino & Marcuclio dixit: «
Si ubi manent non noſtis, nomina eorum «
dicite. Catulinus & Marcuclius dixerunt: «
Nos non ſumus proditores: Ecce ſumus, «
jube nos occidi. Felix flamen perpetuus «
Curator reipublicæ dixit: Recipiantur. Et «
cùm ventum eſſet ad domum Eugenii, «
Felix flamen perpetuus Curator reipu- «
blicæ dixit Eugenio: Profer ſcripturas «
quas habes, ut præcepto parere poſſis. «

* Apud Auguſt. arcam.

Et

& protulit codices quatuor. Felix flamen perpetuus Curator reipublicæ Silvano & Caroso dixit: Demonstrate ceteros lectores. Silvanus & Carosus dixerunt: Jam dixit Episcopus quia Edusius & Junius exceptores omnes noverunt. Ipsi tibi demonstrent ad domos eorum. Edusius & Junius exceptores dixeruntt: Nos eos demonstramus, Domine. Et dùm ventum fuisset ad domum Felicis sarsoris, protulit codices quinque. Et cùm ventum esset ad domum Victorini, protulit codices octo. Et cùm ventum fuisset ad domum Projecti, protulit codices V. majores & minores duos. Et cùm ad Grammatici domum ventum fuisset, Felix flamen perpetuus Curator Victori Grammatico dixit: Profer scripturas quas habes, ut præcepto parere possis. Victor Grammaticus obtulit codices duos & quiniones quatuor. Felix flamen perpetuus Curator Victori dixit: Profer scripturas, plus habes. Victor Grammaticus dixit: Si plus habuissem, dedissem. Et cùm ventum fuisset ad domum Euticii Cæsarianensis, Felix flamen perpetuus Curator Euticio dixit: Profer scripturas quas habes, ut præcepto parere possis. Euticius dixit: Non habeo. Felix flamen perpetuus Curator Euticio dixit: Professio tua actis hæret. Et cùm ventum fuisset ad domum Coddeonis; protulit uxor ejus codices sex. Felix flamen perpetuus Curator reipublicæ dixit: Quære, ne plus habeatis: profer. Mulier respondit: Non habeo. Felix flamen perpetuus Curator reipublicæ Bovi servo publico dixit: Intra, & quære, ne plus habeat. Servus publicus dixit: Quæsivi, & non inveni. Felix flamen perpetuus Curator reipublicæ Victorino, Silvano, & Caroso dixit: Si quid minùs factum fuerit, vos* contingit periculum. Quibus lectis, Zenophilus V. C. Consularis Victori dixit: Confitêre simpliciter. Victor respondit: Non fui præsens. Nundinarius diaconus dixit: Legimus epistolas Episcoporum factas à Forte, & legit exemplar libelli traditi Episcopis à Nundinario diacono. Testis est Christus & angeli ejus quoniam tradiderunt quibus communicastis, id est, Silvanus à Cirtâ traditor est & fur rerum pauperum. Quod omnes vos Episcopi, Presbyteri, Diacones, Seniores scitis de quadringentis follibus Lucillæ clarissimæ feminæ, pro quo vobis conjurastis ut fieret Majorinus Episcopus: & indè factum est schisma. Nam & Victor fullo vestri præsentia & populi dedit folles viginti ut factus esset Presbyter: quod sit Christus & angeli ejus. Et recitatum est exemplum epistolæ. Purpurius Episcopus Silvano coëpiscopo in Domino salutem. Venit ad me Nundinarius Diaconus filius noster, & petiit has litteras deprecatorias à me ad te, sanctissime, dirigerem, ut si fieri posset, pax inter te & ipsum sit. Hoc enim volo fieri, ut nemo sciat quid inter nos agatur. Si volueris, scripto tuo [agatur] ut & ego solus ibi in re præsenti veniam, & dissensionem ipsam de inter vos amputem. Manu suâ enim mihi tradidit libellum rei gestæ, pro quâ causâ fuerit tuo præcepto lapidatus*. Non est verum* ut pater castiget filium contra veritatem, & scio quia vera sunt quæ in libello mihi tradito sunt conscripta. Quære remedium quomodò poterit ibi ma ignitas ista extingui antequàm flamma exsurgat, quæ pòst demùm extingui non poterit sine sanguine spiritali. Adhibete conclericos & seniores plebis ecclesiasticos viros, & inquirant diligenter quæ sunt istæ dissensiones, ut ea quæ fiunt secùndùm fidei præcepta fiant. Non declinabis ad dextram vel ad sinistram. Libenter autem aurem commodare noli malis instructoribus, qui nolunt pacem. Omnes nos occiditis: *& aliâ manu*, Vale. Item & exemplum epistolæ. Purpurius Episcopus Clericis & Senioribus Cirtensium in Domino æternam salutem. Clamat Moyses ad omnem senatum filiorum Israël, dixitque illis, quæ Dominus jubeat fieri sine consilio seniorum nihil agebatur. Itaque & vos, carissimi, quos scio omnem sapientiam cœlestem & spiritalem habere, omni vestrâ virtute cognoscite quæ sit dissensio hæc, & perducite ad pacem. Dicit enim Nundinarius diaconus quòd nihil vos lateat, unde hæc dissensio est inter carissimum nostrum Silvanum & ipsum. Tradidit enim mihi libellum in quo omnia sunt conscripta. Dixit enim & vos non latere. Ego scio* quia auris non est. Bonum quærite remedium quomodò extinguatur hæc res sine periculo animæ vestræ; ne subitò cùm personam accipitis, in judicio veniatis*. Justum judicium inter partes judicate secundùm gravitatem vestram & justitiam. Cavete vobis ne declinetis in dexteram neque in sinistram: Dei res agitur, qui scrutatur cogitationes singulorum. Ela-

* Ad ...

* Id est, degradatus.

* f. æquum.

* f. silco.

* f. reus.

» borate nemo sciat quæ sit conjuratio hæc.
* f. vera. » Vestra * sunt quæ libello continentur: non
Matth. 12. » est bonum. Dicit enim Dominus: *Ex ore* » *tuo condemnaberis, & ex ore tuo justificaberis.* » Item alia recitata. Silvano fratri » carissimo Fortis in Domino æternam salutem. Venit ad me filius noster Nundinarius diaconus, & retulit ea quæ inter te & illum contigerunt per malivoli intercessum, qui vult animas justorum à viâ veritatis avertere. Cùm hæc audirem, mente defectus sum, quòd talis dissensio inter vos venit. Dei enim sacerdos ut ad hoc veniat quod non nobis expediat fiat. Nunc ergò petite eum ut, quod potest, cum ipso pax Domini salvatoris Christi sit. Non ad publicum veniamus & à gentibus damnemur. Scriptum est enim:
Gal. 5. » *Videte ne dùm mordetis, & causamini in invicem, ab invicem consumamini.* Ergò peto Dominum ut tollatur de medio nostrûm hoc scandalum, ut possit res Dei cum gratiarum actione celebrari, Do-
Joan. 14. mino dicente: *Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis.* Quæ pax poterit esse ubi dissensio, & æmulationes sunt? Nam cùm ego à milite essem ass. * separatus & in illo venissem, cum injuriâ tali, Deo commendavi animam meam, & remisi tibi, quia Deus videt mentes hominum & eorum, sive à te ad illos perductus sum, sed Deus nos liberavit, & tecum servimus. Ergò, sicuti dimissum est nobis, & vos reconciliamini paci, ut in nomine Christi possimus cum gaudio pacem celebrare. Ne-
* f. deest. mo sciat..... * Fratribus & filiis, clero &
Item alia recitata. senioribus, Fortis in Domino æternam salutem. Venit ad me filius meus Nundinarius diaconus vester, & retulit de ea quæ contra vos sunt gesta, necnon utique à vobis debuit componi, ne ventum esset ut talem insaniam passi, à quibus lapidaremur pro veritate, quod & vos & nos scimus, sicuti nobis retulistis &
1. Cor. 6. scriptum est: *Non est sapiens quisquam inter vos qui possit judicare inter fratres? sed frater cum fratre judicatur, & hoc apud infideles:* sicuti vos nunc in judicio contenditis. Sic ad hoc exilitum est ut gentibus demus tale exemplum, ut qui per nos Deo credebant, ipsi nobis maledicant, cùm ad publicum pervenimus? Ergò, ne ad hoc veniatur, vos, qui spiritales estis, facite ut nemo sciat, ut cum pace Pascha celebremus, & hortemini eos paci reconciliari, & dissensio non sit, ne cùm ad publicum ventum fuerit, incipiatis & vos periclitari, si hoc factum fuerit, & postea vobis imputetis. Dabitis quamplurimè, tu possessor Donati Presbyter, singuli Valeri & Victor, qui omnia scitis actutùm date operam ut pax sit vobiscum. « Item alia recitata. Fratri Silvano Sabinus in Domino æternam salutem. Pervenit ad nos Nundinarius filius tuus, non tantùm ad me, sed & ad fratrem nostrum Fortem, fortem & gravem querelam referens. Miror gravitati tuæ, sic te egisse cùm filio tuo, quem tu nutristi & ordinasti. Si enim ædificium terræ structum sit, non additur quid cœleste, quod per manum sacerdotis ædificatur. Sed non est tibi mirandum, scripturâ dicente: *perdam sapientiam sa-* « 1. Cor. 1.
pientium, & prudentiam prudentium reprobabo. Et iterùm dicit: *Potiùs dilexerunt* » Joan. 3.
homines tenebras magis quàm lucem, sicuti & tu facis. Sufficiat vobis omnia scire: super quod & frater noster Fortis tibi scripsit. Nunc petierim de caritate tuâ, frater benignissime, ut suppleas dictum Esaïæ Prophetæ: *Expellite malignitatem* « Isai. 1.
de animis vestris, & venite, disputemus, dicit Dominus. Et iterùm: *Projicite malum de medio vestrûm.* Sic & tu fac. Subjuga & averte seditionem, quæ noluerunt esse pacem inter te & filium tuum. Sed filius tuus Nundinarius in pace tecum Pascha celebret, ne res ad publicum veniat prætereà jam omnibus nobis nota. Rogaverim te, frater benignissime, mediocritatis meæ compleas petitionem. Nemo sciat. « Item alia recitata. Fratri Forti Sabinus in Domino æternam salutem. Quæ sit caritas juxta omnes collegas, certus sum peculiariter, tamen secundùm Dei voluntatem, qui dixit: * *Quosdam diligo super animam meam.* Silvanum te coluisse certus sum. Quare non dubiravi hæc scripta ad te dare, quia scripta tua ad eum facta dari feci propter nomen Nundinarii; & qui impigre agit, semper res Dei impetu procedit. Ne prætendas excusationem. Occupatio namque nos diebus istis stringit, & incunctanter commovet circa hæc usque ante diem solemnissimum Paschæ, ut per te fiat pinguissima pax, ut digni coheredes Christi inveniamur, qui dixit: *Pacem* « Joan. 14.
meam do vobis, pacem meam relinquo vobis. Et iterùm. Peto ut facias. *Et aliâ manu.* Opto te in Domino benè valere & nostri memorem esse. Vale. Sed rogo te, nemo sciat. «

Quibus lectis Zenophilus V. C. Consularis dixit: Et actis & literis quæ recitatæ sunt traditorem constat esse Silvanum; & Victori dixit: Simpliciter confitêre utrùm scias eum aliquid tradidisse. Victor dixit: Tradidit, sed non me præsente. Zenophilus V. C. Consularis dixit: Quid administrabat tunc Silvanus in clero? Victor respondit: Sub Paulo Episcopo orta est persecutio, & Silvanus subdiaconus fuit. Nundinarius diaconus respondit: Quandò ventum est illic, aït, ut factus esset Episcopus, respondit populus: Alius fiat, exaudi Deus. Zenophilus V. C. Consularis Victori dixit: Dictum est à populo, Silvanus traditor? Victor dixit: Ego ipse luctatus sum Episcopus. Zenophilus V. C. Consularis Victori dixit: Ergò sciebas traditorem? De hoc confitêre. Victor respondit: Traditor fuit. Nundinarius diaconus dixit: Vos seniores clamabatis: Exaudi Deus, civem nostrum volumus, ille traditor est. Zenophilus V. C. Consularis Victori dixit: Clamasti ergò cum populo quòd traditor esset Silvanus, & non deberet fieri Episcopus? Victor dixit: Clamavi & ego & populus. Nos enim civem nostrum petebamus integrum virum. Zenophilus V. C. Consularis dixit: Quâ causâ putabatis eum non mereri? Victor dixit: Integrum petebamus, & civem nostrum. Sciebam enim * causam Imperatorum ad hoc nos esse venturos, dùm enim talibus committitur. Item inductis & adplicitis Victore Samsurici & Saturnino fossoribus, Zenophilus V. C. Consularis dixit: Quis vocaris? Respondit: Saturninus. Zenophilus V. C. dixit: Cujus conditionis es? Saturninus respondit: Fossor. Zenophilus V. C. Consularis dixit: Silvanum scis esse traditorem? Saturninus dixit: Scio lucernam tradidisse argenteam. Zenophilus V. C. Consularis Saturnino dixit: Quid aliud? Saturninus respondit: Aliud nescio, nisi quia de post orcam eam ejecit. Et remoto Saturnino, Zenophilus V. C. Consularis dixit astanti: Et tu, quis vocaris? Respondit: Victor Samsurici. Zenophilus V. C. Consularis dixit: Cujus conditionis es? Victor dixit: Artifex sum. Zenophilus V. C. dixit: Tabulam argenteam quis tradidit? Victor respondit: Non vidi: quod scio, hoc dico. Zenophilus V. C. Consularis dixit Victori: Licèt jam constiterit ex responsione eorum qui suprà sunt interrogati, tamen tu confitêre utrùm Silvanus traditor sit. Victor dixit: Secundo petato quomodò hoc dimisit ut duceremur ad Carthaginem, ore ipsius Episcopi audivi. Data est mihi lucerna argentea, & capitulata argentea, & has tradidi. Zenophilus V.C. Victori Samsurici dixit: A quo audisti? Victor dixit: A Silvano Episcopo. Zenophilus V. C. Consularis Victori dixit: Ab ipso audisti quòd tradidisset? Victor dixit: Ab ipso audivi quòd suis manibus tradidisset illas. Zenophilus V. C. dixit: Ubi audisti? Victor dixit: In basilicâ. Zenophilus V. C. Consularis dixit: Apud Constantinam? Victor dixit: Ibi cœpit alloqui populum dicens: De quo dicunt me traditorem esse, de lucernâ & capitulatâ? Zenophilus V.C. Consularis Nundinario dixit: Quid aliud putas ex his esse quærendum? Nundinarius dixit: De cupis fisci, quis illas tulit. Zenophilus V.C. Consularis Nundinario dixit: Quas cupas? Nundinarius dixit: In templo Serapis fuerunt, & tulit illas Purpurius Episcopus: acetum * quod habuerunt, tulit illum Silvanus Episcopus, Dontius Presbyter, & Lucianus. Zenophilus V. C. Consularis Nundinario dixit: Sciunt id factum qui adsistunt? Nundinarius respondit: Sciunt. Diaconus Saturninus dixit: Dicebant majores nostri quia sublatæ sunt. Zenophilus V. C. Consularis dixit: A quo sublatæ dicuntur? Saturninus dixit: A Purpurio Episcopo, & acetum à Silvano & Dontio & Superio presbyteris & Luciano diacono. Nundinarius dixit: Viginti folles dedit, & factus est presbyter Victor? Saturninus dixit. * Et cùm diceret, Zenophilus V. C. Consularis Saturnino dixit: Cui dedit? Saturninus dixit: Silvano Episcopo. Zenophilus V.C. Consularis Saturnino dixit: Ergò, ut fieret presbyter, Silvano Episcopo viginti folles præmium dedit? Saturninus dixit: Dedit. Zenophilus V.C. Consularis Saturnino dixit: Ante Silvanum positum est? Saturninus dixit: Ante cathedram Episcoporum. Zenophilus V. C. Consularis Nundinario dixit: A quo pecunia sublata est? Nundinarius dixit: Ipsi Episcopi diviserunt eam inter se. Zenophilus V. C. Consularis Nundinario dixit: Donatum desideras exhiberi? Nundinarius dixit: Utique veniat, de quo clamavit populus biduo post * pare: Exaudi Deus, civem nostrum volumus. Zenophilus V.C. Consularis Nundinario

* f. ante Imperatores,

* f. acetabulum.

dixit: Certè clamavit hoc populus? Respondit: Clamavit. Zenophilus V. C. Consularis Saturnino dixit: Traditorem clamavit Silvanum? Saturninus dixit: Utique. Nundinarius dixit: Quandò factus est Episcopus, non illi communicavimus, quia dicebatur traditor esse. Saturninus dixit: Quod dicit, verum est. Nundinarius dixit: Vidi quia Mutus barenarius tulit eum in collo. Zenophilus V. C. Consularis Saturnino dixit: Sic factum est? Saturninus dixit: Sic. Zenophilus V. C. Consularis dixit: Vera sunt omnia quæ dicit Nundinarius, quia ab harenariis factus est Episcopus Silvanus? Saturninus dixit: Vera Nundinarius dixit: prostibulæ illic fuerunt. Zenophilus V. C. Consularis Saturnino dixit: Harenarii illum gestaverunt? Saturninus dixit: Ipsi eum tulerunt, & populus. Nam cives in areâ martyrum fuerunt inclusi. Nundinarius diaconus dixit: Numquid populus Dei ibi fuit? Saturninus dixit: In casâ majore fuit inclusus. Zenophilus V. C. Consularis dixit: Certè omnia quæ dicit Nundinarius, vera sunt? Saturninus dixit: Vera. Zenophilus V. C. Consularis dixit: Tu quid dicis? Victor dixit: Vera sunt omnia, Domine. Nundinarius dixit: Purpurius Episcopus tulit centum folles. Zenophilus V. C. Consularis Nundinario dixit: De quadringentis follibus quos putas interrogandos? Nundinarius dixit: Lucianus diaconus exhibeatur, quia ipse totum scit. Zenophilus V. C. Consularis Nundinario dixit: Iinc sciunt? Nundinarius dixit: Non sciunt. Zenophilus V. C. Consularis dixit: Exhibeatur Lucianus. Nundinarius dixit: Sciunt isti acceptos esse quadringentos folles; sed quia Episcopi eos diviserunt, nesciunt. Zenophilus V. C. Consularis Nundinario & Victori dixit: Scitis acceptos esse folles à Lucillâ? Saturninus & Victor dixerunt: Scimus. Zenophilus V. C. Consularis dixit: Pauperes non acceperunt? Dixerunt: Nemo nihil accepit. Zenophilus V. C. Consularis Saturnino & Victori dixit: Nihil de fano Serapis sublatum est? Saturninus & Victor dixerunt: Purpurius tulit cupas, & Silvanus Episcopus & Dontius & Superius presbyteri & Lucianus diaconus tulerunt acetum. Zenophilus V. C. Consularis dixit: Responsione Victoris Grammatici & Victoris Samsurici & Saturnini claruit vera esse omnia quæ suggessit Nundinarius. Submoveantur & exeant. Zenophilus V. C. Consularis dixit: Quos alios putas interrogandos? Nundinarius dixit: Castum diaconum, ut dicat si non est traditor. Ipse illum ordinavit. Et inducto & applicito Casto diacone, Zenophilus V. C. Consularis dixit: Quis vocaris? Respondit: Castus. Zenophilus V. C. Consularis Casto dixit: Cujus conditionis es? Castus dixit: Nullam dignitatem habeo. Zenophilus V. C. Consularis Casto dixit: Licèt nunc * per Victorem Grammaticum quàm etiam per Victorem Samsurici & Saturninum venerunt in confessionem quæ Nundinarius obicit; tamen etiam tu confitêre utrùm traditor sit Silvanus? Castus respondit: Dicebat quòd invenerit lucernam post orcam. Zenophilus V. C. Consularis dixit: Etiam de cupis de fano Serapis sublatis & aceto confitêre. Castus respondit: Purpurius Episcopus tulit cupas. Zenophilus V. C. Consularis dixit: Acetum quis? Respondit Castus quòd tulerunt indè acetum Silvanus Episcopus, Dontius & Superius presbyteri. Zenophilus V. C. Consularis Casto dixit: Confitêre quot folles dedit Victor ut presbyter fieret? Castus dixit: Obtulit, Domine, sacellum, & quid habuerit, nescio. Zenophilus V. C. Consularis Casto dixit: Cui datum est sacellum? Castus dixit: Illò tulit eum in casâ majore. Zenophilus V. C. Consularis Casto dixit: Populo non est divisa pecunia? Castus respondit: Non est data, nec vidi. Zenophilus V. C. Consularis Casto dixit: De follibus quos Lucilla dedit, populus minutus nihil accepit? Castus dixit: Non vidi accipere neminem. Zenophilus V. C. Consularis Casto dixit: Quò ergò pervenerunt? Castus dixit: Nescio. Nundinarius dixit: Utique vel audisti vel vidisti si dictum est pauperibus: Dat & vobis de re suâ Lucilla. Castus dixit: Non vidi aliquem accipere. Zenophilus V. C. Consularis dixit: Manifesta est Casti confessio quòd folles quos Lucilla donavit, populo divisos esse nesciret, & ideò amoveatur. Et applicito Crescentiano subdiacono, Zenophilus V. C. Consularis dixit: Quis vocaris? Respondit: Crescentianus. Zenophilus V. C. Consularis Crescentiano dixit: Simpliciter sicut & ceteri confitêre utrùm scias traditorem Silvanum. Crescentianus dixit: Priores qui fuerunt clerici, ipsi retulerunt singula. Zenophilus vir clarissimus Consularis Crescentiano dixit

* f. tam.

dixit: Quid retulerunt? Crescentianus dixit: Referebant quòd traditor esset. Zenophilus vir clar. Consularis Crescentiano dixit: Dixerunt illum traditorem? Et adjecit: Qui dicebant? Crescentianus dixit: Qui cum illo conversabantur in plebe, dixerunt quòd aliquandò tradidisset. Zenophilus V. C. Consularis Crescentiano dixit: De Silvano dicebant? Crescentianus dixit: Utique. Zenophilus V.C. Consularis Crescentiano dixit: Cùm factus fuisset Episcopus, præstò fuisti? Crescentianus dixit: Præsens cum populo fui, inclusus in casâ majore. Nundinarius diaconus dixit: Campenses & harenarii fecerunt illum Episcopum. Zenophilus V. C. Consularis Crescentiano dixit: Mutus harenarius certè eum sustulit? Dixit: Manifestè. Zenophilus V. C. Consularis Crescentiano dixit: Cupas de fano Serapis scis esse sublatas? Crescentianus dixit: Plures dicebant quòd Purpurius Episcopus ipse sustulerit cupas & acetum, quod ad senem nostrum Silvanum pervenisset, & filii Ælionis dicebant. Zenophilus V. C. Consularis Crescentiano dixit: Quid audisti? Crescentianus dixit: Acetum sublatum à sene Silvano & Dontio & Superio presbyteris & Luciano diacono. Zenophilus V. C. Consularis Crescentiano dixit: Ex quadringentis follibus quos Lucilla donavit, populus aliquid accepit? Crescentianus dixit: Nihil indè nemo accepit, nescio, nec quis illos erogaverit. Nundinarius dixit: Aniculæ numquàm indè aliquid acceperunt? Crescentianus dixit: Nihil. Zenophilus V. C. Consularis dixit: Certè quotiens aliquid tale donatur, omnes indè populares publicè accipiunt. Crescentianus dixit: Non audivi vel vidi dedisse illum aliquos. Zenophilus V. C. Consularis Crescentiano dixit: Nihil ergò datum est de quadringentis follibus populo? Crescentianus dixit: Nihil. Utique pervenisset aliqua partiuncula ad nos. Zenophilus V. C. Consularis dixit: Quò ergò sublati sunt? Crescentianus dixit: Nescio. Nemo nihil accepit. Nundinarius dixit: Victor quot folles dedit ut fieret presbyter? Crescentianus dixit: Vidi allatos cophinos cum pecuniâ. Zenophilus V. C. Consularis dixit Crescentiano: Cui dati sunt cophini? Crescentianus dixit: Episcopo Silvano. Zenophilus V. C. Consularis dixit: Silvano dati sunt? Crescentianus dixit: Silvano. Zenophilus V. C. Consularis dixit: Populo nihil datum est? Respondit: Nihil. Necesse est ut & nos aliquid acciperemus, si distribuerentur sicut solet. Zenophilus V.C. Consularis Nundinario dixit: Quid aliud de Crescentiano putas esse requirendum? Nundinarius dixit: Ipsud est. Zenophilus V. clar. Consularis dixit: Quoniam de omnibus Crescentianus subdiaconus simpliciter confessus est, submoveatur. Item inducto & applicito Januario subdiacono, Zenophilus V. clar. Consularis dixit: Quis vocaris? Respondit . . . .

Cetera desunt.

NOTÆ BALUZII AD ACTA PURGATIONIS CÆCILIANI.

ORDINAVIT MAJORINUM. Cui Donatus, à quo Donatistæ, successit in cathedrâ Carthaginensi. Itaquè primò pars Majorini dicebatur quæ posteà pars Donati dicta est, ut legitur in epistolâ LXVIII. sancti Augustini. Collatio tertia Carthaginensis cap. CCXX. *Libellus Ecclesiæ catholicæ criminum Cæciliani, traditus à parte Majorini.* Quæ verba descripsit etiam sanctus Augustinus in eâdem epistolâ. Quare verissimam puto sententiam Henrici Valesii, qui in dissertatione de schismate Donatistarum cap. IV. verba illa ex libro primo Optati: *Data à Luciano, Digno, Nasutio, Capitone, Fidentio, & ceteris Episcopis partis Donati*, sic emendanda esse pronuntiat, ut, sublato nomine Donati, Majorini nomen hîc reponatur.

CONSTANTINO. Assentior eidem Valesio, qui in eâdem dissertatione cap. III. probat adversùs Baronium hæc gesta non esse anno Christi CCCVI. sed CCCXX.

THAMUGADENSI. In veteri libro & in editione Massoni legitur *Thamugudiensi*. Nostram emendationem confirmant acta concilii Carthaginensis sub Cypriano, in quibus legitur nomen Novati à Thamugade. Et apud sanctum Augustinum celebre est nomen Gaudentii Thamugadensis Episcopi partis Donatistarum; adversùs quem idem sanctus duos libros scripsit; quorum & ipse meminit lib. II. cap. LIX. Retractationum. Item apud eumdem in epistolâ LXI. legitur: *Debeo autem Thamugadensibus ejusmodi ministerium caritatis.* Lex porrò secunda codicis Theodosiani *De honorariis codicillis*, quæ est Constantii, accepta dicitur Thamugadi; ubi Jacobus Gothofredus adnotat eam urbem fuisse in Mauritaniâ Tingitanâ; ejusque nomen corruptum esse in Notitiâ imperii & in utroque Itinerario. In collatione primâ Carthaginensi cap CXXVIII. nominatur Faustinianus Episcopus plebis Tamogadensis, & in Notitiâ Episcoporum Africæ Secundus Tamogaziensis inter Numidas.

NUNDINARIO. Hic totius istius inquisitionis auctor fuit, ut se ulcisceretur adversùs

Silvanum Cirtensem Episcopum, à quo læsus erat. Augustinus epist. CLXII. *Extant gesta apud Zenophilum consularem, ubi Nundinarius quidam Diaconus à Silvano Cirtensi Episcopo, quantùm ipsis gestis intelligitur, degradatus, cum ei* (sic legendum, ut rectè habet prima editio Parisiensis, non *eis*) *satisfacere per aliorum Episcoporum literas frustrà conatus esset, multa patefecit iratus & in judicium publicum protulit: inter quæ id quoque commemoratum legitur, quòd Lucillæ pecunia corruptis Episcopis, in Carthaginensi Ecclesiâ, in Africæ capite, altare contra altare levatum est.* Idem epist. CLXV. *Recita illi gesta apud Zenophilum consularem, ubi Nundinarius quidam Diaconus iratus Silvano, quòd ab eo fuerit excommunicatus, hæc omnia judiciis prodidit, quæ certis documentis & responsionibus testium & recitatione gestorum & multarum epistolarum luce clariùs constiterunt.*

VIR CLARISSIMUS. Hæc duo vocabula sic plerumque scribuntur in veteribus libris, V. C. Sed hoc loco ponuntur in veteri codice uti nos edidimus. Quas notas cùm librarius non intelligeret, deinceps posuit *vicarius* pro *vir clarissimus*, inepto errore, quem tamen Massoni editio retinuit in aliquot locis. Alii putarunt notas illas explicandas esse per hæc verba, *vir consularis*; quos in Miscellaneis suis ad Symmachum pag. 282. reprehendit, & meritò, vir eruditissimus Franciscus Juretus. Certè si ista interpretatio valeret, Zenophilus hîc consequenter bis vocaretur consularis. Quo nihil fingi potest absurdius. Eâdem ratione explicandæ essent notæ illæ apud Gruterum pag. CXCIII. in illâ inscriptione ubi Postumius Lampadius *V.C. Cons. Camp.* nominatur: quas tamen per *vir clarissimus* exponendas esse probat altera inscriptio apud Gruterum pag. CCLXXXIII. in quâ legitur *Decimius Geminianus vir clariss. Consularis provinciæ Bæticæ.* Quin & Consules ipsi ordinarii & Præfecti Urbi, quorum dignitas erat supra dignitatem consularium, consulares tamen dicti reperirentur, si vera esset interpretatio quam nos refellimus. Extant enim apud Gruterum pag. CXCII. aliquot inscriptiones in quibus *Ti. Fabius Titianus, V. C. Cos. ordin. & Praef. urbi* nominatur. Quare necesse est mendosum esse codicem Gemeticensem epistolarum sancti Augustini, in quo notæ illæ per *vir consularis* explicantur in relatione Anulini Proconsulis Africæ ad Constantinum, quæ extat in epistolâ LXXXVIII. sancti Augustini in novâ editione; cùm tamen in collatione tertiâ Carthaginensi, ubi eadem relatio reperitur inserta, exponantur per *vir clarissimus*, omninò rectè. Nam cùm hoc non sit nomen famæ & celebritatis, ut aït idem Juretus, sed honoris & dignitatis, & conjungebatur cum titulis eorum ad quos scribebatur, & ipsi qui clarissimi erant, se eo nomine decorabant; sicut olim Reges nostri primæ stirpis se in titulis suis vocabant viros illustres, ut cuivis notum est, & observatum etiam à Sirmondo in Notis ad Ennodium pag. 19.

CONSTANTINIENS. sive Cirtensium. Cirta enim dicebatur antè quæ tum Constantina vocabatur. Vide Valesium in dissertatione de schismate Donatistarum cap. III.

SECUNDUS EPISCOPUS. Tigisitanus, *qui tunc agebat in Numidiâ primatum*, ut in epistolâ CLXII. aït Augustinus. Idem principatum concilii Cirtensis tenuit, ut ibidem Augustinus scribit, ubi præsentes & confessos traditores reliquit Deo judicandos, & eos in episcopalibus sedibus manere permisit. Vide eumdem in libro primo contra epistolam Parmeniani cap. III. Breviculo diei tertiæ cap. XIII. & lib. I. contra Gaudentium cap. XXXVII.

CÆCILIANUM EPISCOPUM. Carthaginensem catholicum, Mensurii successorem, tot tempestates perpessum à parte Donati ut propterea nomen ejus valdè inclaruerit. Notissima est historia calamitatum ejus.

ALIUM INSTITUERUNT. Majorinum, cui Donatus successit, ut antè diximus.

UNAM ECCLESIAM HABET. Id est. Nos Cirtenses nescimus divisionem. Neque enim duos episcopos habemus, ut pleræque civitates Africæ, quæ unum habent partis Donati, alium partis Cæciliani. Nos unicum tantùm habemus, sed qui Donato communicat, Cæciliano non communicat. Posteà tamen Cirtenses duos habuerunt Episcopos, Fortunatianum nimirùm & Petilianum, ut patet ex collatione primâ Carthaginensi cap. LXV. CXXXVIII. & sequenti.

SILVANO. Episcopo Cirtensi, qui cum Secundo Tigisitano primate Numidiæ & ceteris ordinavit Majorinum adversùs Cæcilianum.

INTERMISSO EO. Vir doctissimus Henricus Valesius in dissertatione suprà laudatâ cap. III. hæc verba interpretatur de Cæciliano, cujus innocentia multis tum indiciis probata fuerat. Verùm hæc interpretatio non caret difficultate. Quippe hæc non dicebantur Carthagine, sed in Numidiâ, cujus Consularis erat Zenophilus. Præterea Victor nondùm dixit se non communicare cum Cæciliano. Itaque dubium est utrùm hæc accipi debeant de Cæciliano, an verò de Felice Aptungitano.

PURGATA. Ità vetus codex. Massoni editio habet *probata*. Legitimam porrò esse nostram emendationem probatur etiam ex collatione tertiâ Carthaginensi cap. DLXXI. ubi ità legitur: *Donatistarum prosecutio, quâ dicunt præsentem Felicem debuisse purgari.* Et cap. DLXXIV. *Prosecutio catholicorum, majoris esse innocentiæ documentum quòd absens purgatus est Felix.* Sanctus Augustinus epist. CLXII. *Nec de Felicis Aptungitani causâ negligentiam consecutam, sed ad ejusdem Principis jussionem proconsularibus gestis etiam ipsum fuisse purgatum.* Et infrà de eodem Felice: *Non debuit Episcopus proconsulari judicio purgari.* Idem lib. III. contra Cresconium Grammaticum cap. LXI. *Publica monimenta proclamant dictum esse causam & ad debitum finem esse perductam usque ad purgationem Felicis Aptungensis.*

TRADITOR. Traditores dicebantur qui tempore persecutionis scripturas divinas & supellectilem ecclesiasticam tradiderant ministris reipublicæ. Et magna in hoc querela erat Donatistarum, qui catholicos, eos nimirùm qui Cæciliano communicabant, passim vocabant traditores & progeniem traditorum. Contrà ca-

tholici proditionem imputabant Donatiſtis, quos appellabant heredes traditorum & ſchiſmaticorum, adeò ut Optatus Milevitanus manifeſtum eſſe dicat principes eorum fuiſſe traditores.

N u m. In veteri codice legitur *non*. Maſſonus repoſuit *nam*. Utraque lectio falſa eſt. Ea verò vera quam nos retinuimus.

M o n t e m   b e l l o n æ. Prope Cirtam.

N e   s t r i c t i ù s   i n t e r r o g e r i s. Id eſt, ne torquearis. Acta purgationis Felicis pag. 89. *Eſt enim arctiori interrogationi neceſſarius*.

D i o c l e t i a n o VIII. Id eſt, anno Chriſti cccii. quo cœpit perſecutio.

XIV. K a l. J u n. Ità omninò vetus exemplar & editio Maſſoni. Quo etiam modo habetur apud Auguſtinum lib. iii. contra Creſconium cap. xxix. Sed idem tamen epiſt. clxv. mentionem faciens iſtorum actorum, undecimo Kalendas Junias geſta eſſe commemorat, certo, ut mihi videtur, errore. Nam & in ipſis actis quæ nos hîc edidimus, & in exemplari quod extare monuimus in libro tertio contra Creſconium, disertè & conſtanter notatus eſt dies xiv. Kal. Junias. Excidit autem hæc emendatio viris doctiſſimis qui recenſendis emendandiſque Auguſtini epiſtolis operam ſuam nuper contulerunt utiliter in publicum. Sed falſa profectò eſt clariſſimi viri Joannis Broei Biturigis conjectura, qui in diſſertatione de epochâ concilii Cirtenſis ſcribit menſem Junium in hoc Auguſtini loco mutandum eſſe in Januarium, ità ut quæ hîc referuntur de Munatio Felice, geſta fuerint menſe Januario qui poſt cœptam perſecutionem proximus fuit. Fruſtrà, inquam, cùm & omnes veteres libri & omnes editiones uno conſenſu menſem Junium præferant, & iſta res nihil habeat commune cum actis concilii Cirtenſis.

M u n a t i i   F e l i c i s. In epiſtolâ clxv. ſancti Auguſtini legitur *Numatium*, ſed emendata eſt ex libro tertio contra Creſconium in noviſſimâ editione. Sirmondus tamen in Notis ad Ennodium pag. 95. prætulit lectionem quæ Numatii nomen habet. Valeſius verò in annotationibus ad Euſebium pag. 161. Munatium maluit quàm Numatium. Rectè, ut opinor. Quippe frequens eſt in antiquis inſcriptionibus nomen Munatiorum, qui etiam plerumque Felices vocantur; ut videre eſt apud Gruterum pag. lxvi. & mcxxiv.

F l a m i n i s   p e r p e t u i. In veteri codice legitur *præpoſiti*, propter notas illas pp. quas cùm librarius non intelligeret, eas per vocem *præpoſiti* explicavit. Sed apud Auguſtinum lib. iii. contra Creſconium cap. xxix. & lib. iv. cap. lvi. reperta eſt vera lectio. Flaminum porrò qui per provincias conſtituti erant, alii erant temporarii, alii perpetui; ut obſervatum eſt à viris eruditiſſimis.

P a u l o   E p i s c o p o. Cirtenſi, qui convictus eſt inſtrumenta dominica tradidiſſe, etiam quæ diligenter fuerant occultata; ut aït Auguſtinus in epiſtolâ clxv.

P r æ c e p t o   e t   j u s s i o n i. In veteri libro & in editione Maſſoni legitur; *ut præceptum eſt, ut juſſioni, &c.* Emendatum eſt ex his quæ ſequuntur.

P o s t e a q.   i n   b i b l i o t h e c i s. Ità omninò vetus exemplar. Verùm Auguſtinus hunc locum referens lib. iii. contra Creſconium cap. xxix. ità ſcribit: *Poſteaquàm apertum eſt in bibliothecam.* At in libro quarto cap. lvi. idem habet: *Poſteaquàm pervenimus eſt ad bibliothecam.* Maſſonus ex hac duplici editione Auguſtinianâ ſuam compoſuit; & ità ſcripſit: *Poſteaquàm perventum eſt in bibliothecam*. Ego lectionem veteris libri puto veram eſſe. Bibliothecæ vocantur in his actis armaria in quibus libri erant incluſi. Undè paulò pòſt Silvanus tum Subdiaconus aït: *Nihil remanſit, totum hoc ejecimus.* Valerius in vitâ ſancti Pontii martyris cap. ii. *copiam voluminum librorumque, quos bibliotheca portare non poterant, in ſuo parvo corpuſculo transfundens.* Poſſidius in vitâ ſancti Auguſtini cap. xxxi. *Monaſteria virorum & feminarum continentium cum ſuis Præpoſitis plena Eccleſiæ dimiſit, unà cum bibliothecis libros & tractatus vel ſuos vel aliorum ſanctorum habentibus.*

C a p i t u l a t a m   a r g. Vetus exemplar habet: *capitulata argentea & Lucerna argentea.* Pro quibus Maſſonus iſta ſubſtituit: *capitula argentea & lucernas argenteas:* prorsùs malè. Quippè in variis horum geſtorum locis & apud Auguſtinum mentio eſt unius tantùm lucernæ. Nam Auguſtinus hunc ipſum locum pluries refert, & in duobus locis ſcribit, *capitulatam argenteam & lucernam argenteam*, ut nos repoſuimus. Quare emendandus eſt idem Auguſtinus lib. iv. contra Creſconium cap. lvi. ubi *capſulam* legitur pro *capitulatam*. Infrà pag. 100. pro *capitulatam* legitur *tabulam*. Itaque aut mendoſus eſt hic locus, aut per capitulatam intelligitur tabula.

M o r t u u s   f u e r a s. Hunc locum refert Auguſtinus epiſt. clxvii. & lib. iii. contra Creſconium cap. xxix. & lib. iv. cap. lvi.

O r c a m. Malè apud Auguſtinum legitur *arcam*. Orca eſt vas fictile, ut pluribus teſtimoniis oſtendit vir clariſſimus Carolus Dufreſnius in ſuo Gloſſario.

F e l i c i s   s a r s o r i s. Id eſt, opificis marmorarii. Hinc opus ſarſorium apud Ennodium, cùm variæ diſcolorum marmorum cruſtæ committuntur, ut unum corpus & unam quaſi picturam efficiant; quemadmodùm illic adnotavit Sirmondus.

B o v i   s e r v o   p u b l i c o. Officiali, apparitori.

E p i s t o l a s   E p i s c o p o r u m. Quas pro Nundinario ſcripſerant ad Silvanum Epiſcopum Cirtenſem & ad clerum plebemque ejuſdem civitatis. Meminit harum epiſtolarum ſanctus Auguſtinus epiſt. clxii. clxv.

À   F o r t e. Verum eſt Fortem quoque ſcripſiſſe pro Nundinario. Attamen oportet ejus nomen hîc loco non ſuo poſitum eſſe, aut poſteà deſunt aliquot verba quæ doceant epiſtolas Epiſcoporum factas à Forte & ceteris.

E x e m p l a r   l i b.   t r a.   E p i s c o p i s. Hæc verba deſunt in veteri exemplari, per incuriam videlicèt & oſcitantiam librarii. Suppleta

autem ſunt ex libro tertio ſancti Auguſtini contra Creſconium cap. XXIX.

FUR RERUM PAUPERUM. Ideò Silvanus dicitur fur rerum pauperum, quia viginti folles, quos Victor fullo dederat ut fieret Preſbyter, apud ſe retinuerat, nullaque eorum pars pervenerat ad populum, in quo pauperes, ut legitur infrà pag. 105. Præterea idem cum reliquis Epiſcopis, quos propterea ſanctus Auguſtinus in libro primo contra Parmenianum cap. III. vocat fures eccleſiaſtici argenti, diviſerat quadringentos folles quos Lucilla clariſſima femina dedit ut Majorinus fieret Epiſcopus; quorum nullam partem ad pauperes perveniſſe ſcribitur pag. 102. & 104.

DE QUADRING. FOLL. Hic locus reſtitutus eſt ex Auguſtino. Malè enim in veteri exemplari ſcriptum eſt: *ſcitis & vos & Lucilla conſui felix pro quod vobis, &c.* Scriptum erat in antiquiori codice: *Lucilla C. F. pro quod.* Itaquè cùm librarius non intelligeret notas illas, perperàm interpretatus eſt.

FOLLIBUS. Monetæ genus. Vide Gloſſarium Dufreſnii & Jacobi Gothofredi Notas ad Codicem Theodoſianum. Vide etiam Sirmondum ad ſermonem XXXIX. ſancti Auguſtini, ubi conjicit follium & ſolidorum noſtratium eumdem valorem eſſe vel affinem.

LUCILLÆ. Femina fuit dives & factioſa: *quæ ante concuſſam perſecutionis turbinibus pacem*, ut aït Optatus, *dùm adhuc in tranquillo eſſet Eccleſia, cùm correptionem Archidiaconi Cæciliani ferre non poſſet, quæ ante ſpiritalem cibum & potum os neſcio cujus martyris, ſi tamen martyris, libare dicebatur, & cùm præponeret calici ſalutari os neſcio cujus hominis mortui, etſi martyris, ſed necdùm vindicati, correpta, cum confuſione iratâ diſceſſit. Iraſcenti & dolenti, ne diſciplinæ ſuccumberet, occurrit ſubitò perſecutionis enata tempeſtas.* Meminit autem hujus loci ſanctus Auguſtinus libro primo contra Parmenianum cap. III. & in epiſtolâ CLXII.

INDE FACTUM EST SCHISMA. Optatus paulò poſt locum hîc deſcriptum: *Schiſma igitur illo tempore confuſæ mulieris iracundia peperit, ambitus nutrivit, avaritia roboravit. Ab iis tribus perſonis contra Cæcilianum cauſæ confictæ ſunt ut vitioſa ejus ordinatio diceretur.* A Botro nimirùm, Celeſio, & Lucillâ. Itaquè iracundia referri ſine dubio debet ad Lucillam, ambitus ad Botrum & Celeſium, qui apud Carthaginem ordinari cupiverant, avaritia ad Epiſcopos qui Majorinum ordinarunt, qui folles quadringentos, quos Lucilla dederat, inter ſe diviſerunt, & amore pecuniæ Epiſcopum levarunt adversùs Cæcilianum. Erat autem Majorinus domeſticus Lucillæ, ut idem Optatus docet.

PURPURIUS EPISCOPUS. Limatenſis, quem homicidam vocat Optatus, quòd interrogatus de filiis ſororis ſuæ, quòd eos in carcere Milei necaſſe diceretur, confeſſus ſit dicens; *Et occidi non eos ſolos, ſed & quicumque contra me fecerit.* Sumpſit iſta Optatus ex actis concilii Cirtenſis, quæ extant apud ſanctum Auguſtinum lib. III. contra Creſconium cap. XXVII. Limata ergò fuit civitas Numidiæ.

LAPIDATUS. Id eſt, degradatus, ut aït Auguſtinus, adeòque contumeliâ affectus. Infrà pag. 97. *à quibus lapidarentur pro veritate.* Vide Gloſſarium Dufreſnii.

NON EST VERUM. Id eſt, æquum. Livius lib. XXXII. *Ceterùm & ſociorum audiri poſtulata verum eſſe.* Apud ſanctum Ambroſium epiſt. LXX. legitur: *Tributarios perditum iri nequaquàm juſtum & æquum.* Pro quo in vetuſtiſſimo codice mſ. Eccleſiæ Bellovacenſis vidi ſcriptum *verum.*

SINE SANGUINE SPIRITALI. Locus eſt elegantiæ non vulgaris. Sanguinem ſpiritalem fundi aït cùm diſcordiæ gladius ſævit in Eccleſiam, cùm Epiſcopi diſſident cum Clericis, cùm hæ diſſenſiones erumpunt in vulgus & dant locum ſermonibus.

PURPURIUS EPISCOPUS. Hæc non extant in veteri codice, neque in editione Maſſoni, ubi locus vacuus relictus eſt. Nos itaquè addidimus, quia ex contextu ſequentis epiſtolæ apparet & iſtius & ſuperioris eumdem eſſe auctorem.

VESTRA SUNT. Leg. *vera*, ut patet ex epiſtolâ Purpurii ad Silvanum.

SILVANO. Et hanc quoque vocem nos addidimus. Nam hîc relictus erat locus vacuus in veteri exemplari & in editione Maſſoni. Certum quippe eſt hanc epiſtolam ſcriptam eſſe ad Silvanum, cùm in eâ agatur de diſcordiâ quæ inter illum erat & Nundinarium Diaconum.

FORTIS. Epiſcopus, cujus jam ſuprà mentio. Cujuſnam verò ſedis Epiſcopus fuerit, mihi non eſt compertum. In collatione primâ Carthaginenſi cap. CLXIII. memoratur Fortis Epiſcopus Cedienſis.

PACEM CELEBRARE. Leg. *Paſcha*: quod ſequentia probant. Pag. 98. *ut cum pace Paſcha celebremus.* Et infrà: *Nundinarius in pace tecum Paſcha celebret.*

FRATRIBUS ET FILIIS. Id eſt, Clericis & Senioribus Eccleſiæ Cirtenſis, ut in ſuperioribus.

JUDICATUR, SED APUD. Ità vetus codex. Maſſonus edidit: *judicio contendit, & hos apud.*

FRATRI SILVANO SABINUS. Et hæc quoque nos addidimus; quæ neque in veteri libro habentur, neque in editione Maſſoni. Certa autem eſt hæc reſtitutio.

SABINUS. Epiſcopus Numida.

DIEBUS ISTIS. Paſchalibus.

QUID ADMINISTRABAT. Hic locus mendoſus eſt apud ſanctum Auguſtinum, ubi ſic legitur lib. III. contra Creſconium cap. XXIX. *Quis adminiſtrabat? Tunc Silvanus in clericatu reſpondit: ſub Paulo.* Et lib. IV. cap. LVI. *Qui adminiſtrabat? Tunc Silvanus in clericatu Victor reſpondit: ſub Paulo.* Hinc ergò emendandus utrobique eſt Auguſtinus.

SILVANUS SUBDIAC. FUIT. Meminit hujus loci Auguſtinus in epiſtolâ CLXV. Is ergò ex Subdiacono Pauli Cirtenſis Epiſcopi, in cathedrâ ejus poſteà locatus eſt.

CIVEM NOSTRUM PETEBAMUS. Id eſt, Donatum, ut conſtat ex pag ſequenti extremâ.

TABULAM.

TABULAM. Jam suprà monuimus aut mendosum esse hunc locum, aut per tabulam debere intelligi capitulatam, cujus & hic & apud Augustinum mentio est.

ACETUM. Sive acetabulum. Vide Glossarium Dufresnii.

SUPERIO. Vetus exemplar & editiones omnes habent *Luciano*, certo errore. Nos Superii nomen ideò substituimus, quia infrà, dùm ista repetuntur, semper Superii nomen ponitur pro Luciano. Lucianus enim diaconus tantùm fuit, ut statim dicitur.

ANTE CATHEDRAM EPISCOPOR. Ergò jam tùm certus ac fixus erat episcopalis cathedræ locus in Ecclesiâ.

IPSI EPISCOPI. Ergò plures Episcopi ordinaverunt presbyterum Victorem fullonem.

AB HARENARIIS. Non à clero, nec ab honoratis, sed à plebeculâ, in quâ fuerunt harenarii, cujusmodi tandèm generis fuerunt homines illi. Undè paulò-pòst dicitur, *prostibula illic fuerunt*, ut ostenderetur electionem Episcopi per vim ac seditionem factam esse. Qui locus evincit justissimam esse constitutionem synodi Laodicenæ, quæ sancivit ne turbis liceret electiones Episcoporum facere.

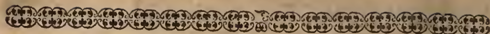
GESTAVERUNT. Id est, levaverunt, tulerunt in thronum Episcopi.

AREA MARTYRUM. Aream plerique interpretantur cœmeterium, auctoritate sumptâ ex libro Tertulliani ad Scapulam, ubi aït sub Hilariano præside de areis sepulturarum nostrarum acclamatum ab adversariis nostris fuisse: *Areæ non sint*. Verùm in isto loco area martyrum non potest intelligi de cœmeterio, cùm constet ædificium fuisse, in quo furens plebecula populum Dei sive cives honoratos inclusit, ut libertatem haberet constituendi quem vellet Episcopum. Undè infrà pag. 104. cùm Crescentianus subdiaconus interrogatus esset à Zenophilo utrùm præsens fuisset cùm Silvanus factus est Episcopus, respondit: *Præsens cum populo fui, inclusus in casâ majore*. Jam ergò habemus aream martyrum & casam majorem civitatis Cirtensis eamdem rem fuisse.

NULLAM DIGN. HABEO. Interrogatio ergò Zenophili non erat de dignitate ecclesiasticâ, sed de conditione civili.

CAMPENSES. In veteri codice legitur *Campeses*, eâdem ratione quâ frequenter scribitur *Monteses* pro *Montenses*. Per Campenses autem intelliguntur qui in campis & agris habitant; ut vox ipsa loquitur. Alii sunt Campenses apud Hieronymum in epistolâ LVII. qui & cum Arrianis conjunguntur & cum Tarsensibus hæreticis. Rursùm alii sunt Campitæ, ut habet editio Mariani Victorii, sive Campates, ut Joannes Andreæ Episcopus Aleriensis & Desiderius Erasmus ediderunt, apud Hieronymum in fine dialogi adversùs Luciferianos. Hi enim fuêre iidem cum Montensibus, id est, Donatistis. Falluntur enim Erasmus & Victorius, qui existimant Montenses dictos à Montani hæresi. Falluntur, inquam, ut patet etiam ex epistolâ CXXXIII. ejusdem Hieronymi.

CETERA DESUNT. Præter ultimam partem horum gestorum, quæ desideratur, lecta sunt apud Zenophilum Consularem gesta concilii Cirtensis, ut docet Optatus Milevitanus in libro primo: *Hi & ceteri, quos principes tuos fuisse paulò-pòst docebimus, post persecutionem apud Cirtam civitatem, quia basilicæ necdùm fuerant restitutæ, in domum Urbani Carisi consederunt die III. Iduum Maïarum, sicut scripta Nundinarii tunc diaconi testantur*. Lapsus est autem, ut hoc obiter moneam, in hujus loci interpretatione vir illustrissimus Gabriel Albaspinæus Episcopus Aurelianensis, persecutionem quæ hîc commemoratur referens ad Maxentium, cùm ex gestis concilii Cirtensis appareat hîc agi de persecutione Diocletiani. Quod etiam manifestè colligitur ex Augustino in Breviculo diei tertiæ cap. XVII. Porrò gesta concilii Cirtensis habentur; ut monuimus, apud Augustinum.

Anno 304.

TENOR EPISTOLARUM

Mensurii ad Secundum Tigisitanum, & Secundi ad Mensurium,

DE TRADITIONE MENSURII.

Ex Augustino in Breviculo Collat. diei 3. cap. XIII. *n. 25. T. 9. p. 567.*

Cap. XIII.

25. TUNC Donatistæ aliquantùm præloouti sunt, quòd Mensurius qui fuerat ante Cæcilianum Ecclesiæ Carthaginensis episcopus, tempore persecutionis tradiderit persecutoribus sanctas scripturas. Et hoc ut probarent, legerunt ejus epistolam ad Secundum Tigisitanum datam, qui tunc habebat primatum episcoporum Numidiæ. In quâ epistolâ videbatur Mensurius velut de suo crimine confiteri: qui tamen non scripserat se sanctos codices tradidisse, sed potiùs ne à persecutoribus invenirentur abstulisse, atque servasse; dimisisse autem in basilicâ novorum quæcumque reproba scripta hæreticorum, quæ cùm invenissent persecutores & abstulissent, nihil ab illo amplius postulasse. Verumtamen quosdam Carthaginensis ordinis viros posteà suggessisse proconsuli, quòd illusi fuerant qui missi erant ad Christianorum scripturas auferendas & incendendas, quia non invenerant nisi nescio quæ ad eos non pertinentia; ipsas autem in domo episcopi custodiri, unde deberent proferri & incendi: Proconsulem verò ad hoc eis consentire noluisse. In eisdem etiam litteris lectum est, eos qui se offerrent persecutionibus non comprehensi, & ultrò dicerent se habere scripturas, quas non traderent, à quibus hoc nemo quæsierat, displicuisse Mensurio, & ab eis honorandis eum prohibuisse Christianos. Quidam etiam in eâdem epistolâ facinorosi arguebantur & fisci debitores, qui occasione persecutionis vel carere vellent onerosâ multis debitis vitâ, vel purgare se putarent, & quasi abluere facinora sua, vel certè adquirere pecuniam, & in custodiâ deliciis perfrui de obsequio Christianorum. Crimen tamen Donatistæ non ingerebant Mensurio, nisi de codicibus traditis: mentitum eum quippe dicebant, quòd illi non fuerint codices sancti, & peccatum suum tegere voluisse; quamvis & ipsam fictionem criminarentur. Recitarunt etiam rescripta Secundi Tigisitani ad eumdem Mensurium pacificè data, ubi & ipse narravit, in Numidiâ persecutores quæ egerint: & qui comprehensi & scripturas sanctas tradere nolentes, & multa mala passi & gravissimis suppliciis excruciati & occisi sunt: eosque honorandos pro martyrii sui merito commendavit, laudans eos non tradidisse scripturas sanctas, illius mulieris exemplo, quæ duos exploratores in Jericho, in quibus figurarentur duo Testamenta, vetus & novum, tradere persecutoribus noluit. Quod quidem exemplum si sub hac figurâ est intelligendum, Mensurium potiùs adjuvabat. In suis enim litteris Mensurius reprehendebat eos, qui scripturas sanctas, quamvis eas non traderent, se tamen habere faterentur; quod mulier illa non fecit. Neque enim eos exploratores qui quærebantur, apud se esse confessa est, sed negavit. Scripsit etiam Secundus, & ad se ipsum missos à Curatore & Ordine Centurionem & Beneficiarium, qui peterent divinos codices exurendos, eisque respondisse, *Christianus sum & Episcopus, non Traditor.* Et cùm ab eo vellent aliqua Ecbola[1], aut quodcumque accipere; neque hoc eis dedisse, exemplo Eleazari Macchabæi, qui nec fingere voluit suillam carnem se manducare, ne aliis præberet prævaricationis exemplum. Hæ litteræ Mensurii & Secundi donec legendo

Josue 2.

2. Macc. 6. 24.

terminarentur, Catholici patienter audierunt; quamvis teftati fuerint eas effe familiares, nec ad cauffam Ecclefiæ pertinere.

Et n. 27. Hoc autem quod ei objecit Purpurius, detentum eum fuiffe à Curatore & Ordine ut fcripturas daret, idem Secundus in litteris quas Menfurio refcripferat, penè confeffus eft, ubi aït miffum ad fe fuiffe à Curatore & Ordine Centurionem & Beneficiarium, &, à fe fcripturas petitas, vel quælibet ecbola; quæ quidem fe non tradidiffe dixit: fed cùm ipfe illic commemoraverit tot martyres, qui cùm tradere noluiffent, excruciati & occ fi funt; quomodò ipfe detentus & convictus & nolens aliquid tradere, nihil pati & dimitti potuerit; nec Menfurio fcripfit, nec Purpurio refpondit: Non enim Centurioni & Beneficiario dixit fe fcripturas non habere, fed refpondit fe omninò non tradere. Quod illi auditum quomodò illo dimiffo renuntiare potuerint fine fuo exitio, non apparet; præfertim quia idem Secundus non quoflibet infimos, fed etiam patresfamilias, cùm hoc idem perfecutoribus refpondiffent, crudeliffimis mortibus dixit occifos.

ANNOTATIO.

[1] ECBOLA, hîc dicuntur ejectamenta, feu res quarum nullus eft ufus. Huc pertinet illud Silvani in actis fuprà relatis lib. 3. contra Crefconium cap. 29. *Nihil hîc remanfit, totum hoc ejecimus.*

IDEM EX EODEM,

Lib. 2. contra Gaudentium, cap. XXXVII. *n. 47. p. 661.*

HOc autem Secundus etiam in litteris fuis ad Menfurium datis, quas vos ipfi protuliftis atque recitaftis, fine ambiguitate confeffus eft, quòd non tradiderit, fed quòd ad eum pervenerint à Curatore & Ordine miffi perfecutores; quos ei Purpurius Limatenfis objecit, ut fcripturas traderet: quas cùm ab illo peterent, fe refpondiffe, *Chriftianus fum & Epifcopus, non Traditor*, eifque nihil omninò tradere voluiffe. Quod ei vultis ut credamus, cùm & vos ipfi quàm fit incredibile videatis, fervente illâ perfecutione detentum epifcopum five conventum ut fcripturas dominicas traderet, nullis traditis fuiffe dimiffum. Nempè contendebatis non potuiffe epifcopos ad ordinandum epifcopum ad civitatem Cirtenfem perfecutionis tempore convenire. Quomodò ergò perfecutio illa fervebat, fi potuit epifcopus propter fcripturas tradendas teneri, nullifque traditis impunè dimitti?

ACTA CONCILII CIRTENSIS

Quæ commemorantur ab Optato lib. 1. §. XIV. p. 12.

Ex Auguftino lib. 3. contra Crefconium cap. XXVII. *n. 30. Tom. 9. pag.* 449.

ANNO 305. III. Non. Martii. DIOCLETIANO [1] octies, & Maximiano fepties Confulibus, quarto Nonas Martii, Cirtæ, cùm Secundus epifcopus Tigifitanus primæ Cathedræ confediffet in domo [2] Urbani Donati, idem dixit, Probemus nos primò, & fic poterimus hîc ordinare epifcopum. Secundus Donato Mafculitano dixit, Dicitur te tradidiffe. Donatus refpondit, Scis quantùm me quæfivit Florus ut thurificarem, & non tradidit me Deus in manibus ejus, frater: fed quia Deus mihi

dimisit, ergò & tu serva me Deo. Secundus dixit, Quid ergò facturi sumus de martyribus? Quia non tradiderunt, ideò & coronati sunt. Donatus dixit, Mitte me ad Deum, ibi reddam rationem. Secundus dixit, Accede unâ parte. Secundus Marino ab Aquis Tibilitanis dixit, Dicitur & te tradidisse. Marinus respondit, Dedi Pollo chartulas, nam codices mei salvi sunt. Secundus dixit, Transi unâ parte. Secundus Donato Calamensi dixit, Dicitur te tradidisse. Donatus respondit, Dedi codices medicinales. Secundus dixit, Transi unâ parte. *Et alio loco:* Secundus Victori à Rusiccade dixit, Dicitur te tradidisse quatuor Evangelia. Victor respondit, Valentianus Curator fuit, ipse me coëgit ut mitterem illa in ignem. Sciebam illas deletitia fuisse. Hoc delictum mihi indulge, & [4] indulget mihi & Deus. Secundus dixit, Transi unâ parte. *Et alio loco:* Secundus Purpurio [5] à Limatâ dixit, Dicitur te necasse filios sororis tuæ duos Milei. Purpurius respondit: Putas me terreri à te, sicut & alteri? Tu quid egisti, qui tentus es à Curatore & Ordine ut scripturas dares? Quomodò te liberasti ab ipsis, nisi quia dedisti aut jussisti dari quodcumque? Nam non te dimittebant passim. Nam ego occidi & occido eos qui contra me faciunt. Ideò noli me provocare ut plus dicam. Scis me de nemine tractare. Secundus minor patruo suo Secundo dixit, Audis quæ dicat in te? Paratus est recedere, & schisma facere, non tantùm ipse, sed & omnes quos arguis: quos scio quia dimittere te habent, & dare in te sententiam, & remanebis solus hæreticus. Ideò quid ad te pertinet, quis quid egit? Deo habet reddere rationem. Secundus Felici [6] à Rotariâ Centurioni & Victori à Garbe dixit, Quid vobis videtur? Responderunt, Habent Deum, cui reddant rationem. Secundus dixit, Vos scitis & Deus. Sedete. Et omnes responderunt, Deo gratias.

ANNOTATIONES.

[1] Gesta hæc Cirtensis concilii in exemplari quod Carthaginensis collationis tempore diligentiùs inspectum fuit, consignata erant anno *post Consulatum Diocletiani novies & Maximiani octies, tertio nonas Martias*, id est, anno Christi 305. ut testatur Augustinus infrà in Breviculo collationis, die 3. cap. 17. Apud Optatum lib. 1. contra Parmenianum idem Cirtensis consessus notatur habitus *post persecutionem, die* III. *Iduum Maiarum*. Ubi *persecutionem*, non Maxentii, uti Albaspinæus voluit, sed *codicum tradendorum*, ex Augustino in fine capitis præcedentis intelliges. Cessavit hæc persecutio consulatu Diocletiani IX. & Maximiani VIII.

[2] Optatus lib. 1. *Quia basilicæ*, aït, *necdum fuerunt restitutæ, in domum Urbani Carisi consederunt*.

[3] In mss. *delitiia fuisse*.

[4] Sic mss. At editi, *& indulgebit mihi Deus*.

[5] Optimæ notæ Corbeïensis codex, *à Liniatâ*. In Aug. epistola 43. nonnulli codices *Liniatensem* ferunt, pro *Limatensem*.

[6] Idem Corbeïensis codex, *à Rotoriâ Centurionis*. Alii etiam mss. habent genitivo casu, *Centurionis*. Multò aliter legebat Optatus, qui de eodem Cirtensi consessu agens lib. 1. aït, *Consulti sunt qui remanserant, id est, Victor Garbiensis, Felix à Rotario, & Nabor à Centurion. &c.*

SUMMA

SUMMA ACTORUM CONCILII CARTHAGINENSIS

Anno Chr. 311.

EPISCOPORUM LXX. NUMIDARUM,

QUI CÆCILIANUM DAMNAVERUNT ET MAJORINUM ORDINARUNT.

De quo Optatus lib. 1. §. XIX. p. 16.

Ex Augustino in Breviculo Collat. diei 3. cap. XIV. *n.* 26. *T.* 9. *p.* 569.

ET recitatum est à Donatistis concilium fermè septuaginta episcoporum contra Cæcilianum apud Carthaginem factum, ubi eum absentem damnaverunt, quòd ad eos venire noluerit, tamquàm à traditoribus ordinatus, & quia cùm esset diaconus, victum afferri martyribus in custodiâ constitutis prohibuisse dicebatur. Nominati sunt etiam quidam [1] collegæ Cæciliani, qui traditores asserebantur publicis gestis, quæ tamen gesta non legebantur. Inter hos autem maximè Felix Abtugnensis acerbiùs accusatus est, ità ut *fons malorum omnium diceretur.* Deindè sententiæ à singulis dictæ sunt, primitùs à Secundo Tigisitano, qui eorum princeps fuit; deindè à ceteris: quibus expresserunt se Cæciliano & collegis ejus non communicare.

ANNOTATIO.

[1] Inter Cæciliani collegas ibi traditionis nomine commemoratos, fuerunt Novellus Tyzicensis & Faustinus Tuburbitanus, ex lib. post collationem ad Donatistas cap. 22.

SENTENTIA MARCIANI

UNIUS EX EPISCOPIS

Qui huic concilio Carthaginensi aderant.

Ex Auctore Libri contra Fulgentium Donatistam Augustino perperàm ascripti, cap. XXVI. *in Appendice T.* 9. *Aug. p.* 12.

M*Arcianus vester inter ceteros talem sententiam protulit dicens, quam utique septuaginta qui aderant non improbabant.* In Evangelio suo, *inquit*, Dominus ait: Ego sum vitis vera, & pater meus agricola; omnem palmitem in me non afferentem fructum, excidet & projiciet, & omnem manentem in me & fructum ferentem purgat illum. Sicut ergò palmites infructuosi amputati projiciuntur; ità thurificati, traditores, & qui in schismate à traditoribus ordinantur, manere in Ecclesiâ Dei non possunt, nisi cognito ululatu suo per pœnitentiam reconcilientur. Undè Cæciliano in schismate à traditoribus ordinato non communicare oportet.

ANNO 312. circa finem.

EPISTOLA CONSTANTINI IMPERATORIS AD ANULINUM AFRICÆ PROCONSULEM,

Ut restituantur Ecclesiæ Catholicæ quæ ad eam pertinebant.

Ex Eusebio, lib. X. *Hist. Eccl. c.* V. *Edit. Vales. p.* 390.

Exemplum alterius Constitutionis quâ Imperatores, soli Ecclesiæ Catholicæ beneficium à se concessum esse indicarunt.

AVE Anuline carissime nobis. Est hic mos bonitatis nostræ, ut ea quæ ad alienum jus pertinent, non modò nullâ inquietudine affici, sed etiam restitui velimus, Anuline carissime. Quapropter jubemus, ut simul atque has litteras acceperis, si quæ ex illis quæ ad Catholicam Christianorum Ecclesiam per singulas civitates, aut in aliis locis pertinebant, nunc à Decurionibus aut quibuslibet aliis detinentur; ea confestim illorum ecclesiis restitui facias. Quandoquidèm volumus, ut quæ supradictæ Ecclesiæ anteà possederunt, ad earumdem jus omninò revertantur. Cùm ergò perspiciat devotio tua, hujus nostræ jussionis manifestissimum esse præscriptum; operam dabis, ut sive horti, sive ædes, seu quodcumque aliud ad jus earumdem ecclesiarum pertinuerit, cuncta illis quantociùs restituantur: quò scilicèt te huic nostro præcepto accuratissimè obtemperasse intelligamus. Vale Anuline carissime & desideratissime nobis.

Ἀντίγραφον ἑτέρας βασιλικῆς διατάξεως ἣν αὖθις πεποιήκασι, μόνῃ τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ τὴν δωρεὰν δεδόσθαι ὑποσημαινόμενοι.

Χαῖρε Ἀνυλῖνε τιμιώτατε ἡμῖν· ἔστιν ὁ τρόπος οὗτος τῆς φιλαγαθίας τῆς ἡμετέρας, ὥστε ἐκεῖνα ἅπερ δικαίῳ ἀλλοτρίῳ προσήκει, μὴ μόνον μὴ ἐνοχλεῖσθαι, ἀλλὰ καὶ ἀποκαθιστᾶν βούλεσθαι ἡμᾶς Ἀνυλῖνε τιμιώτατε· ὅθεν βουλόμεθα ἵν᾽ ὁπόταν ταῦτα τὰ γράμματα κομίσῃ, εἴ τινα ἐκ τούτων τῶν τῇ ἐκκλησίᾳ τῇ καθολικῇ τῶν Χριστιανῶν ἐν ἑκάσταις πόλεσιν ἢ καὶ ἄλλοις τόποις διέφερεν, καὶ κατέχοιντο νῦν ἢ ὑπὸ πολιτῶν, ἢ ὑπό τινων ἄλλων, ταῦτα ἀποκατασταθῆναι παραχρῆμα ταῖς αὐτῶν ἐκκλησίαις ποιήσῃς· ἐπειδήπερ προῃρήμεθα ταῦτα ἅπερ αἱ αὐταὶ ἐκκλησίαι πρότερον ἐσχήκεσαν, τῷ δικαίῳ αὐτῶν ἀποκατασταθῆναι· ὁπότε τοίνυν συνορᾷ ἡ καθοσίωσις ἡ σὴ ταύτης ἡμῶν τῆς κελεύσεως σαφέστατον εἶναι τὸ πρόσταγμα σπούδασον εἴτε κῆποι· εἴτε οἰκίαι· εἴθ᾽ ὁτιοῦν δήποτε τῷ δικαίῳ τῶν αὐτῶν ἐκκλησιῶν διέφερεν, σύμπαντα αὐταῖς ἀποκατασταθῆναι ὡς τάχιστα· ὅπως τούτῳ ἡμῶν τῷ προστάγματι ἐπιμελεστάτην σε πεπειθαρχηκέναι καταμάθοιμεν· ἔρρωσο Ἀνυλῖνε τιμιώτατε καὶ ποθεινότατε ἡμῖν.

EPISTOLA CONSTANTINI IMPERATORIS AD CÆCILIANUM,

ANNO Chriſt. 312. ad finem vergente aut 313. initio.

Quâ pecunias Eccleſiis donat & eos reprehendit qui in Africâ Catholicam Eccleſiam impugnabant.

Ex Euſebio, lib. X. Hiſt. Eccleſ. cap. VI. Edit. Valeſ. p. 393.

Ἀντίγραφον βασιλικῆς ἐπιστολῆς δι' ἧς χρήματα ταῖς ἐκκλησίαις δωρεῖται.

Κωνσταντῖνος αὔγουστος Καικιλιανῷ ἐπισκόπῳ Καρχηδόνος· ἐπειδὴ περ ἤρεσε κατὰ πάσας τὰς ἐπαρχίας, τάς τε Ἀφρικὰς καὶ τὰς Νουμιδίας καὶ τὰς Μαυριτανίας, ῥητοῖς τισὶ τῶν ὑπηρετῶν τῆς ἐνθέσμου καὶ ἁγιωτάτης καθολικῆς θρησκείας, εἰς ἀναλώματα ἐπιχορηγηθῆναί τι, ἔδωκα γράμματα πρὸς Οὖρσον τὸν διασημότατον καθολικὸν τῆς Ἀφρικῆς, καὶ ἐδήλωσα αὐτῷ, ὅπως τρισχιλίους φόλλεις τῇ σῇ στερρότητι ἀπαριθμῆσαι φροντίσῃ· σὺ τοίνυν ἡνίκα τὴν προδηλουμένην ποσότητα τῶν χρημάτων ὑποδεχθῆναι ποιήσῃς, ἅπασι τοῖς προειρημένοις κατὰ τὸ βρεούϊον τὸ πρὸς σὲ παρὰ Ὁσίου ἀποσταλὲν, ταῦτα τὰ χρήματα διαδοθῆναι κέλευσον. εἰ δ' ἄρα πρὸς τὸ συμπληρωθῆναί μου τὴν εἰς τοῦτο περὶ ἅπαντας αὐτοὺς προαίρεσιν, ἐνδεῖν τι καταμάθοις, παρὰ Ἡρακλείδα τοῦ ἐπιτρόπου τῶν ἡμετέρων κτημάτων, ἀναμφιλέκτως ὅπερ ἀναγκαῖον εἶναι καταμάθοις, αἰτῆσαι ὀφείλεις· καὶ γὰρ παρόντι αὐτῷ προσέταξα, ἵν' εἴ τι ἂν χρημάτων παρ' αὐτοῦ ἡ σὴ στερρότης αἰτήσῃ, ἄνευ δισταγμοῦ τινὸς ἀπαριθμῆσαι φροντίσῃ· καὶ ἐπειδὴ ἐπυθόμην τινὰς μὴ καθεστώσης διανοίας τυγχάνοντας ἀνθρώπους, τὸν λαὸν τῆς ἁγιωτάτης καὶ καθολικῆς ἐκκλησίας φαύλῃ τινὶ ὑπονοθεύσει βούλεσθαι διαστρέφειν, γίνωσκέ με Ἀνυλίνῳ ἀνθυπάτῳ, ἀλλὰ μὴν καὶ Πατρικίῳ τῷ οὐικαρίῳ τῶν ἐπάρχων παροῦσι τοιαύτας ἐντολὰς δεδωκέναι, ἵν' ἐν τοῖς λοιποῖς ἅπασι καὶ τούτου μάλιστα τὴν φροντίδα ποιήσωνται τὴν προσήκουσαν· καὶ μὴ ἀνάσχωνται περιορᾶν

Exemplum epiſtolæ Imperatoris Conſtantini, quâ pecunias Eccleſiis donat.

CONSTANTINUS Auguſtus Cæciliano Epiſcopo Carthaginenſi. Quandoquidem placuit nobis, ut per omnes provincias Africæ, Numidiæ, & utriuſque Mauritaniæ, certis quibuſdam legitimæ & ſanctiſſimæ Religionis Catholicæ miniſtris ad ſumptus neceſſarios aliquid præberetur; literas dedi ad Urſum virum perfectiſſimum rationalem Africæ, eique ſignificavi ut ter mille folles tuæ gravitati numerari curaret. Tu itaque ubi prædictam quantitatem acceperis, operam dabis, ut cunctis ſuprà memoratis juxta brevem ab Hoſio ad te directum ea pecunia dividatur. Quòd ſi fortè ad meum erga vos omnes in hac parte ſtudium explendum deeſſe aliquid intellexeris, incunctanter quidquid neceſſarium tibi videbitur, ab Heraclidâ Procuratore prædiorum noſtrorum petere debes. Nam & ipſi coràm mandavi, ut ſi quid pecuniæ gravitas tua ab ipſo poſtularet, abſque ullâ dubitatione dinumerandum tibi curaret. Et quoniam accepi quoſdam non ſatis compoſitæ mentis homines id agere, ut ſanctiſſimæ & Catholicæ Eccleſiæ populum improbâ atque adulterinâ falſitate corrumpant: Scias me Anulino Proconſuli, & Patricio Vicario Præfectorum coràm hæc dediſſe mandata, ut inter cetera hujus rei competentem curam gerant; nec ſi quid ejuſmodi agatur, negligere ac diſſimulare ſuſtineant. Itaque ſi quos ejuſcemodi homines in hac amentiâ perſeverare conſpexeris, abſque ullâ hæſitatione ſupradictos judices adi-

bis; idque ipsis referes, ut in eos, quemadmodùm ipsis coràm mandavi, animadvertant. Divinitas summi Dei multis annis te servet.

τοιοῦτο γινόμενον· διόπερ εἴ τινας τοιούτους ἀνθρώπους ἐν αὐτῇ τῇ μανίᾳ ἐπιμένειν καταλάβοις, ἄνευ τινὸς ἀμφιβολίας τοῖς προειρημένοις δικασταῖς παράστελλε, καὶ αὐτὸ τοῦτο προσανένεγκε, ὅπως αὐτοὺς ἐκεῖνοι, καθάπερ αὐτοῖς παροῦσιν ἐκέλευσα, ἐπιστρέψωσιν· ἡ θειότης τοῦ μεγάλου Θεοῦ σε διαφυλάξοι ἐπὶ πολλοῖς ἔτεσιν.

ANNO Christ. 312. ad finem vergente, aut initio anni 313.

EPISTOLA CONSTANTINI IMPERATORIS

AD ANULINUM PROCONSULEM AFRICÆ,

De immunitate Clericorum Ecclesiæ Catholicæ, cui Cæcilianus præest.

Ex Eusebio, lib. X. *Hist. Eccl. cap.* VII. *Edit. Vales. p.* 394.

Exemplum Epistolæ Imperatoris Constantini, quæ cunctos Ecclesiarum Præsides ab omnibus publicis functionibus immunes esse præcipit.

AVE Anuline carissime nobis. Cùm ex multis rebus constet, religionem illam in quâ summa divinæ Majestatis reverentia custoditur, spretam quidem maxima reipublicæ importasse discrimina; eamdem verò ritè susceptam ac custoditam, & nomini Romano maximam prosperitatem, & cunctis mortalium rebus, divinâ id tribuente beneficentiâ, præcipuam felicitatem contulisse: placuit ut homines illi qui cum debitâ sanctimoniâ & assiduâ hujus legis observantiâ, ministerium suum divinæ religionis cultui exhibent, laborum suorum mercedem reportent, Anuline carissime nobis. Quocirca eos homines qui intra provinciam tibi creditam in Ecclesiâ Catholicâ cui Cæcilianus præest, huic sanctissimæ religioni ministrant, quos Clericos vocare consueverunt; ab omnibus omninò publicis functionibus immunes volumus conservari: ne errore aliquo aut casu sacrilego à cultu summæ divinitati debito abstrahantur; sed ut potiùs absque ullâ inquietudine propriæ legi deserviant. Quippè his summam venerationem divino Numini exhi-

Ἀντίγραφον βασιλικῆς ἐπιστολῆς, δι' ἧς τοὺς προεστῶτας τῶν ἐκκλησιῶν πάσης ἀπολελύσθαι τῆς περὶ τὰ πολιτικὰ λειτουργίας προστάττει.

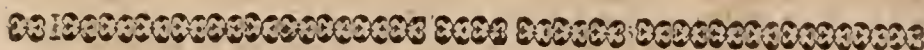
ΧΑῖρε Ἀνυλῖνε τιμιώτατε ἡμῖν· ἐπειδὴ ἐκ πλειόνων πραγμάτων φαίνεται παρεξουθενηθεῖσαν τὴν θρησκείαν ἐν ᾗ ἡ κορυφαία τῆς ἁγιωτάτης ἐπουρανίου αἰδὼς φυλάττεται, μεγάλους κινδύνους ἐνηνοχέναι τοῖς δημοσίοις πράγμασιν· αὐτήν τε ταύτην ἐνθέσμως ἀναληφθεῖσαν καὶ φυλαττομένην, μεγίστην εὐτυχίαν τῷ Ῥωμαϊκῷ ὀνόματι, καὶ σύμπασι τοῖς τῶν ἀνθρώπων πράγμασιν ἐξαίρετον εὐδαιμονίαν παρεσχηκέναι, τῶν θείων εὐεργεσιῶν τοῦτο παρεχουσῶν, ἔδοξεν ἐκείνους τοὺς ἄνδρας τοὺς τῇ ὀφειλομένῃ ἁγιότητι καὶ τῇ τοῦ νόμου τούτου παρεδρίᾳ τὰς ὑπηρεσίας τὰς ἐξ ἑαυτῶν, τῇ τῆς θείας θρησκείας θεραπείᾳ παρέχοντας, τῶν καμάτων τῶν ἰδίων τὰ ἔπαθλα κομίσασθαι, Ἀνυλῖνε τιμιώτατε· διόπερ ἐκείνους τοὺς εἴσω τῆς ἐπαρχίας τῆς σοι πεπιστευμένης ἐν τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ ᾗ Καικιλιανὸς ἐφέστηκε, τὴν ἐξ ἑαυτῶν ὑπηρεσίαν τῇ ἁγίᾳ ταύτῃ θρησκείᾳ παρέχοντας, οὕσπερ κληρικοὺς ἐπονομάζειν εἰώθασιν, ἀπὸ πάντων ἁπαξαπλῶς τῶν λειτουργιῶν βούλομαι ἀλειτουργήτους διαφυλαχθῆναι· ὅπως μὴ διά τινος πλάνης ἢ ἐξολισθήσεως ἱεροσύλου, ἀπὸ τῆς θεραπείας τῆς τῇ θειότητι ὀφειλομένης

ὀφειλομένης ἀφέλκωνται, ἀλλὰ μᾶλλον ἄνευ τινὸς ἐνοχλήσεως τῷ ἰδίῳ νόμῳ ἐξυπηρετῶνται· ὧνπερ μεγίστην περὶ τὸ θεῖον λατρείαν ποιουμένων, πλεῖστον ὅσον τοῖς κοινοῖς πράγμασι συνοίσειν δοκεῖ· Ἔρρωσο Ἀνυλῖνε τιμιώτατε καὶ ποθεινότατε ἡμῖν·

bentibus, maximum indè emolumentum reipublicæ videtur accedere. Vale Anuline carissime ac desideratissime nobis.

ANNOTATIO VALESII.

Ἀνυλῖνε τιμιώτατε. In cod. Med. Maz. Fuk. & Savil. legitur Ἀνυλῖνε τιμιώτατε καὶ ποθεινότατε ἡμῖν. Porrò relatio Anulini Proconsulis quâ his Constantini literis respondet, exstat apud Augustinum in epist. 68. his verbis: *Anulinus vir carissimus Proconsul Africæ. Scripta cælestia Majestatis vestræ, &c.* Per *scripta cælestia* intelligit Anulinus epistolam Constantini ad ipsum datam de immunitate Clericorum, quæ ab Eusebio in hoc capite relata est. Quod quidèm apertissimè declaratur his verbis, quæ proximè sequuntur in relatione Anulini: *Cùm omni omninò munere indulgentiâ Majestatis vestræ liberati esse videantur Catholici.* Ceterùm has Constantini epistolas præpostero ordine retulit Eusebius. Nam epistola Constantini ad Cæcilianum episcopum, item ejusdem epistola ad Anulinum cum relatione ejusdem Anulini, quam suprà citavi, præcedere debent epistolam Constantini ad Miltiadem episcopum urbis Romæ. Omnes enim eæ epistolæ pertinent ad concilium Romanum, quod habitum est in causâ Cæciliani coram Miltiade PP. Constantino III. & Licinio III. Coss. anno Christi 313.

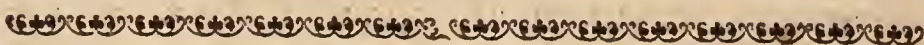

LIBELLUS
DATUS AB EPISCOPIS PARTIS MAJORINI.
Ex Optato, lib. I. *§.* XXII. *p.* 19.

Anno 313. mense Apr. ROGAMUS te Constantine, optime Imperator, quoniam de genere justo es, cujus pater inter cæteros imperatores persecutionem non exercuit, & ab hoc facinore immunis est Gallia. Nam in Africâ inter nos & cæteros episcopos contentiones sunt; petimus, ut de Galliâ nobis judices dari præcipiat pietas tua. Datæ à Luciano, Digno, Nasutio, Capitone, Fidentio & cæteris episcopis partis Donati.

Huic libello annexus erat alius libellus in alutâ signatus, cujus hæc erat superscriptio.

Libellus Ecclesiæ Catholicæ criminum Cæciliani traditus à parte Majorini: *de quo fit mentio in sequenti epistolâ.* Anno 313. mense Apr.

RELATIO
ANULINI PROCONSULIS
AD IMPERATOREM.
Ex Augustino, Ep. 88. *olim* 68. *T.* 2. *p.* 213.

Anno 313. die 15. Apr. [a]A. GGG. NNN. ANULINUS [b]VC. Proconsul Africæ.

SCRIPTA [1] cælestia majestatis vestræ accepta atque adorata, Cæciliano & his qui sub eodem agunt, quique Clerici appellantur, devotio [*] mea apud acta parvitatis meæ insinuare curavit, eosdemque hortata est, ut unitate consensu omnium factâ, cùm omni omninò munere indulgentiâ majestatis vestræ liberati esse videantur, [2] Catholicâ

custoditâ, sanctitati legis debitâ reverentiâ ac divinis rebus inserviant. Verùm post paucos dies exstiterunt quidam adunatâ secum populi multitudine, qui Cæciliano contradicendum putarent, quique fasciculum in alutâ signatum & libellum sine signo obtulerunt dicationi meæ, atque impendio postularunt, ut ad sacrum & venerabilem comitatum [6] numinis vestri dirigerem, quæ manente Cæciliano in statu suo, subjectis eorumdem actis, quò cuncta majestas vestra possit dignoscere, parvitas mea dirigere curavit. [7] Transmisi libellos duos, unum in alutâ suprà scriptum ità: LIBELLUS ECCLESIÆ CATHOLICÆ CRIMINUM CÆCILIANI TRADITUS A PARTE MAJORINI. Item alium sine sigillo cohærentem eidem alutæ. Datum die decimo septimo Kalen. Maïas, Carthagine, Domino nostro Constantino Augusto tertiùm Cos.

ANNOTATIONES.

[1] Hasce notas præferunt mss. easque Gervasianus codex ad marginem interpretatur, *Augusto Constantino*. Cui interpretationi favet V.C. Henricus Valesius hac eâdem relatione editâ cum hujusmodi inscriptione, *Constantino Maximo Augusto Anulinus, &c.* At in Carthaginensi collatione 3. n. 216. inscribitur, *Augustis nostris*; forteaǹ exscriptoris errore. Quippè Constantino III. consule, id est, anno Christi 313. quo relatio illa scripta est; imperabant Augusti duo, Constantinus & Licinius; non tres, ut iis notis subintelligendum videretur.

[2] Editi, *nunc Proconsul.* Sed meliùs mss. & Valesius habent V̄C̄. id est juxta Gemeticensis codicis interpretationem, *Vir Consularis*; juxta exemplum in Carthagin. collat. *Vir clarissimus*; quæ posterior interpretatio exscriptoris errori tribuenda. Enimverò Proconsul scribens Imperatori haudquaquàm se virum clarissimum dixisset. *imò legendum*, Vir clarissimus.

[3] Scripta hæc refert Eusebius in Ecclesiast. Histor. lib. 10. c. 7. quibus videlicèt Imperator vult Clericos *ab omnibus omninò publicis functionibus immunes conservari, ne errore aliquo, aut casu sacrilego, à cultu summæ divinitati debito abstrahantur: sed ut potiùs absque ulla inquietudine propriæ legi deserviant.* Verba sunt Constantini, huic relationi illustrandæ necessariò adducta.

[4] Editi omittunt, *mea apud acta*, quæ verba huc revocavimus ex mss.

[5] Editi habent sic: *indulgentiâ Majestatis vestræ liberati esse videantur Catholici, custoditâ sanctitate legis, debitâ reverentiâ divinis, &c.* Prætulimus alteram lectionem in quindecim mss. repertàm.

[6] Editi, *nominis vestri.* Sed meliùs mss. quinque, necnon Valesius & exemplum collat. Carth. *numinis vestri.*

[7] Bad. Am. Er. & Lov. *Transmissi libelli duo, unus in alutâ subscriptus, &c.* quem locum ad mss. fidem, partìm etiam ad exemplum collat. Carthag. correximus. Porrò alterum libellum, qui sigillo caruisse dicitur, Valesius aliique putant esse libellum supplicem, quem episcopi partis Majorini ad Constantinum miserunt, petentes ut ex Galliâ sibi judices daret, qui inter ipsos ac Cæcilianum ejusque collegas judicarent: cujus libelli exemplum refert Optatus in lib. 1: ejusque mentionem facit Augustinus in epist. 43. n. 13. & 76. n. 2.

EPISTOLA CONSTANTINI IMPERATORIS

Quâ Concilium Romæ fieri jubet ad judicandam causam Cæciliani.

Ex Eusebio, lib. X. *Hist. Eccles. cap.* V. *Edit. Vales. p.* 391.

Ἀντίγραφον βασιλικῆς ἐπιστολῆς, δι᾽ ἧς σύνοδον ἐπισκόπων ἐπὶ Ῥώμης κελεύει γενέσθαι, ὑπὲρ τῆς τῶν ἐκκλησιῶν ἑνώσεώς τε καὶ ὁμονοίας.

Κωνσταντῖνος σεβαστὸς Μιλτιάδῃ ἐπισκόπῳ Ῥωμαίων καὶ Μάρκῳ. Ἐπειδὴ τοιοῦτοι χάρται παρὰ Ἀνυλίνου τοῦ λαμπροτάτου ἀνθυπάτου τῆς Ἀφρικῆς πρός με πλείους ἀπεστάλησαν, ἐν οἷς ἐμφέρεται Καικιλιανὸν τὸν ἐπίσκοπον τῆς Καρθαγενησίων πόλεως, παρά τινων κολλήγων αὐτοῦ τῶν κατὰ τὴν Ἀφρικὴν καθεστώτων, ἐν πολλοῖς πράγμασιν εὐθύνεσθαι· καὶ τοῦτό μοι βαρὺ σφόδρα δοκεῖ, τὸ ἐν ταύταις ταῖς ἐπαρχίαις ἃς τῇ ἐμῇ καθοσιώσει αὐθαιρέτως ἡ θεία πρόνοια ἐνεχείρισε, κἀκεῖσε πολὺ πλῆθος λαοῦ, ὄχλον ἐπὶ τὸ φαυλότερον ἐπιμένοντα εὑρίσκεσθαι ὡσπερεὶ διχοστατοῦντα, καὶ μεταξὺ ἐπισκόπους διαφορὰς ἔχειν, ἔδοξέ μοι ἵν᾽ αὐτὸς ὁ Καικιλιανὸς μετὰ δέκα ἐπισκόπων τῶν αὐτὸν εὐθύνειν δοκούντων, καὶ δέκα ἑτέρων οὓς αὐτὸς τῇ ἑαυτοῦ δίκῃ ἀναγκαίους ὑπολάβοι, εἰς τὴν Ῥώμην πλῷ ἀπιέναι· ἵν᾽ ἐκεῖσε ὑμῶν παρόντων, ἀλλὰ μὴν καὶ Ῥετικίου καὶ Ματέρνου καὶ Μαρίνου τῶν κολλήγων ὑμῶν, οὓς τούτου ἕνεκεν εἰς τὴν Ῥώμην προσέταξα ἐπισπεῦσαι, δυνηθῇ ἀκουσθῆναι, ὡς ἂν καταμάθοιτε τῷ σεβασμιωτάτῳ νόμῳ ἁρμόττειν· ἵνα μέντοι καὶ περὶ πάντων αὐτῶν τούτων πληρεστάτην δυνηθῆτε ἔχειν γνῶσιν, τὰ ἀντίτυπα τῶν ἐγγράφων τῶν πρός με παρὰ Ἀνυλίνου ἀποσταλέντων, γράμμασιν ἐμοῖς ὑποτάξας, πρὸς τοὺς προειρημένους κολλήγας ὑμῶν ἐξέπεμψα. οἷς ἐντυχοῦσα ἡ ὑμετέρα στερρότης, δοκιμάσει ὅν τινα χρὴ τρόπον τὴν προειρημένην δίκην ἐπιμελέστατα διευκρινῆσαι, καὶ κατὰ τὸ δίκαιον τερματίσαι· ὁπότε μὴ

Exemplum epistolæ Constantini Imperatoris, quâ Episcoporum concilium Romæ fieri jubet pro unitate & concordiâ Ecclesiarum.

CONSTANTINUS Augustus Miltiadi episcopo urbis Romæ & Marco. Quoniam hujusmodi plures libelli à viro clarissimo Anulino Africæ Proconsule ad me sunt missi, in quibus continetur Cæcilianum Carthaginensium urbis episcopum à quibusdam collegis suis per Africam constitutis multis de causis insimulari. Quod quidem permolestum mihi videtur, in istis provinciis quas divina providentia meæ devotioni spontaneâ deditione tradidit, & in quibus maxima est populi multitudo, plebem quasi in duas partes divisam ad deteriora deflectere, & episcopos inter se dissentire. Placuit mihi ut idem Cæcilianus unà cum decem episcopis qui accusare ipsum videntur, & cum decem aliis quos ipse ad suam causam necessarios esse judicaverit, Romam naviget; ut ibi coram vobis & coram Reticio, Materno ac Marino collegis vestris, quos eâ causâ Romam properare jussi, possit audiri, quemadmodùm sanctissimæ legi convenire optimè nostis. Porrò ut totius negotii plenissimam valeatis haurire notitiam, exempla libellorum ab Anulino ad me missorum, literis meis subjecta ad collegas vestros supradictos transmisi. Quibus lectis perpendet gravitas vestra, quonam modo suprà memorata controversia accuratissimè dijudicanda sit, & ex præscripto justitiæ terminanda. Siquidem nec tuam sedulitatem latet, tantam à me reverentiam sanctissimæ Ecclesiæ Catholicæ exhiberi, ut generaliter nullum schisma aut dis-

ſidium ullibi à vobis relinqui velim. Divinitas ſummi Dei multis vos annis ſervet cariſſime.

ἢ τῆς ὑμετέρας ἐπιμελείας λανθάνειν, πρὸς αὐτὴν με αἰδῶ τῇ ἐνθέσμῳ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ ἀπονέμειν, ὡς μηδὲν καθόλου σχίσμα ἢ διχοστασίαν ἔν τινι τόπῳ βούλεσθαί με ὑμᾶς καταλιπεῖν. ἡ θειότης ὑμᾶς τοῦ μεγάλου Θεοῦ διαφυλάξοι πολλοῖς ἔτεσι τιμιώτατε.

ANNOTATIONES VALESII.

Μιλτιάδῃ ἐπισκόπῳ Ῥωμαίων καὶ Μάρκῳ. Quiſnam ſit hic Marcus quem cum Miltiade Romanæ urbis Epiſcopo jungit Conſtantinus, inter doctos ambigitur. Et Baronius quidem ad annum Chriſti 313. cap. 23. mendoſum eſſe exiſtimat Euſebii textum, & pro verbis καὶ Μάρκῳ, ſcribendum eſſe ἱεράρχῃ. Verùm hæc emendatio, quod pace ſummi viri dictum ſit, ferri non poteſt. Cùm enim Miltiades vocatus ſit epiſcopus urbis Romæ, ſuperfluum eſt addere ἱεράρχην. Adde quod ea vox inſolens eſt & affectata, cùm tamen titulus ac dignitas cujuſque, uſitato vocabulo exprimatur. Rejecta igitur Baronii conjectura, quæ nonniſi à viris Græci ſermonis ignaris probari poteſt, exiſtimo Marcum hîc eſſe preſbyterum Eccleſiæ Romanæ, quem unà cum Miltiade intereſſe huic ſynodo voluit Conſtantinus. Hic eſt, ut opinor, Marcus, qui poſt Silveſtrum Papam, epiſcopatum urbis Romæ geſſit. Porrò hæc epiſtola Conſtantini ad Miltiadem Romanum epiſcopum extabat in collatione 3. Carthaginenſi, cap. 319. Verùm poſtrema pars hujus tertiæ Collationis, quæ, meo judicio erat omnium utiliſſima, tota periit.

Ταῦτα χάρτα. Duo ſcilicet libelli, crimina Cæciliani Carthaginenſis epiſcopi continentes, quos ſubſcriptos Anulino Proconſuli tradidit pars Majorini die 17. Calendis Maii Carthagine, Conſtantino Auguſto III. & Licinio III. Coſſ. ut refert Auguſtinus in epiſt. 68. Hos libellos χάρτας vocat Conſtantinus, eò quòd plures chartas continerent, & acta quamplurima ad probationem criminum Cæciliani. At Chriſtophorſonus χάρτας *epiſtolas* vertit malè, ut opinor. Nam una dumtaxàt epiſtola ab Anulino eâ de re miſſa eſt ad Conſtantinum; quam epiſtolam refert Auguſtinus in dicto loco. Chartæ verò plures ab Anulino miſſæ ſunt, ut hîc diſertè teſtatur Conſtantinus. Eoſdem libellos infrà deſignat Conſtantinus his verbis, τὰ ἀντίτυπα τῶν ἐγγράφων τῶν πρός με ὑπὸ Ἀνυλίνου ἀποσταλέντων, &c. ubi Chriſtophorſonus iterùm *epiſtolas* vertit peſſimè. In capitulo 306. collationis tertiæ cum Donatiſtis, chartæ dicuntur. Sic enim ibi legitur: *Interlocutio præcipiens recitari exemplum relationis ad Conſtantinum Imperatorem ab Anulino Proconſule deſtinatæ, quâ Majorinus obſtitiſſe Cæciliano, & chartas criminum ejus Proconſuli ad principem dirigendas tradidiſſe ſignatur.* Chartas etiam vocat Auguſtinus in Breviculo collationis. Idem Auguſtinus in epiſtolâ 48. ad Vincentium libellum vocat, & ità ſuperſcriptum fuiſſe aït: *Libellus Eccleſiæ Catholicæ criminum Cæciliani, traditus à parte Majorini.*

Τιμιώτατε. Rectiùs apud Nicephorum ſcribitur τιμιώτατοι. Cùm enim epiſtola ſcripta ſit ad Miltiadem epiſcopum urbis Romæ, & ad Marcum, ſempérque in plurali numero eos alloquatur, ratio poſtulat, ut in fine epiſtolæ ſcribatur τιμιώτατοι. Porrò acta hujus ſynodi Romanæ extant apud Optatum in lib. I. Auctor ſynodici, quem jam ſæpè citavimus, aït hanc ſynodum Romæ collectam fuiſſe à Miltiade ſanctiſſimo Papâ & Marco: Miltiadi Marcum adjungens perindè ac in epiſtolâ Conſtantini utrumque junctim nominari animadverterat.

De Actis hujus Concilii Romani nihil habemus quod adjiciamus iis quæ de illis ab Optato dicta ſunt, lib. I. §. XXIII. p. 20. & 21. ſuprà.

EPISTOLA

EPISTOLA CONSTANTINI IMPERATORIS AD ABLAVIUM.

Anno 314. initio.

Quâ Cæcilianum & alios Epiſcopos Afros ad oppidum Arelatenſe mitti jubet.*

Incipit exemplum epiſtolæ Conſtantini.

CONSTANTINUS AUGUSTUS * Ablavio.

* in mſ. Ælafio.

JAMQUIDEM antehac cum perlatum fuiſſet ad ſcientiam meam, apud Africam noſtram plures nefario * furore vanis criminationibus contra ſe invicem ſuper obſervantiâ ſanctiſſimæ legis Catholicæ diſcedere* cœpiſſe, dirimendæ diſſenſionis hujuſmodi causâ, placuerat mihi ut ad urbem Romam tam Cæcilianus Carthaginenſis epiſcopus, contra quem vel maximè univerſi ſæpè me convenerant, quàm etiam aliqui ex his qui ei quædam objicienda crediderant, præſentiam ſui exhiberent. Nam etiam ad ſupradictam urbem Romam noſtram quoſdam epiſcopos ex Galliis ire præceperam, ut tam hi pro integritate vitæ ſuæ, atque laudabili inſtituto, ſed & ſeptem ejuſdem communionis, quàm etiam urbis Romæ epiſcopi, atque illi qui cum iiſdem cognoſcerent, poſſent rei quæ videbatur eſſe commota, finem debitum * adhibere. Qui * quidem ea quæcumque in præſentiâ eorum fuerant geſta, cuncta ad ſcientiam meam, etiam actis habitis retulerunt, verbo inſuper adfirmantes quòd judicium ſuum pro rerum fuiſſet æquitate depromptum, eoſque potiùs cauſæ obnoxios eſſe dicentes, qui contra Cæcilianum quædam putaverunt commovere: adeò ut iſtum poſt judicium habitum, Africam ipſos remeaſſe prohiberent*. Indè propter hæc omnia probabili rerum æſtimatione ſperaveram, quòd omnibus omninò ſeditionibus & contentionibus quæ ab iis hominibus videbantur ſubitò commotæ, finis debitus fuiſſet impoſitus. Sed cùm dictationis tuæ ſcripta legiſſem, quæ ad Nicaſium & cæteros ſuper iiſdem ſimulationibus gravitas tua mittenda crediderat, evidenter agnovi, quòd neque reſpectum ſalutis ſuæ, neque, quod eſt majus, Dei omnipotentis venerationem ante oculos ſuos velint ponere: ſiquidem ea agere perſiſtant, quæ non modò ad ipſorum dedecus infamiamque pertineant, ſed etiam his hominibus detrahendi dent facultatem, qui longè ab hujuſcemodi ſanctiſſimâ obſervantiâ ſenſus ſuos noſcuntur avertere. Nam id quoque te ſcire convenit, quod ex iiſdem venerunt adſerentes, quòd minùs dignus idem Cæcilianus cultu ſinceriſſimæ * religionis habeatur: & contra id quod iiſdem reſponderam, fruſtrà eos id jactare, quippè cùm res fuiſſent apud urbem Romam ab idoneis ac probatiſſimis viris epiſcopis terminatæ, obnixè ac pertinaciter reſpondendum æſtimaverunt, quòd eorum omnis cauſa non fuiſſet audita, ſed potiùs idem epiſcopi quodam loco ſe clauſiſſent, & prout ipſis aptum fuerat, judicaſſent. Quare cùm hæc tot & tanta nimiùm obnixè diſſenſiones protrahere perviderem, ità ut nullo modo finis iiſdem dari poſſe videretur, niſi & Cæcilianus idem, & ex his qui contra eum diſſident, tres aliqui in judicium eorum, qui contra Cæcilianum ſentiunt, conſenſumque debent, ad Arelatenſe oppidum venire, injungendum ſolertiæ tuæ duxi, ut mox has litteras meas acciperes, tam Cæcilianum ſupradictum, cum aliquibus ex his quos ipſe delegerit, ſed & de Byzacenæ, Tripolitanæ, Numidiarum, & Mauritaniarum, & provinciis ſingulis * quique aliquantos ex ſuis perducere debebunt, quos ipſi putaverint eligendos, ſed etiam aliquos ex his qui contra eumdem Cæcilianum diſſentiunt, datâ evectione publicâ, per Africam & Mauritaniam indè ad Hiſpanias brevi tractu facias navigare: & indè nihilominùs hujuſmodi his in ſingulis epiſcopis ſingulas

* f. veſano.
* f. diſſidere.
* in mſ. fidem debitam.
* deeſt qui.
* legendum prohiberem.
* in mſ. ſanctiſſimæ.
* legendum ſinguli.

tractorias tribuas, ut ipsi ad supradictum locum intra diem Kalendarum Augustarum possint pervenire, celeriter intimaturus iisdem, ut antequàm proficiscantur, debeant disponere quatenùs absentibus ipsis, & disciplina competens habeatur, & nulla fortè seditio, vel aliquorum altercatio, quæ ad maximum dedecus* spectet, oriatur. De cetero plenâ cognitione suscepta finis adhibeatur. Quia cùm præsentiam sui exhibuerint universi, qui nunc in contentione esse noscuntur, quique non immeritò finem debent accipere maturum, ut protinùs possint terminari atque componi. Nam cùm apud me certum sit, te quoque Dei summi esse cultorem, confiteor gravitati tuæ, quòd nequaquàm fas esse ducam, ut ejusmodi contentiones & altercationes dissimulentur à nobis, ex quibus forsitàn commoveri possit summa divinitas, non solùm contra humanum genus, sed etiam in me ipsum, cujus curæ, nutu suo cælesti, terrena omnia moderanda commisit, & secus aliquid hactenùs incitata decernet. Tunc enim reverà & plenissimè potero esse securus, & semper de promptissimâ benevolentiâ potentissimi Dei prosperrima & optima quæque sperare, cùm universos sensero debito cultu Catholicæ religionis sanctissimum Deum concordi observantiæ fraternitate venerari*. EXPLICIT.

* in mſ. de secreto.

* in mſ. Amen.

Anno 314 initio.

EPISTOLA CONSTANTINI IMPERATORIS

Quâ Episcopos ad concilium in Arelatensem civitatem convenire jubet.

Ex Eusebio, lib. X. Hist. Eccl. cap. V. Edit. Valeſ. p. 391.

Exemplum epistolæ Constantini Imperatoris, quâ alteram Episcoporum synodum fieri jubet, ut omnis Episcoporum dissensio tollatur.

CONSTANTINUS Augustus Chresto Syracusanorum episcopo. Jam quidem anteà cùm nonnulli pravo ac perverso animo à sanctâ religione cælestique virtute & ab Ecclesiæ Catholicæ sententiâ dissidere cœpissent, hujusmodi eorum contentionem præcidere cupiens ità constitueram, ut missis è Galliâ quibusdam Episcopis; accitis etiam ex Africâ iis qui duas in partes divisi, pertinaciter inter se atque obstinatè contendunt; præsente quoque Romanæ urbis episcopo, id quod commotum fuisse videbatur, sub horum præsentiâ posset diligentissimâ examinatione componi. Sed quoniam nonnulli, ut ferè fit, & propriæ salutis & venerationis quæ sanctissimæ fidei debetur obliti, privatas adhuc simultates prorogare non cessant: prolatæ jam sententiæ acquiescere nolentes, asserentésque paucos admodùm episcopos sententiam tu-

Ἀντίγραφον βασιλικῆς ἐπιστολῆς, δι᾽ ἧς προστάττει δευτέραν γενέσθαι σύνοδον ὑπὲρ τοῦ πᾶσαν τῶν ἐπισκόπων ἀφελεῖν διχοστασίαν.

ΚΩνςαντῖνος σεβαςὸς, Χρήςῳ ἐπισκόπῳ Συρακουσίων· ἤδη μὲν πρότερον ὅτε φαύλως καὶ ἐνδιαςρόφως τινὲς περὶ τῆς θρησκείας τῆς ἁγίας καὶ ἐπουρανίου δυνάμεως καὶ τῆς αἱρέσεως τῆς καθολικῆς ἀποδιΐςασθαι ἤρξαντο, ἐπιτέμνεσθαι βουληθεὶς τὰς τοιαύτας αὐτῶν φιλονεικίας, οὕτω διετετυπώκειν, ὥςε ἀποςαλέντων ἀπὸ τῆς Γαλλίας τινῶν ἐπισκόπων, ἀλλὰ μὴν καὶ τῶν κληθέντων ἀπὸ τῆς Ἀφρικῆς τῶν ἐξ ἐναντίας μοίρας κατ᾽ ἀλλήλων ἐνςατικῶς καὶ ἐπιμόνως διαγωνιζομένων· παρόντος τε καὶ τοῦ τῆς Ῥώμης ἐπισκόπου, τοῦτο ὅπερ ἐδόκει κεκινῆσθαι, δυνηθῇ ἐπὶ τῆς παρουσίας αὐτῶν μετὰ πάσης ἐπιμελοῦς διακρίσεως, κατορθώσεως τυχεῖν· ἀλλ᾽ ἐπειδὴ, ὡς συμβαίνει, ἐπιλαθόμενοι τινὲς καὶ τῆς σωτηρίας τῆς ἰδίας, καὶ τοῦ σεβάσματος τοῦ ὀφειλομένου τῇ ἁγιωτάτῃ αἱρέσει, ἔτι καὶ νῦν τὰς ἰδίας ἔχθρας παρατείνειν οὐ παύονται, μὴ βουλόμενοι τῇ ἤδη ἐξε-

παρεχθεῖσαν κρίσιν συντεθεῖσθαι· καὶ διισχυριζόμενοι ἔτι δὲ ἄρα ὀλίγοι τινὲς τὰς γνώμας καὶ τὰς ἀποφάσεις ἑαυτῶν ἐξενηνοχέναι, ἢ καὶ μὴ πρότερον ἁπάντων τῶν ὀφειλόντων ζητηθῆναι ἀκριβῶς ἐξετασθέντων, πρὸς τὸ τὴν κρίσιν ἐξενεγκεῖν πάνυ ταχέως καὶ ὀξέως ἐσπουδακέναι, ἔκ τε τούτων ἁπάντων ἐκεῖνα συμβαίνει γίνεσθαι, τὸ καὶ τούτους αὐτοὺς ἀδελφικὴν καὶ ὁμόφρονα ὀφείλοντας ἔχειν ὁμοψυχίαν, αἰσχρῶς, μᾶλλον δὲ μυσαρῶς ἀλλήλων ἀποδιεστάναι· καὶ τοῖς ἀνθρώποις τοῖς ἀλλοτρίας ἔχουσι τὰς ψυχὰς ἀπὸ τῆς ἁγιωτάτης θρησκείας, ταύτην πρόφασιν χλεύης διδόναι· ὅθεν προνοητέον μοι ἐγένετο, ὅπως τοῦτο ὅπερ ἐχρῆν μετὰ τὴν ἐξενεχθεῖσαν ἤδη κρίσιν, αὐθαιρέτῳ συγκαταθέσει πεπαῦσθαι, κἂν νῦν ποτε δυνηθῇ πολλῶν παρόντων τέλους τυχεῖν· ἐπειδὴ τοίνυν πλείστους ἐκ διαφόρων καὶ ἀμυθήτων τόπων ἐπισκόπους εἰς τὴν Ἀρεταλησίων πόλιν εἴσω καλανδῶν Αὐγούστων συνελθεῖν ἐκελεύσαμεν· καὶ σοὶ γράψαι ἐνομίσαμεν, ἵνα λαβὼν παρὰ τοῦ λαμπροτάτου Λατρωνιανοῦ τοῦ κοντήκτορος Σικελίας δημόσιον ὄχημα, συζεύξας σεαυτῷ καὶ δύο γέ τινας τῶν ἐκ τοῦ δευτέρου θρόνου οὓς ἂν σὺ αὐτὸς ἐπιλέξασθαι κρίνῃς, ἀλλὰ μὴν καὶ τρεῖς παῖδας τοὺς δυνησομένους ὑμῖν κατὰ τὴν ὁδὸν ὑπηρετήσασθαι παραλαβών, εἴσω τῆς αὐτῆς ἡμέρας ἐπὶ τῷ προειρημένῳ τόπῳ ἀπάντηθι· ὡς ἂν διά τε τῆς σῆς στεῤῥότητος, καὶ διὰ τῆς λοιπῆς τῶν συνιόντων ὁμοψύχου καὶ ὁμόφρονος συνέσεως, καὶ τοῦτο ὅπερ ἄχρι τοῦ δεῦρο φαύλως δι᾽ αἰσχρᾶς τινὰς ζυγομαχίας παραμεμένηκεν, ἀκουσθέντων πάντων τῶν μελλόντων λεχθήσεσθαι παρὰ τῶν νῦν ἀπ᾽ ἀλλήλων διεστώτων, οὕσπερ ὁμοίως παρεῖναι ἐκελεύσαμεν, δυνηθῇ εἰς τὴν ὀφειλομένην θρησκείαν καὶ πίστιν, ἀδελφικήν τε ὁμόνοιαν, κἂν βραδέως ἀνακληθῆναι· ὑγιαίνοντά σε ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ διαφυλάξοι ἐπὶ πολλοῖς ἔτεσιν.

lisse, qui nec omnibus quæ priùs inquiri oportebat diligenter excussis, ad depromendum judicium properanter accessissent. Undè fit ut & ipsi quos concordi ac fraterno inter se animo esse decuerat, turpi, seu potiùs detestandâ secessione dissideant; & iis hominibus qui à sanctissimâ religione alieno sunt animo, subsannandi occasio præbeatur. Idcircò mihi sedulò providendum fuit, ut hæc quæ post depromptum judicium voluntariâ assensione jam finita esse debuerant, nunc tandem multorum interventu finem possint accipere. Quoniam igitur plurimos ex diversis ac propè infinitis locis episcopos in urbem Arelatensem intra Calendas Augusti jussimus convenire: tibi quoque scribendum esse censuimus; ut accepto publico vehiculo à viro clarissimo Latroniano correctore Siciliæ, adjunctis tibi duobus secundi ordinis quos tu eligendos putaveris, tribus item servulis qui in itinere vobis ministrare possint, intra eumdem diem ad prædictum locum occurras; quò tum per tuam gravitatem, tum per cæterorum in unum coëuntium unanimem concordémque solertiam controversia hæc quæ per fœdissimam altercationem ad hoc usque temporis perduravit, auditis omnibus eorum qui nunc inter se dissident, quos etiam adesse jussimus, allegationibus, ad congruam religionis & fidei observantiam fraternamque concordiam tandem aliquandò possit revocari. Incolumem te Deus omnipotens diutissimè servet.

ANNOTATIONES VALESII.

Κοντίκτορος Σικελίας. In codice Mazarino, Fux. & Medicæo scribitur Κοντήκτορος. Sed sine dubio scribendum est Κορρήκτορος, id est: *à Latroniano Correctore Siciliæ*. Hujus Latroniani mentio fit in veteri inscriptione Panormitanâ, teste Gualthero in tabulis Siculis numero 164. D. N. FL. VALERIO LICINIO AVG. DOMITIVS LATRONIANVS V. C. CORR. P. S. DEVOTVS N. M. QVE EIVS. Sed & Gualtherus in annotationibus ad hanc tabulam, adducit & emendat hunc Eusebii nostri locum.

Τῶν ἐκ τοῦ δευτέρου θρόνου. Presbyteros intelligit, qui secundi ordinis sacerdotes vulgò dicebantur,

ut ex Optato Milevitano, & Facundo Hermianensi aliisque scriptoribus jampridem notavit Jacobus Sirmondus in notis ad Sidonium pag. 78. & in notis ad librum duodecimum Facundi. Hieronymus in epitaphio beatæ Paulæ: *Aderant*, inquit, *Hierosolymorum & aliarum urbium Episcopi, & sacerdotum inferioris gradûs ac Levitarum innumerabilis multitudo.* Gregorius Naz. in carmine Iambico de vitâ suâ pag. 6. narrans quomodò invitus à patre suo presbyter ordinatus sit, sic loquitur. Κάμπτει βιαίως εἰς θρόνους τοὺς δευτέρους. Ubi vides secundum thronum tribui presbyteris, perindè ac in epistolâ Constantini; nec immeritò. Nam episcopi in Ecclesiâ sedebant in sublimiori throno, assidentibus hinc indè presbyteris in humilioribus subselliis, & astantibus diaconis in veste candidâ, quemadmodùm scribit idem Gregorius in somnio de Ecclesiâ Anastasiæ pag. 78. Eusebius in descriptione Ecclesiæ Tyri, thronos qui erant in Ecclesiâ juxta altare, episcopo & presbyteris attribuit, subsellia autem ministris. Ubi presbyteros etiam vocat τῶν μετὰ τὸν ἐπίσκοπον δευτερευόντων. Ità etiam Augustinus in epistolâ 148. secundum locum gubernaculorum appellat gradum presbyterii. *Nam quid existimem nescio, ut secundus locus gubernaculorum mihi traderetur, qui remum tenere non noveram.* Certè in ordinatione presbyteri, post consecrationem hæc oratio olim ab episcopo dicebatur. *Da æterne Deus, honorum auctor, distributor omnium dignitatum, per quem proficiunt universa: amplificatis semper in melius naturæ rationalis incrementis per ordinem congruâ ratione dispositum: Undè & sacerdotales gradus atque officia Levitarum sacramentis mysticis instituta creverunt; ut cùm Pontifices summos regendis populis præfecisses, ad eorum societatis & operis adjumentum sequentis ordinis viros & secundæ dignitatis eligeres. Sic in eremo per septuaginta virorum prudentium mentes, Moysi spiritum propagasti, quibus ille adjutoribus usus in populo innumeras multitudines facilè gubernavit. Sic in Eleazarum & Ithamar filios Aaron paternæ plenitudinis abundamiam transfudisti, ut ad hostias salutares & frequentioris officii sacramenta ministerium sufficeret sacerdotum.* Et paulò-pòst: *Acceptum à te Deus secundi meriti munus obtineant.* Hæc descripsimus ex vetustissimo libro Pontificali Senonensis Ecclesiæ. Eadem habet etiam Ordo Romanus. Sunt autem elegantissima, ac ni fallor; à Leone Papâ composita. Porrò ex his quæ dixi, apparet quantoperè falsus sit Christophorsonus; qui *secundæ sedis* episcopos hîc interpretatur, quem ferè secutus est Sirmondus in Tomo 1. conciliorum Galliæ.

Anno 314. mense Augusto.

EPISTOLA CONCILII ARELATENSIS AD SYLVESTRUM.

Incipit concilium Episcoporum Arelate celebratum & directum Sylvestro Episcopo Romanorum.

DILECTISSIMO PAPÆ SYLVESTRO, Marinus, Acratius*, Natalis, Theodorus, Proterius, Vocius, Verus, Probatianus*, Cæcilianus, Faustinus, Surgentius, Gregorius, Reticius, Ambitausus, Termatius, Merocles, Pardus, Adelfius, Hibernius, Fortunatus, Aristasius, Lampadius, Vitalis, Maternus, Liberius, Gregorius, Crescens, Avitianus, Dafnus, Orantalis, Quintasius, Victor, Epictetus, in Domino æternam salutem.

* legendum Agrætius.
* al. Probatius.

COMMUNI copulâ caritatis & unitate matris Ecclesiæ Catholicæ vinculo inhærentes, ad Arelatensium civitatem, piissimi Imperatoris voluntate adducti, indè te, religiosissime Papa, cum meritâ reverentiâ salutamus: ubi graves ac perniciosos legi nostræ atque traditioni effrenatæ mentis homines pertulimus, quos & Dei nostri præsens auctoritas, & traditio ac regula veritatis ità respuit, ut nulla in illis aut dicendi ratio subsisteret, aut accusandi modus ullus, aut probatio conveniret. Ideò, judice Deo & matre Ecclesiâ quæ suos novit & comprobat, aut damnati sunt, aut repulsi. Et utinam, Frater dilectissime, ad hoc tantum spectaculum interesse tanti fecisses: profectò, credimus, quia in eos severior fuisset sententia prolata, & te pariter nobiscùm judicante, cœtus noster majori lætitiâ exultasset. Sed quoniam recedere à partibus illis minimè potuisti, in quibus & Apostoli quotidiè sedent, & cruor ipsorum sine intermissione Dei gloriam testatur, non tamen hæc sola nobis visa sunt tractanda, Frater charissime, ad quæ fueramus invitati,

sed

ſed & conſulendum nobiſmet ipſis cenſuimus : & quàm diverſæ ſunt provinciæ ex quibus advenimus, ità & varia contingunt quæ nos cenſemus obſervare debere. Placuit ergò præſente Spiritu ſancto & Angelis ejus, ut & his qui ſingulos quos * monebat, judicare, proferremus de quiete præſenti. Placuit etiam, antequàm à te * qui majores dioceſes * tenes, per te potiſſimùm omnibus inſinuari. Quid autem ſit quod ſenſerimus, ſcripto noſtræ mediocritatis ſubjunximus. At id primo * loco de vitâ noſtrâ atque utilitate tractandum fuit, ut qui unus pro multis mortuus eſt, & reſurrexit, ab omnibus tempus ipſum ità religiosâ mente obſervetur, ne diviſiones vel diſſenſiones in tanto obſequio devotionis poſſint exſurgere. Cenſemus ergò paſcha Domini per orbem totum unâ die obſervatum iri. De his quoque qui quibuſcumque locis ordinati fuerint miniſtri, ut in ipſis locis perſeverent. De his etiam * qui arma projiciunt in pace, placuit abſtineri eos à communione. De

* In mſ. deeſt hiatus; ſed deſunt nonnulla.
* in mſ. ante.
* in mſ. diocheſeos.
* in mſ. in.
* in mſ. agitur enim.

Circiſſariis agitatoribus qui fideles ſunt, placuit eos quandiù agitant à communione ſeparari. De his * qui in infirmitate ſunt conſtituti & recedere * voluṇt, placuit eis manum imponi. De præſidibus autem qui fideles ſunt, & ad præſidatum conſiliunt, ità placuit, ut cùm promoti fuerint, litteras quidem accipiant eccleſiaſticas communicatorias, ità tamen ut in quibuſcumque locis geſſerint, ab epiſcopis ejuſdem loci cura illis agatur: & ſi cœperint contra diſciplinam agere, tunc demùm à communione excludantur. Et de his quidem qui in Republicâ agere volunt ſimiliter. De Afris autem quòd propriâ lege ſuâ utantur, ut rebaptizent, placuit ut ad Eccleſiam ſi aliquis hæreticus venerit, interrogent eum ſymbolum : & ſi perviderint eum in Patre & Filio & Spiritu ſancto eſſe baptizatum, manus tantùm ei imponatur. Quòd ſi interrogatus ſymbolum, non reſponderit Trinitatem, tunc meritò baptizetur, & cætera. Tunc tædians juſſit omnes ad ſedes ſuas redire. AMEN.

* in mſ. agitur.
* f. cedere

EPISTOLA CONSTANTINI IMPERATORIS AD EPISCOPOS,

Anno 314. circa finem.

Poſt ſynodum Arelatenſem ſcripta.

CONSTANTINUS AUGUSTUS Epiſcopis catholicis cariſſimis fratribus ſalutem.

ÆTERNA & religioſa, incomprehenſibilis pietas Dei noſtri, nequaquàm permittit humanam conditionem diutiùs in tenebris oberrare, neque patitur exoſas quorumdam voluntates uſque in tantum pervadere, ut non ſuis præclariſſimis luminibus denuò pandens iter ſalutare, eas det * ad regulam juſtitiæ converti. Habeo quippe cognitum multis exemplis : hæc eadem ex meipſo metior. Fuerunt enim in me primitùs, quæ juſtitiâ carere videbantur, nec ulla putabam videre ſupernam potentiam, quæ intra ſecreta pectoris mei gererem. Equidem hæc, ut dixi, æquàm * fortunam debuerunt ſortiri, ſcilicèt omnibus malis redundantem : ſed Deus omnipotens in cælis per ſecula reſidens, tribuit quod non merebar. Certè jam neque dici, neque enumerari poſſunt ea, quæ cæleſti ſuâ in me famulum ſuum benevolentiâ conceſſit, ſanctiſſimi antiſtites Chriſti Salvatoris fratres chariſſimi. Gaudeo igitur equidem ſpecialiter, gaudeo quòd tandem habitâ juſtiſſimâ dijudicatione, eos ad meliorem ſpem fortunamque revocaſtis, quos malignitas diaboli videbatur à præclariſſimâ luce legis Catholicæ miſerabili ſuâ perſuaſione avertiſſe. O verè victrix providentia Chriſti Salvatoris : ut etiam his conſuleret, qui jam deſciſcentes à veritate, quodammodò adversùs

* in mſ. ejuſdem.
* in mſ. quam.

ipsam arma inducentes gentibus se copulaverunt: quia si * vel nunc vera * fide voluerint obsequia sanctissimæ legi deferre, intelligere poterunt quantum sibi nutu Dei sit provisum. Et hoc quidem, sanctissimi fratres; sperabam etiam in eis, quibus ingenita est maxima durities animi, posse reprehendi; sed non profuit apud eos recta dijudicatio, neque in eorum sensus ingressa est divinitas propitia. Reverà enim non immeritò ab his procul abscesserit Christi clementia, in quibus manifestâ luce claret *, hujusmodi esse, ut eos etiam à cælesti provisione exosos cernamus: quæ in ipsos tanta vesania perseverat, cùm incredibili * arrogantiâ persuadeant * sibi, quæ nec dici, nec audiri fas est, desciscentes à recto judicio dato, quo cælesti provisione meum judicium eos comperi postulare: quæ vis malignitatis in eorumdem pectoribus perseverat. Quotiens à me jam ipso * improbissimis aditionibus suis sunt condignâ responsione oppressi? qui utique si hoc ante oculos habere voluissent, minimè hoc ipsum interposuissent. Meum judicium postulant, qui ipse judicium Christi expecto. Dico enim, ut se veritas habet, sacerdotum judicium ità debet haberi, ac si ipse Dominus residens judicet. Nihil enim licet his aliud sentire, vel aliud judicare, nisi quod Christi magisterio sunt edocti. Quid igitur sentiunt maligni homines, officia, ut verè dixi, diaboli? Perquirunt secularia, relinquentes cælestia. O rabida furoris audacia! sicut in causis gentilium fieri solet, appellationem interposuerunt. Equidem gentes minora interdùm judicia refugientes, ubi justitia citò deprehendi * potest, magis ad majora judicia auctoritate interpositâ ad appellationem se conferre sunt solitæ. Quid hi detractores legis, qui renuentes cæleste judicium, meum putaverunt postulandum, sic sentire de Christo salvatore? Ecce jam proditores, ecce sine ullâ acriori disquisitione, ipsi per semet prodiderunt facinora sua. Quæ ab ipsis sentitur humanitas, qui in ipso Deo immanes prosilierunt? Equidem, fratres charissimi, licèt hæc in ipsis videantur deprehensa, nihilominùs vos, qui Domini salvatoris sequimini viam, patientiam adhibete, datâ his adhuc optione quid putent deligendum: ac si eos in iisdem videritis perseverare, protinùs cum his quos Dominus dignos cultui suo judicavit, proficiscimini, & redite ad proprias sedes, meique mementote, ut mei Salvator noster semper misereatur. Cæterùm direxi meos homines, qui eosdem infandos deceptores religionis protinùs ad comitatum meum perducant, ut ibi degant, ibi sibi mortem pejus pervideant. Dedi quoque literas competentes ad eum, qui Vicariam præfecturam per Africam tuetur, ut quotquot hujus insaniæ similes invenerit, statim eos ad comitatum meum dirigat, ne ulteriùs sub tantâ claritate Dei nostri ea ab ipsis fiant, quæ maximam iracundiam cælestis providentiæ possint incitare. Incolumes vos Deus omnipotens tribuat votis meis, & vestris, per secula fratres carissimi.

* in ms. sic.
* in ms. ascta,
* in ms. clarent.
* in ms. incredibilia.
* in ms. persuadendum.
* in ms. ipsum.
* f. reprehendi.

EPISTOLA CONSTANTINI IMPERATORIS AD PROBIANUM PROCONSULEM AFRICÆ,

Anno 315.

Ex Augustino lib. 3. *contra Cresconium cap.* LXX. *pag.* 476. *& Epist.* 88. *num.* 4. *p.* 214.

Imperatores Cæsares Flavii, CONSTANTINUS MAXIMUS, & VALERIUS LICINIUS ad PROBIANUM Proconsulem Africæ.

ÆLIANUS prædecessor tuus, meritò, dùm vir perfectissimus Verus Vicarius Præfectorum tunc per Africam nostram incommodâ valetudine teneretur, ejusdem partib' functus, inter cetera etiam id negotium vel invidiam, quæ de Cæciliano Episcopo Ecclesiæ catholicæ videtur esse commota, ad examen suum atque jussionem credidit esse revocandam. Etenim cùm jam Superium Centurionem, & Cæcilianum magistratum Aptungitanorum, & [1] Saturninum Excuratorem, & Calibium juniorem ejusdem civitatis Curatorem, atque Solonem servum publicum suprascriptæ civitatis præsentes esse fecisset, audientiam præbuit competentem, adeò ut cùm Cæciliano fuisset objectum quòd à Felice eidem episcopatus videretur esse delatus, cui divinarum scripturarum proditio atque exustio videretur objecta, innocentem de eo Felicem fuisse constiterit. Denique cùm Maximus Ingentium Decurionem Ziquensium civitatis epistolam Cæciliani Exduumviri [2] falsasse contenderet, eumdem ipsum Ingentium suspensum, actis quæ suberant, pervidimus, & ideò minimè tortum quòd se Decurionem Ziquensium civitatis asseveraverit. Undè volumus ut eumdem ipsum [3] Ingentium, sub idoneâ prosecutione ad comitatum meum Constantini Augusti mittas, ut illis qui in præsentiarum agunt, atque diuturnis diebus interpellare non desinunt, audientibus & coram assistentibus apparere & intimari possit frustrà eos Cæciliano Episcopo invidiam comparare atque adversùs eum violenter insurgere voluisse. Ità enim fiet ut omissis, sicut oportet, ejusmodi contentionibus, populus sine dissensione aliquâ religioni propriæ cum debitâ veneratione deserviat.

ANNOTATIONES.

[1] Hic ille est Calidius seu Claudius Saturianus, ut legitur apud Optatum in lib. 1. qui Curator civitatis Aptungensis fuerat tempore persecutionis tradendorum codicum, id est, Diocletiano VIII. & Maximiano VII. Coss. anno Christi 303. isque idcircò in judicium inductus est, ut ex ejus fide & ex Gestis municipalibus apud ipsum olim confectis investigaretur utrùm Felix episcopus Cæciliani ordinator prodidisset sacros codices. Eamdem ob caussam vocati sunt Superius centurio, quia nimirùm militibus & centurione utebantur magistratus cùm scripturas à Christianis vi extorquerent, & Alfius Cæcilianus, quòd ejusdem persecutionis tempore magistratum, seu duumviratum municipii Aptungensis gessisset, quòdque examinanda esset ipsius ad Felicem epistola. Calibius verò junior, qui apud Optatum Galidius Gratianus appellatur, quia curator erat ejus anni, scilicet 314. quo agebatur quæstio de Felice, accitus est, fortè ut acta municipalia superioris temporis magistratuum proferret.

[2] Editi, *ex divino jure.* mss. pleríque, *ex duumviris.* Sed legendum haud dubiè uno verbo, *exduumviri.* Agitur nempè de Alfii Cæciliani epistolâ ab ipso post duumviratum scriptâ, ut patet ex Gestis purgationis Felicis.

[3] Censet Baronius hanc epistolam ad Probianum scriptam esse ante Arelatense concilium anni 314. & Ingentium concilio huic exhibitum dicit. Contrà Henricus Valesius affirmat datam epistolam consulatu Constantini, & Licinii IV. id est, an. 315. quo anno Petronium Probianum proconsulem Africæ fuisse constat, cùm ex codice Theod. in tit. de Appellat. tùm ex eo quòd Ælianus, qui ejus prædecessor hîc dicitur, proconsulatum Africæ sustinuerit consulatu Volu-

siani & Anniani, id est an. 314. At quo mense proconsulatum adierit Probianus, & utrùm non ante initium an. 315. minimè ostendit Valesius. Porrò exstat Constantini constitutio *ad Probum*, data 1. April. an. 314. ubi Godefridus legendum conjicit, *ad Probianum*.

Anno 315. mense Augusto.

EPISTOLA CONSTANTINI IMPERATORIS

AD EPISCOPOS PARTIS DONATI,

De super nomine Cæciliani, quà accersendum eum declarat.

CONSTANTINUS AUGUSTUS Episcopis.

ANTE paucos quidem dies, juxta postulatum vestrum, hoc mihi placuerat, ut ad Africam reverteremini, ut illic omnis causa quæ vobis adversùs Cæcilianum competere videtur, ab amicis meis quos elegissem, cognosceretur, atque finem debitum reciperet. Verùm diù mihi cogitanti, & in animo meo non immeritò volventi, id potissimum visum est, ut quoniam scio quosdam ex vestris turbulentos satis & obstinato animo rectum judicium & integræ veritatis rationem minimè respicere, ac per hoc venire forsitan, ut si ibidem cognoscatur, non ut condecet & veritatis ratio expostulat, res finem accipiat, atque aliquid tale eveniat, nimiâ vestrâ obstinatione, quod & divinitati cælesti displiceat, & existimationi meæ, quam semper inlibatam cupio perseverare, plurimùm impediat, placuit mihi, sicut dixi, ut Cæcilianus, juxta prius tractatum, huc potiùs veniat, quem credo juxta litteras meas mox adfuturum. Polliceor autem vobis, quòd si præsente ipso de uno tantùm crimine vel facinore ejus per vosmetipsos aliquid probaveritis, id apud me sit, ac si universa quæ ei intenditis, probata esse videantur. Deus omnipotens perpetuam tribuat securitatem.

Huc pertinent hæc Augustini verba, epist. 43. *n.* 30. Jussit enim ille (Constantinus) ut ei partes ad agendam caussam Romam occurrerent. Quò cùm Cæcilianus nescio quâ causâ non occurrisset, interpellatus ab eis, præcepit ut Mediolanum sequerentur. Tunc se aliqui eorum subtrahere cœperunt, fortassè indignati, quia non est eos imitatus Constantinus, ut jam statim atque velociter Cæcilianum damnaret absentem. Quod ubi cognovit providus Imperator, reliquos ab officialibus custoditos fecit Mediolanum pervenire.

Interim consilium cœpit rei judicandæ in Africâ, ut constat ex epistolâ ejus sequenti ad Celsum.

EPISTOLA

EPISTOLA CONSTANTINI IMPERATORIS AD CELSUM VICARIUM AFRICÆ,

Circa finem Anni 315.

In quâ promittit ad Africam se venturum ut inter Cæcilianum & Donatum de schismate in Africâ facto judicet.

CELSO VICARIO AFRICÆ *** *deest hic folium in ms.*

PERSEVERARE * Menalium eum quem jamdudùm susceperat insania, cæterosq; qui à veritate Dei digressi, errori se pravissimo dederunt, proxima etiam tuæ gravitatis scripta testata sunt, quibus inhærentem te jussioni nostræ de merito seditionis ipsorum, eoque tumultu quod apparabant, inhibitum esse memorasti, frater charissime. Undè quoniam ex eo patuit ipsos nefarias res cogitasse. Quod enim cùm statuissem inter ipsos, & Cæcilianum, plenissimè super allegationibus diversis requirere, præsentiâ meâ susceptam fugam * subtrahere laborarunt, hoc ipso turpissimo facto confessi, ad ea se redire properare, quæ & anteà fecerant, & nunc agere perseverant. At cùm constet minimè unumquemque propria penitùs delicta lucrari, etiamsi paulisper eorum fuerit coercitio dilata, mandandum gravitati tuæ duxi, ut interim quidem eosdem omittas, & dissimulandum super ipsos esse cognoscas: Verùm lectâ hac epistolâ, tàm Cæciliano, quàm iisdem palàm facias, quod cùm favente pietate divinâ Africam venero, plenissimè universis tàm Cæciliano, quàm his qui contra eum agere videntur, lecto dilucido judicio demonstraturus sum, quæ & qualis summæ divinitati sit adhibenda veneratio, & cujusmodi cultûs delectare * videatur: adhibito etiam diligenti examine, ea quæ nunc aliqui exindè inlecebris * mentis ignorantiæque occultare se putant, plenissimè sim reperturus, atque in luce factorum venire; easdem personas quæ res istiusmodi concitant, faciuntque, ut non cum eâ quâ oportet veneratione summus Deus colatur, perdam atque discutiam. Cúmque satis clareat neminem posse beatitudines martyris eo genere conquirere quod alienum à veritate religionis & incongruum esse videatur, eos quos contra fas & religionem ipsam recognovero, reosque violentiæ competentis venerationis deprehendero, sine ullâ dubitatione, insaniæ suæ obstinationisque temerariæ faciam merita exitia persolvere. Scire itaquè pro certo quæ habere debeant, ad plenissimam fidem, salute etiam teste invocatâ, quod tàm super plebe, quàm super clericis his qui primi sunt, sim diligentissimè quæsiturus, idque judicaturus quod verissimum & religiosissimum esse manifestum sit: demonstraturus etiam iisdem, qui & qualis divinitati cultus adhibendus sit. Nam nequaquàm me aliter maximum reatum effugere posse credo, quàm ut hoc quod improbè fit, minimè existimem dissimulandum: cùm id * potiùs agi à me pro instituto meo, ipsiusque principis munere oporteat, quàm ut discussis erroribus omnibusque temeritatibus amputatis, veram religionem universos, concordemque simplicitatem, atque meritam omnipotenti Deo culturam præsentare perficiam.

* legendum præsentiæ meæ se susceptâ fugâ.

* f. cultu delectari.

* f. in latebris.

* f. nihil.

EX

Anno 316. EPISTOLA CONSTANTINI

AD EUMALIUM VICARIUM AFRICÆ,

Datâ IV. Idus Novembres Sabino & Ruffino Coss. (316.)

SENTENTIA DE ABSOLUTIONE CÆCILIANI

QUAM MEDIOLANI PRONUNTIAVERAT,

Relata ab Augustino contra Cresconium lib. 3. cap. LXXI. *n.* 82. *T.* 9. *Oper. Aug. p.* 476.

INsero adhuc & verba Constantini ejus ad [1] *Eumalium Vicarium, ubi se inter partes cognovisse, & innocentem Cæcilianum comperisse testatur. Cùm enim narrasset in his quæ suprà locutus est, quemadmodùm ad judicium ejus post episcopalia judicia partes perductæ fuerint:* In quo pervidi, *inquit*, Cæcilianum virum omni innocentiâ præditum, ac debita religionis suæ officia servantem, eique ità ut oportuit servientem: nec ullum in eo crimen reperiri potuisse, eidem apparuit, sicut absenti fuerat adversariorum suorum simulatione compositum.

De eodem judicio Augustinus, Breviculo Collationis diei 3. *cap.* 19. Recitatum est judicium Constantini, quemadmodùm se inter partes caussam Cæciliani cognovisse ad Eumalium Vicarium Africæ scripsisset, quod remotis omnibus arbitris, Cæcilianum innocentem, illos calumniosissimos cognovisse testatus est.

Idem in lib. post Collationem cap. 33. Constantinus ad Eumalium Vicarium de Purgatione Cæciliani scripsit Sabino & Ruffino Coss. IV. Idus Novembres, id est, post biennium & menses ferè octo, *à purgatione Felicis sub Æliano Proconsule, Volusiano & Anniano Coss.* XV. *Kalendas Martias.*

In Indice collationis Carthaginensis 3. *c.* 516. *legitur:* Recitatio judicii Constantini, quo apud se quoque Cæcilianum fuisse purgatum post Arelatense concilium significat Imperator.

Ibid. cap. 521. Interlocutio quòd inter partes sententiam tulerit Imperator.

Ibid. cap. 523. Interlocutio hoc ipsum significans ex rescripto Principis superiùs recitato.

ANNOTATIO.

[1] Am. & Er. *ad alium.* MSS. *ad Eumalium.*

EXEMPLUM EPISTOLÆ

ANNO 314

PRÆFECTORUM PRÆTORIO

AD CELSUM VICARIUM,

Quâ remittuntur in Africam Donatistæ qui in Gallias venerant propter causam Cæciliani.

Petronius Annianus & Julianus Domitio Celso Vicario Africæ.

Quoniam Lucianum, Capitonem, Fidentium & Nasutium episcopos, & Mammarium presbyterum qui * secundùm cæleste præceptum domini Constantini Maximi invicti semper Augusti ad Gallias cum aliis legis ejus hominibus venerant, dignitas ejus ad lares proprios venire præcepit; angarialem his cum annonariâ competentiâ usque ad Arelatensem portum secundùm imperatum æternitatis ejusdem clementissimi principis dedimus, frater, quâ inde Africam navigent. Quod solertiam tuam literis nostris scire conveniat. Optamus te, frater, felicissimum benè valere. Hilarius princeps obtulit IIII. Kalendas Maïas. Triberis.

* deest qui in ms.

LEX

IMPERATORIS CONSTANTINI

IN DONATISTAS.

Augustin. ep. 105. *n.* 9. Tunc Constantinus prior contra partem Donati severissimam legem dedit.

Idem ep. 88. *n.* 3. Primus (Constantinus) contra vestram partem legem constituit, ut loca congregationum vestrarum fisco vindicarentur.

Idem lib. 2. *contra litteras Petiliani cap.* 92. *n.* 205. Constantinus vobis basilicas jussit auferri.

Ejusdem legis fit mentio l. 2. *cod. Theod. tit.* Ne sanctum baptisma iteretur.

Anno 317. # EPISTOLA CONSTANTINI IMPERATORIS AD EPISCOPOS ET PLEBEM AFRICÆ,

Ut Donatiſtas tolerent.

CONSTANTINUS AUGUSTUS univerſis Epiſcopis per Africam, & plebi Eccleſiæ Catholicæ.

QUOD fides debuit, quantum prudentia valuit, prout puritas potuit, tentaſſe me per omnia humanitatis & moderationis officia optimè ſcitis, ut, juxta magiſteria legis noſtræ, pax illa ſanctiſſimæ fraternitatis, cujus gratiam Deus ſummus famulorum ſuorum pectoribus * immiſcuit, ſtabilita per omnem concordiam teneretur. Sed quia vim illam ſceleris infuſi paucorum licèt, ſenſibus pervicaciter inhærentem, intentionis noſtræ ratio non potuit edomare, favente adhuc ſibi huic nequitiæ patrocinio, ut extorqueri ſibi omninò non ſinerent, in quo ſe delinquiſſe gauderent. Spectandum nobis eſt, dùm totum hoc per paucos ſedit, in populum omnipotentis Dei miſericordia mitigetur. Indè enim remedium ſperare debemus, cùm omnia bona vota, & facta referuntur. Verùm dùm cæleſtis medicina procedat, hactenùs ſunt conſilia noſtra moderanda, ut patientiâ percolamus, & quidquid inſolentiâ illorum pro conſuetudine intemperantiæ ſuæ tentant & faciunt, id totum tranquillitatis virtute toleremus. Nihil ex reciproco reponatur injuriæ: vindictam enim, quam Deo ſervare debemus, inſipientis eſt manibus uſurpare: maximè cùm debeat fides noſtra confidere, quidquid ab hujuſmodi hominum furore patietur, Martyrii gratiâ apud Deum eſſe valiturum. Quid eſt enim aliud in hoc ſæculo in nomine Dei vincere, quàm inconditos hominum impetus quietæ legis populum laceſſentes, conſtanti pectore ſuſtinere? Quod ſi obſervaverit veſtra ſinceritas, citò videbitis per gratiam ſummæ divinitatis, ut langueſcentibus eorum inſtitutis vel moribus, qui ſe miſerrimæ contentionis vexillarios præbent, ſciant omnes non debere ſe paucorum perſuaſione pereuntes ſempiterno letho dare, quò poſſint pœnitentiæ gratiâ, ſemper vitæ æternæ, correctis erroribus ſuis, integrari. Valete voto communi per ſæcula jubente Deo, fratres chariſſimi.

* in mſ. ſpectatoribus.

Anno 321. # LIBELLUS DONATISTARUM AD CONSTANTINUM MISSUS,

Ut Silvanum & Collegas ab exilio revocet.

IN *Indice Collationis Carthag.* 3. *c.* 544. Proſecutio quâ Donatiſtarum, principi Conſtantino libellum afferunt proprios dediſſe majores, & eo principem motum, agendi eis dediſſe licentiam, & ibi Felicis Aptungitani epiſcopi qui Cæciliani fuerat ordinator, cauſa narratur.

Et apud Auguſt. in Breviculo Collationis diei 3. *c.* 21. *n.* 39. Petiverunt (Donatiſtæ) ſuum libellum eſſe recitandum, quem dicebant datum Conſtantino à majoribus ſuis. In quo libello ſatis apertèque monſtrarunt, quàm falſùm dixerint de damnatione Cæciliani apud Brixiam: idem

idem quippè libellus ostendit quemadmodùm contra eos senserit Constantinus. Nam ibi dicunt, nullo modo se communicaturos *antistiti ipsius nebuloni*, paratosque esse perpeti quidquid eis facere voluisset. Quem Constantini antistitem nebulonem utique Cæcilianum intelligi volebant.

RESCRIPTUM CONSTANTINI

Anno 321. 5. Mai.

AD VALERIUM seu VERINUM.

IN *indice Collationis* 3. *cap.* 549. Recitatur epistola Constantini ad Vicarium Verinum destinata, quâ libertatem agendi tribuit Donatistis.

Ibid. c. 550. Prosecutio Catholicorum, quæ dicit pro se magis epistolam facere Constantini, quia non de Cæciliano aliquid judicatum est, sed furori suo ipsi permissi sunt.

Augustinus in lib. post Collat. cap. 33 *testatur has* ad Valerium *seu* Verinum Vicarium de illorum exsilio soluto, & eorum furore Deo vindici dimittendo literas datas Crispo & Constantino iterùm Consulibus tertio Nonas Maïas, id est, post quartum annum & mensem ferè sextum, *elapsum à tempore rescripti Eumalio directi. Confer Breviculum Collat.* 3. *c.* 22. *& epist.* 141. *n.* 9. *Tom.* 2. *op. Aug.*

RESCRIPTUM CONSTANTINI

Anno 330. 5. mens. Februarii.

AD EPISCOPOS NUMIDAS,

Ubi hæretici tulerunt basilicas à Catholicis ut ad aliam basilicam faciendam sibi locum vel domum eis dent.

CONSTANTINUS VICTOR MAXIMUS ac Triumphator semper Augustus Zeuzio, Gallico, Victorino, Sperantio, Januario, Felici, Crescentio, Pantio, Victori, Babbutio, Donato Episcopis.

CUM summi Dei, qui hujus mundi auctor & pater est, cujus beneficio vitam carpimus, cælum suspicimus, humanâ etiam societate gaudemus, hanc voluntatem esse constet, ut omne humanum genus in commune consentiat, & quodam societatis affectu, quasi mutuis amplexibus glutinetur: non dubium est hæreses & schisma à Diabolo, qui caput est malitiæ, processisse. Et ideò quidquid ab hæreticis geritur, ejus instinctu fieri, qui eorum sensus, mentes, cogitationesque possedit nulla dubitatio est. Nam cùm ejusmodi homines in suâ potestate redegerit, isdem usquequaque dominatur. Quid autem boni efficere insanus, perfidus, irreligiosus, profanus Deo contrarius, Ecclesiæ sanctæ inimicus potest, qui à Deo sancto, vero, justo, summo, atque omnium Domino recedens qui nos constituit & in hac luce produxit, qui spiritum ad vitam, quam carpimus, dedit, & qui nos id quod suum esse voluit, & omnia suâ voluntate perfecit, ad Diaboli partem prono errore decurrit? Sed quia semel possessus animus à malo, necesse est doctoris sui operibus instare, ea perficiat quæ æquitati & justitiæ contraria videantur, idcircò hi qui à Diabolo possessi sunt, ejus falsitati & nequitiæ obsequuntur. Non autem mirandum * est, à bonis improbos discedere. Nam sic rectè proverbio signatum est, Pares cum paribus congregari: qui malo impiæ mentis infecti sunt, necesse est à nostrâ societate dissideant. Homo siquidem malus, ut scriptura loquitur, de malo thesauro profert mala: bonus verò ex bono profert bonum. Sed quiâ, ut dictum est, hæretici & schismatici, qui bonum relinquentes & malum

* in ms. miratum.

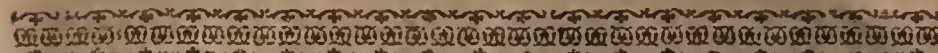
sectantes, ea perficiunt quæ Deo displiceant, Diabolo, qui eorum pater est, approbantur adhærere, rectissimè & sapienter gravitas vestra fecit, & secundùm sanctum fidei præceptum, ab eorum perversis contentionibus temperando, & iisdem remittendo quod idem sibi indebitum atque alienum usurpare contendunt: ne, sicuti est eorum perversitas maligna & perfida, ad seditiones usque prorumperent, & inter turbas atque concentûs sui similes incitarent, atque ità aliquid existeret, quod sedari non oporteret. Sceleratum quippe eorum propositum semper requirit Diaboli opera perficere. Et ideò cùm à sacerdotibus Dei per patientiam cum ipso suo patre * superantur * sibi hi qui cultores Dei summi gloriam, illis verò damnationem comparent, & condigna supplicia. Ex hoc quippe majus Dei summi exstat * justiusque judicium, quod eos æquo animo tolerat, & patientia condemnat, his omnia quæ ab ipsis processerunt, sustinendo. Deus siquidem se omnium vindicem promisit. Et ideò cùm vindicta Deo permittitur, acrius de inimicis supplicium sumitur. Quod vos nunc famulos & sacerdotes Dei libenter fecisse cognovi, & satis gratulatus sum, quod de impiis & sceleratis, sacrilegis & profanis, perfidis & irreligiosis, & Deo ingratis, & Ecclesiæ inimicis nullam vindictam poscitis, & ut idem potiùs ad veniam pertineant postulatis. Hoc est verè ac penitùs Deum nosse, hoc est præceptis insistere, hoc est feliciter credere, hoc est verè sentire, hoc est scire, quod major vindicta in contrarios Ecclesiæ provocetur, cùm iisdem in sæculo parcitur. Acceptâ igitur epistolâ sapientiæ & gravitatis vestræ, comperi hæreticos sive schismaticos eam basilicam Ecclesiæ Catholicæ, quam in Constantinâ civitate jusseram fabricari, solitâ improbitate invadendam putasse, & frequenter tam à nobis quàm à judicibus nostris ex nostrâ jussione commonitos, & reddere, quod suum non erat, noluisse, vos tamen imitatores patientiæ Dei summi, eorum malitiæ placidâ mente, ea quæ vestra sunt, relinquentes, & potiùs locum vobis invicem alium fiscalem scilicèt poscere. Quam petitionem, more instituti mei, libenter amplexus sum, & statim ad Rationalem competentes litteras dedi, ut domum bonorum nostrorum transgredi faciat, cum omni jure suo, ad dominium Ecclesiæ Catholicæ, quam promptâ liberalitate donavi, ac vobis tradi protinùs jussi. In quo tamen loco sumptu fiscali basilicam erigi præcepi. Ad Consularem quoque scribi mandavi Numidiæ, ut ipse in ejusdem Ecclesiæ fabricatione in omnibus sanctimoniam vestram juvaret. Lectores etiam Ecclesiæ Catholicæ, & hypodiacones, reliquos quoque qui * instinctu memoratorum quibusdam pro moribus ad munera, vel ad Decurionatum vocati sunt, juxta statutum legis meæ ad nullum munus statui evocandos. Sed & eos, qui ducti sunt hæreticorum instinctu, jussimus protinùs molestiæ perfunctionibus absolvi. De cætero etiam legem meam super Ecclesiasticos Catholicos datam custodiri, mandavi: quæ omnia ut vestræ patientiæ palàm fierent, harum literarum testificatione perscripta sunt. Et utinàm quidem hæretici vel schismatici aliquandò suæ saluti providerent, & detersis eorum tenebris ad visionem veræ lucis oculos aperirent, & à Diabolo secederent, & ad Deum qui unus & verus, qui omnium judex est, vel serò confugerent. Sed quia constat eos in suâ malitiâ manere, & in suis facinoribus mori velle, sufficit iisdem commonitio nostra, & præcedens assidua cohortatio. Si enim jussionibus nostris obtemperare voluissent, ab omni malo liberarentur. Nos tamen, fratres, sequamur quæ nostra sunt, mandatis instemus, custodiamus divina præcepta, ex bonis actibus vitam nostram ab erroribus vindicantes, favente Dei misericordiâ, per rectum limitem dirigamus.

Data Non. Febr. Serdica.

Expliciunt S. Optati Episcopi libri numero septem, vel Gesta Purgationis Cæciliani Episcopi & Felicis ordinatoris ejusdem: necnon Epistola Constantini Imperatoris. Amen.

DEO GRATIAS*.

in ms. superant.
in ms. existat.
qui non est in ms.
deest in ms.

DONATISTÆ CUJUSDAM SERMO

Circa ann. 340.

DE VEXATIONE DONATISTARUM

Temporibus Leontii & Ursatii.

Nunc primum editus ex codice ms. Bibliothecæ Illustriss. & Reverend. Episcopi Catalaunensis, quingentorum circiter annorum, Opus vetusti admodùm auctoris.

IN SEQUENTEM SERMONEM ADMONITIO.

ETSI subsequens instrumentum, quod nondùm editum fuerat, non paucas in Catholicos calumnias contineat, haud debuit tamen à nobis omitti; cùm magnam lucem tùm Optati dictis, tùm Donatistarum historiæ afferat. Sermo est habitus IV. *Idus Martii in solemni & anniversariâ commemoratione quorumdam Donatistarum qui apud suos pro martyribus habebantur. Inscribitur in manuscripto:* De Passione sanctorum Donati & Advocati. *At in ipso sermone neutrius nomen habetur: fit tantùm ibi mentio Honorati Episcopi Scilibensis aut potiùs Sicilibensis in provinciâ Proconsulari, qui ex Abvocatensi oppido Carthaginem venerat. Undè non Donati, neque Advocati, sed Honorati potiùs Passio dici deberet. Describitur autem illic militatis executio adversùs aliquot Donatistas Carthagini gesta: in quâ erepta est eis basilica. De tempore nihil constat; nisi quod dicitur ibi,* Cæciliano Eudinepiso tunc instante res gesta, assentiente Leontio, Duce Ursatio, Marcellino tunc Tribuno. *Cæcilianus Eudinepisus non alius est à Carthaginensi Episcopo. Nam & posteà persecutio ista vocatur Cæcilianensis, erectique dicuntur in memoriam martyrum tituli,* ne alios quandoque postmodùm episcopatùs nomine gestæ rei expertes deceperit parricida. *Quibus verbis Cæcilianum Carthaginensem designari perspicuum est. Cùm ergò is Sardicensis concilii tempore, hoc est anno 347. è vivis sublatus fuerit, & Gratus ejus successor huic concilio interfuerit, necesse est ea quæ hic narrantur, ante hunc annum contigisse. Leontii & Ursatii velut operariorum unitatis in Donatistas sævientium non uno in loco fit mentio. Apud Optatum nostrum libro* 3. §. 1. *p.* 47: *&* 48. Ab Operariis unitatis multa quidem asperè gesta sunt, sed ea quid imputatis Leontio, Macario, vel Taurino? *& eodem in libro* §. x. *p.* 65. Displicent vobis tempora, nescio cujus, Leontii, Ursatii, Macarii & ceterorum...... Fuit primò tempestas sub Ursatio..... secuta est pluvia sub Gregorio......... post pluviam secuti sunt lapides sub Operariis unitatis, *Cresconius apud Augustinum dicit Silvanum Cirtensem communicare noluisse Ursatio & Zenophilo persequentibus, & ideò actum esse in exilium. Petilianus quoque Donatista commemorans eos comites qui Donatistis infensi fuerant; Ursatium inter eos commemorat:* Periit, *inquit*, Macarius: periit Ursatius, cunctique comites vestri, Dei pariter vindictâ perierunt, Ursatium namque barbaricâ pugnâ prostratum sævis unguibus alites, canumque avidi dentes morsibus discerpserunt. *In Actis Collationis Carthaginensis diei* 3. *cap.* 258. *refertur epistola Januariani aliorùmque Episcoporum Donatistarum, in quâ persecutores Donatistarum ità enumerant:* Nam ut omittamus quantus sanguis Christianus effusus sit, per Leontium, Ursatium, Macarium, Paulum, Taurinum, Romanum, ceterosque executores, quos in sanctorum necem

à principibus fæculi meruerunt; quandò plurimi venerabiles facerdotes occifi, alii in exilium relegati, Chriftianitas latè vexata, facra ftrupata virginitas, profcripti divites; fpoliati pauperes, ablatæ bafilicæ, atque acti in fugam profugi facerdotes; *quibus confimiles funt eæ calumniæ quæ in præfenti recitantut inftrumento. De Marcellino Tribuno in Africà nihil habemus: nam is profectò diverfus eft ab eo qui Collationi Carthaginenfi præfuit. Conftat enim hæc contigiffe Conftantis Imperatoris tempore, etiam antequàm Paulus & Macarius in Africam mitterentur. Quippè in omnibus locis modò citatis Leontius & Urfatius Macario & Paulo ac Taurino præmittuntur: & apertè Optatus Urfatium aliis priorem fuiffe oftendit: Leontium verò qui femper Macario præponitur, ejufdem ætatis cum Urfatio fuiffe conftat ex præfenti inftrumento, in quo eodem tempore Leontius comes, & Urfatius dux fuiffe perhibentur. Urfatium autem jam à temporibus Silvani Cirtenfis & Zenophili pro Catholicà pugnaffe conftat. Qui Zenophilus anno 320. de causà Silvani cognovit, ut conftat ex actis fuprà relatis. Videntur itaque, quæ hic referuntur contigiffe circa annum 340. aut paulò poft, certè antequàm Macarius mitteretur in Africam circa annum 348. Donatus autem ille, cujus fit mentio in titulo, videtur effe idem cum Donato Bagaïenfi qui cum Marculo paffus eft; de quo Optatus lib.* III. §. VI. *p. 60. cujus etiam mentio fit in martyrologio Ufuardi ad diem I. Martii, ubi dicitur paffus fub Urfatio duce & Marcellino tribuno, quod cum actis noftris concinit. Sed Donatus ille ex Auguftino Homilià* XI. *in Joannem, in puteum miffus dicitur, quod nulli è martyribus cujus fit hic mentio, convenire poteft: cùm omnes in bafilicà à militibus cæfi fuerint. Ergò alienus eft titulus ab ipfo fermone, uti jam obfervatum eft. Cæterùm opus iftud eft Afri cujufdam fcriptoris non infantis, & licèt in Ecclefiam Catholicam egregiè maledici, attamen haud indocti & imperiti: imò hominis eft in facris litteris & in Chriftianæ doctrinæ præceptis non mediocriter verfati, qui multa præclara profert, utinàm in meliori causà. Antiquum effe fcriptorem ftylus apertè convincit; patétque, fermonem habitum eo tempore quo Donatiftarum fecta vigebat in Africà. Nomen fcriptoris ignotum.*

IIII. Idus Martii Sermo de Paffione SS. Donati & Advocati.

I. SI manifefta perfecutionum gefta non otiosè confcripta fint, nec inconfultè in honorem martyrum, & ædificationem credentium anniverfarià folemnitate leguntur: cur non magis fubdolæ fraudes [1] & blandæ deceptionis infidiæ confcribantur pariter & legantur, quæ fub obtentu religionis animas fraudulentâ circumventione fubvertunt. Magis enim neceffaria inftructio illic eft, ubi profeffa hoftilitas non eft, quia hoftilis focietas ad decipiendum facilis & proxima eft, *& inimici*, inquit, *hominis domeftici ejus*. (Matt. 10. 36.) Ideò alienum ab officio religionis & pietatis erit nonfolùm martyrum glorias invidià quodammodò taciturnitate comprimere, fed eo patrocinante filentio deceptoriâ fubtilitate celare quod falutare eft. Quid enim tam periculosè tacetur à prudentibus, quàm inutiliter à fimplicibus ignoratur. Quoniam quidem, ut facile eft, incautos appellatione nominis Chrifti à fallacibus decipi, ità neceffe eft fugere hoc nomen miniftros Antichrifti. Proditione ergò luporum latentium fub veftitu ovium aut liberabuntur inftructi, qui imperitiâ fallebantur, aut contumaces vitio fuo perient fine culpâ & periculo prædicantium Chriftianorum ergò caufa repetendi quæ gefta funt, & utilitatis & juftitiæ plena funt, quia fideles commemorando corroborantur, & rudes quofque ad tolerantiam tentationum inftigant, & inimicos detegendo condemnant. Prædicet ergò patientiffimam filiorum fuorum fidem pia mater Ecclefia. Recognofcat & fructum operis fui latronum crudeliffimorum fpelunca. Ergò jam veniamus ad caufas.

II. Res apud Carthaginem gefta eft Cæciliano [2] Eudinepifo [3] tunc inftante, affentiente Leontio comite, duce Urfatio, Marcellino tunc Tribuno, Diabolo tamen omnium iftorum confiliatore exiftente. Primò etenim ut inveterato draconi mos eft infitus, quafi non ipfe jamdudùm perfecutione manifeftà Chriftiani nominis impugnator extiterit, eos quos apertâ perfecutione [4] fuperare non potuit, callidâ fraude circumvenire molitus eft, ut eò faciliùs deceptio proderet, quo deceptionis auctor latuiffet. Sed quibus præcepta divina femper funt arma victricia, tam blandientis intellexerunt infidias quàm minis fævientis tunc territi non funt. At ubi ergò non blandiendo

cautos

cautos vigilanteſque fefellit, ſciens invidus artifex illos quos jamdudùm publicâ ſtrage dejecerat, ad eum quem negaverunt reverti per pœnitentiam poſſe, ipſúmque Dominum ad ſuſcipiendam dolentium exomologeſim promptum utpotè non volentem mortem morientis, quantùm ut revertatur & vivat, mentes quas in prælio tormentorum metu ſubegit, blandimentis adversùs tempora pacis erexit, ablatâ humilitate, quâ ſolâ poſſet ira Dei indignantis mitigari, inſinuatâque ſuperbiâ quâ certiſſimè ſcivit Deum graviùs offendi, poſſe tenere lapſos illicitè rursùs Eccleſiaſticos honores ' inſinuans, quos tunc tenuerant ſacramentorum cæleſtium deſertores. Tantumdem horum falsâ proditione nunc lætus, quàm imbecillitate fidei nuper gaviſus. Imò ſecurior modò cùm quaſi Epiſcopi vel Chriſtiani dicuntur, quàm tunc cum nominis negatione ruerunt: tantùm inimicos habens ibi nomine nuncupari ſuos, dummodò tali fraude tutiùs, ut jam diximus, teneat, quos falsâ appellatione ludificat: non ſolùm oblectans inani gloriâ miſeros, ſed & regali amicitiâ muneribúſque terrenis circumſcribens avaros.

III. Tamen inſatiabilis prædo moleſtè ferens quòd non omnes hac arte poſſederit, ſubtilius argumentum ad violandum fidei ſinceritatem invenit ſalutis inimicus. Chriſtus, inquit, amator unitatis eſt, unitas igitur fiat [6]: ante plebem nimis ſibi ſemper obſecutam, ideóque à Deo deſertam, Catholicam vocans [7] ut de præjudicio nominis, qui communicare noluerunt, hæretici dicerentur. Mittit pecunias [8] quibus vel fidem caperet, vel profeſſione legis occaſionem faceret avaritiæ. Sed cùm his omnibus illecebrantibus tentamentis rigidus atque inflexibilis tenor juſtitiæ devotiùs obſiſteret, jubentur intervenire judices, coguntur ut cogant, ſeculi poteſtates, circumdantur vexillationibus domùs, proſcriptionum minæ protenduntur divitibus, profanantur ſacramenta, ſuperinducta gentilitatis caterva, conventicula ſacra fiunt luculenta convivia.

IV. Jam quæ dicta vel geſta ſunt, illic inter epulas laſcivientium juvenum & ubi preſtò fuerint aſpernamenta fœminarum ſcelus eſt edicere fideliſſimi fratres. Quanta repentè rerum mutatio! Baſilica in popinam, ne turpiùs dicam, converſa eſt. Qui dolor videre in domo Dei tantum piaculum, locum illum caſtis precibus & votis aſſuetum, inceſtis operibus, & ſpuriis vocibus profanari! Quis oro hominum cujuſlibet extremæ conditionis intra ſuos parietes id fieri pateretur? Nemo hoc vellet, niſi qui & facere poſſet. Quis talia vel filiis diaboli auctoribus geſta negat, vel facti auctores Chriſtianos appellat, niſi qui aut ipſum diabolum excuſatum velit, aut de Chriſto Domino aliter ſentit? Quanta ſerpentis induſtria! Quanta his malis expediendis incubuit, ut tam ſua familia divino nomine titulata ſe celaret ex nomine, quàm nomen ſuis operibus infamaret. O veneranda divinæ patientiæ virtus! quæ tantùm ſe extendente mali nequitiâ ſuſtinens patitur, ut facta ſubdoli hoſtis ſibi vel ſuo nomini reputet. Ne quiſquam æſtimet leve, quid accidere quotiens ſchiſmata & hæreſes oriuntur, quarum utique miniſterio profano & opere adulterino Deum & Chriſtum infamat Sathanæ transfiguratio.

V. Sed ne à propoſitis longiùs evagemur, ſacrarum virginum ſtupra prætereamus, ab illis ſacerdotum Dei diſſimulo cædes, contumelias, prædas & ſpolia taceo, ut etiam ipſi intelligant pauca nos de multo conſulto decerpere, & ea breviter ac verecundè proferre, utpotè qui non vindictam de inimicis ſtudeamus exigere, ſed miſerorum animas de lupi rapacis faucibus & de ipſo jam penè draconis ore liberare. Poterat igitur diſciplinæ ſalutaris everſor caſtitatem fidei unitatis vocabulo violare, id eſt, unitatem ipſam ſibi non Deo cogere. Quod neque rectores hujus mundi, & harum tenebrarum fieri præcipiebant, ut id quod jubebatur quale fuiſſet perſona præcipientis indicaret. Quæ & quanta inter hæc edita Eccleſiæ Dei & Chriſti glorioſa exempla? quæ Chriſtianæ profeſſionis ſigna? exilia quæ? veræ fidei & integræ devotionis indicia publicata, quibus palàm factis nullum potuit veritas latuiſſe, niſi qui contra ſuam conſcientiam ſecundùm Prophetæ ſententiam, ſpem ſuam in mendacio ponere deſtinaſſet.

VI. Ad ultima veniamus illa quæ deficientibus fallaciis & fatigatis inſidiarum machinamentis in apertas minas, manifeſtaſque furias eruperunt. Erat tunc videre militum manus traditorum furiis miniſtrantes, quæ ad perpetrandum tanti

facinoris opus memoratorum mercede conductæ ſunt: circumſtabant deniquè diligentiſſimâ curioſitate, inſpicientes ne quid illic mitiùs gerere crudelitati mercenariæ licuiſſet, quæ illam tam curioſi ſpectaculi intentionem non tam defenſio pravæ aſſertionis, quàm exactionem locati ſanguinis profitebatur. At verò populus Dei antè, licèt opinionem futuræ cædis & audierit & ex ipsâ diſpoſitione cognoverit, non ſolùm fugatus non eſt imminentis exitioſæ mortis metu, quin potiùs ad orationis domum voto paſſionis animoſiùs convolavit, ubi cùm fides ſacris lectionibus paſcitur & imperata jejunia continuis precibus ſaginantur, cùmque ipsâ prece in manu Dei commendantur animæ iniquorum manibus propinatæ, ex caſtris ecce ad inſtar dominicæ paſſionis cohors militum progreditur ad Chriſtianorum necem à Phariſæis neotericis procurata. Manus contra innocuas ad Dominum extenſas armantur fuſtibus dexteræ, quaſi minus martyrium dicerent, qui non gladiis ſed impiâ cæde fuſtibus trucidabantur.

VII. Quamquàm Honoratum [9] ſanctiſſimi Scilibenſis [10] Epiſcopi jugulum Tribuni gladius etſi non penetravit, tamen compunxit, atque ità & illic tam miniſtros diaboli furor detexit, quàm glorioſi antiſtitis patientia Chriſti Eccleſiam manifeſtavit: quia nec alius oſtendebatur Chriſti Domini ſervus, quàm ille qui hæc eadem patiebatur, quæ & ipſe
Joan. 15.20. paſſus eſt Dominus: *Non eſt*, inquit, *ſervus major domino ſuo, ſi me perſecuti ſunt, & vos perſequentur.* Quare cæſi hi ſervi Dei ſunt qui à ſeculo diliguntur, oſtendant ipſum Dominum à ſeculo fuiſſe dilectum. Si autem ſeculum nonniſi eos qui ſui ſunt diligit, neceſſe eſt eos odio habeat quos de ſeculo Dominus Jeſus ele-
Ibid. 15.19. git. *Si de ſeculo eſſetis*, inquit, *ſeculum quod ſuum eſſet, amaret; ſed quia de ſeculo non eſtis, ſed ego elegi vos de ſeculo, proptereà odit vos ſeculum.*

VIII. Denique hujus odii ſemper exitus effuſione ſanguinis ſignatus eſt ſicut & nunc pactum conventionemque ſceleris non aliter quàm conſignatione ſanguinis tranſegerunt, cùm omnis ætas & ſexus clauſis admodùm oculis cæſa in mediâ baſilicâ necaretur. Baſilica, inquam, intra cujus parietes & occiſa & ſepulta ſunt corpora numeroſa, & illic ex titulationibus [11] nominum perſecutionis etiam Cæcilianenſis uſque in finem memoria prorogatur: ne alios quandoque poſtmodum epiſcopatûs nomine geſtæ rei expertes deceperit parricida.

IX. Nam & anniverſalis dies religiosâ [12] devotione non immeritò celebratur: eſt enim honorandus dies iſte, in quo & omnis Eccleſia Dei confeſſa, & poſt ejus Chriſti Domini æterni judicis dextera coronata eſt. Viderit enim cur non omnes permiſerit ſumma pietas trucidari, tamen corda conſpiciens omnium martyrum premio muneravit, quos totâ devotione pati voluiſſe proſpexit qui non ſanguinem ſed fidem credentium quærit. Illum autem ſanguinis omnium neceſſe eſt teneri reum quem totam interficiendam locaſſe plebem non eſt incertum.

X. Adhuc autem quod dementiæ majoris fuit, etiam poſt tam nefarium factum eamdem baſilicam poſſidendam homicida putavit, quaſi amore loci ſuccumberet. Ceteri qui evaſerunt Chriſtiani à quibus videbat vitam ipſam ſeculi præſentis contemni, illis opinor ſe placiturum putavit poſt ſanguinis maculam, quorum ſanguinem appetivit, poſt traditionis ruïnam, quos ideò perſequebatur, quia communionis ejus contagium declinabant, ipſos communicaturos ſibi poſt perpetratum homicidium promittebat. O imprudentia vanitati dementiæque permixta! quâ obcæcatus latro deterrimus, id conſilium ſtatuendum putaret quo ſuâ ipsâ diſpoſitione neſcius impediretur.

XI. Jam violentiam ipſius poteſtatis ante oculos proponendam quod tunc viſum eſt, nunc animo revolvendum. Cùm Dei ſacerdos ante aram ſacri nominis mactaretur, cùm catechumenus puer expers diſciplinæ ſacramentorum penè exanimis gratiam lavacri ſalutaris ſitientiſſimè poſtularet: Subvenite, aït, [13] catechumeno mihi: anima jam Deo ſcilicèt proxima, hoc ſibi magnum voluiſſe contingere ultimâ voce ſignabat, ſi ad inſtar dominicæ paſſionis aqua ſanguini jungeretur.

XII. At verò memoratus Epiſcopus [14] ex Abvocatenſi oppido Carthaginem hoſpes adveniens tantâ Catholicæ iſtius humanitate hoſpitalitatis exceptus eſt, ut non antè poſt itineris tanti laborem vel aquæ modicum ſumeret, quàm ſui ſanguinis poculo traditorum fauces avidiſſimas ſatiaſſet. Undè quærendum puto

qualis esse possit apostasia, si dignè talis appellatur Catholica. Nam & hoc ad injuriam magnoperè procuravit nominis inimicus, ut eam vulgò dici fecisset Catholicam, ubi impunè committitur quicquid publico jure damnatur [15].

XIII. Intereà cùm traditorum votis Tribunus obsequi paravisset, cúmque ardorem sævitiæ sanguinis copia satiasset, basilicam rursùs aliqui fratres ingressi qualia pro tempore poterant obsequia martyribus exhibebant. Quæ tunc animorum perturbatio! qui profluvii lacrymarum! qui lamentationum gemitus! quæ inter cadavera trucidatorum discurrens pietas uniuscujusque jacentis faciem dignoscere properavit! Ubi cùm filii parentum, filiorum parentes prostrata corpora reperirent, videres alios suorum amplexibus inhærentes, alios repentino visu percussos consedisse semianimes, nonnullos colligendis corporibus pias manus accommodantes; dùm diversi sexûs corpora aliter quàm decebat jacentia, contegunt, dùm membra sævis ictibus comminuta, etiamsi non officiis, locis tamen suis reddunt. Vespertinum jamjamque tempus diei illius lucem tentabat excludere, atque ità è diversis locis corpora numerosa statim festinanterque gesta sunt, ità tamen religiosè laborantes ditabat Spiritus, ut ubi pastor percussus jacebat, illò & ovium grex de passione colligeretur, quod divinitùs factum ipsa res protestata est, ut qui Deo sacrificium semet obtulerant aram Dei circùm per ambitum coronent, ut Episcopus cui obsequia exhibebantur à populo sacerdotium administranti, etiam martyrio promotus comitatu & obsequio suorum commartyrum frueretur.

XIV. O verè divinum & longè diversum à sapientiâ humanâ, sicut ipse Dominus ait per Prophetam: *Non sunt inquit, cogitationes meæ sicut vestræ, neque vestræ sicut meæ: sicut enim distat cælum à terrâ, ità distant viæ meæ à viis vestris, & cogitationes vestræ à sensu meo.* In acie deniquè nationum adversarium interfecisse victoria est: in nostro certamine occidi ab inimico triumphus est. Valdè enim miserè vincit, qui homicida post victoriam vivit. Gaude & exulta pia mater Ecclesia, quæ disciplinis erudita cælestibus, inaccusabili atque illibatâ conflictatione luctaris. Si enim resistendum est, mente non armis resistis, si non manû sed fide congrederis. Hæc te pugnarum diversitas probat in seculo, coronat in cælo commendat Domino Christo. Sic vincit qui post victoriam vinci nescit: sic triumphat cujus non finitur triumphus. Tibi soli licet piè congredi, beneficium alieno maleficio consequi, purâ & virgine conscientiâ coronari per Christum cui est gloria & imperium in secula seculorum Amen. *Is. 55. 9.*

ANNOTATIONES.

[1] SUBDOLÆ FRAUDES ET BLANDÆ DECEPTIONIS INSIDIÆ. Fatetur ergò hic scriptor persecutionem in Donatistas non fuisse similem persecutioni Ethnicorum in Christianos. Hujus acta manifesta esse dicit: illius verò obscura & minùs nota. De utriusque discrimine lege Optatum lib. III. § VIII. p. 62.

[2] CÆCILIANO. Cæcilianus is est proculdubiò Carthaginensis: nam posteà Cæcilianensis vocatur ista persecutio, & ejus auctor episcopus. Contigerunt ergò hæc tempore Cæciliani episcopi, qui basilicam quam Donatistæ obtinebant, Ursatii operâ recuperare conatus est.

[3] EUDINEPISO. Videtur istud fuisse Cæciliani cognomen.

[4] APERTA PERSECUTIONE. Ethnicorum scilicèt in Christianos.

[5] TENERE LAPSOS ILLICITE RURSÙS ECCLESIASTICOS HONORES. Donatistæ discesserant ab Ecclesiâ sub hoc obtentu, quòd Catholici traditionis & idololatriæ reos ad episcopatum provexissent, aut in episcopatu reliquissent.

[6] UNITAS IGITUR FIAT. Hinc dicebantur operarii unitatis Leontius, Ursatius, Paulus & Macarius, quia Donatistas invitos ad unitatem Ecclesiæ compellebant.

[7] CATHOLICAM VOCANS. Diffiteri non potest scriptor ille, quin Catholica diceretur Ecclesia quæ Cæciliano communicabat.

[8] MITTIT PECUNIAS. Imperator Constans non miserat primitùs Paulum & Macarium ad faciendam unitatem, sed cum eleemosynis, ut testatur Optatus lib. III. §. III. p. 51. Idem de Leontio & Ursatio docet hujus scripti auctor.

[9] HONORATUM. Nomen est proprium episcopi satis commune apud Afros. Malè ergò inscribuntur hæc acta Donati & Advocati passio, cùm potiùs dici deberent Honorati Sicilibensis episcopi.

[10] SCILIBENSIS. Legendum *Sicilibensis.* In concilio Carthaginensi sub S. Cypriano sententiam dixit *Satius à Sicilibâ.* Concilio Carthaginensi anni 419. adest *Prætextatus Sicilibensis* unus ex Episcopis provinciæ Proconsularis. Et collat. Carth. interfuit Episcopus *Sicilibensis*, Quadratianus nomine. Nota urbs ex Itinerario Antonini, ubi dicitur *Sicilibra*: apud Anonymum

Ravennatem *Siciliba*. Hæc sita erat in provinciâ Proconsulari & utrumque Tuburbum obliquè respiciebat à majori M. passuum 18. distans.

[11] TITULATIONIBUS. De hujusmodi titulis sepulchrorum martyrum consule quæ diximus in notâ 28. ad lib. III. p. 57.

[12] ANNIVERSALIS DIES RELIGIOSA. Festum agebant diem Donatistæ in commemorationem eorum qui interfecti aut malè mulctati fuerant in illâ occasione.

[13] SUBVENITE AÏT, &c. Egregia sententia, si pro bonâ causâ proferretur.

[14] MEMORATUS EPISCOPUS. Honoratus scilicèt episcopus Sicilibensis: quod autem dicitur advenisse Carthaginem ex Abvocatensi oppido, intelligendum non de urbe cujus erat episcopus; nam nulla est urbs hujus nominis episcopalis in Africâ, sed de aliquo oppido vicino undè Carthaginem profectus fuerat.

[15] UBI IMPUNE COMMITTITUR QUICQUID PUBLICO JURE DAMNATUR. Sarcasmus est & lusus in voce *Catholici*, quæ rem universalem significat. Ecclesia dicitur Catholica quia universalis: at Catholicæ Ecclesiæ illudens iste scriptor, aliò vocem istam torquet, ut dicatur Catholica, quia impunè illic committitur, quod jure publico & communi damnatur. Allusio sanè frigida & ridicula.

25. Decemb. ann. 348.

PASSIO MARCULI SACERDOTIS DONATISTÆ

Qui sub Macario interfectus à Donatistis pro martyre habebatur.

Ex Analectorum Mabillonii Tom. 4. p. 105. Collata ad codicem ms. Corbeiensem quingentorum circiter annorum.

ANNOTATIO MABILLONII IN PASSIONEM MARCULI.

UT suos Ecclesia Catholica martyres, sic Donatistæ & suos se habere gloriabantur. Hos inter insigniores fuerunt Donatus Bagaiensis episcopus, & Marculus presbyter, quem à Macarianis seu Traditoribus (sic illi Catholicos appellabant) ex abrupti montis supercilio actum in præceps, necatumque jactabant. Res ità se habet. Constans Imperator super deploratissimo Africanæ ecclesiæ statu à Grato Carthaginensi episcopo pulsatus, Paulum & Macarium primitùs non ad faciendam unitatem misit, *teste Optato Milevitano lib. 3.* sed cum eleemosynis, quibus sublevata per ecclesias singulas posset respirare, vestiri, pasci, gaudere paupertas. *Hi duo dùm munere suo egregiè fungerentur*, & pauperes ubiquè dispungerent, & ad unitatem singulos hortarentur: *restitère inprimis Donati duo, alter Carthaginensis, Bagaiensis alter, Donatistarum factionis antistites. Et ille quidem ipsi Imperatori contumelias ingessit: hic* Agonisticos (*quos vocabat*) *seu Circumcelliones adversùs Paulum & Macarium armavit. Legati verò à Taurino comite militem armatum, qui eorum furorem comprimeret, impetrarunt.* Occisi plurimi, detruncati multi, *quos pro martyribus Donatistæ habuerunt. Ex his unus est Marculus, de quo Dativus episcopus Novapetrensis Donatista in collatione Carthaginensi, cap.* 188. Adversarium non habeo, *inquit*, quia illic est domnus Marculus, cujus sanguinem Deus exiget in die judicii.

Catholici apud Augustinum sub finem tractatûs II *in Johannem negant Marculum à se præcipitatum: sed se ipsum præcipitem egisse dicunt.* Proferunt *Donatistæ* nobis nescio quos in persecutione suos martyres. Ecce Marculus de petrâ præcipitatus est; ecce Donatus Bagaiensis in puteum missus est. Quandò potestates Romanæ talia supplicia decreverunt, ut præcipitarentur homines? Quid autem respondent nostri? Quid gestum sit nescio. Tamen quid tradunt nostri? Quia ipsi se præcipitaverunt, & potestates

teſtates infamaverunt...... Sed illi qui ſe mortuos coli voluerunt, famoſiorem mortem non invenerunt. *Optatus in lib. 3. id ipſum ſignificare videtur his verbis.* Sic invenit Donatus Bagaïenſis undè contra Macarium furioſam conduceret turbam : ex ipſo genere fuerunt qui ſibi percuſſores ſub cupiditate falſi martyrii in ſuam perniciem conducebant. Indè etiam illi, qui ex altorum montium cacuminibus viles animas projicientes, ſe præcipites dabant: *quibus verbis Marculum indicare videtur Optatus. Attamen in conſequentibus idem auctor non inficiatur, Marculum & Donatum à militibus Macarianis occiſos.* Invitus cogor hoc loco etiam illorum, quorum nolo, hominum facere mentionem, quos vos inter martyres ponitis: per quos, tamquàm per unicam religionem, veſtræ communionis homines jurant: quos quidem vellem ſilentio præterire, ſed ratio veritatis ſe ſileri non patitur. Et ex ipſis nominibus contra unitatem inconſideratè latrat invidia, & aſpernantes aliqui accuſandam aut fugiendam æſtimant unitatem, quòd Marculus & Donatus dicantur occiſi & mortui. Quaſi omninò in vindictam Dei nullus mereatur occidi, &c. *Deniquè idem martyris titulum prædictis abrogat, quòd* Chriſtianorum nullum ſenſerint bellum : *quòd non amaverint pacem*, in quâ prima ſunt fundamenta martyrii : *quòd nullam habuerint caritatem, ſine quâ inane eſt martyrium.*

Nihilominùs cùm hæc acta in bibliothecâ ſancti Galli reperiſſemus, ea in lucem dare amicorum conſilio ſtatuimus ad illuſtrandam antiquitatem. Alium codicem, in quo eadem acta continentur, nobis pro ſuâ benevolentiâ utendum commodavit vir doctrinâ & eruditione clarus, idemque antiquitatis eccleſiaſticæ, maximè Africanæ, ſtudioſiſſimus Antonius Faurus, Doctor Sorbonicus: qui codex ab Adelelmo epiſcopo eccleſiæ Laudunenſi conceſſus eſt anno DCCCC XXI. *In eodem codice exſtat Macrobii epiſtolæ fragmentum de Iſaac & Maximiano martyribus Donatiſtis, his actis mox ſubjiciendum. Ceterùm Marculi acta legerat Rabanus, qui Martyrologio ſuo eum adſcribit ad diem* VII. Kal. Decembris *cum horum actorum brevi compendio. Variat dies in codicibus mſſ. Sancti-Gallenſis habet*, III. Kal. *Laudunenſis* VIII. Kal. *ejuſdem menſis. Annum* CCC XLVIII. *his Macarianis turbis Baronius aſſignat.*

In additionibus Molani ad Uſuardum ex notho Bedæ Martyrologio, fit mentio de quodam Marculo ad VI. Kal. *Decembris his verbis.* In Nicomediâ beati Marculi ſacerdotis & martyris, qui temporibus Conſtantis * tyranni perſecutiones maximas pertulit : ad extremum ab altâ rupe præcipitatus eſt. *Idem auctor in appendice Uſuardi ſecundò editi ſuſpicatur, hunc eſſe Marculum pſeudomartyrem Donatiſtam. Baronius id negat in notis ad martyrologium Romanum, in quo ad eumdem diem hæc leguntur.* Nicomediæ ſancti Marcelli preſbyteri, qui Conſtantii tempore ab Arianis è rupe præcipitatus martyr occubuit. *Quidam vir doctus Molani conjecturæ favens opinatur, pro* Nicomediæ *legendum*, in Numidiâ, *deindè* Marculi *nomen retinendum : & pro* ab Arianis, *ſcribendum*, à Macarianis, *quod veri ſimillimum eſt. Attamen in additionibus ad Bedæ Martyrologium apud Bollandi ſocios, fit mentio non ſemel de Marcello martyre in Nicomediâ ad* v. Kal. Decembris. *Primùm quidem ex duobus codicibus in hæc verba* : In Nicomediâ Marcelli, Petri, Serenæ, Victorini. *Deindè ex duobus aliis*, Nicomediâ natale ſanctorum Petri, Marcelli, & Sereni, quorum alter pro fide Chriſti crucifixus, alter fuit capite plexus : *ubi in uno è duobus mſſ. deeſt* Marcelli *nomen. At in duobus aliis tres omninò leguntur his verbis* : Nicomediâ Petri Marcellini & Sereni. *Veriſimile eſt, Marcellum quemdam Nicomediæ paſſum eſſe. Sed cùm Marculum Donatiſtam eodem ferè die necatum quidam legerent, eumdem cum Marcello eſſe putaverunt : adeóque Marculi genus mortis Marcello tribuerunt.*

INCIPIT PASSIO

BENEDICTI MARTYRIS MARCULI

VIII * *Kal. Decembris.*

* al. die III. Kal.

QUONIAM multorum martyrum paſſiones & gloriæ in ſublimem memoriam eximio olim ſermone digeſtæ ad magnam utilitatem proficiunt populorum, dùm ad incentivum virtutis & laudis Eccleſiæ ſemper auribus recitantur ; idcircò me quoque & honor martyris tanti, & communis omnium devotionis profectus accendit, ut paſſionem MARCULI glorioſi, ſacerdotali etiam honore fulgentem *, traditorum nuper ſcelere conſummatam *, indignâ * licèt, ſed plenâ amoris oratione decurrerem. Ju-

* al. fulgentis.
* in Corb. conſummatum.
* in Corb. indigâ.

ſtum enim ac ſatis dignum eſt, ut antiquorum teſtium laudibus recentium * quoque martyrum virtus adjuncta glutinetur. Sicut enim * illos gentilis ſævitia diabolo parens deſtinavit ad regnum; ſic & hos traditorum rabies antichriſto ſerviens miſit ad cælum. Et quia prætermittendus non eſt ſuperioris vitæ memorabilis curſus; de virtutibus Marculi glorioſi *, etſi propter multitudinem nequeunt omnia, propter teſtimonium tamen vel pauca dicenda ſunt.

Ille namque olim prælectus & prædeſtinatus à Domino, mox ubi primùm beatæ fidei rudimenta ſuſcepit, ſtatim mundanas litteras reſpuens, forenſe exercitium & falſam ſæcularis ſcientiæ dignitatem ſuſpenſâ ad cælum mente calcavit, & à calumnioſis tribunalium ſeptis ad ſanctiſſimam Eccleſiæ tranſiens ſcholam, dùm verum magiſtrum elegit Chriſtum, ſic inter principales Chriſti diſcipulos meruit honorari. Quæ verò in illo fuerit probitas conſcientiæ, quæ inluſtrium morum innata verecundia, quæ gratia ſpiritalis in vultu; non arbitror diù multùmque laborandum, cùm ſuperiorem ejus vitam illa res probet, quòd * meruit ſacerdotium. Sacerdotium verò qualiter geſſerit indè fit * clarum, cui pro præmio Dominus dignatus eſt præſtare martyrium.

Igitur dùm in his officiis cæleſtium præceptorum laudabiliter converſatur *, dùm ſummus Pontifex conſtitutus cum ceteris ſanctis bono & ſacerdotio ſuo fruitur; ecce ſubitò de CONSTANTIS Regis tyrannicâ domo & de palatii ejus arce pollutum Macarianæ perſecutionis murmur increpuit: & duabus beſtiis ad Africam miſſis, eodem * ſcilicèt MACARIO & PAULO, execrandum prorsùs ac dirum Eccleſiæ certamen indictum eſt; ut populus Chriſtianus ad unionem * cum traditoribus faciendam nudatis militum gladiis, & draconum præſentibus ſignis, & tubarum vocibus cogeretur. Sed Macarius qui ex his duabus beſtiis tetrior fuit, cùm hoc negotium ſanguinis in reliquis provinciis per ſubtilitatem diù attentaſſet *, in Numidiâ tamen, & erga Marculum glorioſum aperta crudelitatis barbaræ & inauditæ feritatis indicia publicavit. Nam cùm ad eum antiquiſſimorum patrum ſanctiſſimus chorus, & adunatum concilium ſacerdotum decem è numero ſuo probatos epiſcopos legationis causâ miſiſſet *, qui eum ſalutaribus monitis aut à tanto ſcelere revocârent, aut certè (quod contigit) priores ipſi ad devotiſſimi certaminis campum & ad fidei aciem proſilirent; ſic divinitùs gubernata eſt nobilium cura paſtorum, ut quæcumque * illa erat crudelitas quæ ovibus impendebat, ante ipſorum membra laniaret.

* in Corb. præcedentium.
* deeſt in Corb. enim.
* al. glorioſis.
* in Corb. quæ.
* in Corb. ſit.
* in Corb. converſatus.
* deeſt in Corb. eodem.
* in Corb. unitatem.
* in Corb. jam tentaſſet.

Inter hos igitur & ſanctiſſimus Marculus venit: qui cùm eum in quadam poſſeſſione reperiſſent, cui Vegeſelæ nomen eſt, ſtatim hac ejus qui ſacrilegæ unitati præerat humanitate ſuſcepti ſunt, ut ad columnas ſingulas vincti, nudatis publicè ſacerdotalibus membris, acerbis fuſtium * ictibus cæderentur. Hìc jam conſtantiam Marculi glorioſi quis enarrare ſufficiat? quis eloquentiæ viribus explicare prævaleat, aut inauditam perſecutoris inſaniam, aut Chriſti Domini circa martyrem ſuum præſentem ſtupendamque tutelam? Indè enim contra eum acriori ſævitiâ immitis feritas concitata eſt, quòd & diabolum futuri jam martyris invidia ſtimularet, & Spiritum-ſanctum præcurſoris antichriſti nequitia non lateret. Qui cùm animum divinâ conſtantiâ roboratum ſuſtinere non poſſet, fragilitati corporis certamen doloris indixit. Circumdant igitur Chriſti fortiſſimum bellatorem cruentæ latronum manus, & barbaræ militum claſſes in carnifices repentè mutatæ. Cúmque eum ad columnam duris nexibus conarentur aſtringere; promtè ille continuò occaſionem tantam oſtendandæ Dei virtutis adripuit: nam in columnam ipſam ità ultrò vinculis brachiorum & digitorum nodis inſtrinxit, ut eum indè nulla valeret pœna divellere, nulla poſſet crudelitas ſeparare. Quo facto intelligere potuit perſecutor, Dei ſervum pro ejus nomine exoptare potiùs quàm timere tormenta; nec dolorem corporis poſſe ſentire quorum Spiritus complectitur Chriſtum, & ſpes jam poſſidet regnum.

Sæviebat itaquè contra unum multiplex carnificum numerus, & ſacratos conficiens * artus durâ fuſtium pœnâ laniabat, ac reciprocante tormento, in quantum ſupplicii ictùs inſligebat à tergo, in tantum pectus columnæ duritia retundebat. Pulſabat corpus ex omni parte crudelitas, nec quicquam, niſi Dei laudem, inluſtris lingua proferebat. Anhelabat rabies: jam laſſitudine tortorum,

* in Corb. miſiſſent.
* in Corb. quocumq:
* al. funium.
* Ità emendatum ex cod. Corb. al. conficientis: malè.

& perseverantiâ patientis feritas victa languebat. Tale deniquè illic tunc miraculum Christus Martyris sui membris indutus ostendit, ut ad eum non solum dolorem adire non fineret; verùm etiam ab ejus corpore universas sævitiæ notas atque omnia carnificinæ signa detergeret. Quo prælio victus ac subactus inimicus, nulla jam pœnarum crudelitate * contentus, atrocissimæ, quantùm sibi videbatur, sententiæ & passioni eum manifestissimæ destinavit. Tunc eum secum per aliquas Numidiæ civitates quasi quoddam * crudelitatis suæ spectaculum ducens, nesciens feritas & gentilibus * stuporem, & Christi hostibus confusionem, & fidelibus Dei servis incentivum gloriosi certaminis exhibebat.

* al. carnificii.
* deest in Corb. quoddam.
* al. gentibus.

At verò postquàm exquisitum atque truculentum genus mortis invenit, statim eum secum ad castellum Novæ petræ, quod ardui montis præcipitio & nomine & vicinitate conjunctum est, sub artissimâ militum prosecutione perduxit. Quo in loco tantam martyri suo Dominus lætitiam præstitit, tantum gaudium de vicinâ passione concessit, ut quatriduum illud, quo illic à coronâ impendente dilatus est, jam non inter ærumnas sæcularium pressurarum, sed inter triumphos regnorum cælestium debeat numerari. Quantùm enim exsultare poterat, qui post laboriosam peregrinationem carnis & mundi ad videndum Deum & Christum completo itinere festinabat, qui proficiscens ad Angelorum consortium, sanctorum quoque complexum penè jam paradisi limen intrabat?

Erat illi assidua ac jugis oratio, erat continua de devotione meditatio; habebat in sermone Evangelium, in cogitatione * martyrium; & tam voce quàm sensu divinis virtutibus deditus, hoc proferebat ore quod inclusum gestabat in pectore. Adhuc etiam spiritalem justitiam sitiens, & promerendo Deo totus inserviens, ultimum quatridui illius diem jejunio terminavit, scilicèt ut inlucescente Dominico, in quo erat & ipsius passio consummanda, ad offerendum geminum sacrificium acceptior Deo fieret devota anima sacerdotis: ut summus Pontifex non-solùm ab inlecebris sæculi, verùm etiam à cibis ejus alienus, ad imponendas Christi altaribus hostias tàm purus accederet, ut fieri pro Christo hostia ipse mereretur. Deniquè tantùm apud Dominum illo jejunio potuit, tantùm purificatione illâ Christi in se præsentiam provocavit *; ut ei revelatione cælesti ante passionem suam præmium fuerit passionis ostensum. Nam ubi majora noctis spatia exacta sunt, & vicinum luci tempus advenit, cujus oportunitas indè semper orationibus atque omnibus divinis rebus accepta est, quod * jam & nascenti adscribitur diei, tamen adhuc humana opera & negotia conquiescunt. In hoc igitur tempore ad celebranda sacramenta sacerdos exsurgens, non tàm * à somno expergefactus, quàm * ad orandum Deum gaudio recentis visionis incensus, priùs tamen quàm ad ipsa mysteria veniretur, quid ei divinitùs esset ostensum, in gaudium præsentium fratrum fideli sermone patefecit. Videbam, inquit, tria hæc mihi munera de æternis thesauris Domini largientis oblata, ex nitidissimo argento poculum factum, & coronam auro rutilo refulgentem: & sublimissimam palmam, quæ plenâ lætitiâ antecedentium numerum triumphorum * expleret. Magnam, fratres, martyri suo Dominus imminentis gloriæ fiduciam præstitit, magnam veritatem futuræ circa ipsum suæ dignationis expressit. Neque enim aliquid est quod obscurum, aut ambiguum in hac revelatione videatur, in quâ accepit calicem, quem fuerat in passione bibiturus; in quâ sumsit coronam, quæ ei peracto martyrio debebatur; in quâ meruit & palmam, per quam victoriam sperans, esset jam de congressione securus.

* al. contradictione.
* in Corb. purificationem Christi in se præsentia provocavit.
* in Corb. quo.
* deest in Corb. tàm.
* in Corb. est.
* in Corb. munerum triumphos.

Post hæc peractis ex more solemniis, dùm adhuc aliqua noctis momenta * superessent, subitò cùm Macarii feralibus jussis pervigil * nequitiæ nuntius supervenit, qui crudelissimæ mortis manifestam sententiam gestans, & innumeras martyris glorias, & execrandum persecutoris facinus consummaret. Cui cùm clausas adhuc fores custodum cura reserasset, agnovissetque quid ejus tam immaturus pertulisset adventus, continuò in planctum eorum corda conversa sunt. O quanta fuit illius viri gratia! quàm generalis circa ipsum amor omnium! quàm commune desiderium, ut in passione ejus ad pias lacrymas etiam custodum immanitas & militaris duritia flecteretur. In quo quidem fletu ac perturbatione cunctorum solus ipse perseverabat intrepidus, qui consummationis suæ

* in Corb. somnia.
* ità in Corb. al. pervigilis.

horam adpropinquasse gaudebat. Neque enim vel conturbatus poterat esse vel tristis, quem gaudentem fides, & pacatum fecerat divina revelatio.

Illic tunc unus ex ipsorum militum numero teterrimus carnifex, & qui timentibus ceteris ad perficiendam illustris viri mortem solus esset à diabolo præparatus, factum suum sermone præcurrens, enarrare martyrium audientibus cunctis * cœpit, cujusmodi somnium * etiam ipse vidisset. Cùm nocturnâ, inquit, quiete detineret, videbam subitò apparuisse te mihi durissimis veluti nexibus vinctum, ac gravibus omninò * vinculis oneratum, atque eadem postmodùm vincula meâ manu esse resoluta, propter quod spera veniam & indulgentiam secuturam. Non incongruâ igitur visione absurdum somnium quod carnifex vidit, nec sine causâ utiquè quod viderat retulit, Caïphæ scilicèt sacrilegi secutus exemplum; ut qui ipse interfecturus fuerat Dominum, ipse de ejus passione prophetaret. Nam alligatum rectè viderat martyrem eum, qui adhuc in habitatione corporeâ constitutus, & gemino carcere mundi & carnis inclusus, temporalis vitæ angustiis stringebatur. Ille enim corporis vinculum, ille mundi carcerem sentit, qui ejus tentationibus agitatur. Resolutum quoque à se esse non inrationabiliter somniaverat, cujus crudelibus manibus oportebat eum interventu mortis à corpore separari; qui ei post gravissimos nexus sæcularium pressurarum ad regnorum cælestium libertatem iter fuerat in passione facturus. Magnis enim nos vinculis relaxari, cùm liberati de hoc mundo ad Dominum properamus, Apostolus probat dicens: *Dissolvi & cum Christo esse multò meliùs est.* Quod simili ratione etiam Simeon ille justissimus demonstravit, qui securitate vicinæ mortis accensus, evalurum se vitæ hujus molestias lætabatur: *Nunc dimittis*, inquit, *Domine servum tuum in pace, quoniam viderunt oculi mei salutare tuum.* Qui numquàm utique dimittendum se cum omni gaudio testaretur, nisi qui * conditione corporis, quasi quibusdam vinculis tenebatur.

* in Corb. omnibus.
* in Corb. quemadmodùm omnia.
* in Corb. admodùm.
* in Corb. quia.

Nulla deniquè mora, nullum spatium temporis intercessit, quin statim crudelissimus carnifex antelucano latrocinio adgrederetur implere quod viderat. Nam continuò infestus urgebat, ut productus de custodiâ Dei testis, ad præruptam naturalis petræ celsitudinem atque asperrimæ rupis præcipitium duceretur. Hoc enim immitissimum genus mortis elegerat & cruentus ac barbarus profanæ unitatis exactor, & detestanda omnibus sæculis sævitia traditorum. Egrediebatur itaquè de domo Marculus gloriosus, custodum excubiis ac militum classe circumdatus, atque ab ipsis persequentibus honoratus. Egrediebatur constantiâ Christiani vigoris erectus, hospitia jam humana derelinquens, & ad mansiones properans Angelorum. Egrediebatur vultu lætus, festinus incessu, non tam præsentem pœnam, quàm futuram cogitans gloriam. Iter quoque ipsum quo ad supplicium ducebatur, tale illi fuerat procuratum, ut exstructis undiquè versum terræ molibus, ac paulatim in altum aggeribus elevatis, ad passionis suæ insigne fastigium perveniret, ipsâ montis famulante naturâ: ut primò humilia collis juga, dehinc arduos vertices calcans, velut per gradus quosdam in sublime conscendens, etiam cum ipso corpore cælo ac sideribus propinquaret: ut adhuc in mundo positus esset celsior mundo, & quicquid pretiosum, quicquid elatum videtur in sæculo, sub plantis suis jacere gauderet. Mox ubi verò ad ipsum petræ culmen ascensum est, inde universi milites partim metu, partim dolore secedentes, tam inaudito facinori etsi conscientiâ intererant, vel opere interesse noluerunt.

Tunc immanissimus carnifex qui duplici crudelitate, & præcipitio armatus & ferro, geminam mortem gestabat in manibus, crudeli dexterâ in præceps impulit martyrem, & eum in tetrum chaös demersisse credidit, cui cælorum sublimitas debebatur. Sed enim sacrosanctum corpus terræ soliditate subductâ à celsitudine ad ima * descendens, per vacua liquidi aëris spatia ferebatur, neque quicquam offensionis in illâ inanitate reperiens, velocitatem sui cursûs ipso impetu duplicabat. Quâ pernicitate itineris spatio vertigo nutrita est inter commoti aëris concitos strepitus tanta divinitùs moderatio procurata est, ut immunia * cunctis asperitatibus membra supra ipsam saxorum duritiam, velut super mollissimos thoros * ac sinus placidissimos ponerentur. Tunc victrix anima naturali cursu velociùs cælum petit, quàm descenderat

* Ità emendatum ex cod. Corb. Mali alma.
* in Corb. immunita.
* in Corb. mollissimû stratum.

corpus

corpus ad terram; ut scilicèt passione perfectâ utraque substantia antiquissimis originis suæ principiis redderetur omnipotentis Dei manibus, circa totum martyrem suum clementer operantibus: qui & spiritum ejus adjuvantibus Angelis ad æternas sedes jussit imponi, & corpus intactum auris blandientibus cinctum, à famulantibus ventis leniter subportatum, in mediâ petrarum crepidine collocari.

Confusa sunt igitur virtutibus Christi persecutorum exquisita ingenia, & traditorum iniqua consilia, qui ad hoc tale supplicium cogitaverant, ne unquàm in testimonium eorum à populis Dei memoria martyris posset honorari. [*Putaverant enim in illo præcipitio corpus per frusta discerpi, & acutis cautibus laniari, ut cui ademerant vitam, nec sepultura superesset.*] Putaverant nihil pervenire usque ad terram posse, quod collectum pia fraternitas sepeliret. Cùm per illa montis ardui confragosa singulæ rupes singula sibi membra tenuissent, vel certè cùm semel integrum corpus inter fissuras petrarum aut rimosas latebras scopulorum hiatu aliquo fuisset absorptum: ecce consecratis artubus dura saxa & rupes asperæ pepercerunt; & quem traditores occidere non timuerunt, montes lædere timuerunt. Exceptis enim ipsis, Creatorem suum omnis creatura veneratur; nec in hac causâ ad promerendum Deum deesse poterat montibus sensus, quibus ad ejus laudem etiam vocem scriptura concessit.

*Hæc desunt in cod. Corb.

Interea Marculum gloriosum beatam certaminis sui perfecisse victoriam intra solas militum conscientias celabatur. Ità enim nocturno silentio furtivum consummaverant scelus, ut nec vel * in castello, in quo fuerat adservatus, tam de extraneis quàm de fratribus sciri * potuisset, nisi rem gestam divinæ virtutes * & cælesti a signa prodidissent. Nam ubi primum diei albescentis ingressus pallorem globi noctis infudit, & discolorem cæli faciem tenebrarum ac lucis discordia variavit, continuò sub ejusdem montis gremio splendida nubes apparuit, quæ interdùm fulgore * promicante consciam * se de martyris corpore blando lumine testabatur. Neque enim illa matutinis roribus gravida fusco tegmine vividos * obumbraverat colles; sed candido vellere tota præfulgens sic membra felicia contegebat, ut cessantibus paullisper humanis officiis amictum quodammodò sepulturæ ipsa interim exhibere videretur; quæ ad hoc * interdùm tremulo * fine discissa, per flexuosos hiatus corusco igne vibrabat, ut aut tantæ passionis ignaros stupendis magnalibus admoneret, aut quia adhuc erat aliqua de vicinitate noctis obscuritas, inveniendi corporis viam devotè quærentibus demonstraret.

* in Corb. id.
* in Corb. nemo scire.
* in Corb. divina virtus.
* Ità in Corb. In al. fulgure.
* in Corb. contestantem.
* al. subitos.
* in Corb. huc.
* al. tumulo.

His igitur admirabilibus Dei admonitus fraternitatis fervor * exarsit, totusque ille subitò locus exultanti clamore completus est, ac religioso discursu vota invicem communia nuntiaverunt. Tunc derelictis domibus raptim omnis sexus atque ætas egressa ad montem pariter ac nubem desiderio martyris convolabat: nec ullam illic animam poterat aut senectutis debilitas, aut pueritiæ infirmitas, aut sexûs fragilitas retardare. Omnes enim unius fidei ardor accenderat. Cùm verò ad illa loca quæ præcipitio subjacebant, festinans turba venisset; quos conglobatos fecerat intentio una currendi; mox per totum montem quærendi corporis cura dispersit. Erat illic cernere divisa per singulos officia pietatis. Alii enim condensos duris stirpibus sentes manu celeri pertractabant, alii tortuosis petrarum dehiscentium foveis testes oculos inserebant: alii, ne fortè festinatio esset inlusa, sollicitis luminibus etiam quæ jam respexerant saxa lustrabant. Postremò, quia & hoc sine Domino esse non poterat, desideratum ab omnibus locum quæ ad hoc missa fuerant fulgura prodiderunt, & exoptatum fratribus corpus index nubis candor ostendit. Qui tunc illic fuit omnium mixtus cum gaudiis fletus, qui circa inlustria membra complexus? Vix deniquè à cunctis satietate perceptâ, suprema ingenti obsequia fratrum lætitiâ celebrata sunt, & religiosus * sepulturæ honor cum triumphis maximis restitutus est. Totum enim in gloriam nominis sui repræsentaverat Dominus, quidquid fraudare tentaverat inimicus. O memorabile beati Marculi atque insigne martyrium! ô a petendum devotis omnibus inconcussæ virtutis exemplum! ô necessarium universis ecclesiasticis gradibus documentum, quo ejus laudabilis vitæ meritum pervenit ad palmam, in primordiis fidei renuntians mundo, in tirociniis dignam se exhibens sacerdotio, in sacerdotio munera honorata martyrii,

* al. ardor.
* al. gloriosus.

in martyrio divinarum virtutum teſtimonium. Cui eſt honor & gloria & imperium in ſæcula ſæculorum Amen. *Explicit.*

Anno 348.
24. Auguſt.

PASSIO
MAXIMIANI ET ISAAC
DONATISTARUM
AUCTORE MACROBIO:

Cujus pars edita fuerat à Reverendo admodùm Patre Joanne Mabillonio Analectorum Tom. 4. p. 119. nunc autem integra prodit & emendatior ex codice mſ. Corbeïenſi.

INCIPIT PASSIO
SS. Martyrum Isaac & Maximiani,
quæ eſt VII. Kal. Septembris.

OPORTUNUS me, fratres, & lætus ſcribendi ad vos glorioſæ exhortationis ardor accendit, & illuſtris occaſio, quoniam teſtium Chriſti teſtis indignus has litteras feci, ut qui minùs idoneus ſum Domino perhibere martyrium, vel martyribus ejus admitterer dicere teſtimonium. Et hoc quoque prorsùs ad tales extremum ſcripto proferre de talibus non auderem, niſi per alium vobis talia nuntiarem, æmulatione inculpabili devoti pectoris inviderem. Scio enim quicquam plenius aliquem referre non poſſe, niſi qui potuit pati & ipſe vel facere. Is verò qui neutrum meruit, ſolam culpam non congruè referendo commiſit: ſed aliam & non ſæpiùs revelat cauſam, niſi quòd impunè gerunt quicquid ad laudes Chriſti audacter geſſerint gaudia. Congruit igitur, fratres, credo vobis procuratum repentinæ virtutis exemplum, ut geminos martyres Eccleſiæ Carthagine Iſaac & Maximianum, ſeu Maximinianum pariter & Iſaac Dominus rapuiſſet ad cælum, quorum triumphos exſequi quemquam per ordinem poſſe tam credo difficile, quàm quicquid fecerit Chriſtus, non modò terrena præconia, verùm etiam cæleſtia non valent numerare. Quippe cùm ſic raptum ſubitò totius agonis percurrerint geſta, ut neſciam quæ ſint prima vel ſecunda, ſeu tertia, & ſic immenſam ſemel omnes glorias præpropera celeritate confuderint, ut antè compleverint pænè quàm cœperint, aut, ut veriùs dixerim, ſemel utrumque in illis innati ſint. Undè igitur incipiam, undè limen tantæ laudis ingrediar, undè rursùm ejuſdem liminis exitum claudam. Aperire conturbor, & claudere fatigor. Si vitæ totius memorare mores incipiam, revertenti martyrio facere videbor injuriam; ſi ad prædicationem martyrii dirigam greſſus, tantæ vitæ contemptor tenebor adſtrictus. Premor cuncta percurrere, & ſcio me cuncta nequire. Undiquè mihi onus devoti laboris accedit, ſed contra unum levamen ſententia Evangelii recordata ſuccurrit, ut martyrii ſecurus jam monumento conetur exponere quandò Dominum Jeſum-Chriſtum finem vitæ cerneret laudaſſe. Siluerat hìc apud Carthaginem perſecutionis immanitas, ut longioris temporis ceſſatione nutriret pejores inſidias, & ubiquè hoſte graſſante, hìc ſolùm tacebant formidines atque terrores, ut nihil jam moturas ipſas ſæculi diceres poteſtates. Nulli jam prima terribiles aures & pectora quatiebat, ſola de vobis martyribus infinitis Numidiæ opinionis conſolatio fratrum animos exigebat, frequentabatur apud omnes gloriarum veſtrarum velut propria gratulatio, ſicut & vos hodiè collætamini quaſi de veſtro martyrio, cùm repentè diabolus iterùm fremens ſopitas furoris flammas in pœnis

accendit, & insana suæ grassationis arma commovit. Quibus id circò reor diutiùs illum cessasse, quia cunctos exercitus Christi putaverat sibi mancipasse. At ubi cognovit Ecclesiam Domini fortioribus cunctis quotidianâ exercitatione valere, sensit protinùs spei suæ se fraudibus irridere, & atrocioribus stimulis concitatus requirebat cujus aptum sibi diligeret judicis pectus, sed nec segnior & proconsule desideriis ejus parem se ipse subjecit, & feralis edictis proposito sacrilegæ unitatis iterùm fœdus celebrari constitutis cruciatibus imperavit, legem scilicèt addens insuper traditorum, ut perenni quos Christus pro se mandat recipi ab omnibus pellerentur, nec quasi contra unitatis fœdera molirentur, nec moras proindè triumphorum suorum sustinens Christus, segnes dividere hoste provocante proprios non permisit exercitus. Sed elegit statim robustum de viris fortibus militem Maximianum, quem de tali certamine faceret gloriosum. Non quòd ceteri impares essent; sed ut de uno totum bellum singulari dimicatione prosterneretur, quem jam benè sciens de primâ confessione magnanimum, cumulatâ virtute produxit armatum, ut non esset illud vacuum vel inane, quod illi dignatus est Dominus ante diem passionis ostendere. Nam fuerat ei pridie cum quibusdam fratribus in domo laudabilis viri de sobrietate Christianâ convivium, qui cùm calicem potaturus acciperet, necnon subindè miscuisset, ecce protinùs se corona descendens intra calicis oras infudit, & intus inclusa cohærens utrobique lateribus mixta & ipsum conclusit, sic splendido sanguineoque colore diffulgens, ut instar passionis in sanguine & splendore pariter futuræ in cælo proderit dignitatis. Hoc illi miraculum gaudebundus cunctis præsentibus demonstrabat, & omnes ut secum exindè computassent dilectionis animo conrogabat, & volebat esse commune quodcumque contigerat. At postquàm & ipse cœpit ebibere nullo modo coronæ ambitus rumpebatur, sed commixti modo semetipsa sensim subtrahendo debrevians, immò vel colligens, cùm potûs quantitate subducte bibi nitebatur, ut interiùs ad quem venerat animum faceret coronatum. Deniquè ille continuò de tali securitate jam fretus in posterum diem ebrietatem pridiani calicis eructabat, & intra medullas inclusâ magnanimitate fœcundi pectoris, videbatur sperare victoriam. Sed quid pluribus callidæ mentis celeritate nec pedum protinùs fore certamen ultrò provocaturus ascendit, & funestos apices tamquàm diaboli ibi membra discerperet, manu rapidâ dissipavit. Indè confestim raptus ad tribunal, in fundum sine ullâ dilatatione Proconsulis jussu vallatus est & ferâ catervâ tortorum. Ex hinc igitur referre quis possit Christi virtutem, aut laniantium feritatem carnificum pœnas, aut Christi victorias; diuturnam furoris insaniam, aut Christianæ tolerantiæ pertinaciam. Surgebant in ictus expressos plumbatorum vim suis conatibus geminantes tortores horrendi, & iram judicis gestantes in manibus decertabant sæviendo, quis possit fortior inveniri? Sed contrà aderat Christus, qui militis sui membris indutus retundebat deintus quidquid impendebat foris carnifex furiosus. Agebant illi acriori penè tormenta indignantes frustrà se tantam irrogasse sævitiam, necnon reparatam fortiùs augebat & Dominus suâ fortitudine sustinentiam. Mutabant illi recentiores insaniæ crudeliores se carnifices, & ad unum de innocente homicidium faciendum tot demutatæ parum fuerunt classes immites, nec ex aliâ parte Dominus desinebat perseverantiæ suæ in melius demutare constantiam. Non deficeret vis ponderosi supplicii, nisi virgarum juberetur & postmodum laniatione disrumpi, ut quod vehemens illa contusio miserat in tumorem, posteriores plagæ discissis artubus aperirent: quæ sic totum corpus fecerant laniatum, ut unum vulnus fecissent tota laniamenta membrorum. Nec his tamen cessit, qui velut alienus sui corporis de omnibus triumphavit. Sic illic bellum gestum est inter corpus & pœnas, inter sacrilegos & devotum, inter animi vires & laniantes, inter militem Christi & milites diaboli, inter patientem & judicem, & unus sufficit afflictus contra tantam dimicare suppliciorum hostiumque gloriosiùs multitudinem, ut in uno certamine non unam victoriam reportasset. Posset illic adipisci supremi cruciatûs examen* qui cum triumpho mittit* ad mortem, sed oportebat ut interim retardasset ad eum quem Christus illi delegarat comitem. Nam tunc illic inlustris Isaac de luctamine sui socii non retinens gaudium, inter fraternos populos publi-

* in Corb. examine.
* in Corb. mitteretur.

câ exultatione ſancti Spiritûs ferebatur, qui plenus cæleſti conſtantiâ liberiùs proclamabat: Traditores *, venite, ſalvate veſtræ unitatis inſaniam *. Cujus ad vocem Proconſul furibundus auctorem clamoris inſtanter officium conturbabat inquirere.

* in Corb. traditoribus.

* in Corb. ſatiate veſtræ crudelitatis inſaniam.

Sed non deerant Traditores qui milites præceſſiſſent: ex quibus ſtatim miniſtri ipſi ſacrilegi de uno minimè ſatiati, & alterum tradiderunt propriis manibus ſimiliter victimari; ut patrum illorum menſura ſuper * illos manifeſtiùs poſſet * impleri. Continuò judex vehementer incenſus, remoto illo, quem paulò antè torquebat, in hunc contorſit acriùs quod furebat: quaſi qui unam necdùm digeſſerat, & alteram conciperet iracundiam. Repetebant iterùm furiariam defatigati tortores, quorum laſſa jam brachia faciebat ſola crudelitas fortiora. Liciebat idemtidem claſſis illa carnivorum violentiam plumbatorum, & totas vires imponderans egeſtis niſibus gementi rabie graſſabatur, quaſi ipſa quod inrogaverat pateretur. Qualis fuerat ſuſtinentia patientis, ubi gemebat graſſatio ſævientis! Sed nec in ſecundo permiſſus eſt diabolus ſuperare, quia victoriam Chriſti quæ fervebat fas non erat in aliquo poſſe ſuccumbere. Deniquè ſic rursùs poſtquàm plumbatis nihil valuere tormenta, ſimiliter virgas admovit immanitas furioſa, ut in nullo diſpari genere tolerantiæ diſcreparent cæleſtes armigeri, & in nullo videretur hoſtis leniori ſupplicio mitigari.

* in Corb. per.

* in Corb. poſſit.

Laniabatur Iſaac, nomen ſcilicèt victimæ, virgis rumpentibus, patientiam ſui nominis imitatus, & cæſoribus iterùm atque iterùm repetitis, inconcuſſa permanebat devotio confitentis. Patuerant omnes compagines ruptis conjunctionibus madidatæ; & quaſi per tot vulnera exitum reperiret, vox illa videbatur confeſſionis præconia reſonare. Nemo enim putet pro levi caſtigatione plagas tunc fuiſſe virgarum, quæ pro certo lanienam vicerant ungularum: adeò ab ipſo judice ungulæ faſtiditæ ſunt. Jam non erant vulnera, ſed ſecreta corporis denudata; nec ab ullo dici poterat cæſus, qui madentibus fr[illegible]ſtis fuerat enervatus. Jam virgarum ceſſerant faſces, obtunderentur penè ſi tantos comminuerent bipennes aut falces. Jam truces miniſtri ægris ictibus victæ feritatis hiatus languidos anhelabant, & adhuc eſurientia membra mandendis ac devorandis pœnis omnibus inhiabant. Tunc illic inſultavit cruciatibus corpus, mens læta ſævientibus tot torquentibus unus & tortus ac judici judicatus nulla protinùs mora ſententiam retardavit, ſed ambos judex pari ſorte conjungens ad exilium religavit: quibus in carcerem truſis, Iſaac ſtatim martyrii conſummavit effectum; &, quod plus eſt, ſemel omnes carceres & corpus dimiſit & mundum, ne in aliquo viſionis ejus revelatio falleretur. Sic enim cuncta per ordinem percurrit *, ut & in ipsâ revelatione propemodùm quod paſſus ejus * fuerat antè jam paſſus ſit. Nam cùm quietis ſopore paululùm teneretur, videbatur ſibimet cum miniſtris imperatoris habere certamen, non aliundè ſcilicèt, quàm undè ſuſtinuit paſſionem. Et hoc planè non fuerat aliud niſi devotionis indicium; ut quod vigilans deſiderio retractabat etiam dormiens pateretur: ut quod propheta de ſe profeſſus eſt in eodem compleretur. *Ego*, inquit, *dormio, & cor meum vigilat.*

* in Corb. præcucurrit.

* in Corb. paſſurus.

Vigilabat ergò devotio illa jam conamina virtutis exercens, & miniſtros * nequitiæ cum juſſionibus Regis conſtantiùs repellebat audaciùs repugnantes. Quos cùm diuturno certamine ſuperaret, ipſum quoque Imperatorem reſpexit ſubitò venientem: qui cùm ad complendam juſſionem ab eodem cogeretur, fortior refutabat ſacrilegæ juſſionis imperium, & minantis * ſæva ſupplicia. Ipſe quoque oculum ſe illi pariter eruturum frequenti comminatione terribilis promittebat. Cùm his diù certationibus inter ſemetipſos ferociùs dimicarent, non paſſus eſt tantum ſe differri victorem: ſed injectâ fortiter manu moram ſuæ comminationis inrupit, & oculum violenter eliciens, viduatâ facie * ſedem luminis evacuavit. De cujus victoriâ protinùs juvenis miræ claritudinis viſus eſt triumphare, & coronam ſubindè radiatam capiti ejus imponere: quibus radiis multæ fratrum atque ſororum facies ejus videbantur infixæ, quam cùm illi pro præmio traderet * gaudens, adverſarium quoque magnis exprobrationibus ludificabat inridens. Tunc hoſtis vehementi dolore compulſus juſſit eum pœnis ſævientibus laniari, ut quaſi pœnam ſuam poſſet ulciſci. Sed ille jam victor cernebat ſe geſtantium manibus ad ſuperiora ſubduci, & volantem celeriùs

* in Corb. conamine virtutes exercens, & miniſtris, &c.

* in Corb. minanti.

* in Corb. facies.

* in Corb. tradere,

ad

ad cælorum sublimia sublevari: quocum lætus ascenderet, senis cujusdam vociferantis audiebat vocem desuper dicentem: Væ tibi sæculum quia periisti. Hoc clamore ter iterato, visionis pervenit ad metam, & iteravit postmodum faciendo quod viderat.

Quid igitur hac visione manifestius? quid agi per diem posset expressius, quando in actibus digestus est visus? Nunc oppugnasse se contra ministros regis sic in nocte sibi soli conspexit, sicut per diem nobis postmodum demonstravit: sic lumen Imperatori eruisse, sic eum habebat vincendo cæcasse, sic præmia coronæ sortitus est, sic & publicè coronatus est; sic coronæ radiis plurimos inhærere viderat vultus, sicut passioni ejus universus populus fuerat excubaturus: sic volavit ad cælum, sicut properè meruit adipisci martyrium. Hoc solum planè de dictis ejus adhuc usquè restitisse cognoscitur, quod mundo prophetavit interitum, quod eum, omnes siquidem scimus non fuisse mentitum, aliquis fortassè de fratribus expavescat, & Maximianum imparem dicat, quia prior confessus, superstes est modico tempore reservatus. Absit fratres ut dividantur, quia æquali prælio pugnaverunt: nam si per diversas horas venientes ad vineam Dominus de pacto mercedis æquavit, quomodò dispares judicat quos uno tempore laborantes invenit? Sed quod Isaac prior videtur excedere, indè magis eos dico Dominum comparasse: ut sicut ille huic confessionis incitamentum suggesserat, sic eum & hìc provocaret pariter ad coronam. Ambos voluit Dominus sibimetipsos esse Doctores, ut de vicissitudine documenti fecisset æquales; ne unus in omnibus antecederet, & unus in omnibus videretur se ipse sequentem. Nunc verò ambo se invicem præcesserunt, & ambo se invicem consecuti sunt.

Sed reclusis interim custodiâ carceris, navis scilicèt ad exilium præparatur: quod non humano consilio credo fuisse dispositum, quia claruit supernâ dignatione provisum. Ad hoc enim si voluit eos Dominus sibimet unius diei dilatione concludi, ut secundùm visum martyris sui faceret populorum excubationibus honorari, nam consummato Isaac perfecti martyrii notius cunctorum aures impleverat. Ad cujus corpus universa continuò fraternitas lætis cursibus properaverat, quibus cùm sepultura corporis à carnificibus negaretur, excubias omnes, ne inhumatum corpus abjiceretur, cum magnâ exultatione tenuerunt, illic totâ die cum nocte populi triumphantes, psalmis, hymnis, canticis in testimonium cunctis gloriosè decantabant: & omnis ætas ac sexus interesse tantis gratulationibus ardenti cupiditate gaudebat. Quale fuit illud, fratres, quod Dominus suis martyribus ad honorem dignatus est procurare, ut XVIII. Kal. Sept. die sabbato ad instar Paschæ permitteretur populus vigilias celebrare. Sic ergò peractus est dies, & nox ità consumpta est. Mox ubi dies alter exortus est, & exspectabatur Proconsul qui de corporis humatione jussisset, quid forsitàn concederet miser, quod negasse nec homicidis nec adulteris ullus judicum solet, nisi è contrà traditorum sæva pernicies ad crudelitatis capienda consilia vigilaret; quorum suggestione Proconsul tunc coactus populos* à carcere jussit expelli, & vivum pariter cum defuncto, marinis fluctibus mergi, ne quasi permitteret eos dignitatem martyrum venerari.

* Ità emendatum ex cod. Corb. Malè in editis protinus.

Quàm stulta crudelitas, quæ corpora voluit nostris manibus abnegare, quasi venerationem nobis de mente posset auferre: aut si illi non sepelirentur in terrâ, non possent aliter regna intrare cælestia? Sed accessit illis ad felicitatis argumentum, ut & defuncti post terrena supplicia pro Christo marinis quoque vexationibus quaterentur, ne ullus locus remaneret in mundo, ubi non irriserant inimicum. Hoc illis ad cumulos triumphorum providerat Dominus, ut & in majori odio sæculi laborâssent, & in defunctis corporibus posset sicut & in vivis exhibere virtutem. Veniunt ergò ad carcerem milites & triarii fustibus onerati, & viâ cædis populos repellentes, cunctos pænè fecerant vulneratos. Tantùm enim debuit martyrum dignitati concedi, ut pro sepulturâ eorum mererentur & alteri confiteri. Posteà quàm vix valuerunt universos excludere defunctum pariter & superstitem, ex utroque latere non par militum numerus deducebat. Delusit se nesciens immanitas vana, ut ipsa illis præbuisset obsequia, quibus negavit aliena. Jam litus accesserant maris, jam navis acceptos martyres vehebat ut mergeret. Ast ubi profundi æquoris altitudinem perniciter introivit, non segniùs satelli-

tes satanæ celerabant jussa complere, devinctos scilicèt funibus, & binas orcas arenâ confertas singulorum cervicibus pedibúsque nectentes, intervallo non modico ab invicem separatos demergente pondere dimiserunt *. Quos sinu * pelagus projectos ut agnovit, continuò quasi flammis totum cælestibus ureretur, sacrosanctos artus tenere non potuit: sed convolutis deorsùm desuper fluctibus, ad ejicienda corpora detrusas arenas funditùs abradebat, & ab imo fundo ad superiora terga subvertens undis resilientibus removebat. Mergebantur scrutantes fluctus de summis cumulis ad inferiora rapienda vasto impetu descendentes ad fundum, & tempestivum mare de inferioribus repulsum egesto potiori iterùm citabatur parturiens membra sanctorum, donec impulsibus rapidis undarum turbo depressos artus excussit, & immensum pondus eliciens, corporibus raptis victor tandem fluctus evasit. Erigebantur proindè violentiùs cumuli solidatis aquarum montibus elevati, ut congeries conglobata securiùs onerosa membra subveheret, ne victa iterùm laborassent, & sub adunatis undiquè molibus pelagi factâ testudine pugnabat unda cum pondere, ne oneri violento valida maris terram contigeret aperire *.

** in Corb. demersèrunt.*
** in Corb. ut in se.*
** Ità emendatum ex cod. Corb.*

Sed adhuc restabat alterius laboris opus scilicèt & conamen, ut intervallo infinito discretos, in unum celeri congregatione colligeret, ne alienum sacrilegium ejus negligentiæ remaneret. Ducebant hinc aquæ, hinc geminis cornibus volumi a sinuantia, & pari sibimet coïtione* subvecta corpora comminus inhiabat *. Jam venientis occursus èx utraque cornuum breviare cœperat medium, & utraque per partes propinquante, conventu de intervalli longitudo decrescens venerat in angustum: cùm semel utrique plenis spatiis exemptis tota intercapedo consumpta est, & redactis omnibus simul & undarum corporúmque celebrata concordia est. Obsidebantur hæc igitur à fratribus litora, quasi jam certiùs adventantes martyres ulla præcederet fama, & diebus noctibúsque sollicitè per momenta, defixis obtutibus sperabatur quod credebant quandoque de Dei solitâ virtute venturum Cùm subitò post bis ternos dies templa Christi venire gaudebant, & occurrentes cuncti, quomodò poterant, oculis exsultante alacritate pendebant *: quorum extensis manibus optata membra cum tropæis suis unda festinans velut in gaudium resonans tradidit, & compoti desiderio devota fraternitas cum amplexibus lætis accepit.

** in Corb. cohibitione.*
** in Corb. communis inibat.*
** in Corb. pandebant.*

Sic beati martyres sepulturam debitam receperunt, & optatum reddiderunt fratribus obsequium, & frustrata Christus exhibuit consilia traditorum, ne aut insepulta tantorum corpora remanere permitteret, aut devotionem populi ex parte ullâ fraudasset, aut nefandos vota crudelitatis implere * cùm blasphemia sui nominis immotus adspiceret.

** in Corb. nefandorum crudelitatem implere.*

Lugeat nunc demensa * sævitia perfidorum, quæ dominicarum noluit recordari virtutum: non timuit eum posse de mari corpora liberare, quem novit ab inferis etiam animas posse * eruere: aut si nihil aliud vel nec cetus qui evomisset acciperet, perdidit misera crudelitas quo credebat magnum se comperisse consilium, cui nec mare voluit ferre consensum. Malè commendavit desideria sua, quæ contra creatorem suum pelagus negare non potuit. Quid agit humana * jam rabies, ubi mare non persequitur martyres? quid agit sceleratorum feritas, sæva ubi maria revocant ad sepulturam? aut quales à persecutoribus judicantur, quos & ipsa elementa violare timuerunt? ô beatæ passionis memorabilis gloria, in quâ dignatus est Christus tot exhibere magnalia! ô felix exitus, qui talibus contigit, quem pro illorum meritis tantis virtutibus decoravit! in devotione constantia, in passione tolerantia, in morte victoria, miraculum * in sepulturâ.

** deest in Corb.*
** deest in Corb.*
** in Corb. humiliando.*
** in Corb. mirabilis in editis magnalibus.*

Ad vos nunc, fratres, cuncta jam redeunt, quæ vos ad regna cælestia deduxerunt. Vos exempla ista compellunt, quæ illos primò per vos ad has glorias compulerunt. Magistros vos illis confessionum frequentia crebris opinionibus fecerat, & ipsi nunc vobis de martyrio suggerunt. Similiter documenta vestra vos adhortantur quæ alios adhortata sunt. Tendunt ad vos è cælo jam brachia, operientes tempus quo vobis occurrant. Properate gnaviter, concurrite pertinaciter, exspectant vobiscum simul capere dignitatem. Eia agite, fratres, accelerate quantociùs, ut & de vobis non aliter gaudeamus. Inveniat apud vos reditus noster undè glorietur, sicut & de

his secessio nostra sortita est gaudia gloriarum. Sed euntes ad tropæa vestra veniamus: ut sicut vobis horum victorias nuntiavimus, sic postmodùm vestras huc ad Karthaginem secuturis ceteris nuntiemus.

Explicit [* *epistola beatissimi martyris Macrobi ad plebem Karthaginis de passione martyrum Isaac & Maximiani. Deo gratias, amen.* * Cetera desunt in ms. Corb.

ANNOTATIONES.

[1] INCIPIT PASSIO. Hujus auctor Macrobius Donatista & suorum in urbe Romà occultus episcopus, de quo Gennadius in lib. de Scriptoribus eccl. c. 5. Cresconius objiciebat Catholicis tres alios præter Marculum à Macarianis occisos. Illi sunt procul dubiò duo isti martyres Maximianus & Isaac, cui tertius adjungendus est Donatus. Verba Augustini hæc sunt l. 3. contra Cresc c. 49. *De aliis autem tribus quorum mortes pariter objecisti quid vel quomodò factum ab eis quos nosse existimo, fateor, non quæsivi.* Tres istos objecerat Cresconius, quoniam eorum passionis acta circumferebantur. Scripserat autem Macrobius hanc epistolam ad plebem Carthaginis, ut ex fine hujus instrumenti constat.

[2] SILUERAT HIC APUD CARTHAGINEM PERSECUTIONIS IMMANITAS. Optatus etiam l. 3. §. IV. observat in provinciâ Proconsulari neminem armatum esse visum.

EX

CONCILIO CARTHAGINENSI. Anno 348. aut 349.

CUM Gratus Episcopus Carthaginensis in concilio unà cum collegis suis consedisset, & qui ex diversis provinciis Africanis convenerunt...... Idem Gratus Episcopus dixit: Gratias Deo omnipotenti & Christo Jesu, qui dedit malis schismatibus finem, & respexit Ecclesiam suam, ut in ejus gremium erigeret universa membra dispersa, qui imperavit religiosissimo Constanti* Imperatori, ut votum gereret unitatis, & mitteret ministros sancti operis famulos Dei Paulum & Macarium. * in editis Constantino.

Ad Donatistas pertinent duo hujus Concilii Canones sequentes.

I.

ERGÒ, si vobis placet, consideremus primum titulum rebaptizationis. Undè sanctitatem vestram postulo, ut mentis vestræ placita producatis ad descendentem in aquam, & interrogatum in Trinitate secundùm Evangelii fidem & Apostolorum doctrinam, & confessum bonam conscientiam in Deum, de Resurrectione Jesu Christi, si liceat iterùm interrogari in eâdem fide, & in aquâ iterùm intingi. Universi Episcopi dixerunt: Absit, absit. Illicitas esse sancimus rebaptizationes, & satis esse alienum à sincerâ fide & Catholicâ disciplina. Gratus Episcopus dixit: Magna beatitudo à Deo patre per Dominum Christum concessa est tempore nostro, ut liceat religiosis mentibus insinuare Ecclesiasticam disciplinam, ut auditores percipientes regulam rectam, & Deo placentem, præmia meritorum bonorum percipiant, ut in ipsis Deus in omnibus & pro omnibus honoretur. Discussus est titulus necessarius rebaptizationis, in quo plus schismatis rabies delitescebat, & habitâ moderatione, legis vigor & auctoritas fidei custodita est. Illud sanè sapientissimis vestris sensibus insinuare contendo, licèt vestra prudentia sit instructa & à Deo docta, & mereatur in pace & unitate consequi desuper munera larga; tamen & ego unus ex vobis, & qui parem vobiscum solicitudinem gero, propter Ecclesiasticum ordinem illud insinuare curabo.

II.

* ad deest in 33. mss. MARTYRUM dignitatem nemo profanus infamet, neque ad * passiva corpora, quæ sepulturæ tantùm propter misericordiam Ecclesiasticam, commendari mandatum est, redigat, ut aut insaniâ præcipitatos, aut aliquo tali pacto, aut aliâ ratione peccati disjunctos, non ratione vel tempore competenti, quo martyria celebrentur, martyrum nomine appellet. At si quis ad injuriam martyrum, claritati eorum adjungat infamiam, placet eos, si laïci sint, ad pœnitentiam redigi: si autem sunt clerici, post commonitionem, & post cognitionem, honore privari. Universi dixerunt: Rectè statuit sanctitas vestra. Hoc & singulis conciliis statutum est.

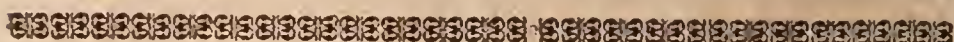

ANNO 362. RESCRIPTUM JULIANI IMPERATORIS IN GRATIAM DONATISTARUM.

Ex Augustino l. 2. contr. litt. Petil. cap. XCVII.

HOc quoque supplicantibus Rogatiano, Pontio, Cassiano & cæteris Episcopis sed & Clericis, accedit ad cumulum, ut abolitis quæ adversùs eos sine rescripto perperàm gesta sunt in antiquum statum cuncta revocentur.

In libello supplici cujus auctor Pontius aiebant Juliano, quòd apud eum sola justitia locum haberet.

ANNO 373. 20. Febr. VALENTINIANI SENIORIS IN REBAPTIZANTES CONSTITUTIO.

Ex Cod. Theod. lib. 16. *Tit.* 6. Ne sanctum baptisma iteretur. *L.* 1.

Impp. VALENTINIANUS & VALENS AA. ad Julianum Proc. Africæ.

ANTISTITEM, qui sanctitatem baptismi illicitâ usurpatione geminaverit, & contra instituta omnium eam gratiam iterando contaminaverit, sacerdotio indignum esse censemus. Dat. x. Kal. Mart. Trev. Valentiniano & Valente IV. AA. Coss.

JACOBI GOTHOFREDI COMMENTARIUS.

VALENTINIANUS senior Treviris in Galliis constitutus, proculdubiò etiam Gallicanorum Episcoporum consilio, vel ad relationem ad se ex Africâ factam *hâc leg.* sacerdotem (seu episcopum) rebaptizantem, sacerdotio suo, seu episcopatu, per Africam Proconsularem indignum esse pronuntiat, Anno D. 373. & proculdubiò eâ re privari eum oportere jubet: per Africam, inquam, Proconsularem, cujus Proconsuli hæc lex inscribitur. Undè haud inanis conjectura spectare ad Donatistas, pariter ut ad eosdem pertinent quatuor sequentes: ut & duæ aliæ, putâ *lex* 5. *&* 38. *supr. de hæreticis.* Et verò spectare ad Donatistas, qui recentissimè Firmo tyranno faverant in Africâ, testatur Augustinus *ep.* 164. Quæque proculdubiò toleravit Valentinianus, datâ suâ ἐθελοθρησκείας cuique licentiâ, de quâ dixi ad *l. supr. de maleficis*: anabaptismo tantùm in his damnato, sub pœnâ sacerdotii privationis; neque enim ultrà progreditur Valentinianus. De hac ipsâ porrò lege Optatum Afrum Milevitanum *circa initium lib.* 5. sensisse putat Balduinus:

Hæc

Hæc, inquit, *nostra vox est*, *qui in Trinitate baptismatis unitatem defendimus*, *non pro vobis*, *qui baptisma*, *in cujus imagine sunt illa duo*, *audaciter*, *& quod contra* LEGES *est*, *iteratis*: *quamvis & vos ipsi non negetis*, *quia non debet iterari*, *quod semel justum est fieri*. In quo largiter fallitur: nam, quod & ipse alibi rectè tradit, Optatum ante hunc annum 373. scripsisse certum est: & sanè scripsit is, quod apertè Optatus ipse profitetur, sexagesimo & quod excurrit anno post persecutionem Diocletianeam, id est, circa annum Domini 367. ut alibi fusè ostendo. Illud equidem verum, hanc legem esse de numero earum, quæ à Valentiniano in rebaptizantes scriptæ fuerunt, quarum meminit Gratianus quoque *l*. 2. *prox*. & quidem in Donatistas *jussu*, ut Augustinus testatur *ep*. 66. *ad Donatistas*: *Huic* (Joviano) inquit, *successit Valentinianus*: *legite quæ* CONTRA VOS *jusserit*: de quo jam etiam aliquid dictum ad *l*. 3. *supr*. *de hæreticis*. Ergò Optati locus accipiendus est de aliis Valentiniani legibus (si quæ ante hanc in Donatistas latæ sunt) Constantini item & Constantii (vel potiùs Constantis) quarum mentio *l*. 2. *infr*.

Notabilia duo in *hac leg*. hæc occurrunt. Primùm est, quod ait, *contra instituta omnium*, quæ latiùs explicata reperies ad *d*. *l*. 2. *prox*. Alterum est, quod baptismum vocat *gratiam* & *divinam gratiam*: quomodò & *gratia communionis* vocatur in *l*. 5. *infr*. *de Apostatis*. Gratianus pariter 3. *epist*. 17. *Audientibus*, *si qui fuerint periculo præventi*, *etsi in exitu constituti*, *vigilantia vestra non desit*, *implorantibus* DIVINAM GRATIAM, *misericordia Domini non denegetur*. Qui locus omninò componendus est cum *l*. 1. *supr*. *de Scenicis*. Græcis quoquè ut Eucharistia, ità & baptismus χάρις dicta. De Eucharistiâ apud Cyrillum sæpiùs hæ locutiones, τῆς θείας χάριτος μεταλαμβάνειν, & προσιέναι τῇ ἱερουργουμένῃ χάριτι: & Optatus *lib*. 5. pariter de Eucharistiâ: *veniunt gentes ad gratiam*: *exhibet ille qui invitare dignatus est*: *ministerium exercet turba famulorum*. Omitto alia. Non minùs sæpè de baptismo: qui cùm plura habeat nomina, quæ Clemens Alexandrinus *lib*. 1. Gregorius Nazianzenus *orat*. 40. & Chrysostomus non semel recensent, unum illorum est χάρισμα vel χάρις. In 4. mystagogicon Cyrilli προσεγγίσαι τῇ χάριτι est, ad baptismum accedere. Græcus quoque interpres canonum ecclesiæ Africanæ *p*. 174. ubi Latina habent, *ut* (ægrotantibus) *Scenicis atque Histrionibus cæterísque hujusmodi personis reconciliatio non negetur* (qui locus alioquin cum *d*. *l*. 1. *de Scenicis*, componendus est) *reconciliationis* loco χάριν ἢ καταλλαγμα vertit, & rectè, eo quippè loco *reconciliationis* verbo, id quod aliàs *viaticum* & extremum suffragium dicitur, id est, baptismus & Eucharistia indicantur: de quo ad *d*. *l*. 1. *de Scenicis*.

Illud postremùm hîc semel monendum, quæ *hac leg*. omnibúsque aliis hujus tituli constitutionibus in rebaptizantes constituuntur, accipienda non indefinitè, sed de hæreticorum tantùm anabaptismo, qui inlicitâ usurpatione, furore immani, & institutione nefariâ collatum semel rectè baptismum in Ecclesiâ Catholicâ, Catholicæ Ecclesiæ odio, iterabant, quod clarè sat colligitur ex sequentibus legibus; vide inter alias *legem* 6. Alioquin enim & ipsi Catholici baptisma quandoque rescindebant, seu quosdam hæreticorum rebaptizabant: quâ de re vide *canonem* 6. concilii Nicæni, (cujus meminit & Rufinus, *lib*. 1. *cap*. 6. Augustinus, *de hæresibus*, *hæresi* 44.) Laodiceni, *canonem* 7. & 8. Constantinopolitani secundi Oecumenici *canon*. 7. vide & quæ Athanasius *orat*. 3. *contra Arianos*, Basilium *epistolâ canonicâ ad Amphilochium*, *cap*. 1.

IMPERATORIS GRATIANI

Anno 377. 17. Octob.

CONSTITUTIO

IN REBAPTIZANTES.

Ex Cod. Theod. Lib. 16. Tit. 6. Ne sanctum baptisma iteretur. *L.* 2.

Impp. VALENS, GRATIANUS, & VALENTINIANUS AAA. ad Flavianum Vicarium Africæ.

EORUM condemnamus errorem, qui Apostolorum præcepta calcantes, Christiani nominis sacramenta sortitos alio rursùs baptismate non purificant, sed incestant, lavacri nomine polluentes. Eos igitur auctoritas tua erroribus miseris jubebit absistere, ecclesiis quas contra fidem retinent, restitutis Catholicæ. Eorum quippè institutiones sequendæ sunt, qui apostolicam fidem sine intermutatione baptismatis probaverunt. Nihil enim aliud præcipi volumus, quàm quod Evangeliorum & Apostolorum fides & traditio incorrupta servavit: sicut & lege divali parentum nostrorum, Constantini, Constantii, Valentiniani, decreta sunt. Sed plerique expulsi de ecclesiis, occulto tamen furore grassantur, loca magnarum domorum seu fundorum illicitè frequentantes: quos fiscalis publicatio comprehendet, si piaculari doctrinæ secreta præbuerint: nihil ut ab eo tenore sanctio nostra diminuat, qui dato dudùm ad Nitentium præcepto fuerat constitutus. Quòd si errorem suum diligunt, suis malis domesticóque secreto, soli tamen, foveant viros impiæ disciplinæ. Dat. XVI. Kal. Novemb. CP. Gratiano A. IV. & Merobaude Coss.

JACOBI GOTHOFREDI COMMENTARIUS.

GRATIANI. Hæc lex est Imperatoris Gratiani, ut ex inscriptione patet; data enim est ad Flavianum Vicarium Africæ; quæ utique Africa Gratiano parebat. Quare vitium erat in subscriptione *Data* CP. id est, Constantinopoli: Nam & Gratianus hoc anno versatus est in Galliâ, & Treveris quidem vel Moguntiaci. Ut proindè minùs dubitem hanc legem scriptam in Galliâ ex consilio & dictatu Episcoporum Gallicorum: & certè, assurgere eam palàm est Gallicano cothurno.

Ergò Gratianus hac lege rebaptizantium per Africam errorem, cœtúsque damnat: variis tùm rationum momentis, tùm & sanctionibus: Rationum, inquam, Theologicarum & Ecclesiasticarum. Quarum primò est à baptismatis, quod unum esse debet, neque repeti oportet, naturâ, cùm aït: *Christiani nominis sacramenta sortitos alio rursùs baptismate non purificari, sed incestari lavacri nomine.* Quibus similia alia ex aliis legibus, in unum cumulata habes *in Paratitlo.* Altera est, petita ab auctoritate Evangelii, Apostolorum, Traditionis incorruptæ, anteriorum tandem Principum præjudiciis & constitutionibus. Hinc scilicèt rebaptizantes aït: *Apostolorum præcepta calcare.* Hinc mox pro canone subjicit: *institutiones sequendas eorum qui Apostolicam fidem probaverant.* Item, *Nihil aliud præcipi se velle, quàm quod Evangeliorum & Apostolorum fides & Traditio incorrupta servavit: sicut & lege Divali, &c.* Quod Evangelii & Apostolorum prærogativam attinet, de eo jam satis, ad *l. cunctos populos 2. supr. de fide Cathol.* & ad *l. 28 supr. de hæreticis. Traditionem incorruptam quoque* hîc advocari notandum est: quæ sanè se tuitus jam olim hac in re ipsâ adversùs anabaptismum Stephanus Papa, anabaptismum omnem damnans, adversùs Cyprianum, Firmilianum, & Africæ concilia: ut testatur Cyprianus ipse qui hæc Stephani verba recitat, *epist. 74. ad Pompeium Sabracensem. Si quis ergò à quacumque hæresi venerit ad nos, nihil innovetur, nisi quod* TRADITUM *est*, id est, *præter id quod traditum est.* Et Eusebius *lib. 7. Hist. Eccl. cap. 1.* παλαιοῦ γέ τοι κεκρατηκότος ἔθους: *& cap. 3.* ἀλλ' ὁ μὲν Στέφανος, μὴ δεῖν τι νεώτερον παρὰ τὴν κρατήσασαν ἀρχῆθεν παράδοσιν, ἐπικαινοτομεῖν οἰόμενος, ἐπὶ τούτῳ διηγανάκτει: id est, *Stephanus nihil novi aut alieni à* TRADITIONE

AB ANTIQUO OBTINENTE, *moliendum arbitratus, animo ob hanc causam indignabatur.* Augustinus quoquè, lib. 5. de baptismo contra Donatistas, cap. 23. *Apostoli quidem nihil exindè præceperunt: sed consuetudo illa, quæ opponebatur Cypriano, ab eorum* TRADITIONE *exordium sumpsisse credendum est: sicut sunt multa quæ universa tenet Ecclesia, & ob hoc ab Apostolis præcepta benè creduntur, quamquàm scripta non reperiantur.* Vincentius tandem Lirinensis in commonitorio suo c. 9. cùm multa hanc in sententiam scribat, tandem aït, *epistolam à Stephano missam ad Africam, ubi his verbis sanxit, nihil innovandum, nisi quod* TRADITUM *est.* Quæ ipsa sunt Stephani verba, quæ Cyprianus suprà memorabat. Et Cyprianus tamen illud in Stephano reprehendebat, quòd scripturis, quibus suam niti docerent Patres Africani, obduceret & opponeret traditionem, atque adeò traditionis nomine pravam venditaret consuetudinem, quæ non esset ab Apostolis, sed posteà irrepsisset. Sed de istâ in ipsâ Africâ juniores à Cypriano abière, & in argumento Stephani PP. acquievêre, qui contendebat ante Agrippinum nusquàm in Ecclesiâ iterari baptismum solitum. Et acquievit etiam tantò pòst Augustinus, lib. 2. cap. 7. de baptismo contra Donatistas. *Quam consuetudinem credo ex Apostolicâ* TRADITIONE *venientem, sicut multa non inveniuntur in libris eorum, neque in conciliis posteriorum: & tamen quia per universam Ecclesiam creduntur, nonnisi ab ipsis tradita & commendata creduntur.* Et lib. 4. cap. 24. *Quod universa tenet Ecclesia, nec conciliis institutum, sed semper retentum est nonnisi auctoritate Apostolicâ institutum rectissimè creditur.* Vide eumdem & lib. 1. contra Cresconium cap. 33. Sequuti & hanc sententiam & traditionis prærogativam Imperatores ab episcopis edocti, Valentinianus scilicèt *leg. 1. supr.* ubi eodem sensu aït, *contra* INSTITUTUM *omnium baptismum iterari:* Gratianus *hac lege* ubi pariter aït, INSTITUTIONES *sequendas*, & item, *quod* TRADITIO *incorrupta servavit.* Honorius *l. 4. infr.* ut traditum est. Eâdem verò traditione sicut singularitas baptismi, ità & plerique ritus in baptismate, ne de aliis nunc dicam, defendebantur, ut prolixè & egregiè multis demonstrat Tertullianus *de Coronâ milit. cap. 34. 5.* & Basilius *de Spiritu sancto, cap. 27.* veluti consecratio aquæ, oleique unctionis; & ipsius qui baptismum accipit, renunciatio Satanæ & Angelis ejus; lactis & mellis prægustatio, ipsa fidei professio, & alia id genus: tandem & trina mersio. Hieronymus quoque adversùs Luciferianos: *An nescis etiam Ecclesiarum hunc esse morem, ut baptizatis postià manus imponatur, & ità invocetur Spiritus sanctus? Exigis, ubi scriptum sit? in Actibus Apostolorum. Etiamsi Scripturæ authoritas non subesset, totius orbis in hac parte consensus instar præcepti obtineret: nam & multa, quæ per* TRADITIONEM *in Ecclesiâ observantur, authoritatem sibi scriptæ legis usurpaverunt, velùt in lavacro ter mergitare.* Quare & ad ipsum Dominum & Apostolos hos ritus referre non verentur Chrysostomus, si Chrysostomi est *Homilia de fide in Patrem, Filium, & Spiritum sanctum*, & Pelagius apud Gratianum, *de Consecr. dist. 4.* Et ità quoque hæc jam dicuntur & hîc habentur *Apostolorum præcepta*, hæc *Apostolica & Apostolorum fides*, quam scilicèt Traditio incorrupta servavit: Cui & *Evangeliorum* fides hîc sociatur: Quomodò Augustinus quoquè etsi traditionem & consuetudinem urgeat, idem tamen, ne videretur humanis tantùm argumentis agere, ex Evangelio documenta & testimonia protulit, quibus non solùm idem colligeretur, sed planè ostenderetur: *lib. 1. contra Donatistas: & lib. 2. cap. 14. lib. 4. cap. 7. lib. 5. cap. 4. & 23.*

Provocat & *hac lege* Gratianus ad superiorum Principum constitutiones, Constantini M. Constantii (ego *Constantis* malim, cui Africa cesserat, non Constantii, qui etiam hæreticâ labe adspersus erat) itémque Valentiniani.

Provocat & ad sanctionem seu præceptum quoddam anterius ad Nitentium datum: quod quale sit nondùm comperio: illud crediderim anteriorem ipsiusmet Gratiani constitutionem hîc indicari: & quidem emissam ad *Nitentium Tribunum & Notarium* (cujus mentio apud Ambrosium *epist. 64.*) extra ordinem in Africam missum cum mandatis seu *præcepto* (quomodò & hic vocatur) ad cohibendos hæreticorum cœtus: ut cæteroquin Tribuni & Notarii ab Imperatoribus cum mandatis & præceptis missi etiam in negotio religionis, de quo plenè ad *l. unic. supr. de mandatis Principum:* ubi Marcellini & Dalmatii exempla inter alia.

Nunc de *hujus legis sententiâ*, quidque adversùs rebaptizantes constituat Gratianus: nempè tria hæc, hunc in finem statuuntur.

Primùm absistere miseris erroribus suis, Vicarii Africæ auctoritate jubentur, id est, eorum cœtus inhibere his jubetur. Quod mirum: Flavianus enim hic Vicarius Africæ: (cujus alioquin meminit quoque Ammianus Marcellinus *extremo libro* 28. & Augustinus *epist.* 164. vide Symmachum *lib. 2. ep. 27. & 63.*) partis Donatistarum erat, quod Augustini locus dicta *epist.* 164. ostendit, ubi Donatistas sic inducit loquentes, tùm & eis respondet. *Atenim* (sunt verba Donatistarum) *& malos Christianis non licet persequi? Esto* (respondet Augustinus) *non liceat; sed numquid hoc Potestatibus, ad hoc ipsum ordinatis, fas est objicere? an Apostolum delebimus? Sed vos, inquies:* (altera hæc est Donatistarum objectio) *talibus* (potestatibus) *communicare non debetis? Quid ergò?* (respondet Augustinus) *vos Flaviano quondam Vicario partis vestræ homini, quia legibus serviens nocentes quos invenerat, occidebat, non communicastis?* Et sanè *l. 4. supr. de Hæreticis*, idem Gratianus (anno proximo 378. existimo) cœtus hæreticos dissimulatione Judicum agitari permissos testatur. Et verò ea lex (addatur & *lex 5. cod.*) huic firmandæ lata videtur: & utraque anterior aliqua lex antiquior adversùs cœtus hæreticorum confirmatur: *olim*, inquit, *dict. l. 4. jussimus.* Hac verò lege, *Nihil ut ab eo tenore sanctio nostra diminuat, qui dato dudùm ad Nitentium præcepto fuerat constitutus.*

Secundò, *Ecclesias*, quas adhuc nonnullas retinebant Donatistæ Ecclesiæ Catholicæ restituere jubentur.

Tertiò. *loca* in quibus coïerint confiscari jubentur. Ubi notandum ad id delegisse eos *magnas domos* seu *fundos*: de quâ confiscatione Augustinus, *lib. I. contra literas Petiliani c.* 24.

Tandem sibi quisque nocitura quod sentit sentire monetur: sibique solis fovere *virus* (nam ità repono) impiæ disciplinæ. Quod omninò congruit, sententiæ simul & verbis, *l.* 5. *supr. de Hæreticis*, quæ biennio fermè post hanc legem data est.

Et hæc quidem omnia Donatistas respiciunt. Neque enim audio Baronium existimantem posteriorem hujusce legis partem ad Manichæos spectare: Nam imò tota legis series contrarium ostendit. Deniquè duo Donatistarum genera hîc constituuntur: Unum eorum, qui Ecclesias adhuc quasdam contra fidem retinebant: Alterum eorum, qui de Ecclesiis licèt expulsi, occulto tamen furore grassabantur, loca magnarum domorum seu fundorum illicitè frequentantes.

ANNO 393.

DECRETUM

HIPPONENSIS CONCILII

DE DONATISTIS CLERICIS IN NUMERO LAICORUM RECIPIENDIS,

Recitatum in concilio Carthaginensi anni 397.

PLACUIT etiam, ut quia in præcedentibus conciliis statutum est [1], ne quis Donatistarum cum honore suo recipiatur à nobis, sed in numero laïcorum: propter salutem quæ nulli deneganda est, (tantum autem inopiæ clericorum ordinandorum in Africà patiuntur Ecclesiæ, ut quædam loca omninò deserta sint,) servetur quidem in istis, quod jam anteà creditum * est: sed exceptis his, quos aut non rebaptizasse constiterit, aut qui cum suis plebibus ad communionem catholicam trânsire voluerint. Sic enim scriptum est, quòd duobus si convenerit Christianis, quidquid petierint impetrabunt. Mat. 18. Non oportet dubitari, quòd remoto scandalo dissensionis universæ plebis, invitatæ pacis compensatione & sacrificio caritatis aboleantur, quæ majorum suorum auctoritatem sequentes, repetitione baptismi commiserunt. Sed hanc rem placuit non confirmari priùs quàm exindè transmarina ecclesia consulatur.

* al. traditum.

ANNOTATIO.

[1] IN PRÆCEDENTIBUS CONCILIIS STATUTUM EST. Vetus Ecclesiæ Africanæ disciplina hæc fuit, ut hæretici & schismatici in clero constituti ad Ecclesiam redeuntes, sive priùs in Catholicâ ordinati, vel apud hæreticos aut schismaticos promoti eâ conditione susciperentur, ut communicarent tantùm ut laïci, & satis haberent quod admitterentur ad pacem; nullam autem ordinationis & honoris prærogativam retinerent. Ità Cypr. ep. 72. Eamdem legem primùm in Romanâ Ecclesiâ viguisse constat ex Innocent. I. ep. 22. ad Episcopos Macedoniæ. Idèm statutum legitur in concilio Eliberitano, can 51. Attamen mitiùs actum est aliquandò cum schismaticis, ut in concilio Nicæno cum Novatianis quos in clero manere synodus permisit & cum Melitianis, quos etiam ulteriùs provehi non vetavit. Idem Donatistis initio schismatis indultum. Nam, ut observat S. Aug. ep. 43. Miltiades Donato solo expulso paratus fuit communicatorias mittere cæteris qui à Majorino ordinati fuerant, eosque pro episcopis habere: ità ut in iis locis ubi duo essent episcopi quos dissensio geminasset, cum confirmari vellet qui foret ordinatus prior. In concilio Arelatensi nihil novi circà hoc statutum, quanquàm hujus synodi patres optassent; ut severior in Donatistas sententia proferretur, quemadmodùm ex eorum epistolæ ad Miltiadem verbis intelligere est. At subsequentibus in conciliis Africanis vetitum fuisse, ne quis Donatistarum cum honore suo susciperetur, discrtè hîc asseritur & in concilio Carthaginensi anni 401. In hoc Hipponensi anni 393. proponitur hujus severitatis relaxatio, in gratiam eorum tantùm *quos aut non rebaptizasse constiterit, aut qui cum suis plebibus ad communionem catholicam transire voluerint.* Sed antequàm quidquam statueretur, transmarinam Ecclesiam consuli placuit. In concilio Carthaginensi anni 397. mandatum est, ut consulerentur præsules Romanus & Mediolanensis, utrùm infantes baptizati à Donatistis ad clerum promoveri possent. Iterùm in concilio Carth. anni 401. missa legatio ad eosdem antistites, ut liceret clericos Donatistarum in ordinibus suis suscipere. Tandem in concilio universali Africæ ejusdem anni, pro bono pacis & ob inopiam clericorum, potestas facta est omnibus Episcopis Catholicis Donatistarum clericos suscipiendi cum ordinibus suis.

EPISTOLA

Anno 393.

EPISTOLA
CABARSUSSITANI CONCILII
A DONATISTIS MAXIMIANENSIBUS HABITI
Contra Primianum Donatistam Carthaginensem.

Edita ex Augustino in Psalm. 36.

SANCTISSIMIS FRATRIBUS atque Collegis, per universum Africam, hoc est, per provinciam Proconsularem, Numidiam, Mauritaniam, Byzacenam & Tripolin constitutis, sed & presbyteris, diaconis, & universis plebibus, in veritate Evangelii nobiscum militantibus, Victorinus, Fortunatus, & Victorianus, Migginus, Saturninus, Constantius, Candorius, Innocentius, Cresconius, Florentius, Salvius, alius Salvius, Donatus, Geminius, Prætextatus *, Maximianus, Theodorus, Anastasius, Donatianus, Donatus, alter Donatus, Pomponius, Pancratius, Januarius, Secundinus, Paschasius, Cresconius, Rogatianus, alius Maximianus, Benenatus, Gaïanus, Victorinus, Guntasius, Quintasius, Felicianus, Salvius, Migginus, Proculus, Latinus, & cæteri qui in concilio apud Cabarsussi fuimus, in Domino æternam salutem.

; * Assuritanus episcopus.

NEMO est qui nesciat, fratres dilectissimi, de sacerdotibus Domini, non propriæ voluntatis, sed divinæ legis impulsu, tam in reos sententiam dicere, quàm innocentibus inflictam, jure ab eis ac meritò sub novere. Non levi enim periculo subjacebit, quisquis aut reo pepercerit, aut innocentem conficere pertentarit: maximè cùm scriptum sit: *innocentem & justum non occides*: &, *purgatione non purgabis reum*.

Hoc igitur edicto legis admoniti, necesse nos fuerat Primiani caussam, quem plebs sancta Carthaginensis ecclesiæ episcopum fuerat in ovile Dei sortitâ, seniorum litteris ejusdem ecclesiæ postulantibus, audire atque discutere sub eo, ut explanatis omnibus aut innocentem, quod optabile fuerat purgaremus, aut nocentem certè ostenderemus suis meritis esse damnatum. Optatissimum enim nobis fuit, ut plebs sancta Carthaginensis ecclesiæ, eo se lætetur episcopo sublimatam, qui in omnia sanctus, & in nullo reprehensibilis haberetur. Propterea utique talem esse oportet Domini sacerdotem, ut quod populus pro se apud Deum non valuerit, ipse pro populo mereatur quod poposcerit impetrare: quia scriptum est, *si peccaverit populus, orabit pro eo sacerdos: si autem sacerdos peccaverit, quis orabit pro eo?*

Scandala igitur Primiani, & ipsius nequitia singularis, sic in se cæleste judicium provocavit, ut horum criminum auctorem necesse esset penitùs amputare: qui recens ordinatus, presbyteros supradictæ plebis ad conjurationem impiæ conspirationis impellens, hoc ab eis velut precario jure postulavit, ut ad damnandos quatuor diaconos, viros egregios, ac singularibus meritis approbatos, Maximianum scilicet, Rogatianum, Donatum, itémque Salgamium, consentirent, & incunctanter ei promitterent accommodare consensum.

Cujus illi malâ præsumptione stupefacti cùm rem silentio refellissent, per se cogitatum scelus non dubitavit implere, usqueadeò ut in Maximianum diaconum, virum sicut omnibus notum est innocentem, sine caussâ, sine accusatore, sine teste, absentem ac lecto cubantem, sententiam putaret esse promendam: qui jampridem Clericos non dissimili furore damnarat.

Nam cùm incestos, contra legem decretáque omnium sacerdotum, commu-

nioni sanctæ adjungeret: cúmque obsistente maximâ parte plebis, etiam seniorum nobilissimorum litteris conveniretur, ut per se corrigeret quod admiserat; suâ temeritate possessus, emendare contemsit. His itaque permoti seniores ecclesiæ supradictæ, ad universum chorum litteras legatósque miserunt, quibus non sine lacrymis deprecati sunt, ut ad se ferventiùs veniremus; quo perpenso libramine intentationibus exploratis, existimatio ecclesiæ purgaretur.

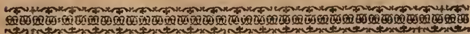
Ad hanc proindè, cùm secundùm memoratorum litteras veniremus, notâ suâ ille ratione fervescens, adventum nostrum penitùs declinavit. Qui usquequaque rebelli animo recalcitrans in malo permansit, ut, conductâ multitudine perditorum, atque impetratis officialibus, basilicarum januas obsedissent, qui ingrediendi nobis atque agendi sollemnia interdicerent facultatem. Hæc si episcopum convenit facere, si Christianis licet admittere, si hoc Evangelia protestantur; probet aut judicet, quisquis amator aut assertor est veritatis. Hoc enim nobis inflixit frater aliquandò proprius, quod numquàm faceret alienus.

Decrevimus omnes sacerdotes Dei, præsente Spiritu sancto, hunc eumdem Primianum, primò quòd super vivos episcopos, alios subrogarit: quòd incestos cum sanctorum communione miscuerit: quòd presbyteros ad conjurationem ineundam constringere pertentarit: quòd Fortunatum presbyterum in cloacam fecerit mitti, cùm ægrotantibus baptismo succurrisset: quòd communionem Demetrio presbytero denegarit, ut cogeret filium abdicare: quòd idem presbyter objurgatus sit, quòd episcopos hospitio suscepisset: quòd supradictus Primianus multitudinem miserit, quæ Christianorum domos everteret: quòd obsessi sint episcopi simul & Clerici, & posteà ab ejus satellitibus lapidati: quòd in basilicâ cæsi sint seniores, quòd indignè ferrent Claudianistas ad communionem admitti: quòd innocentes clericos putaverit esse condemnandos: quòd se nobis audiendum noluerit exhibere, cùm basilicarum fores ne ingrederemur, multitudine & officio intercluserit: quòd legatos à nobis ad se missos injuriosè rejecerit: quòd loca multa vi primò, dehinc auctoritate judiciariâ usurpaverit: præter alia illicita ejus admissa, quæ pro honestate stili nostri siluimus, à sacerdotali choro perpetuò esse damnatum: ne eo palpato, Dei Ecclesia, aut contagione, aut aliquo crimine maculetur. Quod idipsum Paulus Apostolus exhortatur & admonet, *Præcepimus autem vobis, fratres, in nomine Domini nostri Jesu Christi, ut discedatis ab omni fratre inordinatè ambulante:* atque adeò non immemores puritatis Ecclesiæ, conducibile existimavimus, omnes sanctos consacerdotes & omnes clericos, & omnes populos qui se Christianos meminerunt, hac nostrâ tractoriâ commonere, ut omnes ejus communionem, utpote damnati, diligenti curâ horreant. Ipse enim de suo interitu rationem reddet, qui hoc nostrum decretum non audiendo tentaverit violare.

Placuit sanè nobis & Spiritui sancto, quòd tempus tardis ad convertendum reservetur sub eo, ut quicumque consacerdotum vel clericorum suæ salutis immemores, à die damnationis supradicti Primiani, id est à die VIII. Kalendarum Juliarum, usque ad diem VIII. Kalendarum Januariarum, minùs à Primiani damnati communione recesserint, tali sententiâ constringantur: Laïci quoque nisi se à supradicto die damnationis illius, intra diem Paschæ futuræ, ab ejus consortio separaverint, non posse quemquam nisi per pœnitentiam, siquidem meminerint, Ecclesiæ reformari.

Victorinus Munacianensis episcopus subscripsi. Fortunatus Dionysianensis episcopus subscripsi. Victorianus Carcabianensis episcopus subscripsi. Florentius ab Adrumeto episcopus subscripsi. Migginus ab Elephantariâ episcopus subscripsi. Innocentius Thebaltensis episcopus subscripsi. Miggin pro collegâ meo Salvio Membressitano episcopo subscripsi. Salvius Ausafensis episcopus subscripsi. Donatus Sabratensis episcopus subscripsi. Gemelius à Tanabæis episcopus subscripsi. Prætextatus Assuritanus episcopus subscripsi. Maximianus Stabatensis episcopus subscripsi. Datianus Camicetensis episcopus subscripsi. Donatus Fiscianensis Episcopus subscripsi. Theodorus Usulensis episcopus subscripsi. Victorianus jubente collegâ Agnosio episcopo subscripsi. Donatus Cebresutanus episcopus subscripsi. Natalicus Thelensis episcopus subscripsi. Pomponius Macrianensis episcopus subscripsi. Pancratius Balianensis

epifcopus fubfcripfi Januarius Aquenenfis epifcopus fubfcripfi. Secundus Jocundianenfis epifcopus fubfcripfi. Pafcafius à Vico Augufti epifcopus fubfcripfi Crefconius Tacienenfis epifcopus fubfcripfi. Rogatianus epifcopus fubfcripfi. Maximianus Erumminenfis epifcopus fubfcripfi. Benenatus Tugurianenfis epifcopus fubfcripfi. Ritanus epifcopus fubfcripfi. Gaïanus Tigualenfis epifcopus fubfcripfi. Victorinus Leptimagnenfis epifcopus fubfcripfi. Guntafius Benefenfis epifcopus fubfcripfi. Quintafius Capfenfis epifcopus fubfcripfi. Felicianus Muftitanus epifcopus fubfcripfi. Victorianus ex delegatione Miggini epifcopi fubfcripfi. Latinus Mugienfis epifcopus fubfcripfi. Proculus Girbitanus epifcopus fubfcripfi. Donatus Sabratenfis epifcopus pro fratre & collegâ meo Marratio fubfcripfi. Proculus Girbitanus pro collegâ meo Galliono fubfcripfi. Secundianus Prifianenfis epifcopus fubfcripfi. Helpidius Tufdritanus epifcopus fubfcripfi. Donatus Samurdatenfis epifcopus fubfcripfi. Getulicus Victorianenfis epifcopus fubfcripfi. Annibonius Rabautenfis epifcopus fubfcripfi. Item Annibonius petitus à collegâ meo Augendo Arenfi epifcopo fubfcripfi. Tertullius Abitenfis epifcopus fubfcripfi. Primalianus epifcopus fubfcripfi. Secundianus Aurifilianenfis epifcopus fubfcripfi Maximus Pitanenfis epifcopus fubfcripfi. Crefcentianus Murrenfis epifcopus fubfcripfi. Donatus Belinienfis epifcopus fubfcripfi. Perfeverantius Tevefcinus epifcopus fubfcripfi. Favftinus Binenfis epifcopus fubfcripfi. Victor Altiburitanus epifcopus fubfcripfi. Omnes numero quinquaginta tres.

SENTENTIA CONCILII BAGAIENSIS

Anno 394 24. Apr.

A DONATISTIS EPISCOPIS CCCX.

Pro Primiano habiti in Maximianum ejufque ordinatores ac focios pronunciata.

Ex variis Auguftini locis collecta.

Cum omnipotentis Dei, & Chrifti ejus Salvatoris noftri voluntate, ex univerfis provinciis Africæ venientes, in Ecclefiâ fanctâ Bagaïenfi concilium gereremus, Gamalius, Primianus, Pontius, Secundianus, Januarius, Saturninus, Felix, Pegafius, Rufinus, Fortunius, Crifpinus, Florentius, Optatus, Donatus, Donatianus, & ceteri numero trecenti & decem: Placuit Spiritui fancto, qui in nobis eft, pacem firmare perpetuam, & fchifmata refecare facrilega. *Lib. 4. contr. Crefcon. cap.* 10.

Optata quidem pacis & concordiæ eft juncta germanitas, ficut fcriptum eft: *Juftitia & pax ofculatæ funt invicem. Ibid. cap.* 16.

Licèt enim viperei feminis noxios partus, venenati uteri alveus diù texerit: & concepti fceleris uda coagula, in afpidum membra tardo fe calore vaporaverint; tamen conceptum virus, evanefcente umbraculo, occultari non potuit: nam etfi ferò, publicum tamen facinus & parricidium fuum, fœta fcelerum vota pepererunt. Quod antè prædictum eft: *Parturiit injuftitiam, concepit dolorem, & peperit iniquitatem.* Sed quoniam ferenum jam fulget è nubilo nec eft confufa criminum filva, cùm ad pœnam defignata funt nomina. Indulgentiæ enim antehac fuerat: dùm clementiæ dimittimus lineam, invenit cauffa quos puniat. *Lib. de Geft. cum Emer. & lib.* 4. *contr. Crefc. cap.* 31. *Lib.* 2. *contr. Parmen. c.* 3.

Sed veridicâ undâ in afperos fcopulos nonnullorum naufraga, projecta funt membra, & Ægyptiorum ad modum e-

pereuntium funeribus plena sunt littora: quibus in ipsâ morte major est pœna; quòd post extortam aquis ultricibus animam, nec ipsam inveniant sepulturam. *Lib. 4. contr. Crescon. cap. 16.*

Loquamur, charissimi fratres, scismatis caussas: quia jam non possumus tacere personas. MAXIMIANUM fidei æmulum, veritatis adulterum, Ecclesiæ matris inimicum, Dathan, Chore & Abiron ministrum, de pacis gremio sententiæ fulmen excussit: & quod adhuc cum dehiscens terra non absorbuit, ad majus supplicium superis reservavit. Raptus enim pœnam suam compendio lucraverat funeris, usuras nunc graviores colligit fœnoris, cùm mortuis interest vivus. *L. de Gest. cum Emer.*

Nec solùm hunc sceleris sui mors justa condemnat. Trahit etiam ad consortium criminis plurimos catena sacrilegii, de quibus scriptum est: *Venenum aspidum sub labiis eorum, quorum os maledictione & amaritudine plenum est, veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem: contritio & infelicitas in viis eorum, & viam pacis non cognoverunt: non est timor Dei ante oculos eorum.* Nollemus quidem quemquam è proprii corporis juncturâ præcidi; sed quoniam tabescentis vulneris putredo pestifera plus habet in abscissione solaminis, quàm in remissione medicaminis; inventa est caussa salubrior, ne per cuncta membra pestilens irrepat virus, ut compendioso dolore natum decidat vulnus. *Eod. lib.*

Famosi ergò criminis reos, Victorianum Carcabianensem, Martianum Sullectinum, Beïanum Baïanensem, Salvium Ausaphensem, Theodorum Usulensem, Donatum Sabratensem, Miggenem Elephantariensem, Prætextatum Assuritanum, Salvium Membressitanum, Valerium Melzitanum, Felicianum Musticanum, & Martialem Pertusensem, qui funesto opere, perditionis vas sordidum collectâ fæculentiâ glutinarunt: *l. 3. contr. Cresc. cap.* [illegible]. sed & clericos aliquandò Ecclesiæ Carthaginis, qui dùm facinori interfunt illicito, incestui præbuerunt lenocinium, Dei præsidentis arbitrio, universalis concilii ore veridico, damnatos esse cognoscite. Eos autem quos sacrilegii surculi non polluêre plantaria, hoc est, qui à Maximiani capite, proprias manus verecundo fidei pudore retraxerunt, ad matrem Ecclesiam redire permisimus. *L. de Gest. cum Emer.*

Placuit tamen decreto concilii, dilationem temporis dari, intra quod si quis corrigi voluisset, innocens haberetur. *L. 4. contr. Cresc. cap. 34.* Quantùm enim de reorum morte purgamur; tantùm de innocentium reditu gratulamur. *Eodem l. c. 35.*

Ac ne angustum redeuntibus tempus, spem salutis arctatæ diei pressura subducat; agnoscentibus quibuslibet longè manentibus præcedentibus statutis, universis usque ad diem octavum Kalendarum Januarii proximè futurarum, agnitionis pandimus januam, ut integri honoris ac fidei, regressi habeant fundamenta: quam si quisquam ingredi nequiverit pigrâ segnitie; sciat sibi ad omnes veniales aditus, suâ voluntate viam esse subductam. Manebit enim circa eos dicta sententia, & post præstitutum diem redeuntibus fixa pœnitentia. *L. 4. cont. Cresc. cap. 4.*

Data Bagaï in Numidiâ VIII. Kalendas Maïas post Consulatum Theodosii Augusti III. Consulatu Augustorum Arcadii III. & Honorii iterùm. *L. 3. contra Cresc. cap. 56. & L. 4. c. 39.*

Interfuerunt Episcopi CCCX.

SUPPLEX

SUPPLEX LIBELLUS

Anno 397. 1. Mart.

PEREGRINI PRESBYTERI

&

SENIORUM ECCLESIÆ MUSTITANÆ REGIONIS PRIMIANISTARUM

Adversùs Maximianistas.

Ex Augustino Lib. 4. contra Cresconium cap. 4.

POST consulatum dominorum Arcadii III. & Honorii iterùm Augustorum, sexto Nonas Martias, Carthagine in secretario Prætorii Titianus dixit: Peregrinus presbyter & Seniores ecclesiæ Mustitanæ regionis tale desiderium prosequuntur. Cùm Ecclesiæ Catholicæ sanctitatem vir memoriæ venerabilis ab errore perfidiæ Donatus assereret; in ejus nomen & cultum, mundi penè totius observantia nutrita coaluit. Sed cùm ejus religionis laudandum mirandúmque propositum, Maximiani cujusdam venena pollucrent; multorum cœtus antistitum in unum Deo conspirante collectus, hominem vel potiùs pestem, quæ supernæ displicuit majestati, etiam puræ mentis propriâ coërcitione damnavit.

Eos quoque, quos alienæ præsumptionis error attraxerat, portu primò proposito pœnitendi, si reverti cuperent intra tempus ad religionis tramitem præstitutum, pari vigoris àdmonitione compescuit. Sed suis institutis iniquitas delectatur, & semetipsam non deserit, cùm semel præcipitata corruerit. Idem námque Maximianus cœptam nutrit audaciam, & alios sibimet consociat ad furorem.

Inter quos etiam Felicianus quidam, qui primò recta sectatus, depravationis hujus attaminatione fuscatus, in Mustitanâ positus civitate, Deo omnipotenti parietes consecratos, & Ecclesiam venerandam quasi quadam obsidione credidit retinendam.

Hunc etiam Prætextatus, in Assuritanis partibus imitatur. Sed cùm æquitatis tuæ innotesceret potestati consortium sacerdotum; jussisti, ut gesta téstantur, exploso omni contradictionis effectu, sacratissimis sacerdotibus, à profanis mentibus Ecclesias vindicatas, oportere restitui. *L.3. contr. Cresc.* 56.

DECRETUM

Anno 397. 1. Septemb.

CARTHAGINENSIS CONCILII

anno 397. habiti

DE PARVULIS A DONATISTIS BAPTIZATIS.

CAN. XLVIII.

DE Donatistis placuit, ut consulamus fratres & consacerdotes nostros Siricium * & Simplicianum *, de solis infantibus qui baptizantur penes eosdem, ne quod suo non fecerunt judicio, cùm ad Ecclesiam Dei salubri proposito fuerint conversi, parentum illos error impediat, ne promoveantur sacri altaris ministri.

* Romanorum episcoporum.
* Mediolanensem.

Mmmm

Anno 398. 25. Apr.

LEX HONORII

ADVERSUS

IRRUENTES IN ECCLESIAS.

Ex Cod. Theod. Lib. 16. *Tit.* 2. De Episcopis, Ecclesiis & Clericis. *L.* 31.

Impp. ARCAD. & HONORIUS AA. Theodoro P F. P.

SI quis in hoc genus sacrilegii proruperit, ut in Ecclesias Catholicas irruens, sacerdotibus & ministris, vel ipso cultui locoque aliquid importet injuriæ, quod geritur, litteris ordinum, magistratuum & curatorum, & notoriis apparitorum, quos Stationarios appellant, deferatur in notitiam potestatum, ita ut vocabula eorum qui agnosci potuerint, declarentur: &, si per multitudinem commissum dicetur, si non omnes, possunt tamen aliquanti cognosci, quorum confessione sociorum nomina publicentur. Atque ita provinciæ moderator, sacerdotum, & Catholicæ Ecclesiæ ministrorum, loci quoque ipsius, & divini cultûs injuriam, capitali in convictos, sive confessos, reos sententiâ noverit vindicandum: Nec expectet ut Episcopus injuriæ propriæ ultionem deposcat, cui sanctitas ignoscendi soli gloriam dereliquit. Sitque cunctis non solum liberum, sed & laudabile, factas atroces sacerdotibus, aut ministris injurias, veluti publicum crimen, persequi, ac de talibus reis ultionem mereri. Quòd si multitudo violenta civilis apparitionis exsecutione, & adminiculo ordinum possessorũ nve non potuerit præsentari, quòd se armis, aut locorum difficultate tueatur, judices Africani armatæ apparitionis præsidium, datis ad virum spectabilem Comitem Africæ literis, prælato legis istius tenore, deposcant, ut rei talium criminum non evadant. Dat. VII. Kal. Maii, Med. Honorio III. & Eutychiano Coss.

LEX HONORII

Anno 400. 15. Febr.

De Refcripto

QUOD DONATISTÆ A JULIANO IMPETRARANT.

Ex Cod. Theod. Lib. 16. *Tit.* 5. De Hæreticis, *L.* 37.

Impp. Arcad. & Honorius AA. Hadriano PF. P.

Rescriptum, quod Donatiftæ à Juliano tunc Principe impetraffe dicuntur, propofito programmate celeberrimis in locis volumus anteferri, & gefta, quibus eft hujufcemodi allegatio inferta, fubnecti: quò omnibus innotefcat, & Catholicæ confidentiæ ftabilita conftantia & Donatiftarum defperatio fucata perfidia. Dat. v. Kal. Mart. Rav. Stilichone & Aureliano Coff.

JACOBI GOTHOFREDI COMMENTARIUS.

Honorii Imperatoris conftitutiones fermè nunc fequuntur: Quamquàm & *lex* 35. *fupr.* ejufdem fuit. Sequuntur, inquam, *num.* 17. putà hæc lex, & *lex* 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 51. 52. 53. 54 55. 56. Et quidem, quod obfervandum, potiffimam partem adverfus *Donatiftas*, emiffa: de quibus hæc quoque lex eft: fic ut undecim in univerfum de Donatiftis Honorii conftitutiones hoc titulo liquidò numerare liceat; ex quibus difcimus quæ Honorii mens, quod odium in Donatiftas fuerit. Nempè hæc illa Honorii tempora funt, per quæ Donatiftæ potiffimùm defævière: & quidem, Circumcelliones in Africâ, quæ Donatiftarum nutricula erat. Atque ut omittam quæ fub eodem Honorio moliti illi funt, jam indè ab imperii ipfius initio, atque adeò ante hanc legem, de hujus modò legis fententiâ nunc videamus.

Donatiftis igitur per omnium ora traducendis, defperatæque & fucatæ eorum perfidiæ publicandæ: contrà, Catholicorum confidentiæ & ftabilitæ conftantiæ efferendæ, Honorius Imp. hac conftitutione, quæ data eft anno 400. Refcriptum, quod à Juliano Apoftatâ (ante 40. fermè annos) impetraverant, propofito programmate, celeberrimis in civitatum locis *anteferri*, id eft proponi ab Hadriano PP. fimul & *Gefta*, quibus hujufmodi allegatio, feu refcriptum infertum fuerat, fubnecti jubet. Hæc aperta hujufce l. eft fententia, quæ nullam juris conftitutionem continet, fed Donatiftarum tantùm odium præfert. Quæ ut meliùs intelligatur, de tribus videndum eft: quodnam illud fit *Refcriptum* Juliani, fimul & *Gefta* illa, quæ tandem occafio fuerit hujufce legis fanciendæ. Quod primum attinet: res fic fe habet.

Donatiftæ ante Julianum Imp. à Conftante Imp. repreffi, pulfis eorum Ducibus, Principibus, & Bafilicis eis ereptis, Juliano Apoftatâ ad Imperium evecto, legationem feu legatos, & in his Pontium, ad eum deftinarunt, reftitui fe fibique Bafilicas à Conftante ereptas reddi, precibus petituros: qui utique adulationis pleniffimi Julianum adorti, dicentes: *Quod apud eum folum juftitia locum haberet*, (quæ hîc *fucata perfidia* dicitur) Id quod à Juliano facilè impetravêre, eo refcripto, cujus *hac lege* mentio fit. Cujus tum libelli, tum refcripti meminêre Optatus Milevitanus *lib.* 2. Chryfoftomus *lib.* 1. *contra Gentes*: Auguftinus *contra epift. Parmeniani, lib.* 1. *fub fin. p.* 22. *contra literas Petiliani lib.* 2. *cap.* 92. & 97. *epiftolâ ad Vincentium* 48. *pag.* 172. & *epift. ad Donatiftas* 166. Nempe eo confilio, ut ita Chriftianos inter fe committeret, cui pax & unitas Chriftiana nimiùm difplicebat, quem Juliani animum, ut in genere Ammianus Marcellinus *lib.* 22. defcribit, ita Chryfoftomus *lib* 1. *contra Gentes*, & Optatus *lib.* 2. & Auguftinus *d. lib.* 1. *contra Parmenianum & epift.* 166. hac in re nominatim tradit. Porrò hujus refcripti quædam inter cætera & ad locum refert Auguftinus *lib.* 2. *contra litteras Petiliani c.* 97. *Quod Julianus*, inquit; *conftituit, dicens: Hoc quoque fupplicantibus Rogatiano, Pontio, Caffiano & cæteris epifcopis, fed & clericis, accedit ad cumulum, ut abolitis quæ adverfus eos fine refcripto perperàm gefta funt in antiquum ftatum cuncta revocentur.* Et hæc de refcripto Juliani ad preces Donatiftarum. Quod quidem ut id obiter moneam, à Juliano Sirmii datum non fuit, quod probat vir doctus, ut iftà huc trahat refcriptum quod Sirmii datum dicitur & antiquatur, *l.* 5. *fupr.* Neque enim Julianus Princeps feu Imperator Sirmii unquàm fuit.

Quæ *Gefta* hîc fint, quibus hujufcemodi allegatio inferta, videamus. Sanè bifariàm id accipi poffe quis putet? Primùm per Gefta hîc accipienda videntur acta à Legatis, feu allegationes Donatiftarum apud Julianum, & fic

supplicatio seu preces ipsæ, quibus in scripta redactis, rescriptum deinceps insertum. Quo sensu hoc codice non una lex ex parte Actorum apud Principem, seu in consistorio ejus exhibetur; de quo vide *Prolegom.* Secundò putet quis his accipienda gesta judicum Africæ, ubi sanè Donatistæ unà cum rescripto à Juliano impetrato, preces Juliano oblatas, allegarunt, insinuarunt. Optatus *lib.* 3. *Benè nosti quod vel à quo petiverint, & quam rogaverint, ut redirent & tecum venire potuissent & nos didicimus, cùm easdem preces, quas dederunt, apud Africanos judices allegarent; in quibus infrà scriptum est: data ab episcopis partis Donati*: Augustinus pariter *lib.* 1. *contra Parmenianum d. cap.* 7. *in fin. Juliano Donatistæ, sicut judicum gesta testantur, quibus hi quod impetraverunt*, ALLEGARUNT, *talibus verbis supplicaverunt. Dixerunt enim, quòd apud eum solum justitia locum haberet.* Et contrà litteras *Petiliani, lib* 2. *Pontius fecit, Pontius supplicavit, Pontius apud Apostatam solum justitiam locum habere prædicavit. His verbis sibi Pontium supplicaße in eodem rescripto suo nominatim sine ambage ipse Julianus expressit: Extant* ALLEGATIONES VESTRÆ: *non hac incertâ famâ, sed publica monimenta testantur.* Et rursùm *c.* 97. *Imperatori pagano & apostatæ dixistis: Quòd apud eum solum justitia locum haberet. Quibus precibus & rescripto, sicut ibi scriptum est (sicut* ALLEGATIONIS GESTA *testantur) pars Donati universaliter usa est.* Nempè rescripta Principum qui impetraverant, ea judicibus & judicum gestis allegabant (*les faisoient enregistrer au Greffe des juges*) ut docent prætereà hoc codice *l.* 2. *supr. de integri restitut. l. unic. supr. de operibus public. l.* 26. *supr. de cohortalibus, l.* 12. & 13. 20. 30. *supr. de petition. l. unic. supr. si vagum mancip. l.* 2. *supr. de incorporat.* Et ita quidem rescripta gestis allegabantur, ut simul etiam preces, ad quas rescriptum emanaverat, allegarentur, seu intimarentur: quod & hîc factum à Donatistis. Quâ causâ Honorius gestorum publicationem imperat; nam nonnisi ex his fucata Donatistarum perfidia innotescere potuit: vice versâ Catholicæ confidentiæ stabilita confidentia. Nempè quòd Donatistæ, at non & Catholici adulatione fucatâ & perfidâ Juliano obrepserant, atque omne illud quod ab eo impetraverant, malis artibus impetraverant.

Nunc postremo loco inquirendum est, quænam occasio hoc tempore Honorio Imper. præbita fuerit, ut Juliani apostatæ rescriptum hoc pro Donatistis, unà cum eorum precibus post tot demùm annos ex actis proconsularibus publicè proponi voluerit, atque omnibus innotescere. Putat haud absurdè Baronius Donatistarum (& quidem Petiliani Donatistæ nominatim) epistolam seu invectivam in Catholicos huic constitutioni occasionem dedisse: quâ, ut docet Augustinus pluribus locis, & inter cætera *epist.* 48 & *contra Petiliani epistolam lib.* 2. *cap.* 92. exprobravit Catholicis, quòd à Principibus adversus se sæpe expetissent auxilium: atque inter cætera hæc in eam sententiam dixerat: *Quid autem vobis est cum . . . . sæculi, quos nunquam Christianitas nisi invidos sensit*, &c. Addatur & Augustini locus *contra epistolam Parmeniani lib.* 1. *cap.* 7. *circa fin.* ubi pariter hoc Donatistarum factum jam proscribebat anno superiore 399. (ut existimo.) Has scilicet invectivas ad aures Honorii pervenisse, per legatos Africanos anno 399. superiore, vel ipsum Possidium Calamensem Episcopum: Honorium his commotum; in eorum Donatistarum opprobrium, procaciam eorum efferri voluisse, quâ ipsimet à Juliano Imp. Apostatâ rescriptum seu auxilium impetrasse innotesceret. Fortassis & illud putet quis Donatistas de legibus ab Honorio Imperatore adversùm se latis querentes, Juliani factum jactasse exprobrandi animo, quasi minùs æquitatis & juris Christiani ipsi à Christiano Principe ferrent, quàm à gentili Imp. olim tulerant, Christiani alioquin nominis osore. Quare visum Honorio, rescriptum Juliani cum precibus Donatistarum publicè omnibus proponi, ut ita sciretur, quàm bonis imò fucatis artibus id Donatistæ impetrassent, imò quàm desperata & fucata perfidia eorum fuerit: quam interpretationem juvare videtur, quæ Augustinus scribit, tùm passim, tùm *lib.* 1. *adv. Parmenianum cap* 7. *epist.* 43. contra quam aliis longè artibus, putà Catholica confidentia Catholicorum constantia stabilita fuerit, quos ut à veritate, ita & sinceritate nihil dimovere unquàm valuerit; quod sanè ex Juliani temporum historiâ liquet.

Quidquid hujus sit, ut omittam, quod Augustinus testatur de actis Collationis Carthaginensis, quæ in Ecclesiis Africanis publicè Quadragesimæ tempore recitari mos fuit, *lib. de gestis cum Emerito*, ut omittam quod idem Honorius *l.* 55. *infr.* voluit eadem gesta in publica monumenta relata, etiam mortuo Cognitore Marcellino perpetem habere firmitatem. Simili certè posteà exemplo anno D. 412. & Marcellinus acta de sceleribus Donatistarum post Collationem Carthaginensem publicè proponi voluit in Theoproprià, quò frequens ut videtur multitudo confluebat, velut locum Carthagine celeberrimum, eademque Augustinus per Ecclesiam recitari desideravit. *Gesta*, inquit, *epist.* 158. *ad Marcellinum, quæ promisit præstantia tua, vehementer expecto, & in Ecclesia Hipponensium jam recitari cupio, ac si fieri potuerit per omnes Ecclesias etiam in nostra diœcesi constitutas: ut audiant homines plenèque agnoscant confessores iniquitatis, non Dei timore extorquente pœnitentiam, sed judiciariâ diligentiâ crudelissimorum peccatorum aperiente duritiam: sive illorum qui de homicidio & de excæcato ac debilitato presbyteri corpore confessi.* Et mox: *Quod autem scripsit Eximietas tua, dubitare te, utrùm in Theoproprià debeas eadem gesta jubere proponi; fiat, si potest illuc frequens confluere multitudo: alioquin alius locus celebrior proponendus est, non tamen ullo modo prætermittendum.* Notanda interim tria exempla illa, atque adeò mos publicandorum, recitandorum gestorum quondam cum hæreticis, in eorum, ut loquuntur, *diffamiam* & convictionem.

CONCILII

CONCILII CARTHAGINENSIS LEGATIO

Anno 401. Junii die 18. aut 16.

Ad consulendum Anastasium & Venerium de parvulis apud Donatistas baptizatis,

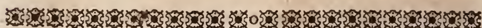
UT IN CATHOLICA ECCLESIA CLERICI ORDINARI VALEANT.

POST consulatum Flavii Stilichonis viri clarissimi XIV. (vel XVI) Kal. Julias, Carthagine in secretario Basilicæ Restitutæ, cùm Aurelius Episcopus unà cum Episcopis suis consedisset, adstantibus diaconibus, Aurelius episcopus dixit: Ecclesiarum Dei per Africam constitutarum necessitates mecum optimè novit caritas vestra, sanctissimi fratres. Et quoniam præstitit Dominus, ut ex aliquâ parte sancti cœtus vestri esset congregata sententia, videtur mihi, ut has easdem necessitates, quas pro sollicitudine nostra indagare potuimus, in medium proferamus: quas cùm approbaverit vestra sinceritas, sit consequens, eligendum esse unum è nostro numero consacerdotem, qui auxiliante Dominò, orationibus vestris, & has ipsas necessitates suscipere possit & gnaviter peragendas implere, perrecturus ad transmarinas Italiæ partes, ut tam sanctis fratribus & consacerdotibus nostris, venerabili sancto fratri Anastasio sedis Apostolicæ Episcopo, quàm etiam sancto fratri Venerio sacerdoti Mediolanensis Ecclesiæ necessitatem ipsam ac dolorem atque inopiam nostram valeat intimare; (ex his enim sedibus hoc fuerat prohibitum) quò noverint communi periculo providendum: maximè quia tanta indigentia Clericorum est, multæque Ecclesiæ ita desertæ sunt, ut ne unum quidem Diaconum vel illiteratum habere reperiantur. Nam de cæteris superioribus gradibus & officiis tacendum arbitror: quia, ut dixi, si ministerium Diaconi facilè non invenitur, multò magis superiorum honorum inveniri non posse certissimum est. Et quotidianos planctus diversarum penè emortuarum plebium jam non sustinemus: quibus nisi fuerit aliquandò subventum, gravis nobis & inexcusabilis innumerabilium animarum pereuntium caussa apud Deum mansura est.

Undè quoniam superiori Concilio statutum esse mecum recognoscit unanimitas vestra, ut hi qui apud Donatistas parvuli baptizati sunt, nondum scire valentes erroris eorum interitum, & posteà quàm ad ætatem rationis capacem pervenerunt, agnitâ veritate falsitatem eorum abhorrentes ad Ecclesiam Dei Catholicam per universum mundum diffusam, ordine antiquo per manûs impositionem recepti sunt, debere talibus suscipiendum munus clericatûs non impedire nomen erroris, cùm veram Ecclesiam illorum putaverint ad fidem accedendo, & ibi Christo crediderint, & Trinitatis sacramenta perceperint; quæ omnia vera, & sancta, atque divina esse certissimum est, & in his omnem animæ spem constitutam. Quanquàm & hæreticorum præsumpta audacia veritatis nomine palliata, hæc tradere audeat, quæ quoniam simplicia sunt, ut præmonet beatus Apostolus dicendo, unus Deus, una fides, unum baptisma, & iterari non liceat, quod semel dari oportet, anathematizato nomine erroris recipiantur per manûs impositionem in unam Ecclesiam, columbam, ut dictum est, & unam matrem omnium Christianorum, ubi omnia illa sacramenta salubriter, & æterna, & vitaliter accipiuntur: quæ perseverantibus in hæresi magnam damnationis pœnam conquirunt, ut quod eis in veritate ad æternam vitam consequendam esset luminosius, hoc in errore sit tenebrosius atq; damnosius. Quod fugientes nonnulli, & matris Ecclesiæ ubera cognoscentes, qui illa omnia sancta mysteria amore veritatis crediderunt, atque perce-

Conc. Afric. Can. 24. Cod. Can. Eccl. Afr. Can. 57.

perunt, quibus Sacramentorum rebus cùm vitæ bonæ probitas accesserit, sine dubio ad officium clericatûs tales esse applicandos, & maximè in tantâ rerum necessitate; nullus est, qui non concedat. Quanquàm nonnulli ejusdem sectæ clerici cum plebibus atque honoribus suis ad nos transire desiderent, qui amore honoris aut persuadent ad vitam, aut retinent ad salutem. Sed hoc majori fratrum supradictorum considerationi dimittendum censeo, ut prudentiori suo consilio nostræ suggestionis sermonem cùm perpenderint, quid de hac re eis placeat, nos informare dignentur. Tantùm de his qui infantes baptizati sunt, satagimus, ut nostræ, si placet, in iisdem ordinandis consentiant voluntati. Omnia ergò, quæ superiùs comprehendimus, apud sanctos episcopos agenda esse mecum honorabilis fraternitas vestra perpendat.

Anno 401. 13. Sept.

CARTHAGINENSE CONCILIUM

AFRICÆ UNIVERSALE

DE RECONCILIANDIS DONATISTIS.

VINCENTIO & Flavito viris clarissimis Consulibus, Idibus Septembris Carthagine in Secretario Basilicæ Restitutæ, cùm in Concilio congregati in Ecclesiâ Carthaginensi consedissemus ex Africanis omnibus Provinciis Episcopi; id est Aurelius ejusdem sedis Episcopus cum Collegis suis, quos eorum subscriptio manifestat: recitatis epistolis beatissimi fratris & consacerdotis nostri Anastasii Ecclesiæ Romanæ Episcopi, quibus nos paternæ & fraternæ caritatis sollicitudine ac sinceritate adhortatus est, ut de hæreticorum & schismaticorum Donatistarum insidiis & improbitatibus, quibus Africanam Ecclesiam Catholicam graviter vexant, nullo modo dissimulemus: gratias agimus Domino nostro, quòd illi optimo ac sancto Antistiti suo, tam piam curam pro membris Christi, quamvis in diversitate terrarum, sed in una compage corporis constitutis inspirare dignatus est.

Conc. Afric. Can. 33. Cod. Can. Eccles. Afr. Can. 66. DEINDE pertractatis & consideratis omnibus, quæ utilitati Ecclesiæ convenire videbantur, annuente atque admonente Spiritu Dei, eligimus cum memoratis hominibus, quamvis de Dominici corporis unitate inquietâ dissensione præcisis, leniter & pacificè agere: ut quantum in nobis est, omnibus qui eorum communione & societate irretiti sunt, per universas Provincias Africanas penitus innotescat, quàm miserabili errore devincti sunt: *ne fortè*, sicut dicit Apostolus, *nobis in mansuetudine corripientibus diversa sentientes, det illis Deus pœnitentiam ad cognoscendam veritatem, & resipiscant de diaboli laqueis, captivati ab ipso ad ipsius voluntatem.* 2. Tim. 2.

ITAQUE placuit, ut ex Concilio nostro litteræ darentur ad Judices Africanos, à quibus hoc peti congruum videretur, ut in hoc adjuvent communem matrem Ecclesiam Catholicam, in quo episcopalis autoritas communiri* in civitatibus potest; id est, ut judiciariâ potestate atque diligentiâ ex fide Christianâ, quid gestum sit in omnibus locis, in quibus Maximianistæ basilicas obtinuerunt, qui ab eis schisma fecerunt, inquirant: & gestis publicis propter firmam notitiam omnibus necessariam, faciant inhærere. Conc. Afr. Can. 34. Cod. Can. Eccl. Afr. Can. 67. * al. contemni.

DEINDE placuit ut litteræ mittantur ad fratres & coëpiscopos nostros, & maximè ad sedem Apostolicam, in quâ præsidet memoratus venerabilis frater & collega noster Anastasius, quò noverit habere Africam magnam necessitatem, propter Ecclesiæ pacem & utilitatem, ut ex ipsis Donatistis quicumque Clerici correcto consilio ad Catholicam unitatem transire voluerint, secundùm uniuscujusq; episcopi Catholici voluntatem atque consilium, qui in eodem loco gubernat Ecclesiam, si hoc paci Christianæ prodesse visum fuerit, in suis honoribus suscipiantur; sicut *prioribus ejusdem divi- Conc. Afr. Can. 35. Cod. Can. Eccl. Afr. Can. 68. * V. August. Epist.

45. n. 16. & Epist. 185. n. 44. & 47. sionis temporibus factum esse manifestum est: quòd multarum & penè omnium Africanarum Ecclesiarum, in quibus talis error exortus est, exempla testantur. * V. eandem Epist. 185. n. 45. Non ut concilium * quod in transmarinis partibus de hac re factum est dissolvatur: sed ut illud maneat circa eos qui sic transire ad Catholicam volunt, ut * al. concisio. nulla per eos unitatis compensatio * procuretur. Per quos autem vel omnimodo perfici, vel adjuvari manifestis fraternarum animarum lucris Catholica unitas in locis in quibus degunt, visa fuerit; non eis obsit quod contra honores eorum, (quamvis salus nulli intercluſa sit) in transmarino concilio statutum est, id est, ut ordinati in parte Donati, si ad Catholicam correcti transire voluerint, non suscipiantur in honoribus suis secundùm transmarinum concilium, sed exceptis his per quos Catholicæ unitati consulitur.

Conc. Afr. Can. 56. Cod. Can. Eccles. Afr. Can. 69. DEINDE placuit, ut his peractis, legati etiam prædicandæ pacis atque unitatis, sine quâ salus Christiana non potest obtineri, è numero nostro ad ipsorum Donatistarum, sive quos habent episcopos, sive ad plebes mittantur, per quos omnibus in notitiam perferatur, quàm nihil habeant, quod adversùs Ecclesiam Catholicam justè possint dicere; maximè ut manifestum fiat omnibus per gesta etiàm municipalia, propter documentorum firmitatem, quid ipsi de Maximianistis schismaticis suis egerint. Ubi eis divinitùs demonstratur, si attendere velint, tam iniquè tunc illos ab Ecclesiæ unitate præcisos, quàm iniquè nunc clamant à se Maximianistas schisma fecisse: ex quorum tamen numero quos jam plenarii concilii * sui autoritate damnaverant, in suis honoribus denuò receperunt, baptismum quem damnati & exclusi dederant, acceptaverunt: ut videant, quàm stulto corde resistant paci Ecclesiæ toto orbe diffusæ, cùm ista faciant pro parte Donati; neque se istorum, quos ità receperunt, communione propter intuitum pacis contaminari dicant, & nos contendant *, id est Ecclesiam Catholicam etiam in extremis terrarum partibus constitutam, per eorum communionem inquinatam, quos tunc accusantes convincere nequiverunt. * Bagaïensis. * al. condemnent, vel contemnant.

CONCILII MILEVITANI

UNIVERSALIS AFRICÆ

ARCADIO ET HONORIO AA. V. COSS.

VI. Kalend. Septembris habiti,

Anno 402. 26. Aug.

DECRETUM

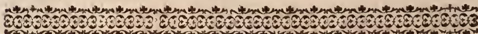
DE MAXIMIANO EPISCOPO BAGAIENSI.

Cod. Can. Eccles. Afr. Can. 88. DE Maximiano autem Bagaïensi, & ad eum, & ad ipsam plebem placuit de concilio literas dari, ut & ipse ab episcopatu discedat, & illi sibi alium requirant.

CHRISTOPHORI JUSTELLI OBSERVATIO.

UT ET IPSE AB EPISCOPATU DISCEDAT. Maximianus Bagaïensis episcopus (cujus etiam meminit Augustinus lib. 3. contra Cresconium cap. 43.) ex Donatistarum schismate ad Ecclesiam Catholicam conversus, cùm pacificè à populo haud reciperetur, bono pacis consulens, ipse episcopatu cedendum existimavit, deque eâ re literas ad synodum misit quibus annuentes Milevitani Patres spontaneam illius abdicationem admiserunt atque in ejus locum alium, Castorium fratrem ipsius subrogarunt, ad quem extat epistola Augustini & Alypii 238. quæ laudes continet abdicantis se Maximiani his verbis: *Longè est gloriosius episcopatus sarcinam propter Ecclesiæ vitanda pericula deposuisse, quàm propter regenda gubernacula suscepisse. Ille quippè*

ſe honorem ſi pacis ratio pateretur, dignè accipere potuiſſe demonſtrat, qui acceptum non defendit indignè. Voluit ergò Deus etiam per fratrem tuum filium noſtrum Maximianum oſtendere inimicis Eccleſiæ, eſſe in viſceribus Chriſti ejus, qui non ſua quærant, ſed quæ Jeſu Chriſti. Neque enim illud miniſterium diſpenſationis myſteriorum Dei victus aliquâ ſeculari cupiditate deſeruit, ſed pacificâ permotus pietate depoſuit, ne propter ejus honorem fœda & periculoſa, aut fortaſſè etiam pernicioſa in membris Chriſti diſſenſio naſceretur. Et poſt pauca: *Te verò, fili cariſſime, qui nullâ tali neceſſitate à ſuſcipiendo epiſcopatu impediris, obſecramus, ut in epiſcopatu Vaginenſis* (legendum *Bagaïenſis*) *eccleſiæ fratri tuo non ignominiosè cadenti vel gloriosè cedenti ſuccedas.* Extat ſpontaneæ abdicationis non abſimile exemplum in Actis Epheſinæ ſynodi III. œcumenicæ, de Euſtathio Pamphyliæ provinciæ metropolitano, qui, curas moleſtiáſque, quas epiſcopale munus adſerebat, non ferens, libello, quo abdicationis cauſæ continebantur, oblato ab epiſcopatu ultrò ſe abdicavit, & ut aït epiſtola ſynodica concilii Pamphyliæ, τεθορυβημένος δέ πως, καὶ ἀδοκήτως περιπεσὼν [illegible], εἶτα ἐκ πολλῆς ἄγαν ἀπραγμοσύνης ἀπειρηκὼς τὴν ἀντίστασιν τῶν ἐπενηνεγμένων αὐτῷ φροντίδων, καὶ διακρούσασθαι τὰς παρὰ τῶν ἐπιτιθεμένων αὐτῷ δυσφημίας δυνάμενος παραίτησιν προσεκόμισε βιβλίον. *Ubi à quibuſdam turbatus eſt, & in ſolicitudines inexpectatas incidit; & cùm præ multo otio, pondus curarum ſibi impendentium ferre non eſſet aſſuetus, nec valeret convitia inſidiantium repellere, ceſſionis ſuæ obtulit libellum.* Quâ quidem abdicatione admiſſâ, epiſcopi provinciæ alium in ejus locum ordinarunt. Refert etiam Theodorus lector martyrium Antiochenum epiſcopum eccleſiæ ſuæ ultrò renunciaſſe, ἐλθὼν δὲ, inquit, εἰς Ἀντιόχειαν, καὶ ἰδὼν τοὺς Ἀντιοχεῖς ταραχαῖς καὶ στάσεσι χαίροντας ἀπετάξατο τῇ ἐπισκοπῇ ἐπ' ἐκκλησίας εἰπὼν, κλήρῳ ἀνυποτάκτῳ καὶ λαῷ ἀπειθεῖ, καὶ ἐκκλησίᾳ ἐρρυπωμένῃ ἀποτάσσομαι, φυλάττων ἐμαυτῷ τὸ τῆς ἱερωσύνης ἀξίωμα. *Antiochiam verò reverſus, cum Antiochenos tumultuationibus & ſeditionibus delectari cerneret, epiſcopatui renuntiavit, dicens in Eccleſiâ: Clero immorigero, & populo rebelli, & eccleſiæ contaminatæ renuntio, ſervata interim mihi ſacerdotii dignitate.*

Anno 403. 24. Aug.

CARTHAGINENSIS CONCILII

EX TOTA AFRICA HABITI

THEODOSIO AUGUSTO ET RUMORIDO V. C. COSS.

VIII. Kal. Septembr.

DECRETUM

DE CONVENIENDIS DONATISTIS.

AURELIUS epiſcopus dixit: quod in tractatum venit caritatis veſtræ, puto hoc eccleſiaſticis geſtis eſſe firmandum. Profeſſio enim veſtrûm omnium hoc depromſit, debere unumquemque noſtrûm in civitate ſuâ per ſe convenire Donatiſtarum præpoſitos, aut adjungere ſibi vicinum collegam, ut pariter eos in ſingulis quibuſque civitatibus vel locis, per magiſtratus vel ſeniores locorum conveniant. Hoc ſi omnibus placet, edicatur. Ab univerſis epiſcopis dictum eſt: Omnibus placet, & omnes hoc ſubſcriptione noſtrâ firmavimus. Petimus etiam, ut epiſtolis ad judices de concilio mittendis pro omnibus ſubſcribat ſanctitas tua. Aurelius epiſcopus dixit: Si videtur caritati veſtræ, forma conventionis eorum recitetur, ut hunc tenorem proſecutionis omnes, ſi placuerit, teneamus. Ab univerſis epiſcopis dictum eſt: Recitetur. Lætus notarius recitavit.

Forma Conventionis Donatiſtarum.

ILLE epiſcopus Eccleſiæ dixit. Quid de autoritate illius ' ampliſſimæ ſedis impetraverimus, petimus gravitatem veſtram recitari, & geſtis innecti; atque in effectum deduci jubeatis. Recitatâ autem

tem jussione, atque actis innexa dicat ille episcopus Ecclesiæ Catholicæ: Mandatum ad Donatistas per vestram gravitatem perferendum audire; & actis inserere, & ad eos perferre dignemini, eorúmque responsionem rursùs apud acta vestra nobis insinuare. CONVENIMUS vos ex consilii nostri catholici autoritate missi, de vestrâ correctione gaudere cupientes, considerantes Domini caritatem, qui dixit, *Beati pacifici, quia ipsi filii Dei vocabuntur*: & admonuit per Prophetam, etiam his qui dicunt se fratres nostros non esse, dicere nos debere: *Fratres nostri estis*. Hanc ergò pacificam ex caritate venientem commonitionem nostram contemnere non debetis, ut si quid veritatis habere vos arbitramini, non dubitetis asserere; id est ut congregato vestro concilio deligatis ex vobis, quibus caussam assertionis vestræ committatis; ut & nos possimus hoc facere, ut etiam de nostro concilio deligantur, qui cum eis quos delegeritis, constituto loco & tempore, quidquid quæstionis est, quod vestram à nobis separat communionem, cum pace discutiant; & tandem aliquandò adjuvante Domino Deo nostro finem veternosus error accipiat, ne propter animositatem hominum infirmæ animæ & ignari populi sacrilegâ dissensione dispereant. Si enim hoc fraternè acceperitis, veritas facilè dilucescet: si autem hoc facere nolueritis, diffidentia vestra facilè innotescet. Cúmque recitata esset; ab universis episcopis dictum est, satis placet, hoc fiat, & subscripserunt. AURELIUS episcopus ecclesiæ Carthaginensis huic decreto consensi, & prælecto subscripsi: similiter & cæteri episcopi subscripserunt.

Matt. 5.

Isai 66. sec. LXX.

ANNOTATIO.

[a] Hujus *amplissimæ sedis* appellatione Baronius ad an. 403. intelligit *apostolicam sedem urbis Romæ*, & censet *missas ab ipsâ litteras* hîc recitandas peti, *quibus quæ ab eâ fuerunt impetrata, nota fiant*. Agitur profectò isthîc de ipsâ, quæ ejusdem concilii Carthaginensis precibus petita mox fuit, & impetrata à Septimino proconsule, sive à vicariæ præfecturæ sede, conficiendorum gestorum facultas. Undè dicitur, *Recitatâ autem jussione*, illius videlicèt, *amplissimæ sedis*, quâ jussione magistratibus præcipiebatur, ut Catholicis episcopis fieret potestas conveniendi Donatistas per codices publicos. Hæc & *illustrissima sedes* & *sedes inlustrium potestatum* vocatur in collatione Carthaginensi 3. c. 167. & 170.

LIBELLUS

Anno 403. 13. Sept.

Ab eodem Carthaginensi totius Africæ conciliô datus

SEPTIMINO PROCONSULI.

ÆQUITATEM tuam petimus, SEPTIMINE Vir clarissime, Proconsulum summe sublimis. Multa contra divinas humanásque leges ab hæreticis de parte Donati Ecclesia Catholica sustinet, quæ si vel anterioribus vel recentioribus imperialibus jussis prohibenda & tollenda postulanda vellemus, nequaquàm audere deberent de nostris actionibus conqueri, scientes se, cùm nullâ tali lege adjuvarentur, schismaticos tamen suos Maximianistas per judicum jussa locis ac sedibus eorum pellendos exturbandósque curasse. Verumtamen nos saluti eorum & nostræ existimationi pacificè consulentes, propter caritatem quâ Christiani sumus, leniter eos volumus admonere, ut errorem suum cogitando & agnoscendo non negligant: aut si putant se habere aliquid veritatis, non eam furi sis Circumcellionum violentiis contra publicam quietem, sed tranquillâ rationis redditione defendant. Undè petimus sublimitatem tuam, ut cùm eos de hac re per magistratus sive in civitatibus, sive in pertinentibus territoriis admo-

nere voluerimus, copiam nobis præberi gestorum & eos ex allegatione nostrâ honestè conveniri præcipias: quod consecuti agamus excellentiæ tuæ apud Deum uberes gratias. Dat. ab universis episcopis catholicis ex concilio Carthaginensi D. N. Theodosio P. P. Augusto & Rumorido V. C. Coss. Idibus Septembris, Carthagine.

Septiminus vir clarissimus Proconsul dixit. In quolibet loco antistitibus legis venerabilis ob quietis imperium gestorum conficiendorum tribuitur facultas: hoc etiam tenore hujus præceptionis limitato, ut intelligant se deviæ plebis magistris* salubriter petentibus propriæ persuasionis ratiocinia persolvere; ut rebus in medio prolatis amica legis moderatio servetur, superstitione supplosâ.

*f. magistri, id est, Donatistarum episcopi petentibus Catholicis, &c.

ANNO 404.

CONCILII CARTHAGINENSIS

Adversùs Donatistas

AD HONORIUM IMPERATOREM

LEGATIO

ET COMMONITORIUM LEGATIS DATUM.

Gloriosissimo Imperatore Honorio Augusto vi. Consule, xvi. Kal. Julias, Carthagine in basilicâ regionis secundæ. In hoc concilio legationem susceperunt Theasius & Evodius contra Donatistas: in quo concilio insertum est Commonitorium, quod ità se continet.

Commonitorium fratribus Theasio & Evodio, legatis ex Carthaginenti concilio, ad gloriosissimos, religiosissimóque Principes missis. Cùm domini auxilio piissimos Imperatores adierint, ut eis insinuent, quemadmodùm plena fiducia secundùm superioris anni concilium, Donatistarum præpositi actis municipalibus sunt conventi, ut si confiderint de assertionibus suis, electis ex suo numero aliquibus idoneis, nobiscum pacificè conferrent, & mansuetudine christianâ, si quid veritatis tenerent, non ambigerent demonstrare; quò ita sinceritas catholica, quæ jam pridem superioribus temporibus claruit, nunc quoque per imperitiam, vel pertinaciam resistentibus innotesceret, sed quia diffidentiâ premebantur, nihil penè ausi sunt respondere. Undè quia impletum est erga eos episcopale ac pacificum officium, & illi qui veritati respondere nequiverunt, ad immanes violentias sunt conversi: ità ut multos episcopos multósque clericos (ut de laïcis taceamus) insidiis oppresserint, ecclesias etiam aliquas invaserint, aliquas invadere pertentaverint, ipsorum jam clementiæ est consulere, ut Ecclesia catholica, quæ eos religioso utero in Christo genuit, & fidei firmitate nutrivit, eorum etiam prospectione muniatur, ne temerarii homines religiosis temporibus infirmos populos terrendo prævaleant: quoniam seducendo depravare non possunt. Nota est enim, & sæpè legibus conclamata Circumcellionum, quâ furiunt, detestabilis manus, quæ etiam ipsorum religiosissimorum supra principum frequentibus sanctionibus condemnata est, adversùs quorum furorem possemus non insolita, nec à scripturis sanctis aliena impetrare præsidia, quandò Apostolus Paulus, sicut Act. 23.
in Apostolorum actibus fidelibus notum est, factiosorum conspirationem militari etiam submovit auxilio. Sed nos illud poscimus, ut catholicis Ecclesiarum ordinibus* per civitates singulas, & vicinorum quorumque possessorum per diversa loca sine ullà dissimulatione tuitio præ-

*al. Ecclesiis ordinum.

beatur. Simul etiam petendum, ut illam legem, quæ à religiosæ memoriæ eorum patre Theodosio de auri libris decem in ordinatores, vel ordinatos hæreticos, seu etiam in possessores, ubi eorum congregatio deprehenditur, promulgata est, ita deinceps confirmari præcipiant: ut in eos valeat, contra quos propter eorum insidias catholici provocati contestationem deposuerint, ut hoc saltem terrore à schismaticâ vel hæreticâ pravitate desciscant, qui consideratione æterni supplicii emendari corrigique dissimulant. Petendum etiam, ut lex, quæ hæreticis vel ex donationibus, vel ex testamentis aliquid capiendi, vel relinquendi delegat facultatem, ab eorum quoque pietate hactenùs repetatur, ut eis relinquendi vel sumendi jus adimat, qui pertinaciæ furore cæcati, in Donatistarum errore perseverare voluerint. Cæterum illis qui consideratione unitatis & pacis se corrigere voluerint, absque interdicto hujus legis capiendæ hæreditatis aditus pateat, si adhuc in errore hæretico constitutis aliquid antè donationis, vel hæreditatis obvenit, his sanè exceptis, qui lite pulsati putaverint ad catholicam transeundum, quia de talibus credibile est, non metu cælestis judicii potiùs, quàm terreni commodi aviditate unitatem catholicam præoptasse. Ad hæc autem omnia, præsidio opus est potestatum suarum quarumcunque provinciarum, sanè pro utilitatibus ecclesiæ, quicquid intellexerint prodesse, agendi & imperandi liberam decernimus legationem. Illud præterea cunctis nobis placuit: ut litteræ de cœtu nostro ad gloriosissimos Imperatores, & eminentissimas potestates dirigantur: quibus instruantur nostro omnium consensu ad beatissimum comitatum legatos à nobis esse directos. Sed quia iisdem litteris ab omnibus subscribi tardissimum est, ne singulorum subscriptionibus eædem epistolæ onerentur, petimus frater Aureli: ut iisdem tua charitas nostro omnium nomine subscribere dignetur, & subscripserunt. AURELIUS episcopus ecclesiæ Carthaginensis, huic decreto consensi, & subscripsi: similiter & cæteri episcopi subscripserunt. Litteræ etiam ad judices mittendæ sunt, ut donec Dominus legatos ad nos redire permittat: tuitiones per ordines civitatum, & possessiones prædiorum ecclesiæ Catholicæ impertiant. Adjungendum etiam de Equitio, ut improbitas ejus, quâ sibi jus sacerdotum improbissimè vindicat, ab Hipponensi Diatectorum diœcesi secundùm statuta Imperatorum repellatur. Litteræ etiam ad episcopum Romanæ ecclesiæ commendatione legatorum mittendæ sunt, vel ad alios, ubi fuerit Imperator, & subscripserunt. Item Aurelius episcopus ecclesiæ Carthaginensis huic decreto consensi: & prælecto subscripsi: similiter & cæteri episcopi subscripserunt.

Anno 405. 12. Febr.

HONORII LEX IN REBAPTIZANTES.

Ex Cod. Theod. Lib. 16. *Tit.* 5. De Hæreticis, *L.* 38.

Impp. Arcad. Honor. & Theod. A.A.A.

Nemo Manichæum, nemo Donatistam, qui præcipuè (ut comperimus) furere non desistunt, in memoriam revocet: una sit catholica veneratio: una salus sit: Trinitatis, par, sibi congruens, sanctitas expetatur. Quòd si quis audeat interdictis sese inliciti'que miscere, & prætericorum innumerabilium constitutionum, & legis, nuper à mansuetudine nostrâ prolatæ, laqueos non evadat: & si turbæ fortè convenerint, seditionis concitatos, aculeos acrioris commotionis non dubitet exerendos. Dat Prid. Idus Febr. Raven. Stilichone II. & Anthemio Coss.

JACOBI GOTHOFREDI COMMENTARIUS.

Manichæorum & Donatistarum spiritus, furor & error, eorúmque seditio sic ab Honorio Imp. hoc Edicto anno 405. retunduntur: firmatis anterioribus in eos constitutis, suâque lege nupèr latâ: pœnis severissimis propositis, atque ad unitatem omnibus invitatis.

Nempè hoc Unitatis edictum est Honorii Imp. per Africam missum: cujus ipse mentionem facit *l.* 2. *infr. de Relig.* proximo sequente mense hujus anni: *Edictum*, inquit Honorius, *quod per Africanas regiones clementia nostra direxit, per diversa proponi volumus, ut innotescat Dei omnipotentis unam & veram fidem Catholicam, quam recta credulitas confitetur, esse retinendam.* De eodem accipienda & illa auctoris Consularium, quæ Idacio subdita. *Stilichone*, inquit, II. & *Anthemio* (Coss.) *His* Coss. *inter Catholicos & Donatistas* Unitas *facta.* Unitas facta, id est, unitatis edictum, seu Henoticum factum Meminerunt & Patres Africani, triennio pòst in concilio Carthaginensi decimo, anno 407. *can.* 99. *Cod. Africani*: *Unitatis*, inquam, *Edictum*: quod & illa verba ostendunt: *Una sit Catholica veneratio: una salus sit: Trinitatis pars sibi congruens sanctitas expetatur.* Cujusmodi edicta Græci ἑνωτικὰ vocant: quale etiam Zenonem Imp. posteà tulisse memorat Victor Tununensis *in Chronico. Anastasius Imp.* inquit, *hæreticorum synodum faciens Henoticum Zenonis confirmat*: & Theodorus Anagnostes *eclogâ* 2. ὑπέσχετο κατὰ τῷ Σαπελδὶ πεῖσαι τὸν Ῥώμης Ἐπίσκοπον τῷ ἑνωτικῷ Ζήνωνος ὑπογράφειν. Idque totum extat apud Evagrium *lib.* III. *cap.* 14. Neque alius generis est Theodosii edictum quod continetur *l. cunctos populos supr. de fide cathol.* Sanè hujusce Honoriani Henotici pars est quoque *l.* 3. *infr. ne sanctum baptisma iteretur*, quæ proindè huic coassanda est. Quinimò & hujus edicti partem facio eam legem quam memorat Augustinus *epist.* 196. de quo ad *d. l.* 3. Quin huic edicto de unitate exequendo eâdem die simul specialia ab Honorio mandata ad Hadrianum Præfectum Prætorio emissa fuêre, quæ continentur *l.* 4. & 5 *infr. Cod. tit. ne sanctum bapt. iter.* Ac specialiùs adhuc inox peculiari ad Proconsulem Africæ lege edictum istud suum per diversa proponi jussit *dict. l.* 7. *infr. de Religione.*

Causam huic edicto præbuêre tùm Patres Africani superiore anno 404. congregati, tùm ea quæ exindè à parte Donatistarum secuta sunt. Patres nempè Africani cum Donatistarum & Circumcellionum pertinaces spiritus & furorem, quos ad amicabilem anno 404. de Religione collationem invitaverant (quod liquet ex *Can.* 91. 92. *Codicis Africani* seu *can. ult. & penult.* Concilii Carthaginensis 8. habiti superiore anno 404.) viderent, legatione ad Honorium Imp. missâ & unitatis studium commendarunt, & pœnas adversùs Donatistas sanciri expetiverunt, (quas utique sancitas docet *d. l.* 4. & 5. & adversus Donatistarum furorem præsidium deposcere, ut plenissimè eo *can.* 93. continetur, ubi inter cætera aïunt: *Donatistas pacificâ collatione spretâ ad immanes violentias conversos fuisse, ità ut multos episcopos, multósque Clericos (ut de laïcis taceamus) insidiis oppresserint, Ecclesias etiam aliquas invaserint, aliquas invadere pertentaverint.* Et mox. *Nota est enim, & sæpè legibus conclamata Circumcellionum, quâ furunt, detestabilis manus, quæ etiam ipsorum religiosissimorum suprà Principum frequentibus sanctionibus condemnata est, adversùs quorum furorem possimus non insolita, nec à scripturis sanctis aliena impetrare præsidia.* His addendæ & querelæ etiam privatæ Episcoporum, & in his Maximiani episcopi Bagaïensis, quæ ad Honorium Imperatorem eodem tempore

pore perlatæ; de quibus Augustinus *epist.* 48. 50. *ad Bonifacium*, *p.* 220. 221. 68. *lib.* 3. *contra Cresconium*, *cap.* 43. *lib.* 3. *contra Julianum*, *cap.* 2. *in Breviculo collationis diei* 3. *cap.* 11. Hinc igitur Honorius his compertis (quod ipsemet hoc edicto profitetur: *Qui præcipuè*, inquit, (UT COMPERIMUS) *furere non desistunt.*) Edictum hoc promulgatum ivit, furori & errori Donatistarum cohibendis & seditionibus inhibendis: Hinc pœnæ propositæ *d. l.* 4. *infr. Ne sanctum baptism.* firmatis in hac re anterioribus constitutionibus frequentibus (quas & ipsas Patres Africani ibidem memorant) suâque lege nuper promulgatâ.

Donatistis autem *hac lege* junguntur *Manichæi*: de quibus tamen nulla mentio fit in iis, sive Patrum, sive privatorum, quæ ad Honorium perlatæ sunt querelis, quæque huic edicto, ut dixi, occasionem præbuêre. Attamen non inani conjecturâ ducor, ab Augustino impetratum hoc, qui superioribus pariter Consulibus disputationem habuit cum Felice Manichæo, quem & ad fidem catholicam convertit: de quo videndus *in vitâ Augustini cap.* 16. Ipse Augustinus *contra Manichæum lib.* 2. *in fin.* & illa quæ ex Codice quodam Nicolaus Faber extulit, quæque Baronius memorat *anno* 404. *num.* 128. Sed enim causam ipsemet *initio legis* indicat: Nempè hæc duo hæreticorum præcipuè genera Africam tùm turbasse: quòd præter hanc legem docuit jàm *l.* 35. *supr.* docebit *l.* 40. 41. 43. *infr. hoc tit.* videnda & quæ ad *d. l.* 35. notavi.

Porrò minitatur *hac lege* Honorius legis laqueos seu pœnas lege nuper à se promulgatâ constitutas: Quibus verbis intelligo, multam pecuniatiam decem librarum à Theodosio promulgatam, quæ anteà statuta fuerat: id enim inter alia per *legis laqueos* intelligendum esse jam ostendi; imò & severiorem pœnam comminatur si turbæ convenerint. Certè Patres Africani quoquè eo quo dixi concilio habito anno superiore, id ab Honorio petendum per legatos decrevêre, ut legem illam Theodosii *quæ de auri libris decem in ordinatores vel ordinatos hæreticos seu etiam in possessores, ubi eorum congregatio deprehenditur promulgata est, ità deinceps confirmari præcipiat, ut in eos valeat, contra quos propter eorum insidias Catholici provocati contestationem deposuerint.* De quo ipso est Augustini locus qui id egregiè explicat, *epist. ad Bonifacium p.* 219. De quo plura ad *l. prox.*

EJUSDEM IMPERATORIS

ANNO 405. 12. Febr.

LEX ALTERA

IN REBAPTIZANTES.

Ex Cod. Theod. Lib. 16. *Tit.* 6. Ne sanctum baptisma iteretur. *L.* 3.

Impp. ARCAD. HONOR. & THEOD. AAA.

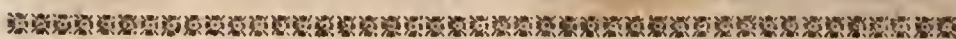
REBAPTIZANTIUM non patimur devios errores, &c. Dat. Prid. Idus Febr. Raven. Stilichone II. & Anthemio Coss.

JACOBI GOTHOFREDI COMMENTARIUS.

HONORII tres in Rebaptizantes constitutiones sequuntur: & omnes quidem constitutiones in Donatistas, cujus in Donatist. s plures aliæ extant *Titulo de hæreticis*, & quidem undecim numero: de quo vide quæ nos ad *l.* 38. *eo tit.* Neque eò seciùs, ad alios quoquè hæreticos rebaptizantes hæc ipsa lex generaliter pertinere videatur.

Et cùm brevis ejus & perspicua sit sententia, & sententiæ quàm legi propior, utpotè quæ neque definiat quid, neque sanciat; atque ideò quoque à Cod. Justin. abest, unicum nobis in eâ superest spectandum & notandum, quòd ea non ad Magistratum aliquem directa sit, verùm *Edictum* dicitur. Nempè lex hæc solemnis illius Honoriani edicti de unitate seu Henotici, per Africanas regiones anno D 405. ad Patrum Africanorum legationem (de quo ad *ll. proximas*) emissi, pars est: pariter ut *lex* 38. *supr. de hæreticis*, quæ proinde huic coassanda venit, ad quam plenè de hoc edicto Henotico seu unitatis dixi: cujus etiam mentio fit ab ipsomet Honorio *l.* 2. *infr. de Religione* in *can.* 99 *Codicis Africani*, & apud Idacium *iis ipsis* Coss. *qui huic legi subnotati:* Eo edicto omnibus ad unitatem commonitis, Donatistæ nominatim, ut & Manichæi damnati, eorúmque cœtus prohibiti fuêre: atque adeò & Rebaptizantium error, propositus

tis in eos feverissimis pœnis, si ad unitatem non redirent: Quod præter *hanc legem*, & ad *d. l.* 38. ostendent adhuc proximè sequentes duæ *leges* 4. & 5. quæ & ipsæ huic conjungendæ sunt, velut eodem die datæ; etsi ad Hadrianum PP. directæ sint; ut cæteroquin eâdem operâ leges ad magistratus emitti solitæ, exequendis edictis quæ populo proponerentur vulgarentúrque. Tandem hujus ipsius edicti de unitate seu Henotici, pars quoque fors fuit sententia constitutionis illius, quam memorat Augustinus *epist.* 166. quam Balduinus Constantino perperàm tribuit *Not. in Optatum*, *p.* 82. cujus etiam verba nonnulla consignat. *Attendite* (Donatistas compellat) *quàm manifestissimâ veritate per cor Regis quod in manu Dei est, ipse Deus dixerit in istâ ipsa lege, quam contra vos prolatam dicitis: est autem si intelligatis prolata pro vobis. Attendite quid habeant verba Principis. Nam si in eis qui primò initiati sunt, idcircò religio Baptismatis judicatur infirma, quòd ii à quibus accipitur, peccatores putantur, toties renovari necesse erit traditum sacramentum, quoties indignus fuerit inventus collati baptismi administrator & fides nostra non ex nostra voluntatis arbitrio, neque ex divini muneris gratiâ, sed ex meritis sacerdotum & clericorum qualitate pendebit. Faciunt mille concilia Episcopi vestri: huic uni sententiæ respondeant*, &c.

Anno 405. 12. Febr.

TERTIA HONORII LEX
IN REBAPTIZANTES.

Ex Cod. Theod. Lib. 16. *Tit.* 6. Ne sanctum baptisma iteretur. *L.* 4.

Impp. Arcad. Honor. & Theod. AAA. Hadriano PF. P.

Adversarios Catholicæ fidei exstirpare hujus decreti auctoritate prospeximus. Ideòque intercidendam specialiter eam sectam novâ constitutione censuimus, quæ ne hæresis vocaretur, appellationem schismatis præferebat. In tantum enim sceleris progressi dicuntur ii, quos Donatistas vocant, ut baptisma sacrosanctum, mysteriis recalcatis, temeritate noxiâ iterent, & homines semel, ut traditum est, munere divinitatis ablutos, contagione profanæ repetitionis infecerint. Itá contigit, ut hæresis ex schismate nasceretur. Indè malè credulas mentes ad spem secundæ indulgentiæ blandus error invitat. Facile est enim persuadere peccantibus, veniam priùs præstitam denuò posse præstari; quæ si concedi iterùm eodem modo potest, non intelligimus cur tertiò denegetur. Hi verò & servos vel homines juri proprio subditos, iterati baptismatis polluunt sacrilegio. Quare hac lege sancimus, ut quisquis posthàc fuerit rebaptizasse detectus, Judici, qui provinciæ præsidet, offeratur, ut facultatum omnium publicatione multatus, inopiæ pœnam, quâ in perpetuum afficiatur, expendat. Itá ut filiis eorum, si à paternæ societatis pravitate dissentiunt, ea quæ fuerint paterna non pereant; ut si ipsos forsitàn sævitas paternæ depravitatis implicavit, ac reverti jam ad Catholicam religionem malunt, adipiscendorum his bonorum copia non negetur. Ea prætereà loca seu prædia, quæ feralibus sacrilegiis deinceps constiterit præbuisse secretum, fisci viribus applicentur: si tamen dominus aut domina, aut præsens fortè fuisse, aut consensum præstitisse probetur: quos quidem inusta etiam per sententiam notabit infamia. Si verò his nesciis per conductorem procuratorémve eorum in domo agitatum hujusmodi facinus comprobatur, præjudicio à prædiorum publicatione suspenso, impliciti sceleris auctores coërciti plumbo, exsilium, in quo omni vitæ suæ tempore afficiantur, accipient. Ac ne forsitàn sit liberum conscientiam piacularis perpetrati intra domesticos parietes silentio celare secreto, his qui forsitàn ad rebaptizandum cogentur, refugiendi ad Ecclesiam Catholicam sit facultas, ut ejus præsidio adversùs hujus criminis & societatis auctores, adtributæ libertatis præsidio defendantur, liceatque his sub hac conditione fidem tueri, quam extorquere ab invitis Domini tentaverint. Nec assertores dogmatis catholici, eâ quâ ceteros qui in potestate sunt positi, oportet ad facinus lege con-

ſtringi; & maximè convenit omnes homines ſine ullo diſcrimine conditionis aut ſtatûs infuſæ cælitùs ſanctitatis eſſe cuſtodes. Sciant ii verò qui à ſupradictis iterare baptiſma non timuerint, aut qui conſentiendo hoc facinus propriâ hujus ſocietatis permixtione damnaverint, non ſolùm teſtandi ſibi, verùm adipiſcendi aliquid ſub ſpecie donationis, vel agitandorum contractuum in perpetuum copiam denegatam, niſi pravæ mentis errorem revertendo ad veram fidem conſilii emendatione correxerint. Illos quoque par nihilominùs pœna conſtringat, qui memoratorum interdictis cœtibus ſeu miniſteriis præbuerint conniventiam: ità ut Moderatores provinciarum, ſi in contemptum ſanctionis hujuſmodi conſenſum putaverint commodandum, ſciant ſe viginti librarum auri pœnâ eſſe multandos. Officia etiam ſua ſimili condemnatione ſubjuganda. Principales vel defenſores civitatum, niſi id quod præcipimus fuerint exſecuti, vel his præſentibus Eccleſiæ Catholicæ vis fuerit illata, eadem multâ ſe noverint adtinendos. Dat. prid. Idus Febr. Raven. Stilichone II. & Anthemio Coſſ.

QUARTA LEX HONORII

Anno 405. 12. Febr.

IN REBAPTIZANTES.

Ex Cod. Theod. Lib. 16. *Tit.* 6. Ne ſanctum baptiſma iteretur. *L.* 5.

Impp. Arcad Honor & Theod. AAA. Hadriano PF. P.

Ne divinam gratiam, ſub repetito baptiſmate pollutam, Donatiſtarum ſecreta violarent, & fallendi occaſionem, ſeveritate hujus præceptionis abolemus, ſtatuentes, ut cetera hujuſmodi homines pœna ſequatur, legiſque cenſuram experiantur ultricem qui in catholicam religionem perverſo dogmate commiſſent. Jubemus igitur, *Ut ſi qui poſthac fuerit rebaptizare detectus, Judici qui provinciæ præſidet offeratur, ut facultatum omnium publicatione mulctatus, inopiæ pœnam expendat, &c.* Dat. Prid. Idus Feb. Ravennæ, Stilichone, & Anthemio Coſſ.

JACOBI GOTHOFREDI COMMENTARIUS.

Honorianæ conſtitutionis; ad Adrianum PP. emiſsæ, adversùs anabaptiſmum Donatiſtarum, eorumdémque hac parte vim & fallaciam, anno D. 405. latæ, hæ duæ partes ſunt: & quidem eodem die ſinéque emiſſæ, quo Henoticum edictum, cujus pars eſt lex 3. *ſupr.* & *l.* 38. *ſupr. de hæreticis*, quibus proindè hæ duæ quoque coaſſandæ veniunt. Nempè, quod ad *d.* *l.* 3. quoque jam indicavi, eodem ſemper fine & Henoticum edictum ad populum per Africanas Provincias propoſitum, Donatiſtis ad unitatem adducendis, invitandis: & hæc conſtitutio noſtra, ad frangendam eorum contumaciam, audaciam, *fallendique occaſionem* (ut *l.* 5. dicitur) præcidendam. Hac ſcilicet duplici viâ Honorius Donatiſtas hoc tempore adgredi inſtituit, & edicti monitorio, & pœnarum ſeveritate, ut expreſsè dicitur *l.* 5. emiſsâ conſtitutione ad Adrianum PP. qui ſeveritatem *hujus leg.* exerceri curaret, per Moderatores provinciarum, officiales, provinciales, defenſores, de quo *fine leg.* Mirum tantùm ab hujus Codicis conditoribus in duas leges eam conſtitutionem hîc diſceptam: & poſteriore quidem, eamdem ſanctionem totidem verbis repeti, quæ priore jam continebatur.

Antequàm ad ipſam conſtitutionis diſpoſitionem accedo, duo præſtanda, præmittendáque ſunt. Primò tenendum hanc conſtitutionem, ut & Henoticum illud edictum, emiſſa ab Honorio Imper. ad legationem concilii Carthaginenſis quod habitum fuit anno ſuperiore 404. Honorio A. VI. & Ariſtæneto Coss. 6. Kal. Julias. Quod ut ipſa temporum ratio ſuadet, ità fidem omninò faciunt capita legationis iſtius; eáque quæ ab Imp. Honorio legatis petendo commiſſa fuerunt comprehenſa eo Commonitorio quod extat in Codice Canonum Eccleſiæ Africanæ *c.* 63. poſteà oſtendemus.

Secundo loco ſpectanda nobis ea veniunt, quibus confodere, & confundere nititur Honorius his legibus Donatiſtas & eorum anabaptiſmum; contra quibus fidem catholicam, legitimúmque & ſingularem baptiſmi uſum commendatum it; atque adeò rationes quibus eum adſtruit.

Singulares ante omnia, variásque *baptismatis* appellationes, quæ hîc usurpantur, colligere in unum juvat. Vocat scilicet id 1. *mysterium*, 2. *munus* divinitatis, 3. *indulgentiam*, 4. infusam cœlitùs *sanctitatem*, 5. divinam *gratiam*: (de quâ *gratiæ* appellatione dixi jam ad *l.* 1. *supr.*)

Procedebant dein ea quibus odium suum Honorius adversùs Donatistarum sectam & anabaptismum passim profitetur, verborúmque adeò atrocitate ea confidit: vocat eos, Adversarios catholicæ fidei: eos extirpare hujus decreti autoritate prospexisse se: intercidendam (non *interdicendam*, ut quidam reponunt) specialiter eam sectam: scelus, temeritatem, noxiam pravitatem eis tribuit; contagione profanæ repetitionis ablutos inficere aït: iterati baptismatis sacrilegio polluere: sævitatem depravitatis imputat: feralia sacrilegia, facinus, piaculare perpetratum crimen, pravæ mentis errorem, gratiam sub repetito baptismate pollutam, perversum dogma.

Jàm, summopere notandum quod ad historiam Donatistarum pertinet, simul & ad hæreseos & schismatis differentiam. Nempe aït Donatistas *sectæ suæ pretulisse appellationem schismatis*, & reverà tamen *hæresim ex schismate ortam*, dùm anabaptismum invehunt. Quod hæreseos & schismatis differentiam attinet, est ea jàm satis nota, ex obviis veterum testimoniis, Cypriani in his, Augustini & Balsamonis. Verus saltèm Autor dialogi seu consultationis aut altercationis autor inter Apollonium Philosophum & Zachæum christianum *lib.* 2. de Novatianis agens. *Fuerunt hi aliquandò nobiscum, sed Novato quodam autore disrupti sunt: non tamen hæreticis æquandi, quia non à confessione catholica, sed à charitate dissentiunt, atque in solam pietatem rebelles Dei misericordiæ subtrahunt, quos semel inimici laqueis irretitos restitui non admittunt, mundos se, atque ut ipsorum verbo utar, Catharos vocant, & conventus extra Ecclesiam contrahunt.* Par ratio Donatistarum & schismatis eorum: de quo videndus vel Optatus Milevitanus. Sed enim, ut *hac leg.* dicitur *hæresis ex schismate nata est*, ut fermè aliàs adsolet. Nempè notum, Donatistas nullo primùm de religione seu capite dissidio, ab Ecclesiâ tantùm Catholicâ, & sic à corpore recessisse: verùm posteà schismati hæresim & obstinationem, anabaptismo invecto, odio Catholicorum superinduxêre, & *in tantum scelerum progressi sunt*, quod & Augustinus non uno etiam loco tradit: inter alia *epistolâ* 164. ubi aït: *eos schismatis crimen, etiam hæresim malè perseverando fecisse.*

Notandæ etiam Honorii *rationes* è mediâ Theologiâ in anabaptismum, ab Episcopis quos procul dubio in consilium adhibuit suggestæ: præter generales quæ etiam aliis legibus continentur, ista planè Theologica: *Inde*, inquit, *malè credulas mentes ad spem secundæ indulgentiæ blandus error invitat: facile est enim persuadere peccantibus, veniam prius præstitam denuo posse præstare: quæ si concedi iterùm eo modo potest, non intelligimus, cur tertiò denegetur.* Hùc pertinet illud Tertulliani *lib. de baptismo: Semel baptismum inimus, semel delicta diluuntur, quia iterari ea non oportet.*

Antequàm etiam de mediis agimus, atque ideò de justâ Honorii his legibus severitate ad cohibendum anabaptismum, videndum quousque Donatistarum scelus seu facinus vel fallacia hac in re processerint. Nempè domos, loca seu prædia seligebant, quæ feralibus ipsorum sacrilegiis præberent secretum: idque si non dominis, at conductoribus, procuratoribus eorum consentientibus, quos in partes suas trahebant: & sic conscientiam piacularis perpetrati intra domesticos parietes silentio celabant secreto: servos item suos ad id invitos cogebant: tandem & conniventes sibi sæpè in officio constitutos habebant. Hæ tres fallaciæ Rebaptizantium erant.

His igitur, horúmque temeritati, imò omni *fallendi occasioni*, ut dicitur *l.* 5. *hoc tit.* justam severitatem & propositionem opponit his legibus Honorius, septémque adeò media & remedia: cui omninò similis est ejusdem Honorii lex biennio post 40. *supr. de hæreticis*, in Manichæos, Frygas, Priscillianistas. Primò, publicam hanc accusationem facit, dùm in utrâque *l.* 4. & 5. statuit, eos qui rebaptizasse detecti fuerint, Judici qui Provinciæ præest offerendos: & mox addit, maximè convenire omnes homines sine ullo discrimine conditionis aut status, infusæ cælitùs sanctitatis esse custodes: de quâ publicâ hæreseos, ut & apostasiæ accusatione, *fuit titulis*. Et sic humanum quodammodo genus omne in hos animat. Secundò Rebaptizantes bonis suis multari jubet, quæ fisco adquirantur, nisi filios jam orthodoxos habeant, vel qui fieri seriò velint.

Tertiò, *loca* in quibus rebaptizatio facta fuerit, domino sciente, consentiente confiscari imperat: imò & dominum infamiâ notari. Quartò, conductores, procuratores conscios plumbatis cæsos, in perpetuum exilium dandos. Quintò, servis & colonis, quos domini ad anabaptismum cogere velint, Ecclesiæ perfugium patere debere, & ad libertatem ideò pervenire, seu, ut loquitur, *attributæ libertatis præsidio defendi.* Quod quidem adjectum videri possit, propter Crispinum Calamensem Donatistarum episcopum, qui colonos quosdam mercede attractos rebaptizaverat: de quo Augustinus *epistolâ* 173. *& contra litteras Petiliani cap.* 88. & hic interim casus aliis addatur, quibus servi & coloni pro præmio libertatem adipiscuntur. Sextò, testandi, adipiscendi aliquid ex donatione, vel contrahendi jus rebaptizantibus, quique eorum cœtibus seu ministeriis præbuerint conniventiam, in errore permanentibus adimit. Quod ad Patrum Africanorum petitionem & legationem sancitum: sic enim illi in commonitorio legatis dato. *Petendum etiam, ut lex quæ hæreticis, vel ex donationibus, vel ex testamentis aliquid capiendi vel relinquendi denegat facultatem, ab eorum quoque pietate hactenùs repetatur, ut eis relinquendi vel sumendi jus adimat, qui pertinacia furore cæcati in Donatistarum errore perseverare voluerint. Ceterùm illis, qui consideratione unitatis & pacis se corrigere voluerint, absque interdicto hujus legis capienda jus hæreditatis pateat, si adhuc in errore hæretico constitutis aliquid ante donationis vel hæreditatis obvenerit*; ubi vides eamdem quoque exceptionem: *nisi*, inquit, *Honorius*, *pravæ mentis errorem revertendo rursùs ad fidem consilii emendatio correxerit.* Ergò revertentibus ad fidem

catholicam & ipsis, & eorum filiis suprà venia data: & sic post propositas pœnas severissimas veniæ spe, Donatistarum pervicaciam frangi posse credidit Honorius: & limitatio tamen quædam addita à Patribus Africanis: *his sanè exceptis, qui lite pulsati putaverint ad Catholicam transeundum: quia de talibus credibile est, non metu cælestis judicii potiùs, quàm terreni commodi aviditate unitatem catholicam praeoptasse.* Quod tamen Honorio displicuit anno 407. in *l.* 41. *supr. de haeret.* quæ hanc in rem est elegantissima & humanissima.

Postremò rectoribus Provinciarum, officialibus eorum, provincialibus, item & defensoribus hanc curam injungit, multáque adeò minatur Honorius, *huic* rei conniventibus, vel vim non arcentibus. Quod tralatitium, & quidèm eidem Honorio geminâ germana *leg.* ab eodem Honorio Imp. *l.* 40. *supr. de haeret.* similiter in negotio Manichæorum Phrygum, sive Priscillianistarum usurpatum, ut & *l.* 45. *eodem tit.* & *l.* 46. similiter ut iisdem injunxit ut vim à Judæis & Gentilibus amolirentur, in quiete degentibus, *l.* 24. *Infr. de Paganis*, ita & à Patribus Africanis postulatum: sic enim in Commonitorio. *Sed nos illud poscimus ut Catholicis Ordinum* (& sic Principalium) *per civitates singulas, & vicinorum quorùmque possessorum per diversa loca sine ullà dissimulatione tuitio praebentur.* Et mox. *Ad haec autem omnia praesidio opus est potestatum suarum quarumcumque Provinciarum.* Quatuor hæc scilicet hominum genera in Provinciis erant, qui oppressis tuitionem præbere debebant, quósque vigilare oportuit, ne quid adversùs leges admitteretur: de defensoribus, vid. quæ in Paratitlon *tit. de defensorib.* congesta sunt, de principalibus vide Paratitlon *de decurionib.*

LEX HONORII

Anno 405. 5. Mart.

DE EDICTO UNITATIS

Per Africam proponendo.

Ex Cod. Theod. Lib. 16. *Tit.* 11. De Religione, *L.* 2.

Impp. Arcad. Honor. & Theod. AAA. Diotimio Proc. Africæ.

Edictum, quod *de Unitate* per Africanas regiones clementia nostra direxit, per diversa proponi volumus, ut omnibus innotescat, Dei omnipotentis unam & veram fidem Catholicam, quam recta credulitas confitetur, esse retinendam. Dat. III. Non. Mart. Rav. Stilichone II. & Anthemio Coss.

JACOBI GOTHOFREDI COMMENTARIUS.

Edictum de unitate, seu ἑνωτικὸν missum ab Honorio Imp. in Africam adversùs Manichæos, & Donatistas fuerat hoc ipso anno 405. mense superiore Februario. Quod Idacii quoque Consularia testantur *Stilichone* 2. & *Anthemio. His Coss. inter Catholicos & Donatistas unitas facta.* Cujusquidem edicti Henotici pars est *lex* 38. *supr. de Haereticis*, & *lex* 4. *supr. Ne sanctum baptisma iteretur.* Ejusdémque mentio fit triennio pòst in concilio Carthaginensi decimo anno 407. *Canone* 99. *codicis Africani.*

Huic igitur Edicto exequendo ut eodem die simul specialia ab Honorio mandata ad Hadrianum P. P. Italiæ (sub quo Africa erat) missa fuêre, (quæ continentur *l.* 4. & 5. *Ne sanctum baptisma iteretur.*) Ità uno mense pòst, Martio, inquam, peculiari hac ad Proconsulem Africæ lege, Edictum istud per Africam Honorius proponi jubet: quò omnibus innotesceret. De quo proponendorum Edictorum more & ratione alibi dictum plenè.

Cæterùm de Henotico hoc, aliisque Henoticis, vide quæ dixi pleniùs ad *d. l.* 38. *supr. De Haereticis.*

Anno 405. 25. Aug.

DECRETUM CONCILII

HABITI

STILICHONE ITERUM ET ANTHEMIO V. C. COSS.

X. Kalend. Septembr. Carthagine in Basilicâ Regionis secundæ.

Conc. Afric. Can. 61. Cod. Can. Eccles. Afr. Can. 94.

UT quia apud Carthaginem tantùm unitas facta est, dentur etiam litteræ ad Judices, ut & in aliis provinciis & civitatibus operam impendi jubeant unitati. Ut gratiarum actiones de Carthaginensi ecclesiâ pro universâ Africâ, de exclusione Donatistarum, cum episcoporum litteris ad comitatum mittantur. Recitatæ sunt litteræ Papæ Innocentii: ut episcopi ad transmarina pergere facilè non debeant; quod hoc ipsum episcoporum sententiis confirmatur. Ut propter gratiarum actionem & exclusionem Donatistarum duo clerici ecclesiæ Carthaginensis ad comitatum mittantur.

Anno 405. 8. Decemb.

LEX HONORII

QUA MULCTA STATUITUR IN DONATISTAS.

Ex Cod. Theod. Lib. 16. Tit. 5. De Hæreticis, L. 39.

Impp. Arcad. Honor. & Theod. AAA. Diotimio suo Sal.

DONATISTÆ superstitionis hæreticos, quocumque loci, vel fatentes, vel convictos, legis tenore servato, pœnam debitam absque dilatione persolvere decernimus. Dat. VI Idus Decembr. Raven. Stilichone II. & Anthemio Coss.

JACOBI GOTHOFREDI COMMENTARIUS.

MULCTA auraria DECEM AURI LIBRARUM *clericis* hæreticorum Ministris à Theodosio Magno imposita, anno 392. *l. 21. supr.* hac Honorii filii ipsius constitutione ad Donatistas *hæreticos* (qui tamen se hæreticos negabant) ubicumque, fatentes vel convictos, expressè porrigitur: porrigitur, inquam: nam hoc est illud quod illis verbis indicatur; *legis tenore servato pœnam debitam absque dilatione persolvere decernimus.* Ut mirer Baronium consignata *hac leg.* nihilominus scribentem, Honorianam de multâ aurariâ decem librarum persolvendâ constitutionem desiderari. Nos illud videamus, quibus gradibus ad *hanc leg.* ferendam Honorius adductus fuerit. Primò, quidem anno superiore 404. Patres Africani eo concilio ita decreverant, ut habetur *can. 93. Cod. Africani, simul etiam petendum, ut illam legem quæ à religiosæ memoriæ eorum patre Theodosio de auri libris decem in ordinatores vel ordinatos hæreticos, seu etiam in possessores, ubi eorum congregatio deprehenditur, promulgata est, ita deinceps confirmari præcipiant, ut in eos valeat contra quos propter eorum insidias Catholici provocati contestationem deposuerint: ut hoc saltem terrore à schismaticâ vel hæreticâ pravitate desciscant, qui consideratione æterni supplicii emendari corrigique dissimulant.* Sequantur nunc Augustini loca, hanc in rem; primùm procedat locus *epistola 50. ad Bonifacium* comitem rei militaris, de moderatè coërcendis hæreticis *pag. 219. Antequàm istæ leges quibus ad convivium sanctum coguntur intrare, in Africam mitterentur, nonnullis fratribus videbatur in quibus & ego eram, quamvis Donatistarum rabies usquequaque sæviret, non esse petendum ab Imperatoribus, ut ipsam hæresim juberent omninò non esse, pœnam constituendo eis, qui in illâ esse voluissent, sed hoc potiùs constituerent ut eorum furiosas violentias non paterentur, qui veritatem catholicam vel prædicarent loquendo vel lege-*

rent constituendo. Quod eo modo fieri aliquatenùs posse arbitrabamur, si legem piissimæ memoriæ Theodosii, quam generaliter in omnes hæreticos promulgavit: ut quisquis eorum vel Episcopus vel Clericus ubilibet esset inventus, decem libris auri multaretur, expressiùs in Donatistas, qui se negabant hæreticos, ità confirmarent, ut non omnes eâ multâ ferirentur, sed in quorum regionibus aliquas violentias à clericis vel à circumcellionibus vel populis eorum Ecclesia Catholica pateretur, ut scilicèt post protestationem Catholicorum, qui fuissent ista perpessi, jam cura Ordinum ad persolvendam mulctam Episcopi sive ministri cæteri tenerentur. Ità enim existimabamus, eis territis & nihil tale facere audentibus, posse liberè doceri & teneri Catholicam veritatem, ut ad eam cogeretur nemo, sed eam qui sine formidine vellet, sequeretur, ne falsos & simulatores Catholicos haberemus. Et quamvis aliis fratribus aliud videretur, vel ætate gravioribus, vel multarum civitatum & locorum exempla currentibus, ubi firmam & veram catholicam videbamus, quæ tamen ibi talibus beneficiis Dei constituta esset & firmata, dùm per priorum Imperatorum leges ad communionem homines Catholicam venire cogerentur, obtinuimus tamen, ut illud potiùs quod dixi ab Imperatoribus peteretur, decretum est in Concilio nostro, legati ad Comitatum missi sunt. Sed Dei major misericordia qui sciret, earum legum terror, & quædam medicinalis molestia, quàm pravis vel frigidis animis necessaria, & illi duritiæ quæ verbis emendari non potest, sed tamen aliquantulâ severitate disciplinæ potest, id egit ne legati nostri, quod susceperant obtinere non possent. Iam enim nos prævenerant ex aliis locis quædam Episcoporum querelæ gravissimæ, qui mala fuerant ab ipsis multa perpessi, & à suis sedibus exturbati: præcipuè horrenda & incredibilis cædes Maximiani episcopi Catholici Ecclesiæ Vaggiensis effecit, ut nostra legatio jàm quid ageret non haberet. Jam enim lex fuerat promulgata, ut tantæ immanitatis hæresis Donatistarum, cui crudeliùs parci videbatur, quàm ipsa sæviebat, non tantùm violenta esse, sed omninò esse, non sineretur impunè. Non tamen supplicio capitali, propter servandam etiam circa indignos mansuetudinem christianam, sed pecuniariis damnis propositis, & in episcopos vel ministros eorum exilio constituto. Et mox. *Hinc ergo factum est ut Imp. religiosus & pius perlatis in notitiam suam talibus causis mallet piissimis legibus illius impietatis errorem omninò corrigere, & eos qui contra Christum Christi signa portarent, ad unitatem catholicam terrendo & coërcendo redigere, quàm sæviendi tantummodò auferre licentiam & errandi ac pereundi relinquere. Jam verò cùm ipsæ leges in Africam,* &c. Idem epistolâ 68. *Crispinus judicatus* hæreticus, *nec pœna decem librarum auri, quæ in hæreticos ab Imperatoribus fuerat constituta; per mansuetudinem catholicam feriri permissus est, & tamen ad Imp. appellandum putavit. Cujus appellationi quod ità responsum est, nonne vestrorum præcedens improbitas & eadem ipsius appellatio extorsit, ut fieret, nec tamen etiam post ipsum rescriptum, intercedentibus apud Imp. nostris Episcopis eadem auri condemnatione mulctatus est. Ex concilio autem nostri Episcopi legatos ad Comitatum miserunt qui impetrarent, ut non omnes Episcopi & clerici partis vestræ ad eandem condemnationem decem librarum, quæ in omnes hæreticos constituta est, tenerentur, sed hi soli quorum in locis aliquas à vestris violentias Ecclesia Catholica pateretur. Sed cùm legati Romam venerunt jàm cicatrices Episcopi Catholici Vagitani horrendæ ac recentissimæ Imperatorem commoverant, ut* L e g e s t a l e s *mitterentur, quales & missæ sunt.* Idem epist. 169. ad Donatistas. *Et tamen cùm Crispinus propter hoc factum in proconsulari judicio convinceretur* hæreticus, *ejusdem Episcopi Possidii intercessu decem libras auri non est exactus. Cujus benevolentiæ & mansuetudini ingratus, ad Imperatores Catholicos ausus est appellare. Undè hanc in vos iram Dei de quâ murmuratis, multò importuniùs & vehementius provocavit.* Idem lib. 3. contra Cresconium, cap. 47. *Crispinus episcopus vester exhibitus est, quod se esse proconsuli quærenti negaveras, facillimè* C o n v i c t u s *hæreticus, decem tamen* l i b r a s a u r i, *quam mulctam in omnes hæreticos Imperator major* T h e o d o s i u s *constituerat intercedente Possidio non est compulsus exsolvere. Quâ mitissimâ sententiâ non contentus, nescio quo consilio, quod displicuisse cæteris omnibus dicebatur, ad ejusdem Theodosii filios provocandum putavit. Acceptum est rescriptum quod pars Donati jam sciret se ad illam* P o e n a m *aurariam cum cæteris hæreticis pertinere*; & quæ mox sequuntur: ubi vocat *recentissimas leges.* Idem contra litteras Petiliani lib. 7. cap 83. *Ipsa Catholica Ecclesia solidata Principibus Catholicis Imperatoribus terra marique armatis turbis ab Optato atrociter & hostiliter oppugnata est. Quæ res coëgit tunc primò adversus vos allegari apud Vicarium Seranum legem illam de decem libris auri, quas vestrûm nullus adhuc pendit, & nos crudelitatis arguitis.* Idem epistolâ ad Crispinum ipsum 173. *Nam possemus agere, ut decem libras auri secundùm Imperatoria jussa persolveres. An fortè propterea non habes undè reddas quod dare jussi sunt rebaptizatores, dùm multam erogas, ut emas quos rebaptizes.* Possidonius quoque in V. Augustini, cap. 12. *Crispinus*, inquit, *Proconsulari*, &c. *libellari sententiâ est* p r o n u n c i a t u s hæreticus. *Próque illo apud cognitorem Catholicus Episcopus intercessit ne auraria mulcta exigeretur, ei & beneficium impetratum. Undè cum ingratus ad piissimum Imp. provocasset, ab Imperatore relationi, debitum est responsum solutum, & consecutum* P r æ c e p t u m n u l l o *prorsus* l o c o *Donatistas* H æ r e t i c o s *esse, & ad jura* L e g u m *omnium contra hæreticos latarum* U b i q u e *teneri debere. Ex quo & Judex propter officium, & idem Crispinus quod minimè fuerat* e x a c t u s *præcepti sunt denas libras auri fisci juribus* i n f e r r e. Qui postremus Possidonii locus hujus legis sententiam & verba propè ipsa exprimit. Ait, *Donatistas hæreticos esse.* Lex ipsa habet, *Donatistæ superstitionis hæreticos*, & infr. l. 44. *Donatistarum hæreticorum*, de quo mox plura. Ait, *nullo prorsus loco*: Item U t i q u e ipsa lex, *quocunque loci.* Ait, *ad jura legum omnium contra*

hæreticos latarum ubique teneri debere: lex ipsa ait *legis tenore servato*. Denique ait, *praceptos quod minimè fuerant exacti denas libras auri fisci juribus inferre* in ipsâ lege ait Honorius. *pœnam debitam absque dilatione persolvere decernimus*. Itaque jam dubium nullum, hanc illam esse Honorii legem, de mulctâ decem librarum auri Donatistis hæreticis impositâ: *Hæreticis*, inquam Donatistis. Quâ unicâ voce Honorius indicat rationem *hujus leg.* & cur multam à Theodosio M. Patre in hæreticos generaliter latam, in Donatistas quoque proroget: quia & ipsi *hæretici* sint: quod etiam ipsum indicat Augustinus *epist.* 50. *ad Bonifacium*, & Possidius *in vitâ Augustini cap.* 12. locis quos superius consignavi. Quare & *Donatistarum hæreticorum* idem Honorius dixit *l.* 44. *infr.* ubi vide adhuc quæ dicam & *l.* 41. hæreticorum sive Donatistæ sive Manichæi sint, & *l.* 46. ne Donatistæ vel cæterorum vanitas hæreticorum. Quanquàm propriè adhuc hac *hæreticorum* voce ministri, Clerici & Episcopi Donatistarum intelligi videntur. Neque enim omnibus Donatistis hæc pœna hac lege imposi â: neque Donatistæ omnes multati (quod factum post demum *l.* 52. & 54. *infr.*) idque alia & alia pœna. Denique historia hujus rei sic habet. Patres Africani superiore anno decreverant, petendum ab Honorio, *ut mulcta illa auraria violentis tantum Donatistis & Circumcellionibus imponeretur*. Verùm & Crispini provocatio & cicatrices Episcopi Vagitani id apud Honorium effecêre, ut omnibus Donatistarum clericis & ministris fatentibus vel convictis pœnam aurariam imponeret. Quanquàm hoc ipso anno ante hanc legem, septem mensibus post legationem Patrum Africanorum, severiorem longè ab Honorio pœnam Donatistis rebaptizantibus impositam, putà bonorum proscriptionis, docet *d. l.* 4. 5. *in fine. Ne sanctum bapt. iter.*

Anno 407. 13. Junii.

DECRETUM CONCILII

HABITI

HONORIO VII. ET THEODOSIO II. AUG. COSS.

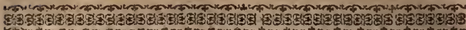
Idibus Junii Carthagine in Basilicâ Regionis secundæ.

DE PLEBIBUS VEL DIOECESIBUS EX DONATISTIS CONVERSIS.

Conc. Afr. Can. 66 Cod. Can. Eccles. Afr. can. 99.

UT illæ plebes, quæ conversæ sunt à Donatistis, & habuerunt episcopos, sine dubio, inconsulto concilio habere mereantur: quæ autem plebes habuerunt episcopum, & eo defuncto voluerint non episcopum proprium habere, sed ad alicujus episcopi diœcesim pertinere, non eis esse denegandum Nec non & illud suggestum est, quod plebes, ante legem Imperatorum de unitate latam, quicunque converterunt episcopi ad Catholicam, ipsi eas obtinere debeant: verùm à lege unitatis, & deinceps oporteat universas ecclesias vindicare sibi Episcopos catholicos eorum locorum, ad quos loca sub hæreticis pertinebant vel conversorum ad Catholicam, vel non conversorum hæreticorum, & diœceses, & si qua fortè sunt instrumenta Ecclesiæ, vel ad ejus jus pertinentia. Qui verò aliqua usurpaverunt, post legem usurpata conventi restituant.

LEGES

LEGES HONORII

Anno 407. 15. Nov.

Quibus pœnas adversùs Donatistas aliósque Hæreticos latas renovat.

Ex Cod. Theod. Lib. 16. *Tit.* 5. De Hæreticis, *L.* 41.

Impp. Arcad. Honor. & Theod. AAA. Porfyrio Proc. Africæ.

Licet crimina soleat *pœna* purgare, nos tamen pravas hominum voluntates admonitione *pœnitentiæ* volumus emendare. Quicunque igitur hæreticorum, (sive Donatistæ sint, sive Manichæi, vel cujuscunque alterius pravæ opinionis, ac sectæ,) profanis ritibus adgregati, Catholicam fidem & meritum, (quæ omnes homines cupimus observare,) simplici confessione susceperint, licèt adeò inveteratum malum longâ ac diuturnâ meditatione nutriverint, ut etiam legibus antè latis videantur obnoxii; tamen hos, statim ut fuerint Deum simplici religione confessi, ab omni noxâ absolvendos esse censemus: ut ad omnem reatum, seu antè contractus est, seu posteà (quod nolumus) contrahitur, etiamsi maximè reos pœna videatur urgere, sufficiat ad abolitionem, errorem proprio damnavisse judicio, & Dei omnipotentis nomen, inter ipsa quoque pericula requisitum, fuisse complexum: *Quia nusquàm debet in miseriis invocatum religionis deesse subsidium.* Ut igitur priores, quos statuimus leges, in excidium sacrilegarum mentium, omni executionis urgeri jubemus effectu, ità hos, qui simplicis fide religionis, licèt serâ, confessionem maluerint, censemus datis legibus non teneri. Quæ ideò sanximus, quò universi cognoscant, *nec profanis hominum studiis deesse vindictam, & ad rectam redundare cultum, legum quoque adesse suffragium.* Dat. XVII. Kal. Dec. Rom. Honorio VII. & Theod. II. AA. Coss.

JACOBI GOTHOFREDI COMMENTARIUS.

Poenitentibus seu Conversis hæreticis per Africam, Donatistis & Manichæis & similibus, hac Honorii constitutione humana prorsùs & benigna venia datur, pariter ut hoc ipso jam anno *l.* 40. *prox. supr. vers. alioquin*, circa filios tantùm Manichæorum: non circa ipsos: pariter ut pœnitentibus & conversis Donatistarum filiis *l.* 4. *infr. ne sanctum Baptisma*. Et hac quidem *lege* adeò pœnitentibus seu conversis venia datur, ut simplici confessione, quocunque tandem tempore, etiam executionis mox faciendæ, licèt vel serâ confessione conversis detur, licèt inveteratum malum longâ & diuturnâ meditatione nutriverint, inter ipsa quoque pericula atque in miseriis ipsis invocato Religionis subsidio. Neque quicquam interesse vult Honorius, de quo tamen vel maximè dubitatum videtur, sive ante leges à se in hæreticos latas, sive post eas latas ad hæresim prolapsi, conversi dein fuerint. Sera nempè nunquàm est hæreticorum conversio ad evitandas pœnas hæreticis propositas. Ità, inquam Honorius generaliter & quoad evitandas pœnas, & ad abolitionem, ut loquitur. Quod omne velut singulare notandum est. Alioquin quoad lucrum emergens captandum Concilio Carthaginensi 8. quod habitum anno 404. ante triennium Patribus Africanis aliquod temporis discrimen placuisse video: ut paret ex *canone* 93. *Cod. Afric. Caeterum*, inquiunt, *illis qui consideratione unitatis & pacis se corrigere voluerint, absque interdicto hujus legis, capiendæ hæreditatis aditus pateat, si adhuc in errore hæretico constitutis aliquid ante donationis vel hæreditatis obvenit; His sanè exceptis qui lite pulsati putaverint ad Catholicam transeundum, quia de talibus credibile est, non metu cælestis judicii potiùs, quàm terreni commodi aviditate unitatem Catholicam præoptasse.* Certè etsi Apostatis pœnitentibus venia proposita, attamen nonnisi Catechumenis Apostatis ea data, at non etiam iis qui ex fidelibus seu competentibus, id est, post susceptum sanctum baptisma in apostasiam prolapsi, quorum flagitium pœnitentia non oblitteratur, quæ sententia est *l.* 4. *infr. de Apostatis*, quam Cujacius *Paratitl. Cod.* nunquàm intellexit.

Suffragio igitur justæ pœnitentiæ quamlibet seræ hæreticos absolvi voluit Honorius. Neque dubium mihi id ab Honorio constitutum, occa-

ſione Concili Carthaginenſis 10. quod hoc ipſo anno D. 407. habitum fuit ante ſex fermè menſes, pariter ut ad ejuſdem poſtulationem *legem 34. ſupr. de Epiſcopis* dedit, quæ lex huic jungenda eſt: ut ad eam probatum eſt. Quod primum hujus rei præjudicium habeo. Alterum accedit ex canone ejus quod dixi Concilii, ubi hæc inter alia habentur *canone 99. Cod. Africani. Sanè ut illæ plebes, quæ converſæ ſunt à Donatiſtis, & habuerunt Epiſcopos, ſine dubio, inconſulto concilio habere mereantur: quæ autem plebes habuerunt Epiſcopum, & eo defuncto voluerint non Epiſcopum proprium habere, ſed ad alicujus Epiſcopi diœceſin pertinere, non eis eſſe denegandum. Nec non & illud ſuggeſtum eſt, quod plebes ante legem Imperatorum de unitate latam, quicumque converterunt Epiſcopi ad Catholicam, ipſi eas obtinere debeant: verùm à lege* [id eſt poſt legem] *unitatis, & deinceps oporteat univerſas Eccleſias vindicare ſibi Epiſcopos Catholicos eorum locorum, ad quos loca ſub hæreticis pertinebant, vel converſorum ad Catholicam vel non converſorum hæreticorum, & diœceſes, & ſi qua fortè ſunt inſtrumenta Eccleſiæ, vel ad ejus jus pertinentia. Qui verò aliqua uſurpaverunt poſt legem uſurpata convenit reſtituant.* Vides de *converſis* pariter agi, vides tempora, quæ hîc miſcentur, diſtingui, putà converſionem ante legem de unitate latam, & poſt eam latam.

ANNO 408. 15. Nov.

IBID. L. 43.

Idem AA. Curtio PF. P.

OMNIA quæ in Donatiſtas (qui & *Montenſes* vocantur) Manichæos, ſive Priſcillianiſtas, vel in Gentiles, à nobis generalium legum auctoritate decreta ſunt, non ſolùm manere decernimus, verùm in executionem pleniſſimam effectúmque deduci: ità ut ædificia quoque, vel horum, vel cælicolarum etiam, (quæ neſcio cujus dogmatis novi conventus habent) Eccleſiis vindicentur. Pœna verò lege propoſitâ veluti convictos tenere debebit eos, qui Donatiſtas ſe confeſſi fuerint, vel Catholicorum communionem refugerint ſævæ religionis obtentu, quamvis Chriſtianos eſſe ſe ſimulent, &c. Dat. XVII Kalend Decemb. Romæ Baſſo & Philippo Coſſ.

ANNO 408. 24. Nov.

IBID. L. 44.

Idem AA. Habe Donate K. NB.

DONATISTARUM hæreticorum, Judæorum nova atque inuſitata detexit audacia, quòd Catholicæ fidei velint ſacramenta turbare. Quæ peſtis atque contagio nè latiùs emanet ac profluat. In eos igitur qui aliquid quòd ſit Catholicæ ſectæ contrarium adverſúmque temptaverint, ſupplicium juſtæ animadverſionis expromi præcipimus. Dat. VIII. Kalend. Decemb. Rav. Baſſo, & Philippo Coſſ.

JACOBI GOTHOFREDI COMMENTARIUS.

CONFIRMANTUR his legibus, ut & *l. 19. infr. de Paganis.* (quæ his jungenda eſt.) ab Honorio anno D. 408. poſt cæſum Stilichonem, ſuperiores à ſe latæ conſtitutiones, in Donatiſtas, Manichæos, Priſcillianiſtas, Gentiles; quin & ad Cælicolas eædem propagantur; de quibus dicam ſuo titulo *de Judæis Cælicolis.* Confirmantur, inquam, per Præfectum Prætorianam Italiæ, ac nominatìm Romæ (quod *Montenſium* mentio oſtendit, qui utique nonniſi Romæ fuere,) Donatiſtæ quippe *Montenſes* Romæ dicti, ideò quòd Romæ primùm Eccleſiam ſuam in monte habuêre. Optatus Milevitanus *lib. 2. ſpeluncam quandam foris à civitate gradibus ſepſerunt, ubi ipſo tempore conventiculum habere potuiſſent, undè Montenſes appellati ſunt.* Auguſtinus *libro de hæreſ. ad Quodvultdeum. Iſti hæretici in urbe Roma Montenſes vocantur, quibus binc ex Africâ ſolent Epiſcopum mittere.* Meminit idem & *epiſt. 165.* Hieronymus Chronico anno 356. *Quidam ſectatores Donati etiam Montenſes vocant, eò quòd Eccleſiam Romæ primùm in monte habere cœperunt.* Et in Lucifer. *Marcionitas, Valentinianos, Montenſes ſive Campates.* Et in Epiſt. ad Marcellum: *Quùm Reticii Auguſtodunenſis Epiſcopi qui quondam à Conſtantino* (malè legitur Conſtantinopolitano) *Imperatore ſub Sylveſtro Epiſcopo ob cauſam Montenſium miſſus eſt Romam.* Auguſtinus *epiſt. 165.* de quodam epiſcopo Donatiſtâ loquens. *Sed ex tranſverſo*, inquit, *ex Africâ ordinatum miſerunt qui paucis præſidens Afris in urbe Româ Montenſium vel Cutzupitarum vocabulum pro-*

pagavit. Ubi Balduinus pro Cuzupitarum suspicabatur legendum *Rupitarum*. Nam & idem Augustinus *de unitate Ecclesiæ cap. 3. Si enim*, inquit, *sanctæ Scripturæ in Africâ solâ designaverunt Ecclesiam & in paucis Romæ Rupitanis vel Montensibus, & in domo vel patrimonio unius & Hispanæ mulieris, quidquid de chartis aliis aliud proferatur, non tenent Ecclesiam nisi Donatistæ* Nempè *Rupitani* dicti, simili allusione & ludibrio quo Montenses & Campates: Donatistæ igitur Montenses dicti Romæ. Quare hallucinatur Epiphanius qui Novatianos Romæ ait vocatos Μοντανίους. Sed multò magis errant qui Montenses à Montano dictos autumant. Nunc ad rem. Quin & subscriptio *legis 43. supr. hoc tit.* & *l. 9. infr. de Paganis*, id evincit, hanc legem ad urbem Romam pertinere: *Data Romæ*, id est, reddita, proposita. Nam hoc tempore Honorius Ravennâ consistebat (ut præter Chronologiam Cod. Theod. docet & Zosimus.) Rursùm nominatìm per Africam: Donatus enim cui *lex 44.* inscribitur, Proconsul Africæ hoc tempore erat, ut docet *l. 19. supr. de pœnis*. Et Augustinus *epist. 137. & 128.*

Et verò ferendarum harum legum hæc occasio fuit. Nempè Stilichone hoc ipso anno cæso, ante trimestre fermè, illicò hæretici & pagani jactare cœperunt, leges adversùs se latas de idolis confringendis & hæreticis corrigendis, vivo Stilichone missas, ac nominatìm in Africam, non ex voluntate Honorii constitutas, verùm eo nesciente vel nolente, quod Augustinus disertis verbis scribit *epist. 129.* ad Olympium Comitem magistrum officiorum, cui superior lex inscribitur. Undè eas irritas esse putabant & intendebant, paritérque cum cæteris Stilichonis actibus rescindendas: quinimò & hac occasione in Catholicos insurrexêre, vimque eis intentavêre. Ideò & privatìm & publicè eas leges recentari ac confirmari Catholici illic petiere. Nempè Patres Africani hoc anno 3. Id. Octobr. legationem ad Honorium destinavêre contra paganos & hæreticos, Episcopi privatim ad Comitatum profecti: Augustinus quoque privatìm eo fine ad Olympium, eam quam dixi epistolam dedit, quæ hìc tota reddenda foret, nisi modum horum commentariorum excederem. Ex eo nempè liquet, de illis quas dixi gentilium & hæreticorum post cæsum Stilichonem molitionibus, de privatorum querelis, & ad Comitatum profectione, de legatis ex Africâ mittendis ad Honorium admittendis, de celeritate exhibendâ. Tam gravibus igitur querelis excitus, & ut credere par est Olympii studio, Honorius has leges promulgavit, confirmandis anterioribus suis legibus. *Omnia*, inquit. *Honorius, quæ à nobis generalium legum auctoritate decreta sunt, nundùm* MANERE *decernimus, verùm in executionem plenissimam effectúmque deduci.* Quanquam mihi mens ea, hasce leges non ad Patrum Africanorum postulationem latas (utpotè quorum legatos seriùs ad Honorium pervenisse, Augustinus *d. epist. 179.* ad Olympium testatur) verùm latas ad privatas Augustini ipsius & aliorum querelas, quæ *mediâ hyeme*, ut ipse Augustinus testatur, ad Honorium pervenerunt & legatos prævenerunt. Atque ipse Augustinus apud Olympium hoc instanter egit, ut negotium hoc diligentissimâ acceleraretur instantiâ, quacúmque primitùs exortâ occasione maturaretur: neque illud ullo modo differendum, etiam antequàm Episcopos qui ideò profecti erant, videret, quàm primùm vigilantia potuerit accelerandum. Quare *lex 46.* demùm sequentis anni initio ad Patrum Africanorum postulationem emissa fuerit.

Supplicio igitur hæreticos Donatistas affici, ac nominatìm *l. 44.* Honorius jubet, qui ipsi Catholicis vim & mortem per hæc tempora intentavêre, nonnullis etiam Episcoporum per Africam necatis: cujus Proconsul Donatus, cui lex illa inscribitur. Et Augustinus tamen epistolâ peculiari ad hunc ipsum Donatum Proconsulem Africæ, *putà 127.* Donatistas coërceri, non occidi, enixè ab eo postulavit; ubi inter alia hæc observentur. *Undè ex occasione terribilium Judicum, ac* LEGUM *ne æterni judicii pœnas incidant, corrigi eos cupimus non necari, nec disciplinam circa eos negligi volumus, nec suppliciis quibus digni sunt exerceri. Sic ergò eorum peccata compesce, ut sint quos pœniteat peccavisse. Quæsumus igitur, ut cùm Ecclesiæ causas audis, quamlibet nefariis injuriis appetitam vel afflictam esse cognoveris, potestatem occidendi te habere, obliviscaris; petitionem nostram non obliviscaris.* Et mox. *Citò interim per edictum excellentia tua noverint hæretici Donatistæ* MANERE LEGES *contra errorem suum latas, quas jàm nihil valere arbitrantur & jactant, ne vel sic nobis parcere aliquatenus possint. Plurimum autem labores & pericula nostra quo fructuosa sint adjuvabis, si eorum vanissimam & impia superbia plenissimam sectam non ita cures,* IMPERIALIBUS LEGIBUS *comprimi, ut sibi vel suis videantur qualescunque molestias pro veritate atque justitiâ sustinere, sed eos cùm hoc abs te petitur, rerum certarum manifestissimis documentis, apud acta vel præstantiæ tuæ, vel minorum Judicum convinci atque instrui patiaris*, &c. Quæ gentiles spectant, ea specialiùs exequetur *d. l. 19. infr. de Paganis.*

Inter cætera autem jubentur ædificia, in quibus hæreticorum, &c. conventus habentur, Ecclesiis vindicari: quod & ipsum statuitur *l. 39. infr. de ...... l. 54. 57. 65. infr. hoc tit.* Atenim ut ædificia templorum ad usum publicum vindicari *dict. l. 19.* (huic conjungenda) jussit Honorius, ità & mox *lege prox.* hæreticorum.

Notandum porrò has sanctiones, imò pœnam capitalem indici nominatìm *l. 44.* Donatistis hæreticis, de quibus jàm suprà & cælicolis *l. 44.* De quibus opportunior erit dicendi locus ad *legem 19.* ejusdem Honorii *infr. de Judæis*, quæ sequente anno 409. data est.

Cæterùm *Donatistarum hæreticorum hac leg.*) junctìm legendum est; nempè Honorius Theodosii patris sui legem generalem in hæreticos latam, extendens, rationem hac voce reddere voluit, cur in Donatistas quoque eam extendat, quia & ipsi hæretici sint: quare & similes formulæ in aliis Honorii constitutionibus occurrunt *l. 39. & 41. supr.* & *l. 46. infr.* quibus omninò respondent, quæ Augustinus scribit *epist. 50. ad Bonifacium*, & Possidonius *in vita Augustini*,

cap. 12. quorum verba retuli ad *legem* 39. Rursùm *epistolâ* 127. cujus verba paulò antè retuli. Quare error est viri docti Petiti, qui *hæreticorum* vocem cum voce *Judæorum* hîc conjungendam putavit, quasi hîc indiceretur Cælicolas Judæorum hæreticos fuisse: de quo plura ad *d. l.* 19. *infr. tit. de Judæis & Cælicolis.*

Anno 408. 27. Nov.

IBID. L. 45.

Idem AA. Theodoro PF. P. II.

Defensorum Curialium, omniúmque Officiorum specula custodiat, ne quis intra aliquam civitatem, vel ullâ territorii parte secretâ, qui ab Ecclesiæ Catholicæ sacerdote dissidet, inlicitæ cohibitionis habeat facultatem. Ipsa etiam loca juri publico sociari, seclusâ omni excusatione, censemus: Et proscriptos eos in exilium detrudi, qui audent disputare ea, & adserere, quæ institutio divina condemnat. Dat. v. Kalend. Decemb. Raven. Basso & Philippo Coss.

JACOBI GOTHOFREDI COMMENTARIUS.

Coetus hæreticorum rursùs ab Honorio prohibentur anno D. 408. defensoribus Curialibus, officiísque Judicum, hoc munere injuncto, prohibendorum (inquam) cœtuum istorum pariter ut aliis suis legibus *l.* 40. *supr.* & *l.* 4. *infr. ne sanctum baptisma*, ubi vide quæ dixi & *l.* 46 *prox.* locis in quibus cœtus habiti fuerint, confiscari jussis. Hæreticos insuper fidei catholicæ contraria adserentes, id est Doctores hæreticorum deportari, bonis proscriptis.

Observanda interim illa, *qui ab Ecclesiæ Catholicæ Sacerdote dissidet*, id est qui separatos ab Ecclesiæ Catholicæ episcopo cœtus agunt, spreto unitatis studio, quæ Ecclesiæ Catholicæ nota & ad quam invitati ante triennium hæretici *l.* 35. *supr.* Neque dubium ad eosdem Donatistas hanc legem pertinere, quibus bellum agitantibus tot legibus occurrere Honorius necesse habuit. Ergò hæretici censentur qui ab Ecclesiæ Catholicæ Sacerdotibus dissentiunt, & illicitè coëunt: atque adeò hæretici ad Sacerdotum Ecclesiæ Catholicæ communionem reducuntur: quò pertinent quoque *lex* 2. & 3. *supr. de fide Catholicâ l.* 62. *infr. hoc tit. lex ult. infr. de his quæ religione cont.* Et rectè, cùm, ut hîc dicitur, Ecclesiæ reverà Catholicæ Sacerdotes sint: & norma hîc secundaria respondet normæ principali.

Item observetur tria hominum genera, defensores, curiales, & officia omnia quibus hæc cura imposita ut hæreticis contraireat: de quo fidem quoque facit supr. *l.* 40. faciet & *l. prox.* 46.

Tandèm neque inani conjecturâ ducor, huic legi conjungendam videri *legem* 39. *supr. de Episcopis*, & *legem.* 8. *Cod. de Episcopali audient.* Quod si ita est, tùm ex his tribus legibus inter se conjunctis id efficiatur, Honorium in commune id modis variis egisse, ut sua constaret Episcoporum Catholicorum judicio reverentia: 1. sive ipsam spectes *doctrinam*, 2. sive *conventus* eorum, 3. sive *cognitionem* & audientiam.

Anno 409. 16. Jan.

IBID. L: 46.

Idem AA. Theodoro PF. P. II. Post alia.

Ne Donatistæ, vel ceterorum vanitas hæreticorum, aliorúmque error, quibus Catholicæ communionis cultus non potest persuaderi, Judæi, atque Gentiles, (quos vulgò *Paganos* appellant) arbitrentur, legum antè adversùm se datarum constituta tepuisse, noverint Judices universi præceptis eorum fideli devotione parendum: & inter præcipua, quidquid adversùs eos decrevimus, non ambigant exsequendum. Quòd si quisquam Judicum loco conhibentiæ exsecutionem præsentis legis omiserit, noverit amissâ dignitate graviorem motum se nostræ clementiæ subiturum. Officium quoque suum, quod saluti propriæ contemptâ suggestione defuerit, punitis tribus Primatibus, condemnatione viginti librarum auri plectendum. Ordines quoque & Duumviri, si in propriis civitatibus, vel territoriis commissum tale aliquid siluerint in gratiam noxiorum, deportationis pœnam & propriarum amissionem facultatum se noverint subituros. Dat. xvii. Kalend. Feb. Rav. Honor. VII. & Thed. III. AA. Coss.

JACOBI

JACOBI GOTHOFREDI COMMENTARIUS.

CONFIRMANTUR leges & pœnæ in Donatiſtas, hæreticos alios, Judæos item & Gentiles hac rurſùm Honorii conſtitutione initio anni 409. Pœna Judicibus amiſſione dignitatis, quin & graviore indictâ pro motu Principis, officialibus & curialibus ea ipſa quam jam anteà conſtituerat.

Atque hæc illa ipſa mihi Honorii conſtitutio videtur potiùs quàm 43 & 44. quæ ad Patrum Africanorum poſtulationem & querelam data fuit. Cujus conjecturæ ratio quam etiam ad eam legem reddidi. Nempè quòd Auguſtinus *epiſt.* 129. ad Olympium Com. & Mag. officiorum teſtatur, privatorum querelas mediâ hyeme, id eſt fine anni præcedentis 408. ad Comitatum ſeu Honorium perlatas (quo utique tempore datæ *l.* 44. 45. *ſupr.*) etenim ſecutas demùm Patrum Africanorum querelas, hanc demum. Atenim eodem ſemper fine: nempè quo liqueret, leges anteà adversùs hæreticos & ſimiles latas, non Stilichoni acceptas ferendas, & ſic eo cæſo antiquatas (quod hæretici Gentiles jactabant) verùm in vigore ſuo manere oportere, atque eò ſpectant illa *l.* 43. Omnia quæ à nobis generalium legum auctoritate decreta ſunt non ſolùm manere decernimus, verùm in executionem pleniſſimam effectúmque deduci. Pariter eodem pertinent illa hujuſce legis. Ne Donatiſtæ, &c. arbitrentur legum ante adversùs ſe datarum conſtituta tepuiſſe, noverint judices univerſi præceptis eorum fideli devotione parendum: & inter præcipua quicquid adversùs eos decrevimus, non ambigant exequendum.

IBID. L. 51.

ANNO 410. 25. Aug.

Quâ abrogat Edictum quo Hæreticis conceſſa fuerat libertas.

Idem AA. Heracliano Com. Afric.

ORACULO penitùs remoto, quo ad ritus ſuos hæreticæ ſuperſtitiones obrepſerant, ſciant omnes ſanctæ legis inimici, plectendos ſe pœnâ & proſcriptionis & ſanguinis, ſi ultrà convenire per publicum, execrandâ ſceleris ſui temeritate temptaverint. Dat. VIII. Kal. Sept. Varane V.C. Conſ.

JACOBI GOTHOFREDI COMMENTARIUS.

INFIRMAT hac conſtitutione Honorius Imp. anno D. 410. fine menſis Auguſti, Varane Cos. per Africam *Oraculum*, id eſt, Edictum, legem, reſcriptum, quo hæreticis rituum ſuorum exercendorum, conveniendique ſeu coëundi publicè poteſtatem fecerat, pœnâ proſcriptionis & ſanguinis propoſitâ.

Nempè hoc eſt illud ipſum edictum hac lege infirmatum, cujus meminêre Patres Africani, hoc ipſo anno 410 ante bimeſtre & quod excurrit: cujus hæc verba ſunt, ut habetur Codice Eccleſiæ Africanæ *Poſt Conſulatum glorioſiſſimorum Imperatorum Honorii VIII & Theodoſii III AA.* XVIII. *Kal. Julias Carthagine, in Baſilicâ regionis ſecundæ. In hoc Concilio legationem ſuſceperunt contra Donatiſtas Florentius, Poſſidius, Præſidius & Benenatus Epiſcopi eo tempore quo lex data eſt, ut liberâ voluntate quis cultum Chriſtianitatis exciperet.* Quæ verba Balſamo perperàm intellexit, eodémque traxit, quo duodecimum Canonem Neocæſarienſem. Atenim Patrum hæc mens eſt paulò ante latam ab Honorio legem, quâ hæreticis ac Donatiſtis rituum ſuorum exercendorum copia facta fuerat. Et hoc illud eſt *Oraculum*, quod hac lege memoratur ſimul & abrogatur. Et ſanè ipſemet Honorius duobus fermè pòſt menſibus, in *Mandatis* ſuis Marcellino Tribuno & Notario ad Carthaginenſem Collationem deſtinato (quorum pars eſt *lex* 3. *infr. de Religione*) utriuſque legis meminit & hujus, & illius ſimul, & hanc confirmat. *Nec ſanè latet*, inquit, *conſcientiam noſtram ſermo cæleſtis* ORACULI *quem* [ſermonem] ERRORI *ſuo poſſe proficere ſæva Donatiſtarum interpretat o profitetur, qui quamvis depravatos animos ad correctionem mitiùs invitaret*, ABOLERI *cùm tamen etiam* ANTE (nempè *hac lege*) *juſſimus, ne qua ſuperſtitionibus præberetur occaſio. Nunc quoque excludendam* SURREPTIONEM, *ſimili auctoritate cenſemus, illúdque meritò profitemur, libenter ea quæ* STATUTA FUERANT *ſubmovere, ne in divinum cultum nobis ſe quiſquam auctoribus æſtimet poſſe peccare* ut habetur in actis Collat. Carthaginenſis *pag.* 5. *&* 256. 260. Quare & in *l.* 3. *infr. de Religione*, quæ & ipſa pars eſt mandatorum illorum quæ dixi, *novella ſubreptio* (nam ità legendum ibi oſtendam:) cujus ibi mentio fit, eſt illud ipſum Oraculum, quod ut *hac leg.* ità & prædictis infirmatur.

Cæterùm *hac lex*, ut indicio ſunt ſuperiora è Codice Africano, atque ipſa inſuper temporum ratio, ad Patrum Africanorum poſtulationem lata videtur. Honorius ſcilicèt & extremis ſuperioris anni 409. & primis hujus anni menſibus, in hæreticos remiſſior fuerat, ac nominatìm Donatiſtas, quorum depravatos animos ad correctionem

mitiùs invitandos crediderat, ut ipsemet superiore loco aït. Quinimò & in paganos: nam & Zosimus *lib.* 5. *pag.* 821. Legem quâ Catholicæ sectæ inimici (id est, ut hæretici ità & pagani) intra palatium militare prohibiti fuerant, (& sic *l.* 42. *supr.*) eo quo dixi tempore abrogatam, testatur.

Conjicit etiam Baronius causas utriusque legis per Africam. Nempè priorem illam quæ hîc abrogatur, ab Honorio ipsa rerum necessitate extortam, ne alioquin Donatistæ tot legibus exasperati, à partibus Attali Tyranni starent, qui Africam tentaturus videbatur: cùm autem periculum illud cessasset, Attalo videlicet exauctorato, ac Patrum Africanorum petitionem eam *hac lege* abrogatam. Quod valdè probabile facit præter ipsam temporum rationem *Heracliani Comitis. Africa* nomen, cui hæc lex inscribitur: Nempè hic ille Heraclianus est, adversùs quem Honorii partes sectantem atque Africam sub Imperio Honorii retinentem, Attalus tyrannus Constantinum cum exercitu in Africam superioris jam anni fine misit, Africæ potiundæ spe, tanto terrore & timore Honorio Imperatori injecto (quem etiam ipse quodammodo prodit *l.* 1. *supr. de terris limit.*) ut si Africana hæc expeditio Attalo feliciter cederet, Imperio cedere, atque in Orientem fugere in animum induceret. Verùm hic ab exercitu Heracliani mox cum suis interfectus. Eò actiùs Heraclianus Africam tueri cœpit, littorum & portuum Africæ custodibus admotis, atque annonam Romam subvehi vetuit. Undè Romæ fames exorta: mox Attalo Imperium ab Alarico abrogatum, ut memorant Zosimus *lib.* 6. *p.* 827. 828. 829. & 830. & Sozomenus *lib.* 9. *c.* 8. verùm de hoc Attalo plura ad *legem penultim.* & *ultim. supr. de indulgent. crimin.* & ad *legem* 1. *supr. de terris limitaneis* &, *l.* 2. *supr. de littorum & itiner. custod.* & *l.* 6. *supr. de indulgent. debitorum.*

Repetita porrò *hac lex* anno Domini 416. totidem verbis, nonnullis tamen auctior *l.* 56. ubi dicam.

In utraque lege notanda est pœna *sanguinis*, quam Honorius comminatur illicitos cœtus agitantibus hæreticis: nempe id ità in animum induxit suum, post frequentes hæreticorum conatus, obreptiones, factionésque. Alioquin in hæreticos pœna sanguinis haud adeò sancita, nisi in detestabiles & execrabiles nonnullos in sp. *l.* 9. & 51. 56. *supr.* verùm de hoc plura in Paratitlis & ad *l.* 28. *hoc tit.* Errat certè vir doctus qui *hac leg.* pœnam proscriptionis & sanguinis impositam successivè aït, putà ut primùm hæretici proscriptione plectantur; quam pœnam si contempserint, deindè pœna sanguinis plectantur: nam utraque pœna simul hîc imponitur verbis constitutionis.

Intendit porrò *hac lege* Honorius pœnam in Donatistas, quòd mitioribus edictis invitati, vel pœnis etiam affecti, furorem suum quotidiè augerent & exererent; undè valido metu opus visum.

ANNO 411. mens. Jun.

GESTA
COLLATIONIS
CARTHAGINI HABITÆ HONORII CÆSARIS JUSSU inter CATHOLICOS ET DONATISTAS coram MARCELLINO V.C. Trib. & Not. P.C. VARANIS V.C.

PRÆFATIO OPERIS
P. MASSONO AUTHORE.

ACTA collationis Carthaginensis, Innocentio primo Pontifice Romano, Honorii clementissimi Cæsaris jussu habita sunt, anno post Consulatum Varanis, cùm nullus in Occidente Consul esset, propter nimiam rerum perturbationem, Româ ab Alarico Gothorum Rege recens captâ. Mandato igitur quo hæc disputatio fieri jubetur, locus quidem & dies appositus est; at Consulem, qui nullus erat, curiosi frustrà requirent. Catholicæ Ecclesiæ Episcopi collationem fieri petierant adversùs Donati partem: id enim agnoscunt, septem ex eis delecti, Aurelius, Alypius, Augustinus, Vincentius, Fortunatus, Fortunatianus, & Possidius: totidem Donatistæ, Primianus, Petilianus, Emeritus, Montanus, Gaudentius, Adeodatus, & Protasius: atque hi inter absentes episcopos partis suæ, ut fucum facerent, Felicem quasi urbis Romæ episcopum nominant, licet Catholici Innocentium tunc sedere testentur, ut verum erat, utque probatissimæ fidei annales tradunt, ad annum à partu Virginis quadringentesimum undecimum. Disputatio dividitur in primam cognitionem, secundam, & tertiam. Tertia sexto Idus Junias habita est: quo die profertur Marcellini cognitoris sententia, confutatos à Catholicis Donatistas omnium documentorum manifestatione asserentis, ut divi Augustini verbis utar. Hanc sententiam ut emptam à cognitore Catholico & noctu prolatam, calumniosè posteà Emeritus & quidam pertinaces Donatistæ arguebant: quos Augustinus acutissimè refellit; cui sanè laudi esse debet, quòd epitomen collationis brevissimam scripsit, ideò utiliorem futuram quia tertiæ cognitionis magna pars, quæ hîc deficit, necessariò inde petenda est. Ubi de Cæciliano & Mensurio, deque traditoribus sacrorum codicum & supellectilis ecclesiasticæ agitur, Diocletiano & Maximiano Ecclesiam acerrimè per-

sequentibus: etsi ante Augustinum in libro de hæresibus id quoque ab Optato Milevitano copiosè narratum est. Ac disputavit quidem Augustinus adversùs Donatistas ante collationem, & libros de baptismo parvulorum edidit: simul disseruit adversùs Petiliani literas ex forensi advocato episcopi, & Cresconium Grammaticum dicendo penè obtrivit. Post collationem verò Honorio XII. *& Theodosio* VIII. *Coss. ut ipsemet præfatur, quid egerit cum Emerito satis ostendit libro singulari sic inscripto:* De Gestis cum Emerito. *Atque hunc quidem fuisse unum eorum septem, quos pro suæ causæ defensione Donatiani delegerant, & qui in eâdem causâ maximè laboraverat, libro secundo Retractationum Augustinus tradit; eoque mortuo Possidius in ejus vitâ etiam refert. Deniquè adversùs Gaudentium Thamugadensem episcopum, quem ex illo numero fuisse eodem quoque libro demonstrat, libros duos conscripsit. At summa utilitas ejus judicii fuit: nam licèt Donatiani Cæsarem appellarunt, ab Honorio confirmatum est: nosque edictum ex codice Theodosiano huic disputationi annexuimus: cui obediens plebs Donatistarum, desertis episcopis suis ad Ecclesiam Catholicam statìm rediit, & ex Optati antiquissimo manuscripto codice interrogationes quasdam collationi intelligendæ necessarias adjici curavimus. Cognitorem quidem Orosius libro septimo prudentem, industrium & studiorum bonorum appetentissimum fuisse testatur: ad eumque non multò post Romam captam, scripti sunt ab Augustino libri viginti de civitate Dei, ut præfatio ad eos indicat. De morte autem Marcellini Hieronymus loquitur lib. 3. contra Pelag. violentam eam fuisse necesse est. Percussorem enim ejus & sicarium idem Orosius nominat. Laudandus quoque est Marcellus qui hoc volumen Actorum collationis, quod copiosissimum atque diffusissimum erat, modulata, ut ipse aït, brevitate distinxit atque collegit, ut ex epistolâ ejus ad Severianum & Julianum videri potest. Nec plura hoc loco dicenda existimamus, quia Balduinus præceptor meus in Jure civili, qui acta commodato tantùm in veteribus adhuc membranis ab antistite Meldorum Tilio habuerat, elegantem in eâ commentarium edidit.*

PRÆFATIO

CLARISSIMI VIRI BALUZII

in eamdem Collationem.

GESTA collationis Carthaginensis inter episcopos Catholicos & Donatistas quæ nunc extant, integra non sunt, sed abbreviata ex illis quæ conscripta fuerant coràm Marcellino Notario. Nam cùm illa valdè prolixa essent, ut Augustinus aït in epistolâ quinquagesimâ, timendùmque propterèà esset ne in contemptùm venirent, Severianus & Julianus à Marcello Memoriali, qui collationi interfuerat & cum Marcellino communicaverat laborem librandæ disceptationis, exegerunt uti fastidia lectionis remedio brevitatis excluderet. Quippè Donatistæ, cùm obtinere à cognitore non potuissent ne collatio fieret & ut prorsùs causa ipsa non ageretur, hoc effecerunt, *inquit Augustinus,*

Augustinus, multùm loquendo ut quod actum est, difficilè legeretur. *Quapropter Marcellus Memorialis obsecundans postulatis amicorum suorum, superflua resecavit, & gesta eo modo concinnavit quo nunc à nobis leguntur. Ea sanè olim studiosè excepta, conscripta, collataque fuerant, inquit Balduinus, sed temporis injuriâ posteritatisque negligentiâ interciderant, donec tandem anno* M D LXVI. *in manus ejusdem Balduini venere beneficio viri clarissimi Joannis Tilii episcopi Meldensis. Quòd autem non omninò perierunt, debemus, opinor, quicquid alii contrà sentiant, nobilissimæ Ecclesiæ Lugdunensi, quæ illustre hoc antiquitatis monumentum diu in bibliothecâ suâ servavit. Cui rei indicio est etiam inscriptio vetus posita in initio veteris exemplaris, et similis quæ extat in capite codicis Tertullianei, quem eidem Ecclesiæ obtulit Agobardus Archiepiscopus. Sic ergò legitur in fronte istorum gestorum.*

LIBER OBLATUS AD ALTARE SANCTI STEPHANI VOTO FULCHERII CANONICI.

Tùm verò Balduinus, qui existimabat, & verè, magnum sibi quendam thesaurum esse oblatum, ea gesta accuratè legit & expendit, & intereà dum ederentur, historiam istius collationis vulgavit. Poterat ille leviore compendio gesta edere, si voluisset. Sed haud dubiè intelligebat multa menda extare in veteri codice, quæ auferre destinabat, multa etiam quæ explicatione indigerent, ut ex eis colligi posset aliquis fructus. Fecisset sanè rem gratissimam Theologo Lovaniensi qui curam suscepit emendandi Breviculi Augustiniani. Ille enim testatur se, cùm hæc acta magno redempta optavisset, atque apud Balduini tùm defuncti amicos & hæredes inquiri jussisset, intellexisse dilapsa nescio quò fuisse. Transierant illa in jus & potestatem celeberrimi viri Angeli Vergetii, hominis quidem Græci, sed Latinè doctissimi; à quo ea deindè habuit Claudius Mondinus Advocatus Parisiensis, cujus beneficio servata esse scribit Papirius Massonus. Prima hinc eorum editio prodiit Parisiis anno M D LXXXIX. *operâ ejusdem Massoni, sed, quod dolendum est, ita mendosa, ut præter errata veteris librarii, multa adhuc nova commissa ab illo sint. Tandem anno* M D X C I V. *mense Februario venerandus hic codex & auro contrà æstimandus ad magnum illum Petrum Pithœum pervenit, ei datus à Mundino causâ permutationis cum Codice Henrici III. Francorum Regis. Et Pithœus quidem, collatione factâ cum veteri exemplari, meliorem fecit editionem Massoni, sed non ità tamen quin adhuc multò plura superfuerint emendanda post laboriosas & doctas summi viri vigilias. Nos itaque, quùm intelligeremus quanti momenti esset hæc gesta habere sana, quantùmque hinc utilitatis accederet Ecclesiæ si emendatiora prodirent, hunc laborem lubenter suscepimus, satis amplam qualiscunque operæ nostræ mercedem recepturi si noster hic conatus Ecclesiæ placuerit & ordini literatorum. Primùm itaque clarissimorum virorum editiones contulimus cum eo ipso veteri exemplari quo illi usi sunt, quod nunc censetur in locupletissimâ bibliothecâ Colbertinâ, tanti plurimi æstimandum quod aliud ullibi extare hactenus est incompertum. Deinde errata quoque veteris librarii, quæ admodum multa sunt, sustulimus pro modulo virium nostrarum, sicuti in hoc vel doctissimorum virorum judicium, qui varia istorum gestorum loca sanare per transennam stu-*

duerunt, vel conjecturas nostras, quùm certæ nobis visæ sunt. Nam quod Jacobus Cujacius lib. IV. *Observat. cap.* XXXI. *adnotat multos errores in libros juris civilis attulisse veterem per notas scribendi rationem, de gestis istis affirmari potest absque ullo periculo reprehensionis. Præterea adhibuimus auctoritatem veterum scriptorum, præcipuè verò sancti Augustini episcopi Hipponensis, cui uni plus quàm cæteris in hac causâ debet Ecclesia. Mutationum porrò omnium à nobis in textum inductarum rationem reddere & fastidiosum fuisset lectoribus & non admodùm utile, nobis verò valdè onerosum. Itaque de his quæ manifestæ erant plerumque siluimus; earum verò rationem reddidimus quæ aliquid difficultatis habere videbantur, aut quæ illustratione indigebant. Sanè affirmare verè possumus editionem hanc nostram multò meliorem esse omnibus iis quæ usque ad hanc diem prodierunt, idque facilè intellecturos eos qui illam contulerint cum Massonianâ & Pithœanâ, ex quibus reliquæ ortæ sunt. Nam si cui tantùm otii erit, is profectò facilè animadvertet quàm multa exciderint Massono & Pithœo, quæ nos reposuimus ex veteri codice, quàm multa errata ab illis non animadversa, quæ nos satis feliciter, ut quidem opinâmur, emendavimus. Illud dolendum, quòd hiatus omnes supplere nequivimus, præsertìm ubi agebatur de restituendis nominibus episcoporum viginti Ecclesiæ Catholicæ quæ exciderunt in recitatione subscriptionum. Quoniam verò magna pars tertiæ cognitionis desideratur, quæ necessariò petenda est ex Breviculo sancti Augustini, ut pridem monuit Papirius Massonus, gestis adjunximus fragmentum ex illo Breviculo, ab eo videlicèt loco ubi gesta deficiunt. Quantùm autem intersit reipublicæ Christianæ ea habere sana & integra vel hinc liquet quòd per annos singulos lectitata in Ecclesiis Africanis fuisse testatur idem Augustinus in epistolâ* LVIII. *& in libro de gestis cum Emerito. Dedimus & illud quorumdam suasionibus ut huic fragmento subjungeremus nomina Episcoporum utriusque partis quæ recitata sunt in cognitione primæ diei, tùm etiam seorsìm nomina eorum qui ab utrâque parte electi sunt ad suscipiendam collationem. Ob quam etiam causam isthic edidimus eos sermones quos idem sanctus Episcopus habuit instante collatione & post collationem, quorum mentionem facit Possidius indiculo operum ejusdem. Addidimus præterea constitutiones post hanc conlationem ab Imperatore Honorio editas; quas & nos putamus respicere ad ea quæ gesta in collatione sunt, & ità viris aliquot doctis persuasum fuisse animadvertimus. Reliquum est ut nonnulla dicamus de anno quo ista acta sunt. Quæ disquisitio esset profectò inutilis, cùm habitam collationem constet anno qui secutus est post consulatum Varanis, nisi vir summè doctus nobisque nunquàm sine laude nominandus Jacobus Sirmondus eam rejecisset in annum alterum post consulatum Varanis, id est in annum quadringentesimum duodecimun, eo in primis argumento quòd incboatam constet Kalendis Juniis, ex sermone autem quem sanctus Augustinus habuit instante collatione colligatur paulò ante collationem peractum fuisse jejunium Pentecostes, quod illo anno desiit* IV. *Kalendas Junias.* Deprecamini nobiscum, *inquit Augustinus*, Dominum solennibus jejuniis, quæ jàm reddimus Deo, reddamus & pro causâ. Jàm enim jejunamus post Pentecosten solenniter; & utique jejunaremus, etiamsi ista causa non esset. *Sanè verum est dominicum diem Pentecostes*

incidisse anno CCCCXII. *in diem* IV. *Kalendas Junias. Sed eo die finitum esse jejunium Pentecostes, quod nullum unquam fuit ante Pentecosten, dici verè non potest. Verus ergò ac genuinus, ut ego quidem arbitror, verborum Augustini sensus hic est. Agebantur jejunia quæ quatuor temporum Pentecostes vocamus, quæ post Pentecosten solenniter celebrari vetusta lex Ecclesiæ jubet; & tùm Augustinus eum sermonem habuit, instante collatione: quod est valdè notandum. Nam hinc manifestè colligitur necesse fuisse ut eo anno quo Episcopi Carthaginem convenêre ad faciendam collationem, jejunium quatuor temporum Pentecostes evenerit ante Kalendas Junias, cùm eo die cœpta sit collatio. At verò id fieri non potuisse anno* CCCCXII. *ex eo deprehenditur quòd tùm dominicus dies Pentecostes inciderit in diem* IV. *Kalendas Junias, ut suprà monuimus. Rectiùs illa concurrunt in annum* CCCCXI. *quo Pascha fuit* VII. *Kalendas Apriles, Pentecostes verò pridie Idus Maias, & jejunium quatuor temporum Pentecostes incepit* XVII. *Kalendas, desiit verò* XIV. *Kalendas Junias, id est, ante dies decem quàm Episcopi disceptationem aggrederentur. Nam eo die Catholicos Episcopos fuisse apud Carthaginem patet ex collatione primâ cap.* XXVII. XXIX. & *ex collatione secundâ cap.* L.

Interìm autem dum expectabatur dies Kalendarum Juniarum, Episcopi catholici, quod antea sæpè fecerant, inter se conferebant de modis revocandæ ac retinendæ unionis in Ecclesiâ Africanâ. Tùm verò res sanè memorabilis & boni exempli accidit, quæ meritò referenda est in hoc loco, ut sit veluti viæ dux ad sequendum divinum spiritum qui apparet per omnes paginas istius collationis. Refert illam sanctus Augustinus, testis videlicèt omni exceptione major, in libro de gestis cum Emerito, his verbis.

Dicam caritati vestræ & commemorem rem dulcissimam & suavissimam, quam Domino adjuvante sumus experti. Cùm ante ipsam collationem inter nos aliqui fratres de hac re colloqueremur, quia pro pace Christi Episcopi debent esse aut debent non esse, quod vobis fatendum est circumspicientes omnes fratres & coëpiscopos nostros, non facilè nobis occurrebant qui hoc vellent suscipere & de hac humilitate Deo sacrificare. Dicebamus ut fieri solet, ille potest, ille non potest, ille consentit hoc, ille non tolerat, loquentes magis pro suspicionibus nostris, qui corda illorum videre minimè poteramus. Quandò autem ventum est ut hoc palàm fieret in Concilio universorum tam frequenti penè trecentorum Episcoporum, sic exarserunt omnes ut parati essent episcopatum pro Christi unitate deponere, & non perdere, sed Deo tutiùs commendare. Duo ibi vix inventi sunt quibus displiceret; unus annosus senex, qui hoc etiam dicere liberiùs ausus est; alter voluntatem suam tacito vultu significavit. Sed posteà quàm illum senem liberiùs hoc dicentem obruit omnium fraterna correptio, illo mutante sententiam, vultum etiam ille mutavit.

NOMINA ET SEDES
EPISCOPORUM XVIII. UTRIUSQUE PARTIS
Qui electi sunt ad Collationem habendam.

ACTORES VII.

EX PARTE CATHOLICORUM.	*EX PARTE DONATI.*
1. AURELIUS Carthaginensis.	1. PRIMIANUS Carthaginensis.
2. ALYPIUS Thagastensis.	2. PETILIANUS Constantiniensis.
3. AUGUSTINUS Hipporegiensis.	3. EMERITUS Cæsareensis.
4. VINCENTIUS Colusitanus *seu* Culusitanus.	4. PROTASIUS Tubiniensis.
5. FORTUNATUS Constantiniensis.	5. MONTANUS Zamensis.
6. FORTUNATIANUS Siccensis.	6. GAUDENTIUS Thamugadensis.
7. POSSIDIUS Calamensis.	7. ADEODATUS Milevitanus.

CONSILIARII totidem.

1. NOVATUS Sitifensis.	1. PEREGRINUS Suffetanus.
2. FLORENTIUS Hipponensis Diarrithorum.	2. APTUS Turusitanus.
3. MAURENTIUS Tuburzicensis.	3. CLARENTIUS Tabracensis.
4. PRISCUS Quidiensis.	4. HABETDEUM Aurusulianensis.
5. SERENIANUS Meditensis.	5. . . . .
6. BONIFACIUS Cataquensis.	6. . . . .
7. SCILLACIUS Scillitanus.	7. . . . .

CUSTODES CHARTARUM IV.

1. DEUTERIUS Cæsareensis.	1. VICTOR Hipponensis Diarrithorum.
2. LEO Moptensis.	2. MARINIANUS OEensis.
3. ASTERIUS Vicensis.	3. VERATIANUS Carpitanus.
4. RESTITUTUS Tagorensis.	4. VICTOR . . . .

NOTARII IV.

1. JANUARIUS.	1. VICTOR.
2. VITALIS.	2. CRESCONIUS.

NOTITIA

NOTITIA
EPISCOPORUM SUPRAMEMORATORUM
Qui Collationem Carthaginensem susceperunt.

NOn omnes Episcopi qui Carthaginem venerant, tùm Catholici, tùm Donatistæ collationem Carthaginensem susceperunt; sed octodecim duntaxat ex utrâque parte; septem scilicet Actores, totidem Consiliarii, & gestorum Custodes quatuor. De Catholicis haud ambigitur: singulorum enim nomina descripta sunt in mandato Concilii Carthaginensis, quod refertur in gestis cognitionis primæ cap. 55. & sigillatìm enumerantur in gestis cognitionis tertiæ cap. 2. Quo in posteriori loco referuntur quoque nomina septem Episcoporum, quibus partes Donati tueri incumbebat: iis adjunguntur quatuor tantùm Consiliarii: aliorum verò nec hîc nec alibì fit mentio. Duo autem Custodes chartarum ex parte Donatistarum nominat Primianus Carthaginensis in gestis cognitionis primæ cap. 132. Victorem Hipponensem Diathirrorum & Marinianum OEensem: & duos alios Veratianum nempè & Victorem ibid. cap. 223. Veratianum Carpitanæ ecclesiæ episcopum fuisse constat ex cap. 126. Cujus autem sedis Victor Episcopus fuerit, cùm plures sint hujus nominis Episcopi Donatistæ in collatione Carthaginensi, dicere difficile est. Nunc breviter quid de singulis memoriæ proditum sit, exponendum. Ordiemur à Catholicis.

Primus inter Actores Catholicos, est Aurelius Carthaginensis Antistes, vir notissimus, quem Augustinus lib. 2. Retractationum cap. 21. venerabilem senem appellat. Quamplurimis ille Conciliis Carthaginensibus & Africanis præfuit: meritóque dicitur à Prospero in carmine de ingratis, Concilii Africani Dux, *cujus Augustinus* ingenium. *Nec minùs celebris est memoria Alypii Thagastensis, Augustini à primis annis amicissimi. Is Thagastæ oriundus erat primoribus municipalibus. Romam venerat paulò ante Augustinum, & simul cum eo Mediolanum profectus est; hujus etiam propositum imitatus secessit unà cum eo Cassiciacum Catechumenus cum Catechumeno. Mediolani baptizatus, in Africam revertitur, & posteà ad Thagastensem Episcopatum promotus, scientiâ & pietate fuit illustris; ac Hieronymo, Sixto, cæterísque Italis conjunctissimus. Pluribus Conciliis Africanis interfuit, & magnæ fuit apud Afros Episcopos auctoritatis. De Augustino, tertio Actore nil necesse est dicere. Vincentius Colusitanus, seu potiùs Culusitanus in Provinciâ Proconsulari episcopus, interfuit Conciliis Carthaginensibus annorum* 416. & 419. *Idem putatur esse qui laudatur à Paulino in vitâ Ambrosii cap. ultimò. Fortunati Constantiniensis nomen occurrit etiam in superscriptione Concilii Milevitani anni* 416. *ubi quoque Fortunatiani nomen comparet; qui in eo Concilio electus est unus è Judicibus Provinciæ Proconsularis, & cujus honorifica fit mentio apud Augustinum lib. 1 contra litteras Petiliani cap. 1. & lib. 3. cap. 38. necnon in libro de unico baptismo contra eundem cap. 16. ubi dicitur Profuturi ante paucissimos annos defuncti, in sede Constantiniensi successor. Possidius Calamensis episc.*

copus Augustini fuit discipulus, ab eo Dei verbo nutritus, Donatistarum hostis acerrimus, à quibus penè interfectus est, ut narrat Augustinus epist 166. Scripsit Augustini vitam, in quâ testis est se quadraginta annis Dei dono absque amarâ ullâ dissensione familiariter ac dulciter vixisse. Hæc de Actoribus Catholicis. Cæteri vix aliter noti quàm ex præsentibus gestis, ex quibus sedes eorum episcopales collegimus, quod unum de ipsis superest.

E Donatistarum Actoribus quatuor aut quinque celebres sunt: Primianus Parmeniani Donatistæ successor in sede Carthaginensi circa annum Christi 390. qui statim à Feliciano aliisque suæ partis episcopis damnatus est, & depositus in Concilio Cabarsussitano anni 393. subrogato in ejus locum Maximiano: at paulò post in Concilio Bagaiensi absolutus & restitutus dejecto Maximiano. Quâ de re centies apud Augustinum fit mentio. Petilianus ante episcopatum forensis advocatus è Catechumeno in Catholicâ, per vim à Donatistis ordinatus episcopus Constantinæ, cujus extant litteræ, adversùm quas Augustinus scripsit. Emeritum post collationem communem convenit Augustinus in urbe suâ Cæsareensi, & cum eo egit præsentibus episcopis ejusdem Provinciæ, ac plebe Cæsareensis Ecclesiæ, & gesta collationis hujus in quâ superior fuit, ipse descripsit. Fuerat is Emeritus auctor sententiæ Concilii Bagaitani in Maximianum latæ. Fama percrebuerat ipsum circa finem vitæ factum esse Catholicum: at falsus fuit iste rumor, & quamvis ab Augustino fuisset convictus, nunquàm tamen ad communionem Catholicam accessit, & in schismate pertinax obiit. Gaudentius quoque Thamugadensis Augustini scriptis, quibus duas epistolas ejus refellit, nobilitatus est. De cæteris Donatistarum episcopis nihil præter sedis nomen, quod ex collationis gestis liquet, habemus.

PRÆFATIO
MARCELLI MEMORIALIS
AD SEVERIANUM ET JULIANUM.

DILECTISSIMIS Fratribus & in Chriſti nomine venerandis, Severiano & Juliano Marcellus Memorialis.

Amplector alacriter juſſionem quâ mihi amanter atque in Domino fiducialiter imperaſtis, ut totius membra negotii, & articulos actionis, quod per iſtud volumen actorum, proſecutiones partium per longos explicuêre conflictus, modulara per me brevitas diſtinguat & colligat: atque huic operi ſolâ charitate me ſentio fateórque ſufficere. Ad omnem quippe delegati muneris obſequelam, efficaciores vires habet qui præceptis amore jubentium, quàm qui fiduciâ ſui paret. Ac jam quidem in hanc operationem quâ in Eccleſiæ negotio pro ſingulorum viribus laboratum eſt, quantùm mea mediocritas potuit, officii mei ſymbolam dedi: quod à viro ſpectabili, & in quo plurimum inſigne probitatis eſt, Tribuno & Notario Marcellino curarum aſcitus in partem, non tam merito meo, quàm dignatione cenſentis, communicavi cum judice librandæ diſceptationis laborem. Sed hoc quoque quod me facere voluiſtis, peculiariter adhibere non piguit. Quandoquidem mihi non minor in eâdem re voluptas & gloria eſt, ſolviſſe nunc fratribus votum, quàm cognitori tunc præbuiſſe conſilium. Quicquid igitur laxiùs à partibus peroratum eſt, & quicquid interfatibus judicantis utrobique ſignatum eſt, ſedulâ breviatione ſuccinxi, conſequenter affigens etiam per ordinem, notas calculantibus familiares, ut inquirentis intentio indicem ſecuta brevitatem, ad id quod deprehendere velit in paginis actionis, non abſque commoditate compendii, numeris ducibus directa perveniat. Abuſi videamur fortaſſis otio, dum ad laborem ſuperflua revocamus. Quod nos verè ſuperfluè feciſſe fateremur, ſi in totâ voluminum ſerie perlegendâ, habiles eſſe vellent homines ad laborem. Sed periniquum eſt eos de iſtius diligentiæ velut quadam inanitate cauſari, à quibus ſi in perlegendis jugiter paginis diſputationis hujuſce non inanis diligentia flagitetur, eam non eſſe diligentiam, ſed moleſtiam confitentur. Undè, quantùm ego arbitror, non opus irritum luſimus qui faſtidia lectionis remedio brevitatis excluſimus. Certè, ſi ex ipſius operationis atque utilitatis effectu, abſolutum eſſe non poterit, quòd vanus labor iſte non fuerit: Idcircò tamen non ineptum eſt quicquid hîc egi, quia in hoc vobis jubentibus parui. Nunc oraverim, ut in viciſſitudinem meriti pro me orare dignemini. Ità enim fiet, ut quod ſponte facitis, mihi tamen cedat in remunerationem. Omnipotentia Trinitatis, id eſt, omnipotentia Dei noſtri, charitatem veſtram jugiter noſtri memorem perpetuâ pietate cuſtodiat, Domini meritò dilectiſſimi, & in Chriſti nomine venerabiles Fratres.

Explicit Epiſtola Capitulorum.

INCIPIUNT CAPITULA Gestorum.

I. De astante officio.

II. De ingressis Episcopis.

III. Interlocutio de qualitate negotii, ubi jubet sibi cognitor imperiale præceptum recitari.

IV. Recitatio imperialis præcepti de habendâ collatione.

V. Recitatio edicti per quod congregari Episcopos jubet.

VI. Interlocutio de alio judice eligendo.

VII. Responsio Donatistarum, de judice non postulato.

VIII. Interlocutio quòd collatio fuerit postulata, non judex.

IX. Responsio Donatistarum, ut hi proponerent qui collationem petiissent.

X. Recitatio edicti, ubi dicit qui modus & locus collationi sit aptus, & quoteni deberent esse ab utrisque partibus, qui causam peragerent.

XI. Ubi jubet cognitor recitari quæ ante collationem pars utraque peregerit.

XII. Prosecutio Donatistarum similis præcedenti.

XIII. Interlocutio quòd suo ordine omnia peragi debent, & jubet recitari quæ dixerat.

XIV. Recitatio notariæ Donatistarum, in quâ sibi edictum asserunt displicere.

XV. Interlocutio ut Catholicorum epistola legeretur.

XVI. Recitatio epistolæ Catholicorum, in quâ edicto consentiunt & conditiones Donatisti proponunt.

XVII. Recitatio edicti in quo [Cognitor] se omnia publicaturum populo pollicetur.

XVIII. Ubi recitatur rescriptum Catholicorum respondentium notariæ Donatistarum.

XIX. Interlocutio de Catholicorum consensione, ubi & illi interrogantur, utrùm consentiant?

XX. Prosecutio Donatistarum de tempore & de personis.

XXI. Interlocutio ut certus numerus constituatur actorum secundùm lectum edictum.

Donatistarum prosecutio de tempore exempto, ut jam nihil ageretur instantium. XXII.

Interlocutio quâ excluduntur de tempore constituto & certo numero constituendo Donatistæ. XXIII.

Ubi Donatistæ de tempore vel de die collationis inquirunt. XXIV.

Interlocutio excludens supradictam prosecutionem. XXV.

Prosecutio iterùm Donatistarum de die collationis exempto. XXVI.

Interlocutio ut ad quæsita respondeat officium, & responsio quandò quartus mensis impletus sit. XXVII.

Interlocutio de adventu partis utriusque Carthaginem. XXVIII.

Prosecutio Donatistarum de adventu suo Carthaginem, & quòd jam die transacto fieri non debeat ipsa collatio, sed in contumaces pronuntiari debere. XXIX.

Interlocutio refellens superiorem prosecutionem. XXX.

Prosecutio Donatistarum ut divinis tantùm testimoniis causa tractetur. XXXI.

Interlocutio ut numerus constituatur, & sic causa dicatur. XXXII.

Responsio Donatistarum, ut omnes Episcopi ipsorum adsint in judicio. XXXIII.

Interlocutio multitudinem non habere personam. XXXIV.

Responsio Donatistarum ut non juris lege agatur. XXXV.

Interlocutio, non jus, sed contentionem cessare debere. XXXVI.

Ubi Donatistæ laudant judicis integritatem. XXXVII.

Ubi offerunt Catholicorum mandatum. XXXVIII.

Ut, ubi prosequantur, petunt. XXXIX.

Interlocutio, ut profiteantur Catholici utrùm divinis tantùm [testimoniis] agere velint. XL.

Responsio Catholicorum, ex mandato cognosci voluntatem suam. XLI.

Interlocutio cognitoris quid haberet mandatum. XLII.

Responsio

Expliciunt Capitula gestorum I. Cognitionis.

Incipiunt Capitula secundæ Cognitionis.

Professio

* *l.* Pollicentur certò.

Expliciunt Capitula gestorum secundi conflictus.

Incipiunt Capitula tertiæ Cognitionis.

Prosecutio

ducantur in causam: & hoc sibi à patribus esse mandatum ut nomine respondentis adsistant.

cxciv. Interlocutio ubi dicitur ad unam propositionem Donatistarum ipsum judicem, ad aliam verò respondisse Catholicos.

cxcv. Ubi dicunt Donatistæ judicem absentium, non præsentium partes debere defendere.

cxcvi. Interlocutio quâ se hoc quod voluerant Donatistæ pronuntiasse respondent.

cxcvii. Prosecutio Catholicorum quâ se etiam elegisse respondent quo jure disceptent, & nihil pro se egisse judicem, sed pro partibus suis.

cxcviii. Prosecutio Donatistarum, non fuisse in suâ potestate quòd ad judicium convenerunt.

cxcix. Ubi Catholici interrogant Donatistas, utrùm à personarum criminatione discedant.

cc. Prosecutio Donatistarum, quâ dicunt, huic interrogationi Catholicorum se respondere non posse: sed eos loco debere adsistere petitoris.

cci. Prosecutio Catholicorum per quam se propositis Donatistarum conditionibus respondisse testantur.

ccii. Interlocutio approbans respondisse Catholicos, dicens antiquiora gesta recitari, ut petitor possit ostendi.

cciii. Prosecutio, quâ Donatistæ negantes unum certum elegisse Catholicos, ad præscriptionem de lapsu temporis revertuntur.

cciv. Catholicorum responsio, non occurrisse ad ultimum Donatistas qui posteà mandaverunt.

ccv. Donatistarum indè contentio.

ccvi. Prosecutio Catholicorum de professione Episcopi Primiani, & ubi legendum offerunt per quod comprobant Donatistas transacta repetere.

ccvii. Responsio Donatistarum cur redeant ad peracta.

ccviii. Prosecutio Catholicorum moratoriè agere Donatistas, & gesta esse recitanda quæ detegant petitorem.

ccix. Ubi ne legantur gesta, volunt præscribere Donatistæ.

ccx. Interlocutio, Donatistas contra suos velle venire consensus, & gesta esse recitanda.

ccxi. Defensio Donatistarum cur nolint Catholicis proprium servare consensum.

Interlocutio, ut gesta recitentur, ea servans incolumia Donatistis, quæ possunt ratione competere. ccxii.

Ubi dicunt Donatistæ consensus proprios servare debere Catholicos, qui se divinis legibus acturos esse promiserint. ccxiii.

Catholicorum ad ista responsio, non Cæciliani, sed Ecclesiæ causam promisisse se divinis legibus peracturos. ccxiv.

Interlocutio, ut gesta recitentur quibus petitor possit ostendi. ccxv.

Ubi, lecto titulo relationis, quærunt Donatistæ, cur titulus lectus est: & cognitor jubet, ut actis neuter titulus inseratur. ccxvi.

Ubi exceptore recitante, Donatistæ quærunt undè prolata sint. ccxvii.

Ubi Catholici dicunt, recitatis gestis debere à se exigi lectionis ipsius firmitatem. ccxviii.

Interlocutio ante lectionem præcipiens responderi undè gesta prolata sint. ccxix.

Ubi Catholici respondent, ex Archivo Proconsulis hæc esse prolata: & recitantur ex ordine. ccxx.

Ubi interruptâ recitatione gestorum, interrogant Donatistæ, utrùm Cæciliani sit filius is qui nunc agat. ccxxi.

Catholicorum ad ista responsio, scriptum esse, ne Christianus partem sibi dicat in terrâ; nec in Cæciliano spem se ponere si innocens fuit, nec si nocens ille fuit, Ecclesiam deserendam. ccxxii.

Ubi interloquente cognitore omnia debere recitari, Donatistæ postulant ut prosequi jubeantur. ccxxiii.

Ubi Catholici dicunt, ex recitatione gestorum petitoris inveniri posse personam. ccxxiv.

Prosecutio Donatistarum, ubi dicunt non esse discutiendam Cæciliani personam, si & reus manifestissimus deprehensus, non potest obesse Catholicis. ccxxv.

Catholicorum responsio, ideò se Cæciliani in medium misisse personam, quoniam ipsa catholicæ Ecclesiæ semper objecta est, de quâ si nunc taceant Donatistæ, nihil esse jam causæ cur separatio teneatur. ccxxvi.

Ubi interrogant Donatistæ utrùm qui agunt Cæciliani sint filii. ccxxvii.

Catholicorum ad ista responsio. ccxxviii.

Iterùm interrogatio Donatistarum super eadem re. ccxxix.

Catholicorum responsio, non patrem aut matrem Cæcilianum sibi fuisse, sed fratrem; ibi etiam profitentur fidei suæ ccxxx.

HUC USQUE GESTA.
RELIQUA DESUNT.

Catholicorum

ccxcvi. Catholicorum ad ista responsio, quod primi Donatistæ in Episcopali causâ humana judicia flagitarunt, & quòd persecutionem non patiantur ipsi, sed faciant.

ccxcvii. Ubi dicunt Donatistæ quòd circumcelliones faciunt, ad sacerdotes minimè pertinere.

ccxcviii Prosecutio Catholicorum, quòd Donatistæ oculos eruendo, diabolum superaverunt.

ccxcix. Ubi dicunt Donatistæ, diabolum à Catholicis esse defensum.

ccc. Prosecutio Catholicorum, Maximianistas Donatistis esse meliores, à quibus persecutionem passi sunt, si tolerata persecutio efficit meliores.

ccci. Prosecutio Donatistarum, ubi dicitur diabolus rem fecisse pejorem, quod Job oculos spectatores vulnerum non ademit.

cccii. Prosecutio Catholicorum, ubi consolarium fecisse Donatistas, & dominicos codices combussisse dicuntur.

ccciii. Prosecutio Donatistarum, Ecclesias suas cruentis adhuc plenas esse corporibus.

ccciv. Interlocutio quærens, an ipsa fuerit causa dissidii.

cccv. Donatistarum ad ista responsio.

cccvi. Ubi à Catholicis dicitur hoc posse Maximianistas objicere Donatistis.

cccvii. Interlocutio similis præcedenti.

cccviii. Ubi Catholici provocant Donatistas ut causam veteris dissidii fateantur.

cccix. Ubi dicunt Donatistæ traditores, id est, malam arborem ex factis suis, id est, ex fructibus posse cognosci.

cccx. Catholicorum ad ista responsio.

cccxi. Interlocutio quærens, quando mala arbor extiterit.

cccxii. Prosecutio Donatistarum, non sibi ad omnia esse responsum & ad singula.

cccxiii. Judicem debere ferre sententiam & à primi hominis culpâ hæreditarium in omnes transiisse delictum.

cccxiv. Interlocutio, de omnibus simul ferendam esse sententiam, ne motus judicis ante finem negotii publicetur.

cccxv. Prosecutio Catholicorũ postulans, ut carthæ quæ recitari cœperãt, perlegantur.

cccxvi. Interlocutio eas præcipiens recitari, & [recitatio] relationis ad Constantinum Imperatorem ab Anulino Proconsule destinatæ, quâ Majorinus obstitisse Cæciliano carthas criminum ejus proconsulis ad principem dirigendas tradidisse, significatur.

Ubi post recitationem servari sibi quod contra competit, postulant Donatistæ. cccxvii.

Item recitatio relationis alterius ab eodem Proconsule ad eundem principem destinatæ, quâ significat idem Proconsul Cæcilianum cum decem clericis suis & totidem adversarios ejus ad urbem pergere se fecisse, sicut præceperat Imperator. cccxviii

Item recitatio epistolæ Constantini ad Miltiadem Romanum Episcopum missæ, quâ ei & cæteris sacerdotibus inter Cæcilianum & adversarios ejus [cognitio] delegatur. cccxix.

Prosecutio Catholicorum intimans quæ lecta sunt cognitori, & postulans ut Militiadis in Cæciliani causâ judicium recitetur. cccxx.

Recitatio judicii Miltiadis. cccxxi.

Ubi Donatistæ volunt aliud contra Miltiadis judicium recitari. cccxxii.

Ubi à Catholicis dicitur, non omne Miltiadis judicium esse perlectum, quoniam triduò tunc actum est, & trina sunt gesta. cccxxiii

Interlocutio ubi contra recitata volentibus prosequi Donatistis dicitur, ut patiantur primitùs omnia per ordinem recitari. cccxxiv.

Ubi contendunt contra recitata prosequi Donatistæ. cccxxv.

Ubi à Catholicis dicitur adhuc superesse quod debeat recitari, siquidem non sit lecta sententia Miltiadis cccxxvi.

Prosecutio Donatistarum quâ se dicunt ideò de exiliis ad judiciũ remeasse, quia eis cognitor juraverat per edictum. cccxxvii.

Responsio Catholicorum non fuisse in exilium Donatistas. cccxxviii

Prosecutio Donatistarum de petitoris personâ, quæ peracta sunt repetens, & dicens Cæciliani purgationem non debuisse recitari, qui adhuc ab ipsis non fuerat accusatus. cccxxix.

Interlocutio, debere carthas quas Donatistæ offerunt recitari, ut omnibus recitatis petitoris persona valeat deprehendi. cccxxx.

Ubi contendunt Catholici recitationem cartharum suarum interrumpi penitùs non debere, sed omnia per ordinem esse recitanda. cccxxxi.

Ubi Donatistæ respondent, recitationem de Cæciliano catholico non potuisse competere. cccxxxii

Interlocutio ubi contendentibus de continuandâ recitatione Catholicis, jubet cccxxxiii.

Primianum præjudicium non attulit Primiano.

ccclxxii. Donatistarum prosecutio, nec causam causæ, nec personam præjudicare personæ.

ccclxxiii Interlocutio de Cæciliano qui à septuaginta damnatus est, respondere Catholicos oportere.

ccclxxiv Prosecutio Catholicorum, indè se mentionem de Primiani damnatione fecisse, quia evangelica regula est, adversarios de suis operibus arguendos.

ccclxxv. Prosecutio Donatistarum à primordio repetens, quid Cæcilianus admiserit, & promittens ex Optati episcopi Catholici scriptis posse monstrari Cæcilianum fuisse confessum quia à traditoribus fuerit ordinatus.

ccclxxvi Prosecutio Catholicorum ut quæ interrupta fuerant recitentur, & ubi dicunt, ipsos illius temporis Donatistas de suo judicasse concilio, qui Cæcilianum quem damnaverant accusare apud Constantinum principem voluerunt.

ccclxxvii. Interlocutio quâ requiritur, utrùm post hoc concilium accusationis Cæciliani ad principem Donatistæ transmiserint.

ccclxxviii Ubi quærunt Donatistæ utrùm Cæcilianus ab illo Episcoporum judicio appellaverit.

ccclxxix Catholicorum prosecutio quâ destruitur Donatistarum utroque modo concilium, sive antè factum est quàm ad Imperatorem Cæciliani crimina mitterentur, sive posteà congregatum est.

ccclxxx. Interlocutio quæ à Donatistis exigit responderi, utrùm antè accusationem Cæciliani, an posteà illud fuerit celebratum.

ccclxxxi Donatistarum ad ista responsio.

ccclxxxii. Catholicorum prosecutio, quâ postulant ea quæ acta sunt posteà recitari, ut Cæcilianus absolutus, & accusatores ejus doceantur fuisse damnati.

ccclxxxiii Prosecutio Donatistarum, quâ volunt lectione monstrare consuetudinis esse majorum quòd ecclesiastico judicio Consul non sit adscriptus.

ccclxxxiv Ubi Catholici dicunt ad causam non pertinere quod volunt legere Donatistæ.

ccclxxxv. Interlocutio quæ Catholicos percontatur, utrùm illud decretum, quod sine consule est, falsum esse non existiment.

ccclxxxvi Catholicorum ad ista responsio.

ccclxxxvii Interlocutio jubens ut quæ interrupta primitùs fuerant, recitentur.

ccclxxxviii Ubi Donatistæ illud concilium quo Cæciliani damnatores invicem sua crimina donaverunt, ideò arguunt falsitatis, quia huic contra Ecclesiasticum & Apostolicum morem, Consul adjectus est.

Prosecutio Catholicorum postulans ut ccclxxxix superfluis amputatis, ea gesta recitentur quibus absolutus Cæcilianus possit ostendi.

Ubi contendunt Donatistæ Ecclesiasticis cccxc. conciliis adscribi consulem non solere, & hoc flagitant ex scriptis dominicis approbare.

Ubi postulant Catholici purgationis Cæ- cccxci. ciliani gesta debere recitari.

Prosecutio Donatistarum Catholicos co- cccxcii. gens decreti illius subire jacturam, quod adversùs damnatores Cæciliani recitaverunt.

Interlocutio ubi dicit, ex duobus decre- cccxciii tis illud potiùs posse nutare, cui nomen Consulis deest: & præcipiens, ut quæ interrupta fuerant, perlegantur.

Prosecutio Catholicorum asserens nec il- cccxciv. lius se decreti causationem aliquam facere, nec tamen alterius decreti se pati debere jacturam.

Donatistarum ad ista responsio. cccxcv.

Interlocutio, ex majore diligentiâ Con- cccxcvi. sulis adjecti, fidem non perire decreto.

Donatistarum ad ista contentio. cccxcvii

Prosecutio Catholicorum, Cæciliani pur- cccxcviii. gationem debere in judicio recitari.

Ubi Donatistæ dicunt, non valere Catho- cccxcix. licos solvere quod objectum est.

Catholicorum ad ista responsio, cur in cccc. Apostolicis conciliis non sit dies adjectus & Consul: & quod in propheticis libris inveniantur singula tempora suis significationibus fuisse testata.

Interlocutio præcipiens gesta quæ inter- cccci. rupta fuerant recitari.

Interlocutio quâ petentibus Donatistis ut ccccii. judicet, dicit judicari de negotii parte non posse.

Recitatio judicii Miltiadis & aliorum si- cccciii. militer sacerdotum, quâ Cæcilianus ostenditur absolutus.

Prosecutio Donatistarum ubi secundùm superiora contendunt, ut Catholicos cogat decreti, quod adversùs Cæci- ccciv. liani damnatores protulerunt, subire jacturam.

Interlocutio quæ à Donatistis exigit, u- ccccv. trùm habeant aliquid proferendum contra recitatum judicium Miltiadis.

Item interlocutio quæ Donatistas aliud ccccvi.

agentes admonet, ut ad quæſita reſpondeant.

ccccvii. Catholicorum reſponſio contra illud quòd à Donatiſtis decreti à ſe prolati jacturam facere compellantur.

ccccviii Ubi Donatiſtæ contendunt, illud decretum adversùs damnatores Cæciliani à Catholicis recitatum ideò nullâ veritate fulciri, quia perſecutionis tempore non poſſit concilium congregari.

ccccix. Catholicorum ſimilis ad iſta reſponſio, perſecutionis tempore fieri potuiſſe concilium: & hoc legalibus teſtimoniis edocetur.

ccccx. Proſecutio Donatiſtarum ſimilis præcedenti.

ccccxi. Catholicorum ad iſta reſponſio, potuiſſe concilium perſecutionis tempore celebrari, ſi illo tempore, quamvis furtim, tamen etiam populus potuit congregari.

ccccxii. Proſecutio Donatiſtarum, nunquàm perſecutionem paſſos eſſe Catholicos, qui quanta vis ſit perſecutionis ignorant.

ccccxiii Catholicorum ad iſta reſponſio, quæ interrogat Donatiſtas utrùm negent collectas Chriſtianorum perſecutionis fieri ſolere temporibus.

ccccxiv. Interlocutio quæ definit à Catholicis hoc probandum, utrùm noverint perſecutionis tempore concilium celebratum.

ccccxv. Catholicorum reſponſio, Apoſtolos inter perſecutiones Judæorum primum feciſſe concilium.

ccccxvi. Donatiſtarum ad iſta contentio.

ccccxvii Interlocutio à Catholicis exigens hoc doceri.

ccccxviii Ubi Catholici de actibus Apoſtolorum recitant lectionem quâ probare velint quod ab ipſis concilium requiſitum eſt.

ccccxix. Interlocutio quæ deſignat recitatam à Catholicis lectionem quod quæſitum eſt non probaſſe.

ccccxx. Proſecutio Catholicorum aſſerens perſecutionis tempore ab Epiſcopis colligi potuiſſe concilium, ſiquidem tunc etiam plebes congregatæ reperiuntur, unde martyres facti ſunt.

ccccxxi. Interlocutio id exigens comprobari, & ubi exceptores alii ſubrogantur.

ccccxxii Proſecutio Catholicorum quæ interrogari deſiderat Donatiſtas, utrùm nulla habeant Martyrum geſta perſecutionis tempore in collectis ſe fuiſſe fatentium.

Interlocutio ad interrogata reſpondere commonens Donatiſtas. ccccxxiii

Donatiſtarum ad quæſita reſponſio, quâ dicunt, nullam domum Epiſcoporum capere potuiſſe concilium. ccccxxiv.

Ubi reſpondent Catholici, duodecim Epiſcopis qui in concilio tunc fuerunt, domum ſufficere potuiſſe. ccccxxv.

Interlocutio quæ requirit quantus in illo concilio numerus Epiſcoporum fuerit. ccccxxvi.

Catholicorum proſecutio ſimilis præcedenti. ccccxxvii

Interlocutio Catholicorum dicta confirmans. ccccxxviii

Ubi Catholici interrogant Donatiſtas, utrùm tempore perſecutionis negent fieri ſolere collectas. ccccxxix.

Donatiſtarum proſecutio quæ dicit hoc decretum quod à duodecim Epiſcopis actum Catholici protulerunt, vel hinc falſum eſſe, quòd illis non eſt temporibus factum, vel quòd Imperatore in propinquis regionibus poſito nemo illic auderet congregare concilium. ccccxxx.

Ubi Catholici dicunt, parvum Epiſcoporum numerum facilè tunc colligi potuiſſe. ccccxxxi.

Donatiſtarum ad iſta reſponſio. ccccxxxii

Ubi Catholici conteſtantur non permitti ſuos exire quos ad geſta miſerant perferenda de Martyribus in collecta ſe fuiſſe fatentibus. ccccxxxiii

Ubi ultrò geſta Martyrum Donatiſtæ offerunt recitanda. ccccxxxiv

Interlocutio præcipiens eadem recitari. ccccxxxv.

Ubi recitatio de geſtis Conſule & die flagitant Donatiſtæ, ut etiam decreti Conſul & dies cum eorumdem geſtorum Conſule vel die conferantur. ccccxxxvi

Interlocutio quæ inter decreti geſtorúmque tempora quantum interſit, inquirit. ccccxxxvii

Ubi aliter de intervallo temporis pronuntiantibus Catholicis, quantùm interfuerit ſcriba reſpondet. * ccccxxxviii

Ubi id de quo temporis intervallo aliter à Catholicis renuntiatum fuerat, tolli de tabulis prohibent Donatiſtæ. ccccxxxix

Ubi hoc ipſum Catholici excuſant, & remanere patiuntur in tabulis. ccccxl.

* *In Mſ.* pronuntiantium Catholicis quantùm interfuerit ſcripta reſpondeat : *nullo ſenſu, rectè emendatum à Baluzio ex Aug. in Brevic. Coll. diei 3. l. 17.*

Concilium

ccccxli. Ubi de hoc falsi notant Catholicos Donatistæ.

ccccxlii Catholicorum responsio, quâ asserunt falsum illud dici non posse decretum, nisi probaverint Donatistæ persecutionis tempore collectas fieri non solere.

ccccxliii Prosecutio Donatistarum, non potuisse concilium eo tempore congregari, quo Martyres in eculeo dependebant.

ccccxliv Interlocutio Catholicorum repetens ad ista responsum.

ccccxlv. Ubi Catholici respondent etiam tempore persecutionis tantam fuisse Christianorum diligentiam, ut in carceribus baptizati Martyres fecerint collectas plebis, factas ex gestorum posse recitatione clarescere.

ccccxlvi Interlocutio, gesta præcipiens recitari.

ccccxlvii. Ubi Donatistæ dicunt, hæc ipsa se gesta nuper obtulisse recitanda quæ nunc à Catholicis proferuntur.

ccccxlviii Item recitatio gestorum quibus passiones Martyrum continentur.

ccccxlix. Item offerunt alia Martyrum gesta Catholici, undè collectæ plebis tunc factæ doceantur, & recitantur.

ccccl. Interlocutio quæ definit ex recitatione gestorum collectas plebis persecutionis tempore celebratas.

ccccli. Prosecutio Donatistarum, quâ contendunt Catholicos decreti istius facere debere jacturam, quia non potuit tunc episcopale concilium congregari.

cccclii. Interlocutio quæ definit, duodecim Episcopos in unam domum tunc colligi potuisse, quandò collectæ plebis publicè fieri potuerunt.

ccccliii. Prosecutio Donatistarum, quâ adhuc de decreti falsitate contendunt, & ipsius decreti sententias & verba discutiunt, & Cæcilianum contra damnatores suos illo se decreto dicunt defendere potuisse, si constaret tunc factum hoc fuisse decretum.

cccclIV. Interlocutio contra Donatistarum prosecutionem, quæ dicit duodecim Episcopos & congregari tunc & latere facilè potuisse, Cæcilianum autem non illo duodecim Episcoporum decreto, sed Miltiadis potiùs absolutum esse judicio.

cccclv. Ubi iterùm Donatistæ Catholicos cogunt jacturam ipsius subire decreti.

cccclvi. Ubi alia documenta imperatorii judicati super absolutione Cæciliani volunt offerre Catholici.

Interlocutio id ipsum præcipiens recitari. cccclvii.

Ubi exigunt à judice Donatistæ, ut de decreti illius falsitate pronuntiet. cccclviii

Interlocutio, claruisse de gestis fieri tunc potuisse concilium. cccclix.

Prosecutio Catholicorum, quâ tacentibus Donatistis judicatum Constantini super absolutione Cæciliani offerunt recitandum. cccclx.

Prosecutio Donatistarum, quâ contendunt fieri tunc non potuisse concilium, & debere Catholicos ejusdem decreti dispendium sustinere. cccclxi.

Interlocutio tunc de isto decreto enixiùs inquirendum fuisse, si in hoc Cæciliani absolutio teneretur, nunc Donatistas contra judicium Miltiadis, aliud oportere vel dicere, vel proferre, quo Cæciliani absolutio destruatur. cccclxii.

Prosecutio Donatistarum, quâ promittunt responsuros se esse contra judicium Miltiadis: fidem tamen illius inquirendum esse decreti. cccclxiii

Interlocutio exigens intimari aliquid contra judicium Miltiadis, & judicans in persecutione fieri potuisse concilium. cccclxiv

Catholicorum prosecutio necessariam fuisse causam cur tunc congregarentur Episcopi. cccclxv.

Interlocutio exigens contra Cæciliani absolutionem à Donatistis aliquid responderi. cccclxvi

Prosecutio Donatistarum, quamvis collectæ tunc factæ sint plebis, tamen Episcoporum contrahi tunc non potuisse concilium. cccclxvii.

Interlocutio exigens Donatistas legere aliquid contra judicium Miltiadis. cccclxviii

Prosecutio Donatistarum, non potuisse Episcopos suos in eo crimine alterum condemnare, si eo ipsi tenerentur obnoxii. cccclxix.

Catholicorum de scripturis dominicis ad ista responsio. cccclxx.

Interlocutio exigens ut contra absolutionem Cæciliani quid proferatur. cccclxxi.

Prosecutio Donatistarum, Cæcilianum in Africâ ubi damnatus fuerat, debuisse purgari: Miltiadis autem pro eo sententiam non valere, quia simili etiam crimine tenebatur. cccclxxii.

Prosecutio Catholicorum exigens hoc probari quod de crimine Miltiadis dixerant Donatistæ. cccclxxiii

Interlocutio approbari præcipiens quod intenditur Miltiadi. cccclxxiv.

DXII. Donatistarum prosecutio, ideò ibi non teneri vocabulum Miltiadis quòd adhuc Episcopus non fuisset: hinc autem Miltiadem fuisse pollutum, quòd traditorem Stratonem in numero habuit diaconorum.

DXIII. Interlocutio pronuntians, partes agere debere quæ competunt.

DXIV. Prosecutio Catholicorum, duo Stratones tunc esse potuisse, nec abhorrere à consuetudine, ut duo uno nomine censeantur, Miltiadem verò reum esse non posse, nisi traditionem Stratonis scisse doceatur.

DXV. Interlocutio, inter Episcopos nihil suspicionibus actitandum, & debere Constantini judicium recitari.

DXVI. Recitatio judicii Constantini, quo apud se quoque Cæcilianum fuisse purgatum post Arelatense concilium, significat Imperator.

DXVII. Interlocutio quæ admonet Donatistas, utrùm contra hæc habeant aliquid recitandum.

DXVIII. Ubi dicunt iterùm Donatistæ Miltiadem Stratonis societate pollutum.

DXIX. Interlocutio similis præcedenti.

DXX. Ubi dicunt Donatistæ, falsum esse judicium Constantini auribus intimatum.

DXXI. Interlocutio, quòd inter partes sententiam tulerit Imperator.

DXXII. Ubi hoc legi desiderant Donatistæ.

DXXIII. Interlocutio, hoc ipsum significans, & ex rescripto principis superiùs recitato.

DXXIV. Ubi Donatistæ volunt esse testatum in rescripto principis nec diem esse nec Consulem.

DXXV. Ubi respondent Catholici, & lectum esse ex rescripto diem, & iterùm offerunt ut legatur.

DXXVI. Prosecutio Donatistarum, lecto die non esse Consulem lectum.

DXXVII. Catholicorum ad ista responsio, & ut si de rescripto dubitatur, archivorum inspiciatur authoritas.

DXXVIII. Interlocutio, imperiale rescriptum cui desit Consul & dies, in dubium revocari non posse.

DXXIX. Ubi Donatistæ queruntur Episcopale decretum superiùs à Catholicis cum Consule esse prolatum, & nunc Imperatoris epistolam sine Consule recitari.

DXXX. Ubi Catholici provocant Donatistas, ut dicant falsam esse Imperatoris epistolam.

DXXXI. Ubi postulant Donatistæ, ut quod sibi servatum fuerat, de Optato proferant lectionem.

Interlocutio, debere respondere primitùs Donatistas, utrùm falsa sit Imperatoris epistola, & ità demùm recitari de Optato quod velint. DXXXII.

Ubi asserunt Donatistæ Cæciliano nihil prodesse rescriptum, quia invenitur posteà condemnatus: & hoc volunt recitatâ Optati lectione constare. DXXXIII.

Ubi Catholici contestantur, quòd sibi non obsit error Optati: legi tamen patiuntur Optatum. DXXXIV.

Ubi posteà Consul invenitur imperiali epistolæ. DXXXV.

Ubi de Optato lectio recitatur. DXXXVI.

Non inventâ in Optato damnatione Cæciliani, sed retentione apud Brixiam temperantiùs ab Optato esse dictum asserunt Donatistæ. DXXXVII.

Interlocutio, debere Donatistas qui hoc Optatum temperantiùs posuisse dixerunt, evidentiùs approbare Cæcilianum ab Imperatore fuisse damnatum. DXXXVIII.

Prosecutio Donatistarum, quâ dicunt alium Casæ non fuisse donatum. DXXXIX.

Catholicorum ad ista responsio, quòd in actis Miltiadis Donatus Casensis evidenter expressus sit. DXL.

Ubi Petilianus Episcopus partis Donati impedimento raucedinis agere se non posse testatur. DXLI.

Ubi Catholici testantur, ideò se Petilianum excusationi subtrahere voluisse, quòd ei Donatus Casensis ex gestis evidenter ostensus est. DXLII.

Interlocutio, cùm septeni adstent, de unius defectu querelam esse posse. DXLIII.

Prosecutio Donatistarum, quâ principi Constantino libellum asserunt proprios dedisse majores, & eo principem motũ agendi eis dedisse licentiam, & ibi Felicis Aptugnitani Episcopi qui Cæciliani fuerat ordinator, causa narratur. DXLIV.

Interlocutio exigens ut quod competit Donatistis, documentorum prolatione monstretur. DXLV.

Libelli recitatio quem Constantino imperatori dederunt illo tempore Donatistæ. DXLVI.

Prosecutio Catholicorum, quâ asserunt pro se facere libellum quem recitaverunt Donatistæ. DXLVII.

Interlocutio Catholicorum dicta confirmans, & rescriptum Constantini præcipiens recitari. DXLVIII.

Ubi recitatur epistola Constantini ad Vicarium Verinum destinata, quâ libertatem agendi tribuit Donatistis. DXLIX.

Dl. Prosecutio Catholicorum quæ dicit pro se magis epistolam facere Constantini, quia non de Cæciliano aliquid judicatum est, sed furori suo ipsi permissi sunt.

Dli. Interlocutio Catholicorum dicta confirmans.

Dlii. Ubi Donatistæ petunt ut judex de permissâ sibi à Constantino arbitrii libertate pronuntiet.

Dliii. Interlocutio pronuntians quod petitum est, & adserens principem Honorium de absolutione Cæciliani hodie præcepisse disquiri.

Dliv. Prosecutio Donatistarum quâ interpretantur ideò non videri Cæcilianum fuisse purgatum, quia retractata causa Felicis ordinatoris ejusdem, Ingentius quidam ad comitatum præceptus est destinari, & nihil actum ab Ingentio reperitur quo Felix absolutus esse noscatur.

Dlv. Prosecutio Catholicorum quâ promittunt se Æliani Proconsulis recitatâ relatione monstrare, quid super Felicis absolutione fuerit actitatum.

Dlvi. Ubi Donatistæ contendunt Constantini potiùs litteras recitandas, quibus jussus est Ingentius ad palatium destinari.

Dlvii. Interlocutio quæ hoc potiùs præcipit recitari.

Dlviii. Ubi hæ ipsæ litteræ recitantur.

Dlix. Prosecutio Catholicorum, ubi dicunt relationem Æliani Proconsulis recitandam, quâ Felix ostenditur absolutus.

Dlx. Recitatio relationis ejusdem.

Dlxi. Interlocutio quæ deposcit, ut ad pleniorem fidem etiam gesta ipsa quibus Felix purgatus est, recitentur.

Dlxii. Ubi Donatistæ contendunt illud potiùs recitandum, si aut directus est, aut aliquid apud Imperatorem egit Ingentius.

Dlxiii. Prosecutio Catholicorum, acta potiùs recitari oportere, ut quemadmodùm Cæcilianum constitit absolutum, itâ & Felix purgatus fuisse monstretur.

Dlxiv. Interlocutio gesta præcipiens recitari.

Dlxv. Gestorum recitatio pro Felice qui Cæciliani fuerat ordinator.

Dlxvi. Interlocutio exigens ut quod partibus competit, intimetur.

Dlxvii. Prosecutio Donatistarum contra gesta pro Felice prolata.

Dlxviii. Interlocutio, gesta, quæ roboravit antiquitas, nonnisi aliorum prolatione gestorum posse rescindi.

Prosecutio Catholicorum, sufficere causæ quod ab ipsis est recitatum, & si Cæciliani purgationem Ingentii persona rescindit, Donatistas hoc potiùs debere monstrare. Dlxix.

Interlocutio quæ istud exigit recitari. Dlxx.

Donatistarum prosecutio quâ dicunt, præsentem Felicem debuisse purgari, & quâ requirunt, utrùm aliquid apud Imperatorem Ingentius pro Felice responderit. Dlxxi.

Prosecutio Catholicorum quâ dicunt, quoniam omnia per ordinem recitata sunt, debere cognitorem, summotis tergiversationibus, ferre sententiam. Dlxxii.

Interlocutio exigens ut contra gesta, quibus absolutus est Felix, aliquid recitetur. Dlxxiii.

Prosecutio Catholicorum, majoris esse innocentiæ documentum quòd absens purgatus est Felix. Dlxxiv.

Prosecutio Donatistarum, quâ omnes totius negotii recapitulantur articulis superiorum prosecutionum diversi tractati. Dlxxv.

Interlocutio absoluta & consumpta repeti non debere, quâ rursùs exigitur ut contra Felicis absolutionem aliquid recitetur. Dlxxvi.

Prosecutio Catholicorum postulans, ut quoniam discussis omnibus, superflua repetuntur, jam sententia proferatur. Dlxxvii.

Interlocutio contra Felicis absolutionem aliquid recitandum. Dlxxviii.

Prosecutio Donatistarum debere judicem de his quæ prolata sunt judicare. Dlxxix.

Prosecutio Catholicorum [quâ postulant] ut etiam cætera recitentur. Dlxxx.

Interlocutio, omnia debere recitari, ut de omnibus judicetur. Dlxxxi.

Prosecutio Donatistarum similis præcedenti. Dlxxxii.

Interlocutio similis præcedenti. Dlxxxiii

Prosecutio Donatistarum, pro arbitrio partis adversæ falsatum esse & destructum quidquid à suâ parte prolatum est. Dlxxxiv.

Interlocutio, si nihil superest quod legatur, debere partes exire, ut scribi possit plena sententia. Dlxxxv.

Interlocutio convocans partes ut sententia recitetur. Dlxxxvi.

Sententia recitata quæ totum complexa negotium, quid observari oporteat, pro Catholicâ unitate decernit. Dlxxxvii.

Expliciunt Capitula tertiæ Cognitionis.

INCIPIUNT

INCIPIUNT GESTA

ANNO 411

Primæ Cognitionis.

GESTA Collat. diei I.

1. POST *Consulatum Varanis V. C. Kal. Jun. Carthagine in Secretario*[1] *Thermarum Gargilianarum*[2], *præsentibus Sebastiano, Maximiano & Petro viris devotissimis Protectoribus domesticis, adstantibus Urso, Petronio & Liboso Ducenariis, Bonifacio & Evasio apparitoribus illustrium atque eminentium potestatum, Ialeto apparitore illustris comitivæ sedis*[3], *Exitioso adjutore corniculari, Possidio, Quodvultdeo & Colonico adjutoribus commentariorum Officii* D. N. V. C. *& spectabilis Proconsulis Navigio adjutore numerorum Officii* D. N. V. C. *& spectabilis Vicarii, Nampio scribâ Officii* V. C. *Legati almæ Carthaginis, Rufiniano scribâ* V.C. *curatoris celsæ Carthaginis, excipientibus etiam Hilaro & Prætextato exceptoribus* D.N.V.C. *& spectabilis Proconsulis, Fabio exceptore* D.N.V.C. *& spectabilis vicarii & Romulo exceptore* V. C. *Legati almæ Carthaginis, excipientibus quoque Januario & Vitale Notariis Ecclesiæ Catholicæ; Victore & Cresconio Notariis Ecclesiæ Donatistarum, Ursus Ducenarius illustrium atque eminentium potestatum, dixit:* DUDÙM vestra sublimitas[4] secundùm Imperiale præceptum & nos & cæteros qui tàm de sacratissimo comitatu quàm etiàm de Africanis officiis sublimitatis tuæ sunt actibus deputati, ad singulas provincias destinavit, & edicta etiam per universam Africam direxit, ut tàm Catholici quàm Donatistæ Episcopi intra quartum mensem collationi cuncti adesse deberent: quæ tempora hodiernâ die videntur impleri: & quia præsto sunt universi, de omnibus scilicèt provinciis Africanis, id est, de Provinciâ Proconsulari, de Provinciâ Byzacenâ[5], de Numidiâ, de Mauritaniis, Sitifensi & Cæsariensi, sed etiam & de Tripolitanâ Provinciâ, si præcipit nobilitas tua, adsint idem venerabiles viri, ut omnia suo ordine peragantur.

II. *Flavius Marcellinus V. C. Tribunus & Notarius dixit:* Adsint venerabiles viri quos præsentes esse suggeritis. *Et ingressis universis Episcopis partis Donati, ingressis etiam Aurelio, Alypio, Augustino, Vincentio, Fortunato, Fortunatiano & Possidio Episcopis Ecclesiæ Catholicæ, cum Novato, Florentio, Maurentio, Bonifacio, Prisco, Sereniano & Scyllacio Coëpiscopis suis, Deuterio, Leone, Asterio, & Restituto, æquè Episcopis & custodibus gestorum.*

III. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Optarem quidem tantæ hujus multitudinis sanctitatem quæ sub unius Christi Dei religione censetur, nullà à se dissensione sejungi: sed quia id quod dudùm error antiqui hostis immisit, Deum certum est velle nunc corrigi, ne diutiùs germana religio concertatione suâ spectaculum gentibus faciat, licèt supra meritum meum, hoc cognoscam esse judicium, ut inter eos videar judicare à quibus me potiùs decuerat judicari:

[1] IN SECRETARIO, id est, in auditorio, in prætorio ubi jus publicè dicebatur. Cyprianus Episcopus Carthaginensis productus est *Carthagine in Secretario* coràm Paterno Proconsule, ut legitur in ejus actis. Secretarium Prætorii legitur apud Augustinum l. 3. contra Cresc. c. 56. Et Secretarium Proconsulis apud Evodium Uzalensem l. 2. de miraculis S. Stephani c. 5. Locus autem ille erat situs in mediâ urbe Carthaginensi, ut docet August. in l. ad Donatistas scripto post collationem c. 25. fuisse spatiosum, lucidum & refrigerantem scribitur ibid. c. 35. BALUZIUS.

[2] THERMARUM GARGILIANARUM. Harum extat descriptio in l. 2. vet. Epigr. Pithœi. Ex prioribus verò & ultimis litteris Epigrammatis in quo Thermæ illæ describuntur, rectè collegit Sirmondus eas à Thrasamundo Vandalorum Rege fuisse renovatas. IDEM.

[3] SEDIS, Proconsularis.

[4] VESTRA SUBLIMITAS. Marcellinum Tribunum alloquitur.

[5] BYZACENA. In veteri exemplari legitur *Byzc.* Undè Massonus & Pithœus fecerunt *Burcensi*, sed perperàm: legendum *Byzacenâ*, ut à Baluzio animadversum est.

GESTA Collat. diei I.

tamen, quia certum est, hanc causam spectante Deo & Angelis testibus agitandam, quæ sub fidei cælestis examine vel probata præmium afferat, vel læsa judicium, ut tandem præsentium disceptationibus Episcoporum manifestiùs veritas elucescat, Imperialis primitùs sanctio recitetur, ut in quem modum atque formam sit suscipienda cognitio, ab omnibus possit adverti, licèt eam cunctis innotuisse sat clarum sit. *Martialis Exceptor recitavit.*

IV. Imperatores Cæsares Flavius Honorius & Theodosius pii, felices, victores, ac triumphatores semper Augusti, Flavio Marcellino suo salutem. Inter imperii nostri maximas curas, Catholicæ legis reverentia, aut prima semper, aut sola est: neque enim aliud aut belli laboribus agimus, aut pacis consiliis ordinamus, nisi ut verum Dei cultum orbis nostri plebs devota custodiat, ut etiam Donatistas vel terrore vel monitu olim implere convenerat, qui Africam, hoc est, regni nostri maximam partem, & secularibus officiis fideliter servientem, vano errore & dissensione superfluâ decolorant. Nos tamen eadem frequentiùs non piget replicare, quæ omnium retrò Principum devota in Deum definivit auctoritas, ne temporibus nostris si quid fortè in injuriam legis Catholicæ fuerit generatum, justo judicio hoc nobis possit imputare posteritas. Nec sanè latet conscientiam nostram sermo cælestis oraculi, quem errori suo posse proficere sæva Donatistarum interpretatio profitetur; qui quamvis depravatos animos ad correctionem mitiùs invitaret, aboleri eum tamen etiam antè jussimus, ne qua superstitionibus præstaretur occasio. Nunc quoque excludendam subreptionem simili auctoritate censemus, illúdque meritò profitemur, libenter nos ea quæ statuta fuerant submovere, ne in divinum cultum nobis se quisquam auctoribus æstimet posse peccare. Et quamvis una sit omnium & manifesta sententia Catholicæ legis plenam veritatem recto hominum cultu & cælesti sententiâ comprobatam, studio pacis & gratiæ, venerabilium virorum episcoporum legationem libenter admisimus; quæ congregari Donatistas Episcopos ad cœtum celeberrimæ desiderat civitatis, ut electis etiam sacerdotibus quos pars utraque delegerit, habitis disputationibus superstitionem ratio manifesta confutet. Quam rem intra quatuor menses præcipimus explicari, ut conversos animos populorum etiam nostra clementia, sicut desiderat, celeriùs possit cognoscere. Quòd si intra præstitutum tempus studiosè Donatistarum Episcopi declinaverint convenire trini edicti vocatione contumacium tempora concludantur: quibus emensis atque transactis, si provocati adesse contempserint, cedat cum Ecclesiis populus qui doctores suos silentio cognoverit superatos, & victum se aliquando gratuletur, sciátque si non præceptis nostris, vel Catholicæ legis veris imperiis serviendum. Cui quidem disputationi principe loco te judicem volumus residere (quicquid etiam antè in mandatis acceperis, plenissimè meministi) omnémque vel in congregandis episcopis, vel evocandis, si adesse contempserint, curam te volumus sustinere, ut & ea quæ antè mandata sunt & quæ nunc statuta cognoscis, probata possis implere solertia; id ante omnia servaturus, ut ea quæ circa Catholicam legem vel olim ordinavit antiquitas, vel parentum nostrorum auctoritas religiosa constituit, vel nostra serenitas roboravit, novellâ subreptione * submotâ integra & inviolata custodias *. Ut sanè adminicula competentia actibus tuis deesse non possint, viros spectabiles Proconsulem atque Vicarium serenitas nostra commonuit, ut si propriarum dignitatum statum cupiunt retinere, si apparitionem suam extrema declinare supplicia, tàm ex propriis officiis, quàm ex omnium judicum apparitione, abundè necessarios faciant deputari. Erit jam sollicitudinis tuæ, si quid ullâ cognoveris arte differri, missis relationibus indicare, ut negligentes puniat digna correctio. Omnia sanè quæ vel in unum Episcopis congregatis disputatio completa firmaverit, vel desistentibus, fortè statuerit circa contumaces lata sententia, te referre conveniet, ut quid ad confirmandam Catholicam fidem præceptio nostra profecerit, celeriùs possimus agnoscere. *Et divinâ manu.* Vale Marcelline charissime nobis. Data pridie Idus Octobris Ravennæ Varane V. C. Consule *.

Aug. Brevic. Collat. diei I. c. 1.

* In cod. Theod. superstitione.

* In cod. Theod. custodiri præcipimus.

* Consulatus ex cod. Theod. adjectus.

V. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Recitata venerabilis lex gestis præsentibus inseratur, cujus definitio evidenter apparuit, undè nunc edictorum meorum per ordinem forma

Aug. Brevic. Collat. I. diei c. 2.

GESTA Collat. diei I.

recitetur.

Martialis Exceptor recitavit. Quid clementissimus Princeps Dominus noster Honorius pro Catholicæ fidei confirmatione decreverit, antelatorum apicum tenore monstratur: legationem siquidem venerabilium Episcoporum libenter accipiens Africam suo devotam semper imperio vario religionum genere diutiùs inquietari decolorarique non passus est: studio namque pacis & fidei tantorum dissidia populorum ex antiquâ persuasione venientia veritatis voluit manifestatione sedari, ut quos sedare principalibus à se sanctionibus prorogatis ac trahi ad unam fidei sententiam non posse pervidit, habitâ utrarumque partium disceptatione revocaret. Cunctos etenim tàm Catholicæ quàm Donatianæ partis Episcopos in unum voluit congregari, ut lectis ab utrâque parte peritioribus viris, certæ fidei veritate discussâ, superstitionem ratio manifesta convincat: quatenùs quicquid illud est quod pro suis partibus æstimat unusquisque posse competere, proferatur in medium, & sic germanæ, vel serò, fidei lux clarescat. Consona siquidem utriusque partis petitio ad hanc principem sententiam provocavit. Nam sicut à Catholicis nuper collatio postulata est; sic ante brevissimum tempus Donatistarum Episcopos in judicio illustrium potestatum collationem postulasse non dubium est. Et quoniam libenter assensum tribuit clementia principalis, & Concilium fieri intra Africam universale decrevit utriusque partis * juxtà poscentibus, huic me disputationi principe loco judicem voluit residere. Undè cunctos per Africam tàm Catholicæ quàm Donatianæ partis Episcopos hujus edicti tenore commoneo, ut intra tempus lege præscriptum, id est intra quatuor menses, qui dies intra diem Kalendarum Juniarum sine dubio concludetur, ad civitatem splendidam Carthagniensem Concilii faciendi gratiâ convenire non differant, ne eam partem de merito propriæ fidei appareat judicasse*, quàm defuisse constiterit. Universos etiam cunctarum Provinciarum curatores, magistratus & ordinis viros, necnon & actores, procuratores, vel seniores singulorum locorum, pari admonitione convenio, sub propriæ existimationis dignitatis reatu salutisque periculo, quatenùs in civitatibus locisque in quibus consistunt utriusque partis Episcopos convenire, vel sub gestorum confectione, vel sub cujuslibet scripturæ documento exstante, festinent: ita ut si ipso in tempore in civitatibus non potuerint inveniri, per rura etiam perquisitis tàm Imperialis præcepti forma, quàm tenor hujus innotescat edicti, quatenùs intra hos quatuor menses ordinum relatione cognoscam, singularum partium voluntatem. Illud etiam scire Donatianæ partis Episcopos volo, si quis eorum affuturum se esse responderit, Ecclesiam sibi primitùs cum omni jure suo quæ fortè à Catholicis juxtà præceptum imperiale retinetur, sine aliquâ dilatione per viros ordinis mox tradendam [c]. Si verò omnes vel singuli in locis suis positi se adfuturos esse responderint, & Ecclesias & ea loca quæ eorum fuisse vel eos tenuisse constiterit, per supradictorum ordinum instantiam eorum juri dominióque reddenda, ut reformato iisdem primitùs statu, disputationis inchoëtur initium. Et quoniam tanti mihi negotii summam committere voluit Augustissimus Princeps, illud me quoque fateor libenter accipere, ut si de meâ personâ aliquid cunctationis affertur, alium mecum judicem quem ipsi delegerint Donatianæ partis & fidei, vel superioris vel similis dignitatis residere non abnuam. Sive autem cum alio sive solus in hoc negotio judicaturus interero, nihil aliud me, nisi quod allegationes partium examinatæ potuerint demonstrare & quod veri invenerit fides, per admirabile mysterium Trinitatis, per Incarnationis dominicæ Sacramentum, & per salutem supramemoratorum Principum judicaturum me esse promitto. Nec illam sanè partem potui reticere, quatenùs noverint sive pro Donatistis, sive pro Catholicis fuerit lata sententia, in nullo se Donatistarum Episcopos aliquam molestiam

* *Addendum videtur* Episcopis.

* *f.* dubitasse.

* [c] Ecclesiam sibi primitùs, &c. Id concessum Donatistis à Marcellino sine jussu Imperatoris scribit August. in Brev. Coll. diei I. c. 2. *In eo edicto Basilicas sine jussione Imperatoris reddidit Donatistis qui se pollicerentur esse venturos, ut eo modo eos ad conferendum etiam beneficiis invitaret.* Testimonio Aug. astipulatur etiam ipse Marcellinus in edicto dato adversùs Donatistas post collationem. *Ecclesias quas eis humanitate meâ absque imperiali præcepto usque ad diem sententiæ constat indultas, Catholicis tradere sine ullâ dilatione festinent.* Baluzius.

GESTA Collat. diei I. esse passuros, sed liberos, & ab omni injuriæ genere alienos ad propria redituros: quod me & per tremendum judicii diem, & per Sacramenta superiùs memorata, ita facturum esse polliceor. Omnes autem qui ad singulas provincias fuerant destinati, noverint in nullo se quemquam deinceps Donatistarum aliquatenùs convenire debere: vel aliquam iisdem superioris executionis molestiam generare, ni malunt pro contemptu recentioris præcepti subjacere vindictæ. Erit autem omnibus Donatianæ partis hominibus, de eorum qui missi sunt concussionibus & deprædationibus, si quas fortè admissas esse noverunt, liberum conqueri, ut in eos probatâ criminum qualitate, ultio digna procedat. *Et aliâ manu.* Proponatur.

VI. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Lectum edictum gestis præsentibus adhærebit, quo constat me evidentiùs obtulisse, ut si placeret electus à vestrâ parte mecum alius cognitor resideret: qui si præsto est, introïre dignetur.

VII. *Petilianus Episcopus dixit.* Non decet nos cognitorem eligere alterum, qui non petivimus primum. *Et aliâ manu.* Recognovi.

VIII. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Evidentissimè præceptionis augustæ tenore declaratum est collationem non cognitorem fuisse postulatum, & arbitrio suo meæ mediocritatis judicium delegisse: cui necesse est me omnibus modis inservire, cùm & sanctitatem vestram ideò convenisse manifestum sit, ut satisfieret imperialibus constitutis.

IX. *Petilianus Episcopus dixit.* Salvis omnibus quæ competunt nobis, & de personâ & in causâ, proponant ii qui ista elicere meruerunt. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Salvis atque incolumibus universis quæ legibus deferuntur, edictorum per ordinem, sicut & priùs statui formæ recitentur.

X. *Martialis exceptor recitavit.* Magnitudo hujusce negotii, quod de veritatis ac religionis agnitione suscipitur, etiamsi parum momenti sui libraretur examine, convenerat tamen ipsâ disceptantium gravitate atque auctoritate pensari. Nulli enim habetur ambiguum, quanti sit ponderis causa, quæ inter Episcoporum est discutienda personas. Sed cùm mihi cognitionem disceptationis hujusce crediderit augusta dignatio, eisque judicem dederit, quibus inferiorem me esse, pro tanti nominis veneratione cognosco, fidei sollicitudinis meæ hac consideratione prospexi, ut de meo vellem judicio judicari. Hujus igitur auctoritate propositi omnes utriusque partis Episcopos censui commonendos, ut antè cognoscant, non ampliùs quàm septenos ambarum Episcopos partium mutuæ inter se disceptationis habituros esse colloquium, quos in officium disputandi suarum partium subrogarit electio: siquidem certum deligi ex partibus numerum præceperit imperialis auctoritas. Aderunt alii quoque septeni, delecti judicio suæ cujusque partis Episcopi: qui servatâ primitùs per omne colloquium moderatione silentii, ad hoc se tantùm intelligant interesse, ut si qui ex disputantibus utrinque septenis conferre consilium cum suorum quoquevoluerit, cum eodem illic secedat in partem, atque ibi communicatâ patienter ratione tractandi, proprium revertatur ad locum, fidem servaturus officii, ut alter, cui id necesse est, tacendo audienda commendet; alter cui id munus est, loquendo suscepta confirmet. Erit autem collationi aptissimus locus Thermarum Gargilianarum, in quem die Kalendarum Juniarum eosdem Episcopos solos qui designati sunt oporteat convenire. Ex quo illud profectò perspicuum est, eò nullum penitùs populi fieri debere conventum, quò nec ipsos universos confluere sinatur Episcopos. Nam cùm patientia disputandi quæ soli amica silentio est, omnem catervatim agminis strepitum perhorrescat, nihil interest, utrùm eam congestio populorum, an Episcoporum turba præpediat. Igitur Episcopi memorati soli in prædictum locum tempúsque conveniant: ita tamen ut reliqui omnes utriusque partis Episcopi ante diem qui prædestinatus examini est, ratum se habituros quicquid à septenis utrique Coëpiscopis suis fuerit actitatum, epistolis ad meam dicationem currentibus utrinque designent. Quibus epistolis tamen etiam testimonium omnes apud me propriæ subscriptionis adjungant. Æquissimum namque est, ut eorum universa collatio rata futura promittatur ab omnibus, qui eliguntur ab omnibus. Nullus ergò vel laïcus, vel Episcopus ultra numerum præstitutum in illum tranquillissimum

liſſimum *Concilii locum contra prohibitum moliatur accedere, quin potiùs etiam plebes ſuas pia quietis ac modeſtiæ commonitione conveniant, hoc per Eccleſias proprias antè tractantes, quatenùs à die diſputationis ac loco omnis ſe multitudo contineat, ut religioſo patientiæ magiſterio delinitum Chriſtianæ paci populum pareat. Non ſolùm enim Epiſcopi, verùm etiam rationabilis in hanc ſententiam populus conſentit, diſputantibus ſupradictis: & ubi major occupatio mentium defixa conſiſtit, de veritate quærentibus, nihil turbidum, nihil tumultuoſum, nihil denique intempeſtivum debere prorsùs obſtrepere. Nam ut quod omnium ſaluti proficiat, fiat poſteà publicum, debet diſcutientibus veritatem præſtare antè ſecretum: à me verò ita per omnia promulganda ſententia eſt, ut in publicam dimiſſa notitiam toto ſplendidæ Carthaginis populo judice ponderetur. Ita quippe oculis non ſolùm urbis hujuſce, verùm etiam univerſæ Provinciæ totus emenſæ diſputationis ordo pandetur, ut tam proſecutiones diſputantium Epiſcoporum quàm proſecutionum mearum ſeries ſubſecuta, digeſtis in publico voluminibus explicetur. Hæc enim in judice ſecuritas fidei eſt, ut de ſe non timeat judicari. Ut igitur in eliciendæ veritatis examen non inſerpat aliquatenùs calumnioſa ſuſpicio, lucémque perſpicuam quam mentibus publicis probationum evidentium fides abſoluta purgabit, nullis penitùs nebulis cauſatio cujuſlibet partis obducat; id etiam contra ſuſpicionum fucos & commenta fallendi neceſſariò proviſum. Noverint omnes non ſolùm oportere, verùm etiam expedire ſervari, ſcilicet ut interfatibus meis me primitùs per omnia ſubſcribente, etiam omnes diſputantes Epiſcopi ſuis in ſchedâ proſecutionibus univerſi abſque ullâ prorsùs excuſatione ſubſcribant. Exigit enim meritum fidei, ut adversùs eum qui aſſertionibus ſuis perfidum fortè ſubducere tentarit aſſenſum & inficiari quæ dixerit, etiam teſtimonii ſui conſiſtat auctoritas; ubi ſoli proficit victoria veritati. Ii autem qui excipiendi funguntur officio præter eos qui dicationi meæ de publicis præſtolantur officiis, etiam quaterni de ſingulis partibus Eccleſiaſtici alternis debebunt adſtare notarii: quorum fides nequâ vacillet ambage, quaterni Epiſcopi partium ſingularum delecti ſuorum judicio præponantur, ut eoſdem exceptores ac Notarios pervigili ac ſollicitâ obſervatione cuſtodiant, quatenùs cum eiſdem exceptoribus ac Notariis egreſſi per vices, ſubindè faciant perſpicuâ digeri deſcriptione quæ dicta ſunt, ut nihilominùs adhuc Epiſcopis ſupradictis in diſceptatione verſantibus, tranſeat in apices evidentes profligatæ pars aliqua quæſtionis, ut confeſtìm ea cum à ſeptenis Epiſcopis ſubnexâ ſubſcriptione, celerem expectationi publicæ tribuant notionem. Poſt primum autem collationis diem, deſcriptioni ſubſcriptioníque geſtorum, locum dici ſubſequentis efficiet procraſtinata cognitio, ita ut ſi quid fortè præcedenti collationi ſuperent, in diem tertium recurrat examen. Omne igitur ſpatium conferendi viciſſim dici unius intercapedo diſtinguet, quo poſſint in medio geſta ſubindè ſubſcribenda deſcribi, memoratorum præſtolante cuſtodiâ, qui hoc fine ſuum metiantur officium, non ut aliquid dicant, ſed ut dicta cuſtodiant. Donec autem emenſo exitu quæſtionum, omnes expedita veritas enodet ambages, ſchedas ſubindè ſcriptas pariter atque ſubſcriptas, tam mei ſigilli quàm illorum octo cuſtodum ſignabit impreſſio. Maximianiſtis etiam edicti hujus innoteſcet auctoritas, quia ſibi ab illo Concilio intelligant temperandum, quod inter Catholicos Donatiſtáſque diſtingui * omnem dijudicaríque conflictum clementium principum præceptio religioſa conſtituit, nec eis opitulari aliquatenùs poſſe, quòd ſibi Donatiſtarum nomine blandiuntur, cùm à Donatiſtis dicantur eſſe damnati. Si quis ex iſtis quæ adversùs omnes multifariæ ſuſpicionis inſidias proviſa ſollicitè, conſtituta fideliter, ordinata diligenter, tenor hujus propoſitionis amplectitur, [modo] quolibet obſervare noluerit, non ſolùm quid de cauſâ ſuâ ſentiat confitetur, verùm etiam quid moliatur oſtendit. Sufficit interìm cognitori talis prærogativa juſtitiæ hujus commonitionis circa univerſos Epiſcopos feciſſe populum ſibi plebis Carthaginenſis teſtem, quem mox eſt habiturus judicem. Supereſt ut ante Concilii diem univerſum hujuſce ordinationis tenorem, utriuſque partis Epiſcopi amputatâ penitùs morâ miſſis ad dicationem meam litteris ſuis impleturos ſe eſſe promittant; hoc præcipuè maturato, ut eædem quibus ad omnia hujuſce edicti ſe conſenſiſſe profitebuntur epiſtolæ, pri-

GESTA Collat. diei I.

* ſ. diſtingui, ut tertia cognit. c. 149.

Dddd d

matium tantummodò Episcoporum subscriptione signentur. Sufficit enim illis epistolis universalem (ut ita dixerim) subscriptionem Episcoporum omnium cohærere, quibus totum disputationis ordinem conferentium septenorum, ratum se habituros esse promiserint.

XI. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Hoc quoque edictum suscipiet corpus actorum. Ne quid autem fidei plenorum videatur deesse gestorum, universa quæ à partibus medio tempore vel scripta sunt, vel intimata judiciis percurrat officium.

XII. *Petilianus Episcopus dixit.* Egisti partes tuas vir nobilis, ut & partibus te justum futurum esse promiseris, & auribus publicis popularem. Sed quia hæc omnia ante causam sunt, non de causâ, id primum tuam petimus potestatem, ut is qui me acciri edictis, qui me de meis sedibus evocari, qui me laborem itineris pati inquietavit, petita ut voluit proponat, cur meam desideravit adesse præsentiam, ut noverim utrùm vel quid debeam respondere. *Et alia manu.* Petilianus Episcopus recognovi.

XIII. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Hæc suo loco & ordine rectius peragentur. Interim quod statui percurrat officium.

XIV. *Romulus exceptor recitavit.* Exemplum notariæ Donatistarum. Post Consulatum Varanis viri clarissimi octavo Kalendas Junias Flavio Marcellino viro clarissimo & spectabili Tribuno & Notario, Januarius, Primianus & cæteri sinceræ christianitatis Episcopi & catholicæ veritatis. Notum facimus sinceritati tuæ, nos edicto tuo conventos, ex diversis partibus Africæ convolantes, ingressos fuisse Carthaginem XV. die Kal. Jun. cujus nostri adventûs & omnes quos Carthago continet testes sunt, & tua sinceritas non ignorat. Tanta enim vis jurisjurandi tui edicto tuo expressa est, ut exceptis his quos adversæ valetudines corporum in sedibus retinent, aut ægritudo in viâ comprehendit, nec gravissimos senes annositas, nec prolixi itineris labor potuerit prohibere. Quod cùm solum edictum ante causam sufficeret, alterum quoque dignatus es edere, in quo cùm multa nos moveant, tùm præcipuè magnam sollicitudinem facit, quia nos ipsos edicto tuo epistolis nostris adstipulari oportere censuisti, cùm hoc nec mos publicus habeat, nec judicum consuetudo. Quâ de re sinceritatem tuam plurimùm exhortamur, ut prioris edicti fide servatâ, cunctos nos ad te venire præcipias, ut quamprimùm de numero nostro constet, quos adversarii paucos esse sæpe mentiti sunt, ut ritè omnibus ordinatis quæ nostris partibus competunt, disceptatio subsequatur; ne aut edicta se tuæ sinceritatis impugnent, aut nobis quicquam præjudicet, ut cùm omnes venire præceperis, paucos nunc adesse velle videaris. Hoc enim decet & expedit ut cunctis præsentibus commune negotium pauci loquantur. Hujus Notariæ parem apud nos retinuimus. *Et aliâ manu.* Januarianus Episcopus subscripsi. *Et alia manu.* Primianus Episcopus subscripsi.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Alterius quoque partis recitetur epistola. XV.

Romulus exceptor recitavit. Honorabili ac dilectissimo filio viro clarissimo & spectabili Tribuno & Notario Marcellino, Aurelius, Sylvanus, & universi Episcopi Catholici. Edicto spectabilitatis tuæ, quo nostræ collationis tranquillitati quietique servandæ, & veritati manifestandæ muniendæque consultum est, in omnibus nos consentire, sicut admonere dignatus es, per has litteras intimamus: hoc est, de loco & tempore ipsius collationis, & de numero eorum quos præsentes esse oportebit. Consentimus etiam, ut ii quibus conferendi delegamus officium, subscribant prosecutionibus suis. Inque illo scripto quo eis hoc munus imponimus, ratúmque nos habituros quod egerint, pollicemur, subscriptiones omnium nostrûm non solùm habeas factas, verùm etiam cùm fiunt ipse perspicias: admonituri quoque Domino adjuvante, populum Christianum, ut à collationis loco, quietis & tranquillitatis gratiâ, suum abstineat omninò conventum, & ea quæ aguntur non cùm aguntur audire festinet, sed conscripta ut cognoscat expectet, sicut ea te prolaturum omnibus promisisti. Illo etiam, veritate consisti, nos vinculo conditionis obstringimus, ut si nobis ii cum quibus agimus, demonstrare potuerint, cùm secundùm Dei promissa populi Christiani usquequaq; crescendo jam magnam partem orbis implerent, & in cætera dilatarentur implendam, subitò Ecclesiam Christi nescio quorum quos isti accusant peccatorum perisse contagio, & in solâ remansisse parte Donati: si hoc XVI.

Extat apud August. in lib. de gestis cum Emerito.

ut dictum est demonstrare potuerint nullos apud eos honores episcopalis muneris requiremus, sed eorum sequemur pro solâ æternâ salute consilium quibus tanti gratiam beneficii pro cognitâ veritate debebimus. Si autem nos potiùs valuerimus ostendere Ecclesiam Christi omnium non solùm Africanarum, verùm etiam transmarinarum Provinciarum multarúmque gentium spatia feracissimâ populorum copiâ jam tenentem, & sicut scriptum est, toto mundo fructificantem atque crescentem, nullorum hominum sibi commixtorum peccatis perire potuisse, si denique ipsorum quos tunc accusare voluerunt potiùs quàm convincere valuerunt, quæstionem demonstraverimus esse finitam, quamvis non in eis Ecclesiæ causa consistat, & Cæcilianum innocentem, illos autem violentos & calumniosos esse judicatos ab eo imperatore ad cujus examen criminationes suas ultrò accusando miserunt, postremò si quicquid de peccatis quorumlibet hominum dixerint, vel humanis documentis, vel divinis probaverimus aut eorum innocentiam falsis criminationibus adpetitam, aut Christi Ecclesiam, cujus communioni cohæremus, nullis eorum delictis esse destructam, sic ejus nobiscum teneant unitatem, ut non solùm viam salutis inveniant, sed nec honorem Episcopatûs amittant. Neque enim in eis divinæ sacramenta veritatis, sed commenta humani detestamur erroris: quibus sublatis fraternum pectus amplectimur Christianâ nobis charitate conjunctum, quod nunc dolemus dissensione diabolicâ separatum. Poterit quippe unusquisque nostrûm honoris sibi soc o copulato, vicissim sedere eminentiùs, sicut peregrino Episcopo juxta considente collegâ. Hoc cùm alternis basilicis utrinque conceditur, uterque ab alterutro honore mutuo prævenitur; quia ubi præceptio charitatis dilataverit corda, possessio pacis non fit angusta; ut uno eorum defuncto, deinceps jam singulis singuli pristino more succedant. Nec novum aliquid fiet: nam hoc ab ipsius separationis exordio, in eis qui damnato nefariæ discissionis errore unitatis dulcedinem vel serò sapuerunt, Catholica dilectio custodivit. Aut si fortè Christiani populi singulis delectantur Episcopis, & duorum consortium inusitatâ rerum facie tolerare non possunt, utrique de medio secedamus, & Ecclesiis singulis damnatâ schismatis causâ in unitate pacificâ constitutis, ab his qui singuli in Ecclesiis singulis invenientur, unitate factâ, per loca necessaria singuli constituantur Episcopi. Quid enim dubitemus redemptori nostro sacrificium istius humilitatis offerre? An verò ille de cælis in membra humana descendit, ut membra ejus essemus, & nos, ne ipsa ejus membra crudeli divisione lanientur, de cathedris descendere formidamus? Propter nos nihil sufficientiùs, quàm Christiani fideles & obedientes simus: hoc ergò semper simus. Episcopi autem propter Christianos populos ordinamur; quod ergò Christianis populis ad Christianam pacem prodest, hoc de nostro Episcopatu faciamus. Si servi utiles sumus, cur Domini æternis lucris pro nostris temporalibus sublimitatibus invidemus? Episcopalis dignitas fructuosior nobis erit, si gregem Christi magis deposita collegerit, quàm retenta disperserit. Nam quâ fronte in futuro seculo promissum à Christo sperabimus honorem, si Christianam in hoc sæculo noster honor impedit unitatem? Hæc propterea præstantiæ tuæ scribenda curavimus, & ut per te innotescant omnibus postulamus; ut in adjutorio Domini Dei nostri, quo admonente ista promittimus, & quo adjuvante nos implere posse confidimus, etiam ante collationem, si fieri potest, corda hominum vel infirma vel dura pia charitas, aut sanet, aut edomet: ac sic jam pacificis mentibus non resistamus manifestissimæ veritati, & disputationem nostram vel præcedamus concordiâ, vel sequamur. Neque enim desperare debemus, si recolunt beatos esse pacificos, quoniam ipsi filii Dei vocabuntur, multò digniùs & faciliùs eos velle ut pars Donati universo orbi Christiano reconcilietur, quàm universus orbis Christianus à parte Donati rebaptizetur: cùm præsertim de Maximiani sacrilego & damnato schismate venientes, quos etiam terrenarum potestatum jussionibus insectando emendare curarunt, tantâ diligentiâ * quæsierint, ut nec baptismum ab eis datum rescindere auderent, & quosdam eorum damnatos sine ullâ honoris eorum diminutione susciperent, quosdam verò in illius discissionis societate impollutos fuisse censerent: quorum inter se concordiæ non invidemus; sed

Vide Aug. in Brevic. Collat. diei 1. c. 5. in lib. de gest. cum Emerito & in serm. ante Collat.

GESTA Collat. diei 1.

* al. dilectione.

GESTA Collat. diei I. eos certè oportet advertere, quàm piè tanto studio ramum à se fractum radix Catholica inquirit, si ramus ipse similiter parvum fragmen incisum sic colligere laboravit. *Et aliâ manu.* Optamus te fili in Domino benè valere. Aurelius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Carthaginensis, huic epistolæ subscripsi. *Item aliâ manu.* Silvanus senex Ecclesiæ Summensis subscripsi. *Item recitavit.*

XVII. Marcellinus vir clarissimus & spectabilis Tribunus & Notarius. Quoniam justitiâ dictante vel fide semel me spopondisse commemini, quidquid cum utriusque partis Episcopis gessero in publicam transmissurum me esse notitiam, causa mihi repetendorum nascitur edictorum. Nam cùm superioris forma programmatis ea digesta contineat, quibus ordinata cognitio inoffensum sequatur tramitem judicandi; necessarium esse censueram, quid super eodem pars utraque sentiret, edicto ab universis Episcopis flagitare: qui dicationi meæ partim per notoriam, partim per epistolam rescribentes, quid super conditionibus nuper propositis sentiant intimarunt. Cujus vel epistolæ, vel notariæ quemadmodùm se forma contineat, offerendum publicis obtutibus judicavi, ut quid vel præcedentis edicti textus exegerit, vel singularum partium responsione relatum sit, ubi totius populi consideravit agnitio, qualiter se habeat examinantis intentio perspicuè possit advertere. *Quo indito, idem recitavit.*

XVIII. Honorabili ac dilectissimo filio viro clarissimo & spectabili Tribuno & Notario Marcellino, Aurelius, Silvanus & universi Episcopi Catholici. Multùm nos sollicitos reddidit notoria vel litteræ fratrum nostrorum, quos cupimus ad Catholicam pacem à perniciosâ dissensione converti; quod edicto nobilitatis tuæ, quo ipsius disputationis nostræ tranquillitati quietíque providisti, consentire noluerunt: ne fortè etiam si non omnes, aliqui tamen eorum per multitudinis tumultum seu strepitum, collationem, quæ pacifica & pacata esse debet, impediant. Atque utinam ipsos non pertentet ista cogitatio, & nos potiùs fallat ista suspicio: & ideò si velint omnes esse præsentes, ut cùm eis visum fuerit, congregatis illuc etiam nobis, simul indè egrediamur concordes atque pacati, & schismaticâ divisione correctâ, fraterno unitatis Christi vinculo obstricti, mirantibus & gaudentibus omnibus bonis, dolente autem solo diabolo & similibus ejus, pariter in Ecclesiam ad gratiarum actionem laudésque Deo reddendas ardentissimâ & lucidissimâ charitate pergamus. Quid enim magnum est si oculus pacatus attendat, & cogitatio Christiana non deserat considerare & videre, remotis humanis criminationibus seu veris seu falsis, in eis litteris Ecclesiam esse quærendam ubi Christus redemptor ejus innotuit? Nam sicut non audimus contra Christum eos qui dicunt corpus ejus de sepulchro furatum à discipulis, sic non debemus audire contra ejus Ecclesiam, eos qui dicunt, non eam esse nisi in solis Afris & Afrorum paucissimis sociis. Apostolus quippè dicit, *quoniam veraces Christiani membra sunt Christi.* Sicut ergò non credimus furto cujusquam periisse carnem Christi mortuam de sepulchro, sic credere non debemus peccato cujusquam viva ejus membra periisse de mundo. Non est itaque difficile, quoniam caput est Christus, & corpus Ecclesia, simul in Evangelio commendatum videre, & caput contra calumnias Judæorum, & corpus contra criminationes hæreticorum. Nam quod legitur, *Oportebat Christum pati & resurgere à mortuis tertio die*, contra eos est qui dicunt mortuum de sepulchro esse sublatum; quod autem sequitur, *& prædicari in nomine ejus pœnitentiam & remissionem peccatorum per omnes gentes incipientibus ab Jerusalem*, contra eos est qui dicunt non esse Ecclesiam in orbe terrarum: ut uno brevi capitulo paucisque verbis, & inimicus capitis, & inimicus corporis repellatur, &, si fideliter attenderit, corrigatur. Nam tenere istas inimicitias fratres nostros tantò magis dolemus, quantò magis eos constat easdem scripturas nobiscum tenere, quibus hæc apertissima testimonia continentur. Judæi quippe qui negant resurrexisse Christum, saltem non accipiunt Evangelium: isti autem fratres nostri, utriusque testamenti auctoritate devincti sunt: & tamen criminari nos volunt de Evangelio tradito, & nolunt ei credere recitato. Sed nunc fortassè hujus collationis curâ susceptâ diligentiùs perscrutati sunt scripturas sanctas, & quia in eis innumerabilia testimonia repererunt, quibus promissa est Ecclesia futura in omnibus gentibus & toto orbe terrarum, sicut eam

Luc. 24. 46.

Ibid. 47.

reddi

reddi & præsentari cœpisse in Evangelio & epistolis Apostolicis & in actibus Apostolorum videmus, ubi & ipsa loca, & civitates, & provinciæ leguntur per quas crevit, incipiens ab Jerusalem, ut indè se etiam in Africam non migrando, sed crescendo diffunderet. Non autem invenerunt aliquod testimonium divinorum eloquiorum, ubi dictum est eam perituram de cæteris partibus mundi, & in solâ Africâ [in] Donati partem ausuram: & viderunt quàm sit absurdum, pro illâ quæ fuerat peritura, tot testimonia divina recitari: pro eâ verò quæ, sicut putant, fuerat Domino placitura, nullum ejus testimonium reperiri. Hæc fortè cogitantes, ad finiendas vanas & perniciosas & saluti æternæ contrarias inimicitias, ad locum collationis nostræ omnes convenire voluerunt, non ut tumultus novus oriatur, sed ut vetus discordia finiatur. Nam & illud quo in nos solent graviter irritari, quòd reges terræ, quos tanto antè prædictum est Christo Domino servituros, leges contra hæreticos & schismaticos pro Catholicâ pace constituunt, credimus quòd aliquandò cogitaverint, non esse culpandum, quia & antiqui reges non solùm gentis Hebraïcæ, sed etiam alienigenæ, ne quisquam contra Deum Israël, hoc est, verum Deum non tantùm faceret, sed vel diceret aliquid, omnes regni sui populos præceptis minacissimis terruerunt, & majores istorum ipsam Cæciliani causam, undè nata est ista dissensio, ad Constantinum Imperatorem per Anulinum Proconsulem accusando miserunt: quod utique non ob aliud videntur fecisse, nisi ut Imperator Constantinus contra eos qui superati essent, eis qui superassent aliquid regali auctoritate decerneret, totamque ipsam causam potuerunt & fortè fecerunt ipsius collationis necessitate, archivis publicis perscrutatis invenire olim esse finitam, post Ecclesiastica judicia, quibus absolutus est Cæcilianus, illo etiam Imperatore judicante, ad cujus examen rem totam & primò miserunt & posteà perduxerunt. Ibi potuerunt etiam causam Felicis Aptungensis ordinatoris Cæciliani, quem malorum omnium fontem in concilio suo dixerant, cognoscente Æliano Proconsule ex præcepto ejusdem Imperatoris invenire purgatam. Quamquàm & hoc si attenderunt, &, quod facile fuerat, adverterunt, in scripturis sanctis Ecclesiam Christi permixtis zizaniis & paleâ & piscibus malis futuram esse promissam usque ad tempus messis, ventilationis, & litoris, utique cogitare potuerunt, etiamsi malam causam Cæcilianus & Coëpiscopi ejus habuissent, nihil eos præjudicare potuisse orbi Christiano quem Deus paucis credentibus tantò antè promisit, & nunc multis videntibus reddidit. Nisi fortè plus contra Ecclesiam valuit homo peccans, quàm pro Ecclesiâ Deus jurans, & iniquitas quod admisit, quàm veritas quod promisit. Hæc sentire quàm sit stultum & impium jam fortasè viderunt: cogitaverunt quoque damnatos à se Maximianistas Primiani damnatores per potestates terrenas etiam de basilicis curasse pellendos, & ibi certiùs exemplo suo recentiore didicerunt non esse peccatum, si tale aliquid Ecclesia contra rebelles suos ab hujusmodi potestatibus postulat, & quòd aliquos ex damnatis posteà receperunt, quos cùm damnarent, aliis etiam plurimis in eâdem societate schismatis constitutis dilationem dederunt, quos in Maximiani sacrilegi surculi communione impollutos mansisse dixerunt, & baptismum vel à damnatis, vel à sociis eorum, quamvis foris in schismate datum rescindere atque iterare non ausi sunt, satis utique judicarunt ea quæ contra nos dicebant, exemplo suo esse damnata, & credendum est quod jam intelligant quàm sit indignum, quàm intolerabile, ut cùm sedeant in cathedris episcopalibus cum istis & cum ipso simul Primiano damnatores ejus & damnati in causâ ejus, ut sit pax in parte Donati, de Cæciliano infametur orbis Christianus ne in pace vivat unitas Christi. Hæc omnia fortasè cogitantes & Dei timore permoti omnes collationis loco adesse voluerunt non tumultûs dispositione, sed pacis. Quòd enim prætereà se universos adesse dixerunt, ut eorum numerus appareat, quoniam eos paucos esse adversarii sui sæpè mentiti sunt, hoc si aliquando à nostris dictum est, de his locis dici verissimè potuit, ubi nostrorum coëpiscoporum & clericorum atque laïcorum longè major est numerus, & maximè in Proconsulari provinciâ; quamquàm, exceptâ Numidiâ Consulari, etiam in cæteris provinciis Africanis nostrorum numero facillimè superentur, aut certè, in comparatione omnium gentium per quas Catho-

lica communio dilatatur, eos esse paucissimos rectissimè dicimus. Sed nunc si numerum suum innotescere voluissent, nonne ordinatiùs atque tranquilliùs innotesceret per eorum subscriptiones, quas ut mandato suo te cernente subjungant, edicto admonuisti? Quid sibi ergo vult quòd collationis loco omnes adesse desiderant? Si enim pacem non cogitant, quid non perturbabunt locuturi? aut quid illic facient tacituri? Nam etiamsi clamor non fit, solus susurrus ipse multorum, satis magnum strepitum faciet, quo impediatur illa collatio. Quid est autem quod in notariâ suâ ponendum putarunt, ideò se justè flagitasse ut omnes adessent, quia omnes conventi sunt ut venirent: quasi possent eligi pauci qui adesse deberent, nisi ab omnibus qui venissent, ut eorum electioni te præsente subscriberent, ac sic in paucis omnes essent cùm ab omnibus pauci electi essent, aut ergo tumultus ab eis cogitatur, aut pax: quorum illud optamus, illud cavemus, & ideóne fortè, quod absit, hoc præparetur potiùs quod cavemus quàm quod optamus, sic consentimus adesse omnes illos, ut tamen à nobis tantus adsit numerus, quantus tuæ spectabilitati sufficere visus est: ut tumultuosum perturbas si quid emerserit, nonnisi eis rectè imputetur, in quorum parte præsens fuerit ad rem quæ à paucis agenda est, omninò superflua multitudo. Si autem quod votis omnibus cupimus, quod ardenter appetimus, quod suppliciter à Domino deprecamur, causa unitatis faciendæ illa erit necessaria multitudo, cùm voluerint, omnes aderimus, & ad tantum bonum, illo adjuvante qui hoc donat, alacriter convolabimus, dicentes, Fratres nostri estis, non jam eis qui nos detestantur, sed qui odio finito amplectuntur, ut nomen Domini honorificetur, & appareat illis in jocunditate jam nobiscum experientibus quàm bonum sit & jucundum fratres habitantes in unum. *Et aliâ manu.* Optamus te, fili, in Deo benè valere. *Item aliâ manu.* Aurelius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Carthaginensis subscripsi. *Item.* Silvanus primæ sedis provinciæ Numidiæ subscripsi.

XIX. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Evidenter apparuit edicto ditationis meæ numero præstito quem ex omnium voluntate susciperent, curam negotii peragendam, quoniam id etiam sacratissimam legem voluisse ejus recitatio patefecit. Et quia Catholicos Episcopos ad edicti tenorem consensisse monstratum est, utrùm etiam Episcopi partis alterius de hac re satisfecerint, vel utrùm nunc satisfacere velint, intimare dignentur.

Emeritus Episcopus dixit. Acta est, ut arbitror, causa & adhuc confligantium non est statuta persona. Tibi enim, judicum verissime, nihil aliud incumbit quàm tenere veritatem. Si enim omnium negotiorum avertamus instantiam, primò de tempore, de mandato, de personâ, de causâ, tunc demùm ad merita negotii veniendum est. Quòd si prætermissis istis, secundùm forenses fasces jactantiamque illius controversiæ quam tribunalia sibi vindicant, semper legalis nobis ritus ac sermo servandus est, judica, vir sublimis, in negotio Christiano: quia huic causæ judicat Deus, qui & nostra merita & veri judicis sententiam æquâ ponderans librâ, ne invergat, attendit. Edictis enim propositis præsentiæ tuæ quantùm ad judicis voluntatem pertinet, nihil temerè, nihil incongruè, nihil adversùs aliquem videmus esse prolatum quantùm ad responsiones nostras, quoniam ante causam superfluè & ante merita principalis negotii supervacua esse noscuntur, neque mihi nostra propositio: neque illorum responsio officere potest, cùm, salvis omnibus ante causam nunc limen ingressi judicii, quæ sint merita negotii definire valeamus. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus recognovi. XX.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Constat de causâ nihil penitùs mutilatum, cùm ea tantùm quæ antè scripta vel gesta sunt, præceperim recitari. Undè quoniam certus à partibus numerus constitui debere præceptus est, utrùm edicto paritum sit, sicut superiùs interfatus sum, venerabilitas vestra intimare dignetur. XXI.

Emeritus Episcopus dixit. Admoniti quidem integritatis tuæ edictis, omnia integra & illibata causæ servabimus. Hanc causam, si tempus, si dies patitur, intimamus. Scimus enim & edicto spectabilitatis tuæ, & sacri tenore rescripti, intra quatuor menses causam debere finiri. Si iste est dies, veniamus ad causam. Non possumus etenim quicquam de meritis disceptare, nisi primò de die fuerit judicatum. *Et aliâ manu.* Emeritus Epis- XXII.

copus recognovi.

XXIII. *Marcellinus vir clariſſimus Tribunus & Notarius dixit.* Ex edicto ſecundo diem cognoſcere potuiſti, qui dies Kal. Juniarum videtur eſſe conſtitutus, quoniam hunc eſſe hodiernum etiam ſuggeſtio patefecit officii, & recitatio monſtravit edicti. Supereſt, utrùm de ordinando negotio à veſtris partibus eligendiſque perſonis ſatisfactum ſit; intimetur. Siquidem in confusâ multitudine, certa non poſſit eſſe perſona, cùm hoc conſtet etiam legibus definitum.

XXIV. *Emeritus Epiſcopus dixit.* Diem negotii utrùm terminus edictalis incluſerit, an forma imperialis præcepti, nobilitatis tuæ debet judicio definiri. *Et aliâ manu.* Emeritus Epiſcopus recognovi.

XXV. *Marcellinus vir clariſſimus Tribunus & Notarius dixit.* Ex edicto dies eſt conſtitutus, ſecundùm formam judicii principalis; & quoniam non eſt in his diutiùs immorandum, ſupereſt ut in electione ſatisfaciatis cæleſtibus conſtitutis.

XXVI. *Emeritus Epiſcopus dixit.* Forma præcepti talis eſt, ut intra quatuor menſes cauſa dicatur. Si ſecundùm hanc formam ſublimitatis tuæ edictum eſt conſtitutum, ſupereſt ut ſuggerente officio, in medium cauſa mittatur. *Et aliâ manu.* Emeritus Epiſcopus recognovi.

XXVII. *Marcellinus vir clariſſimus Tribunus & Notarius dixit.* Officium ad quæſita reſpondeat. *Nampius Scriba dixit.* Secundùm diem edicti nobilitatis tuæ quartus menſis concluſus eſt, die XIIII. Kal. Juniarum.

XXVIII. *Marcellinus vir clariſſimus Tribunus & Notarius dixit.* Cùm partes Carthaginem utræque veniſſent, in hunc eas diem conſenſiſſe non dubium eſt. Siquidem nulla ſuper hac parte videatur aut dilatio poſtulata, aut judicium flagitatum.

XXIX. *Petilianus Epiſcopus dixit.* Nos ad hanc urbem XV. Kal. die Juniarum veniſſe, & notoria noſtra ſignavimus, & omnem non dico Carthaginem, ſed Africam fecimus teſtem: qui ſi non adeſſemus, jam pars adverſa ſine dubio flagitaret in contumaces dicendam eſſe ſententiam, tempúſque jam fuiſſe definitum, quo nec pòſt venientibus agere quicquam aut reſpondere licuiſſet. Si igitur vir nobilis mediam ſemper libram judicii tui ſuſpenſam ita tenes ac regis, ut nullam in partem vergat aliquid gratiam illam quâ tibi conditionem atque præceptum imperiali auctoritate cognoſcis eſſe permiſſum, ut ferre poſſis in contumaces ſententiam: nunc te judiciali illo motu illa quæ pura ceſſura animadvertere oportebit, contra hanc partem te ferre judicium, quæ deſtitit, quæ non adfuit, quæ delectata eſt laboribus meis, quæ in hoc quoque mihi inſultavit, ut diu chorus iſte ſanctiſſimus Senatus cæleſtis ſpectaret judicii tui auctoritatem, excubaret pene quotidiè, ipſáque Dei, quæ ſacra ſunt, ſine ſollicitudine non geſſiſſet. Feras igitur quæſo judicium, promáſque ſententiam, non dico acriorem quam adversùm me ferre potueras, ſed quam tibi leges & imperiale præceptum intimant, quámque præcipiunt. Non enim fas eſt, ut qui contra nos poſſes ferre judicium, nunc contra adverſarios meos ſententiam valeas denegare. *Et aliâ manu.* Petilianus Epiſcopus recognovi.

Marcellinus vir clariſſimus Tribunus & Notarius dixit. Sanctitatem atque peritiam tuam latere non credo id imperiali præceptione fuiſſe conſtitutum, ut ea pars quæ trini edicti conventione adeſſe noluiſſet, ſententiam contumacis incurreret. Perpensâ enim clementiſſimus Imperator moderatione conſtituit ut ſi longinquitate itineris quarto menſe partes ad conſtitutum locum venire minimè potuiſſent, duorum menſium induciæ præſtarentur. Quam quidem rem ne alicujus partis querela videretur exiſtere, videor cuſtodiſſe. Unde de tempore, quoniam magis forenſis eſt quàm epiſcopalis objectio, quæ quidem nec in publico judicio ſecundùm formam imperialis præcepti prævalere potuiſſet, cùm partes utraque obſervaſſe ſat clareat; ſicut ſuperiùs interfatus ſum, utrùm electi ſint qui peragere poſſent ex omnium voluntate negotium, intimare dignamini. XXX.

Emeritus Epiſcopus dixit. Cauſæ præſcriptio eſt judicis ſermo, ſervari forenſem uſum conſuetudinémque jurgandi inter Epiſcopos non oportere mutare illam verſutiam legum juriſque controverſiam, ubi de fidei ſtatu & de totius ſanctitatis diſceptatione tractatur. Quod quidem caſtis & bene credulis auribus accipimus, vir ſpectabilis: ſed ne fortè in perniciem noſtram iſta replicentur, júſque tranſeat ad adverſarios iterum confligendi, adſeratúrque nobis hoc juris præcepto ſervato: in hanc formam legis conſentire debes, hoc ipſum judiciariâ auctoritate defige, XXXI.

Episcopalis nos moris regula sanctitati adesse debere, ut non præstigiis juris, neque ligaminibus cujusque facundiæ, sed testamento novo ac veteri, quod instituit Deus, quod sacravit Dominus Christus, causa possit audiri. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus recognovi.

XXXII. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Ne quid inordinatè fieri videatur, quoniam hoc & ipsum veritatis regulâ continetur, & legum dictat auctoritas, prius est ut personarum numerus designetur: tunc demùm ea quæ partibus competunt, per eos qui firmati fuerint rectiùs peragentur. Ne hæc inter incertas personas videantur infirma.

XXXIII. *Emeritus Episcopus dixit.* Cùm omnes qui mandaturi sunt adstare videantur, magísque persona præsentium quàm sermo teneatur absentium, quid est quod potest movere judicia, cum statutis omnibus quæ primò ex lege descendunt, quæque initium causæ facere consueverunt, tunc demùm ad electionem defensorum secundùm edictum sublimitatis tuæ arbitrium veniamus? *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus recognovi.

XXXIV. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Nunquàm habere potuit certam multitudo personam, cùm hoc etiam in publicis actionibus atque corporibus soleat custodiri, ut per ordinatas atque firmatas [personas] omnia peragantur.

XXXV. *Emeritus Episcopus dixit.* Teneo fidem tuam, vir sublimis, nihil mihi de juris lege præscribi, ubi agitur de fide. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus recognovi.

XXXVI. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Interlocutio mea non jus cessare debere, sed forensem contentionem apertissimè definivit. Neque enim possunt aliqua quæ competunt partibus denegari: sed si hoc utrarumque partium consensus habet, ut nihil de jure publico, sed omnia Ecclesiasticis regulis, id est novi & veteris testamenti testimoniis peragantur, pars utraque designet.

XXXVII. *Petilianus Episcopus dixit.* Optimus moderator. *Et aliâ manu.* Petilianus [Episcopus] recognovi.

XXXVIII. *Aurelius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Quoniam secundùm N. T. edictum non omnes nostri collegæ adsunt, illi obtemperantes edicto, & voluntas cunctorum mandato continetur, jube hoc idem mandatum ab officio suscipi & recitari. *Et alia manu.* Recognovi. XXXIX.

Emeritus Episcopus dixit. Si jubes, competit causæ per integritatem tuam. *Et alia manu.* Emeritus Episcopus recognovi.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Aliud constat esse quæsitum ut utrùm à jure publico recedi velitis & totum divinis legibus agitari, vestris professionibus demonstretis. XL.

Aurelius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Carthaginensis dixit. Inveniet hoc ipsum sublimitas tua cùm hoc mandatum fuerit recitatum. *Et aliâ manu.* Recognovi. XLI.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Et hoc mandato evidentissimè continetur, ut omissâ juris publici controversiâ, omnia divinis legibus peragantur. XLII.

Aurelius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Carthaginensis dixit. Recitatio mandati sensus tuos poterit informare. *Et aliâ manu.* Recognovi. XLIII.

Petilianus Episcopus dixit. Legem Dei repudiat, qui dubitat quid debeat profiteri. *Et alia manu.* Petilianus Episcopus recognovi. XLIV.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Ego hæc partium volui responsione firmari: cæterùm certum est me, quoniam imperiali præcepto omnia nunc aguntur, per quod jura constituta sunt, omninò non posse. XLV.

Aurelius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Carthaginensis dixit. Legem Dei non repudiamus cùm hoc mandatum ingerimus legendum, in quo potest omnis nostra assertio perdoceri. Nec enim egredi possumus limitem istius mandati, quod nobis patres vel fratres nostri universalis Concilii Ecclesiæ Catholicæ, hîc apud Carthaginem constituti mandarunt. *Et aliâ manu.* Recognovi. XLVI.

Emeritus Episcopus dixit. Fidei causa est, quæ & sine mandato ipso jure agi potest. Neque enim alibi oculos habet Deus, aut deseruit cælum ne intendat causam suam. Quid est quòd de mandato, vel de obligatione mandati, de subscriptione, de modo, de formulis, quæritur? Quid est quòd in hac causâ quasi aut refragantis, aut non mandati judicialis sponsio arbitrium flagitat: cùm singuli quique propriam causam, & salutis suæ negotium gerant, superfluúmque sit cæterorum mandatum, cùm in uno constet Ecclesiæ tota persona? Advertat, vir nobilis, integritas tua, quàm in istâ sede jam quodam XLVII.

lumine

lumine coruſcare cognoſcimus, veritatem ita præſidere debere, ut ſi forenſis altercatio juriſque conflictus in medio mittitur, proponatur: ſin autem ſimplex illa veritas quâ datur vita, quâ renaſcitur ſeculum, quâ liberatus eſt mundus, in hoc judicio ſpiritali altercatione conquiritur, quæſo, vir ſublimis, utrumque proponant & de utroque unum eligant. Aut enim merita juris omittere non poſſunt, præſcriptionémque cauſarum; aut ſi de illis ſacratiſſimis legibus, quibus communis reverentia eſt adhibenda, * patientiâ ipſas magis amplectar & teneam, & quaſi cæleſtis aræ pontificatum adorem ſemper ac venerer, ut & tibi integro cognitori ſecundùm inſtitutum mentis tuæ moriſque ordinem certa ſit cauſa judicandi, nec fluctuet judicium tuum, de quo eſt Deus & populus judicaturus. *Et aliâ manu.* Emeritus Epiſcopus recognovi.

* f. pendemus.

xlviii. *Fortunatianus Epiſcopus Eccleſiæ Catholicæ dixit.* Catholica Eccleſia quæ toto ſicut promiſſa eſt terrarum orbe, diffunditur, cùm adverſæ parti ſemper de fide obtuliſſet & de actione quam nobis criminosè objiciunt, collationem, & ſcriptis publicis, & teſtimoniis multorum, & conventione magiſtratuum faciliùs edocebitur. Sed ut omni ex parte tuta ſit ipſius collationis cauſa, confuſa non facit multitudo. Deligant igitur præſentes fratres noſtri quia volunt ex adverſo ſiſtentes aliquos ſui ordinis primarios viros, quibus totam actionis ſummam committant, atque ad ſtipulationem faciant præſentium geſtorum; ut ſi fortè in aſſertione ejuſdem cauſæ defecerint, in eorum perſonâ qui hujuſmodi negotium ſuſceperint, abſque cunctatione victos eos eſſe & recitatio demonſtret actorum. Et ideò quia non opus eſt multifariâ dilatione cauſam peragere, deligant perſonas ſecundùm propoſiti edicti tenorem quæ collationis cauſam ſuſcipiant, ut omnibus ſemper probata veritas luce clariùs demonſtretur. Nam mandatum nihil juris & cavillationis forenſis habere, ejus lectione, ſi pars adverſa patiatur, faciliùs edocebitur. *Et aliâ manu.* Recognovi.

xlix. *Marcellinus vir clariſſimus Tribunus & Notarius dixit.* Proſecutionem tuam cum Imperiali certum eſt concordare præcepto, quo conſtitutum eſt ut certus á ſingulis partibus numerus deligatur. Nam ſive juris, ſive fidei cauſa tractatur, certæ debent aſtare perſonæ, ut quicquid actum fuerit, integrum robur obtineat.

Fortunatianus Epiſcopus Eccleſiæ Catholicæ dixit. Dignetur igitur ſpectabilitas tua mandatum ſuſceptum officio tradere & recitari [jubere] ut ex eo tenore pars adverſa quia dignatur ab hoc inſtructa valeat objectis omnibus reſpondere, undè poſſit etiam clareſcere nihil nos jure publico velle tergiverſari. *Et aliâ manu.* Recognovi. l.

Marcellinus vir clariſſimus Tribunus & Notarius dixit. Profeſſionem quam ſpectabat ſanctitas veſtra evidenter accepit: patiatur ergo nunc recitari mandatum, ſalvo eo ut utraque pars me agnoſcat imperialis præcepti formam cuſtodire debere. *Fortunatianus Epiſcopus Eccleſiæ Catholicæ dixit* Si jubet ſpectabilitas tua recitetur. li.

Marcellinus vir clariſſimus Tribunus & Notarius dixit. Univerſa quæ à partibus offeruntur, ut omnis amputetur ambago, ab officio recitentur. lii.

Petilianus Epiſcopus dixit. Sine præjudicio noſtro legat, ſalvo eo, quia hæc cauſatio forenſis eſt, non legalis. Nam uti mandato, his formulis præſumere, non eſt Eccleſiaſticæ conſuetudinis, ſed forenſis ludi atque certaminis, & illius exercitii quod magis argumentis quàm fide aliquâ ſæpè ſubſiſtit. Proindè nobilitatis tuæ ſpectabilitatiſque cenſura, etiam atque etiam in hoc loco morari dignentur, ut edicant utrùm lege divinâ cauſam agi velint, & ipſam diſceptationem inter partes ventilari; an omninò legibus publicis uti velint: quoniam in utroque mihi plurima competunt; ut ſi à lege diſceſſerit, Epiſcopum ſe non eſſe demonſtret; ſi verò legem tenuerit, tunc ei ut illi qui Chriſtianus eſſe deſiderat debeam reſpondere. *Et alia manu.* Petilianus Epiſcopus recognovi. liii.

Marcellinus vir clariſſimus Tribunus & Notarius dixit. Si nullo poteſtatis ſecularis judice reſidente inter Epiſcopos tantùm hæc contentio tractaretur, tunc demùm eorum erat arbitrii, & forſitan juſti, ut nihil publico velint jure tractari: me autem, cùm legumlatores ii ſint qui me judicem delegerunt, à legibus certum eſt deviare non poſſe: quamvis profeſſionem partis è diverſo venientis apertiſſimè ſuſceperit ſanctitas veſtra, in quâ id expreſſiſſe cognoſcitur, quòd veſtra proſecutio poſtulavit. Undè mandatum per officium recitetur. liv.

Petilianus Epiſcopus dixit. Legat *Et alia manu.* Petilianus Epiſcopus recognovi. lv.

GESTA Collat. diei I. *Romulus exceptor recitavit.* Post Consulatum Varanis viri clarissimi III. Kalend. Jun. Mandatum factum in Ecclesiâ. *Et cùm recitaret, Adeodatus Episcopus dixit.* Sine præjudicio nostro recitet. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Sæpiùs interfatus sum, omnia integris responsionibus recitari. *Romulus exceptor recitavit.* Mandatum factum in Ecclesiâ Carthaginensi ab universo Concilio Episcoporum Catholicorum: præsidente Aurelio Episcopo Ecclesiæ Carthagin. & Silvano primate Numidiæ. Quamvis causa Ecclesiæ Catholicæ adversùs omnes falsas criminationes, quibus eam usquequaque diffusam schismatici & hæretici per suas quasque regiones vel provincias vel divisi atque separati vaniloquis & sacrilegis insectantur erroribus, satis supérque divinis testimoniis defendatur, in Africâ verò adversùs Donatistas etiam Ecclesiastico atque imperiali judicio, sicut oportebat vel necesse fuerat terminata sit; tamen quia idipsum hominibus qui ista nesciunt, quo eos ad æternam salutem Christianâ charitate acquiramus, instantiùs manifestandum atque declarandum est. Placuit nobis ex Dei Domini voluntate in hanc Carthaginensis civitatis convenire Ecclesiam, & eligere idoneos fratres collegásque nostros ad adserendam hujus causæ defensionem, qui crimina falsissima Ecclesiæ Catholicæ quæ toto, sicut de illâ divina testantur eloquia, terrarum orbe diffunditur, à parte Donati objecta redarguant: Ecclesia quippe Christi, sanctis Patribus nostris Abrahæ, Isaac & Jacob & populis omnibus per imitationem fidei posteris & filiis eorum, ita divina & veridica voce promissa est, ut nullâ humanâ & maledicâ possit voce convinci. Ad Abraham namque ita locutus est Deus.
Gen. 22. *Per me juravi, dicit Dominus, propter quod fecisti verbum hoc, & non pepercisti filio tuo amantissimo propter me, nisi benedicens benedicam te, & implendo implebo semen tuum tanquam stellas cœli, & tanquam arenam quæ secus oram maris est; & hæreditatem possidebit semen tuum, civitates adversariorum; & benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ, quia obaudisti vocem meam.* Ad Isaac quoque ista de hac re
Ibid. 26. verba sunt Domini. *Statuam jusjurandum meum quod juravi Abraham patri tuo, & ampliabo semen tuum tanquam stellas cœli, & dabo tibi & semini tuo omnem terram hanc, & benedicentur in nomine tuo omnes gentes terræ, pro hoc quia obaudivit Abraham pater tuus meam vocem, & servavit præcepta mea & justitias meas & legitima mea.* Ad Jacob etiam loquens hoc idem adrestatione præclarissimâ pollicetur. *Et erit semen tuum sicut arena terræ, & multiplicabitur supra mare & in Africum & in Aquilonem & ad Orientem, & benedicentur in te omnes tribus terræ & in semine tuo.* Undè Propheta Esaïas his vocibus consonans, istam Ecclesiam in Spiritu sancto futuram prævidens, sic alloquitur. *Lætare sterilis quæ non paris, erumpe & exclama quæ non parturis; quoniam multi filii desertæ, magis quàm ejus quæ habet virum: dixit enim Dominus: Dilata locum tabernaculi tui, & aularum tuarum fige palos, noli parcere, longos fac funiculos tuos, & palos tuos confirma: adhuc in dexteram & sinistram extenderis, & semen tuum gentes possidebit, & civitates desertas inhabitabit. Ne timeas, quoniam prævalebis neque verearis quòd detestabilis fueris; confusionem enim in æternum oblivisceris, ignominiæ viduitatis tuæ non eris memor; quoniam ego Dominus qui facio te, Dominus nomen illi, & qui liberavit te Deus Israël, universæ terræ vocabitur.* Item alio loco: *Et patefaciet Dominus brachium suum sanctum in conspectu universarum gentium, & videbunt omnes gentes usque ad intima terræ salutem quæ à Deo est.* Item dicit: *Posui te in testamentum generis, in lucem gentibus, ut sit salus usque in fines terræ.* Malachias etiam Propheta prævidens sacrificium primi populi cessaturum, id est à solis ortu usque ad occasum æternum sacrificium glorificato in gentibus nomine Domini celebrandum, ita loquitur ad Judæos: *Non est mihi voluntas in vobis, dicit Dominus omnipotens; & sacrificium non accipiam de manibus vestris; quoniam ab ortu solis usque ad occasum clarificatum est nomen meum in gentibus, & in omni loco incensum offertur nomini meo, & sacrificium mundum; quoniam magnum est nomen meum in gentibus, dicit Dominus omnipotens.* Hieremias quoque gentes ab extremo terræ venturas ad Deum, damnatis simulachrorum superstitionibus, sic prædicit. *Domine virtus mea & adjutorium meum & refugium meum, in diem malorum. Ad te gentes venient ab extremo terræ, & dicent: Quàm falsa possederunt patres nostri idola, & non est in eis utilitas!* Quia verò non in unum aliquem terræ locum ex aliis locis ad Deum gentes venturas esse prædictum est, sed in locis suis cum adoratu-

Ibid. 28. Is. 54. Ibid. 52. Ibid. 49. Malach. 1. Hierem. 16.

ras, in quem damnatis simulachris fuerant credituræ, sic Sophonias Propheta testatur: *Prævalebit Dominus adversus eos, & disperdet omnes deos gentium terræ, & adorabunt eum unusquisque de loco suo omnes insulæ gentium.* His atque aliis multò pluribus testimoniis Legis & Prophetarum adserentibus Ecclesiam toto orbe diffundi, Psalmi etiam divini ita concinunt. *Dominus dixit ad me, Filius meus es tu, ego hodie genui te. Postula à me, & dabo tibi gentes hæreditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ.* Item in alio Psalmo de Domino Christo in figurâ Salomonis. *Dominabitur à mari usque ad mare, & à flumine usque ad terminos finis terræ: coram illo decident Æthiopes, & inimici ejus terram lingent. Reges Tharsis & insulæ munera offerent, reges Arabum & Saba dona adducent, & adorabunt eum omnes reges terræ, omnes gentes servient illi.* Item in alio psalmo: *Deus Deorum Dominus locutus est, & vocavit terram à solis ortu usque ad occasum; ex Sion species decoris ejus.* Propterea ipse quoque Dominus Jesus qui locutus fuerat antè per ora Prophetarum, postea quam resurrexit à mortuis, jam per os proprium sic promisit Ecclesiam. *Oportebat, inquit, impleri omnia quæ scripta sunt in lege & Prophetis & psalmis de me. Tunc aperuit illis sensum, ut intelligerent scripturas; & dixit eis, Quia sic scriptum est, & sic oportebat Christum pati, & resurgere à mortuis tertiâ die, & prædicari in nomine ejus pœnitentiam & remissionem peccatorum per omnes gentes, incipientibus ab Jerusalem:* tamquam illud testimonium psalmi quod recentissimum posuimus, verbis aliis exponeret. Nam quod ibi positum est, *vocavit terram à solis ortu usque ad occasum*, hoc Dominus ait, *per omnes gentes:* & quod ibi positum est, ex Sion species decoris ejus, hoc Dominus ait, *incipientibus ab Jerusalem.* Quis enim nesciat Sion & Jerusalem unicam esse civitatem, undè cœpit passio & resurrectio Domini Jesu Christi per orbem terrarum populis mundandis atque salvandis illustrissimo præconio prædicari? Proindè & ascensurus in cælum, providens undè fuissent carnales homines pro suis divisionibus & separationibus litigaturi, cùm quæsissent discipuli audire ab eo aliquid de fine sæculi. *Non est*, inquit, *vestrûm scire tempora quæ pater posuit in sua potestate; sed accipietis virtutem Spiritûs sancti, & eritis mihi testes in Jerusalem & in totam Judæam & Samariam, & usque in totam terram.* Hanc auctoritatem magisterii cælestis secuti Apostoli, Ecclesiam commendant in toto mundo fructificantem atque crescentem; & ne se in partes membra Christi per hominum nomina dividant, ita carnales, qui jam hoc facere cœperant, Apostolus alloquitur. *Obsecro vos fratres, per nomen Domini nostri Jesu Christi, ut idipsum dicatis omnes, & non sint in vobis schismata; sitis autem perfecti in eodem sensu, & in eadem sententia. Nuntiatum enim est mihi, fratres, ab his qui sunt Chloës, quia contentiones sunt in vobis, & unusquisque vestrûm dicit, ego quidem sum Pauli, ego autem Apollo, ego verò Cephæ, ego autem Christi. Divisus est Christus? Numquid Paulus pro vobis crucifixus est, aut in nomine Pauli estis baptizati?* Undè & istos, quorum contra errorem & pro quorum salute nomine Christi elegimus, qui eorum criminationibus falsis vanisque respondeant, in sacramentis Christi fratres nostros agnoscimus, nec eorum detestamur perversitatem, sed ipsa Christi sacramenta, in eis approbamus, & rescindere non audemus: meminimus enim per Prophetam esse præceptum. *Audite qui pavetis verbum Domini, dicite, fratres nostri estis, his qui vos oderunt, & qui vos detestantur, ut nomen Domini honorificetur, & appareat illis in jucunditate.* Jam quod sequitur, ipsi sibi salubriter dicant, vel à Prophetâ potiùs quàm à nobis hoc audiant: nos leviora dicimus, ut pacem potiùs cum correctis, quàm litem cum perversis habeamus, fratres nostros esse dicimus, ut nomen Domini honorificetur; quia ipsi nos oderunt & detestantur, esse se fratres nostros negant; quia nomen hominum ab eis magis quàm Domini honorificatur. Ac per hoc fratres & coëpiscopi nostri quos ad eorum criminationes redarguendas elegimus, in hac collatione quæ cum eis habenda est, Ecclesiam sanctam adversùs eorum objecta defendant. Dicunt enim quòd hæc Ecclesia (quam in Lege & Prophetis & Psalmis accepimus prænuntiatam, operâ Salvatoris expressam & sanguine redemptam, Apostolorum laboribus disseminatam atque plantatam incipientibus ab Jerusalem, ubi in centum viginti animas simul congregatas sanctus Spiritus venit, eósque in quos venit, linguis omnibus gentium loqui faciens, evidentissimo signo docuit Ecclesiam per omnes gentes futuram, & lin-

Sophon. 2. — Ps. 2. — Ps. 71. — Ps. 49. — Luc. 24. — Act. 1. — GESTA Collat. diei 1. — 1. Cor. 1. — Is. 66.

GESTA Collat. diei I.

guis omnium gentium locuturam), hanc ergo Ecclesiam quæ isto modo ut prædictum & impletum est, ab Jerusalem sumpsit exordium, atque inde se in Judæam, & Samariam, aliasque orbis terræ partes Apostolorum prædicatione diffudit, in quorum litteris atque actibus civitates & provincias invenimus longè latéque distentas, in quas eam suis speciosis pedibus invexerunt, undè & in Africam cresceret: hanc ut diximus Ecclesiam dicunt isti contra quorum errorem collegis nostris collationem defensionemque mandamus, Cæciliani Episcopi quondam Carthaginensis Ecclesiæ, & sociorum ejus nescio quibus peccatis periisse pollutam, atque in parte Donati ejus reliquias remansisse. Hanc vanam & sacrilegam criminationem ii quibus mandamus ità redarguant, & refellant, ut primitùs Ecclesiæ causam à causâ quorumdam hominum distinguant atque discernant: quoniam Ecclesia præmixtos malos habitura prædicta est, quo usque messis tempore à tritico zizania segregentur, vel à frumentis palea ventilata discedat, vel oves ad dexteràm, hædi ad sinistram qui nunc eisdem pascuis permixti sunt, segregentur: vel mali pisces à bonis, qui nunc intra eadem retia simul trahuntur ad littus in eodem littore, hoc est in fine sæculi, dirimantur. Homines autem quilibet in Ecclesiâ, si boni sunt, triticum vel frumenta ejus sunt, oves ejus sunt, pisces boni ejus sunt: sin autem mali sunt, zizania, palea, hædi, pisces mali ejus sunt. Non ergo propter eos tota messis, tota area, grex totus, piscatio tota damnata est, ne, cùm ante tempus audemus quasi de malis temerè judicare, & aliis aliorum objectare peccata, bonos propter malos sacrilegâ separatione deseramus; cùm potiùs malos propter bonos piâ unitate tolerare debeamus. Urgendi ergo sunt isti harum Evangelicarum similitudinum, & tam perspicuæ veritatis inimici, ut doceant quod intendunt, ac priùs ostendant, si valuerint, quomodò Ecclesia, quam incipientem ab Jerusalem in scripturis sanctis per propinqua & longinqua fructificantem atque crescentem accepimus & tenemus, quorumlibet, quos accusant, contagione perierit, & in Donati parte remanserit. Si enim hoc fieri potuisse monstraverint, tunc utique ad causam Ecclesiæ pertinebit, aliam fortassè suscipere atque discutere quæstionem, utrùm Cæcilianus ejusque collegæ vel tales fuerint quales ab istis fuisse dicuntur, vel sic innotescere potuerint Christianæ, quæ jam tunc erat, unitati usquequaque diffusæ, ut eam usque ad ultimas terras ipsius notionis contagione macularent & perderent. Fatentur quippè etiam ipsi neminem peccatis alienis maculari posse quæ ignorat. Undè si demonstrare voluerint tam latam per tantas terras communionem gentium Christianarum peccatis Cæciliani & sociorum ejus contaminari ac perire potuisse, non sufficit ut ostendant tales eos fuisse, quales accusando criminantur, nisi etiam ostendant vera crimina eorum omnibus innotuisse, quos ipsâ contagione periisse contendunt. Si autem non potuerint demonstrare Catholicam Ecclesiam per omnes gentes in quibus eam divina commendant eloquia ullis alienis peccatis destrui potuisse, sequestrata paululùm causa Cæciliani & eorum quos cum illo accusandos esse putaverunt, quæ ad Ecclesiæ causam omninò non pertinet, quoniam & si mala fuisset, eam contaminare non posset, nos quod dicimus ad eorum crimina repellenda, ab eis quibus officium defensionis hujus imponimus, evidentissimè & exemplis cumulatiùs ostendatur: id est, Ecclesiam Christi nullorum malorum, usque in finem sibimet permixtorum, non solùm ignotorum, verùm etiam cognitorum, quasi corruptione pestiferâ posse inquinari atque deleri, primùm exemplis propheticis, qui populum peccatorem, & Deum multis execrabilibus abominationibus offendentem tam severis vocibus arguebant & flagellis correptionis duros atque indomitos animos usque ad inimicitias adversùm se horribiles excitabant: nec tamen se ab eo populo, in quo utique etiam boni inter malos erant, corporali discrimine dividebant, meliùs indicantes per patientiam ferre malos, quàm per calumniam relinquere bonos. Ipse Dominus Jesus Christus exemplum singulare patientiæ, traditorem suum utique pessimum, nonsolùm cognitum in discipulorum numero pertulit, verùm etiam præcognitum in discipulorum numerum assumpsit: dixit etiam Discipulis suis: *Et vos mundi estis, sed non omnes:* ut eo modo scirent munditiam suam alienâ immunditiâ non posse sordescere. Apostolorum temporibus te- Joan. 13.

stis

stis est Apostolus Paulus inter falsos fratres gemens, & quosdam per invidiam, quod utique diabolicum vitium est, Christum adnuntiantes in epistolâ suâ notans, quemadmodùm boni malos, propter unitatem Christi pietate sollicitâ conservandam, sine ullâ suâ perditione in sacramentorum communione tolerabant, à quorum malitiâ longè abhorrebant. Post Apostolos etiam Episcopi boni, quemadmodùm propter unitatem Christi, nonsolùm quoslibet laïcos verùm etiam Coëpiscopos toleraverunt malos, testes sunt litteræ martyris Cypriani, ubi gemit avaritiam quorumdam collegarum usque ad crudelitatem fœnoris, rapinasque fundorum; nec tamen malorum contagione factus est talis, sed bonorum dilectione pertulit tales, non tantùm id exemplo admonens, verùm etiam præcepto instruens. Nam in quadam episto- Cypr. ep. 51. lâ suâ dicit, *Etsi videntur in Ecclesiâ esse zizania, non tamen impediri debet aut fides, aut charitas nostra, ut quoniam esse zizania in Ecclesiâ cernimus, ipsi de Ecclesiâ recedamus.* Ipsorum etiam qui huic veritati adversantur, judicio probandum est quàm sit hoc verum, qui cùm Maximianum damnassent meritò sacrilegi schismatis, sociis ejus qui cum illo ab istis foras exierant, seque ab eorum communione separaverant, dilationem ad redeundum dederunt, dicentes eos illius sacrilegii surculi [a] plantariis non esse pollutos, quod quidem cùm omnes unius schismatis societas connexos teneret quemadmodùm rectè dici potuerit, non invenimus; sed tamen vel serò hinc intelligere cogantur, multò potiùs in unitate Catholicâ malos bonis tamquàm paleam frumentis obesse non posse, si in concisione schismaticâ ubi palea sola est, putatus est Maximianus ejusdem concisionis suæ socios, tantùm, quia ordinationi ejus præsentes non fuerunt, non potuisse maculare; & videant quàm inconsideratè dicant Cæcilianum, qualiscumque ille fuerit, & ejus quoscumque collegas, in tot longinquis gentibus unitatem Christianam perdere potuisse, cùm Maximianum arbitrentur nec Afros participes sui schismatis perdidisse. Sic apparebit, ad Ecclesiæ causam, cujus injungimus defensionem, non pertinere Cæciliani causam, qualemlibet habeat quæstionem. Quòd GESTA Collat. diei I. autem accusant baptismum nostrum, vel potiùs baptismum Christi quem habemus & ministramus, eùmque in eis quos deceperint ingemiscendo errore rescindunt, sic ferendum est, quemadmodùm ipsa Ecclesia cujus donum est. Non enim audebunt ampliùs baptismum accusare quem damus, si ab eorum criminibus Ecclesia purgabitur quam tenemus. Sed si illud, ut assolent, objiciendum putaverint, quòd baptismum Christi etiam foris à nostrâ communione traditum agnoscimus potiùs quàm improbamus, nec rescindere audemus; respondeatur eis, quantiscumque rationibus & testimoniis responderi potuerit, divina Ecclesiæ dona & apud fures vel usurpatores vel etiam raptores inventa, agnoscenda esse potiùs quàm neganda. Nam, sicut Apostolus de quibusdam dicit, quia veritatem in iniquitate detinent, ità omnes qui extra Ecclesiam Christi habent vel ministrant baptismum Christi, veritatem sacramenti divini in iniquitate detinent erroris humani; undè humanâ iniquitate correctâ, non est veritas divina violanda. Qui autem putant negandum esse baptismum Christi quia eum & hæretici tradunt, possint putare negandum esse etiam ipsum Christum, quia eum & dæmones confitentur. Et ideò ad Ecclesiam venire debent, qui extra ejus communionem baptismum ejus habent, non ut quod deerat adsit, sed ut quod inerat prosit. Neque putandum est illos hinc clam diuturnum habituros esse conflictum, quandoquidem etiam de hac re suo judicio & exemplo poterunt admoneri: baptismum quippe Christi extra suam communionem in Maximiani schismate datum, in eis quos indè cum illis quos damnaverant susceperunt, agnoscere quàm rescindere maluerunt. Proindè & illud quod non rectè intelligentes solent dicere, *Ne communices peccatis alienis*, (neque enim 1. Tim. 5. hoc corporum segregatione, sed morum dissimilitudine faciendum est,) in eis coguntur attendere, quemadmodùm intelligendum sit, quos cum Maximiano damnato sacramenta communicantes impollutos fuisse dixerunt, & quod de baptis-

[a] ILLIUS SACRILEGI SURCULI. Respiciunt hoc loco Catholici ad decretum concilii Bagaïensis, in quo post damnatum Maximianum ista de sociis ejus qui dicuntur, *eos autem quos sacrilegi surculi non polluère plantaria, hoc est, qui à Maximiani capite manus verecundo fidei pudore retraxerant, ad matrem Ecclesiam redire promisimus.* BALUZIUS.

mo solent accipere quod dictum est, *Qui baptizatur à mortuo*, & cætera hujusmodi, in eis ipsis nosse coguntur quomodò accipienda sint, quando ab illis quos cùm damnarent mortuos esse dixerunt, baptismum in schismate datum improbare atque iterare non ausi sunt. Et quod nobis objicere consueverunt, quòd ad eos corrigendos pro unitate Christi apud terrenas potestates aliquid agere cogimur, in ipsis identidem Maximianistis compellendi sunt approbare quos cùm apud judices terrenos tamquàm schismaticos suos vel hæreticos accusarent, ut de basilicis pellerent, etiam Bagaïense concilium quo eos damnaverunt, aliquoties allegarunt. Quæ omnia ideò dicenda sunt, ut & suo judicio commoneantur dissensionem tandem deponere, & consumptâ vel abjectâ falsarum & vanarum animositate criminationum, diligere Catholicam pacem, amplecti individuam charitatem; sine quâ nullus hominum bonus esse poterit, quicquid boni aliud habere potuerit. Quibus peractis nec ipsam Cæciliani causam volumus deserant, sed eam non tamquàm Ecclesiæ matris, sed tamquàm Episcopi fratris suscipiant: ne sicut iterùm discutiatur finienda, sed ut demonstretur jam olim esse finita Ecclesiasticis & publicis documentis: quorum nonnulla sufficient si eis cum à nobis proferuntur, fidem habere voluerint. [Et si noluerint,] poterunt archivis etiam contestantibus declarari: quibus appareat, & causam Cæciliani eos per Anulinum Proconsulem ad Imperatorem Constantinum accusando misisse, & eumdem Imperatorem post Ecclesiastica judicia quibus Cæcilianus fuerat absolutus, causam totam partibus præsentibus cognovisse, atque innocentem Cæcilianum, illos autem calumniosissimos judicasse. Felicis quoque Aptugnensis ordinatoris Cæciliani innocentiam, Æliano Proconsule ex præcepto ejusdem Imperatoris cognoscente claruisse, quem malorum fontem in concilio suo ipsi dixerunt. Quæcumque autem crimina quibuslibet collegis nostris, non jam more conferentium vel disputantium, sed maledicentium & litigantium objicienda putaverint, respondendum est eis, nec eorum causas ad Ecclesiæ causam quam nunc defendendam injungimus, pertinere: nec ipsas tamen ei discutiendas auferri, sed pro temporis, quod nunc instat, necessitate differri: ut cum Ecclesiæ causam, quam nunc clementissimus Imperator cognoscendam & demonstrandam recenti præceptione curavit, fuerit terminata, quæcunque quibuscunque nostris objicienda arbitrantur, apud quos voluerint judices & nostros & suos, cùm jam Catholicæ unitati fuerint sociati, vel purgata monstrentur, vel convicta puniantur. Hæc eo modo quo conscripta sunt, & si quid uberius & firmius eis Dominus dederit, exequenda mandamus fratribus & coëpiscopis nostris Aurelio, Alypio, Augustino, Vincentio, Fortunato, Fortunatiano & Possidio. Quod mandatum se suscepisse testantur subscriptionibus suis, sicut nos mandasse testamur subscriptionibus nostris, ratum habituri quicquid, adjuvante Domino, in hac defensione peregerint. His autem adjungimus cum quibus ubi opus fuerit consilium habeant, Novatum, Florentium, Maurentium, Priscum, Serenianum, Bonifacium, & Scillatium: ad custodiendam verò conscriptionem gestorum, Deuterium, Leonem, Asterium, & Restitutum. *Quo recitato*,

Eccli. 34. 30.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Quoniam ex recitatione mandati quod gestis præsentibus adhærebit, claruit divina magis testimonia quàm forensia vincula esse prolata, & edicti pariter mei tenorem fuisse servatum, in numero scilicèt deligendo, & imperialis constitutionis formam nihilominùs custoditam: ideóque, quoniam justitiæ ordo hoc postulat, etiam subscriptiones omnium recitentur. lvi.

Romulus exceptor recitavit. Aurelius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Carthaginensis Carthagini constitutus præsente V. C. buno & Notario Marcellino hoc mandatum suscepi & subscripsi. *Item aliâ manu.* Silvanus primæ sedis provinciæ Numidiæ præsente V. C. Marcellino Tribuno & Notario Carthagini constitutus mandato à nobis facto consensi & subscripsi. *Item aliâ manu.* Valentinus Episcopus Ecclesiæ Vaïanensis [a] Carthagini constitutus, præ- lvii.

[a] VAÏANENSIS, seu *Baïanensis*, uti scriptum est in veteri libro. Infra cap. 99. 115. 135. scribitur semper *Vaïensis*, sed nos ubique reposuimus *Vaïanensis*; quia constat emendationem esse certam. Nam *Felix Episcopus Baïanensis* interfuit concilio Carthaginensi sub Grato, & *Beïanus Baïanensis* damnatus fuit anno 394. in concilio Bagaïensi. Animus erat hanc sedem referre ad

sente V. C. Marcellino Tribuno & Notario mandavi & subscripsi. *Et reliquæ subscriptiones quorum nomina mandato continentur.*

lviii. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Has quoque subscriptiones cum mandato gesta suscipient. *Et adjecit.* Numerus etiam subscribentium designetur. *Martialis exceptor dixit.* Ducenti sexaginta sex sunt.

lix. *Petilianus Episcopus dixit.* Ubi sunt qui mandaverint? *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi.

lx. *Aurelius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Opus est hoc, eligant de suis septem, & eant ubi constituti sunt in Ecclesiâ, & videant illos. *Et aliâ manu.* Recognovi.

lxi. *Petilianus Episcopus dixit.* Subtilis argumenti res est, ut judicem facerent testem. Potuerunt etenim etiam quoscunq; clericos minoris loci apponere nominibus suis, & fingere illum honorem esse quem apud se summum existimant, cùm hinc potissimùm dubitetur. Proindè veniant in judicium Notarii à nobis singuli cognoscantur. Veremur etenim argumenta sæpè diutiùs requisita, quæ in perniciem simplicitatis nostræ quotidiè machinantur. Hæc igitur prima res est, de quâ per notariam nostram sublimitati tuæ intimare curavimus neque cessavimus, ut de numero primò nostro constaret, quem esse parvulum semper imperialibus auribus mentiuntur: quicquid enim contra nos semper elicitur, quasi contra paucissimos impetratur. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi.

lxii. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Falsi crimen nec objicere condecet sacerdotem, nec committere potuisse credendum est. Illud autem est quod per vestram venerabilitatem scire desidero, utrùm omnes Episcopos contra quos vestra pergit intentio, quorum etiam subscriptio recitata est, possitis agnoscere. ACTA Collat. diei I.

lxiii. *Petilianus Episcopus dixit.* Singuli quique sedium nostrarum adversarios facilè possumus agnoscere. Sanè non falsum objecimus, sed diligentiæ maximæ est quod volumus & probare. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi.

lxiv. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Hoc magis de vestrâ judico sanctitate, diligentiæ potiùs esse quàm ullius objecti criminis, quod in prosecutione dicendum esse credidit sanctitas tua. Sed illud quæro, utrùm in omnibus locis & civitatibus utriusque partis bini esse possint Episcopi; sic enim possunt se alterutrum plenè cognoscere.

lxv. *Petilianus Episcopus dixit.* Sapientissimè ac præsciè omnia prævidisti, vir nobilis; nam in plebe meâ, id est, civitate Constantinensi, adversarium habeo Fortunatum. In medio autem diocesis meæ, nunc institutum habeo, imò ipsi habent, nomine Delphinum [10], pervidet jam hinc præstantia tua, duos in unius plebe fuisse imaginariè [11] constitutos, ut & numerum augeant, & tamen plebium numerus non idem sit, qui sit illarum scilicèt personarum. Et hoc argumenti est maximi, ut videantur nos hoc genere superare, si duo contra unum sint constituti vel tres. Nam etiam in plebe præsentis sanctissimi collegæ ac fratris mei Adeodati, id est, in civitate Milevitanâ, ità commissa res est, ut unum ibidem habeat adversarium [12],

Mauritaniam Cæsariensem, quia inter Episcopos illius provinciæ ejectos ab Hunerico Rege Vandalorum reperio Cæcilium Belianensem. Verùm huic cogitationi obstant subscriptiones concilii Cabarsussitani, ubi legitur nomen Pancratii Balianensis. Cùm enim synodus illa habita sit uno anno ante Bagaïensem in quâ damnatus est Beïanus Baïanensis Donatista, istud evincere videtur Ecclesiam Balianensem fuisse diversam à Baïanensi; duos quippè Episcopos Donatistas in unâ Ecclesiâ fuisse constitutos non est verisimile. BALUZIUS. *Addit.* In eodem concilio Cabarsussitano præter Pancratium Balianensem est Donatus Episcopus Belianensis, undè Balianensem & Belianensem duas sedes esse certum est.

[10] DELPHINUM. Missus is fuerat in Numidiam à coëpiscopis suis propter necessitates Ecclesiæ, ut habet Aug. ep. ad Marcell. olim 158. nunc 139. Hujus etiam fit mentio infrà c. 215. Erat Episcopus constitutus de novo ob Ecclesiæ necessitates in aliquâ urbe Constantinæ vicinâ.

[11] IMAGINARIE. Sub titulo ficto & supposito: sic Colluthus apud Athan. dicitur non verus sed imaginarius Episcopus.

[12] ADVERSARIUM. Severum nempè qui paulò antè infirmitate correptus discesserat, ut habetur c. 215. Extat ejus epistola ad Augustinum inter Augustinianas 109. & duæ Augustini ad ipsum 110. & 62. postremæ editionis, Ibid. ep. 34. Augustini condiscipulus dicitur.

GESTA Collat. diei I. alterum in Tuccensi [11] civitate, quæ ad hujus scilicèt plebem antiquitùs pertinet, & ante biennium esse videtur constitutus; tertius verò sit in loco qui dicitur Ceramussa. Ergo cùm unus sit civitatis Milevitanæ Episcopus à partibus nostris, tres videntur ab his constituti fuisse, ut illorum numerus augeretur, aut fortassis excederet numerum veritatis. Requirendum est igitur quando auctus sit illorum numerus, quam originem habuerit, utrùm hoc novitas fecerit, an dederit antiquitas, utrùm, ut ità dixerim, contra vetustatem causam, vitium hoc fuerit novitatis. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi.

lxvi. *Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Multiloquio Ecclesiæ causam agi non debere perspicit mecum tuæ dignationis sensus, optimè cognitorum. *Et cùm diceret. Et aliâ manu.* Recognovi.

lxvii. *Petilianus Episcopus dixit.* Plus scripsisti quàm dixi. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi.

lxviii. *Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Verùm vir gravissimus Petilianus cùm antè paululùm Ecclesiæ causam divinis scripturis firmandam esse professus fuerit; atque eam divinis testimoniis quæri debere constituerit, nunc eum per diversa vagari in personis ordinatorum, prosecutione ejus ostenditur. Atque ideo, ne illi similes videamur, decreti tenorem accepit sublimitas tua; & quid Patrum statuta voluerint, ejus lectione monstratum est. Convenit præsentes, moratoriis omnibus actionibus repulsis atque prostratis, eligere nunc ex parte suâ idoneos qui possint institutæ causæ præstare rationem, omniúmque consensum his actis depromere, ut, dilucescente veritate, nulli possit esse ambiguum. Siquidem confirmatis personis nulla pars audebit dicere, sententiam non posse [nec] debere consistere, quandoquidem eorum consensus actis fuerit depromptus; & ideo aut subscriptionibus quæ gerimus se doceant confirmare, aut consensum suum singuli patefaciant, ut actio Ecclesiæ possit suo ordine inchoari. *Et aliâ manu.* Recognovi.

lxix. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* De incompetenter ordinatis quos Petilianus vir sanctissimus comprehendit, me certum est qui ad aliam partem principali auctoritate judex videor constitutus, non posse cognoscere. Superest ut, si numerum Episcoporum qui ab officio intra hanc splendidam Carthaginem constitutus est verum esse credit venerabilitas tua, jam nunc intimare dignetur.

Petilianus Episcopus dixit. Non intellexit è diverso consistens, quid fuerim prosecutus, nam cùm de numero mandantium nunc agatur, diligentiæ meæ maximè fuit requirere, ubi sunt illi qui præsentibus mandaverunt: deinde constare non ab re est, quod sum in tuo judicio, vir nobilis, prosecutus. Quoniam igitur & jacturam fecerunt earum rerum quas forensibus cancellis ac legibus uti potuerant, & recitaverunt mandatum quod non magis forense sit, sed legale, hinc agnosco debere me illis lege divinâ competenter respondere. Sed, ut priùs de mandatorum numero constet, & de partibus meis quanti mandaverint vel quanti sint mandaturi, id primùm peto de nobilitate tuâ, ut superfluum non sit, de numero utriusque partis ferre debere judicium celsitudinem tuam. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi. lxx.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Evitandæ quidem multitudinis causâ ad hunc locum de quorum numero dubitatur, minimè convenisse dicuntur, præsertim cùm suffecerit eos præsentibus omne delegasse negotium; sed si quid super hac parte dubitationis affertur, judiciis intimetur. lxxi.

Aurelius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Carthaginensis dixit. Nos evitamus tumultum; idcircò non venerunt; sed mandatum firmissimum est, quod lectum est nobilitati tuæ Si de numero dubitatur, eant provinciales ad Mauros, eant provinciales ad Numidas, eant provinciales Byzacenos, eant quoque ad Tripolitanos, eant ad Provinciæ Proconsularis, qui præsentes sunt ex numero ipsorum, & cognoscant nostros qui huic mandato subscripserunt. *Et aliâ manu.* Recognovi. lxxii.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Non patiar rem superfluam longâ partium obluctatione differri undè veniant universi. lxxiii.

[11] ALTERUM IN TUCCENSI CIVITATE. Sabinum de quo c. 130. Episcopum civitatis hujus in Numidiâ. Haud ità pridem episcopalis facta fuerat.

Aurelius

lxxiv. *Aurelius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Quid opus est turbis? Et nos in civitate diu versati sumus, & nostri collegæ. Ii quoque in civitate, ut dicunt, non hodie, sed aliquantis diebus demorati sunt. Legantur subscriptiones, & de cujus nomine dubitant, ipse veniat. *Et aliâ manu.* Recognovi.

lxxv. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* In uno loco sunt omnes, aut id non potest liquidò designari?

lxxvi. *Aurelius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Nescimus posteà quàm mandaverunt quid opus erat ut concluderentur. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* De quorum nomine dubitatur, ipsi veniant. *Et aliâ manu.* Recognovi.

lxxvii. *Emeritus Episcopus dixit.* Impugnat se actio, & ex unâ parte diversa contentio; unus prosequitur venire debere, alter nescire se utrùm possint adesse. Concordent inter se sententiis suis, & arbitratu proprio atque secreto quid magis eligant, dicant. Operimur enim pro meritis tuis quicquid isti dixerint, quod magis putaverint eligendum. Non enim nos falsitatis crimen objecimus, sed hoc ipsum *factum volumus judiciis approbari. Melior est enim adstipulatio, quæ præsentibus actis inditur, & veritatis fides instrumentorum veritate firmatur. Agitur enim res de quâ quis negare poterit: *Non mandavi, non interfui, nescio.* Non enim ex me ista procedunt, sed ex ipsis potiùs qui ista confingunt. Habeant inter se consilium suum, arbitrioque suo definiant universa; ut si volunt in præsenti mandare, sicuti nos personas mandantium actis sublimitatis tuæ nunc in præsenti insinuamus, habeant in compendio, tulerint de *medio falsitatem, donamus illis universa quæ potuerant de præceptione depromi, ut sublimitatis tuæ judicio possit ex illorum & ex nostris partibus apparere, quod possit esse mandatum. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus recognovi.

lxxviii. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Tumultus ne fieret cavendum fuit, & hoc salubriter prudenterque providisti. Et quoniam metuendum est, ne, cùm fuerit exorta aliqua perturbatio, nobis potiùs tribuatur, incertumque sit hominibus, à quorum parte potiùs extiterit, nihil melius & tranquillius putamus decernere nobilitatem tuam, nisi ut recitatis omnibus nominibus, de quo dubitant, veniat. *Et aliâ manu.* Recognovi.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Accepistis professionem partis adversæ. Quæ competunt, peragantur. lxxix.

Emeritus Episcopus dixit. Patientia nobilitatis tuæ intimumque secretum, quod omnibus monstras, cunctorum oculis patuit, teneo judicii tui fidem, teneo testimonium. Penè jam peracto solis curriculo totus est transactus dies, & nullus adhuc exortus tumultus, cùm tanta sacerdotum Dei multitudo consistat. Quis enim præter eos quos judicii veritas adesse præcepit, vel mutiendo inter se vel balbo sermone respondit? Tacito linguæ silentio expectant veridici cognitoris integram severamque sententiam, & acclinibus, ut dixit, penè cervicibus, in teipsum toto ore pendentes, quid de Dei causâ judices sollicitè rimantur. Nullus strepitus, sermo nullus, imò ad Deum continua oratio, & ad cælum privata vox. Undè hic tumultus publicus de privatis scurrilibusque sermonibus, quibus aut facilè strepere, aut ex ipso usu rixa quotidiana metus judiciorum non timens, possit exurgere? Ad hoc Dei sacerdotes tot antistites, animæ suæ causam & fidei suæ rationem audire cupientes, tumultu superfluo & quadam rixa turbantes, ad judicii veritatem nolentes descendere, quærunt immissam actionem turpissimè perturbare. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus recognovi. lxxx.

Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ, dixit. Ad multa fratris mei videat nobilitas tua quàm pauca respondeam. Quòd si nobis voluerint respondere, causa tota citò forsitan peragetur; metuendum est ne ideò non fiat tumultus ab hac turba quæ præsens est, quia non hîc est alia multitudo, in quam possit referri causatio. *Et aliâ manu.* Recognovi. lxxxi.

Petilianus * *Episcopus dixit.* Confiteris illos cùm tumultu esse venturos. Nam hic tumultus nec fuit nec erit à partibus nostris. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus recognovi. lxxxii. * f. Emeritus.

Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit. Non confiteor cum tumultu esse venturos; sed timeo ne ideò adhuc quiescat multitudo præsens, quia non est in quem referat si quid fortè turbulenter extiterit, dùm utraque præsens fuerit multitudo. Petimus ut quod dictum est, lxxxiii.

GESTA Collat. diei I. fiat; de quocumque dubitatur, præsentetur. *Et aliâ manu.* Recognovi.

lxxxiv. *Adeodatus Episcopus dixit.* Si in paucos tumultus fieri non potest, in plurimos fieri quemadmodùm potest? *Et aliâ manu.* Recognovi. *Aurelius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Judica. *Et aliâ manu.* Recognovi.

lxxxv. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Potest quidem sacerdotalis multitudo divinam considerans utrobique sententiam, etiam in quavis populositate præstare silentium, sed illud certum est, & ambigi nullatenùs potest, paucitatem magis silentio posse præbere consensum. Undè ne superfluis immoremur, si de subscriptionibus aliqua est dubitatio, eos quos nec præsentes esse, nec subscribere potuisse credit sanctitas vestra, faciam ad judicium mox venire, ut tandem aliquando confirmatis secundùm imperiale præceptum ex utraque parte personis, ad negotii merita veniatur.

lxxxvi. *Emeritus Episcopus dixit.* Ex unâ parte diversæ sententiæ concordare debent. Aut enim hîc esse suos dicunt, & adesse debebunt; aut si absentes esse profitentur, videat nobilitas tua quid de absentibus debeat judicare. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus recognovi.

lxxxvii. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Quod præsentes præsentibus mandaverunt, prosecutione spectabilitatis vestræ tenetur expressum, eò quòd omnes qui subscripserunt, à vobis & à vestris omnibus facilè possint agnosci. Undè cùm subscriptiones per ordinem fuerint recitatæ, de quo dubitatur, poterit mox venire.

lxxxviii. *Adeodatus Episcopus dixit.* Affero compendium diversæ parti, ne tumultus posse fieri utrisque partibus præsentibus putent. In uno loco coëpiscopi nostri consistant, ad alterum item locum suos faciant venire. Et cùm recitata fuerint quæcumque loca, bini mittantur, quò possit omnis causatio, omnis tumultus amputari. *Et aliâ manu.* Adeodatus Episcopus recognovi.

lxxxix. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Nova res nunc à diversâ parte flagitatur. Nam nos obedientes edictalibus præceptis, tot venimus quot fuerant edicto definiti. Sed quia & hoc non est negandum sollicitudini præsentium, quamquàm de numero quærere non sit nostræ præsentis actionis, tamen qui modò præsentes fratres nostri reperiri potuerunt, jube ut ingrediantur; si qui fortè absentes fuerint, crastino eorum præsentiæ tuis etiam obtutibus monstrabuntur, dum tamen ne ulla dilatio causæ nascatur, sicut nos certi numero adsumus electi ab universali Catholico Concilio, etiam ipsi ad asserendum confirmati jam suscipiant omnem sarcinam causæ, ut nulla dilatio quæstioni possit opponi. *Et aliâ manu.* Recognovi.

Adeodatus Episcopus dixit. Præcipe nobis mandatum eorumdem ostendi ubi subscripserunt, quod nunc lectum est ab officio. *Et aliâ manu.* Adeodatus Episcopus recognovi. xc.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Mandatum quod nunc ab officio recitatum est, in quo omnium subscriptiones continentur, postulantibus ostendatur. xci.

Petilianus Episcopus dixit. Magnam nobis sollicitudinem facit ista varietas: aut hodie repræsentent numerum eorum quos sibi dicunt mandasse quod agant, aut ipsi causam in crastinum distulerunt. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi. xcii.

Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit. Non est dilata causa; hodie agenda est. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Augustinus Episcopus dixit.* [Mandatum] actis offeratur, ab officio offeratur. xciii.

Adeodatus Episcopus dixit. Hoc expectavimus, hoc desideravimus, ut eadem gesta quibus subscripserunt in præsentiarum sint donec mandatores veniant. *Et aliâ manu.* Adeodatus Episcopus recognovi. xciv.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Hoc necesse est ut fiat ita, ut si sollicitudinis aliquid geritis, à vobis obsignata serventur. xcv.

Petilianus Episcopus dixit. Illorum præsentia nobis necessaria est, non mandatum. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi. xcvi.

Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit. Jam postulavimus fratres & consacerdotes nostros intromitti debere, qui præsentes inveniri potuerunt. Præcipiat nobilitas tua, superfluum nodum amputari quæstionis, ut intromissi saltem vel obtutibus eorum fidem debitam ferant. *Et aliâ manu.* Recognovi. xcvii.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Hi venerabiles sacerdotes xcviii.

qui præſentes eſſe dicuntur, venire dignentur. *Et ingreſſis Epiſcopis Catholicis,*

XCVIII. *Marcellinus vir clariſſimus Tribunus & Notarius dixit.* In omni petitioni veſtræ ſatisfactum eſſe cognoſco. *Et adjecit.* Præſentes ſunt Epiſcopi quos ingredi voluiſtis; qui ſecundùm imperialis præcepti formam & edicti tenorem, certum numerum ad peragendam cauſam elegiſſe noſcuntur. Undè, ne qua ulteriùs poſſit eſſe dubitatio, vel fortè confuſio, ſingulis ſubſcriptiones propriæ relegantur, ut agnitis iiſdem exire dignentur.

XCIX. *Martialis exceptor ex mandato recitavit.* Aurelius Epiſcopus Eccleſiæ Catholicæ Carthaginenſis Carthagini conſtitutus, præſente viro clariſſimo Tribuno & Notario Marcellino, hoc mandatum ſuſcepi & ſubſcripſi. *Hoc modo omnes reliqui ſubſcripſerunt. Item recitavit.* Silvanus Epiſcopus Summenſis Eccleſiæ Catholicæ: *Idem dixit.* Præſto ſum. *Marcellinus vir clariſſimus Tribunus & Notarius dixit.* Silvanus qui non ſuſcepit collationem exeat. *Quo egreſſo, idem recitavit.* Valentinus Epiſcopus Eccleſiæ Vaianenſis[14]. *Idem dixit.* Præſto ſum.

C. *Alypius Epiſcopus Eccleſiæ Catholicæ dixit.* Reddiderunt nos ſollicitos, diligentiam nobis primitùs ipſi incuſſerunt: quomodo nominantur noſtri, ſic etiam de ipſorum numero dubitamus. *Et aliâ manu.* Recognovi.

CI. *Marcellinus vir clariſſimus Tribunus & Notarius dixit.* Ita fiet, conſentit tamen pars diverſa, ut ſimul agniti exeant.

CII. *Aurelius Epiſcopus Eccleſiæ Catholicæ dixit.* Sed primò mandare habent & ipſi, ut appareat quia hîc ſunt. *Et aliâ manu.* Recognovi.

CIII. *Marcellinus vir clariſſimus Tribunus & Notarius dixit.* Ergo placet ſanctitati veſtræ, ut poſt impletum mandatum, exeant, etiam partis veſtræ venerabiles viri Epiſcopi, & inter paucos cauſa peragatur, & ad quod quæſitum eſt reſpondere dignemini.

CIV. *Primianus Epiſcopus Eccleſiæ Carthaginenſis dixit.* Cùm & nos apud acta mandaverimus præſentes, eximus, damus locum actoribus: hîc tamen in proximo erimus. *Et aliâ manu.* Primianus Epiſcopus recognovi.

CV. *Marcellinus vir clariſſimus Tribunus & Notarius dixit.* Ergo veſtræ quoque ſubſcriptiones judiciis intimentur, ut illorum quoque profeſſiones præſentium requiruntur.

Petilianus Epiſcopus dixit. Apud acta volunt mandare. *Et aliâ manu.* Petilianus recognovi. CVI.

Marcellinus vir clariſſimus Tribunus & Notarius dixit. Apud quæ acta ſanctitas veſtra ſe aſſerit mandaturam? CVII.

Emeritus Epiſcopus dixit. In judicio præſtantiæ tuæ voluntas eſt noſtra, ſi jubes ut geſtis municipalibus hoc judicio nobilitatis tuæ finiatur. *Et aliâ manu.* Emeritus Epiſcopus recognovi. CVIII.

Marcellinus vir clariſſimus Tribunus & Notarius dixit. Illud nunc eſt, quod à veſtrâ ſanctitate ad amputandas omnes ambages neceſſariò poſtulatur, ut apertiſſimè deſignetis utrùm vobis epiſtola mandati cum ſubſcriptionibus recitata ſufficiat, an etiam ipſos quæritis apud acta mandare. CIX.

Petilianus Epiſcopus dixit. Non ut profiteantur volumus, ſed ut recognoſcantur à nobis, qui mandaſſe dicuntur. *Et aliâ manu.* Ut ſuprà. CX.

Marcellinus vir clariſſimus Tribunus & Notarius dixit. Ergo ſubſcribentium nomina per ordinem recitentur. CXI.

Honoratus exceptor recitavit. Numidius Epiſcopus Eccleſiæ Catholicæ Maxulitanæ. *Idem dixit.* Præſto ſum. *Felix Epiſcopus [loci ſuprascripti] dixit.* Agnoſco illum. *Marcellinus V.C. Tribunus & Notarius dixit.* Conſtat utrumque eſſe præſentem. CXII.

Alypius Epiſcopus Eccleſiæ Catholicæ dixit. Illorum etiam duorum qui jam exierunt compares prodeant. Ipſi hoc exegerunt. Videantur ergo qui præſentes ſunt, & qui abſentes. Hoc volumus conſtet. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Et accedente Epiſcopo.* CXIII.

Marcellinus vir clariſſimus Tribunus & Notarius dixit. Cujus civitatis eſt vir venerabilis Epiſcopus? *Adeodatus Epiſcopus dixit.* Felix Epiſcopus Zummenſis[15], noſtræ communionis, qui contra Silvanum agit, malè habet. CXIV.

Marcellinus vir clariſſimus Tribunus & Notarius dixit. Probabilis excuſatio eſt. *Et adjecit.* Alius recitetur. *Et recitavit.* Marinus Epiſcopus Eccleſiæ Taborenſis. *Idem dixit.* Præſto ſum. *Victor Epiſcopus civitatis ſuprascriptæ dixit.* Agnoſco illum. CXV.

[14] VALENTINUS VAÏANENSIS. Primas fuit Numidiæ anno 419. quo Concilio Carthaginenſi interfuit.

[15] ZUMMENSIS. In Numidiâ. Hujus Epiſcopus Silvanus Primas fuit Numidiæ.

CXVI. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Utrorumque præsentiam gesta retinebunt. *Item recitavit.* Aurelius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ civitatis Magomaziensis [16]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Alius ejusdem civitatis Episcopus veniat à parte diversâ. *Salustius Episcopus partis Donati civitatis suprascriptæ dixit.* Agnosco illum. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Etiam hos constat esse præsentes. *Item recitavit.* Victor Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Libertinensis [17]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Januarius Episcopus loci suprascripti dixit.* Agnosco illum, Diocesis mea est. *Victor Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Neminem illic habet. *Januarius Episcopus partis Donati dixit.* Diocesis mea est. *Victor Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Cùm neminem illic habeat, neque Ecclesiam, neque aliquem communicantem, frustrà mentitur quòd sit ejus diocesis. *Januarius Episcopus dixit.* Communicarunt tibi * ante vim tuam?

* f. mihi.

CXVII. *Petilianus Episcopus dixit.* In unâ plebe Januarii collegæ nostri præsentis, in unâ diocesi quatuor sunt constituti contra ipsum; ut numerus scilicet augeretur.

CXVIII. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Quæratur quot annorum Episcopus sit.

CXIX. *Petilianus Episcopus dixit.* Quatuor esse tis contra unum.

CXX. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Hæc ad præsentem omninò non pertinent actionem. Quæ cœpta sunt perlegantur. *Item recitavit.* Optatus Episcopus plebis Vesceritanæ [18]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Fortunatus Episcopus civitatis suprascriptæ dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Januarius Episcopus plebis Tunusudensis [19]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Victorianus Episcopus civitatis suprascriptæ dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Evangelus [20] Episcopus Ecclesiæ Assuritanæ [21]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Petilianus Episcopus dixit.* Noster ibi defunctus est [22] ipse dicat. *Item recitavit.* Latonius Episcopus Ecclesiæ plebis Tenitanæ [23]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Securus Episcopus civitatis suprascriptæ dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Aptus Episcopus plebis Tigiensis [24]. *Idem dixit.* Præsto sum. Nec habui, nec habemus Episcopum Donatistam. *Primianus Episcopus Carthaginensis dixit.* Non illic habemus. *Item recitavit.* Assellicus Episcopus Ecclesiæ Tusuritanæ [25]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Ap-*

[16] MAGOMAZIENSIS seu *Macomadiensis* Episcopus Numidiæ, ut patet ex cap. 182. ubi Aurelius aït se presbyterum habere in urbe Idassensi, quæ oppidum est Numidiæ. Idem constat ex Antonino & notitiâ Episcoporum Africæ, ubi *Macomadia* oppidum reperitur in Numidiâ diversum ab urbe ejusdem nominis in Byzacenâ.

[17] LIBERTINENSIS. In provinciâ proconsulari. Januarius Episcopus *Libertinensis* subscribit epistolæ Episcoporum illius provinciæ ad Paulum Patriarcham Constantinopolitanum, quæ refertur in Concilio Lateranensi sub Martino.

[18] VESCERITANÆ. Videtur istud oppidum esse Numidiæ quod in notitia Episcoporum Africæ dicitur *Berceritanus.* Conjicit Baluzius hunc Optatum eum esse ad quem scripta est Augustini epistola 190.

[19] TUNUSUDENSIS In veteri codice legitur *Tunudensis*, at in cap 201. Victorianus hujus urbis Episcopus ex parte Donatistarum, nominatur Episcopus *Tunusudensis* Apud Plinium lib. 5. cap. 4. inter Africana Romanorum oppida recensetur *Thunudisense*, Ptolomæo *Thunusda.* Apud Victorem Vitensem lib. 1. num. 13. mentio fit *Tinusude*, seu ut in quibusdam Codicibus habetur *Tunusude.* Est etiam in Tabulis Peutingerianis urbs *Thunu.* Quidam eam à *Timidensi provinciæ proconsularis oppido* non distinguunt, sed perperam.

[20] EVANGELUS. Interfuit Conciliis habitis apud Carthaginem ann. 397. & 401. In Codice Canonum Ecclesiæ Africanæ Can. 53. & 77.

[21] ECCLESIÆ ASSURITANÆ. In provinciâ Proconsulari. In Concilio Carthaginensi sub Cypriano adfuit *Victor ab Assuris.* Extat etiam epistola ejusdem Cypriani *Epicteto fratri & plebi apud Assuras consistenti.*

[22] NOSTER IBI DEFUNCTUS EST. Prætextatus qui subscripsit Concilio Cabarsussitano ann. 393. & in Bagaïensi anno sequenti à sede suâ dejectus est. Hunc mortuum esse paulò antè quàm Augustinus scriberet libros suos contra epistolam Parmeniani, patet ex libro 3. extremo. Successorem habuit Rogatum cujus meminit Augustinus lib. 3. contra Cresconium cap. 56. cui posteà ad unitatem Catholicam converso Circumcelliones manus & linguam præciderunt, ut idem narrat in libro de gestis cum Emerito num. 9.

[23] TENITANÆ. In Provinciâ Byzacenâ, ut docet notitia Episcoporum Africæ. In Concilio Carthaginensi sub Cypriano inter alios subscripsit *Eucbratius à Thenis. Thenas seu Thanas* vocant Plinius, Antoninus & Anonymus Ravennas, Ptolomæus *Theanas.*

[24] TIGIENSIS sive *Tisiensis* in Byzacenâ, ut docet notitia Episcoporum Africæ.

[25] TUSURITANÆ. ex Arzugitanâ provinciâ, ut colligitur ex capite 208. quæ Tripolitanæ provinciæ pars erat, aut saltem ipsi contermina, ut patet ex cap. 49. Codicis Canonum Ecclesiæ Africanæ.

tus

tus Episcopus civitatis suprascriptæ dixit. Agnosco illum. *Item recitavit.* Innocentius Episcopus Ecclesiæ Germaniensis [26]. *Idem dixit.* Præsto sum, sed adversarium non habeo. *Item recitavit.* Honoratus Episcopus Matharensis [27] Ecclesiæ. *Idem dixit.* Præsto sum, sed non contra me habeo Episcopum. *Item recitavit.* Hilarus Episcopus Ecclesiæ Bofetanæ [28]. *Idem dixit.* Præsto sum, sed non habeo mecum Episcopum.

CXXI. *Petilianus Episcopus dixit.* Noster fuit. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Et nos hoc cupimus, ut illum imitemini. *Item recitavit.* Secundus Episcopus Ecclesiæ Ruspitensis [29]. *Idem dixit* Præsto sum, sed non habeo contra me Episcopum. *Item recitavit.* Donatus Episcopus Ecclesiæ Amburensis [30]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Servatus Episcopus civitatis suprascriptæ dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Cresconius Episcopus Ecclesiæ Tubiniensis [31]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Protasius Episcopus civitatis suprascriptæ dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit* Restitutus Episcopus plebis Novasinensis [32]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Felix Episcopus civitatis suprascriptæ dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Cresconius Episcopus Ecclesiæ Cuiculitanæ [33]. *Idem dixit.* Præsto sum. GESTA Collat. diei I. Habui contra me Episcopum; exivit de corpore. *Item recitavit.* Lucianus Episcopus Ecclesiæ Guirensis [34]. *Idem dixit.* Præsto sum, sed alium contra me non habeo. *Item recitavit.* Tutus Episcopus plebis Melzitanæ [35]. *Idem dixit.* Præsto sum, sed alium contra me non habeo. *Item recitavit* Donatianus Episcopus Ecclesiæ Teleptensis [36]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Bellicius Episcopus civitatis suprascriptæ dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Potentius Episcopus plebis Bladiensis [37]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Adeodatus Episcopus dixit.* Quem ibi nos habemus, oculos dolet, venire non potest. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Utrùm hic sit Carthagini? *Item recitavit.* Maximianus Episcopus plebis Turensis [38]. *Idem dixit.* Præsto sum, sed non contra me habeo Episcopum. *Adeodatus Episcopus dixit.* Noster fuit. *Item recitavit.* Datianus Episcopus plebis Legensis [39]. *Idem dixit.* Præsto sum, sed alium contra me non habeo. *Item recitavit.* Urbicus Episcopus plebis Tebestinæ [40]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Perseverantius Episcopus [civitatis suprascriptæ] dixit.* Ag-

[26] GERMANIENSIS. In Numidiâ, ut docet notitia Africæ, diversa à *Germanitianâ* quæ in Byzacenâ.

[27] MATHARENSIS. In Numidiâ, ut scriptum est in eâdem notitiâ.

[28] BOFETANÆ. Melius *Besetane*, in Numidiâ, cujus mentio fit in actis sancti Mammarii & sociorum inter urbes Numidiæ propè Tigisim.

[29] RUSPITENSIS. Est Episcopus *Rusfensis* seu *Ruspensis* in notitiâ Byzacenæ; sed *Ruspinam* à *Ruspe* distinguit Ptolemæus, & utramque habent Tabulæ Peutingetianæ atque anonymus Ravennas: utraque in Byzacenâ.

[30] AMBURENSIS. In notitiâ Numidiæ, *Amporensis*, & sic legendum, nam infrà Servatus qui hîc ejusdem sedis Episcopus dicitur, vocatur *Amphorensis*, in veteri exemplari.

[31] TUBINIENSIS seu *Tubuniensis* in Numidiâ, ut docet notitia, diversus à *Tubiensi* in Mauritaniâ. Inter Episcopos Concilii Carthaginensis sub Cypriano est Nemesianus à *Tubunis*. Apud *Tubunas* colloquium habuerat Augustinus cum Bonifacio Comite, qui tunc cupiebat dimissis rebus omnibus vitam monasticam amplecti. De quo Augustinus epist. 220.

[32] NOVASINENSIS, seu *Nobasinensis* in Numidiâ, ut docet notitia.

[33] CUICULITANÆ Ibid. ex eâdem notitiâ. In Concilio Carthaginensi sub Cypriano, adest Pudentianus à *Cuiculi*.

[34] GUIRENSIS. *Guira* urbs Africæ in Tabulis Peutingerianis. Fortè legendum *Girensis*, cujus Episcopus Martialis legitur in notitiâ Numidiæ.

[35] MELZITANÆ. *Meldita* oppidi in Africâ meminère Plinius & Ptolemæus; & locatur inter civitates Mediterraneas provinciæ proconsularis.

[36] TELEPTENSIS. *Telepte* notissima civitas in Byzacenâ, nec ignobilis Donatianus hujus Episcopus, qui Primas fuit provinciæ, pluribúsque Conciliis Africanis interfuit.

[37] BLADIENSIS. Baluzius legendum esse censet *Badiensis*, & adversarium illius Potentii fuisse Pancratium *Badiensem*, qui nominatur infrà cap. 180. Dativus à *Badis* interfuit Concilio Carthaginensi sub Cypriano. *Badam* in Mauritaniâ Gaditanâ locat Anonymus Ravennas; quapropter *Badiensis* sedes potest esse diversa à *Vadensi* Numidiæ, cujus mentio fit in notitiâ.

[38] TURENSIS seu *Turrensis* in Byzacenâ, ut videre est in notitiâ Africæ.

[39] LEGENSIS. Duplex est in notitiâ Numidiæ urbs hujus nominis, scilicet n. 78. *Legiensis*, & 85. *Legensis*. Pariter hîc duo Episcopi harum urbium, hoc scilicet in capite *Datianus Episcopus Legensis*, qui nullum habet adversarium; & cap. 187. *Cresconius Episcopus Legensis Donatista.*

[40] TEBESTINÆ *Tebeste* nota urbs in Numidiâ, de quâ vide quæ diximus in not. 29. ad l. 2. Opt. p. 37.

nosco illum. *Item recitavit.* Aspidius Episcopus plebis Tacaratensis [41]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Verissimus Episcopus* [*civitatis suprascriptæ*] *dixit.* Agnosco illum. Quatuor sunt in plebe meâ, Datianus, Aspidius, Fortunatus & Octavianus. *Item recitavit.* Terentius Episcopus Selecucianensis [42]. *Item dixit.* Præsto sum. *Mescianus Episcopus* [*civitatis suprascriptæ*] *dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Servus Dei Episcopus plebis Tubursicuburensis [43]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Donatus Episcopus civitatis suprascriptæ dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Dialogus Episcopus Zamensis [44]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Montanus Episcopus civitatis suprascriptæ dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Urbicosus Episcopus plebis Eguilguilitanæ. [45] *Idem dixit.* Præsto sum, sed Catholica est omnis ex vetustate. *Item recitavit.* Silvanus Episcopus plebis Perdicensis [46]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Rogatus Episcopus civitatis suprascriptæ dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit* Navigius Episcopus Dydritanus [47]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Honoratus Episcopus civitatis suprascriptæ dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Romanus Episcopus plebis Leptiminensis [48]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Victorinus Episcopus civitatis suprascriptæ dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Rufinus Episcopus plebis Drusilianensis [49]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Restitutus Episcopus civitatis suprascriptæ dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Donatus Episcopus Tisilitanus [50]. *Idem dixit.* Præsto sum, sed non habeo contra me alium Episcopum. *Petilianus Episcopus Donatista dixit.* Exivit de corpore. *Item recitavit.* Gallus Episcopus Ticensis [51]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Petilianus Episcopus dixit.* Non venit litteras misit. *Item recitavit.* Donatianus Episcopus Montenus [52]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Petilianus Episcopus dixit.* Ægrotat. *Item recitavit.* Victorianus Episcopus plebis Mustitanæ [53]. *Idem dixit.* Præsto sum.

41 TACARATENSIS. In Numidiâ, ut docet notitia. E quatuor Episcopis quos Verissimus in hac diœcesi constitutos à Catholicis fuisse conqueritur, Octavianus posteà dicitur Ressianensis & Fortunatus Casensis.

42 SELEUCIANENSIS. Item in Numidiâ. Ibid.

43 TUBURSICUBURENSIS. Aug. l. 3. contr. Cresc. *Episcopus Catholicus à Tubursicubure Servus nomine.* Hanc verò Ecclesiam Proconsularis provinciæ fuisse probatur ex Concilio Carthaginensi sub Bonifacio, cui inter cæteros hujus provinciæ Episcopos adfuit *Reparatus Episcopus Tubursicuburensis.*

44 ZAMENSIS. *Zama* urbs regia in Numidiâ, ut ex Ptolomæo & Tabulis Peutingerianis constat.

45 EGUILGUILITANÆ. Legendum *Igilgitana*: nam *Igilgilis* oppidi in Mauritaniâ Sitifensi mentio fit apud Ptolemæum, in Antonini Itinerario, in Tabulis Peutingerianis, necnon apud anonymum Ravennatem. Ammianus Marcellinus lib. 29. cap. 5. meminit littoris Mauritaniæ Sitifensis, quod appellant Incolæ *Igilgitanum.* Est & *Igilgitanus* Episcopus in notitiâ Mauritaniæ Sitifensis.

46 PERDICENSIS. Antoninus in Itinerario *Perdicem* memorat inter *Zarat* & *Sitifim* xxv. milliaribus passuum ab istâ dissitam. In Concilio Carthaginensi anni 403. adest Silvanus Legatus provinciæ Mauritaniæ Sitifensis, qui non videtur ab isto diversus.

47 DYDRITANUS. Legendum rectè conjicit Baluzius *Thusdritanus*: nam nullibi *Dydritanæ* civitatis in Africâ fit mentio, & posteà cap. 206. Honoratus Episcopus, qui hîc dicitur adversarius Navigii Episcopi *Dydritani*, vocatur *Thusdritanus.* Oppidi *Thusdritani* meminit Ptolemæus, & in Itinerario Antonini inter oppida Provinciæ Byzacenæ collocatur.

48 LEPTIMINENSIS. Oppidi provinciæ Byzacenæ, quod ità quoque nominatur in notitiâ. Ptolemæo & Antonino *Leptis-minor.* Anonymo Ravennensi post Tabulas Peutingerianas *Lepte-minus.* In Concilio Carthaginensi sub Cypriano sententiam tulit *Demetrius à Leptiminus.* Duplicem quoque *Leptin* in Africâ memorant Veteres, minorem & magnam. Hæc *Leptimagnensis* dicitur in notitiâ, estque provinciæ Tripolitanæ.

49 DRUSILIANENSIS. *Drusiliana* nominatur post *Tatiam* provinciæ proconsularis urbem in Tabulis Peutingerianis & in anonymo Ravennate.

50 TISILITANUS. Hîc diversus à *Tibilitano.* Nam Donatus hujus Episcopus hîc aït se non habere adversarium. Et tamen cap. 197. nominatur *Simplicius Tibilitanus Episcopus Donatista.* In Concilio Carthaginensi sub Bonifacio ann. 525. adfuisse legitur *Florentius Episcopus Tisiliensis.* Hunc Episcopatum ad provinciam proconsularem pertinere crediderim.

51 TICENSIS. *Tices* in Getuliâ memorat anonymus Ravennas. *Ticenam* urbem appellat Ptolemæus. In notitiâ Africæ Byzacenæ mentio fit urbis *Ticibus.* In synodicâ Patrum Byzacenorum in Concilio Lateranensi sub Martino act. 2. subscriptiones leguntur *Romuli Episcopi civitatatis Ticibus & Candidi patriæ Dicensis Episcopus.* Si pro *Dicensis* legendum sit *Ticensis*, ut conjicit Baluzius, *Tice* erit diversa à *Ticibus*: quod tamen mihi non fit verisimile.

52 MONTENUS, seu *Montensis* in Numidiâ Episcopus ut docet notitia.

53 MUSTITANÆ. *Mustitanus* Episcopus legitur in notitiâ Numidiæ, sed erat alia

Habeo Felicianum Mustitanum & Donatum Turensem[14] contra me.

CXXII. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* De nomine Feliciani, utrùm in communione sit Primiani. *Et aliâ manu.* Recognovi.

CXXIII. *Petilianus Episcopus dixit.* Quis tibi hoc mandavit, aut ex cujus personâ hoc exigis? An vis tibi imponere personam eorum qui foris sunt? *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi.

CXXIV. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Dictum sit, ad postulata respondeat. *Et aliâ manu.* Recognovi.

CXXV. *Petilianus Episcopus dixit.* Hoc jam internæ actionis est. *Et aliâ manu.* Ut suprà.

CXXVI. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Nunc cœptus ordo teneatur. De his, si visum fuerit rationabile, posteà requiretur. *Item recitavit.* Victorianus Episcopus plebis [Mustitanæ] pro Pascasio Episcopo plebis Anguiensium[55]. *Idem Pascasius dixit.* Præsto sum, unitatem habeo. *Item recitavit.* Ferox Episcopus plebis Macrianensis Majoris[56]. *Idem dixit.* Præsto sum, unitatem habeo. *Pomponius*[57] *Episcopus loci suprascripti dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Almunius Episcopus Tigualensis[58]. *Idem dixit.* Præsto sum. In diocese meâ duo sunt, Gaïanus & Privatus. *Gaïanus Episcopus loci suprascripti dixit.* Agnosco illum. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Animadvertit nobilitas tua etiam in nostrorum diocesi eos ordinasse Episcopos. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Talia ab utrisque partibus constat objecta, [ut] si hæc vultis diligenter inquiri, ad hanc causam superfluò venisse noscemur. *Item recitavit.* Felix Episcopus plebis Segermitensis[59]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Restitutus Episcopus loci suprascripti dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Secundus Episcopus plebis Magarmelitanæ[60]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Felix Episcopus loci suprascripti dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Vincentianus Episcopus plebis Feraditanæ Majoris[61]. *Idem dixit.* Præsto sum, unitatem habeo. *Item recitavit.* Placentinus Episcopus plebis Madaurensis[62]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Donatus Episcopus loci suprascripti dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Rusticianus Episcopus plebis Tabracensis[63]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Clarentius Episcopus loci suprascripti dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Octavianus Episcopus plebis Ressianensis[64]. *Idem dixit.* Præsto sum, unitatem habeo. *Item recitavit.* Benenatus Episcopus plebis Simmittensis[65]. *Idem dixit.*

Mustis, sita in provinciâ Proconsulari, ut ex Antonini Itinerario colligere est. Hujus est Episcopus hic Januarius, qui duos adversarios Donatistas habebat Felicianum *Mustitanum* & Donatum Turensem. Alterius verò in Numidiâ Donatianus Episcopus erat, non Felicianus, sed Cresconius, ut legitur cap. 206. *Mustitanorum* simul & Assuritanorum mentio frequenter occurrit apud Augustinum in libris contra Donatistas. Assuritani autem ad provinciam Proconsulatem pertinebant.

[54] TURENSEM. Videtur is locus diversus à *Turensi* civitate Byzacenæ provinciæ. Nam vicinus erat Mustitanæ civitati, quæ erat provinciæ Proconsularis. Hujus sedis Episcopus videtur esse *Samsucius*, de quo Augustinus agit epist. 34. & 83.

[55] ANGUIENSIUM. Cujus provinciæ sit, incertum.

[56] MACRIANENSIS MAJORIS. In Byzacenâ, ut constat ex notitiâ.

[57] POMPONIUS *Macrianensis*, qui concilio Cabarsussitano interfuit.

[58] TIGUALENSIS, seu *Ticualtensis*. In provinciâ Byzacenâ, ut docet notitia, n. 95.

[59] SEGERMITENSIS, seu *Segermitanus* in provinciâ Byzacenâ ex notitiâ. In concilio Carthaginensi sub Cypriano sententiam dixit Nicomedes à *Segermis*.

[60] MAGARMELITANÆ. In notitiâ Numidiæ vocatur *Vagarmelitanus*. Secundus fortè is est qui Leporii libello subscripsit his verbis: *Secundus Episcopus Ecclesiæ Aquensis sivè Megarmitanæ.*

[61] FERADITANÆ MAJORIS. *Feradimaiensis* vocatur in notitiâ Episcoporum provinciæ Byzacenæ.

[62] MADAURENSIS. *Madaura* urbs Numidiæ natali Apulei & studiis Augustini illustris. Martyres *Madaurenses* vindicat sanctus Augustinus epist. 17. Antigonus Episcopus *Madaurensis* adfuit concilio Carthaginensi sub Grato, & inter Episcopos exules provinciæ Numidiæ Pudentii *Madaurensis* nomen extat in notitiâ.

[63] TABRACENSIS. *Tabraca* urbs nota apud antiquos auctores inter Proconsularem & Numidiam, cujus Episcopus Victoricus *à Tabracâ* sententiam dixit in concilio Carthaginensi sub Cypriano. Ad provinciam Proconsularem pertinebat.

[64] RESSIANENSIS. In Numidiâ. Octavianus is unus est è quatuor Episcopis, quos anteà conquestus est Verissimus Tacaratensis in suâ diœcesi à Catholicis constitutos.

[65] SIMITTENSIS. In provinciâ Proconsulari, ut patet ex Ptolemæo & Itinerario Antonini. In notitiâ provinciæ Proconsularis duæ

Præsto sum, nec habeo alium, nec hæreticos. *Petilianus Episcopus dixit.* Exivit de corpore. *Item recitavit.* Timianus Episcopus plebis Utmensis [66]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Petilianus Episcopus dixit.* Habet Felicem, sed absens est *Item recitavit.* Filolocius Episcopus plebis Adrumetinæ [67]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Victorinus Episcopus civitatis suprascriptæ dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Adeodatus Episcopus plebis Belalitensis [68]. *Idem dixit.* Præsto sum, non habeo nec Episcopum, nec hæreticos; unitatem habeo. *Item recitavit.* Felix Episcopus plebis Visicensis [69]. *Idem dixit.* Præsto sum, Episcopum contra me non habeo. *Victor Episcopus civitatis Taborensis* [70] *dixit.* Proximè recessit. Ego ibi intervenio. *Item recitavit.* Victor Episcopus plebis Jufitensis [71]. *Idem dixit.* Præsto sum, unitatem habemus. *Item recitavit.* Fuscinullus Episcopus plebis Eliensis [72]. *Idem dixit.* Præsto sum, non contra me habeo Episcopum. *Item recitavit.* Honorius Episcopus plebis Cellensis [73]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Castus Episcopus dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Maximianus Episcopus Aquensium Regiorum [74]. *Idem dixit.* Præsto sum, in patriâ meâ non habeo alium Episcopum. *Item recitavit.* Antonius Episcopus plebis Carpitanæ [75]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Veratianus Episcopus dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Fortunatianus Episcopus plebis Neapolitanæ [76]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Ampelius Episcopus civitatis suprascriptæ dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Pannonius Episcopus plebis Puppitanæ [77]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Victorianus Episcopus civitatis supradictæ dixit.* Agnosco illum. *Item re-*

sunt sedes, quarum nomina huic vicina sunt, scilicèt, num. 37. *Simminensis*, & num. 42. *Seminensis.* Benenatus Episcopus, de quo hîc fit mentio, unus videtur fuisse è quatuor, qui in concilio Carthaginensi ann. 410. legationem susceperunt.

66 UTMENSIS. *Utimmirensis* oppidi in provinciâ Proconsulari nomen extat in notitiâ; quod fortè diversum non est ab *Utmensi.*

67 FILOLOCIUS EPISC. PLEBIS ADRUMETINÆ. In concilio Carthaginensi ann. 405. dicitur *Filologius* unus ex Episcopis provinciæ Byzacenæ.

68 BELALITENSIS. In notitiâ Episcoporum Numidiæ est sedes *Belesasensis*, quam camdem esse cum istâ suspicatur Baluzius.

69 VISICENSIS In epistolâ Episcoporum provinciæ Proconsularis ad Paulum Patriarcham subscribit *Valentinianus Episcopus Ecclesiæ Visicensis.*

70 VICTOR EPISC. CIVITATIS TABORENSIS. Vicinæ civitatis Episcopus Donatista cùm statim dicat se post discessum Episcopi Visitensis, se hujus plebis curam gerere. Hoc enim significant sequentia: *Proximè recessit*, id est, *obiit. Ego ibi intervenio*, id est, *plebem curo*, ut infrà cap. 176. *Presbyterum habemus qui intervenit.* Cùm ergò Visitense oppidum sit provinciæ Proconsularis, ejusdem debet esse sedes *Taborensis* ac proindè à *Taborentensi* quæ in notitiâ Mauritaniæ Cæsareensis reperitur diversa.

71 JUFITENSIS. Est in notitiâ Mauritaniæ Sitifensis Victor *Jerafitanus*, fortè hîc legendum *Jerafitensis.*

72 ELIENSIS. In Byzacenâ, ut docet notitia. In Itinerario Antonini & apud Anonymum Ravennatem est civitas *Elie.* Synodicæ Episcoporum Byzacenorum ad Constantinum in concilio Lateranensi sub Martino subscribit *Constantinus Episcopus sanctæ Ecclesiæ Heliensis.*

73 CELLENSIS. Duæ fuêre hujus nominis Ecclesiæ in Africâ, una in provinciâ Proconsulari; altera in Sitifensi. De utrâ intelligi debeat hic locus incertum.

74 AQUENSIUM REGIORUM. *Aquæ Regiæ* oppidum provinciæ Byzacenæ ex Tabulis Peutingerianis, Antonino & notitiâ. Maximianus is legatus provinciæ Byzacenæ nomine interfuit concilio Carthaginensi VII. ann. 419. sub Aurelio, ut videre est in codice Canonum Eccles. Afric. can. 127. ubi dicitur *Aquensis Episcopus*, & in quibusdam codicibus *Aquæ regiensis*, aut *Aquensis-regiorum.*

75 CARPITANÆ. Sedis in provinciâ Proconsulari, de quâ vide quæ diximus ad librum 2. Optati not. 30.

76 NEAPOLITANÆ. Item in provinciâ Proconsulari, ut docet notitia. In concilio Carthaginensi sub Cypriano adfuit *Fortunatianus Neapolitanus Episcopus.* Hujus urbis meminêre Hircius in libro de Bello Africano, Pomponius Mela, aliique auctores, quam Itinerarium Antonini & Peutingerianæ Tabulæ mediam locant inter *Pupput* & *Clypeam.* Ceterùm Ptolemæus *Neapolin* coloniam appellat, liberum oppidum Plinius.

77 PUPPITANÆ. Urbs provinciæ Proconsularis, quæ *Pupput* in Itinerario Antonini, *Pudput* in Tabulis Peutingerianis, *Pulpu* in Anonymo Ravennate, & *Pulpud* apud Cyprianum & à Tito Livio appellatur. Hujus Pannonii nomen legere est in epistolâ concilii Carthaginensis ad Innocentium Papam, inter epistolas ultimæ editionis 175. ubi ex mss. nomen Pannonii restitutum est, cùm anteà perperàm legeretur Pantonii. In concilio Carthaginensi ann. 525. sub Bonifacio interfuit Fortunatus Episcopus plebis *Puppitanæ*, & primus omnium epistolæ synodicæ Episcoporum provinciæ Proconsularis in concilio Lateranensi recitatæ subscribit *Gulosus Episcopus Puppitanus.*

citavit.

citavit. Januarianus Episcopus plebis Tubulbacensis [78]. *Idem dixit.* Præsto sum, unitas est Catholica, non contra me habeo Episcopum in civitate meâ. *Item recitavit.* Gratianus Episcopus plebis Metensis [79]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Fortunatianus Episcopus partis Donati civitatis suprascriptæ dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Victor Episcopus plebis Bahannensis [80]. *Idem dixit.* Præsto sum, unitatem habeo. *Item recitavit.* Quodvult-Deus Episcopus plebis Centuriensis [81]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Cresconius Episcopus partis Donati civitatis suprascriptæ dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Fortunatus Episcopus plebis Capsensis [82]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Celer Episcopus partis Donati civitatis suprascriptæ dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Cresconius Episcopus plebis Temonianensis [83]. *Idem dixit.* Præsto sum: ibi in eodem loco ubi ago non contra me habeo Episcopum. [*Item recitavit.*] Montanus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Auguritanæ [84]. *Idem dixit.* Præsto sum, unitatem habeo. *Item recitavit.* Jocundus Episcopus plebis Sufetulensis [85]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Tittanus Episcopus partis Donati civitatis suprascriptæ dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Victor Episcopus plebis Bartanensis [86]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Honorius Episcopus partis Donati civitatis suprascriptæ dixit.* In mala quæ fecit mihi modò illum didici. *Item recitavit.* Victor Episcopus Cullitanus [87]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Fidentius Episcopus civitatis suprascriptæ dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Palatinus Episcopus Bosetensis [88]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Felix Episcopus civitatis suprascriptæ dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Quodvultdeus Episcopus Girbitanus [89]. *Idem dixit.* Præ-

[78] TUBULBACENSIS. In Byzacenâ, ut docet notitiâ.

[79] METENSIS. In provinciâ Numidiæ, ut videre est in eadem notitia.

[80] BAHANNENSIS. Est in notitiâ provinciæ Byzacenæ *Boanensis* sedes, & epistolæ Episcoporum hujus provinciæ ad Constantinum in concilio Lateranensi sub Martino subscribit *Januarius Episcopus Banensis.*

[81] CENTURIENSIS. In Numidiâ, ut docet notitia, & Procopius lib. 2. de Bello Vandalico mentionem facit Castelli cujusdam cui *Centuriæ* nomen erat in Numidiâ. De hoc ipso *Quodvultdeo Episcopo Centuriensi* actum est in concilio Milevitano anni 402. Cod. Afric. Can. 87. quo statuitur ut nullus cum eo communicet, donec causa ejus fuerit terminata, quia noluerat cum adversario suo contendere in Episcoporum judicio.

[82] CAPSENSIS. *Capsa* urbs provinciæ Byzacenæ. Hujus plerique veteres meminêre. *Donatulus à Capse* subscribit concilio Carthaginensi sub Cypriano qui mentionem etiam facit *Capsensis* civitatis epist. 56. In notitiâ provinciæ Byzacenæ num. 60. occurrit *sedes Capsensis.* Ptolemæus *Capsam* inter urbes sub Adrumeto constitutas recenset. In eâ Jugurthæ Regis Thesauri asservabantur, teste Strabone lib. 17. De hac urbe Salustius lib. de bello Jugurthino: *Erat inter ingentes solitudines oppidum magnum atque valens nomine Capsa.* Ipsius excidium postea describit, sicut & Florus lib. 3. cap. 1. Plinius verò lib. 5. cap. 4. *Capsitanos* memorat inter eos qui *non civitates tantum, sed pleraque etiam nationes jure dici possunt.* *Capsam* coloniam habent Tabulæ Peutingerianæ.

[83] TEMONIANENSIS. Sedes provinciæ Byzacenæ, ut docet notitia; in quâ tamen legitur *Themoniarensis.* In Synodicâ Episcoporum provinciæ Byzacenæ ad Constantinum inter Episcopos reperitur *Victorinus Themunianensis.* Cresconius de quo hîc fit mentio, eligitur Legatus provinciæ Byzacenæ Can. 127. Cod. Afric.

[84] AUGURITANÆ. In Numidiâ, ut patet ex notitiâ. Anteà malè legebatur *Cathauguritensis.*

[85] JOCUNDUS EPISCOPUS PLEBIS SUFETULENSIS. In provinciâ Byzacenâ, qui concilio Carthaginensi ann. 419. interfuit. Privatianus *à Sufetulâ* sedit in concilio Carthaginensi sub Cypriano. Præsidius *Sufetulensis* nominatur in notitiâ Episcoporum provinciæ Byzacenæ, & celebratur à Victore Vitensi Historiæ Vandalicæ lib. 2.

[86] BARTANENSIS. Cujus provinciæ sit, incertum.

[87] CULLITANUS. Forte *Culultanus*, qui inter Episcopos provinciæ Byzacenæ refertur in notitiâ num. 56. *Culusim* recenset Procopius lib. 6. de ædificiis Justiniani inter urbes Mediterraneas Byzacenæ, quas hic Imperator adversùs Mauros munierat.

[88] BOSETENSIS. Erat hujus nominis Episcopatus in provinciâ Proconsulari non secùs ac in Numidiâ. Nam in epistolâ Episcoporum provinciæ Proconsularis in concilio Lateranensi sub Martino legitur subscriptio Cresciturí Episcopi Ecclesiæ *Busitanæ*, seu ut habet cod. ms. Bellovacensis *Bositanæ.* Felix hujus adversarius appellatur infrà cap. 202. *Vosetanus.*

[89] GIRBITANUS. Ità emendavit Baluzius, nam in ms. codice legitur *Givis.* In concilio Carthaginensi sub Cypriano sententiam dixit Monnulus *à Girbâ.* In concilio Cabarsussitano Proculus *Girbitanus* Episcopus. Evasius qui hîc dicitur adversarius Quodvultdei cap. 199. appellatur *Episcopus Girbitanus.* In concilio Carthaginensi sub Bonifacio ann. 525. adfuit Vincentius Episcopus plebis *Gervitanæ* seu *Girbitanæ*

GESTA Collat. diei I.

sto sum. *Evasius Episcopus civitatis suprascriptæ dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Silvanus Episcopus Carianensis [90]. *Idem dixit.* Præsto sum, unitas est illic. *Item recitavit.* Æmilianus Episcopus Aggeritanus [91]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Candorius Episcopus civitatis suprascriptæ dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Privatus Episcopus plebis Usilensis [92]. *Idem dixit.* Præsto sum, non contra me habeo Episcopum. [*Petilianus Episcopus dixit.*] Presbyterum illic habet. *Item recitavit.* Maïus Episcopus plebis Amudarsensis [93]. *Idem dixit.* Præsto sum, in patriâ meâ Catholica est. *Item recitavit.* Victor Episcopus plebis Uvazensis [94]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Secundinus Episcopus plebis suprascriptæ dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Cresconius Episcopus plebis Tituli [95]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Victor Episcopus loci suprascripti dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Milicus Episcopus plebis Tagamutensis [96]. *Idem dixit.* Præsto sum; omnes Catholici sunt. *Item recitavit.* Speratus Episcopus plebis Ammederensis [97]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Crescentianus Episcopus civitatis suprascriptæ dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Aurelius Episcopus plebis Numnulitanæ [98]. *Idem dixit.* Præsto sum, non habeo contra me Episcopum. *Habetdeus diaconus Episcopi Primiani Carthaginensis dixit.* Exivit de corpore. *Item recitavit.* Venustus Episcopus plebis Turudensis [99]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Adeodatus Episcopus dixit.* Non ibi habemus. *Item recitavit.* Honoratus Episcopus Abiddensis [100]. *Idem dixit.* Præsto sum, Episcopum contra me non habeo ibi. *Item recitavit.* Gududus Episcopus Ancusensis [101]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Donatus Episcopus ejusdem loci dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Sabratius Episcopus plebis Turretamallumensis [102]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Jurata Episcopus civitatis*

provinciæ Tripolitanæ legatus. In notitiâ hujus provinciæ Episcopus est *Girbitanus*; necnon in notitiâ imperii sect. 42. memoratur Procurator Baphii *Girbitani* provinciæ Tripolitanæ.

[90] CARIANENSIS. Seu *Casularum Carianensium.* Oppidi provinciæ Byzacenæ.

[91] AGGERITANUS. In notitiâ provinciæ Byzacenæ duplex sedes *Aggaritana*, scilicèt num. 19. & num. 108. alterutrius erat Æmilianus Episcopus.

[92] USILENSIS. In notitiâ provinciæ Byzacenæ *Usulensis.* In concilio Carthaginensi sub Grato adest Cassianus *Usulensis:* & Theodorus *Usulensis* notus Donatista concilio Cabarsussitano subscripsit: quamquàm in codice ms. Bibliothecæ Colbertinæ legitur *Uculensis*, quæ urbs est provinciæ Proconsularis ab *Usulensi* diversa, & cujus Episcopus erat Ceticius, de quo infrà cap. 128. In Epistolâ synodicâ Episcoporum Byzacenorum subscribit *Laurentius Episcopus civitatis Usilabis*; Et in Epistolâ Episcoporum provinciæ Proconsularis *Cresconius Episcopus Ecclesiæ Uculensis.* Οὔσιλλα à Ptolemæo memoratur. Antoninus inter Tusdrum & Thenas *Usulam* civitatem locat. *Usila* dicitur ab Anonymo Ravennensi, & in Tabulis Peutingerianus *Usilla.*

[93] AMUDARSENSIS. *Amudarsa*, seu *Amurdasa* urbs provinciæ Byzacenæ apud Ptolemæum & in Itinerario Antonini. In notitiâ ejusdem provinciæ extat Liberatus *Amudarsensis.*

[94] UVAZENSIS. In provinciâ Proconsulari. Nam Ptolemæus lib. 4. cap. 3. inter civitatem Thabraca & Bagradam fluvium memorat *Vaznam* civitatem, quæ videtur proptereà sita fuisse in limite Proconsularis versùs Numidiam. Ità BALUZIUS.

[95] TITULI. In provinciâ Proconsulari est Episcopus *Titulitanus.*

[96] TAGAMUTENSIS. In provinciâ Byzacenâ, ut constat ex notitiâ num. 19.

[97] AMMEDERENSIS. *Ammedaram* vocat Ptolemæus, eámque locat post Siccam Veneriam, Assuram, Naraggaram, & Madautam, hoc est in limite provinciæ Proconsularis & Numidiæ. Itinerarium Antonini *Ammederam* locat inter urbes Numidiæ.

[98] NUMNULITANÆ. In Proconsulari, ut patet ex Epistolâ Episcoporum illius provinciæ in concilio Lateranensi in quâ subscribit *Donatianus Episcopus Ecclesiæ Numnulitanæ.*

[99] TURUDENSIS. Fortè *Turusensis* in Proconsulari provinciâ.

[100] ABIDDENSIS. In Proconsulari ubi erat oppidum *Abitta*, testibus Ptolemæo, & Antonini Itinerario. In concilio Cabarsussitano subscribit *Tertullus Episcopus Abittensis.* Erat & in Mauritaniâ Cæsareensi *Bidensis*, seu *Biddensis* Episcopus; atque etiam *Itensis.* Fortè ad alterutrum revocari posset.

[101] ANCUSENSIS. In provinciâ Byzacenâ. In veteri codice perperàm hîc *Anusiensis* legitur; nam Donatus Gududi adversatius cap. 207. *Ancusensis* Episcopus dicitur; ut rectè observavit Baluzius.

[102] TURRETAMALLUMENSIS. Duæ erant in Africâ urbes dictæ *Tamalluma*, ut ex notitiâ constat; una in provinciâ Byzacenâ; altera in Mauritaniâ Sitifensi. Illa *Turretamallumensis* dicitur. *Tamallumensis Ecclesia plebes invaserat Vincentius Girbitanus* ex concilio Juncensi. Ex quo colligitur hanc urbem in extremis Byzacenæ partibus fuisse sitam versùs Tripolitanam, ad quam *Girba* pertinebat. In Itinerario Antonini collocatur *Turristamalleni* in limite Tripolitanæ. In concilio Lateranensi sub Martino act. 2. epistolæ Byzacenorum suscribit *Pentasius Episcopus sanctæ Ecclesiæ Turriumtamulus*, seu *Turrium-Tamal* ex codice Bellovacensi,

ſupraſcriptæ dixit. Agnoſco illum. *Item recitavit.* Fortunatus Epiſcopus Eccleſiæ Undeſitanæ [103]. *Idem dixit.* Præſto ſum. *Creſconius Epiſcopus [loci ſupraſcripti] dixit.* Agnoſco illum. *Item recitavit.* Severus Epiſcopus plebis Utimari [104]. *Idem dixit.* Præſto ſum, unitas eſt illic. *Item recitavit.* Paſcaſius Epiſcopus plebis Tijucenſis [105]. *Idem dixit.* Præſto ſum, ſed unitas eſt illic. *Item recitavit.* Valerius Epiſcopus plebis Utiniſenſis [106]. *Idem dixit.* Præſto ſum, Epiſcopum non habeo. *Habetdeus diaconus dixit.* Fuit illic, exivit de corpore. *Item recitavit.* Urbanus Epiſcopus plebis Theodalenſis [107]. *Idem dixit.* Præſto ſum, Catholica unitas eſt. *Item recitavit.* Victor Epiſcopus plebis Migirpenſis [108]. *Idem dixit.* Præſto ſum. *Glorioſus Epiſcopus loci ſupradicti dixit.* Agnoſco illum.

CXXVII. *Fortunatianus Epiſcopus Eccleſiæ Catholicæ dixit.* Cùm Epiſcoporum ſit petita collatio, miramur neſcio quâ impudentiâ præſentem diaconum [109] Epiſcopi perſonam velle ſuſcipere, & collationem quam Deo favente cœpimus inchoare, ſtudio contentionis perturbare. Undè cohibeat ſe à tali actione: quia non decet rebus ſeriis non neceſſaria commiſcere. *Et aliâ manu.* Recognovi. GESTA Collat. diei I.

Marcellinus vir clariſſimus Tribunus & Notarius dixit. Superflua proſequitur ſanctitas tua, cùm conſtet præſentem ad id fuiſſe delectum, ut cognoſceret ſingulos, non ut ſtudium diſputationis arriperet. *Item recitavit.* Lucianus Epiſcopus plebis Tuneïenſis [110]. [*Idem dixit.*] Præſto ſum, unitas eſt illic. *Item recitavit.* Donatus Epiſcopus plebis Saïenſis [111]. *Idem dixit.* Præſto ſum, unitas eſt illic. *Item recitavit.* Rufinianus Epiſcopus plebis Muzuenſis [112]. *Idem dixit.* Præſto ſum; omnis Catholica eſt. *Item recitavit.* Victor Epiſcopus plebis Triſipenſis [113]. *Idem dixit.* Præſto ſum. *Felicianus Epiſcopus [loci ſupraſcripti] dixit.* Agnoſco illum. CXXVIII.

[103] UNDESITANÆ. Legendum *Vadeſitanæ*, ut monet Baluzius. Nam poſteà Creſconius Fortunati adverſarius vocatur *Baïeſitanus* cap. 201. & ſanè in notitiâ Epiſcoporum Africæ nullus *Undeſitanus*, ſed *Vadeſitanus* inter Numidas occurrit.

[104] UTIMARI. Eſt in provinciæ Proconſularis notitiâ Epiſcopus *Utimmirenſis*, ſed hujus ſedis Epiſcopum fuiſſe ſtatuimus *Timianum Utmenſem*, de quo ſuprà.

[105] TIJUCENSIS. Hujus ſedis nomen in notitiâ non comparet. Nam quod Baluzius *Tiſienſem* Byzacenæ putat eſſe, non advertit ſuprà ſe Apium Epiſcopum plebis *Tigienſis* huic ſedi adſcripſiſſe. Ego exiſtimarem *Tyſicenſe* oppidum, quod Auguſtinus in Proconſulari ſitum eſſe docet, & cui Novellum Epiſcopum præfuiſſe tempore Cæciliani aït, diverſum fuiſſe à *Tiſienſi*, idemque cum *Tijucenſi*, de quo agimus.

[106] UTINISENSIS. Fortè *Tinniſenſis* in provinciâ Proconſulari.

[107] THEODALENSIS. In provinciâ Proconſulari *Theudalen* urbem fuiſſe conſtat ex Ptolemæo lib. 4. cap. 3. & Plinio lib. 5. cap. 4. Victor Vitenſis lib. 1. num. 7. laudat Habetdeum Epiſcopum *Theudalenſem* à Genſerico relegatum. *Theudalenſem* pro *Eudalenſi* in notitiâ provinciæ Proconſularis legendum cenſent Baluzius & Harduinus.

[108] MIGIRPENSIS. In provinciâ Proconſulari. In concilio Carthaginenſi ſub Cypriano ſubſcribit *Felix primus à Migirpâ*; & in notitiâ Epiſcoporum provinciæ Proconſularis *Migirpenſis* occurrit. In concilio Carthaginenſi anni 397. interfuit *Tutus Epiſcopus Migirpenſis*.

[109] PRÆSENTEM DIACONUM. Habetdeum Primiani Carthaginenſis diaconum, cujus extant plurimæ interlocutiones in his geſtis.

[110] TUNEÏENSIS. *Tunes* celebris eſt apud Polybium; hujus ſitum ſic deſcribit: *Tunes Carthagine abeſt ſtadia fermè 120. ex omni fermè parte Carthaginis poteſt conſpici.* Nunc *Tunis*. In concilio V. generali Sextilianus *Tuneïenſis*, ſeu *Tunienſis* Epiſcopus vices agit Primoſi Epiſcopi Carthaginis.

[111] SAÏENSIS. Holſtenius pro *Saïenſi* legendum putat *Salditanum* qui ad Mauritaniam Sitifenſem pertineret: Baluzius *Suenſem*, cujus ſedis Epiſcopum ſubſcripſiſſe legimus in epiſtolâ Epiſcoporum provinciæ Proconſularis ad Paulum Patriarcham in concilio Lateranenſi ſub Martino.

[112] RUFINIANUS &c. MUZUENSIS. Is interfuit concilio Carthaginenſi ſub Aurelio ann. 419. ubi variè ſedis ejus nomen refertur. Nam in Labbæanâ editione Tom. 2. Concil. col. 1603. & 1605. dicitur *Rufinianus Muzuenſis*, ſeu *Muſtenſis*, & col. 1670. *Rufinus Epiſcopus Mazenſis*. In Cod. Can. Eccleſ. Afric. Can. 127. dicitur *Muzuenſis*, & inter Legatos provinciæ Proconſularis ponitur. At *Muzuca* ad Byzacenam pertinebat. Quare rectiùs in Græco tùm hîc, tùm in ſubſcriptionibus Μυζυενζιανὸς appellatur; quod concinit cum collatione & notitiâ.

[113] TRISIPENSIS. Hujus ſedis non alibì fit mentio quàm in epiſtolâ Epiſcoporum provinciæ Proconſularis ad Paulum Patriarcham Conſtantinopolitanum in concilio Lateranenſi, ubi legitur ſubſcripſiſſe *Felix Epiſcopus ſanctæ Eccleſiæ Triſipellis*, aut ut in mſ. codice Bellovacenſi *Triſipelis*.

GESTA Collat. diei I.

Item recitavit. Adeodatus Episcopus plebis Bencennensis [114]. *Idem dixit.* Præsto sum, Catholica est ab origine. *Item recitavit.* Faustinus Episcopus plebis Sillitanæ [115]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Possidonius Episcopus loci suprascripti dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Felix Episcopus plebis Aptugnitanæ [116]. *Idem dixit.* Præsto sum, Catholica est omnis. *Item recitavit.* Geta Episcopus plebis Jubaltianensis [117]. *Idem dixit.* Præsto sum. Non habeo contra [me] alium. *Item recitavit.* Januarius Episcopus plebis Cenculianensis [118]. *Idem dixit.* Præsto sum; non est illic Episcopus alius, Catholica est. *Item recitavit.* Julianus Episcopus plebis Tasfaltensis [119]. *Idem dixit.* Præsto sum; unitas est, Catholica est omnis illic. *Adeodatus Episcopus dixit.* Annus est ex quo mortuus est. *Item recitavit.* Crescentianus Episcopus plebis Arenensis [120]. *Idem dixit.* Præsto sum, unitas est apud me. *Item recitavit.* Licentius Episcopus plebis Zattarensis [121]. *Idem dixit.* Præsto sum, Catholica est ibi. *Item recitavit.* Malcus Episcopus plebis Masculitanæ [122]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Vitalis Episcopus loci suprascripti dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Marianus Episcopus plebis Rufinianensis [123]. *Idem dixit.* Præsto sum; unitatem Catholicæ habet. *Item recitavit.* Tertiolus Episcopus plebis Cillitanæ [124]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Donatus Episcopus loci suprascripti dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Sopater Episcopus plebis Tambaïensis [125]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Faustinus Episcopus loci suprascripti dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Paulus Episcopus plebis Uzittarensis [126]. *Idem dixit.* Præsto sum, non habeo ex illâ parte. *Habetdeus Diaconus dixit.* Exivit de corpore. *Item recitavit.* Januarius Episcopus plebis Ap-

114 BENCENNENSIS. Forte legendum *Beneventensis* seu *Benensensis*, quæ sedes est in provinciâ Proconsulari. In Concilii Arelatensis anni 314. subscriptionibus legitur inter Episcopos Afros, *Anastasius Episcopus de civitate Beneventinâ.*

115 SILLITANÆ. In provinciâ Numidiæ, ut docet notitia num. 54.

116 APTUGNITANÆ. Ita legitur ubique apud Augustinum. Apud Optatum & in actis purgationis *Autumnitana*, vulgò *Aptungitana.*

117 JUBALTIANENSIS. In provinciâ Byzacenâ, ut docet notitia. Qui nominatur hîc ejus Episcopus *Geta*, adfuit Concilio Carthaginensi anno 403. ut refertur in Codice Can. Ecclesiæ Africanæ Can. 90. Ejusdem sedis fuisse videtur Episcopus Restitutus, qui in epistolâ Episcoporum provinciæ Byzacenæ dicitur *Jubedidiensis*, seu ut habet exemplar Bellovacense *Jubalidiensis Episcopus.*

118 CENCULIANENSIS seu potiùs *Cunculianensis* in notitiâ provinciæ Byzacenæ.

119 TASFALTENSIS. In notitiâ ejusdem Provinciæ, *Tasbaltensis.* In Concilio Carthaginensi sub Cypriano sententiam dixit *Adelfius à Thasbalte*, seu ut in nonnullis habetur Codicibus, *à Thasvalte.* Antoninus in Itinerario *Tabaltam* memorat inter urbes Byzacenæ. Concilio Cabarsussitano ann. 393. inter Episcopos Donatistas subscribit *Innocentius Thebaltensis.* Hic fortè est de quo dicitur hoc loco: *Annus est ex quo mortuus est.*

120 ARENENSIS. Cujus provinciæ sit, incertum.

121 ZATTARENSIS. *Zattara* urbs Numidiæ notissima. Ex Episcopis quatuor qui fidei professionis libellum Hunerico Regi obtulêre, unus fuit *Januarius Zattarensis*, ut testatur Victor Vitensis lib. 3. *Felix Zattarensis* Episcopus Legatus Numidiæ interfuit Concilio Carthaginensi sub Bonifacio ann. 525. & alteri sub Reparato ann. 534. Habemus etiam *Cresconium Episcopum Zattarensem* provinciæ Numidiæ, qui adfuit Concilio V. generali. In notitiâ Episcoporum qui Carthaginem veneruntanno sexto Regis Hunerici inter Numidas recensetur *Januarius Jacterensis*; sed utrùm is à *Zattarensi Januario* de quo suprà, diversus fuerit, incertum.

122. MASCULITANÆ Numidiæ urbis, de quâ vide notam 41. ad l. 1. Optati.

123 RUFINIANENSIS. In provinciâ Byzacenâ, ut docet notitia.

124 CILLITANÆ. In eâdem provinciâ ex eâdem notitiâ.

125 TAMBAÏENSIS civitatis provinciæ Byzacenæ, de quâ mentionem facit Victor Vitensis lib. 5. de persecutione Vandalic. In Concilio Carthaginensi sub Cypriano adfuit *Secundianus à Tambais*: & inter Episcopos Donatistas cap. 44. subscribit *Gemelius Episcopus à Tambeïs.* Inter Episcopos Provinciæ Byzacenæ in notitiâ memoratur *Tambeïtanus.* Anteà legebatur *Tambalensis*, sed emendatum est à Baluzio *Tambaiensis.*; quia cùm infrà nominatur Faustinus Soparris hujus adversarius, *Tambaïensis* dicitur.

126 UZITTARENSIS. Est in notitiâ provinciæ proconsularis Episcopus *Usitensis*; quam sedem eamdem putat esse Baluzius cûm istâ. *Usita* in Africâ meminit Hirtius in libro de bello Africano, sed hæc sita erat in provinciâ Byzacenâ, ut post Norisium, observat Theodericus Ruinart: nam dicitur illa ab Hirtio à portu Leptis parvæ millia sex passuum abfuisse. Leptis autem erat in Byzacenâ supra Adrumetum versùs Tripolim millia passuum decem & octo, ut testatur Antoninus in itinerario, proindéque longiùs à provinciâ proconsulari dissita, quàm ut ei attribui posset. Huic etiam sententiæ favet Ptolemæus, qui libro 4. cap. 3. inter urbes quæ sub Adrumeto erant *Usitam* commemorat.

tucensis

GESTA Collat. diei I.

tucensis [127]. *Dominicus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Hìc est, commotus est corporis infirmitate. *Item recitavit* Victor Episcopus Ecclesiæ Uticensis [128] *Idem dixit.* Præsto sum. *Gedulus Episcopus civitatis suprascriptæ dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Qui suprà pro Cericio [129] Episcopo plebis Uculensis [130]. *Quo accedente, idem dixit.* Præsto sum, omnis Catholica est. *Item recitavit.* Basilius Episcopus plebis Altiburitanæ [131]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Augustialis Episcopus [loci suprascripti] dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Victor Episcopus plebis Vinensis [132]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Habetdeus diaconus dixit.* Non habemus, exivit de corpore ante annos quinque. *Item recitavit.* Fructuosus Episcopus plebis Abziritensis [133]. *Vincentius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Hic est Carthagini, sensit sibi [134]. *Adeodatus Episcopus dixit.* Diocesis est Feliciani Utinensis [135], Presbyterum ibi habet. *Item recitavit.* Publianus Episcopus plebis Bazarididacensis [136]. *Idem dixit.* Præsto sum, unitas est. *Item recitavit.* Cassianus Episcopus plebis Bamaccorensis [137]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Donatus Episcopus civitatis suprascriptæ dixit.* Agnosco illum; Præsbyter meus fuit. *Item recitavit.* Cresconius Episcopus plebis Zaraïtensis [138]. *Idem dixit.* Præsto sum *Rogatus Episcopus loci suprascripti dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit* Felix Episcopus Villaregensis [139]. *Idem dixit.* Præsto sum, non habeo contra me Episcopum. Modò exivit de corpore. *Victor Episcopus [loci suprascripti] dixit.* Constat me modò fuisse ordinatum. *Item recitavit.* Primulus Episcopus plebis Tamagristensis [140]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Saturninus Episcopus civitatis suprascriptæ dixit* Agnosco illum. *Item recitavit.* Adeodatus Episcopus plebis Satafensis [141]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Urbanus Episcopus loci suprascripti dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.*

[127] APTUCENSIS. Cave ne *Aptucam* confundas cum *Aptungâ* provinciæ proconsularis urbe. Ubi sita fuerit *Aptuca*, incertum.

[128] UTICENSIS. Urbs notissima provinciæ proconsularis, & Catonis morte nobilitata, ut observant Pomponius Mela, & Plinius.

[129] QUI SUPRA PRO CERICIO. Anteà legebatur: *Item recitavit qui suprà. Procericio Episcopus plebis Uculensis.* Sed hunc locum emendavit Baluzius & rectè. Sensus est, Episcopus Catholicus qui modò subscripserat, nempè Victor Uticensis, pro Cericio Episcopo plebis Uculensis tunc absente, etiam subscripserat: sed tunc præsens Cericius subscriptionem approbat & respondet.

[130] UCULENSIS; diversus ab *Uzulensi*, de quo suprà cap. 126. Provinciæ proconsularis fuisse colligitur ex epistolâ Episcoporum hujus provinciæ in Concilio Lateranensi sub Martino, cui *Cresconius Episcopus Ecclesiæ Uculensis* subscripsisse legitur.

[131] ALTIBURITANÆ seu *Altuburitana* in provinciâ proconsulari, ut docet notitia. *Victor Episcopus Altiburitanus* concilio Cabarsussitano interfuit, & *Constantinus Episcopus Ecclesiæ Altoburitanæ* synodicæ Patrum proconsularium subscripsit in Concilio Lateranensi sub Martino.

[132] VINENSIS. In eâdem provinciâ proconsulari, ut patet ex eâdem epistolâ synodicâ, cui subscripsit *Fructuosus Vinensis Episcopus.* Inter Episcopos Concilii Cabarsussitani reperitur *Faustinus Episcopus Binensis* Donatista, quem eum esse existimat Baluzius, de quo hìc dicit Habetdeus diaconus: *Non habemus, exivit de corpore ante annos quinque.*

[133] ABZIRITENSIS seu *Abziritanus*, vel *Abderitanus*. Nam Victor Episcopus qui interfuit Concilio Carthaginensi ann. 397. in vulgatis *Abderitanus* Episcopus, in vetustissimo codice ms. bibliothecæ Colbertinæ, dicitur *Abziritanus*. Fortè hujus sedis Episcopus est *Victorianus Auziritanus*, qui subscripsit epistolæ synodicæ Patrum provinciæ proconsularis in concilio Lateranensi sub Martino. Cave tamen ne eam sedem cum *Abaritanâ*, quæ secunda est in notitiâ provinciæ proconsularis confundas.

[134] SENSIT SIBI. Mendosus locus, ex quo tamen colligi potest, Fructuosum malè se habuisse.

[135] UTINENSIS. In provinciâ proconsulari. Hujus *Feliciani* fit etiam mentio cap. 133. & 187.

[136] BAZARIDIDACENSIS. Cujus provinciæ sit, incertum.

[137] BAMACCORENSIS. In notitiâ Numidiæ corruptè legitur *Damatcorensis*. Hîc in veteri libro *Vamaccorensis*: at cap. 187. *Bamaccorensis*. Plinius lib. 5. cap. 4. memorat in Africâ civitatem *Vamacures*. In Concilio Carthaginensi sub Cypriano occurrit *Felix ab Amaccurâ* aut *Amachorrâ*, pro quo legendum conjiciunt eruditi à *Bamaccurâ*.

[138] ZARAÏTENSIS seu *Zarattensis* in Numidiâ, ut docet notitia.

[139] VILLAREGENSIS. Malè in notitiâ Numidiæ *Villadegensis*. C. p. 48. & 77. Cod. Can. Eccl. Afr. *Cresconius Vularegensis* in Numidiâ Episcopus reprehenditur, quòd propriâ sede relictâ Tubiensem Ecclesiam invasisset. *Candidum Villaregiensem Episcopum*, cui ex Donatistâ facto Catholico honor Episcopalis servatus est, laudat Augustinus lib. 2. contra Cresconium c. 10.

[140] TAMAGRISTENSIS. In Mauritaniâ Sitifensi, ut docet notitia.

[141] SATAFENSIS Ibidem est *Satafensis* in Sitifensi num. 6. & in Cæsareensi num 116. Alteruttius sedis fuerunt Episcopi, quorum hîc fit mentio.

GESTA Collat. diei I.

Faustinianus Episcopus plebis Tamogadensis[142]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Gaudentius Episcopus loci suprascripti dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Avitus Episcopus plebis Lamasuensis[143]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Januarius Episcopus civitatis suprascriptæ dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Sextilius Episcopus plebis Assabensis[144]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Marcianus Episcopus [loci suprascripti] dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Marcianus Episcopus Idicrensis[145]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Martialis Episcopus dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Crispulus Episcopus Ecclesiæ Volitanæ[146]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Quodvultdeus Episcopus dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Germanus Episcopus Gypsariensis.[147]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Fidentinus Episcopus dixit.* Agnosco illum. [*Item recitavit*]. Rogatus Episcopus Gaguaritanus[148]. *Idem dixit.* Præsto sum, unitatem habet. *Adeodatus Episcopus dixit.* Noster fuit, à nobis illò transiit. *Item recitavit.* Quadratus Episcopus plebis Gegitanæ[149]. *Idem dixit.* Præsto sum, nunquam ibi fuit Episcopus. *Item recitavit.* Gregorius Episcopus Tamallensis[150]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Lucius Episcopus dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Lucius Episcopus civitatis Tagaratensis[151]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Quintus Episcopus dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Felicianus Episcopus plebis Cufrutensis[152]. *Idem dixit.* Præsto sum, Episcopum alium non habeo.

Primianus Episcopus dixit. Ille qui fuit, damnatus est à nobis & ab illis; cùm scirent illum reum, & ipsi confirmaverunt; adhuc alter non est ordinatus. *Et alià manu.* Primianus Episcopus recognovi. *Item recitavit.* Bonifacius Episcopus Cenensis[153]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Vindemius Episcopus dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Adeodatus Episcopus plebis Bazaritanæ[154]. *Idem dixit.* Præsto sum. Est quidem in corpore constitutus Calipotius; sed cùm videret universum populum ad Ecclesiam Catholicam fuisse conversum, discessit. *Item recitavit.* Niventius Episcopus Tunugabensis[155]. *Idem dixit.* Præsto sum. Non ibi habeo contra me Episcopum. CXXIX.

Primianus Episcopus dixit. Damnatus est in causâ adulterii; tamen illic fuit usque ad annum præsentem. *Item recitavit.* Sabinus Episcopus Tuccensis[156]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Adeodatus Episcopus dixit.* In diocesi meâ est ordinatus, ex presbyterio meo est. *Sabinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Cùm sæpè à civibus meis peterer ut eos in communionem Ecclesiæ Catholicæ suscepissem, rogaverunt eam ut eis Episcopus daretur. Petierunt me, & ordinatus sum. *Adeodatus Episcopus dixit.* Quem habuit decessorem? Edicat in cujus locum successit. CXXX.

[142] Tamogadensis seu *Tamugadensis* in Numidiâ. De quâ vide notam Baluzii ad acta purgationis Cæciliani suprà p. 267.

[143] Lamasuensis Item in Numidiâ, ut docet eadem notitia. Dicitur posteà Januarius adversarius Aviti cap. 187. *Lamasbensis*, & in concilio Carthaginensi sub Cypriano sententiam dixit *Pusillus à Lamasbâ*. Ità etiam appellatur hocce oppidum in Antonini Itinerario; in Tabulis Peutingerianis, *Lamasbua*.

[144] Assabensis. seu potiùs *Assafensis* in Sitifensi ut docet notitia.

[145] Idicrensis. In Numidiâ. Vide notam 33. in librum 2. Optati.

[146] Volitanæ. Ptolemæus inter alias urbes quas lib. 4. cap. 3. sub Carthagine fuisse commemorat, *Vol* secundam recenset. In notitiâ provinciæ proconsularis, *Bolitanus* dicitur ejus Episcopus, & Paulinus in vitâ Ambrosii *Muranum Episcopum Bolitanum* laudat. Extat sermo Augustini 13. de verbis Apostoli habitus in die natali *Bolitanorum Martyrum; & sanctorum Volitanorum* memoria celebratur in Carthaginensi Calendario die XVI Kalendas Novembris.

[147] Gypsariensis. In Mauritaniâ Cæsareensi, ut colligi potest ex Ptolemæo lib. 4. cap. 14. At in Tabulis Peutingerianis, & in Anonymo Ravennate *Gypsaria* collocatur inter oppida provinciæ Byzacenæ.

[148] Gaguaritanus. In notitiâ provinciæ Byzacenæ dicitur *Ganvaritanus*.

[149] Gegitanæ. *Gegitanus* Episcopus legitur in notitiâ Mauritaniæ Sitifensis. Hic potiùs designatur, quàm *Ziggensis* quæ in proconsulari.

[150] Tamallensis. Hæc est *Tamalluma* Mauritaniæ Sitifensis.

[151] Tagaratensis. In provinciâ proconsulari, ut docet notitia.

[152] Cufrutensis. In provinciâ Byzacenâ, ut docet notitia. Iste *Felicianus* adfuit concilio Carthaginensi ann. 403. & ibi quoque dicitur *Cufrutensis Episcopus*.

[153] Cenensis. Cujus provinciæ sit incertum.

[154] Bazaritanæ. In Numidiâ, ut docet notitia. Calipotius hujus adversarius infrà cap. 188. dicitur *Calipodius Episcopus Vazaritanus*.

[155] Tunugabensis. Cujus provinciæ sit, incertum.

[156] Tuccensis. Non *Tucca* in Sitifensi, neque *Tucca* in Byzacenâ, sed oppidi cujusdam hujus nominis anteà diœcescos Milevitanæ, ut patet ex sequentibus.

CXXXI. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Constat non ibi fuisse Catholicam? *Adeodatus Episcopus dixit.* Non. *Item recitavit.* Marianus Episcopus Utzipparitanorum [157]. *Idem dixit.* Præsto sum, nunquam ibi habui alium. *Item recitavit.* Victorius Episcopus plebis Larensis [158]. *Idem dixit.* Præsto sum. *Honoratus Episcopus dixit.* Agnosco illum.

CXXXII. *Hilarus exceptor dixit.* Quoniam codices implevimus, & alii nobis subrogandi sunt exceptores, jubeat nobilitas tua è corpore nostro alios subrogari, nobis custodibus datis. *Vitalius Notarius Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Hoc & ego suggero, quod & exceptor nobilitati tuæ. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Dentur nunc Notariis qui codices se implesse confirmant, & exceptoribus ab utraque parte custodes. *Aurelius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Carthaginensis dixit.* Jam nos delegisse custodes, mandato ipso narravimus. Ex ipsis etiam duos offerimus custodes. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Eorum nomina qui nunc offeruntur edicito. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Deuterium [159] & Restitutum [160]. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Congruum est, ut sicuti & alii subrogati sunt exceptores, sic dentur & ab aliâ parte custodes. *Primianus Episcopus Carthaginensis dixit.* Damus custodes, Victorem Hipponiensem [161] & Marinianum Oeënsem [162] collegas nostros. GESTA Collat. diei I.

CXXXIII. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Quoniam ex utraque parte Episcopi custodes videntur adpositi, singulorum (sicut cœperat) officium nomina subscriptionesque recitare debebit, & ad susceptas tabulas ad majorem diligentiam alterutrum signet sollicitudo custodum, ut hisdem præsentibus reseratæ, describi possint, atque ea quæ gesta sunt schedarum serie contineri. *Cùmque ab utrisque partibus tabulæ susciperentur atque signarentur, recitatum est.* Innocentius Episcopus Lamiggigensis [163] coram viro clarissimo Tribuno & Notario Mar-

[157] UTZIPPARITANORUM. In provinciâ proconsulari, ut docet notitia; quæ *Uzipparitanum* habet Episcopum. Is *Marianus* concilio Carthaginensi ann. 419. posteà interfuit.

[158] LARENSIS. In provinciâ proconsulari. Hujus meminit Victor Vitensis lib. 2. hist. Vandal. num. 6. In concilio Carthaginensi sub Cypriano sententiam dixit, *Hortensianus à Laribus.* Adfuit concilio Carthaginensi ann. 525. sub Bonifacio, *Vitulus Episcopus plebis Larensis.* Erat in Mauritaniâ Cæsareensi *Lar* castellum, ut docent Itinerarium Antonini & Anonymus Ravennas, sed diversum à *Larensi oppido*, de quo fit mentio apud Victorem Vitensem. Nam istud *Siccæ Veneriæ* vicinum erat, & huc Episcopi ducti fuerant, ut indè in eremum deportarentur. *Hilarensis oppidi & Siccensis* quasi vicinorum meminit Augustinus epist. 229. ad Darium Comitem; nec videtur *Hilarense* diversum à *Larensi.*

[159] DEUTERIUM. Episcopum *Cæsareensem* in Mauritaniâ, ut patet ex Augustino lib. 2. Retract. cap. 51. BALUZIUS.

[160] RESTITUTUM. Episcopum *Tagorensem* in Numidiâ.

[161] HIPPONIENSEM, *Diarrhytorum* in provinciâ Proconsulari, non *Hippo-regiorum* in provinciâ Numidiæ. Nam *Macrobius* non *Victor* erat adversarius sancti Augustini *Hippo-regiorum* Episcopi; & cap. 139. is *Victor* dicitur adversarius Florentini Episcopi Ecclesiæ Catholicæ *Hipponensium-Zaritorum*, ac demùm disertè cap. 179. dicitur *Hipponensis-Diarrhytorum.* Apud Ptolemæum lib. 4. cap. 3. Ἵππων Διάῤῥυτος appellatur, quam urbem sic à Græcis nominari asservat Plinius lib. 5. cap. 4. propter aquarum irrigua. Eodem nomine designatur apud Pomponium Melam lib. 1. de situ orbis cap. 7. *Hippozarrhutus* dicitur in Itinerario Antonini. In Tabulis Peutingerianis *Ippone Diarito.* Apud Anonymum Ravennensem lib. 3. num. 6. *Hippone-Zareston*: & lib. 5. num. 5. *Ippone Zarestum.* Utriusque *Hipponis* meminit Strabo lib. 17. sed errat cum utrique *Regii* nomen tribuit. Rectiùs Solinus in Polyhistore cap. 30. utramque urbem sic distinguit: *Hipponem, Regium posteà dictum; item Hipponem alterum, de interfluente freto Diarrhiton nuncupatum, nobilissima oppida Equites Græci condiderunt.* In concilio Carthaginensi sub Cypriano sententiam tulit *Martyr Petrus ab Hippone Diarrhito.* Augustinus lib. 16. de Civitate Dei cap. 8. *Hipponem Diarrhitum* appellat. Denique epistolæ Proconsularium Antistitum in concilio Lateranensi subscribit, *Donatus Gratiâ Dei Episcopus sanctæ Ecclesiæ Ipponizaritensis.*

[162] OEENSEM. In Tripolitanâ, ut docet Notitia. *Oeeam* habet Antoninus in Itinerario: *Heoam* Ptolemæus lib. 4. cap. 3. Dicitur à Plinio *Urbs Oeënsis.* Agrum *Oeënsem* in Tripolitanâ provinciâ memorat Ammianus Marcellinus lib. 29. cap. 6. Statuam *apud Coenses* habuisse dicitur Apuleïus apud Augustinum epist. 138. sed in undecim manuscriptis habetur *Ocenses*, & in quinque *Oeënses*; atque ità legendum patet ex eo quod statim additur, *ex quâ civitate uxorem habebat*: Pudentilla autem Apuleii uxor, ipso Apuleïo teste in Apologiâ, *Oeensis* erat. In concilio Carthaginensi sub Cypriano *Natalis ab Oeâ*, tam pro se quàm pro suis Comprovincialibus *Pompeio Sabratensi & Dioga Leptimagnensi* sententiam dicit.

[163] LAMIGGIGENSIS. Duæ sunt hujus nominis urbes in Africâ, & ambæ in Numidiâ;

GESTA Collat. diei I. cellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* Præsto sum. *Junianus Episcopus dixit.* Nec ego illum novi, nec ipse me. *Et recitavit.* Rufinianus Episcopus Bonustensis[164] coram viro clarissimo Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi, & subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* Nunquàm illic fuerunt Donatistæ. *Primianus Episcopus Carthaginensis dixit.* Ipse fuit noster, sed populos habemus quibus ordinare[165]. *Rufinianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Bonustensis dixit.* Nunquàm habuit. *Et recitavit.* Laodicius Episcopus plebis Clypiensis[166] coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* E parte adversâ est Geminius. *Et recitavit.* Donatus Episcopus plebis Buritanæ[167] coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagini. *Quare cùm recitavisset, idem dixit.* Non illic habent Donatistæ neminem. *Et recitavit.* Candorius Episcopus plebis Mullitanæ[168] coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagini. *Marcellinus Episcopus dixit.* Agnosco illum. *Et recitavit.* Isaac Episcopus plebis Utinensis[169] coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagini. *Felicianus Episcopus dixit.* Agnosco illum. *Et recitavit.* Qui suprà pro Victore Episcopo Tuburbitanorum Minorum[170] coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino subscripsi eum suprascripta mandasse præsentem Carthagine. *Maximinus Episcopus dixit.* Agnosco illum. *Et recitavit.* Felix Episcopus Tubiensis[171] coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi. *Idem dixit.* Catholica est sola. *Et recitavit.* Felix Episcopus Abbiritanorum Majorum[172] coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi &

In Notitiâ, una num. 101. altera num. 122. Duplex quoque Episcopus Donatista *Lamiggigensis* reperitur in hac Collatione, nempè *Junianus* hîc & cap. 198. & *Recargentius* cap. 187.

[164] BONUSTENSIS. In provinciâ Proconsulari, ut docet notitia.

[165] QUIBUS ORDINARE. Deest hîc aliquid.

[166] CLYPIENSIS. In Proconsulari, ut docet notitia. *Crescens Clypiensis Episcopus* interfuit concilio Carthaginensi sub Bonifacio ann. 525. & *Stephanus Episcopus Ecclesiæ Clypiensis* subscripsit Synodicæ Episcoporum provinciæ Proconsularis in concilio Lateranensi sub Martino. *Clypea* urbs celebrata à Ptolemæo, Hirtio, Plinio, Pomponio Melâ, Solino, Silio Italico, Floro aliisque. Prima omnium Africanarum in Romanorum potestatem venit sub Regulo, ut observant Polybius & Florus.

[167] BURITANÆ. Fortè eadem sedes, cujus Victor Vitensis lib. 1. de Persecut. Vandal. num. 11. aït Episcopum fuisse *Faustum* quem *Buronitanum Episcopum* appellat. Videtur oppidum fuisse provinciæ Proconsularis.

[168] MULLITANÆ. In provinciâ Proconsulari, ut docet notitia. In concilio Carthaginensi anni 525. subscripsit *Segetius Episcopus plebis Mullitanæ.*

[169] UTINENSIS. In provinciâ Proconsulari, ut suprà observatum est.

[170] TUBURBITANORUM MINORUM. Duplex in Africâ *Tuburbium*; *majus & minus.* *Minoris* mentio fit hîc & cap. 203. *Majoris* cap. 135. & 201 Ambo hæc oppida erant provinciæ Proconsularis. Unum tantùm est in notitiâ.

[171] TUBIENSIS. In Mauritaniâ Sitifensi. Nam in concilio Carthaginensi ann. 397. Cod. Afr. Can. 48. conqueruntur Legati provinciæ Mauritaniæ Sitifensis de Cresconio Villaregensi Episcopo provinciæ Numidiæ, quòd *Tubiensem* invaserit Ecclesiam. Erat ergò oppidum Sitifensis provinciæ Numidiæ vicinum.

[172] ABBIRITANORUM MAJORUM. Duplex fuit oppidum nomine *Abbir* in Africâ: unum majus de quo hîc, & alterum de quo cap. 215. Apud Victorem Vitensem lib. 2. Persecut. Vandal. num. 8. mentio fit *Felicis Abbiritani Episcopi* in exilium acti, qui fortè idem est *Felix* qui *Abaritanus* appellatur in Notitiâ provinciæ Proconsularis. *Abaritanæ provinciæ* mentionem facit idem Victor lib. 1. num. 4. tamquàm diversæ à *Proconsulari*: ibi enim dicitur Gensericus reservasse sibi provincias *Byzacenam*, *Abaritanam*, *Getuliam & partem Numidiæ*; Exercitui verò *Zeugitanam* vel *Proconsularem* divisisse. In concilio Carthaginensi ann. 419. adest *Episcopus Candidus Abbiritanus* unus è Legatis provinciæ Proconsularis: & in subscriptionibus dicitur *Candidus Germaniæ*, quippè hæc urbs dicebatur *Abbir Germanitiana*: undè in concilio Carthaginensi sub Cypriano interfuit *Successus ab Abbir-Germanitianâ*. *Germanitiana* erat pars Numidiæ, ut colligitur ex Augustino, qui epistolâ 251. *Germanitienses* ad curam suam pertinuisse testatur. In Anonymo Ravennate, & Tabulis Peutingerianis urbs *Germani* statuitur in Numidiâ propè Thebeste; & in Notitiâ provinciæ Numidiæ num. 28. est *Florentius Noba-Germaniensis*, & num. 97. *Crescentianus Germaniensis.* Itaque *Abbir Germanitiæ* diversum crederetur ab *Abbir* provinciæ Proconsularis, nisi *Candidus Episcopus Abbiritanus* Legatus provinciæ Proconsularis in concilio Carthaginensi ann. 419. diceretur *Germaniæ* sive *Germanitiorum Episcopus.* Antoninus in Itinerario *Germanitiam* ad Byzacenam revocare videtur. Ut hæc concilientur dicendum *Germanitiæ* regionem, partìm ad Pro-

subscripsi

ſubſcripſi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* Catholica eſt ſola. *Et recitavit.* Augendus Epiſcopus plebis Villæ-magnenſis [171] coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino ſupraſcripta mandavi & ſubſcripſi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* Catholica eſt tantùm. *Primianus Epiſcopus Carthaginenſis dixit.* Ipſe eſt qui jamdudùm ad illam partem tranſiit. *Et recitavit.* Lucidus Epiſcopus plebis Marcellianenſis [174] & Bazitenſis coram V.C. Tribuno & Notario Marcellino ſupraſcripta mandavi & ſubſcripſi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* Catholica eſt *, & Notario Marcellino ſupraſcripta mandavi & ſubſcripſi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* E diverſo eſt Reſtitutus [175]. *Reſtitutus Epiſcopus dixit.* Agnoſco illum. *Et recitavit.* Aufidius Epiſcopus plebis Tignicenſis [176] coram viro clariſſimo Tribuno & Notario Marcellino ſupraſcripta mandavi & ſubſcripſi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* E diverſo habeo Julianum. *Julianus Epiſcopus dixit.* Agnoſco illum. *Et recitavit.* Fortunatus Epiſcopus plebis Abenſenſis [177] coram viro clariſſimo Marcellino Tribuno & Notario ſupraſcripta mandavi & ſubſcripſi. *Quo recitato, idem dixit.* Unitatem habeo. *Optatus Epiſcopus dixit.* Non habemus Epiſcopum, Preſbyterum habemus. *Et recitavit.* Trifolius Epiſcopus plebis Aborenſis [178] coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino ſupraſcripta mandavi & ſubſcripſi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* Nomen ſi illic auditum fuerit Donatiſtarum, lapidatur. *Et recitavit.* Qui ſuprà pro Paulino Zurenſi [179] præſente litteras neſciente coram V. C. Marcellino Tribuno & Notario ſupraſcripta mandavi & ſubſcripſi Carthagini. *Quo recitato, & accedente Epiſcopo Paulino Catholico, idem dixit.* Catholica eſt. *Habetdeus Diaconus Primiani Epiſcopi dixit.* Preſbyter eſt illic noſter. Diœceſis eſt noſtra. *Et recitavit.* Lucrus Epiſcopus plebis Nigrenſium majorum [180] coram V.C. Tribuno & Notario Marcellino ſupraſcripta mandavi & ſubſcripſi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* Unitas eſt. *Habetdeus Diaconus dixit.* Preſbyterum haber. *Et recitavit.* Fidentius Epiſcopus plebis Cefalenſis [181] coram V. C. Tribuno & Notorio Marcellino ſupraſcripta mandavi & ſubſcripſi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* Unitatem habeo. *Valentinianus Diaconus Primiani Epiſcopi dixit.* Modò exivit de corpore. Fidentius dicebatur. *Et recitavit.* Creſconius Epiſcopus plebis Ruſucenſis [182] coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino ſupraſcripta mandavi & ſubſcripſi Carthagini. *Quo recitato [idem] dixit.* Unitatem habeo. *Habetdeus Diaconus di-*

* *Deſunt hic nonnulla.*

GESTA Collat. diei II.

conſularem, partìm ad Byzacenam, partìm ad Numidiam pertinuiſſe, ſeu in limitibus trium iſtarum provinciarum ſitam. Alterutrius ſedis *Abbir* fuit Epiſcopus iſte *Felix* qui adverſarium non habebat; alterutrius verò *Annibonius*, de quo cap. 215.

[173] VILLÆ-MAGNENSIS. *Cyprianus Epiſcopus Villa-magnenſis* ſubſcripſit Epiſtolæ ſynodicæ Epiſcoporum Proconſularium in concilio Lateranenſi ſub Martino.

[174] MARCELLIANENSIS. In Numidiâ, in cujus notitiâ legitur *Epiſcopus de Giru Marcelli.* Concilio Carthaginenſi ſub Cypriano adfuit *Julianus à Marcellianâ* aut *Marcellinâ.* Diverſa eſt iſta ſedes à *Maſclinianenſi*, provinciæ Byzacenæ: nam hic Lucidus obſervat hanc Eccleſiam Catholicam eſſe, hoc eſt ibi nullum eſſe Epiſcopum Donatiſtam: at cap. 208. fit mentio *Pluriani Epiſcopi Maſclinianenſis* è parte Donatiſtarum.

[175] RESTITUTUS. Quinque iſtius nominis Epiſcopi Donatiſtæ fuêre in collatione Carthaginenſi, *Druſilianenſis, Segermitenſis, Flumen piſcenſis, Membreſſitanus, Larienſis.* Druſilianenſis habuit adverſarium Rufinum Epiſcopum Catholicum, Membreſſitanus, Gennadium, Segermitenſis, Felicem. De utro reliquorum intelligi debeat locus iſte incertum eſt.

[176] TIGNICENSIS. *Tignicam* propè *Teclatam* Numidiæ civitatem locant Tabulæ Peutingerianæ.

[177] ABENSENSIS. Cujus provinciæ ſit, incertum.

[178] ABORENSIS. In provinciâ Proconſulari, ut docet Epiſtola ſynodica Epiſcoporum hujus provinciæ in concilio Lateranenſi, cui ſubſcribit *Felix Epiſcopus ſanctæ Eccleſiæ Aborenſis.*

[179] ZURENSI. In eâdem provinciâ Proconſulari, nam ſubſcribit Aborenſis pro eo tamquàm pro vicino Epiſcopo literas neſciente. Apud Victorem Vitenſem lib. 2. de perſecut. Vandal. cap. 9. quædam mulier dicit ſe filiam *Zuritanæ quondam civitatis Epiſcopi.*

[180] NIGRENSIUM MAJORUM. Cujus provinciæ ſit, incertum.

[181] CEFALENSIS. In provinciâ Proconſulari, ut patet ex Epiſtolâ Epiſcoporum illius provinciæ ad Paulum Conſtantinopolitanum in concilio Lateranenſi ſub Martino.

[182] RUSUCENSIS. Eſt in Mauritaniâ Cæſareenſi *Ruſubut*, cujus Epiſcopus *Ruſuburitanus* dicitur in Notitiâ. Forſè idem eſt ac *Ruſucenſis* de quo hîc; aut *Ruſucibar*, quod oppidum memorat Ptolemæus lib. 4. cap. 3.

GESTA Collat. diei I.

xit. Non habemus. *Et recitavit.* Ambibius Epiſcopus plebis Piſitenſis[183] coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino ſupraſcripta mandavi & ſubſcripſi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* Habeo Felicem è diverſo. *Valentinianus Diaconus dixit.* Felix dicitur, litteras miſit excuſationis, ſenectutis causâ. *Et recitavit.* Rogatianus Epiſcopus plebis Tigimmenſis[184] coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino ſupraſcripta mandavi & ſubſcripſi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* E diverſo mihi eſt Victorianus. *Et accedente Victoriano Epiſcopo* [*idem*] *dixit.* Agnoſco illum. *Et recitavit.* Stephanus Epiſcopus plebis Sinnuaritenſis[185] coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino ſupraſcripta mandavi & ſubſcripſi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* Unitas eſt illic, Eccleſia eſt illic. *Habetdeus Diaconus dixit.* Diœceſis ea eſt Cypriani à Siccenni[186]. Cyprianus dicitur Epiſcopus, qui illic intendit ad Sinuar. *Et recitavit.* Serotinus Epiſcopus plebis Turuzitanæ[187] coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino ſupraſcripta mandavi & ſubſcripſi Carthagine. *Quo recitato, idem dixit.* Nunquàm habuit, nec habet. *Habetdeus diaconus dixit.* Preſbyter eſt illic Cattus. *Serotinus Epiſcopus Eccleſiæ Catholicæ dixit.* Illic eſt, ſed ſuperfluò. *Et recitavit.* Majorinus Epiſcopus plebis Zemtenſis[188] coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino ſupraſcripta mandavi & ſubſcripſi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* Catholica eſt; nec habuit, nec habet. *Et recitavit.* Thomas Epiſcopus plebis Cubdenſis[189] coram viro clariſſimo Tribuno & Notario Marcellino ſupraſcripta mandavi & ſubſcripſi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* E contra neminem habemus. *Et recitavit.* Reſtitutus Epiſcopus plebis Muzucenſis[190] coram viro clariſſimo Tribuno & Notario Marcellino ſupraſcripta mandavi & ſubſcripſi Carthagini. *Quo recitato idem dixit.* Econtrà Idaxius nobis eſt. *Et accedente Idaxio Epiſcopo, idem dixit.* Agnoſco illum. *Et recitavit.* Antonius Epiſcopus plebis Mutugennenſis[191] coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino ſupraſcripta mandavi & ſubſcripſi Carthagini. *Quo recitato idem dixit.* E diverſo Splendonius eſt. *Et accedente Splendonio Epiſcopo, idem dixit.* Agnoſco illum. *Et recitavit.* Priva[illegible]nus Epiſcopus plebis Vegeſelitanæ[192] coram V. C. Tribuno & Notario

[183] PISITENSIS. Hanc urbem in confinio provinciarum Byzacenæ & Tripolitanæ locat Baluzius. Quia in Tabulis Peutingerianis. *Piſida* locatur inter *Puteam* Byzacenæ urbem & *Sabratam* Tripolitanæ. At Noriſius *Piſitanam* civitatem Proconſulari provinciæ attribuit, ejúſque mentionem fieri aït lib. 1. de Miraculis ſancti Stephani, qui Evodio Uzalenſi tribuitur cap. 13. Certè Felix adverſarius Ambibii qui hîc nominatur; diverſus eſt à *Putienſi*, de quo cap. 204 Nam is de quo agitur in præſenti capite non aderat Carthagini; alter verò præſens erat.

[184] TIGIMMENSIS. In provinciâ Proconſulari, ut docet Epiſtola Epiſcoporum hujus provinciæ ad Paulum Conſtantinopolitanum relata in concilio Lateranenſi ſub Martino.

[185] SINNUARITENSIS. In provinciâ Proconſulari, ubi *Sinnuarenſem* aut *Sinnarenſem* ſedem fuiſſe docet Notitia. In concilio V. generali ſubſcribit *Victor Epiſcopus Municipii Sinna* provinciæ Proconſularis.

[186] A SICCENNI. Oppido provinciæ Proconſularis, nam *Sinnarienſes* vicini indigitantur. Fortè idem locus cujus Epiſcopus memoratur *Maximinus Sinitenſis* ſeu *Sinicenſis* apud Auguſtinum lib. 22. de civit. Dei cap. 8.

[187] TURUZITANÆ. Diverſa eſt iſthæc *Turuzis* à *Tuzuru*, cujus Aptus Epiſcopus memoratur cap. 187. Videtur autem fuiſſe provinciæ Proconſularis.

[188] ZEMTENSIS. In provinciâ Proconſulari, ut docet Epiſtola Epiſcoporum hujus provinciæ toties citata.

[189] CUBDENSIS. Ibidem ex eodem monumento.

[190] MUZUCENSIS. Epiſcopus provinciæ Byzacenæ, ut docet notitia.

[191] MUTUGENNENSIS. Erat in Diœceſi Hipporegienſi villa dicta *Mutugenne*, ubi Preſbyter erat Auguſtini tempore Donatiſta nomine Donatus, ut conſtat ex Auguſtino epiſt. 23. & 173. ſed hæc villa Epiſcopum non habebat.

[192] VEGESELITANÆ. Duæ fuerunt *Vegeſelæ* in Africâ; nam alius eſt *Epiſcopus Vegeſelitanus* cap. 135. Una erat in Numidiâ, cujus Epiſcopus *Januarius* ſubſcribit in concilio Carthaginenſi ſub Bonifacio, tàm pro ſe, quàm pro *Januario Maſculitano*. Ea proculdubio eſt *Megeſela*, quæ propè *Maſculam* locatur in Itinerario Antonini. *Privatus Vegeſelitanus Epiſcopus* adfuit concilio Carthaginenſi ſub Grato, & *Vigiſilitanam plebem* laudat Auguſtinus ep. 64. *Vegeſela* in Numidiâ paſſus dicitur Marculus Donatiſta, cujus acta ſuperiùs retulimus. Alteram verò *Vegeſelam* ad Byzacenam pertinere ſtatuit Baluzius, quia in itinerario Antonini *Vegeſela* ſeu *Vergeſalla* locatur inter urbes Byzacenæ. Verùm in notitiâ Numidiæ duæ ſunt ſedes hujus ferè nominis, ſcilicet num 59. *Veſelitanus*, & num. 80. *Veleſitanus*; ſed veriſimilius eſt hanc *Vegeſelam*, cujus hîc *Fortunatianus* dicitur Epiſcopus, fuiſſe Byzacenæ vicum vel caſtellum: nam ſtatim *Donatus Cillitanus* Epiſcopus ex parte Donati contendit *Vegeſe-*

Marcellino supra scripta mandavi & subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* E diverso est mihi Donatus Cillitanus. *Et accedente Donato Cillitano Episcopo, idem dixit.* Diaconos illic habeo, vicina plebs agit, dioecesis mea est. *Privatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Ubi conveniunt? *Donatus Episcopus dixit.* Et loca & memorias Martyrum tamen prohibuisti. Candidum non habui presbyterum indè? *Privatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Et ubi agebatur? *Et recitavit.* Æmilianus Episcopus Ecclesiæ Bennefensis [193] coram viro clarissimo Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* Habeo neminem è diverso. *Valentinianus Diaconus dixit.* Maximianus dictus est, hodie de corpore exiit. *Æmilianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Triennium habeo ex illo quo ordinatus sum, nullum illic scio. *Valentinianus Diaconus dixit.* Mittatur, & videant illum. *Et recitavit.* Litorius Episcopus plebis Suavensis [194] coram viro clarissimo Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* Unitas est illic, omnis Catholica est. *Habetdeus Diaconus partis Donati dixit.* Non habemus. *Et recitavit.* Benenatus Episcopus plebis Hospitensis [195] coram v. cl. Trib. & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* In loco meo alius non est Episcopus. *Lucullus Episcopus dixit.* Persecutio semper me fugavit. *Et recitavit.* Leontius Episcopus plebis Musertitanæ [196] coram v. cl. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagini. *Quo recitato,* [*idem dixit.* Habeo neminem è diverso.] *Habetdeus Diaconus partis Donati dixit.* Cresconius nunc ordinatus est contrà *Et recitavit.* Silvanus Episcopus plebis Macrianensis [197] coram v. cl. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* Non habet neminem, Catholica est. *Et recitavit.* Eunomius Episcopus plebis Marazanensis [198] coram viro clarissimo Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit* E diverso est mihi Habetdeus. *Habetdeus Episcopus dixit.* Præcessor meus ad Marazanensem locum ordinatus est. Is postquàm Cathedram sedit, expulsus est. *Eunomius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Nunquam sedit. *Habetdeus Episcopus dixit.* Ego etiam non admissus, in tertio miliario in civitate conquievi. *Eunomius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Nunquam fuerunt Donatistæ, nec sunt, nec aliquando sederunt cathedram. *Habetdeus Episcopus dixit.* Modò oppressi sunt. *Et recitavit.* Barbarus Episcopus plebis Hierpinianensis [199] co-

GESTA Collat. diei I.

tam suæ esse dioeceseos. *Cillitanum* autem *Episcopum* provinciæ Byzacenæ fuisse constat ex notitiâ, Itinerario Antonini, & Epistolâ Episcoporum Byzacenorum in Conc. Lat. Qui *Donatus* statuitur etiam adversarius *Tertioli Cillitani* Episcopi Catholici supra cap. 128. Erat igitur simul Episcoporum *Cillitani* & *Vegesilitani* adversarius, quia *Vegesela* hæc ad *Cillitanam civitatem* pertinebat; ac proindè in Byzacena sita erat.

[193] BENNEFENSIS. In provinciâ Byzacenâ, ut docet notitia. Auctor vitæ sancti Fulgentii cap. 14. dicit Monasterium in quod Fulgentius sese recepit *Benefensi* littori maximâ ex parte contiguum. In concilio Cabarsussitano subscribit *Guntasius Benefensis.*

[194] SUAVENSIS. In Numidiâ, ut docet notitia num. 96.

[195] HOSPITENSIS. Itidem in Numidiâ, ex notitiâ num. 110.

[196] MUSERTITANÆ. Legendum videtur *Mutecitana*, quæ sedes extat in provinciâ Mauritaniæ Cæsareensis, ut docet notitia. Hinc Cresconius hujus adversarius infrà cap. 206. dicitur *Mustitanus* Episcopus, alio errore. Nam ex capite 122. constat *Mustitanæ* sedis Episcopum Catholicum *Victorianum* adversarium habuisse non *Cresconium* sed *Felicianum.* Verùm facilè *Mutecitani* nomen mutatum est in *Mustitani.*

[197] MACRIANENSIS. Duæ sunt tantùm *Macrianenses* sedes in notitiâ Episcoporum Africæ: una in Byzacenâ num. 80. altera in Mauritaniâ Sitifensi num. 23. In hac verò collatione, tres; nempè cap. 126. *Ferox Episcopus Macrianensis majoris*; Hîc *Silvanus Macrianensis*, & cap. 215. *Felix Episcopus Macrianensis.* Sed fieri potuit ut duo essent in una sede Episcopi Catholici, quod fiebat cùm Episcopus Donatista ad Ecclesiæ unitatem accedebat, huic enim & nomen & locus Episcopi relinquebatur, ut patet ex Ampelio & Primulo Episcopis Vagensibus in cap. 176. Collationis Carthaginensis. Porro *Silvanus* ille *Macrianensis* Concilio Carthaginensi ann. 403. interfuit. Concilium *Macrianense* laudat Ferrandus diaconus in Breviar. Canonum.

[198] MARAZANENSIS. In provinciâ Byzacenâ, ut docet notitia. In Concilio Carthaginensi sub Cypriano recensetur *Felix à Marrazanâ.* *Marazaniam* appellat Antoninus in Itinerario.

[199] HIERPINIANENSIS, sive *Irpinianensis* in Byzacenâ, ut docet eadem notitia num. 53.

ram v. cl. Tribuno & Notario Marcellino [supraſcripta mandavi &] ſubſcripſi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* Non habeo neminem contrarium. *Valentinianus Diaconus dixit.* Mœcopius dicebatur Epiſcopus, exivit de corpore. *Et recitavit.* Secundianus Epiſcopus plebis Hermianenſis [200] coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino ſupraſcripta mandavi & ſubſcripſi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* Contra mihi eſt Maximianus Epiſcopus. *Et accedente Maximiano Epiſcopo, idem dixit.* Agnoſco illum. *Et recitavit.* Poſtumianus Epiſcopus plebis Tagorenſis [201] coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino ſupraſcripta mandavi & ſubſcripſi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* Catholicæ eſt unitatis. *Et recitavit.* Barbarianus Epiſcopus plebis Creperulenſis [202] coram viro clariſſimo Tribuno & Notario Marcellino ſupraſcripta mandavi & ſubſcripſi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* Catholica eſt tantum. *Valentinianus Diaconus dixit.* Non habemus. *Et recitavit.* Felix Epiſcopus Caniopitanorum [203] coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino ſupraſcripta mandavi & ſubſcripſi Carthagini. *Quo recitato; Valentinianus Diaconus dixit.* Preſbyterum habemus nomine Reſtitutum. *Et recitavit.* Victor Epiſcopus plebis Tibaritanæ [204] coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino ſupraſcripta mandavi & ſubſcripſi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* E diverſo [mihi] eſt Victorianus Epiſcopus. *Et accedente Victoriano Epiſcopo, idem dixit.* Agnoſco eum. *Et recitavit.* Gennadius Epiſcopus plebis Membreſſitanæ [205] coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino ſupraſcripta mandavi & ſubſcripſi. Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* E diverſo mihi eſt [Reſtitutus. *Et accedente Reſtituto Epiſcopo, idem dixit.* Agnoſco illum. *Et recitavit.*] Reſtitutus Epiſcopus plebis Simingitenſis [206] coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino ſupraſcripta mandavi & ſubſcripſi Carthagini. *Quo recitato,* [*idem dixit.* Catholica eſt omnis. *Habetdeus Diaconus dixit.* Non habemus.] *Et recitavit.* Octavius Epiſcopus plebis Utim-

[200] HERMIANENSIS. Ibidem ex eodem monumento. Celebris eſt *Facundus Hermianenſis* hujus ſedis Epiſcopus. *Benadus Epiſcopus Hermianenſis* ſubſcribit epiſtolæ Epiſcoporum Byzacenorum in Concilio Lateranenſi ſub Martino. Procopius lib. 1. de Bello Vandalico *Hermionem* Byzacii locum commemorat.

[201] TAGORENSIS. Duplex *Tagorenſis* ſedes memoratur in Collatione. Is *Poſtumianus* hoc capite, & cap. 143. *Reſtitutus* item *Tagorenſis*, qui erat cuſtos tabularum. Unam ex his in Numidiâ fuiſſe ex notitiâ colligitur, ubi *Tagurenſis* occurrit, & ex Antonini Itinerario. Apud Auguſtinum epiſt. 59. mentio fit *Xantippi Tagoſenſis*, qui de primatu Numidiæ cum Victorino contendebat. Hunc *Tagorenſem* Epiſcopum fuiſſe plerique ſuſpicantur, ſed in omnibus manuſcriptis habetur conſtanter *Tagoſenſis*, & in uno *Tagonenſis.* Altera *Tagora* ſeu *Tacora* videtur ſita fuiſſe in Proconſulari ex Tabulis Peutingerianis.

[202] CREPERULENSIS. ſive *Crepedulenſis* in provinciâ Byzacenâ, ut docet notitia, & epiſtola ſynodica Patrum Byzacenorum, ubi occurrit Epiſcopus *Secrepedulenſis.* Scriptum erat *S. E.* hoc eſt *Sanctæ Eccleſiæ Crepedulenſis.*

[203] CANIOPITANORUM. Fortè *Canapii* in provinciâ proconſulari, cujus ſedis nomen legitur in epiſtolâ Epiſcoporum hujus provinciæ toties laudatâ, cui ſubſcribit *Redemptus Epiſcopus ſanctæ Eccleſiæ Municipii Canapii* ſeu *Canapu*, ut habet Codex Bellovacenſis.

[204] TIBARITANÆ. In Concilio Carthaginenſi ſub Cypriano ſubſcribit *Vincentius à Tibari.*

[205] MEMBRESSITANÆ. Duplex hîc occurrit Epiſcopus *Membreſſitanus* Catholicus; & hoc ipſo in capite; nempè hîc *Gennadius*, cui *Reſtitutus* adverſarius opponitur, qui cap. 198. dicitur *Membreſſitanus* Epiſcopus: Et poſteà *Theaſius plebis Membloſitanæ Epiſcopus*, qui adverſarium non habet. In notitiâ unus eſt *Membroſitanus*, ſeu ut habet Codex Halleri *Membreſitanus* in Africâ proconſulari Epiſcopus. Utramque verò urbem videtur memorare Anonymus Ravennas cum libro 3. num. 5. *Membriſca* meminit inter provinciæ proconſularis urbes, & num. ſequenti *Membronem.* In Tabulis Peutingerianis pariter legere eſt *Membriſſam* & *Membrionem.* *Membriſſa* oppidum certè eſt provinciæ proconſularis, quod Procopius lib. 2. de Bello Vandal. aït 350. ſtadiis à Carthagine diſtare: Inter eas urbes etiam locatur quæ pertinent ad proconſularem. Et in epiſtolâ Epiſcoporum provinciæ proconſularis legitur *Victor Epiſcopus Eccleſiæ Membreſſitanæ.* In concilio Carthaginenſi ſub Cypriano ſententiam dixit *Lucius à Membreſâ*, & *Paſchaſius Membreſſitanus* interfuit Synodo Carthaginenſi ſub Bonifacio. Ad eamdem etiam provinciam pertinet *Membroſa*, ut habet notitia vel *Membloſa*, ut infrà, vel *Memlo* aut *Membro*, ut habet Itinerarium Antonini: quamquam *Membronem* inter oppida Numidiæ numeret Anonymus Ravennas. Porrò Reſtitutus Gennadii adverſarius is eſt qui fervente inter Donatiſtas ſchiſmate, in locum Salvii *Membreſſitani* fuerat ordinatus, ut narrat Auguſtinus epiſt. 108. & lib. 4. contra Creſconium cap. 48.

[206] SIMINGITENSIS. In concilio Carthaginenſi anni 525. ſubſcribit *Creſconius Epiſcopus plebis Simingitanæ.* Sed in quâ parte ſita fuerit iſthæc ſedes, non dicitur.

mensis [207] coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino supraſcripta mandavi & ſubſcripſi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* E contrario mihi eſt Bonifacius. *Et accedente Bonifacio Epiſcopo, idem dixit.* Agnoſco illum. *Et recitavit.* Victorinus Epiſcopus plebis Tabudenſis [208] coram viro clariſſimo Tribuno & Notario Marcellino, ſupraſcripta mandavi & ſubſcripſi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* E diverſo eſt Argutus. *Et accedente Arguto Epiſcopo, idem dixit.* Agnoſco illum. *Et recitavit.* Maximinus Epiſcopus plebis Enerenſis [209] coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino ſupraſcripta mandavi & ſubſcripſi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* Catholica eſt, unitatem habeo. *Quodvultdeus Epiſcopus dixit.* Habet Epiſcopum; ſed malè habet. *Et recitavit.* Reginus Epiſcopus plebis Tigillavenſis [210] coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino ſupraſcripta mandavi & ſubſcripſi Carthagini. *Quo recitato,* [*idem dixit.* E diverſo mihi eſt Donatus.] *Flavianus Epiſcopus* [211] *dixit.* De itinere revertit Donatus, causâ ægritudinis. *Et recitavit.* Qui ſuprà pro Creſconio Epiſcopo Centenarienſi [212] præſente viro clariſſimo Tribuno & Notario Marcellino ſupraſcripta mandavi & ſubſcripſi Carthagini, eò quòd infirmitatis causâ præpediatur, mandante ipſo ſubſcripſi Carthagini. *Quo recitato,* [*idem dixit.* E diverſo eſt . . . .] *Quodvultdeus Epiſcopus dixit.* Etiam ipſe malè habet. *Et recitavit* Felix Epiſcopus plebis Izirianenſis [213] coram viro clariſſimo Tribuno & Notario Marcellino ſupraſcripta mandavi & ſubſcripſi Carthagine. *Quo recitato, idem dixit.* E diverſo eſt mihi Saturus [214]. *Et accedente Saturo Epiſcopo, idem dixit.* Preſbyter meus erat. *Et recitavit.* Felicianus Epiſcopus plebis Feraditanæ minoris [215] præſente viro clariſſimo Tribuno & Notario Marcellino ſupraſcripta mandavi & ſubſcripſi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* Catholica eſt. *Valentinianus Diaconus dixit.* Non habemus. *Et recitavit.* Romanus Epiſcopus plebis Meglapolitanæ [216] coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino ſupraſcripta mandavi & ſubſcripſi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* E diverſo non habeo. *Felix Epiſcopus dixit.* Preſbyterum habemus Maximianum, præſto eſt. *Et recitavit.* Reſtitus Epiſcopus plebis Cincaritenſis [217] coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino ſupraſcripta mandavi & ſubſcripſi Carthagine. *Quo recitato, idem dixit.* E diverſo mihi eſt Campanus Epiſcopus. *Et accedente Campano Epiſcopo,*

GESTA Collat. diei I.

[207] UTIMMENSIS. Jam duos aut tres hujus ferè nominis Epiſcopos habemus, nempè cap. 126. *Timiani Utmenſis*, & eodem in capite, *Severi Epiſcopi plebis Utimari*, & in cap. 128. ac 133. *Iſaac* Epiſcopi catholici *Utinenſis* & *Feliciani* ejus adverſarii ejuſdem ſedis Epiſcopi. Nunc quartus adeſt *Utimmenſis* Epiſcopus *Octavius*; & tamen in notitiâ Africæ unus eſt *Utimmirenſis* Epiſcopus in provinciâ proconſulari num. 10. Sed hîc veteres editiones Collationis habent *plebis Utinunenſis*; & cap. 198. Bonifacius Octavii adverſarius *Utinnenſis* Epiſcopus dicitur.

[208] TABUDENSIS. In Numidiâ, ut docet notitia num. 42.

[209] ENERENSIS. Cujus provinciæ ſit, incertum.

[210] TIGILLAVENSIS ſeu *Tigillabenſis* in Numidiâ, ut docet notitia num 53.

[211] FLAVIANUS EPISCOPUS, *Pauzerenſis*, infrà cap. 187.

[212] CENTENARIENSIS. In Numidiâ, ut docet notitia num. 39. *Centenarias* recenſet Anonymus Ravennas. *Ad Centenarium* habent Tabulæ Peutingerianæ.

[213] IZIRIANENSIS. *Hizirzadenſis*, legendum putat Baluzius ex notitiâ Numidiæ num. 55. Certè eamdem utrobique eſſe ſedem haud ambiguum.

[214] SATURUS. Is dicitur infrà cap. 198. *Epiſcopus Byzacienſis*: quapropter omiſſum putat hîc Baluzius nomen Donatiſtæ, qui erat adverſarius *Felicis Izirianenſis* & nomen Epiſcopi Catholici *Bizacienſis*. Sed fortè mendum eſt in cap. 198. & pro *Bizacienſi* legendum *Izirianenſi*.

[215] FERADITANÆ MINORIS. *Feraditana major* eſt in notitiâ provinciæ Byzacenæ. In eâdem quoque *Feraditanam minorem* fuiſſe veriſimile. Nam ſolebant oppida ejuſdem nominis, quorum unum majus, alterum minus dicebatur, ſibi eſſe vicina. Videtur hæc eſſe eadem cum *Peradamienſi* quæ reperitur etiam in Notitiâ Provinciæ Byzacenæ num 31.

[216] MEGLAPOLITANÆ. In provinciâ proconſulari, ut docet ejus notitia num 39. & epiſtola ſynodica Epiſcoporum hujus provinciæ in Concilio Lateranenſi, in quâ reperitur nomen *Reparati Epiſcopi ſanctæ Eccleſiæ Meglapolitanæ*.

[217] CINCARITENSIS, ſeu *Cincaritanus*, ut habetur infrà cap 188. Fortè *Circinitanus* in provinciâ Byzacenâ, ut docet notitia. *Cercinæ Inſulæ* meminere Polybius & Ptolemæus. In Itinerario Antonini ſita dicitur *inter Africam & Siciliam à Tacapls* diſtans *ſtadia* 622. In hanc Fulgentius paulò ante mortem ſeceſſit, ut narratur in ejus vitâ cap. 29. In epiſtolâ Epiſcoporum provinciæ proconſularis, relatâ in concilio Lateranenſi eſt urbs *Cicitita* quam à *Cincaritanâ* diverſam non eſſe ſuſpicatur Norisius.

GESTA Collat. diei I.

idem dixit. Agnosco illum. *Et recitavit.* Nados Episcopus plebis Sabratensis [218] coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagine. *Quo recitato, idem dixit.* E diverso habui, modò non habeo. *Et recitavit.* Cultasius Episcopus plebis Mataritanæ [219], coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagine. *Quo recitato, idem dixit.* Unitas est. *Habetdeus Diaconus dixit.* Habuimus Rusticianum; modò exivit de corpore. *Et recitavit.* Octavianus Episcopus plebis Ucimajoris [220] coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagine. *Quo recitato, idem dixit.* Unitatem habeo. *Salvianus Episcopus* [221] *dixit.* Senis Victoriani diocesis est, Presbyterum habet Januarium. *Et recitavit.* Safargius Episcopus plebis Lampuensis [222] coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagine. *Valentinianus Diaconus Primiani Episcopi dixit.* Senis Cartheri est plebs; sed absens est, pedibus laborat: propterea venire non potuit. *Et recitavit.* Victorinus Episcopus plebis Tabudensis pro Gorgonio consacerdote meo, qui infirmitate detinetur, plebis Liberaliensis [223] coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino mandante ipso subscripsi Carthagine. *Quo recitato, idem Gorgonius dixit.* Basilicam mihi deposuerunt hæretici; solus sum. *Protasius Episcopus dixit.* Habemus illic Victorem Episcopum. *Et recitavit.* Fortunatus Episcopus loci Casensis-Calanensis [224] coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagine. *Quo recitato, idem dixit.* Solus sum. *Verissimus* [*Episcopus*] *dixit.* Presbyter est ibi Victorinus. *Et recitavit.* Theasius Episcopus plebis Memblositanæ [225] coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagine. *Quo recitato, idem dixit.* Sola unitas est illic Ecclesiæ Catholicæ. *Salvianus Episcopus dixit:* Tempore persecutionis succubuit illic Episcopus qui illic fuit. *Et recitavit.* Probantius Episcopus plebis Trofimianensis [226] coram V. C. Tribuno & Notario suprascripta mandavi & subscripsi Carthagine. *Quo recitato, idem dixit.* Solus sum. *Valentinianus Diaconus dixit.* Presbyterum habet. *Et recitavit.* Dulcitius Episcopus plebis Tacapitanæ [227], præsente V. C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagine. *Quo recitato, idem dixit.* [Habeo alium contra me.] *Valentinianus Diaconus dixit.* Felix dicitur. Hîc est,

[218] SABRATENSIS. In Tripolitanâ provinciâ, ut docet notitia num. 2. In concilio Carthaginensi sub Cypriano fit mentio *Pompeii Sabratensis* Episcopi. Victor Vitensis laudat *Vincentium Sabratenum* lib. 1. num. 7. In Cabarsussitano concilio interfuerat *Donatus Sabratensis.* ann. 393. & anno sequenti in Bagaïensi fuerat exautoratus. Hic autem erat defunctus eo tempore. *Sabratam* laudant Ptolemæus lib. 4. cap. 3. Antoninus in Itinerario, Tabulæ Peutingerianæ, Plinius lib. 5. cap. 4. & alii. *Sabatram* appellat Procopius lib. 6. de ædificiis.

[219] MATARITANÆ. Duplex in notitiâ provinciæ Byzacenæ est sedes hujus ferè nominis. *Mactaritana* num. 25. & *Mattaritana* num. 50. Duplex etiam in hac Collatione Episcopus harum sedium; hîc *Caltasius Episcopus plebis Mataritanæ*, Catholicus qui adversarium non habet; & cap. 202. *Comparator Episcopus Mactaritanus* Donatista. Inter Episcopos qui sederunt in concilio Cypriani de rebaptizandis hæreticis recensetur *Marcus à Mactari* posterioris hujus sedis Episcopus, si ita legatur ut legitur apud Cyprianum; at prioris; si legatur *Mattari*, ut legitur apud Augustinum. Oppidi *Matterensis* meminit Plinius lib. 5. cap. 4. Apud Cassiodorum lib. de divinis institutionibus cap. 29. Cassiani Collationes expurgasse dicitur *Victor Martaritanus* Episcopus Afer, qui fortè idem est cum *Mattaritano.*

[220] UCIMAJORIS. Plinius lib. 5. cap. 4. inter oppida Africæ nominat *Ucitana* duo, majus & minus. Sunt etiam in notitiâ provinciæ proconsularis duæ sedes quæ his adaptari possunt; scilicet num. 20. *Urcitanus* & num. 25. *Uzitensis.* Apud Victorem Vitensem lib. 1. de persecutione Vandal. num. 3. mentio fit *Mansueti Uricitani martyris.* In hac Collatione jam recensitus est cap. 128. *Paulus Uzittarensis*, & nunc iste *Octavianus Ucimajoris.*

[221] SALVIANUS EPISCOPUS, *Leptitanus*, in provinciâ Tripolitanâ.

[222] LAMPUENSIS. In notitiâ Numidiæ num. 87. *Lamfuensis.* In concilio Carthaginensi sub Bonifacio ann. 525. subscripsit *Pontius Episcopus plebis Lamfuensis.*

[223] LIBERALIENSIS. *Tabudensi* in Numidiâ vicinus.

[224] CASENSIS-CALANENSIS. In Numidiâ, ut docet notitia num. 43. *Casæ Calanea* civitas memoratur in notitiâ Leonis à Goare edita.

[225] MEMBLOSITANÆ. De hac vide quæ diximus suprà, not. 205. p. 418.

[226] TROFIMIANENSIS, seu *Trofinianensis*, ut habetur in notitiâ provinciæ Byzacenæ num 35.

[227] TACAPITANÆ. In provinciâ Tri-

sed malè habet. *Item recitavit.* Catulinus Episcopus plebis Gittensis [228] coram V.C. Tribuno & Notario Marcellino supra-scripta mandavi & subscripsi. *Quo recitato, idem dixit.* Unitas est. *Valentinianus Diaconus Episcopi Primiani dixit.* Non habemus. *Et recitavit.* Villaticus Episcopus plebis Sinnipsensis [229] coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagine. *Quo recitato, idem dixit.* Unitas est. *Et recitavit.* Hilarianus Episcopus plebis Hiltensis [230] coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagine. *Quo recitato,* [*idem dixit.* E diverso habeo neminem.] *Et accedente Victore Episcopo, idem dixit.* Modò sum illic ordinatus, non me novit. *Hilarianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Non habet. *Et recitavit.* Januarius Episcopus Ecclesiæ Gisipensis [231] majoris coram v. cl. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagine. *Quo recitato, idem dixit.* Non habemus. *Et recitavit.* Severianus Episcopus Ceramunensis [232] coram v. cl. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagine. *Quo recitato, idem dixit.* Catholica est omnis. *Habetdeus Diaconus Episcopi Primiani dixit.* Habemus senem Adeodatum. *Severianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Ostendat illum. *Adeodatus Episcopus dixit.* In plebe meâ est Milevitana Ceramussa. *Severianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Omnis ab origine Catholicâ est ibi, nunquàm ibi fuerunt Donatistæ. *Adeodatus Episcopus dixit.* In plebe meâ est. Per violentiam indè exclusit omnes [clericos] & Presbyteros. *Severianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Mentitur teste Deo. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Illud sanctitas tua simpliciter dignetur edicere, utrùm in eâ plebe Episcopus nunc sit. *Adeodatus Episcopus dixit.* In plebe meâ est, circùm circa meum est totum. Etiam mei terrore succubuerunt omnes, qui in eodem loco constituti erant. *Severianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Mentitur. *Et recitavit.* CXXXIV.

Dominicus Episcopus plebis Bullensium Regiorum [233], præsente v. cl. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* E diverso mihi est Felix, sed unus est, qui illi communicat. *Et accedente Felice Episcopo, idem dixit.* Agnosco illum. *Et recitavit.* Valentinus Episcopus Vaïanensis pro consacerdote meo Regino Ecclesiæ Vegeselitanæ [234], qui hîc apud Carthaginem infirmitatis causâ detinetur, præsente v. cl. Tribuno & Notario Marcellino subscripsi. *Quo recitato Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Malè habet. *Habetdeus Diaconus dixit.* Gavinus [235] præsto est. *Et recitavit.* Reparatus Episcopus plebis Susafa- CXXXV.

politanâ, ut docet notitia num. 5. Hujus oppidi *Tacapes* mentio fit apud Ptolemæum lib. 4. cap. 3. Plinium lib. 5. cap. 4. Procopium lib. 6. de ædificiis, & in Tabulis Peutingerianis. Porro *Dulcitius* iste Episcopus provinciæ Tripolitanæ nominatur in actis concilii Carthaginensis anni 403. *Gaïus* ejusdem urbis Episcopus & provinciæ suæ legatus subscribit concilio Carthaginensi sub Bonifacio ann. 525. qui tamen in concilii actis *Gallus* appellatur.

[228] GITTENSIS. Cujus provinciæ sit, incertum.

[229] SINNIPSENSIS. Cujus Provinciæ sit, incertum.

[230] HILTENSIS. In provincia proconsulari, ut docet epistola synodica Episcoporum hujus provinciæ in concilio Lateranensi sub Martino

[231] GISIPENSIS MAJORIS. In provinciâ Proconsulari, ut docet notitia num. 24. Concilio Carthaginensi ann. 525. sub Bonifacio interfuit *Redemptus Gisipensis*, & ejusdem sedis Episcopus *Mellosius* subscribit epistolæ Episcoporum provinciæ Proconsularis in concilio Lateranensi sub Martino.

[232] CERAMUNENSIS. Suprà in indice Capitulorum, & paulò-pòst *Ceramussensis*. Constat ex contentione quæ hîc refertur inter Adeodatum & Severianum, locum hunc vicinum fuisse Milevitanæ urbi ac proindè in Numidiâ.

[233] BULLENSIUM REGIÖRUM. Duplex in provinciâ Proconsulari *Bullensis* sedes; una quæ simpliciter *Bullensis* dicitur in notitiâ num. 34. altera *Bullensium regiorum* ibidem num. 50. hujus celebrioris mentio fit in Itinerario Antonini, apud Ptolemæum & in Tabulis Peutingerianis. In concilio Carthaginensi sub Genethlio memoratur *Epigonius Bullensium regiorum Episcopus.* In synodicâ Episcoporum Proconsularis provinciæ in concilio Lateranensi sub Martino *Mellosius Episcopus Bulleriensis* subscribit, nec-non *Victor Bulnensis*, fortè *Bullensis*.

[234] VEGESELITANÆ. In Numidiâ, nam Vaïanensis Episcopus erat etiam Numida. Vide notas ad cap. 99. & 133.

[235] GAVINUS. *Gabini* Episcopi Donatistæ qui ad Catholicam unitatem transierat meminit Augustinus lib. 1. contra Gaudentium cap. 12. & 13. qui fortè non est diversus ab isto.

GESTA Collat. diei I.

ritanæ [236] coram v. cl. Tribuno & Notario Marcellino supraſcripta mandavi & ſubſcripſi Carthagine. *Quo recitato, idem dixit.* Non habet, fuit ibi. *Habetdeus Diaconus dixit.* Modò receſſit. *Et recitavit.* Proculus Epiſcopus plebis loci Serrenſis [237] coram v. cl. Tribuno & Notario Marcellino ſupraſcripta mandavi & ſubſcripſi Carthagine. *Quo recitato, idem dixit.* Unitatem habeo. *Valentinianus Diaconus dixit.* Non habemus. *Et recitavit.* Publicius Epiſcopus Gratianopolitanæ plebis [238] coram v. cl. Tribuno & Notario Marcellino ſupraſcripta mandavi & ſubſcripſi Carthagine. *Quo recitato, idem dixit.* E diverſo Deuterius eſt, ſolus ſine plebe. *Deuterius Epiſcopus dixit.* Quia & domos dejeciſti, & perſecutionem mihi feciſti. *Et recitavit.* Maximianus Epiſcopus plebis Sugabbaritanæ [239] coram v. cl. Tribuno & Notario Marcellino ſupraſcripta mandavi & ſubſcripſi Carthagine. *Quo recitato, idem dixit.* E diverſo habeo Germanum. *Et accedente Germano Epiſcopo, idem dixit.* Agnoſco illum. *Et recitavit.* Pompeïanus Epiſcopus Sucardenſis [240] coram v. cl. Tribuno & Notario Marcellino ſupraſcripta mandavi & ſubſcripſi Carthagine. *Quo recitato, Alypius Epiſcopus Eccleſiæ Catholicæ dixit.* Hic eſt, ſed ægrotat. *Et recitavit.* Fortunatus Epiſcopus plebis Ruſuccurritanæ [241] coram v. cl. Tribuno & Notario Marcellino ſupraſcripta mandavi & ſubſcripſi Carthagine. *Quo recitato, idem dixit.* E diverſo mihi eſt Optatus. *Et accedente Optato Epiſcopo, idem dixit.* Agnoſco illum. *Et recitavit.* Victor Epiſcopus plebis Bartimiſienſis [242] coram v. cl. Tribuno & Notario Marcellino ſupraſcripta mandavi & ſubſcripſi Carthagine. *Quo recitato, idem dixit.* Catholica eſt. *Habetdeus Diaconus dixit.* Non habemus. *Et recitavit.* Reſtitutianus Epiſcopus plebis Sululittanæ [243] coram v. cl. Tribuno & Notario Marcellino ſupraſcripta mandavi & ſubſcripſi Carthagine. *Quo recitato, idem dixit.* Omnis Catholica eſt, omnes Catholicos habemus. *Valentinianus Diaconus dixit.* Non habemus. *Et recitavit.* Helpidius Epiſcopus plebis Aquenſis [244] coram v. cl. Tribuno & Notario Marcellino ſupraſcripta mandavi & ſubſcripſi Carthagine. *Quo recitato, idem dixit.* E diverſo mihi eſt Reparatus Epiſcopus. *Et accedente Reparato Epiſcopo, idem dixit.* Ipſe eſt, agnoſco illum. *Et recitavit.* Victor Epiſcopus plebis Malianenſis [245] co-

236 SUFASARITANÆ. In notitiâ Mauritaniæ Cæſarecnſis occurrunt duo Epiſcopi *Suſaritani*, unus num. 3. & alter num. 87. quorum tamen primus in codice Halleri dicitur *Suſaritanus*. In Itinerario Antonini inter Mauritaniæ urbes memoratur *Suſaſar* quæ civitas ab Anonymo Ravennenſi *Suſaſa* dicitur. In notitiâ Leonis *Suſara*.

237 SERRENSIS. In Mauritaniâ Cæſareenſi, ut ex notitiâ conſtat num. 117. ubi dicitur *Sertenſis*. Quamquàm præter hunc duo occurrunt in hac collatione *Zertenſes* Epiſcopi Donatiſtæ, unus *Gaudentius* cap. 187. & alter cap. 201. nomine *Saluſtius*. Cùm tamen is de quo hîc fit mentio adverſarium non habeat. Erat *Zerta* in Numidiâ, ubi *Zertenſe* concilium poſt collationem habitum eſt, cujus epiſtola ad Donatiſtas eſt inter Auguſtini epiſt. 141. alter *Zertenſis*, fortè is eſt *Sertenſis* Mauritaniæ Cæſareenſis vel *Zemtenſis*, quod ſi dicatur, hujus *Serrenſis* ſedes incerta erit, ſin minùs alter *Zertenſis* idem poterit eſſe cum *Zemtenſi* provinciæ Proconſularis, cujus ſedis nomen legitur in epiſtolâ Epiſcoporum hujus provinciæ in concilio Lateranenſi ſub Martino.

238 GRATIANOPOLITANÆ PLEBIS. In Mauritaniâ Cæſareenſi, ut docet notitia num. 81.

239 SUGABBARITANÆ. In eadem provinciâ ex notitiâ num. 20. Ammianus Marcellinus lib. 29. *Municipium*, inquit, *Sugabaritanum monti Tranſcellenſi adcline.* Ptolemæus lib. 4. cap. 2. habet ex codice Palatino *Zuchabari*.

240 SUCARDENSIS. In eadem provinciâ ex notitiâ num. 13.

241 RUSUCCURRITANÆ. In eadem provinciâ notitiâ num. 54. In concilio Carthaginenſi ann. 419. occurrit *Nicellus Ruſurrenſis* aut *Ruſurrianenſis* Mauritaniæ Cæſareenſis Legatus, qui in Labbæanâ editione dicitur *Ruſcuriensis*, & in margine *Ruſuccurrenſis*, vel *Ruſocorenſis*. Ceterùm Plinius lib. 5. cap. 2. aït *Ruſucurium* civitate honoratum eſſe à Claudio. Coloniam appellant Antoninus in Itinerario & Tabulæ Peutingerianæ. Apud Ptolemæum lib. 4. c. 2. *Ruſuccore* dicitur.

242 BARTIMISIENSIS. In eadem provinciâ Mauritaniæ Cæſareenſis, in cujus notitiâ num. 45. occurrit *Vardimiſſenſis*,

243 SULULITTANÆ. Iterùm cap. 201. fit mentio Epiſcopi *Hilari Sullitani*. Neuter locus in notitiâ Africæ reperitur, niſi fortè *Sululittanus* idem ſit cum *Culuſitano*, qui tamen probabilius eſt *Cullitanus* de quo ſuprà.

244 AQUENSIS. In Mauritaniâ Cæſareenſi ex notitiâ num. 24. Ejuſdem ſedis videtur fuiſſe *Creſcens* Metropolitanus *Aquitaniæ* civitatis, cujus meminit Victor Vitenſis lib. 1. num. 7. Alii memorantur in hac collatione *Aquenſes* Epiſcopi, de quibus ſuo loco.

245 MALIANENSIS. In notitiâ Mauritaniæ Cæſareenſis num. 8. occurrit *Melianenſis*,

ram

GESTA Collat. diei I.

ram v. cl. Tribuno & Notario Marcellino iuprascripta mandavi & sub cripsi Carthagine. *Quo recitato*, *idem dixit*. E diverlo mihi est Nestorius. *Et accedente Nestorio Episcopo*, *idem dixit*. Agnosco illum. *Et recitavit*. Ego Restitutus Episcopus petitum me à Victore Episcopo Mammillensi [246] coram v. cl. Tribuno & Notario Marcellino subscripsi eum suprascripta mihi mandasse. *Quo recitato*, *idem dixit*. E diverso est Serenianus. *Et accedente Sereniano Episcopo*, *idem dixit*. Agnosco illum. *Et recitavit*. Victor Episcopus plebis Tabaïcariensis [247] coram v. cl. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagini. *Quo recitato*, *idem dixit*. E diverso est Marcianus. *Et accedente Marciano Episcopo*, *idem dixit*. Agnosco illum. *Et recitavit*. Victor Episcopus plebis Timicitanæ [248] coram v. cl. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagine. *Quo recitato*, *idem dixit*. Habeo Optatum è diverso. *Et accedente Optato*, *idem dixit*. Ipse est. *Et recitavit*. Bonifacius Episcopus plebis Vallitanæ [249] coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagine. *Quo recitato*, *idem dixit*. Non habeo. *Valentinianus Diaconus dixit*. Defunctus est ante annos septem. Restitutus dictus est. *Et recitavit*. Qui suprà pro Limeniano Episcopo plebis Taprurensis [250] coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino subscripsi eum præsentem Carthagine mandasse. *Quo recitato*, *idem dixit*. Catholica est. *Habetdeus Diaconus dixit*. Contra non habemus. *Et recitavit*. Proculus Episcopus plebis Giutsitensis salariæ [251] coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagini. *Quo recitato*, *Idem dixit*. Catholica est. *Habetdeus Diaconus dixit*. Habet Presbyterum Lillybium. *Et recitavit*. Auxilius Episcopus plebis Nurconensis [252] coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagine. *Quo recitato*, *idem dixit*. Unitatem possidemus, quod omnes sciunt Cæsarienses. Hîc est Severinus [253], dicat. *Severinus Episcopus dixit*. Nunquàm habuit. *Et recitavit*. Mensurius Episcopus plebis Medefessitanæ [254] coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagine. *Quo recitato*, [*idem dixit*. Neminem habeo contra me.] *Valentinianus Diaconus dixit*. Modò exivit de corpore. *Et recitavit*. Honorius Episcopus pro Januario fratre & coëpiscopo meo plebis Casarum Medianensium [255] Carthagini constitutus præsente V. C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & pro eo subscripsi. *Quo recitato*, *& accedente Januario Episcopo Catholico*, *idem dixit*. E diverso est mihi Æmilianus. *Et recitavit*. Adeodatus Episcopus plebis Simidiccensis [256] coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & sub-

legendum *Malianensis*. Nam *Mallianam* habet Antoninus in Itinerario inter *Susasar* & *Tigavas-castra*, Mauritaniæ Cæsareensis urbes. In Augustini epistolâ 236. ad Deuterium fit mentio *Victorini* cujusdam *Mallianensis* subdiaconi ex Manichæorum sectâ, necnon *Malliana* urbis.

[246] MAMMILLENSI. In Mauritaniâ Cæsareensi, ut docet ejus notitia num. 78.

[247] TABAÏCARIENSIS. In eâdem provinciâ ex eodem monumento num. 103. ubi *Tabadcarensis* legitur.

[248] TIMICITANÆ. In eadem provinciâ ibidem num. 6. Plinius lib. 5. cap. 2. *Timici* inter civitates memorat. Ptolemæus lib. 4. cap. 2. *Timice* cum aliis Mauritaniæ urbibus recenset.

[249] VALLITANÆ. Apud Optatum lib. 2. fit mentio *Bonifacii Ballitani* Episcopi Donatistarum Romæ. *Vallim* in Proconsulari locant Itinerarium Antonini & Tabulæ Peutingerianæ. In concilio Carthaginensi ann. 525. sub Bonifacio subscribit *Restitutus Episcopus plebis Vallitana*.

[250] TAPRURENSIS. Hic locus *Taparura* vocatur in Tabulis Peutingerianis, *Taphrura* apud Ptolemæum, & *Taphra* à Plinio. Hîc in ms. codice *Taprurensis*: at cap. 187. dicitur *Taprura*. Situs est in provinciâ Byzacenâ & in limite Numidico, ut colligitur ex Ptolemæo & Tabulis Peutingerianis.

[251] GIUTSITENSIS SALARIÆ. Cujus provinciæ sit, incertum.

[252] NURCONENSIS. In Mauritaniâ Cæsareensi, ut docet notitia num. 102. ubi dicitur *Murconensis*. Patet ex verbis sequentibus hunc locum esse Mauritaniæ Cæsareensis.

[253] SEVERINUS, Episcopus *Castellanus* in Mauritaniâ Cæsareensi.

[254] MEDEFESSITANÆ. In provinciâ Byzacenâ, ut patet ex notitiâ num. 17. ubi *Menefessitanus* Episcopus commemoratur. *Menefescoi* in Byzacio meminit Procopius de bello Vandal. lib. 2. cap. 23.

[255] CASARUM MEDIANENSIUM. *Casæ Medianenses* in Numidiâ, ut docet notitia num. 29.

[256] SIMIDICCENSIS. In provinciâ Proconsulari. In concilio Carthaginensi ann. 419. iste Adeodatus dicitur tùm in codice Ca-

GESTA Collat. diei I.

ſcripſi Carthagine. *Quo recitato, idem dixit.* Catholica eſt. *Habetdeus Diaconus dixit.* Non habemus. *Et recitavit.* Ego Reſtitutus Epiſcopus pro Solemnio collegâ meo plebis Tigiſitanæ [257] præſente V. C. Tribuno & Notario Marcellino ſupraſcripta mandavi & ſubſcripſi Carthagine. *Quo recitato, idem dixit.* E diverſo eſt Paſchaſius. *Et accedente Paſchaſio, idem dixit.* Agnoſco illum. *Et recitavit.* Lampadius Epiſcopus plebis Tiſeditenſis [258] coram V. C. Tribuno & Notario Marcellino ſupraſcripta mandavi & ſubſcripſi Carthagine. *Quo recitato, idem dixit.* E diverſo [eſt mihi Donatus. *Et accedente Donato, idem dixit.*] Agnoſco illum. *Et recitavit.* Cyprianus Epiſcopus plebis Tuburbitanorum majorum [259] præſente V. C. Tribuno & Notario Marcellino ſupraſcripta mandavi & ſubſcripſi Carthagine. *Quo recitato, idem dixit.* E diverſo eſt Rufinus. *Et accedente Rufino, idem dixit.* Agnoſco illum. *Et recitavit.* Donatianus Epiſcopus plebis Zellenſis [260] præſente V. C. Tribuno & Notario Marcellino ſupraſcripta mandavi & ſubſcripſi Carthagine. *Quo recitato, idem dixit.* E diverſo habeo Natalicum. *Et accedente Natalico Epiſcopo, idem dixit.* Agnoſco illum. [*Et recitavit.*]

Alypius Epiſcopus Eccleſiæ Catholicæ Tagaſtenſis [261] Carthagini conſtitutus præſente viro clariſſimo Tribuno & Notario Marcellino hoc mandatum ſuſcepi, & ſubſcripſi. *Quo recitato, idem dixit.* Utinam quemadmodùm Tagaſtis antiquâ unitate gaudet, itá etiam de cæteris locis gaudeamus. CXXXVI.

Petilianus Epiſcopus dixit. Mala eſt unitas innocentiæ & criminis. Non poſſunt utraque juxta miſceri. *Et aliâ manu.* Petilianus Epiſcopus recognovi. *Et recitavit.* CXXXVII.

Auguſtinus Epiſcopus Eccleſiæ Hipponienſium regiorum [262] Carthagini conſtitutus præſente viro clariſſimo Tribuno & Notario Marcellino hoc mandatum ſuſcepi & ſubſcripſi. *Quo recitato, & accedente Epiſcopo, idem dixit.* Agnoſco illum. *Et recitavit.* Vincentius Epiſcopus Eccleſiæ Culuſitanæ [263] Carthagini conſtitutus, præſente V. C. Tribuno & Notario Marcellino hoc mandatum ſuſcepi & ſubſcripſi. *Quo recitato, idem dixit.* Catholica eſt. *Habetdeus Diaconus dixit.* Habuit, ſed modò communicavit ipſis. *Et recitavit.* Fortunatus Epiſcopus Eccleſiæ Conſtantinienſis [264] Carthagini conſtitu- CXXXVIII.

... non. Eccleſ. Afric. tùm in codice Canon. Eccleſiaſt. ex Dionyſio Exiguo *Simidicus Epiſcopus*, in Græco Σιμιδικίτης; malè autem in editione Labbæanâ *Simituenſis* ſeu *Sumitenſis*. Unus eſt è Legatis provinciæ proconſularis.

[257] TIGISITANÆ. Illius ſcilicet quæ in Numidiâ, non illius quæ in Mauritaniâ Cæſareenſi; nam ſubſcribit pro Solemnio *Reſtitutus Novaſiunenſis Epiſcopus in Numidiâ.* De *Tigiſitanis* ſedibus conſule notam 49. in lib. 1. Optati.

[258] TISEDITENSIS. Baluzio idem eſt ac *Tididitanus*, qui in notitiâ Numidiæ num. 24. Holſtenio idem ac *Tiſilitenſis*, qui in notitiâ Mauritaniæ Cæſareenſis num. 15.

[259] TUBURBITANORUM MAJORUM. In provinciâ Proconſulari, nam ut obſervavimus, oppida ejuſdem nominis, quorum unum dicitur majus, alterum minus, ſolent eſſe vicina.

[260] ZELLENSIS ſeu potiùs *Telenſis* in provinciâ Proconſulari, ut docet notitia num. 14. nam *Natalicus* hujus adverſarius *Telenſis Epiſcopus* dicitur in concilio Cabarſuſſitano. Litteræ *Z* & *T* ſæpè commutantur. Attamen alius eſt Epiſcopus *Telenſis* ex parte Donati nomine *Felix* cap. 207. undè colligit Baluzius *Zellam* à *Telâ* differre. Sed fieri potuit, ut duo eſſent Epiſcopi Donatiſtæ ejuſdem urbis, aut mendum ſit in nomine poſterioris. Nam Natalicum qui hîc *Zellenſis* dicitur & Donatiani adverſarius, conſtat *Telenſem* fuiſſe Epiſcopum ex concilio Cabarſuſſitano. In ſynodicâ Epiſcoporum provinciæ Proconſularis in concilio Lateranenſi legitur nomen *Bonifacii Epiſcopi Telenſis.* *Zella* aliàs nulla fit mentio.

[261] TAGASTENSIS. In Numidiâ, ut docet notitia num. 118. Nota civitas ex Auguſtini & Alypii nominibus. In Antonini Itinerario media locatur inter *Hipponem-regium* & *Naragarram.*

[262] HIPPONIENSIUM REGIORUM. Notiſſimum veteribus Emporium in orâ Numidiæ, cujus meminère Strabo, Ptolemæus, Antoninus in Itinerario, Silius Italicus, aliique veteres, inter *Tabracam* & *Cirtam*. Hæc urbs Auguſtini Epiſcopatu quantùm nobilitata fuerit vix dici poteſt.

[263] CULUSITANÆ. In provinciâ Proconſulari, ut docet notitia num. 33. *Vincentius* hujus Epiſcopus fuit unus ex actoribus, de quibus jam diximus in præfatione Geſtorum. *Marcianus Epiſcopus plebis Culuſitanæ* interfuit concilio Carthaginenſi ſub Bonifacio ann. 525 Et ſynodicæ Epiſcoporum provinciæ Proconſularis in concilio Lateranenſi ſub Martino ſubſcribit *Petrus Epiſcopus Eccleſiæ Culcitanenſis.*

[264] CONSTANTINIENSIS ſeu *Cirtenſis* in Numidiâ. Urbs Numidiæ celebris; olim regia Maſſiniſſæ Metropolis civilis totius Numidiæ: Melæ, Straboni, Cæſari, Livio, Plinio, ceteriſque omnibus Geographis nota. In Antonini Itinerario pro *Cirtâ* legitur *Circa*. Et in notitiâ Epiſcoporum Numidiæ *Circenſis* quoque legitur. *Conſtantinæ* nomen habet à *Conſtantino Magno*, & nunc etiamnùm hoc nomine donatur;

tus, præsente V. C. Tribuno & Notario Marcellino hoc mandatum suscepi & subscripsi. *Quo recitato, idem dixit.* E diverso habeo Petilianum.

cxxxix. *Petilianus Episcopus dixit.* Ipse est Ecclesiæ persecutor in eadem civitate ubi ego Episcopus sum. *Aurelius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Carthaginensis dixit.* Et paulò antè jaculatus es injuriam, & non recepisti. *Fortunatus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* In eadem civitate ab hæreticis omnia altaria confracta sunt. *Petilianus Episcopus dixit.* Persecutorem te esse acta contineant. Loco suo audies quæ mereris. *Et recitavit.* Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Siccensis [265] Carthagini constitutus, præsente V. C. Tribuno & Notario Marcellino hoc mandatum suscepi & subscripsi. *Quo recitato, idem dixit.* Unitatem Ecclesiæ Siccensis novi, Episcopum quidem tantùm nomine audivi. *Et recitavit.* Possidius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Calamensis [266] Carthagini constitutus præsente V. C. Tribuno & Notario Marcellino hoc mandatum suscepi & subscripsi. *Petilianus Episcopus dixit.* Crispinus proximo tempore exivit de corpore. *Et recitavit.* Florentinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Hipponensium Zaritorum Carthagine constitutus coram v. cl. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi. *Quo recitato, idem dixit.* E diverso est Victor. *Habetdeus Diaconus dixit.* Custos datus est codicum.

cxl. *Petilianus Episcopus dixit.* Jamdudum inter defensores quibus mandatum est adverti nomen Fortunatiani & Fortunati retineri. Nunc quoque ipsos mandatores esse recitari percipio. Quæ est ista diversitas? Nemo unquam sibi mandavit.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Utrùm eorum qui causam peragendam susceperunt, par atque similis sit subscriptio recitetur. *Et recitavit.* Fortunatus Episcopus Ecclesiæ Constantinensis Carthagini constitutus præsente V. C. Tribuno & Notario Marcellino hoc mandatum suscepi & subscripsi. *Item recitavit.* Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Siccensis Carthagini constitutus præsente viro clarissimo Tribuno & Notario Marcellino hoc mandatum suscepi & subscripsi. *Quo recitato,* cxli.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Pervidet sanctitas vestra subscriptionibus suis eos de suscepto mandato fuisse professos. Unde cætera per ordinem relegantur. *Et recitavit.* Serenianus Episcopus Miditensis [267] Carthagini constitutus præsente viro clarissimo Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi. *Quo recitato, idem dixit.* Catholica est. *Peregrinus Sufetanus* [268] *Episcopus dixit.* Presbyterum illic habeo Victorem. Diocesis mea est. *Victor Episcopus dixit.* Adsum. Scriptum sit, si ipse Florentius benè agnoscit, qui me persecutus est innocentem, quem apprehendit, & in custodiam officii dedit necandum, ubi triennium temporis feci. cxlii.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Ista suo ordine, cùm putaveris, peragentur. *Et recitavit.* Novatus Episcopus Ecclesiæ Sitifensis [269] Carthagini constitutus præsente V. C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi. *Quo recitato, idem dixit.* E diverso habeo Marcianum. *Et accedente Marciano Episcopo, idem dixit.* Agnosco persecutorem meum. *Et recitavit.* Maurentius Episcopus Ecclesiæ Tubursicen- cxliii.

[265] SICCENSIS. In provinciâ Proconsulari, ubi urbs *Sicca Veneria* cujus meminit Antoninus in Itinerario. Cujus etiam meminit Procopius lib. 2. de bello Vandal. Victor Vitensis, Augustinus, & Tabulæ Peutingerianæ. Hujus Episcopus subscripsit epistolæ Episcoporum provinciæ Proconsularis in concilio Lateranensi sub Martino, & *Castus à Siccâ* unus est Episcoporum qui in concilio Carthaginensi sub Cypriano sententiam dixerunt.

[266] CALAMENSIS. In Numidiâ, ut docet notitia num. 3. de quâ vide quæ diximus in notâ 44. ad lib. 1. Optati. De Possidio quoque ejus Episcopo dictum in Præfatione ad hæc Gesta.

[267] MIDITENSIS. In provinciâ Byzacenâ, ut docet notitia num. 6.

[268] SUFETANUS EPISCOPUS. In eâdem provinciâ ex eâdem notitiâ num. 21. In concilio Carthaginensi, sub Cypriano sententiam dixit *Privatus à Sufibus. Sufis* memoratur in Itinerario Antonini; ejusdem fit mentio apud Victorem Vitensem, & in vitâ Fulgentii. *Suffectanos martyres sexaginta* laudat Augustinus epist. 50. quorum memoriam celebrat Martyrologium Romanum die 13. Augusti.

[269] SITIFENSIS, Nota civitas, vel ex eo quod toti provinciæ nomen dederit, cujus & caput erat: ejus meminere Antoninus in Itinerario, Ptolemæus aliique veteres. Hic *Novatus* suæ provinciæ legatus adfuit concilio Carthaginensi ann. 419. & laudatur ab Augustino in epistolâ 229. circa finem vitæ ejus scripta.

GESTA Collat. diei I.

sis [270] Carthagini constitutus præsente viro clarissimo Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi. *Quo recitato, idem dixit.* E diversò Januarianum habeo. *Et accedente Januariano, idem dixit.* Agnosco illum. *Et recitavit.* Bonifacius Episcopus Ecclesiæ Cataquensis [271] Carthagini constitutus præsente viro clarissimo Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* E diverso Speratus est mihi. *Et accedente Separato, idem dixit.* Agnosco illum. *Et recitavit.* Squillacius Episcopus Ecclesiæ Scillitanæ [272] Carthagini constitutus præsente V. C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi. *Quo recitato, idem dixit.* E diverso Donatum habeo. *Et accedente Donato Episcopo, idem dixit.* Agnosco illum. *Et recitavit.* Priscus Episcopus Ecclesiæ Quidiensis [273] Carthagine constitutus præsente V. C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi. *Quo recitato, idem dixit.* Non habeo Donatistas. Qui illic fuit cum paucis parentibus suis, cum ipsis conversus est. *Honoratus Episcopus dixit.* Episcopus noster Quizicensis succubuit in persecutione Presbyteri nostri sunt illic. *Et recitavit.* Deuterius Episcopus Cæsariensis [274] Carthagine constitutus præsente viro clarissimo Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi [& subscripsi.] *Quo recitato, Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Custos est tabularum. *Valentinianus Diaconus Episcopi Primiani dixit.* Emeritus est illic. *Et accedente Emerito, idem dixit.* Agnosco eum. *Et recitavit.* Restitutus Episcopus Tagorensis [275] Carthagini constitutus præsente viro clarissimo Tribuno & Notario Marcellino, suprascripta mandavi [& subscripsi] *Quo recitato, Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Etiam ipse custos est tabularum. *Valentinianus Diaconus Episcopi Primiani dixit.* Non habemus. *Et recitavit* Leo Episcopus municipii Moptensis [276] Carthagine constitutus præsente V. C. Tribuno & Notario Marcellino suprascripta mandavi & subscripsi. *Quo recitato, idem dixit.* Habeo Felicem. *Et accedente Felice, idem dixit.* Agnosco illum. *Et recitavit.* Asterius Episcopus plebis Vicensis [277] Carthagine constitutus coram V. Cl. Tribuno & Notario Marcellino [suprascripta] mandavi & subscripsi. *Quo recitato, idem dixit.* In ipso solo mecum alius Episcopus non est. *Et accedente Urbano Episcopo, idem dixit.* Deus videt, quia non illum novi.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Jamdudùm me obtulisse cxliv.

270 TUBURSICENSIS. In Numidiâ ut docet notitia num. 22. Hujus oppidi meminit Antoninus in Itinerario. Vicinum erat Tagastæ, ut patet ex epistolâ Aug. 163.

271 CATAQUENSIS. Pro quo legitur in notitiâ Numidiæ, num. 68. *Cethaquensusca*, haud dubiè mendosè, quia cùm scriptum esset *Cethaquensis*, studiosus quidam apposuit in margine *ca* proc*e*, legendum docens *Cataquensis*, quod imperitius exscriptor non intelligens, *ca* in fine apposuit. *Bonifacius* de quo hîc, Pauli in Episcopatu successor fuerat, ut videre est apud Augustinum epist. 96.

272 SCILLITANÆ. Est sedes *Sillitana* in Numidiâ, de quâ suprà ad cap. 128. sed ista videtur ad provinciam proconsularem pertinere. Sanè in epistolâ Episcoporum hujus provinciæ in concilio Lateranensi subscribit *Parjator Episcopus sanctæ Ecclesiæ Scillitanæ. Scillitanos martyres* ab hoc potiùs quàm ab illo oppido dictos fuisse suspicor.

273 QUIDIENSIS. In Mauritaniâ Cæsareensi, ut docet notitia num. 2. *Quisa Xenitana* peregrinorum oppidum dicitur apud Plinium lib. 5. cap. 2. A Pomponio Melâ lib. 1. cap. 6. Castellum dicitur, municipium ab Antonino in Itinerario & Colonia à Ptolemæo lib. 4. cap. 2.

274 CÆSARIENSIS. *Cæsarea* Mauritaniæ Metropolis, *Jol* olim dicta *Regis Jubæ Regia*, *à divo Claudio Coloniæ jure donata, ejusdem jussu deductis Veteranis*, ut habet Plinius lib. 5. cap. 2. à Ptolemæo lib. 2. cap. 4. *Jol Cæsarea*, ab Antonino in Itinerario *Cæsarea Colonia*, à Pomponio Melâ lib. 1. cap. 6. *Jol ad mare aliquando ignobilis, nunc quia Jubæ Regia fuit, & quod Cæsarea vocitatur illustris.* Solinus Regis Bocchi regiam postmodum Jubæ, indulgentiâ populi Romani dono datam observat. Nunc putatur esse Algerii civitas. Emeritus ejus Episcopus Donatista unus fuit è septem actoribus partis Donati, & Deuterius Catholicus unus è custodibus Tabularum ex parte Catholicorum.

275 TAGORENSIS. Hujus *Tagore* quæ in Proconsulari, non illius quæ in Numidiâ. Vide suprà not. 201. *Restitutus* is fuit unus è custodibus cartharum ex parte Catholicorum.

276 MOPTENSIS. In Mauritaniâ Sitifensi. Cujus Provinciæ legatus hic *Leo* adfuit concilio Carthaginensi ann. 419. Quidam codices habent *Moctensis*. *Mopii* municipium habetur in Tabulis Peuting. Idem videtur esse cum *Mozotensi*, de quo in notitiâ Sitifensis provinciæ n. 33.

277 VICENSIS. Fortè *Vico-pacensis* in Numidiâ, quæ ultima est sedes in ejus notitiâ. Concilio Carthaginensi sub Cypriano interfuit *Januarius à Vico Cæsaris*, & in concilio Carthaginensi sub Bonifacio anno 525. *Florentianus Vicopacatensis.*

sanctitati

ſanctitati veſtræ ſat certum eſt, ut competenti reverentiâ, ſedentes omnia tractaretis: ſiquidem mihi oneroſum eſſe non neſcio, tot venerabilibus viris ſtantibus reſidere. Undè vel nunc multitudine ſequeſtrata, ſedere dignemini.

cxlv. *Petilianus Epiſcopus dixit.* Agimus gratias honorificentiæ tuæ, vir nobilis, quòd talis ac tanta eſt tua pietas, ut benemeritis viris antiquiſſimiſque ſacerdotibus & tot perſecutionum palmis florentibus, hanc benignitatem præſtare digneris ut graviſſima ſenectus, quæ ornata eſt annis & meritis ſuis, ſedendo ſeſe reficiat, ne ſtando diutiùs laborare videatur, ne hic quoque labor oneret modicas vires ſenectutis. Sed quoniam vires Dominus ſubminiſtrat; ipſamque reverendam ſenectutem facit eſſe fortiorem, non erubeſcimus, non veremur, non evitamus te reſidente, vir nobilis, libenter adſiſtere. Siquidem hoc nec Chriſtus Dominus noſter vitaverit cum ante Præſidem ſtetiſſe dignatus eſt, quanto magis nos non recuſamus, cùm tu honorificus, tu juſtus, tu reverens, tu benignus, hanc offeras gratiam quæ tibi à Domino remuneratore digniſſimis præmiis frequentiſſimè referatur? Id autem nobis expedit, id neceſſe eſt, ut cùm cauſa peroratur, cùm priùs incipitur, ut etiam perſonæ conſtent, ſtare ſingulos deceat, quibus ſubire contingit diſceptationis examen. *Et aliâ manu.* Petilianus Epiſcopus recognovi.

cxlvi. *Marcellinus vir clariſſimus Tribunus & Notarius dixit.* Quoniam oblata recuſat ſanctitas veſtra, pars illa tractanda eſt, ut quia ſicut voluit veſtra religio, univerſorum qui ſubſcripſerunt demonſtrata præſentia eſt, ſecundùm formam cæleſtis oraculi, ſponſionis quoque veſtræ memores, deligatis idoneos veſtræ ſcilicèt aſſertionis actores, quibus diſputantibus, atque multitudinis ſicut antè placuit confuſione ſeclusâ, plenè poſſint univerſa cognoſci.

Emeritus Epiſcopus dixit. Res in vado eſt, mandantium perſona præſens eſt, mandatum quoque ferimus; ſed ut actorum fides etiam cum noſtrâ ſubſcriptione adſtipuletur, & profeſſio recitabitur; & quæ in placito ſubſcripta ſunt, actis hærebunt. *Et aliâ manu.* Emeritus Epiſcopus recognovi. cxlvii.

cxlviii. *Marcellinus vir clariſſimus Tribunus & Notarius dixit.* Suſceptum mandatum ab officio recitetur. *Et cùm tradidiſſent, Rufinianus ſubſcriba recitavit.* Poſt Conſulatum Varanis viri clariſſimi octavo Kalendarum Juniarum Carthagini Januarianus, Primianus, Felix, Donatus, Candorius, Optatus, Donatianus, Antonianus, Victorianus, Fortis & cæteri, Primiano, Petiliano, Emerito, Protaſio; Montano, Gaudentio; Adeodato coëpiſcopis noſtris præſentes præſentibus ſalutem. Mandamus vobis Eccleſiæ Dei cauſam, defenſoreſque vos facimus adversùs traditores perſecutoreſque noſtros, qui nos in judicio viri clariſſimi ſpectabilis Tribuni & Notarii Marcellini, per ſupplicationem ſuam propoſito edicto inquietare voluerunt, ut eorum intentionibus reſpondeatis. Quicquid egeritis pro ſtatu ſanctæ Eccleſiæ, ratum nos habituros, noſtrâ ſubſcriptione profitemur. *Et aliâ manu.* Optamus vos in Domino benè valere & noſtri memores eſſe. *Quo recitato,*

cxlix. *Marcellinus vir clariſſimus Tribunus & Notarius dixit.* Subſcriptiones hujus quoque mandati relegantur. *Rufinianus ſcriba recitavit.* Januarianus Epiſcopus Caſenſium Nigrenſium [178] huic mandato noſtro ſubſcripſi. *Item aliâ manu.* Primianus Epiſcopus Carthaginenſis huic mandato ſubſcripſi. *Item aliâ manu.* Felix urbis Romæ Epiſcopus [179] huic mandato ſubſcripſi. *Item aliâ manu.* Donatus Epiſcopus Botrianenſis [180] huic mandato ſubſcripſi. *Item aliâ manu.* Florianus Epiſcopus Putizienſis [181] ſubſcripſi. *Item aliâ manu.* Candorius Epiſcopus Aggeritanus

[178] CASENSIUM-NIGRENSIUM. In Numidiâ famoſus eſt *Donatus à Caſis-nigris* auctor ſchiſmatis. Januarianus Primas erat Epiſcoporum Numidarum partis Donati, ut docet indiculus Poſſidii in codice Colbertino, & lemma ep. 68. S. Aug.

[179] FELIX URBIS ROMÆ. Pſeudo-epiſcopus ſcilicet Montenſium qui Romæ degebant.

[180] BOTRIANENSIS. Cujus provinciæ ſit, incertum.

[181] PUTIZIENSIS. Duplex ſedes *Putienſis* occurrit in notitiâ; una in provinciâ Numidiæ num. 17. altera in Byzacenâ num. 18. Hic fortè Byzacenæ Epiſcopus eſt. Alter Epiſcopus *Putienſis* Donatiſta nomine Felix reperitur.

ſubſcripſi. *Item aliâ manu.* Antonianus Epiſcopus Lamſortenſis[282] ſubſcripſi. *Quo recitato,*

cl. *Poſſidius Epiſcopus Eccleſiæ Catholicæ dixit.* Noverimus etiam ipſorum præſentiam. [*Et aliâ manu.*] Recognovi.

cli. *Marcellinus vir clariſſimus Tribunus & Notarius dixit.* Tam mandatum quàm ſubſcriptiones eidem cohærentes geſtis præſentibus inſerentur. Ad pleniorem autem fidem pars utraque deſignet, utrùm nihil de mutuis mandatis vocetur in dubium.

clii. *Aurelius Epiſcopus Eccleſiæ Catholicæ Carthaginis dixit.* Secundùm ſubſcriptiones mandati ſinguli acceſſerunt noſtrorum, & profeſſi ſunt mandaſſe ſe nobis. Etiam ipſi hoc faciant, ut ſubſcriptionibus recitatis, ſinguli profiteantur mandaviſſe ſe huicque mandato ſubſcripſiſſe. *Et aliâ manu.* Recognovi.

cliii. *Marcellinus vir clariſſimus Tribunus & Notarius dixit.* Ideò tranſire juſſi ſunt ſinguli, ut de præſentia, non de profeſſione conſtaret. Subſcriptiones enim tantùm poſſe ſufficere nulli vocatur in dubium. Undè nunc illud quæritur, utrùm utrarumque partium mandata utriſque partibus placere videantur.

cliv. *Aurelius Epiſcopus Eccleſiæ Catholicæ Carthaginis dixit.* Sed volumus ut ſuis ſubſcriptionibus reſpondeant per incolumitatem tuam, cognoſcant mandaviſſe ſe, quia non interfuit ſublimitas tua cùm iſti ſubſcriberent. Quod clanculò fecerunt, publicè profiteantur. *Et aliâ manu.* Recognovi.

clv. *Marcellinus vir clariſſimus Tribunus & Notarius dixit.* Juſta poſcuntur, licèt ſubſcriptiones certum ſit poſſe ſufficere.

clvi. *Aurelius Epiſcopus Eccleſiæ Catholicæ Carthaginis dixit.* Ipſi nos ſollicitiores reddiderunt.

clvii. *Rufinianus ſcriba recitavit.* Januarianus Epiſcopus Caſenſium [Nigrenſium]. *Et cùm recitaſſet, Januarianus* [*Epiſcopus dixit.*] Ego & mandavi & ſubſcripſi. Scriptum ſit itaque me non habere adverſarium aliquem de parte ipſorum in plebe meâ. *Rufinianus ſcriba recitavit.* Primianus Epiſcopus Carthaginenſis. *Et cùm recitaſſet, Primianus Epiſcopus Carthaginis dixit.* Mandaveram; ſed ego hoc mandatum ſuſcepi. *Rufinianus ſcriba recitavit.* Felix Epiſcopus urbis Romæ. *Et cùm recitaſſet, Felix Epiſcopus urbis Romæ dixit.* Et mandavi & ſubſcripſi. *Poſſidius Epiſcopus Eccleſiæ Catholicæ dixit.* Ubi eſt Felix? *Et aliâ manu.* Recognovi.

clviii. *Aurelius Epiſcopus Eccleſiæ Catholicæ dixit.* Eſto, quia urbis Romæ Epiſcopum ſe dicit. Quare præjudicatur abſenti[283]? *Et aliâ manu.* Recognovi.

clix. *Petilianus Epiſcopus dixit.* Quæ ratio[284] huc eum detulerit nullus ignorat. Nobilitatem omnem hîc eſſe Romanam nec ipſi neſcitis. Idem igitur turbo, eademque neceſſitas eum huc detulit. Ut non diſſentire viderer à nobis, & ipſe mandavit. *Et aliâ manu.* Petilianus Epiſcopus recognovi.

clx. *Aurelius Epiſcopus Eccleſiæ Catholicæ Carthaginis dixit.* Potuimus & nos tranſmarinos conducere, quorum nomina adderemus mandato. *Et aliâ manu.* Recognovi.

clxi. *Marcellinus vir clariſſimus Tribunus & Notarius dixit.* Licèt & ſanctitas veſtra pleniùs recognoſcat, & imperiali ſit auctoritate definitum inter Africanarum provinciarum Epiſcopos me tantùm debere cognoſcere, tamen hoc quoque ſine præjudicio Epiſcopi urbis Romæ, licèt ex ſuperfluo, libenter indulgeo.

clxii. *Aurelius Epiſcopus Eccleſiæ Catholicæ Carthaginis dixit.* Abundat nos abſenti [non] præjudicaſſe. *Et aliâ manu.* Recognovi.

clxiii. *Petilianus Epiſcopus dixit.* In omnibus hoc ſequantur & teneant, ſe pro abſentibus & tranſmarinis nihil eſſe loquuturos. *Et aliâ manu.* Petilianus Epiſcopus recognovi. *Aurelius Epiſcopus Eccleſiæ Catholicæ Carthaginis dixit.* Abundat nos Innocentium dixiſſe urbis Romæ eſſe Epiſcopum. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Rufinianus ſcriba recitavit.* Donatus Epiſcopus Botrianenſis. *Idem dixit.* Et mandavi & ſubſcripſi. Scriptum ſit me non habere contrarium. *Rufinianus ſcriba recitavit.* Florianus Epiſcopus Putizienſis. *Et cùm recitaſſet, Primianus Epiſcopus Carthaginis dixit.* Hic apud Carthaginem infirmatus eſt: timens exitum ſuum perrexit,

[282] LAMSORTENSIS. In Numidiâ, ut docet Notitia num. 23. Concilio Carthaginenſi ſub Bonifacio ann. 525. ſubſcribit *Florentius Epiſcopus Lamſortenſis.*

[283] ABSENTI. Id eſt, vero Epiſcopo Romano, qui tunc erat Innocentius. BALUZIUS.

[284] QUÆ RATIO. Nimirùm clades Romanæ urbis quam Alaricus Gothorum Rex ceperat IX. Kal. Septembris anni ſuperioris. BALUZIUS.

jam subscripserat. *Et recitavit.* Candorius Episcopus Aggeritanus. *Et cùm recitasset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. Habeo contrarium. *Et recitavit.* Antonius Episcopus Lamsortensis. *Idem dixit.* Mandavi & subscripsi. Non illic habeo adversarium. *Et recitavit.* Datianus Episcopus Tamicensis [185]. *Idem dixit.* Mandavi & subscripsi: adversarium ibi non habeo. *Et recitavit.* Victorianus Episcopus Abissensis [186]. *Et cum recitasset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi: adversarium habeo in diocesi meâ. *Et recitavit.* Natalicus Episcopus Zellensis. *Et cùm recitasset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Maximinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Diocesis est Mizonii [187] Episcopi. Presbyteros habet & abundantem populum quàm ipse. *Et recitavit.* Fortis Episcopus Cediensis. *Et cùm recitasset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi, adversarium non habeo.

clxiv. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Quoniam longum est ire per singulos, hi decem qui se mandasse professi sunt, actis edicant utrùm coram ipsis omnium sit facta subscriptio, & præbeant in ea quæ sunt gesta consensum.

clxv. *Petilianus Episcopus dixit.* Magno quidem compendio utitur magnificentia tua, vir nobilis, ut decem patres collegæque nostri, qui jam se mandasse subscripsisséque professi sunt, etiam cæteros patres subscripsisse testentur. Equidem hoc ad eam rem, vel maximè proficit, ne tempus hujusce diei ulteriùs producatur. Sed tamen hoc expedit causæ, ut singuli quique se & mandasse & subscripsisse profiteantur, proptereà ut etiam illud non taceant, se æmulos non habere. Lucrum enim videtur his cedere, qui multos se adversùm nostros habere per hanc provinciam ostenderunt, si in provinciâ Numidiâ non ostendimus eos penitùs non habere, aut habere certè, sed raris locis. Omnis enim intentio nostra, vir nobilis, sicut meminisse dignaris, de numero sæpissimè causata est, atque in eodem vehementissimè hæret. Et quamquam nobis multitudinem pax nutriat & conservet, illis multitudinem bella conquirant, dúm absentibus nobis, aut in locis, aut in civitatibus, aut in diocesibus passim multas imagines [188] erigunt, ut numerosi esse videantur: tamen etsi par sit utriusque adversitatis numerus, major meus debet videri, qui & me absente perstitit, & cùm ipse sit cardinalis atque authenticus, nec æmulatione multiplici superatur, *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi.

clxvi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Desiderio vestro satisfacere volui in omnibus inquirendis. Cæterùm constat nullam mihi de numero cognitionem fuisse mandatam.

clxvii. *Petilianus Episcopus dixit.* Nobis hoc salvum sit, quod non debuimus reticere.

clxviii. *Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Potuimus quidem numerosiores Catholicæ Ecclesiæ toto orbe diffusæ, quantùm ad causam pertinet, in Africâ demonstrare, si in hoc totum actionis pondus consisteret. Verùm quia nescio quibus moratoriis actionibus vir gravissimus utitur Petilianus, amputatis superfluis, ad causæ jam initium veniatur, significantes insinuantésque nobilitati tuæ, vanum in nos præjudicium suâ prosecutione voluisse depromere. *Et cùm diceret.* (*Et alia manu.* Recognovi.)

clxix. *Petilianus Episcopus dixit.* Injuriam facis vanè, reponetur tibi, & quamquam reponere non liceat, tecum habeto. *Et aliâ manu.* Recognovi.

clxx. *Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Quo diceret, excusationis tendiculas prætendens, ante diem cognitionis se quasi cælorum senatum partis Donati Episcopos observasse diuturno labore fuisse confectos, cùm à nostrâ parte omninò semper audientia flagitata sit; sed idcircò diem tempúsque observavimus, ut & in hoc obedientia Catholicæ

[185] TAMICENSIS, non *Timicensis.* Nam hujus Episcopus Donatista vocabatur *Optatus*, ut constat ex superioribus; sed fortè *Tamazucensis* vel *Tamazensis* in notitiâ Mauritaniæ Cæsareensis num. 120. Est & *Tamazenus* Episcopus inter Byzacenos, in epistolâ relatâ in concilio Lateranensi sub Martino, cujus nulla est in notitiâ mentio.

[186] ABISSENSIS. Cujus provinciæ sit, ignotum.

[187] MIZONII EPISCOPI. Anteà sub finem cap. 135. non *Mizonius*, sed *Donatianus* dicitur Catholicus Episcopus, cui *Natalicus Zellensis* oppositus erat. Quare suspicatur Baluzius hinc excidisse nomen cujusdam *Donatiani* Episcopi, cujus adversarius erat iste *Mizonius*; nisi dicas duos fuisse Episcopos in Diœcesi Zellensi *Donatianum & Mizonium.*

[188] IMAGINES, id est, personatos Episcopos.

Ecclesiæ monstretur. *Et cùm diceret* (*& aliâ manu.* Recognovi.)

clxxi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Secundùm edicti tenorem utræque partes his tantùm in judicio remanentibus quibus constitit cognitionem ab omnibus fuisse mandatam, juxta professiones suas causam tractare debebunt.

clxxii. *Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Ut causa cognosci possit, decernat sublimitas tua superfluam & circumstantem nobis exire multitudinem. *Et aliâ manu.* Recognovi.

clxxiii. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Hoc fieri necesse est. Illud autem prius est, ut decem ab utraque parte fateantur se in subscribentium consensisse personas; & licet ad vestram petitionem eorum fuerit præsentia procurata, tamen, ne quid vobis denegatum esse videatur, universorum subscriptiones ex ordine relegantur.

clxxiv. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Respondeant, utrùm omnium subscriptiones quæ mandato continentur, hîc apud Carthaginem sint conscriptæ. *Et aliâ manu.* Recognovi.

clxxv. *Emeritus Episcopus dixit.* Quantùm ex prosecutione cognovi, opus erat ut è nostris partibus professio promeretur. Patientia judiciorum tuorum, quæ manum dat omnibus, libenter annuit, ut & ii qui subscripserunt, professionem suam præsenti adstipulatione inserant gestis. Petimus præstantiam tuam ut cùm subscriptio cœperit recitari, eosdem digneris audire. *Et aliâ manu.* Emeritus recognovi.

clxxvi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Subscriptiones omnium, sicut jusseram, recitentur. *Rufinianus scriba recitavit.* Optatus Episcopus Rusuccuritanus. *Et cùm recitasset*, *Optatus Episcopus dixit.* Mandavi & subscripsi. *Et recitavit.* Pomponius Episcopus Macrianensis. *Et cùm recitasset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Et recitavit.* Donatianus Episcopus Bagaïensis. *Et cùm recitasset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Et recitavit.* Privatus Episcopus Auzagensis [189]. *Et cùm recitasset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi: adversarium in plebe meâ non habeo. *Ampelius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Perfectam unitatem ex conversione suâ cognoscens, rectissimam fidem mecum frater meus Primulus loquitur Episcopus. Episcopus enim tunc fuit partis Donati. Nunc conversus demonstrat cum plebe integram fidem ex suâ conversione. Unitas illic perfecta est, non solùm in ipsâ civitate, verùm etiam in omnibus diœcesibus.

Aurelius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ clxxvii.
Carthaginis dixit. Rogamus recitari nomina quæ jamdudùm de subscriptione recitavit, Donatianum dico Bagaïensem & Privatum Vagensem. *Et aliâ manu.* Recognovi.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Denuò hæc nomina, de quibus dubitatio nascitur, recitentur. *Et recitavit.* Donatianus Episcopus Bagaïensis, Privatus Episcopus Vagensis. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Absit fallacia. *Rogatus Episcopus dixit.* Januarianus dicitur, non Privatus.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & clxxviii.
Notarius dixit. Vultum tamen ipsum esse cognoscis.

Rogatus Episcopus dixit. Januaria- clxxix.
num scio, Privatum nescio. *Primianus Episcopus Carthaginensis dixit.* Jamdudùm de duobus fuit causa. Idcirco & illi non sunt mentiti, nec nostri. Nam est Auzagga ubi fuit Januarianus, qui nunc defunctus est: alia Auzagga, ubi est Privatus, qui nunc vivit. *Et aliâ manu.* Primianus Episcopus recognovi.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & clxxx.
Notarius dixit. Satis Episcopali veritate rem de quâ error fuerat natus, judiciis intimare dignatus es. Undè nunc cætera perlegantur. *Et recitavit.* Donatus Episcopus plebis Celerinensis [190]. *Et cùm recitasset, idem dixit.* Ego mandavi & subscripsi: adversarium omninò nec habui nec habeo in plebe meâ. *Et recitavit.* Victor Episcopus Hipponiensium Diarrhy-

[189] AUZAGENSIS. *Auzagga* duplex, ut constat ex cap. 179. infrà. Huic sese opponit *Primulus Vagensis* Episcopus partis Donati, & adversarius quondam *Ampelii*, sed qui ad Ecclesiam redierat, ut mox dicitur. Cur autem id acciderit, ortum est ex eo quod nomen hujus urbis pronuntiabatur ab Afris, *Ausvagensis*, ut in concilio Carthaginensi sub Cypriano, ubi occurrit *Aimnius ab Ausvagâ*. Quare hinc factum ut non auditâ primâ syllabâ, *Vagensem* esse crediderint, & idcirco *Vagenses* Episcopi huic sese opposuerint. Sicut autem *Vaga* erat in Numidiâ, ita & *Ausvaga*.

[190] CELERINENSIS. Cujus provinciæ sit, incertum.

torum

GESTA Collat. diei I.

torum. *Et cùm recitasset, idem dixit* Et mandavi & subscripsi. *Et recitavit* Sarmentius Episcopus Ternamusensis [291]. *Et cùm recitasset, idem dixit* Et mandavi & subscripsi. Teneant gesta quia in plebibus meis adversarium non habeo. *Et recitavit.* Perseverantius Episcopus Tevestinus [292]. *Et cùm recitasset, idem dixit.* Et mandavi & subscripsi. *Et recitavit.* Pancratius Episcopus Badiensis. *Et cùm recitasset, idem dixit.* Et mandavi & subscripsi. *Et recitavit.* Maximianus Serteïtanus [293] Episcopus. *Et cùm recitasset, idem dixit.* Et mandavi & subscripsi. *Et recitavit.* Severinus Episcopus Castellanus [294]. *Et cùm recitasset, idem dixit.* Et mandavi & subscripsi. *Et recitavit.* Colonicus Episcopus Tinistensis [295]. *Et cùm recitasset, idem dixit.* Et mandavi & subscripsi, & traditores apud me non habeo. *Et recitavit.* Felix Episcopus Moptensis. *Et cùm recitasset, idem dixit.* Et mandavi & subscripsi. *Et recitavit.* Secundinus Episcopus Jucundianensis [296]. *Et cùm recitasset, idem dixit.* Et mandavi & subscripsi: adversarios in Ecclesiâ non habeo. *Et recitavit.* Donatus Episcopus Vageatensis [297]. *Et cùm recitasset, idem dixit.* Et mandavi & subscripsi.

clxxxi. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Scriptum sit istos omnes in villis vel in fundis esse Episcopos ordinatos, non in aliquibus civitatibus. [*Et aliâ manu.*] Recognovi.

clxxxii. *Petilianus Episcopus dixit.* Sic etiam tu multos habes per omnes agros dispersos. Immò crebros ubi habes, sanè & sine populis habes. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Scripta sint quæ ab utrisque partibus insinuata videntur esse judiciis. *Et recitavit.* Rogatianus Episcopus Idassensis [298]. *Et cùm recitasset, idem dixit.* Et mandavi & subscripsi. : non habeo adversarium. *Aurelius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Macomadiensis dixit.* Habeo Presbyterum in Ecclesiâ Florentinum. Episcopi fuerunt tres Catholici jam decesserunt: non potuimus adhuc ordinare. Presbyterum illic habemus Florentinum. *Et recitavit.* Germanus Episcopus Zugabbaritanus. *Et cùm recitasset, idem dixit.* Et mandavi & subscripsi. *Et recitavit.* Rogatianus Episcopus Villamagnensis. *Et cùm recitasset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi: adversarium non habeo [299]. *Et recitavit.* Presbyter Manilius Bazienus [300] pro Episcopo meo. *Et cùm recitasset.*

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Pro quo Episcopo? *Petilianus Episcopus dixit.* Lumine captus est. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Respondeatur utrùm præsens sit, pro quo subscriptum est. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Primianus Episcopus dixit.* Loquamur veritatem. Oculis captus est, venire non potuit, Presbyterum suum direxit. *Et aliâ manu.* Primianus Episcopus recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Sed nomen ipsius debuit subscriptione teneri. clxxxiii

Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit. Testatum sit [eos] etiam absentium nomina velle inserere, ut etiam nobis liceat omnes Catholicos Episcopos, qui per infirmitatem vel per aliquam occa- clxxxiv

[291] TERNAMUSENSIS. In veteri codice *Cernamusensis*, sed emendavit Baluzius *Ternamusensis* ex Itinerario Antonini, ubi inter oppida Mauritaniæ Cæsareensis refertur *Taranamusa castra.* Certè sedes ista diversa est à *Ceramunensi* Numidiæ, quæ nullum habebat Episcopum Donatistam, ut suprà dicitur cap. 133. In notitiâ Mauritaniæ Cæsareensis est sedes *Ternamunensis*, legendum *Ternamusensis.*

[292] TEVESTINUS. Vide quæ diximus ad Notam 29. in lib. 1. Optati.

[293] SERTEITANUS. In Mauritaniâ Sitifensi, ut docet notitia, num. 28.

[294] CASTELLANUS. In Mauritaniâ Cæsareensi, ut docet notitia num. 75. Inter Mauritaniæ Cæsareensis urbes *Castellum* memorat Anonymus Ravennensis lib. 3. num. 8.

[295] TINISTENSIS seu *Tinisensis.* Fortè in Numidiâ. In concilio Carthaginensi sub Cypriano sententiam dixit *Venantius à Tinisâ. Tinissam* laudat Ptolemæus lib. 4. cap. 3.

[296] SECUNDINUS EPISCOPUS JUCUNDIANENSIS. Is in concilio Cabarsussitano appellatur *Secundus Jocundianensis*, cujusdam villæ Numidiæ.

[297] VAGEATENSIS. Item cujusdam villæ aut fundi in Numidiâ Episcopus, ut statim arguit Alypius.

[298] IDASSENSIS. In Numidiâ, ut docet notitia num. 27. à *Macomadiâ*, non longè abfuisse ex hoc loco colligitur, cùm Macomadiensis Episcopus dicat se ibi Presbyterum habere.

[299] ADVERSARIUM NON HABEO. Idem anteà cap. 133. dixit, *Augendus Villa-magnensis:* quare vel se mutuò non noverant, vel diversarum ejusdem nominis sedium erant Episcopi.

[300] BAZIENUS seu *Baziensis* in Numidiâ. Nam ut constat ex cap. 133. *Lucidus* erat *Episcopus plebis Marcellianensis & Baziensis*,

GESTA Collat. diei I. sionem adesse non potuerunt, gestis inserere. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Et recitavit.* Donatus Episcopus Apissanensis [301]. *Et cùm recitasset, idem dixit.* Et mandavi & subscripsi: adversarium non habeo.

clxxxv. *Petilianus Episcopus dixit.* Quoniam prosecutio partis adversæ contestata monstravit aliquos se absentes habere, nos quoque non tacemus aliquantos nostros multis necessitatibus aut adversis valetudinibus præpeditos non venisse, aliquantas etiam cathedras nunc esse viduatas, quibus adhuc Episcopi ordinati non esse monstrantur. Etiam hoc acta contineant. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi.

clxxxvi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Quantùm ad confirmationem mandati pertinet, sufficit in utraque parte eorum numerus sacerdotum, qui eidem mandato subscripsisse monstrantur. Undè reliqua perlegantur, superfluis absentum causationibus sequestratis. *Et recitavit.* Quintasius Episcopus Vaïanensis. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi.

clxxxvii *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Oblitteretur ergò subscriptio absentum. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Et recitavit.* Januarius Episcopus Lamasbensis. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Felix Episcopus Novasinnensis. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Martialis Episcopus Idicrensis. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Gedudus Episcopus Uticensis. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Urbanus Episcopus Satafensis *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Donatus Episcopus Cillitanus. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Liberalis Episc. loci Nasaïtensis [302]. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi: nec habui adversarium, nec habeo, nec habebo permittente Deo. *Item recitavit.* Maximianus Episcopus Hermianensis. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Fortunatus Episcopus Vesceritanus. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Peregrinus Episcopus Sufetanus. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Donatus Episcopus Merferebitanus [303]. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Gavinus Episcopus Vegeselitanus. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Veratianus Episcopus Carpitanus. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi, qui sum successor Faustiniani, qui in unitate veritatis fuerat ordinatus à Donato, postmodùm verò temporibus Macarii, illic emerserunt traditores. *Item recitavit.* Gaïanus Episcopus Tigualensis. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Rogatus Episcopus Perdicensis. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Victorinus Episcopus plebis Leptiminensis. *Cùmq; accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Martinianus Episc. loci Tibuzabetensis [304]. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Quintianus Episcopus à Lacu-dulce [305]. *Valentinianus Diaconus Episcopi Primiani dixit.* Malè habet. *Item recitavit.* Pelagius Episcopus Vanarionensis [306]. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi: adversarium non habeo. *Item recitavit.* Victorianus Episcopus Tibaritanus. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Primulianus Episcopus Mandasumitanus [307]. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Consensi & subscripsi. *Item recitavit.* Fortunatianus Episcopus Metensis. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Felicianus Episcopus Urinensis. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Florentinus Episcopus à Tubusubtu [308]. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi.

301 APISSANENSIS. Legendum videtur à *Pissanis* seu *Pesanis*. *Pesana* inter civitates Byzacenas numeratur in veteri notitiâ quam Beveregius edidit.

302 NASAÏTENSIS. Cujus provinciæ sit, incertum.

303 MERFEREBITANUS. Cujus provinciæ sit, incertum.

304 TIBUZABETENSIS. Cujus provinciæ sit, incertum.

305 A LACU-DULCE. Cujus provinciæ sit, incertum.

306 VANARIONENSIS. Fortè *Panatoriensis*. In Mauritaniâ Cæsareensi, ut docet notitia num. 11.

307 MANDASUMITANUS. In provinciâ Byzacenâ, ut docet notitia num. 110. ubi appellatur *Madassumitanus*.

308 A TUBUSUBTU. In notitiâ Mauritaniæ Sitifensis num. 8. occurrit Episcopus *Tu-*

Item recitavit. Marcus Epiſcopus Midicenſis [309]. *Cúmque acceſſiſſet, idem dixit.* Mandavi & ſubſcripſi: adverſarium non habeo. *Alypius Epiſcopus Eccleſiæ Catholicæ dixit.* Undè es? quæ eſt autem civitas tua? *Marcus Epiſcopus dixit.* Secùs Tapruram Midica. Novit me Dimenianus à Taprurâ. *Item recitavit.* Donatus Epiſcopus Creſimenſis [310]. *Cúmque acceſſiſſet, idem dixit.* Mandavi & ſubſcripſi: adverſarium non habeo. *Item recitavit.* Victorianus Epiſcopus Puppitanus. *Cúmque acceſſiſſet, idem dixit.* Mandavi & ſubſcripſi; *Item recitavit.* Dativus Epiſcopus Novapetrenſis [311]. *Cúmque acceſſiſſet, idem dixit.* Mandavi & ſubſcripſi; & adverſarium non habeo, quia illic eſt domnus Marculus, cujus ſanguinem Deus exiget in die judicii. *Item recitavit.* Maximinus Epiſcopus dixit [312]. *Cúmque acceſſiſſet, idem dixit.* Mandavi & ſubſcripſi. *Item recitavit.* Creſconius Epiſcopus Legenſis. *Cúmque acceſſiſſet, idem dixit.* Mandavi & ſubſcripſi: adverſarium ibi nec habui, nec habeo. *Item recitavit.* Valentinianus Epiſcopus Juncenſis [313]. *Cúmque acceſſiſſet, idem dixit.* Mandavi & ſubſcripſi *Item recitavit.* Gaudentius Epiſcopus Zertenſis [314]. *Cúmque acceſſiſſet, idem dixit.* Mandavi & ſubſcripſi: adverſarium non habeo. *Aurelius Epiſcopus Eccleſiæ Catholicæ Macomazienſis dixit.* Eſt ibi Preſbyter Catholicorum. *Gaudentius Epiſcopus dixit.* Non habeo adverſarium in plebe meâ. *Item recitavit.* Bonifacius Epiſcopus Urugitanus [315]. *Cúmque acceſſiſſet, idem dixit.* Mandavi & ſubſcripſi. *Item recitavit.* Donatus Epiſcopus Bamaccorenſis. *Cúmque acceſſiſſet, idem dixit.* Mandavi & ſubſcripſi., & nullum habeo adverſarium in plebe, niſi ſolum Abſalonem [316]. *Aurelius Epiſcopus Eccleſiæ Catholicæ Macomadienſis dixit.* Hic eſt Epiſc. præſens Caſſianus. *Item recitavit.* Reſtitutus Epiſcopus Druſilianenſis. *Cúmque acceſſiſſet, idem dixit* Mandavi & ſubſcripſi. *Item recitavit.* Flavianus Epiſcopus Pauzerenſis [317]. *Cúmque acceſſiſſet, idem dixit.* Mandavi & ſubſcripſi. *Item recitavit.* Clarentius Epiſcopus Tabracenſis. *Cúmque acceſſiſſet, idem dixit.* Mandavi & ſubſcripſi. *Item recitavit.* Recargentius Epiſcopus Lamiggigenſis. *Cúmque acceſſiſſet, idem dixit.* Mandavi & ſubſcripſi: adverſarium non habeo. *Aurelius Epiſcopus Macomadienſis dixit.* Illic eſt Creſcentianus Preſbyter. *Item recitavit.* Paſcaſius Epiſcopus Tuggenſis [318]. *Cúmque acceſſiſſet, idem dixit.* Mandavi & ſubſcripſi. *Item recitavit.* Caſtus Epiſcopus Cellenſis. *Cúmque acceſſiſſet, idem dixit.* Mandavi & ſubſcripſi. *Item recitavit.* Aptus Epiſcopus Tuzuritanus. *Cúmque acceſſiſſet, idem dixit.* Mandavi & ſubſcripſi. *Item recitavit.* Victor Epiſcopus Rotarienſis [319]. *Cúmque acceſſiſſet, idem dixit.* Mandavi & ſubſcripſi: adverſarium non habeo. *Aurelius Epiſcopus Eccleſiæ Catholicæ Macomadienſis dixit.* Epiſcopum illic habuimus. Occidiſtis illum & invaſiſtis.

Adeodatus Epiſcopus dixit. Dicit Epiſcopum occiſum. Accuſet, doceat, intendat. *Et aliâ manu.* Adeodatus Epiſcopus recognovi. *Aurelius Epiſcopus Eccleſiæ Catholicæ Macomadienſis dixit.* Et rebapti- clxxxviii.

guſubditanus, pro quo legendum *Tubuſubditanus.* In notitiâ imperii habetur ſect. 20. Præpoſitus limitis *Tubuſubditani. Tubuſuptum* ſcribebant veteres, & ità legitur apud Ptolemæum lib. 4. cap. 2. Plinium lib. 5. cap. 2. Antoninum in Itinerario, & Ammianum Marcellinum lib. 29. cap. 5. In Antonini Itinerario propè *Saldas* locatum numeratur, & apud Ammianum loco laudato *Tubuſuptum* dicitur fuiſſe contiguum *Montiferrato*, qui ut ex Tabulis Peutingerianis patet, à *Ruſuccurro* coloniâ *Saldas* uſque pertingebat.

[309] MIDICENSIS. Vicina ſedes Tapruræ in provinciâ Byzacenâ.

[310] CRESIMENSIS. Cujus provinciæ ſit, incertum.

[311] NOVAPETRENSIS. Caſtellum in Numidiâ.

[312] DIXIT. Loco hujus verbi, *dixit*, reponendum eſſet nomen civitatis cujus *Maximinus* erat Epiſcopus.

[313] JUNCENSIS. In Byzacenâ, ut docet notitia num. 105. Celebris fuit ſynodus *Juncenſis* anno 524. habita, cujus Canonem refert Ferrandus in Breviatione Canonum Can. 26. *Juncenſis* littoris ſit mentio in vitâ Fulgentii. Erat & in Mauritaniâ Cæſareenſi *Juncenſis Epiſcopus*, qui primus apparet in notitiâ hujus provinciæ. In epiſtolâ Epiſcoporum provinciæ Byzacenæ ſubſcribit *Numidius Epiſcopus ſanctæ Eccleſiæ Soſianæ-Juncis.*

[314] ZERTENSIS. Vide quæ diximus ad caput 135.

[315] URUGITANUS. Fortè *Uracitanus* ſeu *Urcitanus*, in provinciâ proconſulari.

[316] ABSALONEM. *Caſſianum* ſcilicet qui ejus Preſbyter fuerat, ut habetur ſuprà cap. 128. Atque ideo *Abſalonem* hîc eum vocat.

[317] PAUZERENSIS. Cujus provinciæ ſit, incertum.

[318] TUGGENSIS. Fortè in provinciâ proconſulari. Nam *Victor Epiſcopus municipii Togiæ* ſubſcribit epiſtolæ Epiſcoporum provinciæ proconſularis in Concilio Lateranenſi.

[319] ROTARIENSIS. Apud Optatum lib.

zaverunt illum hominem nonagenarium Epiſcopum [120]. *Victor Epiſcopus Azurenſis* [121] *Eccleſiæ Catholicæ dixit.* Dicit ſe non habere. Ego Eccleſiam illic habeo, quod te non fugit. *Item recitavit.* Calipodius Epiſcopus Vazaritanus. *Cúmque acceſſiſſet, idem dixit.* Mandavi & ſubſcripſi. *Item recitavit.* Benenatus Epiſcopus Caſenſium Baſtalenſium [122]. [*Cúmque acceſſiſſet, idem dixit.*] Mandavi & ſubſcripſi, & non habeo adverſarium. *Item recitavit.* Honoratus Epiſcopus Adqueſirenſis [123]. *Cúmque acceſſiſſet, idem dixit.* Mandavi & ſubſcripſi. *Item recitavit.* Felix Epiſcopus Maxulitanus [124]. *Cúmque acceſſiſſet, idem dixit.* Mandâvi & ſubſcripſi. *Item recitavit.* Marcianus Epiſcopus Sitifenſis. *Cúmque acceſſiſſet, idem dixit.* Mandavi & ſubſcripſi. *Item recitavit.* Januarius Epiſcopus Numidienſis [125]. *Cúmque acceſſiſſet, idem dixit.* Mandavi & ſubſcripſi, & traditores non habeo. *Fortunatianus Epiſcopus Eccleſiæ Catholicæ Siccenſis dixit.* Undè es? *Januarius Epiſcopus dixit.* Numidia eſt. Mauritania eſt Cæſarienſis. *Reparatus Epiſcopus Eccleſiæ Catholicæ Suſaſaritanæ dixit.* Dioceſis mea eſt. Illic Preſbyterum habeo, illic tecum vigilavit. *Item recitavit.* Campanus Epiſcopus Cincaritanus. *Cúmque acceſſiſſet, idem dixit.* Mandavi & ſubſcripſi. *Item recitavit.* Creſconius Epiſcopus Cæſarianenſis. *Cúmque acceſſiſſet, idem dixit.* Mandavi & ſubſcripſi: æmulum non habeo.

clxxxix. *Novatus Epiſcopus Sitifenſis Eccleſiæ Catholicæ dixit.* Habet contra ſe Catholicum Preſbyterum, clericos abundantes, & populos ex cœtu Donatiſtarum. Hic eſt Preſbyter & Diaconus, hic in hac civitate Carthaginenſi, quem prædavit, quem torſit, quem ſuſpendit. Eccleſiam autem Catholicam prædavit, pecuniam ſuſtulit, frumenta deportavit, carpenta duxit, ut norit iſte, quia eſt illic Eccleſia Catholica. Hoc ſum proſecutus. *Adeodatus Epiſcopus dixit.* Hæc omnia documentis agenda ſunt. Faciat periculum qui mendacium in judicio promit. *Et aliâ manu.* Adeodatus Epiſcopus recognovi. *Novatus Epiſcopus Eccleſiæ Catholicæ dixit.* Jube Preſbyterum loci intromitti.

cxc. *Marcellinus vir clariſſimus Tribunus & Notarius dixit.* Ad præſentem cognitionem iſta non pertinent. Quæ mihi mandata eſt reliquorum ſubſcriptio relegatur. *Salvianus Epiſcopus* [126] *dixit.* Nobis præſcriptum eſt dudum quo dicerent. De Epiſcopis agitur, non de Preſbyteris.

cxci. *Fortunatianus Epiſcopus Eccleſiæ Catholicæ dixit.* A noſtris partibus propterea reſpondetur, quia ibi Catholica denegatur. Undè impudentiæ veſtræ ſatisfactum fuiſſe præſentia geſta loquentur. *Et aliâ manu.* Recognovi.

cxcii. *Adeodatus Epiſcopus dixit.* Agimus tibi gratias, quòd ſemper facis injuriam. *Et aliâ manu.* Adeodatus Epiſcopus recognovi.

cxciii. *Marcellinus vir clariſſimus Tribunus & Notarius dixit.* Iſta in tempus aliud reſerventur, nunc quod delegatum eſt ſacro judicio peragatur. *Item recitavit.* Feliciſſimus Epiſcopus Obbenſis [127]. *Cúmque acceſſiſſet, idem dixit.* Mandavi & ſubſcripſi.

1. num 14. p. 13. *Felix à Rotario* recenſetur inter Epiſcopos Numidiæ qui concilio Cirtenſi adfuerunt.

[120] NONAGENARIUM EPISCOPUM. *Simplicium* ſcilicet *Tibilitanum*, ut dicitur in fine capitis 197.

[121] AZURENSIS Hic Victor Cognit. 2. cap. 15. dicitur *Ajurenſis*. E Numidiâ fuiſſe veriſimile eſt, cùm in urbe Rotatienſi quæ Numidiæ eſt, dicat Eccleſiam ſe habere.

[122] CASENSIUM BASTALENSIUM. Cujus provinciæ ſit, incertum.

[123] ADQUESIRENSIS. In Mauritaniâ Cæſareenſi, ut docet notitia num. *66*.

[124] MAXULITANUS. In provinciâ proconſulari, ut docet notitia num. 30. *Maxulæ* meminere Ptolemæus, Plinius, Itinerarium Antonini, & Tabulæ Peutingerianæ. Concilio Carthaginenſi ſub Aurelio anno 419. inter fuit *Numidius Maxulitanus* hujus *Felicis* adverſarius, ut patet ex cap. 112. Item in concilio Carthaginenſi ſub Bonifacio ann. 525. alius ejuſdem nominis *Epiſcopus Maxulitanus*. *Sanctorum Maxulitanorum* feſtivitas in veteri Calendario Carthaginenſi celebratur die 11. Kalend. Auguſti; & de iiſdem duos habemus Divi Auguſtini ſermones, qui *de ſanctis Martyribus Maſſylitanis* inſcribuntur.

[125] NUMIDIENSIS, ſeu *Numidenſis* in Mauritaniâ Cæſareenſi, ut ſtatim habetur, utque docet notitia hujus provinciæ num. 118. Avulſus erat iſte Epiſcopatus à Suſaſaritano, ut conqueritur deinceps Reparatus.

[126] SALVIANUS EPISCOPUS *Leptitanus* qui nominatur infrà cap. 207.

[127] OBBENSIS, ſeu *Obbitanus*, in Mauritaniâ Cæſareenſi, ut patet ex notitiâ hujus provinciæ num. 56. Inter Epiſcopos qui adfuere concilio Carthaginenſi ſub Cypriano, legitur *Paulus Confeſſor ab Obbâ*, in quibuſdam codicibus & apud Auguſtinum, *à Bobbâ*. *Bobbam* Coloniam in Mauritaniâ collocat Plinius. Concilio V. generali adfuit *Valerianus Epiſcopus Obba* Eccleſiæ Africanæ.

Item recitavit. Rufinus Presbyter pro Episcopo meo Juliano Midlensi [329] subscripsi.

CXCIV. *Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Respondeatur utrùm pro præsente subscripserit. *Et aliâ manu.* Recognovi.

CXCV. *Adeodatus Episcopus dixit.* Julianus ægritudine præpeditur: sed ne videretur aliquo pacto defuisse, Presbyterum misit, per quem suam absentiam excusaret; & ipse pro illo subscripsit. *Et aliâ manu.* Recognovi.

CXCVI. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Probabilis & rationabilis excusatio est.

CXCVII. *Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Etiam hoc testatum esse volumus, quia pro absente subscripsit. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Item recitavit.* Optatus Episcopus Timicitensis. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Victorianus Tigimmensis Episcopus. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Honorius Episcopus Vartanensis [330]. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Martinus Episcopus Siccesitanus [331]. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Vindemius Episcopus à Cenis. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Donatus Episcopus Tanudaïensis [332]. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Possidius Episcopus Sillitanus. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Reparatus Episcopus Aquensis. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Honoratus Episcopus Larensis. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Proficentius Episcopus Macomaziensis. *Cumque accessisset, idem dixit.* Licèt non habeam adversarium, mandavi & subscripsi. *Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Ex quâ Macomadiâ [333]? *Proficentius Episcopus dixit.* Rusticianâ. *Item recitavit.* Paschasius Episcopus Dusitanus [334]. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Antonianus Episcopus Druensis. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Januarius Episcopus Aquæ Albensis [335]. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Crescens Episcopus Icositanus [336]. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Paschasius Episcopus Turensis [337]. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Victor Episcopus Oriensis [338]. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Marcianus Episcopus Tabazagensis [339]. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Cresconius Episcopus Siguitensis [340]. *Cumque acces-* GESTA Collat. diei 3.

[329] MIDLENSI, seu *Midilensi.* In Numidiâ, ut docet notitia num. 41. Concilio Carthaginensi sub Cypriano adfuit Confessor & Martyr *Jader à Midilâ.*

[330] VARTANENSIS. In Tabulis Peutingerianis habetur *Vatari* inter *Flaviam Marc* & *Velesim.* Utrùm hæc eadem sit cum istâ incertum.

[331] SICCESITANUS. In Mauritaniâ Cæsareensi, ut docet notitia num. 80.

[332] TANUDAÏENSIS. Fortè *Tamadensis* in Mauritaniâ Cæsareensi ex eadem notitiâ num. 100.

[333] EX QUA MACOMADIA. Duplex, uti observavimus cap. 116. erat *Macomadia*, una in Numidiâ, altera in Byzacenâ. *Proficentius* is de quo agitur, erat Episcopus *Macomadiæ* in Byzacenâ, quæ *Rusticiana* cognominabatur.

[334] DUSITANUS. Sequitur alter ferè ejusdem nominis *Druensis*, & capite sequenti *Bedianus Episcopus Dusensis.* In notitiâ nullum alium similis nominis habemus, præter *Durensem* in Byzacenâ.

[335] AQUÆ ALBENSIS. *Aquæ Albensis* sedes duplex in notitiâ, una in Byzacenâ num. 52. altera in Mauritaniâ Sitifensi num. 5. Utrius Episcopus fuerit Januarius, incertum.

[336] ICOSITANUS. In Mauritaniâ Cæsareensi, ut docet notitia num. 59. *Icosium* celebris urbs à Vespasiano Latio donata, ut scribit Plinius. Hujus meminère Ptolemæus, Pomponius Mela, Antoninus, Ammianus Marcellinus, & Anonymus Ravennas. Ejusdem urbis Episcopus fuit *Laurentius Icositanus* Legatus Mauritaniæ Cæsareensis ad concilium Carthagin. ann. 419.

[337] TURENSIS. Duorum jam *Turensium* Episcopatuum diversorum mentio facta est: nunc tertius accedit, cujus provinciæ incertum. Est in concilio Carthaginensi ann. 525. sub Bonifacio *Felix Episcopus Vico-Turrensis*, qui cujusnam ex his sedibus Episcopus fuerit, incertum.

[338] ORIENSIS, seu *Horrensis.* Præter *Horream Aninicensem* est in Mauritaniâ Sitifensi alia *Horrea* inter *Sitifim* & *Tubuzubtum* in Tabulâ Peutingerianâ, cujus fortè loci est is Episcopus.

[339] TABAZAGENSIS. Hic Episcopus suprà dicitur *Tabaicensis* in notitiâ Mauritaniæ Cæsareensis *Tabadcarensis* num. 103.

[340] SIGUITENSIS seu *Siguitanus.* In Numidiâ ubi *Sigus* in Tabulis Peutingerianis locatur prope Tigisim & Cirtham. In Itinerario

GESTA Collat. diei I. *sisset*, *idem dixit.* Mandavi & subscripsi. Sicut adversarium non habeo, sic nunquàm habeam. *Item recitavit.* Dativus Episcopus Visensis[341]. *Cumque accessisset*, *idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Quodvultdeus Episcopus Nebbitanus[342]. *Cumque accessisset*, *idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Constantius Episcopus Rusubiccariensis[343]. *Cumque accessisset*, *idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Augustalis Episcopus Altiburitanus. *Cumque accessisset*, *idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Saturninus Episcopus Tamagristensis. *Cumque accessisset*, *idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Simplicius Episcopus Tibilitanus[344]. *Cumque accessisset*, *idem dixit.* Mandavi & subscripsi: adversarium non habeo. *Aurelius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Macomadiensis dixit.* Ipse est Episcopus qui rebaptizatus est, & factus est audiens.

CXCVIII. *Adeodatus Episcopus dixit.* Hoc cognitioni servandum est. Agnovit veritatem. *Item recitavit.* Verianus Episcopus à Turre albâ[345]. *Cumque accessisset*, *idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Verissimus Episcopus Tacaratensis. *Cumque accessisset*, *idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Servatus Episcopus Amporensis. *Cumque accessisset*, *idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Martialis Episcopus Vatarbensis[346]. *Cumque accessisset*, *idem dixit.* Mandavi & subscripsi: adversarium non habeo. *Item recitavit.* Donatus Episcopus Tamascaninensis[347]. *Cumque accessisset*, *idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Quadratianus Episcopus plebis Sicilibbensis[348]. *Cumque accessisset*, *idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Saturnus Episcopus Sitensis[349]. *Cumque accessisset*, *idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Junior Episcopus Rusiccadiensis[350]. *Cumque accessisset*, *idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Miggin Episcopus Edistianensis[351]. *Cumque accessisset*, *idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Fidentius Episcopus Dianensis[352]. *Cumque accessisset*, *idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Geminius Episcopus Clypiensis. *Cumque accessisset*, *idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Marcianus Episcopus Assabensis. *Cumque accessisset*, *idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Rogatianus Episcopus à Vico-Ateri[353]. *Cumque accessisset*, *idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Donatus Episcopus Bucconiensis[354]. *Cumque accessisset*, *idem dixit.* Mandavi &

Antonini dicitur *Sugus* Cirthâ distans xxv. millia passuum. Erat etiam in Mauritaniâ Cæsareensi *Siga colonia* apud Ptolemæum l. 5. c. 2. Sed Cresconius erat Episcopus Numidiæ; subscribit enim pro Gaudentio Episcopo Tigisitano.

[341] VISENSIS. Cujus provinciæ sit, incertum.

[342] NEBBITANUS. Fortè *Neptitanus* in Byzacenâ, ut docet notitia num. 14.

[343] RUSUBICANENSIS. In notitiâ Mauritaniæ Cæsareensis num. 22. occurrit *Rusuburitanus*, & num. 77. *Rubicariensis*, pro quo legendum esse suspicantur viri docti *Rusubicarensis*. *Rusubricari* legitur in Antonini Itinerario & in Tabulis Peutingerianis. *Rusubeser* habet Ptolemæus l. 4. c. 2. & *Rusicibar* cap. sequenti.

[344] TIBILITANUS. In Numidiâ, ut docet notitia num. 66. Vide quæ diximus not. 43. ad lib. 1. Optati. Nam etiamsi *Aquæ Tibilitanæ* diversæ forent à *Tibili*, ut videtur verisimile ex Tabulis Peutingerianis, attamen uterque locus ejusdem diœceseos.

[345] A TURRE ALBA. Fortè *Aquæ Albensis* in Mauritaniâ Sitifensi.

[346] VATARBENSIS. Cujus provinciæ sit, incertum.

[347] TAMASCANINENSIS, seu *Tamascaniensis*. In Mauritaniâ Sitifensi, ut docet notitia num. 34. *Tamascani municipium* habetur in Tabulis Peutingerianis.

[348] SICILIBBENSIS. In provinciâ Proconsulari. Nam in concilio Carthaginensi anni 419. adfuit *Prætextatus Sicilibbensis Episcopus* unus ex Episcopis provinciæ Proconsularis. In concilio Carthaginensi sub Cypriano sententiam dixit *Satius à Sicilibbâ*. Antonino *Sitilibrâ*, apud Anonymum Ravennatem *Siciliba*.

[349] SITENSIS. In Mauritaniâ Cæsareensi, ut docet notitia num. 112.

[350] RUSICCADIENSIS. In Numidiâ. Vide notam 42. in lib. 1. Optati.

[351] EDISTIANENSIS. Cujus provinciæ sit, incertum.

[352] DIANENSIS. In Numidiâ ex Itinerario Antonini, ubi duplex *Diana*.

[353] A VICO-ATERI. In Byzacenâ, ut docet notitia num. 92. In concilio Carthaginensi ann. 525. Petrus Abbas pro tuendâ Monasterii sui immunitate affert exemplum Monasterii Præcisu, quod licet in medio Leptiminensis Ecclesiæ positum esset, prætermisso Episcopo vicino, *Vico-Ateriensis* Ecclesiæ Episcopi in longinquo positi consolationem habebat. In synodicâ Byzacenorum Patrum in concilio Lateranensi sub Martino, subscripsit *Ebasius Episcopus sanctæ Ecclesiæ Vico-Ateriensis*.

[354] BUCCONIENSIS, seu *Bocconiensis* in Numidiâ, ut docet notitia num. 13.

subscripsi: adversarium non habeo. *Item recitavit.* Donatus Episcopus Tegulatensis [355]. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Donatus Episcopus Zicensis [356]. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Felix Episcopus Magarmelitanus *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Marcellinus Episcopus Mullitanus. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Benenatus Episcopus à Casis Silvanæ [357]. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Rufinus Episcopus Labdensis [358]. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Victor Episcopus Dionysianensis [359]. *Primianus Episcopus Carthaginis dixit.* Ægrotat. *Item recitavit.* Benenatus Episcopus Mesarfeltensis [360]. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi: & adversarium non habeo. *Aurelius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Macomadiensis dixit.* Habes. Persecutio tua plurimos cives evertit. Lucianus ibi fuit Episcopus. Adhuc ordinari habet. *Item recitavit.* Gloriosus Episcopus Migirpensis. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Junianus Episcopus Lamigigensis. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Paulus Episcopus Siccensis. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Felicianus Episcopus Aquænovensis [361]. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Æmilianus Episcopus Verronensis [362]. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Secundinus Episcopus Uvaziensis. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Bellicius Episcopus Teleptensis. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Lucius Episcopus Zabensis [363]. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Bebianus Episcopus Dusensis [364]. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Bonifacius Episcopus Utimmensis. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Restitutus Episcopus Membressitanus. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Cresconius Episcopus Aquensis [365]. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi: & traditorem in plebe meâ non habeo. *Aurelius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Macomadiensis dixit.* Habemus ibi Presbyterum. Nam & Episcopus ibi fuit, modò defunctus est, & in loco ejus necdùm est ordinatus. *Item recitavit.* Victor Episcopus Curubitanus [366]. *Cum-*

GESTA Collat. diei I.

[355] TEGULATENSIS, seu *Teglatensis.* In Numidiâ, ut docet notitia num. 69.

[356] ZICENSIS. Fortè *Ziggensis*, qui in notitiâ provinciæ Proconsularis num. 41. habetur.

[357] A CASIS SILVANÆ. Cujus provinciæ sit, incertum.

[358] LABDENSIS. In provinciâ Proconsulari, ut docet notitia num. 12. *Victor Labdensis* interfuit synodo Carthaginensi anni 525. sub Bonifacio.

[359] DIONYSIANENSIS. In provinciâ Byzacenâ, ut docet eadem notitia num. 111. In concilio Carthaginensi sub Cypriano sententiam dixit *Pomponius à Dionysianâ.* In concilio Cabarsussitano subscripsit *Fortunatus Dionysianensis.*

[360] MESARFELTENSIS. In Byzacenâ Nam *Mesarfilia*, seu *Mesarfilta* in Tabulâ Peutingerianâ locatur inter *Zynnas Mascli & Gemellas* oppida provinciæ Byzacenæ.

[361] AQUÆNOVENSIS. In Numidiâ, ut docet notitia num. 73.

[362] VERRONENSIS. Cujus provinciæ sit incertum.

[363] ZABENSIS. Duplex *Zabe* in notitiâ una in Numidiâ num. 76. altera in Mauritania Sitifensi num. 40. Vide quæ diximus Notâ 25. in lib. 1. Optati.

[364] DUSENSIS. Cujus provinciæ sit, incertum.

[365] CRESCONIUS EPISCOPUS AQUENSIS. Plures erant *Aquenses* Episcopi in Africâ, & plures memorantur in hac collatione. Jam mentio facta est cap. 135. *Helpidii* Catholici Episcopi *Aquensis* in Mauritaniâ Cæsareensi & *Reparati* ejus adversarii. Hîc mentio fit *Cresconii* Episcopi Donatistæ *Aquensis* seu Numidæ. Nam statim *Aurelius Episcopus Macomadiensis* interloquitur, tamquàm de Ecclesiâ sibi notâ & vicinâ. Tertius habetur infrà cap. 208. *Victorinianus Episcopus Aquensis*, quem ex Arzugibus profectum esse ait statim Asellicus. Arzugitana autem provincia vicina erat Tripolitanæ.

[366] CURUBITANUS. In notitiâ provinciæ Proconsularis num. 16 minùs benè *Curbitanus* dicitur. Concilio Carthaginensi sub Bonifacio anni 525. adfuit *Peregrinus Episcopus Ecclesiæ Curubitanæ.* Sanctus Augustinus lib. 22. de Civit. Dei cap. 8. *Curubis* meminit. Plinius, Antoninus in Itinerario & Anonymus Ravennas *Curubim* inter civitates Africæ memorant. *Curobim* seu *Curabim* appellat Ptolemæus lib. 4. cap. 3.

que accesſiſſet, idem dixit. Mandavi & ſubſcripſi. *Item recitavit.* Saturus Epiſcopus Bizaciensis. *Cúmque accesſiſſet, idem dixit.* Mandavi & ſubſcripſi. *Item recitavit.* Florentinus Epiſcopus Furnitanus [167]. *Cúmque accesſiſſet, idem dixit.* Mandavi & ſubſcripſi. *Item recitavit.* Æmilianus Epiſcopus Caſenſium Mediaenenſium. *Cúmque accesſiſſet, idem dixit.* Mandavi & ſubſcripſi. *Item recitavit.* Victor Epiſcopus Gatianenſis [168]. *Cúmque accesſiſſe, idem dixit.* Mandavi & ſubſcripſi. *Item recitavit.* Luculus Epiſcopus ab Hoſpitiis. *Cúmque accesſiſſet, idem dixit.* Mandavi & ſubſcripſi. Duos adversùm me habeo, & ordinaverunt modò unum. *Item recitavit.* Romanus Epiſcopus Leſvitanus [169]. *Cúmque accesſiſſet, idem dixit.* Mandavi & ſubſcripſi. *Item recitavit.* Reſtitutus Epiſcopus Segermitanus. *Cúmque accesſiſſet, idem dixit.* Mandavi & ſubſcripſi. *Item recitavit.* Creſconius Epiſcopus ab Horreâ Aninicenſi [170]. *Cúmque accesſiſſet, Idem dixit.* Mandavi & ſubſcripſi. *Item recitavit.* Fauſtinus Epiſcopus Tambaïenſis. *Cúmque accesſiſſet, idem dixit.* Mandavi & ſubſcripſi. *Item recitavit.* Primilianus Epiſcopus Lucimagnenſis [171]. *Cúmque accesſiſſet, idem dixit.* Mandavi & ſubſcripſi: adverſarium non habeo. *Item recitavit.* Maximianus Epiſcopus Benneſenſis. *Primianus Epiſcopus Carthaginis dixit.* Hodie exivit de corpore. *Item recitavit.* Donatus Epiſcopus Tiſeditanus. *Cúmque accesſiſſet, idem dixit.* Mandavi & ſubſcripſi. *Item recitavit.* Urbanus Epiſcopus Talenſis [172]. *Cúmque accesſiſſet, idem dixit.* Mandavi & ſubſcripſi. *Item recitavit.* Innocentius Epiſcopus Guzabetenſis [173]. *Cúmque accesſiſſet, idem dixit.* Mandavi & ſubſcripſi: adverſarium non habeo. *Item recitavit.* Felix Epiſcopus Zummenſis. *Cúmque accesſiſſet, idem dixit.* Mandavi & ſubſcripſi. *Item recitavit.* Leontius Epiſcopus Ruſticianenſis [174]. *Cúmque accesſiſſet, idem dixit.* Mandavi & ſubſcripſi: adverſarium non habeo. *Terentius Epiſcopus Eccleſiæ Catholicæ dixit.* Iſte rebaptizabat poſt partem Donati. Rebaptizatus eſt poſteà, & ſic eſt ordinatus.

Adeodatus Epiſcopus dixit. Serva partibus CXCIX.
quæ competunt. *Item recitavit.* Evaſius Epiſcopus Gorbitanus. *Cúmque accesſiſſet, idem dixit*, Mandavi & ſubſcripſi.

Fortunatianus Epiſcopus Eccleſiæ Catholicæ Siccenſis dixit. Felix Zummenſis quomodo abſens ſubſcribere potuit doceatur. CC.
Et aliâ manu. Recognovi.

Marcellinus vir clariſſimus Tribunus & CCI.
Notarius dixit. Videtis quid à partibus veſtris flagitetur. Quæritur enim quis nomine iſtius qui in præſentiarum videtur minimè coſtitutus ſubſcripſerit mandato. *Adeodatus Epiſcopus dixit.* Expecta, hoc quæritur. *Et aliâ manu.* Adeodatus Epiſcopus recognovi. *Optatus Epiſcopus dixit.* Felix Lambienſis [175] infirmatur. *Marcellinus vir clariſſimus Tribunus & Notarius dixit.* Cujus loci Felix Epiſcopus ſubſcripſerit, officium apertè demonſtret. *Et recitavit.* Felix Zummenſis. *Alypius Epiſcopus Eccleſiæ Catholicæ dixit.* Subſcriptionis falſitatem deprehenſam fuiſſe teſtatum ſit. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Adeodatus Epiſcopus dixit.* Hic error eſt, non falſitas. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Alypius Epiſcopus Eccleſiæ Catholicæ dixit.* Magnus

[167] FURNITANUS. In Provinciâ proconſulari. Apud Victorem Vitenſem lib. 1. num. 3. *Manſuetus Uricitanus Epiſcopus* incenſus dicitur in portâ *Furnitanâ*, hoc eſt ad portam Carthaginis, quâ via erat ad urbem *Furnitanam. Simeon Epiſcopus plebis Furnitanæ* ſubſcripſit concilio Carthaginenſi ſub Bonifacio, qui Bonifacius apud *Furnos* Eccleſiam conſecraſſe dicitur in vitâ *S.* Fulgentii cap. 29. *Geminius à Furnis* interfui Concilio Carthaginenſi ſub Cypriano.

[168] GATIANENSIS. Apud Victorem Vitenſem ſub finem lib. 3. mentio fit *Bonifacii Gatianenſis* diverſi à *Secundino Gatrianenſi* qui nominatur in notitiâ Epiſcoporum provinciæ Byzacenæ num. 22. Eidem ſedi præfuit *Januarius Eccleſiæ Gattianenſis Epiſcopus*, qui ſynodicæ Byzacenorum Patrum ſubſcripſit, relatæ in Concilio Lateranenſi ſub Martino.

[169] LESVITANUS In Mauritaniâ Sitifenſi notitiæ num. 10. Medio ferè itinere inter *Saldas & Sitifim Leſbi* habetur in Antonini Itinerario millia paſſuum 25. à *Tubuſupto* diſtans.

[170] AB HORREA ANINICENSI. In Byzacenâ eadem quæ in ejus notitiâ num. 7. *Horrenſis. Horream Sitifenſem* memorat Antoninus in Itinerario inter *Tiſiſim* & *Tubuſuptum*, quæ millia paſſuum 18. à priore diſtat.

[171] LUCIMAGNENSIS. Cujus provinciæ ſit, incertum.

[172] TALENSIS. Neſcio quis ille ſit, niſi fortè *Tablenſis* in Mauritaniâ Cæſareenſi notit. num. 60. *Tablatenſis limitis* mentio fit in notitiâ Imperii

[173] GUZABETENSIS. Cujus provinciæ ſit, incertum.

[174] RUSTICIANENSIS. In Numidiâ, notitiæ num. 61. *Ruſtici* habent Tabulæ Peutingerianæ.

[175] LAMBIENSIS. In Numidiâ erat *Lambeſe* civitas ab antiquis memorata, cujus loci Epiſcopum hunc potiùs fuiſſe crediderim,

error

error. Nescivit unde esset. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Possidius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Quis sub ejus nomine subscripserit, saltem hoc Notarius eorum edicat. Ut suprà. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Sufficit non nos prætermisisse ista. Ut suprà. *Petilianus Episcopus dixit.* Felix quidam Lambiensis, collega noster, hîc ægrotat, sed & alii duo, id est Flavianus[176] & Donatus[177], ibidem non mediocri ægritudine retinentur. Credo quòd alicui mandaverit pro se subscribi ille Felix, & in nomine sedis vel loci factus est error; quem aut simpliciter accipiant, aut facimus hujus nominis jacturam. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Accepistis prosecutionem, quam vobis æstimo posse sufficere. Unde patimini ut reliqua perlegantur. *Et recitavit.* Januarius Episcopus de Tubursico Numidiarum. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Securus Episcopus Tenitanæ urbis. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Hîc sum; & mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Donatus Episcopus Arensis[178]. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi, & traditores in plebe meâ non habeo. *Item recitavit.* Marinianus Episcopus ab Oeâ. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Montanus Episcopus à Cemeriniano[179]. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi: adversarium non habeo. *Fortunatus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Constantiniensis dixit.* Habemus illic Ecclesiam, & Presbyterum Terentium. *Item recitavit.* Donatianus Episcopus Carcabianensis[180]. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Justus Episcopus Nicibensis[181]. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Felix Episcopus Tagaraïensis[182]. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Victor Episcopus Equizetensis[183]. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Januarius Episcopus Horreæ Cæliensis[184]. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Cresconius Episcopus Pudentianensis[185]. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. Traditores verò in plebe meâ & omni diocese mea non habeo. *Aurelius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Macomadiensis dixit.* Episcopum ibi habebamus Memmianum reverentissimum virum. Posteà alterum Memmianum illic ordinavimus. Defuncti sunt. Ordinamus alium. *Adeodatus Episcopus dixit.* Cui? *Aurelius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Macomadiensis dixit.* Remotis vobis ordinamus. Ipsi deposuerunt basilicas, ipsi tulerunt ornamenta Ecclesiæ. Ille qui loquitur, quatuor basilicas deposuit uno loco. *Item recitavit.* Januarius Episcopus Aptucensis[186]. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Victor Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Libertinensis dixit.* Unitas est illic, publicam non latet conscientiam. *Item recitavit.* Fidentius Episcopus

quàm *Lamvritani* qui in notitiâ Numidiæ num. 19.

[176] FLAVIANUS, *Paucerensis* Episcopus suprà cap. 187.

[177] DONATUS, *Sucardensis* Episcopus, infrà cap. 210.

[178] ARENSIS. Duos hujus loci Episcopos recensent Donatistæ in hac Collatione, is scilicet *Donatus* hoc locò, & inferiùs cap. 208. *Secundus*, videntur esse Numidæ.

[179] A CEMERINIANO. Cujus provinciæ sit, incertum.

[180] CARCABIANENSIS. In provinciâ Byzacenâ, ut docet notitia num. 84. Famosus est *Victorianus Carcabianensis Episcopus* qui concilio Cabarsussitano interfuit, & in Bagaïensi è sede suâ dejectus fuit.

[181] NICIBENSIS. Fortè *Nibensis* in Numidiâ, notitiæ num. 8.

[182] TAGARAÏENSIS. Præter *Tagaratam* proconsularis provinciæ civitatem erat in Byzacenâ *Tagariatana* sedes, ut docet notitia num. 37. Fortè is est qui in epistolâ Episcoporum provinciæ Byzacenæ in concilio Lateranensi sub Martino dicitur *Tagazensis.*

[183] EQUIZETENSIS, seu *Eguizotensis* in Mauritaniâ Sitifensi notitiæ num. 11. Tabulæ Peutingerianæ *Equebeto.*

[184] HORREÆ CÆLIENSIS. In Byzacenâ, ut docet notitia num. 113. Concilio Carthaginensi sub S. Cypriano interfuit *Tenax ab Horreis-Cælia.* In Itinerario Antonini *Horrea-Cælia* vicus Byzacenæ. *Hilarinus Episcopus Horreocalensis* interfuit synodo Carthaginensi sub Aurelio ann. 419. Legatus provinciæ Byzacenæ.

[185] PUDENTIANENSIS. In notitiâ Numidiæ num. 44. *Punentianensis.* Gregorius Magnus epist. 31. lib. 2. indict. 10. meminit *Maximiani Ecclesiæ Pudentianæ in Numidiâ constitutæ Episcopi.*

[186] JANUARIUS EPISCOPUS APTUCENSIS. Suprà cap. 128. *Januarius Aptucensis Episcopus* inter Catholicos recensetur, qui tunc detinebatur corporis infirmitate. Prodit nunc alter *Januarius* ejusdem sedis Episcopus è Donatistarum factione. sed Victor Libertinensis Episcopus Catholicus negat hunc Episcopum es-

GESTA Collat. diei I.

Cullitanus. *Cumquè accesſiſſet, idem dixit.* Mandavi & ſubſcripſi. *Item recitavit.* Saturninus Epiſcopus Gazabianenſis [387]. *Cúmque acceſſiſſet, idem dixit.* Mandavi & ſubſcripſi. *Item recitavit.* Vitalis Epiſcopus Maſculitanus. *Cúmque acceſſiſſet, idem dixit* Mandavi & ſubſcripſi. *Aurelius Epiſcopus Eccleſiæ Catholicæ Macomadienſis dixit.* Iſte Vitalis Diaconus fuit Catholicus in civitate Sitifenſi Rebaptizatus, factus eſt Preſbyter. Projectus eſt causâ adulterii, & factus eſt poſteà Epiſcopus. *Petilianus Epiſcopus dixit.* Accuſatoris loco ſtare voluiſti. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Aurelius Epiſcopus Eccleſiæ Catholicæ Macomadienſis dixit.* Non accuſatoris loco, ſed purgationis. *Item recitavit.* Rufinianus Epiſcopus Tuburbitanus. *Cúmque acceſſiſſet,* [*idem dixit.*] Mandavi & ſubſcripſi. *Item recitavit.* Creſconius Epiſcopus Baïeſitanus. *Cúmque acceſſiſſet, idem dixit.* Mandavi & ſubſcripſi. *Item recitavit.* Saturninus Epiſcopus Victorianenſis [388]. *Cúmque acceſſiſſet, idem dixit.* Mandavi & ſubſcripſi. *Item recitavit.* Lucianus Epiſcopus Burugiatenſis [389]. *Cúmque acceſſiſſet, idem dixit.* Mandavi & ſubſcripſi. *Item recitavit.* Maximus Epiſcopus Abitinenſis [390]. *Cúmque acceſſiſſet, idem dixit.* Mandavi & ſubſcripſi. *Item recitavit.* Victor Epiſcopus Gibbenſis [391]. *Cúmque acceſſiſſet, idem dixit.* Mandavi & ſubſcripſi. *Item recitavit.* Victorianus Epiſcopus Tunuſudenſis. *Cúmque acceſſiſſet, idem dixit.* Mandavi & ſubſcripſi. *Item recitavit.* Creſconius [Epiſcopus] Auſugrabenſis [392]. *Cúmque acceſſiſſet, idem dixit.* Mandavi & ſubſcripſi. *Item recitavit.* Fortunatianus Epiſcopus à Senemſalis [393]. *Cúmque acceſſiſſet, idem dixit.* Mandavi & ſubſcripſi. *Item recitavit.* Saluſtius Epiſcopus Zertenſis. *Cúmque acceſſiſſet, idem dixit.* Mandavi & ſubſcripſi. *Item recitavit.* Hilarus Epiſcopus Suliitanus. *Cúmque acceſſiſſet, idem dixit.* Mandavi & ſubſcripſi. [*Item recitavit.* Victor Epiſcopus Taborenſis.] *Et cùm recitaſſet, Victor Epiſcopus Taborenſis dixit.* Suſceperam quidem mandatum; ſed quia beatiſſimus pater & princeps noſter Primianus nunc ſuſcepit, me neceſſe eſt mandare his actis. *Marcellinus vir clariſſimus Tribunus & Notarius dixit.* Voluntatem tuam geſta retinebunt. *Item recitavit.* Argutus Epiſcopus Tabudenſis. *Cúmque acceſſiſſet, idem dixit.* Mandavi & ſubſcripſi. *Item recitavit.* Felix Epiſcopus Manazenenſium Regiorum [394]. *Cúmque acceſſiſſet, idem dixit.* Mandavi & ſubſcripſi. *Item recitavit.* Macrobius Epiſcopus Hipponienſis. *Cúmque acceſſiſſet, idem dixit.* Mandavi & ſubſcripſi. *Item recitavit.* Maximinus Epiſcopus Uzabirenſis [395]. *Cúmque acceſſiſſet, idem dixit.* Mandavi & ſubſcripſi. *Item recitavit.* Creſconius E-

ſe, & unitatem illic eſſe affirmat.

[387] GAZABIANENSIS. Forte idem qui in notitiâ Numidiæ num. 93. dicitur *Gaudiabenſis.*

[388] VICTORIANENSIS. In Byzacenâ, ut docet notitia num. 88. *Saturninus à Victorianâ* concilio Carthaginenſi ſub Cypr. interfuit. *Reſtitutum Victorianenſem Epiſcopum* laudat Auguſtinus epiſtolâ 105. *Getulicus Victorianenſis Epiſcopus* ſubſcripſit concilio Cabarſuſſitano inter Donatiſtas.

[389] BURUGIATENSIS. In concilio Carthaginenſi ſub Cypriano ſententiam dixit *Quietus à Buruch*, quæ ſedes fortè eadem eſt cum iſtâ. *Burcenſem* eſſe in Numidiâ, de quâ notitiæ num. 5. cenſent viri docti.

[390] ABITINENSIS. *Abitina* urbs erat Proconſularis provinciæ, cujus *Epiſcopus Auguſtalis* ſubſcripſit epiſtolæ ſynodicæ Epiſcoporum hujus provinciæ ſub Martino. Concilio Carthaginenſi ſub Cypriano ſubſcripſit *Saturninus ab Avitinis.* Eamdem urbem memorat Auguſtinus lib. 3. contra epiſtolam Parmeniani, & lib. 4. contra Creſconium cap. 49. *Bithinam* habet inter urbes Africæ Anonymus Ravennas. Celebres [illegible] *Abitinenſes Martyres*, quorum habemus acta.

[391] GIBBENSIS ſeu *Gilbenſis.* In Numidiâ duplex eſt *Gilbenſis* ſedes, una notit. num. 40. altera num. 90. Alterutrius erat iſte Epiſcopus. In concilio Carthaginenſi ſub Cypriano ſententiam dixit *Lucius à Caſtro Galbæ*; quod Caſtrum *Gilba* dicitur etiam ab Auguſtino, à Victore Vitenſi, in concilio Milevitano & in concilio Carthaginenſi ſub Bonifacio.

[392] AUSUGRABENSIS. Cujus provinciæ ſit, incertum.

[393] A SENEMSALIS. In provinciâ Proconſulari. In concilio Carthaginenſi. ann. 525. ſub Bonifacio inter Proconſulares recenſetur *Patronianus Senemſalenſis*, & in epiſtolâ ſynodicâ Epiſcoporum ejuſdem provinciæ ſub Martino ſubſcribit *Julianus Epiſcopus ſanctæ Eccleſiæ duarum Senepſalitinarum* ſeu *Senemſalitinarum.* Indè, ut obſervavit Baluzius in emendandis veteribus codicibus ſagaciſſimus, in notitiâ Proconſularis provinciæ num. 16. pro *Duaſedemſaï*, legendum *Duarum Senemſalium.*

[394] MANAZENENSIUM REGIORUM. In Mauritaniâ Cæſarienſi. Nam in ejus notitiâ num. 82. habetur *Manaccenſeritanus.*

[395] UZABIRENSIS. In provinciâ Byzacenâ. Quippè in ejus notitiâ num. 41. *Unuzibirenſis* occurrit, & in ſynodicâ Patrum Byzacenorum in concilio Lateranenſi ſubſcribit *Dona-*

piscopus Silemsilensis [396]. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. Traditores non habeo in plebe meâ. *Aurelius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Macomadiensis dixit.* Presbyterũ habemus qui intervenit.

CCII. *Adeodatus Episcopus dixit.* Intervenit dixisti. Si ubique vestros spargere velitis, jam videmini habere nobiscum partem in his locis ubi Christiani sunt. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Item recitavit.* Gaudentius Episcopus Nigizubitanus [397]. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Cresconius Episcopus Sinitensis [398]. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Turrasius Episcopus Fissanensis [399]. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Speratus Episcopus Cataquensis. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Fortunatianus Episcopus Vensanensis [400]. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Januarius Episcopus Centurionensis [401]. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Comparator Episcopus Mactaritanus. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Cresconius Episcopus Banzarensis [402]. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi: traditorem non habeo in plebe meâ. *Item recitavit.* Victor Episcopus Hiltensis. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Victor Episcopus Titulitanus. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Felix Episcopus Vosetanus. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi.

Palatinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit. Diaconus fuit & rebaptizatus est. CCIII.
Adeodatus Episcopus dixit. Serva partibus quæ competunt. *Et aliâ manu.* Adeodatus Episcopus recognovi. *Item recitavit.* Rogatus Episcopus Zaraïtensis. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Cresconius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Diaconus Catholicus erat, & rebaptizatus est. *Adeodatus Episcopus dixit.* Serva partibus quæ competunt. *Item recitavit.* Maximinus Episcopus Tuburbitanus. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Donatus Episcopus à Medianis Zabuniorunis [403]. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi.

Victor Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit. CCIV.
Probet se accessisse ad unam domum quam dicit. *Novatus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Sitifi dixit.* Scriptum sit Medianas Zabuniorum habere Presbyterum. Ipse hodie tenet plebem & basilicam. Unitatem habet. Nullus illic est Donatistarum. Supra corpus Episcopi Catholici Presbyterum ordinavi, & Deo volente ordinabitur illic Episcopus. Episcopus autem Donatistarum in eodem loco non est. *Adeodatus Episcopus dixit.* Contra hæc serva quæ competunt. *Et aliâ manu.* Adeodatus Episcopus recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Quæ partibus competunt, salva erunt. *Item recitavit.* Felix Episcopus Uzalensis [404]. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Servandus Episcopus à Casis Faventus misericordiâ Dei Episcopus sanctæ Ecclesiæ Uniziverensis.

[396] SILEMSILENSIS. In concilio Carthaginensi anni 397. sub Genethlio adfuit *Episcopus Selemselitanus*, qui locus videtur esse provinciæ Proconsularis.

[397] NIGIZUBITANUS. Cujus provinciæ sit, incertum.

[398] SINITENSIS. In Numidiâ, ut docet notitia num. 67. Erat propè *Hipponem regium Castellum Sinitense* ex Augustino lib. 22. de Civit. Dei cap. 8. Idem epist. 105. num. 4. mentionem facit *Marcellini* Episcopi Catholici hujus loci.

[399] FISSANENSIS. Ubi fuerit hic locus, incertum. *Donatus Episcopus Fissianensis* interfuit concilio Cabarsussitano.

[400] VENSANENSIS. Cujus provinciæ sit, incertum.

[401] CENTURIONENSIS. In Numidiâ. Concilio Cirtensi adfuit *Nabor à Centurionis*. Diversus est iste locus à *Centuriensi*, cujus Episcopus Donatista erat Cresconius, ut patet ex cap. 126. suprà.

[402] BANZARENSIS. Cujus provinciæ sit, incertum.

[403] A MEDIANIS ZABUNIORUM. In notitiâ Episcoporum provinciæ Byzacenæ num. 27. *Medianensis* occurrit, & in notitiâ Mauritaniæ Cæsareensis num. 86. *Castellum Mediani.* Sed *Mediana* de quâ hîc agitur ad Mauritaniam Sitifensem pertinet, ut colligitur ex interlocutione Novati Sitifensis, quæ sequitur, qui dicit ordinasse se ibi Presbyterum.

[404] UZALENSIS. In provinciâ Proconsulari notit. num. 7. cujus Episcopus Catholicus erat *Evodius. Mustulus Episcopus Uzalensis* subscripsit concilio Carthaginensi sub Bonifacio. Augustinus lib. 22. de Civit. Dei cap. 8. hanc urbem *Uticæ* coloniæ proximam fuisse restatur; *Uzalitanum* oppidum Latinum appellat Plinius lib. 5. cap. 4.

GESTA Collat. diei I. ſibus [405]. *Cúmque acceſsiſſet, idem dixit.* Mandavi & ſubſcripſi. Traditorem non habeo. *Item recitavit.* Felix Epiſcopus Putienſis. *Cúmque acceſsiſſet, idem dixit.* Mandavi & ſubſcripſi.

CCV. *Petilianus Epiſcopus dixit.* De mandato conſtet, non de cauſâ, quæ poſteà eſt ventilanda. *Et aliâ manu.* Petilianus Epiſcopus recognovi.

CCVI. *Marcellinus vir clariſſimus Tribunus & Notarius dixit.* Iſta frequentiùs interloquutus ſum, ſuperfluè in his creditis immorandum. *Item recitavit.* Meſſianus Epiſcopus Seleucianenſis. *Cúmque acceſsiſſet, idem dixit.* Mandavi & ſubſcripſi. *Item recitavit.* Liberantius Epiſcopus Tiſanianenſis [406]. *Cúmque acceſsiſſet, idem dixit.* Mandavi & ſubſcripſi. *Item recitavit.* Creſconius Epiſcopus Advocatenſis [407]. *Cúmque acceſsiſſet, idem dixit.* Mandavi & ſubſcripſi. *Item recitavit.* Donatus Epiſcopus Scillitanus. *Cúmque acceſsiſſet, idem dixit.* Mandavi & ſubſcripſi. *Item recitavit.* Urbanus Epiſcopus Vicenſis. *Cúmque acceſsiſſet, idem dixit.* Mandavi & ſubſcripſi. *Item recitavit.* Victorinus Epiſcopus Adrumetinus. *Cúmque acceſsiſſet, idem dixit.* Mandavi & ſubſcripſi. *Item recitavit.* Maximus Epiſcopus Canianenſis [408]. *Cúmque acceſsiſſet, idem dixit.* Mandavi & ſubſcripſi. *Item recitavit.* Ampelius Epiſcopus Neapolitanus. *Cúmque acceſsiſſet, idem dixit.* Mandavi & ſubſcripſi. *Item recitavit.* Maximus Epiſcopus Macrenſis [409]. *Cúmque acceſsiſſet, idem dixit.* Mandavi & ſubſcripſi. *Item recitavit.* Idaxius Epiſcopus Muzucenſis. *Cumque acceſsiſset, idem dixit.* Mandavi & ſubſcripſi. *Item recitavit.* Reſtitutus Epiſcopus Flumenpiſcenſis. *Cumque acceſsiſset, idem dixit.* Mandavi & ſubſcripſi. *Item recitavit.* Tertullus Epiſcopus Cilibienſis [410]. *Cumque acceſsiſset, idem dixit.* Mandavi & ſubſcripſi. [*Item recitavit.*] Januarius Epiſcopus Narenſis [411]. *Cumque acceſsiſset, idem dixit.* Mandavi & ſubſcripſi. *Item recitavit.* Honoratus Epiſcopus Thuſdritanus. *Cumque acceſsiſset, idem dixit.* Mandavi & ſubſcripſi. *Item recitavit.* Creſcentilianus Epiſcopus Lambiritenſis [412]: *Cumque acceſsiſset, idem dixit.* Mandavi & ſubſcripſi: & profiteor me traditores non habere. *Aurelius Epiſcopus Eccleſiæ Catholicæ Macomadienſis dixit.* Superfluè profiteris. Epiſcopus ibi fuit, proximè defunctus eſt. Ordinandus illic erit alius. *Item recitavit.* Habetdeus Epiſcopus Aurusulianenſis [413] *Cúmq; acceſsiſſet, idem dixit.* Mandavi & ſubſcripſi. *Item recitavit.* Burcaton Epiſcopus Gemellenſis [414]. *Cúmque acceſsiſſet, idem dixit.* Mandavi & ſubſcripſi. Traditorem non habeo nec habui unquam. *Item recitavit.* Januarius Epiſcopus Betagbaritanus [415]. *Cúmque acceſsiſſet, idem dixit.* Mandavi & ſubſcripſi. *Item recitavit.* Donatianus Epiſcopus Lamzellenſis [416]. *Cúmque acceſsiſſet, idem dixit.* Mandavi & ſubſcripſi. Traditorem autem nec habeo, nec habui, nec habiturus ſum. *Aurelius Epiſcopus Eccleſiæ Catholicæ Macomadienſis dixit.* Rufus Epiſcopus ibi fuit noſter. Lamzelli in baſili-

[405] A CASIS FAVENSIBUS. Cujus provinciæ ſit, incertum.

[406] TISANIANENSIS. Cujus provinciæ ſit, incertum.

[407] ADVOCATENSIS. Hujus oppidi mentio fit in actis Honorati à nobis nunc primùm editis ſuprà pag. 300. ubi is ex *Abvocatenſi* oppido Carthaginem veniſſe dicitur. Provinciæ Proconſularis fuiſſe crediderim.

[408] CANIANENSIS. Cujus provinciæ ſit, incertum.

[409] MACRENSIS. In Mauritaniâ Sitifenſi, ut docet notitia num. 17. *Macri* propè *Cellas* collocatur in Itinerario Antonini. *Magri* habent Tabulæ Peutingerianæ.

[410] CILIBIENSIS. In provinciâ Proconſulari, ut patet ex epiſtolâ Epiſcoporum hujus provinciæ in concilio Lateranenſi ſub Martino, cui ſubſcribit *Joannes Elibienſis*. In concilio Carthaginenſi ann. 525. ſub Bonifacio ſubſcribit *Reſtitutus Epiſcopus plebis Cilibienſis*.

[411] NARENSIS. In provinciâ Byzacenâ notit. num. 11. *Naram* memorat Antoninus in Itinerario.

[412] LAMBIRITENSIS, ſeu *Lambiritanus* in Numidiâ notit. num. 19. Anonymus Ravennas inter Numidiæ civitates recenſet *Lambridim*, quæ etiam habetur in Tabulis Peutingerianis.

[413] AURUSULIANENSIS. In concilio Cabarſuſſitano legitur adfuiſſe *Secundianus Epiſcopus Aurisilianenſis*. Qui haud dubiè *Habetdei* deceſſor fuit. *Aurusulianam* in Numidiâ fuiſſe crediderim.

[414] GEMELLENSIS. *Litaus à Gemellis* fuit unus ex Epiſcopis qui adfuerunt in concilio Carthaginenſi ſub Cypriano. *Gemellas* in Sitifenſis Mauritaniæ & Numidiæ finibus ſitas fuiſſe colligitur ex Itinerario Antonini, ubi mediæ ponuntur inter novam Sparſam Numidiæ & ipſam Sitifim, ab iſta millia paſſuum 25. diſtantes.

[415] BETAGBARITANUS. Cujus provinciæ ſit, incertum.

[416] LAMZELLENSIS. Cujus provinciæ ſit, incertum.

câ

câ nostrâ positus est Gildo [417]. Scriptum sit, dum expectatur electio. Cæterùm in nomine Christi ordinabitur illic Episcopus. *Item recitavit.* Celer Episcopus Capsensis. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Cresconius Episcopus Musertitanus. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi [& subscripsi]. *Item recitavit.* Donatus Episcopus Tubursicensis. *Cùmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Quodvultdeus Episcopus Cessitanus [418].

CCVII. *Petilianus Episcopus dixit.* In itinere defecit. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi. *Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Qui in itinere dicitur defecisse, quemadmodùm invenitur subscripsisse doceatur. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Petilianus Episcopus dixit.* Non de ipso dictum est, calumniosè agis, de altero suggestum est. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi. *Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* De quo? *Petilianus Episcopus dixit.* Qui decessit in viâ. *Et aliâ manu.* Ut suprà. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Recitentur nomina, ut eadem agnoscat. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Si in viâ defecit, quomodo subscripsit? *Et aliâ manu.* Recognovi. *Aurelius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Carthaginis dixit.* Clericus pro mortuo subscripsit? *Et aliâ manu.* Recognovi. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Eligat sibi ut ostendam quomodo mentiatur. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Doceatur quomodo is qui in itinere dicitur defecisse, subscripserit. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Reciteturutrùm Clericus ex nomine suo subscripserit, an ex nomine defuncti. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Recitetur, cujus nomine subscripserit qui in itinere dicitur defecisse. *Et recitavit.* Quodvultdeus Episcopus Cessitanus æger subscripsi. *Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Advertit nobilitas tua, nullius clerici nomen pro defuncti nomine subscripsisse, sed tanquam vivi, mortui nobis, qui in viâ juxta eorum professionem dicitur defecisse, subscriptionem obtulisse. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Petilianus Episcopus dixit.* Quid si & iste moriatur, qui æger subscripsit? quasi hodie non unus defecit [419]. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi. *Aurelius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Carthaginensis dixit.* Sed in itinere defecisse dixisti. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Sufficiunt ista deprehensa. Cætera subsequantur. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Petilianus Episcopus dixit.* Nihil deprehendisti, argumentaris contra veritatem. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Tu dixisti. *Et aliâ manu.* Recognovi.

GESTA Collat. diei I.

CCVIII. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Si verum est ut asseritis, quòd in itinere defecit, constat ejus subscriptionem falsissimè recitatam: sin verò ipse subscripsit, non potuit in itinere deperire. *Petilianus Episcopus dixit.* Non est humanum mori? Non etiam morientes testamentis suis subscribunt? *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Humanitatis est mori, sed inhumanitatis est fallere. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Petilianus Episcopus dixit.* Non est hoc fallere, quia potuit revertens in itinere mori. Mandatum adhuc modò accipio. Dico quid moveat. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi. *Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Mandatorum dies prolatus à partibus recitetur, ut appareat de nomine defuncti, quæ pars in mendacium prosilierit. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Mandati diem pandat officium. *Rufinianus scriba dixit.* Recitabo sicut præcepit sublimitas tua diem mandati. *Et recitavit.* Post consulatum Varanis viri clarissimi octavo] Kalendas Junias Carthagine. *Et cùm recitaret, Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Cætera perlegantur. *Rufinianus scriba recitavit.* Januarianus, Primianus, Felix, Donatus, Can-

[417] GILDO. De Gildone tyranno dictum putat Baluzius, sed verisimilius est de quodam Episcopo hujus nominis *Lamzellensi* defuncto *Aurelium* loqui.

[418] CESSITANUS. Est in notitiâ Episcoporum Africæ duplex *Cissitanus* Episcopus, unus in provinciâ proconsulari num. 27. alter in Mauritaniâ Cæsareensi num. 107. & hîc quoque duo sunt Episcopi hujus nominis Donatistæ, nempè hic *Felix*, & posteà cap. 209. *Flavesus* Episcopus *Cissitanus*.

[419] QUASI HODIE NON UNUS DEFECIT, nimirum *Maximinianus Bennefensis* suprà cap. 133. & 198.

GESTA Collat. diei I.

dorius, Optatus, Donatianus, Antonianus, Victorianus, Fortis, & cæteri; Primiano, Petiliano, Emerito, Protasio, Montano, Gaudentio, Adeodato, coëpiscopis nostris præsentes præsentibus salutem. *Et cùm recitaret, Aurelius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Jamdudùm ipse subscripsit. Modò dixit Clericus subscripsit, modò Episcopus. *Et cùm diceret*, (*& aliâ manu.* Recognovi.) *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Advertitis, præsentes præsentibus peragendi negotii dedisse mandatum. Quomodo igitur hic qui præsens in hac urbe se inter cæteros sine dubio mandasse professus est & in itinere dicitur defecisse, & in hac urbe subscripsisse mandato? *Adeodatus Episcopus dixit.* Octo dies emensi sunt, ut mandatum confectum est. Is qui mandavit, de cujus nomine nunc agitur, cùm ægrotare cœpisset, ad propria remeans in itinere defecit. *Et aliâ manu.* Adeodatus Episcopus recognovi. *Vincentius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Dicat quo in loco defecit. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Adeodatus Episcopus dixit.* Non novi locum. *Et aliâ manu.* Ut suprà. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Quoniam probabilis est vestræ sanctitatis prosecutio, quâ eum hîc fuisse & ægrum ad propria remeantem defecisse testaris, saltem hoc docere te convenit, ut utrùm in hac urbe fuerit sub Dei testificatione designes. *Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Si præcipit sublimitas tua, Petiliani viri clarissimi prosecutio recitetur, ut ex lectione cognoscant universi, quàm non verè nunc dicatur eum repedantem de Carthagine, in itinere defecisse, quia aliter eum ejus prosecutio demonstravit. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Legatur prosecutio postulata. *Cumque ex codice legeretur, Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Nihil mihi videtur amplius de hac parte quærendum, nisi ut sub testificatione divinâ utrùm hîc præsens fuerit de quo agitur, simplici professione pandatur. *Emeritus Episcopus dixit.* Quid si se alius pro eodem apposuit? *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus recognovi.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. De hoc Dei erit etiam sine sacramenti interpositione circa fallentes, omni ex parte judicium. Unde reliqua subscribentium nomina relegantur. *Et recitavit.* Quod. ultdeu. Episcopus Volitanus. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Donatus Episc. à Turre Rotundâ [420]. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Victorius Episc. Selendetensis [421]. *Crescentianus Episcopus dixit.* Hîc est, ægrotat. *Item recitavit.* Crescentianus Episcopus Ammederensis. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Felix Episc. Bullensis. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Cresconius Episcopus à Cibalianâ [422]. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Jurata Episcopus à Turre-Tamallumensi. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi, *Item recitavit.* Liberalis Episcopus Milidiensis [423]. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Donatus Episcopus Auzagerensis [424]. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Victor Episcopus Villaregensis. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Donatus Episcopus Buzensis. *Cúmque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Lucius Episcopus Tamallensis. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Quintus Episcopus Tagaratensis. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Datianus Episcopus Teleptensis [425]. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Avegasius Episcopus Tucaborensis [426].

420 Turre rotunda. Ptolem. lib. 4. c. 2. *Robundam* locat inter oppida Numidiæ, quam cum *Turre rotundâ* convenire posse suspicatur Baluzius.

421 Selendetensis. Inter Episcopos qui concilio Carthaginensi anni 525. interfuerunt nominatur *Felicissimus Episcopus Sedelensis.*

422 A Cibaliana. Concilio Carthaginensi sub Cypriano interfuit *Donatus à Cibalianâ.* Cujus provinciæ fuerit, incertum. Fortè idem cum *Cerbaliamensi* Byzacenæ, de quâ notitia & concilium Carthaginense sub Bonifacio.

423 Milidiensis. Cujus provinciæ sit; incertum.

424 Auzagerensis. In provinciâ Byzacenâ notit. num. 96.

425 Teleptensis. Alter Episcopus Donatista *Teleptensis*, nomine *Bellicius* habetur cap. 121. & 198. Duplex tamen non est *Telepte*, sed duos obtrudunt ejusdem sedis Episcopos.

426 Tucaborensis. In provinciâ

Cumque accessisset, idem dixit. Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Honoratus Episcopus Jommitensis [407]. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Vitalis Episcopus Ucrensis [408]. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Plutianus Episcopus Masclianensis [409]. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Faustinus Episcopus Naraggaritanus [410]. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Felicianus Episcopus Viltensis [411]. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Felix Episcopus Boncarensis [412]. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Felix Episcopus Telensis. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Secundus Episcopus Arensis. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi: adversarium in plebe meâ non habeo. *Item recitavit.* Julianus Episcopus Tignicensis. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Splendonius Episcopus Mutugennensis. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Serenianus Episcopus Mammiliensis. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Salvianus Episcopus Leptitanus. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Reparatus Episcopus Vindensis [413]. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Leontius Episcopus Præsidiensis [414]. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Titianus Episcopus Sufetulensis. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Nestorius Episcopus Malianensis. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Donatus Episcopus Ancusensis. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Flavosus Episcopus Cissitanus. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Maximinus Episcopus Turreblandensis [415]. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Miggin Episcopus Vagalitanus [416]. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Donatianus Episcopus Capsensis [417]. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit* Marcianus Episcopus Cebarsussensis [418]. *Cumque accessisset, idem dixit.* Licèt

GESTA Collat. diei I.

Proconsulari. Nam synodicæ Episcoporum hujus provinciæ in concilio Lateranensi subscribit *Stephanus Episcopus Tuccaboriensis. Fortunatus à Tucabori* interfuit concilio Carthagin. sub Cypr.

407 Jommitensis, seu potiùs *Jonnitensis.* In Mauritaniâ Cæsareensi. *Jonnium* municipium habent Itinerarium Antonini & Ptolemæus.

408 Ucrensis. Legendum videtur *Verensis*, qui locus est provinciæ Proconsularis in notit. num. 26. *Veris* nominatur in Tabulis Peutingerianis & in Anonymo Ravennate. *Vi alis Episcopus* de civitate *Verensium* interfuit concilio Carthaginensi sub Cypriano. & *Quovultdeus Episcopus Verensis* subscripsit concilio Carthaginensi anni 419. sub Aurelio.

409 Masclianensis. In Byzacenâ, ut docet notitia num. 9. In concilio Carthaginensi sub Genethlio memoratur *Numidicus Episcopus Misciianitanus.*

410 Naraggaritanus. In provinciâ Proconsulari ex notit. num. 48. ubi perperàm legitur *Maraggaritanus. Naraggara* civitas est Ptolemæo nota. In Itinerario Antonini & in Tabulis Peutingerianis post *Tagastem* commemoratur. In concilio Carthaginensi sub Bonifacio anno 525. subscripsisse legitur *Victorinus Episcopus plebis Nagargaritana.* Et in synodicâ Episcoporum provinciæ Proconsularis in concilio Lateranensi sub Martino subscribit *Benenatus Episcopus Ecclesia Naraggaritana.*

411 Viltensis. In provinciâ Proconsulari, ut colligitur ex epistolâ synodicâ modò citatâ, cui subscribit *Theodorus Biltensis.* Concilio Carthaginensi ann. 525. sub Bonifacio subscribit *Restitutus Episcopus plebis Viltensis.*

412 Boncarensis. In Mauritaniâ Cæsareensi in cujus notitiâ num. 62. habetur *Voncariensis.*

413 Vindensis. Ubi fuerit hic locus, incertum.

414 Præsidiensis. In Byzacenâ notit. num. 76. *Præsidium* non semel occurrit in Tabulis Peutingerian. sed per modum adjuncti.

415 Turreblandensis *seu Turreblandinus.* In Byzacenâ, ut docet notitia num. 98. & epistola synodica Episcoporum hujus provinciæ in concilio Lateranensi sub Martino, cui subscribit *Datianus Episcop. Ecclesia Turreblandis.*

416 Vagalitanus. In Mauritaniâ Cæsareensi, ut docet notit. num. 26. *Vagal* inter Mauritaniæ oppida memorat Antoninus in Itinerario.

417 Donatianus Episcopus Capsensis. Præter hunc *Donatianum* alius Episcopus *Capsensis* Donatista nomine *Celer* recensetur. Duæ erant sedes hujus nominis in Africâ; una in Byzacenâ sub Adrumeto; altera prope Lybiam interiorem inter ingentes solitudines. Utramque vide in Tabulâ.

418 Cebarsussensis. Legendum *Cabarsußensis*, ut docent acta concilii Donatis

GESTA Collat. diei I.

adversarium non habeam, tamen mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Restitutus Episcopus Laritensis. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Victorinianus Episcopus Aquensis. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi & subscripsi. *Asellicus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ municipii Tusuritani dixit.* Sub testificatione omnipotentis Dei & Jesu Christi Salvatoris nostri, dico nos sic esse de Arzugibus profectos, die tertio Kalendarum Maïarum. Presbyter fuit, non Episcopus in viâ ordinatus est. Sed hac factione quâ valet est illic Episcopus, in adulterio detectus. Adhuc pendet cognitio. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Episcopum sufficit ordinatum; hac parte transitâ, reliqua percurrat Officium. *Et recitavit.* Faustinus Episcopus Nationensis [439]. *Cumque accessisset, idem dixit.* Adversarium non habeo, mandavi & subscripsi. *Item recitavit.* Marcianus Episcopus Eminentius...... [440] *Episcopus*....... in itinere remansit. Felix Novasinnensis subscripsi pro eo. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Quomodò præsentes præsentibus mandaverunt? *Felix Novasinnensis Episcopus dixit.* Ipse me rogavit in itinere, & ego pro ipso subscripsi.

CCIX. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Licèt hoc lectum atque dictum sit, quòd præsentes præsentibus mandaverunt; tamen ne mora superflua conteratur, reliqua percurrat officium. *Et recitavit.* Martialis Episcopus Idicrensis pro Felice Garbensi [441] & Justo Formensi [442], qui in itinere causâ infirmitatis detenti sunt, pro eis subscripsi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Etiam hoc superiori constat esse consimile. *Et adjecit.* Aliud recitetur. *Marcianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Felix Episcopus Garbensis de domo suâ non exivit. *Et recitavit.* [Gaudentius Episcopus Tigisitanus [443].] *Cresconius Episcopus Siguitanus* [444] *dixit.* Gaudentius collega noster, Episcopus loci Tigisitani, infirmitatis causâ in itinere remansit; pro eo subscripsi.

. *Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Testatum sit actis sublimitatis tuæ, ideò hæc fieri ut major videatur eorum numerus Episcoporum; quamvis nec sic Catholicis possit æquari. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Item recitavit.* Donatus Episcopus Sucardensis. *Marinianus Episcopus dixit.* Hîc est in civitate; sed ægrotat. CCX.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Ut statui, lecta in seriem referentur actorum. Quoteni autem sint utriusque partis Episcopi quorum subscriptio recitata est, cauculatim pandat officium. CCXI.

Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit. Adhuc sunt præsentes collegæ nostri, qui subscriptiones suas mandato non inciderunt. Occupati enim fuerant vel infirmitate, vel necessitate, vel etiam posteà supervenerunt. Ii etiam jube ut cogniti accedant. *Et aliâ manu.* Recognovi. CCXII.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Interim eorum numerus qui subscripserunt, ab officio demonstretur. *Rufinianus scriba dixit.* Exceptâ eâ paginâ quæ errorem habet in subscriptione Donatistarum, invenimus nomina contineri. *Marcellinus V. C. Tribunus & Notarius dixit.* Ipsa autem pagina quot nominibus continetur? *Alypius Episc. Eccl. Catholicæ dixit.* Sex annumeratis etiam absentibus. *Et cùm diceret,* (*Et aliâ manu.* Recog.) *Rufinianus scriba dixit.* Sex, ac sic efficiuntur omnes ducenti, septuaginta novem. CCXIII.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Alterius quoque partis quot Episcopi recitati sunt, intimetur. *Rufinianus scriba dixit.* Catholicæ partis Episcopi secundùm subscriptionem huic brevi insertam efficiuntur ducenti sexaginta CCXIV.

starum hoc in loco habiti. Est in Byzacenâ *Susa* oppidum. *Cabar* Phœniciâ linguâ *magnam* significat. Hinc fortè *Cabarsusa*.

439 NATIONENSIS. In provinciâ Byzacenâ, ut docet notitia num. 75.

440 EMINENTIUS. Fortè *Eminentianensis*. In Mauritaniâ Sitifensi notit. num. 14. & supplendum posteà *Felix Novasinnensis Episcopus dixit.* In itinere remansit, subscripsi pro eo. Hunc locum ità restituendum esse putat Baluzius.

441 GARBENSI. In Numidiâ, ut docet notitia num. 102. *Victoris Garbensis* mentio fit in actis concilii Cirtensis & apud Optatum lib. 1. num. 14.

442 FORMENSI. Itidem in Numidiâ notit. num. 104. *Urbani Formensis* meminit Optatus lib. 2. §. 18.

443 TIGISITANUS, Mauritaniæ Cæsareensis. Nam suprà subscripserat alter *Tigisitanus Episcopus* in Numidiâ, ut à nobis observatum est cap. 135.

444 SIGUITANUS. Erat in Mauritaniâ Cæsareensi *Siga* colonia apud Ptolemæum lib. 5. cap. 2. & in Itinerario Antonini.

ginta ſex, exceptis his quos dicunt necdum ſubſcripſiſſe.

CCXV. *Marcellinus V. C. Tribunus & Notarius dixit.* Nunc quot ſunt ii quos ſubſcripſiſſe teſtantur, edicere non morentur. *Alypius Epiſcopus Eccleſiæ Catholicæ dixit.* Tranſeant, & cognoſcantur. Viginti ſunt. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Marcellinus vir clariſſimus Tribunus & Notarius dixit.* Ergo, ſi adſunt, ſuam debent ſinguli demonſtrare præſentiam. *Cúmque Aprονianus Epiſcopus acceſſiſſet, Marcellinus vir clariſſimus Tribunus & Notarius dixit.* Cujus es civitatis Epiſcopus? *Aprονianus Epiſcopus Eccleſiæ Catholicæ dixit.* Mazacenſis [445]. *Marcellinus vir clariſſimus Tribunus & Notarius dixit.* Mandato, cui per abſentiam non ſubſcripſiſti, conſentis? *Aprονianus Epiſcopus Eccleſiæ Catholicæ Mazacenſis dixit.* Conſentio. *Item & accedente Maximino Suffetano Epiſcopo, Marcellinus vir clariſſimus Tribunus & Notarius dixit.* Conſentis tu quóque mandato? *Idem dixit*, Conſentio & mando. *Item accedente Victore Epiſcopo Ajurenſi, idem dixit.* Mando & conſentio. *Item accedente Felice Epiſcopo Ficenſe* [446], *idem dixit.* Mando & cònſentio. *Item accedente Felice Epiſcopo Macrianenſi, idem dixit.* Mando & conſentio. *Item accedente Lucio Epiſcopo Olivenſi* [447], *idem dixit.* Mando & conſentio. *Item accedente Tertulliano Epiſcopo Hirenenſi* [448], *idem dixit.* Mando & conſentio. *Item accedente Joanne Gummitano* [449] *Epiſcopo, idem dixit.* Mando & conſentio. *Item accedente Ampelio Vagenſi* [450] *idem dixit.* Mando & conſentio. *Item accedente Primulo Epiſcopo Vagenſe, idem dixit.* Mando & conſentio. *Alypius Epiſcopus Eccleſiæ Catholicæ dixit.* Diu obſervavit Severus [451], ſed nunc infirmitate diſceſſit. *Item accedente Regino Epiſcopo Tigillabenſi, idem dixit.* Mando & conſentio. *Alypius Epiſcopus Eccleſiæ Catholicæ dixit.* Delphinus [452] Epiſcopus hîc eſt, ſed infirmitate detinetur. Nam & Fauſtinianus Epiſcopus Ruſiccadenſis hîc eſt, in hac civitate, ſed malè habet, & Felix Serteitanus pedem dolet. *Item accedente Victore Epiſcopo Aùsinenſi, idem dixit.* Mando & conſentio. *Item accedente Ænea Epiſcopo à Turbunice* [453], *idem dixit.* Mando & conſentio. *Item accedente Annibonio Epiſcopo Abbiritano* [454], *idem dixit.* Mando & conſentio. *Item accedente Felice Epiſcopo Novenſi* [455], *idem dixit.* Mando & conſentio. *Item accedente Argyrio Sitipenſi* [456], *idem dixit.* Mando & conſentio.

Marcellinus vir clariſſimus Tribunus & Notarius dixit. Quot ſunt iſti quorum profeſſio nunc proceſſit, edicat officium. CCXVI. *Nampius ſcriba dixit.* Viginti ſunt. *Marcellinus vir clariſſimus Tribunus & Nota-*

[445] MAZACENSIS. In Numidiâ, ut docet notitia num. 81.

[446] FICENSE. In Mauritaniâ Sitifenſi, ut docet notitia num. 22. In Tabulis Peutingerianis memoratur *ad Ficum*, qui locus in Antonini Itinerario locatur inter *Satafam & Igilgilim.*

[447] OLIVENSI. In Mauritaniâ Sitifenſi. Nam *Oliva* locatur inter *Aſſavam & Mopium* in Tabulâ Peutingerianâ.

[448] HIRENENSI. Habetur in notitiâ provinciæ Byzacenæ num. 94. *Irenſis Epiſcopus*, & Synodicæ Byzacenorum in concilio Lateranenſi ſub Martino ſubſcribit *Theodorus Epiſcopus Hirinenſis.*

[449] GUMMITANO. Ejuſdem provinciæ, ut docet notitia num. 89. Concilio Carthaginenſi anno 525. ſubſcribit *Sabinianus Epiſcopus plebis Gummenartarum.* Synodicæ Patrum Byzacenorum in concilio Lateranenſi ſub Martino ſubſcripſit *Stephanus Epiſc. civitatis Gummaſis.* Sæculo undecimo tempore Leonis IX. cùm Eccleſiæ Africanæ Epiſcopi ob Barbarorum illuviem quinque tantùm ſupereſſent, unus ex iis erat *Gummitanus*, qui Primatis nomen & honorem ambiebat, ut patet ex Leonis IX. epiſtolis 3. & 4.

[450] VAGENSI. In concilio Carthaginenſi ſub Cypriano adfuit *Libοſus à Vagâ*, concilio Carthaginenſi ſub Grato interfuit *Creſcens Vagenſis.* Ptolemæus & Plinius duplicem *Vagam* agnoſcunt, unam in Mauritaniâ Cæſareenſi, alteram in Numidiâ. Ampelium hujus Epiſcopum fuiſſe crediderim. Et duo erant Epiſcopi hujus urbis, cùm Ampelius primùm Donatiſta ad Eccleſiam acceſſiſſet.

[451] SEVERUS Epiſcopus Milevitanus Catholicus, ad quem Auguſtini epiſtola 73. & cujus epiſtola ad Auguſtinum eſt 69.

[452] DELPHINUS, Epiſcopus Numidiæ, ut patet ex capite 65. & ex epiſtolâ 158. S. Auguſtini.

[453] A TURBUNICE. Provinciæ proconſularis. Nam Synodicæ Patrum hujus provinciæ in concilio Lateranenſi ſub Martino ſubſcribit *Creſcens gratiâ Dei Epiſcopus ſanctæ Eccleſiæ Tiburnicenſis.*

[454] ABBIRITANO. *Abbiritanorum* ſcilicet *minorum* in finibus provinciæ proconſularis.

[455] NOVENSI, ſeu *Nobenſi.* Duplex *Nobenſis* in Mauritaniâ Cæſareenſi, ut docet notit. unus num. 19. alter num. 93.

[456] SITIPENSI. Cujus provinciæ ſit, incertum.

rius dixit. Omnium Episcoporum partis utriusque claruit & certa esse mandata, & firmas adstare personas. Et ideo debent egredientes reliqui eis jam præstare secretum, quibus omne negotium crediderunt.

CCXVII. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Scriptum sit centum viginti esse absentes, quos aut infirmitas, aut ætas, aut certè necessitas detinuit. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Scriptum erit. *Petilianus Episcopus dixit.* Scriptum sit multò plures [nostros] absentes esse, etiam Cathedras viduatas, quibus Episcopi ordinandi sunt. *Et aliâ manu.* Ut suprà. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Hoc quoque gesta retinebunt. *Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Siccensis dixit.* Quia de viduatis Cathedris dixit sanctissimus Petilianus, nos quoque sexaginta quatuor vacuas habere his gestis intimamus. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Etiam hoc hæret publicis monumentis. [*Et adjecit.* Remaneant utriusque partis Episcopi qui electi sunt] & alii exeant. Quibus egressis.

CCXVIII. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Utrùm ii tantùm adsint qui à partibus secundùm imperiale præceptum electi esse noscuntur, edicat officium. *Rufinianus scriba dixit.* Partis Ecclesiæ Catholicæ secundùm formam edicti tot stant, id est, decem & octo, id est*, septem actores, septem consiliarii, & quatuor ad chartas. Etiam ex parte Donati adstant decem & octo, septem actores, septem consiliarii, & quatuor ad chartas.

CCXIX. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Edicat officium, quantum diei jam videatur emensum. *Rufinianus scriba dixit.* Exemptæ sunt horæ undecim diei.

CCXX. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Quoniam diei penè omnem partem constat emensam, idcircò utrùm ex communi consensu negotium differri placeat, intimetur. *Ab utrisque partibus dictum est.* Placet: quoniam jam iste dies videtur emensus.

CCXXI. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* In quem diem hæc ipsa comperendinatio differatur, pars utraque designet. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Sicut edicto nobilitas tua præscripsit, crastino intermisso, propter descriptionem schedarum, perendie si præcipis observabimus. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Adeodatus Episcopus dixit.* Etiam nos consentimus, ut perendino die negotium peragatur. *Et aliâ manu.* Adeodatus Episcopus recognovi.

CCXXII. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Sicut partibus placuit, interjecta die negotium repetatur. Illud autem utræque partes observare debebunt, ut designatos custodes exceptoribus atque codicibus in describendis schedis invigilare faciant, quatenus fideliter omnia conscribantur: alios quoque binos, ut quaterni sint, sicut dispositum est, his qui nuper exceperunt, adhibere custodes.

CCXXIII. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Alii duo præsentes sunt, sicut jam & officium suggessit, id est, fratres nostri Leo & Asterius. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Primianus Episcopus dixit.* Damus etiam nos custodes tabularum quatuor. Duos jam dedimus, duos nunc subrogamus, id est, Veratianum & Victorem, præsentes collegas nostros. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Etiam istis adversantibus, id quod postea exceptum est, signatis nunc tabulis crastino describetur. *Et alia manu.* Edantur. *Item aliâ manu.* Hilarus & Martialis Exceptores edidimus.

Expliciunt Gesta primæ cognitionis.

INCIPIUNT GESTA SECUNDÆ COGNITIONIS.

FLavius *Marcellinus vir clarissimus & spectabilis Tribunus & Notarius dixit.* Omnium conscientia retinetur, id me dudum edicto proposito fuisse pollicitum, ut quicquid inter utriusque partis Episcopos ageretur, subinde in publicam notitiam perveniret. Unde ea quæ interim gesta sunt, sanctitati vestræ demonstrare curavi, quatenus habiti partem conflictus etiam oculis judicetis. *Et alia manu.* Proponatur.

I. *Post consulatum Varanis viri clarissimi tertio nonas Junias in Secretario Thermarum Gargilianarum Carthagini, adstantibus Sebastiano, Maximiano & Petro, viris devotissimis Protectoribus domesticis, Urso, Petronio & Liboso Ducenariis, sed & Bonifacio & Evasio apparitoribus illustrium atque eminentium Potestatum, Filecto apparitore illustris Comitivæ sedis, Exitioso adjutore Cornicularii, Possidio, Quodvultdeo & Colonico, adjutoribus commentariorum officii Domini nostri viri clarissimi & spectabilis Proconsulis, Navigio adjutore numerorum Domini nostri viri clarissimi & spectabilis Vicarii, Nampio Scriba officii viri clarissimi Legati almæ Carthaginis, Rufiniano scriba viri clarissimi Curatoris celsæ Carthaginis, excipientibus etiam Hilaro & Prætextato exceptoribus Domini nostri viri clarissimi & spectabilis Proconsulis, Fabio exceptore Domini nostri viri clarissimi & spectabilis Vicarii, & Romulo exceptore viri clarissimi Legati almæ Carthaginis, excipientibus quoque Januario & Vitale Notariis Ecclesiæ Catholicæ, Victore & Cresconio Notariis Ecclesiæ Donatistarum, Libosus Ducenarius Illustrium Potestatum dixit,* Quoniam in hodiernum diem comperendinata Cognitio est, & præsentes sunt utriusque partis Episcopi, si jubet sublimitas tua, intromittentur.

Flavius Marcellinus vir clarissimus
II. *Tribunus & Notarius dixit.* Venianr. *Et ingressis Aurelio, Alypio, Augustino, Vincentio, Fortunato, Fortunatiano, Possidio, Novato, Florentio, Maurentio, Prisco, Sereniano, Bonifacio, Scillacio, Deuterio, Leone, Asterio, & Restituto, Episcopis Ecclesiæ Catholicæ; ingressis etiam ex alio latere, Primiano, Petiliano, Emerito, Protasio, Montano,* *Gaudentio, Adeodato, Episcopis partis Do-* III.
nati, Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Et superiore judicio sæpe me obtulisse certissimum est, & nunc deprecor ut sedere dignemini. *Cumque Catholici Episcopi consedissent, Petilianus Episcopus dixit.* Quod priore judicio factum non est, facere non audemus. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Licèt & superiore judicio me obtulisse meminerim, tamen illâ arbitror tunc minimè factum esse ratione, quia multis Sacerdotibus convenientibus, locus considendi esse non poterat. Unde quia nunc definitas video convenisse personas, deprecor ut vel nunc sedere dignemini.

Petilianus Episcopus dixit. Patribus no- IV.
stris absentibus non sedemus, maximè cùm lege divina consessus prohibeatur; ne cum hujusmodi adversariis nostris considere velimus. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & V.
Notarius dixit. Si petitionem meam sanctitas vestra audire neglexit, ut considere dignaretur, hoc mihi extorqueri non poterit, quominùs stando cognoscam. *Cúmque Episcopi Catholici surrexissent, atque sessus judicis auferretur, ejusdem judicis jussione, & D. N. vir clarissimus & spectabilis Marcellinus Tribunus & Notarius stetisset,* VI.

Petilianus Episcopus dixit. Scriptum sit, hoc tuæ voluntatis esse, non nostræ. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & VII.
Notarius dixit. Decet me vobis stantibus habere hujusmodi voluntatem, quæ ad reverentiam tantorum pertinet sacerdotum. *Petilianus Episcopus dixit.* Honorificè feceris. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi.

Martialis exceptor dixit. Cujusmodi VIII.
notariam Episcopi hesterno nobilitati tuæ obtulerint, hanc in manibus habemus: si præcipit nobilitas tua, recitamus.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & IX.
Notarius dixit. Ne quid celatum parti alteri videatur, recitetur.

Petilianus Episcopus dixit. Episcopos X.

nos veritatis Christi Domini nostri, & dicimus, & sæpe actis publicis dictum est. Donatum autem sanctæ memoriæ, martyrialis gloriæ virum præcessorem scilicèt nostrum, ornamentum Ecclesiæ istius civitatis, loco suo meritoque veneramur. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi.

XI. *Possidius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Episcopos veritatis probare opus est, non jactare. *Et aliâ manu.* Recognovi

XII. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Utrarumque partium prosecutiones gesta retinebunt. *Et adjecit.* Quod præceptum est, recitetur. *Martialis exceptor recitavit.* Post Consulatum Varanis viri clarissimi quarto nonas Junii, Flavio Marcellino viro clarissimo & spectabili Tribuno & Notario, Primianus, Petilianus, Emeritus, Protasius, Montanus, Gaudentius, Adeotatus Episcopi & defensores Ecclesiæ veritatis, per notariam hæc dicunt: Hesterna die Kal. Junii inter nos & adversarios nostros spectabilitas tua audire dignata est. Et quoniam evoluto pænè die partibus patientiam præbens, aliquanta, quæ principia negotii fuerant, audire dignatus es, opusque est ad causam, ut mandatum quod adversarii nostri obtulerunt, nobis in notitiam perferatur, quoniam series actorum propter [illegible] prolixitatem non potest explicari, ne imparati ad judicium venire videamur, id mandatum quod adversarii nostri legendum dederunt, in exemplaribus nobis hodie, quod est quarto die Nonarum Juniarum, dari præcipias, ut instructi negotio nobis injuncto adesse valeamus. *Et aliâ manu.* Primianus Episcopus huic notariæ subscripsi quarto Nonas Junias Carthagini. *Flavius Macellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Quoniam ea quæ instructionis gratiâ postulantur concedi debere perspicuum est, ut nulla cognitionem futuram morarum impedimenta suspendant, mandatum à Catholicis Episcopis datum, sub ea quæ comminùs constituta est custodum adservatione descriptum, vobis tradere maturabit officium. *Cúmque recitasset,*

XIII. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Lecta gestis indentur. *Et adjecit.* Quoniam inter multas conditiones, de quibus superiore judicio definitum est, unà illa constat fuisse dilatam, ut sicut ego interloquutionibus meis, ita prosecutionibus suis unusquisque subscriberet, quid de hoc videatur sanctitati vestræ debetis edicere.

Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit. Nos in hoc consensisse literis nostris XIV. expressimus. *Et aliâ manu.* Recognovi.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Quid etiam voluntas XV. partis alterius habeat, intimetur.

Petilianus Episcopus dixit. Multùm nos XVI. sollicitos facit, quod de nobis id quæritur, idque præcipimur facere, quod usus nunquam habere consuevit. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi.

Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit. Testatum sit partem adversam noluisse, quod edicto nobilitatis tuæ publicatum est. *Et aliâ manu.* Recognovi. XVII.

Petilianus Episcopus dixit. Testatum sit XVIII. vos adhuc Ecclesias plerasque non reddidisse, nec fecisse satis priori ejus edicto. *Et aliâ manu.* Ut suprà.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Ergo ad integram gestorum fidem contenta est sanctitas vestra custodibus ab utraque parte delectis, qui Notariis & Exceptoribus videntur appositi? XIX.

Petilianus Episcopus dixit. Edantur nobis primitùs gesta, tunc respondebimus. XX. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi.

Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit. Dubitatur ergo vel de fide officii, XXI. vel de fide custodum. *Et aliâ manu.* Recognovi.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Ad hoc etiam consensisse XXII. sanctitatem vestram, superiorum gestorum fides evidenter ostendit.

Petilianus Episcopus dixit. Legamus & XXIII. recenseamus. *Et aliâ manu.* Ut suprà.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Et de custodibus ab utraque parte delectis, & ad quam partem fuerit dilata cognitio, ab officio recitetur. XXIV.

Emeritus Episcopus dixit. Si jubes, edantur nobis primitùs gesta, relegantur à nobis, recenseantur verba nostra, & adversariorum instructio. Sic legibus semper concessum est. Hæc est humanitas rerum *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus recognovi. XXV.

Fortunatus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit. Quamvis recens actio nullum potuerit præterire, tamen ex hoc sensus nobilitatis tuæ volumus esse edoctos, ut XXVI.

intelligantur

intelligantur jam dilatione quadam ad causæ negotium nolle venire. *Et aliâ manu.* Recognovi.

XXVII. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Legatur quod præcepi, ut noverim ad quem articulum sit delata cognitio.

XXVIII. *Emeritus Episcopus dixit.* Si jubes, ad hoc competit mihi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Age. *Emeritus Episcopus dixit.* Sunt quidem humana ingenia ita velocitate sui prompta, ut vel visu vel auditu facilè cuncta capiant, quæ in eorum notitiam perferuntur. Sed hoc doctis fortè aut eruditis viris pro rei ipsius qualitate permissum sit; me autem ad hanc rem minùs idoneum esse profiteor. Quis enim levem vocem & facilem sermonem ipso penè apice transeunte, aut sensu retinere aut concipere potest, vir nobilis? cùm ad tractatum omnem disceptationemque & verba & sensus & interiora sint negotii pertractanda. Ergo cùm de scheda legitur, & leves voces aura quodammodo ventilantur, sensus nostri capere & retinere non possunt. Ubi hoc aut cui concessum est? Si hac felicitate ingenii gaudent, non se jactent de arrogantia memoriæ suæ. Mihi autem non competit nisi sæpius repetere & diuturna lectione edoceri, ut fidem veri [inveniam] & quæ dixerim relegam, & quæ adversarius objecit advertam. Intelligis ita rem esse gestorum, ideo memoriæ scripturarum per literas digeruntur, ne sola memoria quæ capax esse non potest, oblivione decepta quid gesserit nesciat. Neque enim aliter sapientia providente scripturarum notitia monumentisque publicis provisa est, nisi ut ex lectione, quæ per silentium fortè, aut per longum tempus, aut per ipsorum actuum continuationem minùs capi atque minùs intelligi potest, & ex lectione & ex ipso assiduo tractatu possit agnosci, quid sit judicio ventilatum. Vides ergo, Vir nobilis, justa nos deposcere, nec per transitum causam debere ventilari, sed editis gestis in notitiam nostram datis, universis pertractatis, causam debere cognoscere. *Et aliâ manu.* Ut suprà.

XXIX. *Possidius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Scriptum est: *Ex multiloquio non effugies peccatum.* Hoc quoniam nos ante oculos habemus, Deo inspirante verbosi videri nolumus. Itaque, si placet, ad causam veniatur, quæ proximè agi poterit, & definiri; moratorias autem prosecutiones. *Et cum diceret.* (*Et aliâ manu.* Recognovi.) *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Legatur quod præcepi.

XXX. *Emeritus Episcopus dixit.* Sicut de scriptura proposuit, scriptum est nobis: *Sapientia abscondita thesaurus invisus. Quæ utilitas in utroque? Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus recognovi.

XXXI. *Possidius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* In multiloquio nunquam fuit sapientia. *Et aliâ manu.* Recognovi.

XXXII. *Martialis exceptor ex codice recitavit.* Nobilitas tua dixit. Quoniam diei penè omnem partem constat emensam, idcirco utrùm ex communi consensu differri negotium placeat, intimetur. *Ab utrisque partibus dictum est.* Placet, quoniam jam iste dies videtur emensus. *Nobilitas tua dixit.* In quem diem hæc ipsa comperendinatio differatur, pars utraque designet. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Sicut edicto nobilitas tuà præscripsit, crastino intermisso propter descriptionem schedarum, perendie, si præcipis, observemus. *Adeodatus Episcopus dixit.* Etiam nos consentimus ut perendino die negotium peragatur. *Nobilitas tua dixit.* Sicut partibus placuit, perendino die negotium repetetur. *Et cùm recitasset, Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Videt sanctitas vestra contra proprios vos venire non posse consensus. Unde causa dicatur.

XXXIII. *Emeritus Episcopus dixit.* Non adeo immemores sumus ut contra nostra veniamus; nec ego hîc incuriam officii aut exceptorum negligentiam damno, ubi intelligo prolixitate gestorum [ad] diem minimè occurrere potuisse. Quod si factum est, & explicitis omnibus gesta res est, cur non in notitiam nostram quæ acta sunt perferuntur? Cùm enim ea quæ nobilitas tua recenseri jussit ab officio fuerint ventilata; necesse ut acceptis universis tractem discutiamque quibus causis quibusve modis debeam respondere. Tantam etenim ex mandato illorum confusionem causæ esse cognovi, ut & de præteritis instrui debeam, & agnoscam de præsentibus cui debeam respondere. *Et alia manu.* Emeritus recognovi.

XXXIV. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Licèt professio sanctitatis

GESTA Collat. diei II. vestræ sola sufficiat, tamen quicquid vobis ad instructionem plenissimam credidistis posse sufficere, hesternâ die & postulasse vos & accepisse non dubium est. Unde nunc ad causæ meritum veniatur.

XXXV. *Petilianus Episcopus dixit.* Advertit sublimitas tua exceptorem ex codicibus legisse quid nudiustertianâ die vel promissum fuerit vel pronuntiatum. Ex quâ re magis agnosco acta adhuc exposita non fuisse. Quòd si exposita sunt & parata, idem exceptor respondeat. Profer at gesta. Subscribe, tractamus, post. à respondemus. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi.

XXXVI. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Studium dilationis agnosco, & mutatæ voluntatis indicium. Poterat enim sanctitas vestra ex magnitudine gestorum, ut hodie negotium differretur superiori judicio postulare. Huc additur, quòd ea quæ vobis ad plenissimam instructionem sufficere credidistis, hesterno die edi vobis, datâ notariâ postulatis.

XXXVII. *Petilianus Episcopus dixit.* Dicant exceptores, utrùm exponere unâ die potuerint, quod unâ die videtur esse confectum. *Et aliâ manu.* Ut suprà.

XXXVIII. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Exceptores, utrùm hesterno die omnia potuerint in schedis gesta describi, apud acta designent. *Martialis exceptor dixit.* Adhuc partem in codicibus habemus. Siquidem etiam ii Episcopi qui nobis custodes dati sunt, non nesciunt.

XXXIX. *Petilianus Episcopus dixit.* Accepit sublimitas tua ex responsione officii, acta adhuc digesta non esse in paginas, nec esse quod pars utraque legat atque recenseat, nec dari aut revocari memoriæ paululùm possit. Proinde sublimitas tua, quoniam res honesta postulatur, largiri dignetur quod petimus, ut gesta ex more edantur. Legamus ut respondere possimus. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi.

xl. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Longitudo gestorum magis in numero & responsione utriusque partis Episcoporum est, quàm in aliquâ commendatione negotii. Nihil ergo est undè causetur pars diversa, aut hodie cognitio differatur; præcipuè quia etiam ipsi professi sunt ad hodiernum diem differendum esse negotium. *Et aliâ manu.* Recognovi.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Ut iterùm partibus evidenter appareat, venerabilium virorum denuò professio recitetur. *Petilianus Episcopus dixit.* Undè recitabitur? *Et aliâ manu* Ut suprà. *Montanus Episcopus dixit.* De schedâ nobis recitetur. *Et aliâ manu.* Ut suprà. xli.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Ergo quæ codicibus tenentur inserta, cùm tanti sacerdotes custodes appositi fuerint, in dubitationem aliquam existimant devocanda? xlii.

Petilianus Episcopus dixit. Notas non novimus; neque ea natura rerum est, atque ipsarum, ut ita dixerim litterarum, ut quisquam notas legat alienas. In codicibus legere non possumus. Nisi edita fuerint gesta in paginis, non habeo quod tractem, non habeo quod legam. *Et aliâ manu.* Ut suprà. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Ut dictum est, iterùm venerabilium virorum professio recitetur. xliii.

Martialis exceptor ex codice iterùm notarum [recitavit. Nobilitas tua] dixit. Quoniam diei penè omnem partem constat emensam, idcircò utrùm ex communi consensu differri negotium placeat intimetur. *Ab utrisque partibus dictum est.* Placet, quoniam jam iste dies videtur emensus. *Nobilitas tua dixit.* In quem diem hæc ipsa comperendinatio differatur, pars utraque designet. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Sicut edicto nobilitas tua præscripsit, crastino intermisso propter descriptionem schedarum, perendie, si præcipis, observemus. *Adeodatus Episcopus dixit.* Etiam nos consentimus, ut perendie negotium peragatur. *Sublimitas tua dixit.* Sicut partibus placuit, perendino die negotium repetetur. *Et cùm recitasset, Petilianus Episcopus dixit.* Undè legit? xliv.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Quid super hac parte legum sit auctoritate definitum, sanctitatem vestram arbitror non latere, cùm contra proprios non liceat venire consensus. Undè, ne qua fortè de exceptoribus officii fraude suspecti sint, ex tabulis Notariorum Ecclesiasticorum hæc eadem conditio relegatur. xlv.

Emeritus Episcopus dixit. Ingredientibus nobis nobilitas tua interfari dignata est, si edictis propositis adhiberemus assensum, & utrùm subscriptiones nostras accommodaremus propriis prosecutionibus. xlvi.

Cui rei satisfaciam, non adverto. Tenet me enim propositum nobilitatis tuæ, quo me subscriptionem indere gestis, & universa quæ publicè acta sunt, publicè proponi promisisti. Nunc autem cogor agere, & ante agnitionem gestorum in negotium præcipitari. Quæ ista sunt? Quid primùm eligam nescio, quod votum tuorum judiciorum teneam non agnosco. Si subscribendum est paginæ; edatur pagina ut subscribi possit. Si hujus rei est facienda jactura, edictum tuum omne vacillabit; quicquid proposuisti in publicam conscientiam destruetur. Dixisti enim ex subscriptione nostrâ & ex sublimitatis tuæ adnotatione cuncta quæ gesta sunt in notitiam publicam debere deferri. Prius est ergo ut ea quæ gesta sunt recitentur, & publicentur, & agnoscantur, ut ex judicio tuæ sublimitatis ad cætera quæ sunt negotii veniatur. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus recognovi.

xlvii. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Sicut interlocutus sum, ab Ecclesiasticis Notariis ea quæ ab exceptoribus officii recitata sunt, percurrantur.

xlviii. *Petilianus Episcopus dixit.* Tene modum tuum, Vir nobilis; tene promissam sæpe justitiam. Nam cùm à parte nostrâ nudiustertianâ die fuisset objectum, quòd dies legitimus causæ jam videretur fuisse transactus, & à causâ cecidisse eos qui nos in judicium vocaverunt, coacti sumus id velle, ut recedentes ab eâdem conditione in tempus præsens consentire videremur. Nemo mihi sit hac in parte ingratus, Vir nobilis. Nam si ego concessi tantumdem temporis, salvis his tamen, si illi adstipulationibus suis non fuerint refragati, cur mihi breve non conceditur tempus ut scribantur gesta, ut subscribatur à sublimitate tuâ, videámque ac perlegam cui rei subscribere debeam, percipiamque ac recipiam meos scilicet sensus, adversariorum quoque calliditatem subtilémque argutiam; ut scilicet plenissimè instructus, intentionibus eorum valeam respondere? Humanum esse arbitror atque justum. Ne dederis, vir nobilis huic rei atque huic justissimæ petitioni aliquid quod in sollicitudinem abeam. Siquidem te justissimum promiseris, & nos id credere sit necesse, si tamen justa nobis nullatenus denegentur. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Hæc rectiùs & justiùs præterito judicio debuerant postulari, in quo ex consensu utriusque partis in hunc diem dilata cognitio est. Undè ab Ecclesiasticis Notariis ad quam partem fuerit dilata cognitio recitetur. *Petilianus Episcopus dixit.* Ergo circumventi sumus. *Et aliâ manu.* Ut suprà. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Non est nostrâ causâ factum, quod nobis volunt imputare fratres nostri è diverso sistentes. *Et cùm diceret,* (*Et aliâ manu.* Recognovi.) *Petilianus Episcopus dixit.* Injuriam nobis facis. *Et aliâ manu.* Ut suprà. xlix.

L. *Augustinus Episc. Eccl. Cathol. dixit.* Edictum nobilitatis tuæ sic se habet, quartum mensem concludi ad diem Kalendarum Junii. Antè autem nos venimus; & ipsi qui videntur nobis hinc facere invidiam, octavo Kalendas Junias mandaverunt: cùm utique, si ante diem venerant, ante ipsum diem mandare debuerint. Legatur etiam ipsius Primiani professio, ad quem diem se pollicitus est occursurum; & solvatur ista quæstio, de quâ nobis jam apud populum magna invidia concitata est. *Et aliâ manu.* Recognovi.

li. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Hæc superiore judicio determinata jam constat, præsertim cùm personæ ab utrâque parte videantur esse firmatæ. Et tamen si cùm causa cœperit retractari, putaverit hæc sanctitas tua relegenda, tunc rectiùs relegentur; quamvis superfluum sit, ut post confirmationem personarum hæc denuò retractentur. Unde, ut interfatus sum, ab Ecclesiasticis Notariis quod præceptum est recitetur.

lii. *Emeritus Episcopus dixit.* Scriptum sit tunc nos in diem consensisse cùm isti suam retinuerint voluntatem. *Et aliâ manu.* Ut suprà.

liii. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Susceptæ tabulæ ab Ecclesiasticis Notariis recitentur. *Cùmque intra Sabanum * volumen schedæ membranacium pro parte descriptum & codices tabularum pariter obsignati, Judiciariis offerentur aspectibus, Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Custodes edicant utrùm signa cognoverint. *Leo Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Agnosco sigillum meum. *Marinianus Episcopus dixit.* Agnosco sigillum meum. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Quo-

* id est linteum.

niam ab utraque parte impressionem signorum agnitam constat, ea quæ præcepi à Notariis relegantur.

lIV. *Petilianus Episcopus dixit.* Sic solent testamenta, non gesta reserari. *Et aliâ manu.* Ut suprà.

lV. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Quod propter sollicitudinem partis utriusque factum est, & ex communi consensu non decet reprehendi. *Petilianus Episcopus dixit.* Non reprehendo cautelam, sed peto [secundum] consuetudinem rerum ut gesta legitimè exponantur, ut legi ac pertractari possint. Quæ res urget? Quid festinatur? *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi.

lVI. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Hoc solum constet ipsos rem velle differre. Ut concedat sublimitas tua, petimus te. Humanum est, considerare volunt, discutere volunt, paratiores volunt venire, ne nolentes differre prolixiora gesta faciamus, & ipsa gestorum prolixitas majores nobis moras incutiat. *Et aliâ manu.* Recognovi.

lVII. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Et ut in hunc diem cognitio differretur utriusque partis, constat fuisse consensum, quod video hodie prodesse non posse. Interim, ut præcepi, ab Ecclesiasticis Notariis ad quam partem fuerit dilata cognitio recitetur.

lVIII. *Petilianus Episcopus dixit.* Scriptum sit hoc non nostro vitio fieri, sed tantùm quòd Notarii occurrere non potuerunt, vel exceptores. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi.

lIX. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Recita. *Januarius Notarius Ecclesiæ Sitifensis partis Donati ex codice recitavit. Nobilitas tua dixit.* Edicat officium quantùm jam diei videatur emensum. *Rufinianus scriba viri clarissimi Curatoris dixit.* Exemptæ sunt horæ undecim diei *Nobilitas tua dixit.* Quoniam diei penè omnem partem constat emensam, idcircò utrùm ex communi consensu differri negotium placeat intimetur. *Ab utrâque parte dictum est.* Placet, quoniam iste dies videtur emensus. *Nobilitas tua dixit.* In quem diem hæc ipsa comperendinatio differatur, pars utraque designet. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Sicut edicto nobilitas tua præscripsit, crastino intermisso propter schedarum descriptionem perindie, si præcipis, observamus. *Adeodatus Episcopus dixit.* Etiam nos consentimus ut perendino die negotium peragatur. *Sublimitas tua dixit.* Sicut partibus placuit, perendino die negotium repetetur. *Et cùm recitasset,*

Vide cap. 91. hujus cognit.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Utrarumque partium professione monstratum est in hunc diem cognitionem fuisse dilatam, ita ut hodie negotium tractaretur. lx.

Petilianus Episcopus dixit. Si perfecerunt gesta exceptores, agatur. *Et aliâ manu.* Ut suprà. lxI.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Licèt apertissimis fuerit professionibus designatum in quem diem dilatum esset judicium, tamen, ne quid ei parti quæ dilationem postulat negatum esse videatur, cognitio differetur, ita ut edicat in quem diem debeat judicium protelatari.

Petilianus Episcopus dixit. Dicant exceptores quando edituri sunt gesta. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Exceptores quando possunt in schedis gesta conscribi & edenda compleri, edicere non morentur. *Hilarus exceptor dixit.* Sicut consensus accessit utrarumque partium, dum in schedâ prosecutiones suas subscripserint, tunc demum diem edendorum gestorum possumus edicere.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Possunt hodie schedæ vel ab officio compleri, vel ab utrâque parte subscribi? *Hilarus exceptor dixit.* Hodie schedas complemus.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Quoniam suggessit officium hodie se schedas posse complere, edicat sanctitas vestra utrùm hodie vel crastino die sit parata subscribere.

Adeodatus Episcopus dixit. Cùm nobis scheda oblata fuerit, subscribemus. *Et aliâ manu.* Adeodatus Episcopus recognovi. lxII.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Edicat nunc officium post subscriptionem schedarum, etiam in editione gestorum quot dierum sufficere possit sine ullâ excusatione dilatio. lxIII.

Hilarus exceptor dixit. Si crastino die subscripserint vel hodie, possumus die noctúque invigilantes post tertium diem gesta edere, ità ut Notarii eorum nobis de schedâ subscriptâ dictent. *Marcellinus* lxIV.

vir

vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Quis iste dies sit ab officio designetur. *Rufinianus scriba viri clarissimi Curatoris dixit.* Hodiernus dies est III. Nonas Junias. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Diem quæro quo edi gesta promissum est. *Hilarus exceptor dixit.* Possumus gesta edere septimo Iduum Juniarum die.

lxv. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Licèt jam de professionibus dubietas mihi magna nascatur, tamen denuò utrùm sexto Iduum Juniarum die, omnibus ambagibus amputatis, negotium sit principale tractandum, pars utraque designet.

lxvi. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Nos & hodie volumus, & si fieri posset, vellemus. Tamen quia humanum fuit hoc concedere fratribus nostris quod nobis non injustè videntur postulasse, ad diem sextum Iduum Juniarum adjuvante Domino Deo nostro adfuturos nos ad peragendum principale negotium Ecclesiæ pollicemur. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Etiam pars alia quid voluntatis habeat dignetur edicere.

lxvii. *Emeritus Episcopus dixit.* De professionibus nostris nulla est ambiguitas. Quantùm autem ad instructionem, quam fieri debere in judicio flagitavimus, advertit nobilitas tua nos justa & legitima postulasse. Diem autem statutum, hoc est, sextum Iduum Juniarum, si Deus jusserit, observabimus; ita tamen ut acceptis gestis nobis largiatur aliquid æquissimus judex, quo possit esse tractatus. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Septimo Iduum Juniarum die matutinis horis vobis gesta tradentur. Edicite utrùm aliâ die, id est, sexto Iduum Juniarum, adesse dignemini ut principale negotium peragatur. *Emeritus Episcopus dixit.* Aderimus ad judicium, si quæ statuit nobilitas tua, habuerint effectum. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus recognovi. lxviii.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Memores periculi & professionis propriæ exceptores constituto die, matutinis horis, id est, septimo Iduum Juniarum, gesta edere festinabunt, ita ut Notarii partis utriusque in dictando non desint. Sciat autem utraque pars officio se cavere debere de perceptione gestorum horâ pariter designatâ. Sacerdotale verò est, ut amputatis ambagibus nulla morarum impedimenta nectantur. lxix.

Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit. Secundùm præceptum nobilitatis tuæ, cùm gesta susceperimus, de subscriptione & de tempore consequenter cavebimus. *Et aliâ manu.* Recognovi. lxx.

Emeritus Episcopus dixit. Cùm oblata nobis fuerint gesta, satisfaciemus judicatis. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus recognovi. lxxi.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Etiam istius diei gesta, ne qua possit esse denuò causatio, eâdem die edere vobis festinabit officium.

Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit. lxxii. Multa nudiustertianâ die falsa jactata sunt. Ne hujusmodi illusionibus populus perturbetur, petimus ut ipsos petisse dilationem nobilitatis tuæ edicto noscatur. *Et aliâ manu.* Recognovi.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & lxxiii. *Notarius dixit.* Ea quæ populus loquitur sanctitatem vestram permovere non condecet. Tamen, sicut edicto meo definitum est, gesta proponentur. *Et infrà.*

Hilarus & Martialis exceptores edidimus, & hæc similiter ut suprà emendavimus.

EXPLICIUNT GESTA SECUNDÆ COGNITIONIS, ubi Donatistæ dilationem poposcerunt.

GESTA Collat. diei III.

INCIPIUNT GESTA TERTIÆ COGNITIONIS.

I. POST *Consulatum Varanis viri clarissimi sexto Idus Junias Carthagini in Secretario Thermarum Gargilianarum, adstantibus Sebastiano, Maximiano & Petro, viris devotissimis, Protectoribus domesticis, adstantibus etiam Vincentio & Taurillo viris devotissimis agentibus in rebus, Urso, Petronio & Liboso Ducenariis illustrium potestatum, Bonifacio & Evasio apparitoribus illustrium atque eminentium potestatum, Fileto & Octaviano apparitoribus illustris Comitivæ sedis, Restituto & Exitioso adjutoribus cornicularii, Possidio, Quodvultdeo & Colonico adjutoribus commentariorum officii D. N. viri clarissimi & spectabilis Proconsulis, Navigio adjutore numerorum, & Peregrino adjutore subadjuvarum officii D. N. viri clarissimi & spectabilis Vicarii, Nampio scribâ officii viri clarissimi Legati almæ Carthaginis, Rufiniano scribâ viri clarissimi Curatoris celsæ Carthaginis; excipientibus etiàm Hilaro & Prætextato exceptoribus D. N. viri clarissimi & spectabilis Proconsulis, Fabio exceptore D. N. viri clarissimi & spectabilis Vicarii, Romulo exceptore V. C. Legati almæ Carthaginis, excipientibus quoque Januario & Vitale Notariis Ecclesiæ Catholicæ, Victore & Crescenio Notariis Ecclesiæ Donatistarum, Ursus Ducenarius illustrium potestatum dixit.* Præterito judicio Donatianæ partis Episcopi in hodiernam diem, ut exinde instructi in judicio sublimitatis tuæ responderent, causâ sibi edendorum gestorum inducias postularunt. Nunc utræque partes pro foribus sunt, si præcipis, intromittentur.

II. *Flavius Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Veniant. *Et ingressis Episcopis Catholicis Aurelio, Alypio, Augustino, Vincentio, Fortunato, Fortunatiano, & Possidio, cum Novato, Florentio, Maurentio, Bonifacio, Prisco, Sereniano & Scillacio coëpiscopis suis, Deuterio, Leone, Asterio, & Restituto æquè coëpiscopis & custodibus gestorum: Item è diverso ingressis Episcopis Donatistarum, Primiano, Petiliano, Emerito, Montano, Gaudentio, Adeodato, cum Peregrino, Apto, Clarentio, & Habetdeo coëpiscopis eorum.*

III. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Certum est ob hoc dilatum fuisse negotium, ut hodierno die gestis editis principalis actio tractaretur. Quod utrùm factum sit, edicat officium. *Martialis exceptor D. N. viri clarissimi & spectabilis Proconsulis dixit.* Constat juxta præceptum nobilitatis tuæ gesta ante eum diem edita quâ parvitas nostra fuerat professa. Quod, si jubet nobilitas tua, ad plenam fidem ex cautionibus partis utriusque monstrabimus.

IV. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Recitentur. *Martialis exceptor recitavit.* Post consulatum Varanis viri clarissimi octavo idus Junias, Fortunatianus Episcopus Catholicus civitatis Siccensium scripsi me gesta geminæ cognitionis pariter suscepisse, habita primùm die Kalendarum Juniarum; item habita die tertiâ Nonarum; & suscepi tradente Martiale exceptore sedis Proconsularis, qui fit deputatus Flavio Marcellino viro clarissimo Tribuno & Notario die octavâ Iduum Juniarum horâ diei quintâ in Ecclesiâ Catholicâ restitutâ. Et quamvis exceptores septimo Iduum Juniarum gesta promiserint edituros, meliùs tamen eorum festinavit industria, ut nobis ante diem promissum acta cognitionum duarum pariter traderentur. Quibus perceptis, loco & tempore suprascripto instructos nos ad peragendum negotium die qui actis expressus est, pollicemur esse venturos. *Cùmque recitasset, idem dixit.* Lego aliam, si præcipit nobilitas tua.

V. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Lege. *Martialis exceptor recitavit.* Post Consulatum Varanis viri clarissimi octavo Idus Junias, Montanus Episcopus civitatis Zamensium regiorum. Scripsi vobis, Hilare & Prætextate exceptores, me accepisse à vobis gesta geminæ cognitionis; in quibus unà cum traditoribus & persecutoribus nostris confliximus, habita primûm die Kalendarum Juniarum, & alia habita die tertiâ Nonarum earumdem, quæ vos exceptores suprascriptæ sedis Proconsularis, tradidistis nobis coram patribus & coëpiscopis nostris die octavâ Iduum Juniarum, horâ diei tertiâ, in Ecclesiâ Theoprepiâ; quibus perceptis loco & tempore suprascripto, profitemur nos ad agendum negotium die actis expressâ ordine integro esse venturos.

VI. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Lectæ cautiones gestis præsentibus adhærebunt. *Et adjecit.* Quoniam constat ante diem editionem factam esse gestorum, superest ut principale negotium proponatur.

VII. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Principale negotium jamdiu est ut cupimus terminari. Proinde, si vel serò conceditur, probent, quoniam ex parte adversâ esse desiderant, toties objecta Ecclesiæ sanctæ Catholicæ toto orbe diffusæ crimina & nunquam probata. *Et cùm diceret*, (*Et aliâ manu.* Recognovi.)

VIII. *Adeodatus Episcopus dixit.* Proponant. Sciamus quid agunt. *Et aliâ manu.* Adeodatus Episcopus salvâ appellatione recognovi.

IX. *Vincentius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Propositionem ex mandato non didicisti. *Et aliâ manu.* Recognovi.

X. *Possidius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Morarum tendicula nullus interponat, si de causæ nostræ defensione aliquam habemus fiduciam. *Et cùm diceret*, (*Et aliâ manu.* Recognovi.)

XI. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Si quid intenditur, proponatur.

XII. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Mandatum ipsorum legatur, & intentionem ipsorum indè agnoscet nobilitas tua. *Et aliâ manu.* Recognovi.

XIII. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Amotis omnibus moris, quoniam constat omnia quæ ad principia negotii pertinebant superiore judicio terminata, causa dicatur.

XIV. *Fortunatus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Duo in mandato suo objecisse monstratur pars adversa, traditionem & persecutionem. Si igitur causam Ecclesiæ volunt ut peragamus, jamjamque te judicante finiatur. Nefas est enim ut exspectatione populus in errorem mittatur. Si agnoscenda est Ecclesia toto terrarum, sicut promissa est, orbe diffusa, testimoniis scripturarum doceatur. Sin verò solitis præstigiis solitisque ambagibus id intendit pars adversa ne ad veritatem veniamus, dicatur, ut hoc omnibus innotescat. *Et aliâ manu.* Recognovi.

XV. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Quid his refertur?

Emeritus Episcopus dixit. Nunquàm memini in judicio condemnatam esse patientiam. Quin immò semper id laudi est, ut secretum retinens lingua, objectis, si potest, dilucidè respondeat. Ergò quoniam omnium actionum debent esse principia, totiusque negotii initia ex se sumere consueverunt, quid præteritorum dierum actus involvimus, & quasi non fuerint peracta, iterùm refricamus, cùm præsentis diei propositio suam debeat sumere accipereque personam? Undè si propositio eorum & responsio nostra in judicium mittitur, personarum primùm est discutienda qualitas, quis in judicium adduxit, quis convenire fecit, quis principes seculi convenit, quis legatos misit, quis supplicavit, quis legem meruit, quis judicium postulavit; ut cùm eorum intentionibus docti fuerimus, respondere valeamus. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus salvâ appellatione recognovi.

XVI. *Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Diffidentia est causæ personas velle discutere, quas priore conflictu visus est confirmasse. Et ideò causam Ecclesiæ peragamus, quæ, sicut promissa est, toto terrarum orbe diffunditur. *Et aliâ manu.* Recognovi.

XVII. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Sanctitas tua propositionem, quantùm arbitror, non diligenter advertit. Alia enim constat esse quæsita.

XVIII. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Ad id ergò quod quæsierunt, jube recitari partis utriusque mandata, & instruentur ad id quod desiderarunt. *Et aliâ manu.* Recognovi.

XIX. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Quæsitum est per quos hæc sit postulata collatio, quive Episcopos qui è diverso consistunt ad judicium postularit. Undè ad hæc sanctitas vestra respondere debebit.

XX. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Si ad rem judicas pertinere, præstantiæ tuæ est considerare. Catholicis Episcopis vel Legatis Catholicorum Episcoporum concessum esse habendam collationem, tenor rescripti imperialis ostendit. Venimus utrique, hìc sumus; & Deus nos disputatores & collatores magis quàm litigatores esse præcepit, & nihil aliud voluit Deum timens & Deo serviens clementissimus Imperator. Adstitisse legitimas personas, & confirmata esse mandata primo die conflictûs nostri judicavit sublimitas tua. Non interponantur quæ ad rem necessaria non sunt. Ecclesia est quam asserimus testimoniis scripturarum

divinarum, omnibus nota, in monte, sicut scriptum est, altissimo constituta, ad quam veniunt omnes gentes. Si est aliquid contra istam Ecclesiam quod dicatur, jam dicatur, & nullæ moræ interponantur. Si nihil est quod dicatur, cedat veritati, qui suam criminationem affirmare & ostendere & probare hominibus non potest. Quamdiù ista tanta populi expectatio suspensa est? De animâ suâ omnes cogitant, & nos moratorias præscriptiones ad hoc interponimus, ut ad finem cognoscendæ veritatis nunquàm veniatur. *Et aliâ manu*. Recognovi.

XXI. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit*. Ut adverti possit in quem modum sit delegata cognitio, imperialis præcepti forma relegatur.

XXII. *Petilianus Episcopus dixit*. Catholicos se sine præjudicio nostro dixisse, his actis signatum est. Hujusce rei serva conflictum. *Et aliâ manu*. Petilianus Episcopus salvâ appellatione recognovi. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit*. Quod præceperas recitetur. *Et aliâ manu*. Recognovi. *Petilianus Episcopus dixit*. Apud nos est enim vera Catholica, quæ persecutionem patitur, non quæ facit. *Et aliâ manu*. Petilianus Episcopus recognovi, salvo appellationis effectu. *Possidius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit*. Hoc probare opus est, non jactare. *Et aliâ manu*. Recognovi.

XXIII. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit*. Hoc utrarumque partium conflictus inveniet. *Et adjecit*. Imperialis sanctio interim relegatur.

XXIV. *Martialis exceptor recitavit*. Imperatores Cæsares Flavii Honorius & Theodosius pii, felices, victores ac triumphatores, semper Augusti, Flavio Marcellino suo salutem. *Et cùm recitaret*,

XXV. *Petilianus Episcopus dixit*. Terreri me Imperator voluit, non occidi, non persecutionem pati, non pertrahi, non spoliari. *Et aliâ manu*. Petilianus Episcopus salvâ appellatione nostrâ recognovi.

XXVI. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit*. Quod ampliùs est, nec territus es. *Et aliâ manu*. Recognovi.

XXVII. *Petilianus Episcopus dixit*. Laudasti constantiam bonæ fidei, & veræ Catholicæ disciplinæ. *Et aliâ manu*. [Petilianus Episcopus] salvâ appellatione recognovi.

XXVIII. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit*. Nec territus es, ut dictum est, nec timuisti. *Et aliâ manu*. Recognovi.

Martialis exceptor dixit. Inter imperii nostri maximas curas, Catholicæ legis reverentia aut prima semper aut sola est. Neque enim aliud aut belli laboribus agimus, aut pacis consiliis ordinamus, nisi ut verum Dei cultum orbis nostri plebs devota custodiat; ut etiam Donatistas vel terrore vel monitu olim jam implere convenerat; qui Africam, hoc est regni nostri maximam partem, & secularibus officiis fideliter servientem, vano errore & dissensione superfluâ decolorant. Nos tamen eadem frequentiùs non piget explicare quæ omnium retrò principum devota in Deum definivit auctoritas, ne temporibus nostris, si quid fortè in injuriam legis Catholicæ fuerit generatum, justo judicio hoc nobis possit imputare posteritas. Nec sanè latet conscientiam nostram sermo cælestis oraculi, quem errori suo posse proficere sæva Donatistarum interpretatio profitetur: qui quamvis depravatos animos ad correctionem mitiùs invitaret, aboleri eum tamen antè jussimus, ne qua superstitionibus præstaretur occasio. Nunc quoque excludendam subreptionem simili auctoritate censemus; illúdq; meritò profitemur libenter nos ea quæ statuta fuerant submovere, ne in divinum cultum nobis se quisquam auctorib' æstimet posse peccare. Et quamvis una sit omnium & manifesta sententia, Catholicæ legis plenam veritatem recto hominum cultu & cælesti sententiâ comprobatam, studio tamen pacis & gratiæ, venerabilium virorum Episcoporum legationem libenter admisimus, quæ congregari Donatistas Episcopos ad cœtum celeberrimæ desiderat civitatis, ut lectis etiam sacerdotibus quos pars utraque delegerit, habitis disputationibus, superstitionem ratio manifesta confutet. Quam rem intra quatuor menses præcipimus explicari, ut conversos animos populorum, etiam nostra clementia, sicut desiderat, celeriùs possit agnoscere. Quòd si intra præstitutum tempus studiosè Donatistarum Episcopi declinaverint convenire, trini edicti evocationem volumus custodiri; ità ut vicenis diebus in evocatione contumacium tempora concludantur: quibus emensis atque transactis, si provocati adesse contempserint, cedat cum Ecclesiis populus, qui doct res suos silentio cognoverit, superatos, & victum se

se aliquando gratuletur, sciátque si non præceptis nostris, vel Catholicæ legis veris imperiis serviendum. Cui quidem disputationi principe loco te judicem volumus residere: (quicquid etiam antè in mandatis acceperis, plenissimè meministi) omnémque vel in congregandis Episcopis, vel evocandis si adesse contempserint, curam te volumus sustinere, ut & ea quæ antè mandata sunt, & quæ nunc statuta cognoscis, probatâ possis implere solertiâ; id ante omnia servaturus, ut ea quæ circa Catholicam legem vel olim ordinavit antiquitas, vel parentum nostrorum auctoritas religiosa constituit, vel nostra serenitas roboravit, novellâ subreptione submotâ; integra & inviolata custodias. Ut sanè adminicula competentia actibus tuis deesse non possint, viros spectabiles Proconsulem atque Vicarium serenitas nostra commonuit, ut si propriarum dignitatum statum cupiunt retinere, si apparitionem suam extrema declinare supplicia, tam ex propriis officiis quàm ex omnium judicum apparitione abundè necessarios faciant deputari. Erit jam sollicitudinis tuæ, si quid ullâ cognoveris arte differri, missis relationibus indicare, ut negligentes puniat digna correptio. Omnia sanè quæ vel in unum Episcopis congregatis disputatio completa firmaverit, vel desistentibus fortè statuerit circa contumaces lata sententia, te referre conveniet, ut quod ad confirmandam Catholicam fidem præceptio nostra profecerit, celeriùs possimus agnoscere. *Et divinâ manu.* Vale Marcelline carissime nobis. Datum pridie Idus Octobris Ravennæ.

XXX. *Petilianus Episcopus dixit.* Donatistas non appellandos esse credunt, cùm si nominum paternorum ratio vertitur, & ego eos dicere possum, immo palam apertéque designo Mensuristas & Cæcilianistas esse, eosdem traditores & persecutores nostros. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi sine præjudicio appellationis nostræ.

XXXI *Vincentius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Et hoc recusas quod in Præfectorum judicio pro voto complexus es? *Et aliâ manu.* Recognovi.

XXXII. *Petilianus Episcopus dixit.* Nec nunc abnuo esse mihi principem ac fuisse beatissimæ sanctæque memoriæ Donatum hujus civitatis Episcopum, ejusque tanta merita floruisse, ut & illius temporis gloriam vetustas ipsa. *Et cum diceret;* (*Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi, salvo appellationis effectu.) GESTA Collat. diei III.

Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit. Damnent nomen Donati, & deinceps non appellabimus illos Donatistas. XXXIII
Et aliâ manu. Recognovi.

Petilianus Episcopus dixit. Damna nomen Mensurii & Cæciliani, & non diceris [Mensurista neque] Cæcilianista. *Et* XXXIV.
aliâ manu: Petilianus Episcopus recognovi sine præjudicio appellationis nostræ.

Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit. Feci enim mentionem Mensurii? *Et aliâ manu.* Recognovi.* XXXV.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Hæc omnia utrisque partibus salva erunt. *Et adjecit.* Evidenter XXXVI.
apparuit Episcopis postulantibus disputationem à venerando principe me disceptante fuisse mandatam, ut causa primi discutiatur erroris, quæ jam in medium proferatur.

Emeritus Episcopus dixit. Lectum est rescriptum. Legantur & preces, ut causa possit audiri. *Et aliâ manu.* Emeritus XXXVII.
Episcopus recognovi.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Peritiam sanctitatis vestræ arbitror non latere, pragmaticis XXXVIII.
rescriptis preces inseri non solere; quas quidem ab Episcopis qui collationem postulaverant, sicut ejusdem sanctionis textus ostendit, processisse non constat. Undè tandem aliquando negotium proponatur.

Emeritus Episcopus dixit: Si pragmatico rescripto preces inseri non solere præstantiæ tuæ interloquutione signatum est, XXXIX.
eos quos legatos esse dixerunt, utrùm ex omnium voluntate; utrùm ex communi mandato perrexerint, doceant, ut si non in precibus, certè vel in legatis possit stare persona. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus recognovi, sine præjudicio appellationis meæ.

Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit. Advertat nobilitas tua quanta aguntur ut nihil agatur. *Et aliâ manu.* Re- XL.
cognovi. *Montanus Episcopus dixit.* Ordine integro causa peragenda est. *Et aliâ manu.* Montanus Episcopus recognovi, salva provocatione.

Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit. Præsentes sunt, utrique convenimus: locus iste Episcopis penè refertus XLI.
est, mandata recitata atque firmata sunt;

GESTA Collat. diei III. non negatur à partibus nostris postulatam esse collationem, ut in ea collatione tandem aliquando vel probent vel probare non potuisse monstrentur, quæ solent non nobis, non unicuique nostrûm, sed universo orbi Christiano objicere crimina: qui Christianus orbis non opinione humana, sed divinis testimoniis & promissus est, & impletur. Quid? Adhuc nescio quâ tergiversatione moratoriâ ab eis interponuntur qui se Episcopos Christi dici volunt? Expectatio, non dico hujus civitatis, sed universi penè generis humani suspensa est, aliquid de Ecclesia cupit audire; & nos adhuc forenses formulas discutimus, & miserrimè litigamus. Jam advertat nobilitas tua quid agatur. Jam aliquando nos de hoc negotio amputatis omnibus morulis, adjuvante Deo liberare dignare. *Et aliâ manu.* Recognovi.

XLII. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Ad omnem confirmationem sufficere posse non ambigo universorum subscriptiones, superiore judicio mandato insertas atque digestas. Unde quoniam omnium consensus expressus est, amotis superfluis aliquando negotium proponatur.

XLIII. *Emeritus Episcopus dixit.* Duo sunt in judicium missa, à quibus deviari nullo modo potest: unum, quòd secundùm imperiale præceptum: aliud, quòd secundùm mandati tenorem agere se judicio demonstrarunt. Igitur si utraque connexa sunt, debet edoceri: si autem separata atque sejuncta sunt, unius necesse est faciant jacturam, qui utrumque nolunt ad probationem in judicium mittere. Convenire enim debet cum rescripto mandatum, & ad formulam statuti imperialis mandatorum debet sensus astringi. Quòd si neutrum esse intelligitur præstantia tua, neque moratoriis nos velle agere, neque nos à causæ actione suspendere, sed constitutis primitus fundamentis Ecclesiasticum negotium velle definire, quid est quod nobis de mora præscribitur, & tanquam cavillatoribus, & à cognitione refugientibus, quasi moras quasdam per nos innecti causantur; cùm utique, si advertant, magis his qui proponunt incumbere aut necessarium esse dicimus, ut omnibus moris amputatis ad negotii instrumenta arcemque veniatur, ut ostendatur ex adversâ parte quis petierit, quemadmodùm petierit, vel quid petierit; ut cùm de mandato vel de rescripto utraque concordantia complexus fuero, & ea quæ in rescripto sunt confirmata, & ea quæ ex ipsorum petitione suggesta sunt, possint judiciis approbari. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus recognovi.

Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit. Tuæ sunt partes, vir nobilis. Si respondit ad ea quæ diximus, opus est ut respondeamus. Si autem pervidet præstantia tua nihil eum respondisse ad id quod justè flagitamus, sed moris superfluis alias moras superfluas addidisse, judica ut videtur. *Et aliâ manu.* Recognovi. XLIV.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Certum cognitionis tenorem principali constat auctoritate definitum. Hoc enim relectæ sanctionis series demonstravit, ut convocatis Episcopis atque partibus delectis, superstitionem, ut ipsius legis verbis loquar, ratio manifesta confutet. Unde dignabitur sanctitas vestra clariùs demonstrare in qua sit parte superstitio constituta. XLV.

Petilianus Episcopus dixit. Advertit sublimitas tua magnam diffidentiam eos habere, magnumque mendacium, si ea quæ petimus prodere noluerint. Etenim antè de sua conscientia judicat, qui petitionem suam timuerit publicare. Non igitur moram aliquam facimus; sed per ipsos moras fieri sublimitati tuæ. *Et cùm diceret*, (*Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus salvo appellationis nostræ merito recognovi.) XLVI.

Vincentius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit. Non sufficit quod tibi respondit judex? *Et aliâ manu.* Recognovi. *Petilianus Episcopus dixit.* Aut legant quod petimus, aut negent. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi, salva appellatione nostra. *Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Quid ad rem pertinet quod pars adversa est prosecuta, & non propter moras quasdam? *Et cùm diceret*, (*Et aliâ manu.* Recognovi.) *Petilianus Episcopus partis Donati* [*dixit*] Judica. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi, salvo nostræ appellat oni effectu. XLVII.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Evidentiùs sanctitas vestra quid postulet designare debebit. XLVIII.

Emeritus Episcopus dixit. Longo volumine præterito judicio quasi mandati tenorem pars adversa prodidit. Cui rei si vera XLIX.

adstipulatur assertio, id in judicio publicare ac prodere debent, tantummodò se sequi hoc ipsum: jacturam autem facere imperialis rescripti, ad cujus promulgationem neque tenorem precum, neque mandatum legatorum monstrare voluerunt. Igitur quia nihil ab re est quod in judicio postulamus, petimus ut primitus aut rescripti jacturam, aut mandati sui faciant cessionem, ut ad causam venire valeamus. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus recognovi sine præjudicio appellationis [nostræ.]

L. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Legatur mandatum nostrum, & intelligent quàm cuncta contineat. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Petilianus Episcopus partis Donati dixit.* Patere, præsta judici patientiam quam nobis præstat. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi sine præjudicio appellationis nostræ.

LI. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Nihil aliud præcipuè principali sanctione adverti esse constitutum, nisi ut convenientibus Episcopis disputatione habita, causa primi inveniatur erroris. Cui disputationi me judicem voluit residere. Accepit autem sanctitas vestra prosecutionem partis è diverso sistentis; in qua evidenter ostensum est atque promissum, ut Ecclesia toto orbe diffusa divinis testimoniis demonstretur, cùm videatis ex mandati serie & ex præsenti professione id fuisse declaratum, ut legis exemplis atque documentis omnia comprobentur. Nec enim clementissimus princeps formam collationi dedisse monstratus est, sed tantum collationem debere fieri judicavit. Unde quoniam secundùm desiderium vestrum divinis testimoniis se agere eorum professio declaravit, quid ampliùs desideretis ignoro.

LII. *Petilianus Episcopus dixit.* Apertissimè intelligitur eos diffidentia vel sero pudore id agere, ne petitionem suam omnibus publicent, quoniam eos constat clementissimo Imperatori mentitos. *Et aliâ manu* Petilianus Episcopus sine præjudicio appellationis nostræ recognovi.

LIII. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Collatio petita est à legatis nostris. Lex ipsa hoc continet, quæ ad tuam nobilitatem data est. *Et aliâ manu.* Recognovi.

LIV. *Petilianus Episcopus dixit.* Non differimus agere. *Et aliâ manu.* [Petilianus Episcopus] salva appellatione nostra recognovi.

GESTA Collat. diei III.

LV. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Data est. Omnes fatemur nos petisse collationem, quoniam eam recusabatis; ut tandem sic saltem ad hunc locum vel ad hoc tempus, collationis & disputationis & demonstrandæ veritatis gratiâ veniremus. Factum est. Venimus, & nihil vultis prodesse quòd venimus. Confitemur nos collationem petisse. Nihil aliud Imperator quàm nos collationem petisse suis verbis expressit. Jam fiat ipsa collatio. Videamus quid dicatur contra Ecclesiam toto orbe diffusam, quam demonstramus divinis testimoniis & promissam esse, & nunc ita exhiberi, ut cæcorum oculos feriat, surdorum aures irrumpat. Ad hanc demonstrandam nolunt pervenire fratres nostri, ut demonstretur, quod latere non potest. Edicant crimina. Videamus quibus criminibus periit quod promissum est Abrahæ: *In semine tuo benedicentur omnes gentes.* Quæ crimina istam promissionem jurantis Dei delere potuerunt audiamus, discamus, noverimus, sequamur. Si autem nihil est quod contrà dici possit, aut pronuntia, aut tolle omnes moras, & aliquando negotium finiatur. *Et aliâ manu.* Recognovi.

LVI. *Emeritus Episc. dixit.* Magno argumento veritas occultatur, ut cùm ad inquisitionem nostram modicum quid ex parte adversâ prolatum sit, cætera sileantur. Dixit enim suos misisse legatos, quorum neque nomina, neque ordinem, neque mandatum vult judicio publicare. Igitur aut hujus rei jacturam faciat, quia non potest approbare; aut si valet hoc legibus edocere, vel qui legati fuerint, vel quando missi sint, vel quid pertulerint, legati mandatum in judiciorum notitiam a serere debebunt. Videt præstantia tua, nihil nos absre petere: quippè cùm ipsorum sit causa, cur non ad interna negotii veniamus. Proposuerunt enim ex mandati sui tenore nescio quibus se allegationibus adversùm nos stare debere. Has ipsas allegationes & nos possumus legalibus testimoniis superare. Prius est ergo ut initio actionis exposito, personam suam, sive suscipientis, sive mandantis in judicio approbare valeat: tunc demùm ad negotii merita descendatur. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus salvâ appellatione recognovi.

LVII. *Vincentius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ*

ACTA Collat. diei III. *dixit.* Quid est aliud causam dimittere, & personas quærere, nisi effugere velle? Quare venisti? *Et aliâ manu.* Recognovi. *Petilianus Episcopus dixit.* A personis incipit omnis causa. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi, salvo nostræ appellationis effectu. *Vincentius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Non tibi forum tuum designavit, quæ omissa sunt, repeti non posse. *Et aliâ manu.* Recognovi.

lviii. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Collationem fuisse postulatam, & collationem fuisse concessam, cælestis sanctionis forma declaravit. Cur nunc legatorum personæ in medium veniant, necdùm diligenter adverti.

lix. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Si negaremus nos petisse collationem, Imperatoris testimonio convinceremur. Habemus Imperatorem testem, petisse nos confitemur. Venimus ut fiat quod & nos petivimus, & ille concessit, & adhuc nescio quæ dubitationes vel moræ interponuntur. *Et aliâ manu.* Recognovi.

lx. *Emeritus Episcopus dixit.* Ecce jam professus es partem. Dic quando petisti, dic per quos petisti. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus salvâ appellatione nostrâ recognovi.

lxi. *Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Ad demonstrandam veritatem, personarum non est necessaria inquisitio. *Et aliâ manu.* Recognovi.

lxii. *Montanus Episcopus dixit.* Quoniam pars adversa ad clementissimum Imperatorem confugit, oportet eandem & mandatum edere & legationem; ut cùm hæc potuerimus advertere, in judicio nobilitatis tuæ noverimus quid possimus respondere. *Et aliâ manu.* Montanus Episcopus salvâ appellatione recognovi. *Vincentius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Satis longum est à causâ, & præter hanc causam illa velle repetere quæ hujus judicati tenor in statum inquisitionis suæ omninò non quæsivit. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Montanus Episcopus dixit.* Tuæ actionis est quod flagito. *Et aliâ manu.* Montanus Episcopus recognovi, salvo provocationis effectu. *Vincentius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Definitiva est judicis qui præsidet sententia, ad quid nos ad hodiernum diem distulit, satis pudorisesse debere, hoc si transimus quòd de causâ judicamus nos ipsi. *Et cùm diceret,* (*Et aliâ manu.* Recognovi.) *Montanus Episcopus dixit.* Tuæ actionis est quod flagito, tu fundamentum causæ constituisti, tu ad Imperatorem confugisti. Oportet ergò me & mandatum repetere & legationem, quibus usus sis verbis; ut cùm hæc omnia in judicio nobilitatis tuæ à nobis fuerint pertractata, tùm demùm quid utilitati nostræ conveniat, valeam respondere. *Et aliâ manu.* Montanus Episcopus salvo provocationis effectu recognovi. *Vincentius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Professionem tuam tu superare non potes. Undè recessisti cognosce. Omissâ repetere non potes. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Quid flagitas quando petierim, cùm videas quando venerim? Quid quæris utrum petierim, cùm universum Catholicum præsens in hac urbe consilium mandatum dederit, mandato subscripserit, subscriptiones præsens te instante cognoverit? Nihil hìc aliud quàm moræ inquiruntur, quia contra Ecclesiam universam Dei testimoniis commendatam, nihil est quod dicatur. *Et aliâ manu.* Recognovi.

Montanus Episcopus dixit. Scriptum sit, partem adversam moratoria innectere, cùm quod à nostris partibus flagitatur non produnt. Ac per hoc si volunt eandem moram de medio tolli, prodant quod flagitamus, prodant mandatum, prodant & legationem; tùm deinde ad merita negotii veniemus. *Et aliâ manu.* Montanus Episcopus salvo provocationis effectu recognovi. lxiii.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Non hoc quæri voluit clementissimus Imperator. Causam dissidii & erroris jussit inquiri. lxiv.

Montanus Episcopus dixit. Sed clementissimus Imperator rescripto suo eosdem publicavit, legationem inseruisse. Undè quia etiam ipse hanc facultatem nobis tribuere voluit pro clementiâ suâ ut hoc in judicio requiramus, oportet eosdem & mandatum proferre & legationem, ut sciamus quid idem in eodem textu fortassè fuerint ementiti; ut tùm demùm his omnibus pertractatis, noverimus personarum meritum; an valeant honoribus suis integro ordine respondisse. *Et aliâ manu.* Montanus Episcopus salvo provocationis effectu recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Legationi eos consensisse universi concilii & subscriptionis tenor evidenter ostendit lxv.

dit. Denique ad integram confirmationem, cùm omnium subscribentium nomina legerentur, sanctitas vestra dixit sibi hoc plenè non posse sufficere, nisi etiam omnes advenissent, ut in præsentiarum positi, utrùm ipsi subscripsissent atque mandassent, propriis professionibus indicarent. *Montanus Episcopus dixit.* Personas eorum flagito qui mandatum dederunt ad clementissimum Imperatorem, non eorum qui hodie ad hoc judicium pervenerunt. Undè, vir sublimis, oportet istos quam refugiunt actionem in judicio nobilitatis tuæ prodere. Jam ergò prodant mandatum, prodant & legationem, ut cùm his recensitis adverterimus qui hisdem commendarint, valeamus eorum objectionibus respondere. *Et aliâ manu.* Montanus Episcopus recognovi, salvò provocationis effectu.

lxvi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Eos quos legationem peregisse dicis, si præsentes esse vel in præsentiarum mandato subscripsisse cognoscis, evidenter ostende. Sin verò absentes, necesse est ut veniant, quatenus omne possit negotium pertractari.

lxvii. *Montanus Episcopus dixit.* Ergo vir sublimis, eorum præsentia facienda est, qui ad clementissimum Imperatorem per maria volaverunt. Ipsorum ergo & persona adstans doceat sibi aliquid ab istis esse mandatum; ut de ipsò mandato intelligam quid in suâ causâ voluerint innectere, quid deinde forsitan in eadem legatione contra nos ementiri. Est enim studium semper adversariorum, incerta de adversariis auribus sacratissimis innectere. Ergo undè probabo Episcopalem quam sibi jactant esse; personam sub verecundiâ & textu aliquid Imperatori suggerere potuisse, nisi eandem legationem vel mandatum sibi creditum potuero perlegere & de eodem judicare. *Et aliâ manu.* Montanus Episcopus salvo appellationis effectu recognovi.

lxviii. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Eadem superfluò reperi etiam nobilitas tua nobiscum considerat. Sufficit persona adsertorum præsentis mandati auctoritate firmata. Jam nunc remotis superfluis ad negotium veniamus; cujus firmamentum nullam poterit habere dubitationem, quando persona nostra, quibus universale Concilium mandavit, disputationem ab Imperatore præceptam ita firmavit, ut ne ipsi quidem dubitare possint, in quorum aspectibus processerunt omnes qui mandaverunt. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Possidius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Petisse nos collationem quis negare potuit aut potest? *Et aliâ manu.* Recognovi.

Emeritus Episcopus dixit. Quid petisti? Quem misisti? Dic nomen, quæ mandasti? *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus salvo appellationis effectu recognovi. *Possidius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* De causâ loquere, mandatum audisti. Recitetur identidem, & responde, si habes quod dicas. Superfluis immoraris. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Petilianus Episcopus dixit.* Quem misisti, quid mandasti, quid egisti advertere debeo. Non enim clanculò tibi licet suggerere, quod posteà non debeat publicari. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus sine præjudicio appellationis nostræ recognovi. lxix.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Quâ ratione legatorum nomina postulentur ignoro, cùm collationem tantùm postulatam esse & collationem fuisse concessam, sicut superiùs interfatus sum, principalis sanctio diligenter ostenderit. Undè sanctitas vestra jam ad negotii interna venire dignetur, quatenus veritas elucescat. lxx.

Montanus Episcopus dixit. Sed clementissimus Imperator me magis instruere voluit quid de adversariis nostris requiramus, dùm utique eorum legationem publicat. *Et aliâ manu.* Montanus Episcopus recognovi salvo provocationis effectu. lxxi.

Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit. Separationis & dissensionis tuæ ab Ecclesiâ universali, quæ toto orbe diffunditur, causas expone. *Et aliâ manu.* Recognovi. lxxii.

Montanus Episcopus dixit. Legatur ad locum, si legationem eorum non publicavit clementissimus Imperator. De hac re, de hac causâ me voluit disputare, eorum legationem in judicio voluit publicari. Ab statutis clementissimi Imperatoris non est deviandum, faciendum est satis in hoc loco clementissimo Imperatori: siquidem de eorum legatione in judicio publicata nos voluit pertractare. *Et aliâ manu.* Montanus Episcopus, manente appellationis nostræ effectu, recognovi. lxxiii.

Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit. Hoc clementissimus non cen- lxxiv.

fuit Imperator, sed id partibus dignatus est statuere, ut ab utrisque partibus electis Episcopis, veternosum errorem tandem aliquando propter salutem populorum & animarum in medium prolata veritas monstret. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Petilianus Episcopus dixit.* Lege utrùm hoc petiveris. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus salvâ appellatione nostrâ, recognovi. *Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Cæterùm superfluis immoramini, Catholicam monstramus Ecclesiam de Lege, de Prophetis, de Evangeliis, de Psalmis, de omnibus divinis testimoniis. Contra hoc à vobis profertur mandatum. Publica. Tecum ad Ecclesiam demonstrandam Evangelium proferamus. *Et aliâ manu.* Recognovi.

lxxv. *Petilianus Episcopus dixit.* Ecclesiam Catholicam penes me esse, & pura observatio nostra facit, & vitia vestra atque flagitia vestra. Omnis Ecclesia Dei pura, sancta, sine maculâ & rugâ esse debebit. Quare igitur, ut ad hujus disputationem rei possimus descendere, & congruo tempore testimoniis Dominicis, ut prius est, quod de te flagito, si non diffidis, maximè cùm id agat causæ justissimus cognitor, ut quicquid agendum sit populo publicetur. Mentitum te igitur clementissimo Imperatori sat constat, cùm dubitas proferre quid dixeris, quid egeris, quid mandaveris, quid susceperit ille legatus, quod mandatum acceperit, quid peregerit. Noverit hæc conscientia populi, sciat universa provincia, hoc acta ista quæ controversa plenè contineant, sciant vos apertissimè de mendacio vestro diffidere, morásque innectere actioni, ne ad veritatem aliquando vestris præstigiis nebulísque obstantibus veniatur. *Et aliâ manu* Petilianus Episc. salvâ appellatione nostrâ recognovi. *Vincentius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Quod nescis an petiverim, quomodo reprehendis? *Et aliâ manu.* Recognovi. *Petilianus Episcopus dixit.* Petisse se confessus est. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus, salvâ appellatione nostrâ, recognovi.

lxxvi. *Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Ecclesiam Catholicam apud se esse testatus est. Hanc voluimus residente nobilitate tuâ testimoniis edoceri. Publicet quod promittit, ut aut in ejus apertam veritatem noster consensus accedat, aut patiatur monstrari luce clariùs veritatem, & tandem aliquando ab errore desciscens cedat veritati congruè pro salute, qui cogitat in errore vincere contra salutem. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Petilianus Episcopus dixit.* Ut possimus facere hæc, priùs fac quod de te flagitamus. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus sine præjudicio appellationis nostræ recognovi. *Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Si ordo gestorum flagitat, publicamus. *Et aliâ manu.* Recognovi.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Cùm legationis formam demonstrarit augusta præceptio, cur legatorum nomina postulentur ignoro. An invictissimum principem aliquid contra rationem dixisse vestra sanctitas putat? Cùm ad causam peragendam personæ videantur expressæ atque firmatæ, cur nunc legationis mentio fiat, necdùm potui diligenter advertere, vel cur legatorum nomina postulentur ignoro. Unde tandem aliquando amotis superfluis, negotium proponatur. lxxvii.

Emeritus Episcopus dixit. Mandatum quod recenti negotio recitatum est, actis videtur insertum. Quid autem per legatos suos mandaverint insinuare noluerunt. *Et aliâ manu* Emeritus Episcopus salvo effectu appellationis nostræ recognovi. lxxviii.

Marcellinus V.C Tribunus & Notarius dixit. Collationem postulatam evidenter recitata principalis sanctio declaravit, hancque fuisse concessam constat. Et quoniam in unum sanctitas vestra de delectis ab utrâque parte qui negotium possent actitare convenit, quæso vos ut tandem proponere negotium, & peragere atque explanare dignemini. *Emeritus Episcopus dixit.* Hoc ipsum dicat quod præstantia tua suâ interlocutione signavit. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus salvâ appellatione nostrâ recognovi. lxxix.

Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit. Hoc olim clamamus ut fiat. Collatio postulata est, collatio concessa est, causâ collationis utrique venimus. Jam tandem fiat, quod & petitum fatemur & concessum esse ipsa concessio declaravit. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Emeritus Episcopus dixit.* Postulatam esse dixit. Per quem petiit? *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus salvâ appellatione nostrâ recognovi. *Possidius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Finem superfluis imponere nolunt. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Montanus Episcopus dixit.* Tu ad actionem moras innectis. *Et aliâ manu.* Montanus E- lxxx.

piscopus recognovi, salvo provocationis effectu.

lxxxi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Legatorum personæ ibi fuerant exigendæ, ubi peracta legatio est. Cùm autem de nominibus legatorum clementissimus tacere voluerit Imperator, cur hîc desiderentur ignoro. *Emeritus Episcopus dixit.* Ipsi non taceant, si tacuit Imperator. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus, salvâ appellatione nostrâ, recognovi.

lxxxii. *Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Causam dicant, ut jam diximus, separationis & divisionis ab Ecclesiâ toto terrarum orbe promissa, lege firmata, testimoniis Prophetarum luce clariùs demonstrata, Evangelio usque hodie magnâ firmitate perducta; & discedant moratoriæ tergiversationes, & separationis crimen vel serò cognoscant. *Et aliâ manu.* Recognovi.

lxxxiii. *Montanus Episcopus dixit.* Cùm edideris ea quæ postulamus, adsertionibus nostris non deerimus. *Et aliâ manu.* Montanus Episcopus prosecutiones meas salvo appellationis effectu recognovi.

lxxxiv. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Legationem à Catholicis susceptam Imperialis sanctionis tenor ostendit, in quâ collationem constat fuisse postulatam, cui me judicem idem clementissimus Princeps voluit residere. Unde quoniam de personis legatorum nihil inquirere præceptus sum, nec excedere me posse præcepti formam vestra sanctitas mecum meliùs recognoscit, dignamini tandem aliquando negotium proponere, ut & ipsi veritati & principali jussioni satisfactum esse in omnibus videatur.

lxxxv. *Emeritus Episcopus dixit.* Quid secretò agatur intelligis, vir spectabilis, dum rem in medio positam & penè ipsâ luce clariorem volunt nebulis obligare. Collationem Imperiale præceptum inter partes fieri, pro suâ censuit voluntate. Nos quoque secundùm eorum petitionem, ut dicunt, quam nunc in judicio negant, quam approbare nolunt. *Et* [*cùm diceret*, *(Et*] *aliâ manu.* Emeritus Episcopus, salvâ appellatione nostrâ, recognovi.) *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Non negamus. *Et aliâ manu,* Recognovi. *Emeritus Episcopus dixit.* Quam publicare detrectant, provinciis nostris acciti, conflictum quem se proponere pollicentur, refugere nos non debere omninò profitemur. Igitur quoniam nihil de re, nihil de causâ, nihil de personâ actum est, cùm primitùs illud debeat ventilari utrùm petierint, per quos petierint, vel quid petierint, quare id fileant, quare non publicent, advertit sublimitas tua. Si concordant petitiones, debent in judicio ventilari. Si neutrum volunt, unius debent facere cessionem. Si ad prioris mandati volunt nos tenere consensum; non negamus secundùm Imperiale præceptum adesse nos conflictationi debere. Si autem secundùm præsens mandatum volunt agere, debent cognitionem ejusdem quoque rei, profiteantur adstipulationem. Si dubitant proponere, ut nos eorumdem propositionibus respondere valeamus, videat præstantia tua non è nostris partibus nasci quominùs negotium ventiletur. Quippe cùm hac agogâ [1] & hac quodammodo januâ ad negotii merita descendendum sit, intelligit præstantia tua vel negare saltem eos, vel reticere, vel contemnere respondere propositionibus nostris; ut cùm hæc adverteris, judicare digneris. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus, salvo effectu appellationis nostræ; recognovi.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Quid petierint, vel quid pertulerint, inquirere me debere non jussit clementissimus Imperator. Quare autem petita collatio sit, apertissimè demonstratum est, id est, ut superstitionem ratio manifesta confutet. Hoc hodie fieri posse non dubium est; siquidem delectas ab utrâque parte personas convenisse cognosco. Undè jam, sicut sæpiùs interfatus sum, negotium proponatur. lxxxvi.

Emeritus Episcopus dixit. Petierunt, aut non petierunt. Dicant per quos vel quid petierunt. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus; salvâ appellatione nostrâ, recognovi. lxxxvii.

Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit, Sufficit jam rescripti recitatio. Agnoverunt quid voluerit inter nos discuti clementissimus Imperator. Removeantur superflua, ad causam veniamus. Considerandum est enim quid agat pars diversa; videlicet, quemadmodum priore judicio longitudine præteritorum gestorum præ- lxxxviii.

[1] AGOGA. Plinius lib. 33. c. 4. de modis auri quærendi agens, *Agogas* vocari ait fossas quæ in plano cavantur, in quas aurum profluat. BALUZIUS.

GESTA Collat. diei III. tendit dilationem, ita etiam hodie deside- rat superfluis codices onerare, ut item causentur de morâ describendorum vel edendorum gestorum. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Montanus Episc. dixit.* Tu moras innectis, cùm non profers quod nos à te flagitamus. *Et aliâ manu.* Montanus Episcopus prosecutionem meam recognovi, salvo provocationis effectu.

LXXXIX. *Petilianus Episcopus dixit.* Proximè præteritâ cognitione atque controversiâ, quamvis ante causæ principium ventilatum, non nostro vitio neque nostrâ petitione dilationem provenisse manifestum est, sed humanitate judiciorum tuorum, quam non poteras denegare: quippè cùm exceptores onerati longitudine controversiæ ac prolixitate, id etiam professione suâ responderint. Undè quoniam ista peracta sunt, sed fecit inde hodie mentionem, ideò hæc volui replicare. At nunc eosdem nunc moras innectere, eosdem in præsenti actione obtendere nebulas, ne ad eorum mendacia veniamus, ipsa eorum taciturnitas monstrat. Loquuntur enim cùm tacent, se vereri id proferre quod clementissimo Imperatori mentiti sunt. Si igitur freti sunt bonæ petitionis voluntate atque ordine, quid eam dubitant ventilare? Et quoniam potestas tua meminisse dignatur id priore controversiâ agitatum, ut aut jure publico agerent, aut legis dominicæ auctoritate descenderent disputare, idque suo mihi promisere consensu, nobilitas autem tua id sibi exceperit, à legibus tolli se minimè oportere, tuarum partium est, vir nobilis, id tenere quod legum est; illorum autem est promissa necessitas, ut lege divinâ debeant experiri. Si igitur apud te legibus publicis agitur, quoniam tu hisdem præsidere te professus es, exige quod leges habent. Si autem disputatio legalis in medium mittitur, interrogo te hîc qui desideras disputare, quid petieris, quid egeris, quid contra me dixeris: quem si invenero vera dixisse, necesse habeo ejus legis disputationem committere. Si autem cognovero à perfidiâ atque mendacio te cœpisse, necesse est ut tuam personam longè prorsùs evitem. Quid enim mihi prodest docere mendacem? Quid mihi prodest refragatori ac refragaturo reddere rationem? *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus sine præjudicio appellationis nostræ recognovi.

XC. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Collationem à Catholicis tantùm postulatam fuisse relecta imperialis sanctio declaravit.

Petilianus Episcopus dixit. Catholicos nos esse acta contineant. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi. XCI.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Necesse est me eos [eo] nomine appellare, quo eos appellari voluit clementissimus Imperator. XCII.

Petilianus Episcopus dixit. Ante causam inane nomen est illis. Etiam de ipso nomine erit disputatio nobis atque contentio. Tùm demùm obtinebit hoc nomen qui fuerit inventus esse Christianus. *Et aliâ manu.* Petilianus Episc. recognovi. XCIII.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Certum est post habitum conflictum eos Catholicos nuncupandos, apud quos veritas fuerit deprehensa. Ego autem etiam in hac parte formam necesse habeo sequi præceptionis augustæ, in quâ Catholicos eos appellare dignata est. XCIV.

Petilianus Episcopus dixit. Sine præjudicio nostro hoc interfari dignata fuerit præstantia tua. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi, salvo nostræ appellationis effectu. XCVI.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Sanctitas vestra, si eos falsò hoc nomine asserit nuncupatos, negotium proponere tandem aliquando dignetur; quatenùs de præsumpto nomine, si potuerit comprobari, pars è diversò consistens in omnibus confutetur. XCVII.

Emeritus Episcopus dixit. Magnis actum est voluminibus, & respondere noluerunt, tenentes apud se quodam præjudicio voluntatem, ne satisfacerent judicatis. *Et cùm diceret.* (*Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus, salvâ appellatione recognovi.) *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Quibus judicatis? *Et aliâ manu.* Recognovi. *Emeritus Episcopus dixit.* Vel illud reverentiæ ac patientiæ judiciorum præstare dignentur [ut respondeant] utrùm petitoris loco adsistant, utrùm ipsi proponant, utrùm ipsi nos in judicium vocent; ut cùm ex eorumdem responsione vel hoc cognitum fuerit, ad eorum propositiones respondere valeamus. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus, salvâ appellatione; recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Respondeatur objectis. XCVIII.

XCVIII. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.*

dixit. Ecclesia, quod audire non vultis, & necesse est audiatis, quoniam tot testimoniis & divinis eloquiis proclamatur toto terrarum orbe diffusa, cujus communionem videmur tenere, falsis criminationibus à vobis appetita est. Undè extitit vestra separatio, quam dolemus. Istæ criminationes quibus insectari soletis Ecclesiam toto, sicut promissa est, orbe diffusam, hodiè audire volumus utrùm veræ sint. Si enim veræ sunt istæ criminationes quas Ecclesiæ memoratæ objicere consuestis, si eam pollutam, maculatam, eversam, destructam, & extinctam nescio quibus nostris criminibus demonstrare potueritis, supererit ut quæramus utrùm apud vos remanserit. quam ubique perisse clamatis. Si autem illa perire non potuit, superest ut eam vos agnoscatis, & litem tandem aliquando finiatis. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Accepistis prosecutionem partis adversæ, cui respondere dignamini.

XCIX. *Emeritus Episcopus dixit.* Puto importunum esse alienam causam velle defendere, & id in medium negotium mittere, quod præter ruborem non potest unusquisque sine mandato in judicio ventilare. Possem enim nunc asserere & clamare adversùs istos universum orbem reluctari, reniti. Non vobis mandavi, ab hujus cognitionis eventu longè mea posita est conscientia. Ego agnosco victorem. Quicumque justis legitimisque ex causis Christianus fuerit approbatus, ille meus est Catholicus, illi hoc nomen imponitur, ille debet sibi hanc regulam vindicare; quamvis ipsa Catholica, quæ nunc pro præscriptione partis adversæ quasi in fronte quadam ritè adversùm nos temperari cognoscitur, medium esse debet, & in judicio ità constitui, ut hoc nomen victor accipiat. Intelligit præstantia tua nihil nobis de peregrinis, nihil nobis de longè positis præjudicare posse, cùm inter Afros hoc negotium ventiletur; sed magis hoc expectari, ut quicumque ex veridicâ cognitione fuerit superatus, is ab orbe videatur esse rejectus. Intelligant è diverso venientes propositionibus nostris se respondere debere, ut adstantes aut non adstantes, quid personæ gerant dicere non morentur, ut eorum intentionibus respondere valeamus. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus, salvo effectu appellationis nostræ, recognovi.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Quid refertur? *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Personas primo die judicii esse firmatas & sequenti etiam die interlocutionis tuæ. *Et cùm diceret (Et aliâ manu.* Recognovi.) *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Aliud quæsitum est. GESTA Collat. diei III.

C. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Interlocutionis tuæ forma declaravit. Sed quia dicit cum peregrinis Christianis non se habere aliquam rationem, sed hoc totum quod agitur, inter Afros agi, Afrorum Christianorum Catholicorum hæc vox est: Nos universo orbi Christiano communione cohæremus. Hanc Ecclesiam elegimus retinendam, quam in eis scripturis invenimus. [*Et cùm diceret*] *Et (aliâ manu.* Recognovi. *Emeritus) Episcopus dixit.* Sic semper eligere & mutare consuesti. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus, salvâ appellatione, recognovi.

CI. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Nos eam Ecclesiam retinemus, quam in illis scripturis invenimus, in quibus etiam cognovimus Christum. Scripturæ quippe nostræ, quarum auctoritati utrique subdimur, Christum & Ecclesiam tanquam sanctum commendant conjugium, Christum sponsum, illam sponsam. Ubi illum cognoscimus, ibi & illam invenire debemus. Si itaque nunc exorti essemus, & cogitaremus in Africâ cui communioni Christianorum sociari deberemus, procul dubio eam tenere deberemus, quam in scripturis inveniremus, & criminatrices opiniones hominum repudiare, ad sola eloquia divina, quæ mentiri nesciunt, nos tenere. Hoc fecerunt Christiani Afri, & appellantur & meritò sunt Catholici, ipsâ suâ communione nomen testantes. Catholon enim *secundùm totum* dicitur. Qui autem à toto separatus est, partémque defendit ab universo præcisam, non sibi usurpet hoc nomen, sed nobiscum teneat veritatem. *Et aliâ manu.* Recognovi.

CII. *Gaudentius Episcopus dixit.* Catholicum nomen putant ad provincias vel ad gentes referendum, cùm hoc sit Catholicum nomen quod sacramentis plenum est, quod perfectum, quod immaculatum, non ad gentes. Nam doceat sibi omnes gentes communicare, & plenus est Catholicus. Sed prius est tamen ut doceant quid petierint, quid meruerint. *Et aliâ manu.* Gaudentius Episcopus, salvâ

appellatione nostrâ, recognovi. *Petilianus Episcopus dixit.* Utrùm debeant edere quæ poposcimus necne statuere dignare, ut scilicet. *Et cùm diceret*, (*Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus sine appellationis nostræ præjudicio recognovi.) *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Aut interloquere, aut jube nos satisfacere postulatis. *Et aliâ manu.* Recognovi.

CIII. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Ad transacta recurritur. *Et adjecit.* Catholici nominis doceatur assertio, & illud quod pars è diverso sistens credidit prosequendum, utrùm in omnibus gentibus eadem Catholica esse ostendi possit Ecclesia.

CIV. *Emeritus Episcopus dixit.* Si proponit, doceat. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus recognovi. *Petilianus Episcopus dixit.* Dignare pronuntiare de suprà comprehensis. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus, salvâ appellatione nostrâ, recognovi. *Emeritus Episcopus dixit.* Si proponit, doceat. Nam si proponere noluerit, quemadmodum docebit? *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus, salvo effectu appellationis interpositæ, recognovi.

CV. *Petilianus Episcopus dixit.* Pronuntia de singulis. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus sine præjudicio appellationis nostræ recognovi. *Possidius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Quod postulaverunt doce me. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Petilianus Episcopus dixit.* Hoc nobis debet tua persona. *Et aliâ manu.* Petilianus Episc. sine præjudicio appellationis nostræ recognovi.

CVI. *Emeritus Episcopus dixit.* Petimus ut nulla sit mora, ut aut proponentis aut respondentis possit esse persona. Igitur quoniam approbandum est, & de causâ jam in judicio ventilandum, edicant utrùm petunt aut respondent; ut cùm eorum intentionem in judicio videro, valeam respondere. *Et aliâ manu.* Emeritus Episc. salvâ appellatione nostrâ recognovi.

CVII. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Justa poscuntur, sanctitas vestra dignetur edicere utrùm petitoris loco in judicio adstare videatur.

CVIII. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Tuæ sublimitatis est judicare, nos ad eorum criminationes refellendas ingressi sumus. Solent Ecclesiam quam tenemus crimine traditionis arguere. *Et aliâ manu.* Recognovi.

CIX. *Emeritus Episcopus dixit.* Quis me in judicium vocavit? Ad cujus suggestionem conflictum voluit fieri Imperator? *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus, salvo effectu appellationis, recognovi.

Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit. Solent Ecclesiæ quam tenemus crimina traditionis objicere, & nescio quorum peccatis eam contendere esse destructam & extinctam. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Emeritus Episcopus dixit.* Non hoc à te petii. Fac satis judicatis. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus salvo effectu appellationis recognovi. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Atque his criminationibus fallere corda simplicium, de quorum salute satagimus. His nos permoti, convenimus eos ut nobiscum conferrent, & quod intendunt utrùm probare possent in Ecclesiam cui intendunt ostenderent. Quam conventionem nostram quoniam recusaverant, cùm nuper in comitatum venissent quidam illorum, apud acta etiam præfectoriæ dixerunt audiri se velle & discuti velle, amplectentes nos, aliquando eorum de collatione consensum petendum ab Imperatore credidimus, ut collatio ad hoc fieret ut eà crimina quæ solent dicere in universam Ecclesiam aut probarent, ut veritas appareret, aut non probarent, ut nihilominùs veritas apareret. Hæc crimina si volunt aut possunt ostendere proferantur & demonstrentur. Si autem non possunt aut nolunt, jam tuæ sublimitatis est de re totâ sicut ratio ipsa indicat, judicare. *Et aliâ manu.* Recognovi. CX.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Accepistis prosecutionem partis adversæ. Si quid objicitis, jam jamque proponite. CXI.

Petilianus Episcopus dixit. Pronuntiet priùs nobilitas tua utrùm rectè petamus quæ petimus, necne; tum demùm eis ad singula respondebimus. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus sine præjudicio appellationis nostræ recognovi. CXII.

Marcellinus V. C. Tribunus & Notarius dixit. Rectè vos petere prosecutionis vestræ textus ostendit, & rectè respondisse partem è diverso sistentem eorum similiter prosecutionibus declaratum est. Adsertum est enim quòd criminibus nescio quibus Ecclesiam quam tenent, à vobis hodiéque adserant infestari; quæ, si qua sunt, debetis edicere. Si verò non sunt, est necesse ut ad hæc respondere dignemini. CXIII.

Emeritus Episcopus dixit. Sic agitur causa, hæc judicii forma est, sic veritas in- CXIV.

quiritur ut de personâ taceatur. Dicit me nescio quo auctore crimina in Ecclesiam ventilare, & quasi per famam quandam honorem suum meritúmque destruere. Quicquid velit, quo nomine velit, quo potest argumento huic ipsi causæ nomen imponat necesse est, ut quia iterum provocat, petitor adsistat. Utrùm ego dixerim necne, utrùm verè dixerim, anne confinxerim, cum ipsius propositione cognovero; cùm ea quæ mihi objicit vera esse, & ex me prolata constiterit, tunc demùm necesse est eorumdem me intentionibus respondere. Videt ergo præstantia tua sine provocante respondentis superfluam esse personam, nec posse quenquam dici respondentem nisi primò fuerit provocator. Ergo si provocatoris loco, hoc est, quod dicitur petitoris, adsistit, instituat actionem, cui respondere debeam. Sæpissimè enim dicunt nos superfluis moratoriis uti, ne ad negotium veniatur. Ergo cùm iste cardo sit causæ, ut is qui alterum in judicium vocat, instituere actionem debeat, & provocare ad responsionem, advertat præstantia tua eos prosequi debere, utrùm nobis vel quam instituant actionem, ut respondere possimus. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus, salvo effectu appellationis nostræ, recognovi.

CXV. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Edicat pars Catholica utrùm è diverso sistentibus aliquid objiciendum credit.

CXVI. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Nos collationem poposcimus ubi objecta diluamus, non ubi objiciamus diluenda; quandoquidem cùm illi objecta probare non potuerint, quid sint, quid remaneant, nobis non dicentibus manifestum erit omnibus, & à tuâ sublimitate judicabitur. Nunc ingressi sumus diluere criminationes eorum, quas solent Ecclesiæ quam tenemus objicere: mandatum quoque ipsorum hoc continet. *Adversùs traditores & persecutores nostros.* Quondam autem Primianus, si dignatur, frater noster conventus pro ipsâ collatione respondit. *Indignum est ut in unum conveniant filii martyrum & progenies traditorum.* Hæc crimina diluenda suscepimus, ut hæc crimina diluantur istam collationem poposcimus. Concessa est. Aut probentur, aut purgentur. *Et aliâ manu.* Recognovi.

CXVII. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Mandati series traditorum partem è diverso sistentem esse profitetur. Collationem verò, si tamen prosecutio Catholicæ partis veritate subnixa est, ab utrisque partibus constat esse postulatam. Unde nunc id quod mandato videtur expressum, sanctitas vestra probationibus fulcire dignetur. Accepistis enim ex eorum prosecutionibus magis à vobis aliqua objici, & ea objecta se velle diluere. GESTA Collat. diei III.

CXVIII. *Petilianus Episcopus dixit.* Pronuntiare dignare de persona. Tunc itur in causam. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus sine præjudicio appellationis nostræ recognovi.

CXIX. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Jam non est nostrarum partium de hoc aliquid superfluò respondere. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Possidius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Interlocutiones superiores sublimitatis tuæ recitentur; & agnoscant quid postulant. *Et aliâ manu.* Recognovi.

CXX. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Si collationem ab utrisque partibus constat esse postulatam, constat eum esse petitorem qui crimen intendit.

CXXI. *Emeritus Episcopus dixit.* Doceat ab utrisque partibus collationem esse in judicio flagitatam. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus recognovi.

CXXII. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Docemus. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Hoc pars Catholica docere debebit.

CXXIII. *Adeodatus Episcopus dixit.* Catholicos nos esse scriptum sit. *Et aliâ manu.* Adeodatus Episcopus prosecutionem meam salvo appellationis effectu recognovi. *Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Donatistas vos esse ex Primiani mandato docemus. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Adeodatus Episcopus dixit.* Cæcilianistas vos esse scriptum sit. *Et aliâ manu.* Adeodatus Episcopus prosecutionem meam, salvâ appellatione, recognovi.

CXXIV. *Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Si præcipis, gesta recitamus in judicio habita Præfecturæ; ubi se pars adversa audiri tantopere flagitavit. Et ideo, si præcipis, *Et aliâ manu.* Recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Gesta habita in judicio

illustrium potestatum suscepta ab officio recitentur.

CXXV. *Petilianus Episcopus dixit.* Contra hæc serva quæ competunt. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus sine præjudicio appellationis nostræ recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Salva erunt. *Petilianus Episcopus dixit.* De persona pronuntia. Quid petierint, quid suggesseri t clementissimo Imperatori, quidve mentiti sint, hoc prodatur. Hîc pronuntia utrùm id superfluè flagitem, necne. Tum demum itur in causam *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus, salvo merito appellationis nostræ, recognovi.

CXXVI. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Collationem fuisse postulatam missis legatis sermo cælestis ostendit, hanc fieri evidenter sanctione præcepit; cui me judicem residere pariter constitutum est. Excedere me hujus præceptionis formam etiam sanctitas vestra omninò non posse mecum meliùs recognoscit.

CXXVII. *Petilianus Episcopus dixit.* Pronuntiare te constanter convenit, Vir nobilis, utrùm proferri debeant illa quæ clanculò habentur, quæ rubore compressa sunt mentientium: aut certè si superfluè petimus, hoc pronuntia. *Et aliâ manu.* [Petilianus Episcopus] sine præjudicio appellationis nostræ recognovi.

CXXVIII. *Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Si quid est quod contra nos, ubi mentitos esse pars adversa designat, proferre poterit, jam proferat; ne superfluis nos accusationibus agens, populus adhuc usque, cui consulere volumus, decipiatur. Et ideo, si nobilitas tua præcipit, apud Præfecturam gesta habita recitentur. *Et aliâ manu.* Recognovi.

CXXIX. *Petilianus Episcopus dixit.* Ordine suo cuncta legantur. Legantur primò quæ petimus. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus sine præjudicio appellationis nostræ recognovi. *Emeritus Episcopus dixit.* Hoc est quod volebamus in judicio prodi, utrùm Imperialibus auribus intimarint nos in judicio Præfecturæ vel voluntarios adstitisse, vel quæsisse conflictum. Si enim ista dixisses, possem te digestorum fide in judicio confutare. Si autem non dixisses, intelligatis qui cognitor datus est de omnibus se Imperatoriæ notioni referre oportere. Igitur quoniam evidentissimè comprobamus istos docere minimè valuisse, vel ea quæ Imperatoris auribus intimasse se dicunt, vel utrùm ierint, vel quando ierint, vel cum quo mandato ierint, hoc ipsum potestas tua judicare dignetur; ut si putant personam nostram tanquam petitorum de actorum confectione quæ apud illustrissimas potestates sunt habita, in judicio comprobare, cùm ex recitatione gestorum fuerit approbatum, judicare digneris. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus, salvâ appellatione nostra recognovi.

CXXX. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Ad eâ ex quibus constat esse transitum, regressum fieri minimè oportere sat clarum est. Unde ut evidenter petitoris persona monstretur, illustrium potestatum gesta relegantur.

CXXXI. *Petilianus Episcopus dixit.* Nebula est ista quæ obtenditur. Nam ab initio ipsos esse petitores certo loco monstrabimus, cùm dignaberis de his quæ jamdudum petivimus atque petimus pronuntiare. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus sine præjudicio appellationis nostræ recognovi.

CXXXII. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Etiam sanctitas vestra quæ offert per ordinem relegentur. *Et adjecit.* Patimini nunc interim quæ postulata sunt ab officio recitari.

CXXXIII. *Petilianus Episcopus dixit.* Pronuntia, & patior recitari. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus salvo merito appellationis nostræ recognovi.

CXXXIV. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Petitoris persona tunc aperte poterit demonstrari; cùm hoc gestis evidentissimis fuerit approbatum.

CXXXV. *Petilianus Episcopus dixit.* Pronuntia me rectè an non rectè petisse quod diutiùs flagitavi. Res enim nobis cum populo est. Tu quoque cum populo voluisti habere rationem, qui de judicio tuo voluisti judicari. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus sine præjudicio appellationis nostræ recognovi.

CXXXVI. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Legantur gesta. *Et aliâ manu.* Recognovi.

CXXXVII. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Pronuntiare me postulat sanctitas tua, cùm ab aliâ parte gesta necessaria probationibus publicentur. Unde hoc fieri patiatur sanctitas tua. Tum demum, utrùm de parte negotii pronuntiari debeat, existimabo.

Petilianus

CXXXVIII. *Petilianus Episcopus dixit.* Aliud ostendit, cùm aliud postulem. Conscientia ipsa publica tenet, nec tacebo ulteriùs, nec differam, vir nobilis, te ipsum populo fuisse edictis frequentibus pollicitum, quicquid auditurus esses, inter disceptantes scilicet partes, te rursum edictis subsequentibus prolaturum. Tu hoc videris, tuæ existimationis est causa, utrùm tam facilè me cogere debeas de causæ meritis disputare, cùm id mihi adversarius meus negaverit quod ego magnoperè postulo esse prodendum. Ipse videris, ipse hoc quomodò volueris æstimes. Ego tamen tuam desidero providere præstantiam quid hoc loco sentias. Mihi hoc expedit, nolo à populo denotari, quòd prætermiserim id, & eundem locum prætermiserim; ubi occultè video tegi mendacium quod debeat publicari. Proinde tu, vir nobilis, qui mediam tenes hoc loco personam, assume illam puram innocentémque constantiam, nec dubites pronuntiare quod licet. Neque enim fas est ut, cùm mihi satisfactum non fuerit, ego cogar ad intima causæ descendere. Undè quidem magnoperè præsumo; sed ea quæ expeto non debeo præterire. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus salvo merito appellationis nostræ recognovi.

CXXXIX. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Ut diligentiùs adverti possit quid debeat judicari, patiamini gesta recitari.

CXL. *Petilianus Episcopus dixit.* Non is est ordo gestorum, ut hæc primitùs recitentur. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus salvâ nostra appellatione recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Nihil debet partibus denegari. *Adeodatus Episcopus dixit.* Si nihil partibus denegandum est, tandem nobis concedendum est quod flagitavimus. Ostendant legationem. Neque enim nudis verbis hæc potuit concipi legatio. Scripta sunt; demonstrentur, prodantur in publicum. Videamus utrùm hæc contra nos vera an falsa sint ficta. *Et aliâ manu.* Adeodatus Episcopus meam prosecutionem salva appellatione recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Jam pronuntiavi atque judicavi formam me excedere non posse Imperialis oraculi. Nec enim in judicio meo legatorum certum est discuti debere personas. Undè gesta relegantur, ut quis petitoris loco adsistat, clariùs demonstretur. *Adeodatus Episcopus dixit.* Hoc Imperator non præcepit, ut gesta illustrium Potestatum in judicio prodantur; & tamen datur adversæ parti licentia prodendi. Produnt ipsi quæ volunt, nobis non finitur accipere quod poscimus. *Et aliâ manu.* Adeodatus Episcopus prosecutionem meam salvâ appellatione recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Et sanctitas tua quæcunque gesta obtulerit, vel prolaturam se esse promittit, necesse est ut eadem relegantur. *Adeodatus Episcopus dixit.* Quæcumque causæ necessaria sunt, negari non debent. *Et aliâ manu.* Adeodatus Episcopus prosecutionem meam salvâ appellatione recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Patere igitur ut hoc quod causæ propriæ necessarium dicit pars è diversò sistens, ab officio recitetur. *Adeodatus Episcopus dixit.* Concedere non possum ut ea quæ volunt in judicio ventilent, nisi ea quæ de ipsis flagitavi in judicio deprompserint. *Et aliâ manu.* Adeodatus Episcopus prosecutionem meam salvâ appellatione recognovi. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Nos ista de archivis accepimus. Si quid est quod & tu accipere potuisti, si recitandum poposceris, & à nobis fuerit contradictum, iniquos deputa, & vicem redde. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Suspicionem judiciis facis, quòd ea non pateris, cùm & tibi fas sit universa quæ ingesseris publicare. Unde tandem aliquando ea quæ oblata sunt recitentur. *Petilianus Episcopus dixit.* Noluisse pronuntiare potestatem tuam quod petimus, acta contineant. Ulteriùs non possumus aliquid dicere, maximè cùm videam potestatem tuam aliud velle, cùm ego aliud flagitem. Pronuntia superfluè me postulare quod peto, sit quod teneam, sit quod populus noverit. Tum demum ad necessaria causæ descendam. *Et aliâ manu.* Petilianus [Episcopus] prosecutionem meam appellatione incolumi recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Non possum de eo judicare quod necdum est approbatum. *Petilianus Episcopus dixit.* Utrùm rectè petam prodi oportere id quod clanculò Imperatori suggesserint, hoc pronuntia. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus hanc

GESTA Collat. diei III.

GESTA Collat. diei III. prosecutionem meam appellatione incolumi recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Clanculò Imperatori nihil suggestum esse, ad universos judices datæ sanctionis [forma,] & ad meam quoque mediocritatem ipsius recitationi monstratum est. Undè cùm ex lectione gestorum cognovero quid debeam judicare, sine dubio judicabo.

cxli. *Martialis exceptor recitavit.* Exemplum actorum habitorum sub die tertio Kalendas Februarias Ravennæ, D. N. Arcadio PP. Augusto & Probo IV. Consulibus. *Et cùm recitaret, Petilianus Episcopus dixit.* Si jubes, contra hoc advertit sublimitas tua non adhuc satisfactum petitionibus nostris, ut exceptione eorum constaret ipsos esse petitores, ipsósque intendere oportere quæ objicienda esse putaverunt. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus prosecutionem meam appellatione incolumi recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Jam nunc ex lectione gestorum qui petitor adsistat evidenter apertéque monstrabitur. *Petilianus Episcopus dixit.* Sunt longè primitùs gesta confecta, quibus spectabilis viri Proconsulis. *Et cùm diceret, (Et aliâ manu.)* Petilianus Episcopus recognovi. *Possidius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Prosecutiones suas formidat, ideò gesta recitari non permittit. *Et cùm diceret (Et aliâ manu.* Recognovi.) *Petilianus Episcopus dixit.* Sunt gesta habita in judicio Proconsulari, habita etiam in judicio Vicariæ præfecturæ, quibus nobis plurima intendisse monstrantur. Sunt etiam alia quæ de clementissimo Imperatore, eidem scilicèt mentientes, longè antè[2] petiverunt [per] adsistentes ac supplicantes, scilicet Theasium & Euvodium[3], illos scilicet quos præcursores & navigatores semper habent, furiæque suæ legatos, qui expetant sanguinem, expetant proscriptiones, incutiant metus, pericula ingerant, homines per provincias diversas occidant. Hæc omnia igitur principio præcipe recitari. Tum demùm eos invenies petitores. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus prosecutionem meam salvâ appellatione recognovi.

cxlii. *Possidius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Quâ impatientiâ & tumultu agant sit testatum his gestis, interlocutione nobilitatis tuæ. Causam enim satis timent, ad cujus meritum omninò descendere nolunt. Non sint vacua omnia quæ à partibus nostris in prosecutionibus tanta dicta sunt de Ecclesiæ Dei promissionibus & exhibitionibus. Quid tergiversantur, quid nescio quæ forensia rimantur? Jam dignetur nobilitas tua pronuntiare faciem defensionis eorum. *Et aliâ manu.* Recognovi.

Petilianus Episcopus dixit. Ordine suo à principio cuncta recitentur. Tum demùm invenies petitorem. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus prosecutionem meam appellatione incolumi recognovi. cxliii.

Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit. Si à principio [cuncta recitanda sunt] ex quo causam ad Imperatorem Constantinum miserunt criminum Cæciliani jube recitari. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Quia voluistis de prioribus gestis mentionem facere. *Et cùm diceret, (Et aliâ manu.* Recognovi.) cxliv.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Hæc gesta quæ recitari postulat sanctitas vestra, posteriora sunt his gestis quæ obtulit pars Catholica, an priora? cxlv.

Petilianus Episc. dixit. Non est equidem pars Catholica, nisi quæ hujus conflictationis sumpserit palmam. Igitur cupimus recitari quæ in judicio Proconsulari & Vicariæ Præfecturæ ab ipsis sunt antè longiùs prompta atque petita. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus prosecutionem meam appellatione incolumi recognovi. *Possidius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Si de causâ præsumeres, ad causæ meritum venires. *Et aliâ manu.* Recognovi. cxlvi.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Sine præjudicio Catholicos dico, sequens nuncupationem clementissimi Principis. Undè ea gesta quæ antiquiora sunt, si placet, ab officio recitentur. cxlvii.

Possidius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit. Offerimus antiquissima quæ petimus suscipi ab officio. Præcipiat nobilitas tua ea recitari. cxlviii.

[2] LONGE ANTE. Anno 403. cùm in concilio Carthaginensi decreta est legatio adversùs Donatistas.

[3] THEASIUM ET EUVODIUM. Quibus in dicto Concilio commonitorium datum est, quod extat in Cod. Can. Eccl. Africanæ c. 93.

Petilianus Episc. dixit. Si hoc potestati
cxlix. tuæ mandatum est, si non recesserunt ab his quæ jamdudum promiserant se legaliter agere oportere, redde nobis illam primam objectionem, cujus visi quodammodo sumus sub hujus exceptionis ratione fecisse jacturam. Si igitur ad legem se retinet, pervidet præstantia tua nullatenùs eos harum chartularum quas proferunt, facere posse mentionem. Et nunc etiam atque etiam flagito ut promant quid eligant, utrùm forensi actione mecum agant, an legali concertatione disceptent. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus prosecutionem meam incolumi appellatione recognovi.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.
cl. Suscipiat officium quæ ab utrisque partibus offeruntur, & conferat tempus, ut quæ priora esse constiterit, eadem recitentur.

Petilianus Episcopus dixit. Sensim in
cli. causam inducimur. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus prosecutionem meam appellatione incolumi recognovi.

Possidius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.
clii. Quod petistis, offerimus. Non vos pœniteat petisse. Antiqua gesta voluistis recitari. Hæc in manibus habemus, jubeat nobilitas tua quod offerimus recitari. *Et aliâ manu.* Recognovi.

Petilianus Episcopus dixit. Me id petis-
cliii. se adhuc recalent gesta, ut ea quæ Imperatori mentiti sunt proferant, legant quæ objecerunt, contra hæc hujusmodi nebulas, ut vellent acta relegere quæ sunt habita in judicio præfecturæ, his quæ ego longè prætuli, antiquiora. Igitur, vir nobilis, si tenor se ita habet causæ sicut ab initio videtur esse formatus, aut jacturam chartularum istarum publicarum faciant, & ad legalem disceptationem veniant; aut si his rebus uti desiderant, faciant legis divinæ jacturam. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus prosecutionem meam appellatione incolumi recognovi.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus &
cliv. *Notarius dixit.* Proconsularia gesta & habita in judicio illustrium potestatum, officium diligenter inspiciat, ut ea quæ priora sunt, primitùs recitentur.

Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ
clv. *dixit.* Ad ea quæ prosecuta est modò pars diversa, paucis advertat sublimitas tua. Nos Ecclesiam Catholicam retinere, ipsa nostræ communionis testificatione monstramus, quam Ecclesiam probare descendimus, si permittant, non rumoribus humanis, neque errantibus opinionibus, sed divinis eloquiis declaratam. Ut autem leges, vel gesta vel quæcunque de archivis prolata offeramus in hac collatione recitandâ, ipsi cogunt qui talibus agunt. Nam si remotis hujuscemodi omnibus chartis nollent Ecclesiam nisi in scripturis adverti, nihil vellemus, nihil aliud optaremus. Crimina dicunt traditionis. Ea crimina traditionis aut non probant archivis, & nihil dicunt; aut probant, & archivis nos vicissim agere compellunt. Itaque pervidet præstantia tua distinguendas esse causas, quando cogamur publicis legibus agere; quando autem velimus & optemus negotium Ecclesiæ non nisi divinis eloquiis terminari. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Petilianus Episcopus dixit.* Quid elegerit dicat. Ambo enim tenere non poterunt. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus prosecutionem meam incolumi appellatione recognovi.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & clvi.
Notarius dixit. Apertissimam prosecutionem partis adversæ fuisse satis clarum est: in quâ id videtur ostensum, ut si traditionis crimen objicitur, quod sine dubio legibus divinis non potest approbari, sed gestorum fide diligentiùs inveniri, tum demùm gestis publicis omnia peragantur. Sin verò causa fidei cœperit agi, tunc ad ea quæ veteris & novi testamenti exemplis docenda sunt venietur. Unde sanctitas vestra, si petitionem suam prosecutionémque adversæ partis vult professionibus roborari, evidenter ostendat, utrùm traditionis crimen, quod probari nullatenùs potest, nisi quibusdam evidentissimis documentis, agi in judicio desideret, an tantùm fidei causam cupit in judicio mediocritatis meæ disquiri atque terminari.

Emeritus Episcopus dixit. Quæ ad cau- clvii.
sam pertinent, sæpiùs me replicare non pudet. Adeò enim & in primâ fronte negotii postulavimus, ut mandatum legatorum suorum luce clariùs demonstrarent; ne cùm hæc in judicium mitterentur, fortè renuerent. Possunt enim dicere: alia mandavimus, non eadem censuimus, nec petenda ab Imperiali præcepto consensimus. Sicut enim nunc, *Et cùm diceret.* (*Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus salvâ appellatione recognovi.)

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & clviii.

GESTA Collat. diei III. *Notarius dixit.* Hæc universorum subscriptionibus constat esse mandata.

clix. *Emeritus Episcopus dixit.* Quoniam duo sunt negotia, duo debent esse mandata. Mandatum quod in negotio præsenti recitatum, actis insertum est; mandatum verò quod legatis videtur traditum, nullo modo recitatum est. Debemus ergo advertere utrùm & hoc antè, ut Imperialibus auribus deferretur, ab iisdem videtur esse conscriptum; ut cùm utraque mandata in judicio fuerint recitata, utrùm unam habuerint voluntatem, judicare digneris. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus salvo effectu appellationis recognovi.

clx. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Jam toties conclamavimus. Mandatum quod injunctum est legatis Episcoporum, ab Episcopis flagitant sibi recitari. Hoc est aliena requirere ad causam non pertinentia. Mandatum quod nobis propter collationem cum his faciendam injunctum est, hoc recitatum est, hoc eis sufficiat. Quid si enim aliqua legatis mandata sunt, ad causam quidem istam non pertinentia, sed quæ ipsos scire nolumus? Sufficit quòd Imperator collationem nos petisse suo testimonio declaravit. Hæc concessa est, ad hanc venimus, hæc aliquando agatur, veritati aures hominum patent. *Et aliâ manu.* Recognovi.

clxi. *Adeodatus Episcopus dixit.* Confessus es quæ olim tacuisti. Ostendisti te multa adversus nos mandasse, quæ scire non facilè debeamus. Undè advertit sublimitas tua, quid ex ejus prosecutione debeamus advertere, quid illud mandatum continet, quod contra nos mandatum scire non facilè debeamus. *Et aliâ manu.* Adeodatus Episcopus prosecutionem meam salvâ appellatione recognovi.

clxii. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Non hoc dixi, non advertisti, aut dissimulas te audisse quod dixi. Audi, planiùs hoc dicimus, ne fortè culpâ meâ non intellexeris, dùm id obscuriùs aliquantùm dixi studio brevitatis, quod percipere nequiveris. Notum est omnibus multas causas habere Ecclesiam, & suam, & privatarum personarum sibimet commissarum: & potest fieri ut ad Episcoporum intercessionem multa pertineant. Secreta nobis committuntur negotiorum & causarum alienarum, in quibus nostra interventio sæpè postulatur, propter quæ auxilium ab Ecclesiâ poscitur. Hæc prodenda non sunt, ne proditores inveniamur. Sufficit tibi quod collationem me petisse in causâ tuâ ipse testis est clementissimus Imperator. Nihil ultrà quæras, si negotia aliena non quæris. Negotio tuo sufficit quod de ipsâ Imperatoris lege recitatum est, quod nostro mandato subscriptionibúsque firmatum est. *Et aliâ manu.* Recognovi.

clxiii. *Adeodatus Episc. dixit.* Non possunt in uno mandato diversa mandari negotia. Sed si forsitan eadem quæ adversùs nos mandastis, etiam adversùs alias provincias mandasse te constat, benè facis non prodere. Non te ergo in medium proferas. Quoniam me primum insequi desideras, servas hoc aliis provinciis. Ostendisti quid fecisti, ostendisti quid celes. Teneo tuum mendacium, teneo falsitatem. *Et aliâ manu.* Adeodatus Episcopus salvâ appellatione recognovi.

clxiv. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Prosecutione suâ, vir venerabilis, si dignatur sanctitas tua diligenter advertere, non adversùm te aliquid se mandasse, sed ea quæ ad te non pertineant propriâ prosecutione signavit. Illud tantùm evidenter confessus est, collationem se omnibus modis postulasse, & hanc fuisse concessam. Undè illius mandati, ne excedere videamur Imperialis præcepti formam, mentionem fieri video non debere. Quapropter ad ea quæ quæsivit, sanctitas vestra respondere dignetur, utrùm traditionis crimen, quod archivis publicis poterit monstrari, agi in judicio velitis, an Ecclesiæ & fidei tantùm causam cupiatis inquiri.

clxv. *Petilianus Episcopus dixit.* Urbanè nobis illuditur, ut cùm ipsi sint petitores, sempérque nostram pacem inquietaverint atque turbaverint, nos loco petitorum constituamur, cùm pacis & Ecclesiæ Dei possessores semper fuerimus ac simus. Peto igitur nobilitatem tuam ut hunc ordinem serves. Ostendant quid egerint, ibi invenies petitores. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus salvâ appellatione recognovi.

clxvi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Si sanctitas tua permitteret, vel permisisset gesta recitari, jam olim qui petitoris loco adsisteret, potuisset ostendi. Undè vel nunc antiquiora, ut interfatus sum, gesta recitentur. *Petilianus Episcopus dixit.* Ordinem serva gestorum

rum. *Et aliâ manu.* Petilianus Epiſcopus proſecutionem meam appellatione incolumi recognovi.

clxvii. *Marcellinus vir clariſſimus Tribunus & Notarius dixit.* Eorum geſtorum quæ à partibus offeruntur, id eſt Proconſularium & illuſtriſſimæ ſedis, tempora recitentur.

clxviii. *Poſſidius Epiſcopus Eccleſiæ Catholicæ dixit.* Offerimus chartas antiquiores noſtris definitionibus profuturas. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Montanus Epiſcopus dixit.* Si jubes, de codice lego. *Et aliâ manu.* Montanus Epiſcopus proſecutionem meam appellatione incolumi recognovi.

clxix. *Marcellinus vir clariſſimus Tribunus & Notarius dixit.* Sicut ſtatui, ab officio recitetur. *Navigius adjutor numerorum recitavit.* Poſt Conſulatum D. N. Theodoſii Auguſti *, Idibus Septembris Carthagini. *Et cùm recitaret,*

* *Legendum* D. N. Theodoſio PP. Auguſto & Rumorido V. C. Coſſ. ut infâr. Annus eſt 405.

Alypius Epiſcopus Eccleſiæ Catholicæ dixit. Antiquiora proferimus. *Et aliâ manu.*

clxx. Recognovi. *Marcellinus vir clariſſimus Tribunus & Notarius dixit.* Interim iſta quæ antiquiora ſunt geſta in ſede illuſtrium habita poteſtatum, patimini relegantur. *Navigius adjutor numerorum recitavit.* D. N. Arcadio Auguſto VI. & Probo viro clariſſimo Conſulibus *. *Et cùm recitaret,*

* Ann. 406.

clxxi. *Marcellinus vir clariſſimus Tribunus & Notarius dixit.* Quæ priora ſunt, ab officio ſuggerantur.

clxxii. *Rufinianus ſcriba viri clariſſimi Curatoris dixit.* Ea ſunt priora quæ in codice oblato * continentur.

* à Donatiſtis.

clxxiii. *Alypius Epiſcopus Eccleſiæ Catholicæ dixit.* Ecce antiquiora proferimus. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Rufinianus ſcriba viri clariſſimi Curatoris dixit.* Siquidem, ſicut ſuggeſſimus, conſulatum contineant Theodoſii Auguſti & Rumoridi viri clariſſimi, alia verò conſulatum contineant D. N. Arcadii VI. & Probi viri clariſſimi.

clxxiv. *Marcellinus vir clariſſimus Tribunus & Notarius dixit.* Ea quæ antiquiora ſunt recitentur. *Navigius adjutor numerorum officii viri clariſſimi & ſpectabilis Vicarii recitavit.* Æquitatem tuam petimus, Septimine vir clariſſime Proconſulum ſummè ſublimis. Multa contra divinas, humanáſque leges ab hæreticis de parte Donati Eccleſia Catholica ſuſtinet, quæ ſi vel anterioribus vel recentioribus Imperialibus juſſis prohibenda & tollenda poſtulanda vellemus, nequaquàm audere deberent de noſtris actionibus conqueri, ſcientes ſe, cùm nullâ tali lege adjuvarentur, ſchiſmaticos tamen ſuos Maximianiſtas per judicum juſſa locis ac ſedibus eorum pellendos exturbandóſque curaſſe. Verumtamen nos ſaluti eorum & noſtræ exiſtimationi pacificè conſulentes, propter charitatem quâ Chriſtiani ſumus, leniter eos volumus admonere, ut errorem ſuum cogitando & agnoſcendo non negligant; aut ſi putant ſe habere aliquid veritatis, non eam furioſis Circumcellionum violentiis contra publicam quietem, ſed tranquilla rationis redditione defendant. Undè petimus ſublimitatem tuam ut cùm eos de hac re per magiſtratus ſive in civitatibus, ſive in pertinentibus territoriis admonere voluerimus, copiam nobis præberi geſtorum, & eos ex allegatione noſtrâ honeſtè convenire præcipias: quod conſecuti, agamus excellentiæ tuæ apud Deum uberes gratias. Data ab univerſis Epiſcopis Catholicis ex concilio Carthaginenſi * D. N. Theodoſio Auguſto & Rumorido viro clariſſimo Conſulibus, Idibus Septembris Carthagine. *Sepſiminus vir clariſſimus Proconſul dixit.* In quolibet loco Antiſtitibus legis venerabilis ob quietis imperium geſtorum conficiendorum tribuitur facultas; hoc etiam tenore hujus præceptionis limitato, ut intelligant ſe deviæ plebis magiſtris ſalubriter petentibus propriæ perſuaſionis ratiocinia perſolvere, ut rebus in medio prolatis, amica legis moderatio ſervetur, ſuperſtitione ſupploſa. *Quo recitato,*

* Anni 405.

Petilianus Epiſcopus dixit. Petitor eſt qui petit, an quid vocabitur? *Et aliâ manu.* Petilianus Epiſcopus proſecutionem meam appellatione incolumi recognovi. clxxv.

Auguſtinus Epiſcopus Eccleſiæ Catholicæ dixit. Hæc poſtulavimus, ſed præcedentibus veſtris criminationibus & accuſationibus. Nam proferimus antiquiſſima geſta, quibus veſtri majores tunc in tempore ad Anulinum venerunt Proconſulem, & illi chartas in quibus dicerent majorum noſtrorum crimina eſſe conſcripta obtulerunt, & rogaverunt ut eaſdem ad Conſtantinum Imperatorem miſiſſet. Has offerimus, & petimus nobilitatem tuam ut eas ſuſcipi ab officio & ex ordine recitari præcipias. *Et aliâ manu.* Recognovi. clxxvi.

Marcellinus vir clariſſimus Tribunus & clxxvii.

GESTA Collat. diei III. *Notarius dixit.* Libellus datus à vobis evidenter ostendit schismatis & hæreseos crimen objectum; quod probare vos convenit.

clxxviii. *Possidius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Omnia probabuntur, si ea quæ obtulimus, & suscipi & ab officio recitari præcipere fueris dignatus. *Et aliâ manu.* Recognovi.

clxxix. *Marcellinus V. C. Tribunus & Notarius dixit.* Universa per ordinem recitentur.

clxxx. *Emeritus Episcopus dixit.* Ergo loco est petitoris. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus recognovi. *Possidius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Cum chartæ fuerint recitatæ, petitor faciliùs invenietur. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Licèt ex his gestis petitorum loco adstare videantur, tamen meliùs & evidentiùs approbabitur cùm omnia fuerint recitata.

clxxxi. *Petilianus Episcopus dixit.* Si in forensem conflictum revertimur, constat eos legis divinæ fecisse jacturam. Respondeant igitur etiam atque etiam quod exegi, utrùm legibus publicis agant, an legis divinæ conflictu. Eligant alterum de duobus. Utrumque enim tenere non possunt. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus salvâ appellatione recognovi.

clxxxii. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Hæc quæ sanctitas vestra obtulit relegenda non ambigitur, quia in judicio viri spectabilis Proconsulis acta sunt, ad forensem disceptationem absque dubio pertinere. Undè, sicut interfatus sum, ut diligentiùs ostendatur qui loco petitoris adsistat, etiam illa patimini recitari.

clxxxiii. *Petilianus Episcopus dixit.* Contra ista præscribo. Si forensis est actio, hujus temporis causam audire præceptus es, vir nobilis. Si simpliciter & Ecclesiastico more res geritur, acquiescam in eâ quæ lege divina proferuntur, vel à me, vel à parte diversa. Si autem annosas, antiquásque chartulas cupiunt recitare, habeo pro me validas præscriptiones, recito illud tempus cujus contestatione prætermissionem interim feci. Lapsum causa incurrit, non potest rursùs audiri. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus salvâ appellatione recognovi. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Crimina traditionis objiciunt. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Petilianus Episcopus dixit.* Hoc causæ est. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus salvâ appellatione recognovi. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Redde vicem, auditus es, cùm prosequereris, nobis patientibus. Crimina traditionis Ecclesiæ quam tenemus objicere consueverunt. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Petilianus Episcopus dixit.* Legaliter agit, an more forensi? *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi. *Possidius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Prior chartas obtulisti. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Petilianus Episcopus dixit.* Redde mihi tempus. Calculetur officium de temporibus, utrùm hodiernâ die causa dicenda sit, si ad forenses descendimus actiones. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus appellatione incolumi recognovi.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Etiam vestra sanctitas in hac parte judicare deberet. Constat enim ex consensu utriusque partis judicium fuisse dilatum. Cur nunc superfluò temporis præscriptionem objiciendam esse creditis, cùm eam constet ex consensu partium fuisse seclusam? Undè nunc ea quæ ad causam pertinent, peragi debere manifestum est. clxxxiv.

Petilianus Episcopus dixit. Quia ipsi se ad forensia contulerunt, ideò forensia postulavi. Respondeatur mihi ad ea quæ postulo. Forensi more agit, an Ecclesiastico? *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus appellatione incolumi recognovi. clxxxv.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Respondeatur objectis. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Si patiantur. Ecclesiæ quam tenemus (sicut omnes noverunt, quorum solent animos suis sollicitare criminationibus, & etiam sui mandati tenore declararunt) Ecclesiæ inquam quam tenemus, crimina solent traditionis objicere. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Petilianus Episcopus partis Donati dixit.* Profiteantur ad quæsita. Professionem petivimus, non conflictum. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus appellatione incolumi recognovi. clxxxvi.

Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit. Si horum criminum jacturam faciunt, de chartis publicis nihil proferimus. Si autem in ea leni criminatione persistunt, chartis publicis docemus hanc causam olim esse finitam, nec tamen eos ab hujusmodi objiciendis criminibus cessavisse. Undè nunc collationem istam poposcimus, non ut illam causam traditio- clxxxvii.

nis quam Cæciliano & ejus collegis objiciebant, suscipiamus denuò finiendam, sed demonstremus olim esse finitam, ut hoc cognoscentes populi qui nesciunt, & istorum adhuc criminationibus commoventur, tandem aliquando cognoscant in qua Ecclesia Christianæ salutis viam requirant. Si ergo de Ecclesia quæritur quæ sit, quanta sit, qualis sit, sola divina testimonia ad eam demonstrandam sufficient. Si homines appellant, si hominibus crimina intendunt, quanquam Ecclesiæ causa ab hominum causa distinguenda est, nec in hominibus spes ponenda est Ecclesiæ, si boni sunt, neque si mali sunt, judicanda est Ecclesia Dei perisse: sed tamen etiam ipsorum causam tanquam fratrum nostrorum suscipimus; & si nobis ostendi potuerint criminosi, hodiè illos anathemamus; non tamen propter illos Ecclesiam à Deo promissam & exhibitam deserimus aut relinquimus. Ipsi ergò eligant quod volunt. Non objiciant crimina hominibus, & chartæ cessabunt. Sola divina loquetur auctoritas; sola Dei scriptura, cui utrique subdimur, in medium proferetur. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Quid refertur his?

clxxxviii. *Emeritus Episcopus Partis Donati dixit.* Prolixæ orationi respondere non possum. Tamen summatim, ut valeo, quæ superfluè in judicium missa sunt ventilabo, cùm optationes à nostris partibus propositas ne vel relectione confundant, ut neque velint esse petitores, neque se dicant responsores adstare, intulerintque nostris partibus prosecutionem, ut si forensis regulæ ordinem tenent, conditionalis diei non omittam internis sensibus notionem; si autem legalibus magis cupiunt in judicio conluctari, divinis scripturis nos eis necesse est respondere. Primùm est autem quod in judicio flagitamus, ut quoniam de mandatorum suorum allegatione in judicio vacillant, quippe cùm unum legentes, aliud negent, dicantque tamen se legatos ad Imperiales aures destinasse anteà, secutúmque est identidem, ut ex responsione gestorum dilucidè claruisset, utrùm nos inquietatores essemus, an inquietati ad judicium veniremus, his tot propositionibus respondere nolentes, ad alia se nescio qua argumentatione dejiciunt, quæso, vir nobilis, constituant gradum, dicant se quo ordine quave actione in judicio consistant. Nos enim, qui adducti sumus ad disceptationem, petitoris loco adstare non possumus. Ipsos necesse est proponere, ut eorum propositionibus pars nostra valeat respondere. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus salvâ appellatione recognovi. GESTA Collat. diei III.

Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit. Si petitoris loco adsistunt qui crimina objecta defendunt, tuæ nobilitatis est pronuntiare. *Et aliâ manu.* Recognovi. clxxxix.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Etiam prosecutione viri venerabilis Petiliani id constat fuisse signatum, ut utrùm pars Catholica, quod nomen sine præjudicio dicere me multis interlocutionibus patefeci, jure publico agi vellet, an certè divinis testimoniis, evidenter ostenderet. Sed denuò ad quæsita responsum est, ita ut evidentissimè monstraretur, si crimina non objicerentur, à documentis publicis discedendum, quæ probari non posse aliter nisi publicorum certum est attestatione gestorum: sin verò causa Ecclesiæ tractaretur, legalia tantùm testimonia proferrentur. De quibus quid placeat, evidentiùs designetur. cxc.

Petilianus Episcopus dixit. Duo sunt quæ præter cætera à diei hujus principio cœpimus ventilare. Unum, ut ipsi legissent quid Imperatori clementissimo suggesserint; aliud, utrùm disceptationem legis divinæ tenere cupiant, an publicas leges. De utroque nihil mihi apertè responsum est. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus appellatione incolumi recognovi. cxci.

Possidius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit. Ad omnia esse responsum superiora testantur gesta. *Et aliâ manu.* Recognovi. cxcii.

Petilianus Episcopus dixit. Pervidet igitur sublimitas tua sensim nos ad causæ interna deduci: pervidet illa tua præstantia atque vivacitas sensus, magis mihi interlocutionibus nobilitatis tuæ quàm responsionibus adversariorum fuisse responsum. Igitur evidentiùs aliquid decernatur, evidentiùs constet, noverim quid debeam respondere. Mihi enim, sicut tua meminit nobilitas, idem à patribus meis mandatum est, ut objectis respondeam, non ut objiciam aliquid. Non enim loco petitoris adsisto, sed responsuri. Qui sæpiùs apud Imperatoris aures cxciii.

Dddddd ij

& coram omni populo sanè apud se constituto, in crimen nos invidiamque deducunt, ut hæreticos nominent, ut schismaticos quoque appellent, hoc doceant, hoc diluo, huic rei responsurus sum, si modò se ad legalia convertant, ipsiúsque legis quærant responsa atque judicia. Sin verò utraque miscent, evidentiùs designetur. Noverim genus actionis, nemo me reprehendat in publico, nemo bonæ causæ infirmum esse judicet defensorem, nemo judicet obliquum, nemo adversarium dolosum ac licentiosum, cui omnia permittuntur; ut cùm de his justa atque evidentia requirantur, libeat illis delicatè quomodò voluerint nebulas ac tenebras obtendere, ut veniri non possit ad cardinem veritatis. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus appellatione incolumi recognovi.

CXCIV. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Duo sunt quæ sanctitas tua credidit postulandâ; unum, ut mandatum in quo legati delecti sunt à parte è diverso sistente relegeretur; aliud, utrùm à divinis legibus recederent, evidentissimè demonstrarent. *Petilianus Episcopus dixit.* Respondeant breviter ad utrumque. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Uni rei, quoniam mea intererat, ipse respondi. Nec enim de his legatis poteram dubitare, de quorum legatione pronuntiaverat clementissimus Imperator, ne in ejus injuriam refricari aliquid videretur. Aliud verò eorum constat prosecutionibus definitum, quibus id evidenter ostensum est, velle se à publico jure sub ea conditione discedere, si de personarum criminibus taceretis. Unde quoniam hinc conflictus tantùm remansisse cognoscitur, ut qui petitoris loco assistat evidentissimè demonstretur, quoniam gesta à vestra parte oblata recitata sunt, patimini denuò etiam ea quæ à diversa parte offeruntur, ab officio recitari.

CXCV. *Petilianus Episcopus dixit.* Cujus gesta sunt quæ à partibus meis recitata sunt? Si absentes essent è diverso sistentes, licuit tibi, vir nobilis, absentum partes judiciario animo defensare. Nunc præsentes sunt. Ipsi mihi respondeant, ipsi edicant, ipsi ad utraque quæ proposui, respondere non differant. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi. *Possidius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Nec respondere nos permittis. *Petilianus Episcopus dixit.* Tuum est pronuntiare quid audias; illorum est agere causam qui adversùs me loco petitoris. *Et cùm diceret*, (*Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi.)

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Hoc pronuntiavit, ut ex gestorum lectione hæc omnia possint diligenter agnosci. *Petilianus Episcopus dixit.* Ipsi dicant, ipsi profiteantur. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus incolumi appellatione recognovi. CXCVI.

Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit. Jam diximus unde agamus potiùs, id est, utrùm publicis documentis an divinis testimoniis. In vestra est positum potestate. Si enim à criminibus hominum cessatis, & nos cessabimus à publicis documentis, & solam Ecclesiæ causam divinis testimoniis asseremus. Si autem ab hominum criminibus non desistitis, necesse est nos & à vobis publica documenta flagitare, & contra vos publica documenta proferre. Hoc autem cùm cognitori insinuaremus, quia illi de corde non est excussum multiplicibus & superfluis prosecutionibus vestris, ideò vobis jam à nobis hæc acta esse ipse respondebat, non partes nostras agens, sed suas, cui jam insinuavimus, ejusque cordi penitùs infiximus quid dicamus. *Et aliâ manu.* Recognovi. CXCVII.

Adeodatus Episcopus dixit. Quo ordine agere debeamus, in nostra non est positum potestate, cùm ipsum venire in nostra potestate non fuerit. *Et aliâ manu.* Adeodatus Episcopus salvâ appellatione recognovi. CXCVIII.

Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit. Ergò ad interrogata respondete. Receditis à criminibus traditionis? Respondeant ad breve interrogatum nostrum. Facitis jacturam criminum quæ soletis objicere Cæciliano & collegis ejus, an in eadem criminatione persistitis? *Et aliâ manu.* Recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Ad quæsita respondete. CXCIX.

Emeritus Episcopus dixit. Breve suum dicit esse postulatum, breve nostrum debet esse responsum. Omnis actio duas solet suscipere personas, petitoris & è diverso respondentis. Cùm hæc causa suum ordinem teneat, conflictúmque desideret, quid est quod ante principia negotii, quasi quædam mihi electio ex adversa parte proponitur, ut dicam, CC.

utrùm

utrùm criminibus intentatis Cæciliani refrager, atque ab iisdem quæ objeceram sileam, an objecta in judicio valeam confirmare? Memento Judicum summe, sicut adsoles, qui sit ordo dicendi. Nemo enim adversùm se adstanti dicit: Elige tibi utrùm me accusas nec ne. Nemo dicit: Intentaturus es crimen, an nihil mihi in judicio oblaturus es, & intentionibus tuis mutum quoddam silentium imponens, inanis ac sine ratione de tam longinquis regionibus venisse dicaris; cùm ad hoc ego adsistam, ut si me ipse dixerit illa dixisse quæ graviter ferre aut imperialibus auribus, aut in suo mandato subscripsit, tum demùm eligam atque respondeam, utrùm velim intentionibus ejusdem secundùm prosecutionis suæ tenorem legum confirmatione robustus accedere, an me ab hac actione removere. Videt præstantia tua me respondere non posse, cùm incertum dixerit, cùm nihil tale proposuerit cui debeam revocare responsum. Dico enim cum utrùm petitor an responsor stet. Ille mihi dicit: Si Cæciliani causam intermiseris, tunc petitor sum; si autem non prætermiseris, necesse est me respondere ad ea quæ videntur objecta. Si times Cæciliani causam, metuisque tibi aliquid objectum, tu proponere, tu instituere actionem in judicio debebis. Adtrahe me & in publicum colloca. Dic me aliquod tibi crimen quod ad aures Imperatorias detulisti, per publicam conscientiam commendasse. Cùm ego autem de te magis expetam quid audieris, quid me dixisse, quid me insinuasse judiciis intimes, cur metuis, cur vereris actionem istam in judicio firmare? Nimirùm illud attendis, ne petitoris suscipiens personam, eaque in judicium mittis, aut accepta, aut dicta, aut ab aliquo promulgata docere in judicio compellaris. Attende, vir nobilis, in quo statu sit ista causa, cùm ego, qui pulsor, petitionem illorum promi in judicium petam, eósque quâ possum postulatione deprecor semper ne moratoriis ad negotii cardinem venire minimè permittamur. Non ergò ex nostra parte est quod adhuc usque nihil de negotio gestum est, cùm si personam suam judiciis adstruere voluissent, necesse nos erat objectis illicò respondere. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus salvâ appellatione recognovi.

Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit. O breve responsum! Quàm multum dicitur, ubi inveniri non potest quid dicatur! Breviter respondi ego postulationibus tuis. Voluisti ex me scire, utrùm legalibus testimoniis divinis agam, an publicis gestis. Respondi: Si recedis à criminibus quæ non possunt nisi gestis publicis declarari, recedo à publicis gestis, & solis divinis testimoniis asseram causam Ecclesiæ quam defendo. Si autem tu ab illis criminationibus non vis recedere, nec ego recedam ab eis documentis quibus te ostendam falsa crimina vel nobis vel ipsi Ecclesiæ quam retinemus objicere. *Et aliâ manu.* Recognovi. GESTA Collat. diei III. CCI.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Ad hæc plenè constat esse responsum. Quæ autem pars loco petitoris adsistat sciri omninò non poterit, nisi ex recitatione gestorum; quæ, ut statui, quoniam à parte vestra quæ oblata sunt, constat esse recitata, tandem aliquandò perlegantur. CCII.

Petilianus Episcopus dixit. Nemo duo eligit de duobus. Cùm ergo proposuerim ut alterum elegisset, ille sibi ambo evidentiùs vindicavit. Non timeo, non recuso, si hoc potest esse retinendum. Serva mihi primitùs tempora legum, statuatur dies. Respondeat officium de die causæ cognoscatur lapsus fuisse. Hinc judica, hinc debes ferre sententiam. Siquidem contra me sententiam ferres, si fortè defuissem. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus salvâ appellatione recognovi. CCIII.

Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit. Si die decimo quinto venerunt, ut ad quartumdecimum occurrerent, quare octavo Kalendas constiterunt? *Et aliâ manu.* Recognovi. CCIV.

Petilianus Episcopus dixit. Non inquietasti, scivi te lapsum, superfluè ingressus sum judicium, qui intrare non debui post diem lapsi negotii. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus, appellatione incolumi recognovi. CCV.

Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit. Quare ad Kalendas se promisit adfuturum esse Primianus? *Et aliâ manu.* Recognovi. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Hoc jube recitari. Quamvis ista transacta sint, quamvis ad illusionem populorum has nebulas injiciat pars diversa, tamen etiam hoc petimus, præ- CCVI.

cipias recitari, ut sic saltem cognoscant, quàm impudenter hæc iterùm repetant quæ jam antè transmissa sunt. *Et alià manu.* Recognovi.

Petilianus Episcopus dixit. Dum non vis designare alterum de duobus, ambo tenens, facis me eadem repetere. *Et alià manu.* Petilianus Episcopus appellatione incolumi recognovi.

CCVIII. *Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Sciunt se in causa Ecclesiæ nihil habere. Ideò moratoriis agunt. Quapropter quoniam illa jam transacta sunt, ut cognoscatur qui sit petitor, jube antiqua gesta recitari. *Et alià manu.* Recognovi.

CCIX. *Petilianus Episcopus dixit.* Si legibus publicis uti vis, præscribo ne legas. *Et alià manu.* Petilianus Episcopus appellatione incolumi recognovi.

CCX. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Contra consensus proprios quod legibus inhibetur, venire desideras. Ex consensu enim partium constat primum dilatum fuisse judicium, ut alio die, vel tertio, vel certè post editionem gestorum, negotium tractaretur. Unde, ut quis loco petitoris adsistat diligentiùs declaretur, gesta recitentur.

CCXI. *Petilianus Episcopus dixit.* Servarem consensum, si & ipsi servarent. *Et alià manu.* Petilianus Episcopus appellatione incolumi recognovi.

CCXII. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Recitentur gesta. *Adeodatus Episcopus dixit.* Contra hæc serva quæ competunt. *Et alià manu.* Adeodatus Episcopus appellatione incolumi recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Ea quæ rationi & æquitati competere potuerint, salva erunt.

CCXIII. *Adeodatus Episcopus dixit.* Si enim consensus servandus est, & retinendi sumus ad consensum nostrum, debent etiam nobis ipsi fidem sui consensus, qui se legibus divinis acturos esse promiserunt. *Et alià manu.* Adeodatus Episcopus appellatione incolumi recognovi.

CCXIV. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Sed causam Ecclesiæ, non causam Cæciliani & collegarum ejus, quibus crimina intenditis. Ecce pollicemur, & totiens pollicemur quotiens exactum fuerit à nobis, & cùm non exigitur, offerimus, Ecclesiæ causam non nisi divinis testimoniis firmamus, docemus, ostendimus; Cæciliani autem & quorumlibet hominum non nisi his documentis quibus solent ista vel demonstrari, vel purgari. *Et alià manu.* Recognovi.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Ista frequentiùs dicta sunt. Unde quoniam constat primitùs petitoris personam debere disquiri, gesta recitentur. *Martialis exceptor recitavit.* Incipit relatio Anolini Proconsulis, ubi ostendit Donatistas Cæciliani causam ad Imperatorem Constantinum detulisse. *Et cùm recitaret,* CCXV.

Montanus Episcopus dixit. Ut quid iste titulus legitur? *Et alià manu.* Montanus Episcopus salvâ appellatione recognovi. CCXVI.
Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Neuter titulus actis inseretur. *Martialis exceptor recitavit.* Augustis nostris Anolinus vir clarissimus Proconsul Africæ. Scripta cælestia Majestatis vestræ accepta atque adorata Cæciliano & his qui sub eodem agunt, quique clerici appellantur, devotio mea apud acta parvitatis meæ insinuare curavit. *Et cùm recitaret,*

Petilianus Episcopus dixit. Unde hoc profert, ex publico scrinio, an de suo? *Et alià manu.* Petilianus Episcopus recognovi. CCXVII.

Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit. Legat, & tunc de nobis exigat hujus lectionis firmitatem. *Et alià manu.* Recognovi. CCXVIII.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Ante lectionem unde proferas evidenter ostende. CCXIX.

Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit. Si inde dubitant, archiva Proconsulis requirantur. *Et alià manu.* Recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Quoniam in archivis publicis ea quæ recitantur inesse dixisti, sicut cœperat officium, omnia relegere debebit. *Martialis exceptor ex superioribus gestis recitavit.* Eosdemque hortata est, ut unitate consensu omnium factâ [cum omni omnino] munere [indulgentia] Majestatis vestræ liberati esse videantur, Catholica custodita, sanctitati legis debita reverentia, ac divinis rebus inserviant. Verùm post paucos dies extiterunt quidam, adunatâ secum populi multitudine, qui Cæciliano contradicendum putarent, quique fasciculum in aluta signatum, & libellum sine signo obtulerunt dicationi meæ, atque impendio CCXX.

postularunt ut ad sacrum ac venerabilem comitatum numinis vestri dirigerem, quæ manente Cæciliano in statu suo, subjectis eorumdem actis, quo cuncta Majestas vestra possit dignoscere, parvitas mea dirigere curavit. Transmisi libellos duos, unum in alutâ signatum ita: *Libellus Ecclesiæ Catholicæ criminum Cæciliani traditus à parte Majorini.* Item alium sine sigillo cohærentem eidem alutæ. Datum die decimo septimo Kalendarum Majarum Carthagini D. N. Constantino Augusto III. Consule. *Quo recitato,*

CCXXI. *Petilianus Episcopus dixit.* Quis est iste qui agit? Cæciliani filius est, an non? *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus, salvâ appellatione recognovi.

CCXXII. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Ne vobis dicatis patrem in terrâ, simul audivimus, simul legimus, simul populis prædicamus. Quid de me quæris utrùm sim filius Cæciliani? Cæcilianus, si innocens fuit, gaudeat de suâ innocentiâ, me congaudente, non in ejus innocentiâ me spem meam ponente. Si autem nocens fuit, quod fortassè discussa causa vel sic, vel aliter declarabit, sustinuit cum Ecclesia quam teneo, ut à similitudinibus dominicis non recedam, sicut paleam in areâ, sicut in eisdem pascuis hædos, sicut in eisdem retibus pisces malos; non tamen propter malos nos aut aream dominicam deserere debemus, aut retia dominica nefariâ animositate dissensionis abrumpere, & in mare ante tempus littoris prosilire. *Et aliâ manu.* Recognovi.

CCXXIII. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Sicut statutum est omnia relegantur. *Emeritus Episc. dixit.* Jube nos prosequi. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus recognovi. *Marcellinus V. C. Tribunus & Notarius dixit.* Agite. *Emeritus Episcopus dixit.* Recitata scriptura quam pars adversa protulit. *Et cùm diceret,* (*Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus recognovi.)

CCXXIV. *Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Quis possit esse petitor, his gestis poterit inveniri. *Et aliâ manu.* Recognovi.

CCXXV. *Emeritus Episcopus dixit.* Recitata scriptura quam pars adversa protulit, consors meus justâ prosecutione signavit nomen sibi imponere deb re eum qui causam defendit in judicio Cæciliani. Se arctatus his nodis veniens è diverso, quasi quodam lubrico fugere atque elabi conatur, duas in judiciis inferens personas & geminas actiones. Dicit enim. Si Cæciliani persona pro objectis criminibus poterit destrui, Ecclesiæ, inquit, nihil oberit, cùm unius hominis persona destructa adstare videatur in fide. Quid ergo opus est, vir sublimis, Cæciliani causam in medium mittere, si nihil obest his, si nihil adversus eos facit; aut cur in judicio defenditur vel accusatur? Cùm enim dicat neque sibi obesse ejusdem reatum, neque posse aliquam nebulam vel maculam Ecclesiæ innectere, vides ergo superfluè Cæciliani nomen in judicium missum, cùm hac quasi peremptoriâ præscriptione excusatus esse videatur, ut si reus sit, ab Ecclesiâ videatur extraneus; si innocens, quasi objectis criminibus purgatus atque liberatus, benè in Ecclesiâ suâ stetisse videatur. Judica, vir sublimis, unum eos tenere debere; si Cæciliani causam defendunt, superbire se & prosequi ea quæ in judicio adversùs Cæcilianum de veritate promuntur. Si autem dicunt obesse sibi omninò non posse quid fecerit Cæcilianus, quid opus est Cæciliani causam in medium mittere, cùm eis obesse non possit si fuerit in judicio reus manifestissimus deprehensus. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus salvâ appellatione recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Doceatur à parte diversâ quod quæritur.

Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit. Cæciliani causam vel collegarum ejus solent ipsi Ecclesiæ Catholicæ objicere, vel ut sine controversiâ loquar, ipsi Ecclesiæ quam tenemus. Proindè, ut video, magnum volunt adferre compendium. Si hanc causam non objiciunt Ecclesiæ quam tenemus, dicant quid ei objiciant. Si enim nihil, quare separamur? Si aliquid præter causam Cæciliani, id ipsum offerant, id ostendant. *Et aliâ manu.* Recognovi. CCXXVI.

Petilianus Episcopus dixit. Tu quis es? Filius es Cæciliani, an non? Tenet te crimen Cæciliani, an non, si fuerit? *Et cùm diceret,* (*Et aliâ manu* Petilianus Episcopus appellatione incolumi recognovi.) CCXXVII.

Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit. Ego in Ecclesiâ sum in quâ Cæcilianus fuit. *Et aliâ manu.* Recognovi. CCXXVIII.

Petilianus Episcopus dixit. Undè cœpisti? Quem habes patrem? Alioquin si patrem tuum damnaveris, hæreticum te es- CCXXIX.

ACTA Collat. diei III. se profiteris, qui nec originem vis habere, nec patrem. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus appellatione incolumi recognovi.

CCXXX. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* In Ecclesiâ sumus, in quâ Cæcilianus Episcopatum gessit & diem obiit. Ejus nomen ad altare recitamus, ejus memoriæ communicamus, tamquam memoriæ fratris, non tamquam patris aut matris. Quæris autem à me unde communio mea sumat exordium. Dominus ipse Christus asserit exordium communionis meæ dicens: *Oportebat Christum pati & resurgere à mortuis tertio die, & prædicari in nomine ejus pœnitentiam & remissionem peccatorum per omnes gentes, incipientibus ab Hierusalem.* Cœpit ista prædicatio ab Hierusalem, inde se ab illustrissimo exordio diffudit, diffundens Ecclesiam quam tenemus; primò per vicina, deinde per longinqua, etiam in Africam venit. In hanc oculos aperimus, hanc in divinis eloquiis & testimoniis sicut ipsum Dominum Christum & redemptorem nostrum comperimus. Ab illo Deo patre, ab hac Ecclesia matre, nullius me hominis crimina, nullius calumniæ separabunt. *Et aliâ manu.* Recognovi

CCXXXI. *Petilianus Episcopus dixit.* Cæcilianus tibi pater aut mater est, ut dixisti? *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus appellatione incolumi recognovi.

CCXXXII. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Jam audisti quia frater erat. *Et aliâ maun.* Recognovi. *Petilianus Episcopus dixit.* Frater non est qui generat filios. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus appellatione incolumi recognovi.

CCXXXIII. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Nec patrem nec matrem sibi esse Cæcilianum apertissima prosecutione signavit. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Cæcilianus non est pater meus. Si bonus est, frater meus est bonus; si malus est, frater est malus. Tamen propter sacramenta frater est, sive bonus, sive malus. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Ut nec patrem suum nec matrem Cæcilianum fuisse diligentiùs demonstretur, ejusdem prosecutio superior relegatur.

CCXXXIV. *Petilianus Episcopus dixit.* Satis illos defendis per Deum. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus appellatione incolumi recognovi.

Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit. Ecce dico, quoties voluerint dico, Cæcilianus non est pater meus, quia audio Dominum meum dicentem: *Ne vobis patrem dicatis in terra: unus est pater vester Deus.* Dico Cæcilianum fratrem, bonum fratrem, si bonus; malum fratrem, si malus est, quoniam propter communia sacramenta frater meus est. Si autem judicium de illo meum vis audire, etiam innocentem credo, appetitum falsis criminationibus existimo, sed tamquam homo de homine existimans, non tamquam certum aliquid credens. Tu si objicis Ecclesiæ crimina Cæciliani, adsisto, defendo tamquam fratris, ostendens non pertinere ad Ecclesiam, nec ad ejus causam, nec ei præjudicare; & sic demonstro nihil te objicere Ecclesiæ Catholicæ, etiamsi vera fortasse, quod nullo modo poteris demonstrare, sint crimina Cæciliani Si autem nec ipsa vera potueris demonstrare, etiam te judice vides ubi remanseris, & quid rejecta tandem animositate erroris eligere debeas, ut nobiscum teneas veritatem, nobiscum amplectaris damnato errore charitatem. *Et aliâ manu.* Recognovi. CCXXXV.

CCXXXVI. *Petilianus Episcopus dixit.* Ipsa sunt illa ambigua quibus ab hodierni diei percurrit principio, nec tamen se alterum tenere aliquando professus est, cùm utraque magno amplexu retineat, utrumque metuens dimittere vel tenere. Tandem aliquando expressiùs dicat, utrùm patris loco habeant Cæcilianum, ex quo deducta est ista progenies. Non enim potest aliqua res sine generatore suo nasci, aut sine capite incipere, aut sine radice sua crescere. Videt igitur nobilitas tua se originem non habere sæpiùs protestatum. Si igitur originem non habet, ipse est magis hæreticus, qui non habet patrem, qui habitum patrem judicio suo damnavit. Astipuletur igitur, ut si criminosum patrem ejus constiterit, cùm crimina teneant; si autem innocentem, necesse habeat esse filius innocentis; ita quoque è diverso necesse habeat ut sit filius criminosi, si constiterit criminosum. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus appellatione incolumi recognovi.

CCXXXVII. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Habeo caput, sed Christus est. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius*

Notarius dixit. Diligentiùs demonstretur utrùm patrem vestrum Cæcilianum, aut matrem, sicut quæsitum est, esse dicatis. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Habeo caput, sed Christus est, cujus Apostolum audio. *Et cùm diceret*, (*Et aliâ manu.* Recognovi.)

CCXXXVIII *Petilianus Episcopus dixit.* Quis te ordinavit ut Episcopus esses? *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi salvo appellationis effectu.

CCXXXIX. *Montanus Episcopus dixit.* Et quid est quod dicit Apostolus Paulus: *Et si decem millia pædagogorum habueritis in Christo, sed non multos patres. Per Christum enim ego vos generavi per Evangelium.*

CCXL. *Cùmque streperent*, *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* De tumultu testatum sit. *Et aliâ manu.* Recognovi.

CCXLI. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Ad quæsita responde.

CCXLII. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Habeo caput; sed Christus est, cujus Apostolum audio dicentem: *Omnia vestra, vos autem Christi, Christus verò Dei.* Nam & ubi se patrem dixit Apostolus, ne ipsius paternitatis velut basem humanam infirmitatem crederemus, addidit. *Per Evangelium ego vos genui.* Semen ergo & vena seminis mei de Evangelio ducitur. Honorificentiæ causâ patres appellamus eos qui nos vel tempore, vel meritis præcesserunt. Aliud est cùm quærimus ad fidem quem habeamus patrem, ad salûtem æternam quem habeamus patrem, ad retinendam Ecclesiam, & percipienda Dei promissa quem habeamus patrem. Nam illud honoris est, ut quotidie senibus dicamus, *Pater.* Quotidie etiam quibusdam non nobiscum in una Ecclesiâ, nec in iisdem sacramentis constitutis, dicimus, *Frater.* Sodomitis etiam dixit Loth, *Fratres*, utique ad leniendum eorum animositatem, non ad cognitam fraternitatem, & quasi unius hæreditate consortium. Tollantur ergo ista, distinguamus vocabula quæ hominibus propter honorem debentur, & vocabulum quod propter salutem requirimus. Pro salute æterna, pace Apostoli dixerim, imò jubente Apostolo dixerim, non pater meus Apostolus est ad salutem æternam, qui mihi dicit. *Ego plantavi, Apollo rigavit, sed Deus incrementum dedit. Itaque neque qui plantat est aliquid, neque qui rigat, sed qui incrementum dat Deus.* De hoc Dominus dixit. *Nolite vobis dicere patrem in terra.* Utique scivit dicturum Apostolum. *Per Evangelium ego vos genui.* Non enim Domino dicente, *Ne vobis dicatis patrem in terra*, contrarius futurus erât Apostolus dicens: *Etsi multos habeatis patres, per Evangelium ego vos genui.* Sed quia distinxit ad quam rem patrem nobis constituerit Dominus, & pro qua honorificentiâ eum Apostolum possemus patrem accipere, ideò sic locutus est, ut ejus oratio non esset contraria Dominicæ veritati. Patres igitur quoscunque agnosco in terra, honorificentiæ causâ agnosco. Patrem salutis meæ non teneo nisi Deum, de quo mihi Dominus dixit, *Ne vobis patrem dicatis in terra*, & qui quotidie dicimus, *Pater noster qui es in cælis. Et aliâ manu.* Recognovi.

Petilianus Episcopus dixit. Quis dicitur qui eum ordinavit? Dicat quis eum ordinavit. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus appellatione incolumi recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Ordinator ejus inquiritur. Unde quis eum ordinaverit evidentiùs designetur. *Possidius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Quem? CCXLIII.

Fortunatianus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit. Quid ad causam pertineat veritatis uniuscujusque Episcopi ordinator, non satis agnoscimus. Testimoniis divinis pater Deus est edoctus. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Petilianus Episcopus dixit.* Qui vocatur qui eum ordinavit edicat. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus appellatione incolumi recognovi. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Ordinavit quem? Multi adstamus, multi assertionem causæ secundùm tenorem mandati suscepimus. Cujus ordinatorem quærit, aut quem quærit, exponat pars diversa, ut videamus utrùm dignum sit ad hæc respondere. *Et aliâ manu.* Recognovi. CCXLIV.

Adeodatus Episcopus dixit. Augustinus hæc dixit. Dicat quis eum ordinavit. *Et aliâ manu.* Adeodatus Episcopus salva appellatione recognovi. *Possidius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Non modo Augustini causam suscepimus defendendam, qualemcumque ipse habet. *Et cùm diceret*, (*Et aliâ manu.* Recognovi.) *Adeodatus Episcopus dixit.* Hoc est indicium causæ desperatæ, ut cùm nos flagitemus alia, alia respondeantur; ut quoniam objectis respondere non pos- CCXLV.

GESTA Collat. diei III.

sunt, quærant alia quibus nebulas innectant. Dicat igitur Augustinus quis eum ordinaverit. *Et aliâ manu.* Adeodatus Episcopus salvâ appellatione recognovi. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Superflua quæri video. *Et cùm diceret, Et aliâ manu.* Recognovi.

ccxlvi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Ad interrogata respondere dignare.

ccxlvii. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Superflua quæri video à fratribus nostris è diverso sistentibus; & ad ipsa superflua non denego responsionem, dum tamen Ecclesiæ causa, cui responderi nihil potest, in fundamento tutissimo conlocetur. Ego, cujus ordinatorem requiris homo sum Christianus, fidelis, quod Deo teste loquor, Catholicus. Unde adhuc ambigimus quis dignus hoc nomine vocitetur. Ego illam Ecclesiam defendo, hanc assero qualicumque voce, in quâ quicquid fuero, illâ Ecclesia est. Video quò tendas, humanas calumnias consectaris; & quæ soleatis jactare & dicere, non alienum est ab auribus vel à cordibus nostris. Megalius me ordinavit Primas Ecclesiæ Numidiæ Catholicæ, eo tempore quo ille me potuit ordinare. Ecce respondi. Prosequere, profer quæ præparas. Ibi etiam calumniosus appareas. Ecce dixi ordinatorem meum. Profer jam calumnias tuas. *Et aliâ manu.* Recognovi.

ccxlviii. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Accepisti prosecutionem. Undè quid competat respondere dignare, licèt hæc quæ de personis aguntur, cognitionem differre non debeant.

ccxlix. *Emeritus Episcopus dixit.* Si nulla est actio personarum, cur Cæciliani in judicio faciunt mentionem? Aut enim justè timent, quòd eum desiderant excusare; aut si superflua actio adversùs Cæcilianum intenta liberat mores, vitam purgat, hoc ipsum debent legalibus testimoniis approbare. Dicimus etenim multis legalibus documentis, sacerdotum vitia, ac probrosos mores, & nefariam conversationem, maculam aut rugam Ecclesiæ semper inferre. Undè enim est quod Apostolus ait: *Non habentem maculam neque rugam.* Et iterùm: *Oportet Episcopum irreprehensibilem esse?* Multis etiam documentis lex divina diffunditur, quibus immaculata vita pastoris debeat cælestibus testimoniis approbari. Sed ne per longitudinem prosecutionis audientiæ fastidium faciam, aut fortè prætercam quæ competunt causæ, quoniam habemus in manibus divinorum sacramentorum collectam undique uniformitatem, idipsum potestas tua adversùm eorum mandatum, quod legaliter se scripsisse dixerunt, jubeat recitari, ut post adsertionem nostræ prosecutionis lectionémque libelli, sive litterarum quas in judicio petimus recensendas, universa quæ nostris partibus competunt, specialiter peragamus. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus salvâ appellatione recognovi.

ccl. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Constare quidem primitùs volueram, ut quis loco petitoris adstaret, ex recitatione gestorum evidentissimè monstraretur. Sed si vultis ab hac me parte discedere, evidenter ostendite ut ea quæ offertis, debeant recitari.

ccli. *Montanus Episcopus dixit.* Interim jube recitari, & respondebimus. *Et aliâ manu.* Montanus Episcopus salvâ appellatione prosecutionem meam recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Recitentur. *Romulus exceptor recitavit.* Flavio Marcellino viro clarissimo spectabili Tribuno & Notario Januarianus & cæteri Episcopi veritatis Catholicæ, quæ persecutionem patitur, non quæ facit. Quia apud acta nobilitatis tuæ fratribus collegísque nostris defensionem mandavimus. *Et cùm recitaret,*

cclii. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Quantùm ex istius epistolæ quæ profertur principiis demonstratur, denuò aliud video processisse mandatum, cùm post confirmationem personarum, ea omnia quæ partibus competunt vestro nomine debuerint judiciis intimari, quoniam ab illis post mandatum semel factum, constat transisse negotium.

ccliii. *Emeritus Episcopus dixit.* In mandato suo legalia quæque se posuisse dixerunt. Hæc eadem legalia nos scripturis legalibus convincimus. Nihil absque mandato est. Imò ut audientiam præstantia tua præbeat, hoc rogamus. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus salvâ appellatione recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Non hæc proferri prohibui; sed rectius erat ut vestro nomine qui adsistitis, proferrentur. *Emeritus Episcopus dixit.* Cùm actio nobis competat, scriptura mandati nihil in-

tereſt, utrùm ex noſtrâ perſonâ an ex eorum qui mandaverunt [proferatur] dummodò hoc ipſum jubeas recitari. *Et aliâ manu.* Emeritus Epiſcopus ſalvâ appellatione recognovi.

cclɪv. *Marcellinus vir clariſſimus Tribunus & Notarius dixit.* Recitentur. Ego enim, ne quod juris eſſet omitterem, id videor interfatus. *Romulus exceptor recitavit.* Magnum juſti cognitoris indicium eſt, quod uni parti conceſſerit. *Et cùm recitaret,*

cclv. *Emeritus Epiſcopus dixit.* Non legit, non diſtinguit ſenſus. *Et aliâ manu.* Emeritus Epiſcopus recognovi.

cclvɪ. *Auguſtinus Epiſcopus Eccleſiæ Catholicæ dixit.* Ipſi legant. Concedamus eis quod ipſi nobis concedere noluerunt. *Marcellinus vir clariſſimus Tribunus & Notarius dixit.* Eccleſiaſtici Notarii ea relegant, ut apertiùs deſignetur, quæ à venerabilibus viris conſtat oblata. *Poſſidius Epiſcopus Eccleſiæ Catholicæ dixit.* Scriptum ſit ipſos petiſſe, ut à ſuis Notariis geſta quæ proferunt recitentur. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Marcellinus vir clariſſimus Tribunus & Notarius dixit.* Nihil intereſt à quo relegantur. *Petilianus Epiſcopus dixit.* Non de fide dubitatur officii, ſed de pronuntiatione. *Et aliâ manu.* Petilianus Epiſcopus recognovi.

cclvɪɪ. *Marcellinus vir clariſſimus Tribunus & Notarius dixit.* Superflua eſt iſta cauſatio. Undè, ut diligentiùs omnia cognoſcantur, ab Eccleſiaſticis Notariis quod oblatum eſt recitetur. *Alypius Epiſcopus Eccleſiæ Catholicæ dixit.* Legatur concedentibus nobis; quod ipſi nobis concedere noluerunt. *Habetdeus Epiſcopus dixit.* Ego lego. *Marcellinus vir clariſſimus Tribunus & Notarius dixit.* Lege.

cclvɪɪɪ. *Habetdeus Epiſcopus dixit.* Flavio Marcellino viro clariſſimo & ſpectabili Tribuno & Notario, Januarianus & cæteri Epiſcopi veritatis Catholicæ, quæ perſecutionem patitur, non quæ facit. Quia apud acta nobilitatis tuæ fratribus collegiſque noſtris defenſionem mandavimus, magnum juſti cognitoris indicium eſt, quod uni parti conceſſerit, alteri non negare, ne uni parti favere, alteram premere videatur. Quod te pro tuâ prudentiâ & longè proſpicere, & longiùs condecet præcavere, maximè cùm populos edictis invites de audientiæ tuæ libramine judicare. Adverſarii igitur traditores perſecutoréſque noſtri cùm elucubratum volumen ſui mandati, diúque conceptum & expoſitum actis ingererent, ſine præjudicio equidem noſtro libenter audiſti. GESTA Collat. diei III. Quod ut huic epiſtolæ noſtræ concedas, impendio poſtulamus. Non quò illorum prava perverſáque doctrina nos terreat, ſed ne labor ſit defenſoribus noſtris, contra librum illorum prolixum, & contra proſecutiones eorum confligere, cùm nec dies totus cauſæ ſufficiat, nec vox aut latera defenſioni, ut liber cum libro, & defenſio cum defenſione concertet. Quare igitur hanc epiſtolam noſtram petimus accipi atque inſeri jubeas, tunc deindè cauſam audire digneris. Adverſarii enim noſtri decurſis teſtimoniis quibus Eccleſia cum laude ſuî ubique diffunditur, id priùs mandant ſuis defenſoribus peragendum, ut contra nos, qui Eccleſiæ defendimus puritatem, iſto modo agant; ut eamdem Eccleſiam habituram in ſe permixtos ſimul bonos & malos uſque in finem ſæculi, dicant eſſe prædictam. Cujus rei cauſam nos magis oſtendimus Eccleſiam Domini in ſcripturis divinis ſanctam & immaculatam fore ubique nuntiatam. Per Eſaïam. *Exurge Sion, indue fortitudinem tuam Hieruſalem civitas ſancta,* Iſa. 52. *non adjiciet tranſire per te incircumciſus & immundus.* Et iterùm. *Dic filiæ Sion. Ecce* Iſa. 62. *tibi ſalvator adveniet, habens mercedem & opus ante faciem ſuam, & vocabit illum populum ſanctum redemptum à Domino. Tu autem vocaberis deſiderata civitas, & non derelicta.* Et iterùm. *Confortamini manus* Iſa. 35. *diſſolutæ, & genua debilia confortamini. Qui eſtis puſillanimes, nolite timere. Dominus noſter judicium retribuet, & ipſe veniet, & ſalvos faciet nos: Tunc aperientur oculi cæcorum, & aures ſurdorum audient, plana erit lingua mutorum, & claudus ſaliet ſicut cervus: quoniam rupta eſt in deſerto aqua, & fons in terrâ ſitienti.* Et adjecit. *Illic via munda & ſancta vocabitur: & non tranſibit illic immundus, neque erit illic via immunda. Etiam illic non erit leo, neque ex beſtiis malis aſcendet in illa, neque invenientur in illâ, ſed ambulabunt illic redempti & electi. De quâ in Canticis Canticorum ex perſona Domini ſcriptum* Cant. 4. *eſt: Tota ſpecioſa es, ſoror mea, & reprehenſio non eſt in te.* Quod Paulus Apoſtolus apertiſſimè demonſtravit dicens: *Chriſtus* Ephes. 5. *dilexit Eccleſiam, & ſemetipſum tradidit propter eam, ut eam ſanctificaret, purgans eam lavacro aquæ in verbo, & adjungens ſibi glorioſam Eccleſiam non habentem maculam neque rugam, aut aliquid ejuſmodi, ſed ſanctam & immaculatam.* Et iterùm.

schismatis Samariæ nunquam communicaverint, neque consenserint, qui magis in solitudine morabantur. Osee quoque Propheta ostenditur non interfuisse mysteriis eorum quorum sacrificia detestatur & damnat, dicens: *Osee 9.* *Sacrificia eorum tanquam panis luctus. Omnis qui tetigerit ex eis, inquinabitur.* Amos denique quando potuit Samariæ mysteriis misceri, de quo Pseudopropheta ita regi invidiam facit, dicens: *Amos 7.* *Conglobationes facit adversùm te Amos in medio domûs Israël. Non potest terra supportare sermones ejus, & ob hoc insuper expellitur.* Jam verò in ipsa Hierusalem quomodo poterant Prophetæ sacrificiis peccantium hominum communicare, quæ ipsi divino spiritu pleni damnabant Esaia dicente: *Isai. 1.* *Quid mihi multitudinem sacrificiorum vestrorum, dicit Dominus? Plenus sum. Holocaustomata arietum, & adipem agnorum, & sanguinem taurorum & hircorum nolo, nec sic veniatis in conspectu meo. Quis enim exquisivit ista de manibus vestris? Calcare aulam meam non adjicietis: si attuleritis similaginem, vanum. Incensum abominatio est mihi. Neomenias vestras, & sabbata & diem magnum non sustineo. Jejunium & ferias, & dies festos vestros odit anima mea. Facti enim estis mihi in abundantia multa. Jam non parcam peccatis vestris. Cùm extenderitis manus, avertam oculos meos à vobis: & si multiplicaveritis preces, non exaudiam vos. Manus enim vestræ sanguine plenæ sunt.* Et iterùm. *Isa. 66.* *Facinorosus autem qui sacrificat mihi vitulum, quasi qui canem occidat; & qui similam offert, quasi sanguinem porcinum; & qui thus in memoriam, quasi blasphemus.* Aggæus etiam non modò sacrificia, sed ipsam gentem peccatricem penitùs execratur, dicens: *Agg. 2.* *Sic & populus iste, & fiegens ista: & si quis illuc accesserit, inquinabitur.* Et *Malach. 1.* Malachiel. *Vos ò sacerdotes qui profanatis nomen meum, & dixistis, In quo profanavimus nomen tuum? & ponentes in altari meo panes pollutos, & dixistis, In quo polluimus illos? in eo ut diceretis, Mensa Domini benedicta est, & quæ superponebantur annullastis.* Et ita in omnibus Prophetis invenies, quoniam si communicassent eis quos tantis vocibus condemnabant, prævaricationis crimen incurrerent. Quod ergo inter eos erant commorationis fuit, non communionis. In defensionem deinde sceleris sui auctoritatem sibi exemplo Judæ traditoris assumunt, quo cum dicunt à Domino & præcognitum assumptum & cognitum tolleratum, cùm utique sine præjudicio præscientiæ suæ Dominus Christus Judam in Apostolorum numerum assumpserit, cognitum autem sibi, non hominibus, hac ratione pertulerit, qua & hodie perferre videtur occultos. Scriptum est enim. *Deuter. 29.* *Quæ occulta sunt mihi, quæ manifesta vobis & filiis vestris.* In Psalmis. *Psal. 43.* *Nonne Deus inquiret ista? Ipse enim scit latentia cordis.* In Regnorum. *1. Reg. 16.* *Homo videt in facie, Deus autem videt in corde.* Et in Apocalypsi. *Apoc. 17.* *Et scient omnes Ecclesiæ quoniam ego sum scrutator renum & cordis.* Denique Domino cum discipulis recumbente & dicente, *Matth. 26.* *Unus ex vobis me tradet*, atque respondente eodem Juda, *Marc. 14.* *Numquid ego sum Domine*, & ab eodem Domino audiret, *Tu dixisti*, detectum se protinùs videns, confusus abscessit, sed cum ipsa postmodum turba ad tradendum Dominum venit. Vadant ergo cum suo Juda patrono inimici dominicæ veritatis, qui suo more defendere reos manifestissimos elaborant. Item ad defensionem pollutæ permixtionis suæ verba Apostoli objiciunt, quibus ait: *Philip. 1.* *Sive per occasionem, sive per veritatem miserebor, quoniam filii fornicationis sunt, quia fornicata est mater ipsorum, dedecoravit eos quæ peperit eos.* Et in Isaia: *Isa. 14.* *Quomodo vestimentum conspersum in sanguine non erit mundum, ita nec tu eris mundus, quia terram meam perdidisti, & plebem meam occidisti, non manebis in æternum tempus, semen nequam. Para filios tuos interfici peccatis patris sui, ut non exurgant.* Et in Regnorum libro tertio: *3. Reg. 2.* *Et deposuit Salomon Abiathar de sacerdotio Domini, ut impleatur verbum Domini, quod loquutus est de domo Heli in Selom.* Jam verò quòd dicunt baptismum Christi ita defendi sicut ipsa Catholica defenditur ubique, & apud omnes esse, decretis patrum nostrorum martyrum beatissimorum compendio brevitatis excluditur. Illud autem quàm incautè, immemores sui, inimici veritatis oppugnant, apud fures & raptores quoslibet extraneos datum baptisma suscipi debere, adhibito incompetenti ad hanc rem testimonio Pauli Apostoli quod scriptum est, *Rom. 1.* *Qui veritatem Dei in injustitia detinent*, hoc in loco furtum furtivo voluerunt defendere testimonio. Apostolus enim de gentilibus agens, & incredulos increpans, ita loquutus est dicens. *Rom. 1.* *Revelabitur enim ira Dei de cœlo su-*

GESTA Collat. diei III.

GESTA Collat. diei III.

per omnem impietatem & injustitiam hominum eorum qui veritatem Dei in injustitia detinent; quoniam quod cognoscibile est Dei, manifestum est illis. Deus enim illis manifestavit. Etenim quæ invisibilia sunt ejus à constitutione mundi, per ea quæ facta sunt intellecta conspiciuntur. Sempiterna quoque virtus ejus & divinitas, ita ut sint inexcusabiles: quia cùm cognovissent Deum, non ut Deum honorificaverunt, aut gratias egerunt, sed evanuerunt in cogitationibus suis, & intenebratum est insipiens cor illorum. Dicentes enim se esse sapientes, infatuati sunt, & immutaverunt claritatem incorrupti Dei in similitudine imaginis corruptibilis hominis & volucrum & quadrupedum & serpentum. Propter quod tradidit illos Deus in concupiscentia cordis illorum in immunditiam. Unde secundùm hunc sensum etiam gentilium inquinata mysteria se suscipere profitentur. Secuti autem sunt errorem suum evidentissimis accumulare blasphemiis, quò dicant eos qui hæreticorum bapstima reprobant, posse Christum reprobare, quòd cum dæmonio confessa sunt. Hoc loco non solùm sanctorum martyrum decretis insultant, sed magis parati sunt dæmoniorum, quia Christum confessi sunt, communioni misceri. Quod autem subtili brevitate ista dixerunt, eum, qui foris baptizatus fuerit suscipi debere, non ut quod deest adsit, sed ut quod inest prosit, in utroque se ipsos circumvenisse monstrantur. Omnia enim hæc, ut suprà dictum est, sanctorum martyrum sententiis evacuantur. Unde enim fieri potest, si una est Ecclesia & indivisus est Christus, ut foris positus baptismum consequatur? Quod verò sibi à nobis objici

1. Tim. 5. dicunt, *Manus citò nemini imposueris, neque communicaveris peccatis alienis*, & quasi respondentes occurrunt moribus potiùs debere homines quàm corpore separari, ad hoc non modò moribus, sed etiam corpore à malis debere disjungi multis admodum testimoniis legalibus appro-

Num. 16. bamus. In Numeris: *Discedite à tabernaculis hominum istorum durissimorum, & ne tetigeritis ab omnibus quæ sunt eis, ne simul pereatis & vos in omnibus peccatis eo-*

Isa. 52. *rum.* Item Esaias: *Discedite, exite inde, & immundum nolite tangere: discedite de medio eorum qui fertis vasa Domini.* Item Apo-

2. Cor. 6. stolus. *Vos enim estis templum Dei vivi. Dicit enim ipse: Quoniam habitabo in eis, & in eis ambulabo, & ero illorum Deus, & ipsi erunt mihi populus. Propter quod discedite de medio eorum & separamini, & immundum ne tetigeritis, & ego recipiam vos, & ero vobis in patrem, & vos eritis mihi in filios & filias, dicit Dominus omnipotens.* Illud verò quale est, ut cùm nos eis objiciamus persecutiones & immanes crudelitates quibus ipsi & majores eorum nos patresque nostros per annos centum vel ampliùs sine cessatione afflixerint atque vexaverint, illi isto non erubescant uti suffragio, quòd dicant ab aliquibus nostrorum Maximianistis fuisse persecutiones inlatas, cùm utique longè aliud sit usurpata Ecclesiastica & compauperum civiliter repetere voluisse, nec ullum ad communionem nostram nolentem invitumque coëgisse, & aliud sit aperto furore per universum populum Christianum omnia mala crudeliter exercere. Quis enim nesciat istos Traditores persecutoresque nostros ab ipso exordio condemnatæ Traditionis commentitiis precibus cunctis in nostram necem hujus sæculi principibus supplicasse, atque ad suam communionem contra Dei præcepta minis & proscriptionibus coarctasse? Nam ut omittamus quantus sanguis Christianus effusus sit per Leontium, Ursatium, Macarium, Paulum, Taurinum, Romanum, cæterosque executores quos in sanctorum necem à principibus sæculi meruerunt, quando plurimi venerabiles sacerdotes occisi, alii in exilium relegati, Christianitas latè vexata, sacrata stuprata virginitas, proscripti divites, spoliati pauperes, ablatæ basilicæ, atque acti in fugam profugi sacerdotes, nostrò nunc tempore quanta commiserint nullus ignorat. Episcopis ingesserunt exilia, Christianis fugientibus præcipitia, oppresserunt populos, prædati sunt clericos, invaserunt basilicas, intulerunt consentire nolentibus plagas; postremò in uno tantùm oppido Bagaiensi eorum causâ multorum Christianorum sanguis effusus est; & nec sic satiati in hodiernum cessare contenti sunt. Unde quia ad hoc tantæ immanitatis eorum acerbissimos titulos de scripturis divinis, quibus ista flagitia prohibentur, superfluum sit documenta subnectere, cùm talia nec mundanis legibus permittantur, satis sit eorum nos errori respondisse, & quæ superfluò responderunt, divinis testimoniis eluisse. *Et aliâ manu.* Dominus te incolumem conservet, quod optamus. Recitavi.

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & CCLIX.

Notarius dixit. Id quod lectum est gestis præsentibus adhærebit. *Et adjecit.* Et quoniam in hoc præbitam patientiam constat, ea quæ dudum sunt oblata recitentur; & ad hæc omnia pars è diverso sistens respondere cogatur.

CCLX. *Emeritus Episcopus dixit.* Priùs testimoniis testimonia revincantr. Tunc ad ea quæ sublimitas tua judicaverit veniendum est. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus salvâ appellatione recognovi.

CCLXI. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Permitte nos, Vir sublimis, pro causâ Ecclesiæ non diutiùs superfluis immorari. Atque utinam fratres nostri è diverso sistentes hanc Epistolam ante illos omnes moratorios sermones suos protulissent, ut jam de Ecclesia, unde causa vertitur, aliquid ageremus. Animadvertit ergo nobilitas tua in hac Epistola duo quædam genera vel objectionum vel rerum inserta quibus respondere debeamus, unum de divinis scripturis & sanctæ legis eloquiis, alterum de criminationibus humanis, quæ objicienda nescio qui invidiosiùs potiùs quàm veriùs putaverunt. Ad hæc duo paucis, si Dominus adjuverit, respondebimus, ne prolixum sermonem tantæ prolixitati reddamus. Quæstio est de Ecclesia ut ùm permixtos malos usque in finem habitura prædicta est, an omninò omnes bonos, omnes sanctos atque immaculatos in hoc seculo, isto etiam tempore usque in finem ultimum seculi. Utraque testimonia divina sunt; & utique repugnantia esse non debent, nec omninò possunt, si intellectorem inveniant. Aream esse Ecclesiam non ego dixi. Non quisquam nostrûm, sed Evangelium loquitur, ubi scriptum est venturum qui ventilabrum ferat in manu sua & mundaturum aream suam, frumenta recondet in horreo. *Et cùm diceret* (*Et aliâ manu.* Recognovi.)

CCLXII. *Emeritus Episcopus dixit.* Non legit aream. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus recognovi. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ*
Matth. 3: v. 12. Et Luc. 3. vers. 17. *Catholicæ dixit.* Joannes dixit: *Mundabit aream suam, frumenta recondet in horreo. Et cùm diceret*, (*Et aliâ manu.* Recognovi.) *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Hoc quod postulat relegatur.

CCLXIII. *Petilianus * Episcopus dixit.* De occultis reis hoc dixit Evangelista non de evidentibus, quod tu vis tecum esse permixtos. *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi.

* Aut potiùs. Emeritus.

GESTA Collat. diei III. LXIV. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Prosecutio nostra pro ipsorum epistola habeatur. Legi cœpit, nullus à nobis relatus est strepitus, nulla interturbatio, nulla interruptio. Permittat ut finiam quod cœpi eloqui, & sic respondeat. Quare non nobis rependitur quod prærogavimus. Animadvertit nobilitas tua patientiam nostram cùm tam longa recitaretur epistola. *Et cùm diceret.* [*Et aliâ manu.* Recognovi. *Emeritus Episcopus dixit.* Nos gravat cùm se dicit esse patientem; & non debet de se ferre sententiam de quo alius judicat. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus recognovi.

CCLXV. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* O si esses & tu patiens donec finiam quod prosequor! Ergo, ut dicere cœperam, divina sunt testimonia de zizaniis & tritico ea quæ intelligere conati. Veruntamen de retibus aliquando confessi sunt quod malos & bonos habitura est Ecclesia; sed eos dixerunt esse sacerdotibus incognitos, & ideò non præjudicare bonis quoniam ignorarentur. Ego autem possem qualibuscumque facultatulæ meæ assertionibus ostendere illum esse veriorem intellectum, quòd Ecclesia habeat & bonos & malos, zizania scilicet & triticum, mundumque ipsum appellatum esse pro Ecclesiæ nomine, quandoquidem Dominus ipse dicit: *Non ut judicet mundum, sed ut salvetur* (Joan. 3.) *mundus per ipsum*; cùm sciamus Dominum non salvare nisi Ecclesiam. *Et aliâ manu.* Recognovi.

CCLXVI. *Emeritus Episcopus dixit.* Mundus te non cognovit. Ergo Deum Ecclesia non agnovit, si mundus Ecclesia est. Et iterùm dixit: *Ut reus fiat totus mundus Deo.* (1. Joan. 5.) Et iterùm dixit: *Si de mundo essetis, mundus quod suum esset amasset;* (Joan. 15.) *sed nunc quoniam de mundo non estis, propterea odit & persequitur vos mundus.* Et iterùm: *Ipsi* (1. Joan. 4.) *de mundo sunt, & mundus obaudit eis.* Et iterùm: *Si quis dilexerit mundum, non est* (Ibid. 2.) *charitas Patris in illo. Et aliâ manu:* Emeritus Episcopus salvâ appellatione recognovi.

CCLXVII *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Omnia ista possemus & nos dicere & velut contraria primò proposita solvere. Itaque sine causa interrumpunt isto strepitu, quia epistolæ ipsorum potuissemus talia facere, ne recitaretur. Patienter audiant. Admoneantur à sublimita-

 te tuâ facere quod sponte facere debuerunt. Patienter audiant. Non est res levis quæ tractatur à nobis. Suscepimus hodie respondere, si Deus adjuverit, prolixæ epistolæ eorum. Nec rogamus ut edatur nobis & consideremus & posteà respondeamus, sicut ipsi de mandato nostro fecerunt. Præbeant nobis aliquam patientiam per incolumitatem tuam. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Justa postulantur. Patientiam ejusdem prosecutioni certum est debere commodari.

CCLXVIII *Emeritus Episcopus dixit.* Ipse sibi obstrepit, dum longa prosequitur. *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus recognovi.

CCLXIX. *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Si respondere volunt, removeatur epistola, & singuli respondeamus. Sin autem, permittant responsionem.

CCLXX. *Adeodatus Episcopus dixit.* Possumus præbere patientiam. *Et cùm diceret,* [*Et aliâ manu.* Adeodatus Episcopus recognovi: [*Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Quando legebatur epistola, sic habebamus tanquam ipsi prosequerentur. Prosecutioni ipsorum præbuimus silentium. Nolo enim dicere patientiam, quia id calumniantur. Præbeant nobis & ipsi silentium. *Et aliâ manu.* Recognovi. *Adeodatus Episcopus dixit.* Possumus præbere patientiam; quam quidem præbemus, si ea quæ pars diversa asserit, habeant firmissimam rationem. Nam cùm aliter lex interpretetur quàm est, quis ferat, quis patiatur silentio adferri præjudicium? *Et aliâ manu* Adeodatus Episcopus recognovi. *Vincentius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Serva tibi quòd reprehendas si aliquid contradicitur. *Et aliâ manu.* Recognovi.

CCLXXI. *Marcellinus V. C. Tribunus & Notarius dixit.* Promissa patientia præbeatur. *Montanus Episcopus dixit.* Quando omnia in animo retinentur, si non ad singula respondeamus. *Et aliâ manu.* Montanus Episcopus recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Tenorem universæ epistolæ patienter constat auditum. Consequens est ut responsiones ad singula patienter audire dignemini.

CCLXXII. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Ideò & illa conscripta sunt, & hæc excipiuntur. Si quid memoriam fallit, & ego possum petere ut mihi de epistola recitetur; & ipsi possunt, ut illis ex codicibus recitetur, præbere silentium. Agamus aliquid. Ut ergo dicere cœperam, ipsis admonentibus, invenimus in scripturis mundi nomen in malo, mundi nomen in bono. Nam mundi nomen in malo, sicut ipsi dixerunt: *Et mundus eum non cognovit.* Et: *Si quis dilexerit mundum, non est charitas Patris in illo.* & cætera. Mundi autem nomen in bono. *Ut credat mundus quoniam tu me misisti.* Non enim credere malorum est. Mundi nomen in bono. *Non venit ut judicet mundum, sed ut salvetur mundus per ipsum.* Non salvabitur nisi Ecclesia in mundo. Cùm ergo & in bono mundus, & in malo mundus, unde ista scripturarum rixa? Si intellectore careat, adhibe lumen intelligentiæ. Vide mundum in malo omnes dilectores temporalium per universas gentes: vide mundum in bono omnes fideles & spem gerentes æternæ vitæ per universas gentes. *Deus erat in Christo*, inquit, *mundum reconcilians sibi.* Si reconciliari potest Deo detestatus ille mundus de quo dictum est quia non est charitas Christi in eo qui dilexerit mundum, judicent qui loquuntur. Audiat ergo patienter nobilitas tua. Video scripturam sanctam [per] commixtos bonos & malos, sicut ipsi de retibus jam confessi sunt, præsignasse Ecclesiam. *Et cùm diceret, cùmque streperetur, Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Scriptum sit, quia perstrepunt.

(Joan. 1. / 1. Joan. 2. / Joan. 17. / Ibid. 3. / 2. Cor. 5.)

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. [Ipsos perstrepere acta contineant.] *Alypius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Ubi est promissa patientia, quæve vicissitudo rependitur? Nonne indicant quemadmodum diffidant? *Et aliâ manu.* Recognovi. CCLXXIII

Petilianus Episcopus dixit. Quid sit mundus, quid sit Ecclesia, apertissimè definitum est ab ipso auctore mundi atque factore, per quem omnia facta sunt, & sine quo nihil est factum. Ipse enim Dominus dixit: *Mundus hic ager.* Potuisset dicere: Mundus Ecclesia est. Quis igitur hominum audet definire quid mundus sit, cùm ipse Dominus hujus factor atque opifex jam dignatus fuerit definire? *Et aliâ manu.* Petilianus Episcopus recognovi. CCLXXIV. (Matth. 13.)

Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Quid mundus sit, qui salvandus dicitur, evidenter ostendite. CCLXXV.

Petilianus Episcopus dixit. Homo dictus est mundus, ubi dixit, mundum reconcilians sibi, non enim sibi Deus bel- CCLXXVI.

luas,

uas, sed homines voluit reconciliari. *Et alia manu.* Petilianus Episcopus recognovi.

cclxxvi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Ex his omnibus qui mundi nomine nuncupantur, dicis Ecclesiam posse constare, postea declaratam; an certè renuis?

cclxxviii *Emeritus Episcopus dixit.* Tollis nos à manifesta præscriptione. Ait Dominus Christus in Evangelio, *Ager mundus est. Et cùm diceret*, *Et aliâ manu.* Emeritus Episcopus recognovi. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Patimini ergo, ut ad omnia quæ epistolæ textus continet, respondeant, & tunc plenissimè de omnibus judicabo.

cclxxix. *Hilarus exceptor dixit.* Quoniam à diluculo partes egerunt, & codices binos implevimus, si jubet præstantia tua, alii nobis exceptores subrogentur; ut ad conferendum exeamus, datis nobis custodibus. *Vitalis Notarius Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Hoc & ego suggero quod & exceptor nobilitati tuæ adstans suggessit.

cclxxx. *Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit.* Sicut etiam superiore judicio factum est, hi qui se tabulas implesse commemorant, cum custodibus exeant, in eorum loco aliis subrogatis. *Cùmque id fieret*,

cclxxxi. *Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Mundus ergo, non enim aliter & nobis videri potuit, in hominibus intelligitur: non utique ita stulti simus ut bellua etiam & quæcunque irrationabilia animantia ad salutem, quam Christus promisit, pertinere dicamus. Prorsùs hoc dicimus: *Mundus in maligno positus est:* homines sunt. *Ut credat mundus quia tu me misisti:* homines sunt. *Mundum reconcilians sibi:* homines sunt, & cætera quæ in malo dicta sunt, homines illi, homines illi. Per totum enim mundum utrique, mali mixti bonis. Sic & Ecclesia, quam confessi sunt retium nomine declaratam habere malos, sed dixerunt latere peccatores, constat jam quòd habeat bonos & malos. De latendo & de non latendo quæstio est utrùm pertinuerit ad pietatem bonorum etiam malos cognitos tolerare, ne desererent bonos, an propter malos totum deserere voluerint quibus mali quid in Ecclesiâ apparuerit. Ipsa quæstio est. Hoc probamus. Dicimus enim nos non negligendam quidem ecclesiasticam disciplinam, & ubicunque fuerint proditi mali, coërcendos eos esse ut corrigantur, non solùm sermone correctionis, verùm etiam excommunicationibus & degradationibus, ut humilem locum salutis in Ecclesiâ quærant; ad medicinam ipsorum fieri, non odio, sed studio salutis fraternæ; sicut quodam loco etiam ipse Apostolus evidentissimè declarat dicens: *Si quis non obaudivit verbo nostro, per epistolam hunc notate, & nolite commisceri cum eo.*

Quæ sequuntur, quia exciderunt in collectione gestorum, sumpta sunt ex libro tertio breviculi collationis Donatistarum quod scripsit sanctus Augustinus.

Flagitantibus itaque patientiam eorum catholicis & per multas cognitoris interlocutiones vix impetrantibus, responderunt litteris eorum, ostendentes multis sanctarum scripturarum testimoniis & exemplis malos in Ecclesiâ sic nunc esse permixtos, ut quamvis debeat invigilare ecclesiastica disciplina, ad eos non solùm verbis sed etiam excommunicationibus & degradationibus corripiendos, tamen non solùm in eâ latentes nesciantur, sed plerumque propter pacem unitatis etiam cogniti tolerentur: sic ostendentes divina testimonia consonare ut & illa quibus commendaretur Ecclesia cum malorum commixtione, hoc tempus ejus significarent qualis est in præsenti sæculo, & illa testimonia quibus commendatur non habere commixtos malos, illud ejus tempus significarent qualis venturo sæculo in æternum futura est; sicut nunc mortalis est, id est, ex mortalibus hominibus constat; tunc autem immortalis erit quando in eâ nemo morietur, sicut ipse Christus isto tempore fuit pro illâ mortalis, post resurrectionem autem jam non moritur, & mors illi ultrà non dominabitur: quod etiam Ecclesiæ suæ in fine sæculi præstiturus est. Hæc duo tempora Ecclesiæ, quæ nunc est, & qualis tunc erit, significata esse etiam duabus piscationibus, una ante resurrectionem Christi, quando mitti jussit retia, nec sinistram nec dexteram nomi-

Brevicul. Collat. diei III.

nans partem, ut nec solos malos, nec solos bonos, sed commixtos bonis malos intra retia suorum sacramentorum futuros doceret; post resurrectionem autem, quando jussit retia mitti in dexteram partem, ut post resurrectionem nostram bonos solos in Ecclesiâ futuros intelligeremus, ubi ulteriùs hæreses & schismata non erunt, quibus modò retia dirumpuntur. Nam & evangelium non tacuit in primâ piscatione commemorare retia esse dirupta; & in novissimâ dictum: *Et cùm tam magni essent pisces, retia non sunt dirupta*, de tali Ecclesiâ dictum esse, quòd per illam non erat transiturus incircumcisus & immundus; ad immundos enim pertinere schismaticas separationes, quia tunc non erunt, quia retia non sunt dirupta. Hoc etiam significasse, quòd corvus avis immunda exierit de arcâ, & non redierit. Quæ tamen arca exeunte corvo non utique omnibus immundis animalibus caruit, sed in eâ fuerunt & munda & immunda usque ad diluvium, sicut in Ecclesiâ boni & mali usque ad sæculi finem. Sed sicut non de immundis sed de mundis animalibus Noë obtulit sacrificium, ita non ii qui mali sunt in Ecclesiâ, sed ii qui boni sunt, perveniunt ad eum. De Prophetis etiam, quia dixerant Donatistæ in litteris suis non eos communicare illis in quos mala tanta dixerunt, responderunt Catholici quòd unum templum fuerit, quo universi utebantur, nec quemquam Prophetarum, qui tanta dixerunt in malos, constituisse sibi aliud templum, sacrificia, sacerdotes. Et quia Donatistæ in litteris suis posuerant testimonia scripturarum, quibus ostenderent ad peccata parentum etiam filios pertinere, (cùm hoc utique nunquam rectè intellectum sit nisi de iis filiis qui parentum iniquitates imitarentur) responderunt Catholici, cùm tanta in illum populum & acerba dicta sint divinis eloquiis, quæ etiam ipsi in suis litteris commemoraverant, ut quasi nullus illic remansisse videretur bonus, non solùm ibi fuerunt iidem ipsi Prophetæ sancti, verùm etiam ex ipso populo exorti erant, quos ipse Dominus in suæ carnis adventu laudabiles reperit, sicut fuerunt Zacharias & Elizabeth, & sicut Joannes filius eorum, sicut Simeon senex, & Anna vidua. Undè apparet quàm impiè, quàm calumniosè objicerentur Catholicis toto orbe diffusis crimina Cæciliani, cùm Simeoni & Annæ & cæteris talibus objici non possent crimina illius populi in quo nati fuerant sacramentis ejusdem populi consecrati, quæ crimina eidem populo non humana opinio, sed sermo divinus objecerat. Commemoratum est etiam testimonium propheticum ubi signati sunt, ne cum malis perirent, qui gemebant facinora quæ fiebant in medio eorum, nec tamen corporaliter separati sunt. Deinde ubi commemoratum qualis separatio bonis hoc tempore ab impiis & malis fieri debeat ne communicetur peccatis alienis, corde videlicèt & vitæ morúmque dissimilitudine, nec aliter intelligi debere quod scriptum est: *Exite de medio eorum, recedite indè, & immundum ne tetigeritis*, id est, discernamini aliter vivendo, & immunditiæ non consenseritis; ubi etiam opportunissimo loco responsum est Donatistis ad illud quod dixerant, cùm eos peteret cognitor ut sederent, scriptum sibi esse ut cum talibus non sederent. Dictum est enim à Catholicis, cùm eorum litteris responderent, non sic intelligendam esse separationem à malis hoc tempore quemadmodum illi intellexerant, qui secum tanquam cum impiis non sederunt; quia scriptum est: *Non sedi in concilio impiorum*; cùm utique si impios putarent, nec illud quod in eodem psalmo consequenter prohibetur facere debuerunt. Nam ibi sequitur, *& cum iniqua gerentibus non introïbo*. Cùm ergo illi intrassent cum eis quos impios putarent, quare non etiam sederunt, ut in utroque non corporalem sed spiritualem consessum & ingressum devitasse viderentur. Ibi commemorata etiam causa Maximianistarum totiens jam illis objecta, ubi & se & illos quibus dilationem dederunt in Maximiani schismate positos, in damnatione ejusdem Primiani socios, tamen illius contagio dixerunt non esse pollutos, qui Cæciliani criminibus orbem Christianum usque ad terminos terræ periisse contenderent. *Vide Concil. Bagai. supra pag. 97.*

Ad hæc Donatistæ, cùm validissimis scripturarum documentis & exemplo suo de Maximianistis respondere non possent, ad illud quod jam peractum fuerat redierunt, dicentes mundum non benè intelligi Ecclesiam, in quâ simul & triticum & zizania jussa sunt crescere; cùm Catholici & tot testimonia divina jam commemorassent quibus ostenderetur mundus etiam in bonâ significatione po- Cap. x.

situs, & in eâ nonnisi Ecclesia posset intelligi, & quomodolibet acciperetur mundus, quando utrumque semen per mundum cresceret, non debere propter zizania totius mundi triticum deseri. Cùm ergo hæc jam dicta fuissent, & quæstio ipsa jam terminata videretur, ad eam rursùs summa inopia redierunt, eadem per eadem replicantes, quærentes quomodo potuerit diabolus in Ecclesiâ seminare zizania. Deinde calumniantes quòd duas Ecclesias Catholici dixerint, unam quæ nunc habet permixtos malos, aliam quæ post resurrectionem eos non esset habitura, veluti non iidem futuri essent sancti cum Christo regnaturi qui nunc pro ejus nomine, cùm justè vivunt, tolerant malos. Ad hæc Catholici responderunt etiam ipsos jam fuisse confessos esse in Ecclesia vel occultos malos; & vicissim quæsierunt quomodo eos in Ecclesia diabolus seminaverit, quod illi, quasi fieri non posset, de zizaniis requirebant. Repetierunt etiam Catholici testimonium Cypriani, qui eamdem evangelicam similitudinem non aliter intellexit quàm ut in Ecclesiâ diceret zizania, nec latere, sed cerni. Contra quod testimonium illi omninò nihil ausi fuerunt respondere, cùm auctoritatem Cypriani tanti habeant ut per illam conentur defendere quod malè de iterando baptismo sentiunt & faciunt. De duabus etiam Ecclesiis calumniam eorum Catholici refutarunt, identidem expressiùs ostendentes quid dixerint, id est, non eam Ecclesiam quæ nunc habet permixtos malos alienam se dixisse à regno Dei, ubi non erunt mali commixti, sed eamdem ipsam unam & sanctam Ecclesiam nunc esse aliter, tunc autem aliter futuram; nunc habere malos mixtos, tunc non habituram, sicut nunc mortalem, quòd ex mortalibus constaret hominibus, tunc autem immortalem, quòd in eâ nullus esset vel corpore moriturus; sicut non ideò duo Christi quia prior mortuus, postcà non moriturus. Dictum est etiam de homine exteriore & interiore: quæ cùm sint diversa, non tamen dici duos homines, quantò minùs dici duas Ecclesias, cùm iidem ipsi qui nunc boni tolerant permixtos malos & resurrecturi moriuntur, tunc nec mixtos malos habituri sint, nec omninò morituri. De ipso quoque numero, quoniam Donatistæ scripturarum testimonio unam Ecclesiam commendaverunt, velut contra duas quas Catholicos affirmasse jactabant, responsum est à Catholicis etiam multas Ecclesias in scripturis inveniri dictas, & septem ad quas Joannes scribit, quæ tamen multæ illius unicæ membra esse intelligerentur; ut hinc appareret multò minùs sibi debere objici duas, cùm eamdem ipsam unam dixerint non talem nunc esse qualis in resurrectione futura esset, quandoquidem apostolicis litteris non objiciantur multæ, ex quibus una ipsa constaret. Ad hæc Donatistæ rursùs eadem replicare non destiterunt insuper adjicientes & invidiosè jactantes quòd Ecclesiam mortalem Catholici dixerint, & ideò negantes eam mortalem esse quia Trinitas immortalis est, cujus gratiâ consecratur Ecclesia, & quia Christus ideò pro eâ mortuus sit, ut eam faceret immortalem: quasi Catholici dixerint non eam fieri immortalem gratiâ Dei & effuso pro eâ sanguine Salvatoris: sed tempora esse discernenda dixerunt, præsens videlicèt, quo moriuntur omnes sancti, sicut mortuus est ipse Christus, & futurum, quo resurgent, & nullo morituro vivent cum illo qui jam resurrexit.

S. Cyprian. epist. 51. *Brevicul. Collat. diei III.*

Hæc inter eos cùm agerentur, & quamvis manifesta atque dilucida Donatistis certantibus superflua replicarentur, promisit cognitor de his se quæ satis audisset extrema sententia judicaturum; & jussit illud agi potiùs unde extiterit prima causa dissidii. Tunc Donatistæ urgere cœperunt ut de his quæ audisset primitùs judicaret. Quod cùm etiam Catholici exigerent, & ille in eo quod dixerat permaneret, juberetque illud agi potiùs ut causa primi dissidii monstraretur, petierunt Catholici ut quæ offerebant recitarentur. Quod cùm fieri præcepisset, obnixiùs Donatistæ resistere cœperunt & cogere ut jam de cognitis judicaret, eadem quæ transacta fuerant repetentes, & addentes quòd omninò judicare de illâ causâ non deberet quam volebat agi recitatione eorum quæ à Catholicis oblata fuerant recitanda, dicentes hujus causæ Christum judicem esse debere, & invidiam facientes Catholicis quòd hominem petiverant judicem, dicentes etiam solita de persecutionibus quas perpeti viderentur. Ad hoc Catholici responderunt, nec de homine judice postulato eos debere facere invidiam, qui & de causâ Maximianistarum judicaverunt, nec eam Christo judici servave- *Cap. XI.*

Brevicul. Collat. diei III.

runt, & ipsam Cæciliani causam primitùs ad hominem, hoc est, ad Imperatorem Constantinum accusantes miserunt, nec de persecutionibus, quòd aliquid ab Imperatoribus pro Ecclesia Catholici peterent, cùm eorum circumcelliones ducibus clericis tam horrenda mala committerent. Ubi frustrà responderunt nihil hoc ad sacerdotes pertinere, cùm Clericis ducibus illi talia fecisse asserebant. Ibi etiam cùm dictum esset quod calce & aceto humanos oculos persecuti sint, in quo scelere diabolum crudelitate pervicerunt, qui hoc in sancti viri carne non fecit, quam in potestatem acceperat affligendam, hîc Donatistæ quæsierunt utrùm qui faciunt, filii essent diaboli, an qui patiuntur: quasi catholici aliud quàm passiones suas dixerint immanissimas à Clericis & circumcellionibus eorum. Verumtamen etiam hîc non prætermiserunt catholici, occasione oblatâ, eis Maximianistas objicere, & dixerunt secundùm eorum sententiam meliores esse Maximianistas, quos apud tres vel eo ampliùs Proconsules persecuti sunt. Illi enim si passi sunt, victi fecerunt. Et urgebant catholici ut responderent utrùm ex ipsis quos damnaverunt & persecuti sunt, non susceperint Felicianum, & utrùm non eum habeant in collegio suo. Ad quod illi objectum sicut semper omninò obmutescentes in aliud ierunt, objiciendo catholicis quòd diabolum defendissent, quia dixerant eum sancti Job oculis pepercisse, unde illum isti crudelitate vicissent, & susceperunt accusare diabolum velut defensum à catholicis, dicentes eum magis crudeliter in carne Job oculis pepercisse, ut manerent ad spectaculum vulneris quod universo corpori inflixerat. Quod multùm mirum est quare hoc pro magno dicere voluerint, nisi fortè ut intelligerentur piè fecisse qui oculos in hominibus persecuti sunt, ne cruciarentur videndo vulnera sua, quæ ab eis per totum corpus acceperant. Sed cùm iterum Donatistæ persecutiones quas patiuntur exaggerantes, suorum quasdam mortes commemorarent in oppido Bagaiensi, responsum est à catholicis eos hoc passos esse dum eorum violentiæ resisteretur, quam & judici inferte conati sunt. In illo oppido commemoraverunt catholici ab eis horrenda esse commissa, ita ut etiam basilica esset incensa, & in ignem missi codices sancti,

Vide August. Epist. 50.

mortes autem illorum magis esse ex consuetudine quam habent ut se ipsi præcipitent. Cúmque his Donatistæ respondentes exaggerarent identidem velut persecutiones quas paterentur, tamquam ex his fructibus suos adversarios malam esse arborem jactitantes, & petentes identidem ut de agro & zizaniis & de una & immortali Ecclesia judicaretur, contrà autem catholici fructus eorum commemorarent schismata & rebaptizationes, & quòd ipsi primitùs majores suos apud Imperatorem accusassent, atque in hujusmodi mutuis objectis diù conflictatio versaretur, maluit cognitor hæc omnia cohibere, promittens de his judicium posteriore sententia. Et recitari jussit quod à catholicis oblatum jam legi cœperat & fuerat interruptum. Sic peracta est causa Ecclesiæ, quam magnoperè catholici curaverant à Cæciliani causa distinguere, quoniam ei non posset cujuslibet præjudicari criminibus quæ contra omnes humanas criminationes tot testimonia divina meruisset. Ex hoc jam cœpit agi etiam causa Cæciliani.

Quinto ergo logo hæc acta sunt. Recitatæ sunt duæ relationes Anulini Proconsulis ad Constantinum Imperatorem. Una quæ jam * superiùs erat recitata, quæ ostendit majores Donatistarum, id est, de parte Majorini, dedisse sibi chartas criminum Cæciliani & postulasse Constantino mittendas, séque illas memorato Imperatori misisse. Altera autem quâ ostendit ex ejusdem Imperatoris jussione denos ex utraque parte ad agendam causam ut mitterent eos se convenisse, atque illos promisisse facturos. Tum deinde lectæ sunt etiam * litteræ supradicti Imperatoris ad Episcopos datæ, ubi eis causam Cæciliani injunxit audiendam. Atque in se ex ordine legi cœpit etiam episcopale judicium Melchiadis Romani Episcopi & aliorum cum illo Gallorum & Italorum Episcoporum in eadem urbe Romæ factum. Cujus judicii prima parte, id est, gestis primi diei recitatis, ubi accusatores Cæciliani, qui missi fuerant, negaverunt se habere quod in eum dicerent, ubi etiam Donatus à Casis nigris in præsenti convictus est adhuc Diacono Cæciliano schisma fecisse Carthagine; de Carthaginis enim schismate exorta est adversùs Ecclesiam catholicam pars Donati ubi etiam promiserunt iidem adversarii Cæciliani alio die se repræsentaturos

* Collat. I. cap. 216.

* Apud Euseb. lib. 10. cap. 5.

taturos quos causæ necessarios subtraxisse arguebantur, & hoc mentiti, ulteriùs ad judicium accedere noluerunt. Hac ergo judicii parte recitatâ, cùm cœpisset recitari quid aliò die gestum sit, interruperunt Donatistæ, & petere instantissimè cœperunt ut priùs ea quæ offerebant recitarentur, asserentes non esse ordinis ut priùs absolutio Cæciliani, quem nondum accusaverant, legeretur; & de hoc aliquanto diutiùs conflixerunt: cùm Catholici dicerent non debere interrumpi quod legi jam cœperat, donec ejusdem judicii omnia gesta terminarentur, illi autem è diverso assererent ea quæ interrumpebantur, nec incipi debuisse ut legerentur, quoniam non competeret priùs defendi hominem quàm accusari. Ad hoc Catholici respondebant, cùm causa schismatis à cognitore quæreretur, petisse ut illa legerentur quæ oblata fuerant ad legendum cùm ageretur de persona petitoris. Duas itaque ob res illa voluisse recitari; ut appareret eos primitùs in hac causa hominem judicem postulasse, qui faciebant Catholicis invidiam quòd in hac collatione homo cognitor residebat, & ut petitoris persona constaret, & quoniam legi cœpta fuerant, non debere interrumpi, sed usque ad finem recitando perduci. Inter hæc cognitor cùm hoc primò voluisset quod à Catholicis petebatur, ut ea quæ recitari cœperant finirentur, postea tamen ei Donatistæ extorserunt ut ea quæ ipsi offerebant, dilatis illis, legi permitterentur.

Cap. xiiii. Tunc Donatistæ aliquantum prælocuti sunt quòd Mensurius, qui fuerat ante Cæcilianum Ecclesiæ Carthaginensis Episcopus, tempore persecutionis tradiderit persecutoribus sanctas scripturas. Et hoc ut probarent, legerunt ejus epistolam ad Secundum Tigisitanum datam, qui tunc habebat primatum Episcoporum Numidiæ; in qua epistola videbatur Mensurius velut de suo crimine confiteri, qui tamen non scripserat se sanctos codices tradidisse, sed potiùs, ne à persecutoribus invenirentur, abstulisse atque servasse, dimisisse autem in basilica novorum quæcunque reproba scripta hæreticorum; quæ cùm invenissent persecutores & abstulissent, nihil ab illo ampliùs postulasse. Verumtamen quosdam Carthaginensis ordinis viros postea suggessisse Proconsuli quòd illusi fuerant qui missi erant ad Christianorum scripturas auferendas & incendendas, quia non invenerant nisi nescio quæ ad eos non pertinentia, ipsas autem in domo Episcopi custodiri, unde deberent proferri & incendi; Proconsulem verò ad hoc eis consentire noluisse. In eisdem etiam litteris lectum est eos qui se offerrent persecutionibus non comprehensi, & ultrò dicerent se habere scripturas quas non traderent, à quibus hoc nemo quæsierat, displicuisse Mensurio, & ab eis honorandis eum prohibuisse Christianos. Quidam etiam in eadem epistola facinorosi arguebantur & fisci debitores, qui occasione persecutionis vel carere vellent onerosa multis debitis vita, vel purgare se putarent & quasi abluere facinora sua, vel certè acquirere pecuniam, & in custodia deliciis perfrui de obsequio Christianorum. Crimen tamen Donatistæ non ingerebant Mensurio nisi de codicibus traditis. Mentitum eum quippe dicebant, quòd illi non fuerint codices sancti, & peccatum suum tegere voluisse; quamvis & ipsam fictionem criminarentur. Recitarunt etiam rescripta Secundi Tigisitani ad eumdem Mensurium pacificè data, ubi & ipse narravit in Numidia persecutores quæ egerint, & qui comprehensi, & scripturas sanctas tradere nolentes, & multa mala passi, & gravissimis suppliciis excruciati & occisi sunt; eosque honorandos pro martyrii sui merito commendavit, laudans eos non tradidisse scripturas sanctas, illius mulieris exemplo quæ duos exploratores in Hiericho, in quibus figurarentur duo testamenta vetus & novum, tradere persecutoribus noluit. Quod quidem exemplum si sub hac figura est intelligendum, Mensurium potiùs adjuvabat. In suis enim litteris Mensurius reprehendebat eos qui scripturas sanctas, quamvis eas non traderent, se tamen habere faterentur, quod mulier illa non fecit. Neque enim eos exploratores qui quærebantur apud se esse confessa est, sed negavit. Scripsit etiam Secundus & ad se ipsum missos à curatore & ordine centurionem & beneficiarium qui peterent divinos codices exurendos, eisque respondisse: *Christianus sum & Episcopus, non traditor.* Et cùm ab eo vellent aliqua ecbola aut quodcumque accipere, neque hoc eis dedisse, exemplo Eleazari Macchabæi; qui nec fingere voluit suillam carnem se manducare, ne aliis præberet prævaricationis exemplum. Hæ litteræ Mensurii &

Brevicul. Collat. diei iii.

Breviculus Collat. diei III. Secundi donec legendo terminarentur, Catholici patienter audierunt; quamvis testati fuerint eas esse familiares, nec ad causam Ecclesiæ pertinere.

Cap. XIV. Cognitor ergo commonens Donatistas ut patientiæ vicem redderent, jussit perlegi quæ oblata à Catholicis jam ex parte fuerant recitata. Hîc Donatistæ poposcerunt ut priùs etiam legeretur quod de causa Cæciliani offerebant. Hoc quoque sine ulla difficultate Catholicis permittentibus, & commendantibus quàm patienter hoc permitterent, ut hoc eis & illi rependerent; jussit quod offerebatur cognitor recitari. Et recitatum est à Donatistis Concilium fermè septuaginta Episcoporum contra Cæcilianum apud Carthaginem factum, ubi eum absentem damnaverunt quòd ad eos venire noluerit, tanquam à traditoribus ordinatus; & quia cùm esset Diaconus, victum afferri martyribus in custodia constitutis prohibuisse dicebatur. Nominati sunt etiam quidam collegæ Cæciliani, qui traditores asserebantur publicis gestis; quæ tamen gesta non legebantur. Inter hos autem maximè Felix Aptungensis acerbiùs accusatus est, ita ut fons malorum omnium diceretur. Deinde sententiæ à singulis dictæ sunt, primitùs à Secundo Tigisitano, qui eorum princeps fuit, deinde à ceteris, quibus expresserunt se Cæciliano & collegis ejus non communicare. Hoc itaque Concilio recitato, catholici responderunt illas litteras Mensurii & Secundi ad invicem datas satis demonstrasse pacatos, nihil postea criminis de facto Mensurii vel accusatum vel judicatum, Concilium verò quod contra Cæcilianum factum legerant, non quidem habere consulem & diem, sed hinc se nullum crimen objicere, quod magis negligentiæ quàm fraudis esse potuerit.

Cap. XV. Sed obtulerunt iidem Catholici aliud Concilium sub eodem Tigisitano habitum in civitate Cirtensi; cujus Consul & dies cùm legeretur, Donatistæ dixerunt nec consulem nec diem talia solere habere decreta. Hîc Catholici responderunt illorum esse istum forsitan morem, qui Concilia sua nollent in aliqua falsitate convinci, Catholicorum autem Concilia consules & dies semper habuisse. Deinde cœpit identidem Concilium quod Catholici attulerant recitari; ubi Secundus quosdà, de quorum traditione audierat, & sigillatim interrogabat, & eos confessos à confessu removebat. Quod eo modo recitabatur ut cùm ex Cirtensi Concilio lecta esset confessio traditorum, legeretur etiam de Concilio Carthaginensi nomen ejus velut traditoris in Cæciliani causa damnati. Deinde ventum est ad ipsius Secundi Tigisitani à Purpurio Limatensi crimen objectum; cui Purpurio idem Secundus occisos ab eo in carcere Milei filios sororis ejus objecerat; ubi ille vicissim ei crimen traditionis objecit, dicens detentum eum fuisse à curatore & ordine ut scripturas daret, nec eum potuisse dimitti nisi aliquid tradidisset. Hoc autem quod ei objecit Purpurius, detentum eum fuisse à curatore & ordine, ut scripturas daret, idem Secundus in litteris quas Mensurio rescripserat penè confessus est, ubi ait missum ad se fuisse à curatore & ordine centurionem & beneficiarium, & à se scripturas petitas, vel quælibet ecbola: quæ quidem se non tradidisse dixit. Sed cùm ipse illic commemoraverit tot martyres qui cùm tradere noluissent, excruciati & occisi sunt, quomodo ipse detentus & convictus, & nolens aliquid tradere, nihil pati & dimitti potuerit, nec Mensurio scripsit, nec Purpurio respondit. Non enim Centurioni & beneficiario dixit se scripturas non habere, sed respondit se omninò non tradere. Quod illi auditum quomodo illo dimisso renuntiare potuerint sine suo exitio, non apparet; præsertim quia idem Secundus non quoslibet infimos, sed etiam patresfamilias, cùm hoc idem persecutoribus respondissent, crudelissimis mortibus dixit occisos. Sed de hac re Catholici nullum Secundo crimen objecerunt, sed tantummodò quod ei Purpurius objecit, & propter quod pacem, ne schisma fieret, omnia illa Deo dimittens, cum traditoribus fecit, recitari voluerunt, ut quales homines in absentem Cæcilianum sententias dixerint appareret.

Acta extant apud Augustin. lib. 3. contra Cresconium c. 27.

Cap. XVI. Hoc autem recitato, petierunt catholici ut etiam illa quæ dilata fuerant legerentur de Concilio Carthaginensi, in quo lectum fuerat absentem Cæcilianum à multis Episcopis fuisse damnatum. Hoc illud Concilium; quia catholici recitaverant relationes Anulini Proconsulis, quibus appareret chartas criminum Cæciliani Constantino Imperatori esse transmissas: quod utique agentes, confirmaverunt à majoribus suis Cæcilianum apud Imperatorem accusatum. Responsum est

autem à Catholicis illud Carthaginense Concilium sic non præjudicare absenti Cæciliano; quemadmodum non præjudicavit absenti Primiano Concilium eorum à quibus in Maximiani causâ damnatus est, quoniam magis tenuit pars Donati quod actum est postea pro Primiano quàm illius Concilii auctoritatem quo fuerat antè damnatus; sic ergo & in Cæciliani causâ debere attendi quod posteà gestum est. Hîc Donatistæ de Maximiani causâ coarctati dixerunt nec causam causæ nec personam præjudicare personæ. Quam sententiam in ore habere solent omnes Catholici, cùm Donatistæ aliorum crimina aliis objicientes suam separationem defenderent & orbem Christianum nescio quibus Afrorum criminibus accusarent. Nam & istâ collatione totum quod egerant Catholici ut Ecclesiæ causam à causâ Cæciliani distinguerent, asserentes in Ecclesiâ permixtos malos non obesse bonis, nec eos suis maculare peccatis, hoc utique egerant ut nec causa causæ præjudicaret, nec persona personæ. Quod ab adversariis, dum aliud ageretur, voce apertissimâ confirmatum est. Sed cognitor cùm quæsisset quid de Carthaginensi Concilio Catholici responderent, iterùm responderunt non esse contemnendam similitudinem causæ Primiani, quia & Dominus Christus Judæos de factis eorum convincens perducebat ad verum. Deindè Donatistæ longâ prosecutione agebant ut ex illius auctoritate Carthaginensis Concilii confirmaretur Cæciliani damnatio, quòd ad tot Sacerdotes venire noluerit, (quasi non & Primianus ad eos à quibus damnatus est, cùm eorum factionem cognosceret, simili voluntate non venerit) & quòd non expectaverit Cæcilianus ut princeps à principe ordinaretur; cùm aliud habeat Ecclesiæ Catholicæ consuetudo, ut non Numidiæ sed propinquiores Episcopi Episcopum Ecclesiæ Carthaginis ordinent: sicut nec Romanæ Ecclesiæ ordinat aliquis Episcopus metropolitanus, sed de proximo Ostiensis Episcopus. Hoc autem dicentes de suâ consuetudine, quam nescio quando instituerunt, Ecclesiæ Catholicæ præjudicare conabantur. Quæ consuetudo si antiqua esset, hoc ipsum objecissent Cæciliano, quandò eum absentem damnaverunt. Dixerunt etiam scripsisse Optatum quòd Cæcilianus dixerit: *Si traditores sunt qui me ordinaverunt, ipsi veniant & ordinent me.* Quod quidem si dictum est, ideò dici potuit ad illos irridendos quibus hoc mandasse perhibetur; quoniam certus erat ordinatores suos non esse traditores. Non enim aït: *Quia traditores sunt*, sed, *si traditores sunt*; ut innocentia eorum probanda restaret, ubi probari rectè potuisset. Ad hæc, & si quæ alia prolixa prosecutione dixerunt, breviter responderunt Catholici non sufficere ad causam Cæciliani Carthaginense Concilium ipsos etiam judicasse, qui eam ad Imperatorem accusando miserunt, & sic demonstrarunt hoc potiùs esse expectandum quò res pervenerit usque ad Imperatoris sententiam, cui eamdem causam mittendam duxerunt. Hoc enim Catholici instabant, ut omnibus morarum umbraculis amputatis, illa potiùs legerentur quibus lectis olim causa finita, & Cæciliani innocentia manifestata luce clariùs appareret. Quæ Donatistæ ut legerentur omninò nolentes, quidlibet aliud interponendo impediebant. Nam cùm cognitor quæsisset utrùm priùs esset factum Carthaginense Concilium & post à missa fuerit ad Imperatorem causa Cæciliani, dixerunt Catholici, quoniam Consulem & diem illud Concilium non haberet, ad utrumque se respondere, quia si priùs causa ad Imperatorem missa est, quo exitu terminata sit expectari oportere; si autem posteà, nihilominus non istorum sed illius judicium esse quærendum, quo eam post judicium suum mittendam putarunt. Sed cùm multa Donatistæ insererent de consule & die, cur in suorum majorum Concilio non legeretur, ne hinc falsitatis arguerentur, & assererent hanc esse ecclesiasticam consuetudinem ne dies & consules decretis Episcoporum conscriberentur, legi volentes etiam Concilium Cypriani ut hoc probarent, quia nihil aliud nisi moræ quærebantur: (Neque enim Catholici in eo causam suam constituerant quando ad utrumque responderant, sive prius, sive posterius esset illud Concilium quo illi contra Cæcilianum apud Carthaginem fecerant) jussit cognitor Catholicis instantibus, ut ista potiùs quæ dilata fuerant legerentur.

Tunc Donatistæ aliam quæstionem interposuerunt morarum plenissimam, sed reverà in quâ pro se laborare voluerunt, si possent ostendere quod volebant, illud scilicet Cirtense Concilium falsum esse

Optat. lib.

Breviculo Collat. diei III.

Cap. XVII.

Brevicul. Collat. diei III. se ubi lectæ fuerant confessiones traditorum invicem sibi ignoscentium ne schisma fieret, quia ipsi legebantur inter cæteros contra Cæcilianum absentem sententias protulisse. Hoc ergo falsum demonstrare conantes multa dixerunt, sed alia levia esse ipsi judicantes, duo quædam in eâ quæstione multùm commendaverunt, & in eis multùm immorati sunt; unum, quia contra ecclesiasticam consuetudinem ipsum Cirtense Concilium diem & consulem haberet; alterum autem, quòd persecutionis tempore non posset Concilium congregari. Exigebant ergo Donatistæ à Catholicis ut vel alia Concilia proferrent antiqua Episcoporum, ubi ostenderent consules & dies etiam conscriptos, vel de ipsis sanctis scripturis tale aliquid recitarent. Ubi Catholici cùm viderent de re inanissimâ moras mirabiles & inexplicabiles interponi, (quis enim eos hinc falsitatem crederet objecturos ubi ad majorem diligentiam temporum attestatio prænotata legeretur, ne fortè per hanc esset aliquandò necessaria indagatio veritatis? quis ergo eos crederet hoc objecturos, ut præpararet antiqua Concilia, quibus hanc consuetudinem demonstraret? aut quis tunc iret & vetusta ecclesiastica archiva revolveret?) cùm hoc viderent Catholici, & in Melchiadis Concilio diem & consulem demonstrabant, & de ipsis sanctis scripturis commemoraverunt Prophetas indicia antiquissimorum temporum suis litteris prænotasse, quoto anno, cujusque mense anni, quoto die mensis factum esset super eos verbum Domini. Cognitor autem illud de die & consule objectum contemnendum & removendum existimans, jussit gesta apud Melchiadem habita cætera recitari; & recitata sunt. Quibus apparuit omnium qui tunc consederant Episcoporum sententiis & ipsius Melchiadis Cæcilianum absolutum atque purgatum, Donatum verò damnatum, qui præsens in primâ fuerat actione convictus, ille scilicet Donatus à Casis-nigris, quem præsentem fuisse tunc constitit. Sed hoc recitato, cùm quæreretur à Donatistis quid responderent ad illud Cirtense Concilium, eò redierunt, conantes falsum esse monstrare. Tum dixerunt tempore persecutionis congregari non potuisse Concilium. Quòd cognitor non contempsit, & validum existimans, à Catholicis responsionem poposcit; atque inter hæc quæsivit unde probaretur tempus fuisse persecutionis. Tunc Donatistæ protulerunt martyrum gesta, ubi auditi & pro confessione passi sunt. Jussit etiam cognitor computare Officium & renuntiare, consideratis utriusque consulibus & diebus, & qui de gestis martyrum legebantur, quia dictum fuerat à Catholicis pòst illorum martyrum passionem, unde persecutionis tempus probabatur, propè annum consecutum fuisse usque ad consulem & diem Concilii Cirtensis. Responsio autem computantis Officii mensem interfuisse suggesserat. Voluerunt ergo Catholici de tabulis tolli quòd dixerant, ut hoc solum gesta retinerent quod Officium responderat: hoc enim verius esse crediderant. Sed Donatistæ quod à Catholicis dictum erat noluerunt de tabulis tolli: undè Catholici non contenderunt, ut eorum in hoc calumniosus animus appareret. Porrò autem illud erat verius quod Catholici dixerant. Officium autem in computando errans, falsum renuntiaverat: quod posteà conscripta & diligentiùs considerata gesta docuerunt, sicut potest probare quem libuerit legere & non piguerit computare. Nam gesta martyrum, quibus ostendebatur tempus persecutionis, consulibus facta sunt Diocletiano novies & Maximiano octies, pridie Idus Februarias; gesta autem episcopalia decreti Cirtensis post eorumdem consulatum, tertio Nonas Martias; ac per hoc tredecim menses interesse inveniuntur, plures utique quàm undecim, quos priùs Catholici minùs diligenter computando responderant. Sed Officium ut falleretur & mensem interesse responderet, eumdem consulatum putavit, post consulatum autem non advertit, ubi annus jam alius agebatur. Proindè Catholici tanquam ex verâ Officii responsione cogebantur ostendere tempore persecutionis illos undecim vel duodecim Episcopos in domum privatam convenire potuisse, Donatistis instantis ut hoc ex aliis Conciliis ostenderent, si aliquo tempore persecutionis facta Episcoporum Concilia reperire potuissent. Quod Catholici quoniam tunc inquirere, & ad aurem veteres chartas in archivis ecclesiasticis discutere non poterant, respondebant multò faciliùs duodecim homines in domum [privatim] convenire potuisse eo tempore quo etiam congregationes plebium fieri solebant,

quamvis

quamvis persecutione fervente, sicut ipsis gestis martyrum monstrabatur, qui confitebantur in passionibus suis se collectam & dominicum egisse. Hoc autem Catholici dixerant, & antequam supputaret & responderet Officium, dictum est etiam à Catholicis episcopalia gesta illa Cirtensia, quæ diligentiâ majorum usque ad hæc tempora servari & inveniri potuerint, sic habenda quemadmodum illæ epistolæ Mensurii & Secundi, quas Donatistæ recitaverunt. Concilium quippe Carthaginense, ubi absentem Cæcilianum septuaginta damnaverunt, commemoratum est etiam à Melchiade habitum, ubi Cæcilianus est absolutus. Litteræ verò illæ Mensurii & Secundi nusquam alibi commemoratæ dicebantur, (unde nullo alio testimonio veritas earum asserebatur) nec tamen ideò dicebant Catholici falsas esse. Dictum est etiam hoc à Catholicis, ut probarent Donatistæ, si possent, tempore persecutionis sic ad se invicem scripsisse Episcopos quemadmodum Mensurium & Secundum scripsisse proferebant. Quod non ideò dicebant Catholici ut hinc illas Mensurii & Secundi litteras falsas esse monstrarent, quæ seu veræ seu falsæ essent, causæ nihil officerent, sed ut hinc intelligerent Donatistæ quàm vanâ tergiversatione Catholicos cogerent alia proferre Concilia persecutionis tempore congregata: quia si eis simili obstinatione diceretur, proferte & vos alias epistolas persecutionis tempore sic scriptas & missas, quæ si aliquo modo deprehenderentur, & codices occultati exigi possent, & ordo & curator & centurio & beneficiarius ad discrimen capitis pervenire, qui Secundum tradere nolentem impunitum dimisisse prodebantur, nullo modo ad horam reperirent alias epistolas, tempore persecutionis ab Episcopis ad Episcopos in tam longinqua terrarum similiter datas. Cùm ergo hinc diuturna conflictatio fieret, sæpè repetentibus Donatistis non potuisse tempore persecutionis Concilium congregari ad Episcopum ordinandum, quia in apostasiâ erat mundus, nec erant quibus ordinaretur, & cætera talia, Catholicis autem respondentibus quòd & Episcopi facilè congregarentur tam pauci ut nec Concilium dici debeat quando plebes congregabantur, sicut gesta martyrum testarentur, & erant sine dubio quibus ordinarentur Episcopi, ipsæ utique plebes, quas tunc solitas congregari gesta martyrum loquebantur. Hæc cùm assiduè multis & variis modis dicerentur & responderentur: (nam & domum privatam Christianis congregandis præstitam constitit tempore persecutionis, sicut in quibusdam gestis martyrum legebatur) quia Donatistæ dixerunt fieri non potuisse ut illo tempore domum suam quisquam præberet, & commemoratum est usque adeò non esse incredibile quòd in privatam domum pauci illi Episcopi persecutionis tempore convenerint, ut fervente persecutione etiam in carcere doceantur baptizati martyres, & illic à Christianis celebrata sacramenta ubi Christiani propter eadem sacramenta tenebantur inclusi. Brevicul. Collat. diei III.

Inter hæc ergo tandem aliquando, sæpè etiam cognitor interlocutus fieri potuisse illum conventum ab Episcopis quando & plebes congregatæ probabantur, compulit Donatistas ut contra Concilium judiciúmque Melchiadis, quo Cæcilianus purgatus atque absolutus legebatur, si haberent aliquid dicerent, quoniam illic potiùs quàm in illo Cirtensi Concilio causa consisteret. Tunc Donatistæ ipsum Melchiadem cœperunt crimine traditionis arguere & dicere majores suos propterea illius judicium refugisse quòd traditor fuisset; quasi non jam judicio ejus assisterent; & responderent se in Cæcilianum non habere quod dicerent. Sed tamen facto judice intento utrùm de traditionis crimine Melchiadis aliquod judicium, vel publicum, vel ecclesiasticum proferretur, ipsísque Catholicis id ut probaretur expectantibus & exigentibus, legerunt Donatistæ gesta quædam prolixissima apud Præfectum, ubi nec Præfectus ipse cujusmodi esset apparebat, nec locus legebatur ubi hæc agebantur, sed gesta ipsa multos multa Ecclesiastica tradentes longissimâ recitatione sonuerunt, ubi nomen Melchiadis omninò non sonuit. Quibus peractis, cùm cognitor miraretur aliud promissum & aliud recitatum, illi adhuc ejus patientiam deposcentes; gesta alia recitarunt; in quibus legebatur Malchiades misisse Diaconos cum litteris Maxentii Imperatoris & litteris Præfecti Prætorio ad Præfectum urbis ut ea reciperent quæ tempore persecutionis ablata memoratus Imperator Christianis jusserat reddi. Et cùm his quoque gestis nullum Melchiadis crimen Cap. XVIII

Brevicul. Collat. diei III.

Vide Aug. lib. ad Donatist. post collat. cap. 13.

& cognitori & Catholicis defensoribus appareret, dixerunt Donatistæ Stratonem Diaconum, quem cum aliis Melchiades ad recipienda loca ecclesiastica miserat, superioribus gestis recitatum esse traditorem, & ideò volebant etiam Melchiadem crimine traditionis aspergere quòd Diacono illo non degradato uteretur. In prosecutione autem suâ dixerunt Melchiadem tertium Episcopum fuisse ab illo qui tunc erat cùm traditio illa facta esset. Hic cognitor requisivit utrùm saltem in illis traditionis gestis esset expressum quod Straton Diaconus fuerit. Et recitatum est cum hortatorem vanissimæ superstitionis appellatum: quòd non solùm ipse, sed etiam cæteri qui tradebant appellabantur. Sed Donatistæ responderunt, à gentilibus persecutoribus in contumeliam religionis & Diaconos & Presbyteros ita vocitatos. Ergo Catholici responderunt, cùm mirum non esset, essetque in rebus humanis usitatissimum, ut non duo tantùm, verùm etiam plures homines uno nomine vocarentur, fieri quidem potuisse ut ille traditor Straton Presbyter fuerit, iste autem alius Straton Diaconus, quoniam Donatistæ dixerant & Diaconos & Presbyteros hortatores vanissimæ superstitionis à gentilibus appellari; (quamquam omnes Clericos isto contumelioso nomine gentiles appellare potuerint, & multò esset incertius cujus gradûs Clericus ille traditor fuerit) veruntamen etiamsi eum Diaconum fuisse posset ostendi, neque hoc esse incredibile aut mirum, cùm ante parvum tempus in ipsâ urbe Româ duo Petri Diaconi fuerint. Illud quoque additum est à Catholicis, quia etsi demonstraretur, quod omninò non demonstrabatur, eumdem Stratonem Diaconum tradidisse quem posteà Melchiades ad recipienda loca ecclesiastica cum aliis Diaconis misit, non continuò Melchiadem isto crimine aspergi, quem potuit persecutio longè facere absentem, ut hoc omninò nesciret, eúmque innocentem putaret quem nemo reum accusando monstraret. Contra hîc frustrà Donatistæ eadem per eadem diutissimè clamaverunt. Post collationem sanè etiam de Cassiano Melchiadi calumniati sunt, quia etiam hoc nomen & in Diaconis invenitur quos ad Præfectum misit Melchiades, & in illis gestis ubi facta traditio recitata est. Quod si in collatione dicerent, facilè potuit à Catholicis responderi, in tantâ turbâ Romanorum Clericorum nihil mirum fuisse si duo vel plures non solùm Strationes, sed etiam Cassiani reperirentur, cùm in duodecim Apostolis non solùm duo Judæ, sed etiam duo Jacobi legerentur; nisi forte ipsis licuisset [Donatum] Casensem à Donato Carthaginensi distinguere, cùm timerent ne major auctor ipsorum Donatus Carthaginensis damnatus in Melchiadis judicio putaretur, & Catholicis non liceret in tantâ multitudine Clericorum Romanorum habere plures similibus nominibus appellatos. Falsum enim erat quod Donatistæ dixerant, convenire personas, convenire loca, convenire regiones, quando nec loca, nec regiones, nec ipsæ expressæ personarum dignitates de utrisque gestis, sed sola nominum convenientia legebatur, quam in diversis personis generis humani consuetudo frequentare non cessat.

Spernens itaque cognitor incertissimas suspiciones, jussit aliquid manifestum contra illa gesta proferri, aut certè Constantini judicium, cujus mentio jam facta fuerat, recitari. Et recitatum est judicium Constantini, quemadmodum se inter partes causam Cæciliani cognovisse ad Eumalium Vicarium Africæ scripsisset, quod remotis omnibus arbitris Cæcilianum innocentem, illos calumniosissimos cognovisse testatus est, commemorans etiam in Arelatensi oppido pro Cæciliano factum episcopale judicium, cui judicio jam plurimi ex dissensione consenserant, reliquis adhuc resilientibus & discordantibus: undè ipse de re totâ inter partes coactus est judicare. Post harum imperialium litterarum recitationem, quæsivit cognitor à Donatistis quid contradicerent. Ibi Donatistæ rursùs ad Melchiadis calumniosam criminationem redire conati sunt; undè cùm essent cognitoris interlocutione depulsi, & ab eis esset flagitatum ut contra judicium Melchiadis vel imperialem sententiam, si haberent aliquid, recitarent, responderunt etiam imperatorias aures pravis suggestionibus inflatas. Ibi eis cognitor respondit, quod attentissimè adverterat, inter partes fuisse judicatum. At illi exigere cœperunt ut hoc legeretur, utrùm inter partes judicaverit Imperator. Quod cùm fuisset cognitore jubente recitatum, nihil invenientes quod dicerent, cœperunt de consule memoratis impe-

Cap. XII.

rialibus litteris calumniari quòd sine consule fuerant recitatæ. Hinc exorto conflictu, cùm Donatistæ invidiosè dicerent episcopale concilium cum consule fuisse recitatum, & Imperatoris litteras consulem non habere, & Catholici responderent non ibi causam consistere, cognitor etiam interlocutus est evidentissimis legibus definitum imperialia constituta, etiamsi consules non legerentur, in dubium non vocari. Deindè Catholici urgebant ut apertè dicerent falsum esse quod lectum est, posse enim archiva conquiri. *Vide capita collat. 3. cap. 528.*

Cap. xx. Sed hinc repulsi, velut aliquid validissimum prolaturi, petierunt Optatum legi, (quod & antè petiverant:) undè se probaturos dicebant Cæcilianum ab Imperatore damnatum; & promissum eis fuerat, sed dilatum. Priùs ergo volebat cognitor ut exprimerent utrùm litteras Imperatorias arguere falsitatis auderent. Quod quidem illi minimè audebant; tamen nihilominùs consulem deesse invidiosissimè causabantur. Optatum verò legi multò instantiùs flagitabant. Hæc cùm diutiùs agerentur, in aliâ chartâ illarum Imperialium litterarum inventus est consul. Quod cùm esset suggestum, Donatistæ dixerunt: *Certè consulem habere non debuit*; quasi hoc aliquando dictum esset quòd habere non debuerit, ac non etiamsi consul defuisset, non impediri imperialis constituti veritatem. Quod cùm eis cognitor idemidem respondisset, recitatus est & Optatus, recitantibus Donatistis, ubi aït: *Eo tempore idem Donatus petiit ut ei reverti liceret & ad Carthaginem accederet. Tunc à Philomeno suggestore ejus Imperatori suggestum est ut bono pacis Cæcilianus Brixiæ teneretur; & factum est.* In quibus verbis Optati cùm omninò nulla Cæciliani damnatio, sicut illi demonstraturos se esse promiserant, reperiri potuisset, jussit cognitor totam paginam recitari, ut de superioribus & inferioribus verbis voluntas ejus qui scripserat nosceretur. Et ex Officio recitatum est: *Cæcilianus omnium suprà memoratorum sententiis innocens est pronuntiatus.* Quod cùm recitaretur, Donatistæ dixerunt hoc se non petisse recitari, stomachantes adversùs eos qui risum tenere non potuerant cùm audissent quàm apertam contra se ipsos paginam protulissent. *Optat. lib. 1.*

Deinde cùm illis verbis quæ ipsi recitaverant extenuasse dicerent Optatum damnationem Cæciliani & exprimere noluisse, flagitatum est ab eis ut aliunde manifestum legerent quod ab illo dicerent extenuatum. Quod cùm minimè potuissent, etiam inde post aliquantas morarum inanium perplexitates, cùm & de Donati nomine contendissent quòd non Carthaginensis, sed Casensis Donatus in judicio Melchiadis adversùs Cæcilianum astitisset, (quod & Catholici concedebant:) aliquando transitum est. *Brevicul. Collat. diei III.*

Deinde quia Constantini litteris, quibus eum inter partes cognovisse & pro Cæciliano contra illos judicasse constabat, cognitor eos, si quid haberent, respondere cogebat, petiverunt suum libellum esse recitandum, quem dicebant datum Constantino à majoribus suis. In quo libello satis apertéque monstraverunt quàm falsum dixerint de damnatione Cæciliani apud Brixiam. Idem quippe libellus ostendit quemadmodum contra eos senserit Constantinus. Nam ibi dicunt nullo modo se communicaturos antistiti ipsius nebuloni, paratóque esse perpeti quicquid eis facere voluisset. Quem Constantini antistitem nebulonem utique Cæcilianum intelligi volebant. Quomodo ergo cum Constantini antistitem dicebant cui se contra Constantinum loquentes non communicare confirmabant, si cum apud Constantinum superaverant ita ut ab illo Brixiæ fuisse damnatum? *Cap. xxii.*

Cùm ergo Catholici dixissent hæc eos contra se ipsos recitasse, hoc idem ipse etiam cognitor esset interlocutus, addiderunt etiam illi suæ falsitati convincendæ magnum aliud firmamentum, recitantes ipsius Constantini litteras scribentis ad Verinum Vicarium ut libero eos dimittat arbitrio, se jussisse insinuans ut de exilio remearent; in quibus litteris Constantinus sic eos detestatur ut nihil illâ indulgentiâ possit deformius inveniri. Quos utique non ita culpasset, sed magis laudasset, si ab eis Cæcilianus apud illum victus ab eóque damnatus Brixiæ relegaretur. Ac per hoc ista contra seipsos proferentes atque recitantes, & à Cæciliano se superatos memorati Imperatoris judicio manifestissimè monstraverunt, & suam falsitatem quâ eum dicebant esse damnatum, apertissimè convicerunt. Et quia Catholicos persecutionem facere, se autem pati gloriabantur, Cæcilianum tamen per suas accusationes ab Imperatore damnatum etiam falsò gloriari volue- *Cap. xxiii.*

runt. His itaque recitatis, cùm Catholici dicerent & cognitorem breviter admonerent, quod etiam ipse cernebat, pro se illa, hoc est, pro innocentia Cæciliani, contra illos fuisse recitata, & hoc idem etiam ipse fuisset interlocutus, Donatistæ responderunt dicentes: *De libero arbitrio nihil dicit potestas tua.* Hoc enim putantes secundùm Constantini litteras sibi posse à præsente cognitore concedi, eas etiam contra se pro Cæciliani causa recitandas existimaverunt. Hîc cùm eis cognitor respondisset aliud sibi esse à præsentis temporis Imperatore præceptum, ierunt in aliud quod contra se identidem multò mirabiliùs protulerunt.

Cap. xxiii. Recitaverunt etiam alias litteras ejusdem Constantini Imperatoris ad Probianum Proconsulem datas, quæ quidem consules non habebant; sed nihil quasi de objectione mutua Catholici agere voluerunt: quamvis & hinc se ipsos Donatistæ convincerent quàm calumniosè Catholicis id objecerint, cùm prior chartula, ex qua recitatum est judicium Constantini quo absolutus est Cæcilianus, consules non haberet, qui tamen mox in alia chartula inventi sunt. Istæ itaque litteræ ad Probianum Proconsulem datæ continent Imperatoris jussionem, quâ præcepit ut ad se Ingentius mitteretur, cujus confessione in Proconsulis Æliani judicio Felix Aptungensis ordinator Cæciliani à crimine traditionis fuerat absolutus. Hoc autem imperiale præceptum ideò Donatistæ se recitare dicebant ut quasi ostenderent Cæciliani causam adhuc fuisse suspensam, etiam post illud judicium quo se Constantinus inter partes omnia terminasse jam scripserat; cùm & in ipsis litteris quas ad Probianum Proconsulem datas recitaverunt, quibus quasi ostenderent adhuc pendere judicium, quoniam ad se mitti jusserat Imperator Ingentium, tanta contra se legerint ut omninò mirum sit quibus illa oculis aspicere vel quo ore pronuntiare potuerint. Ibi enim Constantinus dixit, ab Æliano Proconsule audientiam præstitam competentem, Felicémque innocentem ab exustione codicum divinorum constitisse, illos autem esse in præsentia confutandos qui diuturnis diebus eum interpellare non quiescerent, ut eis liquidò appareret frustrà eos Cæciliano invidiam comparare & adversùs eum violenter insurgere voluisse. Hîc ergo per illas litteràs non solùm Cæcilianum sed etiam Felicem purgatum, seque innocentium persecutores apud Imperatorem extitisse docuerunt. Brevicul. Collat. diei III.

Cap. xxiv. Hac autem acceptâ opportunitate Catholici recitandam protulerunt & ipsius Æliani tunc Proconsulis relationem de hac re ad Constantinum datam, ubi se causam Felicis audisse & finisse commemorat; & ipsa gesta proconsularia, quibus absolutus est Felix, & omnium necessariarum personarum testimonio à traditionis crimine innocens comprobatus. Quibus recitatis, quid contradici posset cognitor inquisivit. Tunc Donatistæ, quod & antè dicere cœperant, identidem repetierunt, quærentes utrùm ex præcepto Imperatoris directus ad comitatum fuisset Ingentius, & quid postea gestum esset, ut ostenderetur à Catholicis exigentes, & gesta proconsularia quibus possent verbis refellere conantes quibus absolutus est Felix, objicientes gratiam judicis, vel suppositas fuisse personas, & cetera quæ solent homines contra gesta quibus vincuntur suspiciosâ querimoniâ jactitare. Dicebant etiam non rectè Felicem absentem fuisse absolutum. Ad ista responsum est à Catholicis, omnia quæ lecta sunt, ad absolutionem Cæciliani & Felicis apertissimè pertinere; si quid autem Donatistæ arbitrarentur misso ad comitatum Ingentio pro se fuisse judicatum & mutatum esse judicium quo Constantinus inter partes cognoscens purgato Cæciliano illos calumniosissimos judicaverat, ipsos debere proferre. Quando autem hoc Catholici dicebant, in illâ temporis brevitate non poterant considerari consules; quorum ordinem in ipsis gestis qui voluerit considerare, inveniet posteriùs ab Imperatore Constantino absolutum esse Cæcilianum quàm Felicis causam ab Æliano Proconsule discussam atque purgatam, post aliquot etiam annos Constantinum scripsisse ad Verinum Vicarium; quas litteras ipsi recitaverunt ubi sibi asserebant liberum arbitrium ab illo Imperatore concessum, in quibus litteris eos tamquam pessimos & Christianæ pacis inimicos ostendit. Quod utique non fecisset, si aliquid pro illis contra Cæcilianum judicasset cùm ad comitatum missus esset Ingentius. Cognitor ergo interlocutus est non posse gesta quæ tanta roboravit antiquitas removeri nisi aliis posterioribus gestis è contrario recitatis.

Dictum

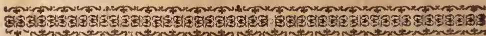
Dictum est etiam à Catholicis magis ad declarandam Felicis innocentiam profuisse quòd absens fuerat absolutus: quia gratiæ suspicio, si præsens esset, potiùs oriretur.

Cap. xxv. Urgere deinde cognitor cœpit ut si qua posteriora gesta Donatistæ haberent contra absolutionem Cæciliani vel Felicis, jam jamque proferrent. Hîc illi ad ea quæ jam totiens dixerant, & Catholicis totiens ad omnia respondentibus transacta jam fuerant, rursùs quasi à capite redire & ea replicare conati sunt. Ubi cùm interlocutus esset cognitor, admonens ut eos jam pigeret eadem repetere quæ peracta & transacta jam fuerant, & identidem proferre compelleret si quid recitandum haberent adversùs Cæciliani & Felicis sic evidentissimas absolutiones, & illi nihil omninò adversùs illa proferentes, eadem repetere non cessarent, ut de illis quæ dixerant judicaretur, & contrà cognitor illud potiùs flagitaret ut legerent si haberent quod legi posset adversùs imperiale & proconsulare judicium, ut posset de omnibus pronuntiari quoniam legibus prohibetur semiplenam proferre sententiam, instarent etiam Catholici ut rebus omnibus cognitori manifestatis, & Donatistis quid respondeant non invenientibus [&] eadem repetentibus, tandem aliquando causa finiretur, in ultimo cognitor dixit: *Si contra nihil est quod legatis, exire dignamini, ut possit plena de omnibus scribi sententia.* Et utrisque exeuntibus, sententiam scripsit, quam rursùs intromissis partibus recitavit, qua complexus est omnia quæ de prolixa trium dierum actione potuit recordari; in quibus quædam non eo ordine quo gesta sunt commemoravit, omnia tamen veraciter posuit, confutatos à Catholicis Donatistas omnium documentorum manifestatione pronuntians. Brevicul. Collat. diei III.

SENTENTIA COGNITORIS.

Flavius Marcellinus vir clarissimus Tribunus & Notarius dixit. Vellem quidem, quod & omni de votorum intentione nunc cupio, ut quanta ex demonstratione veritatis & tandem proditi erroris orta lætitia est, tanta ex conversione superstitionis antiquæ & in melius mutatæ sententiæ gratulatio nasceretur. Magna enim gaudia esse quis dubitet cùm inveteratæ ægritudini provenit insperata curatio; causámque exultationis in talibus majorem facit sanitas restituta quàm semper retenta. Sed quia obstinatio mentium perditarum, quas pravæ simul persuasionis vincula nexuerant, ad viam salutis ostensæ aut redire dissimulat aut, quod est deterius, impudentia reformidat, exserenda jam legum est & exercenda sententia, ut quos ad bonam valetudinem leniora post apertam cominus veritatem medicamina non revocant, acrior restituat curationis intentio. Cui enim ratio proxima, sicut gestorum series subjecta demonstrat, sicut divinorum quoque voluminum indita exempla testantur, non liquidò declaret alieni, etiamsi probari potuisset, sceleris noxa alium fieri reum omnino non posse, & universális Ecclesiæ statum Cæciliani insimulatione, de quo nihil reprehensibile potuit approbari, non debere subverti, nec etiam eorum qui se à corpore Ecclesiæ separarunt lata adversùs eum præjudicare valuisse sententia, sicut nec à Maximianistis recenti tempore in absentem Primianum prolata damnatio eidem nocere prævaluit? Cui etiam illud ad correptionis causam non omni ex parte sufficiat tot judiciis patefacta Donato auctore schismatis comprobatio, Cæciliani persolutio atque purgatio, ultimáque sententia triumphabilis memoriæ Constantini, qua evidentiùs docetur expressa & Cæciliani innocentia & Donati sociorúmque ejus calumniosa criminatio, Felicis quoque Aptugnensis ordinatoris ejus proconsularis sententiæ documentis ostensa purgatio? Unde si hæc tam perspicua atque manifesta inveterato mederi nequeunt morbo, putris est vulneris sanies repimenda; ut libertate præclusa, sibi tantùm nocere, quia hoc potiùs elegit, incipiat. Per hæc enim fiet ut velit aliquando sanari. Declaratæ igitur veritati detecta falsitas colla summittat. Unde universos ordinis viros, dominos etiam fundorum, actores, conductores tam domûs divinæ quàm etiam privatarum possessionum, senioresque omnium locorum, hujus edicti auctoritate commoneo quatenùs memores legum, dignitatum, æstimationis salutísque propriæ, Donatistarum conventicula in omnibus civitatibus & locis prohibere contendant, ita ut

Ecclesias quas eis humanitate mea absque imperiali præcepto usque ad diem sententiæ constat indultas Catholicis tradere sine ulla dilatione festinent, ni malunt tot sanctionum laqueis inretiri: quas quidem, si unitati Catholicæ consentire voluerint, eorum esse sat certum est. Majore autem causa atque sollertia post detectam modis omnibus unitatem superstitionemque convictam à proprii debent facinoris intentione depelli. Hi autem qui post vetita legum eorum se cœtibus miscuerint, indubitanter intelligant pœnam se imperiali arbitrio præstitutam ulteriùs vitare non posse, quos principe loco post agnitæ Catholicæ reverentiam legis ad prophanos eorum cœtus communionémque rediisse sat clarum est. Quod ut antè non fieret, patientiæ tantùm consideratione & spe correctionis aliqua parte ex parte distuleram. Hactenùs igitur inimicos fidei Christianæ legibus ininsultasse sufficiat, maximè cùm eorum notas certum sit esse personas. Quid necesse est tot sanctionum, quoniam nulla emendatio subsecuta est, nexibus subdi? Ipsam verò Catholicorum Episcoporum, etiam post victoriam veritatis, noverint Donatistæ manere sententiam, ut completis collationibus quas eis & antè oblatas publica conscientia retinetur, & nunc offerri sine dubitatione sat certum est, sese suscipi posse cognoscant. Superioris autem edicti fidem in omnibus certum est reservari. Unde unusquisque Donati communionis Episcopus ad loca propria sine ulla debet inquietudine ac molestia remeare; quatenus in propriis constitutus, aut ad unam verámque Ecclesiam revertatur, aut satis legibus facere sine dissimulatione non differat. Hi autem qui in prædiis suis circumcellionum turbas se habere cognoscunt, sciant, nisi eorum insolentiam omnimodis comprimere & refrænare gestierint, maximè ea loca à fisco mox occupanda. Siquidem tam Catholicæ legi quàm quieti publicæ, ut eorum conquiescat insania, in hac parte consulitur. Gestorum autem relectio qua profertur superiùs memoratum à Donatistis errorem schismatis extitisse, atque Cæcilianum & ceteros, quos improbè crediderant accusandos, fuisse purgatos, sanctitatem vestram plenissimè poterit edocere. [*Et aliâ manu.*] PROPONATUR. [Datum Carthagini] post consulatum Varanis v. c. vi. Kal. Julii.

Anno 412. 30. Jan.

LEX HONORII IMPERATORIS

Quâ mulctæ pecuniariæ imponuntur Donatistis.

Ex Cod. Theod. Tit. De Hæreticis, *L. 52.*

Impp. HONORIUS & THEODOSIUS AA. Seleuco P. F. P.

CASSATIS, quæ pragmatici, vel adnotatione manûs nostræ, potuerint impetrari, & manentibus his, quæ etiam dudum super hoc definita sunt, & veterum principum sanctione servatâ, nisi ex die prolatæ legis omnes Donatistæ, tam Sacerdotes quàm Clerici, Laïcíque Catholicæ se, à quâ sacrilegè descivêre, reddiderint, tunc illustres singillatim pœnæ nomine fisco nostro, auri pondo quinquaginta cogantur inferre: Spectabiles, auri pondo quadraginta: Senatores, auri pondo triginta: Clarissimi, auri pondo viginti: Sacerdotales, auri pondo triginta: Principales, auri pondo viginti: Decuriones, auri pondo quinque: Negotiatores, auri pondo quinque: Plebei, auri pondo quinque: Circumcelliones, argenti pondo decem. Qui nisi à Conductoribus, sub quibus commanent, vel Procuratoribus, Executori, exigendi, fuerint præsentati, ipsi teneantur ad pœnam: ita ut nec domûs nostræ homines ab hujuscemodi censurâ habeantur inmunes. Uxores quoque eorum, mari-

* talis, segregatim multa constringat. Eos enim, quos nequaquam illata damna correxerint, facultatum omnium publicatio subsequetur. Servos etiam, dominorum admonitio: vel Colonos, verberum crebrior ictus à pravâ religione revocabit: ni malunt ipsi ad prædicta dispendia (etiamsi sunt Catholici) retineri. Clerici veró ministríque eorum, ac perniciosissimi Sacerdotales ablati de Africano solo, quod ritu sacrilego polluerunt, in exilium viritim ad singulas quasque regiones sub idoneâ prosecutione mittantur. Ecclesiis eorum, vel conventiculis, prædiísque, si qua in eorum Ecclesias hæreticorum largitas prava contulit, proprietati potestatíque Catholicæ (sicut jamdudum statuimus) vindicatis Datum III. Kalend. Febr. Rav. Honor. IX. & Theod. V. AA. Coss.

JACOBI GOTHOFREDI COMMENTARIUS.

DONATISTIS ad Catholicam fidem revocandis, atque resecandis enixè incumbit Honorius Imperator hac constitutione, quæ data statim post Collationem Carthaginensem anno D. 412. Primo capite Donatistis pœnæ seu mulctæ imponuntur, nisi ad Catholicam Ecclesiam redierint, non obstante quacumque tandem principis pragmaticâ vel adnotatione. Eo, inquam, pertinet *hujus legis* initium, quod ita restituo, *Nisi*, &c. *Catholicæ se à quâ sacrilegè descivere, reddiderint.* De eo quippe quod dixi agi ostendit manifestè vox DESCIVERE, quæ omninò pertinet ad personas, non ad res ablatas. Et totus deinceps legis contextus id evincit, agi de Donatistis à pravâ religione revocandis, quod & disertè eodem loco dicitur. De Ecclesiis enim demùm agitur in fine legis: idque ipsum argumento dictæ *legis* 54. *infr.* firmari potest. Pœnæ autem, quod secundum, per singula hominum genera proponuntur, sive in dignitate positorum, sive popularium, sive Circumcellionum (de quibus posteà pleniùs.) Tertiò proponit pœnam *occultantibus* eos, etiam Conductoribus, Procuratoribus & hominibus domûs Principis, uxoribúsque eorum. Quartò, post mulctam inflictam contumacibus bonorum proscriptionem minatur. Quintò, & dominis etiam Catholicis eamdem mulctam imponit, nisi servos & colonos à pravâ religione revocaverint. Sextò, Honorius *Clericos*, *Ministros Sacerdotales* Donatistarum in exilium singulos per singulas regiones mitti sub fidâ prosecutione jubet. Postremo capite, *Ecclesiæ*, *Conventicula*, prædiáque, hæreticorum largitate in eorum Ecclesias collata, Catholicis Ecclesiis juxta priores constitutiones, (id est juxta *l.* 43. *supr.*) vindicate jubentur.

Et hæ quidem septem rationes sunt quibus Donatistas ad fidem Catholicam traducere, eorúmque pertinax institutum frangere, resecare hoc tempore studuit Honorius, quibus validiores fingi rationes non possint. 1. Metus damni pecuniarii. 2. Conductores & Procuratores in eos excitati ad eos detegendos. 3. Imò & uxores. 4. Bonorum proscriptionis metus post contumaciam. 5. Domini in servos & colonos concitati. 6. Clerici in exilium missi. 7. Ecclesiæ & donaria Catholicæ Ecclesiæ vindicari jussa. Quibus similia jam compluta *l.* 54. *infr.* ubi & nonnulla addita.

Ut hæc hujusce legis in universum est sententia, ita Augustinus ejus vim sic breviter expressit *epist.* 50. *ad Bonifacium. Jam enim* LEX *fuerat promulgata, ut tanta immanitatis heresis Donatistarum, cui crudelius parci videbatur, quàm ipsa saviebat, non tantùm violenta esse, sed* OMNINÒ ESSE NON SINERETUR *impunè*: (hæc primùm est *hujus leg.* sententia.) *Non tamen supplicio capitali, propter servandam etiam circa indignos misericordiam, sed* PECUNIARIIS DAMNIS *propositis* (secundùm hoc caput *hujus legis*, ubi pariter vox *damna*, ut ex *l.* 54. occurrit.) *Et in* EPISCOPOS, MINISTROS *eorum exilio constituto.* (Tertium hoc caput est.) Quanquam & si ordinem verborum Augustini spectes, videatur de aliâ lege anteriore multò sentire, sed tamen in eamdem sententiam. Idem Augustinus certè eâdem *epistolâ* 50. *ad Bonifacium* postremum *hujus legis* caput memorat *p.* 214. *Quicquid ergo nomine Ecclesiarum partis Donati possidebatur, Christiani Imperatores legibus religiosis cum ipsis Ecclesiis ad Catholicam transire jusserunt*, &c. ubi æquitatem etiam ejus rei pluribus subjicit. Idem Augustinus *in Joann. tractatu* 6. *in fine. Leguntur*, inquit, *manifesta leges, ubi praeceperunt Imperatores, ut qui prater Ecclesia Catholica communionem usurpant sibi nomen Christianum, nec volunt in pace colere pacis auctorem, nihil nomine Ecclesia audeant possidere*: & in fine *veniant ad Catholicam, & nobiscum habebunt non solùm terram, sed etiam illum qui fecit cœlum & terram*: Et vi hujus legis, itémque *legis* 54. *infr.* & *l.* 4. *infr. ne sanctum bapt.* relicta testamento Donatistis, Catholicis vindicata idem testatur, Donatistas loquentes inducens: *Modo deficientes ubique quid nobis proponunt, non invenientes quid dicant? Villas nostras tulerunt, fundos nostros tulerunt, proferunt testamenta hominum. Ecce ubi Caius eis donavit fundum Ecclesiæ, cui praerat Faustinus. Cui Episcopus praerat Faustinus? Ecclesiæ? Quid est Ecclesiæ? Ecclesiæ dixi cui praerat Faustinus? Sed non Ecclesiæ praerat Faustinus, sed parti praerat. Columba autem Ecclesia est.* Et hæ quidem sententiæ Augustini spectant postremum hujusce legis caput. Sequitur sententia Augustini de irrogato exilio Clericis, quod tertium caput hujusce legis est quod & *l.* 54. repetitum exstat. *Mitiora*, inquit, *in vos constituit Imperator propter mansuetudinem Christianam, exilium vobis voluit inferre non mortem, sed vos homines docti considerantes quid debeatur meritò, & quid minus sit in supplicio, non de judicio illius, sed de vestro additis mortem.*

Cæterùm *hujus legis* ferendæ cauſa repetenda eſt, ab exitu ſeu eventu Collationis Carthaginenſis, quæ ſuperiore anno habita fuit, ante ſeptem & quod excurrit menſes (quò alioquin ſpectant *l.* 55. *infr. hoc tit.* ubi dicam plenè, & *l. ult. infr. de Religione.*) Nempè cùm pendente eâ Collatione Marcellinus Tribunus & Notarius in eâ Collatione cognitor, Donatiſtis, qui ad eam ſeſe pollicebantur venturos, ex humanitate ſuâ abſque Imperiali præcepto Eccleſias ſeu Baſilicas ad diem ſententiæ uſque indulſiſſet: atque adeò eis Eccleſias cum omni jure ſuo, quæ à Catholicis juxta præceptum Imperiale retinebantur, reddi ſeu reformari juſſiſſet: quod ex ejus edicto liquet, in actis Collationis Carthaginenſis *pag.* 10. 11 & ex ſententiâ *pag.* 405. & ex Auguſtino *in Breviculo Collationis in princ.* Tandem ultimâ definitione ab eo damnati Donatiſtæ, eas rursùm Catholicis tradere ſine ullâ dilatione juſſi ſunt. Quinimò & Circumcellionum inſaniâ & inſolentiâ reprimi juſſit. Quin & Decurionibus, Dominis fundorum, Actoribus, Conductoribus, non privatarum poſſeſſionum modò, ſed & domûs divinæ, mandatum, ut conventicula Donatiſtarum in omnibus civitatibus & locis prohiberent. Imò & ſine ſententiæ ſeu edicti oblationes, collationes, largitates in Eccleſias Donatiſtarum factas Epiſcopis Catholicis tradi juſſit. Quæ omnia *huic legi* apprimè conveniunt. Et verò illam ſententiam *hac lex* Imperatoris ſecuta eſt. Verùm huic ſententiæ non adeò ubique & hac parte, ut hæc *lex* & 54. reſtantur paritum. De cætero, quis Collationis iſtius Carthaginenſis eventus fuerit, docet Auguſtinus *epiſt.* 127. 158. 159. 160. 169. & aliis locis. Quare ad hanc ſeveriorem legem Honorius proceſſit: ubi ſingularia multa ſublegenda ſunt. Primò notanda ſunt hîc varia admodùm decem numero perſonarum & quidem laïcarum, *dignitatúmque* genera *gradúſque*, quibus Provinciales conſtabant, quas ordine hîc decurrit Honorius, diſtinctiſque adeò multis & pœnis gradatim perſequitur, quod omne ex *hac lege* mutuatum Hunnericus ſuo Edicto adverſùs Catholicos inſeruit, quod refertur ab Victore Uticenſi *lib.* 3. *de perſecutione Vandal.* 1. *Illuſtres*, inquam, 2. *Spectabiles*, 3. *Senatores*, 4. *Clariſſimi*, 5. *Sacerdotales*, 6. *Principales*, 7. *Decuriones*, 8. *Negotiatores*, 9. *Plebei*, 10. *Circumcelliones*: Illuſtribus impoſita mulcta, auri pondo 50. Spectabilibus, 40. Senatoribus, 30. Clariſſimis, 20. Sacerdotalibus, 30. Principalibus, 20. Decurionibus, 5. Negotiatoribus, 5. Plebeiis, 5. Circumcellionibus, argenti pondo decem. Quibus adjice qui ſubjiciuntur Conductores, & Procuratores, Servos & Colonos: Cui haud abſimilis perſonarum Notitia continetur *l.* 54. *infr. hoc tit.* quæ alioquin & in aliis quamplurimis huic ſimilis eſt.

Secundò obſervandum, in illo perſonarum recenſu de *Senatoribus*: eos non tantùm ab Illuſtribus & Spectabilibus ſeparari & poſt eos nominari, verùm etiam à Clariſſimis diſtingui: Sic quoque *d. l.* 54. *infr.* quæ huic in quamplurimis par eſt, Senatores poſt eos qui ſuccincti Proconſulari, aut Vicariano vel Comitivæ primi ordinis honore; id eſt, poſt Spectabiles, primi inter Honoratos nominantur: & ita deſcribuntur, *qui nullo muniti extrinſecùs privilegio dignitatis ſunt*: & poſt eos Sacerdotales ſtatim ponuntur, nullâ Clariſſimorum mentione, ubi vides multa equidem congruentia cum *hac lege* contineri. Quinam igitur Senatores iſti à Clariſſimis diverſi eſſe poſſunt? Certè Codice Juſtinianeo quoque titulus exſtat, *ubi Senatores vel Clariſſimi civiliter vel criminaliter conveniantur.* Putabat Cujacius hac quoque lege Senatores dici expertes omnis dignitatis: Clariſſimos verò qui in dignitate erant; eóque etiam ſenſu diſtingui eos eo titulo Codicis Juſtinianei. Verùm ut illo quoque ipſo titulo Senatores iidem cum Clariſſimis ſunt, & verò παρωνυμῶ, ibi conjunguntur: & *l.* 1. *ejus tituli* Clariſſimi non alii ſunt quàm Senatores, ut manifeſtiùs adhuc diſcere eſt ex *l.* 1. *hoc Codice infr. de accuſat.* Unde lex illa deſumpta eſt: ita *hac leg.* Senatores Clariſſimis præmittuntur; atque adeò velut majoris jam dignitatis, & majori quoque pœnæ ſubjiciuntur: uti vice verſâ, non Illuſtres tantùm, ſed & Spectabiles majori, quàm Senatores afficiuntur.

Tertiò obſervandi *Sacerdotales*, qui *hac lege* & *d. l.* 54. nominantur, poſt Senatores, ante Principales ſeu Decemprimos Curiales. Nempè *Sacerdotales* hi erant primi inter Decuriones, qui Sacerdotales ludos procurabant: de quibus plenè ſuprà *titulo de Decurionibus*: & *tit. de Paganis infrà.* Hinc illud intereà diſcimus Chriſtianos eos quoque fuiſſe ſaltem Donatiſtas.

Quartò, *Circumcellionum* nomen hîc notandum, quorum frequens mentio in hiſtoriâ Donatiſtarum apud Optatum Milevitanum, Auguſtinum in Collatione Carthaginenſi *d.* 3. *cap.* 73. & in ſententiâ Marcellini, in Codice Canonum Eccleſiæ Africanæ, Iſidorum 8. *Etymol.* 5. Poſſidonium *in vitâ Auguſtini.* Hi verò erant inter Donatiſtas velut Satellites, qui per nundinas, villas, vicóſque & *Circum cellas* (unde iis nomen) vagantes, armis inſtructi, intentatum nihil relinquebant, nihil non audebant, omnia furore implentes: denique in Catholicos inſaniebant, ſæviebant, graſſabantur: Quorum etiam hoc ipſo tempore, & ante Collationem Carthaginenſem meminit Auguſtinus *epiſt.* 122. & poſt Collationem idem *epiſt.* 159. 169. Eoſdem verò à Donato *Agoniſticos*, eorúmque Præfectos *Sanctorum duces* nominatos tradit Optatus *lib.* 3.

Quintò, obſervandum latebram Donatiſtis, & Circumcellionibus præbuiſſe *Conductores & Procuratores*, etiam domûs Principis, quod & ipſum dictâ ſententiâ Marcellini Tribuni & Notarii & *l.* 54. *infr.* indicatur: ubi de triplici iſtorum Conductorum genere dicetur. Certè & ex Auguſtino variis locis id quoque diſcere eſt. Ut & cæteroquin aliorum criminum reis latebram præbebant; ut paſſim ex hujus Codicis conſtitutionibus videre eſt.

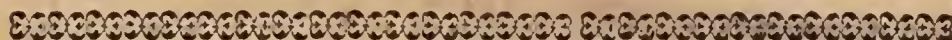
Sextò fit *hac lege* mentio *Executoris*, qui Donatiſtas & Circumcelliones inquirebat, exigebat, cuique illi præſentandi erant. Quod quidem ſide certo quodam executore accipiendum eſt, tum fuerit

fuerit hic omninò Dulcitius Tribunus & Notarius ut fermè Tribuni & Notarii ad hujusmodi executiones missi: de quo *l. un supr. de Mandatis principum*, quem Imperialium jussionum in Africâ contra Donatistas datarum Executorem ait Augustinus *lib.* 1. *Retractationum*, *cap.* 59. *Per idem tempus Dulcitius Tribunus & Notarius hic erat in Africâ* EXECUTOR *Imperialium jussionum contra Donatistas datarum*, &c. Ad eumdem exstat ejusdem *epist.* 61. *pag.* 308. quâ inter alia ait: *Non enim tu in eos jus gladii ullis legibus accepisti, aut Imperialibus constitutis, quorum tibi injuncta est* EXECUTIO, *hoc praeceptum est ut necentur.* Ibidem testatur, Dulcitium istum (Honorii scilicet) *Imperatoris potestate, sive terrendo, sive plectendo corrigendis praefectum erroribus*, duobus Edictis Donatistas admonuisse. Quod si ita est, tum perperàm Baronius haec de Dulcitio Executore ad annum 414. retulerit *n.* 8. 9.

Septimò, notetur quod de *uxoribus* additur *uxores quoque eorum maritalis segregatim mulcta constringat.* Quod de uxoribus Conductorum & Procuratorum, qui latebram Donatistis & Circumcellionibus praeberent, accipi posse videatur: vel potiùs in genere, de omnibus uxoribus Donatistarum & Circumcellionum: Nam & perditi hi utriusque sexûs erant, teste August. *epist.* 158. ubi de Macrobio Episcopo Donatistarum agit *pag.* 718. *in fin.* Igitur neque uxoribus parci voluit Honorius *hac leg.* ita ut peculiaris eas mulcta constringeret, à maritorum mulctâ separata *maritali segregatim*: nam ita lego, id est, à maritali separatim.

Octavò notetur, *servos* à dominis, admonitione; *colonos* (de quorum conditione dixi plenè paratitlo *tituli de Fugitivis colonis*,) verberum crebriore ictu à Donatistarum religione revocari juberi: alioquin ipsos dominos licèt Catholicos mulctandos. Quod utique singulare & ipsum continetur *l.* 54 *infr.* Ubi interim observandum, primò *admonitionis* voce, castigationem significare, de quo in Gloss. *Theod.* Secundò, & in colonos idem castigandi jus dominis tribui quod in servos (quod & ipsum tribuitur *l. ultim. Cod. de Agricolis l. un Cod. ad Sc. Claud. Nov.* 22. *cap.* 17.) huic & pro poenâ ferro à dominis ligari *l.* 1. *de fugit. colon.* sic tamen ut illi admonitione, ut dixi, hi verberum ictu castigarentur: unde apparet, admonitionem in servos, & verberum ictum hîc distare. Certè *coërcitionis* verbo utrumque significatur *d. l.* 54. quae mox colonos speciatim verberibus coactos pariter ait.

Nonò observetur, & *hac leg.* & *d. l.* 54. exilii genus in Donatistarum Clericos, Ministros & Sacerdotales: nempè, *ut in exilium viritim* ad singulas quasque regiones sub idoneâ prosecutione mittantur, ut *hac leg.* dicitur: vel ut *dict. l.* 54. ad singulas quasque insulas, atque provincias exulandi gratiâ dirigantur. Quod solitarii exilii genus & aliàs imperatum, divellendis illis, quòd manu factâ furorem suum exercerent, seditionibúsque omnia complerent. Cujus etiam solitarii exempli in simili re eodem fine alibi exempla occurrunt.

Anno 414. 21. Junii.

ALIA LEX

EJUSDEM IMPERATORIS IN DONATISTAS.

Ex eodem Cod. ibid. L. 54.

Idem A A. Juliano Proc. Africae.

DONATISTAS atque haereticos, quos patientia clementiae nostrae nunc usque servavit, competenti constituimus auctoritate percelli: 1. quatenus evidenti praeceptione se agnoscant, & *intestabiles*, & nullam potestatem alicujus ineundi habere, sed perpetuâ inustos infamiâ à coetibus honestis & à conventu publico segregandos. 2. Ea verò *loca*, in quibus dira superstitio nunc usque servata est, Catholicae venerabili Ecclesiae socientur: 3. Ita ut *Episcopi*, Presbyteri, omnésque antistites eorum, & ministri spoliati omnibus facultatibus ad singulas quasque insulas atque provincias exulandi gratiâ dirigantur. 4. Quisquis autem hos fugientes propositam ultionem, *occultandi* causâ susceperit, sciat & patrimonium suum fisci nostri compendiis adgregandum, & se poenam quae his proposita est, subiturum. 5. Damna quoque patrimonii, poenásque pecuniarias evidenter imponimus *viris*, *mulieribus*, personis singulis, & dignitatibus, pro qualitate sui, quae debeant inrogari. Igitur proconsulari, aut vicariano, vel comitivae primi ordinis quisque fuerit honore succinctus, nisi ad observantiam Catholicam mentem propositúmque converterit, ducentas argenti libras cogetur exsolvere fisci nostri utilitatibus adgregandas. Ac ne id solum putetur ad resecandam intentionem posse sufficere, quotiescumque ad communionem talem accessisse fuerit confutatus, totiens mulctam exi-

gatur: & si quinquies eumdem constiterit nec damnis ab errore revocari, tunc ad nostram clementiam referatur, ut de solidâ ejus substantiâ ac de statu acerbiùs judicemus. Hujusmodi autem conditionibus etiam Honoratos reliquos obligamus: scilicet, ut senator, qui nullo munitus extrinsecùs privilegio dignitatis, inventus in grege Donatistarum, centum libras solvat argenti: sacerdotales eamdem summam cogantur exsolvere: decem primi curiales quinquaginta libras argenti addicantur, reliqui decuriones decem solvant libras argenti quicumque in hæresi maluerint permanere. 6. *Conductores* autem domûs nostræ, si hæc in prædiis venerabilis substantiæ uti *permiserint*, tantam pensionem pœnæ nomine cogantur inferre, quantum in conductione pensitare consuerunt. Eadem quoque emphyteuticarios auctoritas sacræ definitionis adstringet. 7. Conductores verò privatorum, si permiserint in hisdem prædiis conventicula haberi, vel eorum patientia sacrum mysterium fuerit inquinatum, referetur per judices ad scientiam dominorum, quorum intererit, si pœnam volunt sacræ jussionis evadere, aut certantes corrigere, aut perseverantes commutare: ac tales prædiis suis præbere rectores, qui divina præcepta custodiant. Quod si procurare neglexerint, hi quoque in pensiones, quas accipere consuerunt, prolatæ præceptionis auctoritate mulctentur, ut quod ad compendia eorum pervenire poterat sacro jungatur ærario. 8. *Officiales* autem diversorum judicum si in hoc errore fuerint deprehensi, ad triginta librarum argenti inlationem pœnæ nomine teneantur: ita ut si quinquies condemnati abstinere noluerint, coërciti verberibus exilio mancipentur. 9. *Servos* verò & *Colonos* coërcitio ab hujusmodi ausibus severissima vindicabit. Ac si coloni verberibus coacti in proposito perduraverint, tunc tertiâ peculii sui parte mulctentur. 10. Atque omnia, quæ hujusmodi generibus hominum locisque colligi poterunt, ad largitiones sacras illicò dirigantur. Dat. x. Kal. Jul. Rav. Constantio & Constante. Coss.

JACOBI GOTHOFREDI COMMENTARIUS.

IN DONATISTAS per Africam Proconsulatem, hæc secunda jam est, Honorii Imperatoris post Collationem Carthaginensem, quæ habita fuit ante triennium ann. 411. constitutio: prima enim fuit *lex* 52. *supr.* data paulò post eam finitam, septem videlicet fermè pòst mensibus. Utrâque verò Honorius post longam patientiam proposito vario pœnarum genere, Donatistas ab errore suo ad Catholicam Ecclesiam revocare enixi studuit, eorum intentionem resecare, ut *hac leg.* dicitur, id est, pertinax propositum frangere. Ista primùm *l.* 52. anno D. 412. iisdem fermè pœnis propositis: Atenim hæc jam posteriore anno 414. distinctiùs & districtiore severitate, cùm videlicet illâ parum profectum fuisset: imò *cùm patientia ejus eos usque servasset*, ut ipsemet *initio legis* testatur. Quare jam *competenti auctoritate* & austeritate percellendos eos credidit, & verò *hac leg. percelli constituit*, quæ ipsius pariter expressa verba sunt: & ut rursùm *vers.* 6. dicit, *auctoritate sacræ definitionis adstringi: & prolatæ præceptionis auctoritate mulctari.* Quorum etiam hæresim atrocitate verborum confodit passim, ut cùm *diram superstitionem* eorum vocat: *vers.* 2. errorem *vers.* 5. *&* 8. gregem Donatistarum appellat *d. vers.* 3. hæresim & hæreticos *initio l. & fine vers.* 5. sacrum mysterium (id est, baptisma) ab his inquinari: aït *vers.* 6. Quibus etiam inposterum non ampliùs parcendum, ut anteà factum fuerat, aperiè indicat, cùm præter ea quæ jam dixi, aït *quatenus* EVIDENTI *præceptione se agnoscant intestabiles* &c. & vers. 5. *Damna quoque patrimonii pœnásque pecuniarias* EVIDENTER *imponimus.* Id enim vox *evidentis* & *evidenter* in constitutionibus importat. Denique quos à Juliano Proconsule Africæ pœnis *hac leg.* statutis subjici passim jubet: imò est & ubi de his ad se referri. Et hæc quidem ideò, quod Donatistarum vesania tantùm abest post Collationem Carthaginensem expressa fuerit, ut contra in immensum excreverit, de quo testis passim Augustinus. Nos pœnas istas nunc summatim apponamus: quæ decem omninò sunt, in quot etiam versus hanc constitutionem ordine divisimus: è quibus singularia posteà quædam educemus: Summa hæc est; 1. Donatistas in commune intestabiles esse, commercio iis interdici, infamiâ eos notari, de quâ infamiæ pœnâ hæreticis impositâ dixi semel *d. l.* 7. *supr.* 2. Conventicula eorum Catholicæ Ecclesiæ sociari oportere. 3. *Sacerdotes* & ministros eorum bonis proscriptis deportandos. 4. Ut & occultatores eorum. 5. Mulctam Donatistis in commune viris, mulieribus, qui ad communionem Donatistarum accesserint, qui in grege Donatistarum inventi fuerint, qui in hæresi permanere maluerint, & in proposito perdurare, irrogandam pro cujusque conditione & dignitate: Proconsularibus, Vicariis, Comitibus primi ordinis, ducentarum argenti librarum: Senatoribus, centum: Decemprimis Curialibus, quinquaginta, reliquis Decurionibus, decem. 6. Eos qui locum præberent in alienis prædiis ad mysteria celebranda, Conductores, inquam, rei privatæ, ut & emphyteuticarios, tantùm fisco pœnæ nomine solvere oportere, quantùm pensionis seu conductionis nomine solvere solent: 7. Ut & privatos dominos prædiorum, si Conductores

suos errantes non correxerint, vel perseverantes non commutarint. 8. Officiales quoque Judicum in hoc errore deprehensos, triginta libris argenti mulctandos. 9. Colonos servósque verberibus coërcendos, & perseverantes tertiâ peculii parte mulctandos. 10. Postremùm omnia quæ ex locis vel mulctis collecta fuerint, ad Principis ærarium illicò dirigenda. Hæc, inquam, legis istius summa est: in quâ præter ea quæ ad *l.* 52. *supr.* huic similem notabamus, multa singularia notanda veniunt.

Primò quidem, quòd *Testamenti* factione Donatistæ priventur, quod & ipsum statuitur *infr. ne sanctum bapt. l.* 4. imò & commercii jure, tandem & infamiâ notentur: & sic Romano communi jure priventur, de quo jam ad alias *leges*: & sic neque morientibus id solatii relinqui, ut de bonis suis testari possint, neque superstites alicujus (contractus scilicet: nam id hîc supplendum) ineundi potestatem habeant, & velut infames in perpetuum ab honestorum cœtu & conventu publico submovendos. De hæreticis intestabilibus jam aliis legibus actum. Ut Donatistæ verò intestabiles essent, id jam ab Honorio expetierant Patres Africani ante decennium anno 404. ut docet *can.* 93. *Cod Afric.* id quod ad eorum postulationem ab Honorio constitutum, initio anni proximè sequentis 405. *l.* 4. *ne sanctum bapt.* quæ lex huic nostræ quàm simillima est. Meminit Augustinus *lib.* 1. *contra epistolam Parmeniani* hujus omnis rei, atque adeò hujus legis: *Sunt & aliæ jussiones generales, quibus eis vel faciendi testamenta, vel per donationes alicui conferendi facultas adimitur, vel ex donationibus aut testamentis aliquid capiendi. Nam in quadam causâ cùm homo nobilis Imperatoribus supplicasset, quod soror ejus quæ de parte Donati fuerat cùm defungeretur, nescio in quos communionis suæ vel maximè in quemdam Augustinum Episcopum eorum plurima contulisset, ex illâ generali lege præceptum est, ut omnia fratri restituerentur: ubi etiam Circumcellionum mentio facta est, si more suo violenter obsisterent quo genere auxiliorum & adminiculis repelleretur.* Idem *epist.* 48. *ad Vincentium* ubi hæc inter alia ironicè. *Ità sanè huic provisioni contradicere debui, ne res quas dicitis vestras perderetis, & securi Christum proscriberetis. Ut jure Romano testamenta conderetis; & jure divino Patribus conditum testamentum (ubi scriptum est, in semine tuo benedicentur omnes gentes) calumniosis criminationibus rumperetis. Ut in emptionibus & venditionibus liberos contractus haberetis, & vobis dividere, quod Christus emit venditus, auderetis. Ut quod quisquam vestrûm cuiquam donasset, valeret, & quod donavit Deus Deorum à solis ortu usque ad occasum vocatis filiis non valeret. Ut de terrâ corporis vestri in exilium non mitteremini, & de regno sanguinis sui, à mari usque ad mare, & à flumine usque ad terminos orbis terræ Christum exulem facere conaremini? Imò verò serviant Reges terræ Christo etiam* L E G E S *ferendo pro Christo.* Idem de ovibus *cap.* 13. *Vigilate hæretici. audite à Pastore testamentum pacis, venite ad pacem; irascimini Christianis Imperatoribus, quia testamenta vestra valere noluerunt in domibus vestris: vide quàm digna sit pœna, & quid est quod testamentum non valet in domo vestrâ? quid est? quantum est? Dolor ille admonitio est, nondum damnatio.*

Secundò notandum *Occultatoribus* Sacerdotum & ministrorum Donatistarum eamdem pœnam bonorum proscriptionis & deportationis imminere. Sanè & aliàs execrandorum maximè hæreticorum occultatoribus pœnæ indictæ, veluti Manichæorum per Africam *l.* 35. *supr.* Donatistarum *hac leg.* & *l.* 52. *supr.*

Tertiò notetur, dignitatum & honorum notitia, próque eorum diversitate mulctæ quoque seu pœnæ diversitas. *Proconsulares* scilicèt, *Vicariano* honore succincti, *Comites primi ordinis*; de quibus *lib.* 6. *supr.* Hos sequuntur *Honorati alii*; non illi qui ementito honore per Provincias pollebant, de quibus ad *l.* 1. *supr. de Offic. Judic. civil.* verùm sequentes *Senatores* nudi, nullo muniti extrinsecùs dignitatis privilegio, omnes alterius dignitatis expertes: de quibus dixi etiam ad *l.* 52. *supr. Sacerdotales*, qui scilicet inter Decuriones primo loco erant, de quibus *supr.* quoque *l.* 52. & *tit de Decur.* & *infrà tit. de Paganis.* Hos sequuntur *Decemprimi* Decuriones: de quibus itidem plenè *tit. de Decurionib.* tandem reliqui *Decuriones*. Pœnarum verò gradus hic: 200. argenti librarum mulcta primis imponitur: Senatoribus nudis, 100. ut & Sacerdotalibus (unde apparet de horum Sacerdotalium dignitate æquâ Senatoribus, etsi proximâ) Decemprimis, 50. Decurionibus cæteris, 10.

Quartò observetur, quod duobus hujus constitutionis locis additum *vers.* 5. & 8. de *quintâ condemnatione*: nempè quinquies lapsos, mulctatos, coërcitos, lapsos rursùm non jam ordinariâ pœnâ seu mulctâ, verùm extraordinariâ plectendos: Quinque equidem lapsus eâdem mulctâ coërceri, sextum verò & deinceps vel ad Principem referendum, si videlicèt de his qui in dignitatibus vel honoribus positi agatur, quò acerbiùs in eos vindicetur: vel illicò à Judicibus graviùs coërcendos veluti Officiales. Hæc contumaciæ hac in re post quintam emendationem pœna.

Quintò observetur enumeratio aliarum personarum, post hos qui in dignitatibus & honoribus constituti erant: & quidem per Africam Donatistarum quoque hæresi implicitorum, illísque faventium. Primò, Conductorum tria genera: *Conductores* domorum & prædiorum rei privatæ Principis: *Emphyteuticarii*, id est, Conductores prædiorum ad Respublicas & civitates pertinentium: de quibus actum *lib.* 10. tandem Conductores privatorum, seu Rectores prædiorum. Quæ etiam tria aliàs hominum genera reis latebras præbere solebant: de quo fidem faciunt innumeræ constitutiones: Exindè *Officiales* Judicum. Tandem *Servi & Coloni.*

Sextò, notetur mulctæ genus *vers.* 6. & 7. nempè tantùm fisco inferendi quantùm pensionis annuæ ex fundo quis præstare vel percipere solet; Et quidem ob præbitum fundum mysteriis hæreticorum celebrandis: vel ob Conductores fundorum suorum id facientes, non emen-

datos vel commutatos.

Cætera, & in his quidem, de exilio, & quidem ſolitario, Epiſcoporum & Miniſtrorum Donatiſtarum, vide ad *l.* 52. *ſupr.*

Cæterùm hujuſce legis *ῥητῶς*, an verò *legis* 52. *ſupr.* an utriuſque executorem poſt Marcellini mortem, de quo *l. prox.* Dulcitium Tribunum & Notarium Honorius in Africam miſerit (quò alioquin pertinent quæ Auguſtinus ſcribit *lib* 2. *Retract. cap.* 59.) dubium videri poſſit: Baronius id de *hac leg.* accepit: Ego non minùs accipiam de ſuperiore *l.* 52. ubi & Dulcitius ipſe indicari videtur his verbis: *Qui niſi Executori exigendi, id eſt, fuerint præſentati*, &c. Auguſtinus ſæpè meminit hujus *Edicti*, & per ſacram ſcripturam oſtendit id juſtiſſimum eſſe: ac nominatim in tractatibus expreſſis ſuper hoc, inculcat *epiſt.* 59. ad Comitem Bonifacium (cui titulus: *de corrigendis moderatè Romanis*:) *epiſt.* 61. ad Dulcitium: in libris contra Gaudentium: *epiſt.* 48 *ad Vincentium, de corrigendis hæreticis per vim*, ut jure Romano teſtamenta condentes & jure divino ...... teſtamentum rumperent, vid. lib. 1. contra Gaudentium c. 19. t. 7. p. 259. *Mitiora in eos conſtituit Imp. exilium vobis voluit inferre, non mortem*, &c. Magnam verò hæc lex & *d. l.* 12. utilitatem attulêre: vide Auguſtinum *d. epiſt.* 50. & *epiſt.* 48. & contra Gaudentium *lib.* 1. *c.* 29. *p.* 61.

Anno 415. 30. Aug.

ALIA LEX

EJUSDEM IMPERATORIS,

Quâ contra Donatiſtas geſta anno 411. ſub Marcellino Cognitore eo quamlibet mortuo & invidiosè cæſo plenam fidem & firmitatem obtinere declarantur.

Ibid. L. 55.

Idem AA. Juliano Proc. Afric.

NOTIONE & ſollicitudine Marcellini, ſpectabilis memoriæ viri contra *Donatiſtas* geſta ſunt ea, quæ tranſlata in publica monumenta, habere volumus perpetim firmitatem: *Neque enim morte cognitoris perire debet publica fides.* Dat. III. Kal. Sept. Rom. * Conſtantio & Conſtante Coss. * Rav.

JACOBI GOTHOFREDI COMMENTARIUS.

CONTRA DONATISTAS ante triennium GESTA, ſub Notione Marcellini Cognitoris, hoc tempore jam mortui, perpetuam nihilominùs firmitatem habere jubet hac conſtitutione Honorius Imp. anno D. 414. ſubjecta generali regulâ (quæ notanda eſt:) *Morte Cognitoris perire non debere publicam fidem.* Nempè publicâ fide geſta, atque in publica monumenta ſeu acta ſemel relata perpetuam fidem faciunt, & ut hanc legem efferunt *lib.* 6. *tit.* 1. Baſilica, τὰ ἐν δικαστηρίῳ ἐντυγχανόμενα ἐν ὑπομνήμασιν ἰσχυρὰ διαμένει, καὶ τελευτήσαντος τοῦ δικαστοῦ. & Chryſoſtomus λόγῳ α' εἰς τὴν ἁγίαν πεντηκοστὴν *tom.* 8. *pag.* 609. ἐν δικαστηρίῳ ἅπερ ἂν ἐπὶ ὑπομνημάτων ὁ δικάζων φθέγξηται πάντως ἐγγέγραπται δημοσίως, καὶ ἀδιάσειστα μένει ἀκίνητα. Tantùm abeſt mors Cognitoris eis quidquam derogare valeat. Non ut alia mors ſolvit, ita & mors Cognitoris geſta quoque publica ſolvit.

Hæc quidem hujuſce legis eſt ſententia; verùm de tribus videndum eſt quænam videlicèt *geſta* illa ſint, quis *Marcellinus* ille, de quibus *hac l.* agitur. Tandem quæ *hujus legis* promulgandæ occaſio fuerit.

Quod primum attinet. Nempè hîc indicantur ACTA ſeu GESTA COLLATIONIS CARTHAGINENSIS, inter Catholicos & Donatiſtas, cui Marcellinus Tribunus & Notarius ex Honorii præcepto Cognitor præfuit menſe Junio anni D. 411. *poſt* Cos. *Varanis*; ſeu ante triennium, & quod excurrit: quam in rem videndæ ſunt Auguſtini *epiſt.* 158. 159. 160. & Poſſidius *in V. S. Auguſtini cap* 3. ubi confutati à Catholicis Donatiſtæ omnium documentorum manifeſtatione. Cujus collationis Acta ſeu Geſta, à Marcello *modulatâ brevitate*, ut ipſe aït; diſtincta atque collecta, à Papyrio Maſſonio primùm in lucem edita: mox cum MS. collata & emendata à P. Pithæo extant: magna tamen, quod dolendum, parte cognitionis tertii diei mutilata. Sed & Auguſtinus ipſe, qui Collationi interfuerat, imò à quo potiſſimùm

potissimùm ea procurata, teste Possidio, brevissimum ejus epitomen seu Breviculum conscripsit. Sed & Fr. Balduinus, antequàm Acta ipsa ederentur, historiam ejus Collationis Carthaginensis sive disputationis edidit luculentam. Hæc igitur illa Gesta sunt: hic ille Marcellinus, de quo multa Augustinus, Orosius, Hieronymus: ad quem etiam extat *lex ultima infr. de religione*, quæ lex, ut Acta Collationis educent, pars est mandatorum ipsorum, seu Imperialis Honorii sanctionis, quâ ei cognitio anno D. 410. tributa fuerat: ut ad eam pleniùs ostenderur. Quanquam & gesta de sceleribus Donatistarum post Collationem Carthaginensem hîc quoque intelligi possunt: de quibus sub finem Commentarii.

Quod secundum attinet: vel ex *hac leg.* liquet, ei ferendæ occasionem præbuisse *mortem* ipsius Marcellini. Nempè Donatistæ eo mortuo contendebant, gestorum quoque sub ejus notione fidem perire debere: ac maximè, quod ipsum tanquam *Heracliani* Tyranni (de quo *l. 21. supr. de pœnis:* & *l. 13. supr. de infirm. his quæ sub tyr.* & cui *l. 51. supr.* & *l. prox. sequ. 56.* inscripta est, ubi dicam) partium è medio sublatum contenderent: atque adeò ut ipsius Heracliani Tyranni gesta irrita fuerant *eâ l. 13.* anno superiore, ita & Marcelliana illa pariter infirmanda viderentur. Nempè Hieronymus scribit *lib. 3. contra Pelagianos*, Marcellinum sub invidiâ tyrannidis Heraclianæ ab hæreticis innocenter cæsum fuisse. Scilicet, Donatistæ, ut post Collationem statim calumniæ tela in eum sparsêre, quasi perperàm, noctu, auróque à Catholicis corruptus sententiam in Donatistas dixisset: ita posteà iisdem agentibus, (hi enim proculdubio *hæretici* sunt, quos Hieronymus intellexit) calumniam passus, quasi Heracliani partium, cæsus fuit. Neque dubito, occasione *legis 21. supr. de pœnis*: quâ exciti publicè ab Honorio delatores Satellitum & consciorum Heracliani. Tandem; quò spectabant maximè, gesta ab eo mortuo eo, & quidem quasi perduelle, irrita esse jactabant. Verùm, ut auctor mortis ejus *Marinus Comes* qui Africam Romano Imperio restituerat, & Rempublicam ab Heracliano Tyranno liberaverat, ab Honorio ex Africâ revocatus, dimissus est, quod scribit Orosius *l. 7. cap. 42. in fin.* ita idem Honorius hac Constitutione & famam Marcellini vindicatum ivit, quod ex eo apparet, quòd *Spectabilis memoriæ virum* vocat, & gesta simul sub ejus notione contra Donatistas confirmavit. Quâ non absimili ratione *legem prox.* promulgatam mox ostendam.

Hinc interim quoque discimus; quod & aliàs constat, in negotio religionis captatam aliquando occasionem mortis Judicis alicujus ab hæreticis ad irritanda ea quæ sub Judice aliquo actitata fuerant, atque in publica acta translata. Verùm ut *hâc leg.* definitur, eorum auctoritatem esse æternam voluere Principes, voluit *hâc leg.* Honorius. Quæ quidem definitio seu constitutio locum obtinet, ubi omnia legitimè gesta sunt, contentis cominùs partibus, ut in Collatione Carthaginensi inter Catholicos & Donatistas. Aliud enim si μονομερῶς quædam gesta ἀπόντων τινῶν. De quo est Anastasii locus *Apol. ad Imp. Constantinum*, quæ scripta anno D. 356. in initio: προσῆκεν δὲ πρὸς φανερὰν ἀπόδειξιν, εἰ ἐπαξιώσειας μαθεῖν, ὅτι παρόντων μὲν ἡμῶν οὐδὲν ἀπέδειξαν οἱ κατηγορήσαντες κατὰ Μακαρίου τοῦ πρεσβυτέρου· ἀπόντων δὲ ἡμῶν ΚΑΤΑ΄ ΜΟ΄ΝΑΣ ἔπραξαν ἅπερ ἠθέλησαν: τὰ δὲ τοιαῦτα πεπραγμένα μετὰ θείου νόμου, ἔγνωτε, καὶ ὁ ὑμέτερος ἰδίως μηδεμίαν ἰσχὺν δύναμιν ἀποφήναιτο: & *Apol. p. 578.* ubi queritur adversus Marcellum, ἐν δὲ τῷ γραφέντι ὑπ' αὐτοῦ ... ἵνα τὰ ΥΠΟΜΝΗΜΑΤΑ΄ κατ' αὐτοῦ γενόμενα λέγηται, εἰδότι δὲ ἀγαπητῷ, ὅτι τὰ κατὰ ΜΟΝΟΜΕΡΕΙΑΝ ἰσχὺν οὐκ ἔχει, ἀλλ' ὅπως ἔτυχεν. Quæ omnia ad eam juris æquitatem pertinent, *absenter neminem damnandum accusatorem & reum simul in judicio adesse oportere*: quam in rem sunt & alia Athanasii loca. Aliud verò in hoc casu, ubi omnia legitimè gesta; quæ proculdubio ideò Donatistæ abolita volebant, quòd ex his eorum fraudes & sophismata notescerent, quæ ad sui infamiam tendere videbant, & ideò è medio sublata cupiebant; ut etiam ea quæ infamandi alterius causâ in monumenta publica relata, è medio tolli jubentur, *l. 37. de injur.* Sed firma hæc esse voluit Honorius & extare ad eorum infamiam, pariter ut idem rescriptum quod iidem Donatistæ à Juliano impetraverant, proposito programmate celeberrimis in locis anteferri voluit, & gesta quibus erat ejusmodi allegatio inserta: subnectens, *quòd clariùs innotesceret & Catholicæ confidentiæ stabilita constantia & Donatistarum desperatio fractáque audacia.* Hæc, inquam, Honorii mens fuit: eodémque fine eadem gesta Collationis Carthaginensis in Ecclesiis Africanis Quadragesimæ tempore recitari solita testatur, *lib. de gestis cum Emerito.* Sed & Marcellinus acta de sceleribus Donatistarum post Collationem Carthaginensem proponi voluit in Theoprepriâ, quò frequens, ut videtur, multitudo confluebat, velut in locum Carthagine celeberrimum, eadémque per Ecclesias recitari desideravit *epist. 158 ad Marcellinum.* De quibus gestis hæc quoque lex accipi possit, ut jam antè indicavi.

Anno 415.
25. Aug.

ALIA LEX
EJUSDEM IMPERATORIS IN DONATISTAS.

Ibid. L. 56.

Idem AA. Heracliano Com. Afric.

SCIANT cuncti, qui ad ritus ſuos hæreſis ſuperſtitionibus obrepſerant ſacroſanctæ legis inimici, plectendos ſe pœnâ & proſcriptionis & ſanguinis, ſi ultrà convenire per publicum exercendi ſceleris ſui temeritate temptaverint: ne quâ verâ divinâque reverentiâ contagione temeretur. Dat. VIII. Kalend. Sept. Honorio x. & Theod. VI. AA. Coss.

JACOBI GOTHOFREDI COMMENTARIUS.

COETUS RITÚSQUE hæreticorum hac conſtitutione Honorius Imperator per Africam ſub pœnâ proſcriptionis & ſanguinis, rurſùm prohibet. Quæ conſtitutio & *Heracliano Com. Africæ* inſcribitur, & ſubſcriptos habet conſules, qui anno Domini 415. congruunt. Denique totidem penè verbis ex *l.* 51. *ſupr.* tranſcripta eſt. Quod utique mirum: Sic ut de vitio ſuſpecta videri poſſit: quandoquidem Heraclianus cui ea inſcribitur, Tyrannus jam factus & exinde profligatus jam cæſúſque ante biennium anno 413. fuerat: quod docuit *lex* 13. *ſuprà de infirmandis his quæ ſub Tyrannis*: & *l.* 21. *ſupr. de pœnis.* Quare Baronius hanc legem ad annum 412. referendam exiſtimavit, id eſt, *ad Honorium* IX. *& Theodoſium* V. AA. Coss. Atque adeò Conſulum præpoſteratio videri poſſit. Verùm tamen, cùm rem propiùs intueor, nihil mutandum cenſeo. Nempè ita exiſtimo ſimili occaſione hanc legem in Africâ propoſitam, imò repoſitam, quâ ſuperiore anno ſuperiorem *legem* 45. *ſupr.* promulgatam oſtendi. Nempè Heracliano Tyranno cæſo, ejúſque geſtis infirmatis *d. l.* 13. memoriâ privatìm publicè aboleri juſsâ, Donatiſtæ & eam ſimul legem, quæ ad Heraclianum olim ante quinquennium anno 410. adversùs ſe lata fuerat, id eſt, *legem* 51. *ſuprà*, pariter infirmandam & infirmatam jactaſſe videntur: haud aliter atque geſta ſub Marcellino poſt ejus mortem irrita jactabant. Quare Honorius recentari hanc legem voluerit & in Africâ proponi, cum eâdem inſcriptione *ad Heraclianum Com. Africæ*, ut ità Donatiſtis liqueret, quamlibet infirmatis aliis ſub Heracliano geſtis, ejúſque memoriâ privatim publicè abolita *dict. l.* 13. non ideò tamen eam *legem* 51. infirmatam: multúmque intereſſe inter ea quæ ipſe geſſiſſet, vel etiam à privatis ſub eo geſta, à publicis atque Imperatoriis geſtis, atque adeò conſtitutionibus ad eum directis: pariter ut ſuperiore lege geſta notione & ſollicitudine Marcellini Cognitoris in Collatione Carthaginenſi in publica monumenta tranſlata perpetuam firmitatem habere voluit. Atque hac interpretatione ab emendatione hæc lex defendi poteſt. Ubi etiam obſervandum, nihil jam hac lege agi (quod tamen agitur in *dict. l.* 51.) de oraculo infirmando, quo Donatiſtæ ad ritus ſuos obrepſerant. Cujuſmodi ſanè hac tempeſtate nullum emerſerat. Atque hoc inter hanc & illam diſcrimen.

Atque hactenùs Honorii Imp. conſtitutiones: ſequuntur Theodoſii Jun. & Valentiniani III.

Anno 418. 30. Maii.

LEX IMP. THEODOSII JUNIORIS.

In quâ inter hæreticos quibus nusquàm in Romano solo conveniendi orandíque locus relinquitur, enumerantur Donatistæ.

Ibid. L. 65.

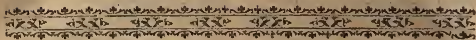
HÆRETICORUM ita est reprimenda insania, ut ante omnia quas ab Orthodoxis abreptas tenent ubicumque *Ecclesias*, statim Catholicæ Ecclesiæ tradendas esse non ambigant: quia ferri non potest, ut qui nec proprias habere debuerant, ab Orthodoxis possessas, aut conditas, suáque temeritate invasas, ultrà detineant. 2. Deïn, ut si alios sibi adjungant *Clericos*, vel ut ipsi æstimant, *Sacerdotes*, decem librarum auri mulcta, per singulos, ab eo qui fecerit, & qui fieri passus sit: vel si paupertatem prætendant, de communi Clericorum ejusdem superstitionis corpore, vel etiam donariis ipsis, extorta nostro inferatur ærario. 3. Post hæc, quoniam *non omnes eâdem austeritate plectendi sunt*, Arianis quidem, Macedonianis & Apollinarianis, quorum hoc est facinus, quòd nocenti meditatione decepti, credunt de Veritatis fonte mendacia, intra nullam civitatem Ecclesiam habere liceat. Novatianis autem & Sabbatianis omnis innovationis adimatur licentia, si quam fortè temptaverint. Eunomiani verò, Valentiniani, Montanistæ, seu Priscillianistæ, Fryges, Marcianistæ, Borboriani, Messaliani, Euchytæ, sive Enthysiastæ, Donatistæ, Audiani, Hydroparastatæ, Ascodrogitæ, Fotiniani, Pauliani, Marcelliani, & qui ad imam usque scelerum nequitiam pervenerunt, Manichæi nusquam in Romano solo conveniendi, orandíque habeant facultatem, Manichæis etiam de civitatibus expellendis: quoniam nihil his omnibus relinquendi loci est, in quo ipsis etiam elementis fiat injuria. Nulla his penitùs præter Cohortalinam in provinciis, & Castrensem, indulgenda militia. Nullo donationis faciendæ invicem, nullo testamenti aut voluntatis ultimæ penitùs jure concesso. Cunctísque legibus, quæ contra hos, cæterósque, qui nostræ fidei refragantur, olim latæ sunt; diversísque promulgatæ temporibus, semper viridi obsérvantiâ valituris, sive de donationibus in hæreticorum factis Ecclesias, sive ex ultimâ voluntate rebus qualitercumque relictis: sive de privatis ædificiis, in quæ Domino permittente, vel cohibente convenerint, venerandæ nobis Catholicæ vindicandis Ecclesiæ: sive de Procuratore, qui hoc nesciente domino fecerit, decem librarum auri mulctam, vel exilium, si sit ingenuus subituro: metallum verò post verbera, si servilis conditionis sit: ita ut nec in publico convenire loco, nec ædificare sibi Ecclesias, nec ad circumscriptionem legum quicquam meditari valeant: omni civili & militari, Curiarum etiam, & defensorum, & Judicum, sub viginti librarum auri interminatione, prohibendi auxilio. Illis etiam in suâ omnibus manentibus firmitate, quæ de militiâ & donandi jure, ac testamenti factione, vel negandi penitùs, vel in certas vix concessa personas, pœnísque variis de diversis sunt hæreticis promulgatæ: ita ut nec speciale quidem beneficium adversùs leges valeat impetratum. Nulli hæreticorum danda licentia, vel ingenuos, vel servos proprios, qui Orthodoxorum sunt initiati mysteriis, ad suum rursùs baptisma deducendi: nec verò illos quos emerint, vel qualitercumque habuerint, necdum suæ superstitioni conjunctos, prohibendi Catholicæ sequi religionem Ecclesiæ. Quod qui fecerit, vel cùm sit ingenuus, in se fieri passus sit, vel factum non detulerit, exilio ac decem librarum auri mulcta damnabitur, testamenti & donationis faciendæ utrique deneganda licentia. Quæ omnia ita custodiri decernimus, ut nulli judicum liceat delatum ad se crimen minori, aut nulli coërcitioni mandare, nisi ipse id pati velit, quod aliis dissimulando concesserit. Dat III. Kal. Jun. Constantinop. Felice & Tauro Coss.

JACOBI GOTHOFREDI COMMENTARIUS.

In Hæreticos & hæreses, quarum *viginti tres* hîc nominat, est hæc amplissima Theodosii Junioris constitutio: data fine mensis Maii anno D. 428, qua cùm pleraque anteterioribus constitutionibus cauta repetantur, ac nominatim confirmentur: nil attinet ea sigillatim expendere: præsertim cùm ejus capita & sententias jam in notis distinxerimus. Quare singularia tantùm quædam in eâ nunc sectabor. Primùm eò notabilis est hæc lex, quod Theodosius Jun. *hæreticos non omnes eâdem austeritate plectendos*, aït. Quod in argumento de hæreticis sedulò observandum, & verò ex hujus tituli constitutione pissim id ipsum discimus. Theodosius certè *hac leg.* ideò quatuor ut hæreticorum classes, ita & pœnarum gradus constituit. Prima classis est eorum, quibus intra civitates tantùm non in agris Ecclesiarum jus adimit. Quo in censu ponit tres hos: Arianos, *Macedonianos* & *Apollinarianos*: suæ proinde quædam his Ecclesiæ à Theodosio *hac leg.* relictæ extra civitates. Quod etiam discimus de *Macedonianis*, ex iis quæ anno proximo 429. contigere: Eo scilicet Macedonianis ablatæ Ecclesiæ extra muros urbium quarumdam, & in his Constantinopolitanæ, eâ occasione quam memorat Socrates *lib.* 7. *cap.* 31. & Marcellinus Chronico: Ἀφῃρέθησαν, inquit Socrates, ἥ τε ἐν Κωνσταντινουπόλει πρὸ τῶν παλαιῶν τειχῶν τῆς πόλεως, καὶ ἡ ἐν Κυζίκῳ καὶ ἄλλαι πολλαὶ ἃς εἶχον ἐν τοῖς ἐν Ἑλλησπόντῳ ἀγροῖς. *Orthodoxi nostri*, inquit Marcellinus, *Macedonianorum Ecclesiam extra urbis muros possitam abstulerunt*, quoniam &c. Secunda classis hæreticorum est, eorum quos suis Ecclesiis contentos esse jubet, neque alias de novo ædificare (putà *Novotianos*, *Sabbatianos*.) Tertia classis est eorum quibus nusquam in Romano solo conveniendi orandique, neque in agris facultatem patere jubet. Postremâ in classe sunt Manichæi, quos etiam civitatibus expelli jubet. Undè liquet etiam, levissimam Novatianorum & Sabbatianorum conditionem: gravissimam Manichæorum constitui. Nempè Novatiani & Sabbatiani meliore semper loco inter hæreticos habiti fuêre: de quo dixi plenè ad *l.* 2. & 59. *supr.* etiam ex Socrate & Sozomeno. Atenim Manichæi deterrimo, quos & ideò hîc ad imam usque scelerum nequitiam pervenisse aït Theodosius Junior in Novellâ suâ de Judæis 3. vers. superest *Deo semper offensos*, de quo dixi ad *l.* 3. *supr.* & *l.* 3. 4. *infr. de Apostatis.* Secundò observetur, Castrensi seu armatâ militiâ hæreticos & in his Eunomianos non interdici: & Synesium tamen conqueri videmus *epist.* 5. de Eunomianorum militiâ. Sanè horum temporum militia armata, ad miscellanea omnis generis hominum venit, barbarorum, hæreticorum. Tertiò observetur, hæreticis donandi, testandi in certas personas jus concessum fuisse. Quænam verò personæ illæ sint, alibi non expressum. Quartò notetur, hæreticis Catholicos ut servos habere quocumque titulo permittitur, ità mysteriis suis imbuendi, vel prohibendi eos Catholicam religionem sequi, pœnam exilii & 10. librarum auri imponi. Atenim Judæo neque Christianum mancipium quoquo titul habere licuit, & id superstitione suâ imbuenti capitale fuit: ut docebit *titulo infr. ne Christianum mancip. Jud.* Postremùm notetur, Judici pœnas legem neque dissimulare, neque mollire sine fraude licere: cui congruit & *lex* 8. *supr. de appellationibus*, *l. ultim. supr. ad L. Jul. de vi publ. seu l.* 8. *Cod. eod.* Symmachus *libro extremo epist. extrema. Alia est conditio Magistratuum, quorum corrupta videntur esse sententiæ, si sint legibus mitiores: alia Dominorum Principum potestas, quos decet acrimoniam severi juris inflectere*: vid. & Novellam *Justin.* 82. Quintil. *declam.* 317. 345. *l.* 15. ***ff.*** *ad municipal.* Quid est igitur quod Augustinus *in epist. ad Marcellinum* 158. scribit: *Soleo enim audire in potestate esse Judicis mollire sententiam & mitius vindicare quàm leges?* Nempè de illis legibus id accipio, quæ ad terrorem scriptæ, cujusmodi fuêre fermè in hæreticos scriptæ. Quod tamen ipsum *hac leg.* exertè Judicibus interdicit.

Tandem certam puto Baronii conjecturam, *hanc leg.* à Theodosio Jun. promulgatam, Nestorii, (qui his Coss. superiore mense 4. Idûs Aprilis Episcopus Constantinopolitanus creatus fuit, quod testatur Socrates *lib.* 7. *c.* 29.) persuasione. Nam non Vincentius Lerinensis tantùm, (qui octennio post *hanc leg.* scribebat) testatur *eum cunctarum hæreseon blasphemias insectatum*: verùm & Socrates *disertè d. cap.* 29. scribit, eum simul ac Episcopus creatus fuit, oratione ad Imp. Theodosium Jun. habita, hæc, quæ posteà in multorum ore fuerunt, inter cætera dixisse: *Mihi, ô Imperator, terram hæreticis purgatam tribue, & ego tibi cælum tribuam. Tu mihi in profligandis hæreticis subveni, & ego tibi in profligandis Persis subveniam*: Δός μοι ὦ Βασιλεῦ καθαρὰν τὴν γῆν τῶν αἱρετικῶν, κἀγώ σοι τὸν οὐρανὸν ἀντιδώσω· συγκάθελέ μοι τοὺς αἱρετικούς, κἀγὼ συγκαθελῶ σοι τοὺς Πέρσας. Quæ verba, ut etiam ab iis, quibus odio erant hæretici, accepta fuerint, subjicit etiam *eodem cap.* 29. quid in Arianos, Novatianos, Quartodecimanos molitus sit ad tumultum & incendium usque: impetum tamen ejus in Novatianos ab Imperatore repressum (cujus Theodosii moderationis in Novatianos & hæc lex fidem facit.) Addit idem Socrates *eodem lib. cap.* 31. & Macedonianos afflixisse, tandémque Imperatori persuasisse ut Ecclesiæ illis adimerentur: & verò ademptam eis Ecclesiam extra vetera urbis Constantinopol. mœnia sitam, alteram Cyzici, & alibi prætereà complures, quas in agris Hellesponti tenebant. Juxta hanc legem scilicet quâ iis in civitatibus tantùm Ecclesiæ eis interdictæ. Ergo quæ memorat Socrates, posteriora sunt hac lege.

EX

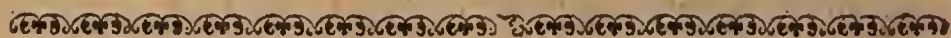

Anno 440.

EX EPISTOLA PRIMA LEONIS PAPÆ I.

AD EPISCOPOS MAURITANIÆ CÆSAREENSIS.

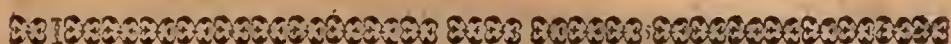
MAXIMINUM quoque ex laïco reprehensibiliter ordinatum, tamen si Donatista jam non est, & à spiritu schismaticæ pravitatis alienus, ab episcopali, quam quoquò modo adeptus est, non repellimus dignitate: ita ut & ipse libello ad nos edito, Catholicum se esse manifestet.

FASTIDIOSUS ARIANUS

Apud Fulgentium Ep. 9.

DONATISTIS etiam prædicantibus cōmunione malorum bonos pollui. *Et postea.* Donatiana quippe vanitas non attendit ad hoc collatum hominibus baptismi beneficium, ut qui originaliter alienis gravantur erroribus, gratiæ medentis auxilio relevati, propria deinceps tantummodò bajularent, nec communio sacramenti, sed consensus damnaret unumquemque peccati.

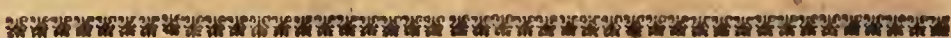

EX SANCTI PETRI CHRYSOLOGI

ARCHIEPISCOPI RAVENNATIS

Serm. 13.

CONSILIIS suis se diabolus prodit. *Mitte te deorsum.* Lapsus quærit, præcipitia imperat, & tali consilio per Africam martyres facit, sine clamore dicendo: *si vis martyr esse, mitte te deorsum*, ut eos impellat de alto ad mortem, non de humili tollat & elevet ad coronam.

EX CASSIODORO

in Psal. 60.

AUDIANT Donatistæ à finibus terræ Ecclesiam clamare, & ipsi eam localem dicere protinùs conquiescant. Contra vocem mundi quis possit audiri? Impudentissimum est adversùm trium testimonium loqui, & contra generalem sententiam non erubescunt impudenter armari. Cur novis inventionibus animas fatigant? Accipiant certè quod credant, non quod suâ iniquitate pervertant. Orat fidelis populus *à finibus terræ quia factus est* Dominus *spes ejus*, postcáque se audi-

tum hymnidicâ exultatione gratulatur: quoniam in conspectu Domini jugiter apparebit: quid jam satisfaciat, si hoc non satiat? Videmus quotidie fieri quod promisit: Videmus mundum ad fidei Christianæ regulas convenire: Et, proh dolor! Falsitas nititur abscondere quod decrevit veritas indicare.

Anno 591.

GREGORIUS MAGNUS

Lib. 1. Epist. Indict. IX, Ep. 72.

GREGORIUS Gennadio Patricio & & Exarcho Africæ.

SICUT excellentiam vestram, hostilibus bellis, in hac vita Dominus victoriarum fecit luce fulgere; ita oportet etiam inimicis Ecclesiæ ejus omni vivacitate mentis & corporis obviare: quatenùs ejus & utroque triumpho magis ac magis enitescat opinio: cùm & forensibus bellis adversariis Catholicæ Ecclesiæ vehementer obsistere & Ecclesiastica prælia sicut bellatores Domini fortiter dimicatis. Notum est enim hæreticæ religionis viros, si eis, quod absit, suppetit nocendi licentia, contra Catholicam fidem vehementer insurgere, quatenùs hæreseos suæ venena ad tabefacienda se valuerint Christiani corporis membra transfundant. Cognovimus enim eos contra Ecclesiam Catholicam Domino eis adversante colla subrigere, & fidem velle Christiani nominis inclinare. Sed eminentia vestra conatus eorum comprimat, & superbas eorum cervices jugo rectitudinis premat.

IDEM eodem in Lib. Ep. 75.

GREGORIUS universis Episcopis Numidiæ.

PETIISTIS etenim per Hilarium Chartularium nostrum à B. memoriæ prædecessore nostro ut omnes vobis retrotemporum consuetudines servarentur, quas à Beati Petri Apostolorum principis ordinationum initiis hactenùs vetustas longa servavit. Et nos quidem juxta seriem relationis vestræ consuetudinem, quæ tamen contra fidem Catholicam nihil usurpare dignoscitur immotam permanere concedimus, sive de Primatibus constituendis cæterisque capitulis, exceptis his qui ex Donatistis ad Episcopatum perveniunt, quos provehi ad Primatûs dignitatem, etiam cùm ordo Clericorum eos ad locum eundem deferat, modis omnibus prohibemus. Sufficiat autem illis commissæ sibi plebis tantummodò curam gerere, non autem etiam illos antistites quos Catholica fides Ecclesiæ sinu & edocuit & genuit ad obtinendum culmen Primatûs anteïre.

Anno 592.

IDEM Lib. 2. Ep. 33.

GREGORIUS Columbo Episcopo Numidiæ.

NOTUM est, carissime in Christo Frater, quòd antiquus hostis qui primum hominem de Paradisi deliciis in hanc ærumnosam vitam callidâ persuasione deposuit, & in eo jam tunc humano generi pœnam mortalitatis inflixit; eâdem nunc calliditate ovium dominicarum pastores, quò faciliùs gregem capiat, transfusis conetur venenis inficere, & jure jam potestati propriæ vindicare. Sed nos qui licèt immeriti Sedem Apostolicam vice Petri Apostolorum principis suscepimus gubernandam, ipso Pontificatûs officio cogimur generali hosti quibus valemus nisibus obviare. Porrectâ igitur petitione insinuaverunt nobis præsentium latores Constantius & Mustellus, & asserunt Ecclesiæ Pudentianæ Diacones in Numidiâ Provinciâ constitutæ Maximianum ejusdem Ecclesiæ Antistitem, in loco quo degit, corruptum præmio Donatistarum Episco-

pum novâ licentiâ fieri permiſiſſe; cùm etſi hoc anterior uſus permitteret, manere atque perſiſtere fides Catholica prohiberet. Ob hoc ergo fraternitatem tuam ſcriptis præſentibus neceſſariò duximus adhortandam ut veniente ad te Hilario Chartulario noſtro, adunato Epiſcoporum univerſali concilio, habito præ oculis terrore venturi judicis cauſa eadem ſubtili ac ſolerti debeat indagatione perquiri. Et ſi capitulum hoc à præſentium latoribus prædicto Epiſcopo documentis idoneis fuerit approbatum, à dignitate officióque quo fungitur, omnibus modis degradetur: ut & ille ad pœnitentiæ lucra per agnitionem delicti redeat, & cæteri tentare talia non præſumant. Æquum eſt enim ut qui Jeſum Chriſtum Dominum noſtrum hæretico acceptâ pecuniâ venundedit, ut fertur, ab ejus videlicet ſacroſancti Corporis & Sanguinis tractandis myſteriis ſubmoveatur. Si qua autem inter eos extra crimen hoc damnorum quorumdam vel privatorum negotiorum, ſicuti petitio Diaconorum ipſorum continet, verſatur intentio, hanc tua fraternitas cum prædicto Chartulario noſtro privatâ cognitione perquirat, & inter utramque partem juſtitiâ procedente definiat. Porrò autem præſentium latorum inſinuatione didicimus Donatiſtarum hæreſim pro peccatis noſtris quotidiè dilatari, & valde plures, datâ per venalitatem licentiâ, poſt Catholicum baptiſma à Donatiſtis denuò baptizari. Quod quàm grave ſit, Frater, oportet nos totâ mentis intentione perpendere. Ecce lupus Dominicum gregem non jam in nocte latenter; ſed in apertâ luce dilaniat, & nos eum graſſari in ovium nece cernimus, & nullâ ei ſollicitudine, nullis verborum jaculis obviamus. Quos ergo fructus Domino multiplicati gregis oſtendemus, ſi & ipſum quem paſcendum ſuſcepimus otioſâ mente cernimus à beſtiâ devorari.... Vigilemus ergo ne quid pereat, & ſi fortè quid captum fuerit, vocibus divinorum eloquiorum ad gregem Dominicum reducamus, ut ille qui Paſtor Paſtorum eſt vigilaſſe nos circa gregem ſuum ſuo miſericors dignetur judicio comprobare. Hoc quoque vos neceſſe eſt ſolerter intendere, ut ſi qua contra latores præſentium ejuſdem Epiſcopi recta fuerit petitio ſubtili debeat indagatione perquiri: & ſi fortaſſe ipſi pro ſuâ culpâ jure feriendi ſunt, nequaquàm cenſemus eſſe parcendum.

Anno 594

IDEM Lib. 3. Ep. 32.

GREGORIUS Pantaleoni Præfecto Africæ.

HÆRETICORUM nefandiſſimam pravitatem, qualiter lex perſequatur inſtantiùs excellentiæ veſtræ non habetur incognitum. Hi igitur quos & fidei noſtræ integritas & legum damnat diſtrictio mundanarum, non leve peccatum eſt, ſi veſtris inveniant temporibus licentiam reſerpendi. In illis igitur partibus quantùm didicimus, ita Donatiſtarum crevit audacia, ut non ſolùm de ſuis eccleſiis auctoritate peſtiferâ ejiciant fidei Catholicæ ſacerdotes: ſed hos quos verâ confeſſione aqua regenerationis abluerat, rebaptizare non metuant, valdéque miramur, ſi tamen ita eſt, ut vobis illic poſitis liceat hujuſcemodi hominibus pravis excedere. Primum ſiquidem quale de vobis judicium hominibus relinquatis attendite: ſi hi qui aliorum temporibus juſtâ ratione compreſſi ſunt vobis adminiſtrantibus viam ſui exceſsûs inveniant. Deinde perditorum animas Deum noſtrum de manu veſtrâ ſcitote requirere ſi tantum nefas in quantum poſſibilitas exigit emendare negligitis.

IDEM ibid. Ep. 35.

GREGORIUS Victori & Columbo Epiſcopis Africæ.

COMPERIMUS Donatiſtarum ſtimulos ſic in illis partibus gregem turbaſſe Dominicum, ac ſi nullius Paſtoris moderamine regeretur, nuntiatúmque nobis eſt quod dicere ſine gravi dolore non poſſumus, quòd plurimi eorum venenatis jam ſint dentibus laniati. Denique ſacerdotes canonicos praviſſimâ de ſuis eccleſiis temeritate repellere, & multos inſuper qui

bus salutem regenerationis aqua præbuerat rebaptizantes, pravitate nefandissimâ necavisse dicuntur. Quæ res animos nostros valdè mœstificant quod vobis illic positis damnatæ præsumptioni tantum scelus perpetrare licuerit, quâ de re fraternitatem vestram scriptis decurrentibus adhortamur, ut habito tractatu initóque concilio, ita nascenti huic adhuc morbo inhianter ac totâ virtute debeatis obsistere, dummodò nec vires ex neglectu percipiat, nec in commisso vobis grege pestilentiæ damna concutiat.

IDEM Lib. 5. Ep. 36.

ANNO 596. AD COLUMBUM EPISCOPUM NUMIDIÆ.

PRÆTEREA res ad nos omninò dura & rectæ fidei inimica pervenit, quia quod dici nefas est Catholici homines & religiosi, quod est deterius, filios mancipiáque sua vel alios quos in potestate habent, in Donatistarum hæresi baptizari consentiunt. Et ideò si verum est fraternitas vestra hoc summoperè studeat emendare: quatenùs sinceritas fidei vestræ sollicitudine intemeratâ consistat, & innocentes animæ quæ Catholico baptismate salvari poterant, hæreticorum infectione non pereant. Quisquis ergo de his personis quas superiùs memoravimus, quemquàm suorum apud Donatistas passus est baptizari, ad Catholicam eos fidem omni virtute omníque instantiâ studeat revocare. Si quis verò talium de cætero hoc fieri de suis qualibet excusatione pertulerit, à Clero sit omnibus modis alienus.

IDEM ibid. Ep. 63.

GREGORIUS Mauricio Augusto.

INTER armorum curas & innumeras sollicitudines quas indefesso studio pro Christianæ reipublicæ regimine sustinetis, magna mihi cum universo mundo lætitiæ causa est, quòd pietas vestra custodiæ fidei, qua dominorum fulget imperium, præcipuâ sollicitudine semper invigilat. Undè omninò confido, quia sicut vos Dei causam religiosæ mentis amore tuemini, ita Deus vestras majestatis suæ gratiâ tuetur & adjuvat. Qualiter autem pietatis vestræ serenitas contra Donatistarum flagitiosissimam pravitatem consideratione justitiæ & sincerissimæ religionis zelo commota sit directarum lucidissimè tenor insinuat jussionum. Sed venientes viri reverendissimi ex Africanâ provinciâ Episcopi asserunt ita esse incautâ dissimulatione postpositas, ut nec Dei illic judicium haberetur in metu, nec principales hactenùs jussiones sortirentur effectum: hoc etiam subjungentes quòd in præfatâ provinciâ Donatistarum præmiis prævalentibus fides Catholica publicè venundetur. At contrà gloriosus vir Gennadius de uno eorum mihi similia questus est qui talia querebatur, cui etiam duo alii certi in eâdem re testimonium ferebant. Sed quia causâ ipsa judicis sæcularis intererat, eosdem Episcopos ad pietatis vestræ existimavi esse vestigia dirigendos, ut per semetipsos serenissimis auribus suggerant quæ se fatentur pro fide Catholicâ pertulisse. Ea propter obsecro ut Dominorum Christianitas pro salute animæ & vitâ piissimæ sobolis suæ, eos quos tales esse cognoscit, districtâ ulcisci jussione præcipiat, & ruinam pereuntium ereptionis manu suspendat, atque insanis mentibus correptionis medicinam adhibeat, & errorum ab eis morbos expellat: quatenùs dùm piæ provisionis vestræ remedio pestiferæ pravitatis fuerit caligo depulsa, & vera illic fides radios suæ serenitatis asperserit, cælestis vos ante Redemptoris nostri oculos triumphus expectet: quia quos exteriùs ab hoste defenditis, etiam interiùs à diabolicæ fraudis veneno, quod est gloriosius, liberatis.

HISTORIA

HISTORIA CARTHAGINENSIS COLLATIONIS

ſive

DISPUTATIONIS DE ECCLESIA

Olim habitæ inter Catholicos & Donatiſtas.

AVCTORE FRANC. BALDVINO. I. C.

R. D. JOANNI TILIO EPISCOPO MELDENSI FRANC. BALDUINUS S. D.

UM hiſce diebus Optatum noſtrum, quem ope tui codicis iterùm emendatum rursùs edere inſtituo, fortè relegerem, diù multúmque cogitavi, quid ſibi vellet quod ait, Rempublicam non eſſe in Eccleſiâ, ſed Eccleſiam eſſe in Republicâ. Ut autem graviſſimæ hujus ſententiæ rationem & cauſam videor mihi tandèm aſſecutus, ſic reſpiciens temporum noſtrorum conditionem, vel potiùs confuſionem, judicavi rectè dici quoque poſſe, Rempublicam magis eſſe in Eccleſiâ, quàm ſit Eccleſia in Republicâ. Eſt enim Reipublicæ tanquàm corporis, ipſa Eccleſia veluti anima; ut ſi hæc ſapiat, illi benè eſſe; ſi inſaniat, malè eſſe ſtatuamus. Et verò ſine Eccleſiâ benè conſtitutâ, neque ullus Reipublicæ ſtatus ſtabilis eſſe poteſt, neque ut quiſquam eſſe poſſit, valdè optandum eſt, ſi modò quis eſſe debeat finis rerum humanarum, meminerimus. Fuiſſe autem ſemper majores Eccleſiæ quàm Reipublicæ benè conſtituendæ difficultates non negamus, neque in iſtâ corrupti orbis terrarum colluvione miramur tam magnas ſemper fuiſſe, cùm etiamnùm acerrimè diſceptetur, quid & ubi Eccleſia ſit; & quænam aut ea ſit, aut ejus forma eſſe debeat. Hæc verò quæſtio tantò major eſt, quò majoris ponderis & momenti rem eſſe conſtat: & Eccleſiæ ſalute, Reipublicæ ſalutem contineri, (ut & illius perturbationem hujus quoque perturbatio ſequitur) neceſſe eſt ut agnoſcamus: quò magis & utramque ſalvam eſſe velimus, & utriuſque ſervandæ rationem teneamus, quicumque proſpicimus, qualis alioqui utrique impendeat calamitas. Neque verò, qualis quantaque nunc utriuſque non ſolùm perturbatio, ſed etiam confuſio ſit, quæritur: Scimus enim pluſquàm etiam vellemus, eſſe triſtiſſimam & miſerrimam. Verùm quæritur, ecquæ tantorum malorum depulſio, non ſolùm optari, ſed etiam ſperari poſſit. Audio enim attonitos gubernatores, ſi

qui ſapiant, id ſollicitè quærere, quos alioqui non ſolùm terret, ſed etiam deſperatione quadam fractos & debilitatos percellit hæc tempeſtas ejuſque intemperies. Sed cùm meminerim non minores olim fuiſſe fluctus, ex quibus tamen emerſerit & Reſpublica & Eccleſia, conſilio & virtute ſuorum deffenſorum liberata: non exiſtimo deeſſe conſilium, ſi ſibi & ſuo muneri non deſint ipſi rectores quibus mandatum eſt, operam ut dent, ne quid vel hæc vel illa detrimenti capiat. Exemplum enim & veluti formulam atque adeò legem officii, & conſpirantis cum religione ſapientiæ, quæ turbas omnes & olim compoſuerit, & nunc componere poſſit, ipſa veteris Eccleſiæ atque Reipublicæ hiſtoria ſuppeditat. Ergò ſemper judicavi, imprimis conſulendam eſſe ſapientem & religioſam Antiquitatem: neque præterea tantùm mihi arrogo, ut de re tantâ ſententiam dicere meam velim: neque ſi tantùm mihi ſumam, ſim ferendus. Illud modò dicam: ſi quales olim Marcellinos Auguſtinoſque habuit Africa, nunc haberet Gallia, magnam ſperari poſſe levationem eorum malorum, quibus nunc Reſpublica premitur. Quid autem magni illi viri & veluti Heroes fecerint, tumultuantibus in Africâ Donatiſtis, & quam ſecuti ſint rationem eorum revincendorum, ut magis intelligerem, tu ipſe feciſti; qui mihi collationis Carthaginenſis acta quædam nondùm evulgata communicaſti. Eorum verò lectio me impulit, ut eam hiſtoriam altiùs repeterem & diligentiùs perſequerer, & familiariùs exponerem, cùm hiſtoriæ Eccleſiaſticæ, cujus ſtudioſum eſſe me non inficior, non ignobilem partem eſſe ſentirem, & ejus memoriam hiſce temporibus valdè utilem eſſe poſſe exiſtimarem. Ad quem autem eam referrem, diutiùs deliberandum non eſſe exiſtimavi, cùm tu occurreres, qui auctor & adjutor fuiſti, ut aliquam huic commentario operam darem: & idoneus imprimis ſis judex harum rerum & antiquitatum Eccleſiaſticarum neque non ad Auguſtini quamdam imitationem te compares: denique venit in mentem, non ſolùm Rempublicam & Eccleſiam plurimùm tibi debere, ſed & privatim me tibi multis nominibus devinctum eſſe: neque tibi modò, ſed & Archigrammateo fratri tuo, & dominis à S. Andreâ, fratribus, tuis affinibus, viris clariſſimis atque doctiſſimis. Neque ſanè teſtificandæ meæ erga te & tuos obſervantiæ rationem meliorem eſſe judicavi, quàm hujuſce conſilii relationem: neque ſi de privato noſtro jure civili otioſam & humilem & tritam aliquam ex ſubtili pulvere vel fori vel auditorii alicujus diſputationem repeterem, exiſtimavi gratiorem tibi fore ejus muneris editionem: veritus ſum potiùs, ne tunc audirem vetus illud,

Non hoc iſta ſibi tempus ſpectacula poſcit.

Vale, Lutetiæ Pariſiorum Kalend. April. 1566.

LECTORI.

De Æneâ spectante Carthaginensem picturam belli Trojani scripsit olim bonus Poëta:

Animum pictura pascit inani

Multa gemens...... Ego verò ut Æneidem illam aliquandò relegens, quam mihi puero in ludo prælectam fuisse memini, & meorum casuum conditionem comparans variè afficior, multùm ipse & terris jactatus & alto: sic in istâ Ecclesiæ propè deploratæ calamitate & communibus Reipublicæ miseriis, quibus non minùs quàm privatis ærumnis commoveor, mœstum animum utcumque pasco veterum historiarum recordatione; in quibus multa etiam occurrunt, quæ me gemitúsque meos consolentur. Cùm autem id agens fortè incidissem in quædam monumenta Ecclesiæ Carthaginensis, in quibus, non ut ille in Templo Didonis, pictam belli Trojani historiam, sed Ecclesiasticæ cujusdam de Ecclesiâ cum Donatistis disputationis nobilissimam descriptionem legebam, sic ejus me lectio recreavit, ut simul cogitans de nostrorum temporum certaminibus sæpè ingemuerim. Memini, cùm Ratisbonæ in Germaniâ Carolus V. Imp. comitia, in quibus de Religione quæsitum atque disputatum est, haberet, laudatum fuisse vetus exemplum illius Carthaginensis (ut vocata est) Collationis: & aliquot pòst annis, cùm in Galliam reversus etiam incidissem in conventum illum Posiacum, in quo non dissimilis collatio rursùs instituta esse dicebatur, non dissimulavi extare in Africanæ Ecclesiæ historiâ veteri exemplum memorabile; in quod hæc ætas intueri deberet. Sed quid? Neque Marcellini præsides, neque Augustini antistites nunc rursùs occurrunt, ut Cresconii Grammatici & Petiliani causidici. Tantò verò magis est necesse, ut recurratur ad consilium præsidiúmque bonæ antiquitatis, cujus ea est auctoritas; ut audacissimos etiam adversarios sæpè terreat. Feci itaque perlubenter, ut illius Carthaginensis (cujus modò memini) collationis acta, quæ nondùm edita mihi communicavit Joannes Tilius Meldensis Episcopus doctissimus evolverem, & cum Augustini Breviculo conferrem. Nam & in iis aspersa sunt multa juris nostri veluti emblemata, & actionem disceptationémque continent de Ecclesiâ propè civilem: & ut cognitor atque judex est Marcellinus, magnum Jurisprudentiæ decus; sic actores sunt non imperiti judiciorum forensium. Imò Petilianus, qui malarum partium patronus est in hac causâ, versutior fuit causidicus, & forensium cautionum atque cavillationum peritior, quàm causa postularet. Non enim cùm ad gubernationem Ecclesiæ Donatistarum transiisset, oblivisci potuit veteris suæ consuetudinis & artis. Solebat jactare potentiam quondàm suam in advocatione forensi, ut Augustinus aït. *Aug. lib. 3. contra Petil. cap. 17.* Sed benè habet, talem rabulam non modò incidisse in Marcellinum, sed incurrisse in ipsum Augustinum, qui importunum latratum canis impuri & impudentis, justâ gravíque responsione comprimeret: quique

etiamnùm eodem exemplo compescere posset alios ejus generis ordinisque togatos non leguleïos, sed nebulones. Nam & tales etiamnùm ardeliones simili intemperie incitantur, ut allatrent, quorum linguæ, quia meritoriæ sunt, meretricias quoque nunc esse videmus. Non ausim cum Petiliano conferre bonum illum Theodorum, quem quidam væsanum vocant, alii narrant in Posiacâ (ut ipse vocavit) velitatione, visum esse valdè versutum, si non veteranum, at certè veteratorem. Illud modò dico: cùm in Carthaginensi veluti arenâ multa essent, quæ Petilianum debilitarent, multa verò in Posiacâ, quæ adjuvarent Theodorum, factum tamen esse, ut hic non minùs quàm ille in luto hæserit, cùm ventum esset ad quæstionem de Ecclesiâ, in quâ rursùs occurrebat Augustinus, tanquàm scopulus. Imò cùm Theodorus ille ante primam veluti coïtionem, confessionem suæ scilicèt fidei, tàm suo, quàm multorum Gallorum, qui tamen eam nunquàm legerant, nomine offerret, principio professus est se damnare & detestari sectas omnes & hæreses, quæ olim in Ecclesiâ damnatæ essent abs sanctis doctoribus, abs Hilarii & Athanasii temporibus usque ad Ambrosium & Cyrillum. Riserunt quidam in illo conventu; tam ineptam, quæ tamen tam diù & valdè elaborata adferebatur, proferri orationem, quæ conjungeret Ambrosium cum Cyrillo, & significaret magnum quoddam temporis intervallum fuisse inter Athanasium, Hilariumve & Ambrosium, cùm tamen ipse Theodorus, mirificus Chronologus, nuper ad Polonos scribens, scripserit Hilarium fuisse συγχρόνον Augustini. Sed tales solœcismos, quos scholastica ferula castigaret, barbato magistro tam facilè condonarunt boni auditores, quàm mirati sunt, sic eum loqui & scribere, ut non modò non videretur damnare hæreses, quæ ante tempora Hilarii damnatæ sunt, sed etiam significaret approbare se omnia veteris Ecclesiæ judicia à temporibus Hilarii usque ad Cyrillum. Sed qui sedato ânimo tam confusam & inconditam confessionem audiebant, judicarunt quamdam esse trepidationem hominum ad religiosæ antiquitatis tribunal velut evocatorum: & optarunt, ut cùm ad se rediissent, tam sibi constarent, ut simpliciter agnoscerent, Ecclesiæ jam indè ab Apostolicis temporibus perpetuam consensionem, ubi ubi occurrit, magnæ esse auctoritatis: & verò cùm ad eam revocatus esset bonus Theodorus, sine fraude poterat lis transigi, si bonâ ille fide egisset. Nam & ut minùs dubitaret, proferebatur quod ab ejus magistro in Institutione scriptum erat, Augustinum meritò objecisse Donatistis successionem Ecclesiæ continuatæ: non enim dubium esse, nihil intereà, ne quidem Romæ, mutatum in doctrinâ ipsa fuisse. Sed cùm prospiceret cautus Theodorus, quò recideret, si id confiteretur: neque tamen tam adhuc audax esset, ut id apertè inficiari auderet, elusit, obscurè & confusè nescio quid submurmurans, in quo neque confessio neque inficiatio intelligeretur. Sic enim & Petilianus, cùm urgeretur ut cùm Ecclesiam jampridem degenerando defecisse causabatur, notaret tempus & definiret conditionem ejus Apostasiæ, neque quid tunc liquidò diceret, haberet, causatus est sese jam longâ disputatione raucum factum esse, & eâ excusatione silentii usus aufugit. Theodorus

dorus

dorus magis glorioſus miles eſt, quàm ut fugere dignaretur. Sed cùm triumphantem ſequerentur clientes, nonnulli qui minùs erant veſani, rogabant nihilne eſſet quod Petilianus reſpondere potuerit Auguſtino objicienti vaticinia Prophetarum de Eccleſiâ toto orbe diffundendâ & propagandâ, eáque ad ſuum etiamnùm tempus referenti. Theodorus ingenioſior vates naſuto cachinno excepit: *Parturient montes, naſcetur ridiculus mus.* Familiares monuêre nimis apertum eſſe hoc Lucianicum ludibrium. Ergò bonus Poëta, ut aliquid ſimularet, tanquàm nova Sybilla ſubjecit: ſaltem Donatiſtas quibus Auguſtinus opponebat prophetias de futurâ Eccleſiâ, potuiſſe illum Auguſtino objicere Virgilianum verſiculum, *Oſtendent terris hanc tantùm fata, nec ultrà eſſe ſinent.* Cùm infinitum id rursùs eſſe diceretur & ineptum, ubi quæritur quandò & quomodò Eccleſia aſpectabilis eſſe deſierit: ſenſit acutus Theodorus rursùs ſe premi. Ubi autem diu ſe torſiſſet, putavit callidè ſe elabi poſſe, cùm in poſtremâ ſuâ præfatione nuper ſcripſit, jampridem defeciſſe Eccleſiæ ſucceſſionem tantoperè olim laudatam: nam & jampridem improbos bonis ſucceſſiſſe. Dicebam nullam eſſe hanc reſponſionem & alteram eſſe ineptiam, ubi perindè loquitur, ac ſi de perſonarum, & non potiùs de rerum ſucceſſione quæreretur, cùm tamen in Poſiacâ diſputatione profeſſus eſſet nihil ſe morari ſucceſſionem perſonarum, ſed doctrinæ & rerum ſucceſſionem quærere. Verùm quale rursùs ludibrium eſt, quòd toties rogatus de tempore defectionis, nihil aliud ingeminat quàm ſuum illud *Jampridem?* Imò verò cùm diutiùs reprimere non poſſet indignationem erumpentem, audio eum in eadem illâ ſuâ præfatione militari, quam, ut me terreret, Evangelio præfixit, iratum exclamare, cùm multa alia indigna, ut Eccleſiam illam, quam cum Auguſtino defendimus, jugularet, tum verò iſta veteribus Epiſcopis nunquàm in mentem veniſſe, neque judaïzandum, neque (ut loquitur) gentiliſſandum eſſe: & Chriſtianam propterea religionem citò & turpiter degeneraſſe in ceremonias vanas, in ludicras liturgias, in manifeſtam ſuperſtitionem, & denique in ἀθεότητα. Equidem obſtupui, talia ſcribere ἄθεον Theodorum, & quod de ſuâ factione dicere potuit, contorquere adversùs veterem Eccleſiam, ut quam jampridem defeciſſe dixit, diceret non minùs citò quàm turpiter degeneraſſe. Sed quid nunc non audet impietas Lucianica? Petilianus cum ſuis Donatiſtis clamitabat Eccleſiam, quam Auguſtinus prædicabat, eſſe apoſtaticam: & ab iis Catholicos non pro Chriſtianis, ſed pro Paganis habitos eſſe; teſtes ſunt Optatus & Auguſtinus: atqui Petilianus antiſtitum modò mores accuſabat, non etiam Eccleſiæ illius doctrinam & ritus. Theodorus indignè ferens hunc accuſatorem ſive ineptum ſive nimis pudentem, vel etiam prævaricatorem eſſe ſuſpicatus, putavit (ut eſt homo ingenuus) nihil eſſe diſſimulandum, & tandem agendum eſſe aſperiùs: neque quia in Poſiacâ ſuâ velitatione moderatior fortè fuiſſet, ſemper eſſe indulgendum. Quidni verò? Sic ipſe Gaudentius, alter Donatiſtarum patronus, qui in Carthaginenſi collatione contenderat, ſuam factionem eſſe Eccleſiam Catholicam: poſteaquàm ſenſit id ſe evincere

non posse, quod Augustinus suæ Ecclesiæ asserebat, ausus est palàm dicere, humanum esse figmentum, quicquid de Catholicâ Ecclesiâ dicitur. En quò evadunt reciduntve homines vesani.

Equidem minimè omnium vellem, cùm Ecclesiæ corpus defenditur, defendi etiam excusarive nævos & maculas & labes. Imò verò hæc hominum peccata gravissimè accusanda sunt. Sed vellem, quem ipsi Prophetæ in suâ actione modum servarunt, ipsi observaremus, cùm illos legimus divinos præcones Ecclesiæ, simul & censores & vitiorum acerrimos accusatores: sicuti etiam dicemus in expositione collationis Carthaginensis. Intereà fateor, neque posse quemquam negare scio, qualis quantúsque miseræ sitúque obsitæ Ecclesiæ nunc squallor sit, qualis deformitas contaminatæ, quanta pessumeuntis inclinatio: qualis deniquè quantáque desperatio veluti depositæ. Ergò fateor eò rem recidisse, nihil ut nobis supersit, quàm ut illam Hieremiæ tristissimam eversæ desertæque Hierosolymæ vastitatem lugentis ingeminemus querimoniam: *Expandit Sion manus suas; sed nullus est qui consoletur eam.* Verùm in mediis ejus ruinis nondùm oblivisci potuimus quod psalmus aït, servos Domini etiam diligere rudera & pulverem Sionis, cujus eos miseret. Tantùm verò abest, ut iis blandiamur, quos tam domi quàm foris illi insultare videmus, ut etiam sæpè in mentem veniat quod alter Propheta Ezechiel paulò ante illam calamitatem scripsit sese à Deo jussum esse, perfosso potiùs pariete & veluti apertâ fenestrâ spectare quid in Templo agerent homines impii atque nefarii, ut eorum abominationes execretur. Sed unâ simul me res consolatur. Eodem enim loco Deus cùm horribilem vindictam sese sumpturum esse denuntiat, simul significat sese intereà eorum misereri velle, qui cum Prophetâ lugebant, aversi ab illâ prophanâ vel sacrilegâ colluvione. Jubet ergò, ut ultor angelus frontem eorum, qui gemunt, insigniat, quò magis dignoscantur atque discernantur ii, quibus parcendum erit, cùm terribilem aliorum stragem edet.

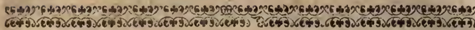
Redeo ad actionem Donatistarum. Nam & multa mihi nunc in mentem veniunt, cùm apud Optatum lego, eos abs Constantino aliquandò petiisse judices in Galliâ: quibus nescio cur magis confiderent: cúmque ex Augustino intelligo eam Arelatensis in Galliâ synodi, cujus judicio mandavit Constantinus alteram ejus causæ & provocantium Donatistarum cognitionem, fuisse & fidem & integritatem, ut ii statim senserint frustrà & stultè sese ibi sperasse aliquid sive favoris sive patrocinii. Nam iterùm damnati sententiam retulerunt qualem merebatur eorum protervia: neque tunc in Galliâ minùs quàm centum pòst annis in Carthaginensi foro offenderunt. Quid verò cùm talia legimus, nunc cogitare possimus, aliis cogitandum relinquo. Nam & quid nunc agatur, & quò res reciderint, nimis notum est: & talibus malis (inquit Augustinus) magis debentur prolixi gemitus quàm prolixi libri. Sed cùm olim legimus Donatistas vi & audaciâ armatos, fuisse etiam eruditos mentiendi artifices, miramur eam eorum fuisse impudentiam, ut non modò semper jactarint sese vicisse, ubi victi erant; sed etiam in collatione Carthaginensi,

August. ep. 22.

Optati librum, qui narrabat eorum damnationem, protulerint tanquàm testem suæ victoriæ & absolutionis, cùm eum sic mutilassent atque corrupissent, ut omnia invertisse viderentur. Quid verò dicemus, majorem etiamnùm esse impudentiam multorum fabulatorum vesanæ factionis, qui quidvis in rem suam & aliorum fraudem fingunt, cùm mendacia & fictiones suas venditant pro historiis & veris narrationibus? Certè fieri non potest, quin qui prospiciunt, quantùm hæc impostura & erroris & caliginis offundet miseræ posteritati, doleant hoc agi, ut (utar verbis legis) veritas rerum, erroribus gestorum vitietur. Olim Augustinus dicebat mirari se Donatistas habere in corpore sanguinem, qui nunquàm erubescerent toties in manifesto mendacio deprehensi. Quid dixisset de pallidâ impudentiâ hominum & falsariorum & sanguinariorum? Cùm Cresconium Donatistam Grammaticum refelleret, dubitabat, num exclamare posset illud, frontem periisse de rebus. Sed qui de Pelagianis agens scripserat, hæreticorum frontem non esse frontem, an dubitaret, si videret verecundiam vesanæ hæreseos? An non etiam illud Ezechielis ingeminaret: *Frons meretricis facta est tibi: noluisti erubescere?* Quid porrò, quid si videret patulas aures imperitæ multitudinis impostores audientis? Dixit olim sectatores ipsius Petiliani, qui mentienti magistro applaudebant, non habere aures in corde, sed cor in auribus? Quid verò, quid cordis superesse iis putaret, qui nonnisi putidis & contumeliosis fabulis pascuntur? Ecce, nondùm satiati famosis libellis famosissimæ suæ Bezæ, etiam acta colloquii Posiaci contaminarunt, ut in iis multa fingerent, quæ res ipsa clamat esse falsissima, meque etiam, qui vix interfui, immiscerent, & (quod est ridiculum) narrarent in eo propè fuisse meas partes, quales alicujus scilicèt μεταξὺ esse possent, ne dicam quales ipsius Marcellini fuerunt in Carthaginensi. Quid? Æneas spectans picturam cujus antè memini: *Se quoque principibus permixtum agnovit Achivis.* Sed quibus oculis legerem, me principibus & gubernatoribus disputationis Posiacæ propè præfuisse? Credo equidem facetos nugatores, ut rideant & ludant, talia fingere. Sed nimis otiosi sunt, quibus vacat tam valdè ineptire & nugari in re seriâ. Imò quia audierant, Donatistas olim cavillatos esse, Marcellinum pretio corruptum in collatione fuisse, etiam finxerunt nescio quâ liberalitate & munificentiâ Navarricâ cumulatum me fuisse. Hîc verò cur non seriò dolerem eos ludere & mentiri?

Credo equidem, si optimus princeps diutiùs vixisset, spem non fefellisset, quam dederat, fore ut majores melioresque meos labores remuneraretur. Nunc cur eo mortuo nobis insultent adversarii, non nihil fortassè causæ est, præsertim cùm jam tandem perfecerint, quod jampridem multis insidiis tentarunt, ut quam spem meæ familiolæ esse putabam, summam calamitatem esse experirer, cumulatam novâ hisce diebus & propè incredibili injuriâ, direptisque etiam meorum studiorum subsidiis. Sed de tali remuneratione gratiáve viperinâ aliàs querar. Illud modò dico, tali beneficio hanc commentationem, cui, cùm id factum est, operam dabam, abruptam fuisse non minùs quàm alteram, cujus alioqui accessione hanc instituebam augere, cùm quidem eodem etiam tempore

fortè rogatus, ut quæ in Conſtitutionum codice primæ occurrunt leges de religione & Eccleſiâ, eas leges publicè interpretarer, pluribus diebus in juris auditorio Pariſienſi id egiſſem, præſertim cùm is eſſet auditorum concurſus & frequentia (nam aliquot millia doctiſſimorum hominum convenêre) eáque attentio & aſſiduitas, ut meipſum excitarit, ut ſapientiſſimi & fortiſſimi, & (quod imprimis dicendum erat) religioſiſſimi Principis, hoc eſt, Theodoſii conſilia Conſtantinopolitano quoque concilio confirmata, optimáſque conſtitutiones de Eccleſiâ conciliandâ atque in integrum reſtituendâ pluribus verbis exponerem. Ergò nunc optabam, ſi per Davos, qui interturbant omnia, licuiſſet, illud exemplum Theodoſii patris & conſilium, quod Orientis Eccleſiam ſervavit, conferre cum eâ ratione, quam Honorius filius triginta pòſt annis ad Africanam Eccleſiam liberandam inivit. Eſt enim utrumque imprimis memorabile exemplum, quod nunc quoque in ſimili Reipublicæ attonitæ periculo ſequantur, qui Rempublicam cum Eccleſiâ ſalvam eſſe volunt. Scio talia nunc irrideri, atque etiam eſſe odioſa. Sed non quia multi nunc etiam virtutem irrident tanquàm fabulam aut inane nomen, propterea virtutis omnem & effigiem proculcabimus & memoriam abjiciemus. Imò verò quia homines nequam virtutem nuſquàm ne pictam quidem viderunt, invitis etiam obtrudenda eſt, & tantò ea magis ingerenda, quam antiquitas olim coluit: *Virtutem ut videant, intabeſcántque relictâ.* Saltem mihi venia detur, ſi legibus & exemplis bonis ex Eccleſiaſticâ quoque hiſtoriâ repetitis, & ſanctioris juris prudentiæ monumentis delectari me non diſſimulo, præ quibus propè jam mihi ſordent alia ſubtiliora ſcilicèt myſteria, quæ juris civilis eſſe dicuntur, & eo titulo ambitiosè jactantur. Per me ſanè licet ut juris periti, qui volent, ſe abjiciant vel ad captandas in ſcholis gloriolas inanium λεπτολογιῶν, vel ad opes in foro colligendas, vel etiam ad magiſtratus ſi non miſerè ambiendos, at certè damnosè emendos: liceat modò mihi, bonâ eorum gratiâ, iis in ſolidum relinquere atque concedere, quod tanti faciunt, ut, quod negligunt, potiùs amplectar.

HISTORIA CARTHAGINENSIS COLLATIONIS.

AVCTORE FRANC. BALDVINO. I. C.

DICTURUS de nobilissima Catholicorum cum Donatistis Collatione Carthaginensi, paulò altiùs rem repetam ex veteri memoria Ecclesiæ Africanæ. Nam & in Carthaginensibus Conciliis indicandis variè abs doctissimis etiam viris peccatur, hanc Ecclesiasticæ historiæ partem paulò negligentiùs exponentibus.

Balsamon Græcus interpres Nomocanonis, annotat, primum post Apostolorum tempora Concilium fuisse illud Carthaginense, cui Cyprianus præfuit, cùm quæreretur de Baptismo hæreticorum. Sed id non minùs ineptè dicitur, quàm quod consarcinatores Latinæ farraginis Conciliorum, & Magdeburgenses exscriptores Centuriarum historiæ Ecclesiasticæ, aiunt primum Concilium Carthaginense fuisse illam Donatistarum Synodum, in qua Cæcilianus Carthaginensis absens damnatus est. Si quæratur primum post Apostolorum tempora Concilium, dicerem potiùs fuisse illam Cæsariensem in Palæstina Synodum, quæ de Paschatis die disputavit tempore Commodi Imperatoris sicuti & paulò pòst Romæ, & in Gallia, & in Achaïa, & in Arabia Synodos propterea convenisse testis est Eusebius lib. 5. cap. 23. & lib. 6. cap. 36. & 37. Deinde ante Cyprianum alia fuit Synodus Carthaginensis de Baptismo hæreticorum. Cyprianus ad Jubaïanum, *Multi* (inquit) *jam anni sunt & longa ætas, ex quo sub Agrippino bonæ memoriæ viro, convenientes in unum Episcopi plurimi hoc statuerunt*, &c. Augustinus tamen lib. 4. de Baptis. c. 6. non multis, sed paucis annis ante Cyprianum hoc accidisse ait; ut intelligamus non adeò multis antè annis id factum esse. Sed neque unum ea de re Cypriani tempore Concilium Carthaginense fuit: imò verò tria fuisse, indicat Cyprianus ad Jubaïanum. Quod autem ex iis celeberrimum est, quo & Donatistæ potissimùm abutebantur, olim etiam quidam dixerunt falsum & fictum esse: neque ab eorum opinione omninò alienum sese esse Augustinus aliquando significavit lib. 1. contra Crescon. cap. 32. Sed tamen in epist. 48. ingenuè agnoscit, & ex ipso stylo liquere fatetur, confictum non esse. Cæterùm si in Cypriani temporibus prædicanda est aliqua Synodus Africana sive Carthaginensis, illa potiùs laudanda esset, quam Cyprianus lib. 4. epist. 8. narrat convenisse adversùs eos, qui Circumcisionis exemplo abutentes, nolebant infantes baptizari ante octavum diem. Sed & illi Africani Episcopi, qui cum Cypriano conjuncti scripsêre ad Cornelium Papam Romanum de pace lapsis pœnitentibus danda, laudabilis Synodi Carthaginensis adversùs Novatum eo tempore speciem edidere, sicuti & eodem tempore quamdam Romanam Synodum, cui Afri quoque interfuerint, idem definiisse, testis est Eusebius libro sexto capite 43. Operæpretium autem est, priusquam ad Donatistas descendamus, aliquid etiam dicere de Novatianis. Nam & his illi veluti successere, & inter eos similia multa fuerunt, & multi etiam olim doctissimi homines hîc multa confuderunt, quæ discernenda sunt. Adeò Africanæ historiæ Ecclesiasticæ, quæ meliori memoriâ dignissima est, perturbatio magna est. Sic Epiphanius & Theodoretus aiunt Donatistas fuisse Novatianæ hæreseos: imò quod de Donatistis propriè dicendum erat imperitè ad Novatianos refert Epiphanius, cùm hos ait Romæ appellatos esse Montenses. Certè licet in anabaptismo convenirent, tamen in cæremoniis Baptismi non conveniebant. Utebantur etiam chrismate Donatistæ, non utebantur Novatiani: neque pœnitentiæ ad-

versarii erant Donatistæ, ut Novatiani, neque secundas, ut hi, nuptias damnabant. Saltem ipse Cresconius Donatista cùm negaret sese hæreticum esse, & hæreticos enumeraret, cum quibus nihil haberet commune, Novatianos etiam commemorat: neque Augustinus, cùm ei respondit, aliquam Novatianæ hæreseos notam ei inurit, lib. 2. contra Cresconium cap. 3 Habuit tamen Novatianum schisma similia multa cum schismate Donatistarum: sed Novatiani non ita crudeliter grassati sunt, & in Italia atque Oriente regnarunt potiùs quàm in Africa.

Ut autem quidam olim temerè confundebant Donatum Numidam cum Donato Carthaginensi, sic etiam multi Novatum cum Novatiano. Certè Theodoretus de Fab. hæretic. scribit de Novato, quæ de Novatiano potiùs scribenda erant, & Epiphanius ait Novatum fuisse Romæ tempore persecutionis, cùm id potiùs dicendum videatur de Novatiano. Denique & Zonaras Novatum hæresiarcham dicit fuisse Romanæ Ecclesiæ presbyterum, eodem errore. Sed qui Cyprianum, vel etiam Hieronymum in Catal. vel Paciani epistolas nuper editas legerunt, facilè animadvertunt quid Novato, quid Novatiano propriè adscribendum sit: & tantò propterea magis miror auctores Centuriarum historiæ Ecclesiasticæ scripsisse Novatianum à Novato creatum fuisse Diaconum Carthaginensem invito Cypriano. Felicissimum potiùs dicere debuerant. Sanè Novatus Cypriani Episcopi Carthaginensis presbyter fuit: qui cùm in Italiam venisset, Novatianum Romanum presbyterum veluti antipapam Romæ creari curavit, cùm electionem Cornelii, quam impedire non potuerat, legitimam non esse cavillaretur: sicuti Donatus Numida, cùm Cæciliani Episcopi Carthaginensis ordinationem accusaret, Majorinum, cui Donatus alter successit ordinari curavit, ut testis est August. in lib. de hæres. qui etiam propterea adjicit eum in urbe Carthaginensi primum erexisse altare contre altare: sicuti Cyprianus simili formula usus anteà dixerat Novatianos idem fecisse, sed Romæ. Atque hoc illud est schismatis summum malum, quod ut in Donatistis, sic & anteà in Novatianis accusatum est, magis quàm hæreseos crimen. Certè Dionysius Alexandrinus scribens ad Novatianum, eumque sui officii admonens, ait, cum quidvis facere debuisse, potius quàm Ecclesiam schismate scindere: neque tam idololatriam, quàm schisma fugere debuisse, quia cùm hanc fugit, sibi tantùm cavet: cùm verò illud, universæ Ecclesiæ consulit. Testis est Hieronymus in Catal. Et verò Novatiani, si schismatis rei non fuissent, suæ de lapsis déque hæreticorum Baptismo opinionis novum & insolens exemplum non esse dicere fortasse potuissent. Quid enim? Ipse Cyprianus in epistola ad Antonianum scribit, apud suos (ut ait) antecessores in sua provincia quosdam Episcopos non putavisse dandam pacem mœchis, & in totum clausisse contra adulteria locum pœnitentiæ. Quid verò ut eos utcumque excuset, adjicit? *Sed tamen* (inquit) *à coëpiscoporum suorum collegio non recesserunt, neque catholicæ Ecclesiæ unitatem vel duritiæ vel censuræ suæ obstinatione ruperunt.* Atque id quidem etiam Augustinus Cypriano subscribens diligenter observavit epist. 48. Omitto quod ipse Tertullianus jam olim videatur in lib. de pudicit. acerrimè defendisse, quod hîc Cyprianus ait quosdam ante se Episcopos putavisse. Sed Tertullianus Ecclesiæ unitatem rupit, vel duritiæ, vel censuræ suæ obstinatione.

Porro quod Novatiani Baptizatos in Ecclesia, quam ut pollutam accusabant; & à qua, tanquam prophana desciverant, non habebant pro baptizatis, propterea que rabaptizabant: faciebant quod hæreticos antea ausos non esse, indicat Cyprian. in epist. ad Jub. & ad Pomp. & Aug. l. 3. de Bapt. cap. 10. Sed tamen principio quodam nitebantur, quod plerique in Africa Catholici sequebantur, & Africanis (ut dixi) quibusdam Conciliis confirmatum esse videbatur. Ergo ut Novatus baptismum abs Cypriano administratum non habebat ratum: sic neque Cyprianus eum, cujus minister fuisset Novatus aut Novatianus. Cæterùm hoc interfuit, quod Cyprianus ab iis, qui Baptismum non esse iterandum credebant, sic dissensit, ut tamen propterea non refugerit eorum communionem, neque unitatis vinculum ruperit, neque alicujus schismatis auctor fuerit. Ergo Augustinus Cypriani quidem errorem de baptismo reprehendit, sed laudat illam unitatis charitatem, qua peccatum cooperiri ait, & rebaptizantes tempore

Cypriani, nec tamen ab unitatis [ut loquitur] compagine recedentes profitetur eadem dilectione pacis ad veniam pertinere, qua Cyprianus ipſe tolerabat admiſſos in Eccleſiam ſine alio quàm hæreticorum baptiſmo: ut quemadmodum propter unitatis cuſtodiam (ſic enim loquitur) Cyprianus ignoſcebat iis, quos alioqui in baptiſmo non iterando errare putabat: ſic Cypriano reverà erranti in baptiſmo iterando, ignoſceretur propter eamdem unitatis, in qua nihilominus manſit, charitatem. Novatianis verò ſchiſmaticis, qui hoc errore imbuti ab Eccleſia defecerant, non ignoſceretur, & & multò minùs Donatiſtis. Nam & horum quàm illorum opinio, quamvis ſimilis eſſet, minus excuſationis habebat: quia Donatiſtæ non ignorabant, in concilio œcumenico errorem illius Africani concilii, quod Novatiani obtendere potuiſſent, fuiſſe damnatum. Inter tempora Novati & Donati Sabellius Afer & veluti medius majus aliquid audet, & Eccleſiæ caput ipſum, hoc eſt Chriſtum ipſum petit, quem non niſi hominem eſſe clamitabat: atque ut Trinitatis myſterium tolleret, non modò unicam divinitatis οὐσίαν, ſed etiam hypoſtaſin unicam eſſe contendit: & hæc, *Pater*, *Filius*, *Spiritus ſanctus*, non perſonas, ſed voces & verba eſſe docuit. Denique repetiit quod eodem tempore Paulus Samoſatenus antiſtes Antiochenus inculcabat. Capitalis fuit hæc hæreſis, ſed Africanam Eccleſiam minùs perturbavit quàm factio Donati: & quia Paulus Samoſatenus in Antiochena ſynodo ſtatim damnatus fuit, Afri Catholici non putarunt eſſe neceſſe, ut ad Sabellium damnandum cogerent novum concilium: & verò Sabellianiſmus latè in Africa graſſatus eſſe non videtur. Saltem Sabellii non minùs quàm Praxeæ aut Marcionis, non ſolùm vitia, ſed & nomina Africanis provinciis propè ignota ſuo tempore fuiſſe Optatus lib. 1. ſcribit. Præterea quod Calvinus in ſua Inſtitut. ſcribit Sabellium poſt Arium fuiſſe. Conſtat enim Sabellium mortuum eſſe priuſquam natus eſſet Arius. Sed novum non eſt doctiſſimos etiam viros in Africanæ Eccleſiæ hiſtoria inſcitè peregrinari.

Sabellium Pentapolis emiſerat: & ecce paulò pòſt in vicina Ægypto Arius, ex Numidia verò (altero Africæ extremo) Donatus majores dant turbas, ille in Alexandrina, hic in Carthag. Eccleſia. Et quidem ut Optat. l. 3. de Donato agens ait, in Africa de ſcintilla conflatum eſſe incendium: ſic & Euſeb. l. 2. de vita Conſtant. quemadmodum ex modica ſcintilla ingens ignis accenditur, Arianum incendium pervaſiſſe ipſam quoque Libyam. Sed de Donatiana tragœdia nunc tantùm quærimus, quæ & prior fuit, & minùs ſubtilis. Originem & veluti protaſim diligenter exponit Optat. l. 1. ex quo etiam Auguſt. hanc hiſtoriam repetere nos jubet l. 1. contra Parm. c. 3. ut & quædam in Optati libris deſiderantur, quæ ex Auguſtino repetenda ſunt.

Ac quidem inprimis obſervo, quod Auguſtinus ſcribit lib. 7. de bapt. cap. 7. poſt Cypriani paſſionem annis quadraginta factam eſſe illam Codicum in Africa traditionem, cujus quæſtio Donatiani ſchiſmatis prima veluti ſi non cauſa, at certè occaſio fuiſſe dicitur. Idem Auguſt. lib. 3. contra Creſcon. cap. 27. indicat Imp. Diocletianum VIII. & Maximianum VII. Conſules fuiſſe, cùm edixerunt, ut Chriſtianorum libri flammis abolerentur. Deſcribit Euſebius lib 8. tragœdiam poſtremæ illius perſecutionis. Sed de Africa tantùm ait innumerabilem in ea fuiſſe martyrum multitudinem. Thermas Maximiani in urbe Carthaginenſi illo tempore extructas fuiſſe ait, ut & Diocletiano Romæ aliæ extruebantur, quibus attollendis ſerviebant multa millia Chriſtianorum, veluti ad metalla damnatorum. Sed nunc quæritur de Chriſtianis in Africa lapſis, & codicum ſacroſanctorum traditionis reis, déque Eccleſiæ Carthaginenſis ſtatu & conditione. Ac quidem Optatus narrat quoddam tunc fuiſſe concilium Cirtenſe, quod reos illos utcunque abſolvit, cùm etiam iidem eſſent propè judices, qui & rei. Factum id eſt in Numidia, cujus erat Cirta urbs nobiliſſima & potentiſſima, quondam (ut ait Mela) domus Regum Jubæ & Syphacis, & poſteà colonia Romanorum, quam Plinius ait vocatam eſse Siteranorum: olim etiam caput Regni Maſæſulorum, ut ſcribit Livius lib. 30. Porrò illius de quo nunc loquor concilii Cirtenſis annum eumdem fuiſse indicat Auguſtinus, cùm eoſdem, quos dixi, conſules nominat. Præerat Secundus Tigiſitanus Numidiæ Primas. Iidem vero qui Cirtæ convenerant, poſteà cum aliquot aliis ejuſdem generis in urbe Carthagi-

nensi conveniunt: & quàm in Cirtensi conventu fuerant molles & indulgentes, tam in hoc Carthaginensi severi videri voluerunt: Cæcilianúmque Carthaginensem Episcopum, quem vel Traditionis reum faciebant, vel à Traditore ordinatum esse clamitabant, inauditum & absentem damnant, atque abdicare jubent: creant verò quemdam Majorinum, quem illi opponant. Augustinus in Brevic. hoc concilium Carthaginense contra Cæcilianum fuisse Episcoporum septuaginta narrat; sed injustum & iniquum: cujus etiam contra Cæcilianum sententia posteà rescissa fuit. Itaque dixi indignum fuisse, quòd Magdeburgenses in suis Centuriis referrent inter concilia Ecclesiastica, & fingerent primum fuisse Carthaginense. Hoc autem illud fuit, quod (ut narrat Augustinus in Brevic.) posteà Donatistæ in Collatione Carthaginensi, de qua dicturi sumus, potissimùm laudabant, sed sine die & consule, ut primum esse videretur, in quo de Traditione judicassent: quia opponebatur Cirtense, in quo fuerant indulgentiores. Sed quod sive prius, sive posterius sibi jus dixerant, idem profectò jus aliis in eadem causa dicere debebant: neque erant ferendi: qui quod in aliis crimen ne convictum quidem, tam acerbè vindicabant, in seipsis etiam confessis impunè esse volebant. Cæterùm Carthaginense illud fuisse Cirtensi posterius indicat Optatus lib 1. cum ait, Non post longum tempus Carthaginem venisse, qui Cirtæ anteà convenerant, & simili phrasi utitur Augustinus contra Donat. post Collat. cap 33 Cæterùm eodem tempore oportet aliud fuisse multò majus Carthaginense concilium Donatistarum Episcoporum, cùm Augustinus Epist. 48. testetur ducentos & septuaginta (adeò statim crevit Donati factio) Carthaginem convenisse annis quadraginta ante Macariana tempora Hæc autem tempora fuisse tempora Constantis Imperat. colligo ex libro tertio Optati. Si ergo retrò numeremus annos quadraginta; intelligimus id factum esse antequam Constantinus rerum potiretur saltem in Italia aut Africa. Cum autem audio jam tum numerari ab Augustino Donatistas Episcopos cclxx. in illo eorum concilio Carthaginensi, neque multò plures convenisse centum pòst annis ad Collationem contra Catholicos meminerim, ut posteà dicam, suspicatus fum mendosum esse numerum in Augustino, præsertim cùm vix credibile videatur tam multos tam citò fuisse antistites Donatistarum. Itaque suspicabar posse detrahi ducentos, ut septuaginta tantùm relinquantur, quot diximus eo tempore convenisse contra Cæcilianum: & fortasse crediderit aliquis idem fuisse concilium. Sed nihil hîc temerè audeo vel affirmare, vel mutare. Illud valdè memorabile est, quod Augustinus adjicit in illo Carthaginensi tot Donatistarum concilio, post longam deliberationem dierum 75. decretum fuisse, ut Traditoribus etiam non rebaptizatis communicaretur. Quod quidem magis convenit cum iis, quæ in Cirtensi sua synodo decreverant, quàm cum iis, quæ in Carthaginensi contra Cæcilianum. Porrò quid consecutum sit, cùm Cæciliani causam ad Constantinum Imperat. septem pòst annis Donastitæ retulissent, & Constantinus modò judices Episcopos Romæ dedisset, modò deinde alios Arelati, & denique ipse, cùm esset Mediolani, de ea judicasset, repetere oportet partim ex Optat. partim ex Aug. Nam in Optato desiderantur, quæ de judicio Arelat. & Constant. sententiâ Mediolanensi, qua Cæcilianus postremò absolutus est, suggerit Augustinus in epist. 162. & libr. 3. contra Crescon. cap. 71. ne quis alioqui ex Optato temerè colligat, sic Constantinum rejecisse appellationem Donatistarum de Melchiadis sententia conquerentium, ut nullos præterea dare judices voluerit: aut simpliciter tunc pronuntiarit à re bene judicatâ temerè appellari; sicuti quidam tradidit. Imò verò sciamus Constantinum dedisse judices hujus appellationis, non quidem ipsum Arelatensem Episcopum (quod temerè putavit Calvinus, cùm non observasset eum jam Romæ cum Melchiade judicem fuisse) sed alios Episcopos, qui Arelati convenerant. Porrò si quis roget de tempore, quo Donatistæ non contenti suo Carthaginensi concilio appellarunt Constantinum: in Optati libro primo scriptum est, Constantino IIII. & Licinio III. Coss. Romæ de hac causa judicatum esse ab iis, quos Constantinus primùm judices dedit. Augustinus verò habet, factum id esse Constantino tertiùm, & Luciano iterùm consulibus. Non dubium est, *Luciano* mendosè scriptum esse pro *Licinio*: sed in Optato rursùs mendosè scriptum esse existimo IIII. pro III. & III.

pro

pro 11. sicuti in numeris facilis est lapsus librariorum. Ut autem magis probem, quod dixi, facit quod August. in lib. contra Donatistas post Collat. cap. 33. ait sequenti anno Consules fuisse Volusianum & Anianum. Vivebat ergo etiamnum Diocletianus, sed jampridem abdicatus, cum primùm ab Donatistis appellatus est Constantinus. Nam Diocletianus mortuus est Volusiano & Aniano Coss. decimo anno post suum edictum de abolendis Christianorum libris. Ut autem toto illo decennio Donatus sui schismatis fundamenta jecit, sic novem post annis hæc causa Constantinum etiam fatigavit: quem August. postremò narrat, cùm ipse Consul esset cum Crispo, litteras dedisse, quibus Donatistarum exilium solvebat, & eorum furorem Deo relinquebat. Adeò Donatistarum factio coërceri reprimive non posse videbatur.

Porrò tribus aut quatuor annis post datas illas nimium Donatistis indulgentes litteras, Constantinus adversùs Arium, de quo reprimendo magis sollicitus erat, coëgit Nicænum concilium, cui etiam interfuisse ipsum Cæcilianum, Acta indicant: Ac quidem cùm ex Libya & Thebaïde plures eò venissent: tamen ex Africa tota hunc solum adfuisse, affirmavit etiam in quinta Synodo Benignus Episcopus Heracleæ, ut ejus Synodi Acta testantur. Cæterum Nicæni patres cum toti essent in Arianis refellendis, nescio quomodo Donatistas missos fecere. Neque tamen non aliquid de iis actum esse Nicææ suspicor. Cur autem id suspicer, cùm eorum neque Nicæni canones, qui circumferuntur, neque acta, quæ vulgò habentur, meminerint, multi fortasse mirabuntur. Sed in August. libris observavi, quod vulgò non observatur. Ut de Ecclesia, sic de Baptismo magna adversùs Donatistas quæstio fuit. Hi enim Carthaginense concilium Cypriani opponebant, cùm Baptismum adversariorum, quos judicabant alienos esse ab Ecclesia, ratum non habebant, & propterea in suo cœtu eum iterabant: quod & Arianos fecisse testis est Ambrosius de Basil. traden. Quid Nicænum concilium? In eo reprobatum fuisse quod placuerat Carthaginensi concilio Cypriani Augustinus sæpe significat, cùm Carthaginensi huic concilio provinciali opponit concilium (ut vocat) plenarium totius orbis & universæ Ecclesiæ & omnium Gentium: quod quidem post Cypriani passionem, antequam ipse Augustinus natus esset, convenisse scribit lib. 2. de Bapt. c. cap. 9. sed de Nicæno aliàs plura. Sed cùm in Nicæno concilio actum sit de Novatianis, & de Lapsis, & illis faciliùs quàm his pœnitentibus venia data sit, tacitè de Donatistis & eorum dogmate, rursùs actum satis esse videtur. Nunc Donati historiam & veluti tragœdiam persequamur.

Primus, ut dixi, Donatistarum Episcopus Carthaginensis, qui Cæciliano sese opposuit, & altare contra altare erexit, fuit Majorinus. Huic successit Donatus alter, qui hoc schisma valde confirmavit. Nam & multa eum scripsisse ad suam hæresim pertinentia, testatur Hieronymus in Catal. Sed & eodem tempore Vitellium Afrum hujus factionis acerrimum defensorem fuisse, Gennadius in suo catalogo illustrium scriptorum testis est. Interea verò Catholicum aliquem scriptorem Donatistas refutasse non legi. Credo nostros (ut dixi) in Arianis refellendis totos fuisse. Ergo in Africa magis atque magis invalescebant Donatistæ: & verò Donatus ille Carthaginensis eò evasit, ut non modò tanquam aliquis Hannibal Imperatores Romanos superbè contemneret, sed & tanquam deus aliquis à suis coleretur, & per ejus nomen, tanquam numen, juraretur: denique illi Deus de cœlo respondisse crederetur. Testes sunt August. & Optatus. Sanè tamen Hieronymus, in suo Chronico, hunc Donatum Carthagine tandem pulsum esse significat: licèt mendosus videatur index temporis, ubi annis triginta floruisse significat: tyrannum fuisse Optatus notat. Itaque tali duce incitati Donatistæ nil non audebant. Ac quidem Ariani alicujus sui Imp. Constantii aut Valentis præsidio armati, audebant in Catholicos sævire: Donatistæ verò non modò non adjuvantibus, sed etiam reclamantibus Principibus statim imitati sunt Arianorum sævitiam; cùm tamen non nisi suorum Circumcellionum audaciâ & furore septi essent. Ipse Imperator Constans ad eos coërcendos in Africam aliquando misit Macarium suum præfectum qui severè animadvertit in Donatistas. Sed talis animadversio non potuit tollere insaniam, quæ animos multorum occupaverat: & Catholici maluissent sine armis agi, & ratione atque disputa-

tione discuti errorem, qui præcipites Donatistas agebat, ut Optatus satis significat. Cæterùm Donatistarum audaciam tandem armavit Julianus Apostata, & iis Basilicas restituit, quas Constantinus antea abstulerat. Testis est Augustinus l. 2. contra Petilianum. cap. 92. qui & sæpè testatur, illum Apostatam propterea laudatum esse à Donatistis. Memorabile autem est, quod Honorius Imp. edixit, rescriptum, quod abs Juliano impetrarunt proposito programmate publicandum esse, ut Donatistarum desperatio fucata perfidia omnibus innotescat. lib. 37. C. Th. de hæret. Vellem extaret etiamnum illud rescriptum. Sed qualecunque fuerit, Apostata fovebat quoscumque audiebat esse aut apostatas aut Ecclesiæ hostes.

Ergo magis atque magis Donatistæ insolescere cœperunt. Donato autem Carthaginensi successit Parmenianus, qui suam rursùs sectam novis libellis propagavit atque confirmavit. Tum verò in Numidia excitatus, tandem aliquis nostrorum est, qui illi responderet. Is fuit Optatus Milevitanus Episcopus, qui testatur se illi rescribere & respondere, ut sit inter absentes quædam veluti collatio. Ac multos quidem desiderasse, ut ad eruendam veritatem, partium conflictus haberetur Sed Donatistas & accessum prohibuisse, & aditus interclusisse, & confessum vetasse, & colloquium denegasse. Itaque non nisi per litteras cum iis agi potuisse. (Parmeniani tractatum vocat Optatus quem refellit. Scripsit autem præterea hic Parmenianus ad Tichonium epistolam, quam Augustinus tribus libris refutavit.)

Post Parmenianum Carthaginensis Donatistarum Antistes fuit Primianus ille, qui abs suo Maximiano Diacono, quem damnarat, accusatus effecit, ut Donatistæ inter sese veluti committerentur, & novo schismate suum schisma distraherent, alteráque pars alteram veluti discerperet: ut & Arianos in plures sectas tandem dissectos fuisse accepimus. Ergo adversùs Primianum in urbe Carthaginensi quadraginta tres Donatistæ Antistites convenerunt, qui suo eum præjudicio, ut ait Augustinus, prædamnarunt. Deinde alterum fuit Cuburssitanum plusquam centum ejus generis Episcoporum Concilium, qui Primianum magis damnarunt. Testis est Augustinus lib. 5. contra Crescon. cap. 6. Integram autem & solemnem ejus Concilii sententiam recitat in Psalm. 36. Et quidem ipsum Maximianum in urbe Carthaginensi contra Primianum ab ejusdem erroris centum Episcopis ordinatum esse August. ait in lib. de Hæres. Quo anno & consule factum id sit, minùs liquet. Sed utcumque tamen conjicere licet, cùm quidem paulò pòst secutum sit contrarium concilium Bagaïtanum, idque convenisse uno anno ante mortem Theodosii, Aug. significet l. 3. contra Crescon. c. 56. Fuit autem hoc Bagaïtanum in Numidia concilium trecentorum & decem antistitum Donatistarum, qui resciderunt sententiam contra Primianum pro Maximiano latam, & illos centum qui non Donatistæ, sed jam Maximianistæ vocabantur, malè judicasse pronunciarunt, & Primianum in integrum restituerunt. Formulam sententiæ Bagaïensis recitat Augustinus lib. 3. contra Crescon. cap. 53. Est autem valdè necesse, rem illam totam diligenter cognoscere. Nam & illud demum est, quo probat Augustinus Donatistas suo veluti gladio jugulatos esse: & in Collatione Carthaginensi propterea id illis imprimis objecit, & posteà congressus in Mauritania cum Emerito, recitansque gesta Collationis auditores valde est obtestatus, ut attentè cognoscerent illam de Maximianistis historiam, quam & eo loco diligenter rursùs exponit. Sanè cùm in Collatione Carthaginensi Donatistarum veluti Dux & signifer fuisse dicatur Primianus Carthaginensis eorum antistes: credo, eum ipsum esse quem defendit synodus Bagaïtana. Nam & inter hanc atque illam Collationem non nisi anni sedecim intersunt. Postremò observandum est Donatistas, ut sui Bagaïensis concilii sententiam exequerentur, Theodosianam de hæreticis legem protulisse, cujus auctoritate, Maximianistas, tanquam hæreticos expellerent aut coërcerent. Atqui ea lex adversus omnes Donatistas, ut & reliquos hæreticos lata erat. Verùm cùm ei non parerent Donatistæ, Maximianistas tamen obnoxios esse volebant, ut etiam occuparent eorum Basilicas. Ea lex erat, ut qui Ecclesiæ Catholicæ non communicarent, nihil Ecclesiæ nomine possiderent, sed potiùs Unitati id restituerent, ut ait Augustinus tractatu sexto in Joannem, & libro 2. contra Petilian. Mitto alias Theod. leges in hæreticos;

quarum Aug. sæpè meminit, & inter quas duæ nobilissimæ fuerunt duobus aut tribus annis ante Bagaïtanum illud concilium latæ: Prior, quæ severissima est, lata Titiano & Symmacho Coss. extat in Cod. Justin. lib. 3. C. de Apost. Altera lata sequenti anno, hoc est, Arcadio II. & Rufino Coss. de multa decem librarum auri, extat in Cod. Theodos. Cæterùm & si vix ulla harum legum executio esset, Donatistæ tamen invidiosè odiosèque clamabant, sese injustè vexari, & suam causam non jure agi, sed vi opprimi. Ac quidem cùm paulò post mortem Theodosii Gildo Comes Africæ dux perduellium omnia misceret in Africa, ut suam tyrannidem stabiliret, præcipuus ejus satelles Optatus quidam latrociniis infamis, sic sese dedit partibus Donatistarum, ut Circumcellionum etiam furorem superare videretur, sicuti Augustinus hujus Optati Gildoniani sæpè meminit. Sed ita agendo suam sectam magis atque magis infamabat, & (ut verbo Augustini utar) maculabat. Ergo Donatistæ eo tempore potiùs usi sunt Petiliano, qui ex causidico factus eorum antistes Cirtensis, & deinde Cæsariensis, acerrimus fuit suæ factionis patronus. Sed bene habet: incidit in Augustinum, qui, quo anno mortuus est Theodosius, factus Episcopus Hipponensis, fortis & assiduus Ecclesiæ Catholicæ vindex fuit, & restitantes adversarios tandem pertraxit ad Collationem: quæ optima esse visa est eorum convincendorum ratio.

[Sed priusquam de ea dicamus, aliquid rursùs repetendum est de aliis Carthaginensibus conciliis. Nam & video multa de iis tradi & falsò & præposterè & confusè. Ac imprimis quidem falsum & fictum planè esse videtur, quod scriptores Centuriarum historiæ Ecclesiasticæ narrant concilium quoddam Carthaginense, quod vocant secundum, convenisse Valentino & Theodosió Coss. Nam neque hi Consules simul fuerunt: neque quisquam veterum meminit alicujus concilii Carthaginensis temporibus Theodosii magni, nisi illius, quod dixi fuisse Donatistarum. Quod verò adjiciunt, Cæsario & Attico Coss. concilium Carthaginense aliquod fuisse, minùs repudio, quia Balsamon id indicat, sed cur tertium illud vocent, viderint. Certè falluntur, cùm illi concilio ascribunt Canones, qui potiùs alteri multò celebriori concilio Carthaginensi, quod aliquot pòst annis habitum est, ascribendi sunt, ut ex Photii Nomocanone intelligi potest. Repudiandum etiam est, quod fingunt de alio concilio Carthaginensi, quod quartum vocant, & duobus annis post superiùs, quod vocant tertium, hoc est, Honorio IIII. & Eutychiano Coss. convenisse narrant. Nam etsi Balsamon fateatur iis Consulibus aliquid in Ecclesia Carthaginensi decretum fuisse de mittendis legatis ad Imperatorem, tamen nescio unde reperuntur tam multi Canones, qui huic concilio ascribuntur. Ut autem molestè fero multa fingi de hujus generis conciliis Carthaginensibus, sic miror præteriri Carthaginensem cum Donatistis Collationem, quæ in eorum historia imprimis commemoranda erat. Sed & paulò pòst coiit nobilissimum contra Pelagianos concilium Carthaginense, quod Augustinus Africanum vocat. De eo posteà viderimus. Nunc ordo postulat, ut agamus de Collatione.]

Jam annis propè centum Donatistæ sic omnia pe miscuerant, ut in Africa discerni vix posset quænam esset Ecclesia, cùm quidem altare contra altare passim erectum esset, & utraque pars de Ecclesiæ titulo & possessione contenderet. Ergo jampridem multi optabant ut aliqua legitima disceptatione hæc quæstio definiretur, & populus id non minùs quàm res ipsa postulabat, *Scimus* (inquit Augustinus in libr. post. coll.) *quàm multi vestrùm & fortè omnes, aut penè omnes, dicere soletis, O si in locum unum convenirent! O si aliquando conferrent, & illis disputantibus veritas appareret!* Sed quàm propterea Catholici optabant cum Donatistis congredi, tam congressum refugiebant Donatistæ. Augustinus in Epist. 166. ad Donatistas: *Vestri* (inquit) *Episcopi conventi à nobis nunquam nobiscum pacificè conferre voluerunt, quasi fugientes cum peccatoribus loqui.* Sanè cùm aliquando diceretur quidam Episcopus Donatista, dixisse velle se bonis viris sedentibus conferre cum Aug. Augustinus nihil non fecit, ut ei ultrò occurreret, atque etiam currentem incitaret, Epist. 47. Denique cùm non impetraret, quod tantopere optabat, curat ut clerici sui Hipponenses Januarium Carthaginensem Donatistarum Archiepiscopum sollicitent. Extat eorum epistola, quæ inter Augustini epistolas est 68. Ea autem imprimis ur-

get, ut quoniam jam olim in hac causa appellatus est Imperator, hujus auctoritate instituatur publica Collatio: quia & ille demum sit, qui cùm legibus jam latis non teneatur, liberiùs poterit & collationem indicere, & de re tota statuere: cùm Præfectis, qui legibus jam latis serviunt, tantum non liceat. Et quia Donatistæ eo, quem dixi, prætextu recusarunt cum nostris congredi: Hipponenses Clerici eò se demittunt, ut etiam allegent Christum ipsum cum diabolo de lege locutum esse: & cum Paulo non solùm Judæos, sed & Epicureos contulisse. Donatistæ rursùs excipiebant, Dialecticas disputationes non convenire Christianæ religioni, & Augustinum nihil aliud esse quàm contentiosum disputatorem, qui fugiendus potiùs & cavendus, quàm refellendus revincendúque esset. Quid huic cavillationi responderit Augustinus, legi potest primo ejus libro contra Cresconium. Idem libro quarto, *Studium*, inquit, *pro veritate certandi, quia sæpè voluimus cum vestris conferre, ut errore sublato, fraterna charitas pacis vinculo necteretur, contentionis & animositatis vitioso nomine reprehendis.* Sed notat hoc Donatistas obtendisse, quia (ut ait) mallent causam malam cooperire excusatione, quàm disputatione finire. Et in eodem libro, *Puto*, inquit, *quod facillimè intelligas, non devitandæ contentionis causa, quæ nulla est, cùm veritas quæritur, vel non pro vana gloria litigatur, sed causæ malæ diffidentia, vos nobiscum nolle conferre.*

[Hîc verò operæ pretium est obiter observare, disputationes in causa religionis modò bonas & utiles, modò perniciosas esse. Certè quidnam sit, de quo quæratur, videndum est, & modus semper est tenendus. Tertullianus de Præscript. negat cum hæreticis disputandum esse. Sed Nicæni patres nihilominùs cum Arianis semel disputare non recusarunt. Cùm autem in Constantinopolitano quodam conventu rursùs Arianorum causa agenda esset, Theodosius laudavit eorum consilium, qui, ne toties actum ageretur, non tam disputationibus novis, quàm veterum præjudiciis & auctoritate urgendos adversarios esse dicebant. Postremò Augustinus, cum quibus & quatenus, & quando, & quomodo disputandum esset, rectè vidit. Qua de re quid statuerit, intelligere licet, ex his quæ scribit l. 2. de Civitate Dei, cap. 1. & lib. 1. de peccat. mer. & remis. c. ult. & in Enchirid. cap. 69. & in epist. 111 & 121. Tandem ex sententia concilii Chalcedonensis sapientissima & religiosissima lege lata, vetuit Martianus Imper. ne quis de fide Christiana publicè turbis [ut ait] coadunatis & audientibus tractet: neque res judicatas & rectè dispositas disputando atque contendendo revolvat, ne ex hujusmodi certamine profanet veneranda mysteria, lib. 3. C. de summa Trinit. Sed hoc demum edictum fuit de mysteriis fidei, & post quatuor concilia œcumenica, & cùm jam in tertio, hoc est, in Ephesino decretum esset, ut Symbolo fidei nihil adjiceretur: denique cùm infinitis ea de re disputationibus, earumque petulantiæ & procacitati fœnum injiciendum esset. Cæterùm ut nihil hoc ad causam Donatistarum, sic neque ad ætatem aut personam Augustini. Et verò hic unus demum ostendit, quænam esset hæc ratio tuendæ veritatis: & quomodo ea utendum esset, expertus quoque sæpè fuerat: sed nunquam magis, quàm in illa, de qua nunc loqui institui, cum Donatistis Collatione]

Prima Augustini, necdum Episcopi, sed tantùm presbyteri publica hujus generis conflictatio fuit duobus diebus cum Fortunato Manichæo in urbe Hipponensi. Aderant notarii, qui singula exciperent atque consignarent. Populus auditor erat disputationis. Sed aliequi nullus judex aderat. Etsi autem planè conversus non fuerit infelix ille Fortunatus: at saltem perculsus in eo certamine fuit.

Altera in eadem urbe fuit tribus diebus Augustini disputatio non dissimilis cum Felice Manichæo: sed exitu feliciore. Acrior fuit & celebrior eodem in loco cum Maximino Episcopo Ariano, sed minimè eodem successu. Extant harum Collationum acta in libris Augustini. Fuit & alia cum Pascentio Comite Ariano in urbe Carthaginensi: sed prima ejus coitio molestior fuit, quia adversarius notarios consignatores adesse principio nolebat, pactisque conventis minimè stabat. Tandem tamen legem Collationis accepit, neque solùm notarios adhiberi passus est, sed & Laurentium quondam judicem tulit, & ab eo sententiam ferri non recusavit. Testis est Augustinus epist. 174. & 178. Sed nulla vel utilior vel nobilior tametsi fuerit de quæstione minùs subtili & magis populari, quàm cum

cum Donatistis Collatio fuit. Ac jam antea privatim & obiter Augustinus cum Fortunio quodam Donatista Episcopo congressus fuerat in populari quadam turba. Cúmque hæc suo strepitu ipsos quoque notarios exceptores interturbaret, & disputatio propterea abrupta fuisset, rogarat August. ep. 163. ut in aliquo recessu tuto & tranquillo hæc peragerentur. Sed multò magis quod optabat, impetravit, cùm instituta fuit Collatio Carthaginensis. Possidius, qui interfuit, scribit eam potissimùm ab Augustino procuratam fuisse magno cum Ecclesiæ bono, adjuvante [ut ait] gloriosissimo & religiosissimo Imperatore Honorio, qui ad id perficiendum etiam à suo latere Tribunum & Notarium Marcellinum, in Africam, judicem misit. Nempe ex consilio Augustini miserant Catholici Afri legatos in Italiam ad Honorium, qui hoc postularent. Videbant enim sine principis auctoritate atque præsidio, neque conventum talem indici, neque adversarios ad eum cogi, neque ut disputationem non eluderent, contineri posse. Sanè ut Constantinus civilibus conciliis civitatum & provinciarum Africæ, liberam tribuerat potestatem, ut sua desideria ad principem deinde referrent. l. 1. C. Th. de legat. & decr. legat. Sic Theodosius & Honorius descripserunt formam talium conciliorum provincialium & extraordinariorum. l. 12. & 13. C. Th. eod. tit. Sed jam agebatur de desiderio Ecclesiæ Africanæ, & de auctoritate conventus aut concilii Ecclesiastici.

Ne quis autem miretur causam hanc Ecclesiasticam ad Principes relatam, & ab his ejus cognitionem magistratui civili demandatam esse, meminerit extraordinarium quoddam & singulare exemplum fuisse propter necessitatem, quæ legem non habere dicitur: proptereáque ad consequentiam trahi non debere. Id ipse Augustinus indicat lib. 3. contra Julianum. Pelagiani post Episcoporum concilia provincialia, provocabant ad nescio quam (ut vocant) œcumenicam synodum, & ab Imperatore litteras eo nomine impetrarant. Catholici id recusant, cùm intelligerent id peti non minùs insidiosè quàm ambitiosè. Pelagiani objiciebant exemplum, de quo agimus. Augustinus iis respondens, *Nec verò*, inquit, *vos & alios decipiatis, velut talem vocem habentes adversùs nos, qualem nos adversùs Donatistas, quos ad Collationem nobiscum venire per imperialia jussa compulimus. Illorum enim furor occupaverat Africam totam, nec prædicari à Catholicis veritatem contra suum patiebantur errorem, violentis aggressionibus, latrociniis, rapinis, ignibus, cædibus, multa vastantes, cuncta terrentes. Cum quibus apud Episcopos, quos communes non habebamus, nihil agere poteramus. Quod verò ante centum fermè annos Majores nostri cum iis egerant, jam populorum memoriam non tenebat. Hæc igitur necessitas compulit, ut saltem gestis nostra Collatione confectis, eorum contunderemus inverecundiam, & reprimeremus audaciam.* Hæc ille. Etsi autem hoc genus Collationis quodammodo extraordinarium fuerit, & in Africa magis quàm alibi, fuerit usitatum, tamen memini Epiphanium scripsisse non dissimilem disputandi præsentibus notariis, qui gesta exciperent, potestatem concessam ab Imperat. Constantino fuisse Photino hæretico jam alioqui in Sardicensi synodo damnato: & quidem inter auditores ejus disputationis & arbitros abs Constantino datos, Epiphanius numerat quemdam Marcellinum. Fuit autem illa inter Photinum & Basilium Ancyranum Collatio de quæstione multò subtiliori quàm quæ cum Donatistis habita est. Nam caput, hoc est, Christum ipsum oppugnabat Photinus: Donatistæ verò non nisi corpus, hoc est, Ecclesiam. Adde, contra Donatistas fuisse quamdam velut imixtam causam, cui etiam inerat quædam civilis quæstio facti de Cæciliano & ejus ordinatore Felice: quam & ipsi Donatistæ olim priores retulerant ad Constantinum, quamque hic Imperator partim suis in Africa Præfectis, partim Ecclesiasticis in Gallia & Italia Antistitibus mandarat. Postea crevit Donatistarum intemperies, qui pro offensione jactabant victoriam, neque tamen in jus sive ad Collationem trahi poterant nisi imperio magistratûs: quique in Collatione, ut ad rem venirent, cogi non poterant, nisi ejusdem potestatis præsidio & auctoritate: Denique quorum furor militaris & Circumcellionum gladiis armatus coërceri non poterat, nisi terrore Principali. Erant mirabiles pragmatici, magisque versipelles & versuti calumniatores, quàm ulli unquam fuerint in suo foro causidici. Erant etiam gladiatores magis san-

guinarii, quàm ulli in castris educati milites, qui non ex jure manu consertum, sed mage ferro [ut ait Ennius] rem repetunt. Et verò ni Marcellinus aliquis cum sua Apparitione adfuisset, periculum erat ne Collationem efficerent, qualis paulò post mortem Augustini fuit Ephesina illa furiosa synodus, quæ λῃστρικὴ appellata fuit. Certè non dubitassent Augustinum tractare, ut in ea synodo Flavianum tractarunt Nestoriani. Quid enim? Possidius, bonus inprimis auctor, narrat Donatistas, cùm ad moderatam disputationem provocarentur, furiosè exclamasse Augustinum tanquam lupum esse opprimendum, & eos, qui eum trucidassent, abs Deo veniam facilè impetraturos esse. Credo, propter has causas Honorium voluisse suum Marcellinum cum armata Apparitione adesse huic Collationi. Alioqui sanè voluisset Augustinus tale præsidium abesse. Nam & in epist. 203. cùm Donatistas provocat, *Cessabit* (inquit) *a nostris partibus timor temporalium potestatum: cesset etiam a vestris partibus terror congregatorum Cicumcellionum.* Et in epist. 173. provocans Crispinum Donatistam ad Collationem, *Mappalienses* [inquit] *ambos nos audiant, ita ut scribantur quæ dicemus, & a nobis scripta eis Punicè interpretentur, & remoto timore dominationis eligant quod voluerint.*

Denique prospiciebat quod Catholici meritò exprobrarunt improbo illi Ephesino & armato concilio, quod reprobabant. Nam fuit hæc eorum, qui Flaviani causam postea egerunt in Chalcedonensi Synodo, exceptio, *Ubi gladii & fustes, qualis Synodus est?* Interea patres qui ad Chalcedonensem Synodum convenire, cùm metuerent Eutychianorum tumultus & arma, rogarunt per legatos Leonis Papæ Imperatorem Martianum, ut adesset ad vim inhibendam, alioqui sine tali præsidio nolle se convenire dixerunt & protestati sunt, ut testis est Liberatus Carthaginensis cap. decimo tertio.

Postremò & illud observandum est, ut Donatistæ actum agebant, sic Marcellinum juris minimè aut novi aut dubii arbitrum fuisse: & facti potiùs quàm juris fuisse quæsitorem, & quidem cognitionem illi potius quàm jurisdictionem mandari: denique judicem cum formula dari: ut olim rerum privatarum judices privati à Prætore dabantur. Sed neque hîc sedere voluit Marcellinus, nisi si assiderent collocutores: cùm tamen in judicio civili solus sedeat judex, stare autem jubeantur litigatores. Denique protestatur, quod Constantinus in Nicæno concilio protestatus erat sedens in imo subsellio. Et tamen ut Collatio diversa fuit abs forensi aliquo judicio, sic & ab Ecclesiastico concilio, in quo potiùs judices sunt Antistites. Quàm autem demissè, temperanter, modestè, hîc se gesserit Marcellinus, Acta ipsa meliùs ostendent. Nullam autem hîc fieri mentionem Episcopi Romani, non mirabitur, qui, quæ jam dixi, expendet. Eum certè reverebantur & observabant Afri, tametsi in concilio Milevitano & Carthaginensi, cùm suam in utroque sententiam de Pelagianis ad eum retulissent, dicantur transmarinas alioqui appellationes inhibuisse. Sed neque prætereundum est quod observant, quo tempore hæc Collatio postulata est, eo tempore Innocentium Episcopum Rom. Urbe abs Gothis capta longè aliud domi habuisse quod ageret. Et quid si dicam eum Honoriano rescripto mandatæ Collationis veluti subscripsisse? Certè Orosius narrat eum Ravennæ fuisse, quo tempore Romam invaserunt Gothi. Si tunc Ravennæ fuit, fuit cum Imp. Honorio. Adjiciam quod magis mirari aliquis posset, Felicem quemdam, qui se urbis Romæ Episcopum esse jactabat, in hac collatione cum Donatistis fuisse, Acta significant, ubi & Romana nescio quæ Nobilitas simul adesse dicitur. Sed suspicor aliquem Donatistam pseudoepiscopum, qui Romæ suis Donatistis Montensibus (ut ibi appellabantur) præfuerat, urbe captâ, Gothos fugientem cum suis in Africam trajecisse, & sese Collationi Carthaginensi, in quam fortè incidit, cupidè & ambitiosè immiscuisse. Nam & Donatistis tempestivè summissum videbatur tale auxilium.

Porrò cùm audimus Marcellinum Tribunum & Notarium præfuisse huic collationi, intelligimus virum sapientem & religiosum, & potestate magnâ præditum, magistratum dico spectabilem & clarissimum (nam hisce titulis ornabantur Tribuni Natarii, & Augustinus ipse in epist. 159. & 160. iis ornat hunc Marcellinum) operam dedisse huic cognitioni. Tribunus etiam & Notarius fuisse dicitur Dulcitius ille, cui postea in Africa demandatam quoque fuisse curam legum

& jussionum Imperialium contra Donatistas scribit August. Et Ambros. in epist. 32. ait missum ad se esse ab Imper. Valentiniano Dalmatium Tribunum & Notarium, qui ad consistorium evocaret Ambrosium in causa Religionis. Omitto, Claudianum Poëtam ejus temporis, Tribuni & Notarii titulo ornari in Epitaphio, quod Romæ in foro Trajano prostabat. Extat lib. xii. Cod. Titulus vii. de Primicerio & Notariis, ubi & de Tribunis Notariis agitur. In Theodosii lege scriptum est: *Præcipua est nostræ pietatis intentio circa Notariorum nomen.* Deinde in lege Leonis Imp. *Præclaram nobilemque militiam spectabilium Tribunorum Notariorum, diversis beneficiorum titulis muniendam credimus & augendam.* Videntur hi Notarii fuisse, qui nunc dicuntur Secretarii Regum, in Gallia. Theodosius in l. 12. C. de excus. mun. Notarii (inquit) nostri à sordidis muneribus excusentur.

Qualis autem quantusque vir fuerit hic Marcellinus, quàm æquus arbiter, quàm moderatus judex, ipsa hujus collationis acta meliùs indicant. Dicerem quod Orosius dicit, virum inprimis prudentem fuisse & industrium, omniumque bonorum studiorum appetentissimum. Sed unius Augustini testimonio contentus sum, ut intelligam virum magnum, & Jurisconsultum minimè prophanum fuisse. Scripsit Augustinus ad eum non solùm libros de peccatorum meritis & remissione contra Pelagianos, & de spiritu & litera: sed & eruditissimos illos de Civitate Dei, inchoatos paulò post urbem captam, hoc est, circa tempus Collationis Carthaginensis: sed & epistolas duas v. & vii. ex quibus apparet, in media Reip. gubernatione Marcellinum de religione inprimis sollicitum fuisse, & subtilissimas etiam in eo genere quæstiones intellexisse: imò quemdam veluti ἐργοδιώκτην fuisse, qui Augustinum incitaret. Adde ejusdem Augustini ad eum epistolas duas, CLVIII. & CLIX. ubi quoque scriptum est, causas Ecclesiasticas ejus excellentiæ potissimùm injunctas fuisse. Non erat, ut ille apud Ciceronem ridiculus L. Gellius, qui cùm in Asiam iturus, Athenas venisset, putavit sese statim omnes omnium Philosophorum, quos ad se vocavit, controversias obiter definire posse, cùm tamen ne eas quidem intelligeret. Noster Marcellinus non divini minùs quàm humani Juris peritus erat. Et verò tales Jurisconsulti, tales (inquam) politici viri, tam digni sunt, quibus hæc cura mandetur, quàm hujus temporis prophanos nescio quos Ulpianos, religionis irrisores & proculcatores, potiùs quàm procuratores, Ecclesia Christi meritò execratur. Augustinus epist. 50. ad Bonifacium Comitem, *Laudo*, inquit, *& gratulor, & admiror, fili dilectissime Bonifaci, quod inter curas bellorum & armorum vehementer desideras ea nosse, quæ Dei sunt.* Sed quantò magis id dicere potuit de Marcellino togato? Extat & Hieronymi epistola ad hunc Marcellinum, quæ testis est hunc virum subtilissimas Ecclesiæ quæstiones, veluti de origine animæ sollicitè proposuisse, & ad discendum magis paratum fuisse quàm erat Hieronymus ipse ad respondendum: ac ne hoc quidem studium remisisse in media Reip. perturbatione, cùm Hieronymus ei rescribens, fateatur sese urbis Romæ vastatione confusum non posse litteris operam dare.

Nolo hoc loco præterire, quod ipse Augustinus in lib. post Collat. cap. 24. ait Donatistas à Primate suo per Tractoriam fuisse evocatos. Tractoria verbum est juris nostri, sicuti & in eadem propè significatione, *Evectio*, quo etiam verbo utitur Augustinus lib. 5. Confess. Significat autem libellum vel diploma ut missis aut evocatis detur viaticum de publico, & ut uti possint cursu publico. Extat. lib. xii. Cod. Titul. de Tract. ubi interpres præterea refert quoddam fragmentum cujusdam edicti Constantini facientis mentionem Tractoriarum & Evectionis publicæ dandæ Donatistis propter causam Cæciliani. Superest ut quæramus, quo anno habita si Collatio Carthaginensis. Quod quidem quò magis necesse sit inprimis rescire, tantò magis miror nusquam ab Augustino expressum aut notatum esse. Nec spes ulla erat, aliundè id posse intelligere. Sed tantò magis mihi gratulatus sum, cùm in Actis manuscriptis, atque adeò statim in prima pagina legi habitam esse *P. C. Varanis Kal. Iun.* Sic tandem intellexi habitam esse Kalendis Junii, post Consulatum Varanis, hoc est, anno CHRISTI quadringentesimo undecimo, post captam urbem Romam proximo. Sanè anno CHRISTI quadringentesimo decimo, Kalendis Januarii, nulli fuisse dicuntur creati Consules ordinarii, & propterea in quibus-

dam Faſtis reperio eum annum hoc modo notari P. C. Imp. Theodoſii Junioris A. III. & Imp. Honorii A. VIII. Sed tamen conſtat eo anno, Kalendis Februarii in Oriente creatum eſſe Varanem Conſulem, Romæ verò circa Kal. Julias Tertullum. Et propterea in Chronico Proſperi & Caſſiodori ſcriptum eſt, Varane & Tertullo Coſſ. captam à Gothis Urbem Romam fuiſſe. Sed Tertulli rarior & obſcurior fuit memoria. Itaque in Chro. Marcellini ſcriptum eſt, Varane ſolo Coſ. captam illam fuiſſe. Scio hujus nominis variam eſſe ſcripturam. Nam modò hunc Varonem, modò Vararim, modò Varanum nominari audio. Puto tamen rectiùs Varanem.

Sequenti anno fateor Theodoſium Aug. IIII. Coſ. indicari in Chronico Proſperi, Caſſiodori, & Marcellini. Sed Proſper addit Varanem non ſolùm Urbe à Gothis captâ ſolum fuiſſe Orientalium partium Conſulem, ſed & in ſequenti anno obſervatum id eſſe. Ergo in Actis quæ dixi, ſcriptum eſt P. C. Varanis, hoc eſt Poſt Conſulatum Varanis, ad indicandum eum annum qui ſecutus eſt illius Conſulatum.

Captam à Gothis fuiſſe Urbem Romam IX. Kal. Septemb. verius eſt. Eodem autem anno paulò poſt ab Imp. Honorio indictam & imperatam fuiſſe Collationem Carthaginenſem obſervavi, quia ejus hac de re reſcriptum extat in illis, quæ dixi actis, quod datum dicitur Ravennæ pridie Idus Octobres. Conſul non aſcribitur, negligentia librarii. Sed aſcribi poteſt debetque *Varanes*. Sic quod in hac Hiſtoria inprimis quærebatur, & aliundè cognoſci non poterat, liquet de tempore Collationis: quod quidem tantò diligentiùs inveſtigavi, quia & maximum operæpretium ſit inprimis obſervare tempus, quo Honorius ab Africis Catholicis tam valde interpellatus eſt contra Donatiſtarum intemperiem. Deſidebat Ravennæ in ſumma rerum ſuarum non ſolùm perturbatione, ſed etiam deſperatione, præſertim jam mortuo Stilicone. Gothi Romam ceperant, totamque Italiam evaſtabant, omnibuſque Imperii Romani provinciis imminebant. Neque tamen propterea infelix attonituſque Honorius non audit Eccleſiæ Africanæ preces. Multas & ipſe paterno exemplo jam legestulerat adversùs Donatiſtas. Sed tam ſuas quàm paternas leges veluti ſuſpendi patitur, cùm audit aliter cum Donatiſtis nunc agendum eſſe. Aliquot antè annis edixerat quod ad earum executionem pertinebat, ne eas Donatiſtæ putarent refrixiſſe aut ſaltem tepuiſſe, ut loquitur in l. 46. C. Th. de Hæret. Sed & eo quoque tempore juſſerat, ut publicè proponeretur quod in Africam miſerat Edictum de unitate l. 2. C. Th. de relig. Verùm Donatiſtarum ſchiſma ſolis Edictis tolli non poſſe audiebat: & Africanæ Eccleſiæ tamen unitatem omnibus modis reſtitui optabat.

Denique Eccleſiæ illius curam majorem geſſiſſe videtur, quàm ſuæ Romæ atque Italiæ. Qua in re facilè admirabilem Dei providentiam agnoſcet, qui quanta hujus principis alioqui ſive ſocordia ſive ignavia, ſive (ut Ciceronis verbo utar) non curantia quantaque eorum temporum confuſio fuerit, recordabitur. Nempe fecit Deus, ut Honorius hic audierit viros bonos, & ab iis ſibi dictari paſſus ſit reſcripta, quæ conſignaret. Ergo in mandato hujus Collationis diceres Theodoſium potius quàm Honorium loqui. Ambroſius ait, Theodoſium, magis de Eccleſiæ, quàm animæ ſuæ ſalute ſollicitum fuiſſe. Non dicam Honorium filium fuiſſe omnino ejuſdem animi. Sed in hac ſaltem Donatiſtarum cauſa fecit, quod pater feciſſet: & edicta emiſit plena paternæ pietatis. Vivo Stilicone ſolebant multi calumniari leges, quæ in Africam mittebantur, tametſi Honorii nomen præ ſe ferrent, tamen magis abs Stilicone, quàm abs Theodoſii filio mitti, ut Auguſtinus narrat epiſt. 129. Nunc mortuo Stilicone dici tale aliquid non potuit. Idem Auguſtinus ep. 166. ſcribit Donatiſtas conqueſtos eſſe de legibus filiorum Theodoſii. Sed ipſe reſpondet nihil eas aliud quàm repetere atque confirmare judicium Conſtantini, Valentiniani, Gratiani, Theodoſii: ſimulque deteſtatur Julianum Apoſtatam, qui (ut ait) permiſerit libertatem perditioni partis Donati, cùm eo modo putaret Chriſtianum nomen poſſe perire de terris ſi ſacrilegas diſſenſiones liberas eſſe permitteret. Donatiſtæ contrà hoc nomine prædicabant Julianum illum, & apud eum ſolum ſolam juſtitiam locum habere propterea jactabant. Auguſtinus nihil injuſtius, nihil indignius, nihil perniciofius eſſe ait. *Et quæ* (inquit) *pejor mors animæ, quàm libertas erroris?* Interea tamen ne Donatiſtæ

tiſtæ

tistæ queri possent, aut sibi injuriam fieri, aut sese inauditos damnari: placuit, rursùs in Collatione tandiu audiri quandiu vellent: & intereà liberos esse. Sed alioqui semper in Africa permittere altare contra altare, majorem Ecclesiæ deformitatem esse judicavit Imp. Honorius, quàm eo tempore Romæ erat in urbis eversione atque vastitate.

Nunc veniendum est ad Acta, sive (ut appellabantur) gesta Collationis: quæ quidem olim studiosè excepta, conscripta, collataque fuerant, sed temporis injuriâ, posteritatisque negligentiâ interciderant. Ergo cùm nuper majorem melioremque eorum partem, beneficio Jo. Tilii nactus essem, existimavi magnum mihi quemdam thesaurum oblatum esse. Nam etsi ex Augustino summa capita facilè repetere liceat: tamen multa, quæ ille præteriit, desiderabam, & memineram quàm valde olim Ecclesia voluisset integra hæc Acta legi, eorumque memoriam conservari. Nam & ipse Augustinus in lib. de gestis cum Emerito narrat, apud omnes (ut ait) diligentes Ecclesias Africanas quotannis ea à capite ad finem usque ordine recitata fuisse, quo tempore populo maximè integrum erat audire. Fateor non modò leptologica, sed & propè battologica posse videri: quia recitentur omnes Donatistarum cavillationes, ac ne verbum quidem ullum prætermittatur. Sed Ecclesiæ & Reipub. interfuit, singula eo modo conscribi atque exponi. Et tamen ne eorum fortè longitudo lectores deterreret, Augustinus epitomen etiam conscripsit, quam vocavit Breviculum: & rursùs eadem de re scripsit in lib. post Collat. & denique ex synodo Cirtensi eamdem narrationem repetit, epist. 152. quam quidem epistolam indicat, cùm ad Marcellinum scribens de hisce suis laboribus in epist. 158. *Mihi* (inquit) *fuit Breviatio gestorum Collationis nostræ satis operosa, cùm viderem neminem velle tantò aggeri literarum legendo se committere: sicut mihi fuit etiam epistola ad ipsos laicos Donatistas de hac eadem Collatione nostra.* Scribit autem ad Marcellinum, ut publicentur gesta in causa quorumdam crudelium Donatistarum in judicio convictorum. Nam & talia recitari per omnes Ecclesias optat non minus quàm gesta ipsius Collationis. Adeò historia Donatistarum visa est digna, quæ inculcaretur. Obiter autem admoneo, falli Erasmum, qui in argumento ejus ad Marcellinum epistolæ annotat, Augustinum ab Marcell. petere, ut quæ adversùs Donatistas in concilio Episcoporum decreta sunt, publicentur. Certè in concilio Episcoporum non decernebatur quod pro tribunali Marcellini. Porrò ut gaudebat Augustinus Marcellinum Collationis cognitorem fuisse, sic & Bonifacium Comitem optabat ejus historiam cognoscere. Itaque ad eum scribens epist. 50. *Quoniam* [inquit] *valde prolixa sunt gesta, & tibi aliis rebus Romanæ paci necessariis occupato, multum est ut legantur, breviarium eorum tibi legi poterit.* Quid multis? Existimavit in iis sitam esse Ecclesiæ victoriam. Itaque in epist. 204. ad quemdam Donatistam. *Præstitit* (inquit) *misericordia Dei, ut & nos & Episcopi vestri tam frequenti numerosoque conventu Carthaginem veniremus, atque inter nos de ipsa dissensione ordinatissimè conferremus. Gesta conscripta sunt, nostræ etiam subscriptiones tenentur. Lege vel patere ut tibi legantur: & tunc elige quod volueris.*

Sanè cùm nuper incidissem in Acta concilii Constantinopolitani secundi, quod Justiniani nostri tempore fuit, & quintum œcumenicum esse dicitur, & iis fortè occurrisset quoddam caput tanquam fragmentum Gestorum Collationis Carthaginensis, quod tum in illo Orientali concilio prolatum fuit annis plusquam centum & quadraginta posteaquam fuerat scriptum in Africa: existimavi me nactum esse aliquid, quod minimè in hoc commentario negligendum esset. Est autem ejusmodi. *Ex Gestis, quæ apud Marcellinum V. C. Tribunum & Notarium acta sunt; cap. clxxxvii. Augustinus Episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit: Non in hominibus spes ponenda est Ecclesiæ, si boni sunt, neque si mali sunt, judicanda est Dei Ecclesia periisse. Sed tamen ipsorum causam tanquam fratrum nostrorum suscipimus: &, si nobis ostendi potuerint criminosi, hodie illos anathematisamus: non tamen propter illos Ecclesiam à Deo promissam & exhibitam deserimus & relinquimus.*

Hoc fragmentum & cap. clxxxvii. Gestorum Collationis deerat etiam in Tiliano exemplari, quod multis aliis modis mancum & mutilum est. Sed intereà dum expectabimus, ut aliquando integra illa Gesta reperiantur & edantur, præcipuam partem hujusce Collationis exponamus.

Ac imprimis quidem observo magnum

Vuuuuu

& celebrem fuisse Conventum cùm Catholici Episcopi ducenti & octoginta sex, Donatistæ verò ducenti septuaginta novem convenissent. Et tamen paulò antè multò plures Donatistæ convenerant in Bagaïensi concilio adversùs suos Maximianistas, alteram Donatistarum sectam. Adeò in Africa invaluerat Donati soboles: neque non de sua multitudine illi gloriabantur non minùs quàm aliàs de sua paucitate. Augustinus vanitatis eos redarguere vult, quia jactarent sese esse plusquam quadringentos in Africa antistites. Sed si suos Maximianistas sibi adjungi patiebantur, reverà erant plusquam quadringenti. Maximianistas autem, qui non minùs optabant huic Collationi interesse, quàm reliqui Donatistæ eam refugiebant, non modò Donatistæ rejecerunt, sed & Catholici excluserunt. Cur id factum sit, indicat Augustinus in libro tertio contra Julianum. *Cupientes* (inquit) *exiguitatem suam nomine saltem certaminis consolari, & ideò videri aliquid apud eos: quibus contemptibiles erant, quia inire nobiscum sinerentur examen interpellantes eos & libellum dantes provocantesque contempsimus. Magis enim de certamine nominari desiderabant, quàm formidabant in certamine superari: nec sperabant victoriæ gloriam, sed famam requirebant Collationis, quia multitudinis non habebant.*

Hæc ille: qui inde probat non esse consequens, ut qui conferre in aliquo judicio volunt nec sinuntur, putari debeant de veritate confidere: idque objicit Pelagianis qui cùm jam damnati in concilio Episcoporum fuissent, jactabant quasdam literas Imperatorias, ex quibus ad novam Collationem Catholicos provocabant, eamque Catholicis recusantibus, victores se esse stolidè gloriabantur.

Porrò quàm ultrò sese offerebant Maximianistæ, qui repulsi sunt, tam reliqui Donatistæ, qui restitabant, invitabantur: & ut in his evocandis cogendisque multum negocii fuit: sic etiam, cùm jam venissent, in pertrahendis ad Collationem, ejus licet æquissimæ conditiones proponerentur. Lepidum autem est, quod cùm Marcellinus in suo Secretario sive auditorio, honoris causâ, rogaret Donatistas, ut sederent, sicuti Catholici sedebant, illi recusando responderunt scriptum in Psalmo 36. esse, *Cum impiis non sedebo*: appositè verò nostri replicarunt, jam eos tamen fecisse, quod in eodem Psalmo David subjicit: *& cum iniquis non ingrediar.* Sed addendum erat, quod in eodem Psalmo David adjicit, sese ita odisse impiorum societatem, ut tamen propter eos non sit deserturus templum aut altare Domini. Et certè mirum est, Donatistas nimis ineptè morosos stare quàm sedere maluisse, cùm illud reorum, hoc judicum sit. Imò cùm reus sedere jubebatur, absolutus esse intelligebatur. neque alia absolutionis formula usi erant eorum Majores in primo illo suo Cirtensi concilio, cujus anteà mentionem feci. Fuit profectò incredibilis quidam fastus horum hypocritarum. Sed factum est justo Dei judicio, ut honorem nimis liberaliter iis oblatum, quo indigni erant, recusarent. Optatus lib. 1. narrat indignè etiam tulisse, quòd Fratres à Catholicis appellarentur: & multis pòst annis, atque adeò in ipsa Collatione hànc nostrorum humanitatem superbè respuerunt. Augustinus lib. 3. contra Gaudent. *An* (inquit) *irasceris, quia te fratrem voco? Hoc enim nomen à nobis etiam in nostra Collatione respuistis, &c.*

Cùm multa sint in gestis hujus Collationis singulariter observanda, tum verò illud memorabile est, quòd Catholici, ut Donatistis uterentur æquioribus, non recusant in quam ultrò subire conditionem, adversariis verò deferre utilem. Offerunt enim, si in hac Collatione vincantur, sese abdicaturos, ut verbo Romano utar: sin vincant, nihilominus ut victis adversariis integrum sit non abdicare: sed victores iis resipiscentibus communicent honorem & dignitatem muneris Episcopalis, ut in eadem Ecclesia duo tolerentur Episcopi, tanquam Collegæ, & ut olim Romæ Consules: sed ita, ut sit inter eos quædam [ut Græcorum Jurisconsultorum verbo utar] ἀλληλοκληρονομία & quoddam veluti jus accrescendi: ut qui prior decedet, socium relinquat Episcopum tanquam hæredem in solidum. Sanè Canon Nicæni Concilii prohibebat duos in una urbe esse Episcopos. Nam prospiciebat incommoda talis societatis, & ut Romæ non nisi unus erat princeps Senatus, quamvis essent Consules duo: sic visum fuit, Collegio presbyterorum non nisi unum esse præficiendum. Sed, ut id placuit, pacis fovendæ causâ: sic etiam ubi Conciliationis ratio visa est postulare, ut duo tolerarentur, cùm alter expelli vix posset, Canonis

finem & sententiam potiùs quàm verba intueri oportuit Sanè tamen cùm Augustinus passus esset sese Valerii Episcopi Hipponensis Collegam creari, ut esset veluti Coëpiscopus; ignotum sibi Canonem Nicænum fuisse dixit. Et propterea Possidius narrat, eum, cùm Episcopus esset, publicè recitari sæpiùs Canones Nicænos voluisse. Sed hæc ex Ecclesiæ usu atque utilitate æstimanda atque metienda esse nemo negaverit, ut ubi justa causa postularet, ille Canon cedat. Qualis causa esse visa est, ut Donatistis antistitibus, quos ambitio retinebat, objiceretur spes aliqua honoris, si resipiscerent: detraheretúrque timor infamiæ & ignominiosæ abdicationis, si ad Ecclesiam Catholicam redirent. Nam & ipsi quoque Nicæni Patres cùm agerent de Novatianis, id tribui posse confessi sunt. Sed & Arianis, qui jam aliquot annis Ecclesiæ gubernationem in Oriente occupaverant, & de eâ possessione si sanari nollent, decedere abs Theodosio jubebantur, non dissimilis conditio fuit oblata: quo etiam tempore Meletius Episcopus Antiochenus, pacis retinendæ causâ, Paulino, qui separatos alioqui habebat suos cœtus, non dissimili prætextu quo Donatistæ, obtulit, ut conciliatio fieret, societatem sui episcopatûs, eâ lege, ut altero mortuo, alter qui superstes esset, in solidum Episcopus maneret. Quid moror? Augustinus in epist. 163. narrat, cùm Melchiades Romanus Episcopus ex sententiâ suorum Collegarum damnaret Donatum, Donatistis, qui resipiscere vellent, ita pepercisse, ut sanitatis recuperandæ (inquit Augustinus) optionem liberam iis fecerit, paratus communicatorias litteras mittere etiam iis, quos à Majorino ordinatos esse constaret: ita ut quibuscumque locis duo essent Episcopi, quos dissensio geminasset, cum confirmari vellet, qui fuisset ordinatus prior: alteri autem eorum plebis alia regenda provideretur. De hac Melchiadis sententia loquens Augustinus exclamat: *Quàm innocens! quàm integra! quàm provida atque pacifica! O virum optimum! ô filium Christianæ pacis, & patrem Christianæ plebis!* Idem Augustinus epist. 50. eamdem historiam recitat, & simul significat Catholicos hoc deinde exemplum secutos esse in recipiendis Arianis, qui, cùm resipiscerent, Clerici & Episcopi, ut anteà fuerant, in eodem ordine manerent. Narrat etiam id tam displicuisse Lucifero, ut propterea desciverit ab Ecclesiâ: quod & narrat Hieronymus contra Luciferianos. Sed injusta schismatis causa hæc esse nostris visa est. Illud nunc inculcare volo, Melchiadis illius judicium secutos paulò pòst esse Nicænos quoque Patres, cùm de Novatianis agerent. Nam licèt eos, quos lapsos vocabant, ad se Ecclesiæ quidem communionem post exomologesim admittendos, non etiam ad ullum ordinem cleri vel ministerii Ecclesiastici, decrevissent: Novatianis tamen resipiscentibus non modò remiserunt duriorem longioris exomologeseos conditionem; sed & ministerii Ecclesiastici functiones permiserunt. Cur erga Donatistas Afri Antistites duriores essent, nulla causa erat: magna verò, ut etiam essent indulgentiores, si fortè hac conditione redimere unitatis & Ecclesiæ pacem possent. Omitto quo jam olim de suâ erga lapsos humanitate Cyprianus ad Cornelium Papam scripsit, Antistes alioqui & ipse Afer & severus & rigidus. Illud dico in resipiscentium hæreticorum causâ qui errore peccassent, magis quàm in lapsorum, qui metu, auditam fuisse veterem illam legem XII. Tab. *Sanatibus idem jus esto quod fortibus.* Porrò non modò obtulerunt Catholici Donatistis conditionem, quam jam dixi; sed etiam liberaliter addiderunt alteram, quam didici ex Augustini libro de Gestis cum Emerito, ubi & narrat aliquid memorabile accidisse, cùm de eâ proponendâ Catholici inter se deliberarent. Recitabatur in quodam Conventu Mauritaniæ Cæsariensis Notaria abs Catholicis in Collatione Carthaginensi proposita. Cùm ventum est ad hunc locum: *Si fortè populi Christiani singulis delectentur Episcopis, & duorum consortium inusitatâ rerum facie tolerare non possunt, utrique de medio discedamus, & Ecclesiis singulis damnata schismatis causa, in unitate pacificâ constitutis, ab his singulis in Ecclesiis singulis anquentibus, unitati facile, per loca necessaria singuli constituantur Episcopi.* Augustinus
Episcopus dixit: Dicam charitati vestræ "
& commemorem rem dulcissimam & sua- "
vissimam, quam Domino adjuvante su- "
mus experti. Cùm ante ipsam Collatio- "
nem inter nos aliqui fratres, de hac re "
colloqueremur: quia pro pace Christi E- "
piscopi debent esse aut debent non esse: "
quod vobis fatendum est, circumspicien- "
tes omnes fratres & Coëpiscopos nostros, "

» non facilè nobis occurrebant, qui hoc vellent suspicere, & de hac humilitate Domino sacrificare: dicebamus ut fieri solet: *ille potest, ille non potest: ille consentit hoc, ille non tolerat*: loquentes magis pro suspicionibus nostris, qui corda illorum minimè videre poteramus. Quando autem ventum est, ut hoc palam fieret, in Concilio universorum tam frequenti penè trecentorum Episcoporum, sic placuit omnibus, sic exarserunt omnes, ut parati essent Episcopatum pro Christi unitate deponere: & non perdere, sed Deo tutiùs commendare. Duo ibi vix inventi sunt, quibus displiceret. Unus annosus senex, qui hoc etiam dicere liberiùs ausus est: alter voluntatem suam tacito vultu significavit. Sed postquam illum liberiùs hoc dicentem obruit omnium fraterna correptio, illo mutante sententiam, vultum etiam ille mutavit. Hæc Augustinus. Quæ quidem tantò magis recitata, quòd in actis Collationis sint permissa, & tamen memorabile exemplum sit, & inprimis sit utile: quoties de pontificatu certatur, & ambitio contendentium, perturbandæ Ecclesiæ causa est.

Redeo ad gesta Collationis. Ut citiùs ad rem veniretur, & de gravioris causæ statu ageretur, Catholici voluerunt disjungere atque separare causam Cæciliani, & eam quæstionem missam facere, quæ facti magis erat quàm juris. Nam & privata & personalis erat ea causa, quæ cum altera (ut ita dicam) reali & generali, nempè de Ecclesiâ, nihil habebat commune. Itaque non recusabant ultrò hoc largiri, quod tamen falsò prætexebant Donatistæ, Cæcilianum fuisse traditorem. Nam ne tum quidem ab Ecclesiâ Catholicâ, quæ ei communicasset, Donatistas desciscere debuisse, nostri aïebant. Nihil certè erat faciliùs quàm probare Cæcilianum talem non fuisse, & rectè fuisse absolutum: & Donatistarum propterea calumnias retegere, impudentiámque propè incredibilem. Sed tamen Donatistæ in eâ cavillatione perstabant, potiùs quàm ad juris quæstionem de Ecclesiâ pertrahi se paterentur. Sic enim multa confusè miscendo tenebras offundere, ut elaberentur, volebant. Cúmque aliàs in ore habere solerent forensem illam præscriptionem: *Nec causa causæ, nec persona personæ præjudicat.* Tamen indignè ferebant eam exceptionem sibi objici, ubi Cæciliani causam cum Ecclesiæ causâ ita conjungebant, ut hanc ex illâ pendere vellent. Certè Augustinus epist. 204. aït, nihil in actis Collationis fuisse quod Donatistæ magis deleri voluissent. Fuit sanè vetus illud hæreticorum artificium, ut, frustrationis ergò, cùm suum dogma tueri non possent, suos mores quos laudabant allegarent: aut cùm adversariorum doctrinam refellere non possent, mores eorum accusarent. Sed hæc diverticula sunt eorum, qui eludere volunt. Sanè ante Collationem Petilianus Augustinum, cum quo certabat, multis conviciis proptereà impetebat, ut jam de Augustini personâ potiùs quàm de Ecclesiâ, de quâ instituta erat disputatio, quereretur. *Me*, inquit Augustinus, *facit causam, cùm defecisset in causa.* Item, *Relicto negotio publico, privatâ quâdem simultate, hominis unius vitam maledicis opprobriis insectatus est, quasi homo ille esset causa, quæ inquiritur.* Sed ut Augustinus indicat quorsùm id faceret astutus adversarius, sic obstat, ne ille tali astu eludat: & injuriam privatam pati mavult, quàm aliò excurrendo, deserere causam publicam. Ergo & Cresconio Donatistæ respondens, *Desine*, inquit, *talibus. Unus homo sum: Ecclesiæ inter nos agitur causa non mea.* Sicque etiam constrinxit Pelagianos, qui in disputatione captabant, quod Donatistæ: *Quod* (inquit lib. 3. contra Julianum) *ad mores nostros pertinet, quemadmodum vivamus, in promptu est eis, cum quibus vivimus. Nunc de Catholico agitur dogmate.* Manichæi, quamvis minùs essent Rhetoricis illis artibus eruditi; tamen non dissimilia rursùs diverticula quæsierunt: neque solùm mores alienos accusarunt, sed etiam cùm essent impurissimi, suos prædicarunt. Sic Fortunatus Manichæus de fide rogatus, de suâ suorúmque vitâ respondet. Quid Augustinus? in lib. contra Fortun. *Alia*, inquit, *est quæstio de fide, alia de moribus.* Ac quidem aliàs Donatistarum Manichæorúmque mores accusavit, & suorum constantissimè defendit. Sed non patitur causam religionis cum tali actione permisceri. Sic & Hieronymus contra Rufinum inprimis hoc agit & urget, ut non conjungantur captiosè, quæ disjungenda sunt. *Non est*, inquit, *necesse, ut in Ecclesiasticis tractatibus rem tribunalem ventilemus.* Item, *quis nostrorum, omissâ causâ, in superfluâ criminum objectatione versatus est? Quæ non chartæ Ecclesiasticæ, sed libelli judicum debent continere? Aut quid refert*

si

si causâ cadas, & crimine superes? Istæ machinæ hæreticorum sunt, ut convicti de perfidiâ, ad maledicta se conferant. Hæc ille. Est autem operæ pretium talia diligenter observare, quia hoc quoque tempore videmus eos qui de religione contendunt, intempestivè, ut omnia misceant, transilire ad criminationem personarum. Sanè quò magis gesta Collationis Carthaginensis considero, tantò magis sentio, tam ad rem principalem Catholicos venire statim voluisse, quàm Donatistas id refugisse: qui (quemadmodùm sæpè Augustinus dixit) hoc unum agebant, ut nihil ageretur. Nam & Carthaginem tantùm venisse videntur ut redirent. Dixit etiam aliquandò Augustinus in libris contra Julianum Pelagianum, frontem hæreticorum non esse frontem. Id verò de incredibili Donatistarum impudentiâ multò magis dici potuit debuítque. Sanè cùm refelleret Cresconium Donatistam Grammaticum, significat propè esse ut exclamet illud Persii, *frontem periisse de rebus*. Et alio loco dixit se mirari Donatistas habere in corpore sanguinem, & tamen nunquam erubescere. Dicerem, quàm crudeles fuerunt sicarii tam vafros fuisse pragmaticos. Sed acta, de quibus loquor, testabuntur, strophas eorum non tam erudito aliquo artificio tectas, quàm meretriciâ quâdam proterviâ communitas fuisse. Sunt in libris juris explicata hæc verba legis, *si calvitur*. Sed vix unquam magis quid illud sit, apparuit, quàm in Donatistarum tergiversatione atque frustratione. Ergo Marcellinus interlocutiones pro, è sexcentas, ut eorum ludificationi occurreret, interponere coactus fuit, priùs quàm ad rem eos restitantes revocare, & ad causam principalem judicandam venire potuerit. Et verò oportuit non minùs civilis, quàm divini juris peritum fuisse, ut hîc præstaret quod erat necesse. Nam Donatistæ cùm simularent sese causam agere velle tantùm ex sacris litteris, sicuti Theologos decebat: tamen præscriptiones infinitas ex forensi technologiâ repetebant, quæ sine juris civilis cognitione refelli non poterant. Miraretur aliquis, eos, cùm undique conquirerent omnes (ut vocant) declinatorias exceptiones, tamen non excepisse, quod Ambrosius anteà exceperat ad Valentiniani junioris consistorium, aulicâ fraude Justinæ evocatus, ut in eo cum Arianis disputaret. Sed dissimilitudinem observare facilè licet: & Donatistæ sibi gratulari debebant, sese ad aulam Honorii vel transmarinum aliquod tribunal, sicuti anteà evocari curarant Cæcilianum, nunc non evocari. In Actis scriptum est hanc Collationem habitam esse in Secretario Thermarum Gargilianarum, quod in urbe Carthaginensi videtur fuisse auditorium aliquod nobile. Cyprianus reus dicitur ad paternum Proconsulem Carthaginensem adductus fuisse in quoddam Secretarium. Et in codice Constitutionum sæpè vocatur Secretarium judicum, ut Consistorium principis. Secretarium Prætorii vocat Augustinus libro 3. contra Crescon. cap. 56. In Hipponensi Balneo Sosn. sub præsentiâ populi sese contulisse cum Fortunato Manichæo scribit in libro contra Fortun. In Trullo palatii convenisse Synodum Constantinop. non est ignotum. Quod dico, ne quis hîc offendatur Thermis Gargilianis. Nunc ad rem.

Cùm primùm sese steterunt Donatistæ, cavillati nescio quid fuerunt, de tempore, quod præstitutum fuerat jam elapso. Sed interlocutus est Marcellinus de prorogatione: & tenebat illud Ulpiani: *Qui pro tribunali cognoscit, nonnunquam tempus judicati prorogat, &c. l. 2.* De re judic. Credo equidem lubenter etiam Donatistæ submurmurassent illud è medio jure civili, moram purgari non posse, ubi lapsu temporis commissa est. Sed hisce cavillis non erat nunc locus. Cæterùm cùm ordo Collationis inprimis postularet, ut utrinque certi deligerentur actores, idque Marcellinus ediceret, & Catholici probarent, Donatistæ rursùs reclamabant, qui cùm propè trecenti convenissent, volebant omnes disputare: quòd profectò sine tumultu & confusione fieri non poterat. Ergo Marcellinus interloquitur, observandum hîc esse, quod in publicis actionibus & corporibus custoditur, ut per certas, sicuti aït, & ordinatas & firmatas personas omnia peragantur, sicuti noster Ulpianus scribit. Quibus permissum est corpus habere collegii sive societatis nomine, eorum proprium esse, ad exemplum Reipublicæ habere actorem sive Syndicum, per quem, quod communiter agi fierique oporteat, agatur & fiat l. 1. Quod cujusque univers. nom. Ergo tandem placuit & convenit, ut septem ex numero Catholicorum, & totidem ex parte Do-

nati deligerentur, qui suæ universitatis nomine & mandato causam agerent, & disputationem prætexerent in hac Collatione. Eorum autem septem princeps veluti fuit hinc Augustinus, illinc Petilianus: ut & anteà hi scriptis adversariis conflictati inter sese fuerant, & erat in suo quisque ordine præstantissimus. Et Petilianus qui aliquando causidicus fuerat, jactare solebat suam quondam potentiam in advocatione forensi, ut aït Aug. lib. 3. contra Petil. cap. 17. Sed res ipsa ostendit nihil aliud quàm ineptum rabulam fuisse, qui, quam in Collatione causam de Ecclesiâ impotenter ageret, ne intelligeret quidem: ut impudentes & garruli causidici in foro educati temerè & imperitè & confusè balbutire solent de religione.

Porrò quia Catholici ab Imperatore petierant Collationem, Donatistæ volebant initio sibi edi & nomina legatorum & preces. Quærebant enim, quod in eo quoque genere arroderent. Marcellinus nihil hoc ad rem pertinere pronuntiat: & respondet, rescripto pragmatico preces inseri non solere. Petitam ab Imperatore esse Collationem non omninò audebant Donatistæ reprehendere: quia & ipsi priores aliquandò id petiissent, & causam Cæciliani olim ad Constantinum retulissent. Sed clam tamen nescio quid submurmurabant. *Nobis* (inquit Augustinus in libro post Collat.) *invidiàm concitant, quòd apud Imperatorem causam agamus Ecclesiæ. Hinc illa Primiani Donatistæ vox: Illi portant multorum Imperatorum sacras: nos sola portamus Evangelia.* Dixit eâ de re quippiam in annotat. ad Optatum, ubi & alteram ex Augustino recitavi exprobrationem Petiliani, *Quid nobis cum Regibus sæculi, quos nunquam Christianitas nisi invidos sensit?* Si & doctior & acutior fuisset Petilianus, fortasse potuisset id ità urgere, ut Augustino difficilior fuisset responsio. Et quid si ex Tertulliani Afri Apologet. objecisset illud, Cæsares credidissent Christo, si & Christiani potuissent esse Cæsares? Sed Donatistæ obtusiores fuisse videntur, quàm ut potuerint valdè pungere premereque adversarium. Saltem fuissent minùs aulici, ut adversarios, si qui nimis aulici erant, justiori exprobratione castigassent. Fateri enim cogimur, optandum esse ut aulicis strophis religio non involvatur ac polluatur, quales nimiùm ipsis Donatistis familiares fuere. Quid dicam Africanam Ecclesiam, quæ anteà domi suæ nullos aut Imperatores aut reges viderat, paulò pòst sensisse quid sit tales habere in suo sinu, quales habuit Vandalos. Tunc igitur tunc ad eorum tribunal citata, in quo Ariani Antistites regnabant, subscripsisset Donatistis exclamantibus apud Optatum, *quid Episcopis cum Palatio?* Nunc redirem ad Donatistarum Collationem fugitantium circuitiones atque tergiversationes. Sed quis omnes enumeret? Intereà sedati judicis fuit, quicquid tandem illi dicerent, tametsi sæpiùs otiosè & frustrà inculcarent, patienter id audire: quod quidem Marcellinum fecisse Acta testantur. Sanè mira fuit illa eorum cavillatio: quod ubi proferebatur Ecclesiasticum Concilium cum suo die & Consule: propter adjectam hanc temporis notationem, causabantur fictum esse Concilium. Rursùs cùm aliquod Constantini rescriptum iis objiciebatur, cui fortè adjectus non erat Cons. index ipsius anni: propterea cavillabantur falsum & fictum quoque esse. Quid Marcellinus? de Conciliis nihil dicit. Nimis enim notum certúmque erat, diem & Consulem iis ascribi, ut ficta non esse intelligantur. Sed pronuntiat, non nocere tamen veritati legum & rescriptorum, si omissa sit hæc temporis notatio. *Cognitor* (inquit Augustinus) *interlocutus est, evidentissimis legibus definitum esse, imperialia consulta, etiamsi Consules non legerentur, in dubium non vocari.* Scio Constantinum rescripsisse, auctoritate carere personalia beneficia, quæ sine die & Consule proferuntur, l. 4. C. de divers. rescript. Sed talium beneficiorum alia ratio est: & ipse Justinianus, licèt hoc rescriptum in suum Codicem retulerit, tamen præfatus est id dici non posse de Constitutionibus. Nam nullam dubitationem indè emergere vult, quòd quædam sine die & Consule compositæ legantur. Sanè cùm quæreretur de quâdam epistolâ sive cautione, respondit noster Cervidius Scevola, non ideò nullius esse momenti quòd sine die & Consule sit l. 34. De pignor. Et quod in Pandectis non extat, invenitur quoddam fragmentum ex libris regularum nostri Modestini, nihil nocere testamento, si dies & Consul adjecti non sint. Adjici tamen sæpiùs solebant: licèt ubi testamentum aperiebatur, diem & Consulem (inquit noster Ulpianus) non patiebatur Prætor describi vel inspici, ne quid

falſi fiat. lib. 2. Quemadmodum teſtamentum aper. Sed quis mirabitur Donatiſtas in Collatione omnia fruſtrationis diverticula captaſſe, quæ ne forenſis quidem cauſidicus in mala cauſa inveniſſet? Etiam poſt rem judicatam exceptiones obtendebant, & quidem ex jure civili repetitas eſſe fingebant: de quibus aliquid poſteà dicam. Denique in iis quæ ad rem principalem alioqui non pertinebant, plus & temporis & verborum conſumptum fruſtra hîc fuit, quàm in ea quæſtione de qua ſola Collatores agere debebant.

Age, nunc de cauſa principali iterum cognoſcatur, & quis ejus ſtatus fuerit, videamus. Ut duobus verbis dicam, quæſtio fuit de Eccleſia: an hæc eſſet penes Catholicos, an verò penes Donatiſtas. Sed tantò difficilior dijudicatio fuit, quòd utrobique propè eadem alioquì ſonaret doctrina, & forma ſimilis conſpiceretur: imò & eædem formulæ audirentur, ſicuti & Optatus lib. 1 ſignificat. Neque temerè eſt, quod Auguſtinus in lib. de vera relig. cap. 5. non modò in ſchiſmaticis id obſervat, ſed etiam in quibuſdam hæreticis, ut Arianis & Photinianis. Manichæos verò & nonnullos alios ait etiam ritu ſacramentorum diſpares eſſe voluiſſe, ut minùs mirandum ſit, quòd hos, minùs quàm illos, Eccleſia Catholica ferre potuerit. Cùm ergo Donatiſtæ pares eſſe viderentur doctrinâ & ritibus, difficilior cum iis fuit de Eccleſiæ agnitione quæſtio: & aliis indiciis fuit opus quàm doctrinæ & ſacramentorum. Et verò ſi Donatiſtæ cum Eccleſia Catholica communicarent tam in doctrina fidei, quàm in ritibus & cæremoniis, tametſi cum perſonis non communicarent, quas tanquam pollutas refugiebant, non niſi cujuſdam moroſitatis ſchiſma fuiſſe videtur. Sed in ſua actione ſic variarunt, ut ſibi ipſis non conſentirent, & in Collatione miſcerent inconſtanter quædam repugnantia. Alioqui dicerem eò reciditſſe certamen, ut quod in ſymbolo omnes profitebantur, Eccleſiam unam eſſe ſanctam & Catholicam, in Collatione Carthaginenſi variè agitatum ſit: cùm noſtri urgerent vaticinia prophetarum, quæ Catholicam promittunt: Donatiſtæ verò opponerent vaticinia, quæ ſanctam deſcribunt Eccleſiam. Fateor cauſam hanc adversùs Petilianum, & nervoſiùs & planiùs egiſſe Auguſtinum lib. de Unit. quàm in ipſa Collatione: quia ſcriptionem non interrumpebat adverſarius, ut orationem: Sed eadem ſemper cauſa fuit. Obſervemus autem, Catholicos aliam non admiſcuiſſe, quæ inſtitutam diſputationem perturbaſſet.

Poterant fortaſſe Donatiſtis odiosè objicere aliquid Arianiſmi. Sed noluut aliò excurrere, & malunt amicè conteri, ſibi cum iis rem eſſe, non de capite, id eſt, Chriſto, ſed de corpore, id eſt, Eccleſia. Quinimò quæſtionem de anabaptiſmo, cujus erant rei Donatiſtæ, hîc etiam omittunt: & cum iis agunt perinde atque cum Luciferianis. qui eodem tempore in ipſa etiam Africa ſeparatos ab Eccleſia Catholica ſuos cœtus habebant, neque tamen hæretici, ſed potiùs ſchiſmatici erant: multò tamen quàm Donatiſtæ modeſtiores Quamdam cum his Collationem quodam Carthaginenſis cum Donatiſtis Collationis exemplo, Hieronymus deſcribit. Auguſtinus utroſque conjunctim damnat. Nam in lib. de agone Chriſtiano cap. 30. poſt quam de Donatiſtis egit: *Nec eos*, inquit, *audiamus, qui quamvis neminem rebaptizent, præcidere ſe tamen ab unitate, & Luciferiani dici quàm Catholici maluerunt. Quòd non rebaptizant, non reprobamus: ſed quòd etiam ipſi præcidi à radice voluerunt, quis non deteſtandum eſſe cognoſcat? Hi ſunt, de quibus Apoſtolus dicit: Habentes ſpeciem pietatis, virtutem autem ejus abnegantes. Hanc illi non habent, quia præciſi ab unitate ſunt, &c.* Sed & Proſper Auguſtini diſcipulus, lib. 2 de promiſſ. & prædict. cum Donatiſtis Luciferianos comparat, & utroſque ait, Chriſti corpus, id eſt, Eccleſiam, humanis calumniis inſectatos eſſe: ut alii hæretici, Eccleſiæ caput, id eſt, Chriſtum ipſum, inſectabantur. Denique Hieronymus diſputans contra Luciferianos ſimul damnat Donatiſtas, quos vocat Montenſes, ſicut eo tempore Romæ vocabantur, & pronuntiat apud eos non Eccleſiam Chriſti, ſed Antichriſti eſſe ſynagogam. Donatiſtæ clamitabant, Eccleſiam Catholicam (ut loquebantur) apoſtataſſe, & cum aſylo Romuli eam compararunt, ut ait Auguſtinus lib. 2. contra Creſc. cap. 13. Luciferiani dicebant de Eccleſia factum eſſe lupanar, ut Hieron. contra Lucif. narrat. Utrorumque ſimilis erat ratio: quia lapſi, vel hæretici, qui reſipiſcerent, recipiebantur. Sed ſchiſmatis juſtam excuſationem hanc non eſſe, Catholici reſponderunt. Luci-

fer Caralitanus in Sardinia Episcopus, acerrimus erat Nicænæ fidei defensor, & ab Athanasio, Hilario, Hieronymo, proptereà laudatus est [Et nunc legimus ejusdem Luciferi ad Constantium Imp. libros editos, qui testantur, quàm acer hæreticorum hostis esset Lucifer.] Sed injusti tamen schismatis non minùs quàm Donatus, reus fuit, cùm dolens Arianis facilè ignosci, & existimans eorum communione Ecclesiam pollui, secessit, & Catholicam communionem deseruit, inque sua demum Sardinia, ut Donatus in Africa hoc est, in suo cœtu, Ecclesiam superesse dixit, sic Luciferiani ad Donatistas accessere, & ut propiùs accederent, in Africam trajecerunt. Sed mihi venit in mentem quod Ambrosius narrat in oratione de obitu fratris sui Satiri. Laudat fratrem illum suum, qui cùm in Africam fortè trajecisset, ubi erat Ecclesia quædam Luciferiana, noluit cum ea communicare, quæ cum Catholica non communicabat. *Quamvis enim*, inquit Ambrosius, *Lucifer pro fide exulasset, & fidei suæ reliquisset hæredes, tamen non est fides in schismate: & licèt fidem erga Deum teneret, tamen erga Dei Ecclesiam non tenebat, cujus patiebatur velut artus dividi, & membra lacerari. Etenim cùm propter Ecclesiam Christus passus sit, & Christi corpus Ecclesia sit, non videtur ab his exhiberi Christo fides à quibus evacuatur ejus passio, corpusque distrahitur.* Hæc Ambrosius.

Feci non invitus, ut obiter de Luciferianis aliquid interfererem, quod & Donatistarum conditionem illustret. Nam & ubi illos damnari audimus, multò magis hos damnandos esse intelligimus. Sanè Augustinus epist. 48. graviter reprehendit eorum errorem, qui existimabant nihil interesse, in qua quisque parte Christianus sit, sed ubi fidem teneat. Objicit autem, hoc uni Deo congruere, ut in unitate colatur. Narrat etiam lib. 1. contra Parmen. Tichonium illum, qui inter Donatistas moderatissimus simul & doctissimus erat, ingenuè quidem agnovisse, Ecclesiam Catholicam toto orbe diffusam esse: sed negasse (quod tamen erat consequens) Donatistas peccare, qui illi non communicabant. Rectè quidem solet laudari illud Christi tanquam proverbium: *Ubicunque fuerit corpus sive cadaver, illic congregabuntur & aquilæ*: ut intelligamus, cùm de religione quæritur, in Christum nos intueri, ad eumque accurrere debere, sicuti corvi aut vultures ad cadaver convolant.

(Audio Calvinum eo loco annotasse quicumque Christo cohærent esse extra schismatis periculum. Sed ut capiti cohæreamus, corpori insitos nos esse oportet. Neque sanè caput sine corpore est ut neque corpus sine capite est.) Et verò Christus eodem loco, corporis quoque sui, hoc est, Ecclesiæ Catholicæ, cujus veluti ductu ad eum accurramus, gloriam & lucem, quam spectemus, nobis commendat, cùm de suo novo regno, & ejus repentina admirabilique propagatione loquens ait; *Sicut fulgur exit ab Oriente & apparet ad Occidentem, &c.* Ergo & Augustinus lib. 1. Evangel. quæst. cap. 38. *Orientis* (inquit) *& Occidentis nomine totum orbem voluit significare, per quem futura erat Ecclesia.* Tunc addit: *Constituta ergo authoritate Ecclesiæ per orbem terrarum clara atque manifesta, consequenter discipulos Christus admonet atque omnes fideles, ne schismaticis credant, qui occultè congregant tanquam in penetralibus & paucos in deserto, &c.*

Ut redeam ad gesta Collationis: nihil jam est quod magis observare inprimis oporteat, quàm quod Augustinus in lib. de Unit. contra Petilianum scribit. *Quia* (inquit) *cum Donatistis quæstio nobis est, non de capite, sed de corpore: id est, non de ipso Salvatore Jesu Christo, sed de ejus Ecclesia: ipsum caput, de quo consentimus, ostendit nobis corpus suum, de quo dissentimus.* Rectè. Sed si illi, ut nos, caput illud ostentent: ubi potiùs corpus esse existimabitur? Augustinus monet, Capitis verbis, hoc est sacris litteris id satis indicari. Quibus? Quæ Ecclesiam ostendunt esse Catholicam. Ubi cum iis hæreticis, cum quibus de capite, idest, de Christo, ejusve sive essentia & natura, sive officio aut beneficio, inprimis quæstio erat, & deinde de corpore, id est, de Ecclesia, ut cum Arianis: Catholici simpliciter contendebant, ad dignoscendum corpus, inspiciendum esse caput, & de capite potissimùm agebant. At ubi cum Donatistis res erat, qui de illo capite consentiebant: alio, ut necesse fuit, argumento corpus, de quo solo controversia erat, penes se esse contenderunt. Difficilis in tanta alioqui similitudine fuit hæc dijudicatio. Sed sufficere visa est illa, quam dixi, indicatio. Ergo etsi Donatistæ cum Capite fortasse ostentarent alicujus cor-

poris,

poris, hoc est, suæ societatis & conspirationis speciosiorem sive faciem sive colorem, hoc est, ritus & mores minùs vitiosos: tamen prævaluit altera Catholicorum probatio, qua penes se, Christi corpus, id est, Ecclesiam, esse evicerunt: & simul apud Donatistas non esse ostenderant. Nam & esse unicam constat. Frustrà autem de capite gloriantur, qui de corpore non sunt. Nam ubi alterum non est, neutrum est, cùm & totus Christus, caput & corpus sit, ut ait Augustinus. Hinc protritum illud ejusdem contra Donatistas: *Extra Ecclesiam non est salus.* Sanè Paulus Ecclesiam appellat Christum. Cumque Jehova sit proprium nomen Dei, tamen etiam attribuitur non modò altari Hierosolymitano, sed & novæ Hierusalem, id est, Ecclesiæ. Hæc autem obiter dico, ut magis intelligamus, quanta de re quæratur, cùm de Ecclesia quæritur & cum Donatistis agi de re magna omniumque adeo maxima, meminerimus.

Posteaquam autem jam intelligimus τὸ κρινόμενον, quæramus τὸ κριτήριον: tametsi & hoc jam judicaverimus, illud nolo prætermittere quod Chrysostomus in homil. 49. in 24. cap. Matth. fatetur suo tempore fuisse difficillimum cognoscere & discere & discernere Ecclesiam in tanta confusione similitudinis, cùm hæretici ostentarent quæ Catholici ostendebant. Unicum verò reliquum fuisse indicium ex scripturis. Sed quomodo? Augustinus id explicat.

Donatistæ in Collatione rogabant, quibus testimoniis, divinis an humanis ageretur, & quo judicio lis definiretur? Nostri sacram scripturam, & testem & judicem sibi fore respondent. Sed quomodo eâ utantur, & quid inde repetant, ut evincant quod volunt, observandum etiam est. Cùm Augustinus de Baptismo ab hæreticis, id est, extra Ecclesiam administrato, adversùs Donatistas disputat, non tantùm allegat scripturam, sed Apostolicam traditionem & Ecclesiæ usum, consuetudinem, testimonium, auctoritatem, ut lib. 2. de Baptismo, cap. 7. & lib. 4. cap. 6. & lib. 5. cap. 23. & lib. 1. contra Crescon. cap. 31. 32. 33. Sciebat Optatum quæstionem de unico Baptismo contra Donatistas voluisse definire ex nudis sacris litteris. Sed infeliciter id cum tentasse agnoscebat: neque ingenuum esse judicavit, locos scripturæ detorquere. Ergo quod Optatus de Baptismo dicturus contra Donatistas provocaverat sacras litteras, & quod ex testamenti tabulis de voluntate testatoris judicandum esse Jurisconsulti aiunt, huc retulerat: id Augustinus in Psalm. 21. ita imitatus est, ut tamen in quæstione de Ecclesia potiùs hoc diceret. Nam in graviori hac causa sentiebat scripturam liquidiùs probare quod aiebat. Atque ita etiam in libro de unitate Eccles. contra Petilianum, *Non audiamus* (inquit) hæc dico, hæc dicis: *sed audiamus*, hæc dicit Dominus. *Sunt certè libri Dominici, quorum auctoritati utrique consentimus, utrique credimus, utrique servimus. Ibi quæramus Ecclesiam, ibi discutiamus causam nostram.*

Non recusarunt hanc legem Donatistæ: sed in hypothesi dissensio erat, & cùm utrique suas veluti theses ex sacris litteris repeterent, minimè conveniebant in fine, usu, interpretatione. Catholici enim cùm suam Ecclesiam esse Catholicam, hoc est, toto orbe diffusam, liquere non dubitarent, satis superque esse statuunt, si probent sacris litteris Catholicam commendari. Ordiuntur autem à veteris Testamenti libris. Non enim hos repudiabant Donatistæ, ut Manichæi. Et ut à principio res reputatur, promissio facta Abrahæ inprimis proponitur. (nam & ex illo fœdere dependet quicquid deinde in universa Ecclesia admiramur) Deindè vaticinia Prophetarum de vocatione gentium, quæ Christo exhibito futura est, accumulant. Nam & ea conveniunt cum promissione facta Abrahæ.

Est autem diligenter observandum, quod Augustinus graviter observavit & religiosè monet concione secunda in Psalm. 30. nempe, Prophetas apertiùs de Ecclesia quàm de Christo locutos esse: idque propterea, quòd viderent in spiritu (ut ait) homines contra Ecclesiam facturos esse particulas, & de Christo non tantùm litem habituros, sed de Ecclesia magnas contentiones excitaturos. Ergo illud, de quo majores lites futuræ erant, planiùs & apertiùs prædictum esse. Proponit hujus rei exemplum ex Geneseos cap. 22. ubi post Isaacum è morte ereptum promittitur Abrahæ semen infinitum, atque eo modo Ecclesia apertè prædicatur, cùm Christus non nisi figuratè. Tandem concludit, penè ubique Christum in aliquo involuto sacramento prædicatum esse à Prophetis: Ecclesiam verò apertè, ut

eam viderent & qui futuri erant contra illam.

Quid Donatiſtæ? Auguſtinus in lib. de Unit. cap. 9. ait eos non auſos quidem eſſe planè dicere falſa eſſe, quæ ex Prophetis recitabantur vaticinia de futura amplitudine Eccleſiæ Chriſtianæ toto orbe diffuſæ, hoc eſt, Catholicæ: ſed excepiſſe tamen, non eſſe ea impleta, quia homines noluerint. Hîc verò multò magis inſurgit & clamat Auguſtinus, nihil hoc aliud eſſe, quàm dicere, Prophetiam eſſe falſam, & Prophetas fuiſſe Pſeudoprophetas. Fateor perverſitate ingratorum hominum factum eſſe, ut multæ Dei promiſſiones, non dico irritæ fuerint, ſed fuerint quodammodo impeditæ, quatenùs erant conditionales appendices fœderis. Sed quod attinet ad principalem, quæ pura fuit, promiſſionem, veluti de Meſſia exhibendo, & ejus regno inſtaurando atque propagando: Apoſtolus profitetur eam non potuiſſe impediri hominum indignitate. Fateor etiam multa de Eccleſiæ excellentia & majeſtate Prophetas prædixiſſe, quæ in cælis implebuntur. Sed in terris ſaltem inchoari nemo negaverit. Apud Iſaïam Deus loquens de Eccleſiæ amplificatione, cum jurejurando ait, *Mihi flectetur omne genu.* Id autem Paulus refert ad finem mundi, & poſtremum (ut vocatur) judicium. Sed interea, non negat quin ſuo etiam quodam modo id fiat in Eccleſia Chriſtiana.

Cùm Donatiſtæ negare non poſſent aliquam Catholicam Eccleſiam extare, ſuæ Eccleſiæ hunc titulum arrogarunt: & cùm adverſarios negabant eſſe, quod dicebantur, Catholicos: tum verò in Collatione ſeſe nuncuparunt Epiſcopos & defenſores Catholicæ Eccleſiæ & veritatis. Hîc verò cœpit eſſe quæſtio facti, potiùs quàm juris: & tantò rursùs difficilior, quòd Donatiſtæ doctrinam fidei Catholicam retinere etiam videbantur, neque apoſtaſiæ in eo genere accuſabantur. Adversùs alios hæreticos veluti contra Manichæos & Arianos facilior fuit hujus quæſtionis dijudicatio. Sanè Lactantius lib. 4. cap. 30. ſcribit, ſingulos cœtus hæreticorum exiſtimaſſe ſuam eſſe Eccleſiam Catholicam. Saltem id jactarunt, cùm viderent primam hanc eſſe Eccleſiæ Chriſtianæ conditionem. Sed cùm ad probationem ventum erat, erant ridiculi. Imò etiam eveniebat, ut noſtris tandem concederent, quod temerè imprudentes, iis eripere voluerant. Aug. contra ep. Manich. cap. 4. *in Catholicæ* (inquit) *Eccleſiæ gremio me tenet ipſum nomen Catholicæ: quod non ſine cauſa inter tam multas hæreſes ſic iſta Eccleſia ſola obtinuit, ut cùm omnes hæretici ſe Catholicos dici velint: quærenti tamen peregrino alicui, ubi ad Catholicam conveniatur, nullus hæreticorum, vel Baſilicam ſuam, vel domum audeat oſtendere.* Idem Auguſtinus in lib. de Vera relig. cap. 7. *Tenenda eſt*, inquit, *ejus Eccleſiæ communicatio quæ Catholica eſt, & Catholica nominatur, non ſolùm à ſuis, verùm etiam ab omnibus inimicis. Velint enim nolint, ipſi quoque hæretici & ſchiſmatum alumni, quando non cum ſuis, ſed cum extraneis loquuntur, Catholicam nihil aliud quàm Catholicam vocant. Non enim poſſunt intelligi, niſi hoc eam nomine diſcernant, quod ab univerſo orbe nuncupatur.* Sed & rursùs in lib. de Util. creden. cap. 7. ſcribit quidem omnes hæreticos velle videri & dici Catholicos: ſed unam tamen eſſe (ut omnes concedunt) Catholicam Eccleſiam, multitudine refertiorem, ſi totum orbem conſideres, & veritate ſinceriorem cæteris omnibus. Ex quo (ut ait) liqueat judicantibus arbitris, quos nulla impedit gratia, cui ſit Catholicum nomen tribuendum, quod omnes ambiunt. Sed & poſtea audiemus ex Victore Uticenſi Arianos in quadam Carthaginenſi Collatione inprimis de hoc titulo litem moviſſe.

Sanè Novatianos aliquando id irriſiſſe, quia (ut aiebant) ſub Apoſtolis nemo Catholicus vocabatur, obſervavi in quadam epiſtola Paciani Barcinonenſis ad Sympronianum Novatianum. Quid autem ut hoc nomen tueretur, reſponderit Pacianus, magnus olim in Eccleſia antiſtes, eadem epiſtola ſuggerit: quam & Donatiſtæ legiſſe potuerunt. Præterea quid pauló ante Auguſtinum ipſe Imp. Theodoſius lege lata edixerit ea de re lib. 1. cap. de ſumma Trinit. Nunc videamus quid Donatiſtæ obtenderent, ut hunc titulum ſibi arrogarent, noſtris autem detraherent. Creſconius Donatiſta clamitabat, Eccleſiam, cui Auguſtinus communicabat, non eſſe Catholicam, quia totus ei orbis non communicaret, cùm quidem multæ adhuc gentes barbaræ, quæ in Chriſtum nondum crediderant, & multæ hæreſes ſub nomine Chriſti, alienæ à ſocietate communionis Auguſtini eſſent? Auguſtinus libro tertio contra

Creſcon. cap. 63. arripit, quod ipſe Creſconius confeſſus erat, totum quotidie mundum verti in nomen Chriſtianum: & reſpondet, Eccleſiam ad reſidua occupanda quotidie diffundi.

Fortunius Donatiſta audiens illam demum Eccleſiam eſſe Catholicam, quæ toto ſe terrarum orbe diffunderet, auſus eſt dicere, ſuam ubique terrarum eſſe communionem. Auguſtinus epiſt. 163. ut ei reſpondeat, rogat, num poſſit, epiſtolas Formatas, quo velit, dare. Sic enim facillimè terminari poſſe hanc quæſtionem. Erant hæ Epiſtolæ communicatoriæ, certâ formulâ conceptæ, quas ultrò citróque mittebant Epiſcopi, ut teſtes & veluti teſſeras ſuæ conſenſionis. Sic Optatus lib. 2. contra Donatiſtas, ait ſuos cum Damaſo communicare, cum quo totus orbis commercio Formatarum concordat. Donatiſtæ jactabant ſaltem magnam eſſe multitudinem ſuæ ſectæ, & ut eam oſtentarent, tam multi certatim confertimque concurrerant Carthaginem ad Collationem: conqueſtique etiam ſunt, injuriam ſibi fieri ab iis, qui eos non eſſe multos dixerant. Sed tamen cùm præ Catholicis pauci eſſe viderentur, paucitatem nihilominus ſuam voluerunt eſſe indicium Eccleſiæ, quia [ut eorum patronus Creſconius dicebat] in paucis frequenter ſit veritas: errare autem multorum ſit. Auguſtinus lib. 3. contra Creſcon. cap. 66. reſpondet bonos veroſque Chriſtianos, qui per ſeipſos multi ſunt, in comparatione malorum falſorumque itidem paucos eſſe. Idem lib. 2. contra adverſ. leg. cap. 12. cùm audiſſet quemdam Manichæum commendare ſuorum paucitatem, quia (ut dicebat) paucorum ſit ſapientia: reſpondet hoc omnibus hæreticis adverſariis Eccleſiæ Catholicæ, quæ per omnes terras copioſâ fertilitate diffunditur, in ſua cujuſque propria vanitate commune eſſe. Omnes de ſua paucitate gloriari, & ſeducere multitudinem ſi poſſint, velle. Sanè Socrates hiſt. Eccleſ. lib. 5. cap. 10. narrat Arianos primùm gloriatos eſſe de ſua multitudine. Ubi verò abs Theodoſio repreſſi & civitatibus ejecti eſſent, jactaſſe in deſertis ſuis ſynagogis illud, *Multi vocati, pauci electi.*

Cùm ſentirent Donatiſtæ ſeſe numero & multitudine non poſſe evincere nomen Catholicorum, confugiunt ad aliam cavillationem. Nam Acta Collationis narrant, Gaudentium dixiſse, hoc eſse Catholicum quod ſacramentis plenum eſt, quod perfectum, quod immaculatum. Sic & Auguſtinus in Brevic. ſcribit, Donatiſtas reſpondiſse, Catholicum nomen non ex univerſitate Gentium, ſed ex plenitudine ſacramentorum eſse inſtitutum. Verùm inepta & inanis erat hæc argutiola. *Acutum aliquid ſibi dicere videbantur* (inquit Auguſt. epiſt. 49.) *cùm Catholicæ nomen non ex totius orbis communione interpretantur, ſed ex obſervatione præceptorum omnium & ſacramentorum.* Auguſtinus reſpondet, aliam eſse hujus vocis ſignificationem: & tamen ſe non in ea hærere, ſed divinis oraculis inniti promittentibus Eccleſiam toto orbe diffuſam. Et verò ille idem Gaudentius tandem eò recidit, ut cùm urgeri ſe ſentiret, indignabundus exclamarit, Catholicam Eccleſiam humanum eſse figmentum. Teſtis eſt Auguſtinus lib. 2. contra Gaudent. Majori colore dixiſsent, Catholicum nomen eſse prophanum & civile, quo leges utuntur, cùm ſignificant Procuratorem Cæſaris l. pen. C. de bon. proſcr. Sanè ante Auguſtinum, Optatus lib. 2 contra Donatiſtas diſputans non ſolùm urget, Eccleſiam eſse Catholicam, & ita appellari, quæ ſit toto orbe terrarum diffuſa: ſed & alias (ut vocat) Eccleſiæ dotes, quibus illa & ornatur & dignoſcitur; indicat: tametſi id faciat frigidè & obſcurè. Prætereo, quæ paulò poſt Auguſtinum Vincentius Lirinenſis ea de re acutiùs ſcripſit. Sed illud dico, cùm Apoſtolica Eccleſia defenditur, non defendi apoſtolicam colluvionem quorumdam nebulonum, qui κακόλυκοι potiùs dicendi ſunt. Ergo Donatiſtæ poſtremò Catholicis Apoſtaſiam objecerunt, cujus tamen ipſi potiùs rei erant. Auguſtinus in lib. de agone Chriſt. cap. 29. *Cùm*, inquit, *Donatiſtis objicis locos ſcripturæ de Eccleſia toto orbe diffundenda, dicunt, jam iſta omnia fuiſſe completa, antequam eſſet pars Donati: ſed poſteà totam Eccleſiam periiſſe, & in ſola Donati parte reliquias ejus manſiſſe contendunt* Quid ad hæc Auguſtinus? *O linguam*, inquit, *ſuperbam & nefariam!* Idem in libro de Unit. contra Petilianum narrat, Donatiſtas quidem confeſsos tandem eſse, quæ Prophetæ prædixerunt de Eccleſiæ amplitudine: ſed excepiſse, poſtea orbem terrarum, ut loquebantur, apoſtataſse: defeciſseque ex omnibus Gentibus Chriſtianam religionem, excepta parte Donati: ſicut in Enoch, in No-

ha, in Abrahamo, Isaac, & Jacob, & in duabus tribubus Juda, olim remansit Ecclesia. Speciosa erat hæc Donatistarum replicatio, qui & apostasiam quasi Catholicam dici posse objiciebant, si longè & latè diffusa occupet orbem terrarum. Sed in Apostasia probanda imperitè hærebant, qui eam non ex doctrina fidei, sed ex hominum moribus & degeneri nequitia æstimari volebant, homines profectò præposteri & morosi & importuni, potiusquam acres aut acuti.

Non potuit hæc controversia meliùs dijudicari, quàm ex successione. Ergo Catholici responderunt legitimam jam inde ab Apostolis successionem sibi suffragari: Donatistis verò nullam esse. Dico successionem non modò personarum sed etiam rerum: neque tantùm doctrinæ, sed & ordinationis: neque solùm ordinationis, sed etiam religionis. Certè ubi talis successio est, defectio non est, imò verò est continuatio: ut neque ii, quibus ita succeditur, decessisse omninò videantur. Usi anteà erant hac defensione Irenæus & Origenes adversùs sui temporis hæreticos, & ipse quoque Tertullianus Afer de Præscrip. hæretic. Optatus eamdem opponit Donatistis lib. 2. & ejus exemplo Augustinus, qui & Manichæis eumdem veluti arietem objicit quinquies, aut sexies in libris contra Faustum, & in lib. contra epist. Manich. & in lib. de Util. cred. & in lib. 1. contra adversf. leg. cap. 20. Sed cùm adversùs Donatistas agitur, difficilior hæc ratio est: quia & Donatistæ se cum veteri optima Ecclesia Romana consentire contendebant, & non nisi à degeneri defecisse. Sic jam causæ quædam translatio erat, ut non tam de Africana quàm de Romana Ecclesia deinceps quæreretur, & rursùs multiplex quæstio facti oriebatur. Non negabant Donatistæ Africanas Ecclesias tanquam colonias respicere debere Romanam tanquam metropolim, ut & Tertullianus Afer de præscript. *Videamus*, inquit, *quid Ecclesia Romana didicerit, quid docuerit, cum Africanis quoque Ecclesiis contesseraverit.* Ergo Donatistæ, astutè curarant, ut aliquam Romæ Ecclesiam haberent. Sed non potuerunt efficere, ut jam inde ab Apostolorum temporibus viderentur ibi habuisse Episcopum suæ sectæ. Ergo revocati ad originem evanescebant. Originem autem, cùm de successione ageretur, inspiciendam esse, ipse quoque Tertullianus præmonuerat in lib. de Præscrip. Sanè Acta Collationis testantur, Petilianum anticipatione quadam usum, etiam Augustino & ejus collegis ultrò litem movisse de origine & successione. Rogasse enim, quis eos ordinasset? quem patrem & auctorem haberent? unde cœpissent? Augustinum autem respondisse, ab ipso Christo indicari exordium suæ communionis & originem suæ Ecclesiæ, quæ ab Hierusalem diffusa est per omnes gentes continuo quodam progressu. Sic se Christum habere caput, Deum, Patrem: matrem, Ecclesiam talem. Rogant Donatistæ, quis Augustinum ordinasset. Augustinus fatetur fuisse Megalium Primatem Numidiæ. Donatistæ aliquid vitii in ea ordinatione notare & reprehendere volebant. Sed futilis eorum cavillatio fuit, quæ non extorquebat Afris Catholicis defensionem suæ cum Ecclesia Rom. communionis, in qua hi exultabant.

Optatus lib. 2. disputans contra Parmenianum Donatistam, enumerat jam inde à Petro continuam successionem Episcoporum Rom. cum quibus Afri Catholici communicabant. Tum verò insultans Donatistis, *Vos*, inquit, *vestræ cathedræ originem edite.* Respondebant, ut erant insulsi, Donatistæ, se quoque in Urbe Roma habere Antistitem. Optatus replicat primum, quem ibi habuerunt, vel potiùs quem eò miserunt, fuisse quemdam Victorem, eumque Afrum, qui ante Donatum non fuerit. Ergo & Augustinus in quodam Psalm. contra Donatistas, *Numerate*, inquit, *Sacerdotes ab ipsa Petri sede: & in ordine eorum patrum, quis cui successit, videte.* Sed & in lib. Quæst. Veteris & Novi Testa. cap. 110. (qui liber Augustino ascribitur) *Ordinem*, inquit, *ab Apostolo Petro cœptum, & usque ad hoc tempus per traducem succedentium Episcoporum servatum perturbant, ordinem sibi sine origine vindicantes, corpus sine capite.*

Donatistæ, ut Romanorum Episcoporum illam successionem, quam Afri Catholici cum iis communicantes jactabant, interruptam & vitiosam esse ostenderent; neque tamen confusè ea de re declamitare viderentur, aliquando dixere, primos aliquos illos quidem inculpatè (sic enim loquebantur) Rom. Episcopatum gessisse: sed alios deinde dissimiles fuisse: quos & incredibilibus calumniis insectati sunt, ut ait Augustinus in libro de unico Baptismo. Denique clamitarunt

Marcellinum

Marcellinum, Miltiadem, Silvestrum, non minùs Traditores fuisse quàm Cæcilianum. Mirum verò, potiùs non objecisse Liberii quamdam desertionem, & Damasi qui ei successit, seditiosam ordinationem, quam & Pelagiani propterea exagitarunt. Nam id Augustinus significat, cùm libro sexto contra Julian. inquit. *De constituendo Episcopo dissensionem populi Rom. insultabundus objectas.* Notum autem est ex Ammiano, qualis & quàm cruenta fuerit ea dissensio, cùm Damasus crearetur Episcopus. Sed & Julianus Pelagianus, cùm sedis Romanæ auctoritate premeretur, etiam ipsum (ut ait eodem loco Augustinus) beatæ memoriæ Zozimum, Apostolicæ sedis Episcopum, prævaricationis accusavit. Verùm ubi talia objiciebantur, Catholici respondebant esse calumnias: & licèt vera crimina essent, tamen privata vitia personarum religioni & Ecclesiæ, quæ & talia peccata damnat non obesse. Plus habuisset coloris, si Donatistæ objecissent, quod ipse olim Tertullianus Afer in libro contra Praxeam notaverat, ejustemporis antistitem Romanum propè Montanistam fuisse, & reliqua cumulassent, quæ ipse Tertullianus suo schismati obtendit in libro de Pudic. & contra Psych. Sed usi sunt patrono Petiliano, qui tam fuit ineptus, quàm fuerat olim acer & vehemens Tertullianus. Si Tertullianum alterum habuissent suarum partium in Collatione, magis sudasset Augustinus. Nunc languidos & molles vincere facile fuit. Nam & si quid objiciunt, quid aliud quàm (ut ait Poëta) telum imbelle sine ictu contorquent, vel (quod dicitur) plumbeum & obtusum pugionem intentant? Eccene vagari in aëre viderentur, & agere, sine ullo testimonio, aliquando (inquit Augustinus epist. 48) veluti insidiantes testimoniis divinis, tanquam jam perisset Ecclesia de orbe terrarum, objiciebant Hilarii quamdam querimoniam de provinciis Asiaticis, quæ Arium sequebantur. Poterant, si doctiores acrioresque fuissent, talem apostasiæ exprobrationem exaggerare. Nam ipse Hieronymus contra error. Joan. Hierosl. *Totum* (inquit) *Orientem, excepto Athanasio & Paulino, Arianorum hæresis possidebat*, Imo verò & Occidentem pervaserat & ipsum Episcopum Romanum infregerat. Quid multa? Basilius epist. 60. fatetur se cogitasse principia esse illius apostasiæ cujus meminit Paulus ad Thess. Neque non in Collatione Donatistæ objicere poterant, Urbem Romam à Barbaris captam esse, & Imperium Romanum jam pessumire: sicuti eo tempore Hieronymus ipse alludens ad illum Pauli locum ad Thessalon. & ruinam Romani Imperii, quæ Apostasiæ regnum præcessura credebatur, deplorans in epistola ad Gerontiam de Monog. inquit: *Qui tenebat, de medio fit: & non intelligimus Antichristum appropinquare?* Sed Donatistæ agunt paulò remissiùs. Neque sanè sui schismatis excusationem probabilem inde poterant repetere, cùm quidem jam tempore Constantini, quo & Imperium Rom. & Ecclesia Christiana maxime florebat, ipsi defecissent ab Ecclesia. Neque Augustinus nunc laborat, ut illum Pauli ad Thessalonicenses de Antichristo locum exponat: quod postea fecit ad Marcellinum nostrum libro 20. capite 19. de Civitate Dei. Tantùm nunc diluit, quod ex Hilario Donatistæ objecerant. Hilarii verba in lib. de Synod. hæc sunt: *Audivi & vidi vitia præsentium non Laicorum, sed Episcoporum. Nam absque Episcopo Eleusio, & paucis cum eo, ex majori parte Asianæ decem provinciæ Deum nesciunt. Atque utinam cum nescirent. Cùm procliviori enim venia ignorarent quàm obtrectarent.* Si Donatistæ hinc probare volebant Ecclesiam jam tum in orbe periisse, ineptè Asiam pro toto orbe accipiebant. Quinimo in eodem libro Hilarius confitetur saltem Galliæ & Britanniæ Ecclesias in fide syncera perstitisse. Neque verò minùs Africanæ Ecclesiæ Arianismum rejecerant. Sed Augustinus alia defensione utitur. Quanam? Ait, Hilarium decem provinciarum Asianarum zizania arguisse non ipsum triticum: aut etiam ipsum triticum, quod defectu quodam periclitatur, quantò vehementiùs, tantò utiliùs arguendum esse putasse. Ait Donatistas calumniari docto viro qui graviter increpabat, quos iterum parturiebat: & eodem modo potuisse dicere, nec tot Ecclesias Galatiæ tunc fuisse, quando dicebat Apostolus, *O stulti Galatæ, &c.* Ait, Ecclesiam aliquando obscurari, & tanquam obnubilari multitudine scandalorum: sed etiam tunc in suis firmissimis eminere: & aliquando in multitudine in tranquillitate temporis quieta & libera apparere: aliquando tentationum & tribulationum fluctibus operiri atque perturbari. Tale autem

tempus fuisse, de quo scripsit Hilarius. Addo, paulò pòst, tempore Theodosii, Ecclesiam illam utcumque liberatam fuisse, ut rursùs esset, qualis fuerat tempore Constantini. Addo, non dissimilem vicissitudinem olim visam esse & in regno Davidis. Sed interruptio, quæ videtur continuitatem abrumpere, non tollit perpetuitatem. Cæterùm ut ad Donatistas redeam: Si ex Hilario aliquid proferre volebant, quod Augustino objicerent in hac causa, cùr non potiùs protulerunt quod Hilarius scripsit contra Auxentium de Ecclesia? Cur non urgent quod scripsit Rufinus, Ecclesiæ faciem jam eo tempore fœdam admodum fuisse? Imò verò cur non objiciunt graviorem querimoniam Basilii & horribilem, quam edit picturam Ecclesiæ [ut ita dicam confusè] confusæ? Cur non clamant Hieronymum confiteri, Ecclesiæ fæcem pro Ecclesia superfuisse tempore hujus Collationis? Cur non ipsius Augustini ad ipsum Marcellinum verba ex epistola. v. repetunt, *Inista* [inquit] *Colluvie morum pessimorum & veteris disciplinæ deperditæ &c.* Verùm simplicem Historiam actionis Donatianæ persequamur.

Cùm Donatistæ clamitarent Ecclesiam Catholicam apostatasse (ut loquebantur) atque periisse, & hoc clamore eludere vellent Prophetarum vaticinia de Ecclesiæ gloriâ, amplitudine, perpetuitate: rogarunt Catholici in Collatione, Ubinam scriptum esset tam citò esse perituram: ut & Augustinus in lib. de Unit. quærit à Petiliano, quandò, quis, quomodò deleverit Ecclesias Apostolico labore fundatas? sicuti & in epist. 161. ad Honoratum, rogat, quomodò Christus perdiderit hæreditatem Gentium sibi promissam? Hæc enim interrogatio fuit, quæ Donatistis minimè ut oportebat ad hoc certamen instructis, veluti os obstruxit. Miror non objecisse, quod in Ezechiele vel in Daniele, vel in Apocalypsi scriptum esse dicitur de Antichristo, vel etiam in epist. ad Thessalonic. An suo tempore nondum venisse tempus illius Antichristi sentiebant? Supererat alius locus Pauli ad Timotheum de Apostatis, qui novissimis temporibus emergent. Sed ipse Augustinus in lib. de Unitate contra Petilianum, veluti præoccupat, & id pertinere aït ad purgamenta Ecclesiæ, & ad eos qui ab Ecclesiâ defecere: sicuti & in Manichæos locum illum retorquet l. 5. contra Faustum capite 10. & lib. 30. & lib. 1. contra Felicem Manichæum cap. 7. & in libro contra Secundinum cap. 2.

Venio ad id quod Donatistæ in Collatione potissimùm urgebant: ut cùm Catholica Ecclesia prædicaretur, ipsi sanctam quoque esse debere vicissim contenderent, qualem adversariorum, hoc est Catholicorum Ecclesiam, non esse clamitabant. Catholici agnoscebant quid sibi deesset, & qualis illa esse deberet. Sed in hac vitâ perfectam non fore fatebantur: futuram verò in cælis: & hoc quotidie agi, ut maculæ deleantur, & rugosa esse desinat. Sed integram reformationem in hac hominum colluvione non extare. Ergo Augustinus ut Fulgentio Donatistæ sic respondit, gloriosè garrienti de suæ Ecclesiæ perfectione, sic in epist. 50. ad Bonifacium, *Absit*, inquit, *ut quisquam nostrùm ita se justum dicat, ut sine peccato se esse jactare audeat in hac vitâ, sicuti Donatistæ in nostrâ Collatione dixerunt, in eâ se esse Ecclesiâ quæ non habeat maculam aut rugam, aut tale ejusmodi.* Fuit tamen non dissimilis jactatio Pelagianorum, ut indicat Augustinus lib. 4. ad Bonifacium cap. 7. & lib 2. de bono pers. c. 5 & l. 2. contra Julianum. Sed quàm ventosa sit vanitas hæreticorum, non est ignotum.

Porrò cùm Catholici in Collatione distinxissent Ecclesiam quæ est in cælis ab eâ quæ est in terris: Donatistæ calumniati sunt, eos fingere duas esse Ecclesias, nec meminisse, unam modò esse. Catholici talem calumniam facilè refutarunt, cùm replicarunt & ostenderunt, eamdem ipsam unam & sanctam Ecclesiam, nunc esse aliter, tunc autem aliter esse futuram, ut aït Augustinus Collat. 3. cap 4. Ego non dubitarim tres gradatim agnoscere formas & species Ecclesiæ; primam Mosaïcam sive Judaïcam, secundam Catholicam, tertiam cælestem, & quidem secundam priori multò excellentiorem, & tertiam secundâ rursùs multò meliorem promitti à Prophetis: & tamen talis profectus non interrumpit continuationem unius Ecclesiæ: neque obstat, quin & prima illa Ecclesia, quæ & secundæ præmonstratio quædam erat, valdè laudata sit. Undè & Psalmus 87. de Sione & Hierosolymis: Gloriosa, inquit, de te dicuntur, ô urbs divina.

Redeo ad Donatistas, qui reperito ab illius memoria exemplo, speciosè jactabant, sese esse tanquam duas illas Tribus,

quæ non defecerat, cùm aliæ decem Tribus Israëlis abs Judææ regno defecerant, secutæ Jeroboamum. Sed Catholici meritò invertebant hanc comparationem: & quamvis fateretur multas esse maculas & labes suæ Ecclesiæ, tamen quandiu illa Christum habebat caput, schisma Donatistarum esse impium contendebant. Sed & August. in lib. contra Fulgent. cùm audiret Catholicos à Donatistis vocari Samaritanos, probat ipsos potiùs Donatistas esse tanquam Samaritanos. Hinc autem pendebat judicium de exemplo communionis ex veteri Judæorum Ecclesiâ repetito, de quo in Collatione maximè certatum est: tametsi non dissimulem utramque partem in eâ contentione parum cavisse videri, cùm neutra in exemplo Prophetarum, quod sæpe legat, satis observat discrimen, quod Prophetæ tamen omnes inculcant. Adeò fervor contentionis interdùm confusè miscet, quæ discernenda erant. Itaque tantò magis excutiendum nunc est hoc caput Collationis, ut cùm ventum sit ad præcipuum causæ statum, utriusque partis rationes propiùs expendamus. Acta Collationis testantur Catholicos suam (ut vocant) Notariam, & Donatistas suam proposuisse atque opposuisse, cùm scriptis potiùs quàm verbis agerent & contenderent. Notariam eo sæculo sive etiam Notoriam vocabant scripturam, quæ aliquid notum faciebat vel indicabat: neque alioqui sic appellatur à nobis vel notariis. Ut autem hoc verbo Augustinus quoque in historiâ hujus Collationis utitur eo modo, quem dixi, sic & alibi magis civiliter in historiâ Donatistarum, Notoriam sive Notariam vocat scriptum ab Irenarchis elogium de reis Donatistis, ut in epist. 159. & 160. Atque ita etiam usurpatur in Jure civili, ut in l. Divus. De Custod. reor. l. ab accusatione. §. accusatores Ad Senat. Turpil. l. ea quidem, C. de accusat. l. 31. C. Th. de Episcop. & cleric. Apud Vopiscum duobus locis Notoria generaliter dicitur epistola. Sed redeo ad Notariam vel Notoriam Catholicorum in hac Collatione propositam, in quâ Acta testantur scriptam & propositam in primis fuisse hanc thesim.

Prophetæ populum peccatorem, & Dominum multis execrabilibus abominationibus offendentem tam severis vocibus arguebant, & flagellis correptionis duros atque indomitos animos, usque ad inimicitias adversùm se horribiles excitabant: nec tamen se ab eo populo, in quo utique etiam boni inter malos erant, corporali discrimine dividebant; meliùs judicantes per patientiam ferre malos, quàm per calumniam relinquere bonos.

Donatistarum responsio in illis Actis longior est: sed conclusio est hæc de Prophetis, quorum mentio facta erat: *Quod inter eos quos damnabant, fuerant, commorationis fuit, non communionis.*

Quid deinde replicaverint Catholici, breviter exponit Augustinus in Breviculo Collationis tertiæ diei, his verbis. *De Prophetis, quia dixerant Donatistæ in litteris suis, non eos communicare illis in quos mala tanta dixerunt, responderunt Catholici, quod unum templum fuerit, quo universi utebantur: nec quemquam Prophetarum, qui tanta dixerunt in malos constituisse sibi aliud templum, sacrificia, sacerdotes.* Idem Augustinus in lib. contra Donatist. post Collat. cap. 20. *Adhuc*, inquit, *audent commemorare Prophetica & Apostolica testimonia, quibus nos universaliter in illa Collatione respondimus, ostendentes ipsos Prophetas sanctos cum iniquis in uno templo, sub iisdem sacerdotibus inter eadem sacramenta versatos, nec tamen à malis fuisse pollutos, quia noverant, inter sanctum & immundum, non sicuti isti sentiunt corporaliter populum dividendo, sed benè judicando & benè vivendo, discernere.* Idem paulò pòst propiùs accedens ad Donatistarum objectionem, aït: *quod jussus est quidem Propheta nec panem manducare, nec vinum bibere in Samariâ, quò missus fuerat, ut corriperet eos qui vaccas constituerant adorandas more idolorum Ægyptiorum, hoc omninò facere debuit quod præceperat Dominus; cui tunc eo modo illos corripere placuit ut nihil ibi tangeret Propheta quem miserat. Numquid enim in Ecclesia non fit quotidie, quando eos, quos acriùs corripimus; etiamsi in eorum possessione sumus, nihil ibi apud eos contingimus, ut sentiant quantùm eorum peccata doleamus? Numquid tamen ideò plebis discessio facienda est, ut sicut mollis herba, indiscretè eradicentur infirmi, qui de pectoribus hominum, & ignotis factis, etiamsi nobis sint cognita, judicare non possunt? Nam in ipsâ Samariâ & Helias & Helisæus erant, & si ipsi in solitudine, non tamen devitandorum sacramentorum causâ; sed quia persecutionem ab impiis regibus patiebantur. Nam illic erant non utique in solitudine, separata, quæ ipse ignorabat Helias, septem millia virorum, qui non curvarunt genu ante Baal.* Hæc il-

le. Hîc verò necesse est, ut ingenuè dicam, quod sentio. Cùm diligentiùs considero quæ jam recitata sunt, videntur mihi tam Catholici quàm Donatistæ inconsideratè confundere discrimen quod olim fuit inter Judam & Israëlem, interque Hierusalem & Samariam. Nam ut Donatistæ confusè contendunt Prophetas propter hominum vitia non communicasse sacrificiis sive Hierosolymitanis sive Samaritanis: sic Catholici non minùs confusè contrà contendere videntur, tam his quàm illis sacrificiis illos communicasse, & tametsi moribus sese separarent, tamen altaribus fuisse conjunctos. Atqui, ut ipse Augustinus lib. 17. de Civit. Dei, cap. 22. rectè dixerat, in Israële omnes reges fuisse reprobos, non etiam in Juda: sic dicere debuit de Sacrificiis: & quidem sacrificiis Hierosolymitanis communicasse Prophetas & communicare debuisse, quandiu illorum legitima erat forma: tametsi sacerdotum & populi magna esset alioqui corruptio, & damnanda hypocrisis. Sed sacrificiis Israëlis sive Samariæ, neque Prophetas communicasse, neque communicare debuisse: cùm quidem non esset legitimum altare extra templum: tametsi sacerdotum & populi vita fuisset minimè vitiosa. Et verò Prophetæ aliter reprehendunt sacrificia Judæ, aliter Israëlis. In illis enim reprehendunt hypocrisin & impietatem personarum: in his verò formam quoque & substantiam ipsorum sacrificiorum, Augustinus in libro post Collat. ait, Quæstionem hanc in Collatione fuisse evidenter solutam. Ego verò (ut nihil dissimulem) cogor dicere fuisse evidentem utriusque partis quemdam errorem, & quidem juris & facti errorem quandiu non adhibetur distinctio, quam dixi. Itaque miror cùm in Collatione Carthaginensi adessent tam multi præclari Antistites, neminem observasse discrimen illud, quod toties & tam evidenter Prophetæ inculcant.

Rectè Donatistæ aiunt Eliam & Elisæum nunquam communicasse altaribus Samariæ, & propterea in solitudine moratos esse. Itaque miror Augustinum respondere, Eliam & Elisæum non fuisse in solitudine devitandorum Samariæ sacramentorum causâ. Habitarunt etiam in Bethel. Sed nunquam aut ibi sacrificarunt, aut ejus loci sacrificiis communicarunt. Denique & singulare & extraordinarium fuit, quòd in monte Carmelo Elias semel sacrificaverit. Saltem cùm Augustinus ait Eliam aut Elisæum non devitasse sacramenta Samariæ, distinguendum esset inter sacramenta Circumcisionis & sacramenta Sacrificiorum. Sacrificia certè in Samaria omninò vitanda & fugienda erant: quia non nisi in Templo Heirosolymitano fas erat sacrificare. Sed Circumcisio similiter templo alligata non erat.

Rectè rursùs Donatistæ de Prophetis Osea & Amos dixere, quod de Elia & Elisæo, quia similiter illi Prophetæ agebant cum Israëlitis, & tamen clamabant, *Ne eatis in Gilgal, ne ascendatis in Bethavem*: hoc est, ne communicetis sacrificiis Israëlis sive Samariæ. At non similiter dixissent, *Ne ascendatis in Hierusalem.* Ergo malè Donatistæ subjiciunt: *Jam verò in urbe Hierosolyma quomodò poterant Prophetæ sacrificiis peccantium hominum communicare, quæ divino spiritu pleni damnabant.* Atque in his Prophetæ damnabant non tam sacrificii formam, quàm sacrificantis hypocritæ personam.

Sed & ubi Donatistæ concludebant, *Commorationis fuisse non communionis, quòd Prophetæ fuerint inter eos, quos damnabant:* Rursùs distinguendum fuit inter Judam & Israëlem. Prophetæ quidem etiam oriundi ex Juda, migrarunt in Israëlem, ut ibi commorantes, non quidem altaribus Samariæ communicarent; sed ut ea damnarent: sicuti fecere Amos & Oseas. Levitæ autem, qui in Israëlis Tribubus habitabant, inde omnes fugerunt in Urbem Hierosolymam, ubi tantùm sacrificare fas erat.

Donatistæ, ut refellerent quod Catholici in Collatione dixerant, moribus non corporibus bonos à malis separari debere, allegarunt illud Isaiæ: *Discedite, discedite, exite de medio eorum. Mundamini, &c.* quia & Paulus id repetit in epist. ad Corinth. Sed quod ad Isaiam attinet, constat prima illa ejus verba tantùm hoc velle & agere, ut Judæi sint parati ad discedendum ex Babylone statim atque dies Liberationis venerit. Intereà autem etiam monet, ut sint mundi: ne scilicet communicent idolis Chaldæorum: quod Apostolus ad suos Corinthios repetit, ne & ii communicent idolothytis, &c. Sed alioqui non jubet, ut patriam suam relinquant, & ex idololatrarum urbibus fugiant. Alioqui ex mundo exire eos oporteret

porteret, ut alibi ait. Quod autem Judæi ex Babylone discedere jubebantur, peculiarem rationem habet, quæ ad alios trahenda non est. Augustinus in lib. de Unitate capite 12. narrat, Petilianum clamitasse, decem Tribus divisas esse & traditas servo Salomonis, nempe Jeroboamo: duas verò remansisse filio Salomonis, deinde comparationem fingendo dictitasse: *Sic & nunc totus mundus apostatavit: nos autem tanquam duæ illæ Tribus permansimus in templo Dei*, id est, *in Ecclesia*. Quid ad hæc Augustinus? *Ostendant* [inquit] *scriptum esse, se esse tales, sicut scriptum est, illas duas Tribus tales fuisse: & tunc nihil resistimus*. Sed successio, de qua dixi, ostendebat potiùs Catholicos esse tales. Schisma verò indicabat Donatistas potiùs esse similes decem Tribubus. Olim quidem decem illæ Tribus Israëlis penes se esse Ecclesiam, potiùs quàm in Hierusalem, contendebant. Sed nunquam id evicerunt, neque ullus unquam Propheta id iis concessit. Cùm abductæ in servitutem eæ essent & iis successissent Samaritæ duravit eadem contentio: adeo ut æmulum templum in monte Garisim ædificatum sit, quale Hierosolymis fuerat à Judæis reducibus non multò antè instauratum. Ac quidem quæstio tunc quoque agitata est, utrùm esset templum legitimum? tandemque est relata ad judicium Ptolomæi Ægyptii Regis: & quidem terribili conditione, ut qui advocatus causâ caderet, morte mulctaretur. Sed audita Mosis lege, & probata Pontificum Judæorum continua successione, rectè judicatum est pro templo Hierosolymitano. Testis est Josephus lib. 13. c.6. Estque profectò Historia illa memorabilis, & idoneum exemplum, quod hîc laudetur. Sed simul miremur, Samaritanos tamen sibi nihilominus arrogasse quod solebant: quod etiam fecere cùm eorum templum Garizitanum fuisset dirutum: adeò ut Christi tempore eam litem etiamnum perdurasse audiamus. Nihil dicam de altero Templo apostatico, quod in Ægypto ad exemplum Hierosolymitani conditum ab ipsis Judæis est, connivente Rege Ptolomæo. Nunc enim me contineo in exemplo veteris dissensionis inter Samariam & Hierusalem. Neque potest in hoc argumento exemplum illustrius & historia veteris Ecclesiæ repeti: in quod quidem cum intuemur, tam horribilis etiam schismatis, quod tandiu duravit, memoria nos percellat, necesse est. Neque dubium est, quid Augustinus multa prospiciens inde colligeret, quod in schismate Donatistarum gemens deploraret, ut tristissimam Ecclesiæ calamitatem defleret.[Legerat quod Nazianzenus de suis temporibus & Arianorum intemperie loquens & suspirans conquerebatur, non modò Ecclesiam distractam esse, ut olim Juda & Israël, sed per domos singulas populum Christianum esse dissectum. Legerat quod ille ad Deum conversus precari solebat, *O Domine, sit aliquis finis hujus belli Ecclesiastici. Ne sit amplius Juda & Israel: Hierusalem & Samaria: Roboam & Jeroboam.* Non dubito, quin Augustini similes preces fuerint & similia vota suspiriaque. Ut autem Oseas & Hieremias prædixerant fore, ut Juda & Israël rursùs aliquando coalescerent sub uno capite (quod quidem ubi Ecclesia Christiana primùm coaluit, factum esse dubium non est) vix audebat sperare rursùs facilè id futurum esse, cùm novum in Ecclesia schisma invaluisse videbat. Certè idem Nazianzenus, qui vidit, quam Theodosius Ecclesiarum ἕνωσιν procurabat, gaudio exultans aliquando exclamavit, *Non amplius invicem φέρομθυ ἢ ἄγομθυ Judas & Israël unum sibi ponunt principatum: omnes facti sumus Christiani*: Sed Augustinus tam felix non fuit, ut id omninò viderit: tametsi Collatio Carthaginensis ad eam unitatem restituendam multum momenti attulerit.]

Redeo ad eum locum, in quo Augustinus negat, Donatistas esse, quod dici volunt, hoc est, tanquam Tribum Judæ. Adjicit enim per concessionem, etsi id essent, tamen legere debere Prophetas, qui dicunt Israëlem aversatricem justificatam esse peccatis Juda prævaricatricis. Hoc certè Jeremias cap. 3. & Ezechiel cap. 19. dixere, ut & suos Judæos castigarent, Ecclesiæ titulo nimis indignè abutentes: neque dubito quin & ipse August. peccatis suorum minimè indulgens, sæpiùs suo populo id exprobrarit. Illud miror quòd in eodem suo lib. de Unit. contra Petilianum, cùm hanc quæstionem tractat, adjicit, partem illam veteris populi, hoc est, Israëlem, deputandam non esse, tanquam hæresis fuisset. Deum enim decem illas Tribus jussisse separari, non ut religio, sed ut regnum divideretur. Cùm hæc lego, fateor (ne

quid iterum dissimulem) me hærere & subsistere. Deus quidem justè meritòque decreverat, Jeroboam fore regem, ut puniret peccatum Salomonis. Sed nihilominus Israël peccavit, cùm perfidiosè talem sibi regem ascivit, ut à regno Davidis & à templo deficeret. Sed & ipse Augustinus libro 1. contra Cresconium cap. 31. ait Samaritanos fuisse veluti hæreticos Judæorum. Audio, quod contra Petilianum ait, Deum jussisse, ut regnum Juda divideretur, non etiam religio. Non enim jussisse fieri schisma: *Sicuti*, inquit, *sæpe in orbe terrarum regna dividuntur, & tamen Christiana unitas non dividitur, quia in utraque parte inveniatur Ecclesia Catholica.* Verùm (si mihi fas est ingenuè dicere quod sentio, ut quod verum esse puto, verecundè quidem, sed tamen liberè exponam, nullo Augustini præjudicio impeditus) existimo observandum esse, aliam fuisse rationem Regni Judaïci sive Davidici, aliam esse aliorum regnorum. Nam in Regno Davidis sic inclusa fuit Ecclesia, sicque cum eo conjuncta, ut non potuerit dividi, quin religio divideretur, hoc est, quin qui ab eo desciceret, schismatis reus esset. Nam qui ab eo deficiebat, ab Ecclesia quoque ipsa deficiebat. Certè orabatur pro hoc regno, ut pro Ecclesia, Psalm. 77. & 108. & David propterea dicebatur primogenitus inter Reges, Psalm. 89. At (inquies) Deus tamen dicitur divisisse regnum Davidis. Fateor, sed longè alio fine, quàm ipse Jeroboam schismaticus aut quæ eum secutæ sunt decem Tribus, quarum longè aliud fuit, quàm Dei consilium. Hæc obiter dicta sunto. Conclusio Augustini contra Petilianum est, fuisse etiam in Israële Prophetas. Audio. Sed tunc fateor Donatistas rectè dixisse, commorationis illud fuisse non communionis. In Juda verò non modò commoratos esse, sed etiam communicasse, dicendum etiam est, ut antè admonui.

Hìc ego veniam audaciæ peterem, si paulò liberiùs videor notare in Augustino & ejus collegis, non satis ab iis observatum esse discrimen Judæ & Israëlis. Sed pudoris potiùs quàm petulantiæ ullius vestigium in meo facto agnoscet æquus & veritatis studiosus judex. Certè ut mihi integrum non fuit dissimulare quod sentiebam, sic agnosco factum esse quodam impetu disputationis, ad Donatistarum morosissimam importunitatem reprimendam ut Catholici in Collatione minùs distinxerint Judam ab Israële, cùm Prophetas quantumvis severos vitiorum reprehensores minimè omnium fuisse schismaticos ostendere vellent, & Donatistas valde reprehenderent, qui sui schismatis exemplum repetebant à Prophetis, quos fugisse suæ gentis sacrificia confusè clamitabant, contrario quodam modo Judæ & Israëlis discrimen confundentes. Cæterùm minimè alioqui Augustinum ignorasse quod dixi, imò verò tale discrimen diligenter aliàs indicasse, testis est ejus liber 17. de Civit. Dei.

Ut autem novis hodie Momis, qui totam Collationem Carthaginensem propter μνημονικὸν ἁμάρτημα irridere, & bonis Patribus insultare vellent, frænum aliquod injiciam, venit in mentem quod ipse Calvinus novorum censorum princeps, cùm sexcentis alioqui in locis annotasset, illud à Prophetis toties indicatum discrimen, tamen nescio quomodo ejus oblivisci videtur, ubi in disputatione incaluit. Certè cùm primùm iratus in me scriberet, etiam illud invertisse videtur. Ait: *Quin Hierosolymis vera fuerit Ecclesia, quo tempore sacerdotes à legitimo Dei cultu deflexerant, minimè ambigitur. An verò ejus Ecclesiæ auctoritas vigere & valere debuerit apud pios, ex Prophetis patet, qui ubique clamant longissimè ab impia eorum factione recedendum.* Idem paulò pòst ait, negari non posse, apud Israëlitas, qui Jeroboamum secuti sunt, fuisse aliquam Ecclesiam. Addo locum alterum, qui nunc mihi in mentem venit. Nota est querimonia Eliæ Prophetæ conquerentis sese relictum esse solum. Eam propriè pertinuisse ad statum Israëlis potiùs quàm Judæ Augustinus rectè observavit & admonuit lib. 17. de Civitate Dei cap. 22. Calvinus tamen in præfatione suæ Institutionis, ex illa querimonia liquere generaliter contendit, nullam temporibus Eliæ fuisse Ecclesiam aspectabilem. Atque ipsa historia sacra testatur Eliam tantùm loqui de regno Israëlis ubi habitabat: in regno autem Judæ eo tempore fuisse illustrem Ecclesiam regnante Josaphat, quem & tanquam alterum Davidem fuisse significat. Imò verò idem Calvinus in ipsa sua Institutione videtur confusè dicere, quod Donatistæ in Collatione dicebant hac in

parte. Allegat, Prophetas de Judæis & Israëlitis sui sæculi passim clamasse, prophana esse conventicula, quibus non magis consentire liceat, quàm Deum abnegare: vel si illæ Ecclesiæ fuerunt, ab Ecclesia Dei alienos fuisse, in Israële quidem, Eliam, Micheam, & similes: in Juda autem Isaiam, Jeremiam, Oseam. Concludit autem necesse fuisse, ab eorum cœtuum consensione desciscere, quæ nihil aliud erat quàm impia adversùs Deum conspiratio. Quis non videt hæc confusè dici, ubi distinguendum erat inter Judam & Israëlem? Et verò in eadem paulò antè pagina sibi veluti contradicens, dixit quod & volumus, & ad " Donatistas refellendos dicimus. Fateor, " *inquit*, Prophetas omnes, qui Hierosolymis fuerunt, cùm res illic essent admodum corruptæ, nec seorsum sacrificasse, nec separatos ab aliis cœtus habuisse ad orandum. Habebant enim Dei mandatum, quo in templum Salomonis convenire jubebantur. Sacerdotes Leviticos, quos, quia sacrorum Antistites ordinati erant à Domino, necdum abdicati, utcunque indigni eo honore essent, locum illum adhuc tenere noverant. Sed neque ad ullum superstitiosum cultum adigebantur. Idem rursùs in eadem paulò antè sua Instit. Horrendæ, *inquit*, sunt illæ descriptiones, quibus, Isaias, Jeremia, Joel, Habacuc & alii, Ecclesiæ Hierosolymitanæ morbos deplorant. In plebe, in magistratu, in sacerdotibus, omnia usque adeo corrupta erant, ut clamet Isaias, à vertice capitis usque ad calcem pedis, nihil esse illic sanum. Religio partim contempta, partim contaminata. In moribus passim referuntur furta rapinæ, perfidiæ, cædes, & similia scelera. Neque tamen propterea aut novas sibi Ecclesias erigebant, aut nova altaria extruebant Prophetæ, in quibus separata sacrificia haberent: sed qualescumque essent homines, quia tamen reputabant, Dominum apud eos verbum suum deposuisse, & ceremonias instituisse, quibus illic colebatur, in medio impiorum cœtu puras manus ad illum extendebant. Certè si putasSent aliquid inde contagionis se contrahere, centies potiùs mortui fuisSent, quàm passi fuisSent illuc se pertrahi. Nihil ergo eos retinebat, quominùs discessionem facerent, quàm servandæ unitatis studium. Quòd si religio sanctis Prophetis fuit, ob plurima & maxima scelera non unius aut alterius hominis, sed propemodum totius populi, se ab Ecclesia alienare: nimium nobis arrogamus, si protinùs audemus ab Ecclesiæ communione deficere, ubi non omnium mores vel nostro judicio vel Christianæ etiam professioni satisfaciunt.

Jam Christi & Apostolorum sæculum quale fuit? Neque tamen impedire potuit desperata illa Pharisæorum impietas, & quæ tunc passim regnabat, dissoluta vivendi licentia, quin iisdem sacris cum populo uterentur, & in unum cum reliquis templum ad publica religionis exercitia convenirent. Unde id? nisi quia sciebant malorum societate minimè pollui qui, purâ conscientiâ, iisdem sacris communicarent? Si quem parum movent Prophetæ & Apostoli; ille saltem Christi authoritati acquiescat. Bene ergo Cyprianus: Etsi videntur, inquit, in Ecclesia zizania, aut vasa impura, non est tamen cur ipsi de Ecclesia recedamus: nobis danda opera, & quantum licet innitendum, ut vas aureum & argenteum simus. Cæterùm fictilia vasa confringere solius Domini est, cui & virga ferrea data est: nec quisquam sibi quod proprium est soli filio, vendicet, ut ad aream ventilandam & purgandam paleam sufficiat, zizaniaque omnia humano judicio segreganda. Superba est ista obstinatio, & sacrilega præsumptio, quam sibi furor pravus assumit, &c. Fixum igitur utrumque istorum maneat, nihil excusationis eum habere, qui externam Ecclesiæ communionem sponte deserit, ubi Dei verbum prædicatur, & sacramenta administrantur: deinde nihil obstare vel paucorùm vel multorum vitia quominùs illic ritè ceremoniis à Deo institutis, fidem nostram profiteamur: quia nec alterius sive pastoris, sive privati, indignitate læditur pia conscientia, nec minùs pura sunt & salutaria Domini mysteria homini sancto & recto, quia simul ab impuris attrectentur. Hæc ille: quæ nunc non invitus describo, ut adversarii quoque confessione, causam, quam ago, peragam: & tali subscriptione confirmem conclusionem Carthaginensis Collationis contra Donatistas. Itaque non gravabor ex eadem institutione repetere ea quæ paulò antè sunt subscripta. Nam ex Augustino repetita videntur, & Donatistas veluti jugulant. Fuerunt, *inquit*, sem-

per, qui falsa absolutæ sanctimoniæ persuasione imbuti, tanquam aërei quidam Dæmones jam facti essent, omnium hominum consortium aspernarentur, in quibus humanum adhuc aliquid subesse cernerent. Tales olim erant Cathari & qui ad eorum vesaniam accedebant, Donatistæ. Tales hodie sunt ex Anabaptistis nonnulli qui supra alios volunt videri profecisse. Alii sunt qui inconsiderato magis justitiæ zelo, quàm insanâ illâ superbiâ peccant. Dum enim apud eos, quibus Evangelium annuntiatur, ejus doctrinæ non respondere fructum vident, nullam illic esse Ecclesiam, statim judicant. Justissima quidem est offensio, & cui plus satis occasionis hoc miserrimo sæculo præbemus. Nec excusare licet maledictam nostram ignaviam, quam Dominus impunitam esse non sinet: ut jam gravibus flagellis castigare incipit. Væ ergo nobis qui tam dissolutâ flagitiorum licentiâ committimus, ut propter nos vulnerentur imbecilles conscientiæ. Sed in hoc vicissim peccant illi quos diximus, quòd offensioni suæ modum statuere nesciunt. Nam ubi Dominus clementiam exigit, omissâ illâ, totos se immoderatæ severitati tradunt. Quia enim non putant esse Ecclesiam, ubi non est solida vitæ puritas & integritas, scelerum odio à legitimâ Ecclesiâ discedunt, dum à factione improborum declinare se putant. Allegant Ecclesiam Christi sanctam esse. Verùm ut simul intelligant esse ex bonis & malis permixtam, illam ex ore Christi parabolam audiant, in quâ reti comparatur, quo pisces omne genus colliguntur, neque seliguntur, donec in littore sint expositi. Audiant agri esse similem, qui bonâ fruge consitus, zizaniis inimici fraude inficitur quibus non expurgatur donec in aream advecta fuerit messis. Audiant denique aream esse, in quâ sic collectum est triticum, ut sub paleâ delitescat, donec vanno & cribro repurgatum in horreum tandem reconditur. Quod si hoc malo ad diem usque judicii laboraturam Ecclesiam pronuntiavit Dominus, ut improborum permixtione oneretur, frustrà nullo nævo inspersam quærunt. Hæc ille. Quæ si nondum sufficiunt ad contundendam nostrorum censorum sive contumaciam sive morositatem, adjiciam quod idem eorum magister scripsit adversùs Anabaptistas.

Vidimus, *inquit*, quæ vitia in Ecclesiâ Judaïcâ Prophetæ reprehendunt: aut potiùs contra quas abominationes vociferentur: Neque verò reprehensiones illæ competunt in unum genus hominum, sed palam denuntiant, à primoribus ad plebem usque, à summis ad infimos omnia sic corrupta & depravata fuisse, ut vix unicum membrum sanum reperiri possit. Hæc enim sunt ipsorum verba. An verò propterea desierunt cum populo iniquo & perverso convenire, ut adorarent Deum, ut offerrent sacrificia, ut audirent doctrinam legis? An seorsùm, templum aut altare extruxerunt, ut pura Ecclesia potirentur? Si polluitur fidelis, quod in precibus cum iniquis communicet, in audiendâ doctrinâ, in sacramentis recipiendis: Prophetæ omnes polluti fuerunt, ac veluti duces qui cæteros exemplo suo in exitium ducerent. Nunc ad Christum Dominum nostrum & ipsius Apostolos veniamus. Primùm scimus qualis eo tempore fuerit Ecclesiæ Hierosolymitanæ status. Tamen cum cæteris Dominus Jesus circumcidi voluit. Deinde purgationis die ad templum afferri, ut ex solito more Deo offerretur. Si allegent, sancti viri manibus susceptum fuisse: respondeo, id totius Ecclesiæ nomine factum: quæ tamen spurcitiâ multâ & abominandis vitiis scatebat. Si rursùm objiciant, infantem fuisse, nec ab eo propriè facta: respondeo ita infantem fuisse in humanâ naturâ, quam à nobis acceperat, ut interim providentiâ suâ divinâ regeretur, quâ nunquam scivisset se ullâ actione contaminari, quæ filiorum Dei puritati repugnaret. Quinetiam vir factus, ac quod amplius est, cùm prædicaret verbum Dei, ac officio suo fungeretur, eam viam persecutus est usque ad extremum diem vitæ. Si offenditur Deus ab eo, qui precandi & testificandæ fidei suæ gratiâ in cœtum aliquem ingreditur, à quo scelerati non arcentur: quid sibi voluit Dominus noster, quale exemplum præbuit, cùm templum Hierosolymitanum ingrederetur, ut unà cum Scribis & Pharisæis, & populo tunc perditissimo sacra faceret? Protinùs, sat scio, excipient, Christum in templum non ascendisse, nisi ut vitia & scelera reprehenderet, quæ tum admittebantur: non ut cum eorum sacrificiis & cæteris testificationibus fidei participaret. Verùm falsam esse hanc solutionem facile est commonstrare. Non abs re dicit Paulus eum subditum

ditum legi factum (de Christo semper intelligo) ut ab ejus servitute omnes qui ei subjiciebantur, redimeret. De cœremoniali lege nominatim verba facit. Cùm igitur ad templum, ac præcipuè diebus festis & solemnibus accedebat, quamvis eò veniret, ut meliorem promovendi Evangelii, & corrigendis impiorum vitiis, occasionem nancisci posset: tamen non desinebat sese legis observatorem ostendere, quæ lege jubentur, faciens, veniens in templum adorandi & sacrificandi causâ. Quod ipse ore suo confirmavit, cùm Samaritanam conveniret. Loquens enim ex omnium Judæorum personâ, ait: Scimus id quod adoramus: at vos, quod adoratis nescitis: quia salus ex Judæis est. Haud certè ab illis se segregat, cùm loquitur de adoratione, quâ etiam sacrificia continentur: verùm sese redigit in communem ordinem cæterorum. Id quod ratio ab eo adjuncta, magis etiam confirmat: nempè, quia salus ex Judæis est. His enim verbis nihil aliud intelligit, quàm cultum qui Hierosolymis exhibebatur Deo, ipsi gratum fuisse, tantùm ob fœdus quod cum populo illo inierat. Ex quibus perspicimus eum qui sacramentis à Deo institutis cum iniquis communicat, ipsorum congressu non pollui, modò ipse crimine vacet, puràque conscientiâ sit præditus. Idem Apostoli magistri exemplum secuti fecerunt. Verùm ne prolixiores simus, quàm par sit, Paulo uno contenti simus. Omitto quòd quemcumque in locum veniret, sine ullâ difficultate in Synagogam Judæorum ingressus est, ut oraret Deum & de scripturâ tractaret. Omitto etiam, quòd ei religio non fuit sese in templo exhibere, ut ibi Deum adoraret, & cœremoniis legitimis unà cum reliquis uteretur: quamvis summa esset sacerdotum & scribarum, qui tum illic erant, improbitas & nequitia. Non quòd illa ad rem non faciant: sed quia clariore probationum genere, quæ calumniis minùs eludi possunt, non caremus. Nempè quòd conqueritur eos qui ipsum adjuvare debuerant, Christi honore, & Ecclesiæ prorogatione posthabitis, privatis commodis suis studuisse. Neque tamen legimus ipsum, ne pollueretur, se ab eorum cœtu segregasse.

Item, cùm vitia illa horrenda, quibus Corinthii & Galatæ laborabant, reprehendit: non vetat eos qui puri sunt & immunes, ullam cum cæteris communionem habere quoad benè purgata fuerint omnia: sed tantùm adhortatur ut vitia quæ suo quæque loco reprehendit, corrigant nullâ mentione factâ de ejusmodi segregatione, qualem isti fanatici introducere volunt.

Quid verò necesse est adeò disputare? cùm Apostolus ipse alio in loco tractans, quo quisque modo præparari debeat ad recipiendam, ut decet, cœnam Domini, non jubet unumquemque proximi sui vitia examinare: sed ita loquitur, Probet seipsum homo, ac sic de pane illo edat, & de calice bibat. Nam qui edit & bibit indignè, judicium sibi ipsi edit & bibit. In quibus verbis duo sunt observanda. Primum, indignè panem Domini edere, non esse cum iis qui indigni sunt communicare: sed non ritè præparare seipsum, nec expendere fidem propriam & pœnitentiam. Alterum, cùm cœna recipienda est, ne initium faciamus ab aliis, quo examinemus ipsos, sed nosmetipsos probemus. & certè si accuratè considerentur omnia: qui ita otio abundant ut inquirant in alios, sæpiùs in re suâ sunt negligentes & obliviosi. Hactenus ille.

Visum fuit superiores aliquot paginas ex ejus viri commentariis describere, cujus ore & confessione Donatistas quoque damnari, & similes hypocritas atque ardeliones accusari, lubenter audio, ut tantò magis os obstruatur malè feriatis quibusdam ejus discipulis, quorum severam scilicet censuram, hoc est, vesanam intemperiem, notari atque coërceri necesse est. Nunc ut ad Collationem revertar: ejus acta significant, Donatistas etiam objecisse quidpiam ex Aggæi Prophetæ cap. 2. de fugienda contagione malorum, tametsi Augustinus scribit non nisi post Collationem id eos allegasse. Quæstio autem fuit de hisce verbis, *Quicumque accesserit ad illum, inquinabitur*, &c. quæ leguntur in interpretatione LXX Sed si Catholici observassent, ab interpretibus illis adjecta videri: saltem non extare in contextu Hebraïco, magnâ molestia respondendi facilè se liberassent.

Donatistæ non tam fuerunt vel ingeniosi, vel acres, vel facundi, vel vehementes, quàm alii quidam in accusandâ Ecclesiâ, à quâ defecerant. Imò multa, quæ suo schismati speciosè obtendere poterant, nescio quomodo prætermisisse videntur. Saltem hosce novi Censores &

illorum alioqui propè patroni, Ecclesiæque accusatores, aïunt eos prævaricatos posse videri, & bonam causam malè egisse, júsque suum ignoraſſe: ignoraſſe conditionem Ecclesiæ, à quâ defecerant, ignoraſſe ejus maculas & vitia. Aïunt Aerium, Jovinianum, Vigilantium, Faustum Manichæum, & similes diligentiùs notaſſe quæ reprehenderent: & quia hos reprehensores Ecclesia damnarit, iterùm ream esse debere. Sed nunc nihil attinet suggerere Donatistis novam criminationem: tametsi facile quoque sit eam refellere. Possem etiam exaggerare populi Carthaginensis extremam corruptionem & horrenda infinitáque scelera, quæ Salvianus Episcopus Massiliensis descripsit lib. 8. de provid. nt. Sed ne ea quidem sufficiebant ad excusandum schisma Donatistarum. Sanè cùm multa vulgò malè fieri fatebatur & deplorabat Augustinus, in iis fugiendis consentientem habuere Donatistæ. Sed quæ Ecclesia rectè probabat, graviter defendit diluens adversariorum calumnias: & ut multa illi exprobrarentur, tamen Ecclesiam Christi esse constantissimè contendit, præsertim cùm auctores illa bonos haberet, & promissa laudatáque esset à Prophetis, qualis post Christum exhibita est, totóque orbe diffusa: neque aliam ostendere Donatistæ possent, ad quam vaticinia illa Prophetarum referri possent. Itaque deficere ab eâ Ecclesiâ Catholicâ non debuisse Donatistas, concludit: & (quod mirum est) eadem est nunc eorum conclusio, qui alioqui illius quoque temporis Ecclesiam acerrimè accusant, & sibi licere propterea volunt, quod tamen Donatistis negant. Quæ porrò Donatistæ dicebant, ut suam factionem probarent esse veram Ecclesiam Christi, putidiora sunt quàm ut pluribus refelli debeant: audiamus tamen.

Jactabant in Collatione, sese Antistites & defensores esse sinceræ Ecclesiæ, quæ (ut aïebant) persecutionem patitur, & non facit. Crucem enim & patientiam esse quædam insignia Ecclesiæ profitebantur. Sed Augustinus contendit eos facere potiùs quàm pati: vel si quid interdùm patiuntur, justè eos pati quod injustè faciunt. Imò in suâ epistolâ 50. probat non esse consequens, ut Ecclesia vera sit, quæ persecutionem patitur, non quæ facit: & refutat Donatistas, qui non quærunt causas, quare quisque faciat persecutionem, vel quare patiatur: sed hoc putant esse signum veri Christiani, si persecutionem patiatur, non autem faciat.

Sanè quia aliquando ab Imperatore missus erat Macarius Præfectus ad coërcendam Donatistarum insolentiam, Parmenianus Donatista Catholicis exprobrans (ut vocabat) Macarianam vim invidiosè clamitaverat: *Non potest dici Ecclesia, quæ cruentis morsibus pascitur, & sanctorum sanguine opimatur.* Sed Optatus lib. 2 justâ recriminatione id in adversarium retorserat, *Et ostendam*, inquit, *partem vestram cruentis morsibus pastam, & sanguine Christianorum opimatam &c.* Posteà tamen Petilianus Donatista multò & odiosiùs & verbosiùs repetitam Parmeniani sui sive querimoniam sive exprobrationem ingeminavit. Sed Augustinus futiles calumnias & inania maledicta esse ostendit: imò verò probat, Donatistas impudenter aliis objicere, quod ipsi committebant.

Jactabant Donatistæ suos martyres: & Parmenianus invidiosè nostris eos anteà objecerat. Sed Augustinus graviter talem jactationem refutaverat lib. 1. contra Parmenianum cap. 7. Nihilominus tamen Petilianus eamdem cantilenam canit. Ergo Augustinus eamdem responsionem repetit, ostenditque, non pœnam, sed causam efficere martyres. Et tamen Donatistas occidi negat. Imò verò ipsos sese furiosè præcipitare, sibique mortem ultrò consciscere probat. Legatur ejus epistola quinquagesima ad Bonifacium: & adjungatur Cyprianus Christi martyr, qui multò ante tempora Donatistarum, etiam dixerat, extra Ecclesiam non posse esse martyrem, neque in morte coronari posse, sicuti & multis post Augustinum sæculis ipse Bernardus ostendit etiam diabolum habere suos martyres: & eleganter aït, mirum non esse, si qui potest homines impellere, ut sibi ipsis mortem inferant, possit iis persuadere, ut patiantur sese ab aliis occidi. Sanè & Eusebius lib. 5. cap. 6. scribit jam olim Montanistas jactaſſe suos quoque martyres, & ad hanc gloriam, tanquam ad sacram anchoram, confugiſſe, ut suam sectam commendarent atque celebrarent. Sed res ipsa loquitur fuiſſe fatuam κενοδοξίαν.

Porrò quia Donatistæ audiebant, Ecclesiam Catholicam, non modò sanctis martyriis, sed & illustribus miraculis fuisse ornatam: jactarunt etiam suæ partis

nescio quæ miracula, quasi certa indicia testimoniáque Ecclesiæ. Sed acutè Augustinus ea retorquet, ut potiùs pro signis Antichristi, vel pseudoprophetarum habeantur.

Quid non ausi sunt Donatistæ, quid non tentarunt ut Ecclesiam penes se esse probarent? Jactarunt etiam Angelum cælestem apparuisse, qui eorum causam confirmaret. Sed Augustinus in epist. 165. altiùs assurgit, & illi etiam, si quis fuisset, audet denuntiare anathema, fretus vaticiniis Prophetarum Catholicam Ecclesiam promittentium. *Et has*, inquit, *promissiones tenenti, si tibi Angelus de cælo diceret, dimitte christianitatem orbis & tene partes Donati, anathema esse deberet*. Donatistæ tandem eò evaserunt, ut etiam dicerent Deum ipsum de cælo respondisse Donato: propè ut de suo auctore dicerent, auditam esse Dei vocem illam, *Ipsum audite*. Verùm quod, ubi miracula jactarunt, responsum audierunt, idem nunc eis Augustinus objicit. *Aut falluntur*, inquit, *aut fallunt. Et contra istos, ut ita loquar, mirabiliarios: cautum me fecit Deus meus, dicens: In novissimis temporibus exurgent Pseudoprophetæ, facientes signa & portenta, ut in errorem inducant, si fieri potest, etiam electos. Ecce prædixi vobis. Ergo cautos nos fecit sponsus, quia & miraculis decipi non debemus.*

Redeo ad acta Collationis, ut audiam ecquid tandem de Donatistis pronuntiarit Marcellinus. Nihil enim alioqui actum esset. Augustinus in Breviculo aït eum pronuntiasse confutatos esse à Catholicis Donatistas, omnium documentorum manifestatione. Integram sententiam, quæ longior est, & edicti formam habet, continent acta de quibus loquor. Est autem in eâ inprimis memorabile, quod jubet fidem publicam evocatis Donatistis datam (vulgò salvumconductum vocant) servari, ut iis liberum & integrum sit tutò domum redire. Sed intereà non posse se diutiùs differre legum contra eos latarum executionem profitetur, propterea que jubet ut eorum cœtus dissolvantur, & Basilicæ quas occuparant, Catholicis restituantur.

Possidius, qui etiam interfuit, aït Donatistas sententiâ Cognitoris notatos esse, & post eorum apellationem, piissimi Regis responso justè inter hæreticos esse condemnatos. Nempè sententiam Marcellini consecuta est lex Imperatoria. Nam & quæ in Codice Theodosiano lib. 44 de hæret. extat Honorii constitutio contra Donatistas, data Ravennæ Constantio & Constante Coss. nonnisi duobus post Collationem Carthaginensem annis edita est. Atque ita quidem olim solebant Christiani Imperatores sancire Decreta Conciliorum. Præfatur autem Honorius Imp. sese hactenus pepercisse Donatistis, quos, inquit, patientia clementiæ nostræ servavit. Id verò non satis intelligeretur, nisi meminerimus quàm patienter & benignè pauló antè auditi in Collatione fuissent. Neque tamen planè novum est, quod Honorius jubet eos esse intestabiles, nullámque potestatem ullius, ut loquitur, ineundi, habere aït. Certè Theodosiana quoque lex fuit, quâ iis vel faciendi testamenta, vel per donationes alicui quid conferendi facultas adimitur, vel ex donationibus testamentisve aliquid capiendi, ut ipse Augustinus recitat ad finem lib. 1. contra Parmenian. Sed & ad jus civile pertinet, propterea que minùs præterire possum quod eodem loco narrat Augustinus, cùm homo quidam nobilis Imperatoribus supplicasset, quia soror ejus quæ de parte Donati fuerat, cùm defungeretur, in aliquos communionis suæ plurima contulisset, præceptum esse, ut omnia fratri restituerentur. Hîc ergo locum non habuit lex Papia de caducis, ex quâ fiscus capiebat, quod relictum erat ei, qui capere non poterat. Sed etsi frater ille fuisset præteritus vel exhæredatus, jure communi potuisset rescindere sororis testamentum, in quo turpes & infames personæ (quales erant Donatistæ) fuissent institutæ. Sed quia nunc de jure civili disputandi locus non est, prætereo quod pluribus verbis eâ de re dici posset. Moneo tamen lectorem, ut conferat quam hujus legis depravationem posteà in Africâ edidit Hunericus Vandalus, ut Victor Uticensis lib. 3. narrat. Illud prætereà ex lib. 16. Cod. Theodos. tit. 5. c. 5. didicimus, quod huc omninò referendum est, non multò post Collationem mortuum fuisse Marcellinum, propterea que quæsitum fuisse, an ejus morte acta Collationis labefactarentur. Imperatorem verò Honorium duobus circiter mensibus post superiorem legem suo ea edicto iterùm confirmasse. Sic enim Juliano Proconsuli Africæ rescribit, *Notione & sollicitudine Marcellini spectabilis memoriæ viri contra Donatistas gesta sunt ea*

quæ tranſlata in publica monimenta habere volumus perpetuam firmitatem. Neque enim morte cognitoris perire debet publica fides. Dat. III. *Kalend. Septemb. Rom. Conſtantio & Conſtante Coſſ.* Sed ad hujus legis ſive reſcripti ſententiam intelligendam, neceſſaria fuit Collationis hiſtoria, quam expoſui. Et ut fragmenta colligam quæ diſperſa diſſectáque non intelliguntur: nunc adjiciam quod Honorius ſcribit, & ad hunc locum pertinet, inquit lib 7. cap. 42. *His diebus præcipiente Honorio, pax & unitas per univerſam Africam Eccleſiæ Catholicæ reddita eſt, & corpus Chriſti (quod nos ſumus) redintegratà diſciſione ſanatum eſt, impoſità executione ſancti præcepti Marcellino Tribuno viro inprimis prudenti & induſtrio omniúmque ſtudiorum bonorum appetentiſſimo, quem Marinus Comes apud Carthaginem incertum, zelo ſtimulatus, an auro corruptus, occidit: qui continuò revocatus ex Africà, factúſque privatus, vel ad pœnam, vel ad pœnitentiam, conſcientiæ ſuæ dimiſſus eſt.* Hæc Oroſius. Quæ quidem indicant quis fuerit ſive fructus, ſive exitus Collationis cum Donatiſtis, & quid eam conſecutum ſit, ut & iis ſatisfiat qui quærunt ecquid illa profuerit? Ac quidem primùm reſpondeo de Donatiſtis, quod Hieronymus de Luciferianis eorum propè ſociis, nempè vinci poſſe, perſuaderi non poſſe. Et tamen multos qui ſanabiles erant, reſipuiſſe ipſe Auguſtinus teſtatur in lib. de Geſtis cum Emerito ubi de hac Collatione loquens, *Donatiſtas*, inquit, *in nomine Chriſti in gremium Cathol. cum magnà ex parte ſuſcepimus, ità ut penè omnes communioni Catholicæ ſociatos eſſe gaudeamus.* Idem Auguſtinus in epiſt. 50. ad Bonifacium aït, *Maximè poſt Collationem quæ inter nos & Epiſcopos eorum apud Carthaginem fuit ex magnà parte correcti ſunt.* Ergo effecit hæc Collatio quod vix unquam efficere potuerunt maxima & optima alioqui Concilia. Sed vellem etiam quod Auguſtinus optabat, effeciſſet ut Catholici mali, quorum depravatio irritabat Donatiſtas, horum tumultibus correcti & emendati fuiſsent. At quàm potiùs facti ſint deteriores, bonus eſt teſtis Salvianus Maſſilienſis in lib. de provid. & judic. ubi Carthaginenſium incredibilem inſaniam & projectam nequitiam deſcribit. Ergo non multò poſt Collationem accidit ut hoſtes Donatiſtis longè immaniores in Africam inundarint, qui terribile divinæ ultionis adversùs deploratam improbitatem exemplum ediderunt, exciſis pluſquam quadraginta Eccleſiis, & ipſa denique Carthagine eversâ: moriénſque Auguſtinus talem calamitatem ita deflevit, ut tamen in eâ gemens juſtum Dei judicium agnoſceret, ſicuti Poſſidius narrat. Intereà gratulandum eſt Donatiſtis, ſi qui ſanabiles erant, nullum ſcandalum obſtitiſſe quominùs ad eam redirent, quam in Collatione Eccleſiam agnoverant. Sanè Poſſidius, qui Collationi ut dixi, interfuit, teſtatur, potiſſimùm per hanc Collationem factum eſſe, ut Auguſtino palmam Deus dederit, & in dies ageretur pacis unitas & Eccleſiæ confraternitas, & multi Donatiſtarum Epiſcopi ad pacem Catholicam redierint, & quid vivo nomine ab Donatiſtis paſſi ſint. Intereà tamen idem Poſſidius adjicit non defuiſſe qui calumnioſè dicerent non fuiſſe permiſſos Donatiſtas apud poteſtatem quæ cauſam audivit, dicere omnia pro ſuis partibus, quoniam Catholicæ communionis Cognitor ſuæ favebat Eccleſiæ. Sed inanem fuiſſe hanc cavillationem Poſſidius oſtendit. Alii fingebant pretio corruptum Marcellinum fuiſſe. Sed hoc eâdem impudentià dicebant quâ olim cùm appellaſſent Conſtantinum, & is Cæcilianum abſolviſſet damnaſſétque Donatum, cavillati ſunt corruptum fuiſſe Imperatorem. Atque ut intelligamus nihil non eos captaſſe, quod calumniarentur, etiam conqueſti ſunt noctu Marcellinum judicaſſe. Ipſi cavillando in Collatione jam diem conſumpſerant, ut in tenebris effugerent. Judex volens ſuà patientià iis præcidere omnem in poſterum occaſionem juſtæ querimoniæ, adjiciebat clepſydram, & patiebatur eos quidvis dicere, potiùs quàm actionem interrumperet. Sed tamen tandem ſententiam tulit, cùm illi dixiſſent, & dixiſſe ſe confeſſi eſſent: neque, quia ſeriùs judicaverat, propterea rem judicatam eludi paſſus eſt. Gellius libro decimo quarto ſcribit Senatuſconſultum nec ante exortum, nec poſt occaſum ſolem factum, ratum fuiſſe. Imò & cùm de judiciis ageretur, in XII. Tab. ſcriptum fuit, *Sol occaſus ſuprema tempeſtas eſto.* Sed non eadem fuit omnium decretorum ratio: neque ſemper ea lex ſervata eſt. Nam & ſæpè Romani imitati ſunt Areopagitas, qui nonniſi noctu judicabant, & ipſe noſter Juſtinianus in Novellâ 82. jubet pedaneos ſuos judices ſedere pro tribunali à ſummo diluculo uſque

que

que ad vespertinum crepusculum, sive ut loquitur, ἐις δείλην ὀψίαν, neque quicquam obstat, quin si causa postulet, judex possit diutiùs etiam sedere. Denique & testamenta & contractus noctu posse fieri, dubitandum non esse lex aït. Libro 22. §. penultim. de Testament. L. non minorem, C. de Transact. Noster quidem certè Augustinus respondens Donatistis exclamat: *Quis ferat victos homines conqueri, quòd noctè contra eos est prolata sententia; quasi non sæpe judices audiendi necessitas teneat, ut usque ad multam partem noctis sedere cogantur? An ideò non est verum quod dicitur, quia per noctem dicitur? &c.*

Interfuerat Collationi Emeritus Donatista: Sed ingenuè non fatebatur sese in eâ victum esse; & nescio quos calumniarum fumos spargebat in suâ Cæsariensi Mauritaniâ. Eò itaque cùm profectus esset Augustinus, non recusavit veluti actum agere, & gesta Collationis rursùs exponere atque tueri. Ait id se fecisse Honorio XII. & Theodosio VIII. Coss. Itaque apparet septem annis post Collationem id accidisse, atque adeò eo ipso anno, quo in Carthaginensi Concilio causa Pelagianorum agebatur, & ut in Milevitano judicata fuerat anno priori. Augustinus lib. 2. retract. simpliciter aït aliquantò post Collationem, cùm quædam orta esset necessitas pergendi in Mauritaniam Cæsariensem sese egisse cum illo Emerito: neque alioqui causam illius suæ profectionis exprimit. Sic & in epist. 207. *Eò (* inquit *) nos injuncta nobis à Zozimo Apostolicæ sedis Episcopo Ecclesiastica necessitas deduxerat.* Et Possidius qui interfuit Cæsariensi illi actioni, non minùs quàm Collationi Carthaginensi, tantùm aït, sedis Apostolicæ litteras compulisse Augustinum cum aliis Episcopis venire in Mauritaniam ob terminandas alias Ecclesiæ necessitates: cúmque incidisset in Emeritum ejus loci Donatistarum Episcopum, cum eo iterùm congressum esse, ut is liberè diceret pro suâ parte, quæcumque vellet, quia quidam dictitabant eum in Collatione prohibitum esse omnia dicere. Quid ibi gestum sit, ipse Augustinus conscripsit, ut gesta Cæsariensis illius collocutionis cum Actis Carthaginensis Collationis conjungerentur. Ridiculum est, quod Exscriptores Centuriarum historiæ Ecclesiasticæ nuper annotarunt, illi Cæsariensi repetitioni interfuisse Imperatores Honorium & Theodosium, quia hanc iis Consulibus habitam Augustinus dicat.

Superest, ut observemus eodem tempore convenisse adversùs Pelagianos nobilissimum illud Concilium Carthaginense: cui tamen pauciores Episcopi Catholici interfuerunt, quàm interfuerant Collationi. Nam in hac CCLXXXVI. in illo verò CCVII. numerantur.

Prosper in suo Chronico aït Pelagium anno Christi CCCCXV. publicasse suum dogma, hoc est, statim post Donatistas in Collatione repressos. Anno autem CCCCXX habito apud Carthaginem concilio CCXVII. Episcoporum, missa esse ad Pontificem Zosimum Synodalia decreta, quibus probatis per totum mundum hæresis Pelagiana damnata sit. Sed rem totam satis non explicat Prosper. Ex Augustini verò scriptis repetere licet, quod inprimis hîc observandum est.

Propter Pelagium, tempore Innocentii Pontif. cui Zosimus successit, eodem tempore convenisse videntur duo magna Concilia, Carthaginense & Milevitanum: illud Carthaginis & Africæ, hoc Numidiæ passim vocat Augustinus epist. 47. 92. 94. 106. 110. & 157. Fateor, cùm Pelagiani causam suam judicari vellent in universali Concilio Orientis & Occidentis, Augustinum id iis negasse, respondisséque rarissimas fuisse hæreses, propter quas damnandas fuerit necessaria congregatio Synodi. Sed tamen cùm id scribebat Augustinus lib. 4. contra duas epist. Pelag cap. ult. jam viderat duas saltem provinciales Synodos congregatas ad damnandam hæresim Pelagianam. Nam id scribit ad Bonifacium Pont. Rom. & multò post illas Synodos scripsisse se non dissimulat: & verò earum præjudicio fiebat, ut tantò magis Pelagianis negaretur quod prætereà calumniosè postulabant. Credo equidem eos cavillatos esse quod Palladium quemdam Arianum in Aquileiensi Synodo eludendi causâ causatum esse legimus, cùm eam Synodum refugere se diceret, quia universalis non esset. Sed quod Ambrosius, qui ei Concilio præerat, respondit Palladio, Augustinus Pelagianis respondere potuit: tametsi Ambrosius hoc plus haberet, quod in Niceno Concilio damnata esset hæresis Ariana. Porro memorabile est quod Augustinus prætereà significat, Pelagianos Collationem postu-

lasse, qualis cum Donatistis fuerat. Sed meritò Catholicos eam refugisse, ne actum agerent.

Cæterùm etsi Augustinum concilio Milevitano potiùs quàm Carthaginensi interfuisse dicamus, tamen cùm Milevitanum citiùs finitum fuerit, & Carthaginense diutiùs durarit, non negamus, & huic interesse tandem illum potuisse. Ineptum tamen est, quod Scriptores Centuriarum annotant, Augustinum ei præfuisse, ex eoque ad Innocentium scripsisse Aurelium potiùs dicere oportuit: si uti & is primo loco nominatur in epistola ejus concilii ad Innocentium, in qua Augustinus non nominatur: tametsi epistola relata sit inter Augustini epistolas num. xc. sicuti & responsum Innocentii subjectum est, numero xci. Cæterùm tam ex Milevitano concilio, quàm deinde ex urbe Carthaginensi Augustinus cum suis Collegis rescripsit eadem de re ad eumdem Innocentium epist. 92. & 95. & extat ad utramque responsum Innocentii epist. 93. & 96. Augustinus lib. 1. contra Julianum cap. 2. simpliciter ait, Innocentium Africanis respondisse conciliis, quod antiquitùs Apostolica sedes & Romana Ecclesia cum cæteris tenet.

Porro cùm Patres concilii Carthaginensis in sua ad Innocentium epistola narrent, fermè ante quinquennium fuisse in Ecclesia Carthaginensi agitatam causam Cælestii, apparet non modò Pelagianam hæresim publicatam fuisse citiùs quàm Prosper annotet, sed & damnatam ibi esse, quo tempore Donatistarum causa eodem in loco agitabatur, tametsi Augustinus in Donatistis refellendis tunc occupatus, Pelagianos nondum aggressus esset. Sanè lib. 2. Retract. cap. 33. significans Cælestium Pelagii discipulum fuisse ibi damnatum ante suum magistrum, *Cælestius (inquit) discipulus ejus jam propter tales dissensiones apud Carthaginem in Episcopali judicio, ubi ego non interfui, excommunicationem meruerat.*

Patres Milevitani concilii (inter quos Sylvanus primo loco, Augustinus octavo numeratur) in sua ad Innocentium epistola aiunt sese ad eum de concilio Numidiæ scribere de Actis contra Pelagium, imitantes Carthaginensis Ecclesiæ provinciæque coepiscopos. Ergo jam editum erat decretum concilii illius Carthaginensis contra Pelagianam hæresim. Responsum autem Innocentii Pontif. ad Patres Milevitanos datum esse dicitur vi. Kalend. Februar. Honorio & Constantio Coss. Ego puto legendum, *Constant. & Constantio Coss.* sicuti & in Codice hi Consules conjunguntur. Fuit quidem hic Constantius 2. Cos. cum Honorio Imp. Sed tunc Innocentius erat mortuus, ut ex Chronico Prosperi apparet. Cæterùm Constantem & Constantium Coss. fuisse anno ccccxvi. indicat idem Prosper: ut si eo anno responderit Innocentius Milevitanis Patribus, necesse sit concilium Carthaginense contra Pelagianos inchoatum esse statim post Collationem contra Donatistas. Porro Augustinus in epist. 47. loquens de damnatione hæreseos Pelagianæ, ait non modò de concilio Carthaginis provinciæ & Numidiæ scriptum ad Innocentium Papam fuisse, sed & aliquantò diligentiùs à quinque Episcopis. Hi fuerunt Aurelius, Alypius, Augustinus, Evodius, & Possidius, qui etiam (excepto Evodio) ut cum Donatistis in Collatione committerentur, selecti fuerant. Est autem memorabile, quod Augustinus in epist. 110. narrat, duobus conciliis Numidiæ & Carthaginis, curam scripturarum sibi ab Episcopis impositam esse. Unde conjicere licet, quanti tum fieret hic Antistes: & tamen superavit expectationem. Verùm illud modò dico, Aurelium Carthaginensis concilii, cui præfuerat, & Augustinum Milevitani, cui interfuerat, sententiam contulisse, & tribus aliis adjunctis eamdem rursùs causam egisse, ex urbeque Carthaginensi ad Innocentium diligentiùs scripsisse. Est epist. 95. cujus principium est: *De Conciliis duobus provinciæ Carthaginensis & Numidiæ ad tuam Sanctitatem à non parvo Episcoporum numero subscriptas litteras misimus.* Nempe eas miserat Aurelius ex Carthaginensi, Augustinus verò ex Milevitana Synodo.

Posteà mortuo jam Innocentio videntur plures, quàm antea, Carthaginem rursùs convenisse Episcopi, qui eamdem causam discuterent. Augustinus, ut priùs concilium Carthaginense vocat concilium provinciæ Carthaginis, sic istud alterum, quod ad Zosimum Innocentii successorem scripsisse narrat, vocat concilium Africanum, in epist. 47. Sed ejusdem concilii quamdam fuisse, ut vocat, continuationem, pluribus ex Africa concurrentibus, & iis, qui anteà Milevita-

no interfuerant, cum iis qui Carthaginenſi, convenientibus, meritò aliquis dixerit. Sicuti & rursùs quoddam poſterius plenarium concilium totius Africæ eamdem ob cauſam conveniſse Auguſtinus ſignificat in epiſtola 47. Neque diſſimilis quædam fuit Conſtantinopolitani concilii, quod fuiſse ſecundum univerſale aiunt, conditio, cùm Patres modò dimitterentur, modò revocarentur. Cæterùm cùm hiſtorici iſta confusè narrant, neque quicquam diſtingunt, multa imperitè miſcent, quæ diſcernenda ſunt, & credulum lectorem ſæpè fallunt.

Proſper annotat concilium Carthaginenſe ad Zoſimum ſcripſiſse Honorio XII. & Theodoſio VIII. Coſs. anno Chriſti CCCCXX. Acta indicant, iis Coſs. in eo concilio pronuntiatum fuiſse contra Pelagianam hæreſim, & Auguſtinum interfuiſſe ſignificant. Cæterùm ipſe Auguſtinus narrat ſeſe iiſdem Coſs. XII. Calend. Octobris Cæſareæ in Mauritania congreſsum eſse cum Emerito Donatiſta, & Carthaginenſis cum Donatiſtis Collationis judicium defendiſse. Adeò nihil non & faciebat & præſtabat optimus Antiſtes, de Eccleſiæ ſalute ſollicitus.

Porro ad Zoſimum ex Africano Concilio ſcriptum, & à Zoſimo reſcriptum ad univerſos totius orbis Epiſcopos fuiſſe ait Auguſt. epiſt. 47. Sed ejus ſcripti reſcriptive nihil extat. Addit Auguſtinus, *Et quod poſteriori Concilio plenario totius Africæ contra errorem Pelagii breviter conſtituimus.* Sed nihil prætereà de eo plenario Concilio, cui ſe magis interfuiſſe ſignificat, quod dicam habeo, niſi quod ea quæ circumferuntur Acta Concilii Carthaginenſis, ut Pelagii non meminerunt, ſic indicant poſtremò agitatam fuiſſe aliam, cujus apud Auguſtinum nulla eſt mentio, cauſam Apiarii Preſbyteri, & in ea quæſtionem de jure provocationis adversùs Legatos Zoſimi, ſcriptumque ea de re fuiſſe ad Bonifacium Zoſimi ſucceſſorem, & denique ad Cæleſtium Bonifacii ſucceſſorem: ut ſi ita ſit, neceſſe ſit, hoc Concilium multis annis duraſſe. Sed vereor, ne multa & confusè & falsò jactentur ea de re. Non inficior quæſtionem ejus generis aliquam agitatam eſſe: ſed fideliter & ſimpliciter recitanda eſſet, non autem contumelioſis additionibus contaminanda. Bonus Beza jubet nos de ea judicare ex Græco, potiùs quàm ex Latino textu. Sed an exiſtimat, Acta Africana Græcè potius quàm Latinè ſcripta primùm fuiſſe? Rectè ſanè Africani Patres de Nicænis Canonibus judicandum eſſe putarunt ex archetypis & authenticis libris Græcè ſcriptis. Sed eadem ratione dicam de Africanis Canonibus judicandum eſſe ex archetypis Latinè ſcriptis. Non minùs ineptum eſt, quod idem Beza in eadem ſua confeſſione, hoc concilium Carthaginenſe, in quo illam quæſtionem falſi judicatam eſſe ſtomachosè narrat, vocat tertium: & paulò pòſt ſui immemor vocat ſextum, & poſteaquam Bonifacium pro Zoſimo impotenter accuſavit, exclamat decretum in hoc concilio Carthaginenſi fuiſſe: ut qui Romam provocaret, abdicaret, ſive (ut ait) deponeretur. Sed unde hauſit hoc decretum? Nam ne ea quidem, quæ laudat, Acta ejus meminerunt: Nempe abs ſuo magiſtro, qui eâdem in hoc genere temeritate fingit Zoſimum, & ejus ſucceſſores voluiſſe, ut quod in Milevitano concilio decretum fuiſſe ait, abrogaretur in Carthaginenſi. Atqui Veteres non narrant in Milevitano aliquid decretum eſſe contra voluntatem Romani Antiſtitis. Imò Innocentius, ejus concilii Acta contra Pelagianos, quæ ad eum miſſa ſunt, vehementer laudat. Et paulò poſt Auguſtinus epiſt. 95. cùm ad eum ſcriberet ex ſententia ſuorum collegarum de Pelagiana hæreſi jam damnata in conciliis duobus Carthaginenſi & Milevitano, petit nihilominùs, ut in urbem Romam Pelagius citatus trahatur. *A tua*, inquit, *veneratione acciendus eſt Romam, & diligenter interrogandus.*

Sed quid dubitaret Beza affirmare, cùm etiam in eodem ſuo libello docuerit concilium Milevitanum, ante mille ducentos annos habitum eſſe: hoc eſt, ante tempora Auguſtini? & ex ſui præceptoris dictatis repetat concilium Aquileienſe, cui præfuit Ambroſius, fuiſſe univerſale? Quid dici poſſet impudentius? Illud poſtremò dicam de concilio Carthaginenſi ſive Africano: in ejus Canonibus aliquid inveniri quod ad Donatiſtas pertineat. Quicquid tamen illud ſit, mancum, & mutilum & confuſum eſſe, dependere ex præjudicio Collationis Carthaginenſis.

Jam verò velim, ut cum Carthaginenſi Collatione Catholicorum quæ habita eſt cum Donatiſtis, conferatur altera, quæ fuit Arianorum cum Catholicis, annis

circiter 70. post superiorem, indicta ab Hunerico Vandalo, non minùs crudeli tyranno, quàm furioso Ariano, ut eam describit Victor Uticensis lib. 2. & 3. Sic enim etiam intelligitur discrimen, quod hîc observari utile est. Ac principio quidem, Edictum illius Hunerici evocantis Catholicos, quos vocat Homousianos speciosè compositum est non minùs quàm fuerat ipsius Honorii Imp. vel Marcellini Donatistas evocantis. Eugenius Episcopus Carthaginensis audiens mandata Hunerici, respondet tam suo quàm suorum in Africa Catholicorum nomine, sese minimè recusare refugeréve Collationem, quam imperabat Hunericus: sed petere, ut etiam vocentur transmarini Catholici: quia sine iis non possit agere communem causam, præsertim talem tantamque. Id autem obtendebat, ut cùm transmarini adessent, in quos sævire non auderet Hunericus, ne Imperatorem eorum offenderet, tantò liberior esset disputatio. Alioqui nefas non fuisse provinciales coire conventus ad disputandum, Victor ipse fatetur. Et verò Eugenius cum suis ad diem venit, ut cum Arianis conferret, sicuti Hunericus mandarat. Cæterùm cùm tyrannus in suo edicto pollicitus Catholicis esset omnia tuta, fidem suam infregit, & iis, qui venerant, manum injicit: sævit in doctissimos, eosque etiam necat. En quale fuerit principium illis Collationis. Qui tamen superstites erant, non diffugiunt, imò ut disputatio sine tumultu transigeretur, eligunt ex suo ordine quosdam, qui pro omnibus loquantur: sicuti in altera Carthaginensi Collatione factum fuerat. Cæterùm cùm Ariani æquo jure se ad disputationem comparare deberent, volunt, ut eorum nescio quis Patriarcha Cyrillus, sit judex: & eum magno fastigio armatum collocant in alto suggestu. Catholici conqueruntur de tali forma iniquissimi judicii: sed frustrà. Imò accusantur, quid se vocent Catholicos, & magnis adversariorum clamoribus propè obruuntur. Tum verò nostri, iis ultrò largiuntur, ut Catholicorum nomen veluti suspendatur, donec quæstio definita sit: & ut ad rem veniant, edunt scriptam suæ fidei confessionem, quam tueri instituunt. Quid Ariani? Cùm vicissim suam edere deberent, tantùm clamant nostros esse seditiosos, & inflammant suum Hunericum. Hic statim contra nostros edicit, quod Christiani Imperatores in Donatistas edixerant. En qualis catastrophe illius Collationis fuerit. Sed legatur historia tota apud Victorem Uticensem, & ex eo cognoscatur, qualis tunc esset status Ecclesiæ Carthaginensis. Nulla tunc mentio Donatistarum. Nam hi in Africa Arianis cessisse videntur. Neque tamen alioqui desierant. Nam & Gregorii Pont. temporibus multos passim fuisse, ex ejus epistolis apparet. Libera tandem fuit Ecclesia Africana, & pulsis Vandalis restituta suæ libertati Imperioque Rom. & licèt tempora valde barbara atque tenebricosa essent, tamen non desiit cogere pias Synodos, religionis tuendæ causâ, ut apparet ex Carthaginensibus conciliis contra Monothelitas.

FINIS HISTORIÆ

COLLATIONIS CARTHAGINENSIS.

NOMINA

NOMINA

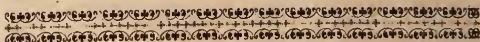
EPISCOPORUM CATHOLICORUM

QUÆ RECITATA SUNT IN COLLATIONE.

Victor Migirpenſis. 409
Victor Tabaïcarienſis. 423
Victor Tibaritanus. 418
Victor Trinicitenſis. 423
Victor Triſipenſis. 409
Victor Tuburbitanorum minorum. 414
Victor Vinenſis. 411
Victor Urcenſis. 411
Victor Uvazenſis. 408
Victorianus Mulſtitanus. 404
Victorinus Tabudenſis. 419
Victorius Larenſis. 413
Villaticus Sinnipſenſis. 421
Vincentius Culuſitanus. 354. 355. 424
Vincentianus Feraditenſ. major. 405
Urbanus Theodalenſis. 409
Urbicoſus Eguilguilitanus. 404
Urbicus Teveſtinus. 403

Omnes ſunt 265.

Verùm ex Collatione diei 1. *cap.* 214. *&* 215. *& ex Auguſtino in Breviculo intelliguntur adfuiſſe Epiſcopi Catholici* 286. *Exciderunt ergò nomina Epiſcoporum* 21. *Ex iis tres deprehendiſſe ſibi viſus eſt Baluzius*, Maximianum Bagaienſem, Maximianum Sinitenſem & Evodium Uzalenſem.

NOMINA

EPISCOPORUM DONATISTARUM

QUÆ RECITATA SUNT IN COLLATIONE.

A

ADeodatus Milevitanus. 354
Æmilianus à Caſis Medianenſibus. 423. 438
Æmilianus Verronenſis. 437
Ampelius Neapolitanus. 406. 442
Antonianus Druenſis. 435
Antonianus Lamſoitenſis. 428. 429
Aptus Tuſuritanus. 354. 403. 433
Argutus Tabudenſis. 419. 440
Auguſtalis Altiberitanus. 411. 436

B

BEbianus Duſenſis. 437
Bellicius Teleptenſis. 403. 437
Benenatus Caſen. Baſtalen. 434
Benenatus à Caſis Silvanæ. 437
Benenatus Meſarfeltenſis. 437
Bonifacius Urugitanus. 433
Bonifacius Utimmenſis. 419. 437
Burcaton Gemellenſis. 442

C

CAlipodius Bazaritanus. *Non interfuit.* 412. 434.
Campanus Cincaritenſis. 419. 434
Candorius Aggeritanus. 408. 427. 429
Cartherus Lampuenſis. *Non interfuit* 420
Caſtus Cellenſis. 433
Celer Capſenſis. 407. 443.
Clarentius Tabracenſis. 354. 405. 443.
Colonicus Tiniſtenſis. 431
Comparator Mactaritanus. 441
Conſtantius Ruſubiccarienſis. 435
Creſcens Icoſitanus. 435
Creſcentianus Ammederenſis. 408. 444
Creſcentilionus Lambiritenſis. 442
Creſconius Advocatenſis. 442
Creſconius Aquenſis. 437
Creſconius Auſugabrenſis. 440
Creſconius Baieſitanus. 440
Creſconius Banzarenſis. 441
Creſconius Cæſarianenſis. 434
Creſconius Centurienſis. 407
Creſconius à Cibaliana. 444
Creſconius ab Horrea Aninicenſi. 438
Creſconius Legenſis. 433
Creſconius Muiertitanus. 417. 443
Creſconius Pudentianenſis. 439
Creſconius Siguitenſis. 435. 446
Creſconius Silemſilenſis. 440
Creſconius Sinitenſis. 441
Creſconius Undeſitanus. 409
Criſpinus Calamenſis. *Non interfuit* 425.
Cyprianus à Siccenni. *Non interfuit.* 416

Datianus

Omnes sunt. 316.

At ex cap. 213. Collat. diei 1. & ex Augustino in Breviculo constat adfuisse tantum 279. Itaque qui super numerum sunt non interfuère Collationi, sed datâ occasione nominati sunt, & ex iis quidem nonnulli jam mortem obierant.

INDEX

INDEX LOCORUM
SACRÆ SCRIPTURÆ
LAUDATORUM AB OPTATO
ET IN VETERIBUS ECCLESIÆ MONUMENTIS
Quæ hoc Volumine continentur.

ECCLESIASTIS.

CANTICI CANTICORUM.

SAPIENTIÆ.

ECCLESIASTICI.

ISAIÆ

MALACHIÆ.

MATTHÆI.

MARCI.

LUCÆ.

I. AD CORINTHIOS.

II. AD CORINTHIOS.

AD GALATAS.

AD EPHESIOS.

AD PHILIPPENSES.

II. AD THESSALONICENSES.

I. AD THIMOTHEUM.

INDEX

INDEX
RERUM PRÆCIPUARUM
QUÆ IN HOC VOLUMINE CONTINENTUR.

OMISIMUS hoc in Indice nomina Episcoporum & locorum de quibus in Collatione Carthaginensi, quia suos habent peculiares Indices. Cætera accuratè collegimus. Hoc signum *Præf.* Præfationem totius operis indicat. *Hist.* Historiam Donatistarum à nobis adornatam. *Mon.* vetera Monumenta ad Donatistarum historiam pertinentia: *Geogr.* Geographiam nostram. *Annot.* Variorum annotationes, observationes, & notas ad finem Optati. *Hist. coll.* Historiam collationis Carthaginensis auctore Balduino. Ubi verò nulla nota præfigitur, sed tantùm pagina indicatur, ipsum Optati textum laudari scias.

A

CONCILIUM

N

O

Q

R

S

T

V

VELAMEN

FINIS.

ERRATA.

PRef. p. 3. lin. 21. V. Junii, lege IV. Junii. Hist. Donatistarum pag. vj. l. 32. Silvanus, lege Nundinarius. Ibid. p. xxvi. lin. 18 Romæ, lege Romam. Ibid. p. xxxv. lin. 14. inæquissimos, lege iniquissimos. Ibid. p. xlvii. lin. 11. 12. & 13. Dulcitius ambas ut eas Gaudentii epistolas existimavit ad eum esse mittendas refelleret, lege Dulcitius ambas Gaudentii epistolas existimavit ad eum esse mittendas, ut eas refelleret. Ibid. pag. xlviii. lin. 1. sub Constante Imperatore compressum, ad tempus sub Juliano recruduit, lege sub Constante Imperatore compressum ad tempus, sub Juliano recruduit. Geogr. p lv. lin. 16. non imminuta, lege non est imminuta. Ibid p. lxvii. lin. 25. quam interruptam, lege quam non interruptam. Ibid. p xci. lin. 26. EMINENTIUS seu Eminentianensis, lege EMINENTIANENSIS, non autem Eminentius Ibid lin. 29. FLAMENPISTENSIS seu Flamenpisensis, lege FLUMENPISCENSIS, & non Flamenpistensis. Pag. 31. lin. antepenult. povincias, lege provincias. Pag. 255. col. 1. lin. 19 Quæso Secundus senex est, legendum videtur Cæcilianus senex est. P. 283. col. 1. lin. 31. Remeasse prohiberent, forsè legendum remeasse perhiberent. P 286. col. 1. in inscriptione Concilii Arelatensis lin. 10. Orantalis, lege Orientalis. P. 300. col. 1. lin. 15. Imperata jejunia, lege contexta jejunia. P. 320. col. 2. lin. 46 Tanabæis, lege Tambeis. Ibid. lin. 54. Cebresutanus, lege Cebrisetanus. P. 333. col. 2. lin. 26. Diaretorum, lege Diarrhytorum. P. 355 lin. 41. Diathirrerum, lege Diarrhyterum. P 357. PRÆFATIO MARCELLINI &c. Hic observa hanc Præfationem esse tantum Capitulorum Collationis Carthaginensis, quod opus est Marcellini Memorialis: Nam quod spectat ad acta, ea non sunt breviarium ab hoc auctore confectum, ut viris alioquin doctissimis visum est, sed ipsamet acta Notariorum publicorum, ut legenti patet. P. 394 col. 1. lin. 24 præmixtos, lege permixtos. P 417. col. 2. lin. 12. curam, lege coràm. P. 436. not. 343. RUSUBICANENSIS, lege RUSUBICARIENSIS. P. 438. not. 370. in Byzacenâ. lege in Mauritaniâ Sitifensi. P. 443. not. 418 cap. 209 lege cap 208. P. 444. col. 2 lin. ult. Avegasius, lege Megasius. Ibid. not 422. Forte idem cum Cerbaliensi, lege Fortè idem cum Seberianensi, & post hæc verba, de quâ notitiâ, loco eorum quæ sequuntur lege, num. 10. Adfuit Concilio Carthaginensi sub Bonifacio, Constantius Episcopus Ecclesiæ Cerbalitanæ, an non ejusdem sedis cum istis? P. 501. col. 2. lin. 7. ante finem Malchiades lege Melchiades. P. 527. titulo 1. CÆSAREENSIS, lege CÆSARIENSIS, Et ubicumque de Provinciâ Mauritania idem nomen occurrit si scriptum sit Cæsareensis, lege Cæsariensis.

